
3 1761 08120913 2

FONTES HISTORIAE HVNGARICAE AEVI RECENTIORIS

MAGYARORSZÁG ÚJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

GR SZÉCHENYI ISTVÁN

DÖBLINGI IRODALMI HAGYATÉKA

SZERKESZTETTE ÉS BEVEZETÉSSEL ELLÁTTA

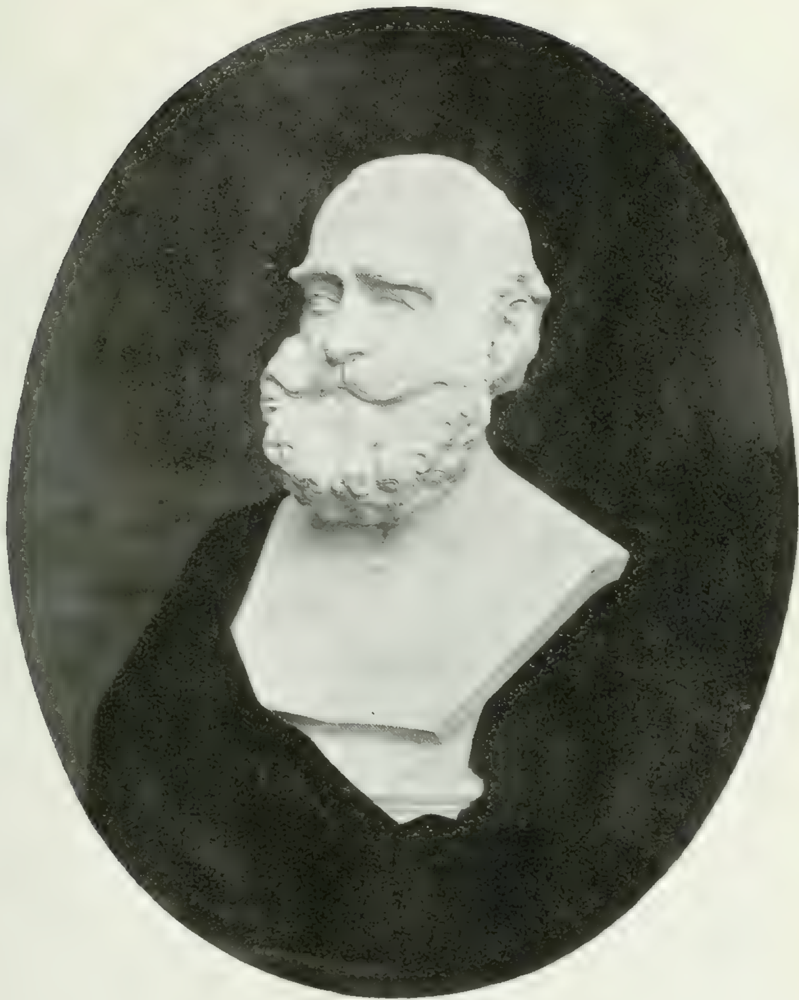
DR KÁROLYI ÁRPÁD
A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
TISZTELETI TAGJA

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
1921

Ebből a munkából japán papiroson
130 számozott példány készült

.... számú példány

ELŐSZÓ

Magyarország Újabbkori Történetének Forrásaihoz.

A Magyar Történelmi Társulat e sorozatos forráskiadásának eszméjét Klebelsberg Kuno gróf vetette fel 1917. évi április hó 26-án tartott székfoglaló beszédében. »Az eddigi publicatióknál — úgymond — sajnálattal nélkülözzük a modern kort közvetlenül megelőző időnek, Buda 1686-iki visszafoglalásától az 1848-iki szabadságharczig eltelt korszaknak emlékeit. Pedig a XVIII. század folyamán és a XIX. század első felében a korábbi meddő háborúk és felekezeti villongások helyébe közjogi, kulturális és közgazdasági törekvések léptek, melyek mai közéletünknek közvetlen előzményei s melyeknek ismerete nélkül viszonyaink és számos intézményünk igazán meg sem érthetők. Elsőben arra a nagy tervezgetésre és berendezkedésre kívánok rámutatni, mely a törökök kiűzését nyomon követte. Itt van Kollonicsnak hírhedt Einrichtungswerck-je. Itt van a neoaquistica commissio munkássága, mely megvetette mai földbirtokviszonyaink alapjait. Itt van Mária Terézia és II. József alatt a németek telepítésének czéltudatos nagy actiója, a mi mellett kicsiséggé törpül, a mit telepítési téren a kiegyezés óta tettünk. Itt vannak a jobbágyság helyzetének javítására tett intézkedések. Utalok továbbá régi országgyűléseink bizottságainak rendszeres munkálataira s különösen az

1823-tól 1848-ig eltelt huszonöt év számos emlékére. Az a tény, hogy erre a korszakra nézve történeti emlékeink nagy bőséggel vannak, nem szolgálhat okul arra, hogy semmit se adjunk ki. Gazdag anyagunkból ki kell választanunk a lényegest, a valóban becsest és jellegzetest s azt közre kell adnunk olyan bevezető tanulmányok kapcsán, melyek a kiadott forrásokat kerek gondolatkörré foglalják össze s történelmünk egészébe beillesztik. Az ilyen köteteknek nemcsak tudósaink, hanem közgazdáink és politikusaink is hasznát látnák. Hiszen az államiratnak és a politikai beszédnek is a maga szépségét épen az actuális eseménynek a történelmi előzményekkel való összekapcsolása, a nemzeti élet nagy folytonosságába való beállítása adja meg.« Ezen az alapon a Társulat részletes programmot dolgozott ki és az első tíz kötet kiadásához akkor szükséges összeget is egybegyűjtötte, mely ma, sajnos, egyetlen kötet előállítására sem lenne elég.

Közben világtörténelmi eseményt éltünk át. 1918 őszén felbomlott az osztrák-magyar monarchia s ezzel hazánk történetében közel négyszázéves korszak záródott le, mely a mohácsi vészszel vette kezdetét. Ez esemény egyik hatásaképen megnyíltak a történeti kutatás előtt a volt cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár titkos osztályai, mely levéltár újabbkori történetünknek mondhatni legfontosabb emlékeit őrzi. Ennek a nagy kutatási alkalomnak felhasználására a Társulat történeti missiót küldött Bécsbe s a hozzáférhetővé vált anyag kiadása czéljából elhatározta, hogy az 1686. esztendővel kezdődő forráskiadást nem zárja le 1848—49-iki szabadságharczunkkal, hanem bevonja munkásságának körébe az 1918. év végéig eltelt időszakot is.

A Társulat azokat az irányadó szempontokat, melyek szerint a forráskiadás szerkesztésénél és a bécsi kuta-

tások vezetésénél eljár, szabályzatokba és utasításokba foglalta s ezeket a Századok 1920—21-iki folyamának külön mellékleteképen már közrebocsátotta.

A bécsi kutatások első eredménye Széchenyi István gróf döblingi irodalmi hagyatéka, melyet dr. Károlyi Árpád ny. osztályfőnök, a Társulat bécsi missiójának vezetője talált meg és rendezett sajtó alá. A Társulat e helyütt is köszönetet mond a nagy kutatónak, hogy ez a tudományos lelet Magyarország Újabbkori Története Forrásainak első köteteiként jelenhet meg. Széchenyi műveinek mindezideig nem bírjuk teljes kiadását. De ettől eltekintve a bécsi levéltárban Széchenyi életére és munkásságára vonatkozólag oly bőséges anyag vált legújabban hozzáférhetővé, hogy már ez a körülmény egymagában is indokolttá teszi munkáinak új kritikai kiadását, melynek történeti bevezetéseiben és felvilágosító jegyzeteiben az új adatok alapján még teljesebb megvilágosítást nyerhet a legnagyobb magyar hatalmas alakja. A döblingi irodalmi hagyaték, mint VII. és VIII. kötet, szervesen illeszkedik be Széchenyi összes munkái közé, melyeknek sorában legközelebb naplóinak teljes sorozata jelenik meg több kötetben. Ugyanaz a házkutatási actió, mely a döblingi remetét irataitól megfosztotta, kiterjedt azokra a Bécsben élt magyar publicistákra is, kik vele összeköttetésben állottak és politikai köréhez tartoztak. A Falk Miksától, Hollán Ernőtől, Kecskeméthy Auréltól elkobzott iratok dr. Angyal Dávid egyetemi tanár előszavával és jegyzeteivel a Társulat forrásvállalatában még ez év folyamán szintén sajtó alá kerülnek.

A XIX. század első felének másik vezető egyénisége József nádor, kinek Alcsuton őrzött naplóit és államiratait József főherczeg Ő Fensége kegyes volt a Társulat rendelkezésére bocsátani. Ő Fenségének ez a

ténye, továbbá a palatinusnak Országos Levéltárunkban őrzött archivuma és a reá vonatkozó bőséges bécsi anyag lehetővé teszi a Társulat számára, hogy József nádor iratait és működését felölelő nagy forrásművet adjon ki.

A volt cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár gazdag anyagot tartalmaz a magyarországi nemzetiségi mozgalmakra, különösen a bécsi kormánynak nemzetiségeinkkel való összeköttetésére vonatkozólag, melyet a Társulat több kötetben szándékozik kiadni. A tót mozgalmakra vonatkozó kötetek már közelebb megjelenhetnek, de kiterjedt anyaggyűjtés folyik az illyr (horvát, szerb) és román mozgalmakról is. Ugyanitt van az 1848—49. évekből a Batthyány cabinet, a honvédelmi bizottmány, a Szemere kormány, valamint Kossuth Lajos kormányzó levéltárának nagy része, melyet dr. Károlyi Árpád vesz munkába. A bécsi levéltárnak továbbá rendkívül értékes az anyaga a szabadságharczunkat követő emigratióról, melyből szintén nagyobb publicatió kerül ki. Az 1849—51-iki törökországi magyar emigratió iratait tartalmazó kötet legközelebb megjelenik.

A XIX. századbeli magyar memoire-irodalom nagy része kéziratban maradt tekintetből királyunkra, I. Ferencz Józsefre, kinek hosszú uralkodása hetven esztendőt szinte bekapcsolva tartott jelenünkbe. Csengery Antal és Ghiczy Kálmán emlékirataival megkezdi a Társulat újabbkori vezető egyéniségeink naplószerű feljegyzéseinek kiadását is.

A nagy katasztrófa után, midőn titáni erőfeszítésre lesz szükség, hogy újból talpra tudjon állni igazságtalanul porba tiprott nemzetünk, a magyar történetírásnak kötelessége, hogy tündöklő példaképen e nemzedék elé állítsa azokat a nagyjainkat, a kik a hazáért dolgoztak, küzdöttek és szenvedtek. A Társulatot, midőn Magyar-

ország Újabbkori Történetének Forrásai czím alatt ezennel megindított sorozatos forráskiadásának első köteteit megválasztotta, kettős szempont vezette. Minél érdemlegesebb, gazdagabb és megbízhatóbb adatokat akart nyújtani újabbkori történetünkhöz és műveik útján igazán meg akarta ismertetni azokat a politikai nagy építőmestereket, a kik a török iga lerázása óta annyi összeomlás után mindig újból és újból felépítették a magyar államot.

Kelt Budapesten, 1921. évi szeptember hó 18-án.

A Magyar Történelmi Társulat.

ELŐSZÓ

Széchenyi István gróf döblingi hagyatékához.

Mikor a Magyar Történelmi Társulat megtisztelő megbízása következtében annak az írásos anyagnak átvizsgálásával készen lettem, melyet gr. Széchenyi Istvántól a bécsi rendőrség az ismeretes házkutatás alkalmából elkobzott, azután meg halála után lefoglalt: láttam, hogy az egész tömeget kiadni már a költségek miatt sem lehet, de egyébként sem szükséges. Hogy elég, ha kiadásra kerül belőle mindaz, a mi valami szempontból elsőrangú kútfőnek bizonyul. Félretettem tehát Széchenyi sok futólagos följegyzését, néhány kisebb dolgozatát, levélfogalmazatai jó részét s a hozzá intézett igen nagyszámú levelek túlnyomó tömegét. De beszámolok ezekről is a Történeti Bevezetésben, a mint ugyanott fölviiágosító magyarázatokkal kísérem az anyag nagyobb részét képező, kiadásra került darabokat. Kiegészítik úgy az utóbbiakat, mint a Történeti Bevezetés elbeszélését azok a rendőrségi iratok, melyek Széchenyi megfigyeltetéséről, magáról a házkutatásról és Széchenyi iratai további sorsáról szólnak. Azt hiszem, hogy ezek a »Függelékben« közölt hivatalos ügyiratok kiadványunk keretébe minden tekintetben jól beleillenek.

Magánál a (Történelmi Társulat programmja szerinti) Történeti Bevezetésnél kétfélekép járhattam el. Kezdhettem

volna időrendben Széchenyi Döblingbe való jutásának előzményein, követhettem volna itteni tartózkodását, irodalmi és politikai működését, ezek kapcsán nyomozhattam volna s adhattam volna elő időrendben a rendőri megfigyeltetést, a házkutatást s lezárhattam volna az előadást Széchenyi öngyilkosságával. Ha nem kútfőpublikáczióval, Széchenyi döblingi hagyatéka kiadásával van dolgom, hanem csupán a »Darstellung« lesz vala czélom egy művecskénél, mely e czímet viselheti vala: »Gróf Széchenyi István Döblingben«: akkor a jeleztem időrendi módon jártam volna is el. De mivel nem az én előadásom, hanem a hagyaték kiadása a fődolog, változtatni kellett a Bevezetés említett tervezetén, tartalma egymásutánján. Már csak azért is, mert joggal merül föl *legelsőnek* az a kérdés, miért van a hagyaték az állam tulajdonában? Hogyan jutott oda? S mi ok bírta rá az államrendőrséget Széchenyi iratai elkobzására? Ezekre a kérdésekre kellett elébb válaszolnom; a rendőri megfigyeltetés okait és folyamatát, a házkutatást és előzményeit előbb előadnom, a mi az I. könyv tárgya. Csak azután kerülhetett a sor az immár elkobzott iratokra s kapcsolatban velük Széchenyi döblingi irodalmi és politikai működésére, melyet természetesen bele kellett állítanom a történeti milieube — a bécsi volt udv. és állami levéltárnak a kutatás előtt immár megnyilt nagyértékű iratai alapján.

Az idevágó irodalmat természetesen felhasználtam, ahol kellett és lehetett, ha nem idézem is úntalan. És ha a kiadott anyagnál — a naplókat kivéve — aránylag kevés jegyzetet alkalmazok, az abban leli magyarázatát, hogy a Történeti Bevezetésből bőven megkapja a használó a szükséges fölvilágosítást.

Nagyon kedves kötelességem hálás köszönetet mondani a Történelmi Társulatnak a megtisztelő megbízásért;

legfőkép azonban mélyen tisztelt Elnökünknek, gróf Klebelsberg Kunó úr őexcellentiájának, a kinek irányítása, fáradozásai és erélye nélkül ez a kiadvány létre sem jöhetett volna! . . . Nagyban előmozdítá a becses kútfők kiadását a legnagyobb és leghívebb magyar két unokájának gr. Teleki Tiborné, szül. Széchenyi Alice grófné és gróf Károlyi Lajosné, szül. Széchenyi Hanna grófné, valamint gr. Széchenyi Lászlóné, szül. Vanderbilt Gladis anyagi támogatása, a melyek mellett meg kell még emlékeznünk a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének, a Biztosító Intézetek Országos Szövetségének, az Első Magy. Ált. Biztosító Társaságnak, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének, a Hangya Szövetkezetnek, a Hangya ipari Részvénytársaságnak és Sigray Pálnak adományairól. A Történelmi Társulatnak és a megnevezetteknek hálával tartozik ez értékes anyag közzétételeért a magyar mult minden művelője, minden kedvelője.

A magam részéről még őszinte és meleg köszönetet mondok dr. Domanovszky Sándor egyetemi tanár igen tisztelt barátomnak és kartársamnak, a ki fáradhatatlan buzgalommal és szívességgel támogatott engem e kötet kiadása munkálatainál. Ugyancsak őszinte köszönettel kell megemlékeznem a bécsi állami levéltár vezetőjének, báró Mitis Oszkárnak és levéltárnokának dr. Gross Lotharnak, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának s Angyal Dávid és Wertheimer Ede tisztelt barátaimnak soknemű szívességéről.

A mutatókat Pauliny Oszkár úr volt szíves elkészíteni. Neki is köszönettel tartozom.

Bécs, 1921 augusztus havában

Károlyi Árpád.

TŐRTÉNETI BEVEZETÉS

ÍRTA

DR KÁROLYI ÁRPÁD

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TISZTELETI TAGJA

ELSŐ KÖNYV.

Rendőri megfigyelés; házkutatás.

I. FEJEZET.

Széchenyi levele az akadémiai alapszabályok ügyében. A levél hatása. — Albrecht főherczeg föllép ellene. — A rendőrminisztérium és az alsóausztriai helytartóság intézkedései Széchenyi hasonló nyilatkozatai meggátlására. — Rövid szünet ez intézkedéseknél. Ennek okai.

Az osztrák birodalmi egyleti törvény — 1852 november 26-iki császári nyilt parancs — végrehajtása folyamán a kormány 1854 tavaszán bekívánta felülvizsgálat és megerősítés végett a Magyar Tudományos Akadémia alapszabályait is. Sem annak az Európaszerte hirdetett föladatnak, hogy az egységes Új-Ausztria hivatva van a művelődést a Lajtánál kezdődő Ázsiába átplántálni, nem felelt meg, sem a jóakarat valami nagy mérvére nem mutatott a legelső magyar kultúrintézet iránt, hogy a császári megerősítés csak négyesztendei felülvizsgálat után küldetett le 1858 tavaszán. Azok a lényeges változtatások pedig, a melyekkel a kormány az alapszabályok több czikkét kiforgatta, egyenes rosszakarat bélyegét viselték magukon. Legfőkép és elsősorban visszatetsző volt az, hogy az alapszabály ama pontjából, a mely az Akadémia főfeladatául a tudományok magyar nyelven való művelését tűzi ki, a megerősítés alkalmával a »magyar nyelven való« döntő kifejezés törültetett.[1]

Mély megdöbbenéssel vőn erről tudomást az Akadémia igazgatótanácsa és szorgos megbeszélések után egy küldöttséget bízott meg

[1] V. ö. Vázlatok a M. T. Akadémia félszázados történetéből 1831—1881 Bpest, 1881, és Angyal D. szép czikkét: A M. T. Akadémia és az önkényuralom Budapesti Szemle, 116. kötet.

a veszedelmes törlés ellen irányuló s Deák Ferencz által fogalmazott kérvényének benyújtásával. Az uralkodó a küldöttséget barátságosan fogadta ugyan s félig biztató választ is adott;[1] ennek ellenére azonban a törlés és a többi változtatás a másodszor leküldött végleges megerősítésben is ép úgy bentmaradt, mint az elsőben.

A döblingi gyógyintézetben tartózkodó gr. Széchenyi Istvánt, a ki épen ekkor javában dolgozott híressé vált Blickjén, nemcsak fájdalmasan érinté már az első megerősítés körülményeinek híre, hanem nagymértékben föl is izgatta. Már az előző esztendőben, 1857-ben sokat töprenkedett az akadémiai alapszabályok megerősítésének késlekedésén, rossz szándékot, gyűlöletet sejtvén alatta. Egy kéziratban ránkmaradt nagy magyar művében, melyről alább még sokszor lesz szó, szatirikus párbeszédet folytattat e thémáról a fiatal császár és körmönfont minisztere, a magyarfaló Bach között s ez utóbbival a következőket mondatja: »Erre a fatális Akadémiára mindig méreggel gondolok, mert ez a magyarságnak oly gyökérül szolgálhat, melyből még nagy fa, sőt erdő is nőhet ki. Ezt a gyökeret hát ki kell ásni; a szétugrasztott tudós tagoktól semmit sem tarthatunk, mert a hangos lamentálást nem engedik meg a »nemzet nevelői«, a zsandár urak. Legfeljebb tán úgy tűnnék föl egyidőre a dolog a külföld előtt, hogy Fölséged a tudományok ellen harczol és ezzel talán blamálnók magunkat, különösen Berlin előtt, a hol amúgy is ostobáknak tartanak bennünket. De mindegy, ezt az akadémiát »coûte que coûte« meg kell semmisíteni.«... Ime a rossz szándék, a gyűlölet, amelyet Széchenyi már tavaly gyanított, most leplezetlen jelenik meg előtte. Az akadémia alapítójánál s a hosszú nehéz kedélybajából lassan föléplült betegnél a fölindulás, a méltatlankodó harag tehát kettősen érthető. Izgatottságában attól tartott, hogy egyik-másik tagjának túlóvatossága vagy túllojalitása miatt még tán folyamodásban sem mer remonstrálni az igazgatótanács, meg az ellen a szégyenletes eshetőség ellen lázadt föl benne az érzés, hogy azt a kérelmet még talán németül szerkesztik meg. Régi, jól ismert szarkaszmusával nyilatkozik meg lelkének szúrós keserűsége Dessewffy elnökhöz írt baráti levelében[2] »Ő« ellene, az ország főkormányzója Albrecht főherczeg ellen, a ki Dessewffyt még az első megerősítés előtt minden jóval bíztatá és a kit Széchenyi ezért, bár alaptalanúl, a baj főokának hitt.

[1] Újabb vizsgálatot ígér. V. ö. Angyal id. h. 28. l.
[2] 1858 ápril 28. (l. jelen köt. 7. sz. a.)

Az akadémiai küldöttség bécsi útja, Deák remek kérvénye, a küldöttség tagjaival, aztán a Szőgyényvel folyt értekezletek,[1] majd az, a mit a kihallgatásról elmondtak Széchenyinek, kissé megnyugtatták az elsőszülöttje, az Akadémia sorsán aggódó apa lelkét, hogy annál nagyobb, annál megrázóbb legyen a visszahatás, melyet rá a véglegesen kedvezőtlen megerősítés híre gyakorolt. Világos lőn előtte, hogy a kormány szándéka az Akadémiába a német, esetleg a többi hazai nyelveket becsempészni; mert csak ezt jelenthette az, hogy az Akadémia ám művelje a tudományokat, de nem kizárólag magyar nyelven. Még ha állami intézet volt volna is az Akadémia, akkor is rosszakaró önkény a magyarság e legfőbb kultúrintézményét aláásni. De mikor azt az intézetet magánosok áldozatkészsége épen a magyar nyelv kiművelése czéljából hozta létre, mit mondjon akkor a rosszakarat e nagy fokához Széchenyi István? Elhatározta, hogy nyilt sisakkal lép fel az önkény ellen és már szeptemberben kidolgozott egy nyilt levelet az igazgatótanács czímére.[2] Hűséges titkárja és barátja, a derék Tasner, egy-két erősb kifejezést, amelyet az uralkodó magára vehetett volna, szelidített és akkép alakított át, hogy ez a kormányra értessék — s így született meg érett megfontolás után a híres november 6-iki epistola.[3] Hódoló tisztelettel és az alattvalói őszinte hűség hangoztatásával írott, de hatalmas óvás és tiltakozás e levél azon nép és nemzet nyelvének megrövidítése ellen, amely a monarchiában egyedül nem gravitál és nem gravitálhat kifelé, a melyre legbiztosabban elhagyhatja magát a dynastia és a melyet nyesegetni annyi, mint az ágon ülőnek önmaga alatt fűrészelni a faágat. Mint alapító kijelenté levele végén Széchenyi, hogy ha a megváltoztatott alapszabályok következtében az Akadémia eltérne eredeti rendeltetésétől, ő és örökösei az alapítvány kamatait meg fognák vonni és más, belátásuk szerinti nemzeti czélra fognák fordítani.

A nyilt levelet, mint tudjuk, az Akadémia 1858 decemberi nagygyűlésén kellett volna írója szándékához képest fölolvasni, de az igazgatótanács nem látta czélszerűnek a hatalmas és rosszindulatú Bach haragját ezzel rávonni az intézetre. A Bécsbe internált Lono-

[1] Id. Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai, II. köt. 109. — A Deák fogalmazta kérvényt kiadta Kónyi, Deák F. Beszédei.

[2] 1858 szept. 26-diki kelettel, Sz. fogalm. Tasner javításaival, bécsi udv. levéltár, Széchenyi-Akten.

[3] Először közlé Falk, Gr. Széchenyi István és kora 316. l. — Ő utána Majláth Béla: Sz. levelei, III. kötet.

vics püspök. Széchenyi ez igaz tisztelő és általa őszintén tisztelt híve útján arra kérte Széchenyit, hogy vonja vissza levelét.[1] Mind igaz, a mit ír és mindegyikük vele érez; az idők azonban olyanok, hogy nem szabad az igazságot kimondani. Széchenyi erősen hitt az osztrák arisztokrata körök által 1858 végével táplált vérmes reményben, hogy Bach bukása talán csak hetek vagy hónapok kérdése és hogy utódja, egyszersmind miniszterelnök a történelmi jogokat tisztelő herczeg Windischgrätz fog lenni, a mi őt egyidőre jókedvre is hangolta és ezért nem valami nagy örömmel engedett az okoknak, mikor levelét visszavonta.[2] A levél azonban mihamar országszerte ismeretessé lőn. Akár Pesten vettek róla másolatot, akár Széchenyi adta oda valószínűen Török Jánosnak[3] olvasni és ez másolta aztán le: az bizonyos, hogy néhány hét mulva ezer és ezer írott példányban forgott az egész országban és keltett bámulatot, ragaszkodást és lelkesedést a hosszas hallgatás után életjelt adó »legnagyobb magyar« iránt. A legfelső társadalmi köröktől kezdve a legegyszerűbb rétegekig gyönyörködtek az emberek a hatalmas óvásban és önbizalmat merítettek erélyes megokolásából. A rendőrigazgatóságok elkobozták, ha tudták, a kézrekerült példányokat és egyre-másra küldék aggodalmas és aggodalmat keltő tudósításaikat Bécsbe és Budára az izgatottságról, a lelki mozgalomról, mely a levél nyomán kelt. Csak egy, mert igen jellemző példát hozok fel, a soproni helytartósági osztály rendőrigazgatójáét, a ki ijedten jelenté, hogy Nagykanizsán egy szegény szűcsmestert is rajtakaptak, a mint nemcsak olvasta, hanem terjesztette is a nála lefoglalt levelet,[4] a miért meg is indíták ellene a büntető eljárást...

A mindenfelől befolyó rendőri jelentések egyébként és máskor is fölhívták volna az ország főkormányzójának figyelmét az ügyre. Annál inkább fölkelték nemtetszését, sőt aggodalmát most, 1859 januárjában, mikor a franciák császárjának ismeretes újévi beszéde

[1] Angyal id. h. 30. l. és Kecskeméthy: Gr. Széchenyi István utolsó évei, 93. l. — Föltűnő, hogy Kecskeméthynek Rózsa M. által kiadott naplójából Széchenyire majdnem semmit sem lehet kihalászni.

[2] Kecskeméthy: Sz. I. utolsó évei, 60. l. — V. ö. Sz. levelét Tasnerhez 1858 decz. 31. Majláthnál III. 726.

[3] Török az a »kevésbé higgadt, mint tevékeny hazafi«, a kit Kecskeméthy Sz. I. utolsó évei, 93. l. említ.

[4] Cihlarz soproni rendőrigazgató a rendőrminiszterhez 1859 március 3. Bécsi udv. ltár, államrendőrségi — BM — iratok 1199/BM. ex 1859.

után a bécsi és párisi udvarok között a viszony feszültté vált, a háború a küszöbön állott és így veszedelemtől lehetett tartani, ha a Széchenyi nyilt levelének olvasásából és magyarázgatásából keletkező izgatottság szellője is segít az országos elégedetlenség lappangó zsarátnokáról lesöpörni a hamuréteget. Egy-egy memento mori már a szeme előtt fekvő Pesten fölmerült: Az egyetem kapujára ismeretlen kezek 1859 elején egy plakátot ragasztának ki e fölírással: »a bosszú napja közeleg«. Más épületeken más fölhívások hirdették, hogy Kossuth jő, hogy a zsarnokság végnapjai meg vannak számlálva stb.[1]

A főkormányzó úgy vélekedett, hogy az ily tüntetők és szítogatók munkáját csak előmozdítja Széchenyi föllépése és hogy az efféle veszélyes eshetőség megújulásának útját bevágni parancsoló szükség.

Albrecht főherczeg alakját a kormányzósága alatti gyakori rendőri erőszakosságok és katonai brutalitások ellenszenvessé tették az emberek emlékezetében. Egyoldalú, sötét, zord kép rajzolódott le róla a lelkekben. A történetíró föladata a tárgyilagos ítélet megalkotása és érvényrejuttatása az árnyékosok mellett a napfényes színeknek is, ha vannak ilyenek. Pedig vannak. A főherczeg Magyarországra jóakarattal jött és becsvágyát helyezte abba, hogy főleg az anyagi kultúra terén maradandó alkotásokkal szerezzen magának hálás elismerést. A ki a minisztertanács iratait és jegyzőkönyveit, különösen az ötvenes évek második feléből lapozgatja, kellemes meglepetéssel látja, mily melegséggel lépett fel a főherczeg a nagy adók, az adókivetés és behajtás igazságtalanságai ellen, mily nagy súlyt helyezett arra, hogy a dohánytermelés czélszerű fölkarolásával a kis- és középbirtokosság jövedelme fokozódjék. A commassatio ügye, a folyamszabályozás, az utak és közlekedési eszközök fejlesztése programmjának lényeges pontjait képezték. Kiváló súlyt fektetett gazdasági és földmíves-iskolák alapítására: sürgette, hogy Debreczenben és Kecskeméten gazdasági tanintézetek és melléjük erdészeti tanfolyamok állíttassanak, hogy az Alföld befásítása által a klima javuljon és a föld termőképessége növeltessék. De sürgette a pesti orvosi fakultás szükségeinek megfelelő épületek és egy nagy állatgyógyintézeti épület emelését. Egész sorát terjeszté elé a Buda és Pest szépítésére és higienájára vonatkozó javaslatoknak; proponálta a híres Ráday-könyvtár

[1] Wertheimer Ed.: Graf Julius Andrássy, sein Leben und seine Zeit, I. 100.

megszerzését államköltségen a Magyar Nemzeti Múzeum számára.[1] És mikor jóakarata a központi kormány tétlenségén vagy tán rosszakaratán és Ausztria zilált pénzügyei miatt hajótörést szenvedett, ez őt ép oly mélyen bántá, mint az a körülmény, hogy az ország közigazgatásánál a sok, idegenből szakadt, főleg cseh beamter annyira alkalmatlan eszköz volt kezeügyében. Senki, még Széchenyi sem ítélte el Blickjében a szedett-vedett népséget szigorúbban, mint maga a főherczeg. Császári öccséhez írott egyik bizalmas magánlevelében egy pillanatra sem habozott őszintén kimondani, hogy az importált hivatalnokok nagy része olyan minőségű, hogy otthon és Bécsben még talán istállóseprő szolgáknak sem kellenének![2]

Persze, ha az érem másik oldalát nézzük, ezen a főherczegnek más képe tűnik fel. Rendíthetetlen meggyőződésű híve az egységes Új-Ausztriának, a szigorú birodalmi központosításnak és minden alkotmányos mozgalmat a 48/49-iki forradalomnak csak bécsi, prágai és budapesti kihágásaihoz mérve, az egyedül üdvözítő abszolút kormányformának. Az egységes állam, az uralkodói abszolút tekintély és a szigorú rend szempontjából nézte és őszinte meggyőződéssel gyűlölte ezért főként a magyar konzervatív államférfiakat, a kik nem szűntek meg javaslataikkal, kérelmeikkel és befolyásos összeköttetéseikkel minden alkalmat fölhasználni a magyar jogok hangoztatására és a rendszer elítélésére, a melynek ő paladinja volt. — Széchenyi nyilt levelének egész tartalma és okfejtése a főherczeg szerint ugyanebbe a gyűlölt kategóriába tartozott, ha az akadémiai alapszabály kérdésében tán igazat is adott neki.

Elvi álláspontja és az akadémiai levél okozta izgatottság egyaránt sarkalták hát, hogy határozottan föllépjen a levél írója ellen. Jegyzéket intézett a rendőrminiszterhez, mely bőven taglalja a döblingi remete enunciatióját. Kifejté a miniszter előtt, mily nagy az öröm a nemzeti körökben, hogy egy, a márcziusi napok konzervatívnak nevezhető kitünősége is így beszél és hogy mily fantasztikus remények fűződnek e nyilatkozásához egy oly egyénnek, a kinek szelleme —

[1] Roppant érdekes e tekintetben pl. az 1857 márczius 20-ikán tartott minisztertanács (a császár elnöklete alatt) jegyzőkönyve Albrecht főherczegnek Magyarország javára szolgáló soknemű javaslatáról. Bécsi udv. ltár, Ministerconferenz und Ministerrat Z. 102. ex 1857.

[2] Albrecht a császárhoz 1851 október 31. »Ein Heer von Beamten, namentlich von der Justiz, darunter viele, welche man in Wien nicht zum Hausknechte machen würde.« Ered. bécsi udv. ltár, Secreta des Kabinetsarchivs.

mint általánosan hiszik — a kiállott betegség fájdalmai által megtisztulva és hosszas visszavonultságában, minden külső befolyástól való mentességében higgadttá válva, a legalkalmasabb a dolgok és a helyzet igazi helyes felfogására és megítélésére. Annyira megy ez, mondja a főherczeg, hogy a nemzet hajlandónak mutatkozik Széchenyi személyében valami magasabb inspirációval megtelt lényt ismerni el. Hiába van ily körülmények közt a levél dynastikus szólamokkal fölczifrázva, mert egészében véve mégis csak a kormány elleni gyűlölet fölszításán munkál, és semmi kétség benne, hogy Széchenyit, ha elmebaja miatt nem volna beszámíthatatlannak tekintendő, szigorú felelősségre kellene vonni. De mivel ezt épen e miatt nem lehet tenni, legalább azt kell okvetlenül megakadályozni, hogy Széchenyi a jövőre efféle enunciatiót tehessen, miután nem járja, hogy valaki csak azért, mert elmegyógyintézetben lakik, kormányellenes érzelmeit szabadon bocsáthassa világgá.[1]

A rendőrminiszter, a kihez a főherczeg intőjegyzéke iratott, Fichtenstammi báró Kempen János altábornagy, egyike volt a Bach-világ legjellegzetesebb alakjainak. Inkább katona, mint rendőr vagy politikus, híve az erővel teljes központi kormányzásnak már mint katona is, a ki ezért szemet húny a Prottmannok ügybuzgósága és brutalitása előtt. De az abszolutizmusért már kevésbé lelkesedett; sőt liberális hírben állott a beavatottak előtt s főbb bizalmasaival báró Levinski udvari tanácsossal, a sajtóosztály főnökével és Hell kormánytanácsossal, minisztériuma elnöki osztálya vezetőjével versenyezve gyűlölte és a hol lehetett kritizálta és ócsárolta hatalmas kartársát, Bachot.[2] Tán ezért mutatott néha-néha bizonyos rokonszenvet a magyarság iránt, a mi miatt némelyek azt a képtelenséget állították róla, hogy a konzervatívok megvásárolták volna őt![3] Már akár az a szemernyi és pillanatnyi rokonszenv, akár Bach gyűlölete tette, annyi bizonyos, hogy ő neki, a kihez a Széchenyi levelének hatásáról szóló rendőri jelentések csakúgy s még hamarább beérkeztek, mint Albrecht főherczeghez, eszeágában sem volt a Bach akadémiai rendszabályát ostromló Széchenyi ellen föllépni. De a jegyzék, a fölszólítás a nagytekintélyű főherczegtől, a par excellence kato-

[1] Albrecht főherczeg Kempenhez 1859 január 19. L. jelen kötet *Függelék* 1. sz. alatt.

[2] Wertheimer id. h. 93. és 106–112. l.

[3] Ezt állítá róla gr. Rechberg egy női kémje, a kiről később bőven lesz szó.

nától, már elevenjére talált; mert szemrehányást, a kötelességmulasztás vádját látta benne. Most már tennie kellett neki is.

Közölte hát a szokott hivatalos úton herczeg Lobkowitzczal, Alsó-Ausztria helytartójával[1] a főherczeg január 12-iki jegyzékét s kifejté, hogy mi módon kellessék a kívánt czélt, Széchenyi netáni hasonló elucubratiói megakadályozását elérni. Utasításul adja a helytartónak dr. Görgent, a felsődöblingi magánelmegyógyintézet tulajdonosát és vezetőorvosát figyelmeztetni, hogy intézete nem arra való, hogy benne betegei törvényellenes cselekedetekkel foglalkozzanak és hogy érettük ő, az orvos, felelős. A herczegre bízta aztán Görgennel megállapodni abban, hogy ez Széchenyit rávegye, hogy efféle többé ne cselekedjék, mert ilyen visszaélésekkel környezetének és hozzátartozóinak fogna bajt okozni. Ez utóbbiak közül Görgen a fiatal Béla grófot volt megintendő, hogy atyjának leveleit és írásait ne továbbítsa, ha nem akar kellemetlenségekbe keveredni, miután a főherczeg előtt egyenest őt nevezték meg mint olyant, aki atyja iratait és leveleit másolja és terjeszti...[2]

A helytartóra a miniszter utasítása nem hatott oly nagy mérvben, mint gondolnók. Lobkowitz úgy okoskodott, hogy ha az ügy nagyon szívén feküdnék Kempennek, akkor nem a rendes politikai hatóság útjára bocsátotta volna, hanem egyenest a bécsi rendőrigazgatóságnak adott volna megfelelő parancsot. Aztán meg a herczeg egyik előkelő tagja volt az osztrák-cseh feudális és föderalisztikus arisztokrácziának, mely örömest tört, ha lehetett, borsot Bach orra alá. Mint hivatalnok azonban tudta a herczeg, mi a kötelessége, s azonnal magához rendelé dr. Görgent.

Dr. Görgen Gusztáv, a kinek Széchenyi életében akaratlanul oly nagy szerep jutott osztályrészül, egyszerű, mesterkéletlen, kényelemszerető és élete delét túlhaladott férfiú volt, azon fajtájából az embereknek, a kiket Julius Caesar maga mellé kívánt, mikor azt kérte Antoniustól: »Tedd, hogy kövér nép[3] foglaljon körül és síkfejű s kik éjjel alszanak.« A harminczas évek derekán vásárolta meg azt a gyönyörű fekvésű s remek kilátású nagy szanatóriumot Felső-Döblingben, mely

[1] Herczeg Lobkowitz Károly János József, élete delén álló férfiú, előbb már osztályfőnök volt a belügyminisztériumban.

[2] Kempen Lobkowitzhoz 1859 január 26. — L. jelen kötet *Függelék* 2. sz. a.

[3] Tasner egy 1859 február 13-ikán Széchenyihez írt levelében (bécsi udv. ltár, Széchenyi-Akten) tréfásan »csupahús« és »csupaháj« jelzőkkel nevezi az előtte is rokonszenves Görgent.

annyi szerencsétlennek, köztük a boldogtalan Lenaunak is, menhelyet nyújtott. Derék édesanyja, ki iránt Széchenyi neje is hálás rokonszenvvel viseltetett,[1] majd ennek halála után derék felesége buzgalommal gondoskodtak a betegek jó ellátásáról és házi kényelméről; maga Görgen pedig, a ki nem valami nagy elméleti tudással bíró vagy pedáns szakember, hanem a gyakorlat terén képzett, természetes eszű orvos volt, okos, bizalmat keltő bánásmóddal és humánus gyógykezeléssel igyekezett, és pedig sokszor nagy sikerrel, gyógyítgatni pácienseit és elviselhetőbbé tenni kedélybajdúlta életüket. Széchenyi István mindenesetre sokat köszönhetett és köszönt is a derék orvosnak és nejének.[2] »Mindennap világosabban látom, írta 1858 karácsonyán hálatelt szívvel ez utóbbihoz,[3] hogy ön, Asszonyom, és emberbaráti érzelmekben gazdag férje, mennyire alkalmasak az élén állani ennek a humanitárius intézetnek, melyben sokan és köztük én is, menedéket találtak és magukat önmaguk előtt megmenthették.« Néhány hónapra rá egy más alkalomból pedig Görgen irányában fejezi ki háláját Széchenyink, midőn azt írja neki,[4] hogy »Ön engem olyankor vett magához, a mikor én magosabb, más emberek elől elzárt szférákban járó vizióim által világosan láttam a rettentő nyomort, mely szegény hazámra vár és földúlt kedélylyel az Ön karjaiba vetém magamat a kétségbeesés elől. Azóta Ön engem oly előzékenységgel, oly sok részvéttel gondozott, itt tartózkodásomat annyira elviselhetővé és kellemessé tette, hogy soha nem szűnöm meg Ön iránt hálás lenni.«

Ez a derék orvos és derék ember jelent meg hát a hívásra a helytartó előtt és igyekezett ott a humanitás követelményeit és intézetének üzleti érdekeit a maga és Széchenyi védelmében érvényesíteni. Egy és más ellenmondás és féligazság abban, amit Lobkowitznak most és máskor előadott és a mi föltűnhetik előttünk, ebből magyarázható.

A corpus delicti, az akadémiai levél felől, azt mondá Görgen

[1] Széchenyiné ered. levele férjéhez 1848 október 12. Bécsi udv. ltár, Széchenyi-Akten.

[2] Kecskeméthy: Sz. I. utolsó évei, 28. és 144. és másutt, nemcsak túlszigorú, de igazságtalan Görgen iránt és gyűlöli őt, mint a ki ellene terhelő vallomást tőn a rendőrségnél. Én nemcsak Falk és Zichy Antal ismeretes művei után, hanem főként a fölhasználtam aktákból és levelek után ítélek Görgenről.

[3] Saját. fogalm. bécsi udv. ltár, Széchenyi-Akten. Hasonló hálás szavak 1859 nov. 5-diki levelében Zichy Antalnál, Gróf Széchenyi István életrajza, II. köt. 364. lap.

[4] 1859 május 15. L. jelen kötetben Sz. levelei 12. sz. a.

hogy ezt neki Széchenyi fölolvasá, de ő nem fektetett rá semmi súlyt, mert hiszen Széchenyi az egész napot írással és diktálgatással tölti.[1] De később sem tulajdonított fontosságot az egész dolognak, mikor Széchenyi közölte vele, hogy a levelet gr. Zichy Edmund által elküldötte. Többet nyomott ennél Görgennek az a közlése, hogy 1858 szeptember havában ő és dr. Riedel, a bécsi császári kir. tébolyda igazgatója, a család kérésére Széchenyi elmeállapotát megvizsgálták és bizonyítványt állítottak ki arról, hogy »ezidőszerint teljesen alkalmas magánügyei önálló vezetésére és jogi kötelezettségek elvállalására«.[2] A bizonyítványra azért volt szükség, mert a gróf ennek alapján néhány vagyonjogi szerződést írt alá; törvényszéki orvosok által pedig azért nem tartatott szükségesnek a bizonyítvány megerősítése, mert Széchenyi 1848-ban önként jött Görgenhez és bíróságilag soha nem volt elmebajosnak nyilvánítva. Szükséges, sőt elkerülhetetlen volna azonban a törvényszéki orvosok vizsgálata, ha a kormány, bár a legkisebb lépést, a legszelídebb vizsgálatot vagy kihallgatást akarná is elhatározni Széchenyi ellen. Ebben Görgen és Lobkowitz egyetértettek. Az előbbi azért, mert nem akarta magára vállalni a felelősséget, Lobkowitz pedig hivatalos álláspontja miatt. De a mint ez a kérdés kettőjük közt felmerült, mérlegelni kezdették, vajjon a rendszabály nem károsabb-e, mint gondolni lehetne. Görgen orvosi szempontból ellenezte, Lobkowitznál pedig politikai okok voltak mérvadók. A herczeg úgy okoskodott: ha a törvényszéki orvosok vizsgálata Széchenyi beszámíthatóságát állapítja meg, a mire Görgenék előző bizonyítványa után csaknem biztos a kilátás és Széchenyi rendőrileg felelősségre vonatik: ez az ő magyar elvbarátait fanatizmusra hangolja s az ú. n. nemzeti ügynek újabb híveket fog szerezni. Ez pedig annál politikátlanabb dolog lenne most, mert Napoleon mértéktelen föllépése Ausztria ellen a magyar konzervatívokat mintegy megdöbbenté, bennük az osztrák patriotizmus egy nemét kelté föl, legalább kifelé, és ez a jó hangulat e körökben rosszra változnék Széchenyi hivatalos molesztálása esetén. Erre hát, ez volt Lobkowitz konklúziója, nem szabad gondolni sem.[3]

[1] Erről s a következőkről v. ö. Lobkowitz kimerítő jelentését Kempen rendőrminiszterhez 1859 január 31. Jelen kötetben *Függelék* 3. sz. a.

[2] »... nach welchem Graf Széchenyi dermalen als fähig erklärt wurde, seine Privatgeschäfte selbständig zu führen und rechtsverbindliche Akten einzugehen ...« U. o.

[3] Lobkowitz imént említett jelentése.

De egy másik gondolattól is elállott a herczeg, mely nála a Görgennel folytatott beszélgetése közben felmerült, hogy t. i. Széchenyi barátai, a kikkel kedvencz témájáról, Magyarország politikai és nemzetiségi viszonyairól örömmel szokott elcsevegni, bizalmasan ugyan, de hivatalosan figyelmeztessenek, hogy ők óvják Széchenyit bármiféle írásos nyilatkozattól a publikum számára. Csak egy czélravezető s minden politikai ízetlenséget kizáró utat látott Lobkowitz, azt, a melyet maga az orvos proponált, nevezetesen hogy ő, Görgen, a ki Széchenyi becsülését és bizalmát bírja és tudja, hogy a gróf nem akarja az ő intézetét elhagyni, arra való hivatkozással kérje fel Széchenyit, hogy az afféle nyilatkozatok, mint az akadémiai levél, csak neki Görgennek okoznak kellemetlenséget s őt azon kínos helyzetbe hozhatnák, hogy intézetéből való távozását kellene óhajtania. A kérés ily alakban bizonyára hatni fogna Széchenyire. Hangsúlyozta azonban az orvos, hogy a kérésnek ő tőle kell erednie; Széchenyinek még gyanítania sem volna szabad, hogy orvosának e kérése mögött hivatalos nyomás áll s a legtávolabbról sem szabad a grófot azzal félemlíteni meg, hogy esetleg neki és nem Görgennek gyűlne meg a hatóságokkal a baja; mert, mondá a diplomatizáló orvos, ennek épen ellenkező lehetne az eredménye, »miután Széchenyi semmit sem óhajt forróbban, mint honfitársai szemében a martíromság koszorúját elnyerni hazájáért és ha kell a vérpadon végezni életét.«[1]

A jóindulatú Lobkowitz az orvossal való egész beszélgetésből azt a benyomást nyerte, hogy Görgen egy teljesen lojális és megbízható ember ugyan, de még sem volna neki anyagi érdekei, a grófi családtól húzott nagy díjak miatt közömbös, ha Széchenyi otthagyná az ő intézetét. Mikor azonban Görgen a martíromsággal hozakodott elő, ez a herczegre már döntően hatott, és miután Görgen megígérte még azt, hogy hasonló értelemben és hasonló okokkal fölkéri a grófnét is, a kinek szavára férje hallgatni szokott: a helytartó elfogadta Görgen propozíczióját. Az orvos kezet adott, hogy az előadottak szerint fog lelkiismeretesen eljárni — s aztán megelégedetten hagyta el a helytartóság épületét, hogy sikerült neki a keserű labdacsot Széchenyitől és saját magától is elhárítani.

Jelentésében hangoztatta a herczeg, hogy ha ez a mód nem vezetne

[1] »... weil Széchenyi nichts sehnlicher wünscht, als die Märtyrerkrone für sein Vaterland in den Augen seiner Landsleute zu erringen und auf dem Schaffot zu enden.« U. o.

czélhoz, majd csak akkor kellene a törvényszéki orvosokhoz folyamodni. Ha ezek aztán Széchenyit beszámíthatatlannak nyilvánítanák, a mi körülbelül ki van zárva, akkor látogatóit, a családtagok kivételével, el lehetne tőle tiltani és őt szükség esetén Görgen intézetéből egy császz. kir. tébolydába helyezni szigorú orvosi felügyelet alá. Ha pedig a törvényszéki orvosok a beszámíthatóság mellett nyilatkoznak, akkor a kormány a mindenkori politikai érdekek kívánalmai szerint járhatna majd el Széchenyi ellen.

A rendőrminisztert a főherczegi jegyzékre való tekintettel nem egészen elégítette ki a helytartó engedékeny eljárása ; javaslatát azonban a szakreferens Kopecky ezredeshadbíró, egy humánus gondolkozású férfiú ajánlatára[1] elfogadta, de utasítá a helytartót Görgennek tudtul adni, hogy tévedne, ha azt hinné, hogy Széchenyi figyelmeztetése az ő önként elvállalt jóakaratára hagyható, mert mint intézettulajdonos tartozik megakadályozni minden, a fönnálló politikai rendbe ütköző cselekedetet s ezekért a teljes felelősség nyomja őt a hatóságokkal szemben.[2] Ez utasítás következtében, melynek másolatát Lobkowitz jelentésével együtt leküldte a főherczeghez,[3] dr. Görgennek másodszor is meg kellett jelennie a helytartó előtt. Míg elsőízben inkább csak barátságos eszmecsere folyt a jóindulatú helytartó és a derék orvos között, most, február 12-én a vett parancshoz képest hivatalos fölszólítást intézett Lobkowitz Görgenünkhöz. Kifejté előtte, hogy a jelek szerint Széchenyi már nem gyógyulás czéljából, hanem saját jószántából tartózkodik a döblingi intézetben. Ez azonban nem menti föl Görgent, akár elmebajos Széchenyi, akár nem, az érette való felelősség terhe alól, amíg Széchenyi az ő háza födele alatt lakik. E felelősség következményeire utalva, a lehető legóvatosabb intézkedések foganatosítására inté az orvost, hogy Széchenyi bárminemű írásbeli enunciatióit meg lehessen gátolni, nehogy a kormány kénytelen legyen a szükséges óvszabályok megtételét saját kezébe venni.[4] A helytartó hivatalos »admonitiója« jegyzőkönyvbe[5] is foglaltatott, melyet Görgennek aláírni és magát a kívánt intézkedé-

[1] Kopeczky véleményes jelentése febr. 4. — Államrendőri — BM. — iratok 607/BM. (Ezután *nem* teszem ki, ismétlések elkerülése végett, hogy az idézett akták a bécsi udv. és áll. ltárban vannak.)

[2] L. jelen kötet *Függelék* 4. sz.

[3] Febr. 8. — Államrend. — BM. — iratok 607/BM.

[4] L. jelen kötet *Függelék* 6. sz. a.

[5] L. jelen kötet *Függelék* 5. sz. a

sek megtételére írásban köteleznie kellett. A dilemmába került jó orvos az aggodalmaskodó hatóság megnyugtatására a jegyzőkönyvben azt is kijelenté, hogy már sikerült biztosítania magát, hogy tudta és akarata nélkül ezután semminemű Széchenyitől származott írás nem fogja elhagyni intézetét. Nincs tudomásunk róla, vajjon Görgen ez utóbbi állítása olyan ártatlan szükségbeli hazugság-e, melylyel helyzetén könnyíteni akart s mely máskor is előfordult nála, vagy a mi valószínűbb, beavatta talán a grófnét a titokba és ez ígérte meg neki, hogy szép szerével fogja visszatartani férjét minden a nyilvánosságnak szánt nyilatkozattól.

Görgen jegyzőkönyvi kötelezése és kijelentése úgy látszik véget vetett az akadémiai ominózus levél miatt Széchenyi ellen megindult rendőri lépéseknek a nélkül, hogy a döblingi remete a legkevesebbet is sejtett volna az egész mozgalomról. De a pauza csak szélcsend volt a vihar előtt, mely 4—5 hét mulva márczius közepén más okból tört ki és hullámaival a nyár derekáig megcsapdosta a bécsi rendőrigazgatóság s az alsóosztrák helytartóság épületét, behatott a döblingi házba is és felizgatta barlangjában az öreg oroszlánt. Az új támadásra különféle okok és körülmények adtak alkalmat, mind visszavezethetők az 1859. olasz háborúra és az ezzel járó nagy vajudás kezdetére, melyből az egységes olasz állam megszületett és a monarchia belső átalakulása, bomlása megindult. Az orkán, mely az európai szárazföldön államokat rázott meg s a bécsi kongresszus alapköveit kimozdítá helyükből, végső kilendülésében megzörgette a döblingi beteghház elsőemeleti ablakait is.

II. FEJEZET.

Az olasz háború 1859-ben. — Az emigráczió külföldi és az emissariusok belföldi tevékenységéről s a magyarság hangulatáról vett hírek. — Kempen rendőrminiszter a magyar pártokról, kül. a konzervatívokról. Gyanuja Széchenyi ellen. Ennek okai. Gyanuja Széchenyi látogatói ellen. — Széchenyi megfigyelésének szigorítása. Tilalom látogatói egy kategóriája ellen. — A szigorú intézkedések újra szünetelnek. Ennek okai.

Nem kellett semmi jóstehetség, sem a politikai ólomöntők banális bölcsesége annak fölismeréséhez 1859 kora tavaszán, hogy a naponként feszültebbé váló viszony az olasz egységre törő szárd kormány meg az azt pártoló franczia császár közt egyfelől, és a bécsi kongresszus adta olasz jogait és birtokait féltékenyen őrző osztrák udvar

közt másfelől elkerülhetetlenül tán már néhány hét mulva háborúra vezet.[1]

A bécsi udvar bizonyos szorongással nézett az események fejlődése elé, mert érezte, hogy külpolitikájával elszigetelve van az európai államrendszerben, de a szorongás érzetét mégis fölülmúlá a bizalom abban a reményben, hogy Poroszország[2] és a német Bund segélyét megszerezheti, főként pedig a bizalom szívós és gyakorlott hadseregében, a melylyel a szárd haderőt magát össze sem lehetett hasonlítani. A mi pedig a franczia sereget illeti, azok a már az esztendő elején megindult titkos rekognoszkálások és kémkedések, melyeket Ausztria részére elismert stratégiai szakerők, többek közt egy svájczi franczia ezredes, aztán egy az emigráczióból engedély mellett az imént 1858 végén visszatért magyar katonai szakember, Gelich Rikárd nagy ügyességgel a franczia földön végeztek,[3] azt a megnyugtató eredményt hozták ki, hogy Napoleon serege és hadikészültsége korántsem oly félelmetes, mint a közhit tartotta. A győzelem esélyei épenséggel nem mutatkoztak hát kilátástalanoknak, mikor a fiatal osztrák császár a maga jogait hangoztató, szerény méltósággal fogalmazott hadimanifesztumát ápril 28-án kibocsátotta.

Pénzügyei persze az osztrák kormánynak nem voltak kedvezők, nem különösen Napoleonéival szemben. Ezenfelül nagyfontosságú erkölcsi tényezők is állottak Ausztria útjában: a külföld rokonszenve az olasz egységtörekvések iránt, aztán az osztrák birodalom népeinek elégedetlensége, különösen Magyarország hangulata, végre a magyar emigráczió működése, mely morális tényezőből reális eszközzé válhatik a francziák számító, lelkiismeretlen, sokféle hájjal megkent császárja kezében.[4]

[1] Nem tartom szükségesnek, hogy a következőkben mindannál, a mit a világhelyzetről — thémámnak megfelelően — általánosságban fölhoznom kell, az általánosan ismert irodalomra vagy egyes standard-műre hivatkozzam.

[2] Erről és ennek ellenzéséről Bismarck (akkor szt.-pétervári követ) által, érdekesek Wertheimer Ede legújabb közleménye a Deutsche Revue 1921 márcziusi számában, Ungedruckte Briefe des Erzherzogs Albrecht an K. Franz Josef I. és a N. Fr. Presse 1921 márczius 3. számában. L. Raschdau könyve (Die politischen Berichte des Fürsten Bismarck aus Petersburg und Paris 1859—1862.) ismertetésében.

[3] Erről a »Haute-Police« osztály irataiban van passim szó.

[4] Nekem itt, thémám szempontjából, föladatom azt nézni és előadni, a mit a bécsi kabinet az emigráczió dolgairól megtudott s a mihez kül- és belpolitikájában magát, ebben a pontban, tartotta. Tehát természetesen a bécsi kormány ren-

A mi különösen a magyar emigráczíót illeti, Kempen kémei már január közepétől kezdve küldözgették Londonból a jelentéseket, melyek Kossuth, társai és az olasz forradalmárok Ausztria ellen megindított tevékenységéről és a kisebb-nagyobb meetingek osztrákellenes határozatairól szóltak.[1] Kiegészíték ezeket nemsokára gr. Apponyi Rudolfnak, az osztrák követnek, hasonló tartalmú tudósításai az angol lapok, különösen a Times lázító czikkeiről, Kossuthnak a különféle népgyűlésekben elért óriás sikereiről, a ki pl. a londoni lord-major elnöklete alatt tartott május 20-iki nagy meetingben Ferencz Józsefet mint gyilkost s a magyar trón bitorlóját aposztrofálta. S mennél előbbre haladt és mennél szerencsétlenebb volt az osztrák fegyverekre az olaszföldi háború, annál aggasztóbb hireket küldöttek a kémek és maga Apponyi is a magyar emigráczió egyes tagjai élénk tevékenységéről, Klapka örökös utazásáról Páris és London között, fegyver- és ágyurendeléseiről angol czégeknél. Különösen bántá a bécsi kormányt, hogy az angol kormány hivatalosan közzétett semleges nyilatkozata ellenére is nemcsak hajlandóságot nem mutatott az ágyurendelések meggátlására, hanem az utána járó Apponyit mintegy tévútra vezette, Pontiustól Pilátushoz küldözgeté. Ha lord Malmesburyhoz, a Russel-Palmerston-minisztérium illetékes tagjához fordult, ez őt a rendőrség főnökéhez utasítá; mikor ehhez ment, ez azt felelé neki, hogy a belügyminiszter parancsa nélkül semmit sem tehet, ez pedig a külügyérhöz küldé vissza a nagykövetet. Apponyi, mint maga írja, megunván a koldulást, egy magasabb rangú rendőrhivatalnokhoz fordult, a kit a bécsi nemzeti bank azért fizetett, hogy bankjegyei angol hamisítóit födözze föl. Ennek a hivatalnoknak az utánjárására tudta meg Apponyi, hogy az ágyukat Klapka a Collins és Crampton czégnél csakugyan megrendelé, míg Kempen titkos kémei azt sütötték ki, hogy a Glascott-gyárnál is 30 nagyobb ágyu készül Klapka számára.[2]

Majd Olaszországból érkeztek a rémhírek. A rendőrminiszter-

delkezésére álló kútfőkhöz kell tartani magamat és *főleg* azokat használni; csak másod-, sőt harmadsorban jöhet nálam tekintetbe az idevágó, de más természetű irodalom, pl. Kossuth nagy kiadványa a Magyar Emigráczióról vagy egyik-másik emlékirat vagy (teszem az angol kormány állását illetőleg a tárgyamra nagyon csekély értékű) J. Mac Carthy: A history of our own times III. kötete.

[1] Kempen: elnökségi iratok, 1859 január 10. és 103. sz. a.

[2] Actes de haute police. Fasc. 40., 1859. »London«, vörös 187/9. és vörös 269/9. — Aztán: Apponyi jelent. 1859 jun. 2. és 6. (England, Berichte) és leiratok Apponyihoz jún. 22., júl. 4. (Weisungen.)

nek egy bizalmasa, egy magyar törzstiszt, a kinek a nevét nem tudjuk, beférkőzött Vetter, Klapka, Perczel és Kossuth közelébe; Vetternél megismerkedett Strelitzky lengyel származású ezredessel, a ki Kossuthék megbízásából kiszemelte a szerb-magyar határ mentén azokat a helyeket, a hol a kitörendő magyar forradalom részére fegyverek fognak letétbe helyeztetni.[1] Kalandos, nyugtalanító hírek érkeztek az olaszországi magyar légió felállításáról is. A bajor főkonzul Génuából a legapróbb részletekre, a Génuában és Livornóban megrendelt magyar díszruhákra is kiterjeszkedett jelentéseiben. A pénzt a magyar légió fölszerelésére, mint Apponyinak az angol kabinet egy osztrákbarát tagjától megtudnia sikerült, állítólag Napoleon császár szolgáltatá, a ki 3 millió frankot, óriási pénzt abban az időben, szánt volna Magyarország föllázítására, a hol, mint az angol kabinet e tagja tudatta, Napoleon és a magyar emigránsok vezetőinek számítása szerint az első nagyobb olaszföldi győzelem után, tehát körülbelül négy hét mulva ki is fog törni a mozgalom. A durazzói osztrák konzul azt is jelenthette, hogy Kossuth vagy Antivárinál, vagy Durazzónál fog kikötni, mely utóbbi helyen az angol konzul kéz alatt, a franczia konzul pedig nyiltan egyengeti már a franczia-magyar betörők útját. Megfelelt ennek az az értesülés is, hogy a londoni magyar emigráczió tagjaihoz már ápril és május hó folyamán föltünően sok pénzküldemény érkezett volna Magyarországból.[2]

Benn az országban Kempen kémei már 1859 elején jelenték, hogy a székelyföldet Kossuth emissariusai és lengyel kalandorok járják be, orosz segély ígéretével a népet fölkelésre készítik elő és megvesztegetett pénzügyőrök segítségével sikerült is már Háromszékben az erdőkbe, jól elrejtett helyekre fegyvereket becsempészniök. »Az erdélyi fertálymágnások, így szólt a marosvásárhelyi csendőrparancsnokság tudósítása, az emigrácziót nyiltan dicsőítik, de Kossuth nevét óvatosságból nem ejtik ki sohasem, hanem »Péter János« néven emlegetik, a mi összeesküvésre mutat.« Más jelentések a pestmegyei nemesség, a hevesi parasztság, Eger városa, aztán a felsőmagyarországi, különösen pedig a sárosmegyei és kassavidéki földbirtokosság, továbbá északkeleten

[1] Kempen gr. Grünnéhez, elnökségi iratok 3680. sz. 1859-ből. (A törzstiszt jelent. 1859 júl. 23. Zürich mellette.)

[2] Actes de haute police (Fasc. 40. »London« ex 1859., vörös 187/9. sz.); Apponyi jelent. Londonból jún. 6. (England); Kempen elnöki iratai 3731. sz. (1859) melléklete.

a görög katolikus papság és nép forradalmi hangulatáról, meg arról tudósíták a rendőrminisztert, hogy ezen a vidéken a kormány szolgálatában álló magyar hivatalnokokra első sorban számítanak az emigráczió vezetői és akárhány közöttük, mint pl. a szerencsi és tokaji szolgabíró, Bornemisza és Kardos, írásos fölszólítást nyertek, hogy hivatalukban, mert szükség lesz rájuk, okvetlenül tartsanak ki.[1]

Mindezeket a tudósításokat fölülmúlta azonban egy nagyobb szabású politikai ügynök jelentése gr. Haller altábornagyhoz, a ki a hadsereg pótkiegészítését intéző és ezért Bécsben időző Albrecht főherczegnek volt Budán helyettese. Nyiltan vitatkoznak Magyarországban arról, így szólt a titkos ügynök tudósítása, hogy Ausztria bukik és a történelem föl fogja jegyezni, hogy Ferencz József alatt a tűrhetetlen viszonyok miatt a birodalom népei maguk kívánták a vereséget, országainak az ellenség által való elfoglalását és habár fiaik drága magyar vére festi is pirosra az olasz harcztereket, mind a mellett örülnek a magyarok a francziák győzelmének. Oly nagy a gyűlölet az uralkodó ellen Magyarországon, folytatta a titkos ügynök, hogy őt s családját nem csupán a tróntól megfosztani, hanem magánbirtokaiból is kiűzni fogják, kegyelmet csak az egy István főherczegnek adnak, a ki mint gazdag magánember nemcsak nyugodtan fog közöttük élhetni, hanem még dús dotácziót kap. A főherczeg, a kivel ezt a forradalmi bizottság tudatta, köszönettel vette már a biztosítást és kijelentette volna válaszában, hogy mindazt, a mit felőle a nemzet határozni fog, hálásan fogadja.[2]

Sem maga a főkormányzó nem hitte a túlbuzgó ágensek túlzó jelentéseit, sem a rendőrminiszter. A főkormányzó biztosítá a császárt, hogy Magyarország csendes, komoly előjelei valamely komoly mozgalomnak nem láthatók; ha titkos forrongásról szó lehet, ez csak Pestre, az egész országból összefutott legrosszabb elemek eme gyűlőhelyére vonatkozhatik, a mi annál kevésbé lehet meglepő, mert még Bécsben is hasonló dolgot észlelhetni. Kempen pedig még határozottabban

[1] Kempen elnöks. iratai (utasítás a marosvásárhelyi alezredeshez, 1859 január 20.); Kempen a császárhoz 1859 jún. 20. (Gendarmerie-Depart. 610. sz. ex 1859); Kempen gr. Grünnehez jún. 21. (Kempen eln. iratok); marosvásárhelyi csendőrparancsnokság jelent. 1859 júl. 18. (U. o.); kassai csendőrker. ezredes jelent. júl. 21. (U. o.)

[2] Gr. Haller előterjesztése (mellette az ágens jelentése jún. 10.) június 11. Államrendőrs. — BM — iratok 3291. sz. — Kempen a császárhoz jún. 20. (Gendarmerie-Depart. 610. sz. ex 1859.)

elutasítá a gondolatot, hogy egyes nyugtalan bűnös elméknek, a debreczeni függetlenségi nyilatkozat fanatikusainak érzelmei általánosíttassanak. A magyarok lovagiasságának és lojalitásának, a kiknek fiai a harcztereken, mondá Kempen, a császár zászlai alatt oly hősiesen küzdenek, tartozunk annak kijelentésével, hogy az erkölcsi korrupczió és sülyedés ily mély fokára képtelenek.[1] Hogy azonban az elégedetlenség nagy és általános volt az országban, azt mind a ketten jól tudták, a harcztéren tartózkodó császár elől nem is titkolták s kötelességükhöz képest a hadsereg, a rendőrség és a csendőrség terén megtettek minden óvóintézkedést azon nem várt esetre, ha kívülről netán mégis gyújtócsóvát dobna Kossuth, ez a »gyáva szédelgő«, mint a főkormányzó nevezte, a békés országba. A főherczeg Bécs környékén 5 zászlóalj gyalogságot, 30 svadron lovasságot és 4 ágyúüteget tartott hadilábon, amelyek föladata volt a legkisebb fölkelés első hírére azonnal bevonulni Magyarországba.[2]

Az ő intézkedéseit kiegészíték Kempenéi, a ki kettőzött erélylyel figyelteté az ország összes pártjai psychologiáját s bő jelentésekből számolt be róluk az uralkodónak. Legnagyobb mértékben természetesen a radikálisok ellenőriztetése foglalkoztatta, kik csak töredékét képezték a magyar népnek. Ez a párt, mondá a jelentés, az Ausztriától való elszakadáson munkál azon útmutatások szerint, melyeket Kossuth, Szemere, Horváth Mihály, Teleki László, Vukovics, Pulszky, Perczel és Klapka[3] küldözgetnek be és a párt, mint Kossuthnak egy Albrecht főherczeg kezébe került levele elárulá, különösen Oroszország támogatására számít. Ennek segélyével alkotná meg Magyarország az oláh és szerb fejedelemségek csatlakozása után a dunai új hatalmat, mely alkalmasabb volna az európai egyensúly biztosítására a mostani Ausztriánál.

Ezzel szemben a liberális alkotmánypárt a 48-as alkotmányt petíczió útján óhajtaná visszaszerezni a dynastia jogai épentartása mellett ugyan, de mégis oly formán, hogy a király jogai a lojalitás megsértése nélkül az angol kir. jogok mintájára korlátoltassanak. Mivel

[1] Albrecht a császárhoz 1859 jún. 9. (Secreta des Kabinetsarchivs) és jún. 11. (U. o.); gr. Haller jelent. 1859 június 11. (államrendőrs. — BM — iratok 3291. sz. ex 1859.). Albrecht a császárhoz jún. 14. (Secr. d. Kabinetsarch.); Kempen a császárhoz jún. 16. (Gendarmerie-Depart. 611. sz. ex 1859.).

[2] Albrecht főherczeg a császárhoz 1859 június 9. (Secr. des Kabinetsarchivs.)

[3] A névsort a Kempen által közölt rendben adom. Kempen id. jelent. a császárhoz 1859 jún. 16.

Kempen információi szerint ez a párt főként azt hangoztatta, hogy a mai viszonyok között a bécsi udvar Európa rokonszenvét a történelmileg megalapozott nemzeti jogok önkéntes elismerése által vívhatná ki, ezért dacára elterjedtségének, Kempen szemében nem volt veszedelmes. Programmját olybá tekinté, mint álmodozó emberek meg nem valósítható theoriáit. A vasmarokkal összezúzható és ha mozdul, össze is zúzandó radikális pártnál és az álmodozó teoretikus alkotmánypártnál, »mely a csökönyös passzivitása mellett kiirthatatlan meggyőződéssel bízik a viszonyok kimaradhatatlan változásában«,[1] nagyobb jelentőséggel bírt hát a nem politikus rendőrminiszter szemében a konzervatívok csoportja, melyet új ellenzéki pártnak nevezett el.

Ez a párt természetesen Kempen ítélete szerint is a legkevésbé volt forradalmi, sőt irtózott 49 emlékeitől; azt szeretné, ha a császár az európai bonyodalmak között, mint egykoron Mária Terézia, bizalommal fordulna magyarjaihoz és önként ajánlaná föl nekik a régi magyar birodalom in integrum restitutióját. Mivel azonban ennek a pártnak vannak egyedül sűrű összeköttetései Ausztria nagyon befolyásos köreiben a fönnálló rendszer titkos és szívós ellenségeivel, mivel továbbá vezetőférfiai a nemzet legtekintélyesebb rétegeiből valók, akik maradandó hitellel bírnak a békésre forduló viszonyok között is: hát ez a párt az, a mely legsúlyosabban esik a mérlegbe, a mely a fönnálló rendszer kiforgatására a legalkalmasabb és a melynek szemmeltartására őt, a rendőrminisztert, épen ezért a legutóbbi időkben az 1857 október 27-iki[2] és 1858 márczius 15-iki császári kéziratok ismételve is fölszólították.

De mikor az európai nemzetközi viszonyok és bonyodalmak, meg a magyarországi politikai helyzet összevetésénél erre a pártra különös figyelemmel hitte hogy kell lennie: akaratlanul is megakadt a rendőrminiszter szeme — Széchenyi Istvánon. Még pedig több okból.

Az egyik ok a konzervatív párttal ugyan nem állott semmi összefüggésben, de a napnál világosabban bizonyította Kempen szemében azt, hogy mennyire igaza volt a főkormányzónak, mikor a Széchenyi névnek nagy varázsára utalt januári jegyzékében. Az Ausztriá-

[1] »Die untilgbare Ueberzeugung von einem unausbleiblichen Umschwung der Dinge.«

[2] Ezt közli Jos. Redlich most megjelent nagy műve: Das österreichische Staats- und Reichsproblem (Leipzig, 1920) I. köt. 2. rész 178. l.

tól elszakadni vágyó radikális pártnak ugyanis különféle trónjelöltjei voltak. Egy töredék Konstantin nagyherczegre, a czár becsvágyó fivérére vetette szemét, egy másik Napoleon herczeget szerette volna a magyar trónra emelni; voltak, a kik a belga trónörökösre, a brabanti herczegre gondoltak, a ki a boldogemlékű József nádor leányát bírta feleségül, mások ismét a párisi gróf felé fordították tekintetüket, mint a ki Viktor Emánuel egyik leányával van eljegyezve. »De a legnemzetibb érzelműek — mondja a rendőrminiszter az uralkodóhoz intézett beadványában, a kik semmi idegen fejedelemről nem akarnak hallani, egy nemzeti trónjelöltet állítanak föl a fiatal gr. Széchenyi Béla, Széchenyi István fia személyében, hogy ezzel mintegy megjutalmaztassanak az érdemek, a melyeket az öreg gróf régebbi időkben a nemzeti ügy védelmében szerzett.«[1]

Egy másik okot a Bécs városában kitünően megszervezett kémrendszer szolgáltatott Kempennek. Mi minden teljesen fölöslegesre is kiterjedt ez, azt csattanóan bizonyítja az a körülmény, hogy még a bécsi katolikus templomokban a nagyböjt alatt tartott ú. n. missziós prédikácziók is rendőri megfigyelés alatt állottak és Kempen bizalmasai még az uralkodórendszer legodaadóbb támaszainak, a két hírneves jezsuita hitszónoknak, Klinkowström és Batis atyáknak prédikáczióiról is beszámoltak.[2] Könnyű volt hát Kempennek azt az épen nem titkolt és nem tilos dolgot megtudnia, hogy Széchenyit döblingi magányában bécsi és Bécsbe fölránduló honfitársai és barátai sűrűn fölkeresik és vele eszmecserét folytatnak. »Az elmebajából egy idő óta kigyógyult, egykoron oly híres vezérét a régi ellenzéknek gr. Széchenyi Istvánt, ezt mondja Kempen jelentése a császárhoz, nemcsak a magyar arisztokráczia jelesei látogatják meg igen gyakran és kérnek és nyernek tőle tanácsokat, hanem, mint hírlik — és itt gr. Széchen Antalra, Zsófia főherczegnő főudvarmesterére czéloz Kempen — az udvar részéről is titkos tárgyalások folynak vele Magyarország helyzete felől, a melyekben ő állítólag a leghatározottabban szót emelt a magyaroknak adandó kedvezmények mellett, sőt fölajánlá, hogy az uralkodó-

[1] »Endlich stellen die Ultranationalen, welche nichts von einem fremden Fürsten wissen wollen, einen nationalen Thronprätendenten auf in der Person des jungen Grafen Béla Széchenyi, Sohn des Grafen Stephan Széchenyi, um die Verdienste zu belohnen, die der letztere in einer früheren Periode in seinen Oppositionskämpfen für die nationale Sache sich erworben.« Kempen a császárhoz június 16. (Gendamerie-Depart., 611. sz. ex 1859.)

[2] Bizalmas jelentés Kempen elnöks. iratai közt 3538. sz. ex 1859.

nak idevágó czélzatait a maga egész pártjával hálásan kész a tőle telhető támogatásban részesíteni.«[1]

Kempen gyanakodását a veszedelmes magyar konzervativok terveinek (mint hitte) döblingi intézője Széchenyi ellen még egy mellékes körülmény is fokozta. Az a szerencsétlen akadémiai levél ugyanis, a melyre figyelmét a főherczeg hívta föl, április folyamán német fordításban kezdett Magyarországon föltűnni, mintegy meghazudtolásául azon óvintézkedéseknek, a melyek foganatosításával, mint láttuk, Alsó-Ausztria helytartója bizatott meg. A német fordítás fölmerülése annál kellemetlenebb volt, mert Albrecht főherczeg minden fölösleges föltűnést és rossz hangulatkeltést kerülni akarván, a magyar példányok terjesztői ellen megindított vizsgálatokat épen ekkor beszüntette.[2] A megrémült Görgen, a ki a német fordításról csak a rendőrség útján nyert jóval később tudomást, szemrehányást is tőn Széchenyinek, a ki azzal menté magát, hogy a fordítás neje számára készült, őt teljesen megnyugtatni arról, hogy a levélben semmi államellenes vagy dynastiaellenes gondolat nem található és hogy a kinyomatástól ők távol állanak; az bizonyára külföldön ismeretlenek munkája.[3] Még ha készpénznek vette volna is a rendőrminisztérium ezt a mentséget, Széchenyi erősebb megfigyelése, a konzervatív üzelmek titkos vezetőjének és tanácsadójának, mint a kinek Kempenék Széchenyit tartották, az eddiginél jóval hatásosabb ellenőrzése a rendőrminiszter szemében most már elkerülhetetlen szükségesség lőn.

Ennek a megfigyelésnek azonban a lehető legnagyobb titokban és minden föltűnés nélkül kellett foganatba vétetni. Mert ha híre megy, nem csupán Széchenyi kiterjedt rokonságát keseríti el, hanem ezek panaszai révén átcsap a méltatlankodás hulláma a magyar főnemes-

[1] »... dass selbst der, seit einiger Zeit von seiner Geisteskrankheit genesene vormalige berühmte Führer der Altoppositionellen, Graf Stefan Széchenyi, nicht nur von Notabilitäten der ungarischen Aristokratie häufig besucht und um seine Ratschläge befragt werde, sondern dass ihn auch der allerhöchste Hof zu geheimen Konsultationen über die Lage Ungarns beigezogen und zur Abgabe seiner Meinung aufgefordert habe, wobei er entschieden für Koncessionen sich ausgesprochen und erboten haben soll, diesfälligen Absichten des Monarchen mit seinem ganzen Anhange dankbar zu unterstützen.« Kempen a császárhoz 1859 június 16. id. h.

[2] A soproni rendőrigazgató Kempenhez 1859 márczius 29. (Államrendőrs. — BM — iratok 1685. sz. ex 1859.).

[3] Széchenyi Paúr Ivánhoz 1859 április 6. Majláth : Széchenyi levelei, III. 732. és Széchenyi Görgenhez máj. 15. (l. jelen kötet, Sz. levelei 12. sz. a.).

ség széles rétegeire, melyek minden nemzeti érzésük és a fennálló rendszer elleni állásfoglalásuk mellett is az uralkodó és a dynastia irányában föltétlen lojalitással viseltettek. Ezeket elkedvetleníteni, velük nyilt törésre vinni a dolgot Kempen akkor sem akarhatta volna, ha Lobkowitz ettől őt már előre nem óvja vala is.[1] De ha még arra számított volna is Kempen, hogy ezen arisztokraták tizenhárompróbás hűsége még kibírja ezt az új erőpróbát is, s noha méltatlankodva, de mégis visszavonulnak a gyanussá lett Széchenyitől: azt semmi sem akadályozhatja meg, hogy a dolog a nemzet középrétegeibe ki ne szivárogjon, ezt pedig föltétlen kerülni kellett, különösen most, a mikor már az olasz-franczia háború javában folyt és az amúgy is bőségesen meglevő gyúanyag szaporítása csak káros következményekkel járhatott.

Az új utasítás hát, a melyet a rendőrminiszter most egyenest a bécsi rendőrigazgatóhoz menesztett, egész fogalmazásában a tojástáncz benyomását kelti a kései olvasóban. Nagyon kérdéses, mondja a leirat, vajjon Széchenyi elmeállapota igazolja-e az ő gyógyintézetbeni tartózkodását, miután sűrű összeköttetést tart fönn az utóbbi időben a külvilággal és föltűnően sok látogatót fogad. Ez a sűrű érintkezés azonban politikai szempontból aggodalomkeltő és kívánatossá teszi, hogy az állítólagos beteg föltűnés nélküli módon ugyan, de a legszigorúbb rendőri megfigyelés alá vétessék. Kötelessége lesz hát a rendőrigazgatónak minden erre alkalmas intézkedést haladéktalanul megtenni, fontosb észrevételeket azonnal bejelenteni, egyéb observatióit pedig hetenkint beterjeszteni.[2]

A kire Kempen az adott körülmények közt a fából való vaskarika megkovácsolását, a tojástánczeljárását rábízta, az winstetteni lovag Czapka Ignácz bécsi rendőrigazgató, élemedett, Széchenyivel egyidős hivatalnok, már multjánál fogva is ily csiklandós tánczra nem épen alkalmas egyéniség volt. Czapka 1848-ig Bécs városának polgármestere a város rendbentartása és anyagi fölvirágoztatása körül tagadhatatlanul sok érdemet szerzett és nem szolgált rá arra, hogy a hirtelen beütött liberális világ 1848-ban oly brutalitással szorítsa őt le a közélet mezejéről.[3] Elégtétellel fogadta hát, mikor több évi vissza-

[1] Lobkowitz Kempenhez 1859 január 31. (l. jelen köt. *Függelék* 3. sz. a.).

[2] Kempen utasítása a bécsi rendőrigazgatóhoz 1859 márczius 15. (l. jelen kötet, *Függelék* 7. sz. a.).

[3] Wurzbach ismeretes biographiai hatalmas lexikona elég bő életrajzát hozza Czapkának.

vonultság után az 50-es évek közepén a kormány őt a bécsi rendőrigazgatási nagy kerület élére állítá, melyet legalább nagyjából a kormány megelégedésére adminisztrált eddig. De az 1859-iki esztendő forró talaján kevesebb szerencsével tudott már mozogni és öreg fogainak az ilyen Széchenyi-féle megbízás bizony kemény dió volt.

Hogy Széchenyi testileg jól érzi magát, sokat ír, sokat olvas, érdeklődik a napi események iránt, hogy társalgása semmi elmezavarra nem mutat és inkább a megszokás hatalma lesz nála, ha jelen tartózkodási helyéhez ragaszkodik, mint egészsége kívánalma: az efféle megfigyelések Czapka első jelentésében teljesen fölöslegesek voltak Kempen előtt. Jobban érdekelte őt a döblingi remetének az az állítólagos mondása, hogy az intézetben azért szeret lakni, mert a külvilág háborgatásaitól zavartalanul élhet és »használhat«. Azon a Görgentől származó tudósításon pedig, hogy Széchenyi több hónappal azelőtt a Magyar Tudományos Akadémia küldöttségével az alapszabályok dolgában ismételve tárgyalt és csillapító tanácsokat adott, még mosolyoghatott is Kempen, a ki, mint elnöki ügyiratai mutatják, nem minden humor nélkül való ember volt. De bántotta őt Czapka jelentésében az a passzus, hogy Széchenyi ellenőrzése fölötte nagy nehézségekkel jár; hogy Görgen intézetének elszigetelt fekvése miatt föltűnés nélküli megfigyelés semmi sikerrel nem biztat, mert a szanatóriumban Széchenyin kívül más, a magasb osztályokhoz tartozó pácziensek is laknak, a kik szintén fogadnak látogatásokat, és mert benn az intézetben magában nehéz valamire menni, összeköttetéseket szerezni, miután az alkalmazottak és betegápolók bennlaknak s ritkán kapnak engedélyt a kijárásra.[1] A diadalérzet bizonyos nemével mellékelte azonban Czapka ezen első jelentéséhez azok jegyzékét, a kik eddigelé Széchenyi rendes látogatói és egy hétre rá egy második ilyen lajstromot.[2]

A két jegyzéket leginkább Széchenyi nejének, két fiának, három mostohafiának, mostohaleányainak, ezek férjeinek, öreg testvérje Zsófia gr. Zichy Ferdinándnénak, aztán néhány közömbös egyén, mint pl. dr. Michl a Széchenyi-fiúk volt nevelőjének nevei töltötték be. De volt ezeken kívül néhány olyan név is, mely kapóra jött a bécsvárosi főorgánumának nehézkessége miatt bosszúsan szimatoló rendőr-

[1] Czapka jelentése a rendőrminiszterhez 1859 ápril 2. (l. jelen kötet, *Függelék* 8. sz. a.).

[2] Czapka jelent. a rendőrminiszterhez 1859 ápril 9. (Államrendőrs. — BM — iratok 1869. sz. ex 1859. melléklete.)

miniszternek. Mit keres Széchenyinél a Bécsbe internált s félig-meddig megfigyelés alatt álló magyar főpap, Lonovics, a kit titkárjával még ebédre is meghívott Széchenyi? Mit keres a feudális gr. Lichnowski kanonok? Mit akarhat az az alkotmányos hírben álló bécsi ügyvéd, dr. Gutherz? De különösen mi czélja lehet a politizáló, agilis egri kanonok Danielik, főként pedig a gyanús br. Kemény Zsigmond látogatásának, a ki Danielikkel együtt is április 4-én kint járt Széchenyinél?

Tüstént parancsot is kapott Czapka, okvetlenül kipuhatolni, hogy mi ok vezeti Gutherzet Döblingbe és mik a motivumai azok látogatásának, a kiket nem a vérség kötelékei fűznek Széchenyhez?[1] Oly kurta parancs, mely csak a katonától, nem a rendőrfőnök fejéből jöhetett és élénken emlékezteti az olvasót a »Befehl ist Befehl«-féle mondás körül csoportosuló adomákra a régi czopfos, gondolatmentes katonai világból. Meg is kapta rá a tisztelettel írott, de megfelelő választ Czapka legközelebbi heti jelentésében, melylyel ez Széchenyi látogatóinak harmadik jegyzékét terjeszté be. Nagyon bajos a kiadott parancsnak eleget tenni, mondá a rendőrigazgató,[2] mert Széchenyi tanúk nélkül érintkezik az őt fölkeresőkkel és ismeretsége a magyar főúri társadalomban fölötte kiterjedt.

Az utat és módot, a melyen a nehézkes Czapka a vett parancs teljesítésére elindult, nem ismerjük. De hogy czélra nem vezetett, az bizonyos. Afféle fölvilágosítással, hogy gr. Andrássy György, gr. Lichnowski és br. Aczél Péter Széchenyinek régi ismerősei és hogy dr. Gutherz Görgen nejének mostohaatyja, a ki a nyári hónapok alatt lányánál szokott lakni és itt ismerkedett meg a pácziensssel,[3] Kempen nem elégedhetett meg. Néhány hét mulva jónak látta azért ismét Lobkowitzhoz, a helytartóhoz fordulni. Ennek magyarázgatta egy bő jegyzékben, hogy a rendőrminisztérium előtt mennyire nem lehetnek közömbösök a döblingi látogatások, miután ezek nem a beteg Széchenyinek szólnak, hanem titkos politikai tanácskozásokat leplezgetnek. Ha Széchenyi beteg, akkor ezek a látogatások csak zavarólag hathatnak kedélyére és tőle ezért távoltartandók. Ha nem beteg Széchenyi, akkor a herczeg könnyen beláthatja, mily »roppant veszedelmesek« ezek az üzelmek. Széchenyit tehát addig, míg az intézetben van, beteg gyanánt kell kezelni és azon korlátoknak vetni alá, úgy a

[1] A rendőrminiszter utasítása Czapkához 1859 ápril 13. (U. o.)
[2] Czapka jelent. a rendőrminiszterhez ápril 16. (U. o. 2007. sz. a.)
[3] Czapka jelent. a rendőrminiszterhez 1859 máj. 8. (U. o. 2463. sz. a.)

látogatások, mint szellemi foglalkozása tekintetében, a melyek gyógyulása követelményeinek és egyúttal az állam érdekeinek megfelelnek. »Semmi esetre sem szolgálhat tovább ama gyógyintézet politikai üzelmek számára asylum gyanánt« — ebben az ominózus kijelentésben csúcsosodott ki a rendőrminiszter jegyzéke.[1] Elnöki osztályának ügyes tollú fogalmazója, a szorgalmas és élénk felfogású főrendőrbiztos, Nečašek Károly, a kit eme tulajdonságai hoztak be Prágából a minisztérium elnöki osztályába, nem is gyanította, mikor a miniszterének megtetszett ezen mondatot kikanyarította tollával, hogy mily szerepet fog az egykor játszani a döblingi remete lelki világában!

Lobkowitz fölöslegesnek tartá a miniszter türelmetlenségét a beteg és időszerűtlennek az egészséges Széchenyivel szemben. A hozzá beosztott helytartósági elnöki titkárra, Rosmanitra bízta hát az ügy elintézését, őt küldvén ki Görgenhez. — Alig van érdekesebb olvasmány, mint az a jegyzőkönyv,[2] a melyet a helytartósági titkár a döblingi orvossal e hivatalos látogatásáról fölvétetett. Görgen előadásának minden fordulatából kitűnik a kettős czél, a melyért a hatóságokkal harczolt: intézete üzleti érdekeinek védelme s ezzel kapcsolatban Széchenyi teljes tisztázása az ellene megfogant hatósági gyanusítgatások alól.

Széchenyit mint lelki beteget fogadtam, mondá Dr. Görgen a helytartósági meghatalmazottnak, annak idejében intézetembe és annak tartom annyi esztendő megfigyelése után most is, mint a kinek lelkibaja, bármit mondjon bármily orvosi vélemény, félre nem ismerhető és talán soha nem gyógyítható. Arról szó sem lehet, hogy Széchenyi az intézetbeli tartózkodást politikai czélokra akarná kizsákmányolni, még az esetben sem, ha nem kísérném őt oly éber figyelemmel, mint a hogy kísérem a helytartó első figyelmeztetése óta. Sem magaviseletében, sem a vele való érintkezésben semmi olyat nem lehet tapasztalni, a mi panaszra adhatna okot. Ideje nagy részét sakkjátékkal tölti a beteg, melyben játszmatársai vagy az intézeti assistens Dr. Goldberg, vagy Széchenyi angol nyelvmestere Hirst, vagy egyik ápolója. A mi írásbeli foglalkozását illeti, csak a nejéhez családi ügyekről írott levelei hagyják el házamat. Egyébként mást nem is ír a gróf, mint apró jegyzeteket, melyekre azért van szüksége, mert emlékezőtehet-

[1] »In keinem Falle kann die Privatheilanstalt fernerhin als ein Asyl für politische Umtriebe dienen.« Kempen Lobkowitzhoz 1859 május 7. (l. jelen kötet, *Függelék* 9. sz. a.)

[2] 1859 máj. 12. (l. jelen kötet, *Függelék* 10. sz. a.)

sége fölötte meggyöngült. Látogatója sok van, az igaz, de legnagyobbrészt atyafisága, meg uradalmi igazgatója, s aztán titkára Tasner. A látogatók közé nem lehet odasorolni Seebauer, Sigmond, Skoda és Hebra szakorvosokat, a kik konzultácziókra járnak be a legutóbbi időkben, mert a gróf egy darab óta hypochondrikus és a legkisebb bajban is halálra vezető betegséget keres. A látogatók jegyzékét rendesen megkapja a rendőrség és arról jótállok, biztosítá Görgen a helytartósági titkárt, hogy mások, mint az e jegyzékekben megnevezettek, nem jártak a grófnál. Én ugyan nem vagyok ott minden látogatásnál, mégis kezeskedni merek arról, hogy veszedelmes czélzatú társalgásról szó sem lehet. Gyakran a multakról a jelen rovására foly a beszélgetés, dícsérik az elmult szép időket, a mikor még oly kevés adót kellett fizetni; de erre korlátozódik is aztán az egész ú. n. politikai eszmecsere, a mi nem csoda, mert »észleleteim és meggyőződésem szerint gr. Széchenyi fizikailag és lelkileg annyira letört, hogy politikai tekintetben semmi konczepczióra nem képes. Örökké és mindig ugyanazokkal a régi históriákkal hozakodik elő, a melyekkel hallgatóinak sokkal inkább terhére van, mintsem valami hatást érhetne el általuk.«[1] Hangoztatta Görgen Kempen aggodalmaival szemben még azt is, hogy Széchenyi látogatói egyenként jönnek, néha-néha az asztalához hív meg közülök egyet-kettőt, mert szereti a társas étkezést; de formális társaságról, pláne tanácskozásról szó sem lehet nála. Készséggel kötelezte magát újra Görgen, mindent megtenni, hogy Széchenyi ne lehessen az ő intézetében a hatóságoknak alkalmatlan és keresztülvinni minden korlátolást, a mit tőle netán meg fogna kívánni a rendőrség.[2]

Lehetetlen nem rokonszenvvel nézni a jó nyárspolgár, az üzletének és betegeinek élő orvos ezen heroikusnak mondható küzdelmét a mindenható Hermandad tényezőivel. Mindaz, a mit Széchenyiről mond, kevesebb talán a féligazságnál is. Talán azt az egyet hitte vagy vélte hinni igazán Görgen, hogy Széchenyi agyának dispositiója nem normális; mert különben talán mégsem ítéli vala el magát a bármily kényelmes döblingi remeteségre akkor, mikor az övéi között a »czenki paradicsomban« élvezhetné az élet örömeit. S talán még abban a másik

[1] »...da nach meiner Wahrnehmung und Ueberzeugung Gr. Széchenyi phisisch und geistig so herabgekommen ist, dass er in dieser Beziehung gar keiner Konception mehr fähig ist. Er wiederholt immer und ewig nur die alten Geschichten, mit denen er eher eine Last wird, als dass er damit irgend eine Wirkung hervorbringen könnte...« (l. *Függelék* 10. sz. a.)

[2] Az idézett jegyzőkönyv (l. jelen kötet, *Függelék* 10. sz. a.)

esetben hitte, hogy a merő igazságot mondja, mikor azt diktálta be a hivatalos jegyzőkönyvbe, hogy a beteg örökké és mindig ugyanazokkal a régi történetekkel hozakodik elő, a melyekkel hallgatóinak inkább terhére van, mintsem hatást érhetne el velük. Mert Széchenyi, ha olyan vendége volt, a kivel behatóbb politikai eszmecserébe, a hazai állapotok taglalásába akart bocsátkozni és véletlenül Görgen, a ki különben ritkán alkalmatlankodott nála, épen ilyenkor tisztelte meg látogatásával: Széchenyi előkereste nagy magyar munkájának, melyről később bőven lesz szó, egyes fejezeteit, vagy a Blickhez készült ama följegyzéseit, a melyekben Bach rendszerét jóízű anekdóták és történetkék fölsorolásával illusztrálja. Tudta Széchenyi, hogy ezek az adomák Görgent teljességgel hidegen hagyják; jól ismerte orvosát, hogy ez nemcsak minden politikai érdeklődés híjával van, hanem hogy a humor iránt sincs a legkisebb érzéke sem. Végtelenül jókedvre hangolta tehát Széchenyit, a ki nemcsak az élcznek, a gúnynak, a szelíd tréfának és a maró szarkazmusnak volt mestere, hanem az egészséges humor iránt is kitünő érzékkel bírt, hogy már e fejezetek és följegyzések előkeresésével magával megszalasztá a jó Görgent és magára maradhatott vendégével. Nagy megelégedéssel jegyzé be Széchenyi e sikerült csínyt naplójába.[1]

De e két eset kivételével mind az, a mit Görgen a május 12-iki jegyzőkönyvbe bediktált, többé-kevésbé csak kifogás és szépítés, üzleti érdekei és Széchenyi nyugalma megóvására.

Erre az utóbbira nézete szerint most már annál inkább súlyt kellett fektetnie, mert többé nem titkolhatta el pácziense előtt, hogy a rendőrség figyelmét fölkeltette. Széchenyi látogatóinak két első heti jegyzékét ugyanis Görgen maga állítá össze Széchenyi ápolói segítségével Czapka számára. Már akár azért, mert ez utóbbiaktól Széchenyi valamit megtudott, akár azért, mert a két becsületes osztrák és csehnémet ápoló a tőrülmetszett magyar nevekkel nem boldogult, Görgen kénytelen volt a titkot fölfedezni Széchenyi előtt és úgy járni el, a mint az adott esetben csakugyan a legczélszerűbb volt: fölkérni Széchenyit, hogy ő saját maga készítse el látogatói jegyzékét a rendőrség számára. Ez meg is történt és a komikum erejével kell hatni ránk, ha meggondoljuk, hogy a diszkrét megfigyelés eme titkos gyümölcsei, melyekre Czapka és Kempen oly nagy súlyt helyeztek, Széchenyi

[1] Pl. 1860 febr. 27. bejegyzés: »Er (Görgen) geht weg, weil ich Miene mache, etwas vorzulesen«. (Sz. naplója, jelen kötetben, II. alatt.)

látogatóinak heti jegyzékei ápril 3 óta magától a megfigyelttől kerültek ki. . . .[1]

Épenséggel nincs kizárva, hogy a gondolat magát Széchenyit is jóízű kaczajra fakasztá, hiszen az egészséges humor iránt élénkebb érzékkel nála, mint említém, nem sok ember bírt. De maga a megfigyelés ténye mélyen bántá őt. S mikor aztán a május 12-iki inquisitio után kénytelen-kelletlen, elő kellett az orvosnak azt is adni, hogy a rokonság körén kívül állók látogatását a rendőrség nem valami jó szemmel nézi és szeretné, ha egyik-másik elmaradna: Széchenyi lelkéből kitört az elfojtott, fájdalmas keserűség. »Ön azt mondja, — ezt írja orvosának május 15-én — hogy az államhatalom gyanuval viseltetik az én szerencsétlen, megtört személyem iránt, hogy meg nem engedhető, az államra veszélyes czélzatoknak nyitnék fület, sőt előmozdítom ezeket és szomorú lakásom veszélyes emberek légyottjának szolgál helyéül.«[2] — »Soha életemben nem működtem valami elbuvóból, mindig kiállottam a napfényre egész politikai működésem alatt.« Nem titokban, hanem nyiltan írtam akadémiánknak s nem vagyok oka, ha levelemet nem olvasták fel, a mint nem vagyok okozója a német fordítás kinyomatásának sem. A mint eddig nem játszottam bujósdit, ugy ezután sem óhajtok rejtekbe búvni. Azért vendégeimnek általam eddig összeállított és ezután összeállítandó névjegyzékén világosan kérem azon egyéneknek neveit megjelölni, a kiknek látogatása a kormány előtt gyanus. »Ezeket nem fogom fogadni, — írja rövid és határozott büszkeséggel levele végén Széchenyi — s ha netán olyan egyén jön véletlenül hozzám, a ki eddig még nem volt itt, azonnal kérni fogom Önt, vagy az Ön távollétében nejét, vagy Dr. Goldberget a segédorvost, hogy jelen legyenek az új látogatóval való beszélgetésemnél.«[3]

A mit Széchenyi fájdalmas büszkeségből önként javasolt Görgennek, ugyanazt ajánlotta a rendőrminiszternek Lobkowitz, a mint neki kiküldöttje a döblingi megbízásról jelentést tett s maga Görgen is kihallgatáson járt nála. A herczegnek már rég nem tetszett a kicsinyes

[1] Széchenyi levele (jelen kötetben) május 15. és egy ismeretlen rendőrségi referens panaszos jelentésében: »und so sind die von der Polizeidirektion einige Zeit fortgesetzten Berichte eigentlich nur Abschriften jener Verzeichnisse von Besuchern, welche der Graf dem Dr. Görgen übermittelt hat.« (K. nélkül.) »Széchenyi-Akten.«

[2] Széchenyi Görgenhez 1859 május 15. (l. jelen kötet, Sz. levelei 12. sz. a.)

[3] U. a. u. o.

rendőri »sikanírozás« olyan egyén ellen, a ki védtelenül van a hatalom markában, a kire a mikor akarja lecsaphat, a ki bármennyire is eltér nézeteiben az uralkodó rendszer elveitől, utóvégre mégis csak a birodalmat konzerválni, támogatni óhajtó, legfelső rétegekhez tartozik s tagja egy dynastikus hűségű, föltétlen lojalitással bíró neves magyar nemzetségnek. Épen ezt tűzni ki czéltáblájául rendőri zaklatásoknak, akkor, mikor a rendőrségnek elég dolga volna a forradalmi és szélsőséges elemek megfigyelésével és fékentartásával, visszás dolognak tetszett neki. Kifejtette Kempen előtt, hogy Széchenyi látogatóinak nagy száma azért sem kelthet föltűnést, mert nemcsak a saját mostohagyermekei számosak, hanem nejének is előbbi férje előbbi házasságából egész csapat mostohagyermeke van és ez a népes atyafiság alkotja Széchenyi látogatóinak túlnyomó nagy többségét. Jóakarattal, hallgatással siklott keresztül a becsületes, de következetlen Görgen amaz állításán, a melyet előtte a legelső kihallgatás alkalmával az év elején hangoztatott, hogy Széchenyi keresi a martírkoszorút; nagy nyomatékkal helyezett ellenben súlyt Görgen mostani ellenkező, friss sütetű biztosítására, hogy Széchenyi semmikép sem óhajt a felügyelő hatósággal a legkisebb összeütközésbe sem kerülni — és ezek előrebocsátása után ajánlotta a herczeg, hogy a rendőrminisztériumnál fekvő névjegyzékekből jelöltesse meg Kempen azok neveit, kiknek látogatása gyanut ébresztő s nem lesz azután nehéz a grófné befolyásával odahatni, hogy egyiknek-másiknak látogatása elmaradjon.[1]

A helytartó javaslatát a rendőrminiszter lényegében elfogadta s Széchenyi látogatóinak Czapka által beterjesztett heti névjegyzékeiből három lajstromot állíttatott össze. Az egyik Széchenyi rokonságát, a másik közömbös ismerőseit, a harmadik pedig azok neveit foglalta magában, a kik »mint az elégedetlen konzervatív párt vezetői, politikailag kompromittált egyének«. Széchenyinek ez utóbbiakkal való közlekedése nem engedhető meg, mondá Kempen, s ez világos kifejezése volt volna akaratának, ha utána nem veti azt a föltételt, hogy »különösen ha egyszerre többen vannak jelen«. Ez és az egész utasítás bizonytalan hangja mutatta, hogy maga a miniszter is érezte intézkedése félszeg voltát és fázott a felelősségtől, ha az ekként megbélyegzett egyének türelmüket vesztve és udvari összeköttetéseikre

[1] Lobkowitz jelentése a rendőrminiszterhez 1859 május 14. (l. jelen kötet, *Függelék* 11. sz. a.)

támaszkodva tudni akarnák megbélyegeztetésük okait. Ezért bízta rá az egész ügy elintézését a helytartó tapintatára s miután Czapka még eddig semmi olyast nem tudott megfigyelése eredményekép jelenteni, a mivel mint pozitívummal megokolni lehetne a furcsa tilalmat, arra kérte Kempen a herczeget, hogy fejezze ki a minisztérium elégedetlenségét a rendőrigazgató lanyha eljárásával, különösen pedig azzal, hogy Görgen informáczióira hagyja el magát, holott az orvos üzleti érdekekből részrehajló és Czapkának kötelessége volna megfigyeléseinél saját rendőrközegei működésére támaszkodni.[1] Lobkowitz a miniszter kívánságát teljesíté ugyan, de miután jól tudta, hogy az adott körülmények közt Görgen közreműködése nélkül a föltűnést e tilalmak végrehajtásánál lehetetlen elkerülni: fejcsóválva fogadta a miniszter utasítását s a hozzá küldött lajstromokat Czapkával közölvén, egyenest megbízta ezt, hogy Görgennel keressen és találjon valami modus vivendit.[2]

Ez a három lajstrom, sajnos, nem maradt ránk. De teljesen pótolja őket egy másik névjegyzék, mely a rendőrségnél készült és azok neveit foglalja magában, a kik a döblingi remetét 1859 márczius közepétől május végéig, tehát harmadfél hónapon keresztül látogatták meg.[3] Ha ezeket három csoportra osztjuk, könnyü Kempen három listáját rekonstruálni. Az első csoportot alkotják Széchenyi legközelebbi hozzátartozói, neje, fia Ödön[4], (Béla Angolországban volt), mostohafiai, mostohaleányai férjeikkel (a Zichy, Wenckheim, Pallavicini és Festetich-család tagjai), bátyja Pál és családja, legöregebb bátyjának Lajosnak neje és fiai, köztük Dénes, Széchenyi kedvencze; testvérnénje Zsófia, gr. Zichyné, nejének unokaöcscse gr. Lichnowski kanonok, távolabbi rokonok a Batthyány és Brunswick-család tagjai, gr. Hunyady Júlia, a későbbi szerb fejedelem Obrenovics Milos felesége férjével. A második csoportba tehetők: gr. Andrássy György és Dénes, gr. Waldstein János, Tasner, Hajnik a jószágigazgató, Gyürky Antal

[1] A rendőrminiszter Lobkowitzhoz 1859 május 30. (l. jelen kötet, *Függelék* 12. sz. a.)

[2] Lobkowitz utasítása a rendőrigazgatóhoz 1859 június 14. (l. jelen kötet, *Függelék* 13. sz. a.)

[3] A névjegyzék államrendőri — BM. — iratok, ad 398 ex 1859 vörös szám.

[4] Czapka heti jelentései szerint a mondott idő alatt Széchenyit a neje 17-szer, Ödön ugyanannyiszor látogatta meg. Kedvencz mostohafia gr. Zichy Géza rövid időt leszámítva, majd mindennap nála volt; sokszor járt nála nénje Zsófia, gr. Zichy Ferdinánd altábornagyné.

a Borászati Lapok szerkesztője, Hopf János Lonovics titkárja, dr. Michl a Széchenyi-fiúk volt nevelője, egy konstantinápolyi angol orvos Széchenyi nagy tisztelője, a Görgen által megnevezett bécsi egyetemi orvostanárok, dr. Richter a Bodenkreditanstalt gyászos véget ért igazgatója, Kecskeméthy Aurél, a két Fahrbach-testvér híres fuvolaművészek s Hirst az angol nyelvmester. E két csoport leszámítása után maradnak a gyanusok, a kiket az idesorolt »liberális« dr. Gutherz kivételével a »veszedelmes konzervatív vezetők« gyüjtőneve alá sorozott a buzgó rendőrminiszter. Ezek volnának: Br. Aczél nyug. udv. tanácsos, Danielik egri kanonok felszentelt püspök, br. Jósika Sámuel volt erdélyi kanczellár, gr. Károlyi György, br. Kemény Zsigmond, Lonovics püspök, gr. Szécsen Antal és Zsedényi Eduárd. Ha hozzáveszszük ezekhez gr. Zichy Ferenczet, Széchenyi 48-iki államtitkárát és gr. Zichy Edmundot, a kik nincsenek a névsorban, mert e 9—10 hét alatt véletlenül nem voltak Bécsben, de egyébként sűrűn jártak a döblingi mesterhez, és végül Szőgyény Lászlót, a ki, mint emlékirataiból is tudjuk, többször meglátogatta Széchenyit és ugyancsak véletlenül nem járt nála a két kritikus hónapban: hát igazat kell adnunk Kempennek abban, hogy a Bach-kormány által félve és gyűlölve figyelt konzervatívok vezérférfiai voltak, a nagyszámú rokonság tagjaitól eltekintve, legbuzgóbb látogatói Széchenyinek.

A rendőrigazgató a proskripcziós jegyzékkel meglátogatta Görgent s a helytartó megbízása alapján megállapodott vele, hogy Széchenyit okkal-móddal ráveszi megfelelő ürügyek kieszelésére, a melyek képessé teszik őt ezen barátai látogatását minden kellemetlen következmények, minden törés nélkül el nem fogadni. Mert módját kitalálni volt a punctum saliens; az magában nem volt elegendő és megnyugtató, hogy Széchenyi elkeseredésében önként felajánlá ezen vendégei látogatását egyszerre beszüntetni. Kivételt az óvatos Czapka csak az olyan látogatókra tőn, mint a példakép megnevezett Szécsen Antal, a császár anyjának főudvarmestere volt, a ki előtt, mondá, föltűnés nélkül mégis csak lehetetlen elzárni az utat döblingi barátjához.[1]

Az a jelentés, melylyel Görgennel való megállapodásáról a bécsi rendőrigazgató július 2-án a helytartónak beszámolt, az utolsó ügyirat Széchenyi elszigeteléséről, barátai látogatásának megakadályo-

[1] A bécsi rendőrigazgató jelentése Lobkowitzhoz 1859 július 2. (l. jelen kötet, *Függelék* 14. sz. a.)

zásáról. Az első komoly lépés a rendőrség részéről az utolsó is volt e tekintetben s Széchenyi barátai szabadon járhattak hozzá, sőt az ő megfigyeltetése is alábbhagyott. Ezt a szünetet ismét a világesemények rovására kell írnunk. Az olasz háború és Lombardia nagyobb részének elvesztése, a villafrancai béke megkötése után erősebb fordulat látszott vagy ígérkezett beállani a monarchia belviszonyaiban. Bach és Kempen lábai alatt megingott a talaj; többé nem Széchenyire, hanem saját magukra lőn gondjuk, hogy a kormány recsegő-ropogó épülete ne temesse őket maga alá. A laxenburgi kiáltványban a belügyek fölkarolását, a belbajok gyógyítását ígérte népeinek a fiatal uralkodó. A közvéleménynek meg kellett azt az engedményt adni, hogy a gyógyírt nyújtó orvosok közt a Bach- és Kempen-féle kuruzslók, mint még látni fogjuk, ne foglaljanak helyet. Az eddigi minisztériumot fölváltó új kormány elnökévé a császár a külügyek új miniszterét gr. Rechberget nevezte ki; a visszalépett Bach római nagykövetté lőn, helyét a galícziai helytartó gr. Goluchowski foglalta el, Kempen örökébe pedig a magyarbarát br. Hübner Sándor lépett, Széchenyi tisztelője. A döblingi remete föllélegzett; nemcsak bűnül nem rótták föl neki a konzervatív párt tagjaival való érintkezést, hanem ellenkezőleg súlyt fektettek erre. Azon nézetek és eszmecserék meghallgatására, a melyeket Kempen oly szörnyűségesen veszedelmeseknek tartott és vázolt Lobkowitz előtt, maga Rechberg a miniszterelnök kijárt Döblingbe az új életre ébredő remetéhez, a ki, mint alább a maga helyén látni fogjuk, ép úgy mint az egész magyarság, vérmes reménynyel tekintett különösen Hübner magyarbarát politikája elé. A várakozás azonban nem teljesült. Hübner politikája hajótörést szenvedett, alig hagyta el hajója a kikötőt, hogy az újítások tengerére szálljon. Már októberben vissza kellett lépnie. Erről s kibékítési terveiről szólnunk kell még a második könyvben. Most Széchenyit kell előbb azon az úton követnünk, mely a hirhedt házkutatáshoz vezetett.

III. FEJEZET.

Hübner után Thierry az új rendőrminiszter, Weber az új rendőrigazgató. A hangulat Magyarországon; kellemetlen jelentések. Rendkívüli óvszabályok. A cabinet noir. — A rendőrség fokozottabb mérvben figyeli a »konzervatívokat«. Az esztergomi toastok ügye. — Albrecht főherczeg emlékirata a »konzervatívok« ellen.

Hübner kiválása a minisztérium kebeléből több szempontból nevezetes. Legfontosabb következménye az a retrográd irány, mely ettől kezdve politikai tekintetben a minisztérium tanácskozásainál és határozatainál szembetűnő lőn és a mely bennünket a maga helyén foglalkoztatni fog. De nevezetes aztán az a politikai hangulat, melyet Hübner visszalépése Magyarországon keltett s az elégedetlenség lappangó tüze szított. Az ennek folyományakép fokozódó aggodalmak a kormányt azután — és ez valóságos circulus vitiosus — a rendőri és egyéb óvintézkedésekben szigorításra, rendkívüli szabályok alkalmazására késztették, de másrészt újra fölkeltették gyanakodását Hübner barátai, a magyar konzervatívok ellen. Ez pedig mintegy magától értetődően arra vezetett, hogy nesztelenül, de argus-szemekkel figyeltesse meg a néhány hó óta szabadabban mozgott, a rendőrség által mintegy elhanyagolt Széchenyit.

Ezekkel a témákkal elbeszélésünk folyamán még foglalkoznunk kell; most Hübner visszalépésének legközelebbi következménye, a rendőrminisztériumban történt személyváltozás köti le figyelmünket.

A mint annak idejében a soha rendőri ügyekkel nem foglalkozott Hübner kinevezése erre a tárczára föltűnést keltett, ép olyan váratlan és megokolatlan volt a nagyközönség előtt egy addig csak igen szűk körben ismert férfiúnak e tárcza élére való állítása. Báró Thierry Adolf — így hívták az új rendőrminisztert — ép úgy nem gondolt soha arra, hogy valamikor ezen minisztérium élére fog kerülni, mint Hübner. Thierry egy vitéz osztrák tábornok fia, csöndes, ú. n. szürke-ember volt. Rövid közigazgatási szolgálat után már 1830-ban átlépett a diplomácziai hivataloskodás mezejére, melynek szokásos taposása közben Frankfurtban a német Bundnál udv. tanácsos és irodafőnök lőn, a honnan Bécsbe a külügyminisztériumba rendelték, de a melyből Schwarzenberg halála után a magánéletbe vonult vissza. Innen hívta őt be gr. Rechberg, mikor 1859 májusában a külügyi tárczát átvevé, valószínűleg csak azon az alapon, mert abból az idő-

ből, mikor Ausztria képviselője volt a Bundnál, a szövetségi iroda igazgatóját megbízható hivatalnoknak ismerte. Semmi más mint Rechberg pártfogása tette meg a külügyminisztérium egyszerű tanácsosát alig pár hóra rá egyszerre miniszterré.[1] Rechberg pártfogását meg valószínűen az tette hatásossá a fölség előtt, hogy nem igen állott polgári hivatalnokok közt valami nagy választék rendelkezésre, katonát pedig Kempen után nem akartak.

Nem minden gúny nélkül, de az igazságnak megfelelően jellemzi Thierryt egy teljesen tárgyilagos életírója,[2] mikor azt mondja róla, hogy rendőrminiszteri esztendeje — mert tudvalevőleg az 1860-iki októberi diploma kiadásakor Thierrynek is meg kellett válnia tárczájától — épenséggel nem a legdicsőbb periodus amúgy sem dicső életében. Visszalépését nemcsak nem sajnálta senki, hanem ellenkezőleg azt sajnálták, hogy ez már régebben meg nem történt, sőt hogy Thierry egyáltalán oly állásra hivatott meg 1859-ben, a melyhez csak a márczius előtti idők kicsinyes szőrszálhasogatását, a csekély dolgokban »nagynak lenni tudás« művészetét vitte magával, de az államférfiúi tehetségeknek még csak a legparányibb atómját sem.

Ez a szőrszálhasogatás, ez a kicsinyeskedés azonban jól megfelelt annak a retrográd iránynak, mely Hübner visszalépése után a kormánynál fölül látszott kerekedni. Hübner pl. az időszaki sajtóval szemben az akkori idők fölfogásához képest bizonyos nobilitást mutatott. Szabály volt, hogy valamely lapot egy nem tetsző czikk miatt kétízben megintettek és Damokles kardját lebegtették élete fölött, mert a kétszeri megintés után a harmadszori már egyszersmint a lap fölfüggesztésével járt. Hübner első dolga volt a hivatalbalépésekor már kétszer megintett lapoknak a megrovást elengedni; aztán azt követelte minisztertársaitól, hogy ha valami bajuk van a sajtóval, azt ő vele közöljék;[3] továbbá megtörtént nem egyszer, hogy a túlbuzgó rendőri organumok eljárását egyes lapok ellen, ha ezek hozzá fölfolyamodtak, minden teketória nélkül dezavuálta. Ez különösen Albrecht főherczegnek azért nem tetszett, mert a rendőrség tekintélyének megdöntésétől tartott az amúgy is engedetlen Magyarországon.[4]

[1] Legf. kézirat 1859 okt. 21. Thierryhez. (Ministerrat und Ministerconferenz 2995. sz. a.)

[2] Wurzbach lexikonában 44. köt. 228. s köv. lapokon.

[3] Minisztertanács jkönyve 1859 aug. 30. (Ministerrat stb. 3206. sz. a.)

[4] Albrecht főherczeg Rechberghez 1859 okt. 25. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. V.) és a koronatanács jkönyve 1859 nov. 3. (Ministerrat etc. 4009. sz.)

Még jóval később is, mikor Hübner e téren való működésének nyomait az akkor különösen gyorsan futó idő már rég eltemette, visszatért a kormányzó erre a kérdésre s az általános forrongás egyik okául azt állítá, hogy Hübner a sajtónak oly módon adott szabadságot, a mely Ausztriában nem engedhető meg.[1] És mikor ezidőtájt, 1859 végén, arról volt szó, hogy a külügyminisztérium külön sajtóirodát fog berendezni és e czélra Rechberg egy ügyes tollú író hírében álló zsurnalistával, Witt von Dörringgel, tárgyalásokba bocsátkozott, Dörring az osztrák lapoknak a kormánynyal szemben elfoglalt magatartását nem csupán az »önállótlan és tudatlan« Kempenre, Hübner elődjére, hanem magára a »hiú és önző« Hübnerre vezette vissza.[2]

Ezeket a panaszokat orvosolni, a sajtót megfékezni úgy, a hogy azt a minisztertanács tüstént Hübner visszalépése után jónak vélte,[3] Thierry örömmel vállalkozott. Teljesen igaza van Kecskeméthy Aurélnak, a később Kákai Aranyos álnév alatt oly ismertté vált publiczistának, — a ki ekkoriban a bécsi rendőrség könyvvizsgáló osztályában hivatalnokoskodott és maga is keservesen, kenyere vesztésével, érezte Thierry rosszakaratát, — hogy a Hübner helyébe lépett új rendőrminiszter »Ő felsége legújabb ígéreteivel egyenest ellentétben csakhamar a legvadabb reakczionárius irányt kezdette követni.«[4]

Az új söprő jól akart söpörni maga is, és azt akarta, hogy söprőtársai is jól söpörjenek. Régi ismerősünket, a jóindulatú és, mint Kecskeméthy helyesen jellemzi, gyakorlati tapintattal bíró[5] bécsi rendőrigazgatót, Czapkát, mihamar nyugalomba küldé s berendelt helyébe a prágai helytartóság szolgálatából, mint látszik a rendőrtisztviselők ezen palántáskertjéből, egy tanácsost, a ki fölebbvalóinak egyhangú nézete szerint kellő képességgel bírt a ráváró föladatok teljesítésére az új miniszter oldalán. Ebenhofi lovag Weber Fülöp, így hívták az udv. tanácsossá előléptetett új bécsi rendőrigazgatót, síma arczú, sivár férfiú, a kinek metszően hideg tekintete a pápaszemen keresztül is szinte fagyasztott, valóságos mintaképe volt az akkori osztrák

[1] Albrecht főherczeg (névtelen) emlékirata 1860 február. (Secreta des Kab.-Archivs »Ungarn« N° 5.)

[2] Witt von Dörring gr. Rechberghez 1860 január 25. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. V.)

[3] Minisztertanács jkönyve 1859 okt. 25. (Ministerrat etc. 3762. sz.)

[4] Kecskeméthy: Sz. I. utolsó évei 99. l.

[5] U. a. u. o. 144. l.

rendőrhivatalnoknak: fölfelé udvarias, lefelé lehetőleg durva, de a mellett kötelességtudó és erélyes.[1]

Ha már e személyváltozás a császári székvárosban sem sok jóval biztatá a Hübner rövid imperiuma alatt kissé föllélegzeni kezdő publikumot, gondolhatni, hogy Magyarországon még nagyobb visszatetszéssel találkozott. De nem csupán a sajtó szájára vetett zabla megszorítása, nem is csak a rendőri intézkedések szigorítása, hanem általános politikai okok miatt. Nem az nem tetszett Magyarországon, hogy az ismeretlen szürke Thierry lőn meghíva az uralkodó tanácsába, hanem az, hogy Hübner távozott. Széltében tudták azt Magyarországon, hogy Hübner a nyár folyamán meglátogatta Tótmegyeren gr. Károlyi Lajost, ott egész csoport környékbeli földbirtokossal, a volt megyei világ hangadó elemeivel érintkezett, az ország hangulata felől alapos tájékozódást szerzett és magát megértőnek, a nemzet kívánságait méltánylónak mutatta.[2] Nem volt titok az sem, hogy az ő ajánlatára jöttek föl október hó folyamán a magyar konzervatív államférfiak előkelőségei Bécsbe a magyar igények miatt tanácskozni[3] és előkészíteni azt a politikai változást, a melynek beállásában az ország legszélesebb rétegei a csökönyös »passzivitás szívósságával« bíztak. Mikor azért 8 heti miniszterség után Hübner minden látható, kézzelfogható ok nélkül a nagyközönség előtt teljesen érthetetlen, mystikus módon hirtelen visszalépett, mint a futótűz terjedt el a hír Magyarországon, hogy tárczáját azért kellett otthagynia, mert jóindulattal volt, megértéssel viseltetett Magyarország iránt.[4]

Az olasz háború gyors befejezése s a villafrancai békekötés tetemesen lehűtötte a magyarországi forradalmi párt temperamentumát és a vérmesek közül sokakat átterelt Deák Ferencz passzivitásos politikájának forradalomellenes táborába. De az ide-oda mozgó tömeg lelkét az afféle önkénytelen támadt hír, a minő Hübner visszalépésének megokolása volt, annál élénkebben ragadta meg, minél nagyobb volt a

[1] Legf. elhatározás 1859 decz. 4. és 14. (Gendarmerie-Departement 877. és 893.); minisztertanács jkönyve decz. 10. (Ministerrat etc. 4251. sz.) és Kecskeméthy id. m. 99. és 113.

[2] Nagyon érdekes e részben Hollán levele Széchenyihez 1859 nov. 1. (l. jelen kötet, Levelek Sz.-hez 7. sz. a.)

[3] Erről később bővebben kell szólnom.

[4] Különösen érdekes a kassai rendőrigazgató jelentése 1859 nov. 4., hogy egész Felső-Magyarország meg van győződve, hogy b. Hübner »abtreten musste, weil er es mit den Ungarn gutgemeint hat«. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. V.)

csalatkozás érzete azon elmaradt belreformok miatt, a melyeket a Bach távozásával átalakított kormánytól a nagyközönség a Lajtán innen és túl egyaránt jogosítva érzé magát követelni. E várakozással szemben az új rezsím a sajtó rövidebb lánczra kötését s a mindennapi élet apróságainak kicsinyes ellenőrzését hozta. Gyanus megfigyelés alá került pl. az, ha a kaputos osztály tagja volt, a ki a magyar ruhaviselet divatjának hódolt. Rendőrileg megengedett mulatságokat, műkedvelői előadásokat az utolsó perczben akárhányszor minden megokolás nélkül betiltott ugyanaz a hatóság. A nemzeti érzés legkisebb megnyilatkozását, ha lehetett, örömest elnyomta nemcsak a lokális rendőrség, hanem a központi kormány is, a mire csattanós példa a pesti egyetemi ifjúság fölségkérvénye magyar nyelvi előadások engedélyezése czéljából. Nemcsak az uralkodó s nemcsak az »ifjúság barátja«, a közoktatásügyi miniszter elé sem bocsáttattak Bécsben az ifjúság küldöttei, hanem a kérvény aláírói fegyelmi vizsgálat alá vonattak és büntetésben részesültek.[1] Valóságos vihar magvait vetette el a Thierryvel politikai tapintatlanságban sikeresen versenyző kultuszminiszter a magyarországi protestánsok jogviszonyait szabályozó szeptemberi pátenssel, melynek határozmányai egymás után hívták ki vehemens tiltakozásra a mondott egyházak képviseleteit. Vegyük már most az ezen kis és nagy dolgokban egyre fokozódó elégedetlenséghez az emigráczió titkos levelezésével s hazai összeköttetéseinek ezerágú csatornáin beszívárgó hírek és biztatások ki nem apadó forrását és készen áll előttünk a Thierry által részben már előtalált, részben fölajzott magyarországi hangulat.

Nagy gondot okozott e hangulat megnyilatkozása a csendért és rendért felelős közegek fejeinek. A kassai helytartósági kerületből beérkezett hivatalos hírek aggódva jelenték, hogy a rosszérzelmű nemesség körében, a mely után a többi társadalmi osztály indul, a várakozó állást, az augusztusi miniszterválsághoz fűződött szangvinikus reményeket bizonyos dacz váltotta fel. A soproni helytartóság a dunántúli vagyonos középosztály eddigi passzivitásának folytatását jelenté ugyan, de ezzel szemben a kisnemesség és a szellemi munkások fokozódott elégedetlenségét hangoztatta. A pest-budai helytartóságból a tudósítások különösen kiemelik a forradalmi párt »szemtelenségét«, a hangulat szerfölött izgatott voltát, a fővárosban

[1] Minisztertanácsi jkönyvek ez időkből, passim. És Thallóczy: Pauler Gyula emlékezete, 75. és köv. l.

ép úgy mint a környéken. Maga a főkormányzó jelenti Thierrynek, hogy lázító iratok a rendőrség legóvatosabb figyelme daczára is ezrenként czirkulálnak a fővárosban, becsempésztetnek magánosok lakásaiba, vendéglőkben, kávéházakban és szinházakban a vendégek felső ruháinak zsebébe. Ezek az iratok arra figyelmeztetik az olvasót, hogy a forradalom minden órában várható, mert a mint Napoleon Velenczét fölszabadítja, azonnal Magyarországra fog a sor kerülni.[1] Szinte érthető ilyen körülmények között, ha az emberek viselkedése, különösen az ifjúságé, kihívó, hogy a rendőrség szemeláttára inzultálják pl. azokat, a kik nem járnak magyar ruhában. A Kazinczy születésének százados évfordulójára rendezett ünnepély (1859 október), Kisfaludy hamvainak átszállítása és az ez alkalomból rendezett requiem, az ifjúság tüntetése az eltiltott protestáns konventek törvényellenes összeülései alkalmával, báli demonstracziók a császár ellen: mind csak lánczszemei az ellenzéki pártok taktikájának — mondja a császár részére készült beszámoló.[2]

A legveszedelmesebb, a nyilt forradalom kitörésének küszöbén álló volt azonban a helyzet a politikai ügynökök bizalmas jelentése szerint Magyarország keleti és déli vidékein. Szeged volt az egyik központja e mozgalmaknak, a hol Bérczy egykori országgyűlési képviselő házánál szoktak összegyűlni gazdasági érdekek és kérdések megbeszélésének ürügye alatt az elégedetlen elemek vezetői: egy gr. Károlyi, egy Rónay, egy báró Kempelen, Osztrovszky ügyvéd és mások, melegen tartani a forradalmi érzelmeket, hogy a nemzet a kellő időben, a mikor törésre fog kerülni a sor, talán már a tavaszszal, készen lehessen. S a míg a vezetők, úgymond a titkos tudósító (a ki egy ily összejövetelben maga is részt vőn) Bérczynél gyülekeznek, addig a városi földművespolgárság éjjelenként itt s amott fölváltva ülésezik, gyűjti a pinczébe rejtett fegyvereket s nem csupán hazafiságból, hanem az adó és dohánymonopólium miatti elkeseredésből is minden pillanatban kész a vezetők fölhívó szavát vakon követni. Hasonlóak a viszonyok Debreczenben és Nagyváradon, a forradalmi titkos üzelmek másik két főhelyén és semmi kétséget sem szenved, mondja a beavatott, nagy intelligencziájú tudósító, hogy a három góczpont összeköttetése kitünően kiszámított stratégia, melynek czélja a forra-

[1] Albrecht főherczeg a rendőrminiszternek. (Államrendőrségi — BM. — iratok, 1667 ex 1860.)

[2] A csendőrségi főfelügyelőség előterjesztése a császárhoz 1859 okt. 31. (Gendarmerie-Depart. 805. sz.) és 1860 január 27. (U. o. 64. sz. ex 1860.)

dalom kitörésénél az osztrák hadak erejét e városok felé megosztani és ez által Pestet mintegy fölszabadítani.[1]

De nem csupán a polgári lakosság köréből hangzottak a rendőri és csendőri jelentések teli aggodalommal, hanem a katonaság egyes rétegeinél is már egy darab idő óta ugyancsak aggasztó szimptómákat észlelhetett a kormány. Elfogott levelek bizonyították, hogy igen sokan az olasz és franczia hadifogságból kiszabadult magyarok — tisztek és legénység — közül az elégedetlen elemek számát növelnék, ha szabadságolva, tűzhelyeikhez visszabocsáttatnának. S noha a fiatal császár nem habozott kijelenteni, hogy a legtöbb magyarnál minden látszat ellenére sem kell ettől, a magyar ember egyenes őszinte természete miatt tartani:[2] jelek merültek föl, a melyek óvatosságot ajánlottak. A Victringben (Karintiában) és környékén beszállásolt 10. huszárezredről nyiltan beszélték, hogy ha Magyarországon forradalom ütne ki, ez egy pillanatig sem habozna megismételni azt, a mit Lenkey százada 48-ban cselekedett. Csáktornyán báli mulatságok alkalmával magyar és horvát testvériesülő beszédeket tartottak Varasdból átrándult huszártisztek, kibontott magyar nemzeti lobogók mellett, sőt áldomást ittak az olasz nemzet eszméi győzedelmére.[3] 1860 elején többször megtörtént, hogy magyar származású tisztek névtelen leveleket kaptak, melyek magyarságukra való hivatkozással fölszólíták őket, hogy »ha az óra ütni fog, ne feledkezzenek el elnyomott hazájukról«.[4] Az effêle izgatásokat annál kevésbé lehetett félvállra venni a központi kormánynak, mert a hadseregben a tisztek körében általán véve minden nemzetiségi különbség nélkül a rossz

[1] Névtelen, igen bő, titkos jelentés a Gendarmerie-Departement 1860. évi 201. száma alatt. A jelentés írója Gelich Richárd, a ki 1858 őszén amnesztiával jött haza, de a kit Albrecht főherczeg a pesti zsandárkerületi parancsnokság ismételt kívánságára ki akart utasítani Magyarországból az örökös tartományokba, nem tudván, hogy Gelich a zsandárfőfelügyelőség bizalmas tudósítója. A kiutasítást ez akadályozta meg. Gelich a külföldön a kormánytól nyert hamis útlevéllel utazgatott, a melyet egyszer elvesztett s így kénytelen lőn magát Londonban Apponyi előtt fölfedni.

[2] Minisztertanács a császár elnöklete alatt 1859 szept. 29. (Ministerrat etc. 3429. sz. a.)

[3] Csendőrségi főfelügyelőség jelent. 1860 febr. 3. (Gendarmerie-Depart. 81. sz. a.) és febr. 19. (U. o. 124. sz. a.) és Thierry előterjeszt. a császárhoz 1860 február 18.

[4] Csendőri főfelügyelőség jelentése 1860 febr. 29. (Gendarmerie-Depart. 142. sz.)

előléptetési, a kedvezőtlen zsoldfizetési viszonyok s a folyton uralkodó nepotizmus miatt az elégedetlenség addig nem tapasztalt mértékben el volt terjedve. Ha ez tovább így megy, — jelenté legfölső helyen egy titkos ágens — akkor a katonaságra nem számíthat a kormány, mert a sereg ily módon mintegy erőszakosan demoralizáltatik. Hallatlan eset volt az eddig, hogy tisztek oly szabadon és oly tiszteletlenül nyilatkozzanak a fölsőbbségről, mint az most divatba jött.[1]

Ideje volt hát, így okoskodtak a kormánykörökben, a gyeplőszárat ismét feszesre fogni. Már október végén, Hübner távozása után alig egy hétre azt írta a kormányzó főherczeg Rechbergnek, a magyarországi állapotok elfajulására utalva, hogy gyöngeség, félrendszabályok alkalmazása nem ér semmit, erős kézzel, aczélmarokkal kell a dolgok közepébe nyúlnunk, »mert különben mi leszünk azok, a kik a forradalmat megcsinálják«.[2] És rövid egy hóra rá már egy, a fölség elnöklete alatt tartott koronatanácsban pozitív javaslatokkal állott elő a kormányzó, a ki különösen azt hitte, hogy a kortinák mögött szerepelni vélt konzervatív pártvezérek minden alkalmat megragadtak tüntetések rendezésére, melyek magukban véve, elszigetelten, minden jelentőség nélkül lehettek, de tömegükkel, gyors egymásutánjukkal izgatólag hatottak a mérsékeltebb elemek kedélyére is. Azt a kérdést vetette föl a főherczeg, vajjon olyan-e a monarchia helyzete, hogy tanácsosabb a tüntetések e masszája előtt is szemet húnyni, vagy nem hasznosabb-e a magyarországi hatóságoknak a kivételes intézkedések ama jogosítványát megadni, mely pl. a velenczei politikai hatóságoknak az ostromállapot megszüntetése után megadatott?

Nem örömest hozakodott elő ilyesmikkel a főkormányzó, nem csupán azért, mert ezzel eddigi saját működése fölött akaratlanul is kritikát mondott, hanem fiatal császári öccsére való tekintettel sem, a kinek lelkében már, ha lassan is, de derengeni kezdett évei szaporodtával és önálló ítélete kibontakozásával a jobb belátás hajnalpirja. A folyton szaporodó hírek azonban az elégületlenség fokozódásáról, az emigráczió belföldi emissariusainak maghintéséről végre is arra bírták az uralkodót, hogy Albrecht főherczeg, Rechberg miniszterelnök és Thierry sürgetéseinek engedjen. Az 1860. év elején tehát

[1] Titkos politikai ügynök jelent. 1860 febr. 21. (Gendarmerie-Depart. 126. szám alatt.)

[2] Albrecht főherczeg gr. Rechberghez 1859 okt. 25. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. V.)

elfogadta miniszterelnökének előterjesztését a főkormányzóhoz intézendő legfölső kézirat ügyében, mely a kormányzónak az erélyesebb föllépést hagyta meg s eléggé részletes utasítást is tartalmazott. Különös gondjába ajánlá a kézirat a kormányzónak az ifjúságot és azokat, a kik a fiatalságnak jó és rosszra egyaránt könnyen befolyásolható kedélyét elmérgesítik. Jogot ad neki az efféle vezérkolomposokat bizonyos kijelölt helyekre konfiniálni (elszigetelni) és ugyanezzel a büntetéssel sujtani minden egyéb politikai demonstrálót is, a kik, ha a szükség úgy hozná magával, az ezen czélra alkalmas várakba volnának internálandók, vagy pedig belátás szerint ú. n. fegyelmi csoportokba a katonasághoz beosztandók. Minde rendszabályok foganatosításához az egész ország területére vagy egyes kerületekre szabad kezet adott a legfölső kézirat Magyarország kormányzójának.[1]

A mai nemzedék legöregebbjei közül akárhány emlékezhetik gyermekkorából olyan ismerősökre, a kiknek e kivételes rendszabályok ostorütéseiben részük volt, noha, mint a főherczeg maga is bevallja, a hivatalos közegek ügyetlensége, meg a mozgalmak vezetőinek »valódi olasz forradalmári körmönfontsága« még többeket mentett meg a fegyelmezés e kellemetlen fajától.[2]

Ez persze csak polgári oldala volt a dolognak. A katonai részét még kevésbé hanyagolta el a kormány azon még számításba jöhető esetre, hogy a szárd király és a nemzetiségi politikában tetszelgő Napoleon a vele megkötött béke ellenére csakugyan reális segítségben részesítené a magyar emigrácziót és ennek sikerülne forradalomra csábítani a magyarság vérmesebb, könnyen hevülő és mozgatható rétegeit. A csapatok összevonásának terve már kidolgoztatott; a határőrvidék e czélra kiszemelt zászlóaljai minden pillanatban rendelkezésre állottak; lovasság elegendő volt kéznél, ha gyorsabb mozdulatokra lesz szükség, a várak jól ellátva és fölszerelve voltak; Pest körül már elszállásoltatott egy elég tekintélyes csapatszám, a pesti helyőrség maga teljesen megbízható volt; a magyar ezredek szabadságoltjai behívására megtétettek az előkészületek, hogy az országon kívülre vitessenek; a szomszéd tartományokban állomásozó katonaság úgy helyeztetett el, hogy belőle is megfelelő haderő indulhasson, ha a

[1] Rechberg előterjesztése 1860 január 22. (Gend.-Depart. 54. sz. a.); minisztertanács jkönyvei 1860 január 23—26. (Ministerrat etc. 382. sz. a.) és legf. elhatározás 1860 febr. 3. (Gendarm.-Depart. 80. sz.)

[2] Albrecht főherczeg Thierryhez (1860 márczius 15 után), Gendarm.-Depart. 244. sz.

szükség netán úgy kívánná. Magyarországra[1] s végre Felső-Magyarországon már ellenséges indulatot kezdett mutatni a magyarok iránt Hurbán újabb izgatásai következtében a pánszláv tótok egy része.[2] Mindez intézkedések, mondja a főherczeg, fölöslegessé teszik az ostromállapot kihirdetését, de nem árt, ha kiegészíti őket az okos bel- és gazdasági politika, pl. az adóügy revideálása, a dohánytermés ügyének a nép ínye szerinti elintézése, a protestáns pátens miatt fanatizált magyarság egyházi ügyeinek megnyugtató szabályozása és bizonyos, magasabb állami elveket nem érintő engedmények nyújtása főként a főnemességnek, melyet ily módon tán mégis, legalább nagyjából ki lehetne békíteni a kormánynyal.[3]

A fölsorolt rendőrségi és katonai intézkedések azonban nem merítették ki teljesen a központi kormány leleményességét és óvatosságát. Volt még egy eszköz, a mely a bekövetkezhető bajok és kellemetlenségek megelőzésére hasznos segédül igérkezett. Ha annak, a ki engem meg akar rontani, ellenem irányuló titkos szándékát kitudhatom: módomban lesz hatásosan, mert váratlanul védekeznem ellene. Ez a gondolat az alapelve a postai levelezés titkos ellenőrzésének, a »cabinet noir«-nak, melyet a levéltitok szentségére épenséggel nem hederítő absolut kormányok az állam érdekei szempontjából hasznos és azért megengedhető, jól fölhasználható eszköznek tartottak és intézményesen szerveztek már a 17. században. Az osztrák kormánynak az 50-es években semmi oka nem volt egyedül haladni az erény útjain és kikapcsolni a kormányzás segédszerei közül ezt az institutiót. Igazi megszervezése az 1853 április 3-iki titkos császári rendeletre vihető vissza, mely ezen szolgálat legfőbb vezetésével a külügyminisztérium chiffre-osztályának főnökét bízta meg. Ez a főnök ebbeli minőségében független volt úgy saját miniszterétől, mint a rendőrminisztériumtól, tartozott azonban ezen utóbbinak megkeresését figyelembe venni s az uralkodónak rövid úton előterjeszteni. Ez a főnök mutatta be azok neveit, a kiknek levelezése a titkos postaszolgálat tárgyát fogja képezni és minden visszaélés kikerülése czéljából minden efféle rendelkezéshez elébb a császár beleegyezése, legfelsőbb kézjegye volt kikérendő. Az intézmény egyedüli czélja az állam és a trón érdekei megőrzése lévén, minden oly értesülés, mely a fölbontott levelekből nem

[1] U. a. u. o.

[2] »Die Slovaken in Nord-Ungarn zeigen sich bereits feindlich gegen die Magyaren und Hurban ist tätig.« U. a. u. o.

[3] U. a. u. o.

alkalmas ezen legfőbb és egyedüli czél szolgálatára, nem létezőnek, a legmélyebb hivatalos titok zárával őrzöttnek tekintetett és így a visszaélést legalább elméletben teljesen kizárta a mondott császári rendelet.

A legfőbb vezetéssel megbízott főnök dolga volt megállapítani, hogy mely császári postahivatal mellett rendeztessék be titkos postaszolgálat, melynek hivatalos neve »páholy (Loge)« volt; ugyancsak a főnök kötelességévé tétetett a kerületi postaigazgatóságokkal megállapodni a közönséges postaszolgálatnak olyan beosztásában, mely lehetővé teszi a perscrutálandó levelek normális továbbszállítását, de úgy, hogy elegendő idő maradjon a levél alapos átvizsgálására. Fősúly természetesen a megbízható, alkalmas és ügyes személyzet kiválasztásán nyugodott, melynek egy része a »művészi« manipulácziót, a levelek föl nem ismerhető fölbontását végezte, míg a másik, magasb műveltséggel bíró rész, a gyanus levél kivonatolásával vagy lemásolásával foglalkozott.[1]

Ez az 1853 elején megszervezett intézmény alig pár év alatt a ritka alkalmazás következtében megrozsdásodott, míg az 1859 őszén megváltozott viszonyok fölelevenítették Dürnsteini lovag Schweiger Antal külügyminiszteri udvari tanácsosnak és a chiffre-departement főnökének[2] igazgatása alatt. Mondanom sem kell, hogy a minisztérium, különösen pedig Thierry, nemcsak örömmel vette igénybe szolgálatát, hanem új életrekeltésében is egyik főtényezőjeként szerepelt. Az igaz, hogy 1859 utolsó hónapjaiban és 1860 első felében volt is elég alkalma az intézménynek beválnia, mert dolog akadt több mint elég. Nem kicsiny munka volt ilykép ellenőrizni, a protestáns pátens kiadását követő egyházi és nemzeti mozgalmak miatt, a magyarországi protestáns papság egymás közötti és külföldi levelezését, mely 1859 deczemberében kezdődött meg.[3] Még nagyobb munkát adott azon száma nélküli egyének, bel- és külföldiek, leveleinek átkutatása, a kiket a titkos rendőrség azon a leggyakrabban teljesen alap nélküli gyanu miatt írt össze, hogy Kossuth és Ihász Dániel meg Pulszky kiterjedt magyarországi levelezését továbbítják vagy elősegítik. Ezen a czímen került

[1] Az előadottakról l. a Gendarmerie-Departement 264. sz. ügyiratát (1860-ból s nem 1859!) s mellékletét, a császár legf. kéziratát Bruck miniszterhez.

[2] Az előbbi jegyz. említett legf. kézirat: Schweiger helyettese Cobetti udv. tanácsos volt.

[3] Schweiger jelent. 1859 decz. 22. gr. Folliot de Crenneville csász. főhadsegédhez. (Gendarmerie-Depart. 915 ex 1859.)

gr. Esterházy János, gr. Nemes János, egy gráczi gr. Herberstein, gr. Haller Sándor, egy gr. Ráday és gr. Mikes, aztán Csengery Antal, Gorové István, Csapó Kálmán, Kovásznai László, br. Wimmersperg, Bignio az operaénekes, s mellettük 8 pesti kereskedő, 11 bécsi (köztük a Leon nagykereskedő-czég), 5 prágai, 4 velenczei, 3 milanói, 1—1 londoni, moszkvai, pétervári, livlandi stb. kereskedőház korrespondencziája a titkos postaszolgálat czenzúrája alá, igen sokszor a legteljesebb megelégedésére Thierrynek, a ki tervekről és hangulatokról ily módon a legbiztosabb forrásokból nyert értesülést. Természetes, hogy nem csupán Budapestre és a nevezett külföldi fővárosokra és nem csupán Kossuth, Pulszky meg Ihász ezredes közvetítőire terjedt ki Thierry és Schweiger gondos figyelme, hanem a vidékre és egyéb összeköttetésekre is. Igy bontogatták föl pl. Thaly Ignácz és Sárközy esztergommegyei, Berzeviczy Bernát zempléni birtokosok, aztán a pestmegyei Gaál Sándor, a nyughatatlan gr. Károlyi Eduárd és mások leveleit. Gondolni lehet, mily jó fogásnak tartotta Schweiger és Thierry a széltében elterjedt hittel szemben, hogy Magyarországon a forradalom 1860 kora tavaszán okvetlenül ki fog ütni, mikor gr. Teleki Lászlónak gr. Teleki Gyulához és özv. gr. Batthyány Lajosnéhoz írt leveleiből olvashatták, hogy a párisi magyar komité a fölkelést a nyár végénél hamarabb semmi esetre sem várja.[1] De a legcsattanósabb és ha nem feküdnék előttünk a titkos hivatalos kimutatás, szinte hihetetlen volna az, hogy a délmagyarországi forradalmi mozgalmak megismerésére magában az egy Arad városában 45 tekintélyes egyén összes levelezése rendelkezésre állott, a mennyiben t. i. ezek korrespondencziáját a titkos postaszolgálat aradi főpáholya ernyedetlen buzgalommal bányászta ki.[2]

A titkos postaszolgálat megfigyeltjei vagy áldozatai közül ki kell egynek nevét emelnem, nem csupán az eset föltűnősége, nem csupán az illetőnek egyénisége miatt, hanem más okból is. 1860 legelején

[1] A rendőrminisztérium Albrecht főherczeghez 1860 márcz. 24. és a főherczeg a rendőrminiszterhez márczius 26. (Államrendőrs.— BM. — iratok 1687. és 1766. sz.)

[2] Mind erről Schweiger gr. Folliot de Crennevillehez 1860 márczius 3. (Gendarmerie-Dep. 155. sz. két névjegyzékkel, melyek közül a második tartalmazza az aradiak névsorát. Köztük nevezetesbek: Csernovics György és Péter földbirtokosok, Csemeghy Károly ügyvéd, Klapka József magánzó, Ormos Sándor és Péter földbirtokosok, Réthy Lipót nyomdatulajdonos, Vásárhelyi Julia és Judith földbirtokosok, Varjassy Jakab ügyvédsegéd, Vörös Antal földbirtokos.) Aztán Schweiger újabb jelentései ugyanahhoz 1860 ápril 19. és június 20. (Gendarm.-Depart. 242. és 370. sz. a.)

Thierry javaslatára azt jelenté Schweiger a császár főhadsegédének, Folliot de Crenneville grófnak, hogy hasznosnak mutatkozik a most Velenczében üdülő, iménti rendőrminiszter, br. Hübner Sándor levelezésének ellenőrzése. A beleegyező kézjegy a javaslatra megjött és Hübner korrespondencziája a bécsi és velenczei főpáholyok czenzúrájának tényleg alávetteték.[1] Mit vethetett e lelke gyökerében császárhű alattvaló ellen Thierry egyebet annál a »sötét« s talán nem is alaptalan gyanunál, hogy a magyar konzervatívokkal baráti összeköttetésben áll és levelez? De ez a gyanu elég volt a méltatlan rendszabály elrendelésére, mert a minisztériumban és Budán még mindíg nagyobb súlyt fektettek a magyar konzervatív államférfiak alkotmányos törekvéseire, mint akár a passzivisták politikájára, akár a forradalmiak készülődésére.

Ez az aggodalom már az enervált rendszer halluczinácziójának volna nevezhető. Kisebb vagy nagyobb társadalmi eseménynél vagy ünnepélynél, a kül- és belpolitika minden útfordulóján lesben és elbújva ezeket a konzervatívokat vélték Thierryék. Ha a kassai jogászbálon a Rákóczi-indulóval demonstrált a fiatalság és a rendőrség kisütötte, hogy a Károlyi, Sztáray és Sennyey grófi és bárói családok fiatal tagjai a »bujtogatók«: Budán és Bécsben már a konzervatív vezérek kezét látták működni; ha Pesten a Nemzeti Színházban egy álarczosbál alkalmával Rákóczit és a Szózatot követelte a fiatalság, és Prottmann megállapítható, hegy a zajoskodók közt egy-egy fiatal Balassa és Inkey báró, Károlyi, Keglevich és Szápáry gróf is részt vőn: a kormány szentül meg volt győződve, hogy ezek Hübner barátai intésére cselekedtek.[2] És mikor Zsedényi, a főkonzervatív és főaulikus, de buzgó protestáns és egyháza jogainak lelkes védője 1859 őszén megkezdte a tiltakozást Thun protestáns pátense ellen: a római nagyköveti székben ülő Bach képes volt a miniszterelnökkel azt a képtelenséget elhitetni, hogy Zsedényi Apponyi embere lévén, az egész protestáns mozgalomnak a magyar konzervatívok köréből kellett kiindulnia, vagy legalább velük szoros összeköttetésben állania! Ennek köszönhette Zsedényi, hogy a mint november elején Bécsbe tette lábát, a rendőrség azonnal házkutatást tartott nála, persze minden eredmény nélkül: gyanus csak az az egy körülmény lehetett, hogy néhány barát-

[1] Schweiger jelent. 1860 január 4. (Gendarmerie-Depart. 15 ex 1860.)

[2] Steininger altábornagy jelent. a császárhoz 1860 január 27. (Gendarm.-Dep. 64. ex 1860.) és Thierry jelent. a császárhoz 1860 febr. 21. (U. o. 124 ex 1860.)

ságos magánlevelet találtak nála régi jóakarójától, a Rajna partján száműzetésben élő István főherczeg nádortól.[1]

Még jellemzőbb azonban a november 6-iki esztergomi toastok esete, mely nagy port vert föl akkor a közönségnél s talán még nagyobbat a kormány függönyei mögött. Az ország népszerű primása, az agg Szcitovszky ünnepelte áldozárságának félszázados évfordulóját. Közelről és távolról sietett Esztergomba az ország társadalmának színe-java s a 300 terítékű nagy banketten a király személyét képviselő Albrecht főherczeg magyarnyelvű üdvözlő toastot olvasott föl.[2] Az öreg prímás lelkes éltetése után egymás után állottak föl egy-egy köszöntő elmondására Bartakovich, az egri érsek, br. Jósika Sámuel, a volt erdélyi kanczellár és gr. Cziráky János, a hű aulikus. Ez utóbbi lendületes beszédben aposztrofálta az egyházfejedelmet, mint a ki megadja a királynak a mi a királyé, de »töretlen erélylyel lerója tartozását a haza iránt is abban, a mi a hazáé« s áldomását a Szózat szavaival végzé, hogy »annyi balszerencse közt, oly sok viszály után, megfogyva bár, de törve nem él nemzet e hazán«. Jósika pedig egy ügyes fordulattal azt kívánta, hogy az ősz egyházfőnek megadassék még prímási legfőbb tisztét, a koronázást betölthetni. A főherczeg méltatlankodva kelt föl székéről és odahagyta az ünnepi társaságot. Méltatlankodása okául azt veté, hogy sérelem esett az általa képviselt uralkodó személyén, mikor az ő toastja után még mások is áldomásmondásra emelkedtek föl. Az igazi ok azonban az egyébként leglojálisabb hangon tartott toastok tartalma, főképen pedig az a körülmény volt, hogy az előző napon gr. Forgách kanonoknál a konzervatívok, köztük a házigazdán kívül csak egyetlen papiszemély Bartakovich, értekezletre hivattak meg, melynek tárgyát megtudnia nem sikerült.[3] A főherczeg tehát elégtételt, vizsgálatot, a toastok hiteles szövegének megállapítását, esetleg az áldomásozók megbüntetését követelte. Külön minisztertanács tartatott ez ekként élessé vált ügyben és határozatba ment, hogy a külügyér, mint a császári ház minisztere, a kinek hatósága alá tartoznak a titkos tanácsosok, megintse az ildomtalanul

[1] Rechberg Bachhoz 1859 okt. 8. és Bach Rechberghez 1859 okt. 21. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. IV.); aztán Thierry a császárhoz 1859 nov. 3. (Gendarm.-Dep. 838 ex 1859.) V. ö. Széchenyi Hollánhoz 1859 nov. 10. után. (Kónyi: Sz. I. levelei Hollán Ernőhöz, Budapesti Szemle 100. köt. 181. l.)

[2] Nagyon jellemző erről Széchenyi levele Hollánhoz 1859 nov. 10. (Kónyi, az előbbi jegyz. id. h. 180. l.)

[3] Albrecht Rechberghez 1859 nov. 13. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. I[a].)

toastozókat s beszédjük hiteles szövegét bekövetelje tőlük. Ez meg is történt; de a fegyver visszafelé sült el. A toastok hiteles szövege beküldetett ugyan, de különösen Cziráky részéről olyan »leczkéztetéssel«, mely után jobbnak vélte a kormány a dolgot szép csendben elejteni. Méltóságom alattinak tartom, mondá a megbántott főúr, a megjegyzésekre felelni, és minden gyanusítást azzal a nyilatkozattal utasítok vissza, hogy én, mielőtt a titkos tanácsosi ranggal kitüntettem volna, születésemnél fogva ez ország gyermeke és a magyar királyság mágnása valék s királyom iránti törhetetlen hűségem mellett izzó honszerelmemet s hazám s nemzetem nyelvéhez és szokásaihoz való ragaszkodásomat soha megtagadni nem fogom és nem akarom.[1]

Hasonló értelemben válaszoltak Bartakovich és Jósika is a hozzájuk intézett fölszólításra, meggyőzvén újra a kormányt a büszke magyar konzervatívok hajthatatlanságáról és arról, hogy eme férfiak befolyását és tekintélyét a rendszer érdekében össze kell törni s róluk és kártékony, ártalmas voltukról az uralkodó poharába tiszta bort önteni.

Ez volt a főczélja annak a hosszú, mindvégig nagyérdekű emlékiratnak, melyet a főkormányzó kabinetjében 1860 legelején dolgoztak ki s mely február első felében került a fiatal császár asztalára.[2] Az emlékirat az 1851-től kezdve lefolyt 9 esztendőre tekint vissza s bizonyos meglepő őszinteséggel sorolja elő a kormányzás hibáit a belügyi, a pénzügyi s a kultusz- és közoktatásügyi közigazgatás különféle ágaiban. Utal az adóügy teljesen elvétett rendezésére, az igazságszolgáltatás sok hibáira, panaszosan elősorolja a rendőrség elzüllését Kempen vezetése alatt; kiemeli, hogy a konkordátum Magyarországon fölösleges és nem tetsző, a magyar katolikus egyház önállásának tagadása, melyet a protestáns pátensnek meg kellett volna előznie hogy jobb hatása legyen; hangoztatja a nyelvkérdés hibásan engedékeny megoldását a gimnáziumokban stb. A legfőbb bajnak azonban azt a legutóbbi időkben észlelhető jelenséget tartja, hogy a 49-iki harczok nagy eredménye, a monarchia egységes volta, egységes vezetése terén bizonyos ingadozás, a tétovázásnak és bizonytalanságnak egy káros neme látszik fejét fölütni. Ez különösen azért nagy baj

[1] Cziráky Rechberghez 1859 nov. 13. (Präsidial-Akten, mint az előbbi jegyzetben.) Ide vonatkoznak még: Minisztertanács jegyzőkönyve 1859 nov. 9. (3933. sz. ex 1859.); Rechberg Albrecht főherczeghez 1859 nov. 11. és a főherczeg Rechberghez nov. 13. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. I[a].)

[2] Secreta des Kabinetsarchivs, Ungarn. No 5.

az emlékirat szerint, mert szilárd és semmit nem szűnő kitartással ezt a nagy eszmét a magyar mérsékelt liberálisok doktrinarizmusától nem kellett félteni, miután a forradalmi párt le van törve, a népnek nagy indifferens tömege pedig jó közigazgatás és anyagi érdekeinek okos fölkarolása által könnyen meg volt volna az eszmének nyerhető. De elronták és elmérgesíték a helyzetet, a legtöbbet ártottak az eszme meggyökeresedésének a konzervatív magyar politikusok. Nagy befolyásuk volt és maradt az udvarnál, a Reichsratban, sőt a kortinák mögött az egyes minisztériumoknál is. Ők is hitték, de barátaik is hitték, hogy az övék a közel jövő. Igy mertek aztán föllépni már 1857-ben Őfölsége körútja alkalmával vakmerő folyamodásukkal[1] s noha elutasíttattak, ez nem riasztá meg őket, mert lépéseik büntetés nélkül maradtak, sőt elnézésre találtak köztük oly egyének is, a kik mint pl. Szőgyény László, a Reichsrat tagja, már e hivatalos állásánál fogva is köteles volt volna minden efféle lépéstől távol tartania magát. De épen az volt a bökkenő, hogy a Zichy Ferencz és Szőgyény-féle férfiak a Reichsratból vezették a konzervatívok intrikáit szolgálati kötelmeik elhanyagolásával a kormány ellen, a kormányintézkedések jó hatását paralizálták, visszaéltek állásaikkal és különleges magyar érdekek ügynökei voltak a konzervativok uralomrajutása czéljából, noha tenyéren fekvő dolog, hogy ha a magyar konzervatívoknak sikerülne a kormányt kezükbe keríteni, magukhoz ragadnák a magyar köznemesség, a birtokosok ellenzéki pártját, a minek rövid időre rá egy alkotmányos-radikális koalíczió lenne az eredménye a monarchia egysége eszméjének bukásával.

Hübner értekezései, folytatá az emlékirat, Bécsben és Tótmegyeren, a hol valóságos kis országgyűlés vette őt körül, csak újabb lökést adott a konzervatívok bátorságának, a melyet nem hűtött le az esztergomi ünnep szónokainak tudtára adott legfelsőbb nemtetszés sem. A magyar konzervatívok befolyása nem szenvedett az udvarnál s a legfelsőbb körökben semmit, a »magyar ellenkormány« él és működik titokban s lassanként aláássa a birodalmi egység falait. Ideje megérteni, hogy a magyar konzervatív uralom csak átmenet volna egy ultraliberális reakczióhoz s ideje volna világosan megértetni Magyarországgal, hogy a kormány kimondott rendszerének a magyar konzervatívok nem csinálhatnak a trónnál konkurrencziát. Okvetlenül szüksé-

[1] L. a föliratot Kónyi: Deák F. beszédei, II. 397. (második kiadás). V. ö. Id. Szőgyény-Marich László emlékiratai, II. 80. és köv.

ges azért, így végződik az emlékirat, a birodalmi egység elvének érvényt szerezni, a konzervatívok kolomposait és segítőit a hivataloktól s az udvartól eltávolítani s a mennyiben ezenkívül is bizonyos körökben veszélyesekké válhatnának, őket erős megfigyelés alá helyezni s aztán ártalmatlanná tenni akár konfináczió útján, akár olykép, hogy arról a helyről, a honnan a kormány ellen sikerrel agitálhatnának, eltávolíttassanak.

Ennek a fölség elé juttatott fölfogásnak az udvaron és a hivatalokon kívül álló veszedelmes magyar konzervativokról, kiegészítője volt a főherczegnek pár nappal azelőtt Goluchowskihoz és Thierryhez intézett jegyzéke, a mely arra figyelmezteti a minisztereket, hogy »sürgős szükség különösen a Bécsben tartózkodó magyar mágnásokat, a kik kicsiny, de fölötte befolyásos pártot alkotnak, megfosztani a lehetőségtől, hogy a czélba veendő kormányintézkedéseket hatálytalanítsák«.[1]

Előadásom elején kiemeltem, hogy Albrecht főherczeg nem viseltetett ellenséges indulattal a magyarság iránt, a mikor az országba jött, sőt sok jelét adta az ország anyagi kultúrája, vagyoni erősbödése, fejlesztésére irányuló jóakaratának, de hogy rendületlen híve volt a merev czentralizmusnak, a birodalmi egységnek és az absolut kormányformának. Mind a mellett mikor azt látjuk, mily szívósan, a gyűlölet bizonyos nemével harczol elveinek ostromlói között épen a konzervatívok ellen, fölmerül előttünk az a kérdés, vajjon nincs-e része a szívósságban bizonyos alanyi érzelemnek? Hiszen tudjuk, hogy a főkormányzó estélyeit a magyar arisztokráczia a legutóbbi években tüntetően kerülte, mai műszóval élve, bojkott alá vetette, úgyhogy a főherczeg a téli idényre nejét és leányát Bécsbe küldte föl. Nem érdektelen egy császári öcscséhez intézett magánleveléből megtudnunk, hogy azon okok között, a melyekkel 1860 kora tavaszán a főkormányzóság tiszte alóli fölmentését kérte, a magyar arisztokráczia e sértő tüntetése is szerepel.[2] De a komoly s meggyőződése talaján álló főherczegnél el kell ezt a gondolatot utasítanunk, ha látjuk azt, hogy még Rajner főherczeg is, a ki az uralkodó rendszernek épenséggel nem volt bámulója és ebből nem is csinált titkot,[3] még ez a Rajner főherczeg is úgy okoskodott, hogy ha már egyszer állami érdeknek tartják

[1] Albrecht jegyzéke Goluchowskihoz és Thierryhez 1860 január 17. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. I[a].)

[2] Albrecht a császárhoz 1860 márcz. 22. (Secreta des Kabinetsarchivs.)

[3] Szőgyény emlékiratai, II. 77. és 112. l.

az uralkodó és tanácsosai az abszolutizmust és a merev birodalmi egységet ép oly merev központosításával, akkor következetesen kell eljárni s a magyar konzervatívok bomlasztó befolyását megakadályozni. Pár napra rá, hogy a főkormányzó emlékirata a Zichy és Szőgyény-féle államférfiakat mint a magyar konzervatívok reichsrati ügynökeit vádolta meg, Rajner főherczeg, mint a birodalmi tanács elnöke, hasonló értelemben nyilatkozott az általa különben nagyrabecsült Szőgyényről egy másik memorandumban, mely a birodalmi tanác újjáalakításáról és kibővítéséről szólván, a réginek tagjait jellemzé. »Talentumos ember, sok ismerettel, így szól az érdekes karakterisztikum, és nagy jártassággal bír a régi magyar törvényekben és jogszokásokban, melyeket minden alkalommal igyekszik az új törvényekkel szemben érvényre juttatni. Nagy körültekintéssel vőn részt a legutóbbi idők pártmozgalmaiban s nem hiszem, hogy igaztalan dolgot mondok róla, ha őt tartom e mozgalmak erkölcsi vezetőjének, talán okozójának. Mint az eddigi birodalmi tanácsnak mindig megbízhatatlan tagja, a kibővítettben, ha talán óvatosságból nem is a látható, de titokban mindenesetre a valódi vezére lesz a magyarok ellenzékének és így veszedelmes elem.«[1]

IV. FEJEZET.

A főkormányzó másodszor hívja föl a rendőrminiszter figyelmét Széchenyire. — Thierry és Felsenthal kormánytanácsos működése ez ügyben. — Sikerül egy gyógyintézetbeli kém szerződtetése. – A rendőrség a legképtelenebb gyanúokokat keresi és gyűjti Széchenyi ellen. — A Blick és a röpiratok ügye és gyanúja. A Times-ügy. Kellemetlenségek angol politikusokkal. — Kémek híradásai Kemény Zsigmond és Széchenyi közös levelezéséről a franczia kormánynyal.

Mikor Magyarország katonai és polgári főkormányzója egyik kezével a magyar konzervatívokra mutatott, a kik szívós munkájukkal a birodalmi egység eszméjét aláássák, másik kezével pedig a Bécsben tartózkodó magyar mágnásokra utalt, a kik a kormány intézkedéseit meghiúsítani képesek; joggal föltehetjük, hogy ez utóbbiak között Széchenyit is rováson tartotta. És föltevésünkben nem is csalatkozunk, mert alig hagyta el a neki ellenszenves Hübner a rendőri

[1] Rajner főherczeg beadványa 1860 febr. 29. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. V.)

tárczát s alig melegedett meg utódja a miniszteri zsöllyében, szükségesnek tartá a főkormányzó az új miniszter figyelmét a döblingi remetére újra külön is fölhívni.

Már az év elején figyelmeztettem egyszer a minisztériumot (így szól rövidre fogva a bő jegyzék, melyet Albrecht főherczeg november 14-én intézett[1] Thierryhez) Széchenyire, akadémiai levele miatt; meg is igérte nekem akkor a rendőrminiszter, hogy meg fogja akadályozni Széchenyinek minden a közönség elé szánt netáni írásos nyilatkozatát. Mindamellett kénytelen vagyok újabb tapasztalatok alapján Széchenyi írói tevékenységére visszatérni; mert nem csupán őt tartja a közvélemény egy Londonban megjelent »Blick auf den anonymen Rückblick« czímű munka[2] írójának, mely Ausztria állapotait »speczialis arczátlansággal« ostorozza, hanem azt is beszélik, hogy a gróf egy újabb művet készít sajtó alá. Ha Széchenyi ezen szerzői és írói minősége igaznak bizonyulna, az a jelen időben különös fontosságú volna; mivel Széchenyi tendencziája már akadémiai levelében is föltűnően megnyilatkozott és mivel a gróf jól tudja, mily rokonszenv uralkodik iránta Magyarországon, a hol a nemzeti körök hajlandók az ő személyében valami magasabb inspiratióval bíró lényt látni. Egész bizonyosnak tartható, hogy Széchenyi ezt az ő nagy befolyását örömest növelni fogja még, ha veszedelmes kihágásai meg nem akadályoztatnak. Kötelességemnek tartom, végzi a jegyzék, erre figyelmeztetni a minisztériumot és kérni, hogy idevágó intézkedéseivel nyugtasson meg.

Kempent az év elején, láttuk, mily kellemetlenül lepte meg a főkormányzó hasonló első jegyzéke. Thierrynek ellenben ez a második kapóra jött. Ő már meg volt győződve arról, hogy a döblingi remete, mint akkoriban egy titkos rendőri jelentés mondá, »a magyar arisztokraták agitácziójának közismert központja«.[3] Neki, a ki elődje Hübner levelezését egy pillanatig sem habozott a titkos postaszolgálat kémkedésének alávetni, tüstént tárczája átvétele után első gondjai közé tartozott Széchenyi rendőri megfigyeltetését diszkrét módon ugyan, de a legmesszebb menő energiával s a keze alatti eszközök

[1] Albrecht Thierryhez 1859 nov. 14. (l. jelen kötet, *Függelék* 15. sz.)

[2] A főherczeg jegyzéke ily czímmel említi: Blick auf den Rückblick. — Ez a mellett szól, hogy a munkát a főherczeg kabinetjében nem ismerték, eredetiben nem látták, hanem csak a befolyt rendőri jelentések alapján ítéltek róla.

[3] Kivonat a titkos rendőrség Lonovichra vonatkozó adataiból, 1860 január 7. (Államrend. — BM. — iratok 112. sz.)

kihasználásával foganatosítani. Az öreg Czapkára, a ki hivataloskodásának utolsó heteit élte, nem számíthatott; de sokszorosan pótolta, fölülmúlta ezt egy alatta szolgáló, ép oly eszes, mint körmönfont főhivatalnok. Rudolf Köppl Edler von Felsenthal 1831 óta állott a bécsi rendőrigazgatóság szolgálatában és nyolcz év óta vezette a Bécs-belvárosi kerületet. Ez idő alatt a rendőri szolgálat legkülönfélébb ágaiban annyira kitüntette magát, lélekjelenlétének és éleslátásának annyi bizonyságát adta, hogy, mint Thierry elismerő nyilatkozata mondja, a helyi és biztonsági rendészet legtehetségesebb orgánumai közé számíttatott. Felsenthal Thierry ajánlatára abban a bürokrata-világban sokat jelentő kitüntetésben részesült, hogy az uralkodó őt (épen a bennünket legközelebbről érdeklő időben) 1859 deczember közepén kormánytanácsossá nevezte ki.[1] Felsenthal ravasz, találékony ember volt és mint Kecskeméthy Aurél, a ki őt jól ismeré, megjegyzi róla, valóságos »polizeigenie«. Nem anekdóta, hanem igazán megtörtént eset volt az, hogy egy bécsi gazdag bankárral csak azért lépett benső barátságba, hogy kikémlelje háza titkait, a mi csakugyan sikerült is neki, mert kisüthette róla, hogy banküzletei mellett veszedelmes »bankócsináló«, egy a nemzeti bank jegyeit hamisító szövetkezetnek feje és intézője. A ravasz rendőr a maga gazdag praxisának emlékezetét (a mint ezt azóta már annyi világváros rendőrfőnöke megtette) meg akarta örökíteni és emlékiratai első kötete meg is jelent.[2] Széchenyi, Kecskeméthy szerint olvasta volna ezt a kötetet s mikor aztán később Felsenthal meglátogatta, a döblingi remete meg volt arról győződve, hogy Felsenthal jelenlétének valami speciális kémlelés a czélja.[3] Az öregebb osztrák nemzedék, de valószínűleg a magyarok közül is többen még jól emlékezhetnek egy 3 kötetes német irányregényre, mely 1860 végén »Dissolving views« (Ködképek) angol czím alatt látott napvilágot és óriási föltűnést keltett, mert az osztrák államnak és társadalomnak meglepően hű képét nyújtotta. A benne szereplők legnagyobb részére a császártól és Miksa főherczegtől kezdve lefelé azonnal rá lehetett ismerni. Ebben a regényben nagy szerepet játszik egy eszes és ravasz rendőrtisztviselő Lipprecht név alatt, a ki Kollmant, a gazdag és nagy jótévő strébert és gazembert, a kit már

[1] Thierry előterjesztése a császárhoz 1859 decz. 18. (Gend.-Dep. 878. sz.) Legf. elhatározás decz. 19. (U. o.)

[2] Aus der Praxis eines österr. Polizeibeamten. 1. Bd., Der Banknotenfälscher Peter von B*** Wien, 1853. Von Rudolf von Felsenthal.

[3] Kecskeméthy: Gróf Széchenyi István utolsó évei. 150. l.

a kibővített Reichsrat tagjává akart a császár kinevezni, az utolsó pillanatban leleplezi. A regény e különben rokonszenves Lipprechtje tulajdonkép a mi udvarias, finom modorú Felsenthalunk, a kinek a maga áldozatai iránt, tartozzanak azok a közönséges gonosztevők vagy a politikai vádlottak sorába, tulajdonképen sem ellen-, sem rokonszenve nincs, a kit csak az »ügy« érdekel és a »szimat« hatalmas ösztöne vezet.

Ennek a regénybeillő detektív-talentumnak a kezébe adta Thierry a csiklandós nyomozást október végén és a mit Czapka 9—10 hó alatt nem tudott elérni, azt Felsenthal egy hónap alatt megcselekedte. A »Blick« szerzőségéről nem sikerült ugyan tökéletes, törvényszék előtt is megálló bizonyosságot szereznie. Egyelőre megelégedett azzal, hogy efelől teljes alanyi meggyőződésre jutott s valónak fogadhatta el azt az állítását is a főherczegi jegyzéknek, hogy a döblingi remete most is egy újabb kinyomatandó művön dolgozik. Kitudta azonban Felsenthal, hogy Széchenyi olyan levelezést folytat, a melyet mindenkép titkolni igyekszik; a legfőbb, a megbecsülhetetlen eredmény pedig az volt, hogy be tudott férkőzni Széchenyi döblingi legbensőbb környezetéhez s az intézeti személyzet közül egyet le tudott venni a lábáról, a ki kényelmesen figyelhetvén Széchenyit, megfigyelései eredményéről pontosan fogja tudósíthatni a rendőrséget. Ez hát a legkedvezőbb kilátásokkal kecsegtetett, a mint a rendőrminisztérium egyik szemfüles titkárának, a különben igen ügyes és olvasott Hiersch Károlynak, Thierryhez intézett nagyérdekű bizalmas referádájából megtudjuk.[1] Azzal t. i., hogy alkalmas pillanatban sikerülni fog »kevésbé erőszakos, de annál biztosabb módon birtokába jutni Széchenyi titkos iratainak«,[2] vagyis magyarán mondva Széchenyi bizonyos iratait ellopatni; mert az illető intézeti személy nemcsak alkalmas, hanem kétségkívül hajlandó is ez irományokat a hatóság kezére játszani, ha jövőjét (miután adott esetben az intézet szolgálatából távoznia kellene) megfelelő alkalmazással biztosítanák. A hatóság kezébe jutott papirok aztán nemcsak informatív czélra bírnának elsőrendű fontossággal, hanem bizonyítékok lennének Széchenyi és társai, az örökösen intrikáló konzervatívok ellen is.

Mikor Felsenthal »eredményes« működésének e meglepő sikeré-

[1] Hiersch összefoglaló jelentése 1859 nov. 20. (l. jelen kötet, *Függelék* 16. sz.)

[2] »... um auf einem minder gewalttätigen und zugleich sicherem Wege in den Besitz der geheimen Papiere des Grafen Széchenyi zu gelangen.« U. o.

ről olvasunk Hiersch jelentésében, önkénytelen az a kérdés merül föl előttünk, ki volt az intézeti felügyelő személyzet közül az áruló? Olyannak kellett lenni, a ki Széchenyi legközvetlenebb környezetéhez tartozott, vele szabadon érintkezett s bizalmát teljes mértékben bírta. Két ilyen egyénről van biztos tudomásunk s csak e kettő jöhet a kérdésre adandó válasznál tekintetbe. A német-osztrák Bichler vagy Pichler Sebestyén és a cseh-német Brach Jakab. Mind a kettő meghittje volt Széchenyinek döblingi tartózkodása utolsó éveiben; ezek ültek előszobájában, ezek jelentették be látogatóit, ezekkel szokott el-elsakkozni, ha nem volt más intelligensebb ember kéznél. A gróf és a grófné jól pénzelték mind a kettőt, ragaszkodást is mutatott mind a kettő a velük jól bánó grófhoz.[1] Különösen Brachnak egyszerű, becsületes voltáról érdekes képet rajzol Kecskeméthy. Széchenyi annyira megszerette ezt a naív, tisztességes öreg embert, hogy élete vége felé sokszor maga mellé ültette az ebédhez s mikor Széchenyi öngyilkos lőn, az öreg Brach lelki izgatottságában szélhüdést kapott, mely hamarosan halálát is okozta. A jelek odamutatnak, hogy nem ő, hanem társa Bichler volt a rendőrség bizalmasa; ezt megerősíti egy másik körülmény, mely Kecskeméthyvel áll kapcsolatban és Széchenyi halála után a Kecskeméthy ellen megindított vizsgálat folyamán Bichler egy vallomásából világlik ki. Kecskeméthy ugyanis Széchenyinél tett látogatásai alkalmával mint a »pölöskei ispán« jelenteté be magát, mert Széchenyi akár a félénk Görgenre való tekintettel, akár Kecskeméthy iránti delicatesse-ből nem akarta Görgennel és a személyzettel tudatni, hogy egy valóságos rendőrségi hivatalnok jár be hozzá. Az akkor talán már a rendőrség biztatására erősen figyelő Bichler azonban a gróf egy beszélgetéséből kitudta, hogy a pölöskei ispán tulajdonképen Kecskeméthy Aurél s elárulá, a mi Kákai Aranyosunknak azután sok-sok bajt és kenyere vesztét okozta.[2] Nincs hát okunk kételkedni arról, hogy Széchenyi bennfentes megfigyelője, az áruló, Bichler Sebestyén volt.

Míg ezek történtek, az alatt Czapka is nyugalomba vonult s Felsenthal az új rendőrigazgatóval Weberrel egyetértésben buzgólkodva folytatta a csakugyan körültekintőbbé vált és kívánatos eredményekkel kecsegtető megfigyelést és kikombinálhatott egyet-mást a

[1] Mind erről bőven tudósít bennünket Kecskeméthy id. m. 48—49. lapjain.
[2] Lienbacher György államügyész jelentése 1860 július 3. (Államrendőrs. — BM. — iratok, 4185. sz.)

titkos rendőrségnek a döblingi körzeten kívül működő közegei és kémei hírhordásából is.

Szomorú érdekességgel bír most már látni, mint sürűsödnek a legképtelenebb gyanuokok a döblingi remete személye körül; részben olyanok, a melyeknél ő maga aktív szerepet játszik, részben olyanok, a melyeket a véletlen vagy a hírhordások és kémkedések hoznak vele kapcsolatba. Bosszankodással vegyes érzelmet kelt az a már a komikumhoz közeledő bárgyúság, melylyel Széchenyit a rendőrség gyanuba fogta azért, mert 1859 őszén a fiatal József főherceg látogatásával tisztelte meg Döblingben. A viszontlátásnak mind a két fél őszintén örült. Széchenyinek azokat a boldog időket hozta vissza emlékezetébe, midőn az öreg nádor támogatásával a Duna és Tisza szabályozásánál hazájának és nemzetének oly áldásos szolgálatokat tehetett; a fiatal főherczeg pedig kegyeletes megilletődéssel tekintett az ősz hazafira, atyja és bátyja lojális hívére s melegen kérte Széchenyit, hogy mint régebben kisfiú korában tette, csak tegezze őt továbbra is.[1] A látogatás elég ok volt a döblingi remetét gyanuba fogni, mert hisz' az öreg nádor magyarrá vált családját a Bachhoz húzó körök sanda szemmel tekintették.[2]

Felsenthal sokkal okosabb ember volt, semhogy efféle szemrehányás őt érhetné. De annál nevetségesebbnek tűnik föl előttünk a pedans Weber, a ki pl. egy teljesen jelentőség nélküli lokális dolognál, a nagyczenki új templom építése ügyénél is lázítást szimatolt. Az új templomot, mint tudjuk, Széchenyi építtette, noha teljes befejezését már nem érhette meg. Irt az építés dolgában egy szép levelet egykori czenki jobbágyaihoz, meleget, vallásosat; de magyar lelke nem állhatta meg, hogy ne utaljon mintegy nemzeti hivatására is Isten e szentegyházának, mely a magyarság és németség határán a nyugaton a legszélsőbb templom, a honnan ima, ének és szentbeszéd magyarul hangzik föl az Egek Urához.[3] A szép levélről a bécsi »Wanderer« — bizonyára Falk Miksa tollából — elég vakmerő volt egy rokonszenves czikkben megemlékezni; de meg is kapta érte Webertől a büntetést, t. i. a második rendőri megintést, mely mint már említők, a

[1] Kecskeméthy id. m. 52. l.

[2] Ezt Szőgyény is említi emlékirataiban.

[3] Széchenyi levele 1860 január elejéről, (Majláth Sz. lev. III.) benne e szép mondás: »Czenk nyugat felé első hely, hol drága anyaföldünknek szívünkbe és lelkünkbe elválhatatlanul beszőtt nyelvén dicsértetik a királyoknak királya, a nagy isten.«

sujtott lapot a lét vagy nemlét küszöbére állította. Mondották, — és Széchenyi maga is meg volt róla győződve — hogy az intézkedés a főkormányzó kívánságára történt, a ki nem tudta eltitkolni haragját Széchenyi ezen újabb »enuntiatiója« miatt.[1] Komolyabb következményekkel járt Széchenyi egy nagyczenki ispánjának, Velancsicsnak, egy erős magyarérzésű, heves és kissé tapintatlan embernek ugyanezen időre esett botlása, melyet a szolgalelkű rendőrminiszter nem átallott külön beadványban tudomására hozni — persze a teljesen ártatlan Széchenyi befeketítése czéljából — az uralkodónak. Valami bankettet tartottak 1860 februárjában Nagyczenken a községházánál, a melyen a tanító áldomást ivott az uralkodó egészségére, a miért őt Velancsics, a búsmagyar, kérdőre vonta. Az ügyből botrány keletkezett, Velancsics ellen megindíták a törvényes eljárást; de maga az eset Széchenyi rovására iratott.[2]

Weber és Thierry fölsülésével végződött ellenben két nagyon jellemző epizód Széchenyi megfigyeltetése történetéből. Weber nem jó szemmel nézte, hogy Lonovics püspök a legutóbbi idők alatt, a magyar konzervatívok 1859 őszén megkezdett kísérletei után eddigi nagy visszavonultságából kilépni kezdett, miután, mondja a titkos jelentés, a magyar nemzeti mozgolódások benne is reményeket keltettek; s hogy különösen gyakran járt Széchenyihez »a magyar arisztokráczia agitácziójának közismert központjához«.[3] Kapóra jött hát Webernek az a fölfödözés, hogy a bécsi egyetem magyar tanulói közt alakult titkos politikai egyesület Lonovicscsal és így Széchenyivel hozható kapcsolatba. A vizsgálatok ugyanis kisütötték, hogy ezt az egyesületet egy Hegyi Gyula nevű bécsi egyetemi hallgató szervezte és megszervezése után, mint bizalmas körben kijelenté, Pestre szándékozott menni, hogy itt egy Lonovics által organizált nagyobbszabású titkos testület tagjai közé lépjen be.[4] Persze ezt a »titkos« társulatot hiába keresték! Mulatságosabb ennél a másik epizód, mely Széchenyi egy másik látogatójának és nagy tisztelőjének, Danielik kanonoknak

[1] Széchenyi Hollánhoz 1860 febr. 6. (Kónyi id. közl. Budapesti Szemle 100. köt. 182. l.)

[2] Thierry jelent. a császárhoz 1860 márczius 3. (Gendarmerie-Dep. 153. sz.)

[3] A titkos rendőrség adataiból Lonovicsra vonatk. 1860 január 7. (Államrendőri — BM. — iratok 112. sz.)

[4] U. o. A cs. kir. belügyminiszterium rendőri iratai 11058. sz. a. tartalmazták az ezen »titkos« társulatra vonatkozó aktákat, melyek azonban, állítólag, selejteztettek.

nevén át fűződik Széchenyihez. 1859 karácsony napja előtt egy névtelen följelentés érkezett a császárhoz, melyben egy »hű alattvalója« tudatja vele, hogy Pesten egy összeesküvő párt alakult, melynek Pest a székhelye, számos tagja van, köztük a jelentéstevő is, a ki azonban csak azért állott be, hogy a fölségnek mindenről beszámolhasson. Thierry a fontosnak ígérkező ügy kinyomozását a pesti írói világban különösen jól ismert pesti rendőrigazgatóra, Prottmannra bízta, a ki tagadhatatlan ügyességgel, de nem azzal az eredménnyel tisztázta a dolgot, a melyet tőle Thierry várt. Prottmann körültekintő nyomozása bebizonyította, hogy a névtelen följelentés írója Lonkay Antal, az »Idők Tanuja« szerkesztője; az a titkos összeesküvő párt pedig nem egyéb, mint a Szent István Társulat, a magyarság lelkes előmozdítója. Lonkay maga is tagja a társulatnak; a följelentést részben bosszúból, részben félelemből tette, miután őt lapja magatartásáért a Szent István Társulat erélyes és nagy magyar alelnöke Danielik nyiltan megtámadta; sőt Lonkay névtelen leveleket is kapott, melyek őt macskazenével, sőt halállal fenyegették. Nem érdektelen, hogy a sarokba szorított Lonkay Prottmann előtt főleg azzal érvelt Danielik és a Szent István Társulat ellen, hogy ez vallásos társaságból politikai klubbá vált, a mire különösen a br. Kemény Zsigmonddal és Gregus Ágosttal való összeköttetései mutatnak, mely utóbbi a társulat megbízásából egy művet írt a materializmusról és szorgalmasan dolgozik a társulat encyklopédiájába. Örülhetett Lonkay, hogy a hamis följelentésért nem büntette őt a nemesb vadra vadászó Thierry, a kit csaknem nevetségessé tőn alantasa, Prottmann előtt.[1]

Még jellemzőbb ez apróságoknál az az idegesség, mely Thierryt s bizonyára nem utolsó sorban a főkormányzót Széchenyinek az országban majdnem naponként növekvő népszerűsége miatt elfogta s a rendőrséget arra késztė, hogy annál szigorúbban tartsa megfigyelés alatt a mindegyre tiszteltebb döblingi remetét. 1859 nyarán az ifj. Széchenyi Béla kirándulásokat tőn a távolabbi vidékre s kivétel nélkül mindenütt megindító jeleivel találkozott az atyja iránti mély tiszteletnek és kegyeletnek. Tudván, hogy ezzel balzsamot önt édes-

[1] Anonym jelentés a császárhoz 1859 decz. 19. Pest. (Államrendőrs. — BM. — iratok 6049. sz.) — Thierry a császárhoz 1860 január 2. (Gendarm.-Dep. 10. sz. ex 1860.) — Prottmann Thierryhez 1860 január 3. (Államrend. — BM. — iratok 64. sz.) és január 15. (U. o. 217. sz.)

anyja, e nagyszívű, nagylelkű és heroikus asszony sebzett szívére, akit az ádáz sors élete társától és fényességétől elszakított, sietett beszámolni erről leveleiben édesanyjának. Megható az a szeretettel teljes, boldog büszkeség, mely a grófné tollát vezette, midőn férjével fiuk e tapasztalatait közlé. Bárhol fordult is meg Béla, Téged, írja, mindenütt istenítettek, imádtak, s a mi szentünknek neveztek. Jól kell hogy essék Neked e hálás elismerés, a fölemelő tudat, hogy egy egész nép szeretete kíséri napjaidat!...[1] S míg az öröm tiszta könnye gördült a sokat szenvedett asszony ürömpoharába, baljóslatú redők támadtak a budai helytartóság rendőri osztálya intézőinek homlokán. Hát még Thierryén, mikor széke elfoglalása után a legelső héten tudomást kellett szereznie arról, hogy Pesten a Kazinczy születésének évszázados ünnepét követő lakomán maga a haza bölcse, Deák Ferencz zúgó tapsvihar közt mondott »hálás és a nemzet közérzületét tolmácsoló áldomást« a legnagyobb magyarra s a lelkes ünnepi közönség Dessewffyt és Török Jánost bízta meg ez üdvözletnek Széchenyi tudomására hozatalával![2] Majd a bérczes kis haza szép fővárosából, a kincses Kolozsvárból küldé Döblingbe az újjáalakított Erdélyi Múzeumegylet a maga hódoló üdvözletét.[3] Kevés időre rá az Akadémia nagygyűlése után az Angol Királynéban tartott lakomán hangzott föl és talált a leglelkesebb visszhangra a Széchenyire mondott áldomás;[4] majd, néhány hét mulva, egy akkoriban nagyjelentőségű tüntetés alkalmából, mely a pesti rendőrségnek és Thierrynek egyaránt súlyos aggodalmakat okozott, a pesti Nemzeti Színházban zúgott föl tomboló viharában az érzelmeknek Széchenyi István éltetése.[5]

Miért e példátlan lelkesedés a nemzeti élet folyamán és medrén kívül álló, elszigetelt Széchenyiért? és honnan e növekvő, dagadó

[1] »... wirst Du vergöttert, angebetet, man heisst Dich allgemein a mi szentünk. Wohl muss Dir diese dankbare Anerkennung tun, die Liebe eines ganzen Volkes zu besitzen.« Széchenyiné lev. férjéhez 1859 szept. 7. (Fred. »Sz.-Akten«.)

[2] Török János Széchenyihez 1859 okt. 27. (l. jelen kötet, Levelek Sz.-hez 6. sz.)

[3] Sürgöny nov. 23. (»Széchenyi-Akten«). Ez az a sürgöny, mely éjjel érkezvén meg, annyira fölizgatá — mint Falk és Kecskeméthy elbeszéléseiből tudjuk — az ideges Széchenyit.

[4] Erről nagyon érdekes levelet írt Ernuszt Imre Széchenyihez 1859 decz 19. (»Széchenyi-Akten«.)

[5] Erről a hatalmas tüntetésről bő levélben számol be Széchenyinek gróf Batthyány Júlia 1860 január 23. (U. o.)

népszerűség? kérdé Thierry és vezérkara. Csak a nemzeti mozgalmak titkos irányítójának, csak a lázító enuntiatiók, iratok és könyvek szerzőjének szólhat az! S kettős erővel indult meg a szimatolás a »Blick« szerzősége s néhány eltiltott röpirat eredete ügyében. Tudni kell, hogy Széchenyi szenzácios műve a »Blick« már az év közepe táján több példányban forgott, de csak a legfőbb hivatalos és nem hivatalos körök kiváltságos tagjai kezén, mert szigorúan eltiltott könyv lévén, meghozatalára csak kevesen kaptak rendőri engedélyt;[1] azok a példányok pedig, a melyeket, mint Széchenyi Béla közléséből[2] tudjuk, az angol követség futárja Londonból hozott magával, nem mindenkinek voltak természetesen hozzáférhetők. Apródonként azonban mind több példány kezdett beszivárogni a külföldről; főúri körökben az angol futárjáratok fordulóival szaporodtak el a példányok; aztán az élelmes londoni könyvkereskedők jó pénzért boríték alatt küldék be a drágán keresett könyvet Bécsbe; majd végre a pesti Geibel-czég vette kezébe az ügyet, és az év vége felé már úgy a »Blick«-et, mint a többi eltiltott politikai műveket meg tudta összeköttetései révén hozatni és akárki czímére eljuttatni;[3] a mi nem kis dolog volt, ha meggondoljuk, hogy a titkos posta a vidéken javában működött és bár főczélja nem az ily nyomdai termékek tovaszállításának megakadályozásában állott, de figyelmét erre is kiterjesztette. Az igaz, hogy alkalmazottjai között nem egyszer találkozott oly hazafias érzésű magyar ember is, a ki benső megelégedéssel futván át a tilalmas küldeményt, további útjába semmi akadályt nem gördített s így megkönnyítette annak terjesztését.[4]

Bach és Kempen miniszterek, a kiknek uralma bukásához, mint a maga helyén látni fogjuk, Széchenyi e hatalmas szatirája adta meg az utolsó kegyelemdöfést, a távozásuk előtti pár héten rövid úton mindent elkövettek a »Blick« szerzője kinyomozására s nem vártak a rendőrség ólomlábú sajtóosztályára, mely csak augusztus közepén

[1] A cs. kir. belügyminisztérium registraturájában, az iktató-könyvben 9327., 9760. és 9863. sz. a. vannak ily engedélyek három osztrák főúr számára bejegyezve. Maguk az akták selejteztettek. — V. ö. Wertheimer: Graf Jul. Andrássy I. Bd. 107—108.

[2] »Hogyan született meg a »Blick?« Új Magyar Szemle, szerk. Várnai Sándor, 1903 februári (2.) számban.

[3] Erről Albrecht főherczeg panaszkodik a rendőrminiszterhez 1860 február 14. intézett jegyzékében. (Államrend. — BM. — iratok 824. sz.)

[4] U. o. u. a.

sorolta föl a »Blick«-et a legutóbbi hónapok politikai röpiratirodalmáról beszámoló beadványában.[1] Sikerült a két miniszternek annyit kitudnia, hogy a hely jelzése nélkül megjelent »sárgakönyv« egy londoni nyomdában hagyta el a sajtót és Kempen egy titkos kémet — mint Széchenyi Rónay Jáczinthoz írja —[2] »egy különösen furfangos polizeiféle gazembert« küldött az angol fővárosba a nyomdának nyitjára jönni. A döblingi remete méltán tarthatott volna a bekövetkezhető bajoktól, ha a nyomdát és benne a fia által lemásolt kéziratot, persze megvesztegetések útján, kinyomozza az osztrák detektív; de szerencsére a kézirat jó helyen, lepecsételve Sutherland herczegnőnél volt őrizet alatt.[3]

Nem érdektelen, hogy magyar körökben eleinte gr. Teleki Lászlót tartották a mű írójának,[4] de már nagyon korán, már július havában fölmerül a gondolat, hogy a »Blick« írója csak Széchenyi lehet s Bécsben egy Kis nevű magyar kém tényleg ezt jelentette a rendőrségnek a nélkül, hogy hitelre talált volna.[5] Minél szélesebb körben terjedt azonban a mű, annál többen akadtak olyanok, a kik a »Blick« gondolatfűzését, irályát, hasonlatait stb. összehasonlították Széchenyi 48 előtti műveivel s alig kételkedtek többé szerzőségében. Ugyanez áll azokra is, a kik hozzá 1857-től kezdve látogatóba jártak, a kiknek ismételve elbeszélt volt sok olyan dolgot, a mi a »Blick«-ben is föl volt található s a kik előtt ugyanazokkal az adomákkal tette nevetségessé Bachot, Kempent s az egész rendszert, a mely adomák, mint följebb láttuk, a jó Görgent megszalasztották, de a melyek a »Blick«-ben is el vannak mondva. Sőt megesett, hogy némelyek, a kik előtt készülő »Blick«-jéből egyes lapokat föl is olvasott, a kikre akkor a hatalmas szatira mintegy kinyilakoztatás erejével bírhatott s akik azt, a mit akkor bámulva hallgattak, emlékezőtehetségük táblájára mélyen bevésték: most egész határozottan fölismerték az előttük fekvő »Blick«

[1] A rendőrségi sajtóosztály jelentése Kempenhez 1859 augusztus 19. (Präsidial-Akten, Kempen.)

[2] Széchenyi Rónayhoz 1859 július 18. — Széchenyi Béla imént említett közleménye az Új Magyar Szemlében.

[3] Innen hozta el 7—8 év mulva gr. Széchenyi Béla és ajándékozta az Akadémiának.

[4] L. Zichy Edmund levelét 1859 (július) s. d. (l. jelen kötet, Levelek Sz.-hez 5. sz. a.)

[5] Wertheimer: Gr. J. Andrássy, I. 107. — Sajnos, hogy a Blickre vonatkozó sajtórendőri iratok is (a cs. kir. belügyminisztérium levéltárában) kiselejteztettek.

egyes részeiben a nekiek akkor fölolvasott lapokat — és így tisztában voltak a mű névtelen írója kilétével. Ez az utóbbi történt meg pl. Széchenyi bátyjának, Pálnak családjánál az apáthi kastélyban, a hol előbb az öreg grófné, aztán férje, majd fiai élvezték végig ezt a különnemű könyvet, kaczagtak és mulattak maró gúnyjain, adomáin és apró hasonlatain s beszélgetés közben egymásután jöttek rá, hogy az egyik ezt, a másik meg azt hallotta ennyi meg ennyi hónap előtt kint Döblingben Széchenyi Istvánnál.[1] Bárki kérdezte volna azonban Széchenyit, az tőle épen olyan mereven tagadó választ kapott volna, mint a minővel dr. Görgennek kellett megelégednie, a kinek t. i. Széchenyi azt felelé, hogy még gondolatnak is absurdum az ő szerzőségét állítani.[2] Legföljebb annyit engedett meg, hogy a könyvben valaki vagy valakik az ő gondolatait is fölhasználták és összeállították.[3] Daczára hát, hogy nyilt titok volt egész Bécsben és egész Magyarországon Széchenyi szerzősége, a rendőrség kezéhez még nem került egyetlen oly bizonyíték sem, melynek alapján törvényes lépéseket lehessen tenni a kormányt és a rendszert oly kíméletlenül elítélő, pellengérre állító, az osztrák állapotokat oly »specziális arczátlansággal«[4] bíráló könyv szerzője ellen.

Ugyanez volt az eset azoknál az újabb, 1859 végén fölmerült németnyelvű politikai röpiratoknál, a melyek a magyar kérdést történeti szempontból rövidséggel tárgyalták, az Ausztrán kívüli nagy közönséget Magyarország jogairól fölvilágosították és bizonyítgatták, hogy a mit Magyarország kíván, az nemcsak nem ellenkezik a monarchia érdekeivel, hanem teljesítése a monarchiát erőssé tenné s ezzel Európa békéjének biztos őrévé avatná. Egyike-másika e röpiratoknak német földön, ismert czégek kiadásában jelent meg, a minők voltak a »Zur ungarischen Frage« és »Die Lebensfragen Österreichs« czímet viselők; mások, mint pl. az »Offenes promemoria an Seine Majestät« vagy a »Daguerreotypen von einem ungarischen Edelmanne« czíműek minden czég jelzése nélkül láttak napvilágot.[5] Noha e röpiratok hangját és tartalmát a legtávolabbról sem lehetett összehason-

[1] Nagyon érdekesen ír erről gr. Széchenyi Pál Sz. István nejének 1859 szeptember 10. (Ered. »Széchenyi-Akten.«)

[2] Széchenyi naplója 1859 deczember 14. (l. jelen kötetben.)

[3] L. jelen kötetben *Függelék* 21. sz. a.

[4] »Mit besonderer Frechheit«. — Albrecht főherczeg szavai 1859 nov. 14-diki jegyzékében a rendőrminiszterhez (l. jelen kötet, *Függelék* 15. sz.).

[5] Alább a maga helyén e röpiratokról bővebben kell szólnom.

lítani a »Blick«-ével, mert minden személyi vonatkozás, minden szarkazmus és keserűség nélkül, engesztelőleg, aggódólag és tanácsolólag tárgyalták a maguk elé tűzött czélt: mind a mellett az eltiltott könyvek jegyzékébe kerültek[1] s úgy Magyarországba, mint Ausztriába csak kéz alatt, a rendőri fölügyeletnek veszélyekkel összekötött kijátszásával juthattak el. Ez azonban nemcsak nem gátolta, hanem mint tiltott munkáknál szokás, inkább előmozdította elterjedésüket s a mi különösen Magyarországot illeti, ezeknél a röpiratoknál is a pesti tevékeny Geibel-czég dolgozott a legnagyobb sikerrel.[2] E röpiratok egyikének-másikának szerzőségét a fáma egyenest Széchenyinek tulajdonította és ezzel is megerősíté a rendőrség azon értesülésének alapos voltát, melyről föntebb volt szó; hogy t. i. Széchenyi 1859 október-november havában egy újabb munkát készített sajtó alá.

De még olyankor is, a mikor a rendőrség jó helyen tapogatódzott, s egy-egy ily röpirat szerzőjének a nyomára jött, ilyenkor is Széchenyinek írta rovására legalább az értelmi »bűnrészességet«. Csattanós és fölötte érdekes példa erre Kecskeméthy Aurélnak egy e fajta kis opusa, mely 1859 végén (de 1860 évszámmal) Braunschweigban, természetesen névtelenül a már említett czím alatt jelent meg: »Die Lebensfragen Österreichs. Ist noch eine Vermittlung zwischen Österreich und Ungarn möglich?« A röpirat nagyon szelíden és majdnem azt mondhatni félénken védi Magyarország történeti jogait, a melyeknek legalább nagyjából való elismerése alapján véli a kérdést megoldani a monarchia javára. Kecskeméthy maga mondja el, hogy a műről Széchenyi előzetesen nem tudott és ő annak egyik első példányával kellemesen lepte meg a döblingi remetét. A rendőrségnek azonban sikerült, a nélkül, hogy Kecskeméthy csak sejtette volna is, kitudni az ő szerzőségét, és mindamellett is a hírneves osztrák jogász és későbbi igazságügyminiszter dr. Hye Antal, akkor min. tanácsos az igazságügyminisztériumban, a vele jól ismerős Görgenné előtt úgy nyilatkozott,

[1] A bécsi rendőrminisztériumnak és rendőrigazgatóságnak (cs. kir. belügyminisztérium levéltára) ezekre a röpiratokra vonatkozó ügyiratai 1859 és 1860-ból nyolcz különféle törzsszám (9895. és 10,133. 1859-ből, és 557., 872., 1129., 1492., 2647. és 3792. az 1860. évből) alatt nemcsak általános történelmi, hanem publicistico-historiai érdekkel is bírtak. — Annál sajnosabb, hogy rövidlátó, ostoba bürokrata főnökök az ügyiratok kiselejteztetését — megsemmisítését — megengedték.

[2] Albrecht főherczeg már idézett jegyzéke a rendőrminiszterhez 1860 február 14.

hogy a röpiratot ugyan Kecskeméthy, de Széchenyi sugalmazására és mintegy tollbamondása után írta![1]

Hiába figyelte azonban a rendőrigazgatóságtól fizetett kém Pichler Sebestyén Széchenyit, semmi olyas bizonyítékot nem tudott Felsenthal birtokába juttatni, mely a döblingi remete szerzőségét kétségen kívül valóvá tenné s ezzel a remetét a rendőrség kezébe szolgáltatná. Ahhoz az utolsó eszközhöz, a melyről Hiersch udv. titkár tőn említést, t. i. egy ilyen corpus delicti ellopatásához úgy látszik még sem akartak legalább egyelőre hozzányúlni.

A Blick s a röpiratok szerzőségének csöndes vádján kívül azzal is gyanusította még a rendőrség Széchenyit, hogy a külföldi napisajtó terén magyar érdekben, de Ausztria kárára, az elfogadott rendszer megdöntésén dolgozik. Ezen gyanura egynél több oka is volt Thierryéknek. Először is nem volt titok, hogy Kecskeméthy Aurél és 1859 októbere óta dr. Falk Miksa sűrűn látogatják Széchenyit, már pedig a rendőrség mind a kettőről jól tudta, hogy pesti, bécsi és németországi politikai lapoknak buzgó levelezői. Mint ilyeneknek módjukban állott Széchenyi tolla termékeit föltűnés nélkül barátaik és kartársaik, a külföldi lapok bécsi levelezői közvetítésével a kellő helyre eljuttatni. S hogy ezt legalább Kecskeméthyről föltette a rendőrség, annak legvilágosabb bizonyítéka, hogy Kecskeméthy Aurél levelezése 1859 deczembere óta a titkos postaszolgálat által ellenőrzendők jegyzékébe vétetett föl.[2] Nem minden komikum nélkül való már most az ellentét: egyfelől a bécsi rendőrigazgatóság könyvvizsgáló osztályánál alkalmazott cs. kir. főrendőrbiztos Kecskeméthy Aurél, a ki biztonsága érzetében megengedi magának azt a tréfát, hogy egy saját maga által, Széchenyi szellemében írott politikai röpiratot azzal a czélzattal foglaltat le czenzori minőségében, hogy a lefoglalással a röpiratnak annál nagyobb kelendőséget biztosítson;[3] másfelől a titkos postaszolgálat főnöke, Schweiger udv. tanácsos, a ki jelentésében különösen kiemeli, hogy Kecskeméthy már előbb is közelebbi összeköttetéseket ápolt Magyarország irodalmi és politikai jelességeivel, az újabb időkben

[1] Széchenyi naplója (jelen kötetben) 1860 febr. 7. alatt: »Lebensfrage hat à la dictée des Grafen Széchenyi Kecskeméthy geschrieben«.

[2] Schweiger a »cabinet noir« főnöke előterjesztése 1859 decz. 26. (Gendarm.-Dep. 926. sz.) Érdekes, hogy ugyanezen előterjesztés szerint ellenőrzés alá került Witt von Dörringnek, a külügyi sajtóosztály kiszemelt főnökének és az udv. színház igazgatójának, a híres dr. Laubenak magánlevelezése is.

[3] Rózsa M.: Kecskeméthy naplója. Bpest, 1909. XLV. lapján.

pedig ezeket az összeköttetéseket, köztük nem egy gyanús természetűt, fölújítá s ezért összes levelezésének fölbontására állami érdekekből rászolgált.

Volt aztán egy másik körülmény is, a mi jogot adott a rendőrségnek Széchenyi külföldi hirlapirodalmi tevékenységét sejteni. 1860 elején ugyanis azt vélte fölfödözni Weber, hogy Bécsben egy titkos központi hirlaplevelezői iroda szerveztetett, melynek czélja a külföldi lapoknak titkos ellátása Magyarországot illető politikai hírekkel és tudósításokkal s hogy a titkos iroda vezetője az ismert magyar származású zsurnaliszta Gans Mór, a ki Magyarország legtekintélyesebb személyiségeivel áll e vállalat érdekei miatt összeköttetésben.[2] A derék és tiszteletreméltó dr. Ludassynak ugyan soha semmi dolga sem volt Széchenyivel, mind a mellett érthető, ha egy ily bécsi magyar intézménynyel elsősorban Széchenyit hozta a rendőrség kombinácziója kapcsolatba.

Legtöbbet nyomott azonban a latban Thierry előtt az a beavatottabb bécsi és pesti körökben elterjedt nézet, hogy Széchenyi a Times-be szokott írni Magyarország állapotáról. Ez a hír csakugyan igaz volt;[3] de bizonyítékához nem tudott hozzájutni a rendőrség. Széchenyi maga, kivéve Béla fiát és publicistikai kis vezérkara embereit, t. i. Kecskeméthyt, Falkot és Hollán Ernőt, minden más ember előtt ép oly határozottan tagadta a Timessel való bármi összeköttetését, mint a Blick szerzőségét. Kedves rokona Zichy Henrik egész bizalmasan kérdezte meg erről egyszer a döblingi remetét, de határozottan tagadó választ kapott.[4] A hír és a köznézet azonban a főhivatalnoki s mágnási körökben erősen tartá magát Széchenyi nagy hátrányára; mert az osztrák kormánynak már a lap rendes bécsi levelezőjével Bird Tamással is megvolt a maga baja és kellemetlensége. Az angol sajtó

[1] Schweiger id. előterjesztése 1859 decz. 26.

[2] »Gans ein geborner Ungar und bekannter Journalist erscheint sehr bedenklich, weil er mit hervorragenden Persönlichkeiten aus Ungarn in stetem Verkehr steht und sich an der Spitze jenes Korrespondenzbureaus befinden soll, welches in Wien zu dem Ende errichtet zu sein scheint, um die ausländischen Zeitungen insgeheim mit Nachrichten zu versorgen« — írja róla Schweiger, mikor Ludassy levelezésének titkos ellenőrzéséről előterjesztést tesz 1860 ápril 19. (Gendarmerie-Dep. 242.)

[3] A második könyvben Széchenyi döblingi publicistikai tevékenysége méltatásánál erről bővebben szólok. Itt csak Kecskeméthy id. művére (Sz. I. utolsó évei) 72—73. l. hivatkozom.

[4] Sz. naplója okt. 5.

ekkor 1859 végén s 1860 elején Ausztria vagyis a bécsi kormány iránt egyáltalán ellenséges állást foglalt el s többek közt pártját fogta minden magyar ügynek. Ez akkor, mint londoni nagykövetünk gr. Apponyi Rudolf panaszosan megjegyzé,[1] politikai divat volt s nagyon sokat ártott Ausztriának. A kisebb-nagyobb angol lapok rosszakaratának jelentőségét jóval fölülmúlta azonban a Times magatartása. Ennek a levelezője nemcsak az általános osztrák-magyar politikai viszonyokról, hanem különösen a monarchia zilált pénzügyeiről is beható czikkeket küldött Londonba, a mely czikkek ugyan a hírhedt nemzeti kölcsön korában semmi olyast nem tartalmaztak, a miről egész Bécs ne panaszkodott volna, de mégis alkalmasak voltak a monarchiának épen közgazdasági téren érzékeny károkat okozni. A pénzügyminiszter br. Bruck[2] egy minisztertanácsban föl is hívta e körülményre társai figyelmét és Thierrytől a Times levelezőjének Bécsből való kitiltását kérte.[3] A rendőrminiszter természetesen nagy örömmel teljesítette volna kollégája kívánságát, de fölmerült a kérdés, vajjon ez eljárás nem fog-e külügyi bonyodalmakra okot szolgáltatni, a mit Rechberg a külügyminiszter valószínűnek tartott s így Brucknak meg kellett Thierry azon ígéretével elégedni, hogy más módon fogja jó útra téríteni Bird Tamást. Gondolhatjuk azonban, mily kellemetlenül kellett a rendőrminiszterre hatnia annak, hogy a magyar arisztokrácia fiatalsága, mintegy tüntetésből s a Times magatartását meghálálandó, épen ekkor hívta meg ünnepélyesen a levelezőt egy az Európa szállóban rendezett fényes bálra Pestre.[4]

Széchenyinek a gyűlölt Timessel való összeköttetésére ugyancsak épen ezidőtájt az a körülmény hívta föl még nyomatékosabban Thierry figyelmét, hogy az angol lap a Széchenyinek tulajdonított, föntebb már említett röpiratot, az Offenes Promemoriát a legfontosabb enuncziácziók egyikének jelentette ki magyar ügyekben;[5] aztán az a száma nélküli sok czikk, melyekkel az angol sajtó s megint főleg

[1] Apponyi jelentése, London, 1859 decz. 27. (England. Berichte.)

[2] Bruck pénzügyi politikájáról ez évekből lásd legújabban dr. Jos. Redlich nagy művét: Das österr. Staats- und Reichsproblem (1920) I. k. 1. r. 487. és 2. r. 181. és köv.

[3] Minisztertanács jkönyve 1860 febr. 2. (435. sz.)

[4] A rendőrminisztérium jegyzéke a budai főkormányzóság elnöki osztályához 1860 febr. 8. (Államrendőrs. — BM. — iratok 664. sz.)

[5] Ezt Witt von Dörring panaszosan emeli ki Rechberghez intézett jelentésében 1860 január 17. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. III^{c}.)

a Times az angol közvéleményt a Thun-féle protestáns pátens dolgában a bécsi kormány ellen fölkorbácsolta. Zsedényi a pátens-ellenes mozgalom zászlóvivője, nem csupán nagy tisztelője s barátja volt Széchenyinek, hanem ugyanezen hónapokban az ellene megindított pör folyamatba tétele előtt és alatt Széchenyinél Döblingben igen gyakran megfordult és nála órákat töltött. Az összeköttetés szálait tehát Döbling és a londoni czikkek közt egész világosan hitte látni Thierry. Megkísérté ugyan Rechberg megbízatásából gr. Apponyi Rudolf monarchiánk londoni képviselője, e czélra iratott fölvilágosító közleményekkel és társadalmi úton is ellene dolgozni e sajtómozgalomnak,[1] de ez semmit sem használt. Ellenkezőleg, a londoni lapok és főleg a Times magyar vonatkozású czikkei sorozatából még az az újabb kellemetlenség származott, hogy Apponyinál az angol államférfiak jóakaratúlag ugyan, de mégis a gyámkodás, a pártfogás bizonyos neméval kezdtek érdeklődni a magyar ügyek iránt. Egyszer Lord Clarendon kérdé tőle barátságosan, hogy miért habozik Ferencz József visszaadni Magyarországnak ősrégi alkotmányát és ezzel egy csapásra minden belügyi kellemetlenségeket megszüntetni? Apponyinak kemény dolga volt, a míg sikerült neki a fönnálló rendszer előnyös, sőt a monarchiára egyedül czélszerű voltát a nemes lorddal elhitetni.[2] Máskor a külügyér lord Russel hozta elő a császár képviselőjének a magyar politikai és egyházi ügyek rendezésének hasznosságát és olyan fogós kérdéseket intézett Apponyihoz, melyekből ez nemcsak »kétségbeeséssel« látta, mily tájékozatlanok az angol miniszterek a kontinens benső viszonyairól, hanem azt is, hogy fölvilágosításai épen nem tudják meggyőzni a brit államférfit.[3] Legkellemetlenebb azonban Apponyinak és a bécsi kormánynak a Prince Consort, a fiatal királyné férjének jóakaratú beleavatkozása volt, még pedig azért, mert a herczeg igazi német alapossággal szerzett előbb beható tájékozást magának azokról a kérdésekről, a melyekben Apponyit meginterpellálta. A követ vigasztalta

[1] Rechberg levele Apponyihoz 1859 decz. 21. (England. Varia.) A bécsi kormány helyreigazító czikkeit Londonban leginkább egy Ordódy nevű vagyonos magyar ember írta, a ki nem állott szolgálatában a bécsi kormánynak, hanem császárhűségből cselekedett. — Apponyi egy leveléből (Rechberghez 1860 márczius 1. England) úgy látszik, hogy a bécsi kormány egy triesti zsidó nagybor-kereskedő által ebédekre való meghívásokkal és jó borok kóstoltatásával akart hatni a londoni főbb lapok rovatvezetőire.

[2] Apponyi jelentése 1860 január 23. (England.)

[3] Apponyi privát levele Rechberghez 1860 febr. 7. (England.)

ugyan magát a herczeg ismeretes »doceáló« természetével, de kénytelen volt beismerni, hogy Albert sokat gondolkodott a magyar viszonyokról. Thun protestáns pátenséről elösmeré pl., hogy nagyban és egészben eléggé szabadelvű; de mégis hibáztatta kiadását, mert a pátens ignorálja a magyar protestánsok törvényes és szerződésbeli jogait és a császár kegyelméből ád nekik jogokat, a melyek mértéke azonban el sem éri az őket megillető törvényes és szerződésbeli jogok mértékét.[1] Igen kínos volt aztán hallgatnia Apponyinak az udvariasan, de komolyan oktató herczeget a magyarokkal szemben követett politikáról, a »rendszerről«, mert kárhozatosnak mondá a merev központosítást s azt a nézetét fejezte ki, hogy az osztrák kormány 10 esztendőn át tulajdonkép forradalmat űzött, mert hogy ez a forradalom demokratikus-e vagy bürokratikus, az körülbelül mindegyre megy.[2]

Akárcsak Zsedényi a protestáns kérdésben; akárcsak a Blick a rendszer értékelésében; tehát itt is ott is, akárcsak Széchenyi: ez volt a Rechberg-kabinet tagjainak e tudósítások felolvasása után a benyomása. Ki más informálhatta ily alaposan a Prince Consortot, mint Széchenyi iratai és talán Széchenyi látogatója, lord Augustus Loftus,[3] a bécsi angol nagykövet?

Már e természetesnek látszó kombináczió is sűrítette a gyanút s többítette a vádat Széchenyi ellen a rendőrminiszter szemében; de néhány fokkal még magasabbra csavarta az az indignáczió, melyet

[1] Apponyi privát levele Rechberghez 1860 márczius 1. (England.)

[2] Apponyi magánlevele Rechberghez 1860 febr. 26. (England.) »Das vormärzliche Regime — mondá a herczeg — hat sich ebenso wenig bewährt, als das schroffe, unheilvolle Zentralisations-System, das ihm gefolgt ist... Sie haben eben zehn Jahre hindurch Revolution getrieben, denn ob diese demokratisch oder bureaukratisch ist, ändert nichts an der Sache.«

[3] Lord Augustus Loftus, mint emlékirataiból — The diplomatic reminiscenses of Lord Augustus Loftus (Tauchnitz Edition) — látszik, nagyon megbarátkozott Széchenyivel gyakori érintkezésük alatt. Pár nappal Sz. öngyilkossága előtt is kinn járt nála. Sz. naplójában 1859 okt. 6. van először említve a lord neve. — Loftusnak megvolt a maga fölfogása az osztrák rendszerről s nem mindenben látszott igazat adni a magyar fölfogásnak, de hogy alaposan ismerte a magyar fölfogást, azt emlékiratai világosan bizonyítják. Sz.-hez való viszonyáról bizonyára sok érdekes adat lesz található bizalmas természetű jelentéseiben a londoni külügyi levéltárban. — Emlékiratai az 1859-diki magyar állapotokról nem beszélnek, de 1860 deczemberében élőszóval referált a királyné férjének az októberi diplomáról és a protestáns pátensről; mind a kettőben a bécsi kormány fölfogásához áll közelebb. (II. köt. 146. l.)

a Times 1860 február 3-iki számában Pest, január 27. kelet alatt megjelent hírhedt levél nem csupán a minisztériumnál, hanem a legfölsőbb körökben is fölidézett. A levél annak a díszes, egyházi és világi előkelőségekből összeállított deputácziónak a viselt dolgairól számolt be, a melyet a két protestáns felekezet egyházuk jogainak érvényesítése ügyében a protestáns pátens ellen Bécsbe menesztett, de a melyet, mint tudjuk, sem a miniszter, sem az uralkodó nem fogadtak, sőt a melynek egyes tagjaival, a levél állítása szerint, a miniszterelnök Rechberg oly durván bánt volna, »a mi nem egy miniszterhez, de bármely gentlemanhoz is illetlen«.[1] A levél azt fejtegette, hogy a magyar protestánsok ügye az ország ügye, mert jogaik országos törvényeken és szerződéseken alapulnak; mikor azért a korona és a minisztérium visszautasíták e küldöttséget, ezzel azt fejezték ki, hogy nem kell nekik megértés és béke, hanem az erőszak, a kíméletlen harcz. Az egész ország népe azt kénytelen hinni, hogy a kormány el van határozva letiporni Magyarországot; a nemzet azonban ellent fog állni, a dolog közte és a dynastia közt törésre fog kerülni és igen könnyen meglehet, hogy az öszszeütközés a Habsburg-család kárával végződik majd. A kihívó, fenyegető hang, melylyel a levélíró az uralkodót aposztrofálta, magában véve is a fölségsértéssel volt határos. Növelte bűne súlyát nem csupán Thierry, hanem a legfölsőbb körök szemében az, hogy az uralkodót külföldön állította pellengérre, veszedelmes voltát pedig az a körülmény hirdette, hogy a levél magyarra fordíttatván, sok ezer írott példányban forgott közkézen Magyarországon.[2]

Hogy épen Széchenyi tollából eredt ez a mérges levél, azt a rendőrség nem állította; de szentül és szilárdan meg volt arról győződve, hogy Széchenyi gerebenén vagy kezén ment keresztül és csak azután jutott ki az angol fővárosba. E meggyőződésének elég szilárd alapot nyújtott egy újabb keletű rendőri fölfödözés, mely az előző hónap, január közepe táján Thierryt és Felsenthalt már-már aktív föllépésre indítá a döblingi remete ellen.

Ez a fölfödözés a magyar konzervatív politikusoknak Napoleonnal való összeköttetésére vonatkozott.

[1] A Times 1860 febr. 3-diki számát Apponyi 1860 febr. 7-diki jelentésében küldé be Rechberghez. Tartalmát innen kivonatoltam röviden.

[2] Benedek még később is panaszkodik (Thierryhez, 1860 június 30. Államrend. — BM. — iratok 3974. sz.) »dass der berüchtigte, gegen die Person Sr. Majestät des Kaisers gerichtete Times-Artikel in *hunderttausenden* Abschriften in Uebersetzung desselben im Lande verbreitet sei« a jelentések szerint.

Albrecht főherczeg már előzőleg ismételve is kifejezte azt a meggyőződését, hogy a franczia kabinettel nem csupán a szélső nemzeti párt áll az emigráczió révén összeköttetésben, hanem ettől teljesen függetlenül külön szálak kapcsolják a konzervatív körök vezérembereit is a cselszövő napoleoni udvarhoz. S mikor a kormányzó legutóbb a Bécsben tartózkodó magyar mágnások titkos aknamunkájára hívta föl általánosságban Goluchowski és Thierry figyelmét, jegyzékét ezzel a mondással zárta le: »nem állhatom meg abbéli aggályom nyilvánítását, hogy ezek (t. i. a bécsi magyar mágnások) részére is Párisból küldik a jelszót«.[1] A mit a főkormányzó csak gyanított, azt egész bizonyossággal állítá a külügyminisztérium újonnan szervezett sajtóirodájának vezetője, Witt von Dörring, a kinek sajtóösszeköttetései útján kéz alatt szerzett informácziói szerint mindannak a sok kútmérgező magyar levelezésnek, a melylyel Németország, Francziaország és Anglia hírlapjai elárasztatnak, tulajdonképeni kútfeje Páris, a hol azok természetesen magyarországi adatok, jegyzetek és ujjmutatások alapján gyártatnak s a honnan szerteküldetnek az illető szerkesztőségekhez. »Eddig hallgattam, mondá Witt von Dörring, de most már minden melléktekintet félretételével kell a sajnálatos tévútra mutatnom, a melyre a magyar arisztokráczia becsületérzése rátévedt.« Nyomatékkal kérdé miniszterét Rechberget, vajjon csakugyan nem volna-e lehetséges ennek a rágalmazási politikának diplomácziai úton nyomára jutni s ezzel aztán a hályogot a nagyközönség szeméről levenni?[2]

Ezt a közelebbi nyomot hitte Thierry hogy megtalálta az említett fölfödözés.

Volt a pesti rendőrigazgatóságnak egy »Magyar« álnevű bizalmasa, a ki e jegy alatt tudósítá Prottmannt és Thierryt észleleteiről és a kinek igazi nevét, kilétét nem tudjuk. Ezen rendőri kémnek nagy intelligencziája tagadhatatlan s az is bizonyos, hogy szorosabb, bensőbb viszonyban állott a pesti magyar sajtó és írói világ tagjaival. »Magyar« 1860 január elején a legmegbízhatóbb forrásból jelenté Prottmannak, hogy Pestről minden héten egy-egy jelentés megy a magyar viszonyokról Napoleonhoz és hogy e jelentések írója br. Kemény Zsigmond; csak azt nem tudta még kinyomozni, hogy e jelen-

[1] »Ich kann mich hiebei nicht enthalten, die Besorgnis auszusprechen, dass auch für diese das Schlagwort aus Paris kommt.« Albrecht főherczeg jegyzéke Goluchowskihoz és Thierryhez 1860 január 17. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. I[a].)

[2] Witt von Dörring jelentése Rechberghez 1860 január 17. Bécs. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. II[c].)

tések minő czím alatt és mily úton küldetnek a francziák császárjához. A kém e tudósítását Thierryvel közölvén, szükségesnek vélte Prottmann Kemény Zsigmondot közelebbről jellemezni és kiemelte, hogy noha Kemény két művével: »A forradalom után« és »Még egy szó a forradalom után«, a túlzó magyar körökben igen nagy népszerűtlenséget szerzett magának, mindamellett »Magyar« észleletei eredményére jó alappal lehet építeni és mert a nemzeti párt mérsékeltebb csoportjai is remélik Napoleon politikájától a magyar viszonyok gyökeres változását: föl szabad, sőt föl kell tenni, hogy Kemény minden konzervatívsága mellett is készséggel vállalkozott a szóbanforgó jelentések megírására s így tevékenységének leleplezése bármi úton-módon kívánatos.[1]

Képzelhetni, hogy a Keményről nyert értesítés mily nagy súlylyal bírt a főkormányzó, a külügyminiszter és Bruck által szorongatott Thierry szemében. Először és főleg az emigráczió munkáján kívül eső franczia-magyar vonatkozások miatt, másodszor azért, mert oly emberről volt szó, a kinek Széchenyivel való összeköttetése már Kempen idejében fölkelté a rendőrség gyanakodását. Prottmannhoz intézett válasziratában nagy nyomatékkal hangoztatta azért Thierry »Magyar« észleletei kiváló fontosságát és azt a kívánságot, hogy Kemény jelentéseiből ha többet nem, hát csak egyetlenegyet kerítsen kézre akár maga a kém, akár a rendőrigazgató. »Magyar« érdeklődése fölcsigázására fölhatalmazom Önt, írja Thierry, hogy nekie nevemben ebbeli lépéseinek sikere esetére fényes jutalmat helyezzen kilátásba; Önnek pedig lelkére kötöm, hogy ezt az ügyet, a melyre én rendkívüli nagy súlyt fektetek, kiváló buzgalommal nyomozza.[2]

Kézrekeríteni br. Kemény Zsigmond állítólagos jelentéseiből egyelőre egyet sem sikerült ugyan akár Prottmannak, akár Magyarnak; de a bizalmas kém annyit mégis kitudott, hogy Kemény Zsigmond a maga ú. n. jelentéseit hírlapi czikkek alakjában szerkeszti meg s nagy kerülő utakon, a melyek kinyomozását Prottmann és Magyar rövid idő alatt remélték, a Bécs mellett élő gr. Széchenyi Istvánhoz küldi, a ki aztán azokat Francziaországba továbbítja.[3]

[1] Prottmann Thierryhez 1860 január 7. Pest. (Államrend. — BM. — iratok 109. sz.)

[2] Thierry Prottmannhoz 1860 január 11. (Államrendőrs. — BM. — iratok 109. sz.)

[3] Prottmann 1860 január 16. jelenti Pestről Thierryhez, »dass, wie der Konfident »Magyar« weiter in Erfahrung gebracht hat, die Berichte des B. Kemény

Ez a jelentés éppen jókor érkezett, hogy a Rechberg-kabinetre kettős erővel hasson. Mert csaknem ugyanekkor jött a Felsenthal vezényelte bécsi rendőrség annak a nyomára, hogy a magyar konzervatív politikusoknak egy Bécsben készült s Napoleonhoz intézett emlékirata, mely a magyarság sérelmeinek jóakaró méltatását kéri a franczia császártól, Bécsből már Párisba elküldetett. Rechberg sokkal jobban ismerte a magyar konzervatív államférfiakat, a kinek vezéreivel az imént — mint a második könyvben látni fogjuk — bőven és ismételve is tárgyalt, a kik ő előtte kívánságaikat és czéljaikat a legnyiltabb őszinteséggel kitárták és a kiknek föltétlen lojalitásáról és dynastikus érzelmeiről teljesen meg volt győződve, semhogy őket és lépésüket az emigráczió tevékenységével akarhatta volna párhuzamba tenni vagy pláne összekapcsolni; de közeledésük az alattomos és cselszövő Napoleonhoz úgy őt, mint császári urát végtelenül bántotta. »Sajnos, írja Rechberg a párisi nagykövethez Metternichhez, az elvakult magyar párt, mely bizonyára a legelső áldozata lenne valami népmozgalomnak, kaczérkodik a francziák császárjával, s a mint hallom, egy itt Bécsben készült emlékiratot küldött Párisba, ezzel akarván Magyarország sérelmeit és kívánságait a francziák császári urának szívére kötni«.[1] Nem csupán féltékenység volt a külügyek császári miniszterétől s nem csupán az államfönség megóvása, mikor egy idegen uralkodónak az állam belső ügyeibe való jogosulatlan beavatkozása ellen tiltakozott és Metternichet az ügy megfigyelésével s a menynyire az Párisban lehetséges, kiderítésével megbízta. Sokkal komolyabb dolgok látszottak itt a háttérben állni, mint az afféle jóakaró közbenjárások, a minőknek föntebb voltunk tanui az angol királynő herczegi férje tanácsolgatásai olvasásánál. Napoleon t. i. alig néhány hóra a vele kötött béke után a szárd kormánytól és egyéb körülményektől ösztönöztetve ugyanoly fenyegető állást látszott elfoglalni akarni Ausztria ellen, mint tavaly ilyenkor a híres újesztendei speech

in Form von Zeitungsartikeln u. zw. auf Umwegen, worüber weitere Nachforschungen im Wege sind, zu erst an den in Wien lebenden Grafen Stefan Széchenyi und von diesem sofort nach Frankreich spediert werden sollen.« (Államrendőrs. — BM. — iratok, 232. sz.)

[1] »Leider coquettirt eine verblendete Partei in Ungarn, die das erste Opfer einer Volksbewegung werden würde, mit dem Kaiser der Franzosen. Es soll von dieser Partei ein, wie ich höre, hier [Bécsben] verfasstes Memorandum nach Paris abgeschickt worden sein, um die Beschwerden Ungarns dem kaiserlichen Herrn in Frankreich ans Herz zu legen.« Rechberg magánlevele hg. Metternich párisi osztrák nagykövethez 1860 január 20-án. (Frankreich.)

után. Különféle rendszabályok, főleg a franczia vezérkar és hadügyminisztérium részéről tett intézkedések aggályt keltettek a bécsi udvarnál. »Nem oda mutat-e mindez, kérdé Rechberg Metternichtől,[1] hogy azok a hozzánk különféle oldalról beérkező hírek, a melyek szerint a francziák császárja a most jövő tavaszon Palmerston beleegyezésével a piemonti kormánynyal együtt Olaszországban meg akar támadni bennünket s egyszersmind Magyarországot is föl akarja lázítani, nem egészen alap nélkül valók?«[2]

Az ezen kérdésben megnyilatkozó aggodalom kölcsönzött nagy súlyt a rendőri értesüléseknek, a melyek a magyar konzervatívok, Kemény és Széchenyi által közvetített állítólagos párisi és londoni összeköttetéseiről és terveiről szóltak, s a melyek valódiságáról a teljes bizonyosságot mindenkép megszerezni most már elutasíthatlan kötelességnek tűnt föl.

V. FEJEZET.

Egy asszonyi kém gr. Rechberg bizalmasa. Ennek titkos jelentése Széchenyi és barátai »üzelmeiről«. Ez a női kém nagy nyomatékkal ajánlja és megokolja a házkutatást. Rechberg az ügyet Thierry kezébe teszi; ez elrendeli a házkutatást egyszerre Széchenyinél, Görgennél, Széchenyi fiai lakásán, Falknál, Kecskeméthynél, Hollánnál. A házkutatások eredményei. — Második házkutatás és iratelkobzás Széchenyi lakásán, halála után.

Már 1859 november végén, mikor Felsenthal ügyességének sikerült kitudnia azt, hogy Széchenyinek oly levelezése is van, melyet titkolni igyekszik s hogy egy sajtó alá készítendő politikai művön dolgozik, fölmerült a kérdés a rendőrminisztériumnál, vajjon a Széchenyi és társai »összeesküvésszerű üzelmei«[3] kimutatására szükséges bizonyítékokat legkönnyebben és legegyszerűbben nem egy hirtelen elrendelendő és hirtelen végrehajtott házkutatással lehetne-e megszerezni. Különféle okok azonban arra bírták akkor Thierryt, hogy kikapcsolja ezt a rendszabályt mérlegelései köréből. Már a házra ma-

[1] Rechberg magánlevele Metternichhez 1860 január 30. (U. o.)

[2] »Deutet diess nicht vielmehr dahin, dass die uns von so vielen Seiten zugehenden Gerüchte eines von Palmerston begünstigten Planes des Kaisers der Franzosen, uns im Frühjahr im Verein mit Sardinien in Italien anzugreifen, und gleichzeitig Ungarn revolutioniren zu wollen, nicht so ganz unbegründet sind?« (U. o.)

[3] »Konspiratives Treiben«.

gára mint gyógyintézetre bizonyos tekintettel kellett lennie. De fekvése is olyan az épületnek, mondák a rendőrségnél, és benne annyi szoba van, hogy szerfölött nehéz volna a házkutatás és megtörténhetnék, hogy épen a házkutatás alatt vinnének el irományokat Széchenyi lakosztályából; mert a rendőrség sem Görgenékre, sem a szolgálószemélyzet támogatására, — azt az egy bizalmas kémet kivéve — nem számíthatna. Nagyon szigorú minden melléktekintet nélküli rendszabályok elháríthatnák ugyan e hátrányokat, de ily drákói szigort egy gyógyintézetben csak akkor szabad alkalmazni, ha a házmotozás föltétlen sikert ígér. Mert ha nem sikerül megczáfolhatlan bizonyítékokat szerezni ahhoz, a mit a kormány keres: akkor a hatóság a közvélemény részéről a legsúlyosabb szemrehányásokat érdemli meg, a Széchenyi-családot, összes rokonságát és barátait »halálosan« megsérti, sőt »mintegy följogosítja a kormány elleni gyűlöletre«.[1] Jobbnak vélte hát Thierry ezt a rendszabályt egyelőre nem alkalmazni. Lemondott arról az egy pillanatra fölmerült, különben is képtelen gondolatról is, hogy Széchenyi látogatóit valami térítvény aláírásával kösse meg.[2] Hanem e helyett Széchenyi családjának bécsi lakását detektívekkel kezdte figyeltetni.[3] Majd ha a döblingi remete ellen összehordott gyanuokok serlege szinültig telik és a kehely kicsordul, majd akkor legyen házkutatás; de ez aztán szigorú és igazán beható fog lenni...

Az imént láttuk, hogy a gyanuokok azóta lassanként megtölték a rendőrség türelemkelyhét. Az utolsó, a kicsordító csöpp sem váratott soká magára: egy furcsa asszony méregkorsójából csöppent beléje.

A 18. század legvégén nagy hírnévnek örvendő Koželuch bécsi udv. karmesternek II. József halála évében született egy leánya Katalin,[4] a ki a bécsi kongresszus előtt és alatt mint ünnepelt zongoraművésznő s divatos zeneszerző ülte diadalait. Koželuch Katalin 1812-ben ben férjhez ment egy Cibbini nevű déltiroli származású bécsi ügyvéd-

[1] Hiersch összefoglaló jelentése 1859 nov. 20. (l. jelen kötet, *Függelék*, 16. sz.)

[2] Erről nincs biztos tudomásunk. Az újév, 1860. első napján említé ezt a grófnénak Görgen, a grófné pedig férjének. V. ö. Sz. naplója (jelen kötetben) 1860 január 1. — Hollán tudósítása (Kónyi: Gr. Sz. I. levelei Hollánhoz, Budapesti Szemle, 100. k. 171. l.) ezen alapulhat.

[3] Erről csak Sz. naplójából értesülünk (jelen kötetben), a ki 1859 decz. 7. jegyzi be, hogy mostoha fia, Zichy Géza észrevette, hogy lakásukat (Hohe Brücke) két detektív figyeli.

[4] Wurzbach Biogr. Lexikon 2, 367.

hez, de folytatta férje oldalán is művészi pályáját; 1821-ben életet adott egy leánykának, Matildnak, aztán pedig a császárné szolgálatába állott mint főkomorna-asszony. A nagy intelligencziájú és szépműveltségű nő V. Ferdinánd nejének bizalmasa lőn s befolyása bizonyos szűkebb körben, apró kegyek és bennfentes udvari állások betöltését illetőleg, nagynak volt mondható. Springer, a jónevű osztrák történetíró.[1] pompás humorral mondja el, hogy 1848 májusában, mikor a császári család Bécset elhagyta és ez eseményt a politikusok a cselszövő kamarillának tulajdoníták: a nép szélesebb rétegei ezt a rejtélyes udvari hatalmat a széltében ismert »erste Kammerfrau«, Cibbininé személyében látták megtestesülve.

Cibbininé lánya, Matild 1837-ben, 16 éves korában férjhez ment Inkey Eduárd cs. kir. kamaráshoz, egy fiatal lovastiszthez. Házasságukból két gyermek született, de mind a kettő hamar elhalt. A férj a legaulikusabb magyar nemesek egyike, a forradalom alatt hazája ellen harczolt és magyar fogságba jutott, a hol a honvédséghez való átlépésre szólíták föl, a mit ő azonban a leghatározottabban megtagadott. Már a bitófa várt rá, ha orosz csapatok hirtelen megjelenése ki nem szabadítja őt Görgey kezéből. Inkey Eduárd, a ki 1856-ban báró, 1859-ben a 14. sz. huszárezred parancsnoka s később tábornok lőn, mindig büszke volt törhetlen császárhűségére. »Rajtam kívül az egész monarchiában senki sincsen, a ki a császárért az akasztófa alatt állott volna« — írja jóval később egy levelében.[2]

Férjének főúri rokonai és anyjának a »hochtory« udvari arisztokrácziával való összeköttetései révén Inkey Eduárdné könnyen érintkezésbe lépett már 48 előtt a magyar főnemességgel, melynek társaságát Magyarországon és Bécsben, különösen ez utóbbi helyen, a hol maga is állandóan lakott, sűrűn és örömest fölkereste. Hogy oly minden ízében császárhű és feketesárga férj oldalán a feleség politikai nézetei hasonló irányt vesznek, az természetes. Még természetesebb Inkeynénél, a kire anyja udvari tradicziói is gyermekkorától fogva hatottak. Nem is vették tőle zokon a lovagias gondolkodású magyar arisztokraták. De ezzel a fölfogással és a császárhű érzelmekkel nem járt még szükségkép együtt az, hogy birtokosa politikai kémmé aljasodjék. Pedig 1859 közepétől 1861-ig ő volt a legmegbízhatóbb önkéntes kéme gr. Rechbergnek a miniszterelnöknek, a mint ezt sajátkezű leveleinek

[1] Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden, II. 318—319.

[2] Rechberghez, Bécs, 1865 május 29. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. III[a]).

és levélkéinek számos tuczatja[1] bizonyítja. Kémkedésének első indítóokát nem lehet anyagi alapra, pénzkívánásra vagy pénzszükségre visszavezetni; mert igaz ugyan, hogy 1861-ben megvételre kínálja föl elhalt anyja följegyzéseit udvari szolgálata idejéből és különösen utal a 48-diki nevezetes olmützi napokra;[2] de még 1860-ban is gr. Rechberg egy kérdésére azzal válaszol, hogy legszebb jutalma volna fáradságának, ha a gróf megemlítené az ő nevét s az uralkodóház iránt örökölt hűségét a császár előtt.[3]

Alig tévedek, mikor azt gondolom, hogy Inkeynében anyjának cseh és apjának olasz tulajdonságaiból a kevésbé tiszteletreméltóak egyesültek és megvolt benne, mint levelei mutatják, bizonyos mértéke az elfojtott dühnek és irígységnek a magyar arisztokrata társaság női tagjai ellen, a kik tán nemcsak azt éreztették vele, hogy tegnapi báróné, hanem hogy Cibbini-lány, a »Kammerfrau« leánya. Végre tagadhatlan nagy volt a politizáló szenvedélye, a mint ez Rechbergnek adott éretlen tanácsai naív megokolásából kitűnik. Természet és szenvedély vitte hát őt a titkos detektívség ösvényére.

Hogyan ismerkedett meg Inkeyné gr. Rechberggel, nem tudom. Eleintén mindig gr. Rechbergnek ír, a ki sokszor meglátogatja őt, ha fontosb közleni valója van, a mit az óvatos asszony nem akar papirra tenni. Későbbi levelei nagyobbrészt gr. Rechberg egy bizalmas emberéhez, egy báróhoz vannak intézve és ez teszi nála tiszteletét a gróf helyett ha különösebb vagy hosszas elbeszélést igénylő mondandói volnának. Ezek a hírek és besúgások hűséges vagy retusírozott visszhangjai mindannak, a mit a magyar arisztokrata körökben a magyar pártokról, a magyar reményekről, az emigráczióról, egyes magyar politikusokról hallott, a mit itt az udvarról, a kormányról, egyes személyekről vagy intézkedésekről beszéltek. Ha Rechberg rendőrminiszter volt volna, tán nem egy arisztokarata családot rendőri megfigyelés alá vétetett volna Inkeyné hírei és rágalmazásai alapján, a kinek öröm volt, ha pl. jelentheté, hogy gr. Nádasdy Leopoldné sz. Forray Júlia grófnő szalonjában a legsértőbb jelzőkkel élnek a fölség személyét és tulajdonságait illetőleg, vagy hogy gr. Nákóné egy, bécsi lakásán adott fényes estélyen oly kifejezések használtattak a dynastia ellen, a melyeken az idegen diplomáczia jelenvolt tagjai valósággal meg-

[1] Rechberg elnök iratai (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. III[a].) közt.
[2] Inkeyné levelei Rechberghez 1861 febr. 4., 19., 25., 28. (U. o.)
[3] Levele Rechberghez 1860 ápril 28. (U. o.)

botránkoztak.[1] Nem lévén rendőrminiszter Rechberg, egyszerűen tovasiklott az efféle híradásokon, ép úgy mint azokon a jóakaró tanácsokon, a melyekkel a báróné nem szűnt meg neki nézete szerint titkos ügynöki és kémszerepekre kiválóan alkalmas egyéneket, persze az illetők tudta nélkül s nem egyszer valóságos megrágalmazásukkal, ajánlani.[2] Ellenben ha valami komolyabb mag volt a detektívnek született báróné tudósításaiban, azt nem csupán maga méltatta bővebb megfontolásra, hanem rendesen közölte kartársával Thierryvel is.

Ezek közt nem utolsó helyen állottak Inkeyné leveleiben a Széchenyi körének embereivel foglalkozók. Bizonyos feszültséggel kellett Rechbergnek olvasnia pl. a báróné 1860 január 3. és 6-án kelt leveleit, melyek elsejében kétséget nem tűrő biztossággal közölheti, hogy Pulszkynak egy ágense Angliából Pestre váratik; a másodikban pedig azt jelentheti, hogy ez a titkos ágens Bécsen keresztül már le is utazott Pestre és itt Bécsben pár órát töltött és ez alatt is kétszer volt dr. Gutherznél, a ki Pulszkyval és a magyar emigránsokkal rendszeres összeköttetésben áll.[3] Mikor a miniszterelnök a jelentést Thierry-

[1] Több keltezett és keltezetlen levele 1859-ből. (U. o.) — Nákót a főkamarás felelősségre is vonta ezért; ezt Sz. utolsó naplójából (jelen kötet, márczius 22-dik bejegyzés) tudjuk.

[2] Igy ajánlja 1859 decz. 12-én b. Babarczy Antal udv. tanácsost, mint a ki Homburgban minden vagyonát eljátszván, nagy pénzszükségben van, s nem lévén jellem (»er ist kein Charakter«), meg lehetne őt, persze nagy óvatossággal, vásárolni s nagy ismeretsége révén a kormány czéljaira fölhasználni. Nemsokára aztán Sz. látogatói közt egy b. Babarczy alezredes merül föl, a kiről azt mondák Sz. családja tagjai, hogy »agent provocateur« (Széchenyi márczius 7-diki bejegyzése). Vajjon van-e e két jelenség közt összefüggés: nem dönthetem el. — Bizonyos ellenben, hogy semmi jogos oka nem volt a bárónénak b. Puteani Sándort hasonló szerepre csak azért ajánlani, mert anyagi zavarokkal küzdött (Inkeyné levele 1860 január 3.): annál kevésbé, mert maga is kiemeli, hogy b. Puteani Sándor becsületére büszke ember. — Ezt csak azért említem meg, mert a napló forgatója találkozni fog a Széchenyit látogatók közt a Puteani névvel. Gyanura semmi ok. Ez a Puteani az előbbinek fivére, 48-ban képviselő volt. Ez régi ismeretségük alapján 1858 nov. 8. egy bécsi hotelből bejelenti látogatását Széchenyinél (levele, ered. »Széchenyi-Akten«), vele egy nemzetgazdasági thémáról óhajtván beszélni (Ekkor még Széchenyi nem volt gyanús a rendőrség előtt) s Sz. fogadta őt. — Egyébként a Széchenyi-nemzetség jóakarattal viseltetett a Puteani-család iránt. Bírjuk Sz. levelét bátyjához Pálhoz, 1860 márczius 26. (»Széchenyi-Akten«), melyben beleegyezését adja, hogy Puteani Iréne bárónőnek Sz. Pál előterjesztése értelmében a Révay-féle alapítványból 3—4000 forint adassék.

[3] Inkeyné Rechberghez 1860 jan. 3. (Präsid.-Akten Rechberg, Fasc. III^a.) és január 6. (U. o.)

vel közlé, ennek könnyű volt az ügyiratokból kollégájának tudtára adni, hogy az a régóta gyanus Gutherz ügyvéd Görgenné mostohaatyja, Széchenyi szorgalmas látogatója, sőt a legutóbbi kémkedések szerint Széchenyi titkos levelezésének bizalmas előmozdítója.[1] Fejcsóválással olvasta aztán Rechberg azt a további értesítést a báróné egy másik leveléből, hogy a főkormányzót óva kellene inteni gr. Zichy Edmundtól, a kinek síma, hajlékony magaviselete alatt mély gyűlölet vert gyökeret a dynastia ellen.[2] Ő ugyan ezt a Zichyt is, bár politikai ellenlábasának ismerte, tetőtől-talpig hű és dynastikus érzelmű magyarnak tartotta; de mégis közlé az intést, kötelessége szerint, Thierryvel, a ki persze Zichy Edmundban Széchenyinek egyik, már 1859 júniusa óta a gyanusok rendőri jegyzékébe beiktatott barátját ismerte föl. Megdöbbenéssel vette aztán a miniszterelnök az év (1859) utolsó napján a báróné rövid czéduláját, mely a dynastikus hűség egyik mintaképét, br. Jósika Sámuel volt erdélyi kanczellárt látszott a legképtelenebb dologról megvádolni. »Néhány nap óta Kossuth és Anglia emissariusai vannak Bécsben, írta a mozgékony asszony,[3] a kik meg nem szakított összeköttetést tartanak fönn a legmagasabb állású erdélyiekkel.« Ismétlem, megdöbbent Rechberg, hogy még »Jósika is«! de eszébe jutott, mily kíméletlenül szorította a legfelső akarat alig pár hete Jósikát és elvtársait a falhoz[4] és hogy más hírei is Jósikáék párisi memorandumáról szóltak — s azért nyugodtan közlé ezt az értesítést is Thierryvel, a ki meg természetesen Jósika után Széchenyire gondolt. Egyidejűleg ezzel Széchenyi egy benső bizalmasát és pártfogoltját, Hollán Ernő szombathelyi fiatal mérnököt is megvádolá Inkeyné s azt kívánta, hogy Hollánt erős megfigyelés alá helyezzék, mert Francziaországgal szerfölött élénk összeköttetésben áll, persze az osztrák állami posta igénybevétele nélkül.[5] Mennyire adott a külügyér, a ki Hollán Ernőt és nézeteit jól ismerte s vele a magyar ügyekről fesztelenül értekezett, ennek a tudósításnak hitelt, nem tudom megállapítani; de hogy Thierrynek kapóra jött, az bizonyos; hiszen Hollán a harmadik volt Széchenyi publicistikai vezérkarában; azon-

[1] Hiersch már id. összefoglaló jelentése 1859 nov. 20.

[2] Inkeyné jelent. kel. nélk. (id. h.).

[3] Jelentése kel. nélkül, de 1859 decz. 31-dikén vagy 30-dikán, mert reá plajbászszal azt írta Rechberg: Am 31. Dezember an Bon Thierry geschrieben, ohne Quelle zu nennen. (Id. h.)

[4] Erről alább, a második könyvben.

[5] Inkeyné jelent. 1859 decz. 28. (id. h.)

kívül pedig Albrecht főherczegnek egy imént vett tudósítása szerint Hollán a vasmegyei izgatók »legveszedelmesebbjei« közé[1] tartozott.

Egy nap rövid czédulán azt tudatja Inkeyné gr. Rechberg bizalmasával, az említett báróval, hogy Széchenyi István bizonyos nyilatkozatai a legnagyobb mértékben érdekelnék a miniszterelnököt, a ki ha tudni óhajtja, látogassa meg a bárónét kedden délelőtt.[2] Hogy mit mondott, mit hazudott, miféle mende-mondát tálalt föl Inkeyné ez alkalommal a miniszterelnöknek, nem tudjuk; csak egy bizonyos: a többi közt azt a képtelen mesét közölte vele, hogy megbízható értesülése szerint a fiatal gr. Széchenyi Béla, rokona gr. Széchenyi Gyula által, a dynastia letételére vonatkozó híreket és terveket propagál.[3] Gr. Rechberg sokkal okosabb ember volt annál, mint sem az efféle híreknek fölült volna, de a Times február 3-ki számában közlött pesti levél óta, mely hasonló húrokat pengetett, lehetetlen volt Inkeyné hírein meg nem ütköznie. Nagy izgatottsággal vette azért és közölte Thierryvel a báróné egy újabb czéduláját a miniszter bizalmasához, melyen ez állott: »Ha gr. Rechberg a legközelebbi napokban el tudná magát szánni egy Bécs-környéki házban házkutatás tartatására: a kormánynak egy fölforgató párt összeköttetéseinek minden fonala kezébe kerülhetne. A nevet és a helyet élőszóval.«[4]

[1] Nečasek rendőrminisztériumi elnökségi főrendőrbiztos egy későbbi, 1860 márczius 22-diki jelentése hivatkozik Albrecht főherczeg tudósítására (»Széchenyi-Akten«).

[2] »Die jetzigen Aeusserungen des Grafen Stefan Széchenyi dürften vom Interesse für Grafen von Rechberg sein. Dienstag früh« — látogassa meg. Ez a jelentése Inkeynének Rechberg bizalmasához, a »báróhoz« iratott (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. III[a].). Inkeyné vagy hazudott, vagy olyasmit mondhatott el Széchenyi beszélgetéséből, a miről Sz. egyik vagy másik barátja és látogatója házánál bizalmas beszélgetés közben ismételtek, nem is gyanítván, hogy hallgatóik közt egy női kém van!

[3] »Um jeder Konfusion unseres gestrigen Gespräches vorzubeugen, wiederhole ich noch schriftlich beinige, ereits mitgeteilten Details: Graf Béla Széchenyi, welcher aus England zurückgekommen [ez 1859 decz. 31-kén volt], lässt durch Grafen Gyula Széchenyi gewisse Nachrichten kolportiren. Selbe behandeln nichts weniger, als die Entsetzung der Dynastie!« Inkeyné kelet nélküli czédulája 1859 decz. 31. utánról (id. h.).

[4] »Wenn sich Graf von Rechberg in den nächsten Tagen entschliessen könnte, in einem Landhaus eine Hausuntersuchung halten zu lassen, so würde die Regierung alle Fäden der Umsturz-Partei zur Kenntnis erhalten. Mündlich den Namen und Ort.« Inkeyné a bizalmas »báróhoz« az elébb idézett czédulán (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. III[a]).

A név csak Széchenyi Istváné s a hely csak Felsődöbling lehetett. Rechberg nem vállalhatta a felelősséget magára, ha ezt az értesítést ignorálja. Hátha csakugyan sikerül Széchenyinél a konzervatívoknak és a nemzeti párt egy részének valami közös politikai tervére, a Napoleonhoz intézett memorandum forrására és a Palmerston közbenjárását kérő emlékiratra, melyről eddigi értesülései nagyon bizonytalanok voltak, ráakadni? Aztán meg kétségen kívül való bizonyítékot szerezni arról, hogy a Blick szerzője csakugyan Széchenyi István?

Szabad kezet engedett hát kartársának a rendőrminiszternek, a ki gyorsan, rövid úton, szóbeli[1] rendelkezésekkel tette meg a szükségeseket. Ezek az intézkedések tagadhatlanul igen ügyes haditerv jellegével bírtak: minden oldalról bekeríteni az »ellenséget« és egyszerre minden oldalról ütni rá.

Mert határozatba ment, hogy nem csupán Széchenyinél legyen házkutatás, hanem ugyanabban az időben, ugyanabban az órában külön dr. Görgennek és külön dr. Görgennének a lakosztályában, szobáiban is. Még az év (1859) elején dr. Görgen teljesen lojális, rendőrileg mindenkép megbízható ember hírében állott; de azóta kételkedni kezdettek felőle; az a Felsenthal által megvesztegetett Bichler Sebestyén egyenest azt tudatta a rendőrséggel, hogy Széchenyinek abban a levelezésben, melyet oly nagyon igyekszik eltitkolni, Görgenné és dr. Gutherz segítségére vannak.[2] Fölvétetett hát a haditervbe, hogy a különben is »liberális« és »alkotmányos« ügyvédnél szintén házkutatás lesz ugyanekkor. Az magától értődő volt, hogy a Széchenyi családjának a Hohe Brücke melletti bérházban levő lakásán Széchenyi két fiánál, ugyanott lakó mostohafiánál gr. Zichy Gézánál és Széchenyi István irnokánál, Kiss Mártonnál, a kinek hasonlókép itt volt a lakása, szintén házmotozás történjék. Mindez azonban elégtelennek látszott Thierry előtt, ha Széchenyi kis publicistikai gárdáját kihagyja a váratlan vizsgálatból. Szerencsére megérkezett — vagy tán Bichler Sebestyén útján tudták, hogy meg fog érkezni — Hollán Ernő; így hát nem állott semmi annak útjában, hogy Hollánnál, Kecskeméthy Aurélnál és Falk Miksánál is egy ugyanazon időben ejtsék meg, mint az előbb nevezetteknél, a lakásmotozást.

[1] Erre mutat nemcsak teljes hiánya minden ügyiratnak és iktatókönyvi bejegyzésnek e rendelkezések felől, hanem Weber rendőrigazgató egy rövid jelentése is márcz. 3-ról. (»Széchenyi-Akten«.)

[2] Hiersch összefoglaló, már id. jelentése 1859 nov. 20.

A rendőrigazgató Weber udv. tanácsos s mellette a haditerv lelke Felsenthal úgy intézték a dolgot, hogy a szükséges számú rendőri tisztviselők és közrendőrök márczius 3-án reggel 7 óra előtt a megjelölt állomás- vagy őrszobákban a tettre készen együtt legyenek és minden indiszkréczió megelőzése czéljából csak itt és csak ekkor értesüljenek arról, hogy mit és kinél kell cselekedniök.[1] Igy is történt. Az »ellenség« főhadiszállását a Görgen-féle gyógyintézetet Felsenthal kormánytanácsos vállalta magára, kiválasztván segédeiül Berka András rendőrségi biztost, a döblingi rendőrségi kerület vezetőjét, Ponset Lajos rendőrségi biztost, Kupferschmied és Steykal Ferencz rendőri aktuáriusokat és — Görgennére való tekintetből — egy női segéderőt. Ezek s az alájuk kivezényelt 16 rendőr a télvégi reggel pirkadásakor már kinn voltak a döblingi rendőrbiztosság hivatalos helyiségeiben s itt megtudván küldetésük czélját, a készentartott bérkocsikon azonnal a felsődöblingi gyógyintézethez hajtattak.[2]

Az épületet a rendőrök már jóval 8 óra előtt körülvették s a tisztviselők már 8 előtt bejelentették látogatásukat Széchenyinél, a ki régesrég ébren volt már s szokása szerint szobáiban föl s alá járkált; aztán pedig Görgennél és nejénél, a kik a maguk lakosztályában még mélyen aludtak.

Széchenyi szobáinak, szekrényeinek és íróasztalainak tüzetes átvizsgálása Berka és Kupferschmied föladata volt, a kiket meglepett nemcsak a szekrények és íróasztalok nagy száma, a nagy és kényelmes, 4 tágas szobából és egy előszobából álló lakásban, hanem még inkább a bennük talált iratok »óriási mennyisége«,[3] a melyek mindegyik szobában, minden szekrényen és íróasztalon látszólag rendetlenségben hevertek. »Nem egy nap, hanem hónapok kellenének, — mondja a házkutatásról fölvett jegyzőkönyv[4] — a hatalmas tömegű iromány alapos átvizsgálására.« És ez nem túlzás, nem hivatalos frázis, hanem a való igazság megállapítása. Berkáék hát és később

[1] Felsenthal jelentése 1860 márcz. 3. (jelen kötet, *Függelék* 17. sz. a.).

[2] A Széchenyinél tartott házkutatásról Falk és Kecskeméthy elég részletesen szólnak ismeretes műveikben, Széchenyi és az intézetbeliek elbeszélése nyomán. Én e kútfőket természetesen fölhasználtam; de a hol kellett, kijavítottam és kiegészítettem a rendelkezésemre álló hivatalos rendőri iratok és jelentések alapján.

[3] Berka jelentése márcz. 3. (l. jelen kötet, *Függelék* 18. sz. a.).

[4] Lásd jelen kötet, *Függelék* 19. sz. a.

Felsenthal, a ki jobbnak látta a maga személyében előbb a Görgenék lakosztályában folyó kutatást ellenőrizni és csak utóbb lépett be Széchenyihez, nem tehettek egyebet, mint hogy futó pillantást vetettek az egymás után kiemelt iratokba és az eltiltott könyvek miatt a szekrényekben lévő könyvekbe és azt, a mi első pillanatra politikai tartalmúnak látszott lenni, mint elkobzandót félretették.

Igy került Széchenyi sajátkezű levélfogalmazványainak legnagyobb része, a hozzá intézett levelek tekintélyes része, ha pláne magyarnyelvű volt, aztán kisebb-nagyobb alkalmi, schlagwortszerű följegyzéseiből, a melyeket mint valamely megírt avagy tervezett műve vagy levele czéljaira fölhasználandókat tett papirra, egész halmaz az elkobzott irományok közé. Jó fogást véltek tenni Berkáék, mikor egy negyedrét nagyságú bekötött kéziratra akadtak, mely az 1848-49-iki magyarországi és erdélyi forradalom okairól szóló, franczianyelvű fejtegetéseket tartalmazott gr. Bánffy Dénestől.[1] Még jobbat, mikor egy másik kézirat bukkant elő Széchenyi sajátkezű fogalmazatában és tisztázatban: »Disharmonie und Blindheit, eine Diatribe rhapsodisch und in Eile skizziert« czímű, mely már bevezető soraiban is kihívta maga ellen a rendőrséget.[2] De a legértékesebb zsákmánynak ígérkezett Széchenyi egy folyó naplója, mely 1859 október elejétől a házkutatást megelőzött napig foglalja magában a döblingi remete napi bejegyzéseit.[3] Mi sem jellemzőbb, noha természetes, hogy egy tollrajzra, egy Bach-huszárt ábrázoló karikatúrára is rátette kezét a rendőrség és igen nagy fontosságot látszott tulajdonítani az 1859 ápril 28-iki hadi manifesztumnak, mely a császár által a franczia-piemonti koalíczió ellen adatott ki. E manifesztum példányának szövegét vörös írónnal írt fölkiáltó és kérdőjelek kísérték; alul a császár névaláírása alatt oda, a hol a pecsét-helyet jelölő siglum L. S. állott, egy akkortájt Ausztriában divatos rajz, egy ú. n. Vexirbild volt odatűzve: Viktor Emmánuel arczképe, melyet úgy rajzolt meg a »művész«, hogy az felfordítva szamárfejet ábrázolt. A gróf, a kinek érthetetlen volt az ily csekélységen kapó rendőrség megütközése, a hozzá intézett kérdésekre bizonyos szarkazmussal azt felelé, hogy ő maga tűzte oda a furcsa rajzot pecsét helyett a

[1] L. e könyv végén az elkobzott iratok jegyzékében: *G)* Vegyes iratok, I. Dolgozatok *a)* alatt. — Az emlékiratról vesd össze *Marczali* közleményét, Budapesti Szemle 1889. évf.

[2] Ezzel a második könyvben bőven kell foglalkoznom.

[3] Jelen kötet egész terjedelmében hozza a naplót.

császári manifesztumra.[1] Nagy elégtételt szerzett ellenben Felsenthalnak, hogy Széchenyi könyvei közt az eltiltott Blick egy példányát lefoglalhatta s különösen, hogy talált Széchenyi fogalmazatai közt egy ívet, melyen a lapszélen Széchenyi kezeírásával a következő fölirat volt olvasható : 20. Febr. 1859. Anhang an Blick, s mely Ausztria hűtlenségéről és háládatlanságáról tartalmazott schlagwortszerű följegyzéseket. Már egyedül maga ez a dátum odautalt, hogy Széchenyi a Blick szerzője. Ha semmi egyéb eredménye is nem lenne a házkutatásnak, mint ezen szerzőség kétségtelen megállapítása, azzal is meg lehetne *kifelé*, a nagyközönségre való tekintettel, elégedve lenni. Senki nem mondhatná, hogy hiába vert föl a rendőrség a humanitás minden szabálya ellen egy egész gyógyintézetet. Azaz jobban mondva, a külföldi lapok nem híresztelhetnék ezt ; mert hiszen a bécsi, a döblingi közönség a két tuczatnyi rendőrtisztviselőt és közrendőrt rebus peractis visszatérni látva, nem a humanitás megsértésén bánkódott, hanem annak a hírnek örült, hogy Görgen gyógyintézetében »bankjegyhamisításnak«, az akkori évek egyik epidemikus betegségének nyomára jöttek.[2]

Persze befelé pro foro interno a Blick szerzőségének konstatálása nem volt volna már igazi eredmény. A mire Thierry az előadottak után vadászott, a mire lecsapni akart, az nem a Blick, hanem olyan a külfölddel folytatott levelezés volt, mely Széchenyinek és elvbarátainak a franczia és angol udvarokkal való összeköttetését bizonyítja. Lehet, hogy Széchenyi lefoglalt levélfogalmazványaiból ez kitűnik. Sem ideje, sem föladata nem volt azonban Felsenthalnak ezt most megvizsgálni ; az ellenben bizonyos volt, hogy az összes, noha csak sietve átnézett iratcsomagok közt, melyek Felsenthal, Berka és Kupferschmied kezén megfordultak, egyetlen egy külföldi származású politikai kompromittáló darabot sem sikerült fölfedezni. Ezt mind a kormánytanácsos, mind Berka kénytelenek voltak sajnálattal bejelenteni.[3]

Széchenyi az egész idő alatt nyugodt méltósággal viselkedett. A házkutatás elé sem óvással, sem egyébként a legcsekélyebb aka-

[1] A Széchenyinél a házkutatás alkalmával lefoglalt iratokról kimerítő jelentése van Nečašek Frigyesnek, a rendőrminisztérium elnöki osztályához beosztott rendőrbiztosnak (a kit ügyes tolláért már említettem) 1859 márcz. 26. (»Széchenyi-Akten«.)

[2] Felsenthal jelentése, l. jelen kötet, *Függelék* 17. sz. a.

[3] L. Felsenthal és Berka jelentéseit, jelen kötet, *Függelék* 17. és 18. sz. a.

dályt sem gördítette; udvarias és előzékeny volt a rendőrtisztviselők iránt, mint ezek ő iránta; Felsenthal külön is kiemeli, hogy őt, mikor Görgentől átment Széchenyihez, a gróf »chevaleresque« udvariassággal fogadta.[1] »Egy pillanatra sem ingott meg az igazi gavallérember magatartásában, — mondja róla Felsenthal — s érthető ingerültsége csak alighogy kissé átcsillámlott.«[2] Ez az ingerültség azonban csak pillanatnyi volt s csak abban mutatkozott, hogy egy levelet és valami fogalmazatot a rendőrtisztek előtt összetépett; de nem kísérté meg egy gesztussal sem megakadályozni a közrendőrt abban, hogy a széttépett levél és fogalmazat darabjait összegyűjtse és külön borítékba tegye.[3]

A reggeli 8 órától déli 12-ig tartó házmotozás alatt különben Széchenyi mással foglalkozott, hagyta Felsenthalékat tetszés szerint működni. Még a kormánytanácsos belépése előtt föltűnt neki a sok egyenruha közt egy polgári ruhába öltözött komoly férfiú, a ki, mint saját vallomásából értesülünk, polgári rendőr s azzal a kizárólagos föladattal volt megbízva, hogy Széchenyi személyét a házkutatás tartama alatt föltűnés nélkül, de szakadatlan figyelemmel kísérje.[4] A tisztességes és csöndes viselkedésű czivilember Széchenyinek megtetszett. Az akkori idők szokása szerint a gróf igen finom burnótot használt s ezzel a jóembert megkínálta s beszédbe ereszkedett vele, majd unalmasnak találván a hosszantartó házmotozást, egy sakkjátszmára hívta meg emberünket. De Groscheck József, ez volt a detektív neve, nem fogadta el a szíves meghívást, mert »szolgálatban« volt. Ezt méltányolta Széchenyi, megdícsérte érte. »Szeretem — mondá — az oly embereket, a kiknek kötelességük mindennél előbbre való.«[5]

Néhány perczczel déli 12 előtt elkészült a házkutatásról fölvett jegyzőkönyv, melyet Széchenyinek kellett először aláírnia. Mély meg-

[1] »Der Gefertigte wurde vom Grafen Széchenyi mit chevaleresker Höflichkeit empfangen« — mondja Felsenthal id. jelent.

[2] »Der (Széchenyi) wenngleich er die Haltung des Cavaliers nie aus den Augen lassend, jedoch eine wohl erklärbare Gereiztheit durchschimmern liess.« Felsenthal id. jelentése.

[3] A széttépett fogalmazat a »Disharmonie und Blindheit« fogalmazatának első hét levele (a széttépett darabok most is ott vannak e fogalmazványnál) és Kecskeméthy egy levele, melyben hivatalával való elégedetlenségét fejezi ki s arról szól, hogy egy ügynöki irodát szeretne nyitni.

[4] Jegyzőkönyv Groscheck vallomásáról márcz. 4. (»Széchenyi-Akten«.)

[5] U. o. — Groscheck a jegyzőkönyv írásánál fontoskodott s úgy adta elő az egész dolgot, mintha Széchenyi nagyon sincerizált volna vele!

illetődés fogja el a magyar embert, ha olvassa Széchenyi aláírását ezen a hivatalos ügydarabon arról a rendőri cselekményről, mely Széchenyi életére oly végzetes befolyású lőn. Láthatólag reszkető kézzel írta alá névaláiegyzésével kapcsolatban az öreg döblingi remete a következőt: »Hálás elismeréssel a humanitásért, a melylyel az illetők kötelességüket teljesíték. Gr. Széchenyi István s. k.«[1]

A Görgen lakosztályában megejtett házkutatás már nem oly gépiesen és csöndesen folyt le. Görgennek előbb bizonyos kérdésekre kellett válaszolnia, de meg saját maga is szükségét érezé az őt oly kellemetlenül meglepő és intézetére ártalmas rendőri intézkedéssel szemben magát igazolni, a mi eo ipso Széchenyi mentegetésével és természetesen kedélybaja óriási felfuvásával, gyógyíthatatlan elmebajjá való minősítésével együtt járt. Becsületszavára és hivatása kötelességére utalva, a jegyzőkönyvbe is fölvétetni kérte, hogy Széchenyi egészségi állapota javult ugyan, de a gróf még mindig elmebeteg. Megkísérté aztán Felsenthalnak azzal imponálni, hogy Széchenyi sok látogatója közül kiemelte a miniszterelnököt gr. Rechberget, a ki Széchenyit az ősz folyamán tényleg fölkereste. Tettetett vagy igazi naivitás volt-e Görgentől az, hogy mikor Széchenyi egy-két jelesebb látogatója nevére hivatkozott, megjegyzé, hogy »üzleti ügyekben meg szokta a grófot látogatni Deák Ferencz vagy Feri[2] Zalából«, nem dönthetem el. Hogy pácziense nagyon sokat ír s valószínűleg politikai tartalmút is, azt annak különös hangoztatásával emelte ki Görgen, hogy Széchenyi maga sohasem nyomatott ki semmit, de lehet, hogy látogatói összeállíták gondolatait és kinyomaták.[3] Az irodalommal foglalkozó Kecskeméthyt és Falkot mint olyan látogatókat nevezte meg Görgen, a kik politikai kolportőrjei lehettek Széchenyinek; különösen utalt a jó orvos Kecskeméthyre, mint a ki az ő, Görgen, bizalmával visszaélt, mikor a pölöskei ispán képében jelenteté be magát az intézetben. Ha netán valami kompromittáló dolgot nyomatott volna a gróf, így nyilatkozott Görgen Steyskal

[1] »Mit dankbarer Anerkennung der Humanität, mit welcher die Betreffenden ihre Pflicht erfüllten. Gr. Stephan Széchenyi mp.« (l. jelen kötet, *Függelék* 19. sz.)

[2] »In Geschäftsangelegenheiten besucht ihn der Ferenz oder Feri Deák aus dem Salader Komitat«. — (l. jelen kötet, *Függelék* 20. sz.) Már maga ez a mondás napnál világosabban mutatja Görgen politikai tudatlanságát, a melyre föntebb a szövegben czéloztam.

[3] Ezt Széchenyi Görgen feleségének mondá, mikor ez a »Blick« szerzősége felől kérdezte őt.

előtt, ez csak Kecskeméthy kezén mehetett keresztül átdolgozás végett, mert »a gróf maga semminemű nyelven nem képes egy összefüggő mondatot írni«.[1] »Hiába kértem Kecskeméthyt többször is, hogy ne vállaljon el semmiféle megbízást Széchenyitől.« E vallomások és megjegyzések után átadta Görgen Felsenthalnak a birtokában levő, Széchenyire vonatkozó iratokat, t. i. leveleket, melyeket a család tagjai és barátai ő hozzá az orvoshoz írtak s aztán a melyeket Széchenyi maga intézett betegsége első idejéből orvosához, végre azokat, melyeket a család tagjai vagy barátjai magához Széchenyihez intéztek ugyanebből az időből, a melyeket azonban Görgen tekintettel Széchenyi akkori állapotára, nem adhatott át neki.[2] Csak e levelek kézbesítése után kezdette meg Steyskal a részletes motozást Görgen szobáiban s mindkét fél megelégedésére megállapíthatta, hogy semmi gyanusnak nem akadtak nyomára.[3]

Míg Felsenthal és Steyskal Görgent vallatták, az alatt Ponset rendőrbiztos, előre küldvén a melléje adott női segédet, az orvos feleségével kezdte meg a rábízott feladat teljesítését, mely elég élénken és mozgalmasan folyt le. Az asszony tüstént nyiltan kijelenté, hogy nála a gróftól iratok vagy könyvek lehetnek vagy vannak, s ennek mindjárt meg is adta magyarázatát. Ő, mondá, Széchenyit csak 1858 nyara óta ismeri, a mikor Karlsbadban időző férje távollétében az intézet administrativ ügyeit vezette és ez alkalommal Széchenyit, mint a többi páczienst meglátogatta. Ettől kezdve alkalma nyílt a grófot közelebbről megismerni, tőle olvasás végett könyveket kapni. Széchenyinek az a szeszélyes ötlete támadt, melyet a betegnél ő is mint orvosának neje respektálni tartozott, hogy nemcsak ezeket a kölcsön adott könyveket, hanem egyáltalán minden ő hozzá vagy férjéhez írásban intézett kívánságát, — hogy a leveleket ne kelljen pecsételnie és czímezgetnie — nagy, szekrényszerű kartonokban küldte

[1] Dr. Görgen mondá Steyskalnak: »Graf Széchenyi selbst vermag in gar keiner Sprache eine zusammenhängende Periode zu schreiben.« (Steyskal hivatalos írásbeli »Aeusserung«-ja 1860 márcz. 3. »Széchenyi-Akten«.) Görgen e nyilatkozata mutatja, mily kétségbeesetten védelmezte magát rémültében a házkutatás miatt!

[2] Egy rendőri följegyzés szerint (»Bei Dr. Görgen beanständet«) 77 drb levelet adott át Görgen, köztük az »Önvallomást« s a jelen kötetben (Sz. levelei) 1—6. sz. a'att közölt leveleket. Legnagyobb részüket visszakapta Görgen Sz. halála után; csak néhány maradt vissza a rendőrségnél.

[3] L. jelen kötet, *Függelék* 17. és 20. sz., aztán egy rendőri jegyzék s. d. és Nečašek jelent. márczius 23. a Görgennél lefoglalt iratokról (»Széchenyi-Akten«).

át, melynek kulcsai Széchenyinél és Görgenéknél voltak és a melyek ketteje, kisebb és nagyobb »Confucius«, másik ketteje (szintén kisebb és nagyobb) »Shakespeare« nevet viselt feliratképen; ugyanezen kartonokban kívánta és kapta aztán a gróf Görgenék válaszát is. Most, — mondá az asszony — e négy karton közül három nálam van, a negyediknek Széchenyinél kell lennie, — mi tényleg megfelelt a valóságnak, mert egy Shakespeare föliratú kartont Berka Széchenyinél nem tudjuk mi alapon, csakugyan lefoglalt. A rejtélyes kartonok kulcsainak átvétele után fölnyitásukra került a sor: az elsőben egy üres dobozt találtak, melyről az orvosné a rendőrközeg nagy fejcsóválására azt mondta, hogy tegnap küldte át a gróf ép úgy, a mint most látható. A második kartonban a »Blick« egy jegyzetes példánya volt, a minek magyarázatául az asszony azt mondá, hogy ő másoktól hallván Széchenyi szerzőségét, nem régiben egyenest kérdést intézett e felől a grófhoz, aki azt felelé, hogy ő nem írta a könyvet, hanem mások állították azt össze, legközelebb majd elolvasás végett egy példányt fog Görgennéhez juttatni. Igy került a Confucius-kartonban ezelőtt 10 nappal hozzám, mondá Görgenné, a könyv, melyet nekem sem kedvem, sem időm nincsen elolvasni; de magamnál tartottam, nehogy gyors visszaküldése által azt mutassam ki, mintha semmit nem érdeklődném a könyv iránt és ezzel megsértsem az udvarias grófot. Ezt elhihette Ponset ha akarta, de már a mit a harmadik kartonban, a másik Confuciusban találtak, az olyasmi volt, a miről a nagy zavarba jött asszony bizony nem tudott adni más magyarázatot, mint azt, hogy Széchenyi tudvalevőleg még mindig elmebajos, ha órák hosszáig nem is veszi észre e bajt a vele társalgó. A nagy karton Széchenyi 4 ívnyi kéziratát tartalmazta ezzel a czímmel: »Die Presse in Österreich«[1] s a kormányt és a megvásárolt bécsi sajtót keményen elítélő tartalommal. Ponset még tán elhitte volna, hogy dr. Görgenné csakugyan nem tehet arról, ha egy elmebajos ismerőse őt ilyen olvasmánynyal reméli mulattatni; de Széchenyi rejtélyes megjegyzése és kérése a kéziraton, hogy »e beírt lapokat Görgenné azonnal a nagymamához tegye villásreggelire«[2] és Görgenné ama magyarázata, hogy ez az elmebajos Széchenyi nyelvén azt jelenti, hogy a kéziratot visszaküldéskor a nagyobb Confuciusba kell

[1] Ez az értekezés még foglalkoztatni fog később bennünket.

[2] »Diese Blätter bitte ich gleich in die Grossmama pour son déjeuner zu stecken.« A Görgen nejével fölvett jegyzőkönyvben, l. jelen kötet, *Függelék* 21. sz.

tenni, nagyon megingatta Ponset bizalmát Görgenné igazmondásában; Felsenthal pedig jól tudván, hogy a »Blick« is, a kézirat is a rejtélyes megjegyzéssel elolvasás végett Görgenné mostohaatyjának dr. Gutherznek volt szánva, a ki közt és Széchenyi közt épen Görgenné volt a közvetítő, megelégedetten mosolygott.

Gondolhatni, hogy a 3 karton fölnyitásával házmotozási tisztjét nem tartotta Ponset megoldottnak, s Görgenné összes bútorait alapos vizsgálatnak veté alá s nem egészen eredmény nélkül. Egy kisebb iratcsomag került még elé, melyről állítása szerint — a mi hihető — az érthetően nagyon izgatott úriasszony egészen megfeledkezett s melyet már egy évvel ezelőtt vissza kellett volna — mint mondá — küldenie Széchenyinek. A rendőrbiztos nem akarta őt ezen utóbbi állítása s jegyzőkönyvi vallomása valótlanságának kimutatásával még nagyobb zavarba hozni. A csomagban ugyanis Hollánnak Széchenyihez csak pár hóval azelőtt írt levelei s egy még újabb munkálata voltak, tehát csak nemrégiben küldethettek át az asszonyhoz. Felsenthal másként magyarázá a »leletet«. Hollán leveleit és munkálatát olvasás végett Gutherzczel közölte mostohalánya útján Széchenyi; az ügyvéd a közleményeket elolvasta, visszaadta Görgennének, de ez valami okból megfeledkezett a csomagról, melyet pedig fölírása: »Holla!!!« föltűnővé tett, Széchenyinek visszaküldeni.[1]

A döblingi expedíczióval a kormánytanácsos csak nagyjából volt megelégedve, a fődolgot, a keresett külföldi politikai levelezést, nem találták; Széchenyi és társai külföldi összeköttetései földerítését a lefoglalt iratokból az első belepillantásra nem mutatták ki. Lehet, hogy alapos vizsgálatok — gondolá Felsenthal — ki fogják ezt deríteni, s aztán ki tudja, mit nem hoz napfényre a Széchenyi szűkebb köréhez tartozóknál véghezvitt házkutatások eredménye?

Dr. Gutherznél, a ki az Am Hofon lakott s ott tartott ügyvédi irodát is, Mayerhofer Károly rendőrfőbiztos már reggel 7 órakor megjelent — nagy reményekkel. Hiszen a liberális és alkotmányos nézetei miatt amúgy is gyanus embert nem csupán Bichler árulta be, mint Széchenyi titkos levelezése előmozdítóját, hanem mint láttuk, Inkeyné is megvádolta az emigráczióval való összeköttetéseivel s Pulszky levelezése közvetítésével. Annál kellemetlenebb volt hát a rendőr-

[1] Minderről a Görgen feleségével fölvett jegyzőkönyv (l. jelen kötet, *Függelék* 21. sz.) és egy rendőri referens kelet nélküli jelentésféléje a Görgen-családnál »beanständet« iratokról (»Széchenyi-Akten«).

ségnek, hogy ez a házmotozás egyáltalán eredménytelenül végződött. Mayerhofer a legkisebb nyomát sem tudta Gutherz lakásán és irodájában akár Pulszkyval, akár Széchenyivel, akármiféle más magyar párttal vagy politikussal való összeköttetéseinek fölfödözni. Az ügyvéd ki is jelenté, hogy elégtételt fog magának szerezni, kérdést intézni, hogy mi okon kompromittálta őt a hatóság kliensei előtt, s valóban tudomásunk van róla, hogy a rendőrminisztérium egy bizonyítvány kiállításával elégtételt adott neki.[1]

A Széchenyi-fiúk lakásán megejtett házkutatással is fölsült az ideküldött expedíczió, mely Lazzer Károly rendőrfőbiztosból, Wohl rendőrfogalmazóból és 3 polgári rendőrből állott. Béla gróf egy idő óta Budapesten az Angol Királynőhöz czímzett szállodában lakott s bécsi szobáit öcscsének Ödönnek engedte át. Ennél foglalt hát le Lazzer, hihetetlen kritikátlansággal, néhány teljesen közömbös és értéktelen levelet barátjaitól 1858 és 59-ből. Lehet különben, hogy az elkobzásra némi jogalapot látszott kihalászni Lazzer, mikor Béla gróf leveleiben »bizonyos politikai öntudat magasabb fokát« födözte föl, mint a ki ismételve is inti öcscsét, hogy ne feledje el magyar voltát és azt, hogy gr. Széchenyi István fia. — A döblingi remete kedvencz mostohafia, gr. Zichy Géza lakosztályában Lazzer valamivel jobb fogást vélt csinálni. Három példányban is megtalálta itt a Széchenyinek és Széchenyi körének tulajdonított politikai röpiratok egyikét, a »Zur ungarischen Frage« czíműt, aztán egy a protestáns pátensről szóló be nem fejezett rövid iratot. Lazzer és fölebbvalói nem alap nélkül hitték, hogy gr. Zichy Géza édeskeveset törődik a magyar protestánsok dolgával s így a kézirat eredete minden bizonynyal mostohaatyjára vezetendő vissza. Elkobozta hát a rendőrfőbiztos a kézirat-töredéket és mellé egy elegáns kötésű naplókönyvet, melynek ugyancsak néhány lapját töltötték be a Zichy Géza magándolgaira vonatkozó följegyzések, de a melynek a rendőri tisztviselő szemében bizonyos gyanus érdeket kölcsönzött az, a napló első lapján álló következő ajánlás: »Megelégedést, szerencsét, boldogságot ne keress künn, de magadban. Nov. 20. 1858. Széchenyi István.«[2]

Nagy szerencséje volt ellenben Lazzernek a Széchenyi-fiúk lakásán lakó Kiss Mártonnál, Széchenyi írnokánál. Kiss teljesen érdek-

[1] Mayerhofer Károly rendőrfőbiztos jelentése 1860 márczius 3. (»Széchenyi-Akten«) és Nečašek jelentése márczius 21. (U. o.)

[2] Lazzer Károly főrendőrbiztos jelentése 1860 márczius 3. (»Széchenyi-Akten«) és Nečašek jelentése márczius 21. (U. o.)

nélküli, magyarnyelvű iratait íróasztala fiókjában lefoglalta ugyan, de a fősúlyt azokra az iratokra fektette, a melyeket Kiss nem tudni mi okból egy kézi útitáskában helyezett el. Az útitáska két kézirati művet tartalmazott. Az egyik fogalmazványban és Kiss másolatában Széchenyi »Önismeret« czímű műve (úgy látszik első redakcziójának töredéke).[1] A második egy közel 800 ívrét oldalnyi magyar munkának Széchenyi kezével írott eredeti fogalmazványa, a márczius 3-iki összes házkutatások eredményeinek rendőri szempontból is valódi koronája. E nagy mű alább a maga helyén foglalkoztatni fog bennünket. Egyelőre legyen elég csak azt említeni meg, hogy a mű nagy jelentőségét a rendőrminisztériumnál azonnal fölismerték.[2]

A mi Széchenyi döblingi publicistikai kis gárdáját illeti, a náluk tartott házkutatások eredménye Thierry várakozását még csak a legtávolabbról se elégítette ki. Még csak az árnyékát sem találták a rendőrközegek annak, a mit kerestek és találni reméltek. Falk Miksánál, a ki akkor az első osztr. takarékpénztár fogalmazója volt, Würzner Fülöp rendőrbiztos jelent meg a szokásos kísérettel; először lakásán, aztán hivatali szobájában vett minden iratot szemügyre. Falk nagy nyugalommal nézte a nyomozást, melynek okát magyar voltában és abban kereste, hogy munkatársa a magyarbarát bécsi »Wanderer«-nek meg a Pesti Naplónak; kijelenté Würzner előtt, hogy a házkutatásról nem fog ugyan írni a lapokba, de a dolgot nem fogja abbanhagyni. Würzner buzgó keresésének igen szerény lőn az eredménye; Falk németnyelvű iratai bizony semmi okot nem szolgáltattak az elkobzásra; lehetetlen volt lefoglalni őket, ellenben mindazt a levelet, a melyet Falkhoz barátai és ismerősei magyar nyelven intéztek, a magyarúl nem tudó rendőrbiztos egyszerűen elkobozta.[3] Ez a lefoglalt s később Széchenyi elkobzott irataihoz csatolt anyag az 50-es évekből tuczatjait tartalmazza a legjobb nevű magyar zsurnaliszták és publicisták Falkhoz írott, főleg irodalmi s hírlapirodalmi tartalmú leveleinek. Csak Csengery Antal, gr. Dessewffy Emil, br. Kemény Zsigmond, Királyi Pál, Pompéry, Szilágyi Ferencz, Török János, Úrházy György és Vas Gereben neveit említem.

[1] Ez kiadatott 1860 májusában az özvegynek valószínűleg a többi restituált iratokkal. Nečašek erről a visszaadott Önismeret-töredékről azt mondja dátum nélküli jelentésében: »völlig unbedenklich«. (»Széchenyi-Akten«).

[2] Lazzer id. jelentése 1860 márczius 3. és Nečašeknek az előbbi jegyzetben idézett kelet nélküli jelentése.

[3] Würzner Fülöp rendőrbiztos jelentése 1860 márczius 3. (»Széchenyi-Akten.«)

Kecskeméthy Aurélt, mint rendőrtisztviselőt, az a kétes értékű tisztesség érte, hogy az ő lakása átkutatását maga a rendőrigazgató, Weber udv. tanácsos vállalta magára s míg Weber a lakást motozta át, addig egy bizottság Kecskeméthy hivatalos szobájában nézett át minden zeget-zugot. Itt persze semmi lefoglalni való nem került elő; míg ellenben a lakáson Kecskeméthy különféle rég megjelent czikkeinek fogalmazatait és a mi fő, ép úgy mint Würzner Falknál, Kecskeméthy barátainak és ismerőseinek hozzá intézett legnagyobbrészt magyarnyelvű leveleit kobozta el a szigorú udv. tanácsos, Kecskeméthy rideg főnöke, a kinek sivár lelkében ezen levelek írói egyikének és másikának, pl. egy Danieliknek vagy egy Kemény Zsigmondnak a neve a legsötétebb gyanut keltette föl.[1] Maguk a levelek hasonlóan a Falknál lefoglaltakhoz, tisztán irodalom- és művelődéstörténelmi jelleggel bírnak s a két imént említetten kívül főként a következő neves íróktól és kiadóktól származnak: Csengery Antal, Emich Gusztáv, Frankenburg Adolf, Heckenast Gusztáv, Hunfalvy János, Pákh Albert, Szilágyi Ferencz, Török János és Vajda János.[2]

A gárda harmadik tagját, Hollán Ernőt, a Széchenyi-fiúk lakásán kereste először a rendőrség; de Hollán a jól ismert Hôtel Wandl-ban a belvárosi Szt. Péter-templom mögötti szállodában lakott. Itt tört hát rá Hübsch rendőrbiztos, a ki természetesen gyorsan készen lőn a motozással, mert hiszen utazóember levél- és irattárakat nem hurczol magával. Az elkobzásnak áldozatul esett Hollánnak egy zsebbeli kis jegyzőkönyve, mely az 1859 okt. és 1860 febr. közti időből naplószerű följegyzéseket tartalmaz magyar nyelven. Ez maga elég volt volna az elkobzásra, ha a naplóban előforduló nevek nem mutattak volna is a »lelet« fontosságára.[3] Tartalmát megvizsgálni és belőle Széchenyi titkos összeköttetéseinek nyitjára jönni volt a további föladata. Előre mondhatjuk, hogy nem sikerült.

* * *

[1] Weber rendőrigazgató jelentése 1860 märczius 3. (l. jelen kötet, *Függelék* 22. sz.).

[2] A Kecskeméthynél és Falknál lefoglalt irodalomtörténeti stb. értékű leveleket dr. Angyal Dávid készíti sajtó alá.

[3] Hübsch rendőrbiztos jelentése 1860 márczius 3. és »Abschrift einer vertraulichen Mitteilung« czímű irat 1860 ápril 4-ről. (»Széchenyi-Akten«.)

A márczius 3-ki házkutatásoknál elkobzott iratok tanulmányozás végett kiadattak a rendőrminisztérium és a külügyi »haute police« osztály legmegbízhatóbb tisztviselőinek. Ezek nem egy olyan darabot állapítottak meg az iratok között, a melyek alapján nem csupán a rendőri, hanem esetleg a bűnfenyítő eljárást is megindíthatónak gondolták, mint alább látni fogjuk, a döblingi remete ellen. Az előbbiek közé a gyűlölt és eltiltott Blickre vonatkozó, azon már említett följegyzés tartozott, mely 1859 febr. 20. kelettel és »Anhang an Blick« fölirattal tüstént a házkutatás után lebilincselte Felsenthal figyelmét, végleg megerősítvén őt abban a régebbi föltevésében, hogy a famózus könyv írója Széchenyi. Ide tartozott aztán a rendőrminisztériumi átvizsgálás alkalmával fölfedezett két sajátkezű levélfogalmazványa Széchenyinek egy londoni ismerőséhez, Mr. Smithhez. Ezek elsejében, 1859 ápr. 24-ről, tudatta londoni barátjával, hogy fia neki Angliából egy német könyvet küldött, mely őt nagyon mulattatá; igaz-e, kérdé Széchenyi Smithtől, hogy abból a »sárga izéből« több ezer példány jelent volna meg? És mi lőn e példányokkal? Mert Bécsben senki nem látott közülük egyet sem és nem tud róla semmit.[1] Az óvatosan írott levél könnyen félrevezethette volna a rendőrminisztériumot Széchenyi szerzősége tekintetében, ha a második levél fogalmazata, 1859 május 11-ről, el nem árulja vala íróját. Ne küldjön neki, kéri Smithet, a kiről most már Széchenyi Béla közléséből tudjuk, hogy senki más, mint Rónay Jáczint, e kitűnő benczéspap s akkor Londonban élő emigráns volt, »csak egy fontot sem a neki fizetendő kétszáz font sterlingből, hanem küldje szét a világ minden részébe, csakhogy mielőbb elterjedjen.« No, már ez, mondották a rendőrminisztériumnál, csakugyan nem vonatkozhatik sterling fontokra, hanem csak könyvekre, s erre vallott a levél folytatása, mely a munka nagy sajtóhibáiról szólott, a melyek miatt »sok helyen tökéletesen ki van facsarva az értelme«. Azt a kis »hiba tudnivalót«, melynek elkészítését Széchenyi Rónaytól kérte, valóban ott is találta a rendőrség a Blick végén.[2]

De ezeket a leveleket, bármi kapóra jöttek is Thierrynek, a háttérbe látszottak tolni azok a schlagwortszerű följegyzések az elkobzott iratok közt, a melyeket megannyi fölségsértéseknek lehetne

[1] Az érdekes levél fogalmazata Bécsben a »Széchenyi-Akten« közt; kiadta Széchenyi Béla a Rónay birtokában volt eredetiről: Új Magyar Szemle, szerk. Várnai, 1903 febr. füzet, 30. lap.

[2] E második levélhez is az előbbi jegyzetre utalok.

egy kis rosszakarattal minősíteni; főként azonban a Széchenyinél elkobzott Disharmonie és a fölségsértés miatt emelhető vád szempontjából még ennél is sokkalta nagyobb súlyú, nagyterjedelmű magyar műnek Széchenyi kezével írt fogalmazata, a melyet a szerencsés Lazzer a boldogtalan Kiss Márton bőröndjében foglalt le.

Javában folyt az összes elkobzott iratok tanulmányozása, mikor azt a kínos föltűnést és fölháborodást, a melyet az országban a Széchenyinél véghezvitt házkutatás híre keltett, néhány rövid hétre egy második megdöbbentő bécsi hír országos fájdalommá, nemzeti gyásszá változtatta.

»Egy szó nyilallott a hazán keresztül;
Egy röpke szóban annyi fájdalom!«

Meghalt! Ez volt a röpke, de dermesztő szó. Önkezével vetett véget husvét vasárnapján életének!...

A bécsi törvényszék a hagyatéki eljárás megindítása végett, a rendőrség pedig a márcziusi házkutatás eredményének pótlása czéljából, a Széchenyi lakásán talált összes iratokat és könyveket lefoglalta s azokat sietve átvizsgálta. A vizsgálat oly fontosnak igérkező darabokat mutatott ki, hogy czélszerűnek látszott az egész irományhagyatékot mindenestül bevonni.[1] A róla készült hármas jegyzék és a rendőrminiszteri közegek ideiglenes jelentései után a főbb darabok közül kiemeljük a következőket: Széchenyinek egy vastag naplóját 1848 márcz.-aug. hónapokból; Széchenyinek utolsó naplóját, melyet a házkutatás után (a mikor 1859 okt. és 1860. febr. közötti naplóját tőle Felsenthal elvette) tüstént még aznap márcz. 3-án megkezdett és csaknem haláláig folytatott. Aztán egy fekete pecséttel lepecsételt kisebb csomagot, melyen Széchenyi kezeírásával ez a fölirat volt olvasható: »Nach meinem Tode zu verbrennen. Pesth, febr. 27., 1845.« s a melyet a család jelenlévő tagjainak tiltakozása ellen is visszatartott a rendőrség.[2] Továbbá két vastagabb füzetet Széchenyi sajátkezű fogalmazásával és sajátkezű tisztázatával, melyek szépen kidolgozott atyai intelmeket,[3] egy remek parainesist tartalmaztak id. fiához Bélához 1857 nov. 6. kelettel. — Ezekhez csatlakozott egy-két kisebb

[1] Berka jelentése Sz. fiai panaszáról az eljárás ellen 1860 ápr. 17., rajta Weber rendőrigazgató megjegyzései. (»Széchenyi-Akten«.)

[2] Berka jelentése 1860 ápril 8. (U. o.) A csomag tartalmáról később bőven lesz szó.

[3] Jelen kötet egész terjedelmében hozza.

kiadatlan dolgozata döblingi idejéből, a minő pl. a »Szerelem, szeretet« czímű filozófiai elmélkedés vagy 1848 előttről mint a »Por és sár« töredéke, mind oly dolgok, melyek lefoglalása, elkobzása mellett teljességgel semminemű okot nem lehet fölhozni, a sietségen és a szerfelett nagy gyanakváson kívül. A sietséget, a fejetlenséget az iratok átvizsgálásánál bizonyítja az a körülmény, hogy azok az iratok, a melyeket mint teljesen gyanumenteseket a rendőrség már május 3-án kiszolgáltatott Széchenyi özvegyének,[1] semmivel sem lehettek ártatlanabbak és rendőri szempontból érdektelenebbek, mint az a sok, ugyancsak Széchenyihez intézett levél, a melyet a rendőrség visszatartott és most is őriz az elkobzott hagyaték. Már a mi a második okot, a túlzó gyanakodást illeti, ezt természetesen nagy mértékben növelni kellett annak, hogy az irományok között néhány a rendőrség szempontjából elsőrangúra akadtak a kutató közegek.[2]

Ilyen volt Széchenyinek egy 1858 nov. 20-án kelt utasítása fia Béla számára — egy közelebb meg nem jelölt ügyben — londoni útjára. Az egész utasítás maga nem volt a lefoglalt iratok között, hanem igenis annak Széchenyi kezével írt schlagwortszerű brouillonja. Meghagyja fiának, hogy útjából csak anyjának írjon, de semmi olyat, mely kompromittáló lehetne. Szó van aztán egy ügyvédről, a ki Bélának a pénzt adja Londonban és akit »A« betűvel jelöljön leveleiben; egy ladyról, a kit »B« betűvel jelöljön, egy lordról, a kit »C« betűvel jelöljön. Föladata lesz Bélának Angolországban a »paprikalevest« ügyesen készíttetni el; pénzhitelt nyitni erre a czélra a ladynak, a kinek A e részben alárendelve lesz. Kétezer példány nyomassék, mondja tovább az utasítás, a melyeket egyes utazók hozzanak be. Ha A átveszi a terjesztést, a példányok felének a haszna az övé. A mi azonban a szerzőséget illeti, sem A-nak, sem a ladynak nem szabad tudni, hogy a könyv Széchenyitől való, mert »il y va pour le cou« — »a nyakammal játszom«. A mi a ladyt illeti: ez elég szellemes ahhoz, folytatja tovább az utasítás, hogy fanatikus legyen.[3] Nečašek a rendőrminisztérium elnöki osztályának főbiztosa, helyesen jegyzi meg, hogy

[1] Nečašek jelentése 1860 június 21. (»Széchenyi-Akten«.)

[2] Mindezekről: Berka jelentései ápril 8. és ápril 11. (jelen kötet, *Függelék* 23. és 24. sz.), Thierry Scharschmied tvszéki elnökhöz ápril 12. (u. o. 25. sz. a.), Scharschmied Thierryhez ápr. 13. (»Széchenyi-Akten«) s Nečašek és Prantner kivonatos jegyzéke s. d. ápril 14. után és három, a bécsi tvszéknél készült (A, B, C.) lajstrom ápr. 14. (»Széchenyi-Akten«.)

[3] L. jelen kötet, Széchenyi levelei közt 11. sz. a.

mindez a Blickre vonatkozik »és megdönthetetlenül bizonyítja, mily aggodalmas előrelátással járt el gr. Széchenyi, hogy szerzősége föl ne födöztethessék«.[1] A mit Nečašek nem tudott, mi azóta tudjuk, hogy az ügyvéd A az emigráczióban élő kitünő szerzetes Rónay Jáczint, a derék lady pedig, a ki Széchenyi Istvánnak és Bélának a Blick kinyomatásában segédkezett, a kéziratot a kinyomatás után megőrzés végett magához vette és a kit Béla B betűvel kellett hogy leveleiben jelöljön, Stafford marquis neje a későbbi Southerland herczegné volt.[2]

Még e nevezetes darabnál is nagyobb súllyal bírtak tán a rendőrség szemében Széchenyi néhány ívalakú papirlapra tett odavetett politikai gondolatai, melyeket mint Nečašek helyesen mondja, Széchenyi a maga nagyobb kézirataiban is fölhasznált és a melyek »gyűlölettől lihegnek az osztrák kormány ellen«. De vannak e gondolatok közt olyanok is, folytatta Nečašek, a melyek Széchenyi művében nem használtattak föl. A hol pl. a kormányt azzal vádolja, hogy ez a magyar nemességet mint zsarnokot állítja a nép elé, megfeledkezik azonban arról, hogy az a katonaság, mely 48-ban életveszély közt vergődött haza külföldről a haza védelmére, 95%-ában nem volt nemes, hogy Ausztria ellen 48-ban a magyar hadakban 90% paraszt harczolt és hogy Libényi sem volt nemes, hanem paraszteredetű. Ebhűség nem jellemzé a magyart, szerelmes az uralkodóházba nem volt, esze diktálta, hogy ragaszkodjék hozzá; hogy József nádoron és családján kívül egy Habsburgi sem ismerte és méltányolta a magyart. Némelyik gondolat már egyenes felségsértés számba ment Nečašek előtt, mint pl. az, a hol Széchenyi azt mondja, hogy egy időben gyűlöletesebb ember nem volt egész Magyarországon Ferencz Józsefnél, vagy a hol kíméletlen gúnyt űz a császárból, a ki a körútja alkalmából hivatalosan megparancsolt hódolatokat a legnagyobb naivitással őszintéknek hiszi.

Nečašek mellett a külügyminisztérium udv. titkára, a sok nyelvet ismerő, ügyestollú Prandtner szintén kiemelt kötelesség szerint több e fajta »gondolatot« Széchenyi följegyzéseiből; pl. hogy Napoleon semmivel sem ül gyöngébb jogalapon a trónján, mint Ferencz József a magáén; hogy a császár nem képes a maga nagy fogyatkozásait belátni, s azért jobb volna, ha más kézbe, arravalóbba tenné le jogarát;

[1] Nečašek és Prandtner kelet nélküli, de ápril 14. után készült kivonatos jegyzékében. (»Széchenyi-Akten«.)

[2] Gr. Széchenyi Béla közlése id. h. 27. és köv. l.

majd az a mondás ragadta meg e futva írt följegyzések között Prandtner figyelmét, hogy Ferencz József azt akarja Magyarországgal megcsinálni, a mi II. Józsefnek nem sikerült. De legerősebbnek tetszett a rendőrminisztériumban a följegyzések azon állítása — noha biztosan tudjuk és látni fogjuk, hogy Prandtner osztozott Széchenyi nézetében — hogy a császár, ha így folytatja, Ausztriát saját magával és családjával együtt tönkreteszi...[1]

A rendőrminisztérium előtt hát eléggé tekintélyes halmaza állott már ezekben az iratokban is a legszigorúbb elővizsgálat megindítására alkalmas substratumoknak. Ehhez járultak aztán azok az eltiltott könyvek és röpiratok, melyek Görgennénél, Zichy Gézánál foglaltattak le. Az, a ki a fővádlott lehetett volna ebben a nagyszabásúnak igérkező pörben, mely Széchenyi barátait, különösen a gyűlölt konzervatívokat végkép ártalmatlanokká, hitelvesztettekké teheti, öngyilkossága által kisiklott ugyan Thierryék kezéből; egyik »főbűntársát«, bizalmas írnokát, Kiss Mártont szintén kimenté ugyan a jótevő halál, még ápril havában,[2] a Hermandad körmei közül; de mégis maradtak elegen, a kikre le lehet csapni és a kiknek vallomásából egyet és mást ki lehet majd hámozni — hiszen ez volt a főczél — az elhunyt gróf mesterkedéseiről és magyarországi politikai barátainak vele összefüggő üzelmeiről. A fiatal gr. Széchenyi Béla és Zichy Géza, Kecskeméthy Aurél, Görgen és felesége s talán Gutherz, esetleg Hollán Ernő vallatásai lehetetlen hogy fényt ne derítsenek a rejtelmes »konspiráczióra«!

Mielőtt e tervbe vett vizsgálat és a lefoglalt iratok további sorsát követnők, jó lesz magukat az összes elkobzott iratokat megfelelő kategóriákba összeállítanunk (lásd a következő fejezetet). A fődolog azonban behatóbban megismernünk őket és keletkezésük történetét; ezzel kapcsolatban a politikai eseményeket és viszonyokat és ezek keretében Széchenyi politikai és publicistikai tevékenységét élete legutolsó szakában, a mikről előadásunk II. könyve fog szólni.

[1] Széchenyi e jegyzetei a »Széchenyi-Akten« közt külön borítékban. A kivonatok Nečašek és Prandtner jegyzékében ápril 14. után. (U. o.)

[2] Thierry jelenti ápril 16-án, hogy Kiss Márton ápril 15. éjjel megőrült s a tébolydába kellett szállítani; Weber rendőrigazgató bővebb jelentése erről ápril 18. (»Széchenyi-Akten«.) A szerencsétlen ember a tébolydában nem sokáig élt. Kétségtelen, hogy megőrülése Sz. öngyilkosságával függ össze. Talán az a gondolat zavarta meg agyát, hogy nagy magyar művét ő nála találták meg a márcziusi házkutatáskor és ez adta Sz. kezébe a pisztolyt; tehát, akaratlan, ő volt egyik tényező Sz. gyászos végében!...

VI. FEJEZET.

A Széchenyinél két ízben, életében és halála után, elkobzott, a rendőrminisztériumnál visszatartott iratok jegyzéke.

Azok az iratok és levelek, a melyeket gróf Széchenyi Istvántól márczius 3-dikán és a melyeket lakásán halála után törvényszék és rendőrség lefoglaltak, már régóta nincsenek mind együtt. Igen nagy részüket a két hatóság rövid vizsgálat után teljesen gyanumentesekül, közömbösökül ismerte el s még 1860 májusában kiadta az özvegy grófnénak. Hogy a visszatartott irományok nagyobb része, még a legszigorúbb bírálat szempontjából is, szintén az »unverfänglich« kategóriájába tartozik, ennek föl nem ismerése csak a rendőrség felületességére vagy túlbuzgóságára mutat. A visszatartott iratok közül is a sok ide-odahányás közben, a míg mostani nyugvóhelyükre jutottak, bizonyára nem kis töredék kallódhatott el. Erre utal az a rendetlen összevisszaság, a melyben a »kobozmányt« földolgozása alkalmával találtam. A következőkben tehát Széchenyinek azon elkobzott és halála után lefoglalt iratairól adok áttekintést, a melyek együttmaradtak s a bécsi volt udvari és állami levéltárba kerültek, a hol most is őriztetnek (a míg haza nem fognak kerülni).

A) *Széchenyi István naplói.*

1. 1847. Egy két ujjnyi vastagságú, fekete vászonba kötött negyedrét kötet; czímlapján Széchenyi ezen fölirata: »Deczemb. 3. 1847. Pozsony.« A vastag kötetnek csak első és második lapja van félig-félig beírva; egyébként az egész kötet beíratlanul hagyott tiszta papir.

Az első lap e fölirat alatt: »Aviticität« a következő schlagwortszerű följegyzéseket tartalmazza: »Si vous voulez, uti possidetis. Allein ohne Fideikommiss nicht. Ich werde alles dagegen tun. Lieber nichts . . . ha nemzetiség rovására! Wenn ich Franzose (Nationalität gesichert): ám peregjen le. Der gegenwärtige Zustand ist mir so ecklich; Viele machen sich auch da Illusionen. Neulich Pohlen: Zamojszky! Der Pohle — elvérzett oroszlán —, mi: egy önfertőztetés által erő nélküli, saját magunkat mindig mystifikáló, magunkat túlbecsülő nép.«

A második lapon a következő bejegyzés áll: »Ich bin Angloman. Nicht Frankreich! Besseres kenne *ich* nichts! Was wir lesen, ist entweder falsch, oder Überbevölkerung! Irland . . . vier Menschen auf ein schlechtes Joch. Ein Million transportieren kostet nach Vaudianer [sic!] 1000 (Gulden) per Kopf — 1000 Millionen — und doch nichts geholfen.«

2. 1848 márcz. 19.—szept. 4-ig terjedő sajátkezű napló, jó két ujjnyi vastag, fekete bőrbe kötött és sárgaréz zárral és kulcscsal ellátott negyedrét kötetben 138 lapon. Ezen napló másolatát jelen kötet in extenso hozza.

3. 1859 okt. 2.—1860 márcz. 1-ig terjedő sajátkezű napló, egy ujjnyi vékony, májvörös színű bőrbe kötött, ívrét alakú kötetnek első 16 levelén. Ezen napló másolatát is hozza jelen kötet.

4. 1860 márcz. 3.—1860 ápr. 1-ig terjedő sajátkezű napló, egy ujjnyi vastag, kávébarna bőrbe ízlésesen bekötött ívrétalakú kötet négy első levelén, — Széchenyi e legutolsó naplóját is egészében hozza jelen kötet.

B) *Széchenyi István nagyobb művei.*

1. 1857. Egy *czím nélküli* nagyterjedelmű, közel 700 nagyívrét oldalra terjedő magyar munka; politikai álmodozás és szatira a Bach-rendszer ellen; iratott 1857 április és november hónapjai között. Mindvégig Széchenyi fogalmazása. A művet jelen kiadvány második kötete in extenso fogja hozni.

2. 1860. *Disharmonie und Blindheit.* Eine Diatribe, rhapsodisch und in Eile skizzirt. Széchenyi fogalmazata 62 nagyívrétű oldalon. Az első 7 levelet a házkutatás alkalmával szétszaggatta, de a széttépett papirdarabok a többihez csatoltattak. A művet jelen kötet in extenso hozza.

3. Ugyanezen mű idegen kézzel írott tisztázata 109 ívrét oldalon.

C) *Széchenyi István kisebb dolgozatai és töredékek.*

1. 1842. Töredék a »Garat«-ból 31 ívrét oldalon. Egykorú kéztől származó tisztázat egy borítékban, mely ezt a föliratot viseli: »T . . . . T. IV.« A töredék nem egyéb, mint a Viszota Gyula által kiadott »Garat« (Budapest, 1912) negyedik és pedig teljes fejezete (Viszotának csak a fejezet első fele állott a kiadáskor rendelkezésére).

2. 1856. »Szerelem, szeretet« aesthetico-ethikai értekezés Széchenyi fogalmazatában 7 nagyívrétű levélen. Az értekezés befejezetlen.

3. 1856. Az előbbinek idegen kézzel írt tisztázata.

4. 1857 nov. 6—nov. 25. Széchenyi atyai intelmei, parainesise fiához Bélához német nyelven. Széchenyi fogalmazata, 67 ívrét oldalon.

5. Ugyanez Széchenyi által írott tisztázatban 64 ívrét oldalon. Jelen kötet egész terjedelmében hozza.

6. 1858 márcz. 28. »Einige gutgemeinte Worte« újabb atyai tanácsok fiához, Bélához. Széchenyi sajátkezű puruma 5 ívrét levélen.

7. 1858. »*Por és Sár*« Széchenyinek 39 nagyívrét oldalnyi fogalmazványa, a melyen, mint lapszéli följegyzései mutatják, 1858 június 3-tól júl. 27-ig dolgozott. Ez a dolgozat azon *előbeszéd*, melyet Török János a »Pesti Por és Sár« előszavában (Töredékek gr. Széchenyi István fennmaradt kézirataiból, II. köt.) említ. (Széchenyi ezen »előbeszédének« első lapján lévő széljegyzete szerint a Török János kiadta »Pesti Por és Sár« már 1836—37-ben készült.)

8. Ugyanezen mű idegen kézzel írt tisztázata 35 nagyívrétű oldalon.

9. 1859. »*Die Presse in Österreich*« 33 ívrét oldalnyi, idegen kézzel írt tisztázat; a magyar pártok és magyar alkotmány védelmére az osztrák centralista és germanizáló sajtó ellen írt értekezés, mely levélalakban végződik: »Vale et me ama. Sextus Bacculus« aláírással és »Pesth in März 1860« előretolt kelettel (az eredeti és helyes, de áthúzott kelet »im November 1859«).

D) *Széchenyi István jegyzetei.*

1. 1849 márcz. 21. Döbling. Önvallomása. Jelen kiadvány, levelei közt, egész terjedelmében közli.

2. 1857—58. Egy borítékban 20 nagyívrét alakú levél telisteli Széchenyi István egymással össze nem függő, csak emlékeztető, schlagwortszerű jegyzeteivel. Az első 8 levelet Széchenyi római számmal számozta és »Önismeret« föliratttal látta el; ugyanezt a föliratot viseli a két következő számozatlan levél is. Az ezen föliratú lapokon levő jegyzeteket, följegyzéseket és emlékeztetéseket Széchenyi nem csupán a Török János által kiadott Önismeretnél, hanem az imént B) *1.* alatt idézett nagy magyar művénél, sőt a Blicknél is fölhasználta. Ugyanezen nagy magyar szatira és a Blick megírásánál teljesítettek szolgálatot a borítékban lévő többi (10) ívrétű levél jegyzetei, feljegyzései és schlagwortjai.

3. 1857—58. »Compositionen« czímű boríték tartalmaz három nagyívrét alakú levelet Széchenyi schlagwortszerű följegyzéseivel Nelson botjáról és Walter Scott fordításáról.

4. 1857—58. »Diversa« czímű 12 ívnyi nagyívrét alakú füzet, melynek azonban túlnyomó nagy része beíratlan. A beírottak leginkább gazdasági futólagos jegyzeteket tartalmaznak.

5. 1858 nov. 20. »Einige Worte an Béla«. Széchenyi schlagwortszerű brouillonja 4 ívrét oldalon ahhoz a fönnebb elemzett utasításhoz, a melyet e napi kelettel fia számára a Blick kinyomatása ügyében írt. Jelen kötet a levelek közt in extenso hozza.

6. 1858. »An Béla« és »Pantheon« föliratttal egy ívrét alakú irat; fia számára adandó atyai tanácsokról írt jegyzetek.

7. 1859. Egy borítékban Széchenyi schlagwortszerű jegyzetei és följegyzései:

a) »20. Febr. 1859. Anhang an Blick. Verträge. Glauben« föliratttal egy ívrét levél.

b) »Gran« föliratttal Széchenyi schlagwortszerű brouillonja egy ívrét levélen azon fölirathoz, melyet 1859 őszén a bíbornok-prímás jubileuma alkalmával szeretett volna a császárhoz intéztetni.

c) »An Falkenstein« föliratttal egy ívrét levélen jegyzetek Falk Miksa számára külföldi lapok informácziója dolgában. (Falkensteinnak hívta tréfásan Széchenyi Falkot.)

d) »Times« (vagy egyszerűen T., T—s.) föliratú hét ívrét alakú levél schlagwortszerű följegyzésekkel a Széchenyi által a Timeshez írott levelek és czikkek tartalmáról.

e) Három ívrét alakú levél teli schlagwortszerű feljegyzésekkel Széchenyi »Offenes Promemoria an Seine Majestät den Kaiser« czímű röpirata és a B) *2.* alatt fölsorolt Disharmonie írása alkalmából.

f) Két ívrétű levélen két névsor Széchenyitől. Az egyiken e fölirat: »Külföldre magyar! December 8. 1859.« Rajta magyar mágnások és egy-két magyar politikus neve; a másikon ilyeneken kívül néhány osztrák mágnás és politikusé is.

g) Széchenyi látogatóinak jegyzéke 1859 ápril havából.
h) Négy ívrét alakú levél »Gedanken 1859« fölirattal és a Disharmonie s a Presse in Österreich írása alkalmával tett és fölhasznált emlékeztető jegyzetekkel.

E) *Széchenyi István levelei.*

Néhány közülök eredeti, melyeket ilyenek gyanánt jelölök meg, a többi Széchenyi sajátkezű fogalmazványa. E levelek közül többeket jelen kötet in extenso hoz.

1. 1849 aug. 28. nejéhez (ered.).
2. 1849 aug. 28. bátyjához Pálhoz (ered. töredék).
3. 1850 ápr. 21. dr. Görgenhez (ered.).
4. 1850 ápr. 27. dr. Görgenhez (ered.).
5. 1851 márcz. 14. Tasner Antalhoz (ered.).
6. 1858 ápr. 28. gr. Dessewffy Emilhez.
7. 1858 jún. 2. gr. Szécsen Antalhoz.
8. 1858 jún. 8. Lonovics püspökhöz.
9. 1858 jún. 14. bátyjához Pálhoz.
10. 1858 júl. 29. gr. Károlyi Györgyhöz.[1]
11. 1858 szept. 26. a M. Tud. Akadémia igazgatóságához.[2]
12. 1858 okt. 12. gr. Zichy Edmundhoz.[3]
13. 1858 nov. 5. dr. Görgennéhez.
14. 1858 nov. 6. a M. Tud. Akadémia igazgatóságához.[4]
15. 1858 decz. 25. dr. Görgennéhez.
16. s. d. (1858 decz. előtt) Deák Ferenczhez.[5]
17. 1859 márcz. 9. Hajnik Jánoshoz.
18. 1859 ápr. 17. Kilián Györgyhöz.[6]
19. 1859 ápr. 24. Mr. Smithhez.[7]
20. 1859 ápr. 28. dr. Michlhez.
21. 1859 máj. 11. Mr. Smithhez.

[1] Ezt a július 29. kelt levelet kiadta ápril 26—30. közti dátummal Majláth, III. 666.

[2] Sz. nov. 6-diki levelének legelső, Tasner által javítgatott fogalmazása.

[3] Német fordítása a Majláth által kiad. s okt. 14-diki kelettel ellátott levélnek. Majláth, III. 711.

[4] E dátum alatt: *a)* egy purum Széchenyi és Tasner javításaival és Sz. ered. névaláírásával; *b)* az ezen kijavított purum alapján készült *ered.* levél, melyet Sz. az Akadémia igazg. tanácsának kívánságára visszavont: *c)* e levél német fordítása Tasner sűrű javításaival; *d)* a Tasner javításai alapján kinyomott »Schreiben des Grafen St. Széchenyi an die Ung. Akademie. Am 20. Dezember 1859. (a fordítás dátuma!) Frey übersetzt aus dem Ungarischen. Hely és év nélkül, kis 8°, 8 oldal.

[5] Sz. német fogalm. neje számára és nevében.

[6] Sz. fogalmazványa fia Béla nevében.

[7] = Rónay Jáczint.

22. 1859 máj. 15. dr. Görgenhez.
23. s. d. (1859 aug. közepe) Széchenyi Déneshez.
24. 1859 aug. 26. gr. Wenkheim Antalnéhoz.
25. 1859 (aug.) 26. gr. Pálffy Lipóthoz.
26. 1859 szept. 5. gr. Rechberghez.
27. 1859 szept. 17. gr. Rechberghez.[1]
28. 1859 szept. 24. bátyjához Pálhoz.
29. 1859 szept. 25. gr. Rechberghez.[2]
30. 1860 febr. 23. gr. Nákónéhoz.
31. 1860 márcz. 4. Thierry rendőrminiszterhez.
32. 1860 márcz. 23. bátyjához Pálhoz.
33. 1860 márcz. 26. Hajnik Jánoshoz.

F) *Széchenyihez írott levelek.*

I. Csoport: A Széchenyi által 1845-ben egy fekete viaszpecséttel lepecsételt borítékba tett levelek (a borítékon Széchenyi följegyzése: Nach meinem Tode zu verbrennen, Pesth, Feber 27. 1845) ú. m.:

a) 1813—1815. Gr. Széchenyi Pálné szül. O'Meade Karolina 18 drb. eredeti levele.

b) 1814—1820. Herczeg Lichnowski Eduárd 10 drb. eredeti levele.

c) 1814—1820. Gr. Széchenyi Lajosné, gr. Wartensleben Konstantin, hg. Esterházyné és egy Szentpétervárt élő osztrák mágnásné, meg egy gr. Niemojowski egy-két eredeti levele.

II. Csoport: 1848—1850.

a) neje eredeti levelei 1848 szept.—decz.-ből 3 drb.; 1849-ből 6 drb.

b) fiai Béla és Ödön egy-egy levele 1849.

c) Lunkányi két levele 1849.

d) Albach egy levele 1850.

III. Csoport: 1857—1860. Közülök néhányat jelen kötet hoz.

a) 1857-ből levélírók: Lonovics püspök, Radda János, a fiatal gr. Széchenyi Ödön (6 drb.), Tasner (7 drb.), Zichy Rezső.

b) 1858-ból levélírók: neje (6 drb.), fia Béla (8 drb.), fia Ödön (5 drb.), mostohagyermekei: Zichy Géza, Imre és Rezső, Pallavicininé szül. gr. Zichy Helén összesen 18 drb; bátyja Pál és ennek neje, unokaöcsesei, Széchenyi Dénes és Kálmán 12 drb. Ezen kívül: gr. Andrássy György, Deák Ferencz, Dessewffy Emil, Fehr Vilmos, Hopf János, gr. Károlyi Györgyné, Lonovics püspök, dr. Michl, Rohonczy Ignácz, gr. Szécsen Antal, Szögyény László, Tasner Antal, Török János, gr. Zichy Edmund, gr. Zichy Ferencz és mások.

[1] A fogalm. élén »Gereblye« olvasható. Széchenyiék Rechberget maguk közt szabad fordítással Gereblyehegyinek nevezték tréfásan.

[2] Ez még csak nem is fogalmazvány, csak schlagwortszerű fölsorolása a megirandó levél tartalmának.

Sokan ezek közül csak egy-egy, de többen, mint pl. Török János, 4—6 levéllel is szerepelnek, nem szólva természetesen Tasnerról, a kinek ez esztendei levelei a lefoglalt iratok közt több mint félszázra rúgnak.

c) 1859-ből levélírók: nején, fiain, Géza, Imre, Rezső mostohafiain, Wenkheimné Zichy Mária és Pallavicininé Zichy Helén mostohaleányain, aztán bátyján Pálon és ennek nején, továbbá nénjén Széchenyi Zsófián (gr. Zichy Ferdinándné), aztán unokaöcscsein Széchenyi Dénesen és Kálmánon kivül a következők egy-két, némelyik több (sőt Tasner igen nagy számú) levéllel: br. Aczél Péter, egy gr. Batthyány, Bertha Sándor, gr. Dessewffy Emil, br. Eötvös József, Ernuszt Imre, Falk Miksa, Gyürky Antal, Hollán Ernő, Hopf János, gr. Károlyi György és Sándor, Kecskeméthy Aurél, br. Lopresti Lajos, Medve Márton, dr. Michl, Pap Károly ügyvéd, br. Puteani József, Paúr Iván, Sárváry Antal, Simor János püspök, gr. Szécsen Antal, Toldy Ferencz, Tolnay Antal czenki plébános, Török János, Wodianer Mór, gr. Zichy Albert, gr. Zichy Edmund és mások.

d) 1860-ból levélírók (leginkább egy-egy levéllel): br. Apor Sándor, gr. Batthyány Júlia, Joannovics Döme, Nagyczenk község elöljárósága, névtelen vigasztaló levele a házkutatás miatt, Paúr Iván, Salvadori Jenő, gr. Széchenyi Pál, br. Thierry rendőrminiszter, Török János és gr. Waldstein János.

G) *Vegyes iratok.*

Ezek nem Széchenyitől valók; egy vékony csomagban; köztük kiemelendők:

I. *Dolgozatok:*

a) Zöld vászonba kötött, egy ujjnyi vastag nagy negyedrét kötet, mely kéziratban e két értekezést tartalmazza: Résumé des causes et des résultats de la révolution en Hongrie, par le comte Dénis Bánffy. Écrit dans les années de 1852—1853 (a kötet első 90 oldala); ugyanily czímű mű az erdélyi forradalomról ugyanattól a szerzőtől a kötet 93-tól 237-ig terjedő lapjain.

b) Hollán Ernőnek egy alkotmány- és közigazgatási reformterve a monarchia számára 1859-ből.

c) Török János »Az ausztriai konkordatum és a magyar katholikus egyház« czímű értekezésének sajátkezű sűrűn korrigált fogalmazata (melyet 1859 febr. 8. írt levelével küldött meg Széchenyinek).

II. *Apróságok:*

a) »Vertrauen auf Gott« imádság versben gr. Széchenyi Istvánné keze írása (1851?).

b) Kelet nélkül (1852—3). Az öreg Metternich herczeg levele egy ismeretlenhez Széchenyi működéséről (jelen kötet végén egész terjedelmében közölve).

c) 1857. Egy Bach-huszár torzképe; tollrajz.

d) 1859 febr. 13. Toldy Ferencz gr. Széchenyi Bélához a magyar nemzeti irodalomról.

e) 1859 febr. 28. Ördög András gr. Széchenyi Istvánnak ajánlott jogtudori latin thesisei (nyomtatvány).

f) 1859 ápr. 28. Az osztrák hadimanifesztum, ráfűzve Viktor Emmanuel torzképe.

H) *Könyvek.*

Therese Pulszky: Aus dem Tagebuche einer ungrischen Dame. Mit einer historischen Einleitung von Franz Pulszky. Leipzig, 1850.

M. J. Boldényi: La Hongrie ancienne et moderne . . . etc. Paris, Lebrun, 1851.

Schreiben des Grafen Stephan Széchenyi an die ungarische Akademie am 20. Dezember 1858. Frei übersetzt aus dem Ungarischen.

Zur Rettung Österreichs. Leipzig, 1860. (A czímlapon gr. Széchenyi István sajátkezű névírása.)

I) *Egyéb tárgyak.*[1]

1. Emlékérem az 1848-ban Bécsben kivégzett Blum Róbert halálára. Drentwett vésnöktől, Augsburg, 1848.

2. Egy pár fekete szattyánbőrből való, csaknem új papucs, melyet öngyilkosságakor viselt Széchenyi.

3. Elrongyollott zöld vászonzacskóban különféle söréttöltő és töltéscsináló készségek.

4. Két egyszerű, egy-egy csövű, teljesen egyforma, elöltöltő pisztoly (csőhosszaság 14 cm), a melyek egyikével lőtte magát főbe Széchenyi.

Az A–I. alatt fölsorolt irományok és tárgyak mellett hozzájuk csatolva vannak a bécsi volt cs. és kir. házi, udv. és állami levéltárban a gr. Széchenyi Ödönnél, gr. Zichy Gézánál, Kiss Mártonnál[2] és Hollán Ernőnél lefoglalt, de, ez utóbbiét kivéve, teljesen érdek- és értéktelen s igen csekély számú iratok vagy magánlevelek. Azután az a magyar levelezés, melyet Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél a magyar publicistika és zsurnalisztika vezérembereivel folytattak az 50-es évek második felében s mely tőlük a náluk tartott házmotozáskor koboztatott el.

[1] Ezeket a bécsi törvényszék tette át a rendőrminisztériumhoz.

[2] Kiss Márton saját iratait s nem a nála lefoglalt Széchenyi-iratokat értem.

MÁSODIK KÖNYV.

Széchenyi elkobzott iratai; politikai és irodalmi működése Döblingben.

I. FEJEZET.

Széchenyi 1848-diki naplója. — *a)* A napló általános jellemzése. — *b)* Naplóavatás. Széchenyi kételyei. Pozsonyi napok. — *c)* Széchenyi Pesten: tevékenysége; küzdelme a túlzók és az »utcza« ellen; aggályai: viszonya Kossuthhoz; aggályai Kossuth miatt; a király Pestre hívása. — *d)* A horvát kérdés, Széchenyi békepolitikája. Viharos jelenetek a minisztertanácsban. — *e)* Az olaszok elleni segély ügye. Széchenyi álláspontja; viharos jelenetek a ministertanácsban. Széchenyi helyzete a minisztériumban. — *f)* Vádak Széchenyi ellen; önvádjai kétségbeesése a magyarság jövője miatt. Kettős lelki tusa. Idegei fölmondják a szolgálatot. A krízis. A collapsus.

a)

Széchenyi Döblingben elkobzott iratai közül figyelmünket legelsősorban az a vaskos kötet ragadja meg, mely az 1848 márczius 19. és szeptember 4. közti időről sajátkezű napi bejegyzéseit tartalmazza. Záróköve e napló egy negyedszázados, rendkívűli hatású, kemény küzdelmekben és hatalmas sikerekben gazdag politikai tevékenységnek s egyszersmind egy új, forrongó élet küszöbe, a melynél a belépő lába elé az antik világ kérlelhetetlen fátuma mindjárt gáncsot vetett.

A napló hű tükre Széchenyi benső életének s benne azoknak a lelki harczoknak, a melyeket írója e végzetes hónapok alatt, mikor az állam intézői innen s túl a vihar magvait elvetették, önmagával megvívott s a melyeknek Kemény Zsigmond tanulmányai[1] oly fölül-

[1] Különösen: »Gr. Széchenyi István (1851)«, Keménynek Gyulai Pál által közrebocsátott összes művei IX. kötetében.

mulhatlan analízisát adják, hullámzásáról pedig Kovács Lajos fejtegetései[1] — mint a napló sok lapja utólag bizonyítja — oly igaz és reális képet nyújtanak.

Mindazt, a mit Széchenyi a vajudó új világ ez életfázisában a reá ható események, az őt körülvevő történések befolyása alatt gondolt és érzett, a mi kedvét elsötétíté vagy földeríté, lelkét lenyomta vagy fölemelte, elméjét gondba meríté vagy fölfrissítette; remény, aggodalom, bánat, harag, öröm és megbotránkozás, egy-egy rövidke mondatban vagy egy-két találó szóban meg van rögzítve e napló lapjain. Őszintén, becsületesen, a leggyakrabban megdöbbentő őszinteséggel, mint a ki saját magának számol be, a saját visszaemlékezésének akar megbízható támaszt nyújtani s így még kísértésbe sem jő, hogy a legtöbb naplóíró módjára előkészítse, elrendezze és oly tetszetős ruhába öltöztesse gondolatait és benyomásait, mely írójának jól áll és őt a nyilvánosság színpadán kedvező világításban tünteti föl. Ennek a közvetlen őszinteségnek kell tulajdonítanunk, hogy sokszor, midőn Széchenyi skizzeiben az értékelés a pillanat hatása alatt emberekről formálódott meg, ítéletei a nagyon erős, bár jóhiszemű szubjektivitás húrjain szállanak alá a papirra; noha mindig a szigorú tárgyilagosság terén állanak, ha eseményekről vagy intézményekről van szó. Nagyon sokszor meghökkenünk egy-egy mondáson, kifejezésen vagy ítéleten; túlszigorúnak, sőt tán igazságtalannak fogjuk az első pillanatban tartani; de ha elmélkedünk felőle, a legtöbb esetben talán legalább közeledni fogunk Széchenyi fölfogásához. Néha bántani fog bennünket az a rideg realizmus, melylyel Széchenyi a jogosultnak, sőt szükségesnek mondható lelkesedés és optimizmus képeit helyettesíti, meg a gúny, a kicsinylés egy neme olyasmi iránt, a mire rokonszenvvel tekinteni még nem elkárhoztatandó dolog. De ilyenkor ne csak az az olcsó, mentségszerű megokolás jusson eszünkbe, a mire Széchenyi nem szorúl, hogy annak, a ki maga iránt oly kérlelhetetlen volt, szabad mások iránt szigorúnak lennie; ne csak arra gondoljunk, hogy Széchenyi ezen ítéletei és értékelései mindig a tiszta erkölcs talajából fakadnak, a melyet pártállás, hiúság, anyagi és önös érdekek, divatos jelszavak, beteg, divatos eszmék és elméletek infuzóriumai nem fertőztettek meg. Ez még mind nem fogna bennünket kibékíteni az elmarasztaló ítéletek súlyos tömegével, melyeket Széchenyi naplója

[1] Gr. Széchenyi István közéletének három utolsó éve (Bpest 1889), a II. kötetben több fejezet.

1848 vezető embereire, különösen Kossuthra rázúdít. Csak akkor fogjuk ez értékeléseket legtöbbször megérteni, ha el tudjuk képzelni azt a kínos aggodalmat, mely Széchenyi lelkét faja jövője, a magyarság sorsa miatt beteggé tette ; a kétségbeesés közt vergődő férfi érzelmeit, a ki nem akar koczkáztatni, mert világosan látja, hogy a koczkáztatás az örvénybe rántja honát és nemzetét ; a ki a megőrülés pitvaráig napról-napra mindjobban meggyőződik arról, hogy egész világosan, igazi realitással, minden önáltatás nélkül, minden optimizmus félretolásával talán egyedül csak ő látja a romlást, a melybe a nemzet szekere lefelé rohan a lejtőn, míg mások vígan csapkodják érzelmeik, optimizmusuk, képzelmeik és szenvedelmeik ostorával a végzet csikait, vagy mint Deák és Eötvös a hátulsó saraglyából majd borzadással, majd keleti fatalizmussal nézik a rémítő futtatást.

A ki Széchenyi naplóját meg akarja érteni, annak elébb nem csupán Kemény Zsigmond Széchenyi-tanulmányait, hanem főként Kovács Lajos művének idevágó fejezeteit kell figyelmesen elolvasnia. Mennél előbbre halad aztán ez előkészületek mellett Széchenyi naplója olvasásában, annál könnyebb lesz neki a momentán benyomások alatt támadt efemér ítéletek és a szilárd meggyőződéséből, világnézetéből eredő értékelések közt különbséget tenni és megérteni, hogy a napló írója erről vagy amarról, emberről vagy eseményről tulajdonkép és alapjában véve miként gondolkodott — és annál tágabbá nyílik szemei előtt a végtelen távolság, mely a csöndesen permetező, éltető és csiráztató tavaszi eső géniuszát, Széchenyit, a nyári viharok villámaival perzselő hatalmas szellemtől, Kossuthtól elválasztá.

Valószínűen kellemetlenül fogja érinteni e közben az olvasót az az örökös Kassandra-hang, melylyel Széchenyi az eseményeket kíséri és magyarázza, még olyankor is, mikor a rosszat-jóslásnak nincs kézzel fogható értelme. De ha eszünkbe jut, a mit Kemény Zsigmond oly remekül kifejtett, hogy mindaz, a mit Széchenyi elmélyedő belátása és kérlelhetlen logikája megjósolt, csaknem ugyanazon sorrendben be is teljesedett és ha megkísértjük Széchenyivel együtt, vele karöltve utánagondolni az okoknak, a melyek őt e jövendőmondásokra készteték : nem a jeremiádok változatos zengése fog aesthetikai érzésünkre jól vagy rosszul hatni, hanem a szörnyű valóság fog bennünket mellbe ütni, mely szabadságharczunk Kassandrájának e sirámaiban előre vetette árnyékát. Szeretném azt mondani, hogy a mi szerepet a görög tragédiáknál a komor chorus játszott, ugyanazt a szerepet tölti be,

persze kellő publikum nélkül. Széchenyi e naplója a mi századközépi nagy tragédiánknál.

Sajnos és bármi szempontból nézzük is, nagy fogyatkozás Széchenyi ezen naplójában is az a schlagwortszerű rövidség, melylyel ítéleteit, megfigyeléseit, főként az eseményeket bejegyzi. Ebből következőleg a napló sok megtörtént dolgot csak gyanítani enged, melyekről bizonyossá csak más kútfők összevetése fog tenni bennünket; sok dologról nem találunk benne kielégítő értesülést, sokat nem tartott érdemesnek vagy elfelejtett, sőt nem is akart tán följegyezni; úgyhogy ténybeli ismereteink, adatkincsünk gyarapodása szempontjából nem egészen oly gazdag bánya e napló, mint különben lehetne és lennie kellene. De mind e hiányok vagy foltok ellenére a napló a felölelt korszak legkiválóbb s legfontosb kútfői közé tartozik. Embereket és cselekményeket jellemez és fest, megbírál, helyesel vagy kárhoztat szűkszavúságának hirtelen fölgyúlt fényénél; fölfogásunkat egyben-másban megkorrigálja, ismereteinket sokban kiegészíti, számtalan új apró vonást nyújt annak a kiegyenlíthetlen ellentétnek a képéhez, mely az ő világától Kossuthét elválasztá s végre a maga egészében kimutatja, hogy miért volt Széchenyi igazi »erratischer Block« azok közt, a kikkel a minisztériumba belépett. Ha majd egy-két nemzedék letűntével a 48-ban összeütközött elvek és akaratok és ezek zászlóvivői már a higgadtabb történelemé lesznek és nem fog többé oly szenvedélyesen fölhangozni a »Hie Széchenyi, Hie Kossuth« kiáltás: akkor fogja csak a napló minden forgatója igazán megbecsülni, mily kitünő kalauzt nyújtott neki Széchenyi a reális valóság göröngyös útain... Ezek előrebocsátása után szenteljünk néhány rövid perczet a napló tartalmával való megismerkedésre, mely természetesen csak futón tájékoztató lehet.

b)

Széles Magyarország örömmámorban úszott, hogy a márczius 17. királyi leirat az országos rendek kívánságait teljesíté, a független felelős magyar minisztériumot megadta és mindabba beleegyezett, a mi a régi rendi alkotmányból modern alkotmányt, magából a régi rendi Magyarországból pedig modern államot lesz formálandó. A hirtelen jött, óriás változástól, melynek képe Széchenyi lelki szemei előtt már régen megjelent ugyan, de csak mint csöndes, folytonos, fokozatos fejlődésnek lázmentes, érett terméke, hatalmasan megrázkód-

tak Széchenyi finom idegei s ennek a lelkiállapotnak visszhangja az az elmélkedés, melylyel új naplókönyvét márcz. 19-én mintegy fölavatá. »Magyarország vagyis inkább a magyar faj most van — írja — fordulóponton. Vagy ragyogva élni fog, vagy bukik örökre.« E két eshetőség mérlegelésénél rossz előjelnek tartja fajunk szalmalángszerű fölbuzdulását, melyet negyedszáz év óta ostromolt, aztán a komoly erkölcsiség, a társadalmi és politikai moralitás sülyedését, főként pedig a pártok vezetőinek mentalitását, mint a kik »inkább a sátánnal, mint az Istennel állnak szövetségben«. E komor hangulattal szemben, melynek szövevényes szálait Kemény Zsigmond Penelope-ujjai oly mesterileg bontogatták ki, fölcsillan lelkében a Széchenyiek mélyen vallásos hite, mely azt súgja neki, hogy »az ördög elhintette magvakból is tud üdvöset növeszteni a gondviselés« — s föltámad régi bizalma a magyar faj egészségében és fiatalságában. Mégis mikor megvonja a mérleget, nincs vele megelégedve s bevezető reflexióit azzal végzi, hogy »Én a magam részéről megmaradok a bárkán, bárhol vet is horgonyt és bármely kikötőbe viszi is a szerencse; de az enyéimet, aztán magyar népemet és végre önmagamat a Te kezedbe ajánlom Istenem!«

A naplóavató sorok e sötét hangulata után nem fogjuk megütközéssel látni, hogy a független felelős magyar minisztérium megszületésénél Széchenyi mennyire nem hisz, mennyire nem tud hinni a dolgok jó kimenetelében. Aggodalmai a kicsinyhitűség bélyegét viselik magukon az említett márczius 17-diki királyi leirat megérkeztétől kezdve a 48-diki törvények királyi szentesítéséig. De ez a kishitűség csak látszólag az; tulajdonképen a rideg kritika rostáján visszamaradt bizalmatlanságnak csaknem meggyőződéssé vált fokával van dolgunk, mely kettős alapon érlelődött. A februári, különösen pedig a márcziusi bécsi forradalom nyomása alatt előállott rendkívüli változás soha nem tetszett Széchenyinek, mert az erőszakot nem tartá erkölcsi jogalapnak, még ha törvényes formák födik is. E morális okon kívül egy teljesen konkrét körülmény: a leirat lényege és tartalma sem engedte meg, hogy tartósságában bízzék, mikor látta azt, hogy a monarchia közös ügyeinek, a két állam egymáshoz való viszonyának szabályozása még csak elméletben sem volt világosan kimondva. De soha és sehol nem fejezte ki ebbeli fölfogását Széchenyi oly drasztikus módon, mint márczius 30-án, mikor Batthyányval, Deákkal és Eötvössel Bécsbe hivatott föl azon óriási izgatottság lecsöndesítése végett, melyet Pozsonyban a márczius 28-diki leirat okozott. Ismeretes, hogy ez a leirat

a márcz. 17-dikinek hibáját, a két állam közti viszony megállapításának hiányát akarta reparálni, de benne az ijedtségből ocsúdni kezdő bécsi udvar ókonzervatív és reakczionárius elemei túllőttek a czélon, mert a leirat a magyar pénz- és hadügyminisztérium hatáskörét csaknem teljesen paralizálta, mintegy a bécsi kormány hatóságának veté alája s azonfölül majdnem megsemmisíté a független felelős minisztérium intézményében a lényegest, mert mellette a régi udvari kanczelláriát fönt kívánta tartani és ezzel a minisztériumot mintegy az eddigi helytartótanács nívójára sülyeszteni.

Ez ellen a leirat ellen tiltakozni, az udvart a márczius 17-diki leirat engedményeire visszatéríteni volt a Bécsbe hívott Széchenyiék föladata, mely a márczius 31-diki nevezetes kir. leirat kieszközlésében sikerrel is oldatott meg. A főherczegek rábeszélésénél mindegyikőjük és így Széchenyi is megragadta a szót s ki-ki a maga módján argumentált ; de a két tanácstalan öreg főherczeg Lajos és Ferencz Károly gyámoltalan helyzete szemben Széchenyiékkel, egy minden szélsőségre már eleve fölajzott országgyűlésnek különben bármily lojális küldöttjeivel, a kik a beállható bajtól óván, akaratlanul, sőt akaratuk ellen is mintegy ijeszték és fenyegették a főherczegeket, ez a látvány diszgusztálta önmaga előtt Széchenyit. Deák ekkor azt mondá az országgyűlésről Szőgyénynek, hogy »Részeg emberrel nem lehet okosan beszélni, pedig az országgyűlés most részeg«.[1] Széchenyi egy jó nagy lépéssel továbbment a kegyetlen hasonlatban, melyet a főherczegek rábeszéléséről mondott : »Engem az egész jelenet, írja naplójában, arra a festményre emlékeztet, a melyen terracinai banditák egy-két szegény kamalduli szerzetest kirabolnak.«[2] István nádorra hasonló a hatása a jelenetnek és izgatottságában oda is szól Batthyányékhoz : »megútáltam a nádorságot«.[3]

Az erőszakos, a forradalmi fölött ép oly őszinteséggel tört pálczát Széchenyi, mint a fölött, a mit cselfogással, a politikai szemfényvesztés egy nemével lehetne elérni. Mikor a márczius 28-án tartott értekez-

[1] Id. Szőgyény-Marich L. Emlékiratai I. k. 64. Itt mellékesen meg kell említenem, hogy a főherczegek kapaczitálását és az ezzel egybefüggő konferencziákat Szőgyény hibásan teszi ápril 2. és 3-ra. Ezek márczius 30. és 31-én történtek. Széchenyi naplója itt döntő. Szőgyény, mikor a történteket elbeszélésében csoportosítá, megsiklott 2 nappal a chronologiában.

[2] Napló márcz. 30.

[3] U. a. márczius 31. A *nagyon* drasztikus kifejezés eredetijét l. magában a naplóban.

leten, tehát épen az nap, a melyen a megadott engedményeket módosító, szűkebbre szorító kir. leirat kelt, Batthyány a helyzetet hamisan szépítve jelenti, hogy »jó odafent a hangulat«, Kossuth pedig, mint valami jókedvű koczkavető, pajzánul fölkiált, hogy »még csak egy hétig tartson eddigi szerencsénk« és akkor semmi baj többé: Deák meghőköl, Széchenyiből pedig kitör a harag. »Nyomorult hazárdjátékosok, tintalopók, szószátyárok!« — írja be naplójába. De magán az értekezleten is keserű igazságokat kellett hogy mondjon a szónoki díszítményekkel játszó Kossuth s a hideg Szemere szemébe, mert biztosra veszi, hogy ezek őt árulónak tartják. »Vajjon az vagyok-e«? kérdi naplóját s a büszke felelet rá: »árulónak lenni nem az *én* kenyerem!«[1]

Úgy látszik, hogy ez a nap az, a melyen Széchenyi és Kossuth közt a régi ellentét új kiélesedése kezdetét veszi. Széchenyi ki nem állhatta, parvenűségnek tartá az értekezleteken Kossuth nagy mondásait, hogy így meg úgy meg kell tanítani az udvart, a nádort, így meg úgy ki kell ugratni Lajos főherczeget, stb., a miket Batthyány is fejcsóválva hallgatott s néha meg is próbált hatástalanná tenni. Széchenyi a demagógia, sőt az ochlokráczia előhírnökeit látta bennük, a mint súlyos aggodalomra késztették a forrongó és radikális Pestről jött rossz hírek is. Nem állhatta meg, hogy egy ízben hazamenet a hallgataggá lett Deáknak oda ne szóljon: »egy bizonyos, hogy bennünket vagy fönt vagy lent, de felakasztanak!«[2]

Alig hinnők így két emberöltő után, hogy a fiatal szabadság mézeshetei alatt mennyire divatban volt már a jakobinusok hangnemében beszélni. Vasvári Pál, a pesti ifjúság küldöttségének vezetője, a ki Széchenyire St. Juste benyomását tette, márczius 24-én már a guillotinet említette, a kerületi ülésben pedig Kossuth azt mondja Vasvárinak, hogy »a ki Pesten nem engedelmeskedik, az függni fog«.[3] A szarkazmus nagy mestere tör ki Széchenyiből, mikor e lehetőségekre, mint a forradalmakkal járó jelenségekre utalva, bizonyos »pikantériát« talál abban, hogy Kossuth, ha erre kerül a sor, legalább a saját nézeteiért fog halált szenvedni, »én azonban egy olyan doktrináért, a melyet mindig támadtam«.[4]

Ezt a doktrinát, a körülményekkel, a történelmi fejlődéssel, az Ausztriához való viszonynyal és az európai helyzettel nem törődő, a

[1] Napló márczius 28.
[2] U. o.
[3] U. o. márczius 19. és márczius 24.
[4] U. o. márczius 30.

szabadság, az egyenlőség, a függetlenség lidérczfényei után induló radikalizmust, azt a naív sóvárgást, mely a költő kékszemű, de szöghajú ábrándos gyermekét a párosívű szép szivárvány után tüskönbokron át kergeti, eleget ostromlá Széchenyi eddig is. De most a márcziusi nagy napok eredményei után még tovább pörgetni az orsót, még hosszabbra sodorintani e »doktrinák« fonalát már egyenest szerencsétlenségnek, a sors haragjának, Isten csapásának tartotta. Ezért fájt neki a szónoklata hevétől elkapatott Kossuth minden túlzása; ezért nézte növekvő aggodalommal, hogy Kossuth Madarászék olcsó dikczióinak sikerére féltékeny, noha elismerte, hogy bizonyos fokig kényszerítve van Kossuth Madarászékkal versenyezni, hogy ezeket a fölülkerekedésben megakadályozhassa. De mikor a márczius 28-diki kir. leirat okozta izzó helyzet javításának már megkísértése előtt is Kossuth kiszalajtja a kerületi ülésen azt a mondást, hogy vérontás nélkül nem fog menni a dolog: föltűnik Széchenyi lelkében a franczia rémuralom képe, mely »csak helyi bohózat ahhoz képest, a mi nálunk beállhat«. Ezért bántotta kétszeresen, mikor gr. Teleki László a maga radikalizmusával újabb csóvát vetett a hazafiságban, szabadelvűségben, modernizmusban egymást túlliczitáló elemek közé. »Én ha lemegyek Pestre, nem békíteni, de lázítani fogok«, mondá a túlheves Teleki, megdöbbenésére Pázmándynak és Eötvösnek »a kik látják az örvényt, a melybe bele kell buknunk.«[1]

»Nem gonoszság, írja Széchenyi, nem rosszakarat, sőt nem is lázadás az, mivel dolgunk van, hanem fanatizmus, lázőrültség.«[2] S ha néha-néha e fanatikusok közül egyik-másik a maga becsületes brutalitásában a sulykot messzibb vetette; benső borzadálylyal kérdi naplójában Széchenyi: vajjon nem jobb volna-e, ha ez a faj, az ilyen faj kihalna e földről?[3] Legkínosabb volt azonban arra gondolnia, hogy még a lázőrültséggel sem vigasztalhatja magát. Ez múló betegség; ha nagyon elővészi is a beteget. De hátha egyáltalán gyógyíthatlan a magyar faj? Hátha oly remek, de vad gyümölcs, mely nem lesz soha nemessé oltható?... akkor mindaz, a minek most örülünk, a mit kivívtunk, csak végzete, csak sírja lesz az országnak. »Magyarország sírja!... Óh istenek, bocsássátok reám elébb az örök álmot!«[4]

Koránérett gyümölcsnek, koraszülöttnek tartotta Széchenyi az

[1] U. o. márczius 29.
[2] U. o. márczius 24.
[3] Ezt pl. ápril 12-ről Bernáth Zsigmondra vonatkozóan mondja.
[4] Napló márczius 25.

egész márcziusi átalakulást és ebből nem is csinált titkot. Közte és a legyőzött konzervatívok közt azonban nagy volt az elvi különbség, mert Széchenyi képzeletében, a fejlődés folyamatáról megfogant programmjában ott állott a »márcziusi« is, de csak a maga helyén, a maga idejében, mert ő csak a tizedik hónapra várta és kívánta a gyermek megszületését. Ha azonban már megszületett, hazafiúi kötelességének tartá a gyönge csemetét — bármily kevéssé hitt is életképességében — ápolni, lábra segíteni. Elvállalta Batthyány kértére a közlekedésügyi tárczát. Ha szükséged van reám, belépek, felelte neki; noha biztosnak tartá, hogy ezzel halálos ítéletét önmaga írta alá. »Bennem ügyszeretet volt a vis motrix, ez vezetett« — mondja öntudatosan naplójában.[1] Sikerült neki s csak nekie sikerült Esterházy Pált hosszabb habozás után a minisztériumba való belépésre rábírnia. Ez a két férfi azok szemében a Lajtán túl és Lajtán innen, a kik szerettek volna állandó, szolídabb, nem forradalmi viszonyokkal számítani, bizonyos gerinczet kölcsönzött a magyar minisztériumnak. Nem minden benső elégtétel nélkül jegyzé be naplójába Széchenyi az ultraaulikus és ultrakonzervatív fölfogás egyik főképviselőjének, Babarczy Antal udvari tanácsosnak idevágó akaratlan elismerését. »Én bánom, mondá neki Babarczy, hogy Excellencziád beállott a minisztériumba, mert most tán nyert némi stabilitást.«[2] Semmi kétséget nem szenved, hogy ez volt István főherczeg nézete is, a ki azonfelűl a saját maga helyzetét is szilárdabbnak hitte a minisztériummal szemben, ha egyik tagja annak Széchenyi István. Nincs mit csodálkozni azon, hogy a nádor Széchenyi iránt viseltetett a legteljesebb bizalommal. Legelső megnyilatkozása ennek már ápril 3-án volt, mikor a főherczeg Batthyány némely, nem annyira lényegbe vágó, mint formális intézkedése miatt amúgy is neheztelve, az országban levő katonaság kicserélése s a határőrvidéki szervezet fölbontása ügyében ujjat lőn kénytelen húzni a minisztériummal. El volt tökélve odahagyni állását, mert mint bizalmasan mondá Széchenyinek, ő, Széchenyi, az egyedüli, a kivel nyugodtan mehet; a többiek a császárnak a torkára akarják szegezni a kést.[3]

Nem hiányoztak azonban az örökös forrongás és Széchenyinél örökös aggodalom ezen napjaiban sem egyes órák vagy perczek, a

[1] Márczius 23. és 29.
[2] U. o. márczius 23.
[3] Napló ápril 3.

mikor a megérdemelt elismerés önkéntes megnyilatkozása vagy egy elvi siker rövid időre elsimíták a redőket Széchenyi homlokáról. Jól esett neki, bár végzetesnek hitte, hogy mikor a márczius 23-diki országos ülésen Batthyány a miniszterjelöltek neveit felolvasta, a Széchenyi névnél tört ki a legnagyobb tapsvihar; örömmel tölté el, hogy közlekedési törvényjavaslatát, a szeszélyes, mert alaptalan, de annál hevesebb támadások ellenére is keresztülvihette[1] és meghatottan áll ápril 11-én az országgyűlés bezárása s a 48-as törvények kir. szentesítése ünnepén a koronás király mögött. »Fölséges pillanat!« — írja és érzi és ez az érzés készteti őt üdvözölni Batthyányt és Kossuthot: »Én sejtelemkép mondottam egyszer, Magyarország lesz; Ti a sejtelmet megvalósítjátok.«[2]

Ez a komor naplóban az egyetlen igazán fényes, ragyogó lap, a melyen szinte jól esik megpihennünk. Sajnos, hogy a ragyogó lap szélét is beárnyékolja valami: Széchenyi meglátogatta a beteg Kossuthot, a ki annyi mindenféle irrealitást mondott neki, hogy ezek benyomása alatt »szomorúan tért haza«...

c)

A rossz benyomást nem tudta elsimítani az ünnepélyes fogadtatás sem, a melylyel a főváros népe az ápril közepén Pestre költözött első magyar minisztériumot üdvözölte... Ideje és figyelme nagy részét leköté Széchenyinek sokoldalú tevékenysége. Nem kis dolgot adott neki a tárczája személyzetének összeállításánál fölbukó akadályok legyőzése és csak futólag bosszantá a gúny, mely főként gr. Zichy Ferenczre, a helytartóság volt alelnökére és Kovács Lajosra czélzott s azt veté Széchenyi szemére, hogy minisztériumát csupa Pecsovicscsal tölti meg.[3] Már jobban bántotta az, hogy még oly komoly s általa nagyrabecsült ember részéről is, mint a minő kartársa Klauzál a kereskedelmi miniszter volt, teljesen alárendelt, kicsiny kérdésekben zaklatást kellett lenyelnie, pl. mikor Klauzál vehemencziával tiltakozott az ellen, hogy az Aldunán járó gőzhajók a szlavón part mentén a horvát zászlót is kitűzték a magyar mellé. »Megint egy hörcsög! mindent ellenünk provokálni« írja naplójában,[4] mert ő épen e kérdésben is a

[1] U. o. márczius 23. és ápril 7.
[2] U. o. ápril 11.
[3] Napló ápril 20.
[4] Május 25.

horvátok érzékenységét akarta kímélni s az ott még mindig létező magyarbarát pártnak ily csekélységekkel is mintegy segítségére lenni. Annál nagyobb volt azonban elégtétele, mikor a magyar kormány részére vásárlandó hajók ügyében megfelelő megállapodásra sikerült jutnia a Dunai Gőzhajózási Társulattal. Sok küzdelmébe került, míg a szerbek és horvátok részéről mindinkább növekvő veszedelem nyomása alatt elfogadták abbeli egészséges tervét, hogy Pest körülsánczoltassék.[1] Ezzel a mindig előrenéző Széchenyi visszanyúlt egy régebbi tervére, a Pest körül vonandó csatornák hálózatára. Ha most a hadi események befolyása alatt az a mély és széles árkú körsáncz Dunától Dunáig kiépül: nincs könnyebb, mint átformálni azt békés idők beálltával hatalmas körcsatornává, a melyen kisebb hajók és dereglyék százai óriási lendületet fognak adni a pesti porba és sárba fúlt szép magyar főváros kereskedelmének. A nagypolitika terén kívül eső efféle ügyek közt nem utolsó helyen állott Széchenyi ideje és tevékenysége beosztásánál az összegyülendő nemzetgyűlés alsóháza számára szükséges helyiség kérdése. Azzal az elmélyedő gonddal, a melyet a rábízott dologra, volt legyen az kicsiny vagy nagyobb jelentőségű, természeténél és alaposságánál fogva megszokott ráfordítani, vette Széchenyi ezt az ügyet is a kezébe, s naplójából látjuk, hogy tulajdonképen neki, az ő ösztönzéseinek és fáradozásainak volt köszönhető, hogy a nemzetgyűlés a városi vigadó épületében rövid hetek alatt oly megfelelő, sőt díszes otthont talált.[2]

Igen nagy részét foglalták el idejének a vasúti hálózat kiépítésének előmunkálatai[3] azon törvényjavaslat szellemében, a melyet nagynehezen már Pozsonyban elfogadtatott. Egymásután merültek fel a tervek és egymást érték a mind zavarosabbá és sötétebbé váló forradalmi események közt is a tanácskozások. Sajnos, hogy a legkisebb részletet sem jegyezte föl naplójába Széchenyi a forradalom bukásával eltemetődött eme tevékenységéről.

A legtöbb bajt és gondot okozta azonban neki a mellékesebb jelentőségű ügyek terén két fontos dolog. A lánczhídé és a fegyvergyáré. Az előbbinél a lánczok szállítása Angliából az egész Európán átviharzó forradalmi mozgalmak miatt lassan ment; a hatalmas

[1] Több ízben van erről a naplóban szó.

[2] Széchenyinek méltán esett kissé zokon, hogy István főherczeg a megnyitó ülés után Széchenyinek másokat — másod-harmadrendű szereplőket — dícsért meg a jól sikerült adaptióért. Napló júl. 5.

[3] Sok helyen, de csak egy-egy szó.

lánczt agok fölvonásánál pedig apróbb és nagyobb akadályok, sőt szerencsétlenségek merültek föl. Ismeretes, hogy a július 18-diki nagy lánczszakadás életét veszélyeztette a Dunába vágódott Széchenyinek; néhány órán át azzal a rémes gondolattal birkóztak barátai, hogy nagy vezérük talán áldozata is lőn a katasztrófának. Tudjuk azt is, mily babonaszerű aggodalommal kísérte Széchenyi a hídmunkálatok előhaladását, képzeletében mennyire nem tudta elválasztani e híd sorsát a maga és hazája sorsától. Mindahhoz, a mit e gyötrő aggodalmakról és tépelődésekről jobbkeze és hűséges segédje Kovács Lajos ír, számtalan adattal járulnak a napló följegyzései.[1] A mi végre a fegyvergyárat illeti, méltányolnunk kell haragja és bosszankodása kitöréseit a napló nem egy lapján. Ez a nemzeti önvédelem szempontjából oly fontos vállalat alig érthető nehézségekkel küzdött. Hogy egyáltalán megindulhasson, az Széchenyi nagylelkűségének, a saját zsebéből adott előlegnek volt csak köszönhető. Ő tette le az ügyet leglelküsmeretesebb, derekabb emberei egyikének, a Hengermalom nagyérdemű műszaki igazgatójának, Fehr Vilmosnak kezébe. Kossuth a legnagyobb előzékenységgel, sőt örömmel ígérte meg Széchenyinek a vállalat teljes talpraállításához szükséges összegeket; mindamellett alig történt valami a kormány részéről, és így természetes, hogy mikor a veszélyessé vált szerb mozgalmak delelőpontján szükség volt volna a sok fegyverre, a gyár nem tudott kellő mennyiségűt gyártani és szállítani. Az utcza pártja, a nagyhangú radikálisok táborából ki is adták a jelszót, hogy a német Fehr áruló, hogy késedelmezésével titkos czinkostársa a magyart elnyomni törekvő reakczionak s az aggódó Széchenyi lelke már megremegett s már látta a fölbujtott csőcseléket, a mint lámpára akarja húzni a becsületes, ártatlan Fehrt.[2] Kimondhatatlan undor fogta el...

És hányszor kellett neki ezt a morális csömört legyőznie! A napló teli van e csömör és az aggodalmak vegyes benyomásaival az »utcza« és a kávéházak szájhőseinek fölforgatásra, forradalomra törő izgatásai, az örökös macskazenék s rendbontó tüntetések miatt. Az összeütközés — írja május 13-án — kikerülhetetlennek látszik s öldöklésbe fullad; az egyik oldalon a polgárság s a katonaság, a másikon a Forradalmi Csarnok és a csőcselék. Konvent Bécsben, — folytatja — konvent Pesten, amott a király feje hull s utána jő a köztársaság,

[1] Tele van a napló a lánczhíd miatti aggodalmak s remények jelzéseivel.
[2] Napló július 9.

emitt István főherczeg feje s a miénk! Megdöbben, mikor Bónis Sámuel államtitkár Deák Ferencz mellett, azt mondja neki, hogy »fél az országgyűléstől, mert ha oly emberek jönnek, mint Madarász, akkor végünk; a klubbok terrorizmust fognak gyakorolni«.[1] Ismételve kel ki a miniszter-értekezleteken a Kossuth dédelgette felelősségnélküli szélső elemek veszélyes játéka ellen és keserű csalódás fogja el, mikor a br. Lederer táborszernagynak adott macskazene, egy teljesen fölösleges, káros és vérontással járt tüntetés alkalmából még oly higgadt kartársa is, mint Deák, a katonaság és nem a rendbontó macskazenészek eljárása miatt méltatlankodik.[2] A rend érdekében kell föllépnünk az anarchia ellen, kiáltja a július 28-diki értekezleten; de szava csak gyönge visszhangra talál, noha Kossuth maga is roppant izgalomban volt, hogy Madarászék fékevesztett izgatásai miatt a Pesten átvonuló, 16.000-nyi nógrádi és honti paraszt nemzetőrség nem várt kihágásokra kap vérszemet.[3]

Jellemző különben Széchenyire és a franczia forradalom történetével való beható foglalkozására mutat,[4] hogy a politikai forradalom kíséretében a társadalmi forradalom rémeitől tart Pesten. A sajtó féktelenkedései s a tömegek nagy szegénysége előbb-utóbb oda viszik, — mondá — a dolgot, hogy »üsd agyon, a kinek van«. Mit fog akkor érni a jobbak belátásához való fordulás? Hahaha! kiált föl szarkasztikusan; hiszen egy jobb ellen tíz! meg fogja-e ez az egy akadályozni tudni, ha a tervbe vett népgyűlés, programmja szerint, a házbér-nem-fizetést fogja dekretálni?[5] Pesten a központban kell erélyt kifejteni; »én itt félek« — mondá Széchenyi, és épen nem talált vigasztalást Batthyány és Szemere válaszában, hogy »Pestet nem kell félteni, de a megyéket«. Ő ezzel szemben azt állítá, hogy a föld népe nem akar háborút, békességet kíván, de igenis tartani lehet tőle, ha elszórják közé a radikálisok a lázadás maszlagát. Ezért aggódó várakozással nézett a legelső 10,000 nemzetőr, a későbbi honvédség első tíz zászlóalja előcsapatainak Pestre érkezése elé, bár hazafias örömmel vezette a hadügyminiszterhez kedvencz unokaöcscsét, a 20 éves Széchenyi Dénest, a ki ifjúi lelkesedésében önkéntesnek

[1] Napló május 26.
[2] U. o. május 10.
[3] U. o. július 23., 24.
[4] V. ö. Angyal D.: »Gr. Széchenyi István történeti eszméi« kitünő értekezését (különnyomat 1907; a 41., 42. és 50. ll.).
[5] Napló ápr. 16. és ápr. 18.

állott be e csapatokhoz. Maholnap nem tudjuk őket fizetni. — mondá Széchenyi — s készen kapjuk majd bennük akaratuk ellen a rablóbandákat. Kétezer fegyveres rabló, 17.000 fölizgatott ipari munkássággal — és kész a szörnyű társadalmi forradalom. Én is ott fogok veszni, mert vagyonom van, mert gróf és arisztokrata vagyok; liberális és humánus nézeteim nem fognak megmenteni. De hát mindegy — Isten nevében előre![1]

Mielőtt az efféle túlzott, majdnem betegesnek mondható aggodalmak gyér megnyilatkozását elítélnők, figyelembe kell mindig vennünk, minő körülmények közt fordulnak elő. Rendesen kísérői, mellékes tünetei annak a nagyobb, egész lelkét átfogó harcznak, melyet a nagypolitika kérdéseiben a Kossuth nézeteivel való nagyon gyakori egyetnemértésben vagy épen ellenkezésben önmagával megvívott. Ehhez járul erős tudata a kettőjük közötti nagy lélektani különbségnek. Nem helyeselte, de megértette, sőt némileg mentette is a pozsonyi márcziusi és áprilisi forrongó hetek hőmérséke alatt, a nagyotmondások epidémikus korszakában, Kossuth modorát és túlzásait; mert azt hívé, hogy mikor a cselekvés, a berendezkedés, a teremtés ideje elérkezik, zseniális ellenlábasa okvetlen meg fogja találni a lelki egyensúlyt. És íme, a veszélylyel terhes időkben is, melyek az örömmámor után a minisztérium nyakába szakadtak, kénytelen azt látni, hogy Kossuth nem változott. Most is hetykén kiáltja a minisztertanácsban, mikor a nádor egy-két, többnyire helyes megjegyzéséről s a nádor meggyőzéséről folyik a tanácskozás, hogy »rá kell szoktatni ezt a főherczeget arra, hogy nekünk nem parancsol« és mikor arról aggódnak, vajjon nem segíti-e titokban a pétervári kormány a lázongó szerbeket, Deák és Széchenyi közös rémületére félvállról veti oda, hogy »menjen Pulszky (Bécsben) az orosz követhez, kérdezze meg kategoricze, benne van-e a muszka keze a szerb mozgalmakban, mert ezt nem tűrhetni!«[2] Egy értekezleten, Hrabovszky egy jelentése fölolvasása után 600 mészárossal akarja Kossuth a szerbeket leverni s ha Széchenyi az efféle »mánia« ellen szót emel, rá sem hallgat, a delirium bizonyos nemében, — mondja a napló — persze hazafias lelkesedésében, minden ráczot föl akar akasztatni. A pesti májusi zavargások Batthyánynak, Széchenyinek komoly aggodalmakra adtak alapos okot, de Kossuth azzal hiszi megnyugtatni őket,

[1] U. o. május 26., 27.
[2] U. o. ápril 22. és május 22.

hogy »nincs mit félni a fiatal izgatóktól, legfeljebb 300 ilyen van; ezeket agyonveretnem csak egy szavamba kerül«.[1] Augusztusban, a már beállott pénzszükség küszöbén, azzal a csak neki jól álló rózsás optimizmussal vigasztalja minisztertársait, hogy ő a pénzügyminiszter nem fél, »hogy pénz dolgában megakadjunk; két hét alatt annyi pénzünk lesz, mint a szemét, mert Angliától hárommillió font sterlinget fogok kapni«. Csaknem elvesztém eszméletemet, — írja Széchenyi — e rodomontádokon, melyeket nyomon is követett a végtelen keserű kijózanodás, mikor alig egy hétre rá Duschek kétségbeesve jelenti, hogy a napi kiadás egyre-másra 200.000 frt, de nincsen honnan venni. »Majd ott veszünk, a hol van« — válaszolt Kossuth és sürgeti ágyunaszádok fölszerelését, talán hogy Bécsből hozza le velük a hiányzó összegeket. De Fiume védelmére ugyanekkor akar flottilát szervezni; hiába mondja neki Széchenyi, hogy addig a ráczok fölesznek bennünket és tán okosabb volna ezt a pénzt, ha megvolna, saját bőrünk védelmére fordítani. »Örökösen így halluczinál, — mondja a napló, — a poklok ostorozzák őt.«[2]

Néhányszor, bár akarata ellen, vérig sérti a meggondolatlan Kossuth Széchenyit. Egy ily eset május végén volt, midőn attól lehetett tartani, hogy a Jellasichcsal való törés előtt az elkeseredett, elszigetelt nádor esetleg leteszi tisztét, kimegy az országból. Nem tudták Batthyányék, hogy István főherczeg min tépelődik. Széchenyi beszélgetés közben azt találta mondani, hogy ő vele a nádor bizalmasan beszélne, ő azonban kerüli az alkalmat, mert becsülete azt parancsolná, hogy hallgasson arról, a mit a nádor csak vele és csak bizalmasan közöl, ministeri kötelessége pedig épen az ellenkező. A mire Kossuth csípősen veté oda: »már pedig most mégis csak jó volna egyet és mást kitudnunk.« Ő, Széchenyi István, hát kém legyen? »Elsápadtam az indignáczió miatt« — írja naplójában.[3] Egy másik eset sokkal későbben, augusztus végén történt, mikor Széchenyi Czenkre küldte volt Pestről családját. Az ingerült Kossuth e hír hallatára odaszólt kartársának: »Ön elküldte nejét. Vigyázzon magára! Én lövetek azokra, a kik ellenünk vannak!« Mintha Marat-t hallanám, jegyzé meg naplójában[4] Széchenyi, a ki a békes-

[1] U. o. május 15., május 20.
[2] U. o. augusztus 6., 17., 25. és 31.
[3] Napló május 21.
[4] U. o. augusztus 29.

ség kedvéért süket fülre vette, pedig idegei már tönkre voltak téve, ezt a sértő fenyegetést. Már ekkor magában leszámolt a túlheves Kossuthtal, a kinek nevét s személyét már csak vértengerben tudta maga előtt megjeleníteni, a kit az ő képzetében már csak a forradalom fúriái kergetnek előre és előbbre.[1]

Széchenyi türelmének Kossuth s hívei túlkapásaival szemben egyik alapja az a fölfogás volt, hogy neki, a ki valahányszor a nemzetgyűlésen fölszólalt, mindig csak az egyetértés szükségét hangoztatta, erkölcsi kötelessége e tekintetben jó példával menni elől. Igazi balzsam is volt aztán fájó lelkére, ha, a mi elég gyakran megtörtént, Kossuth föllépésével egyetértett, eljárásával a házban és a házon kívül valóban meg volt elégedve. A nagyobb politikai kérdések közül pl. ő is teljes erejéből osztá Kossuth ama nézetét, hogy a királyt Innsbruckból mindenkép Pestre kell hozni, hogy itt magyarjai körében, magyar minisztériuma befolyása alatt, mondhatni jelenlétének csupasz tényével megszüntesse a polgárháborút, letétesse a fegyvert a szerbekkel és horvátokkal. Mikor Batthyány június elején e czél elérése végett is Innsbruckba utazott s helyette két hétig Széchenyi vezette a miniszterelnökséget, örömmel küldé a minisztertanács egyhangú határozatából a stafétát a király oldala mellett időző Esterházyhoz, mely Batthyány idevágó fáradozásait volt támogatandó,[2] és mikor Batthyány határozatlan ígéretekkel tér vissza, nem habozott Széchenyi a kellemetlen missiót saját magára vállalni a hó vége felé. Útitársával, Eötvössel és Esterházyval napokig munkált a császárnál, Ferencz Károlynál és Zsófia főherczegnőnél a kérdés sikeres megoldása ügyében. »Megmozgattunk eget és földet, hogy a császárt rábírhassuk Budára jönni« — írja[3] — és az okos főherczegnőnek nyiltan, őszintén, minden teketória nélkül megmondá, mily következményei állhatnak be annak a nagy vonakodással adott, ki nem elégítő válasznak, hogy : »majd később, majd később !«[4]

[1] Pl. napló, július 12. és július 25.

[2] Napló június 12.

[3] U. o. június 23.

[4] U. o. június 26. A napló június 23—25-diki bejegyzései nagyon érdekesek. E napló alapján már ki lehet mutatni Horváth Mihály (Függetlens. Harcz) tévedését, a ki Széchenyi missióját Batthyány innsbrucki útja előttre teszi. Ezzel ellenkezően Sz. járt Batthyány után két hétre ott ; az ő rábeszélése az utolsó volt e nemben.

d)

Annál nagyobb volt, sajnos, az ellentét Kossuth és Széchenyi közt az azon időket különösen jellemző végzetes két ügy, a horvát kérdés és az olaszok ellen nyújtandó hadisegély kérdése, egész szabadságharczunk e sarkpontjai megítélésénél.

A horvát kérdésben az éles ellentét ápril végén tört ki közöttük egy a nádornál tartott értekezleten, a melyen, az igaz, Batthyány is Kossuth mellett foglalt állást. Josipovichnak, a nagy magyarbarát túrmezei grófnak zágrábi főispánná való kinevezéséről volt szó. Ez ellen a nádor és Széchenyi óvást emeltek; a nádor azért, mert féltette Josipovichot a fölbőszült horvátok inzultusaitól; Széchenyi azért, mert nem tartá helyesnek, hogy erre a lehetőségre alkalom adassék. A király parancsával azt csukatok el Zágrábban, a kit akarok, — mondá a kétségtelenül törvényes alapon álló miniszterelnök. De Széchenyi politikai belátása s az adott helyzet reálitásába elmélyedő ítélete már világosan látta, hogy azt a királyi parancsot ott lenn kierőszakoltnak fogják tartani s ezért érvénytelennek tekinteni. Hiába mennydörgött Kossuth a bán ellen, hiába volt neki is formális igaza: a szeget a fején mégis csak Széchenyi találta el.[1] »Kinevet minket Széchenyi«, — mondá Batthyány, a ki még nem tudta magát beleélni az udvari körök mentalitásába. Pedig Széchenyi épen nem nevetett, sőt attól tartott, hogy Kossuth befolyása alatt az értekezlet még valami »bolondot« határoz el.

Ugyanaz az egészséges eszme, hogy »vana sine viribus ira«, ellenezteté vele Kossuth sürgetései daczára Hrabovszkynak azzal a kimondott czéllal való leküldését, hogy Jellasichot megbüntesse. Ime Josipovich már re infecta visszajött; Hrabovszky is vissza fog jönni, hiába kíséri őt Zsitvay, a polgári biztos, hogy segítsen neki Jellasich fölakasztásában. Ő ellenezte, hogy a nádorral azt a széleskörű büntető teljhatalmat aláirassák. Minek Magyarország tekintélyét lejáratni, az ellenségeskedést még keserűbbé tenni? Annyira lehetetlenségnek tartá a büntető expedícziót, hogy egy pillanatra az az igazságtalan gyanu támadt benne: vajjon Batthyány és Kossuth nem azért gondolták-e ki ezt a képtelenséget, hogy a biztos kudarcz megengedje

[1] Napló ápril 27.

nekik tisztességgel visszalépniök a minisztériumtól?[1] Nagyon szomorú elégtételül szolgált neki, mikor a május 22-iki értekezleten Batthyány fölolvasta Hrabovszky jelentését, hogy a kir. kéziratot magánál tartja, mert a határőrvidéki ezredek nem engedelmeskednek neki és félő, hogy a csajkások ugyanezt fogják tenni. Széchenyi szerette a drasztikus hasonlatokat és most is beírta naplójába, hogy olyanok vagyunk, mint a fazékba tett rákok, a víz mindig melegebb lesz; de fájdalommal érzi a magyar tekintély zománczának csorbulását és hozzáteszi, hogy majdnem szégyenleni kell az embernek, ha magyar.[2] Megtörtént az a bármely sajnálatos, de gyermekes dolog, hogy a horvátokkal szemben való sikertelenségek ódiumát Kossuth, a ki az értekezleteken már »egészen mint egy új Robespierre mutatkozott«, minisztertársai, különösen Széchenyi nyakába varrta. Talán a nemzetgyűlés megnyitása előtt vissza akar ezen ürügy alatt lépni? vélte az illojálitás kölcsönét visszaadó Széchenyi; tán a lázító »Márczius 15-ével«[3] van Robespierre egyetértésben? »Ő az én fejemet akkor biztosan leütteti, de nem bánom.«

Nem titkolt aggodalommal vette hírét Batthyánynak Innsbruckból való távozása után, hogy a horvátok 200 főnyi monstre-deputácziót küldenek a császárhoz. Azt kívánjuk, hogy ezeknek parancsoljon a király, mi nekünk pedig engedelmeskedjék! kiáltja fel a reális viszonyokat értékelni tudó államférfiú szorongásával és megrótta Deákot, hogy ennek a nyugodt, józan embernek horvát politikája sem fog máshova kilyukadni, mint oda, hogy az udvar és a horvátok perfidiáját elkárhoztassa. De van itt Széchenyinek még egy sokat nyomó, igazságtalan megjegyzése is ezen alkalomból. »Auch kein nobles Wesen!« — írja róla.[4] Ezt a kegyetlen megjegyzést csak úgy érthetjük meg, ha eszünkbe jut Széchenyi idézett hasonlata a terraczinai banditákról. Ha a horvátok azok akarnak lenni, ám legyenek. De a magyar minisztérium nem lehet az; pisztolyt nem szegezhet fejedelme mellének: csak egy útja, csak egy föladata lehet, a békés megoldás a végsőkig menve az udvarral és a horvátokkal szemben. Mikor július végén a király Pestre hozása dolgában Széchenyi Innsbruckban járt, megkísértette Esterházy útján a horvát kérdés békés

[1] U. o. május 14.
[2] U. o. május 22.
[3] U. o. június 14.
[4] Június 17.

megoldását is. A herczeg t. i. nem akart a nemzetgyűlés megnyitására Pestre menni, de késznek nyilatkozott Széchenyi előtt, kezébe venni a horvátokkal való paczifikálást. Szaván kell őt fogni, — mondá Széchenyi — s ha ebben Batthyány és Kossuth belemenne: akkor ő is kész az erdélyi kormánybiztosság elvállalására, a melyet az imént még elutasított magától. Nem érdeknélküli, hogy őt e missióra Innsbruckban az ott időző Saguna is biztatta, mert, mint mondá neki, nincs oly népszerű ember Erdélyben, mint Széchenyi. »Ha megyek, — válaszolt neki a gróf — ön kell, hogy vezetőm legyen.«[1] A kilátás e kettős paczifikáczió létrejöttére jó hangulatra kelté Széchenyit; sajnos, hogy naplója nem nyújt további sorsáról semmi fölvilágosítást e kétágú fontos tervnek, Esterházy és Széchenyi párhuzamos akcziójának.

Meghiusultának főoka valószínűleg a János főherczeg (sikertelen és, mint most már tudjuk, nem is valami jóindulatú) közbenjárásának terve volt, a mit Széchenyi természetesen örömest látott volna; ezért bosszantá őt, hogy mikor Zsedényi Bécsből Doblhoff miniszterelnöktől lehozta az ezen közbenjárás alapjául szolgálandó horvát ultimátumot, ebből a minisztérium tréfát űzött és rajta nagyokat kaczagott.[2] Széchenyinek sem tetszett a túlzott, nagyzoló ultimátum; de ő tudta azt, hogy nem eszik az ételt oly forrón, mint a hogy főzik, és ismét ellentétbe került Kossuthtal, de persze Batthyányval is, a kit e kérdésben tökéletesen Kossuth exponensének tartott. »Istenem, Istenem, még lehetne segíteni a dolgon, — írja a nádornál tartott egy értekezés után — de ezzel a mániákussal nem fog menni a dolog!« Gondolhatni már most, mily őszinte megelégedés fogta el Széchenyit, mikor a 10—12 nap mulva augusztus 1-én tartott minisztertanácsban a Bécsből visszatérő Batthyány kijelenté, hogy »a horvátokkal nem lesz bajunk... Jellasich igen kellemes ember, kész velünk kezet fogni, a szerbeket magukra hagyni«,[3] noha nem találunk az eddig ismert eseményekben elég alapot a miniszterelnök e rózsás optimizmusára; csak gyanítjuk, hogy e békebizalom valami módon a nagynémet kérdéssel függhetett össze, mert a miniszteri értekezletet megelőző országos bizottsági zárt ülésen azt a misztikus mondást koczkáztatta meg Batthyány, hogy augusztus 8-ika tájáig várni kell,

[1] Június 23. és 25.
[2] Július 17.
[3] Napló augusztus 1.

mert akkor »Bécsben el lesz döntve, sárga-fekete marad-e Ausztria vagy Teutonika lesz.«[1]

A misztikus határidő természetesen nem hozta meg, a mit Batthyány várt, ellenkezőleg a rossz hírek és események záporként zúdultak gonddal vemhes klasszikus feje köré. Csányi a drávamenti kir. biztos lemondott, Ottinger tábornok — a ki később átszökött Jellasichhoz — nyugalmaztatását kérte. Az augusztus 12-diki viharos minisztertanácsban Kossuth árulónak nyilatkoztatta ki őket. Jellasich — mondá — rászedett bennünket; addig lavírozott, a míg az olasz ügy az udvarra kedvezőbb fordulatot vőn és most ránk fog támadni. Szokott hevességével Kossuth Batthyányt diktátorrá akarta tüstént kikiáltani s melléje a nemzetgyűlésnek egy 60 tagú választmányát, mely teljhatalommal igazgatná a királytalan országot. Batthyány ezzel szemben diktátornak a nádort akarta. »De erre nem állok rá« — mondá Kossuth. A forradalmi lépés azonban megtört Széchenyi ellenállásán. »Ha dynastikus kérdés merül föl, akkor én kilépek. Én hűségeskümet meg fogom tartani, lázadó nem leszek; jöjjön, a minek jönnie kell« és Deák, Eötvös, Klauzál egymásután állottak föl Széchenyi támogatására. »Csak csuda menthet hát meg bennünket, — mondá Kossuth — csuda pedig nincs, hát tönkremegyünk.« De Isten segíthet — válaszolt Széchenyi. — Isten pedig van, tehát a menekvés lehetséges.[2]

A horvátokkal való kibékülés ügyében augusztus utolsó napjaiban a most említetthez hasonló viharos értekezletről tudósít még bennünket a napló. A főherczeg, a kinél az értekezlet tartatott, őszintén, »becsületesen« és »egészen az én lelkemből beszélt« — mondja Széchenyi. Hányja-vesse meg jól a dolgot a minisztérium és ne vegye a vérontásért a felelősséget magára, hanem mindenkép igyekezzék kibékülést szerezni. Ez volt a veleje a beszédnek, mely, mint Széchenyi elismeri, kompozícziójában ügyetlen volt, mintha vád, vagy szemrehányáskép mondatott volna. Végtelenül kínosan hatott Széchenyire, hogy Deák nem azt nézte, a mit a nádor mondani akart és tulajdonkép mondott is, hanem a szemrehányás ellen tiltakozott és »ledorongolta« a nádort, és hogy Batthyány, követve Deák példáját s látván e miatt a nádor nagyfokú izgatottságát, nyomban leköszönt

[1] U. o. Bécsben és Frankfurtban javában folytak a parlamenti beszédek és hírlapi czikkek Ausztriának az új, a megifjodó német szövetséghez való viszonyáról.

[2] Augusztus 12.

a miniszterelnökségről. De úgy látszik Széchenyi és Eötvös elcsendesítették a hullámokat és az értekezlet, a melyen mellesleg mondva az az indítvány is fölmerült, hogy Széchenyi vegye át a hadügyi tárczát, azzal végződött, hogy Batthyány és Deák a horvát ügy megoldása czéljából Bécsbe menjenek.[1]

e)

A két miniszter bécsi útjával kapcsolatos események már a napló keretein kívül esnek. Több héttel kell visszanyúlnunk, hogy Széchenyi álláspontját az olaszok ellen nyújtandó hadisegély ügyében szemügyre vehessük.[2] Neki az volt a véleménye, hogy a pragmatika szankczió a magyarokat kötelezi a dynastia olasz birtokai mint a monarchia kiegészítő részei védelmére nem csupán a támadó szárd király, hanem az elszakadni akaró provincziák ellen is és hogy e kötelességnek tartozunk is megfelelni. A szerződésbeli puszta kötelezettségen kívül becsületbeli, ethikai okokat is hozott föl Széchenyi, de ezenfelül gyakorlati utilitárius szempontokat is. Egészen más, összehasonlíthatatlanul előnyösebb, sőt fölényes a helyzete Magyarországnak a dynastiával és Ausztriával szemben, ha az új Magyarország nemzetgyűlése és felelős kormánya akaratából tekintélyes magyar erő is tudatosan működik közre a monarchia területi épségének védelménél, mint ha nélkülünk vagy ellenünk fogná a hadsereg ezt a föladatot megoldani, a mit Széchenyi Mészárossal együtt bizonyosra vett.[3]

A minisztérium nem is zárkózott el e kötelesség elismerése elől; de tekintettel a szerb-horvát bonyodalmakra, Jellasich betörésének veszélyére, a miniszterelnök a nemzetgyülés megnyitását megelőző napon azt indítványozá, hogy az országgyűlési föliratban a nemzet e készsége természetesen kimondassék, de hozzá az a méltányos kérés füzessék, hogy az udvar a horvát-magyar ellentétet egyenlítse ki. Az indítvány közhelyesléssel találkozott és tekintve a nemzetgyűlés túlnyomó nagy többségének hangulatát, kétséget sem szenved, hogy egy ily fölirat az országgyűlésen el is fog fogadtatni. Szerencsétlenségre

[1] Napló augusztus 27.

[2] Nem ajánlhatom eléggé Kovács Lajosnak az olasz kérdés döntő fontosságáról írt kitünő fejezetei (id. m. II. kötetben) elolvasását Széchenyi jelen kötetben közölt naplójának idevágó igen rövid bejegyzései kiegészítéséül.

[3] Napló május 26.

Kossuth, a ki a radikálisoknak az olasz szabadságtörekvések iránti mániákus rokonszenvétől tartott, azt javaslá, hogy előbb egy nagyobb értekezleten tapogatózni kellene a képviselők között. Széchenyi hiába hangoztatá, hogy sokkal egyszerűbb és természetesebb minden ilyen tapogatózás nélkül azt mondani, hogy a minisztérium Batthyány javaslatának elfogadásához köti állását. Minisztertársai ezt, a mint a következmények mutatták, egyedül helyes fölfogást merevségnek, pedantériának tartották s elkövették azt a hibát, hogy Kossuth indítványára szavaztak a minisztertanácsban.[1] Az összehívott nagy értekezleten Kossuth, mint Széchenyi maga is örömest elismeri, ügyesen és lojálisan, helyes okokkal támogatva adta elő az ügyet; de Besze János és utána mások »a legotrombább módon« ellene szegültek. Nekik, a kik az általános szabadság édes borától ittasultak meg — az elnyomói ellen fölkelt dicső olasz nép szabadságáért fájt a fejük. Mit nekik pragmatika szankczió, tartozó kötelesség, becsület, mikor az olaszok szabadságáról van szó?[2] ... és Kossuth a szabadság championja megszeppen a radikálisok kicsiny számú, de nagyszájú csoportjától, félti népszerűségét s beszédében kibúvót keres. Az értekezlet is zavarba jő erre ... a gyáva meghátrálás Széchenyit majdnem beteggé teszi, az éjet álmatlanul tölti, s csak akkor nyugszik meg, mikor másnap a nádornál tartott értekezleten Batthyány azt az eszmét veti föl, hogy Bécsbe megy, ott fölajánlja a magyar csapatok küldését az olaszok ellen, a mint a szerbekkel és a horvátokkal rendbejöttünk és ehhez köti állását.[3] Mivel az eszme helyesléssel fogadtatott s maga Kossuth sem tőn ellene kifogást, néhány nap mulva a miniszterelnök egy Kossuthnál tartott értekezleten elfogadott dolognak jelenti ki, hogy a föliratban az olaszok elleni hadisegély kimondassék. Igen, de időközben a sajtó, a radikális klubbok, az utcza, magukévá teszik az

[1] Napló július 4.

[2] Mennyire kárhozatos volt az olaszok szabadságáért való túlzó lelkesedés és mennyire nem érdemelték ezt meg az olaszok: annak megdöbbentő bizonyítékát hozza jónevű historikusunk dr Thim J. ep most megjelent kitűnő czikkében: Die Gründungsversuche Jugoslaviens 1848—49 (Ungarische Jahrbücher. Band I. Heft 1. Herausgeg von Robert Gragger. Berlin und Leipzig 1921) Míg mi az olasz szabadságért lelkesedtünk, azalatt a szárd kormány a határőrvidéki ezredeket kémek és röpívek által arra izgatta, hogy menjenek a császári seregből haza és ne az olaszok, hanem a *magyarok ellen* harczoljanak a *pánszerb ügyért!* (Id. h. 31. l.)

[3] U. o. július 5.

ügyet és Kossuth nem volt volna az, a ki volt, ha nem melléjük áll, ha az olasz szabadságért lelkesülőktől elkülönzi magát — s ezért Batthyányval szemben újra kibúvót keres. Nagyon erős, a mit erre Széchenyi naplója mond, mert perfidnek nevezi Kossuthot; de haragja érthető, mert Batthyány is magából kikelve hagyta el dühében az értekezletet.[1]

Jelen ismertetés elején kiemeltem, mily nagy hátrány Széchenyi naplójában szűkszavúsága és schlagwortszerűsége. Sehol ezt a fogyatkozást nem érezheti annyira a napló forgatója, mint az olaszok elleni segély kérdésében folyt viharosnál viharosabb miniszteri értekezletek rövid, futólagos, teljességgel ki nem elégítő jelzéseinél. Nem tudjuk, hogy mit mondott Kossuth a július 11-dikit követő 13-diki értekezleten, de azt látjuk a naplóból, hogy Batthyány, Eötvös, Deák, Klauzál és Széchenyi Kossuth szélsőségei, helyesebben mondva ama tojástáncza miatt, a melyet a kabinet fölfogása és az olasz fölkelőkbe szerelmes ellenzék közt eljárni taktikai szükségnek tartott, a leghatározottabban kijelentették, hogy kilépnek a minisztériumból.[2] Kossuth a többiek kilépésével nem sokat törődött volna, de a miniszterelnököt, mondá, ő is követni fogja. Mit csináljon a minisztérium? Ha lemond: nagy kérdés, jön-e utána egy második törvényes minisztérium? A nyilt forradalom útjára térjen aztán a nemzet? Ettől borzadtak vissza Batthyányék és engedtek Kossuthnak. »Emberfölötti lény ez a Kossuth, kiált föl a kétségbeeső Széchenyi, de nem az égből, hanem a pokolból származott!«...[3]

Az a »formula«, mely a minisztériumnak az ellenzékkel való viaskodása eredményekép a föliratban annyira körülírja és oly sok föltételhez köti az olaszok ellen nyújtandó magyar hadisegélyt, hogy az a megtagadásnak, a pragmatika szankczióban letett ünnepélyes kötelesség megszegésének jellegét ölté magára, Széchenyit sehogy sem tudta kibékíteni. Teste-lelke egyaránt tiltakozott e koczkajáték ellen. Tudta, hogy ha még netalán belenyugodnék is az udvar egy ily föliratba, ez a belenyugvás csak látszólagos, csak színleges lehet. Hogyan kívánhassuk a királytól, hogy ő megtartsa nekünk az imént adott szavát, ha mi a szabadság — az olasz lázadók szabadsága! — ürügye alatt lerázzuk kötelmeink nyügét magunkról?... Hosszas lelkitusa

[1] U. o. július 11.
[2] Napló július 13.
[3] U. o. július 20.

után a július 21-diki értekezleten a nádornál fölállott és bejelenté lemondását. »Önmagam iránti kötelességem, mondá, hogy kilépjek egy oly minisztériumból, a mely az országot a romlásba viszi; örvénybe bukni, ha odavezetik az embert, érthető; de rossz úton odavezetni másokat, az egy oly lelki agónia, a melyet én nem bírok ki.« A jelenet drámai lehetett; arczán, tekintetén, egész lényén látszott Széchenyinek a szenvedés. Kérlelik, csitítják, fejtegetik előtte, hogy ha visszalép, az egész minisztérium, aztán Isten tudja mi minden összedől; kérik, hogy lelke megnyugtatására, idegei pihentetésére, új erő gyűjtésére vegyen szabadságidőt, de maradjon bent a minisztériumban... és Széchenyi a kötelességek e rémítő összeütközésénél, megriadva a nyilt forradalom tükrétől, melyet visszalépése esetére annyi nagy hazafi, annyi derék kartársa tart eléje, hallgat a marasztaló kérésre, megadja magát, a közelebb fekvő kötelesség teljesítését vállalja...[1] Megadta magát, de lelke megtört. Mély fájdalommal és a szégyen érzetével jegyzi föl, hogy »perfid bázison lehetetlen a megegyezés!«... Az osztrák háznak olasz birtokait a bécsi kongresszus, előtte a spanyol örökösödési háborút befejező nemzetközi szerződések, ezek előtt egy-két speciális szerződés biztosították, azonkívül a felsőolaszországi territóriumok legnagyobb részét évezredes hűbéri kötelékek fűzték a Németbirodalom fejéhez... Ezeket a kötelékeket a nemzeti egységre való törekvés szétszaggatá s e szétszaggatásban mi is segítettünk neki. Csak az egy Széchenyi István és odaadó híveinek kicsiny köre merte az »olasz szabadságról« azt az akkori szabadságittas világban szentségtörésnek tartott kérdést, hogy »ki nekünk Hekuba?« gondolatban fölvetni, csak Széchenyi és szűk köre gondolt a latin közmondásra, hogy »hodie mihi, cras tibi«.... Ez a »cras« két hosszú emberöltő mulva be is következett. A végzet úgy látszik csak befűtött mozdony. Rá kell előbb emelni a síma sínpárra, hogy aztán előre törtethessen. Mi segítettünk ráemelni...

Ez a bővebben elemeztem két kérdés világosan mutatja Széchenyi nem mindig kellemes helyzetét a minisztériumban, de ezeknél alsóbbrendű ügyek is bizonyos elszigeteltségben tüntetik föl. A hadierő gyors, átmenet nélküli magyar-lábra állítását illetőleg pl. ő határozottan Mészáros mellett foglalt állást és megmaradt nézete mellett akkor is, mikor Mészáros a nemzetgyűlés kierőszakolt ellenkező akaratának

[1] A napló július 21-diki bejegyzése minden szűkszavúsága mellett is drámai erővel hat.

megadta magát.[1] Ily izolált helyzetben állott Széchenyi akkor is, midőn az augusztus 3-dki országos ülésben Kossuth, Gorove, Teleki, Nyáry, Pázmándy, tehát a legkülönbözőbb pártárnyalatok vezéremberei, azt mondták az Ausztria és a Németbirodalom közötti viszony tárgyalásánál, »hogy nem segítünk Ausztriának a német elem ellen«. Még Eötvös is helyeslé ezt; Batthyány pedig közömbösnek mutatkozott. Széchenyi az egyedüli, a ki itt is a pragmatika szankczióbeli kötelezettségünkre utal, ha, a mitől Isten óvjon, oda fejlődnék a dolog.

Gyakran bántja őt Batthyány magatartása. Már a legelső napokban kétely merült föl lelkében, van-e a miniszterelnökben annyi szervezőképesség, a mennyi kellene? Aggódik aztán, hogy Batthyány vezetni sem fog tudni és bábbá válik Kossuth kezében. Bosszantja, hogy a miniszterelnök félénknek tartja őt óvatossága miatt, a mi persze nem gátolta meg Széchenyit, minden előforduló alkalommal barátságosan figyelmeztetni Batthyányt, hogy a túlzások semmi jót nem hoznak az országra, de bitóhoz vezetik őket a vezéremberеket és akkor nem lesz majd valami nagy vigaszára Batthyánynak, hogy »az ő ügyéért« ide jutott a dolog. Hogy-hogy, felelé csípősen Batthyány, hát nem a Te ügyed is?... Zokon esett neki, hogy nemcsak a miniszterelnök, de többi kollégái is mosolyogtak financziális aggodalmain, mikor május végén számítgatta előttük, mily óriási összegekbe fog kerülni a háború;[2] pedig tán később, mikor már nem volt közöttük, eszükbe jutott, hogy mennyire igaza volt neki.

Deákkal és Eötvössel a leggyakrabban egyetértett Széchenyi; de sokszor nem titkolja az előbbivel való elégedetlenségét. Deák a maga aristidesi igazságérzetében szerette hangoztatni, hogy »ezt és ezt nem engedi a törvény«. Egy ily alkalommal a doceáló közjogász olympusi nyugalma kihozta Széchenyit sodrából és odavágott Deáknak, hogy »a mi föladatunk a hazát megmenteni és én, ha erről van szó, fütyülök a törvényeitekre!«... Széchenyi lelkéből beszélt Deák, mikor a horvát bonyodalom elején a heveskedő Kossuthnak kérőleg mondá: »Én bármit inkább kívánnék, mint a háborút«[3] — s annál

[1] V. ö. napló július 27., augusztus 17. Az igaz, hogy mikor másnap a fiatal magyar tüzéreket ágyúkkal gyakorlatozni látja, a kik csak hat hét óta katonák, szakértő szeme teljesen meg van velük elégedve s örömmel jegyzi be naplójába: »Vortrefflich!«

[2] Napló márczius 19., márczius 30., ápril 2., ápril 17., ápril 26., május 20., május 26.

[3] U. o. ápril 19. és június 2.

élénkebben sebzé Széchenyit, a mikor néhány nap mulva ingadozni látta ugyanazt a Deákot; a mi Kossuthot persze föltüzelte. »Deák eléggé savanyúkáposzta ahhoz, hogy engem cserbenhagyjon, — írja naplójában — és ezzel csak Kossuthot paprikázza föl.«[1] De megint kibékül vele a fölirati ügyben mutatott magatartása miatt és lelkesedéssel jegyzi föl: Deák mint egy Isten úgy beszélt![2]

Vonzalma Deákhoz, Eötvöshöz, lojalitása Batthyány iránt, jót akaró, békítő természete, a melylyel nem egyszer lecsendesíté — épen ő! — a Kossuth ellen féktelen haragra lobbant Batthyányt, a ki ilyenkor indulatosan hagyta el a miniszteri értekezletet; személyének varázsa stb. oly tényezők voltak, melyek helyzetét személyi vonatkozásokban kellemessé tehették volna a minisztériumban bármi forrongó, de nem forradalmi időben; mert mikor a dolgok és események fejlődése a forradalom útjára vezetett, ezek a mondott tényezők erejüket vesztették. — Kossuth, Szemere és Batthyány eleintén Széchenyi hazaszeretetének tudták be, ha egy-egy értekezleten a szokottnál erősebben ítélt a szerinte koczkáztató és mint magát drasztice kifejezte, »szemtelenségi politika« fölött;[3] de mikor már a vihar kitörőben volt, mikor Kossuth egy nála tartott értekezleten, augusztus közepén pathossal mondá »én üdvöt látok a forradalomban«: az efélék ellen hangosan tiltakozó Széchenyi már reakczionárius gyanujába kerül, talán Kossuth előtt is, de mindenesetre hívei előtt. »Én hát reakczionárius vagyok, — írja keserű gúnnyal Széchenyi. — Igy neveznek ők! már most mindent rá lehet fogni akárkire!«[4]

Az ő reakczionáriussága abban állott, hogy a végleges törést az udvarral és Jellasichcsal mindenkép meg akarta akadályozni, és abban, hogy a magyar fajt a vérvesztességtől, az összeroskadástól féltette. Alig van lap a naplóban, különösen a két utolsó hónap alatt, hogy ne jajdulna föl a vér és lángtenger miatt, mely lelki szemei előtt a magyar láthatárt elborítja s melyben népének meg kell semmisülnie. E rémítő helyzetben, melyből a szabadulás reménye napról-napra fogy, tépelődő természete befelé, saját énjének fordul és az önvádak kínpadjára vonja azt a lelket, melyet az események keselyűi kívűlről amúgy is véresre marczangoltak.

[1] U. o. június 14.
[2] U. o. július 12.
[3] Pl. ápril 28., május 1.
[4] Napló augusztus 16.

f)

Ezeknek az önvádaknak első magvait azonban, mint a naplóból most már világosan látjuk, mások vetették el ekkor Széchenyi lelkébe. Már a márcziusi pozsonyi zavargások alatt mondották neki szemrehányással gr. Széchen Károlyné s Zichy Félixné : Das ist doch eigentlich Ihr Werk ! . . . »Mit válaszolhatok erre ?« kérdé Széchenyi. »Én világosságot, Batthyány és Kossuth tüzet hoztak intézményeinkbe . . . az én akaratom tiszta és nemes volt . . . engem nem becsvágy vezetett... én reformer voltam és soha nem izgattam.«[1] — Később ifjúkori barátja, gr. Andrássy György tőn neki szelíden szemrehányást, emlékeztetve őt régebbi osztendei időzésükre, mikor megjósolta neki, mily gyújtó csóvát fog a Hitel az állam gépezetébe vetni. Ez épen úgy fájt neki, mint herczeg Esterházy szemrehányása, a miért őt Széchenyi a minisztériumba való belépésre rábeszélte. Majd az izzó napok kellős közepén, augusztus első felében, herczeg Bretzenheimné vádolta meg őt keserű hangon, hogy mindazt, a mi történt, neki, Széchenyinek hatalmában állott volna megakadályozni, de e helyett inkább egy Kossuth kollégája akart lenni és maradni . . .[2]

E vádak és szemrehányások magvai, ijesztő bujasággal burjánoztak föl Széchenyi lelkének aggodalomszántotta termőföldjében. Igen, mondá már május végén, soknemű tevékenysége kellős közepette, mindennek én vagyok oka ; nem kellett volna az 1825-diki országgyűlésen föllépnem ; én vagyok az oka, hogy az általam vert csapáson Kossuth és Batthyány föltörtethettek. Isten bocsássa meg, de én jót és békéset akartam . . . Világosan látom magam előtt a magyarság minden életelemének teljes fölbomlását és lelkiismeretem azt súgja fülembe, hogy »minden csepp vér, mely folyni fog, te reád esik vissza !«[3]. . . Nem, valóban nem az utolsó tényezője vagyok annak, hogy a dolgok idefejlődtek, a főok vagyok én ! . . . Folyton fülemben cseng, írja odább, a mit nekem 25 esztendővel ezelőtt Metternich mondott, hogy ha csak egyetlenegy követ vesz is ki az ember az ívboltozatból, az egész összeomlik. Tehát jobb volt volna, ha nem születtem volna vagy semmihez nem kezdtem volna. Isten bocsásson meg nekem ! . . .[4]

[1] Napló márczius 20. és 22.

[2] Napló május 21., június 23., augusztus 9., augusztus 31.

[3] Május 20., június 13., július 5., július 13., július 18.

[4] Napló augusztus 11.

Végtelenül jól esett neki, mikor tépelődései közt Prónay Albert a meggyőződés hevével vigasztalja: »nem, nem, Te semminek sem vagy az oka«...[1] A szemrehányások és önvádak terhe alatt megkísérli ekkor fölegyenesedni és biztatón szól saját magához: Engem a hazaszeretet ösztönzött és tiszták voltak gondolataim; reformer voltam és nem uszító. De ha Jézus szeretetvallásából autodafékat csináltak az emberek, miért követték volna hívebben az *én* tanításaimat? »Fel a fővel! Nemest, delit szomjazott lelkem mindig! Ám mitől tartsak tehát?«...[2] Majd a kegyetlen végzet ellen fordul és azt mondja, hogy nem Kossuth és társai rombolnak le mindent, hanem magasabb hatalmak, és ezekkel szemben csak egy passzív védekezés van, az, a mit a költő mondott: si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae! De van-e joga a leomló romok közt emelt homlokkal várni be a neki szánt végzetet? Van! »Becsvágy vagy sértett becsületérzés vezetett-e engemet? A legkevésbé sem! Valami világi, földi ok ösztönzött-e? Nem. Valami mellékczél irányított-e politikai pályafutásomban? Soha! Uszítottam-e? Tápláltam-e csak egyetlen nemtelen gondolatot bárki ellen? Soha! Lelkiismeretem mind e tekintetben egészen tiszta«... S mikor a kínos éjszakában az önvizsgálat erre a kedvező eredményre juttatá, »egészen megnyugodtam, — írja — és édes szunnyadásba merültem«. Csöndes álmai fölött ott lebegett »egész politikai tevékenységének két vezércsillaga: a tiszta honszerelem és az őszinte hűség az uralkodóházhoz«.[3]

Ám jól van: magával és lelkiismeretével tisztában lehetne, ha mindig nyugodtan tudna hallgatni e bíróra és bíznék a mint bízhatnék benne. De ez a bizalom félénk, üldözött őzike volt, mely csak egy-egy pillanatra tudott a cserjék árnyában megpihenni, hogy fölriasztva kétségbeesetten fusson a nemzetre tornyosuló vészfellegek meg-megrobbanó dörgései és az elhatalmasodó önvádak vérebei elől. Rettentőket szenvedett minden, a délvidékről jövő rossz hír után; lelke átélte a fölpörzsölt magyar falvak menekülő vagy lekaszabolt lakosságának minden szenvedését; a vad ráczok és oláhok által fölgyújtott kúriák és jobbágyházak tüze őt égette; a szörnyű kezdetből még szörnyűbb folytatást látott következni, a melyben a nekivadult nemzetiségek lángözönbe fojtják a véres homlokkal négyfelé küzdő ma-

[1] Napló május 17.
[2] Márczius 24. és 25.
[3] Napló július 19., augusztus 5. és augusztus 15.

gyart — és hideg borzongás fut hátunkon végig, mikor olvassuk, hogy egy, a fölcsigázott honfiúi aggodalom vízióitól kínos éjen fölriadva, naplójába ezt a jóslatszerű végzetes följajdulást írja: »El vagyok veszve... Czenket elveszik az osztrákok... óh én álmaim!«[1]

Kétségbeesésének azonban csak egyik, noha a hatalmasabb és átfogóbb eleme volt az égető gond, a tépő fájdalom, melylyel honát és faját féltette. Azon a kálvárián, a melyen szétroncsolt idegei Golgotájára följutott, egy második lelkitusa kínjai is kísérték: a kötelességek kemény összecsapása. Mélyen dinasztikus érzés, meggyökeredzett királyhűség, mely egész mentalitását betöltötte, a Szt. István koronájának hordozója iránti absolut lojalitás és kötelességérzet, mely a férfiúi becsület fogalmával összeforrott: az ezekből kialakult gondolat- és érzésvilág volt az a súly, mely a mérleg egyik serpenyőjében nyugodott. A másik serpenyőbe előbb annak a homályos érzetnek a latjai, később annak a mind világosabbá váló tudatnak nehéz fontjai kerültek, hogy azt a bárkát, melybe evezősnek márcziusban ő is belépett, hazájának, fajának és királyának egyaránt becses kincseket szerezni a közel jövő igéretföldjéről, hogy ezt a bárkát a forradalom szele, a gondtalan evezősök és illúzióktól mámoros kormányosok karjai a hűségtörés és egyszersmind a nemzeti szerencsétlenség ingoványai közé taszítják és hogy neki a becsület tiltja, valamely a bárkához kötött csónakba szállva elhagyni a vesztébe indult hajót és fölriadt társait... A tisztesség, a becsület azt parancsolá, hogy maradjon a czéljavesztett bárkán, a mint naplóavató sorai mondják, bárhová viszi is az! Rettentően zúgott fülébe, mikor idegei legválságosabb perczében, augusztus végén, egy országos ülésen fölhangzott Kállay Ödön kiáltása, hogy »a ki a Hitelt írta, most minket el nem hagyhat!«[2]

Nem egyszer tesz kedélyhullámzásai közt keserűen vagy gúnyosan szemrehányást magának, hogy mily ostobaság volt tőle Kossuth szekerére ülni és nehéz sóhaj száll föl lelkéből: oh, ha most szabad ember volnék, gondtól, felelősségtől menten!... Emberileg teljesen érthető ez a vágy különösen annál, a kinek átfinomult, megroncsolt vagy fölzaklatott idegei a legkisebb érintésre is tízszeres, kimerítőbb erővel reagáltak, mint azokéi, a kiket flegmával, fatalizmussal, erős, egészséges idegekkel vagy finom idegek helyett durva kötéllel ajándéko-

[1] Napló augusztus 4.
[2] Napló augusztus 31.

zott meg a gondviselés. De ezt a futó vágyat, valahányszor föltámadt, mindannyiszor legyőzte a multjából folyó kötelesség erős tudata. »Nem lépni be a minisztériumba? — kérdi magától. — Tisztességes dolog volt volna ez tőlem s a dynastia és az ország javára való? Nem!... tehát jöjjön a minek jönnie kell!«[1]

Ez a kettős kín: látni mint rohan nemzete és faja a romlásba és érezni az erős erkölcsi nyügöt, mely őt e rohanó szekérhez lánczolja és akarata ellen összeütközésbe fogja hozni egy másik kötelességgel: ez a kettős lelkitusa zúzta pozdorjává a legnagyobb és leghívebb magyar lelki világát, e tusák rettentő ökölcsapásai hatottak be idegrendszere czentrumába.

A végső krízis úgy látszik augusztus 20-án, épen nevenapja éjjelén kezdődött. Az önvádak súlya alatt nem tudott elaludni; tízszer is gyertyát gyújtott, föl s alá járkált hálószobájában. »Ki lehet-e bírni soká ezt az állapotot, kérdé, a nélkül, hogy őrült, őrjöngő és kétségbeesett legyen az ember?«[2] A fenyegető kísértet elől, mint egykoron nagynevű atyja, a vallás emlőin keresett vigasztalást. Átment a krisztinavárosi templomba, a hol nejével és gyermekeivel gyakran szokott imádkozni, s a plébánosnak meggyónva, föltárta lelki harczát. »Ön nem vethet önmagának semmit sem a szemére, mert a míg önmaga munkálkodott, minden jól ment és a hiúság egy neme, mondá a derék lelki orvos, azt hinni, hogy *egy* ember lehet ily nagy dolgok oka.« De Széchenyi nem érzé magát megnyugtatva. Az én irataim ébreszték föl a nyugvó magyart, a kaszinók szülték a köröket, klubbokat; én raktam meg az alapot, a melyen Kossuth és Batthyány megnőttek; mindennek én vagyok oka. A kínnak és fájdalomnak mekkora tengerét kell még átszenvednem, míg mindezt megbűnhödöm!... Gondolat- és fogalomvilágában látszik már a zavar, mikor egy viharos éj után azt mondja nejének, hogy ennyi romlást nem tud elviselni: »menjünk együtt a halálba!« »Mily nyomorúság, mily gyöngeség ez, — felelte a derék asszony; — ha halnunk kell, mint vértanúk haljunk meg!« »Ez nekem új erőt adott, — írja Széchenyi; — a szenvedés poharát Istenbe vetett megadással fenékig fogom kiüríteni«...[3] De ez az új erő csak pillanatokig tartott. Egy benső hang, mely nem szűnik meg odadörögni neki, hogy »minden bajnak Te vagy a főoka«, egymás után két éjjel nem

[1] Különösen fontosak e nemű tusái közt a július 5-diki és augusztus 11-diki bejegyzések

[2] Napló augusztus 20.

[3] A napló augusztus 20. és 25-diki bejegyzései.

engedi aludni a magával viaskodót. Meggyón másodszor, meggyón harmadszor a krisztinavárosi templomban, fölveszi az úrvacsoráját, de nem tud vigasztalódni, sőt kétségbeeséssel kiált föl, hogy senki, de senki nem akarja látni a világtörténeti katasztrófát, mely előttünk áll.[1] Nappalait a munka, az értekezések foglalják el; de éjjeleit látomásai töltik be. Vadúl kiált föl szeptember 3-án éjjel, hogy 48 óra mulva minden lángban fog állni és hogy senki, de senki nem akarja neki elhinni ezt.

Biztosra vehető, hogy a lelkibomlás küszöbét már ez éjszaka átlépte. Mert ekkor jut eszébe először szerencsétlen sógornője, Karolina, a ki oly végzetes szerepet játszott ifjú életében. Lelkiismereti furdalásai ez ártatlan beteg asszony halála miatt szintén mardosni kezdik: egy új, alaptalan személyi önvád, egy üres fantóm társul a többiekhez, egy üres fantóm, mely őt Döblingben üldözni fogja... Szeptember 4-én már pisztolyához nyúl, hogy agyonlövi magát; de nem; még értekezletre megy Kossuthhoz, a hol a szétdúlt arcztól minisztertársai megrémülnek — és fölmentik őt a további maradás alól. Menjen szabadságra pihenni, gyógyulni. Elfogadja. Megírja rövid szabadságkérő levelét a nádorhoz, de el van határozva, hogy visszajő: itt fog élni és halni.[2]

»Ember még nagyobb zavart a világba nem hozott, mint én. Oh Isten, könyörülj rajtam!« — ez az utolsó bejegyzés szeptember 4-én.

Hűséges orvosa és barátja, a derék Almási Balogh Pál, másnap vitte magával a gyógyintézetbe, pihenni és gyógyulni, a nagy kedélybeteget, a kit az úton aztán elért a lelki kollapszus. A legtisztább elmék egyike elhomályosult, mert a túlfeszített idegek fölmondták a szolgálatot s földi purgatóriummá, pokollá változtatták számára a döblingi tartózkodás első éveit.[3]

[1] U. o. augusztus 29. és 30.

[2] Napló szept. 3. és szept. 4.

[3] Mint tört ki azután szept. 5. a katasztrófa, azt, Almási Balogh Pál után, Zichy Antal Sz. I. élete II. kötetében is bőven olvashatni.

II. FEJEZET.

Az első évek Döblingben. Kétségbeejtő levelek. A jobbulás. Lonovich és az öreg Metternich jótékony befolyása. A gyógyulás. Széchenyi írni kezd. Kisebb művei. Remek intelme Béla fiához. — Szőgyény, Deák Ferencz, Toldy Ferencz Széchenyinél és Széchenyiről.

Ezekbe az irtózatos időkbe mély bepillantást enged az a vérfagyasztó önvallomás, melyet a sűrűn ismétlődő lázrohamok után önmagával viaskodva 1849 márczius 21-én, döblingi tartózkodása hetedik hónapjában tett papirra; aztán az a néhány levél 1849—51-ből nejéhez, Pál bátyjához, Görgenhez és Tasnerhez, melyeket Görgen épen tartalmuk miatt nem vélt tanácsosnak a czímzettek kezéhez kiszolgáltatni.

»Én, Széchenyi István,[1] a legnyomorultabb teremtmény vagyok, a ki valaha lélekzett; mert tudom, hogy lelkiismeretem örökké gyötörni fog a poklok minden kínjaival« — így kezdi az önvallomást és aztán ebben a hangban folytatva, megbomlott agyidegeinek fantáziája a vádak oly rettenetes halmazát zúdítja önmagára, hogy szinte megkövülten olvassuk. Lelketlen, szívtelen, csak érzékiségének és hiúságának élő embert lát a maga elé tartott tükörben, a ki elfásult idegei fölizgatására a hazafiasság sportjára vetette magát, 24 szót betanult magyarul, 60.000 frtot fölajánlott maga sem tudja mi czélra és egyszerre nagy ember lőn. Elbizakodottságában az Isten küldöttjének hitte magát; megírt 16, hazafias szólamokkal czifra könyvet, a melyeket neki az ördög diktált, s az ördög segítségével megrészegíté a magyar nemzetet; lerészegíté és a forradalomba hajtotta s noha egy pillanatra meghőkölt ettől, a másik perczben mégis elég lelketlen volt Esterházyt a minisztériumba való belépésre rábeszélni és rábírni Kossuthot, hogy bankjegyeket fabrikáljon és ezzel a forradalmat meghosszabbítsa. Latour, Lamberg, Zichy Ödön halálát az a Pandora-szelencze okozta, melyet ő nyitott ki, s a melyből vér, pusztulás áradt el az egész magyar nemzetre. »Igy lettem nemzetem gyilkosa; ezért van rajtam a pokol minden kínja, mint a ki milliók lelki és testi üdvét tettem tönkre, a miért nincs és nem is lehet soha expiatio!«

Mit ér az, hogy mások nem ismerik az ő bűneit? elég az, ha ő maga ismeri és ha tudja, hogy Isten soha meg nem bocsáthatja neki,

[1] Önvallomás (l. jelen kötet, Sz. levelei 1. sz. a.) 1849 márcz. 21.

még ha akarja is az Isten, de nem is akarhatja. »Én az Orion csillagképében olvastam, — mondja — hogy a legnagyobb kínok között fogok köz- és magánbűneimért a földön elrothadni s a másvilágon oly új kínokra ébredni, a melyeket nem a kicsiny föld dimenzióival, hanem a csillagok és a mindenség folyton növekedő méreteivel lehet csak összehasonlítani s a melyek közt egyedüli gyönyörűségem az lesz, ha saját nyelvemet leharaphatom.«

»Én a pokolban vagyok, — írja pár hónap múlva nejéhez.[1] Nem rögeszméim vannak, hanem a lelkiismeretem ébredt föl és ez tart vasmarokkal leszorítva. A megsemmisülés az, a mit óhajtok és ez sem lehetséges. Remegek az örökkévalóság gondolatától, mert már 20 éves korom óta kígyóvá, az ördög eszközévé lettem. Menekülj tőlem Te és a gyermekek! Téged, a Te tiszta, nemes lelkedet az én sorsom ne sujtson!... Engem többé soha nem láttok, — írja ugyanekkor bátyjához Pálhoz — sem itt, sem a túlvilágon; én a pokolra jutottam, ti Istenhez fogtok menni. Irásaimmal, agitáczióimmal, bűnös életemmel szegény hazánkat megöltem és most szerencsétlen nőmet, »a szegény madárkát«[2] s boldogtalan gyermekeimet ölöm meg. Mindennek vége; Magyarország többé nem Magyarország és a halottak többé nem kelnek életre.«[3]

Kétségbeesését fokozza az égő vágy neje és gyermekei után és az, hogy egy, benne leküzdhetetlen erő még sem engedi e vágyát teljesíteni. Szegény feleségem, kiált föl, jobb lett volna neki, ha egy skorpióval találkozott volna, a helyett, hogy hozzám jött nőül. Majd az a gondolat gyötri, hogy nejét, »ezt az angyalt, a kit őrülésig szeretek, a ki arra volt teremtve, hogy Isten közelében fényeskedjék és az örök üdvösséget élvezze«, magával kell a kárhozatba rántania.[4]

A vad kétségbeesés e feljajdulásai, e levelek, mégis, úgy látszik, egy neme voltak a lucidum intervallumoknak, a lélek hónapokig tartó mély sötétségében. De valahányszor eszméletre ébred az alvó lélek benne, ez mindig csak azért van, hogy önmagát annál kegyetlenebbül korbácsolja. A mély érzéketlenség a mély alvás; az ébredés, a tevékenység: az önostorzás. És a lélek havakig tartó mély alvása után mindjobban növekszik benne, az első esztendők alatt, az a fixa

[1] 1849 aug. 28. L. jelen köt., Sz. levelei 2. sz. a.
[2] Die arme »Madárka«.
[3] U. a. kelet alatt u. o. 3. sz. a.
[4] Önvallomás id. h.

idea, hogy Magyarország romlásának, a nemzetet ért nagy szerencsétlenségnek ő és senki más az oka. Nem vagyok én bolond, írja Görgenhez 1850 ápril havában,[1] sem rögeszméim nincsenek, hanem a nemezis ért engem utól, mert én vagyok a hibás abban, hogy az én dicső, félreismert magyar nemzetem ép akkor adta saját magának a végső haláldöfést, a mikor fölvirágoznia, a világot ékesítenie kellett volna. Én vagyok az Antikrisztus, én vagyok az apokalypsis nagy bestiája, én rajtam teljesedik be a jóslat, hogy saját piszkomban fogok elrothadni. De megérdemli ezt a nemzetgyilkos! »A pokol nagyon sekély, az örökkévalóság nagyon rövid, a poklok kínjai nagyon szelídek arra, hogy engem nyomorultat, a ki előtt égen és földön semmi szent nem volt, érdemem szerint büntessenek.« — »Istenem, Istenem, mindig elismertelek, műveidet mindig csudáltam, a lélek halhatatlanságát mindig vallottam és mégis annyira el tudtam távolodni Tőled! Semmisíts meg, mert a halál nem ér nekem semmit!«

Kifejti azután egy folytatólagos levelében Görgenhez, 1850 ápril 27.[2] hogy mily drágakő volt a magyar, hogy a nemes, a szép iránt legfogékonyabb nép, mely a világ bámulatát magára vonta volna, ha ő az ő démoni izgatásaival a romlás magvait nem szórja el. Tudja, hogy ez a gondolat nem fog neki soha nyugtot hagyni, hogy miatta őrjöngeni fog, meg fogják kötözni, ki fogják vetni Görgen intézetéből; de odajő majd a felesége, föloldja a köteléket és ő hálából, őrjöngésében megöli majd ezt az egy jótevőjét is: feleségét — »Magyarország gyöngyét«!

Az utolsó e nemű vérfagyasztó levél, az, a melyet 44 levélpapiroldalon Tasnerhez 1851 márcziusában írt, annyiban nevezetes tán kórtörténetileg is, mert itt már bizonyos konkrét események emlékezete minduntalan fölmerül, a mi azt mutatja, hogy egy-egy futó pillanatra tisztulni kezd a zavaros agy. Persze az önvádak még mindig erős túlsúlyban vannak s még mindig ólomsúly gyanánt nehezednek a lélek kificzamodott idegeire. A hosszú levél főthémája még mindig az, hogy ő az oka Magyarország romlásának, annak, hogy odajutott a magyar, hogy hülyék és bárgyúak uraságát, kormányzatát kénytelen tűrni. Batthyány és Kossuth, mondja, könnyen kezelhető emberek voltak; neki nem volt volna szabad elfogultnak lenni Kossuth iránt, mert ha ezt a hibát nem követi el, akkor köny-

[1] 1850 ápril 21. L. jelen köt. Sz. levelei 4. sz. a.
[2] U. o. 5. sz. a.

nyen rábírhatta volna Kossuthot, hogy együtt kell menniök a kormánynyal és teremteniök. De mindhiába; az ő végzete a küzdés a romlás, a rombolás volt — és most minden odavan; odavannak a nagy magyar férfiak, odavannak »a látnokok, mint Petőfi, a ki az én fiam, a kinek anyját, mint annyi más asszonyt, éhen hagytam halni és a ki a »Felhőkben« az én arczképemet[1] festette meg«... Ez és ehhez hasonló gondolatai a beteg agynak extasisba hozzák a szerencsétlen levélírót, mennél tovább szántja lúdpennája hegyével a papirost. Eszébe jut a Szózat, az Élő szobor, eszébe a »Borúra-derű« és az, hogy ez most mind elveszett ő miatta, mert megfeledkezett arról, a mit egykor saját maga írt, hogy »nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni ahhoz való tulajdonság nélkül«. Ezek a visszaemlékezések kétségbeejtik. A megbomlott agyidegek újra elragadják gondolatait, verejték ül ki homlokára, hogy nejét és gyermekeit, a kiket úgy szeret, meg kell fojtania, majd attól fél, hogy neje ő miatta megtébolyodik — és összetörve, megalázva így írja alá hűséges barátjához és titkárjához intézett levelét: — »Széchenyi István, a szegény, a gazfi«.[2]

... Ez az utolsó e nemű levél a jótékony krízis idejére mutat. Az atyjára, Clark Ádámra, Beszédes mérnökre, Petőfire, Vörösmartyra stb. való emlékezések is bizonyítják, hogy a nyomasztó köd, mint mondám fölszállni indul a beteg agyáról. Lassan haladt a gyógyulás; de Falk szép elbeszéléséből[3] tudjuk, hogy a reconvalescens lelkére mily jótékonyan hatottak, mikor már szabad volt hozzá barátainak bemenniök, Lonovics püspök vigasztaló szavai, különösen

[1] Széchenyi a »Felhők« LXV. versét vonatkoztatta magára:

Fejemben éj van, éjek éjjele,
S az éj kisértetekkel van tele;
Agyamban egymást szülik a gondolatok,
S egymást tépik szét, mint vadállatok.
Lázzal verő szivemnek vére forr,
Mint boszorkány üstjében a bűvös víz.
Gyúlt képzeletem, mint meteor
Fut át a világon és magával visz.
Laktársam a kétségbeesés,
Szomszédom a megőrülés.

[2] 1851 márczius 14. L. jelen köt. Sz. lev. 6. sz. a.

[3] Széchenyi Istvánról írt, közismert művében. Én később ha lapszámát idézem e műnek, mindig a magyar fordítását értem.

az a szelíden feddő tanítása, a mit már neki 48-ban a krisztinavárosi öreg plébános is mondott, hogy a nagyzás és hiúság egy neme önmagában, egy gyönge halandóban keresni oly nemzetrázó események szerzőjét és kútfejét, a melynek titkos okaihoz a kulcs csak a Mindenható kezében van. Még annak, a mit neki a derék kismartoni pap, az öreg Albach hasonló értelemben 1850 végén írt,[1] semmi hatása nem volt. Hiába kérdé tőle a jó öreg, hogy »Ön volna Magyarország elpusztítója, a ki buzgott az ország javáért? Ön volna a nemzetiségek fölbujtogatója, a ki épen a legelső volt a megértés, a kibékülés harsány szavát a túlzók ellenzései közt fölemelni? A ki csak méltányosságot és igazságosságot hirdetett?... Legyen önmagával szemben is igazságos és ne halaszsza gyógyulását ily alaptalan önvádak emelésével!«... Akkor még e szép szavak lepattantak az önmagát tépő lélekről; de később már Lonovicsnak sikerült megnyugtatni őt.

Lehetetlen azonban, hogy nejének végtelen gyöngéd levelei is ne hatottak volna legalább bizonyos fokig jótékonyan a beteg kedélyére és ne hintették volna el benne a gyógyulásnak persze csak lassan csirázó magvait. Most egy kis imádságot küld neki saját imakönyvéből kiírva, majd egy kis Mária-képet karácsonyra és kéri, hogy bízzék a Szentanyában, a ki megvigasztalja a szerencsétleneket. Fájdalmasan érinti, írja neki, hogy férje nem akarja látni őt; de kötelességének tartja a kívánságnak engedelmeskedni, mert bízik abban, a mit Görgen írt neki, hogy Isten és az idő segíteni fog. Majd ismét szeretettel kéri, hogy önvádjaival ne kínozza magát, mikor inkább megelégedést nyújthatna neki betegségében az a tudat, hogy minden magyar és minden német lakosa az országnak meleg hálával emlékezik meg róla, mint a ki a hazának oly nagy szolgálatot tőn.[2]

Volt azonban egy más, nagyon jótékony hatása is a gondos feleség igyekezeteinek a beteg férj önvádjai lecsillapítására, e kísérteties árnyak elhessegetésére. Nézetem szerint olyan, mely Lonovics hatásával legalább is mérkőzik, ha fölül nem múlta azt. Széchenyi István sógorságban állott bátyja Pál második nejének szül. Zichy Emilia grófnőnek, egy igen derék és okos asszonynak révén az öreg Metter-

[1] 1850 nov. 16. ered. (Bécsi udv. ltár »Széchenyi-Akten«).

[2] Gr. Sz. Istvánnénak a köv. ered. levelei vannak az időből férjéhez az elkobzott levelek közt: 1848 szept. 10., október 12., decz. 24.; 1849 augusztus 19., szeptember 21., október 4., deczember 15., deczember 20. — Mindegyik darab megérdemelné a kiadást. Az 1848 októberi levélből megtudjuk azt is, hogy a bécsi októberi mozgalmak nem voltak befolyással Széchenyi állapotára.

nich herczeggel, mert ennek felesége, a híres és eszes Melanie (meghalt 1854-ben) testvérje volt Széchenyi Pálnénak. Betegünk neje ehhez fordult orvosságért és az öreg herczeg finom tapintattal adta meg a kért orvosságot. Egy levelet írt, de nem Széchenyihez, nehogy ez a kedély- és lelkibetegek néha föltűnő éleslátásával gyanut merítsen, hogy a levél csak ad hoc, ad usum Delphini iratott. Ezzel minden hatása veszendőbe ment volna. Hanem úgy fogalmazta meg a levelet, mintha egy közös ismerősük véleményt kért volna tőle Széchenyi felől és ő erre a kérésre adott volna választ. »Többször hallottam, — körülbelül így szól a sajátkezű eredeti levél[1] — hogy régi barátom, Széchenyi István azt véli, hogy az én nézetem az ő politikai működéséről ingatag. Im, előadom röviden, mit tartok róla : Széchenyit mindig őszinte hazafinak ismertem és soha illojális irányban nem találtam. Ő Magyarországot benső fejlesztéssel akarta a jóllét magas fokára emelni, a mihez az országban az impulzus hiányzott. Én az ő nézeteit osztám és támogattam. Ha önző emberek Széchenyi czéljait meghiusíták : a szerencsétlen következmények okai ők és nem azok, a kik jót akartak. Ha Széchenyinek azt vetik szemére, hogy sokat akart, nékem azt lehetne szememre vetni, hogy keveset akartam ; de ez a szemrehányás engem nem illet és ép úgy nem illeti Széchenyit sem. Ő is, én is és a haza minden igaz barátja ugyanazt akartuk s csak gonosz lelkek igyekeztek maguknak a közjó rovására utat törni. Azt hiszem, ez a kevés szó teljesen elég, Széchenyiről való ítéletem kifejezésére és az ő fölmentésére.«...

Tudjuk, hogy Széchenyi mily sokat adott Metternichre ; 48-iki naplója ismertetésénél is láttuk, hogy közel a kétségbeeséshez, önvádjai, önkínzásai kezdetén az öreg herczeg jóslatára, parabolájára hivatkozik. Most fölgyógyulása küszöbén valóságos jótétemény volt neki ennek a férfiúnak leveléből, a ki a saját maga végzetével tette párhuzamba az övét, olvashatnia, hogy a történtekért ő nem bűnös. Elkérte a levelet és mint talizmánt őrzé és így találták meg lefoglalt iratai között.

... Nem azok között az önvádak között szerepel, a melyeket Metternich levele elhallgattatni segített, hanem önvallomásaiban és akkori leveleiben fordul minduntalan elő s a kedélybeteget más oldalról is a kétségbeesésig megkínozza az a kegyetlen vád, a melyet maga ellen fiatal sógornője, bátyja Pál első neje halála miatt emelt. Erre

[1] Közölve jelen köt. Levelek Sz.-hez függeléke gyanánt.

a nagyon fiatal, jókedvű, élénk gyermekasszonyra, az Ausztriába szakadt s a herczeg Lichnowskival rokon, irlandi főrangú O'Meade család leányára, a kit az istenek nagy szépséggel, de végtelen finom, majdnem sugarakból szőtt, csupa érző idegből álló gyönge testtel ajándékoztak meg és a kiben a maga irlandi kelta fajának közmondásos, az angol nagy írók által annyiszor kigúnyolt képzelőtehetsége mondhatnók tipikusan ki volt fejlődve, — a Napoleon elleni ütközetekből a bécsi kongresszus ideje előtt hősként hazatérő sógora, a 22—23 éves szép, fiatal huszárkapitány ellenállhatatlan benyomást tőn. Ki tudja, vajjon a gyönge nő betegesen átfinomult idegei nem érezték-e meg a daliás kapitányban a géniuszt s nem épen ez az érzés lánczolta-e hozzá ellenállhatatlanul? Széchenyire szintén nem maradt a bájos, élénk asszonyka hatás nélkül s kifejlődött köztük egy plátói szerelmi viszony, mely azonban a nőnél mégis erős maradt, sőt növekedett, a férfinál sekélyebb sodrású volt és apránként annál inkább rokonszenvbe ment át, mert Széchenyit olasz- és francziaországi ismételt küldetései és útjai távol tartották és szórakoztatták; azonkívül akkori meghitt barátai, gr. Wartensleben Konstantin és herczeg Lichnowski Eduárd, titkának ismerői, óva intették őt és ezzel ellensúlyozták azt a hatást, a melyet rá a szerető asszony végtelenül gyöngéd és kedves levelei gyakorolhattak. Az ifjú tüdőbajos asszony észrevette ezt és Széchenyi azt hitte, hogy halálát, mely 1820-ban 27—28 éves korában következett be, ez is sietteté. Annál inkább hihette ezt, mert meghitt barátja, az elhúnyt közel rokona Lichnowski Eduárd, mikor a szánandó asszony elhúnytáról barátjának írt, misztikus levelében erre látszott czélozni és Széchenyit mintegy bűnbánatra hívta föl. Ettől a gondolattól Széchenyi nem tudott szabadulni s mikor 48-ban a lelki kollapszusban összeesett, lázas álmai közt ez az emlékezet egyre megjelent: az asszony gyilkosának hiszi magát és ezzel az önváddal is tetézi megtépett lelkének pokoli kínjait.

Azokat az ártatlan leveleket, a melyeket Karolina utána küldött Olasz és Francziaországba,[1] aztán két barátjának e szíve titkával foglalkozó leveleit mint ereklyéket őrzé Széchenyi; fekete pecséttel pecsételte le 1845-ben egy nagyobb borítékba, a melyre ráírta, hogy halála után elégetendők. A rendőrség azonban Széchenyi öngyilkossága

[1] Egyben pl. arra kéri Steffeljét, hogy mikor a szövetséges seregek Párisba be fognak vonulni (Széchenyi ott volt a seregben), e nap emlékére vegyen neki Párisban egy egyszerű aczél karikagyűrűt a bevonulás dátumával.

után, mint láttuk, lefoglalá e kis csomagot és kegyeletlen kézzel fölbontotta. De jól tette. Mert e levelek egy tiszta szerelem beszédes tanui s ha van mit vetnie Széchenyinek önmagára, az csak abban áll, hogy akaratlanul is elárulta, megvallotta viszonszerelmét. És még egyet: azt, hogy mikor egy vidám férfitársaságban Bécsben, alighanem 1813 elején asztaltársai az ifjú, élénk és kedves gyermekasszony szépségét magasztalták, a még akkor nem szerelmes Széchenyi a maga nőhódító-allürjeivel, boros fővel nem restelte azt mondani, hogy ha akarná, ez az asszony is az övé lehetne, — a miért másik sógorasszonyától, legöregebb bátyjának Lajosnak komoly és derék feleségétől meg is kapta egy hosszú levélben a megérdemelt feddést.[1]

... Széchenyi földúlt lelkének ezek az önvádjai is, mint a többiek, lassanként lecsendesedtek. Az Isten és az idő, a mint felesége oly mélységes hittel hitte, meghozta a gyógyulást. Az 50-es évek első felének további esztendei alatt, melyekről semmi tudósítás nem maradt fönn a döblingi hagyatékban, lecsillapodnak az izgatott idegek, a nyugalmat találó agy visszanyeri apránként erejét s a tiszta értelem fölkelő napja elől megfutnak a marczangoló önvádak rút sakáljai, hogy többé soha ne térjenek vissza. A tollat most már Széchenyi azért veszi kezébe, hogy szeretteivel, híveivel, jó embereivel levelezzen; gazdasági ügyeit mint jó hadvezér a főhadiszállásról intézze és hogy most már egészséges gondolatait remeteségében papirra vesse.

Magasabbra még nem tör gondolataiban a vén sas, a kinek szárnya megsérült; de megpróbálja a meredekebb sziklák tövében egy-egy törpefenyő bokrából a másikhoz repülni. Igy születik meg már 1856-ban egy kedves aesthetiko-ethikai értekezése, első erőpróbája a gyógyulás küszöbén belül: a »Szerelem-Szeretet«. »Tudtomra — így kezdi kis művét — egy élő nyelvben sincs e két érzet oly tisztán és elhatározottan elkülönítve, mint a magyarban. A német pl. azt mondja: Die Liebe ist ein Geschenk der Götter, de nem tudhatni, ezen Liebe alatt azon érzelmet érti-e, mely a két nemet egymáshoz szenvedelemre lobbantja, vagy azon érzelmet, a mellyel a jobb ember az egész élő világi egyetem iránt viseltetik.« »Pedig, — folytatja, — mily kimond-

[1] Az itt előadottakat azon levelekből merítem, melyeket a Sz. által 1845-ből lepecsételt, de 1860-ban rendőrileg fölbontott csomagocska tartalmazott. L. erről bővebben jelen Bevezetés I. könyv utolsó fejezetét (az elkobzott iratok jegyzékét). Bőven kiterjeszkedhettem volna ez anyag alapján Széchenyi életének ez ifjúkori epizódjára, de nem tettem, mert föladatom keretén túl ment volna.

hatatlan különbség van e két érzelem között!« A szerelem mindig indulatos, szenvedélyes; izgalmak, képzelmek állapota vagy gyümölcse, s ha természetes is, salakja van. A szerelem az egészséges emberben szeretetbe megy át. »S ha valami magasabb, világosabb lényt képzelünk, mint a gyarló embert, pl. egy angyalt, mely tisztábban lát, melynek tekintete messzebbre és mélyebbre hat, mint az indulatteli földi lakosnak szeme, veleje: gondolhatunk-e egy ily lényt szerelmesnek? Lehetetlen! mert ily lény csak szerethet; de szerelmes soha nem lehet.« A szeretet az igazi, a magasztos érzelem és Széchenyi ennek nyújtja a pálmát.[1]

Mintha magának is kedve telnék remeteségének ily és hasonló gondolatai termékében, a következő esztendőben tollat ragad, hogy idősb fiához, Bélához, annak 20-ik életéve betöltése alkalmával, nagykorúsága küszöbén, egy remek parainesist írjon.[2] De nem rendszeres, theoretikus értelmű intelmeket, melyek költészet és bölcsészet határai közt elmosódva nagy általánosságban tanítanák fiát örök igazságokra és ezzel talán eltéveszthetnék czéljukat. Ebben a parainesisben a régi Széchenyi lelke szólal meg: gyakorlati úton, egy-egy konkrét esethez fűzve a mondandókat, példákat hoz föl ott, a hol kell; intve és feddve, bátorítva és dícsérve igyekszik fia lelkében az erény, a kötelességérzet, a humanitás, a munkakedv, a hazaszeretet, a családi és hazafiúi erények magvait elvetni, a meglevő, fejlődő csirákat öntözni és kövériteni, s gondos kézzel kigyomlálni az itt-ott mutatkozó burjánt, mely a fiatal kebel kertjében, az ifjúság kövér, még kapálatlan humusán fejét a hasznos növények közt szintén föl-fölüti.

Visszatekint fia gyermekéveire, arra a félárva időre, melyben atyjának szerencsétlen betegsége és anyjának efeletti bánata miatt a fejlődő fiú nevelők kezére lőn bízva. Erősen, de igazságosan bírálja ezek methodusát, elismeri a jót, a mit nyújtottak, de gáncsolja pl. azt a rideg, karitás nélküli módszert, melyet Podhorszky Lajosnál, a később híressé vált, nagy nyelvismeretekkel bíró, de szerencsétlen végű tudósnál megállapítani kénytelen és a melynek tulajdonítja fia zárkózott kedélyét. De hálát ad az Istennek, hogy fia mindamellett testileg és lelkileg oly remekül kifejlett, a kire szülei büszkék lehetnek. Különösen vigaszt nyujt neki, mikor látja fiában a nemes humanitást,

[1] Sz. sajátkezű fogalmazata és tisztázata. V. ö. jelen köt. Bevez. I. könyv, utolsó fejezet, az elkobzott iratok jegyzékében.

[2] Egészen közölve jelen kötetben.

azt, hogy atómja sincs benne az ostoba kevélységnek, hogy embertársaiban a lelki nemességgel bírót szereti. Inti azonban, hogy újabban bizonyos fölületesség kapott benne lábra, a melynek egyedüli orvossága az önismeret. Erre a fiatal embert az atyai tanácsok rávezethetik, ezek taníthatják meg az igazság meghallgatására, a minek kimondása illetéktelen ember szájából sértő lehet, de az atyáéból soha nem az. Dícséri azután őszinteségét, mely atyjához írott leveleiben is megnyilatkozik, néha tán az önérzet meg nem engedett fokával, a mit azonban a kamaszévek hatásának kell betudni; az alap t. i. az őszinteség. ha önhittséggel nem párosul, szép és férfias tulajdonság. Majd rátér a kötelességteljesítés tanulására és gyakorlására. Nem szabad azt mondani, a mit Béla mond: majd ha eljönnek a komoly napok, mikor a nagy, a komoly kötelességek teljesítésének ideje család és haza iránt elérkezik, majd akkor teljesíteni fogja, mert tudja, hogy teljesíteni kell kötelmeit. Már most, az apróbb, a kicsiny kötelességek teljesítésében is gyakorolnia kell magát s kötelessége most abban áll, hogy anyjának a gazdaság ellenőrzésében segítsen. Ez készület a jövőre a hazafi teendőire is.

Szeretettel rója meg továbbá, hogy noha ország-világ dícséri őt szülei előtt szerénységeért: ez a tulajdon most még nincs oly mértékben benne, mint kellene. Utal fiának egy nagyon gyönge czikkére, mely a Lovászati és Vadászati Lapok 1857. évi 19. számában jelent meg,[1] mielőtt atyja észrevételeit meghallgatta volna róla. Óva figyelmezteti, ne üljön föl a lapok dícséretének, mely tulajdonkép nem a czikknek, hanem a Széchenyi-névnek szól. Ha írni akar, jól meggondolja, a mit papirra vet s beszélje meg előbb hozzáértő barátaival, mint atyja tette, mint Teleki, Eötvös és a Kisfaludyak cselekedtek, mert épen a kezdőnek kell jól megrostálni, a mit mond és épen neki Széchenyi Bélának, mielőtt a nyilvánosság elé lép. Mert higyje el, hogy mikor komoly emberek elolvasták azt a czikket, nem egy talán azt gondolá: látszik, hogy az öreg Széchenyinek elborult az elméje, hogy ilyen íráshoz oda engedi adni fia envét.[2]

Rátér aztán a gondos atya arra, hogy minden jóravaló embernek bizonyos élettervet kell maga elé kitűzni. Örömmel látja fia napló-

[1] Erről Tasner is tudósítja az öreg Széchenyit 1857 október 11. ered. »Széchenyi-Akten«.

[2] Tasner pártját fogta a fiatal grófnak a szigorú atyai bírálat ellen; Lonovics is megdícséri Béla grófot egy, atyjához írt levelében 1857 október 20. Ered. »Széchenyi-Akten«.

jában, mily szeretettel csüng szerencsétlen hazája jövőjén és élete terve honát boldogítani, faját nemesíteni. Ez megnyugtatja őt, mert ő ugyan leszámolt ezzel, és nem tud már hinni, mint egykor hitt; de helyesli, ha fia a haza jövőjén nem esik kétségbe és azok közé tartozik, a kik fennen hirdetik, hogy »él magyar, áll Buda még!«

Majd fiának egy másik tulajdonságát bonczolja, hogy t. i. gyors a fölfogása, de lassan gondolkozik. Ezt az utóbbit atyjától örökölte. De ez nem baj, mert bizonyos előnyökkel jár; a ki lassan gondolkodik, az elmélyed, mindent jól meghány és így sokszorosan kárpótolja magát a gyors fölfogás hiányáért. Saját magát állítja itt föl az öreg Széchenyi példa gyanánt és ezzel is mutatja, hogy az alaptalan önvádak, az önkínzás hiénái régen elosontak lelkéből. »A tények beszélnek mellettem, — írja — és élő bizonyságot szolgáltatnak, hogy magamat legalább ebben a tekintetben önámítás nélkül ítélem meg. Mert csaknem minden, a mihez hozzákezdettem, áll és él még... mert minden körülményt mindig jól meggondoltam, minden lehető akadályt alaposan megmérlegeltem, elhárítottam vagy legyőztem és nem feledkeztem el semmiről, a mi a végső sikert biztosítja.« — Inti hát fiát, hogy a gyors fölfogással ne elégedjék meg; az elmélyedés a fő és annak, a ki oly nemesen gondolkodik, mint Béla, ezen tulajdonság megszerzése okvetlenül szükség, ha meg akar felelni kitűzött életczéljának, a nemeslelkű hazafiságnak, a melynél magasztosabb nem létezik.

Majd az idővel, az egészséggel, a pénzzel való okos gazdálkodás hasznaira figyelmezteti, e három tényezőre, a melyek czélszerű fölhasználása alapján készülhet fia a jövőre a hazáért... »Feljő-e még a magyar nép napja, én nem tudom. De erre a kérdésre sok okos ember igennel válaszol.« Készülj hát erre a szerencsés eshetőségre, hogy a maga idejében megragadhasd a hazádnak kedvező pillanatokat és e pillanatokból hosszú esztendőket teremthess. Igyekezzél hazádért gazdag, vagyonos lenni, hogy eszközeid legyenek a nagy magyar népcsalád nemesbítését és fölvirágoztatását munkálni.

...Vajjon csodálhatjuk-e, hogy ez a remek parainesis, melynek a fentebbiekben csak halvány kivonatát adtuk, még a rendőrségi közegek lelkét is lefegyverezte, meghatotta? ... Thierry nagy dolgozóterme előtt kis szobájában belemélyedve olvasta Nečašek, hogy referáljon róla rideg miniszterének s a referáda Széchenyi enkomiuma lőn: »A lélektani és pedagógiai ismeretek leggazdagabb kincsei vannak ez iratban fölhalmozva, — mondá a jó titkár — és ritka életbölcseség fénye ragyog ki belőle minden lapon. Még a grófra egyébként oly jel-

lemző rhapsodikus írásmodor is kerülve van e kis műben s az egész gyönyörű logikájával teljesen egyöntetű.«[1]

... Ebbe az időbe esik Széchenyi »Önismeret« czímű dolgozatának, mely döblingi kéziratából 1875-ben látott napvilágot,[2] első redakcziója. A munka nemzetneveléstani és hygienikus elveket fejteget Széchenyi ismeretes elbeszélő, mulattató és anekdótákkal tarkított modorában; de már erős politikai czélzásokkal s oldalvágásokkal spékelve a kormány ellen. Más dolga miatt ezt a művet egyelőre félretette; később nagyobb gondot fordított kidolgozására a nélkül, hogy egészen befejezte volna. Csak 1859-ben tisztáztatta le fogalmazását Kiss Mártonnal, a kit 1859 őszén fogadott föl titkársegédi minőségben. A tisztázat és konczeptus a márcziusi házkutatás alkalmával Kiss Márton kézikofferjában találtatott meg és elkoboztatott; de mint teljesen »unverfänglich« már május havában kiadatott az özvegy grófnénak;[3] míg a legelső brouillonjához írt schlagwortszerű feljegyzések, melyek épen a politikai czélzásokat domborítják ki, visszatartattak.

A döblingi remeténék 1856-ban megkezdett irodalmi működése mutatja, hogy idegeiben és lelkében egészen helyreállott a fölborult egyensúly s a hatalmas agy ősereje a maga teljes gazdagságában bontakozhatott ki. 1856 óta Széchenyi Istvánt a régi, mélyen gondolkodó, mélyre tekintő főnek kell tartanunk már apró munkái után is. De vele közvetlen érintkező barátaitól és ismerőseitől is egész sora a tanubizonyságoknak fekszik előttünk. Deák Ferencz, Szőgyény László, Toldy Ferencz és Lonovics 1857-ben meg-meglátogatják és örülnek a nagy hazafi visszanyert szellemi erői és lelki ruganyossága látásánál, bár testét a kiállt szenvedés és a kor hatalma (Széchenyi már ekkor 67. évében járt) erősen megviselték is. Szőgyény azt írja róla 1857 első felében,[4] hogy 48 márcziusa óta tökéletes aggastyán lőn belőle; egykori érdekes, deli alakjának csak romjai maradtak, kopasz feje, hosszú ősz szakálla, halvány arczszíne s pongyola öltözete alig engedék gyanítani a hajdan csínos, mindig divatosan öltözött Széchenyi Istvánt. Deák Ferenczre, a mikor 1857 júliusában egykori miniszter-

[1] Nečašek jelentése az elkobzott és Sz. halála után lefoglalt iratok kivonatairól 1860 ápr. 14. után (közösen Prandtnerrel, a ki a jelentés más részeit írta). Ered. »Széchenyi-Akten«.

[2] Önismeret. Irta Gr. Széchenyi István. (Döblingi kéziratából.) Budapest, Athenaeum, 1875.

[3] Az 1875-diki kiadás Kiss Márton eme tisztázata alapján készült.

[4] Emlékirataiban II. 95.

társát meglátogatta, már jobb benyomást tőn Széchenyi testi állapota. »Öregült ugyan, — írja[1] sógorához, — de nem többet, mint bárhol is annyi idő óta öregült volna ; valamivel kövérebb, de fehérebb«. A mi azonban lelki állapotát illeti, erről mindkét megfigyelő, különösen Szőgyénÿ, a ki gyakran és hosszasabban érintkezett vele 1857 nyarán, a lehető legkedvezőbb bizonyítványt állítják ki. »Bő alkalmam volt akkor meggyőződnöm, — írja Szőgyénÿ — Széchenyi lelki- és elmebeli állapotáról, mely a megháborodásnak legkisebb jelét sem mutatá. Ugyanazon éles ész, gondolatmenet, beszédmód volt nála most is tapasztalható, mint midőn őt legfényesebb korszakában ismertem, úgyhogy én erősen hiszem, hogy Széchenyi soha megtébolyodva nem volt. Mindent tudott, a mi történt, de a mostani bajokat vagy az azokat megelőzötteket egy szóval sem tulajdonítá magának, mint azt néhány év előtt tette.« Kiegészíti ezt Deák Ferencz tudósítása, a ki azt írja öreg barátjáról, hogy »a mi lelkiállapotát illeti, abban úgy látom semmi nyoma a betegségnek. Eszejárása épen olyan, mint előbb volt ; előadása épen olyan érdekes. Negyedfélóráig voltam nála, igen örült, igen szívesen fogadott.«[2] A hű Tasner 1857 őszén már azt óhajtja, bár kilépne már Széchenyi a nyilvánosság terére, legalább anyagi, gazdasági kérdésekben és e nemű működésével »fajunkat másodszor megmentené« s még 1858-ban is ismétli, mily örömet okoz neki, hogy szeretett ura és barátja »lelkének régi fiatalságát és ruganyosságát visszanyerte«. És a derék Toldy Ferencz, egy 1859 elején kelt levelében visszaemlékezve Széchenyinél másfél esztendővel azelőtt tett látogatására, meghatottsággal áldja Istenét és a gondviselés titkaihoz számítja, hogy a döblingi remetét »megifjította, — mert soha oly épnek Exzellencziádat nem láttam, — s lelkének azt az erőt adta vissza, melynél hathatósabbal Exczellencziád fiatal kora óta nem rendelkezett. Igazságos retributiója ez a magyarok Istenének, kit imádva kérek, hogy Exczellencziáddal egy új virágzásnak korát éresse el, sőt vívassa ki !«[3]

De ha nem bírnók is a mondott munkácskákat Széchenyi teljes fölgyógyulása első éveiből, ha nem maradt volna is ránk Szőgyénÿ, Deák, Tasner és Toldy tudósítása, ha a világtól teljesen elzárva és

[1] 1857 július 21. Marienbadból. Kónyi: Deák Ferencz beszédei. II. köt. (2. kiad.) 385.

[2] Szőgyény és Deák az id. helyeken.

[3] Tasner Sz.-hez 1857 november 26. és 1858 június 14. ered. »Széchenyi-Akten« és Toldy F. Sz.-hez 1859 febr. 12. Lásd jelen köt. Levelek Sz.-hez 3. sz. a.

senkivel nem érintkezve igazi remeteéletet élt volna is a döblingi remete, akkor is hírt adna a hatalmas agy visszatért erejéről az a nagy magyar mű, melynek fogalmazványát Kiss Mártonnál kobozta el márczius 3-án a rendőrség s melyről futólag többször volt már szó. Itt most az ideje, megismerkednünk e tartalmas alkotással, a melyen Széchenyi 1857 kora tavaszától november haváig, mint a nagyívrétű papirlapok szélén mindig hűségesen följegyezte, majdnem naponként dolgozott.

III. FEJEZET.

Széchenyi döblingi nagy magyar szatirája 1857-ből. — A »Blick«. — A Hunnia és a »Pesti Por és Sár«; a Garat.

A zeneköltészet terén az ötvenes és hatvanas években nagy divatját élte két sajátságos rokon műfaj: a »rêverie« és a »fantaisie«. Az előbbi azokat a gondolatokat és érzelmeket akarta kifejezni, melyek szerzője lelkében a mult emlékeiből fakadtak. Az egyik zeneköltő bánatos hanggal merengett e multon s a jelen fájdalmait viharos ütemekben temette el; a másik a biztató jövő szelíd hangképeiben igyekezett a keserű emlékek után megnyugvást találni; míg a harmadik mindig csak a szenvedésekben gazdag multra tekintve vissza, fájdalmát a kétségbeesés erejével ontá ki akkordjaiban s elűzte velük a rövid melódiákban fölröppenő remény egy-egy pacsirtáját.

Nem ugyan a zenei alapgondolatban, de alakra és tartalomra rokon a »rèverie«-vel a második műfaj. Itt nem átszenvedett fájdalmakra vagy átélt gyönyörökre való visszaemlékezés zendül meg a húrokon, hanem a jelen örömeiből vagy bánatos érzelmeiből alkot magának a művész, egyéni hajlamai szerint, egy képzeleti, borús vagy derűs kedélyvilágot.

Széchenyi döblingi nagy magyar munkája e két zenei műfajnak csodálatos összevonása — prózában; mennyegzője a széles szárnyú álmodozásnak a csapongó képzelettel, a sötét közelmult s a szomorú jelen sivár mezőin. Bármi hatalmas és változatos is azonban a zene nyelvének gazdagsága, s bármi megrázóan tudná is azt az elkeseredést és sokszor vad fájdalmat kifejezni, mely Széchenyi álmodozására ránehezül: arra a gúnyra, arra a szarkazmusra nincsen hangja, mely e műben a keserűségek időközeit betölti — és a leghatalmasabb zenei dissonantia sem volna képes csak jelezni is azt a persiflage-t,

mely végigsivít az egész munka lapjain. Fantázia és révedezés csak forma, a szemhatárral vetekedő elasztikus keret, a melyen belül a döblingi remetének érzelmei, reflexiói és értékelései metsző élczekbe, maró szatirákba és néha megdöbbentően nagyszerű gorombaságokba öltözve mozognak.

Képzeljük el Széchenyit, a mint 1857 elején döblingi lakásán késő esti és éjjeli órákban szobáiban föl-alá járva vagy karosszékében ülve maga elé idézi azt a véres közelmultat, a melynek iszonyait szemeivel ugyan nem látta, de agyidegeinek lázrohamaiban mégis végigszenvedte. A most már egészséges agy képzelettükrében föltűnnek a bitófák, melyeken a nemzet legjobbjai lehelték ki lelküket; a börtönök, a melyek sötétjébe nemes áldozatok ezreit rekeszté el a fékevesztett zsarnokság; a koldusbot, melyet más ezrek kezébe ugyanaz a kegyetlen hatalom nyomott; a mély erdők sűrűje, melyben a menekülők csoportjai találnak menedéket; Kölcsey testté vált barlangja, hol az üldözöttek felé gyilkos kard mered, s a puszták nádasai, a hol a kivert farkasok fészkében, az akaratuk ellen szegénylegényekké lett honvédszökevények lelnek búvóhelyet. Majd fordul egyet a kaleidoskop csöve és Széchenyi látja a leigázott országban az idegen hivatalnokok, fegyveres bérenczek és zsandárok ezreit, a Budán s a megyék székhelyein parancsoló furcsa, addig nem ismert alakokat; füle figyel és nem hall magyar szót, a hazai hangok helyett egy idegen nyelv igéi hirdetik az idegen győzők uralmát, mely az 5—6-felé tépett országra nem ismert törvényeket és az egykor hangos, dalos mezőkre síri csöndet kényszerít évek hosszú során át — s a külföldnek, Európának azt hirdeti, hogy czivilizálni, építni, teremteni jött!

A rémes látomás kísértetei összesűrűsödnek lelkében; megfojtanák őt, ha benne maradnának. De hová öntse ki? Kinek mondja el? Leül és megkezdi írását: saját magának és saját maga megkönnyebbülésére. Nincs vele semmi más czélja, csak ez!

A gondolatok a keserűséget és fájdalmakat, ezek amazokat űzik, kergetik. Azért nincs bennük semmi rendszer, semmi beosztás, csak az eszmetársulás általános törvénye az uralkodó; csak ez az egy törvény fűzi egymásba a komoly, a fájó, a szúró, a humoros, a szarkasztikus, a véres képeket a multból s a jelenből!... Miért kell annak úgy lenni, a mi van? kérdi. Jól van ez így? Miért van? Bonczolgatja a viszonyokat, a nagy bukás következményeit, bűnnek, büntetésnek, bosszúnak tág mezőt enged. De a mezőnek egyszer mégis csak végének kell lenni; a büntetésnek meg kellene szűnnie és a ren-

des törvényes állapotoknak helyre kellene állaniok. Miért nem állanak helyre? Kik a gátolói? S előveszi az uralkodót, tanácsosait, szemükbe néz, elemzi egyéniségüket, lelküket, jellemüket és hiszi, hogy e tényezőkben megtalálta a vezérgondolatot: a magyarság kiirtását, az ürügyet, melylyel ezt megokolják s a czélt, a melyért ezt megcselekedni akarják. S mikor így kutató lámpájával az embereknek és tetteiknek arczába világít: azt látja, hogy amazok vagy tudatlanok vagy gonoszok vagy képmutatók, emezek pedig ostobák, hitványok és erkölcstelenek. És mégis ezeké a világ!... Ekkor kitör belőle az akasztófa humora. Fölölti isteni fantáziájának százrétű köpönyegét és mint valami ó-egyiptomi vagy ó-indus bűvész, végigtánczoltatja maga előtt a gyűlölt alakokat, teletömi zsebeiket élczczel, gúnynyal, szatirával, hatalmas gorombaságok szikladarabjaival és örömét találja benne, mint ütik-vágják, sebzik egymást a fantasztikus táncz közben a zsebükbe lopott fegyverekkel...

A munka nehezen, óvatosan indul. Szemmel látható, kézzel fogható, hogy a sok mondani, panaszolni, vádolni való összetorlódik lelkéből és agyából a papirost szántó penna hegyére. A nemzeti géniusz, a nemzeti jellem és a nemzeti hagyományok fejtegetéseivel kezdi, s azt kérdi, lehet-e egy népnek mindezt szegre akasztania, máról-holnapra megváltoznia, téglát hordania az új Ausztria új épületének fölépítéséhez, a mint azt a kormány és hivatalos szócsövei kívánják és tanácsolják az uralkodó példájára hivatkozva? De kicsoda ez az uralkodó? Egy osztrák főherczeg s a magyar korona egykori örököse, ha a successió folyamán rákerül a sor. Ha tényleg mégis több ennél: miért több? Vagy király vagy hódító. Ha hódító: mi joggal bünteti »lázadó« czímen azokat, kik becsületes harczban, fegyverrel kezükben védték hazájukat a hódító ellen. Ha király: miért nem koronáztatja meg magát s miért bitorolja az apostoli czímet, mikor csak apostoli magyar királyt ismer a világtörténelem?

A hódító és a király közötti különbséget érzéke, szíve megsejthette volna az uralkodóval, mert a szív minden húszéves ifjúban üdén dobog; de ő nála tanácsosai a szív parancsát fejedelemhez nem illő gyöngeségnek festették s hogy ily tanácsosokat választott maga mellé, az végzete. Ifjúkorával, éretlenségével rútul visszaéltek azok. Legelőbb herczeg Schwarzenberg, a bakó, a kiről az emberek nem szerettek beszélni, »mert számos kalandjai oly kimondhatatlanul büdösek, mikép nevét említeni úgy óvakodtak az őt ismerők, a mint bizonyos kerek nyílások fedelét sem emeli fel senki sürgető szükség nélkül«.

De mikor »a halovány, vér után szomjazó vampir megszabadítá a földet saját magától«, remény kelt az emberekben és sokan bizalommal néztek a munkás, az eszes Bach működése elé. Bach azonban csak eszes, nem okos embernek bizonyult; az okosság az államférfi tulajdonsága, eszes minden szédelgő lehet. És az eszes Bach a hatalom polczára jutva, elővette azt a régi furfangját, melylyel 48-ban a bécsi aula diákjait megnyerte, hogy t. i. »fölötte ügyesen belement ezek kificzamodott észborjuzásaiba«. Személyesen nem hízelgett soha császárjának, de mindig úgy intézte a dolgát, mintha belemenne az uralkodónak Schwarzenberg által megmérgezett mentalitásába. És így megszilárdította azt a hatalmas, mindent átfogó, de mindent meg is fojtó zsandárrendszert, mely alatt Magyarország nyög. Százezrekre rúg a hivatalos kimutatások szerint a zsandárság által csak egy negyedévben előállított »bűnösök« száma; a fejedelmi asztalra küldött e vad nagy mennyisége mellett eltörpül a régi magyar királyok nemes vadászainak a kir. konyhára bevitt összes szállítmánya. Ebben az arányban 49 vége óta 1857 elejéig 7 és fél millió bűnösnek kellett lennie Magyarországon, és e hatalmas számmal vajjon versenyezhetne a tatárpusztítás?

Pedig ez mind csak egyik oldala a rendszernek, a melynek titkairól, szerzőiről, oszlopairól és eszközeiről a leplet le kell rántani.

A függöny e félrerántásával Széchenyi szaggatott, indulatos, rezonirozó előadása, — melynek föltűnően éles kifejezéseit az eredetiben magában fogja megismerni az olvasó — megszakad. Ettől kezdve utólérhetetlen képzelő erejével költött párbeszédeket közöl velünk, melyeket a császár Bachhal folytat, de a melyeknél csaknem mindig a miniszter a beszélő; azután párbeszédeket, a melyek a miniszter és egy Szekirvári nevű magyar főúr között folynak; megleší aztán és elmondja a miniszter, a miről egy Bécsben élő magyar arisztokrata s egy hozzá látogatóba jött magyarországi egyszerű ismerőse egymásnak elpanaszkodnak; beleszövi előadásába a minister a maga dialógusait br. Hauerrel és br. Geringerrel, a magyarországi polgári közigazgatás főnökeivel; hűségesen referál arról, a mit a birodalmi, de különösen a magyarországi állapotokról, az uralkodóról, a kormányról, magáról Bachról egy bécsi éjjeli mulatóhelyen egy csehországi czukorgyár igazgatója neki elmondott, miután sikerült Bachnak üldözött és rendőri megfigyelés alatt álló magyar mágnás képében a cseh gyáros bizalmát megnyerni, noha »kajla lábszáraim és akasztófavirághoz illő fiziognomiám miatt, — mondja Bach a föl-

ségnek — a jó cseh eleintén sehogy sem akarta elhinni, hogy magyar emberrel van dolga«.

A mi elítélőt, rosszat, lesujtót ezek és hasonló »meglesett« párbeszédek a monarchia külügyi és belügyi politikájáról, az uralkodóról, a miniszterekről, a magyarországi közigazgatás szerveiről, a bérencz bécsi és külföldi sajtóról, legfőkép azonban magáról Bachról elmondanak, a mi szitokkal, kárhoztatással őt és az egész rendszert összes tényezőivel együtt illetik: azt mindig szörnyűködve, de mindig leplezetlenül előadja az uralkodónak. Előadásának, mely a legdurvább, legsértőbb kifakadásokat sem hallgatja el, élénkítő eleme az a száma nélkül való apró, csípős, politikai ízű anekdóta, melyeket a kilesett párbeszédekből szed föl a miniszter, s a melyeket a saját maga történetkéivel vegyesen tálal föl az uralkodó elé. Vezérmotivuma pedig, mely folytonosan föl-fölüti fejét s minden egyes párbeszéd elmondásánál a legkülönfélébb változatban ismétlődik, az, hogy a magyarságot, e csökönyös, lázadó, megpuhítatlan, jóravihetlen, czivilizáczióra alkalmatlan fajt apránként a legkülönfélébb eszközök és módok alkalmazásával ki kell irtani, és hogy maga a gondolat, hogy az uralkodót valamikor intrikus besúgók, befolyásos kérelmezők a szorosra fogott kantárszár megeresztésére, a rendszer szelidítésére, megváltoztatására vagy épen a magyar jogigények elismerésére bírhatnák, hogy maga ez a gondolat még álomban is teljes és tökéletes képtelenség s hogy az üdv csak a megállapított rendszerhez való következetes ragaszkodásban és csak abban található föl, hogy ő, Bach, császári urának mindenkoron a legjobbat akaró hű szolgája, mindvégig helyén maradjon s az uralkodót éltefogytáig fejedelmi kötelességei teljesítésében támogassa és helyettesítse.

Mikor Széchenyi a maga gondolatait, a viszonyokról, intézményekről, a kormány embereiről megfogant értékeléseit és jellemzéseit e határtalan fantáziával kigondolt párbeszédekbe belebujtatta: keserű humora, maró szarkazmusa folyását olykor megakasztja az elnyomott düh, a kétségbeesés, fájdalom egy-egy akaratlan kitörése, néha épen a leghumorosabb előadás közepette. Ennek a lelki hangulatnak gyümölcsei azután azok a brutalitások, a melyeket mint a nyári zivatar hirtelen csattanó mennydörgéseit vagy mint a ketreczbe zárt oroszlán rémítő fölordítását sublimiseknek, fönségeseknek tarthatnánk, ha a nyelv salakjából válogatott szavak maguk meg nem döbbentenének...

De a fölgyülemlett keserűség eme vulkanikus kirobbanásai arány-

lag ritkák, elvesznek a példa nélküli, csak egy rendkívül mozgalmas agyból ömölhető, finomabb vagy durvább persiflage tengerében. Ebben az özönben úszik az egész munka. Ebbe fullasztja bele Bachtól és Grünnetől kezdve a legutolsó cseh Bach-huszárig, a legkisebb zsandárkáplárig az egész rendszer összes intézőit és tényezőit; ezzel önti nyakon a fantáziája furulyájával előcsalt alakokat, mint a jókedvű gyerek a lyukából fuldokolva kibúvó ürgét... És a mi fő, a mi jellemző, nem az alakjait mozgató író az, a ki persiflál, hanem maguk az alakok kenik egymásra és önmagukra a kegyetlen mártást vagy a naiv czinizmus egy nemével, vagy bizonyos bohém nembánomság könnyelmű őszinteségével, vagy a kalandor szerencselovag finoman, ügyesen merész szemtelenségével; mint a császár persiflálásánál Bach teszi, a kinek például az ajakán egy ízben az őt kebelbarátjává fogadó fejedelem észbeli tehetségének mértékéről a kedélyes szinczerizálás közben olyan jelző talál kisiklani, hogy maga Bach is belerémül és belenémul; de hála Isten, nincs baj: a császár nem hallotta, mert a hosszú előadás alatt elaludt!

Már maga a gondolat eredeti, melylyel Széchenyi a párbeszédeket, Bach előadását az uralkodónál bevezeti. A császári fogadószoba mellékhelyiségében hallgatózik lábujjhegyen, mint valami kíváncsi komornyik, a minister, mikor Apponyi György kihallgatáson van s midőn távozása után a császár a csöngetyű zsinórjához nyúl, beugrik Bach, mert tudja, hogy őt hivatja a fejedelem, — őt, a hű és türelmes szolgát, a kinek ágya fölött is ott függ, hogy soha szem elől ne téveszthesse, két kép, minden becsületes osztrák alattvaló szimboluma, egy kutya és egy hosszúfülű paripa: az ebhűség és a szamártürelem megszemélyesítői... A császár átnyújtja neki Apponyi emlékiratát. Ismerem, — mondja a minister — mert mielőtt Fölséged megkapta, már gondom volt rá, hogy másolatot kaparintsak róla s most azon frissiben tanácsolhatom Fölségednek, hogy efféle peticziókat fogadjon el, de ne ígérjen rájuk soha semmit, ha még annyiszor megismétlik is a kérelmezők peticzióikat. Hadd essenek elfojtott mérgükben sárgaságba vagy májbajba, legalább hamarább itt hagyják az árnyékvilágot s mindannyiszor kevesebb lesz egy Apponyiféle tolakodó magyarral. De ki kell hallgatni az embereket, mert valamit mindig kicsikarhatni, kicsalhatni belőlük, választ, ígéretet adni azonban nem szabad. Engem egy Szekírvári[1] nevű goromba magyar

[1] Nem Szekér, hanem Szekírvári, mert szekírozza Bachot.

szokott így bosszantani memorandumaival és mondókáival. A multkor is épen kávémat szürcsöltem és gyönyörködtem a Szt. István-rend nagykeresztjében, melyet, mint Fölséged kegyeinek kitüntető jelét hálókabátomon is viselni szoktam, mikor berontott hozzám a goromba ember és megragadván Szt. István-rendem szalagját, hogy előle el ne szaladjak, elkezdé unalmas panaszait és tanácsait. Szerettem volna kivetni vagy összezúzni őt; de nem mertem, mert elszakíthatta volna a rendszalagot; meg aztán okosabb beszélni hagyni az ilyen embert s kipiszkálni belőle az ostoba magyarok bibéit. Mert okosnak, óvatosnak és bátornak kell lenni az embernek az ilyen inzultusra hajló egyénekkel szemben is, de különben is minden körülmények közt, mint én rendesen lenni szoktam. Hogy óvatos tudok lenni bármi viszonyok között, azt megmutattam 48-ban, mikor a harczok színhelyéül a barrikádokat csak azért választottam, mert tudtam, hogy nagyrészt fenyőgerendákból készültek, a melyek egyikére ha jő az árvíz, pompásan fölkaphatok s kieviczkélhetek rajta az árból. Bátorságomat pedig bizonyítja az, hogy e mozgalmak küzdteréről fiákerben menekülve, nem rettegtem a kocsi ablakából — igaz, hogy behúnyt szemmel — egy pisztolyt találomra elsütni. Nem mondhatja hát senki, hogy meg nem érdemeltem a nagykeresztet, sőt tudom, hogy szent István maga is örül ennek, mert jótállhatok róla, hogy a mint ő föl tudta építeni az ezeréves Magyarországot, épúgy le tudom én rontani, ha kegyes császárom mindvégig megajándékoz baráti bizalmával... Inkább százezer pátenst írjunk és adjunk ki, mint egy választ ily ostoba magyar peticzióra. A pátensekkel Ausztria többi hűséges népének mindenkor nagy örömet szerezhetünk, a magyarokat pedig vexálhatjuk, alkalmat adhatunk újra meg újra az oszlopnak és kötélnek megtenni közöttük a maguk hasznos szolgálatát. Míg ellenben, ha az Apponyi-féle kérelmezőket válaszra érdemesíti Fölséged, ezek a nyújtott kisujjat mindjárt könyökig megragadják, nádort és efféle bolondságokat követelnek; pedig az ilyen követelés kellemetlen következményeit Fölségednek is be kell látnia, bármi keskeny is, magunk közt mondva, a fölfogása. A véres Boldog herczeg (Schwarzenberg Felix) véres politikáját eleintén magam is kárhoztattam, de nem mertem szólni, mert nem tartám magamra nézve hasznosnak, Fölségednek, mint akkor még fiatal oroszlánnak, efféle ártatlan mulatságát megzavarni és koczkáztatni azt, hogy haragjában engemet magától elrúgni vagy szokása szerint mint kifacsart czitromot a ganéjdombra vetni méltóztassék. Most azonban már be-

látom, hogy a Boldog herczegnek igaza volt, s hiszem és vallom, hogy Isten jóvoltából és Fölséged bizalma alapján 20—30 év alatt fölépíthetem az új Ausztriát, csak kitartásunk és türelmünk legyen hozzá . . .

Igaz, Fölséges uram, — folytatja másutt a miniszter — hogy egy nagy baj van : pénzügyeink nyomorúsága, de erről is lehet tenni. Itt volna egyik eszköz, hogy Fölséged rátukmálna egy millió magyarra egy millió kamarási kulcsot 200—200 arany taxa lefizetése ellenében, s a ki nem fogadná el, arra büntetésül 400 arany bírságot róna. A másik mód volna az államcsőd, melynek az a nagy előnye, hogy tulajdonkép csak az özvegyeket, az árvákat és a kistőkéseket sújtja, a kik sírnak-rínak, de végre is szép csendesen éhen elhalnak.

Ennek a rossz pénzügyi helyzetnek az a kellemetlensége, hogy miután Fölségedet, mint a 49-iki segítségért nem valami nagyon hálás urat a pimasz muszkák eléggé szemtelenek fölötte igen gyűlölni, ha velük e miatt háborúra kerülne a sor, a hős Grünne minden napoleoni talentuma mellett is a nervus rerum gerendarum hiánya gyászosan éreztethetné magát. Az a durva Szekírvári ugyan azt mondja, hogy a muszkát könnyen ki lehetne engesztelni, ha Fölséged engem dobna oda bűnbakul, a mikor aztán a czár vagy Szibériába küldene engem nyusztra vadászni, vagy talán kötélre érdemesítene ; noha másrészt meg a pimasz magyar gróf szerint Fölséged népszerűbbé nem tehetné magát és jobban föl nem lelkesíthetné birodalma összes népeit bármi nagy, hősi és magasztos tettre, mint akkor, ha engem a Szt. István tornyának legmagasabb csúcsára fölmagasztalni méltóztatnék. — Tudom én, fölséges uram, hogy nemcsak Szekírvári gondolkodik így rólam, hanem a többi magyarok is, mert meg akarják fosztani Fölségedet tőlem, védangyalától. De nem félünk ; ha Haynau vérbefullasztá őket, br. Geringer[1] barátom, a ki különben mellesleg mondva a legmesteribb karikatura a magyar nádori széken, tintába fogja őket fullasztani . . . De megérdemlik, mert még fuldoklásuk közben is példátlan ravaszok. Képzelje csak el Fölséged a következő esetet : Egy br. Diebsesel[2] nevű megyefőnököt el akartam

[1] B. Geringer Károly, Magyarország ideiglenes polgári kormányzója az 50-es évek elején. Mikor Sz. e nagy szatirát írta, akkor Geringer már Bécsben ült mint a kevéstagú »birodalmi tanács« rendes tagja. Geringer magyarországi hivataloskodásáról v. ö. különben Szőgyény id. Emlékiratai II. kötete első fejezeteit.

[2] Mindenki első pillanatra látja, hogy e nevet maró szarkazmussal Széchenyi csinálta.

csapni, mert még az én legliberálisabb mértékemen túl is szamár és tolvaj volt. És íme a magyarok nagy küldöttséggel könyörögtek nálam, hogy hagyjam meg a jó bárót a helyén! Elképedtem ezen a kívánságon; de kisült a magyarok ravasz eszejárása. Diebsesel már a harmadik elcsapott megyefőnök lett volna; a második hitványabb volt az elsőnél, Diebsesel pedig gazemberebb volt a másodiknál. Már most a magyarok a maguk ravasz eszével úgy okoskodtak, hogy a negyedik még a csimborasszói Diebseselnél is rosszabb lesz, jobb hát ha ez megmarad a nyakukon. Én mosolyogtam; de mivel Fölséged érdekeit alattvalói kívánságával, még ha ezek magyarok is, szeretem kiegyeztetni, hát meghagytam nekik kedves Diebseseljüket, hadd zsarolja, hadd irtogassa őket, míg ki nem pusztulnak! Ez a helyes politika, fölséges uram: kielégíteni az alattvalókat, ha lehet s ha ezt így folytatjuk, Fölséged az egész világon köztiszteletnek fog örvendeni és én mint egy új szent György lovag tűnök föl Fölséged mellett, a ki Európát a magyar sárkánytól furfanggal megmentettem. Tartozom azonban az igazságnak annak kijelentésével, hogy van egy férfiú Fölséged szolgálatában, br. Hauer István, a budai cziviladlátus,[1] a ki még engem is csaknem fölülmúl és a kinél jobb »magyart páczoló, besózó,[2] kisavanyító és nyárson forgató szakácsot« képzelni sem lehet. És micsoda passzióval teszi ezt; csak rá kell bízni! És az a derék, hogy ha Hauernek sikerül az akcziója, a világ előtt mindent ő reá kenhet Fölséged, sőt az utolsó mohikán, akarom mondani magyar kimultakor Fölségednek alkalma nyílik Európa előtt a nemeslelkű fejedelmet játszani és egy ünnepélyes manifesztumban a világ megilletődésére elmondani, hogy »Mit tiefer Rührung gedenke ich der Dahingeschiedenen«.

De Hauert más kisebb akcziói és gondolatai is igazi államférfiúi nagyság színében tüntetik föl. Addig is, míg az utolsó magyar kipusztulna, eláltatásukra egy zseniális ötlettel jött segélyemre, azzal t. i., hogy hivatalnokainkat magyar egyenruhába bujtassuk. Ezeket most br. Hauer önzetlen udvariassága következtében Bach-huszároknak nevezik, a mit remélem nem irígyel tőlem Fölséged. Igaz ugyan, hogy a hét magyar vezér egyikét sem lehet a legmerészebb fantáziával sem olyannak képzelni, a minő br. Geringer vagy br. Rues-

[1] Albrecht főherczeg mint katonai és polgári főkormányzó mellett.

[2] Széchenyi e nagy művében igen gyakori az efféle zamatos, eredeti magyar epithetonos kifejezés.

käfer[1] ő excellencziája a magyar díszben. Mert ezek roppant eszük és mély tudományuk daczára is »úgy néznek ki a magyar díszruhából, mint valami csimpánz a kalitkájából«. El is rendeltem, hogy a gyarló lábikrák és horpadt mellek pótlására az egyenruhák kivattázandók; de mivel a krimi háború alatt nagyon sok lőgyapotot gyártottunk és attól lehetett félni, hogy a szabók ezt használják föl az 50.000 magyar uniformis elkészítéséhez és vitéz Bach-huszárjaim valami ünnepélyes alkalommal, pl. Fölséged születése napján, tömegesen elsülnének: most ugyancsak a lángeszű Hauer tanácsára szalmával és kiselejtezett aktákkal tömetem ki beamtereink díszmagyarjait.«

Efféle csak például fölhozott persiflage vonul végig az egész művön. Főtárgya, főczéltáblája ugyan mindvégig Bach; de ugyanígy s leginkább Bach szájából megkapják a magukét Buol a whistjátszó külügyminiszter, Thun a közoktatásügyi miniszter, a ki szétpattanásig tömi teli az ifjúság fejét a sok tudnivalóval és szerencsésen el is éri a főczélt, az alattvalók önálló gondolkodása megakadályozását és így a kormányzás megkönnyítését, kifelé pedig port hint a világ szemébe, hogy Ausztria a tudományok és czivilizáczió terjesztője. Kempent, a rendőrminisztert, az osztrák Fouchét, egyenest a láng-ész és furfang szerencsés vegyületének tartja Bach, mint a ki fényes sisakot nyom zsandárjai fejébe, hogy távolról föl lehessen ismerni őket és menekülni előlük. De ezt Kempen készakarva cselekszi: hadd higyje a bolond magyar, hogy a zsandár ostoba, legalább nem titkolózik előtte s így sok rejtett dolgot megtudhatunk tőle s elérhetjük czélunkat, mely nem a közbiztonság megteremtése, hanem a politikai kémkedés. Bruck pénzügyminiszter szintén zseni, nagy tervekkel dobálózik, az indiai kereskedelmet Trieszten át Ausztriába akarja terelni, nagyokat mond, mint br. Geymüller, a híres vagyonbukott bankár a csőd előtt. Megismerkedünk »a madárijesztő« Nádasdyval, a kit mikor egy idegen meglát, azt mondja rá, hogy no, ha ilyenek a híres magyarok, akkor nem kár érettük, ha kipusztulnak. A nagy hadvezérnek Grünnének[2] különös érdemül tudja be Bach,

[1] Wellenthali báró Rueskefer Mihály 1857-ben titk. tanácsos, pénzügyminiszteri államtitkár s miniszterhelyettes. Mért bujtatja őt Sz. a Bach-huszárok uniformisába, nem tudom, mert R. az 50-es években nem szolgált Magyarországban.

[2] Gr. Grünne a császár ismeretes főhadsegéde, olyan hadügyminiszterféle is volt, mert egy darabig, tudjuk, a hadügyminisztérium hatásköre a semmivel volt csaknem egyenlő.

hogy a vértesek hátára vértet rakatott, mert eddig csak mellükön volt vértjük és így szembeszálltak az ellenséggel, de most már hátuk is födözve van, tehát bátran és jó lélekkel megfuthatnak. Ettől azonban még sem kell félni; mert a hadseregben a hős Grünnén kívül is bizonyára számtalan Scipiók lappanganak, a kikkel a ránk támadó ellenséget okvetlenül már csak azért is »megkeféljük«, mert közembereink a »Vorschrift« szerint kilenczféle apróbb-nagyobb kefékkel vannak ellátva egyenest erre a czélra, nem pedig azért, mint az aljas rágalmazók mondják, mert egyik unokatestvérem kefekötő!... Pompás a kifigurázása a bérencz és magyarfaló sajtó bécsi képviselőinek s köztük a lovasberényi származású Saphirnak,[1] a kit lángészre Napoleonhoz hasonlít Bach s pikáns adomákkal állít pellengérre; aztán Zangnak, a Presse szerkesztőjének, a kinek nagy érdemül tudja be, hogy vörös liberálisból a legjobb útra tért és most fekete-sárgább a sárgaságba esett czigánynál is.

Jönnek aztán képtelennél-képtelenebb tanácsok, a melyekkel urát a bőbeszédű miniszter valósággal elárasztja, hogy módjában legyen választani közülök. Nem egy a legfinomabb irónia magára az uralkodóra, mely mint a vékony vívótőr, mélyen sebez. De sok a gyermekes anekdótaszerű is bennük, a hogy épen eszébe jutott a fantázia kantárszárát megeresztő Széchenyinek. A magyar nem szapora faj, mondja egyszer Bach a császárnak s büszkén hirdeti, hogy az oroszlán sem az. Ez igaz; de, mondja a miniszter, ezzel ugyan nincs mit dicsekedni, mert a szamár sem szapora faj, noha beamtereink nagy száma az ellenkezőt bizonyítja. Hagyjuk meg azonban a pusztuló magyarnak, fölséges uram, ezt a vigasztalást, sőt mulattassuk az oroszlánt, mert ez is a jó politikához tartozik. Mily szép volna pl. ha Fölséged megtanulna e czélból csárdást tánczolni! Én mint lelkiismeretes miniszter br. Hauerrel ebből leczkéket is vettem már és egy Kalkuttából jövő angol lord barátom előtt el is jártam Hauerrel a verbunkost. Az értelmetlen angol nagyokat kaczagott és azt mondá, hogy mozgásaink azt a kalkuttai népszokást juttatták eszébe, mikor ott egy nagy lúdra egy kis majmot rákötnek s mindkettőt belevetik a tóba, a hol a megriadt majom a kétségbeesett és víz alá bukdácsoló ludat marczangolja. Mint tárgyilagos gondolkodású ember, látván Hauer báró kaszalábait, igazat adtam az angolnak és a bárót el is tiltottam ettől a táncztól;

[1] A híres élczelő költő s humorista hirlapíró S. Móricz (eredetileg Mózes); Széchenyi, nem tudom mért, Gomperz Saphirnak nevezi.

de mi más volna az, ha Fölséged elasztikus termete lejtené a bús magyar oroszlán előtt e szép nemzeti tánczot!

Kitünő humorral van előadva az állami nagy kiadások leszállításának egyik módja: a Bach-huszárok fizetésének beszüntetése. A bolond magyar ha rebellis is, de jószívű nép, nem hagyná éhenhalni a cseh hivatalnokot, eltekintve attól, hogy ennek magának kevés intelligencziája mellett is van annyi esze, hogy kárpótlást tudna szerezni a fizetés elmaradásáért — és mily dicső fejedelmi tett volna a császártól, ha e nagyszerű tervért, mely milliókat takarítana meg az aerariumnak, az ő, már t. i. Bach fizetését megduplázná! Sőt ennek fejében Nádasdytól is, a ki büszke magyar gróf, el lehetne várni, hogy önként lemondana igazságügyminiszteri fizetéséről; sőt ha Thunt meg nem sértené, még azt is indítványozná, hogy a közoktatásügyi tárcza kiadásait szüntessék be; mert bár hasznos is Thun methodusa, azt egyetlen mély belátású államférfiú sem fogná tagadni, a mit Ferencz császár életelvévé is tőn hogy a patriarchális kormányforma legerősebb biztosítéka a »közignorantia«.

Nincs az államéletnek olyan megnyilatkozása, legyen az külügy, belügy, közgazdaság, kultúra, kereskedelmi politika stb., melyről Széchenyi e roppant terjedelmű munkában lapokon át meg ne emlékeznék s el ne mondatná a maga véleményét a párbeszélők valamelyikével, komolyan avagy tréfásan vagy gúnyosan metsző szarkazmussal, vagy goromba igazságokban, futólagos megjegyzések vagy anekdóta vagy parabola vagy rövid discussio alakjában, toldva, nagyítva, sokszor a lényegéből is kiforgatva mindent.

De a persiflage e tengerében, a gorombaságok sziklái közt fölfölbukkan egy-egy szép, termékeny sziget, melynél háborgó lelkének bárkája rövid pihenésre ki-kiköt. Egyik párbeszélője az üde pázsiton röviden, de remekül fejtegeti azt, a mit két esztendővel később Szőgyény László gr. Rechberg miniszterelnökhöz beadott kitünő dolgozatában[1] oly bőven, meggyőzően mondott el: a magyar alkotmány, a magyar jog és magyar jogszokás szépségét, tökéletességét, mint a melyben a jövendő józan fejlődésének csirái kivétel nélkül mind megtalálhatók, csak öntözni, ápolni, a gondos kertész kezével nyesegetni kell. Egy másik szigeten a cseh politikus szájából kell hallania Bachnak a történeti alkotmányok nagy értékéről találó megjegyzéseket és azt a pompás hasonlatot, hogy »a chronometert is csak az idő és

[1] 1859 októberében. L. Szőgyény id. Emlékiratai II. köt. Függelékében.

az egymásra kincselt tapasztalás fejtheté ki a tojásalakú primitiv nürnbergi zsebórából«. — Fölzendül aztán ilyenkor a keserűség húrjain a király és a nemzet közötti kiengesztelődés szelíd melódiája. Védőangyala lehetne a fiatal uralkodó a magyar nemzetnek és megvalósíthatná a legszebb látványt az ég alatt: szeretett királya lenni egy becsületes népnek. Csak azt kellene mondania a nemzethez: »Az Isten eddig vaksággal sujtott bennünket. Ti is hibáztatok, én is hibáztam; de ébredjünk, fogjunk kezet, vessünk vállat.« — »Én szerető atyátok vagyok, legyetek szerető fiaim és azért minden kivétel nélkül seregeljetek körülem, hallgassatok szavamra és én kihallgatlak mindnyájatokat. Ne nézzünk többé hátra, de egyedül előre.« Csak ezt kellene mondania a fiatal fejedelemnek és »ismét megnyílna Magyarország felett a mennyország, egész dicsőségében«.

A 48-diki magyar forradalom — mondja itt már maga Széchenyi — tulajdonkép egy, a történelemben példa nélküli »mésentendu«, félreértés volt. »Európának egy országában sem volt annyira elterjedve a higgadt, törvényes és türelmes progressziónak szelleme, mint a háromhegyű és négyfolyamú, egyetemes és most szétszakított, legázolt magyar haza határai között. »És mit remél, mit akar most is a magyar? Tán király nélkül vagy király ellen újra megkezdeni valami elszakítási és respublicai bohózatot? Ilyesféle bolondgomba senkinek eszeágában sincsen, és azon kevés, ki ily mámortúl ittas volt, már rég betörte fejét vagy tökéletesen kialudta magát.« .... »A magyar mindig kitünően monarchikus nép volt«, csak a legeslegújabb időkben »egyedül néhány kevélynek czifra, de vajmi éretlen velejében« tűnt föl szent István királyi koronája helyett a »bonnet rouge«.

A kiengesztelődés magasztos gondolata lebegett a háttérben a hatalmas terjedelmű munka írásánál Széchenyi lelke előtt. Mint valami sötét, a fájdalom és keserűség fekete szurokjával betapasztott bárka úszik Széchenyi fantáziája a persiflage vízözönén. A tréfa, a gúny, a szarkazmus állataival beszélget bent az öreg Noé. Megtánczoltatja a groteszk majmot, a goromba morgó medvét, fölordít benne a sörényes oroszlán; de Noé kinyitja a táblás ablakot, kinéz hogy jön-e már az olajágat hozó galamb, kél-e már az engesztelődés szivárványa? ... Mert gúnyt és szitkot, mindkettőt a legmagasabb fokig, a megdöbbentőig és visszataszítóig, az önmagával viaskodó keserű képzelet csak a törvénytelen, az elnyomó fejedelem és rosszakaratú tanácsosai ellen dobál: a koronás király előtt kegyelettel hajlik meg, ennek személye szent és sérthetetlen!

A ki itt mosolyogva, amott borzadással, most fölkaczagva, majd megdöbbenve, egy helyütt mulatva, máshol megkövülten végig olvassa a világirodalom e legkegyetlenebb szatiráját, melybe egy hazafiúi bánatától eltorzult gigászi géniusz a maga lelke keserűségének napról-napra hónapokon keresztül, mint a trappista, sírt ásott, hogy azt a világ elől eltemesse, — az kettős tanúlsággal fogja e művet letenni. Most ismerem csak Széchenyi István csupasz, mezítelen, igaz, ősmagyar izzó lelkét, a melyről annyit hallottam és annyit olvastam — fogja mondani. Ez lesz az egyik tanulság. Kellett valami magasztosabb, eddig nem gyanított lovagiasságnak, valami utólérhetetlen fejedelmi nemeslelkűségnek lenni abban a Ferencz Józsefben, a ki ezt a kezei közé került iratot meg nem semmisítteté, hanem megőriztette az utókor számára. Ez a másik tanulság.

A rendszertelen munka, a melyet mint mondám, csak az eszmetársulás törvénye köt össze és a melyet írója a végtelenségig folytathatott volna, befejezve természetesen nincs. Egy újabb anekdóta első sorával a mondat közepén szakad meg november 6-án. Ekkor vette Széchenyi hírét annak, hogy a főhivatalnokok s legelőkelőbb körök között egy névtelen kis munkát osztogatnak, a mely »Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns« czím alatt a Bach-rendszer magyarországi fényes eredményeit fejtegeti és a minisztert magasztalja. Széchenyi a munkát tüstént elkérte s meg is kapta Szőgyénytől.[1] Elolvasása után megszületett agyában a gondolat, hogy rája czáfolatot ír és érdeme szerint ledorongolja. Nevetségessé fogja tenni : az lesz a vakmerő, az arczátlan dícséretre és hazugságok tömegére a legméltóbb válasz. Nem is kell hozzá egyéb, mint nagy magyar szatirájából gondosan kiválogatni s kissé megcsiszolni a nyomtatásban közölhető anyagot és a megczáfolandó munka fonalához mintegy odaragasztani. Ha néha vagy épen sokszor el is tér e fonáltól : az nem baj. Minden eltérés, minden excursio csak szabadabb teret fog nyújtani élczeinek, gúnyjának és szarkazmusának, a melyeket most már nem az elnyomott fájdalom és keserűség sorakoztat föl benne, hanem a czél : a nevetségesség forró vizével forrázni le a szemtelenül hízelgő, farkcsóváló ebet.

[1] Sz. levele Szőgyényhez 1857 november 7. »Úgy érzem, írja Széchenyi, igen piquant tudnám azt (t. i. a Rückblicket) diluálni, sőt pellengére állítani.« Szőgyény Emlékiratai II. k. 237.

Könyökig nyúlt hát belé nagy magyar szatirájának óriási adathalmazába; kihalászta belőlük, a mit nyomdafestékre lehetett bízni; rhapsodikus egymásutánban, minden rendszer kerülésével megszerkesztette és átültette pongyola köznémet nyelvre és rövid 8—9 hó alatt megszületett a testes Blick kézirata.

A ki a Blicket összehasonlítja a nagy magyar szatirával: látni fogja, hogy a könyv anekdótáinak, reflexióinak, paraboláinak, okfejtéseinek, sőt kifejezéseinek is nagy része a nagy magyar műből valók. De mást is észre fog venni. Látni fogja, hogy az a Blick, mely »skorpiókkal korbácsolja« Bachot és rendszerét, csak szelidített kivonata a nagy magyar szatirának.[1]

... Széchenyi nagy munkaerejéről tanuskodik az, hogy ugyanakkor, mikor nagy magyar művébe lelke keserűségét kiöntötte és a Blicken javában dolgozott, egy-két régibb kisebb művének részben átformálása, részben publikácziója is foglalkoztatta, mondhatnók mintegy pihenésül, elméjét. Ezek kiadásának a jogát régi hívének, Török Jánosnak, az előbb Bécsben, majd Pesten megjelent »Magyar Sajtó« szerkesztőjének, Tasner gyermekkori jóbarátjának engedte át, ezzel a cessióval egyszersmind Török János anyagi helyzetén is könnyíteni óhajtván. Eötvösnek tudomására esett a dolog és figyelmezteté Széchenyit, hogy a terv nem minden veszély nélkül való, mert Török János a kiadásnál a legjobb szándék mellett is olyasmit mondhatna, a mi Széchenyinek kellemetlenséget okozhatna. A döblingi remete elismerte ezt, de nem lépett vissza szándékától, hanem Törököt Bécsbe kéretvén, vele a kiadás módozatait illetőleg megegyezett.[2] Igy került sajtó alá a »Hunnia«, Széchenyinek egy 1844 előtt a magyar nyelv jogairól és védelmére írt kis munkája, melyet akkor azért nem publikált, mert az 1844-diki törvények e részben való intézkedései egyelőre kielégítették őt. A munka nyomása, melynek kiadása jogát Heckenast 1000 pengő forintért vette meg Töröktől, 1858

[1] A »Blick« történetc és elemzése kívül esik e munka föladatán, mely a Széchenyi döblingi hagyatékával, azaz lefoglalt s elkobzott döblingi irataival s Széchenyinek az ezen iratok kapcsában kifejtett politikai tevékenységével való foglalkozás. A Blickkel, terv szerint, annak új kiadásakor fog a kiadója in merito foglalkozni.

[2] 1857 nov. 19. Majláth: Sz. levelei III. k.

első felében javában folyt és élénk levelezésre adott alkalmat Széchenyi, a közvetítő Tasner, aztán Török János közt.[1] Azonban Széchenyi és Török János elfeledték számításba venni a budai főkormányzóság sajtórendőri osztályát, mely a főkormányzó intenczciójához képest a már kinyomatott, teljesen kész művecskét lefoglalta. Hiába volt Török János és Heckenast minden igyekezete. Bécsben a rendőrminiszterium sajtóosztálya a legkisebb kifogást sem emelte a munka megjelenése ellen, azt teljesen közömbösnek ítélte.[2] Budán azonban máskép okoskodtak; itt féltek Széchenyi nevének nimbuszától és attól, hogy ez a magyar nyelv védelme czéljából bár régen készült művecske a germanizáló irány czélzatait keresztezni s a nemzetben a hazai nyelv érvényesülése iránti vágyat fokozni fogja. Maga a derék Széchenyi Béla külön kihallgatáson kérte Albrecht főherczeget a lefoglalt mű szabaddá tételére, a mit a főherczeg meg is ígért; de — s ez a jellemző — az audiencziát követő napon a várt engedély helyett a végleges tilalmat kimondó rendelet érkezett le Heckenasthoz.[3]

A Hunnia sorsa elhatározó befolyással volt Széchenyi egy másik, már 1836—37-ben készült kézirati műve, a »Pesti Por és Sár« sorsára is. Ez a mű Budapest szépítése, hygienikus fejlesztése ügyével foglalkozott, s mint ilyen, a tulajdonképi politikai kérdéseken kívül álló, csakugyan teljesen közömbös tartalommal bírt. Ennek a kiadási jogát is Törökre ruházta Széchenyi, a kinek az volt elébb az óhajtása, hogy vagy a Hunniával egyidejűleg, vagy közvetlenül utána jelenjék meg, úgy a hogy eredetileg iratott. De a hazája fővárosának ügyét döblingi magányában is szívén hordozó öreg remete utóbb jobbnak vélte a kis művet egy modern bevezetéssel ellátva bocsáttatni közre — és e bevezetésen a Blicktől maradt szabad óráiban 1858 első felében nagy szeretettel dolgozott. Fogalmazványa a leg-

[1] Erről szólnak Tasner Sz.-nél lefoglalt levelei: 1858 ápril 19., május 1. és 18. és 23., június 29. Aztán Török levelei Sz.-hez 1858 júl. 29., aug. 15. és okt. 24. »Széchenyi-Akten«. Levelek Sz.-hez.

[2] Fiedler udv. titkár visszatekintő jelentése a rendőrminiszteriumhoz 1860 ápril 17. »Széchenyi-Akten«.

[3] Török Sz.-hez 1858 okt. 20. (»Széchenyi-Akten«). Ez az eljárás is érthetővé teszi Sz. nagy ellenszenvét Albrecht főherczeg ellen. — A Hunniát *később* Török János a »Töredékek Gr. Széchenyi István fennmaradt irataiból« I. kötetében az eredeti évszám, 1858, alatt adta ki. — Török János még 1859 októberében is sürgeti a Hunnia fölszabadítását, de hiába; levele Sz.-hez 1859 okt. 12. (»Széchenyi-Akten«).

nagyobb ívrétalakú 28 oldalon és tisztázata (34 ívrétoldal) most is megvannak a Bécsben lefoglalt iratok közt »Por és Sár« czím alatt. Ez az oka, hogy mikor később 1866-ban Török János a mű nekie még 1858 elején átadott eredeti kéziratát kiadta,[1] ebből a kiadásból Széchenyi új előbeszéde vagy bevezetése, melynek elkészültéről Török nemcsak tudott, de a melyet Széchenyi óhaja és ígérete szerint az eredeti ópus bevezetése gyanánt kellett volna közzétennie,[2] kimaradt. Hogy Széchenyi ezt az »előbeszédet«, mely néhány politikai czélzást is tartalmaz, visszatartá: az a Hunnia sorsa után teljesen érthető. És ha maga az eredeti kézirat nem adatott sajtó alá, noha ennek megjelenése ellen a budai kormányzósági sajtórendőrség a legnagyobb valószínűség szerint nem emelt volna semmi kifogást[3] és noha Heckenast addig, míg a Hunnia ügye el nem dől, legalább Széchenyi e másik kis művét örömest kiadta volna, sőt e miatt Török Jánost meg is sürgette,[4] — azt annak kell tulajdonítanom, hogy Széchenyi e korábbi művecskét az 1858 első felében írt bevezetéssel szerette volna csak közzététetni.[5]

Nyoma van végre annak, hogy ugyanez időben foglalkozott Széchenyi a »Garat« czím alatt nemrégiben megjelent[6] s a 40-es évek elején írt munkácskája kiadásával, melyet valószínűleg ugyancsak Török Jánosnak engedett volna át. Legalább lefoglalt iratai közt, persze minden czím és utalás nélkül, ott találjuk a Garat teljes IV. fejezetét. Hogy épen e negyedik fejezeten akart-e változtatni a netán tervezett kiadás előtt Széchenyi: azt persze adatok hiányában el nem dönthetem.[7]

[1] Az előbbi jegyzetben említett »Töredékek . . .« II. kötetében, 1866-ban.

[2] V. ö. Török előszavát az előbbi jegyzetben említett II. kötethez és az ugyancsak Török által 1860-ban kiadott vékonyka kötet »Töredék (nem »Töredékek«) gr. Széchenyi István kiadatlan irataiból« előszavát.

[3] Ezt Fiedler mondja 1860 ápril 17-diki id. jelentésében.

[4] Török levele Széchenyihez 1858 augusztus 15. (»Széchenyi-Akten«).

[5] Nem érdektelen, hogy Sz. a »Pesti Por és Sár« alczíme gyanánt, ha a mű az ő modern bevezetésével jelenik meg, ezt szándékozta a czímlapra tétetni: »Emberi fészek bölcselme«. Tasner Sz.-hez 1858 jún. 14. (»Széchenyi-Akten«). — Fiedler 1860 ápr. 17-diki jelentése a Pesti Por és Sárról is szól.

[6] Garat. Irta 1842-ben Gr. Széchenyi István. Sajtó alá rendezte: Viszota Gyula. Bpest, Magyar Tud. Akadémia 1912.

[7] Viszota a rendelkezésére álló kéziratból csak első felét közölhette e IV. fejezetnek.

IV. FEJEZET.

Széchenyi levelezése 1858—1860. — Deák Széchenyihez. — Eötvös a maga panaszát a »Garantien der Macht Österreichs« ügyében Széchenyi ítélete alá bocsátja.

Az imént láttuk, hogy a Hunnia meg a Pesti Por és Sár dolgában milyen élénk levelezést folytatott Széchenyi. Ideje hát néhány szót szólnunk arról az egész levelezésről, melyet tőle márczius 3-án és halála után a rendőrség lefoglalt s mely az 1857—60. évekre terjeszkedik ki. E lefoglalt korrespondenczia azonban csak egy töredéke a gróf ezidőbeli levélváltásának ; nagyobb részét a rendőrség még 1860 május havában, mint már említém, kiszolgáltatta özvegyének ;[1] köztük Széchenyi sajátkezű levélfogalmazatainak nagyobb részét, úgyhogy ezekből mint »gyanus« csak kevés maradt vissza ; míg a hozzá írott, de visszatartott levelek száma tán azért, mert nagyon sok köztük a magyar, igen sok tuczatra rúg.

Szinte hihetetlen, a munkakedv és munkaerő bámulandó nagy mértékére vall, hogy imént ismertetett beható irodalmi tevékenysége mellett — pusztán az írás technikáját tekintve is, miként győzte Széchenyi ezt a kiterjedt levelezést. Teljesen érthető, ha neje gyöngéd szeretettel tesz neki a túlfeszített munkálkodás miatt szelíd szemrehányást s kérve kéri : ne dolgozzék annyit, visszanyert egészségét ne koczkáztassa.[2] Széchenyi levelei közül, melyek a rendőrségnél visszamaradtak, a gróf Rechberghez, Thierryhez, bátyjához Pálhoz, unokaöcséhez Déneshez, gr. Széchen Antalhoz, Lonovicshoz s az Akadémiához 1858 nov. 6. irottak fogalmazványai nevezetesek. Míg a hozzá irottak közül családja tagjai leveleitől eltekintve, az öreg Albach, Bertha Sándor, Eötvös József, Deák Ferencz, Hollán Ernő, gr. Károlyi Györgyné, Tasner, Török János stb. levelei az érdekesebbek.

Gyöngéd szeretetre, igaz ragaszkodásra, de egyúttal mély tiszteletre mutatnak azok a levelek, a melyek szűkebb családja és közeli rokonsága köréből keresték föl a döblingi remetét. Neje, fiai, mostohagyermekei és a hű Tasner soha el nem mulasztják István napjára és születése évfordulójára melegen üdvözölni. Béla, mert jól tudja, hogy

[1] Ezek közt talán 1857 előtti évekből való is van. De a visszatartottak közt, aztán a Majláth által publikáltak és az Akadémia Széchenyi-museumában őrzöttek közt nincs egyetlen egy sem az 1852—56. közti időszakból.

[2] 1859 okt. 20. ered. (»Széchenyi-Akten«).

ezzel apjának örömet szerez, leveleit mindig így írja alá : igaz magyar lelkű fia Béla. Ha többen összekerülnek egy-egy ünnepnapon a czenki kastélyban, egyik-másik bátorságot vesz magának levelében erősebben hangoztatni, hogy örömpoharuk édes lenne, ha nem volna benne az az ürömcsöpp, hogy épen az, a ki fejük és patriarchájuk, hiányzik közülök. Nem egy levél festi a remete előtt a »czenki paradicsom« szépségét azzal a titkos óhajjal és gondolattal, hogy hátha maguk közé tudnák vonni őt és élete alkonyát megaranyozni a szerető és szeretett családfőnek. Neje is meg-megérinti gyöngéd ujjaival ezt a húrt, még ő is mindvégig remél, noha talán a legjobban tudta, hogy hiába . . . Neje, fiai, mostohagyermekei a maguk apró örömeikről, utazásaikról, vendégeikről, szórakozásaikról, bajaikról, betegségükről hűségesen beszámolnak s kérdezősködéseire a legbehatóbban felelnek a legkisebb dologban is, nem is szólva Tasnerről, a ki a maga sűrű leveleiben mindenről, a mi Széchenyit csak a legtávolabbról érdekelhetné is, részletesen tudósítja urát. Másrészt bámulatos az a tapintat, az a gyöngédség, a melyet az öreg oroszlán óriási elfoglaltsága mellett is a legapróbb családi dolgokban tanusít. Megtörtént pl. egyszer, hogy kedvencz mostohaleánya, nejének is talán legkedvesebb gyermeke, Zichy Mária gr. Wenkheim Antalné, Bécsen keresztül utazván férje után Tirolba, a legjobb akarattal sem szakíthatott magának időt, hogy a Bécs melletti bádeni fürdőben tartózkodó édesanyját meglátogassa, a mi a grófnénak épen ettől a gyermekétől nagyon zokon esett s férjének el is panaszolta. Széchenyi erre egy remek hosszú levelet írt mostohaleányának, hangoztatva előtte édesanyja mélységes szeretetét és kioktatta, hogy azt a fájdalmat, a melyet anyjának akarata ellen is szerzett, egy szép mentegetőlevéllel mikép gyógyíthatja meg. Kedvencz unokaöccse, Széchenyi Dénes, mikor a katonatiszti pályát odahagyja, előbb bátyja tanácsát kéri ki s hozzáfordul véleményéért, mikor egy erdélyi politikai kérdésben czikket akar írni az Augsburger Allgemeine Zeitungba, be is küldi a czikket neki és hálás köszönettel veszi és követi nagybátyja tanácsát, a ki kifejti előtte, miért jobb ha a czikk közlése elmarad. De ha még oly szürke kisember is, mint a jó német dr. Michl, fiainak volt instruktora, valami csekély ügyben panaszkodik neki, még ilyenkor is talál jóakaró tréfás vigasztalást és jóízű adomát, mely a panaszkodót megnevetteti és megvigasztalja.

Érdekes, hogy Széchenyi leveleiből akaratlanul, egész másnemű thémák és kérdések tárgyalása közül is ki-kitör a magyar érzés. Szé-

chenyi Déneshez írott egy hosszú levelében[1] pl. sorai végén szeretettel inti öccsét, hogy fiatal feleségét, egy gr. Hoyos-leányt, okvetlenül megtanítsa a magyar nyelvre, mert most olyanok az idők, hogy a főrangú nők jó példája kettős értékkel bír. Mostohaleányának gr. Wenkheim Antalnénak népes kis családjáról szólva, azt írja, hogy magyar asszonynak, magyar anyának nem lehet most szebb és dicsőbb hivatása, mint jól nevelt, erős és egészséges gyermekekkel szaporítani és támogatni a magyar népcsaládot.[2] Barátjának, gr. Pálffy Lipótnak melegen gratulál derék fiához az »ugyancsak talpraesett derék magyar legényhez.« Ha, mondá, ily ifjakat lát, mindig fölzendül lelkében a költő mondása, hogy »él magyar, áll Buda még«. »Én ugyan félig temetve vagyok, de koporsómban is tán ifjadnék, ha tudnám, hogy ily derék férfiakra számíthat a haza«.[3]

Remek kultúrképet lehetne összeállítani abból a sok-sok vonásból, mely e levelekben Széchenyit, a szorgos, a mindenre gondoló, a legkisebbel is törődő gazdát jeleníti meg előttünk. Mikor a czenki kastély csarnokának, vagy a dohányzószobának új bebútorozásáról van szó, a készített terveket és rajzokat ő vizsgálja fölül, a bécsi műasztalosokkal ő alkudozik, neki kell a mintadarabokat bemutatniok s mindezt oly pontossággal, oly nagy érdeklődéssel cselekszi, hogy akaratlanul is fölmerül a kérdés, vajjon nem gondolt-e ilyenkor arra, hogy czenki paradicsomába mégis csak hazaviszi őt a Gondviselés? És kétségtelen, hogy hozzátartozóiban, különösen nejében, föl is kellett ilyenkor ennek a reménynek legalább múló időre éledni . . . A czenki fáczános ügyéről ép oly alaposan kell nekie bereferálni, mint a czukorrépatermelés többítéséről vagy a gyapjúnyírásról ; egy-egy lovász vagy kocsis ügyességét vagy használhatóságát, fiainak egy-egy jobbfajta vagy kedvencz hátasát, feleségének hintóslovait számontartja.[4] Örül, hogy mikor 1858 nyarán a sági birtokot megvásárolta, melyet második fiának Ödönnek szánt, fia Béla körültekintő ügyes közvetítőnek bizonyult és hogy a birtokszerzéshez, mint jó vételhez bátyja Pál atyafiságos szeretettel kívánt szerencsét.[5]

E gazdasági dolgok közt úgy látszik a legélénkebben Széchenyit

[1] Jelen köt. Sz. levelei 31. sz. a.
[2] 1859 aug. 26. fogalm. (»Széchenyi-Akten«).
[3] 1859 szept. 26. fogalm. U. o.
[4] Mindezekről az apró, de jellemző dolgokról a hozzá intézett levelekből, a kérdezősködéseire adott válaszokból értesülünk.
[5] 1858 júl. 21. ered. (»Széchenyi-Akten«).

a szőlő- és bornemesítés és Sopronban egy nagy borpincze és bornagykereskedés fölállítása foglalkoztatták. Bélának és Tasnernek leveleiben számtalanszor van erről az ügyről szó. Élénk összeköttetésben állott miatta Gyürky Antallal a Borászati Lapok szerkesztőjével, és nagyon sokat várt egy Sellers nevű angol szakértő tanácsaitól és közreműködésétől, a kivel Tasner br. Sina útján ismerkedett meg, s a ki bejárta a magyar borvidékeket az angol-magyar borkereskedelem föllendítése czéljából. Széchenyi már előre örült, hogy Sopronvidéki nemesített és nemesítendő szőlőfajaiból micsoda pompás magyar borspeczialitásokat fog termelhetni s nagy megelégedéssel s szeretettel fogadta, mikor Tasner neje és leánya a legkitünőbb fajta vörösnek »Bibor«, a legkitünőbb fehérnek a »Harmat« elnevezést javasolták.[1]

Dessewffy Emillel, Szőgyénÿvel, Zichy Edmunddal, Toldy Ferenczczel, Lonovicscsal, Török Jánossal, az erdélyi Dózsa Dániellel és Tasnerrel folytatott levelezése és ezek levelei mutatják, hogy a hazai és külföldi irodalom minden jelensége mennyire érdekelte. De e mellett a régi, különösen történelmi irodalom jobb termékeit is újra-újra átlapozta. Ha a »Revue des deux Mondes«-ban egy-egy figyelemreméltó czikk jelent meg, azt Szőgyénÿ László vagy Zichy Edmund azonnal elküldötte hozzá.[2] Döblingi kicsiny, de válogatott könyvtárából barátai, különösen Lonovics, sőt újabb ismerősei és látogatói, mint pl. egy Girardet nevű franczia, sokszor kértek tőle egy-egy újabb vagy régibb művet, mint az utóbb említett Bolzanonak, a hírneves osztrák vallásbölcselőnek egyik munkáját. És Széchenyi mindenkor érdeklődéssel olvasta pl. Lonovics megjegyzéseit az átolvasott és köszönettel visszaküldött könyvről, melynek tartalma beszélgetésük, eszmecseréjük tárgya volt. Igen kedvesen hat pl. az olvasóra Lonovics egy levele, melyben gyöngélkedésével mentvén magát és látogatása elmaradását, áttér arra, hogy épen most olvasta el V. Károly császár egy életrajzát Széchenyi könyvtárából s akaratlanul is párhuzamba tette gondolatában a nagy császárt Széchenyivel: amaz a st-justei kolostorba való visszavonúlása alatt a szerzetesek legapróbb dolgaival sem restelt bíbelődni; Széchenyi egy dicső pályafutás után Döblingbe visszavonúlva, övéi és barátai legcsekélyebb ügyei iránt is melegen és behatóan érdeklődik . . .[3] E könyvekről és irodalomról szóló levelek

[1] Erről Tasner levele Sz.-hez 1858 június 23. Ered. (»Széchenyi-Akten«).

[2] Pl. Szőgyénÿ levele 1858 május 13. és gr. Zichy Edmundé május 14. ered. (»Széchenyi-Akten«).

[3] Lonovics ered. levele 1857 november 2. (»Széchenyi-Akten«).

kapcsában bizonyos meghatottsággal olvassuk aztán annak az egyszerű, szegény becsületes magyar embernek, Radda János pesti postatisztnek levelét, a ki Széchenyi könyvárusától, a Kilian-czégtől Döblingbe küldött könyveket expediálván, bocsánatot kér, ha nem állhatta meg tudatni a gróffal, hogy mint Széchenyinek az 1832–36. országgyűlés óta mély tisztelője, buzgón imádkozik az Egek Urához Széchenyi életéért, hogy el- és megérhesse még azt, a miért oly tiszta hazaszeretettel fáradozott a legnagyobb magyar, a kinek újjmutatásától ha soha senki nem tér el vala, a szegény haza most boldog volna!...[1]

Abból az időből, mikor a Blicken javában dolgozott, érdekes egy kis levele[2] a gyöngélkedő Lonovicshoz. »Sántikálok valamiben, írja, minek ha tán ma nem is, már holnap lehetne kis haszna.« Ezzel természetesen a Blickre czéloz. Ugyancsak a Blick dolgával foglalkozik már említett két levélfogalmazata a londoni Mr. Smithhez vagyis Rónay Jáczinthoz, a melyeket gr. Széchenyi Béla közléséből már egész terjedelmükben ismerünk.[3]

Ki kell azonban a Széchenyi korrespondencziájából két nagyon érdekes levelet, Deák Ferenczét és br. Eötvös Józsefét külön is emelnem. Jól eshetett Széchenyinek, mikor a haza bölcsének, a ki hízelegni nem szokott és nem tudott, egy 1858 tavaszán kelt leveléből olvashatta, hogy »Önnek neve varázserővel bír most is közöttünk, nem gyengébbel, mint egykor, sőt naponkint növekedővel«. A levél a többi közt arról szól, hogy a Nemzeti Színház fölsegítése ügyét gr. Károlyi György és gr. Ráday Gedeon vették kezükbe és hogy a csak 1700 előfizetővel bíró Pesti Naplónak is, főleg az újságbélyeg behozatala miatti költségszaporodással szemben, támogatásra van szüksége, a mely ügyben meg gr. Károlyi István jár elől jó példával. »Élet és mozgalom van mindenütt, így örvendezteti meg Deák az öreg remetét, s úgy látszik, nem alszunk; irodalom, nemzetiség, ipar, gazdaság terén mindenütt történik valami, ha csekély is, de jele az életnek és életrevalóságnak; pedig ez egyelőre elég, mert nemzet még inkább mondhatja, mint egy ember: ich kann schon warten.«[4]

Még érdekesebb, sőt publiczisztikai s irodalomtörténeti nagy értékkel bíró br. Eötvös Józsefnek egy különösen hosszú levele Szé-

[1] 1857 november 6. ered. (U. o.)

[2] Sz. Lonovicshoz, jelen kötetben Sz. levelei 9. sz.

[3] »Hogy született meg a Blick?« Új Magyar Szemle, szerk. Várnai S., II. évf. 2. sz. 30. és köv. lapokon.

[4] 1858 május 12. közli jelen köt. Levelek Sz.-hez 1. sz. a.

chenyihez 1859 tavaszáról, mely a levélírónak 1859 legelején megjelent művével: »Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs (Leipzig 1859)« foglalkozik. A munkában Eötvös a monarchia egységét állítja előtérbe, melyet a 300 éves együttélés adott meg. Ez az egység hát megvan, akár absolut, akár alkotmányos a kormányforma. Egészségtelen volt azonban benne az a dualizmus, hogy a birodalom egyik felében alkotmányos berendezés vala, bár korlátok között, a másikban pedig ez teljességgel hiányzott. Az egész monarchiában alkotmánynak kellene lenni és a birodalom egységét a 48 előtt fönnállott mértéknél szorosabbá kellene tenni, mert a perszonálunió köteléke ma már nem elég. Persze mindamellett az egység alapját az egyes országok speciális viszonya képezné a dynastiához, a mi viszont az egyes országok történeti önállóságára vezet vissza. Minden ország egyenlően jogosult; tehát országos autonómia kell, a miből a föderalisztikus alkotmány következik; de minden egyes országnak a maga történeti határaival, a mely határokon belül a nemzeti kisebbségek önállósága a községekben vagy kisebb-nagyobb kerületekben biztosítandó.

Eötvös e műve az akkori viszonyok közt példátlan sikert ért el Ausztriában és Németországban: alig pár hó alatt 3 kiadást ért. Még most, két emberöltő után is nagy tisztelettel emlékszik meg a legutolsó osztrák minisztérium egy tagja, Redlich József bécsi egyetemi tanár az »alakilag ép oly bevégzett, mint gondolatokban gazdag« munkáról; sőt nagy művében egy hosszú fejezetet szentel az Eötvös által »az osztrák összállamban való autonómiáról és a történetpolitikai egyediségekről publiczisztikailag kifejtett magyar ideának.[1] Ez az idea ragadta meg, mondja Redlich, 1859-ben és 60-ban a magyar konzervatívok mellett az osztrákokat és lőn vezérelvük az októberi diplománál, mert Eötvös e fölfogással sokkal közelebb került a konzervatívokhoz, mint Deákhoz és a nemzeti liberális párthoz, sőt közeledett ahhoz a fölfogáshoz, melynek képviselői Metternich és Windischgrätz voltak, a kik ebben az eszmében véltek védelmet találni a tisztán raczionalisztikus alapú liberalizmus ellen, mely Nyugat-Európából hatott be és franczia sablónok szerint hitte a népek boldogságát tekintet nélkül azok sajátosságaira, előmozdítani.[2]

A mily élénk helyesléssel találkozott azonban Eötvös műve osztrák

[1] Jos. Redlich: Das österr. Staats- und Reichsproblem (Leipzig, 1920.) I. köt. 1. rész, 549—571. lapokon.

[2] Redlich id. h.

és német földön, ép oly nagy ellenszenvet váltott ki a magyar politikai világ mérvadó köreiben. Gr. Andrássy Gyula szemrehányást is tőn Eötvösnek a munkáért, a mire Eötvös azt felelte neki, hogy könyve utolsó fejezetének, az összefoglalásnak kefelevonatát megküldé Deáknak, a kitől minden megjegyzés nélkül kapta vissza. S midőn erre Andrássy Deákhoz sietett, ettől azt a választ nyerte, hogy az ő politikája homlokegyenest ellenkezik Eötvösével, de nem érez magában jogot arra, hogy a haza válságos állapotában az övétől eltérő vélemény nyilvánítását megakadályozza.[1]

Eötvös érzékeny lelkének fájdalmasan esett a műve iránt otthon megnyilatkozó nagy ellenszenv, mely, mint írja, egy bizonyos párt emberei által systematice terjesztetik annyira, hogy a lapok írni se mernek róla, s így az ellene fölhozott álokokat még discussió útján sem lehet megczáfolnia. Nem nyugtatta meg sem művének gyors kelete, sem az a sok elismerőlevél, a melyeket érette különösen Németországból kapott, mikor otthon, hazájában, melynek javát czélozta a művel, félreismerték. Mély fájdalmában panaszait mintegy fölsőbb bíróhoz a döblingi remetéhez vitte egy minden tekintetben érdekes és szellemes levélben, mely publiczisztikai irodalmunk egyik gyöngye.

Hiszi, írja e levélben,[2] hogy művében hiányok vannak s nézetei nem mindenkit elégítenek ki, de a rosszakarat nagy mértéke fájdalmasan lepte meg. Ő nem ismer jobb módot közügyeink elintézésére, mint a melyet könyvében előadott. »Korunk mozgalmaiban két főirányt veszünk észre, melyeknek egyike nagy államok alkotása, másika az egyes nemzetiségek individuális kifejlődése felé törekszik.« A nagy államokkal szemben a kis nemzetek csak úgy tarthatják fönn függetlenségüket, ha egy nagy államba egyesülnek és ezen belül minden nemzetiségnek joga van a szabad fejlődésre. A világáramlatoknak egyes nemzetek nem állhatnak ellent, a miből az következik, »hogy mi magyarok is régi törekvéseink czélját csak annyiban érhetjük el, a mennyiben azok a világ általános irányával ellentétben nem állanak ; csak ha követeléseinket akként formulázzuk, hogy azok a helyzetnek megfeleljenek és mint az egész világ által elfogadott elveknek következményei tűnjenek fel, akkor remélhetünk sikert. A honfiúi fájdalom, melylyel hazánk jelen állását tekintjük, az elragadtatás, melylyel dicső multjáról szólunk s még dicsőbb jövőjéről ábrándozunk, nem változtathat-

[1] Kónyi: Deák F. beszédei (2. kiad.) II. 405.
[2] 1859 ápr. 7. Egész terjedelmében jelen kötet, Levelek Sz.-hez 4. sz. a.

ják meg a tények állását, s ki ezt figyelembe veszi. az belátja, hogy miután Európa ezen részét, melyen az osztrák birodalom alakult, nem egy nagy kompakt nemzetiség lakja, Európa ezen részében nagy állam csak mint föderáczió tarthatja fel magát.« Hiba az osztrák kormánytól, hogy ezt be nem látja, s hiba, hogy mi magyarok erről 48-ban megfeledkeztünk és most sem akarjuk elismerni.

Hogy mi lesz századok mulva, csak az Isten tudja. De most »a magyar nemzet nem törekedhetik józanul más után, mint hogy egy nagy, a szabadság elvei szerint rendezett államnak része legyen s abban ha lehet, az első, de mindenesetre kiterjedése és népének képességéhez illő helyzetet foglaljon el«.

A mint a legnagyobb diadalok[1] sem fognák Ausztriát képesíteni népei homogén egészszé való tömörítésére, épúgy képtelen lenne a fölszabadult Magyarország Ausztria széthullása után más mint föderatív alapon képezni valami nagyobb államot, mely szükséges volna függetlensége teljes biztosítására. Az pedig bizonyos, hogy ebben az új nagyobb államban a szláv és óhitű elem túlsúlyra emelkednék s a magyarság a német helyett oly elemekkel jönne kapcsolatba, a melyek sokkal nagyobb asszimilálóképességgel bírnak a németénél. Ha pedig az osztrák birodalom helyébe a nemzetiségek ethnografikus határai szerint több kisebb független állam áll elő, »akkor Magyarország nemcsak területének nevezetes részét és históriai jogainak minden következéseit veszti el, hanem ezekért oly függetlenséget cserél, melynek mértéke és fönnmaradása »egyik-másik nagyhatalom« kegyelmétől és érdekeitől függ«. Ausztria csonkítatlan fönnmaradása Magyarországra hát életszükség — és ő, Eötvös, nem helyesli a politikában Dugovics szerepét; föláldozni a magyar nemzet életét csak azért, hogy Ausztriát föl lehessen oszlatni, öngyilkosság volna.

Hivatkozik aztán Eötvös Széchenyire, mint a ki első volt a veszélyek fölismerésében, melyeket a nemzetiségi ügy hibás értelmezése Magyarországra hozhat s a melyek másrészt abban állottak, hogy 48-ban Magyarország és az osztrák tartományok közt semmi kapocs nem létezett. Ő Széchenyinek, e nézeteit mindig meggyőződéssel vallotta és e meggyőződésében a forradalom tanulságai csak megerősíték őt. Hibája tán az, hogy rossz időpontban adta ki a könyvet, mikor az ország nagy többsége az osztrák birodalmat menthetetlenül

[1] Ausztria az olasz háború kitörése előtt állt e levél írásakor. A császár hadi manifesztuma ápr. 28.; e levél kelte ápr. 7.

elveszettnek képzeli, mikor egy része Nagy Lajos nagy magyar birodalmának föléledéséről ábrándozik, más része egy nagy föderatív köztársaság élén látja már, mikor még olyanok is, a kik mély politikai belátással hisznek bírni, nemzetünk szabadságát két idegen nagyhatalom közbelépésétől remélik. Ilyenkor, elismeri, oly nézet, mely az osztrák birodalom fönnmaradását veszi kiindulási pontul, népszerűségre nem számíthat. Mivel azonban az ő czélja annak bebizonyítása volt a külföld előtt, hogy a magyar nemzet jogos követelései a monarchia egységével, az abban egyesült népek érdekeivel megférnek, azért írta épen most a könyvet.

A történeti jog követelése pedig azt bizonyítja, hogy ő semmi magyar jogot föl nem adott. Ha Magyarország »a birodalmi országgyűlésbe küldött követjei által oly tárgyak kormányában is résztvesz, melyek 48 előtt egy nem-magyar kormány és álladalmi tanács által intéztettek el«, hogy ez nem jogfeladás, »azt a ki a dolgot elfogultság nélkül nézi, be fogja látni és én e részben bármikor elfogadom állításaim felelősségét«.

»Fáradságomnak, melylyel e könyvet írtam, — így végzi a jövőbe látó államférfi keserű iróniával levelét — egyedüli díja csak azon öntudat, hogy hazámnak *semmit* sem használhattam, szükségét érzem azonban expectorálni magamat és Hozzád intézem igazolásomat, ki hazánk ügyeit mindig a legtisztábban fogtad fel s a fájdalmat s indignatiót, mely szívemet pillanatra eltölti, másoknál jobban érteni tudod.«[1]

Mit felelt Eötvösnek a szép panaszos levélre a döblingi remete, ennek sajnos semmi nyoma sem maradt ; de hogy Eötvös *okfejtését* — ha tán nem is következtetéseit — nagyjában és egészében helyeselte, ezt róla, a ki a közjogi harczok meddőségét kerülte s magasabb szempontból nézve a világot és a dolgokat, Magyarország fejlődését és függetlenségét csak a nagy monarchián belül hitte biztosítottnak, föl szabad, sőt föl kell tenni. Ez a magasabb szempont vezette őt, midőn az osztrák kormány politikájában 1859 közepén, az olaszföldi vereségek után fordulat látszott bekövetkezni és Széchenyi elérkezettnek hitte az időt, melyben döblingi barlangjából (mint nevezni szokta) korlátolt helyzetéhez képest tevékenyebb részt vehet a magyar ügy, a kiengesztelődés útjai egyengetésében.

Szükséges hát egy pillantást vetnünk az osztrák kormánypolitika ezen lassú, talán túlóvatos fordulatára.

[1] L. jelen kötet, Levelek Sz.-hez 4. sz. a.

V. FEJEZET.

A politikai fordulat 1859 nyarán. Bachot mindenfelől támadják. A »Blick«. Bach bukása. Az új minisztérium. A »reformok«. Koronatanácsok és miniszteri értekezletek. A »notablék« eszméje. — Dessewffy működése; értekezései Rechberggel. Rechberg Széchenyihez fordul.

Ausztria tragédiájára az olaszföldi színpadon hamarosan legördült a függöny. A háború a piemonti kormány és a magyar emigráczió nagy bosszúságára[1] sokkal hamarabb és hirtelenebbül végződött be, mint hinni lehetne. Az addig semleges nagyhatalmak fegyveres béke-közvetítésétől Napoleon és Ferencz József egyaránt tartottak. Amaz a maga győzelmi prestige-ét féltette; az osztrák császárnál pedig más szemszögből ugyan, de hasonló okok játszottak közre. Tudni kell ugyanis, hogy júniusban az öreg Esterházy Pál herczeg, a ki régebben hosszabb ideig képviselte a bécsi udvart Londonban s az angol társaságban nagy összeköttetéssel és sok jóbaráttal bírt, a fiatal császár kérésére mint magánegyén Angliába utazott tapogatózni, hogy az olasz rokonszenv ellenére mérvadó körökben minő a hangulat Ausztria jövendő állása iránt. A herczeg tudósításaiból örömmel látta az uralkodó és a külügyér gr. Rechberg, hogy Ausztria nagyhatalmi állását minden politikus, sőt még lord Palmerston is szükségesnek tartja, »a mi, — jelenté a miniszter a fiatal uralkodóhoz — a kabinetnek nagy erőt kölcsönöz a kitartásra a sors csapásai közt«. Ez a »morális erő« azonban egyszersmind arra késztété Ausztriát, hogy a semleges nagyhatalmak gyámkodását elhárítva, egyenest Napoleonnal egyezzék meg a béke dolgában.[2] Az előzetes béke a két császár közt hát Villafrancában hamarosan létrejött, miután a vesztes fél Lombardia legnagyobb részének birtokáról lemondott.

Ezt a tényt jelentette Ausztria népeinek a nevezetes laxenburgi manifesztum július 15-ről. Méltó keserűséggel panaszkodik az államirat, hogy a monarchia legrégibb és természetes szövetségesei a küzdelemnél nem hoztak neki segítséget s meleg elismeréssel, sőt büszkeséggel hivatkozik hadserege hősi magatartására. A fő a manifesztum-

[1] Legyen elég csak Kossuth hatalmas publikácziójának »Irataim az emigráczióból« I. kötete 469. és köv. lapjaira hivatkoznom. Kossuth a VII. fejezetnek méltán adja e czímet: »A fegyverszüneti katasztrófa. Vége a reménynek.«

[2] Rechberg Eszterházyhoz 1859. s. k. fogalm. (England. Varia) és Rechberg előterjesztése a császárhoz 1859. s. k. fogalm. (»Vorträge«).

ban azonban az, a mit a beállott béke föladatául tűz ki az uralkodó: »Ausztria belső jólétét és külhatalmát gazdag szellemi és anyagi erői czélszerű kifejtése által, valamint a törvényhozás és közigazgatás terén teendő javítások által tartósan megalapítani.«[1]

A pénzügyek és hadi gazdálkodás körében fönnálló mizériák égetően kívánták az orvoslást; de nem kevésbé sürgős volt reformok létesítése a belügyi igazgatás terén;[2] aztán a züllött, saját magának ellentmondó összminisztérium czéltudatos vezetésének megszervezése, miután, mint ismeretes, több mint egy lustrum, vagyis herczeg Schwarzenberg Felix halála óta nem volt tulajdonképeni elnöke a minisztertanácsnak; a miniszterelnöki teendők a fiatal császár vállaira nehezültek. A minisztérium »kompaktságának« hiányára s e hiány káros voltára utalt egy emlékiratában gr. Rechberg is; hogy mindegyik miniszter a maga belátása szerint, tekintet nélkül a többi tárczára, intézkedik s hogy e szerint semmi intézményes harmónia nincs a közigazgatás legfőbb fokán, a mit pedig elérni és egy miniszterelnök vezetése alatt biztosítani, elengedhetetlen szükség.[3]

Mikor azonban a manifesztum jelezte és a Rechberg emlékirata kívánta reform és átszervezés ügye szőnyegre került, önmagától vetődött fel egy csomó személyi kérdés, melyet különféle politikusok véleményes előterjesztései s a közhangulat egyaránt megoldandónak tartottak, ha azt akarta a császár, hogy a reformok csakugyan életbelépjenek és üdvöseknek bizonyuljanak. Rechberg maga volt az, a ki emlékiratában hangoztatá, hogy a reform dolga alkalmas férfiak kezébe volna adandó, a kiknél »okos és méltányos belátás tételezhető föl«.[4] Többfelől találtak utat bizalmas jelentések a császárhoz, azzal a kérdéssel foglalkozók, vajjon a kormányon levő kabinet tagjainak egyike-másika arra való-e, hogy a kilátásba helyezett reformoknál közreműködjék. A közoktatásügyi minisztert, gr. Thun Leót pl. mindenki tisztességes embernek tartá, de sokan vallási rajongónak vélték lenni, a ki a nemkatholikusoktól minden kedvező reformot megtagadna, ha másként nem, hát passzív ellenállással. Pedig, — így szól a bizalmas jelentés — a gyűlöletes konkordátumnak élét csak úgy lehetne venni, ha a többi felekezeteknek is megadnák azt, a mi

[1] A hivatalos »Wiener Zeitung« júl. 16-diki száma.

[2] Minderről most igen bőven szól Redlich J. most megjelent, már id. nagy műve.

[3] Rechberg emlékirata »Geschrieben im Monat Juli 1859« (»Vorträge«).

[4] Rechberg u. o.

őket megilleti.[1] De br. Bruck ellen is nagy az izgalom; politikája, a helytelen szabadkereskedelmi irány, — így szóltak az emberek — csak munkanélküliséggel, a proletárság szaporításával jár; szemére hányták, hogy az államvasutakat olcsón vesztegette el, benne keresik a valuta nagy elértéktelenedése okát, rossz néven veszik tőle, hogy a nemzeti kölcsön kamatait nem ezüstben fizeti ki. Gr. Toggenburgról azt jelezték a bizalmas tudósítások, hogy tán jó belügyi politikus lehet, de a kereskedelmi ügyekhez nem ért és csak báb Bruck kezében. Gr. Nádasdy igazságügyminisztert becsületes embernek tartják ugyan, de olyannak, a ki az osztrák törvényeket nem ismeri, a magyar törvényekben sem valami nagyon járatos, e mellett gyönge és hivatalnoki kotteriák markában van.[2]

A legélénkebben és a legtöbb felől azonban a kedvezőtlen kritika a minisztérium lelkét, a császár főbizalmasát, br. Bach Sándor belügyminisztert csapdosta. Mindazok a burkolt és általánosságban mozgó nyilatkozatok, a melyeket a belföldi sajtó magának megengedhetett, természetesen első sorban Bach ellen irányultak, nem kevés gondot okozván a már ingadozó kormány férfiainak.[3] De többet nyomott a császár előtt a latban egyes nagytekintélyű politikusok sürgetése. Ezek Bach rendszerének eleitől kezdve ellenlábasai voltak, és eddig az uralkodó, a rendszerhez ragaszkodva, nem is hallgatott rájuk. Most azonban már nem zárkózhatott el ab ovo intéseik elől. Nagy súlylyal kellett bírnia az olyan férfiú véleményének, a minő herczeg Windischgrätz Alfréd, a dynastia egykori megmentője volt. Minden élesség kerülésével, de nyiltan és szigorúan bonczolta a herczeg Bach szisztémájának összes hiányait egy emlékiratban, a melyet a júliusi manifesztum kibocsátása előtt nyújtott be fiatal urához.[4] Vele ellenkezően a szentpétervári nagykövet, gr. Thun Frigyes, egyenest Bach személye ellen intézte lesujtó kritikájának ökölcsapásait abban a nevezetes iratban, melyet ugyancsak a manifesztumot megelőző időben írt főnökéhez gr. Rechberghez. »Azt beszélik Bécsben, — mondja a diplomata — hogy Bach belátta volna már rendszere mérséklésének

[1] Politikai hangulat-jelentés a császár számára (Präsidial-Akten. Kempen 1859-ből 3482. sz. melléklete).

[2] U. o.

[3] Az osztrák sajtó magatartásáról találó és jó áttekintést ád Friedjungnak ismeretes műve a Bach-korszak történetéről a II. kötetben.

[4] Windischgrätz a császárhoz 1859 július 3. — (»Secreta des Kabinetsarchivs«).

szükségét, sőt készségét nyilvánította volna a kellő reformok javaslására. Ez helyes ugyan, de az is bizonyos, hogy e reformok előkészítése és végrehajtása nem Bachnak a dolga. Bach kezének ebben nem szabad benn lennie; a társadalom minden osztályának különbség nélkül ez a véleménye.« »Bach minisztert, mint a jelen rendszer képviselőjét, mindenki egyaránt megveti és gyűlöli«;[1] a magyarok pláne annyira mennek, hogy ez alatt a miniszter alatt a kormánynyal még akkor sem tudnának kibékülni, ha összes 48-as jogaikat visszaadnák nekik.[2]

S a mit az elnyomott sajtó czikkei csak gyaníttattak, a mit Windischgrätz burkoltan, Thun Frigyes és mások nyiltan kimondottak, azt olvashatta a császár azokból a bizalmas tudósításokból is, a melyek a birodalom minden részéből a rendőrminisztérium elnöki osztályába összefolytak s a melyekből vett parancs szerint időről-időre szigorúan titkos jelentést, tájékoztató hangulatfestést szokott benyújtani az uralkodónak a rendőrminiszter. Bármi legyen a császár bölcs intencziója, -- mondja egy ilyen titkos beszámoló — az bizonyos, hogy az a korona jeleniegi tanácsosaival keresztül nem vihető. Minden ajándék, melyet a császár ezen kezek által nyújtana, csak roszszá, károssá, sőt átokká válnék; különösen Bach minisztert kivétel nélkül gyűlölik nemcsak Magyarországon, hanem a többi tartományokban is. Már Bach eltávolításának puszta ténye sokat javítana a helyzeten; mert reményt nyújtana a dolgok kedvező fordulatára, szabadabb kezet engedne a kormánynak a teendők megfontolására. Efféle bizalmas beszámolóknál szokatlan gúnynyal emeli ki a jelentés, hogy általánosan elítélendő képmutatásnak tartják Bachnak az ultramontánokkal való szövetségét, mert senki sem hiszi róla, hogy egyházi és vallási ügyekben más nézetei volnának, mint 48-ban voltak. A mi pedig Magyarországot illeti, Bach, mint a centralisztikus rendszer főoszlopa s minden nemzeti érzés ellensége, a legintenzívebb gyűlölet tárgya a lakosság minden rétegében.[3]

Bármi lesujtó volt is a kritika, melylyel a rendszert s annak főképviselőjét Windischgrätz, Thun s a rendőrminiszteri bizalmas fölség-

[1] Gr. Thun Frigyes Rechberghez 1859 június 29. (»Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. II.)

[2] »Man könnte den Ungarn selbst alle ihre im J. 1848 verlorenen Rechte zurückgeben und es würde sie unter diesem Umstand nicht mit der Regierung versöhnen.« U. o.

[3] Politikai hangulatjelentés a császárhoz júl. 14. id. h.

előterjesztései elítélték, távolról sem vetekedhettek egy másik, nem várt és minden kímélet nélkül való kegyetlen bírálattal, mely a rendszer főtényezőit és legelső sorban ismét Bachot nem csupán a megérdemlett megvilágításba helyezé, hanem a gúny és a találó anekdóták özönével leöntve, a köznevetség, a közhahota prédájául dobta oda. A mi pedig különös pikantériát adott a Bachot gyűlölők megsokasodott táborában ennek a könyörtelen kritikának, az az a körülmény volt, hogy közvetlen okot rája az öntömjénezés egy aktusa szolgáltatott a belügyminiszter részéről. Hatalma tetőpontján, mikor ezelőtt két esztendővel Magyarország beutazására ösztönzé fiatal urát és ott nem egy Potemkin-jelenetben sikerült bemutatnia rendszerének áldásos eredményeit: a jól sikerült út s az uralkodó megelégedésének fölemelő tudatában egy kis könyvet iratott magáról a diadalmában boldog belügyminiszter. A művecskének, mely Bach kormányzatának Magyarország fejlődésére gyakorolt üdvös hatását fejtegeté, szerzője a luzerni radikálisok által hazájából kiűzött Meyer Bernát,[1] a következő czímet adta; Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns. Ezen névtelenül megjelent, hazugságokon fölépült encomium tüzetes megczáfolását tűzte ki maga elé egy másik névtelen munka egy magyar politikustól, mely »Ein Blick auf den anonymen Rückblick« czím[2] alatt Londonban 1859 elején hagyta el a sajtót és a bécsi rendőrség Argusszemei ellenére épen ezidőtájt, mikor Bachra már mindenfelől hullottak a kritika és kárhoztatás nyilai, merült fel, eleinte kevesebb, aztán több-több példányban. Gr. Széchenyi Béla közléséből tudjuk, hogy nagynevű atyjának e hatalmas művéből a legelső 8 példányt ő csempészte be ; de az angol követségi futár minden útja alkalmával tudott néhányat belőle a bécsi angol követséghez behozni ; később meg a londoni könyvárusok idegen boríték alatt küldöttek sok példányt Bécsbe[3], azonkívül a rendőrminiszter is kénytelen volt, noha nem örömest cselekedte, a legfelsőbb körökhöz tartozó egyének kívánságára ezeknek, a többi között pl. hg. Eszterházy Pálnak megengedni

[1] Emlékiratait fia adta ki 1875-ben két kötetben : Erlebnisse des Bernhard Ritter von Meyer czím alatt.

[2] Teljes czíme : Ein Blick auf den anonymen »Rückblick« welcher für einen vertrauten Kreis in verhältnissmässig wenigen Exemplaren im Monate Oktober 1857 in Wien erschien. Von einen Ungarn. London, 1859.

[3] V. ö. gr. Széchenyi Béla közlem. »Hogy született meg a Blick ?« Új Magyar Szemle (szerk. Várnai) 1903. évf. febr. számában 31. és köv. ll.

az őt, Kempent is keményen ostromló munka meghozatalát,[1] nemsokára megjelenése után. Nem érdektelen tudnunk, hogy Rechbergnek és Rechberg útján a császárnak figyelmét a könyvre Széchenyi egyik legjobb barátja és tisztelője, gr. Zichy Edmund irányította és ezzel öreg barátja titkos óhaját teljesítette, nem is gyanítván még akkor, hogy Széchenyi az anonym munka szerzője. Gr. Blome Gusztáv, a külügyminisztériumhoz beosztott követségi tanácsos, Rechberg bizalmas embere, jó ismerője volt Zichy Edmundnak, a ki neki és főnökének a híres és tilalmas »sárga-könyv« elolvasását melegen ajánlotta a forró napokban, mikor a júliusi manifesztum után reformtervekkel, kormányváltozás és Bach bukása hírével volt vemhes a levegő. Csak használni fog, ha a könyvet tanulmányozni fogja a miniszter, — mondá Zichy Bloménak — mert sok hibája lehet a könyvnek, szerzője sokszor fölöttébb szenvedélyes és e szenvedély miatt itt-ott igazságtalan. De ezzel szemben van egy igen nagy érdeme, a minden melléktekintet nélkül való őszinteség. Szerzője letépte a képmutatás arczáról a lárvát s a régiek reczeptje szerint ridendo castigat mores. Ha azonban még ezt sem akarná valaki elismerni, sőt akadna olyan, a ki a könyv egész okoskodását egyszerűen elvetné, még az ilyen is kénytelen legalább azt megengedni, hogy »a könyv 13 millió magyar alattvaló közvéleményének fotografiája«. Czélszerűbb is volna, — mondá Zichy — ha hosszú czíme helyett ezt a rövidebbet viselné: Hogyan gondolkodik ma Magyarország?[2]

Ez a tinta helyett választóvízzel írott könyörtelen bírálat, a mely egyik lapján mély komolyságú argumentumokkal czáfolgatá a saját dicsfényében sütkérező minisztert, másik lapján azt bizonyítá be róla, hogy országrontó, az uralkodó és a monarchia szerencsétlenségének főoka és sírásója, míg egy harmadik oldalon rhapsodikus szökéssel, a maró gúny dárdáival vagy fürge élczek tűszúrásaival a nevetségesség kuczkójába kergeté. Széchenyi István e magában álló politikai szatirája megadta az utolsó döfést az ingadozó Bachnak. A császár átlátta, hogy belügyminiszterét tovább tartania lehetetlen

[1] V. ö. Wertheimer: Gr. J. Andrássy I. 107—108. De már pl. Eötvösnek megtagadta a rendőrség. — Az osztrák belügyminiszteri Polizei-Akten (registratura) ez évi 9327., 9760. és 9863. számai szólnak ily engedélyekről osztrák arisztokraták számára.

[2] Gr. Blome levele 1859 s. d. névtelenhez (gr. Zichy Edmundhoz), »Széchenyi-Akten« (a Sz.-hez írt levelek közt. A levelet Zichy adta Sz.-nek) és Zichy Edmund gr. Bloméhoz. L. jelen kötetben a Széchenyihez írt levelek közt 5. sz. a

és egy előző kihallgatás után július 28-án átvette tőle lemondólevelét.[1]

Kedvencz miniszterétől nem örömest vált meg az uralkodó. Nemcsak a megszokás köteléke kapcsolta hozzá, a ki a zsenge ifjúságában trónralépett császárnak elejétől kezdve tanácsadója volt. Bachnak személyes tulajdonságai, különösen ügyes simulékonysága urával szemben,[2] találékonysága, sokszor frappáns prókátori fogásai és optimizmusa nehéz helyzetekben egyformán értékessé tették őt császári ura előtt. A legfőbb azonban az volt, hogy Bach rendszerének három pillére: czentralizmus, abszolutizmus és germanizáczió közül a két elsőt a legteljesebb mértékben, mentalitásának egész erejével a magáévá tette s a magáénak vallotta most is, Bach távozása után is az uralkodó. Hozzájárult ehhez a nagy kérdés: ki legyen a távozó miniszter utódja? Ki lesz az, a ki úgy megérti a császárt, a kiben úgy megbízhat? Czentralistát kapott volna eleget, ha a liberálisokat, az alkotmánypártiakat bevonja kombináczióiba, de erre nem volt hajlandó. De csak alkotmányjogi fölfogásuk miatt. Mert bármi paradoxonnak látszik is, az abszolút uralkodni akaró császárban volt valami titkos rokonszenv a társadalmi téren megnyilatkozó liberalizmus és demokratikus eszmék bizonyos szűk határok közé vont köre iránt. Épen ez a titkos homöopatikus adag tette azt, hogy Bach előtte annyi időn át súlylyal bírt. Tetszéssel olvasta külügyminiszterének memorandumából, hogy nem szabad azt hinni, mintha mindannak, a mi liberálisnak hangzik, már eo ipso forradalminak kellene lennie s az üdvöt a márczius előtti idők fogalmaihoz való visszatérésben kellene keresni; mert a ki a konzervativ elvnek igazán hódol, az a multból tanulni fog ugyan, de a jelen idők kívánalmait is tekintetbe veszi; a fönnállónak konzerválásával nem fog megelégedni, hanem új utakat és módokat is megfontolni, a melyek követése az államot erősbíti.[3]

Ilyen értelemben vett konzervativ persze akadt volna, de csak a czentralizáczió rovására, a mire épúgy, mint az abszolutizmusra, a császár nagy súlyt fektetett. Nehéz volt hát a választás és érthető, ha a legkülönbözőbb nevek merültek fel. Emlegették Thunt, a köz-

[1] Bach ered. sajátk. lemondó beadványa a Fölséghez 1859 júl. 28. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. V.)

[2] Ezt Széchenyi különösen persiflálja nagy magyar szatirájában, melyet jelen kiadvány II. kötete fog hozni.

[3] Rechberg már id. júliusi beadványa.

oktatásügyi minisztert,[1] de alap nélkül; szó volt a birodalmi tanács egy tekintélyes tagjáról, gr. Wolkenstein Károlyról, a ki persze erősen konzervatív föderalisztikus nézetei miatt nagyon is nagy ellentéte lett volna a távozó miniszternek. Ugyanebbe a kategóriába esik a »hochtory« Clam-Martinitz.[2] Nem érdektelen, hogy akadtak, a kik a magyarok lekötelezése czéljából br. Eötvös Józsefre szerették volna irányítani az udvar figyelmét, mint a ki az év elején megjelent művében[3] a birodalom erősbítését czélzó eszméket hirdetett.

Az uralkodó olyan egyént keresett, a ki főleg energikus, a czélbaveendő adminisztratív reformokat erős kézzel fogja ura akaratához képest végrehajtani, gyakorlata is van a közigazgatás terén és nem a szélsőségek embere, ha a reformok folyamán az örökös tartományokban észlelhető föderalisztikus áramnak bizonyos mértékig a közigazgatásban meg lehetne felelni. Ilyenül utaltak előtte a lengyel helytartóra, gr. Goluchowski Agenorra. Igaz, hogy bizalmas rendőri jelentések épen nem hízelgően nyilatkoztak a lengyel gróf magánjelleméről. Kapzsinak, pénzsóvárnak tüntették föl, a ki nem válogat az eszközökben vagyona gyarapításánál s furcsa történetkék keringtek róla, a melyek miatt a lengyel főnemesség megvetéssel fordult volna el tőle.[4] Abban azonban minden tudósítás megegyezett, hogy erőskezű ember, a ki meg is cselekszi azt, a mit egyszer kimondott. Praepotens természete állítólag roppantul imponált volna Károly Lajos főherczegnek, a császár fiatal öccsének, lembergi hivataloskodása idején. Ha miniszterré neveznék, mondja nem minden szarkazmus nélkül egy bizalmas tudósító, az az egy jó mindenesetre beállana, hogy idővel magának az udvarnak is imponálni fogna[5] s lehetséges, hogy az uralkodónál, az örökös udvari konzervatív, föderalisztikus és ultramontán intrikák között, ez a körülmény is Goluchowski

[1] Thun működéséről a »próbálgatások« idejéből (1859—1860.) — kivéve természetesen a protestáns pátens dolgát — a rá vonatk. biographiai irodalom mit sem tud. Igy kül. nem tud róla S. Frankfurter, a ki legbővebben foglalkozott Thun polit. működésével külön munkában. (Sőt Frankfurternek azon különben igen jó és bő életrajzi vázlatában, melyet Thunról az Allgem. Deutsche Biogr. 38. köt. 178—212. lapjain közzétett, még a protestáns pátensről sincsen szó!)

[2] V. ö. Wertheimer: Gr. J. Andrássy I. 109—110.

[3] Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs. Leipzig, 1859.

[4] A lembergi csendőri kerület főparancsnokának bizalmas jelentése a rendőrminiszterhez 1859 augusztus 11. (Präsidial-Akten Kempen, 3898. sz.)

[5] »Er dürfte mit der Zeit dem Hofe selbst imponieren.« Bizalmas jelentés a rendőrminiszterhez 1859 aug. 18. (U. o. 3990. sz. a.)

részére nyomott a serpenyőben — s így lőn Bach utóda a lembergi helytartó.

A jelentéktelen Toggenburgot habozás nélkül hagyta távozni az uralkodó; méltó csodálkozást bizonyos körökben, de a későbbi nemzedéknél is, csak az a körülmény kelthetett, hogy távozásával a kereskedelmi minisztériumot is feloszlatták s a tárcza teendőit a belügyi és pénzügyminisztérium között osztották meg. Kempen is megvált tárczájától; de nem a bizalom hiánya miatt kellett távoznia, hanem azért, hogy helyet adjon egy oly egyénnek, a kitől a reformok végrehajtása terén némely körök s maga a császár is magyarországi összeköttetései miatt jót vártak. Báró Hübner Sándor, Metternich tanítványa, a franczia-olasz háború megindultáig a monarchia párisi képviselője, azután pedig pár hó óta római nagykövet, becsvágyó férfiú volt, a ki nem hirdette, de tudta, mit akar, a kit ép e tulajdonai miatt a veszedelmes intrikusok csoportjába vélt sorolhatni olyan férfiú is, mint herczeg Windischgrätz,[1] s nem is valószínűtlen, hogy mikor Hübner, a ki mint diplomata rendőri ügyekkel soha behatóan nem foglalkozott, a tárczát elvállalá, ezt csak azért tette, hogy lábát megvethesse a minisztériumban, az időtől várván, mely őt megfelelőbb állásba előbbre fogja vinni.[2]

Az ily módon rekonstruált minisztérium élére pedig a külügyek és a császári háznak Buol visszavonulása, május óta minisztere, e tárczák megtartásával, gr. Rechberg került; egy okos, a modern eszméket is megértő konzervatív diplomata, a ki legutóbb a német Bundnál képviselte a monarchiát, ott Bismarcknak, a ki becsülte őt, kollégája volt. Heves vérmérséklete, hirtelen föllobbanó természete, a mely miatt Bismarcktól egy találó melléknevet is kapott,[3] nem épen kitünő ajánlólevél volt a miniszterelnöki állásra; de azt a tagadhat-

[1] Érdekes levele Rechberghez 1859 október 31. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. II.)

[2] A nagyon alacsony származású Hübner (a kinek eredeti családi neve Hafenbredl) esze, ügyessége és Metternich pártfogása által küzdötte föl magát. — 1848—49-diki élményeiről öreg korában maga adott ki egy kötetet. Párisi követségéről (1851—59) emlékiratait fia adta ki. Sajnos, hogy a nagy készültségű, világot látott államférfiútól semmit nem bírunk élete ez igen rövid, de igen nevezetes szakáról, 1859 második feléről. Erre nézve az egész irodalom sem ád tájékozást; csak a hivatalos ügyiratokból meríthettem hát. (Hübner biografiája az Allgem. Deutsche Biogr. 50-ik kötetében bizony keveset ér!)

[3] »Furibond«-nak nevezi őt tréfásan Bismarck. V. ö. Wertheimer: Gr. J. Andrássy, I. 111.

lanul ügyes és jó okokkal támogatott emlékiratot, a melyben császári urának a miniszterelnöki állás betöltetlen voltából származott viszszásságokat fejtegette, s a melyről már föntebb szóltunk, mással aligha honorálhatta volna a császár, mint Rechberg miniszterelnöki kinevezésével.[1]

Igy alakult meg az augusztusi minisztérium,[2] melynek tagjai közül Thun, Bruck és Nádasdy a régi kabinetből megmaradtak és hozzájárultak a lejjebbcsavarásához minden netán vérmes reménynek, melyet a júliusi manifesztum ígéreteihez kötöttek a monarchiában. De mivel a főbotránykő, Bach eltávolíttatott az útból, a jövőbe sokan mégis bizodalommal tekintettek.

A teendők alapjáúl Rechberg már említettem emlékirata szolgált. A memorandum dícsérte az eddigi kormányférfiak kötelességtudását; tisztelettel emlékezett meg a birodalmi tanács tagjairól — és mégis, kérdé, honnan származik az a tagadhatatlanul kedvezőtlen hangulat a kormány iránt? és honnan van az, hogy az erősen dynastikus érzés némely tartományban már csaknem kialudt? hogy az állam legfőbb hivatalnokainak csaknem a semmivel határos a tekintélye? E kérdésekre három körülményben talált a külügyér feleletet. Az első arra vonatkozik, hogy a császár trónralépte után adott ígéretek nem teljesíttettek, különösen az alkotmány kérdésében. Persze Rechberg Hahnemannal csak homöopatikus adagokat volt hajlandó e téren szolgáltatni. Hogy az ú. n. modern alkotmány, mondá, a sokféleségű Ausztriára nem illik, abban mindenkinek egyet kell érteni s az 1848-diki alkotmány mellőzése az akkori államférfiaknak érdemül rovandó föl. Hogy azonban hosszú tíz év után az ígért tartományi vagy országos (rendi) képviselet még mindig várat magára, hogy a községi rendezés ügye még mindig késik, hogy még mindig kételyek vannak a különféle vallásfelekezetek egyenjogúsága felől: ez már alig érthető. Jól érthető ellenben az, ha a nép azt hiszi, hogy azok az ígéretek nem voltak őszinték, sőt a várakoztatásnak megvan az a nagy hátránya, hogy azokat, a kik alkotmányos formákra várnak vagy pláne a perszonáluniós föderalizmus hívei, reményeikben csak megerősíti.

[1] Rechberg életrajzát adja Friedjung a Bettelheim-féle Biogr. Jahrbuch IV. köt. 283—300. lapjain; aztán Ilwof az Allgem. Deutsche Biogr. 53. köt. 233—246. lapokon; de egyik sem kielégítő; a bennünket érdeklő időn pedig csak átsuhannak.

[2] A legf. kéziratok a »Ministerrat und Ministerconferenz« Handbillett-iktatójában 104—106. sz. a. Továbbá a Wiener Zeitung augusztus 22-diki száma.

A második kedvezőtlen körülmény a Reichsrat mostani organizácziója. Rechberg szerint e testület csak kerékkötő. Hívságos bírálgatója a miniszterek tevékenységének, a nélkül, hogy joga volna jobbat javasolni a megbírálta intézkedéseknél, miután kezdeményezési joga nincsen. S ha a rég megígért tartományi képviseletek be fognának hozatni: akkor a Reichsratnak a birodalmi képviselet szerepét kellene magára venni. Tagjait a császár választaná meg a maga felségjogánál fogva a tartományi képviseletek kebeléből. Az ily módon előálló Reichsratot az iniciativa joga minden, az egész birodalmat érdeklő ügyben megilletné.

Az általános elégületlenségnek legfőbb okát azonban a harmadik körülményben vélte rejleni Rechberg és ez: a minisztérium félszeg organizácziója, az összhang teljes hiánya a közigazgatás külön ágainál s hogy nincs egységes vezetés, nincs miniszterelnök, a ki az ügyeket egy kézben központosítaná.[1]

Kétségtelenül sovány programm; de mert benne csak azt az erőt szabad keresni, mely a kátyúban megfeneklett szekeret a kerékvágásba akarta emelni, minden attól függött, hogyan fog a szekér az úton haladni, mikép fognak a dolgok a későbbi tanácskozásokban alakulni.

Ezeknek a, hangsúlyozom, az új minisztérium megalakulása előtti tanácskozásoknak a Burgban, többnyire az ifjú császár elnöklete alatt, természetesen minden titkolódzás daczára is, hírök ment Bécsben és Bécsen kívül, élénk várakozást váltva ki a közönségnél, s pedig annál inkább, minél kevésbé volt tájékozva arról a közvélemény, a miről az értekezések folyamán szó esett. Jellemző, hogy bennük a kabinet kilépendő tagjai nem vettek részt; helyettük a szót az új »kurzus« jelöltjei vitték. A mennyire rendszertelen s bár magában véve hasznos, de csak másodsorban fontos kérdéseket és reformokat megpendítő volt Rechberg emlékirata, annyira hiányzott minden synthetikus, magasabb fogalmi kört kifejező gondolat a tanácskozásokban is. Két áramlatot látunk bennük egymással küzdeni. Az egyik megelégedett egyes közigazgatási reformok keresztülvitelével; alkotmányjogi kérdésekben a községi ügy rendezésénél nem akart túlmenni s csak távolban csillogtatá a tartományi képviselet eszméjét rendi alapon. Ezzel szemben a másik áramlat ugyanazon adminisztratív reformok szükségét ellenmondás nélkül elismeri,

[1] Mindezekről bőven Rechberg már id. emlékirata a császárhoz.

de nagyobb súlyt fektet az alkotmányjogi kérdésekre, a monarchia egész konstrukcziójában létrehozandó, lehetőleg történeti alapokból kiinduló konzervatív változtatások fokozatos eszközlésére. Az utóbbi áramlat képviselői gr. Wolkenstein birodalmi tanácsos és br. Hübner. Az előbbivel Rechberg és Goluchowski rokonszenveztek, de főképviselője maga az ifjú császár volt, a ki ügyes argumentumokkal gyakran fölszólalt s kifejezé abbeli aggodalmát, hogy minél jobban mélyed belé a tanácskozás az alkotmányjogi kérdésekbe, annál messzibbre halasztódnak a szükséges adminisztratív reformok.[1] Sürgetésére hát ezekben a szerény reformokban kellett már elébb, de könnyű is volt megegyezésre jutni. A minisztériumok ügykörének új beosztása, a miniszterelnökség szervezése, a nemkatholikus vallásfelekezetek autonómiájának rendezése, már csak azért is, mert ezt Magyarországra vonatkozólag Albrecht főherczeg épen e napokban újra megsürgette;[2] igazságügyi reformjavaslatok kidolgozása; a közigazgatási ügyek lényeges részének, melyeket most császári közegek látnak el, létesítendő autonóm, községi, orgánumok által való elintézése; Goluchowski kezdeményezésére kimondása annak, hogy a német nyelv a nemnémet lakosságra sehol föl ne kényszeríttessék, csak ott és annyiban alkalmaztassék, a mennyiben a gyakorlati szükség megkívánja: ezekben állapíttattak meg az új kabinet programmpontjai közigazgatási téren, minden különösebb nézeteltérés nélkül.[3]

Nem így volt ez az alkotmányjogi kérdéseknél, a melyek bajnokául, természetesen ó-konzervatív értelemben, gr. Wolkenstein mutatkozott. Élénken és határozottan elkárhoztatta a császár jelenlétében mindjárt a legelső koronatanácsban[4] az eddigi rendszert, mely minden országot egy kaptafára húzott. Ezen változtatni — mondá — elkerülhetetlen szükség; természetesen e változás egyszerre nem történhetik meg, s a legjobb megoldás az volna, ha a fölség az egyes országokból tekintélyes férfiakat, notablékat, hívna meg az átmenet előkészítésére. Nagy nyomatékkal kelt a gróf különösen

[1] A koronatanács jegyzőkönyve 1859 július 28-ról. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. V.)

[2] Albrecht főherczeg a császárhoz 1859 június 25. (Secreta des Kabinetsarchivs).

[3] Július 28-diki koronatanács id. jkönyve; aztán aug. 4-diki koronatanács jkönyve (u. o.), minisztertanács jkönyve aug. 11. (u. o.), a minisztériumi programm felőli megállapodások aug. 17. (u. o.).

[4] 1859 júl. 28. jkönyve id. h.

a mellett síkra, hogy a magyarországi tarthatatlan állapotok orvoslása czéljából magyar notablék hivassanak össze konzervatív körökből, mert a konzervatív hajlamú magyar népre ilyen államférfiak tanácsa és irányítása volna megnyugtató. A császár tüstént közbeszólt, hogy a notablék összehívásának eredménye itt is egy csomó elaborátum lenne, a melyek tanulmányozása a legszükségesebb közigazgatási reformokat megint háttérbe szorítaná. Rechberg ügyes fogással igazat adott a császárnak s azért azt javaslá, hogy a notable-gyűlések elé, ha erre magát rászánná az uralkodó, egész szigorúan meghatározott kérdések volnának teendők, a melyek megóvnák őket az elkalandozástól. Ezzel szemben Hübner élénken Wolkenstein pártjára állott és kifejté, hogy ha a császár határokat óhajtana a notablék elé szabni, ezeknek a határoknak tágasaknak kellene lenniök. De az uralkodót nem győzték meg Wolkenstein és Hübner fejtegetései s főleg Magyarországra vonatkozólag abbeli aggodalmának adott kifejezést, hogy itt a notable-gyűlés okvetlenül túllőne a czélon, aztán meg a nemzetiségi kérdés is akadályokat vetne föl. S mikor aztán Hübner odanyilatkozott, hogy e netán fölmerülhető akadályok megelőzésére legegyszerűbb volna, ha Magyarországon nem külön-külön hívnák össze az öt helytartósági kerületben a notáblékat, hanem csak egyetlenegy ilyen gyűlés lenne az egész Magyarország számára: a császár azzal a jövőbe nem látó, semmivel sem igazolható, de az akkori katonai körökben dogmává csontosodott kijelentéssel válaszolt, hogy már most előre is mint megmásíthatatlan elvet kívánja tekinteni azt, hogy a notablék netáni összehívása esetére is a Wojvodinának külön kell szerepelnie, mindenesetre külön notáble-gyűlést kapnia.[1]

A nagyobb szabású egységes notáble-gyűlés ügye hát zátonyra jutott s egy hasonló, de szűkebbkörű eszmének engedett. Az augusztus 4-iki koronatanácsban, mely csupán e kérdéssel foglalkozott, Hübner a tanácskozások eredményét a császár előtt és beleegyezésével a következőkben foglalta össze: a fölség a provincziális elemet újra föl akarja éleszteni és e czélból az egyes tartományokból bizalmiférfiakat szándékszik a maga idejében egybehívni, hogy neki a selfgouvernement mértéke felől tanácsot adjanak. De ezen bizalmiférfiak tanácskozásai elé bizonyos határok lesznek vonandók, így pl. hogy minden tekintély — államban és provincziában — a fölségjogok-

[1] A többször idézett (júl. 28-diki) koronatanács jegyzőkönyve (id. h.).

ból származik s főleg, hogy semmi oly intézmény nem lesz tűrhető, a mely modern alkotmányos formákon nyugszik.[1]

Ez a korlátolás maga mutatta, hogy mily távol állott még a monarcha az alkotmányosság elismerésétől, mily mélyen gyökerezett még egész gondolatvilága a gyermekifjú korától megszokott s a forradalmi idők közt egyedül üdvözítőnek tekintett abszolutizmusban és mennyire komolyan vette azt, a mit Bachnak utolsó kihallgatása alkalmával a búcsú-audienczián mondott, hogy t. i. a politikai tekintetek a jelen körülmények közt személyváltozást javasolnak ugyan, de nem a kormányzat főelveinek megváltozását.[2] Hübnerék mindamellett megelégedtek volna az elvi győzelemmel, az önkormányzat rendi alapokon való elismerésének kimondásával, annak elhatározásával, hogy ezt az önkormányzatot szűkebbkörű notáble-gyűlések fogják előkészíteni. Preczíz, határozott kimondását szerették volna ennek. De az augusztus 17-iki koronatanács reményeiket kissé lejjebb hangolá. A császár idegenkedése az alkotmányosság minden árnyékától odavitte a dolgot, hogy a notáble-gyűlések s vele összefüggésben a tartománygyűlések ügye későbbi miniszteri értekezletekre halasztatott. Hübneréknek a császári akarattal szemben engedni kellett; a megállapított miniszteri programm a bizalmiférfiak megkérdezését egyelőre csak a községi törvénynek megalkotása dolgában mondotta ki s a rendi képviseletek életbeléptetését csak arra az időre helyezte kilátásba, mikor már a föntebb említett közigazgatási reformok s ez a megalkotandó községi törvény végrehajtattak.[3]

A Reichsrat kérdése sem nyert egészen olyan megoldást, a mint azt akár Wolkensteinék, akár Rechberg kontemplálták. Az iniczіativa jogáról világosan nem történt semmi intézkedés, csak az mondatott ki, nyilván a császár akaratának befolyása alatt, az augusztus 17-diki értekezleten, hogy szabályzat fog készülni a birodalmi tanács számára és speciális kérdésekben, időről-időre, hozzáértő, független, nem hiva-

[1] »... dass keine Institutionen zugelassen werden können, welche auf modernen konstitutionellen Formen beruhten.« Augusztus 4-diki koronatanács jkönyve (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. V.).

[2] Bach idézi júl. 28-diki lemondó-beadványában a császárnak az előző napon, a búcsúkihallgatáson hozzá intézett szavait, hogy ... »die politischen Rücksichten ... unter den gegenwärtigen Verhältnissen zwar nicht eine Aenderung der Hauptprincipien der Regierung, wohl aber einen Personenwechsel ... rätlich erscheinen lassen.«

[3] A programmot félhivatalosan a Wiener Zeitung augusztus 22-diki száma közli.

talnok elemek fognak behivatni. A közzétett programm még ezt sem említi, csak gyaníttatja, mikor a pénzügyi kiadások szigorú ellenőrzését helyezi kilátásba, mert ez csak a birodalmi tanács dolga lehet vala.

A rekonstruált minisztérium tehát elég szűk határú menetiránynyal kezdette meg működését. A nagyközönség mit sem tudott még a titkos értekezletek valódi lefolyásáról. Annál nagyobb reményeket kötött hát a nyiltan történt kétszeres igéretekhez: a júliusi manifesztumhoz és az augusztusi félhivatalosan közzétett programmhoz. De maga Hübner is bízott; hiszen elejtve a notáblék megkérdezésének az eszméje nem volt, csak kitolatott; a császárt apránként majd rá lehet bírni az engedésre. Még Rechbergnek is ez volt a nézete, s mikor a tanácskozásokat megelőzőleg Jósikával, a volt erdélyi kanczellárral s a magyar konzervativok egyik vezérférfiával a magyar viszonyokról beszélgetett és Jósika azt mondá neki, a fődolog az, hogy a császár lássa be, hogy a vigasztalan állapotok oka a mostani rendszer s ezt el kell hagynia: Rechberg azzal a tán akaratlanul is súlyos kijelentéssel válaszolt, hogy »ezidőszerint ez még nincsen így, de elkövet[illegible] ez a belátás, ha nem is egyszerre!«[1]

Ezen beszélgetés közben Jósika sok illuziótól fosztá meg Rechberget. Visszautasítá mint teljesen elégtelent a gróf azon eszméjét, hogy a belügyminisztériumban külön osztály állíttassék Magyarország számára; e helyett Magyarország törvényes állapotának őszinte visszaállítását tanácsolta — s midőn Rechberg azt az aggályát nyilvánítá, hogy ezzel csak még keményebb pártharczokra nyújtatnék alkalom egy magyar országgyűlésen, Jósika konczedálta ezt, de hangsúlyozta azt is, hogy a konzervativok a magyar alkotmány talaján egész bátran fölvehetnék a harczot egy országgyűlési ellenzékkel. A közös ügyeknek egy legfőbb tanácsadó-testületben való nyilvános megvitatásáról hallani sem akart Rechberg s nem nagy gyönyörűséggel hallgatá Jósika azon fejtegetéseit sem, hogy megfelelő alkotmány volna az örökös tartományoknak is adandó....

A mit Jósika fesztelen beszélgetés közben mondott el általános körvonalak közt a miniszternek, azt írta meg majdnem ugyanazon időben Gasteinból az öreg Windischgrätz herczeg is a császárnak: hogy sürgős, halasztást immár nem tűrő szükség a monarchia reor-

[1] Jósika levele egy barátjához (= gr. Dessewffy Emilhez) 1859 jún. 28. Bécs. Közli Kónyi: Deák F. beszédei (2. kiad.) II. k. 411.

ganizácziója, egységének fönntartása mellett s különösen Magyarország kielégítése az ország földarabolásának megszüntetésével, a megyék helyreállításával, az országos képviselet szervezésével és a kanczellária restitutiójával. Melegen ajánlotta minde kérdések megvitatását olyan komoly és megbízható politikusokkal, mint Szőgyény, Apponyi, Dessewffy, Jósika és Zichy Ferencz. »Annyira fontos, annyira szükséges ennek az országnak a megnyugtatása, — végzi levelét — hogy minden más tekintetnek el kell némulnia ily komoly férfiak véleményének meghallgatása előtt.«[1]

Ezek közül a férfiak közül a ritka nagy aktivitással bíró Dessewffy a villafrancai béke hírének és Jósika azon levelének behatása alatt, a melyben vele Rechberggel folytatott beszélgetését tudatta, teljesen proprio motu, egy a legapróbb részletekre is kiterjedő tervet dolgozott ki Magyarország alkotmányának a 47-es alapon való helyreállítása czéljából, úgy azonban, hogy a 48-diki szocziális vívmányok benne mind érvényesüljenek; de kiterjedt terve arra is, a mit 48-ban kifeledtek: a monarchiával való szoros kapcsolatra, a monarchia egységének megóvására és az örökös tartományoknak ugyancsak rendi alapon való alkotmányos szervezésére. Tervezete, mint egy modern osztrák államtudományi író kiemeli,[2] a magyar konzervatívok azon föladatának felelt meg, hogy a speczialis magyar politika köréből kilépve, a tényleg létező állami problémák mérlegelésével egy modern monarchiát létesítsen és alkotmányosan úgy organizáljon, hogy benne Magyarországnak a legmesszibbmenő önállósága biztosíttassék. Most, mikor már a konzervatívok és a 60-as évek liberális pártjának küzdelmei rég elhangzottak, Ferencz József, Deák Ferencz és Andrássy Gyula közös nagy alkotását világrázó események összezúzták, tartozunk Dessewffynek, e kitünő magyar elmének s lelkes hazafinak azzal a kijelentéssel, hogy az ő közös birodalmi országgyűlésének semmi köze nem volt a 49-iki márcziusi alkotmány birodalmi tanácsához vagy Schmerling Reichsratjához; mert a Dessewffy kontemplálta közös birodalmi gyűlésben minden ország a saját, őt megillető jogokat »per delegationem«[3] gyakorolta volna. Azt lehetne mondani, hogy Dessewffy eszméje állandósítja vala azt, a mit a 67-es kiegyezési törvény csak a közös szavazás szüksége esetére rendelt

[1] Windischgrätz a császárhoz 1859 júl. 3. (Secreta des Kabinetsarchivs).

[2] Jos. Redlich id. m. I. 1. 549.

[3] Ipsissima verba. Kónyi id. m. (2. kiad.) II. 441. Dessewffy Jósikához a levél végén.

el. Dessewffy gondolata mindenesetre átmenet volt Deákék delegácziós eszméjéhez.

Miután Dessewffy tervét barátai egy Sárospatakon tartott értekezletben helyeselték, ő Bécsbe sietett és itt augusztus 15-én egy előrebocsátott levél után, mely keserű igazságokat tálalt ki Rechbergnek a kormányrendszer végzetes hibáiról és bűneiről,[1] hosszabban, ismételve is összesen 11 óra hosszat tárgyalt a miniszterelnökkel s az új miniszterjelölttel, br. Hübnerrel.[2] Előadása mély benyomást gyakorolt mind a két osztrák államférfiúra, de különösen Hübnerre; noha mind a kettő tartózkodó volt s nem merte magát mire sem kötelezni. A föntebb mondottak után már tudjuk, miért hiányzott belőlük a biztonság érzete: nem voltak még tisztában azzal, az uralkodó meddig akar menni. A gyorsabb fölfogású Hübnernek, a ki nagyobb és élénkebb érdeklődést árult el prekárius helyzete daczára is (mert hiszen még nem volt miniszter s még nem is volt egészen bizonyos, hogy az lesz-e) a magyar ügyek iránt, Dessewffy megküldé Cziráky Közjogát és Somssich Pál közismert nagybecsű munkáját bővebb okulás merítésére;[3] Rechbergnek pedig a rendesen Bécsben tartózkodó gr. Szécsen Antal ajánlotta föl szolgálatát a magyar ügyek és kérdések fölvilágosításánál.[4]

Ilyen körülmények közt, mikor a császárnál és Rechbergnél négy oldalról is majdnem egyidejűleg adtak a dolognak Windischgrätz, Jósika, Dessewffy és Szécsen lökést, magától értődő, hogy a magyar notáblék meghivatása ügyének, a melyet már, mint láttuk, gr. Wolkenstein fölvetett, a minisztertanácsban újra szőnyegre kellett kerülnie. Az augusztus 23-diki minisztertanács elvben kimondotta, hogy

[1] A levelet hozza Kónyi id. m. II. 416., de az eredeti Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. III[a]. alatt.

[2] Itt meg kell jegyeznem, hogy Redlich a maga nagy művében nagy könnyelműséggel siklik át a magyar konzervatívokkal folyt 1859-diki tárgyalásokon; I. 1. 665. lapon pedig azt a képtelenséget veti föl, hogy az ez évi tárgyalások a magyar konzervatívokkal onnan veszik eredetüket, hogy a konzervatívok közvetíteni akartak a kormány és a protestáns pátens miatt fölzúdult magyarság közt! Hisz' a tárgyalások kezdetén augusztusban híre sem volt a protestáns pátensnek. Nem német alaposságra vall, mellesleg legyen mondva, az sem, hogy a patens elleni mozgalmat a reformátusok egyházi ügyei szabályozásától eredettnek mondja s ezzel a nagy lutheránus Zsedényit is egész kerületével együtt megteszi reformátusnak.

[3] Kónyi id. m. II. 415. és 441. és köv.

[4] Gr. Szécsen Antal szép levele Rechberghez 1859 aug. 26. ered. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. V.)

»Magyarország állapotáról és szükségeiről néhány magyar notabilitással szükséges lesz bizalmasan értekezni. Őket e czélból Bécsbe hívni nem tanácsos, mert ez föltűnést okozna s az országban teljesíthetetlen reményeket keltene és a kormány sincs most még tisztában azzal, hogy mennyire mehet.« Az értekezlet azért az egyes miniszterekre bízta addig is, míg további megállapodás létrejő, az esetleg előforduló alkalmat megragadni s a Bécsben lévő vagy idejövő tekintélyesebb magyar államférfiakkal bizalmas érintkezésbe lépni.[1] Harmadnapra már egy a fölség elnöklete alatt tartott értekezleten bizonyos, persze negatív értelemben meghatározott útmutatást kaptak a miniszterek magától az uralkodótól, a ki kijelenté, hogy a minisztérium egész tevékenységénél »nemcsak minden oly lépés kerülendő, mely az egy idő óta sűrűbben fölmerülő alkotmányos kívánalmaknak tápot adhatna, hanem az efféle óhajok ellen határozottan föl kell lépni.«[2]

Igaz ugyan, hogy ez a »tilalom« elsősorban az osztrák körökben mind erősebben föltünedező modern népképviseleti alkotmány kérdésére vonatkozott, de mégis mutatta, hogy a magyar notáblékkal tartandó értekezletek is nagyon szűk határok közt fognak mozoghatni.

Szeptember közepén végre a minisztertanács megegyezett abban, hogy, miután a programm szerint október havában a magyar ügyek irányításánál létrehozandó reformokra is rákerül a sor, kik legyenek azok a magyar politikusok, a kikkel előzőleg tájékoztató bizalmas értekezésbe kelljen bocsátkozni. Ilyenekül jelöltettek meg Dessewffy Emilen kívül gr. Apponyi György, gr. Szécsen Antal és ifj. Majláth György,[3] a kikhez később Jósika csatoltatott. A bizalmas értekezletek ezek közt és Rechberg meg Hübner közt október első felében ismételve is megtartattak[4] — s ez alkalommal nyújtá be Dessewffy Rechberg-

[1] 1859 aug. 23-diki minisztertanács jegyzőkönyve (Ministerrat und Minister-konf. 3039. sz. a.).

[2] »Ferner sei alles sorgfältig zu vermeiden, was den seit einiger Zeit häufiger auftauchenden konstitutionellen Gelüsten Nahrung geben könnte ; vielmehr müsse solchen Wünschen entgegengetreten werden.« Augusztus 25-diki minisztertanács (a császár elnöklete alatt) jkönyve (Ministerrat und Min.-Konf. 3111. sz. a.).

[3] 1859 szept. 15-diki minisztertanács jkönyve (Ministerrat und Min.-Konf. 3719. sz. a.).

[4] Kónyi id. m. II. 452. Érdekes, hogy a minisztertanácsi jkönyvek semmi referádafélét nem tartalmaznak a Dessewffyékkel folytatott tanácskozásokról.

nek azon az alapon, melyet már augusztus 15-én közölt a miniszterrel, a kiegyezés megalkotására vonatkozó emlékiratát. Ebben, mint a konzervatívok eljárását igazoló és Szécsen Antal szárnyai alatt készült nagyérdekű névtelen munka: »Drei Jahre Verfassungsstreit« hangoztatja Dessewffy a birodalom szabadelvűbb átalakításának szükségét és azon elveket fejté ki, melyek e nagy műnél mérvadók kell hogy legyenek; aztán azokat a módozatokat, a melyek a czélhoz a fönnálló viszonyok megrázkódtatása nélkül vezetnek el.[1] Dessewffy és társai előtt tisztán állott, hogy a legfőbb körök a 48-iki forradalmat és mindent a mi vele összefügg, sokkal határozottabban gyűlölik, semhogy a magyar alkotmányos állapotok visszaállítása körül csak megkísérteni akarni is lehessen olyasvalamit, a min az 1848-iki magyar törvények által megteremtett kormányzási formáknak csak színe is rajta volna. Ezzel a körülménynyel tehát számolni kellett, ha a sikert, vagyis az abszolutizmus megtörését, megdöntését el akarta érni Dessewffy.[2] Hogy — egyelőre jó 7—8 évre legalább — mennyire igaza volt, azt nemcsak a következmények bizonyítják, hanem a fiatal császárnak az augusztus 25-iki koronatanácsban tett, föntebb idézett kategorikus kijelentése is.[3]

Az értekezletekben ezért semmi megállapodás nem történt. Sem Rechberg, sem Hübner nem kötelezték magukat semmire; a hallottakat csak ad referendum vették és így a magyar államférfiak nagyon kétes remények táplálásával oszlottak szét. Látni fogjuk azonban, a mit ők még akkor nem tudtak, hogy előadásaik mily mély benyomást tőnek Hübnerre, nem úgy mint a miniszterelnökre, a kit Szőgyénýnek egy terjedelmes, a magyar fölfogást, a magyar alkotmányt gyönyörűen ismertető emlékirata,[4] egyike a legtanulságosabb államiratoknak az 1849 és 1867 közti időből, szintén nem volt képes annyira meggyőzni, mint a hogy az a jó sikerhez szükséges volt volna. Vagy

[1] A »Drei Jahre« 36. lapján elmondottakon alapul Redlich József előadása id. nagy műve I. 1. 464—465. lapokon.

[2] V. ö. Dessewffy magaigazolását Kónyinál: »Gr. Széchenyi I. levelei Hollán Ernőhöz.« Budapesti Szemle 100. köt. 161. l.

[3] Dessewffyék programmjának fő pontjai: 1. Tört. jog és legitimitás Magyarországon és az osztrák örökös tartományokban. 2. Központi minisztérium, tagjai: miniszterelnök, 3 szakminiszter (a közös ügyekben), 6 (tárca nélk.) államminiszter, 3 udv. kanczellár (osztrák, magyar, erdélyi). 3. A 48 előtti alkotmány helyreállítása innen és túl a Lajtán, az idők kívánta változtatással. 4. Országgyűlések. 5. Birodalmi tanács »per delegationem«.

[4] Közölve Emlékiratai II. kötete Függelékében.

a mi valószínű, ő még nem hitte azt, a mit a vérmesebb Hübner már lehetségesnek tartott, hogy t. i. az uralkodó az eddigi rendszerrel kész már szakítani.

De azt el kell ismernünk Rechbergről, hogy szerette volna a magyar kérdést, már csak külügyi politikája miatt is, a megoldás útjára vinni; őszintén nyitott fület Windischgrätz magyarbarát intelmeinek[1] és informácziókat minden olyan oldalról keresett, a hol a 48-as alaphoz való merev ragaszkodás nem zárta ki előre a megegyezést. Igy fordult sua sponte Széchenyihez is, a kihez most nekünk is vissza kell térnünk.

VI. FEJEZET.

Rechberg első látogatása Széchenyinél. — Széchenyi Hübnerről. — Tervei Hollánnal és Zichy Ferenczczel. — Széchenyi utolsóelőtti (döblingi) naplója. — Czikkei a Timesben. — Rechberg második látogatása Széchenyinél. — Széchenyi utasításai Falk számára. — Hollán röpiratának kinyomatása. — Jósikáék lehangoltsága. — Hübner nagy emlékirata és visszalépése.

Dessewffy Emil és társai az előbbinek határozottan kifejezett kívánsága szerint a legnagyobb titokban tartották ennek augusztusi értekezését Rechberggel. A miniszter azonban akár azért, mert az előtte ismeretes rendőri jelentésekre támaszkodva, meg volt arról győződve, hogy Széchenyinek, mint a rendőri értesítések szerint »a konzervatív arisztokrata párt bécsi központjának« Dessewffyék e lépéséről okvetlenül tudnia kell, akár azért, mert más oldalról egy épen oly nagy tekintélyű hazafi részéről is, mint Szechenyi, jónak látta e rá nézve nehéz napokban fölvilágosítást nyerni, még augusztus hó második felében meglátogatta a döblingi remetét.[2] A miniszter, a ki tudakozódni jött, természetesen nem hozakodhatott elő Dessewffy látogatásával, széles alapú részletes előadásával; Széchenyi pedig nem szólhatott, mert nem tudott róla. A beszélgetés így csak részben vezetett czélhoz, úgy az egyiknél, mint a másiknál. A miniszter begombolkozottságát Széchenyi még udvarias bókokkal is megostromlá, ügyes taktikával elhízelkedett neki, hogy őt, mintegy ellentétben Schwarzenberggel, a törvénytelen rendszer megalapítójával, már Rechtberg-

[1] Windischgrätz levelei Rechberghez 1859 október 17. és 31. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. II.)

[2] A napot nem tudjuk, de hogy ez augusztus vége felé történt, ezt kikombinálhatjuk Széchenyi szept. 5-diki leveléből. L. jelen kötetben Sz. levelei 14. sz. a.

nek, »Igazhegyinek«, a törvényes jogokat visszaállítónak nevezik némely magyar körök.[1] De biz' ez nem használt. Nem akadályozá meg azonban Széchenyit az eddigi rendszer kíméletlen elítélésében és annak hangoztatásában, hogy az egyedüli fáklyát, mely a kibontakozás útjához vezet, a teljes és őszinte igazság meghallgatása, a nemzet elégületlenségének és törvényes, alkotmányos alapra való visszatérés iránti kívánságának az uralkodó előtti leplezetlen föltárása nyújthatja csak.[2]

Minő gondolatokkal és elhatározással távozott Rechberg Döblingből, nem tudjuk ;[3] de tudomásunk van arról, hogy a beszélgetés vagy helyesebben mondva Rechberg hallgatagsága nem elégíté ki Széchenyit ; annyira nem, hogy eleinte az egész látogatást emlékei papirkosarába akarta dobni és elfeledni.[4] Bővebb megfontolás után azonban e passzív szándékától elállott. Ha nem hallott is semmi bátorítót a szófukar Rechbergtől, utóvégre is a tény maga, hogy a miniszterelnök őt nézete meghallgatása miatt fölkereste és e mellett a magyarbarát hírében álló Hübnerre való tekintet más gondolatokra téríték a mindig gyakorlati észjárású államférfiút. Azzal a józan, sokszor nagyon is prózai realizmussal, mely az ő gondolkodásmódját jellemzi, mérlegelni kezdé a két miniszter állását és egyéni érdekeit. Teljesen rideg, közönséges emberi szempontból először is azt a kicsinyesnek látszó kérdést veté föl, hogy a legfelső köröknél uralkodó áramlatban nem fogják-e magukat miniszteri székükön biztosabban érezni, ha az augusztusi miniszteri programm foltozó politikájánál maradnak meg és így nem fognak-e első sorban inkább erre, mint a monarchia és Magyarország igazi, fölismert javára gondolni? De még ha a belátás magasabb fokára emelkedve alkotmányos intézményeket hoznának is javaslatba: nem fordulhat-e meg elméjükben a kérdés, vajjon nem kell-e nekik, mint a kiknek Széchenyi szerint az alkotmányos gépezetről fogalmuk sincs, akkor visszalépniök s a munkát másoknak engedniök át? Aztán a legkedvezőbb esetet tévén fel a két

[1] »Ha Feketehegyi (Schwarzenberg) sárba rántott, tán kisegít Igazhegyi (Rechtberg = Rechberg). Széchenyi Hollánhoz 1859 szept. 19. Közli Kónyi Bpesti Szemle, 100. köt. 176. lap.

[2] Erre hivatkozik Széchenyi Rechberghez szept. 5. írt levelében, jelen köt. 14. sz. a.

[3] Semmi nyoma, hogy valami előterjesztést tett volna róla akár a fölségnek, akár a minisztertanácsban.

[4] V. ö. Hollán közlését Kónyi számára, Deák F. beszédei (2. kiad.) II. 409.

miniszternél, fogja-e maga az uralkodó nagyobb mérvű rendszerváltoztatással mintegy bevallani akarni a világ előtt, hogy tíz esztendőn keresztül félre hagyta magát eddigi minisztereitől vezettetni?

E kérdések megfontolása után arra a megállapodásra jutott, hogy maguktól, önszántukból sem Rechberg, sem Hübner nem fognak úgy cselekedni, a mint kívánatos volna. Mindamellett azt vélte, úgy érezte, hogy e két minisztert mintegy a gondviselés küldé a monarchia és Magyarország sorsa jobbra irányítása első eszközeiül.[1] Mert utóvégre is látni és hallani akarnak, keresik legalább az igazságot, a mi már nagy előny; föl kell tenni róluk, hogy a kötelességérzet bizonyos mértékével bírnak, hogy alattvalói hűségük tisztább és becsületesebb, mintsem az uralkodóval Bach módjára szembekötősdit játszassanak. Tehát minden eszközt meg kell ragadni rábeszélésükre, meggyőzésükre és erkölcsi támogatásukra s Rechberg mellett különösen Hübnerre hatni, a kiről Széchenyi saját mondása szerint a legjobb véleménynyel volt — és a kinek látogatását jobb szerette volna Rechbergénél. Ha a két miniszternek sikerülne a császár belátásához hozzáférkőznie s vele a saját dynastiája jól fölfogott érdekeit Magyarország és a monarchia jogos kívánalmai és szükségletei tekintetében megértetni: akkor a megtört ösvényen később mégis csak el lehetne jutni, ha lassanként is, a boldogulás czéljához.[2]

Ekkor történt, hogy az öreg gr. Széchenyi Pál megküldé Döblingbe Hollán Ernőnek, Pétervárad 49-iki jónevű védőjének, — a ki szülővárosából Szombathelyből élénk összeköttetést tartott fönn mérnöki munkálatai és társadalmi befolyása révén nemcsak az egész Dunántúllal, hanem az ország északnyugati megyéivel is — egy emlékiratát, a melyet ez bátyja dr. Hollán Gusztáv országos protomedicus közvetítésével Szentkatolnai Cseh Eduárdhoz, a budai helytartóság főnökéhez és Albrecht helyetteséhez Cseh kívánságára a magyarországi hangulatról írt és a melyet másolatban Széchenyi Pállal is közölt.[3]

[1] Mindezt igen szépen fejtegeti Széchenyi szept. 24-dikén bátyjához írt kitűnő levelében. L. jelen kötetben lenyomva 16. sz. a.

[2] Széchenyi röviden előadott eszmemenetét mutatják levelei bátyjához (l. föntebbi jegyzet) s unokaöcscséhez Sz. Déneshez (jelen kötet 13. sz. a.), mely kissé borsos, és Hollán Ernőhöz, közölve Kónyi által a Budapesti Szemle 100-ik kötetében.

[3] Hollán közlése Kónyinál: Deák F. Beszéd. II. 409. — Hollán egész működése és Sz. Istvánnal való összeköttetése előadásánál fölhasználtam természetesen a mennyire kellett, azt a kis zsebbeli jegyzőkönyvet is, melyet tőle, mint láttuk, a márcziusi házkutatáskor elvett a rendőrség. Sok hasznát persze nem vehettem.

A kis promemoria könnyű tollal, szerényen és minden élesség gondos kerülésével, de őszintén kimondotta, hogy a magyar fölfogás a nemzet és király közt fönnálló szerződés kötelékeit nem tekinti eltépettnek s hogy a magyar köznemesség, mely büszke arra, hogy az ország alkotmányát 800 éven át meg tudta védeni, el van határozva ez ősi alkotmány mellett kitartani és hogy a vezető elem eme fölfogásában a főrendűek nagy része, a papság, a városi polgárság, az egész intelligenczia és az egész nép egyformán osztozik. Hogy a történelmi jogokhoz és a magyar nemzetiséghez való ragaszkodás olyan mélyen gyökerező, hogy ezzel szemben bármi más még oly szabadelvű állami intézmények sem elégítenének ki senkit, sőt egyenest mintegy kihívnák e nemzeti pártot, melylyel pedig számolni kell. Az emlékirat még egy rövid pillantást vet a nemzetközi viszonyokra s aztán utalván a birodalom anyagi erőinek ismert aránylagos gyöngeségére: e két momentumot is mint olyant emeli ki, mely a magyarokkal való kiegyezésre utal, miután a monarchia biztonságának népei megelégedése a legfőbb támasza.[1]

A mint mondám, a könnyű tollal, kellemes irálylyal szerkesztett promemoria Széchenyi Istvánnak nagyon megtetszett; különösen leköté érdeklődését a körülmény, hogy az egy a középosztályhoz tartozó, európai műveltségű magyartól származik, főként pedig az, hogy az irat a magyar középosztály és a magyar nép hangulatát, kívánságait és érzelemvilágát domborítja ki s a főnemességről mellékesen is alig emlékezik meg. Széchenyinek ép egy ily emberre és ép egy ilyen munkára volt szüksége. Mert ha természetesen nem ismerhette is azokat a titkos államrendőri jelentéseket, melyek örökkön-örökké csak az intrikáló arisztokraták és konzervatívok elégedetlenségéről szólnak, csak ezek fékentartását és megtörését javasolják, mert szerintük a többi pártok és osztályok platonikus törekvéseitől nem kell a kormánynak tartania, ha mondom Széchenyi ezeket nem ismerte is, azt összeköttetései révén nagyon jól tudta, hogy Albrecht főherczeg és a környezetéhez tartozó osztrák katonai és polgári méltóságok csakugyan a magyar konzervatívokat, a magyar főnemesség egy töredékét állítják bűnbakul az uralkodó elé, az ország állítólagos elégedetlenségét erre a kis csoportra vezetik vissza... Ime, Hollán

[1] Melléklet Széchenyi *eredeti* leveléhez Rechberghez 1859 szept. 5. Rechberg elnökségi iratai közt (Fasc. V.). Az emlékirat különben első része a Hollán írta és Széchenyi kinyomatta röpiratnak »Zur ungarischen Frage«, mint azonnal látni fogjuk.

memoranduma hatalmas czáfolata ennek a készakarva elkövetett hibának, ennek a hamis beállításnak![1]

Első pillanatban arra gondolt, hogy közeli rokona, özv. gr. Eszterházy Vinczéné,[2] a császárné főudvarmesternője útján a császár kezéhez juttatja az emlékiratot, de azután a magához kért Hollánnal, a kinek személye és egész megjelenése Széchenyire a legkedvezőbb benyomást gyakorolta, abban egyezett meg, hogy Rechberggel való augusztusi beszélgetésének mintegy folytatásakép és arra hivatkozva, hogy az irat nem valami konzervatív arisztokratától, hanem a művelt középréteg egy független tagjától származik, — Rechberghez küldje el, a mi szeptember első napjaiban tényleg meg is történt.[3] Ez az első lépés azonban nem elégíté ki Széchenyit. Azzal a szívóssággal és körültekintéssel, mely őt mindenben jellemezte, úgy okoskodott, hogy nem elég csak a magyar hangulattal ismertetni meg a minisztert, hanem segítségére kell jönnie abban is, a mi további teendő volna s ugyanily könnyű modorban, minden pedáns rendszeresség kerülésével, mint a hogy a megküldött emlékirat szerkesztve volt, nagy vonásokban vázolni előtte a szükséges változtatások képét. Eszméit bőven és ismételve kifejté Hollán előtt s rábírta őt, hogy ezeket az eszméket egy folytatásban írja össze a miniszter számára.[4]

Igy jött létre a hangulatfestő első promemoria után a második, mely a magyar nemzeti törekvések és a monarchia egysége érdekeinek hangoztatása mellett azzal foglalkozik, hogy a magyarság nem elszakadni akar Ausztriától, csak a tervbevett fölszívás ellen tiltakozik. Útmutatásokat ád aztán a kis operátum az ország jogai és területi épsége visszaállítása módjáról, az országgyűlésről, a koronázásról, a megyék helyreállításáról, az örökös tartományok alkotmányosításáról, pedzi a hasznát az örökös tartományokban is a magyaréhoz hasonló megyei autonom közigazgatási szervek teremtésének s a modern időkhöz illő reformok alkotásának, melyek a monarchiát fönntartó és nemesebb értelemben vett konzervatív elemek fölszabadítását és okszerű fölhasználását czéloznák, természetesen mindenütt

[1] Nagyon érdekes, a mint e részben Sz. szept. 24-dikén ír bátyjához Pálhoz. (L. jelen köt. 16. sz. a.)

[2] Szül. Liechtenstein Zsófia herczegnő.

[3] V. ö. Sz. levelét Rechberghez jelen kötet 14. sz. a. és Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. V-ben az eredetit.

[4] Ezt Hollán maga mondá el és írta meg később Kónyi számára. L. Kónyi idézett közleményét a Budapesti Szemle 100-ik kötetében.

a törvényes országgyűlések közreműködésével. Mindezt, ha nagyobbszabású manifesztumban kimondaná az uralkodó, a részletekről megegyezni fejedelemnek és magyar országgyűlésnek nem volna nehéz vagy lehetetlen...[1] Nagyban és egészben, ha nem is kimondottan, a 47-es alaphoz jártak közelebb Széchenyinek e Hollán tollába diktált eszméi, a nélkül azonban, hogy útját állták volna — a király és országgyűlés közös megegyezését föltéve — a további fejlődésnek. A mindig praktikus, a természetes, a történelmi evolúczió tanát valló Széchenyi itt sem tagadta meg magát.

Szeptember közepén aztán e második emlékiratot is megküldvén Rechbergnek, arra kérte őt, hogy fogadja magánál a szerzőt, a ki — persze Széchenyi utasításai szerint[2] — élőszóval bővebben ki fogná fejteni gondolatait. Hollánt Rechberg és Hübner két-két ízben is csakugyan szívesen fogadták és figyelemmel hallgatták előadását, a nélkül azonban, hogy a maguk fölfogásáról és nézeteiről nyilatkoztak volna.[3] Ez a körülmény és az, hogy neki sem felelt hetekig sem Rechberg, sem Hübner, bizonyos nyugtalansággal tölté ugyan el a döblingi remetét; de hogy mégis csak remélt és örömest engedett időt a meggondolásra a két miniszternek, azt az a tréfás jókedv is elárulja, melylyel a nála sokkalta türelmetlenebb Hollánt megcsipkedte. Most a külügyekben fő az osztrák kormányférfiak feje, — írta neki — s azért Hollán tán egyelőre nem fog érvényre jutni; de vígasztalódjék, mert ha szálfákat nem dönthet le, faraghat fogpiszkálókat, a mire őt íme szeretettel meg is hívja...[4] De más is mutatja Széchenyi bizonyos fokú optimizmusát. Először az a körülmény, hogy szeptember legutolsó hetében egy harmadik levelet is küldött a miniszterelnökhöz, a melyben arra utalt, hogy miután Bach 10 évig elzárta a valóság világosságát a császártól, most már itt az ideje a reális igazságok útjára térni s Rechberg csak ezen az úton haladhat és csak igazi »őszinte« tehetségek kollégiumától várhat a maga részére is jó tanácsokat.[5] Mutatja aztán optimizmusát az a naplója, a melyet 1859 október 2-án kezdett meg s a melyet, mint fön-

[1] Az imént idézett »Zur ungarischen Frage« röpirat második része.

[2] Roppant érdekes erre nézve Széchenyi szept. 19-diki levele Hollánhoz, közölve Kónyi által Budapesti Szemle 100. köt. 176. lap.

[3] U. o. 170—171. és 178. l.

[4] U. o. 173.

[5] 1859 szept. 25. Schlagwortszerű brouillonban a »Széchenyi-Akten« Sz. levelei közt.

tebb láttuk, a rendőrség nála a márcziusi házkutatás alkalmával lefoglalt.[1]

Október 2-án látogatta meg őt újra kedves barátja és egykori államtitkárja a 48-iki közlekedési minisztériumban, gr. Zichy Ferencz, a ki előtt fölolvasta Hollán promemoriái elsejét. Zichy a szó szoros értelmében véve el volt a kicsi munkától ragadtatva s annál jobban megtetszett neki, mikor megtudta, hogy szerzője Hollán.[2] Aztán a második részre került a sor, majd az átmeneti teendőkre. Széchenyi okvetlenül szükségesnek tartá, hogy Bruck, a különben is népszerűtlen pénzügyminiszter, a kabinetből kiszoríttassék s helyét Zichy Ferencz foglalja el; ugyancsak átmenet gyanánt Goluchowski helyébe belügyminiszterré Jósika neveztessék ki. Míg az előbbi a monarchia zilált pénzügyei rendezéséhez fogna, azalatt Jósika megtenné az előkészületeket az alkotmánynak rázkódtatások nélkül való behozatalára . . . Legelsőbben e két személyi kérdés fölkarolására tartá szükségesnek Rechberget mint az uralkodó bizalmasát rávenni, azután jönne Rechberg további föladata: rábírni az uralkodót a koronázásra s e czélból országgyűlés hirdetésére. Széchenyi az óvatosságban annyira ment, hogy megelégedett volna, ha a király csak a pragmatica sanctióra esküszik meg. Megvolt aztán mind a kettőjüknek, Széchenyinek és Zichynek nádorjelöltjük is a döblingi remete kedvencze, az ifjú József főherczeg személyében. Napokig folytak a tanácskozások a két jó barát közt az átmeneti teendőkről: meghányták még a látogatóba jött Wenckheim Lászlóval is, hogy az új alakulás tágabb kötelékű föderalisztikus színezettel bírjon-e vagy szorosb unióéval. De Zichy javaslatára abban állapodtak meg, hogy a közjogi kérdésekben tanácsadóul Széchenyi Bartal Györgyöt, a volt m. kir. udv. kanczellária nagytekintélyű referensét fogja fölszólítani, mint a ki 48 márczius-áprilisában is oly nyiltan síkra szállott a Lajos és Ferencz Károly főherczegekkel folyt értekezleteken a magyar alkotmányért.[3]

E beszélgetések fonalán, melyek mintegy előkészületek voltak a Rechberggel folytatandó eszmecserékhez, Széchenyi erősen kikelt az ellen a persze még hatalmasan uralkodó politikai fölfogás ellen, melyet már a Blickben is ostromolt és a melyet a germanizáczió fő-

[1] A naplót jelen kötet egész terjedelmében hozza.

[2] Napló okt. 2. és Sz. levele ugyane napról Hollánhoz. Kónyi id. h. Bpesti Szemle 100. k. 176. l.

[3] Ezt érdekesen emeli ki Szőgyény, Emlékiratai I. kötetében.

okának tartott, hogy t. i. a dynastia német nagyhatalom akar lenni oly birodalommal, melynek 40 millió lakosa közül 32 millió nem német. Zichy Ferencz láthatóan fellelkesült öreg barátja fiatal erélyének látásától és szeretettel biztatta őt a cselekvésre. Te vagy a gondviselés embere, — mondá neki; — a Te munkabírásod bámulatos, reggel már nyolczkor talpon vagy és dolgozol.[1] Megegyeztek aztán abban — és itt is véletlenül találkozott gondolatmenetük Dessewffyével, — hogy Rechbergnek azt fogják tanácsolni, bírja rá a császárt, hogy a változást proprio motu tegye. Majd bevonták terveik bizonyos körébe Kecskeméthy Aurélt is, a mennyiben vele azokat a lépéseket beszélték meg, a melyek szükségeseknek mutatkoztak a bécsi czentralista sajtónak a magyar autonómia, a magyar alkotmány fölélesztése ellen folytatott hadjárata parírozására.

Itt és ekkor merült föl a derék és ügyestollú fiatal magyar zsurnaliszta, dr. Falk Miksa neve először — és mert Széchenyi hajlandónak mutatkozott magyar lapokban küzdeni eszméi mellett és a bécsi sajtó ellen: elméletben már megalakult a döblingi sajtó-triumvirátus.[2]

Az elméletet nyomon követte Széchenyi részéről a tett; noha nem a magyar, hanem az angol sajtóban. Hasznosabbnak találta itt nyilatkozni, mert sokkal fesztelenebbül beszélhetett és beszélt is. A Times bécsi levelezője, Bird Tamás útján már a villafrancai békekötés s a laxenburgi manifesztum idejében érintkezésbe lépett az akkor nagy befolyású londoni vezérlappal s már június közepén beküldötte hozzá egy levelét, melyet aztán később Ignotus álnév alatt[3] a levelek és czikkek tekintélyes sora követett.[4] Ez időről-időre beküldött levelek

[1] Napló október 6.

[2] A napló bejegyzései okt. 2., 3., 5. és 6. — Falknak Széchenyivel való megismerkedését l. Falk ismeretes könyvében.

[3] Ezt a napló okt. 5-diki bejegyzéséből tudjuk, a hol Sz. mondja, hogy e napon küldé el egy Ignotusát, a melyet szept. 29. írt, a Timesnek.

[4] Ezeknek a leveleknek és czikkeknek a fogalmazatai nincsenek meg a lefoglalt iratok közt; de kárpótlást ád érettük, legalább nagyjából, Sz. följegyzései közt hét nagy folio-levél, a melyeket Széchenyi maga számozott. Mindegyike élén vagy a fölirat: »Times« olvasható, vagy ennek megfelelő sigla »T—s«. Kivéve az időrendben legelsőt, 1859 júl. 15-ről, a többieknél a kelet hiányzik. Nem határozható az sem meg, melyiket írta szept. 29. és küldi el okt. 5-dikén (mint naplójában olvassuk). E hét folió-levélben schlagwortokban, rövidke mondatokban van előadva a levelek vagy inkább czikkek tartalma. — Miután a Times illető évfolya-

és czikkek összegében senki sem fog valami előre kiczirkalmazott rendszert keresni, és a ki az egyes czikkeket olvassa, ilyet nem is talál bennük; mert a magyar és az osztrák viszonyokat a legkülönfélébb oldalról tárgyalják és többször térnek vissza ugyanazon gondolatra, úgy, hogy legföljebb a »gutta cavat lapidem« rendszerének gondolata merülhet fel az olvasó agyában. És e lazaság, ez összefüggéstelenség ellenére is van bennük egy vörös fonalként átvonuló egységes és átfogó gondolat.

Kettős czélt követett bennük Széchenyi ez egységes gondolat szolgálatában. Mindenek előtt kijelenteni, festeni a teljes, csupasz, nagyon kellemetlen igazságot az osztrák kormány előtt angol közvetítéssel. A czikkek az angol publikumhoz, de az osztrák kormánynak szóltak, a régi magyar közmondás reczipéje szerint: lányomnak szólok, menyem értsen róla — s abból a nem alaptalan föltevésből indultak ki, hogy az angol közönség fölvilágosítása és rokonszenve révén tán nagyobb hatást érnek el Bécsben is, mint Hollán emlékiratai. Mikor azonban a teljes igazságot akarta kimondani, tollának kíméletlennek kellett lenni, s a mit otthon nem tehetett volna meg, azt a kíméletlenséget habozás nélkül gyakorolta is. Kegyetlenül pálczát tör az osztrák rendszer magyarországi főképviselője, Albrecht főherczeg és ennek »durchaus nicht nachgeben«-féle politikája fölött, mely az országban az elkeseredést állandósította. Megtámadja magának az uralkodónak merevségét, hajthatatlanságát, melyért őt belsejében minden magyar gyűlöli. Megérdemli-e, — kérdi Ignotus — nem tudom; mert a kik őt közelebbről ismerik, fanatikusan lovagias érzésű embernek tartják, a mi lehetséges; de kemény szívéről senki nem kételkedhetik. Apránként rájönnek arra, hogy minden lovagiassága mellett is, és érzéketlen szívétől eltekintve, a belátás hiánya is jellemzi őt; innen korszerűtlen konoksága, sőt rosszakarata. Mindez azonban nem csudálható, mert egy bámulatosan szívós hipokrita kormány vaskövetkezetességgel tudta és tudja elzárni az uralkodót az igazság, a reális valóság megismerésétől és elhitetni vele, hogy a magyar nép elégedett lesz, a mint a vezető elem, a nemesség, a nagy-

mát használnom nem sikerült, meg kell s meg is lehet a teljes képet nyújtó följegyzésekkel elégednem. — V. ö. egyébként gr. Széchenyi Béla közlését az Új Magyar Szemle (szerk. Várnai) 1903 februári sz. 27. l., a mely szerint Sz. czikkei oly ingerült hangon voltak többször tartva, hogy a Times szerkesztőségében sokat változtattak rajta és hagytak el. — *Lényegükben* a megjelent czikkek és a brouillonok bizonyára egyeznek.

és középbirtokosság forradalmi hajlamai letöretnek. Mert az osztrák kormány szemében ez az elem a bűnös; a nép a czivilizálást, a kultúrát és az anyagi jólétet előmozdítani óhajtó kormány jó igyekezetén nem kételkedik. Igy csalja a kormány az uralkodót és a világot; alattomban a nép széles tömegeit uszítja a magyarság vezető elemei ellen, készakarva feledvén, hogy a magyar forradalomban nép és nemesség együtt tartott, a fölkelt magyar hadsereg 90%-jét a nép alkotta, sőt a külföldről hazaszökött magyar csapatokban a perczentszám 95-re rúgott. Az uralkodó merev hajthatatlansága, a kormány magyartipró politikája ellenére is azt állította Ignotus, hogy Magyarország lakosainak legföljebb 5%-a forradalmi érzésű, a többi, az óriási többség, megegyezést akar; de az igaz, hogy ha ez a megegyezés lehetetlen, akkor legalább kétharmada az ország lakosainak kész egy újabb forradalom esélyeit a gyűlölt iga lerázásáért magára vállalni.

A nagy világ a magyarról 48 előtt — folytatja Ignotus egy másik levélben — nem sokat tudott s a magyar sem a nagy világról, mert aránylag jól ment dolga. Még oly emberek is, mint Deák Ferencz, csak a megyeház ablakából nézték és látták a nagyvilágot. De a viszonyok azóta nagyot változtak s az európai alakulások és a nemzetközi hatalmi eltolódások nem maradhattak hatás nélkül a magyarra. Gondolkodó, világos magyar fők mindjobban kezdették mérlegelni hazájuk, a monarchia és a világhelyzet kapcsolatát s legalább is furcsa, természetellenes kuriózumnak tartották, hogy a monarchikus magyar nép nem bánkódással, sőt bizonyos elégtétellel nézte saját fejedelme haderejének letörését, a melynek kötelékében saját fiai hullatták vérüket; mert attól tartott, hogy ha Ausztria győz, akkor a reakcziós, elnyomó belpolitika igája alól való fölszabadulásra megszűnt minden remény. Okos magyar államférfiak tehát e természetellenes kuriózum tanulságain is okulva, a maguk terveiben az egész monarchiára kiterjeszkedtek reformjavaslataikkal, és ha igaz, hogy a monarchia jelenlegi vezető államférfia, gr. Rechberg rokonszenvez a magyarokkal, akkor az erkölcsi és pénzügyi tönk szélére jutott Ausztria viszonyaiban kedvezőbb fordulat állhat be, föltéve azt, hogy az osztrák kormány hagyományos lustasága nem reked meg lényegtelen reformok sarában.

Ignotus czikkeinek eddig kiemelt főtartalmából elég világosan látható a kéz, mely Rechbergék jó igyekezetét, ha csakugyan bírnak ilyennel, támogatni óhajtja, és a tendenczia, mely

ugyancsak kíméletlenül kimondja az igazságot az uralkodó okulására.[1]

A második gondolat, mely Széchenyit e levelek írásánál vezette, ugyanezen irány szolgálatában állott; de egészen speciális czélt követett. Széchenyi nem hiába volt sűrű érintkezésben Bird Tamással, a Times bécsi levelezőjével, nem hiába tartott összeköttetést az angol társadalom előkelő rétegeivel Angliába gyakran ki-kijáró fia Béla révén és főleg nem hiába ápolta ismeretségét és barátságát lord Loftusnak, a bécsi angol nagykövetnek, a ki többször meglátogatta őt. Jól tudta ezektől, hogy az a Palmerston, a kit az olasz ügy miatt annyira gyűlöltek a bécsi Burgban, a ki legjobb szerette volna Ausztriát az egész olasz földről, tehát Lombardia megmaradt részeiből és Velenczéből is kitessékelni, Ausztriának mint nagyhatalomnak fönnállását már Oroszország ellensúlyozására való tekintettel is komolyan és őszintén óhajtotta, és így Kossuthnak meg a magyar emigrácziónak Ausztria szétrobbantására irányuló igyekezetét kárhoztatá. Ezen a politikán, melyben vele a megbukott tory-párt is osztozott, semmit sem változtatott a nagy rokonszenv és lelkesedés, a melylyel Kossuthot Angliában ünnepelték. Ez a lelkesedés az abszolut kormány ellen Magyarország alkotmányát és jogait hatalmas ékesszólással védelmező, de nem az Ausztria-robbantó Kossuthnak szólt az angol hivatalos magyarázat és a két nagy angol párt hallgatólagos megegyezése szerint.

Széchenyi hát a hivatalos angol fölfogás igazolására törekedett Times-beli czikkeiben és egyszersmind sit venia verbo, egy második legyet is ütött egy csapással, mikor azt bizonyítgatá, hogy Magyarország nagy többsége nem akar elszakadni Ausztriától, hogy kívánja az erős, az együtt maradó monarchiát mint nagyhatalmat, csak ezen belől követeli az őt megillető nyolczszázados alkotmányt, és hogy Kossuth meg az elszakadás csak »mumus«, csak tudatosan fölhasznált eszköz azon körök kezében, a kik a merev czentralizácziót fönntartani akarják s a magyar alkotmány helyreállítását azon ürügy alatt utasítják el, mert az a magyarság forradalmi elemeinek mentalitása miatt okvetlenül a szeparáczióra vezetne.

[1] A följegyzések »schlagwortjai« közt egy-két, a fölségsértés határán álló kemény kifejezéssel találkozunk. Úgy látszik, hogy a kidolgozásnál sem valami nagyon szelidített rajtuk Széchenyi s ez adott okot a Times szerkesztőinek a czikkek adjusztálására, a miről iménti jegyzetünkben szóltunk.

Ezért foglalkozik Times-beli czikkeinek vagy leveleinek nagy része Kossuth czáfolgatásával. Kifejti Kossuth nagy népszerűségének okait, melyek legfőbbike az, hogy a magyarországi parasztság az ő nevéhez köti a jobbágyságból való fölszabadulás tényét. Növelte népszerűségét az osztrák kormány oktalan eljárása 49 után, mert a nemzet látta, hogy a vezetésére hivatott elemek minden kísérlete megtörik a kormány makacsságán vagy világos rosszakaratán a magyarság iránt. A nem gondolkodó, csak érző tömegek lelkének sóvárgása újra Kossuth felé fordult, mikor a nemzetközi helyzet háborúba bonyolította Ausztriát. De ez csak vágy, ösztönszerű érzés volt. A nemzet nagy intelligencziája jól tudja, hogy a Napoleontól várt felszabadítás csak olyan, mint mikor a nagybeteg kínjában a sarlatán kuruzslóhoz fordul, noha tán tudja, hogy ez a kuruzsló inkább a temető számára dolgozik. Oroszországtól várni Magyarország alkotmánya helyreállítását és függetlenségét, legalább is ostobaság. Azok a kevesek, a kik tán ebben reménykedtek, nem gondolták meg, hogy mi következik utána; hasonlatosak ezek az olyan emberhez, a ki örül, hogy az akasztófa alatt a kötéltől megmenekült, de rá sem gondol arra, hogy pár hét mulva talán kerékbe fogják törni... Elismeri Ignotus, hogy a magyarok a dynastiáért nem nagyon lelkesednek. Az ebhűség nem tartozik jellemző sajátságaik közé, és el vannak keseredve, hogy a kormány azt hiszi, hogy azért, mert enni- és innivaló bőven van, ezzel minden kérdés meg is volna oldva, fogalma sem lévén a kormánynak a tanult és művelt magyarság lelkiszükségleteiről. Mindamellett a józan ész, a józan számítás arra készti a magyarság óriás tömegét, hogy kitartson a monarchia és az uralkodóház mellett, és ezért rémülettel olvasta Kossuth angolországi beszédeit, a ki hatalmas ékesszólását annak a bizonyítgatására pazarolta, hogy a Magyarország érdekében teendők alfája a dynastia elűzése volna! Az ilyen Kossuth-féle álmokból réges-rég felébredt a józan magyar, a ki netán róluk álmodott. Párja ez az álom annak a másik képtelenségnek, hogy Ausztria német nagyhatalom legyen. A sok csalatkozás után a magyar nem néz valami nagy bizalommal a jövőbe; de az bizonyos, hogy a monarchia nagyhatalmi állását csak a kielégített Magyarországgal fogja fönntarthatni. Kossuth szónoklatai a külföldön minden realitás nélküli költészet, mely csak gátolta az ország ügyeinek kedvező mederbe való irányítását.

A Rechberg kioktatására s netáni komoly jóakarata támogatására szánt eme czikkek nagy része már megjelent, mikor végre ok-

tóber 9-én elérkezett a nap, a melyen alkalom adódott Széchenyinek újra értekezni Rechberggel. A miniszterelnök, miután az előző napokon a Bécsbe kért négy magyar notáble-lal, ú. m. Dessewffyvel, Jósikával, Szécsennel és ifj. Mailáth Györgygyel Hübner részvétele mellett ismételten is nagyon hosszasan tanácskozott s az előbb megnevezettnek emlékiratát átvette: másodszor is kikocsizott a döblingi remetéhez.

Széchenyi utolsóelőtti naplójának, mely egyedüli kútfője a nagyérdekű beszélgetésnek, fokozott mértékben megvan az a sajnálatos fogyatkozása, a melyet a 48-diki napló ismertetésénél kiemeltem: szűkszavúsága, schlagwortszerűsége csaknem kétségbeejtő. Növeli ezt a hátrányt egy véletlen körülmény; az, hogy Széchenyi tán a jövő eshetőségeire való tekintettel bővebb akart lenni a szokottnál és nagyobb üres helyet tartott fönn, a hová utólag még bejegyezze a részleteket, de megfeledkezett róla. Mindamellett a meglevő bejegyzésből is láthatjuk, hogy a beszélgetés a két államférfiú közt bizonyos drámaszerűséggel bírt. Az egyik, de csak az egyik főokául a fönnforgó nehézségeknek, a vele érintkezésbe lépett magyar politikusok föltételei teljesítésének az örökös tartományok számára adandó alkotmányos kormányforma kérdését nevezte meg a miniszterelnök. Ez, mint tudjuk, Dessewffyéknek, Hollánnak és Széchenyinek egymástól függetlenül kifejtett kívánsága volt. A szűkkeblű és méltánytalan ellenvetéstől azonban Széchenyi nem riadt vissza. Bántotta ugyan igazságérzetét a negatio, de, jól van, felelte, hagyjuk hát el ezt; mivel azonban csak Magyarország mentheti meg Ausztriát, csak Magyarország képes az ehhez szükséges lelkesedésre, tehát Magyarországot meg kell nyerni, a többinek ám parancsoljanak, ha úgy tetszik.«[1] . . . Rechberg kertelő válasza, hogy egyszerre nem lehet alkotmányos és nem alkotmányos országokat és népeket kormányozni, kissé tűzbe hozta a rosszat gyanító Széchenyit: »vajjon egészséges alapra akarja-e Rechberg állítani reformnézeteit vagy csak nyomorult foltozásokra?«[2] . . . »Dehogy nem lehet, mondá bizonyos rosszul titkolt nehezteléssel és szarkazmussal. Hát Anglia és India, hát Anglia és Kanada?« De különben is adják meg Önök minekünk magyaroknak a mivel adósok, a többi aztán nem tartozik reánk; az az Önök

[1] Napló (jelen kötetben) okt. 9.

[2] Széchenyi levele Hollánhoz. Kónyinál id. közl. Bpesti Szemle 100. köt. 173. lap.

dolga, hogy a többivel mit tesznek. Akarja-e a gróf, hogy egy tervezetet készítsünk Önök számára?«[1]... A tervből Rechberg nem kért, mert hiszen már a zsebében vagy a császár előtt volt a Dessewffyé, de gondolatokba merülve távozott.[2]

Széchenyi azonban nem adta föl a küzdelmet, ha már egyszer fölvette az odavetett keztyűt. Miután Falk Miksával összebarátkozott, mindenekelőtt ennek ügyes tollát óhajtotta, hogy kedvencz kifejezésével éljek, utilizálni. Jegyzeteket készített, a melyeknek s a bennük schlagwortszerűleg odavetett gondolatoknak alapján fiatal publiczista barátja a külföldi lapokban elhelyezendő czikkeivel mozdítsa elő a megkezdett ügyet s a nyilvánosság terén támogassa Rechberg és Hübner igyekezeteit, a mennyiben ezek minden cunctatorkodásuk és határozatlanságuk ellenére is komolyan akarnák a magyar követelések kielégítésének útjait egyengetni. Ezen Falk részére készült utasításféléknek is az volt az alapgondolata, hogy Rechbergben és Hübnerben mint politikailag erényes férfiakban bízni kell, mert »keresik az igazságot«. Mi magyarok már ennek is örülünk, mert semmi mást nem kívánunk, mint az igazságot. Hitvallásunk: szoros kapcsolat a monarchia országai közt, semmi speciális alkotmányos előny a többi országok fölött; egyenlő lábon lenni velök. S ha valaki azt mondaná, hogy hiszen Bach is ezt akarta; arra az a válaszunk, hogy ez igaz, de Bach a jogfosztásban kereste az egyenlőséget, mi pedig a kit-kit megillető saját alkotmánya élvezetében.[3] Ezeken és hasonló alapokon épültek fel Falk czikkei egy-két németországi hirlapban.

Fölmerült aztán Széchenyinél az a gondolat, hogy Hollán két memorandumát egy füzetben közzé kellene tenni; ha nem tetszik is a kormánynak az osztrákok számára adandó alkotmányterve miatt,

[1] Napló (id. h.) okt. 9.

[2] Az udvarias Széchenyi pár nap mulva egy doboz finom szivart küldött Rechbergnek, melyből egyet Rechberg Széchenyinél szívott el s igen dícsért. A szivarokat Béla gróf hozta Angliából s ő vitte el a doboz szivart is Rechbergnek. »Apró ajándékok fönntartják a barátságot« gondolta Sz. a német közmondás szerint. Levele Rechberghez 1859 október 12. fogalm. az Akadémia Széchenyi-múzeumában 1230. sz. a. A szíves közlésért Domanovszky Sándor tisztelt barátomnak vagyok hálára kötelezve.

[3] Széchenyi följegyzései Falk számára a »Széchenyi-Akten« közt. A nagy ívrét lap alján Széchenyi megjegyzé: »Um Détails später«. Vajjon e »détailokat« élőszóval mondá-e el Falknak vagy írásban közlé vele, nem tudtam megállapítani. Falk többször id. műve e részben sem ád fölvilágosítást.

majd tetszeni fog a nagyközönségnek, s ez is valami. Csak egy pillanatra állott el e tervétől, mikor Zichy Ferencz azt a kérdést veté föl, vajjon nem vágnak-e Jósikáék működése elé: mert már épen Zichy útján tudatták vele lépéseiket.[1] Midőn azonban Szécsen Antal őt október 13-án meglátogatta és elmondá, hogy Rechberg és Hübner Dessewffyt, Jósikát és Mailáthot meg Szécsent beszélni hagyták »quantum satis«, azonban alighanem minden a réginél marad: Széchenyi újra fölvette a gondolat elejtett fonalát. Nem várván Szécsen véleménynyilvánítására, a kinek t. i. Hollán műve egy másolati kéziratát átadta, sem gr. Wolkensteinéra, a kivel épen az osztrák szempont miatt közölte Szécsen a munkálatot,[2] október 15-én egy kedélyes vacsorán haditanácsot ült kis vezérkarával: Falkkal, a kinek Hollán műve nagyon tetszett, Kecskeméthy Auréllal és Hopf Jánossal, és velük egyetértésben kimondá a határozatot, hogy Hollán művét kinyomatja és a nagybefolyású Times bécsi levelezőjének, Bird Tamásnak figyelmét előre is fölhívja bizalmasan reá. Valószínű, hogy ez utóbbi körülményre befolyással volt lord Loftusnak, a bécsi angol nagykövetnek látogatása, a ki pár nappal azelőtt, október 10-én járt Széchenyinél.[3] A kis haditanács elhatározását nyomon is követte a tett: álutakon sikerült kicsempészni Hollán művecskéje kéziratát Lipcsébe s ugyancsak álutakon beküldetni a korrektúraíveket, a melyek javítását Falk vállalta magára. Az utolsó ívet november legelején küldé vissza a lipcsei nyomdába Falk; november 10-én már az első kinyomott példány Széchenyi kezében volt s pár napra rá néhány példányt küldhetett belőle a szerző kezéhez s ismét néhány nap mulva több példány forgott baráti kezekben s a rokonságnál, a hol a kis munka osztatlan elismerésben részesült. Széchenyi Kálmán, a kinek maga nagybátyja István küldte meg, »pompásnak« nevezte.[4] A kiadást persze a maga egészében a bécsi rendőrség lefog-

[1] Széchenyit nagyon bántotta, hogy őt éppen e napokban, október 13-káig Jósikáék nem látogatták meg s ezt arra vezette vissza, hogy tán mint (a Blick miatt) az udvar előtt kompromittált egyéntől, tartanak tőle. De tudjuk, hogy ez nem áll; csak Dessewffy kérésére fogadtak az október 7. és 8-diki értekezletekig mindenki előtt s így egyelőre Széchenyi előtt is hallgatást.

[2] Szécsen levele Széchenyihez, ered. 1859 okt. 15. (»Széchenyi-Akten«.)

[3] Minderről a Napló (jelen kötetben) október 9., 10., 11., 13. és 15-diki bejegyzései.

[4] Minderről szólnak Széchenyi levelei Hollánhoz, Kónyi id. ért. Bpesti Szemle 100. k. 179—181. s Hollán közlése Kónyi számára u. o. 170—171. és gr. Széchenyi Kálmán levele Széchenyihez ered., de kelet nélkül »Széchenyi-Akten«.

lalta, a mi természetesen nem volt gát abban, hogy Lipcséből bizonyos számú példányok Geibel útján az érdeklődő magyar közönség íróasztalára jussanak.[1]

Míg a nyomatás folyt, az alatt Széchenyinek bőven lőn alkalma Jósikáék lépéseinek eredménytelenségéről értesülni; mert egymás után keresték föl panaszaikkal és reménytelenségük nyilatkozataival döblingi barátjukat. Nagy ellentétet képezett velük szemben a fürge és lelkes Danielik, a ki igaz, nem volt teljes mérvben beavatva a történtekbe. Lelkesedése, optimizmusa kellemesen hatott Széchenyire; csak akkor tiltakozott Danielik tervei ellen, mikor ez Széchenyit akarta az ifjú József főherczeg helyett Magyarország nádorának és e tisztség elvállalására kapaczitálta még október 22-én, Hübner bukása napján is Széchenyit. »Én ebből a házból élve nem megyek ki«, — felelte neki az öreg hazafi szomorúan, maga sem hívén talán, mily igazat jósol![2]... Danielikkel ellentétben hallgatag és levert volt Jósika s mikor Széchenyi, a ki ifjúi energiáját visszanyerve fejtegette, hogy nem szabad meghátrálni s további teendőkkel hozakodott elő, Jósika mogorván szólt oda öreg barátjának: ezt jól meg kell gondolni. — Széchenyi a többi közt azt az eszmét veté föl, hogy a császár és Magyarország közötti megbéküléshez Anglia és Poroszország garancziáját kellene megszerezni; de sem ezzel nem talált megértésre náluk, se mással nem tudta a csüggeteg Jósikát, Zichyt és Szőgyényt fölvillanyozni, a kiket, mint maguk mondák, nagyon lehangolt az uralkodó állásfoglalása a notáblék javaslataival szemben. Leginkább még Apponyiban bízott Széchenyi, erről hitte, hogy cselekedni fog.[3]

Az ok, mely Jósikáék kedvét szegte és Széchenyit is elkeseríté ugyan, de nem tette erélytelenné, Hübner váratlan kilépése volt a minisztériumból. Jósikáék tudták, hogy minden tervezgetésük dugába dől, a mint az egyedüli miniszter, a kinek őszinte magyarbarátságáról meggyőződtek, székét otthagyni kényszerült; ha, mint Dessewffytől tudjuk, Hübner nem is mutatkozott előttük olyannak,

[1] A Geibel-czég ügyességére az efféle nyomtatványok terjesztése körül már, mint ismételve idéztem, Albrecht főherczeg panaszkodott. — Hollán e röpirata ügyével a bécsi rendőrigazgatóság ez évi (1859) 9895., 10133. és 1860-ból 557. és 1492. számú aktái foglalkoztak a meglevő mutató-könyvek (osztrák belügyi ltár) szerint; de az akták sajnos, kiselejteztettek!

[2] A napló október 22-diki bejegyzése.

[3] U. o. az október 23. és november 2. közti bejegyzések.

a ki terveiket körömszakadtig pártolni fogja. Pedig Hübner körülbelül ezt cselekedte és ez okozta buktát.

Azok a hírek, a melyek róla az országban mende-mondák után keletkeztek és őt a magyar közönség szemében mintegy magyarbarátsága martyrjául tünteték föl, vaktában is eltalálták az igazat. Erről az a hatalmas emlékirat tanuskodik, melyet lemondása alkalmával az uralkodóhoz intézett és a melynek ismertetésével — a mellett hogy czélomhoz, elbeszélésem keretébe beletartozik — szerény emléket emelek a meggyőződéséhez hű és rokonszenves államférfiúnak, a kit — mint Redlich is hangoztatja most megjelent nagy művében — helyes alap nélkül soroznak az ezen idők történetével foglalkozók a »sötét klerikálisok« seregéhez.[1] Széchenyinek itt is igaza volt, s jó szemére, jó emberismeretére vall, mikor azt írta, mint láttuk, bátyjának Pálnak, hogy ő Hübnerről a legjobb véleménynyel van.

A magyar notablékkal való tanácskozás után Hübner többször és több ízben igyekezett Rechberget és minisztertársait Jósikáék és Széchenyi eszméinek ha nem is a részletekben, de lényegükben való elfogadására rábírni. Azonban hiába. A császár kijelentett akaratához símulva, hogy alkotmánykonczedálásról szó sem lehet, — bár ez inkább a modern népképviseleti rendszer ellen volt mondva — féltek a magyar alkotmány visszaállításától is, annál élénkebben kellett elutasítaniok az örökös tartományok részére adandó alkotmány gondolatát, mely Jósikáéknak, Széchenyinek és Hollánnak egyaránt bent volt programmjában. A merev abszolutista és czentralista gr. Nádasdy Ferencz ridegen visszautasító magatartásáról nem is szólva.[2] Rábeszélései sikertelenségére utalva október 19-én hát egy meleg hangon tartott búcsúlevélben tudatta Rechberggel visszalépését és azt, hogy lemondása elfogadását kérte a fölségtől.[3] Ezt a kérelmet öltözteté az imént említett előterjesztésnek vagy emlékiratnak köntösébe.

[1] Hübner e nagyérdekű emlékiratát többen (pl. Wertheimer Ede t. barátom s Redlich József) hiába keresték. Nekem szerencsém volt, hogy hosszas keresés után végre is ráakadtam.

[2] A minisztertanács jegyzőkönyvei e kapaczitálásokról hallgatnak; úgy látszik hát, tanácskozásokon kívül estek meg. — Egy október 19-diki miniszteri (formális) értekezletről, melyen állítólag (a mint Kónyi mondja) kétórás beszédben védte volna Hübner a maga álláspontját, szó sem lehet. E napon, mint az iktatókönyvek is bizonyítják, egyáltalán nem is volt minisztertanács.

[3] Hübner Rechberghez 1859 október 19. ered. (Präsidial-Akten Rechberg.)

A monarchia népeinek hangulata, — ez a gondolatmenete a nevezetes promemoriának — az utóbbi hónapok óta rosszabbodott, a politikai jobbulás utáni vágy ellenben erősen megnövekedett és úgy látszik, hogy a dynastiához való ragaszkodás érzelmei meghidegültek. Még kedvezőtlenebb azonban a hangulat Magyarországon, a hol magyarok, németek és tótok egyetértenek a kormány elleni passzív ellentállásban. Magyarországot olybá kell tekinteni, mint a mely ebben a pillanatban az Ausztriától való morális elszakadás szélén áll és csak megfelelő európai konstelláczió kell, hogy az elszakadás tényleg is megtörténjék. Hozzájárul ehhez a monarchia silány pénzügyi helyzete, melyről azonban ő nem illetékes bővebben szólni. A főteendő Magyarország morális visszahódítása; belátása annak, hogy a kormány által eddig követett abszolut és czentralizáló irány elhagyandó, mert, mint nem csupán a hivatalos jelentések mutatják, hanem saját tapasztalatai is bizonyítják, ez csak rosszra vezet. Magyarország még passzív; de a protestáns egyházi gyűlések (a pátens ellen) első jelei az aktív ellenállásnak, mely később fegyveres erő alkalmazására vezethet. Akarhatja-e ezt a kormány és nem jobb-e ennek lehetőségét megelőzni? Tekintettel az európai béke bizonytalanságára, az Angliában uralkodó magyar rokonszenvre, Napoleon nemzetiségi politikájára és a háttérben leselkedő Oroszországra: biztosra vehető, hogy egy magyar forradalom kitörése esetén a nagyhatalmak a vérontás elkerülése végett közbelépnek. Olyan helyzetben van-e Ausztria, hogy e közbelépést visszautasítsa s a magyar forradalmat fegyverrel verje le? Nincsen! De ha nincsen és elfogadni kénytelen a nagyhatalmak közvetítését, ez megalázó.

Ezért kell Magyarországot kielégíteni — és ennél vigyázni a következőkre: a monarchia egysége megóvandó; a mit Magyarország kap, azt a többi országoktól sem lehet megtagadni; de ha, mint szükséges, országos képviseletek és országos deczentralizált közigazgatás jönnek létre: nem kerülhető el a központi kormány mellett sem a megfelelő organum, az átalakítandó Reichsrat. Az uralkodó tekintélye megóvására azonban úgy kell eljárni, hogy az engedmények Magyarország részére ne kicsikartaknak tekintessenek, hanem mint a fölség sua sponte kegyelmi tényei. Hübner hite szerint ez elvek alkalmazásával ki lehet elégíteni Magyarországot; a szélső pártokat ugyan nem, de a nemesség és parasztság konzervatív elemeit és a tiszteletreméltó városi polgárságot igen ... Félre hát a hat helytartósági osztálylyal és a Wojvodinával! Az ország integritása, a régi magyar alkotmány,

az udv. kanczellária, helytartóság, a megyék visszaállítandók; jogaiba a magyar nyelv visszahelyezendő. A modern szocziális reformok, közteherviselés, katonakötelezettség, egyházi ügyek stb. dolgában a 48 előtti időkhöz való visszatérésre senki nem gondol. Országgyűlés Pozsonyban és koronázás!

Ha ezen föltételek alatt nem engednének a magyarok, akkor ügyüket Európa előtt elveszítenék és a monarchia többi népei rokonszenvüket a kormány felé fordítanák, miután ők részesülnének a rendi alkotmány előnyeiben, természetesen nem a régi privilegiális értelemben, de azzal a konzervatív konstrukczióval, a mely a földbirtokra nagyobb súlyt helyez.

A 10 esztendeig taposott út csak katasztrófához vagy oda vezet, hogy utóvégre is a modern alkotmányosság állapotához kell folyamodni, a mi Ausztriában az uralkodó hatalmának gyöngítését és végső analizisben a monarchia fölosztását vonná maga után. Ezért kell az egyedül helyes históriai alapra visszatérni, mint azt II. József császár és Ferencz is 1825-ben megcselekedte... Sajnos, — végzé Hübner — hogy nézetei sem Rechberg, sem Goluchowski, sem Thun, sem Nádasdy fölfogásával nem egyenlíthetők ki s nincs is reménysége, hogy ez később sikerüljön neki. De az ő meggyőződése erős és hajlíthatatlan és így nem marad más hátra, mint fölmentését kérni.[1]

Ezt megkapta — és október 22-én már egy szürke alak, ismerősünk br. Thierry ült Hübner székében.

VII. FEJEZET.

Széchenyi Hübner visszalépése után sem adja föl a harczot. Megírja az »Offenes Promemoriát«. Kiadja a »Daguerrotypent«. Föllép a bécsi czentralista sajtó ellen. Apponyi György a »Presse« ellen. Széchenyi kegyetlen támadása a bérencz osztrák sajtó ellen: »Die Presse in Oesterreich« miért marad kéziratban?

A derék Hübner visszalépésével egy újabb szakasz kezdődik Széchenyi életében; nemcsak személye biztonságát illetőleg, a miről első könyvünkben bőven volt szó, hanem politikai és publiczisztikai tekintetben is... Azt természetesen nem tudhatta Széchenyi, hogy a császár az »alkotmányok« ellen oly határozott kijelentéseket tőn

[1] Hübner cred. előterjesztése a császárhoz 1859 okt. 19. (Gendarmerie-Departement 738. sz. 1859-ből). — Hallatlanul ostoba az, a mit Friedländer, a Presse szerkesztő-társa mondott Kecskeméthy Aurélnak Hübner visszavonulásáról. V. ö. Kecskeméthynek Rózsa M. által kiadott naplója 97. és 98. lapjait.

két ízben is a mult hetek koronatanácsaiban ; az sem juthatott tudomására, hogy Hübnernek épen azért kellett visszalépnie, mert Magyarország részére is, Ausztria számára is alkotmányos kormányzatot hozott javaslatba, de annyi mégis kiszivárgott, a mit különben Szécsen is mondott neki, hogy a mélyebbre ható változások a császár akaratán törnek meg. »Az uralkodó, — írja Hollánnak — oly nagy energiát fejt ki az ellenállásban, mikép sokan egy törik-szakad-féle politikának néznek elébe.«[1]

Ennek a hangulatnak felelt meg az a fölirati javaslat, a melyet Széchenyi terve szerint azok intéztek volna az uralkodóhoz, a kik Scitovszky primás félszázados áldozárságának jubileumára november első hetében Esztergomban voltak összegyülendők. Falk elbeszélése szerint[2] Széchenyi ezen adresse-e oly merész hangon volt fogalmazva, hogy már a híre is sokakat visszatartott a megjelenéstől, nehogy alá kelljen írniok, és a kik megjelentek, »inopportunusnak« vélték e »demonstratiót« s végre is azt határozták, hogy jobb, ha a csiklandós fölirat elmarad, — a mi a döblingi remetét nagy mérvben elkedvetlenítć. — Széchenyi lefoglalt iratai közt a fogalmazvány nem található, de megvannak a hozzá készült jegyzetek egy ívrét lapon Széchenyi szokása szerint schlagwortokban vagy egyes rövid mondatokban. »Felségedet nem mentheti meg semmi, mint a magyar nemzet lelkesedése, — mondja a döblingi remete e jegyzetekben — de meg vannak számolva a perczek! Hallgassa meg a magyarnak őszinte szavát s ha szíve nem ad tanácsot, kérdezze meg velejét.«[3] E néhány mondat is mutatja, hogy Széchenyi optimizmusa alábbhagyott s hogy bizonyos lehangoltság vett ideig-óráig erőt rajta, mikor november közepén bejegyzi naplójába, hogy : »teljes sötétség van napirenden«.[4] De még mindig nem adja föl a reményt, hogy lehet a császárra hatni, ha van, a ki bátran megmondja neki az igazságot, a ki föl meri őt világosítani. Mint Kecskeméthy igen helyesen mondja,[5] mindent a császártól remélt. Egy pillanatra arra gondolt, hogy barátját, Pálffy Lipótot beszéli rá, a császár poharába tiszta bort önteni,[6] de bővebb megfontolás után elállt ettől és elhatározta, hogy saját

[1] Széchenyi levele november 6. Kónyinál, Bpesti Szemle 100. köt. 174. l.
[2] Falk id. m. 333.
[3] Széchenyi jegyzetei és följegyzései közt »Széchenyi-Akten«.
[4] A napló bejegyz. nov. 19.
[5] Gr. Sz. István utolsó évei. 104. és köv.
[6] A napló nov. 3-diki bejegyzése.

maga nyúl a tollhoz, megír és kinyomat, természetesen névtelenül, a császárhoz egy levelet. Teljes lehetetlen, hogy valamicske reflexiót ne keltsen ezen egyenest hozzá intézett s a nagyközönség kezén is forgó levél. Egyszerre nem fog hatni, tudta és erre építeni nem is volt szándékában, de hitte, hogy segít megtörni a jeget.

Hamarosan elkészült a nyilt levéllel, melynek — és ez nem érdektelen dolog — a czíme, mikor a szöveg már ki volt nyomatva, egy herczeg Liechtenstein Frigyessel folytatott beszélgetéséből született meg. A herczeg, az osztrák alkotmányos föderalisták egyik buzgó híve, biztatta Széchenyit, írjon és nyomasson egy a császárhoz intézett »offenes Memorialét.«[1] Igy adta Széchenyi a maga, — mint mondom — már ki is nyomatott röpiratának a czímet: Offenes Promemoria an Seine Majestät den Kaiser von Österreich, melyben a monarchiát fenyegető veszélyekre utalva, mindenek előtt azt fejti ki, hogy miután független magyar hazafiaknak 1856 és 1857-ben az uralkodóhoz írott beadványai nem fogadtattak el s azok tartalmát e szerint az uralkodó nem is ismerheti: jónak látta a szerző egy nyilt levélben hívni föl a nyilvánosság közvetítésével a császárt a trónja és monarchiája ellen fenekedő végzetes veszedelmekre. A nyilt levél szövege nem ugyan fogalmazásában és elrendezésében, de lényegében körülbelül egyezik Hollán föntebb ismertetett röpiratával, csakhogy nagyobb bátorsággal és határozottsággal szól s nagyobb súlyt fektet egyrészt a külviszonyokra, másrészt a nyomorúságos belviszonyokat konkrét példákkal festi és jellemzi a hiányos törvényhozás s az idegen hivatalnokok sáskaseregével működő közigazgatás köréből, mely a kutyák hetenkinti fürdetését és fésülését is regisztrálja, a falusi toronyórák jámbor gondozóitól astronomiai ismereteket követel, de igazi államférfiúi gondolatokra, avagy szervezésre nem képes. Bonczolgatja aztán a nagy apparátusú igazságszolgáltatás hátrányait, finom iróniával emeli ki a lassúságot, a mely persze a »vádlott uraknak« majdnem életfogytiglani tisztességes ellátást biztosít az állam számlájára. Hangoztatja, hogy a rendőr s csendőrsereg mellett a közbiztonság sohasem volt rosszabb Magyarországon, mint jelenben. Elítéli a pénzügyi politikát és a vexatióra alapított adórendszert; a pénzügyőri szisztémát, mely spirituszégetést, czukortermelést, dohányprodukcziót megfojt; nevetségessé teszi az illetékrendszert és például hozza föl, hogy egy abaújmegyei Bach-huszár szolgabíró

[1] A napló bejegyzése decz. 4.

a fölség körútja alkalmából »örömadó« czímén a járásában egy új illetéket hozott be. Ezért a legügyetlenebb, legdrágább, leglassúbb és leggyűlöltebb közigazgatásért kellett Magyarországnak régi becsületes, fejlődésképes közigazgatását és alkotmányát becserélni!

Fölséged is kezdte már észrevenni, hogy nem jó úton jár s részben új miniszterekkel új programmot állított föl; de e programm mellett nincsen boldogulás, mert lényegében mégis csak minden a réginél marad. Más eszköz itt nincs, mint visszatérni a törvényes alapra és lerázni az oktalan félelmet, mely Magyarország alkotmányának helyreállításából a magyarok szeparatisztikus törekvéseit következteti. Mert ellenkezőleg, az egyetlen magyar nemzet az, a mely, ha alkotmányát visszakapta, kizárólag a monarchián belül, ezen monarchia védelmében fogja keresni jövőjét és boldogulását. A magyarnak sem a frankfurti parlament, sem Szt.-Pétervár, sem Turin, sem Bukarest, sem Belgrád nem mágnes, mint a többi nemzetiségnek. De ki lehet elégíteni az örökös tartományokat is a nekik való alkotmánynyal s aztán a velük való kölcsönös megértés és megalkuvás erőssé fognák tenni a régi kötelékeket is, a melyek a monarchiát az uralkodóházzal összefűzik. — 1849 után egy jó municzipális alkotmány is kielégítette volna a magyarokat és 1857-ben a notablék gyűlése tán megtalálta volna a megegyezés más útait.[1] Most már csak a magyar alkotmány teljes helyreállítása az egyedüli mentőeszköz.

A röpirat deczember havában jelent meg, sok gondot okozva a rendőrségnek, mely a kézrekerült példányokat elkobozta és a röpirat behozatalát természetesen eltiltotta. De mint a Blicknél és Hollán röpiratánál, úgy ennél is képtelen volt elterjedését megakadá-

[1] Hogy az Offenes Promemoria Széchenyi műve, azt irálya, gondolatmenete, rendszertelensége, anekdotaszerű példái magukban is bizonyítják. Hollán egész világosan mondja és ismétli, hogy a röpiratot mindenki Sz. művének tartá (Kónyi: Deák F. beszédei II. 410. és Bpesti Szemle 100. köt. 171.), mikor megjelent. De e mellett bizonyít még az a körülmény is, hogy ez az Offenes Promemoria — mint az ismeretes Kaiser-féle Bücherlexikonból megtudjuk — Széchenyi londoni nyomdájában, a Williams and Norgate czégnél nyomatott, a hol a Blicket is és még egy később említendő röpiratot — Széchenyi köréből — nyomtak. Egyébként a Promemoria tartalmának megfelelnek a schlagwortszerű följegyzések vagy jegyzetek az elkobzott iratok között. Az, hogy Széchenyi a nyilt levél alakú Offenes Promemoria alá G. F. betűket, mint a névtelen szerző nevének kezdőbetűit írta, csak a rendőrség félrevezetésére szolgált. Czélját bizonyára elérte, ha még Zichy Antal is annyit töpreng e két titokzatos kezdőbetű fölött.

lyozni.[1] Hatása a magyar közönségre nem köznapi volt, akár fejtegetései miatt, akár a miatt, mert mint Hollán már január elején újságolta Széchenyinek, széltében Széchenyi művének tartották. A szerző kiléte előbb bizalmas körökbe Török Jánostól szivárgott ki, a ki úgy látszik be volt avatva a röpirat keletkezése titkába.[2] Az általános hatás érthető; mert a röpirat ellen nem lehetett a 48-as alaphoz ragaszkodó pártnak sem ellenvetést tennie. Széchenyi magasabb szempontból fogván föl a kiegyezés ügyét, nem állott tulajdonkép sem a 47-esek, sem a 48-asok szolgálatában. Nála a koronázás, az országgyűlés összehívása volt a főczél és hitte, hogy a nemzet az országgyűlésen meg fogja találni királyával a megértés módjait. Lehet, a mit Hollán,[3] persze jóval később, egy emberöltő mulva állít, hogy t. i. Széchenyit mélyen bántotta, hogy nézetei Deákéival nem mindenben födözik egymást. De ennek sem leveleiben, sem följegyzéseiben, sem naplójában semmi nyoma nincs. További működése pedig félig-meddig ellene mond Hollán véleményének. Igaz ugyan, hogy Hollán már 1859 novemberében két ízben is kérte Széchenyit, hogy vagy ő maga lépjen érintkezésbe Deákkal »a netán még némi pontokban eltérő nézeteket összhangzásba hozni«, vagy bízza meg ezzel Hollánt;[4] de Széchenyi úgy látszik nem tartá szükségesnek e javaslatra reflektálni, mert, mint említém, ő előtte, az aktív, a nem passzív, a gyakorlati államférfi előtt az első lépés, a fejedelem alkotmányos útra térítésének gondolata lebegett; a második lépést ő még tán időelőttinek vélte — ki tudja, 1861-ben nem Deák pártján találtuk volna-e őt?[5]

Másik czélját, az érdeklődő európai közönséget a magyar kérdésről, a magyar kívánalmak jogosultságáról, a fönnálló magyar állapotok tarthatatlanságáról fölvilágosítani, teljesen elérte Széchenyi.

[1] A bécsi rendőrigazgatóság 1860. évi 872., 1129. és 2647. számok alatt foglalkozott a mutatók és az iktatókönyvek (osztr. belügyi ltár) szerint e röpirattal, de sajnos, az akták ki lőnek selejtezve. — V. ö. még Kónyi Bpesti Szemle, 100. k. 171. lap.

[2] Napló 1860 január 12. — Török 1860 febr. 8. írja Pestről (ered. »Széchenyi-Akten«) Sz. Istvánnak: »A nyilt promemoria a közönségre rendkívüli benyomást tőn, bár a czímzettre (t. i. az uralkodóra) is ugyanazt tette volna!« A levél egész hangja mutatja, hogy Török tudta, hogy a röpirat Széchenyitől való.

[3] Hollán előadása Kónyinál Bpesti Szemle 100. köt. 171.

[4] Hollán Széchenyihez 1859 nov. 1. és 14. (l. jelen kötet, Lev. Széchenyihez 7. és 8. sz. a.).

[5] V. ö. e kérdés végett, a mit Kónyi mond és fölhoz id. h. (a Bpesti Szemle 100. kötet).

A német sajtó különösen nagy figyelemben részesíté, a miért a bécsi külügyi sajtófőnök, Dörring — mint az I. könyvben láttuk — keservesen panaszkodott is — a magyar ókonzervatívokra. De a Times is külön czikksorozatot hozott róla bécsi levelezője, a többször említett Bird Tamás tollából.

Alig támadhatnak kétségeink a felől, hogy Széchenyi tollának legalább részben köze van ahhoz a további névtelen röpirathoz, a mely az Offenes Promemoria után rövid időre a következő czímen látott napvilágot: Daguerrotypen von einem ungarischen Edelmann.[1] Szerzője gr. Sz. Dénes, a döblingi remete kedvencz és valóban igen derék unokaöcscse; de a befejező fejezetek: »Österreich« és »Ungarn« egész irálya, egész eszmemenete és okfejtése Széchenyire vall. Ha nem tudnók is Sz. Dénes szerzőségét, még akkor is gyanítanunk kellene, hogy a röpirat Széchenyi köréből került ki; mert az ő kezére mutat az a körülmény is, hogy, mint föntebbi jegyzetben kiemeltem, ez a röpirat is Széchenyi londoni nyomdájában készült. Kéziratát alighanem fiai, kik 1859 deczemberében jártak Londonban, vitték ki.[2] Ez az igen ritka művecske furcsa kis alkotás. Széchenyi futva fölmerülő s ha szabad magamat így népiesen kifejeznem, röptében elkapott néhány ötletének mozaikszerű összeállítása. Irója a magyar nemesember, külön-külön lapon, rövid aforizmákban ismertet ellentétes politikai fogalmakat, persze gyakorlati szempontból következtetve ki az elméletet: a Daguerrotypust. A diktátor és az imperátor, az igazi királyság, a legitimitás, az országhódító, a kormányzási összpontosítás, a bürokráczia, a municzipális alkotmány, a demokráczia, az oktrojált alkotmány stb. röviden, nagy vonásokkal megrajzolt képben vonulnak el előttünk. A sok találó meghatározás, az ügyes beállítás daczára is, hiányos karczolatoknak volnánk kénytelenek e Daguerrotypokat tartani, ha mindenikében nem volna burkolt vagy nyilt utalás az Ausztria és Magyarország közötti viszonyra. Ez adja meg ízét a röpiratnak és ez adja meg irodalmi jogosultságát is. Czélja volt vele Széchenyinek — mint a kinek befolyása alatt készült — még ilyen, készakarva mintegy fölületes, de sok olvasónak tetszhető modorban is ráirányítani a német olvasóközönség figyelmét a megoldatlan magyar kérdésre. Az ezen Daguerrotypokban

[1] Hely és év nélkül.

[2] A napló 1859 decz. 7-diki bejegyzése. Széchenyi fiai deczember 31. jöttek vissza Londonból a napló szerint.

röviden vázolt gondolatok Széchenyi följegyzéseiben mind előfordulnak; szaggatott, kurtán tagolt mondatokba Széchenyi Dénes öltöztette őket, a kinek stílja lényegesen eltér Széchenyi terjengősebb irályától; de egy-egy beszúrt mondat és kifejezés okvetlen ez utóbbié, és teljesen az övé — mint már említém — a két utolsó fejezet, mely Ausztria és Magyarország kiegyezésének szükségét, az alkotmányos élet elkerülhetetlenségét, a magyaroknak saját történeti alkotmányukhoz való ragaszkodását, ennek ethikai okait fejtegeti, végül a magyar nemzetet a szeparatisztikus, monarchia-bontó törekvések vádja ellen védelmezi.

E nyomtatásban megjelent röpiratokon kívül egy egészen konkrét eset, csak kéziratban maradt védő és egyszersmind támadó, csípős értekezés megírására adott november havában alkalmat a döblingi remete fáradhatlan tollának.

A bécsi sajtó nagyban és egészben épen nem rokonszenvezett az abszolutisztikus osztrák kormánynyal. A mennyiben a sajtóviszonyok engedték, az alkotmányos fejlődés érdekében az abszolutizmus ellen dolgozott és fürészelgette a rendszer triposzának ezt a lábát, ellenben a másik két lábát, a germanizálást és a merev czentralizácziót jobb ügyre méltó buzgósággal sua sponte erősítgette. Különösen az utóbbira vonatkozólag egy követ fútt Bachhal s az új minisztérium czentralistáival. Természetes hát, ha nem volt kibékülve a magyar törekvésekkel és gyűlöletének fulánkját főkép a magyar konzervatívok ellen sűrűn megeresztette. A vezető orgánum Zangnak lapja a »Presse« volt, mely a magyar törekvések, a veszedelmes separatio, a magyar alkotmány stb. ellen fáradhatatlanul lövöldözte, a kormány hallgatólagos helyeslése, sőt talán biztatása mellett, tintába mártott mérges nyilait. Meg is történt aztán, hogy Pesten az ifjúság a rendőrség éber vigyázata ellenére is ismételten autodafét rendezett s közhelyeslés közt égette el a Presse egy-egy számát. Föltűnően kihívó czikk jelent meg azonban október 30-án a Presse 270. számában »Österreichs Zukunft« czím alatt, mely a szemtelenségig menő gúnynyal tárgyalván Dessewffyék törekvéseit és Apponyit, Jósikát, Széchenyit, Deákot egy kalap alá vonván, olcsó élczekkel rágalmazta meg az állítólag dynastikus és monarchikus érzelmű »jó urakat«, a kik feledik, hogy már 48 előtt sem voltak népszerűek s annál kevesebb a joguk most a magyar nemzet nevében beszélni. A czélzat itt is, mint a czentralista bécsi sajtó összes czikktermelésében, az volt, hogy úgy Ausztriának, mint a német birodalomnak a magyar alkotmánytörekvésekkel

rokonszenvező, hírlapolvasó közönsége előtt Apponyiékat a legsötétebb reakczionárizmus lovagjai gyanánt tüntesse föl és őket mint ilyen ókonzervatívokat szembeállítsa egy, persze nem létező, új konzervatív magyar elemmel és párttal, mely a jelen állapotok két főtényezőjével, a mérsékelt germanizálással mint kultúreszközzel, és a központosítással, mint a modern állam követelményével, teljesen ki van békülve.[1]

A szokatlanul erős rágalom és szemtelen hang az okt. 30. czikkben Apponyi Györgyöt annyira fölingerelte, hogy még aznap levélben tiltakozott ellene a kormány fejénél, Rechbergnél. Nem azért szólal föl — írja a miniszterelnökhöz — [2] mert a gyanúsítások és rágalmak az ő személyét is czélul tűzték ki tiszteletreméltó férfiak társaságában, de nem tartja hasznosnak, hogy mikor a kormány és a magyarság kölcsönös közeledéséről, a történeti jogalap visszaállításának lehetőségéről van szó, akkor az állam érdekei néhány efajta nyomorúságos zsurnaliszta könnyelmű gonoszságának játékszerül dobassanak. Az uralkodó sajtóviszonyok között Magyarországon mindenki joggal hiheti, hogy ily czikket csak fölsőbb helyről kiindult sugalmazásra írhattak s bár ő nem akarja is a miniszterelnököt ezzel megvádolni, azt mégsem hallgathatja el, hogy ha már a kormány jónak látja a függőben levő kérdések tisztázására a napisajtónak nagyobb szerepet juttatni, akkor legalább is helyes volna, hogy ez »necsak kizárólag jellemtelen firkálók kezére bizassék, a kik köpönyegüket a szélfúvás iránya szerint forgatják.«[3]

Apponyi méltatlankodása és a hírek, a melyeket Széchenyi a Presse gúnyolódásai felől s különösen az október 30-iki czikk föl-

[1] Nagyon érdekes és tanulságos e részben Hollán Ernő két levele Sz.-hez, 1859 nov. 1. és nov. 14. (jelen kötetben, Levelek Sz.-hez 7. és 8. sz. a.).

[2] Gr. Apponyi György Rechberghez 1859 október 30. Kalksburg ered. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. V.)

[3] Érdekes, hogy Rechberg Apponyihoz intézett válaszában, 1859 nov. 4. (fogalm. Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. III[a]) tudatá, hogy a Pressét tüstént megdorgáltatá, de nem hiszi, hogy Magyarország okosan gondolkodó olvasóközönsége a Presse támadásait a kormány által sugalmazottaknak tartaná. A kormánynak nincsen még lapja, a melyben ily irányú támadásokat visszautasíthatna. — Megjegyzem, hogy a minisztertanács deczember havában (Ministerrat u. Min.-Konf. 1859 decz. 24., 4403. sz. a.) foglalkozott a Presse tulajdonjoga felének megvásárlása (300,000 frtért) gondolatával, Richternek, a Kreditanstalt igazgatójának, a Presse másik társtulajdonosának ajánlatára. A megvásárlandó félrész tulajdonosa Zang volt. A vásárból nem lőn semmi.

háborító hatásáról Magyarországból kapott,[1] megérlelte benne a gondolatot, hogy az egész bécsi czentralista sajtónak, de különösen Zangnak a német közönség előtt jól a körmére koppant és őket tutti-quanti a megérdemelt erkölcsi világításba helyezi. Már, mint láttuk, azelőtt is foglalkozott efféle gondolattal;[2] de most nem késett a gondolatot saját maga testté tömöríteni. Igy írta meg azt a kis értekezést: Die Presse in Österreich czímen, melynek a rendőrségnél úgy látszik elkallódott első fogalmazatát márczius 3-án a házkutatás alkalmával foglalta le Felsenthal a Konfucius föliratú kartonban Görgenné lakásán, de melynek tisztázata Széchenyi öngyilkossága után lakásán megtaláltatott és az elkobzott iratok között van. Ez a kis szarkasztikus, helylyel-közzel elég goromba értekezés csupa Széchenyi.

Itt volna már az ideje, mondja az értekezés, hogy a magyarok a maguk alkotmányára támaszkodva mintegy köldökét képeznék a monarchiának, a mely körül az osztrák országok csoportosulhatnának. Csak így szabadulhatna ki Ausztria Francziaországgal szemben elfoglalni kényszerült alázatos helyzetéből s a szemérmes, de szintén alázatos kaczérkodás kényszerűségéből Orosz- és Poroszországgal szemközt. A természetes helyzettel ellenkezően már 10 év óta tart Magyarország elnyomása, úgyhogy még szólania sem szabad, míg az osztrák sajtóközegek, mint pl. a Presse, mérges rovarok és büdös legyek gyanánt szabadon csipkedik őt... Mit mondjanak a magyarok, mikor oly útálatos sarat vágnak az arczukba, mint a Presse október 30-iki czikke? A pesti ifjúság válasza persze az volt, hogy sok számát elégette, egyre pedig huszonötöt csapott. Mások azt hiszik, hogy Zang urat azzal büntetnők legérzékenyebben, ha lapjára nem fizetnénk elő. De ez kár lenne. Hisz a Presse a leghumorosabb »Zankblatt«[3] és nekünk már a német professzorokéval ellenkezőleg az a rossz természetünk, hogy mulatunk, ha két kutya jól megtépi egymást és Saphir úr Zanggal, Zang úr Warrens úrral[4] mara-

[1] A többek közt Hollán már idézett két novemberi levele.

[2] A napló bejegyzése október 6.

[3] Szójáték Zang nevével.

[4] Saphir ellen nagy ellenszenvvel viseltethetett Széchenyi, hogy még másfél évvel Saphir halála (1858 szept. 5.) után is eszébe jutnak ennek összetűzései. — Warrens Eduard az 50. és 60. évek nagyon ügyes tollú s híres zsurnalisztája, a ki a legkülönfélébb miniszterek és kabinetek zsoldjában különféle lapokat szerkesztett. — 1859-ben pl. a b. Bruck patronatus alatti »Oesterreichische Zeitung«-nak volt szerkesztője.

kodnak. Azután meg Zang úr másként is tud pénzt szerezni lapjával, pl. 10.000 forintot bizonyos társaságtól bizonyos hallgatásért.[1] Talán elhallgatna Zang úr a magyarok rágalmazásával is, ha, mint némely magyar körök komolyan tervezték, 50.000 forintot fizetnének neki. Bizony kár volt volna e szép összegért! Élczelődik a jó Presse, hogy gr. Apponyi, br. Jósika, Deák, gr. Széchenyi stb. kibékíthetetlen ellenségei a jelen rendszernek, de a dynastia hívei és csak egy kis régi magyar alkotmányocskát kérnek, holott tudhatnák, hogy az ókonzervatív urak már 48 előtt eljátszották kis játékaikat... Hát jegyezze meg magának Zang úr, mondja Széchenyi, hogy most nincsen ó- vagy ifjú-konzervatív, liberális stb. Magyarországon, hanem csak legitimisták vannak, de ezek a legitimisták nem szeparatisták; a ki ezt mondja, tudva hazudik, mert a magyarok, egyes kalandoroktól eltekintve, nem akarnak elszakadni azoktól, a kikkel annyi század óta együtt élnek.

Néhány vaskosabb élcz után a Presse (281. szám) azon kérdésére felel Széchenyi: vajjon megczáfolták-e a magyarok a lap érveit azzal, hogy annak egyes számait elégették? Hát igaz, mondja a döblingi remete, hogy azok a tüntetések nem politikai tényezők megnyilatkozásai, hanem csak ifjúsági demonstrácziók; de mégis jó volna megszívlelni őket; mert ha Zang úr közéjük kerülne, az az ifjúság vele szemben olyan »argumentatio a posteriori«-val élhetne, a melytől igen megfájdulna Zang úr bizonyos testrésze s a világ jól kinevetné érette; sőt maga Zang úr is tán azt óhajthatná, bár maradt volna meg zsemlyesütőpéknek[2] és ne kívánkozott volna Ausztria reformátora és Magyarország oktatója lenni!

A csípős értekezéssel november vége felé lőn kész Széchenyi s átadta véleményadás végett Falk Miksának s tanácsot tartott vele a közzététel útjai felől. Falk soká ült a neki átadott dolgozaton; úgy látszik, hogy élesen támadó hangja, különösen az inzultusoknak vehető személyes vágások Zang, Saphir és Warrens ellen nem tetszettek neki, vagy legalább ő maga, mint szintén zsurnaliszta, nem akart a dologba e miatt beleavatkozni. Csak hetek mulva hozta vissza a

[1] Tán arra czéloz, hogy a Presse nem lépett föl a déli vasúttársaság semmeringi vonalának állítólag potom áron való eladása ellen. — Zang különben, legalább öreg korára, milliomos lőn. Szép palotája a bécsi belvárosi Johannsgasseban, szemben volt az udv. kam. levéltár-épületével.

[2] Zang állítólag péklegény volt régebben s Párisban volt egy péküzlete; de beszélték róla, hogy Bécsben is benn volt a keze több pék zsebében.

kéziratot, hogy Széchenyi kértére ismét magához vegye; de hiába; nem tudott belenyugodni, a mi Széchenyit nagyon bántotta; utóvégre is mostohafiával élénk szemrehányások közt kérette vissza Falktól. De úgy látszik Falk okai mégis meggyőzték vagy legalább megingatták Széchenyit, mert az értekezés kinyomatása (noha Lipcsében már kiszedetett) elmaradt s a békesség természetesen szent lőn közöttük.[1]

VIII. FEJEZET.

Reactio a minisztériumban. A protestáns pátens. Koronatanácsok és miniszterértekezletek a magyarországi nyelvkérdés, a helytartósági osztályok egyesítése, az »egységes« magyar országgyűlés dolgában. Goluchowszky és Nádasdy. A reakczionárius nézetek győznek. Széchenyi elkeseredése. Széchenyi Schmerlinghez fordul. — Levele Palmerstonhoz és Napoleonhoz. Aztán megírja hattyúdalát, a »Disharmonie und Blindheit« czímű politikai tanulmányt. E mű tartalma s czélja. A házkutatáskor még nem teljesen kész.

A míg Széchenyi Falkkal a Presse in Österreich kinyomatása miatt értekezett, azalatt a viszonyok a hőn kívánt és remélt jobb változás helyett »in pejus« fordultak. Thierry szabadkezet kap a sajtó megfékezésére, Albrecht főherczegnek teljhatalom adatik, mint az I. könyvben láttuk — rendkívüli intézkedések életbeléptetésére Magyarországon. Bármi súlyosak voltak e rendszabályok, kibékülni lehetett volna velük, ha átmeneti intézkedések jellegével bírván, föl szabad volt volna tenni róluk, hogy bár erőszakosan rendet és nyugalmat azért akarnak teremteni, hogy a kormánynak ideje legyen oly reformok előkészítésére, melyek a magyar kiegyezés ügyét előbbre viszik. De éppen ez nem történt meg. Hiába volt oly nagy hatása német, osztrák és magyar földön Hollán röpiratának, hiába kiáltott át az angol szigetről a fiatal császárhoz intézett Offenes Promemoria,

[1] Erről igen röviden és csak mellékesen szól Falk id. műve (magyar ford.) 330. lapja jegyzetében, a nélkül, hogy az értekezést megnevezné. Elmondja Falk, hogy ő a korrektura-íven minden lapot áthúzott s oda írta: deleatur. Ez volt kritikája. Én azt hiszem, hogy Falk subjectiv (mint a szövegben mondom) és nem objectiv okokból cselekedett s szerény nézetem szerint kár volt a kinyomatást megakadályoznia (mikor az értekezés már ki is volt szedve!). — A naplónak következő bejegyzései vonatkoznak ide: 1859 nov. 24., 27. és 1860 január 2., január 9. és január 13. — Nem érdektelen, hogy Dessewffy terve is, a bécsi sajtó ellen egy 1000 aláíróval ellátott nyilatkozatban mintegy óvást tenni, elmaradt. (Kónyi: Deák F. Besz. II. 455.)

a minisztérium a csökönyösség vattájával dugta be mind a két fülét, mereven ragaszkodott az elégtelen augusztusi programmhoz, sőt ezt is a legmegszorítóbb értelemben magyarázta. A reakcziós politika úgy látszott Hübner visszalépése után diadalt ül, Rechberg pedig nem az az ember, a ki diadalszekerének útját állja.

A fejét fölütő reakczió első politikai csóváját Thun protestáns pátense s az ezt végrehajtó miniszteri rendeletek veték az amúgy is izzó kedélyek közé. A pátens az augusztusi programm egyik pontjának jóindulatból származó megtestesítése volt. Mert széles jogokat adott a birodalom egész területén az addig csak inkább megtűrt protestáns felekezeteknek; papjaikat a megalázó keperendszer nyűgeiből »rosszindulatú híveik zsarnokságából« kiszabadítani törekedett, anyagi helyzetükön az állam égisze alatt igyekezvén segíteni és azt czélozván, hogy superintendenseik inkább kerületeik adminisztrácziójára, mint lelkészkedésre fordíthassák idejüket. Kétségtelen, hogy a császári jóakarat e tagadhatlan megnyilatkozása örömmel fogadott nagy ajándék volt az örökös tartományok területén addig teljesen jogok nélkül vegetáló protestáns egyházaknak. De Magyarországon másképp állott a dolog. Itt törvények és nemzetközi régi szerződések nagyobb és tágasabb jogokat biztosítottak a protestánsoknak s így őrájuk nézve kisebb jogok kegyelmi úton való adományozása sérelem volt. E mellett a pátens szoros függési viszonyba hozta a független magyar egyházakat a kormánytól s autonómiájukat tetemesen megszorítá. Érthető hát a hangos tiltakozás, a melylyel a bányakerületi lutheránus superintendencia az aulikus, konzervatív politikus, Zsedényi Ede vezetése alatt az ellenállást megkezdé, melyet mihamar a mindkét felekezetbeli összes egyházmegyék és superintendentiák óvástételei követték. Thun nem engedett s az állami ügyészségek Zsedényit, majd utána a protestáns egyházi és világi előkelőségek tuczatjait pörbe fogták. A miniszter pápásabb lőn a pápánál, mert eljárása sem Albrecht főherczeg tetszésével nem találkozott, sem pedig az uralkodóéval, a ki határozottan kijelenté, hogy monstrepörökről nem akar tudni.

Ugyanez a csökönyösség, mely a »törvény« tekintélyének megóvására a protestáns pátens sorsánál jellemzi az összminisztériumot, nyilatkozott meg más egyéb magyar kérdéseknek a tárgyalásánál is. Ezekre az október 31-iki koronatanácsban került a sor.[1] Az engedé-

[1] Erről a koronatanácsról Redlich id. m. I/2. 190. szól. Én az ered. jegyzőkönyvek alapján adom elő a dolgokat, kisebb ügyeket (pl. Hitelintézet, telekkönyvek) mellőzvén.

kenység és bizonyos fokú jóakarat kétségtelen jelének mutatkozott az a javaslat, hogy ezután, főleg a magyar intelligenczia megnyerése és a közigazgatás gyorsítása czéljából, a hivatalnokok lehetőleg magyarok sorából választassanak. A főkormányzó ezen elv kimondása ellen azt jegyzé meg a koronatanácsban, hogy e kívánalomnak vegyesnyelvű lakosság lakta területeken nehéz megfelelni; jobb a német elemben megbízni, mert ez inkább semleges, és aztán az is meggondolandó, mondá, hogy a közigazgatásnál kérdésbe jövő egész terület $^4/_5$-e (!) szlávajkú s így hasznosabb szláv tartományokból származó hivatalnokokat alkalmazni. A császár azonban egyszerűen a magyarok mellett döntött s ezzel a kérdés el lőn intézve.[1]

A jóval biztató előjel azonban épenséggel nem vált be a *nyelvkérdés* tárgyalásánál, mely januárig több korona- és minisztertanácsot foglalkoztatott, élénk jelenetekre adott alkalmat s a maga egészében a döntő körök mentalitását jellemezte. Mindjárt a legelső, október 31-iki koronatanácsban a kérdés azon alakban kerülvén szóba, hogy elvi megállapodások volnának leszögezendők, a főkormányzó az elvi vagyis szerinte csak teoretikus értékü döntés czélszerűségét kereken tagadta; politikai szempontból tekintve a kérdést, azt hangoztatá, hogy tapasztalatai szerint a magyar nyelv behozatala melletti agitácziók, a melyek megszüntetése vagy mitigálása volt volna a hozandó határozatok czélja, nem egyebek, mint a magyar szeparatisztikus törekvések álczái. A magyarság törekvése csak az, hogy Magyarország dolgaihoz csak magyarok szólhassanak hozzá. Ennek elismerése újabb engedményekről még újabb engedményekre vezet, és ha a magyar tétetik meg hivatalos nyelvvé, ezzel az összes magyarországi szlávokat a magyar táborba visszük át. Ő, a ki 8 éven át Magyarországban a magyar nyelv dolgában annyi nehézséggel találkozott, kötelességének tartja óva inteni minden elvi döntéstől a kormányt s csak azt véli czélszerűnek, ha minden egyes fölmerülő esetben a körülményekhez képest hozatik határozat.[2]

A főherczeg nézete erős támaszra talált a minisztérium és a koronatanács egyetlen magyar tagjában, egy nagynevű, ősmagyar család elnemzetietlenedett ivadékában, gr. Nádasdy Ferencz igazságügyminiszterben, kit minden bemutató jellemzésnél jobban jellemez

[1] Koronatanács jegyzőkönyve (3855. sz.) VII. pontja.

[2] »Vorerst will man es dahin bringen, — mondá a főherczeg — dass Niemand als Magyaren über Ungarn sprechen können. Das führt dann von Koncession zur Koncession ...« U. o. XI. pont alatt.

itteni magatartása. Nádasdy még a megbukott Bach germanizácziója talaján állott; ő a német nyelv lassankénti behozatalát ajánlotta még mindig az egész monarchia minden hivatalába, úgyannyira, hogy túlzásai ellen még a nagynémet érzelmű Rechberg is kényszerült fölszólalni és egyrészt II. József példájára hivatkozott, a ki óriási visszahatást keltett az egész országban, másrészt az olasz tartományokra mutatott, a melyekben a közigazgatás és törvénykezés nyelve az olasz. A belügyminiszter gr. Goluchowski a nyelvi konczessziók főmotora, Rechberg mellé állott. De a főkormányzó és Nádasdy nagy nyomatékkal előadott érvelései után csak annyit tudott elérni, hogy ő és az igazságügyminiszter a koronatanácstól megbízást kaptak javaslatokat kidolgozni, azzal a kikötéssel azonban, hogy ott, a hol a német nyelv már mintegy gyökeret vert, a magyar nyelvre ne legyenek tekintettel.

A november 3-diki minisztertanácsban, a melyen a fölség elnöklete alatt Albrecht, Vilmos és Rajner főherczegek is részt vőnek, miután a két miniszter a javaslatokkal még nem készült el, csak az ment a főkormányzó sürgetésére határozatba, hogy a kérdésnél a gyakorlati élet szükségletei legyenek mérvadók; a császár azonban Albrechttel szemben is megóvni akarván semlegességét, kijelenté, hogy politikai tekintetek és politikai elvek szerepet ne játszhassanak.[1] Hosszabb szünet után így került az ügy 1860 január 7-én a minisztertanácsban újra szőnyegre,[2] jellemző párviadalra adván okot a lengyel belügyi és a magyar igazságügyi miniszterek közt, a kik írásos javaslataikkal fölfegyverkezve jelentek meg. Goluchowski részben a császár november 3-diki kijelentése alapján azt a mérsékelt tételt állítá föl, hogy a monarchia keleti tartományaiban a nyelvkérdés elvileg az illető országok nyelvének lehető legszélesb tekintetbevételével rendezendő. Tehát a hivatalok belső nyelve a német nyelv maradjon ugyan, de a felekkel való érintkezés az illető ország nyelvén folyjon. Ez felelne meg, mondá, az augusztusi miniszteri programm II. pontjának, mely ígéri, hogy a német nyelv a nem németekre sehol nem fog fölerőszakoltatni; ez felelne meg, folytatá Goluchowski, annak az engedménynek is, mely újabban a nemzetiségek részére a középiskolai oktatás némely tárgyaiban adatott; ez utóbbival szemben meg nem okolható ellenmon-

[1] Minisztertanács (a császár elnöklete alatt) jegyzőkönyve 1859 nov. 3. (Ministerrat etc. 4009. sz. a. VII. pont).
[2] Minisztertanács jkönyve 859. sz. a. (id. h.).

dás volna az, hogy mikor a kormány az illető nemzetiségi nyelvet az illető területen kötelező tantárgygyá tette, gátat vessen ezen nyelv elé a közigazgatás és bíráskodás terén. Fölhozta a belügyminiszter, hogy a mit ő akar, br. Krausz igazságügyminiszter Magyarországon már 1853-ban be akarta hozni, de okos szándéka megtört Bach ellenállásán, a ki a német nyelvet mindenáron a latin nyelv helyébe akarta bevinni. »Hogy ennek a kevéssé tisztességes, oktalan eljárásnak, mondá Goluchowski, nagy része van a mai magyarországi sajnálatos viszonyok létrehozásában, azt nem hiszem, hogy valaki tagadni merje.«[1] Nem tartja hát helyesnek az elvi döntés mellőzését s a megnyugvást abban, a mit a főkormányzó hangoztat, hogy hiszen gyakorlatilag is megfelelhetnek a hatóságok annak, a mit ő a belügyminiszter elvként javasol. Hanem kívánja, hogy Magyarországon a német nyelv mellett a magyar nyelv mint országos nyelv törvényesen elismertessék, hogy magyar nyelven lehessen és kelljen tárgyalni, ítéletet kiadni, beadványt benyújtani, fönntartván a magyar nyelv mellett a tót, oláh és szerb lakosság nyelvének is a megfelelő területeken ugyanily alkalmazhatását. De magyarul és németül egész Magyarországon lehessen pörösködni, ügyködni, adminisztrálni.

Erre fölállott a nagy magyar czentralista és germanizátor Nádasdy, fölolvasta a maga javaslatát. Mereven hangoztatá a monarchia egységességének föltétlen szükségét *minden* téren és így azt is, hogy a törvénykezés nyelve az egész birodalomban csak a német legyen. Nem hirtelen, csak lépésről-lépésre kell ezt, de el kell érni. Nem a mai nemzedék, hanem gyermekeink vagy tán épen unokáink nemzedéke be fogja látni, mily óriási előny az egységes német nyelv. De persze, hogy ezt gyermekeink vagy unokáink a maga idejében beláthassák, nekünk most szilárdaknak kell lennünk. — Mint a kormányok gyöngeségének elrettentő bizonyságára hivatkozott Nádasdy az 1790/91., 1792., 1805., 1830., 1836., 1840. és 1844-diki magyar törvényekre, mint a melyek világosan mutatják, hogyan hátrált meg lassanként a kormány a magyarok nyelvi kívánságai elől, úgyhogy már 1848-ban szlávok és románok épúgy mint a magasabb műveltséggel bíró németek törvényesen kötelezve lőnek az igazságszolgáltatás terén a magyar nyelvet elfogadni. Szörnyűségnek mondá Nádasdy, hogy németek, szlá-

[1] »Dass dieses, ich wage es zu sagen, minder honette und unkluge Vorgehen im grossen Teil die dermaligen leidigen Verhältnisse Ungarns hervorgerufen habe, wird mir kaum jemand zu leugnen wagen.« U. o.

vok és románok lakta területeken az ügyvédek még most is a magyar nyelvet használják a német helyett, pedig történelmi jogosultsága, folytatá, a magyar törvénykezési nyelvre az országnak nincsen, mert 800 esztendőn keresztűl latinnyelvű ítéletek hozattak Magyarországon, s a törvények nyelve is 1840-ig a latin volt. Erdélyben 1849-ig ugyan a magyar nyelvet kényszerítették rá egy millió 300 ezer oláhra, mikor a magyarok és székelyek száma összesen csak 500.000 volt; de most tíz év óta a német nyelv lépett örökébe és nem hiszem, mondá, hogy az osztrák monarchiának érdekében állna a fönnálló német hivatalos nyelv használatán Erdélyben változtatni és ezzel egy millió 300 ezer románt megmagyarosítani.[1] Fejtegeté azután, hogy őt az idevágó panaszok Magyarországból nem hatják meg, mert a panaszkodók csak az ügyvédek s az általuk fölbujtottak, a kiknek végczélja minden német hivatalnokot kitolni Magyarországból. De különben is nézete szerint azt kimondani, hogy a magyar nyelv egész Magyarországon országos nyelvvé tétessék, a minisztertanácsnak nincs joga, egyedül csak a fölségnek.

A belügyminiszter gr. Goluchowski élénken tiltakozott gr. Nádasdy ellen és elsősorban arra figyelmeztette kollégáját, hogy nem olyanok az európai viszonyok, melyek az igazságügyminisztérium szélsőségeit magáéivá tenni engednék a kormánynak és hogy ez megtagadhassa a magyarnak mint országos nyelvnek jogát az egész régi Magyarország területén. Majd megfordítván a bot végét, a Nádasdy idézte magyar törvényekből épen a magyar nyelv históriai jogosultságát következtette s legföljebb csak arra a korlátolásra jelenté ki hajlandóságát, hogy csupán oly területeken ne bírjon a magyar nyelv országos nyelv jogával, a hol magyarok egyáltalában nem laknak... De még a germanizátor Thun is föllépett Nádasdy ellen; hangoztatta, hogy az út, a melyen ez járni akar, már tíz év óta nem vezetett czélhoz, mert a németesítés gondolatát minden nemzetiség elutasítá magától. Elismerte azonban Thun azt, hogy magyarosítani sem szabad és így egyedül helyesnek csak azt nevezheti, ha a központi hivatalok nyelve német maradna, míg az alantas hatóságoknál már a benső hivatalos nyelv gyanánt sem kellene a németet fölkényszeríteni, hanem a helyi viszonyokat kellene tekintetbe venni.

[1] Und ich glaube es nicht im Interesse der österreichischen Monarchie gelegen, an dem Bestehen der deutschen Geschäftssprache in Siebenbürgen zu rütteln und 1,300.000 Romanen zu magyarisieren — mondja Nádasdy. U. o.

Ha Thierry és Schmerling altábornagy (nem az államférfi), mint a főhadparancsnokság képviselője Nádasdy véleményét pártolták, az érthető. Meglepő ellenben, hogy Rechberg, Dessewffyékkel és Széchenyivel való ismételt értekezései után és homlokegyenest ellenkezően legutóbbi magatartásával a Nádasdyéval hasonló húrokat pengetett. Ennek alapját a maga külügyi nagynémet politikájában kell keresnünk. Tekintettel az osztrák monarchiának mint kétségtelen német nagyhatalomnak ebbeli sajátságára és hogy vele a magyar tartományok elválhatlanul vannak összekötve, különös nyomatékot kell arra helyeznie, mondá, hogy a német nyelv elterjesztése kíméléttel ugyan és föltűnés nélkül, de határozottan és következetesen munkába vétessék.[1]

Csodálhatni-e, ha ily körülmények közt Goluchowski a maga nézetével csaknem egyedül maradt s a minisztérium visszacsúszva még saját augusztusi programmja állásáról is, azt a különös határozatot hozta, hogy jelenleg Magyarországot illetőleg nem időszerű nyelvi rendszabályokkal lépni a nyilvánosság elé?...

A másik, ép oly fontos, ép oly életbevágó kérdés volt az ország közigazgatási földaraboltsága megszüntetésének, politikai integritása helyreállításának és ezzel karöltve az esetleg később behozandó országos (rendi) képviseletnek ügye. A belügyminiszter a kérdést olyképen gondolá megoldandónak, hogy a Wojvodinától eltekintve, öt helyett csak négy, a négy régi kerületnek megfelelő helytartósági osztály legyen Magyarországon, de mivel még ez a földarabolás is minden magyar ember szemében gyűlöletes, ki kellene jelenteni, hogy az országos képviselet már nem fog megosztatni, hanem csak *egy* tartományi gyűlése lesz Magyarországnak.[2] — Albrecht főherczeg azonban ennek ellene szólott. Meghagyandónak vélte az eddigi helytartóságokat, gyakorlati okokból. A változtatások ezeknél, mondá, hiú reményeket keltenének az egész ország integritásának helyreállítása felől, holott ezt Ausztria érdekei nem tanácsolják. Ép úgy nem szabad hiú reményeket nyújtani egy egységes országgyűlésre sem. Egy ily egységes országgyűlés minden korlátot áttörne és forra-

[1] ... mit Rücksicht auf die Eigenschaft der österr. Monarchie als einer unbestritten deutschen Macht, mit welcher die nichtdeutschen Kronländer untrennbar verbunden sind, einen besonderen Wert daran lege, dass für die Ausbreitung der deutschen Sprache mit aller Schonung und ohne Aufsehen zwar, aber mit Entschiedenheit und Konsequenz gewirkt werde.« U. o.

[2] Koronatanács jkönyve az 1859 október 31-diki ülésről (id. h.).

dalomra vezetne. Már a márczius előtti időkben is nehéz volt a magyar ellenzékkel bírni, pedig akkor nagyon sok konzervatív elem támogatta a kormányt. Ezek az elemek most mind ellenséges indulattal vannak a központi kormány iránt; gondolható hát, hogy mi lesz a következmény. Ellenben kis tartományi gyűlés az illető helytartóság kerületéről könnyen kezelhető; a pozsonyival, a sopronival aligha lenne baj. Aztán megvolna a kormány kezében az a hatásos eszköz, hogy nem egyszerre hívná egybe mind az öt kis tartományi gyűlést; meg aztán ha valamelyiket ellenzéki magatartása miatt föl kellene oszlatni, ez korántsem csapna akkora zajt, mint az egységes nagy magyar országgyűlés föloszlatása.

A miniszterelnök, alig hihető, rövid fölszólalásában a főherczeg mellé csatlakozott és hűségesen követte őt dárdása Thierry. Nádasdy, a lelke mélyéig feketesárga, hazafiatlan főúr, nem elégedett meg az egyszerű csatlakozással, hanem ebben az ügyben is írásos votumot olvasott föl. Addig míg az a nemzedék él, mely 48-ban élt, mondá, nem szabad egységes országgyűlésnek összegyűlni Magyarországon. Még akkor is, ha a 48-diki czenzus fölemelésével nyugodtabb elemek fölülkerekedését remélné a kormány, biztosra vehető, hogy kevés napok multán a jelenlegi hangulat befolyása alatt az országgyűlés alkotmányozó gyűléssé vedlenék át s az 1791-diki törvények mintájára tüstént fölmerülnének e kérdések: koronázás, kir. diploma, kir. eskü, Magyarország függetlensége, a törvényhozó hatalom megosztása király és országgyűlés között, rendes országgyűlések tartása, a szent koronához tartozó országok bekeblezése Magyarországba. Sőt attól tartok, folytatta Nádasdy, hogy az egybegyűlt képviselők még az 1791: III. t.-cz. értelmében kimondanák, hogy az uralkodónak 1849 június 2., vagyis trónralépte hatodik hónapjának letelte után kiadott rendeletei, mint koronázatlan királyéi, érvénytelenek. És ha Fölséged abba a szomorú helyzetbe jutna, hogy fegyveres erővel kellene szétveretnie ezt az országgyűlést, s ha ez alkalommal sikerülne is a főbb kolomposokat elfogatni: a többiek mégis telelármáznák a világot és azt hirdetnék, hogy ha már a 48-diki törvényekre semmit sem is akarna adni az uralkodó: még az 1790. és 91-diki, 1792., 1825-diki és 1836-diki törvények szerint sincs igaza. Az pedig teljességgel bizonyos, hogy az egységes magyar országgyűlés V. Ferdinánd lemondását, mint amely a rendek beleegyezése nélkül és az inaugurális diploma 5. pontja ellen történt, Magyarországon nem ismerné el jogérvényesnek. Efféle fejtegetések a helytartóságok szerinti 5 kis tartománygyűlésen is elő-

fordulhatnának ugyan, végzé Nádasdy, de ezekben a kormány mindig csak $^1/_5$ rész Magyarországgal állna szemben. Ha aztán egygyel elbánt, a többivel mind könnyebb dolga lenne; meg is lehetne velük egyezni, s mikor végre a pesti tartománygyűlésre kerülne a sor, ez már csak tompa fegyverekkel harczolna a kormány ellen!

Nádasdynak meglőn az az elégtétele, hogy a császár az öt helytartóság fönntartása mellett döntött,[1] sőt a mi több, a november 3-diki koronatanácsot egy ünnepélyes nyilatkozat fölolvastatásával kezdette meg, mely világosan mutatta, mennyire nem tudott a főkormányzó és Nádasdy mentalitásának bűvköréből még most kiszabadulni. Tekintettel a Magyarországon mutatkozó ellenzésre a kormány rendszabályai ellen — körülbelül így szól a kijelentés — és tekintettel arra a törekvésre, mely Magyarországot egy kizárólagos magyar kormány alakítása által a personalunió viszonyába akarja terelni: szükségesnek mutatkozik e veszedelmes irányzat ellen teljes határozottsággal föllépni s kerülni még a látszatát a kormány gyöngeségének vagy engedékenységének. E czélból az ország politikai közigazgatásának 5 részre való fölosztása minden körülmény közt fönntartandó.[2]

Az országgyűlésről azonban a nyilatkozat hallgatott. Ezt a hiatust Thun fölhasználva, azzal a javaslattal lépett föl, hogy a Magyarországban beállható anarchia megtörésére átmenetileg katonai diktatúra állíttassék föl; de egyszersmind a kormányprogramm kiegészítése gyanánt jelentessék ki, hogy a mint lehet, az országgyűlés össze fog hivatni s a király meg fogja magát koronáztatni. Ajánlotta aztán, hogy a kormány lépjen érintkezésbe még egyszer azokkal a magyar államférfiakkal, a kikkel nemrégiben tárgyalások folytak és igyekezzék közülük egy jóérzelmű tekintélyesebb ember támogatását megnyerni. — A ki Thun e közvetítő javaslata ellen legelőször fölszólalt,

[1] Minisztertanács jkönyve a fölség elnöklete alatt nov. 3. (4009. sz.).

[2] »Seine k. k. apost. Majestät geruhten die Ministerkonferenz mit der a. h. Erklärung zu eröffnen, dass angesichts der in Ungarn sich geltend machenden Opposition gegen die bestgemeinten Regierungsmassregeln, angesichts der Bestrebnis, Ungarn mittels einer exklusiv ungarischen Regierung nach und nach in das Verhältniss einer Personalunion zu bringen, die Notwendigkeit eintrete, diesen gefährlichen Tendenzen mit aller Entschiedenheit zu begegnen, an den angenommenen Grundprincipien festzuhalten und selbst jeden Anschein von Schwäche oder Nachgiebigkeit den Gegnern der Regierung gegenüber zu vermeiden« — mindjárt első pontja a császár elnöklete alatti minisztertértekezletnek 1859 nov. 3. (4009. sz.).

az természetesen Nádasdy volt. Nagy vehemencziával kárhoztatta, nem a katonai diktatúrát, hanem azt a kiegészítő jelentést, mert belőle a magyarok a legmesszebbmenő következtetéseket vonnák. Még nincs itt az ideje, mondá, politikai jogokat ígérni a magyaroknak! De ha egy tekintélyes, a magyaroknak kellemes államférfiút meg tudna nyerni a kormány, úgy ő szívesen visszalép és örömest enged neki helyet a minisztériumban. Erről persze már azért sem lehetett szó, mert Thunnal szemben Albrecht főherczeg Nádasdy pártjára állott, sőt azt a fontos, egész fölfogását és lényét jellemző kijelentést tette, hogy nézete szerint a régi magyar alkotmányt az 1848-iki, ezt pedig az 1849-iki események ép oly teljesen félretolták, mint a régi cseh rendi alkotmányt a fehérhegyi ütközet. Ezért ha alkotmányról lehetne szó, ez nem lehetne más, mint egy teljesen új alkotmány — persze az osztrák czentralisták értelmében.[1] — Brucknak, a pénzügyminiszternek azt a félénken előadott javaslatát, hogy legalább a megyei alkotmánynyal kellene valamit kezdeni, senkisem pártolá, és így a Goluchowski által nagy jóakarattal megkezdett és Thun által részben pártolt akczió megfeneklett. Tudjuk, hogy a hegy egeret szült és a sokak által várva-várt és remélt »reformok« a kibővített Reichsrat vagy mint Salamon Ferencz gúnyos fordítása mondá a »kikeményített« birodalmi tanács intézményében (1860 márczius 5.) lyukadtak ki.

... Mennyire elüt az egész minisztérium gondolatvilágától az öreg Windischgrätz herczeg emlékirata ugyanezekből a napokból, a melyet 1859 karácsonyán nyújtott be a fiatal császárhoz a magyar kivánalmak ügyében! ... A forradalom után, mondja a memorandum, a kormány minden hagyományt ki akart irtani Magyarországon és minden nemzeti érzést; a miniszterek a legtiszteletreméltóbb férfiakat, a kik a forradalom előtt a kormány támaszai voltak, gyűlölték s velük mint forradalmárokkal bántak, őket rendőri fölügyelet alá helyezték, sértegették. Pedig okos államférfiú soha és sehol nem állítá föl rendszer gyanánt, hogy egy országot tradíczióiban és nemzetiségében megcsúfoljon. Ha az én kezemben marad vala a kor-

[1] »Die Jahrhunderte zählende alte Verfassung — mondja a főherczeg a jkönyvben — sei durch die ephemere vom 1848, letztere aber durch die Ereignisse von 1849 ebenso vollständig beseitigt worden, wie die böhmische ständische durch die Schlacht am Weissenberge. Es kann also nur von einem völligen Neubau der Verfassung die Rede sein.« Nem érdektelen, hogy Redlich többször id. nagy műve I. 2., 190. nagy elszörnyűködéssel emeli ki a főherczeg e kijelentését.

mány rúdja, végzi bizonyos keserűséggel, de másrészt benső elégtétel hangján a rég félretolt herczeg, most nem volnának kellemetlenségei Fölségednek az országgal.[1]

Az emlékiratot megkapta Rechberg is; de mint láttuk, sem ő rá, sem az uralkodóra nem tőn semmi benyomást.

Ezeknek a miniszteri tanácskozásoknak a híre kiszivárgott. A részleteket persze jól őrizte a hivatalos titok, a végeredmény azonban ismeretes lőn. Azokat, a kik szerettek volna hinni és remélni, erős csüggedés fogta el. Lemondó fájdalommal írja az öreg Széchenyi Pál, öccséhez, Döblingbe: »Szemeim elhagynak, kezem reszket, nehezen irok, pedig annyi mondani valóm van szívemen, de nem bírom és nem is volna levélbe való.«[2] A nagy konzervatív gr. Péchy Manó meglátogatja Széchenyit és reménytelen panaszaival egész lehangolja a döblingi remetét. Majd eljő hozzá a kassai törvényszék által a protestáns kérdés miatt pörrel üldözött Zsedényi s a viszontlátás örömei után kitör belőle a keserűség, hogy a kormány lassan ugyan, de meg akarja törni és fojtani a magyart; majd Szécsen Antal panaszkodik öreg barátjának: »je suis au bout de mon latin, — mondja neki — csinálj Te valamit ha tudsz . . .«[3] És Széchenyi megkísért valamit a — mint írja — már bekövetkezett »ostromállapotban«. Odafordul Schmerlinghez, a birodalmi főtörvényszék nagytekintélyű elnökéhez, a ki őt deczember elején valószínűen a rossz politikai hírek hatása alatt Falk fölkérésére[4] meglátogatta. Széchenyi is — mint ugyanakkor a konzervatív magyar államférfiak — azt hitte, hogy az alkotmányos kormányformához ragaszkodó Schmerling támogatására az alkotmányukat visszaóhajtó magyarok, a kik valamennyien beszélgetésekben, hirlapi czikkekben és röpiratok által fennen hirdették, hogy ők nem egoisták, nem egyoldalúak, hanem az osztrák örökös tartományok számára is alkotmányos életet óhajtanak — minden körülmények közt számíthatnak. Schmerling már augusztusban érintkezésbe lépett Szécsen Antallal s értekezése reményt kelthetett a magyar konzervatívokban, minthogy Dessewffy nyomatékkal kérte Jósikát, hogy vegye figyelembe és igyekezzék »ezen okos és becsü-

[1] Windischgrätz roppant érdekes memoranduma a császárhoz 1859 decz. 25-ről, melyet másolatban beküldött decz. 27-diki levele kíséretében Rechberghez. E másolat »Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. II.«.

[2] 1860 január 6. ered. (»Széchenyi-Akten«).

[3] Széchenyi naplóbejegyzései deczember 4., 5., 15., 21.

[4] L. Falk id. m. 330.

letes emberrel összejönni.«[1] A két államférfiú csakugyan összejött. Falk előadásából tudjuk, hogy Schmerling és Jósika meg is egyeztek volna egy programm leglényegesebb pontjaiban, melynek alapján készek lettek volna közösen a kabinetbe lépni. Mit beszélt Széchenyi deczember elején Schmerlinggel; arról a napló, sajnos, nem tudósít;[2] de hogy bizonyos fokig csakugyan bízhatott benne, azt az mutatja, hogy összeköttetéseit fönntartá vele és elhatározását fia Béla révén, a kit néhány hét mulva elküldött hozzá, kérte tőle. Sajnos, csalatkoznia kellett itt is. Schmerling e néhány hét alatt végkép az osztrák alkotmányos czentralizmus eszméjének dőlt karjaiba. »Hiába, ez is csak német« — írta naplójába a kiábrándult Széchenyi.[3]

Mikor Széchenyi a barátai körében uralkodó lehangoltságot napról-napra növekedni s a politikai reakczió új kiadását erősbödni látta; mikor tapasztalni volt kénytelen, hogy az ő, épen nem vérmes reményei is letörnek, s megfeszített igyekezetének sem sikerül a fiatal uralkodót és kormányát rávezetni annak az ösvénynek csak az elejére is, a melyen tovább haladva nálánál szerencsésebb és hivatottabb kezek a nemzet és király közötti megegyezés szövetét lassanként meg fogják szőhetni: elkeseredésében egy olyan lépésre szánta magát, mely hosszú pályáján az egyedüli, nem egészen meggondoltnak mondható. Levelet vagy emlékiratot írt Palmerstonhoz és — Napoleonhoz,[4] melyek kézhezjuttatását a lelkes magyarbarát Stafford marquisné vállalta magára.[5] Mi volt e levelek vagy emlékiratok tartalma, arról nincs bővebb tudomásunk; de nemcsak szabad, hanem föl is kell tennünk Széchenyi föltétlen lojalitásáról, hogy egy betű sem volt benne, a miért a felelősséget Isten és ember előtt el nem vállalhatta volna; hogy egy gondolat sem volt benne, mely Kossuth akcziójával párhuzamos vagy azzal összemérhető volt volna. Megerősíti ezt Falk (id. műve 337. l.) előadása, a kinek Széchenyi a két levelet fölolvasta

[1] Budapesti Szemle 100. kötet 181. l. Kónyi közlése (a jegyzetben).

[2] A két óra hosszán át tartó eszmecserét Sz. még aznap este közölte Falkkal, a ki azonban id. művében (330. l.) nem tartá illetékesnek magát ezt nyilvánosságra hozni. Indokolatlan discretio!!

[3] Naplóbejegyzések 1859 decz. 2. és 1860 január 10. Schmerling október 22. után, Hübner visszavonulásakor, látta, hogy a magyarok és az alkotmányosság ideje még nem jött meg. Bevonta hát kinyújtott csápjait csigaházába. Érdekes, hogy Schmerling életének e nagyon rövid, de igen érdekes epizódjáról az irodalomban Kónyi és Falk adatain kívül mit sem találhatni.

[4] Naplóbejegyzés deczember 10-ről.

[5] Ez az a főrangú hölgy, a kiről Falk id. m. 336. szól.

s a ki emlékezete után mondja el, hogy a két levélben Széchenyi csak azt kérte, hogy a két nagyhatalom, a maguk bécsi nagykövetei útján, figyelmeztesse a fiatal császárt, épen a monarchia és az európai béke érdekében, Magyarország jogos igényei kielégítésére.

A fődolog egyébként nem is az volt, hogy Palmerstonnak írt Széchenyi. Ezt ő már barátja Loftus lord útján úgyis eléggé informálta; erről Loftus útján úgyis jól tudta, hogy az olasz kérdéstől eltekintve Palmerston a monarchia nagyhatalmi állásának, megszilárdulásának, népei kielégítésének barátja. A fődolog, a hiba a Napoleonhoz való fordulás tényében rejlett. Az izgató, intrikus, lelkiismeretlen franczia császárról föl kellett volna tennie, hogy sem a magyar nemzetnek nem barátja, a melyet esetleg csak eszközül használ föl, hogy kicsavarva mint a czitromot eldobjon, sem a monarchiának. Az ő hozzá való fordulás hát minden körülmények között haszon nélkül való a magyar nemzetre, esetleg káros a monarchiára és kompromittáló az odafordulóra.

De a levélküldés tényleg megtörtént. Deczember 7-én vitte ki magával a leveleket Széchenyi Béla Angolországba, a honnan az év végén tért meg. Rajta kívül Falk Miksa, gr. Széchenyi Gyula és Hollán Ernő voltak a titokba beavatva.[1] Nagy aggodalmakat élt át deczember utolsó napjaiban e miatt az ügy miatt a döblingi remete; mert oka volt azt hinni, hogy Bélához ez ügyben írott két levele másodikát ez nem kapta meg és ez a második, elveszettnek vélt levél »mindnyájunkat romlásba dönt«.[2] Már a legrosszabbra számított: pörbefogatásra, elítéltetésre — és kedves rokonát, Festetich Dénest föl is kérte, hogy szükség esetére vállalja el vagyona kurátori tisztét.[3] Az aggodalomnak azonban véget vetett Béla visszaérkezése; megkönnyebbülve jegyzi be naplójába az újesztendő (1860) első napján a döblingi remete, hogy nincs baj s fia mindent jól intézett el. De ez csak a levelek átadására (Stafford marquisné kezébe) értendő. Mert hogy valami hatásuk lett volna, annak semmi nyoma.[4]

... Ezekben a hónapokban föltűnően sok magyar politikus fordult meg Széchenyinél. Rendes látogatóin kívül gr. Apponyi Lajos,

[1] A napló bejegyzései deczember 7., deczember 10. és január 9.

[2] Deczember 29-diki naplóbejegyzés.

[3] Deczember 22-diki naplóbejegyzés.

[4] Merész következtetés Falktól (id. h. 337.), hogy az 1860-diki októberi fordulatra a két nagyhatalom tanácsa — e levelek alapján! — valami befolyással lett volna!

br. Balassa Antal, gr. Barkóczy, gr. Degenfeld Gusztáv, gr. Dessewffy Emil, br. Eötvös József, gr. Esterházy Móricz, gr. Hadik, br. Prónay Gábor, Tisza Kálmán, Török János, gr. Waldstein János, Zsedényi Eduárd[1] és Zsivora György egymás után ismételve is fölkereste.[2] De az osztrák elégedetlen elemek főbb képviselői is meglátogatták; mint Schmerling, aztán a már említett herczeg Liechtenstein Frigyes, sőt a függetlenségi harczunk történetéből jól ismert osztrák hadvezér gr. Schlick tábornok is, a kinek egy eredeti mondása különösen megragadta Széchenyi figyelmét. Bizony jobb lett volna, mondá a politikai viszonyokkal kibékülni nem tudó katona, ha a gőz helyett valami politikai arkánumot találtak volna föl.[3]

Azok a benyomások, melyek izgékony lelkében a monarchia legkülönbözőbb részéből hozzásereglett politikusok elbeszéléséből lerakódtak, a pátens ellen kérelmező protestáns küldöttségek merev visszautasítása az udvar és kormány részéről január havában, a Zsedényivel folyt eszmecserék, a kezdődő »konfiniálások« s a megújuló rendőri erőszakoskodásokról érkezett hírek, Szécsen Antal ismételt biztatása, hogy »faites quelque chose«, a döblingi remetét arra az elhatározásra bírták, hogy még egyszer és utoljára fölemelje szavát a nyilvánosság előtt az egész monarchiában gyűlöletessé vált rendszer megbuktatására s a magyar kiegyezés ügyének előmozdítása végett. Még egyszer és utoljára! mert a mű, a mely ez elhatározásából megszületett, csakugyan hattyúdala lőn Széchenyi háborgó lelkének. A munkához január végén kezdhetett; szerkesztése folyamán hivatkozhatott már a Times 1860 febr. 3-iki czikkére, melyet föntebb ismertettem.[4] Egészen befejezve a mű nem volt még márczius 3-án, mikor a házkutatáskor lefoglalták nála; de csak kevés hiányozhatott belőle, mert már a fogalmazványt (mely szintén megvan az elkobzott iratok közt) le is tisztáztatta; úgy a fogalmazványt mint a tisztázatot már csak röviden pár lappal be kellett volna fejeznie. Valószínű az is, hogy a tisztázaton magán a márcziusi intermezzo nélkül változtatott volna írója; mert naplója bizonyítja, hogy nem volt vele egészen megelégedve.[5] Sőt márczius elsején odaadta Kecskeméthynek

[1] Zsedényi tiszteletére nagy vacsora Széchenyinél Döblingben, naplóbejegyzés 1860 január 2.

[2] Naplóbejegyzések deczember, 1860 január és február hónapokból.

[3] Naplóbejegyzés február 28.

[4] Az első könyv IV. fejezetében.

[5] Naplóbejegyzés február 22.

azzal a kéréssel, hogy mondjon róla véleményt. »Jó szándékú, de nem jó helyen és tapintatlanul sértő irat volt, mondja Kecskeméthy, mintha égett volna a kezemben.« Szerencséjére visszavitte másnap, mert ha ő nála találták volna meg a márczius 3-iki házkutatáskor, ő neki az, mint írja és mint nagyon valószínű, biztos vesztét okozta volna.[1] Hogy Széchenyi ezt a művet, melyet joggal nevezhetnénk a Blick folytatásának, közzé akarta tenni, és ha a házmotozás közbe nem jő, Kecskeméthy jóindulatú véleménye megszívlelésével, a sértőbb kifejezések törlésével, ki is adta volna, azt nemcsak az bizonyítja, hogy a művet e czélból már letisztáztatta, hanem a kis munka elején olvasható egy passzus is erre mutat: »Kérdhetnék hát ezek után, miért engedem mégis meg magamnak ily politikaszagú tirádok közzétételét?«

A döblingi remete e hattyúdalának ezt a jellemző czímet adta: Hangzavar és vakság (Disharmonie und Blindheit. Eine Diatriebe, rhapsodisch und in Eile skizziert.)[2] Váza, gondolatmenete, minden élesség kiküszöbölésével a következő: A ki osztrák állapotokról akar írni, alig adhat megfelelőbb czímet munkájának, mint a jelen mű czíme. Mert az osztrák állam vezetőinél a vakság oly nagy foka észlelhető, a minőnek természetes következménye a nagy összevisszaság, a hangzavar. Jó tanácsnak, jóakaró nézet nyilvánításának talán épen semmi haszna sem lehet; mégis megkísérti az író egyről-másról elmondani véleményét.

Az osztrák állam hajójának kormányosai és tisztjei nem alkalmasak hivatásuk teljesítésére. A miniszterelnök és külügyér, gr. Rechberg helyzete nehéz ugyan, de érthető. Mindig diplomácziai szolgálatban a külföldön élvén, nem ismerheti a monarchia belügyeit s még kevésbé a magyar viszonyokat. Aztán ő is behódolt már annak a veszedelmes osztrák szokásnak, mely szerint csak az a hű alattvaló és jó hazafi, a ki csak kellemes dolgot mond a császárnak, ha ez még oly káros is. Mellette egy másik főkormányos, gr. Nádasdy Ferencz, a ki szép magyar neve és származása révén a magyar elemet képviselné a kormányban, de a kinek személye csak provokáczió a magyarság szemében, mert a fajához hűtlen úr gyűlöletes az egész nemzet előtt, csak hízelgő szolga, csak akadálya a kibékülésnek. E két főalakhoz simulnak a többiek a minisztertanácsban, a hol ki-ki a saját

[1] Kecskeméthy: Gr. Sz. I. utolsó évei. 116. l. A mű czímét K. nem említi; de más nem lehetett, mint a szóban forgó mű.

[2] In extenso közölve jelen kötetben.

állását félti, az uralkodót fölvilágosítani senki sem meri és a hol az álszenteskedés egy különös neme kapott lábra.

A rossz kormányzattal a nagy birodalom minden fajtájú népe elégedetlen. A németek, különösen a bécsiek, a maguk elégedetlenségének könnyűvérű szokásuk szerint szelídebb vagy durvább élczek gyártásával adnak kifejezést, melyek főleg az uralkodó ellen irányulvák. Ha a legmagasabb körök tűrik ez élczeket, ez politika náluk, mert saját bevallásuk szerint biztonsági szellentyűknek tekintik. A magyar ember azonban megszokta a korona méltóságát tisztelni; ezért nem élczel ő az író sem, hanem férfias nyiltsággal adja elő nemzete sérelmeit.

Itt a kormány nemzetiségi, pénzügyi, vallásügyi politikája fölött tart lesujtó szemlét Széchenyi; majd a hadsereg megrendült állapotáról szólván széjjeltekint és szilárd alapot a monarchia lábai alatt nem talál sehol.

Pedig volna szilárd alap: a pactum conventum, a törvények biztosította szerződés Magyarországgal; Magyarországnak törvényes jogaiba való visszahelyezése; ha illetékes helyen be tudnák látni, hogy Magyarország és a monarchia sorsa közös. Végzetes dolog hát megerősíteni a császárt a téves »Verwirkungsteoriában«, mely a debreczeni határozat büntetése akarna lenni. Ezt az ostoba theoriát tíz év óta egymás szájába szajkó módjára adják az osztrák államférfiak, a nélkül, hogy gondolkodtak volna felőle. Rechberg is beleesett ebbe a hibába. Ha gondolkodtak volna róla, be kellett volna látniok, hogy április 14. csak válasz márczius 4-re és így ez az utóbbi a bűnös. Csak tromf gyanánt következett be április 14-ike, de csak kevés túlzók, elkeseredettek részéről. Mert az igazi magyar álláspont a maga jogaihoz való ragaszkodás, a mások jogainak tiszteletbentartása mellett. És a magyar jogok azzal sem rövidülhetnek meg, hogy a császár, uralma átvételekor, nem tőn rájuk esküt, mert több jogot a császár Ferdinándtól még a cessio útján sem kaphatott, mint a mennyivel maga Ferdinánd bírt.

Ez az eltagadhatlan jogi alapelv utal az irányváltoztatás szükségére, bár nehéz is a mult hibáit beismerni. Noha az őszinte beismerés még Európa előtt is nemcsak szégyennel nem járna, hanem természetesnek és így hasznosnak tartatnék. De azonkívül a magyar nemzet nem is kíván e beismerésnél valami megszégyenítőt királyától, a kinek személye előtte szent. Azért a kölcsönös kiengesztelődés nem is nehéz, csak akarni kell. Hallgasson szívére az uralkodó és

nem bánja meg, mert szerencséjére az ész is ugyanazt parancsolja, a mit a szív sugallna.

Most az elégedetlenség az egész monarchiában általános és ezt csak a központban nem akarják belátni, a hol a mozdulatlanság politikája köti le az elméket. E tehetetlenség, ez ügyefogyottság mellett és miatt csak a császár az, a ki a bajokon segíteni tudna. A császár azonban talányszerű lény; jót akar, de ingadozik, mindig az utolsó besúgókra, a miniszterekre hallgat; talán azért, mert a környezetéhez közelálló osztrák arisztokrácziában bőven volt alkalma minél kevesebbre becsülni az emberiséget.

Fölhívja aztán Széchenyi a figyelmet a külföldi hangokra s különösen utal a Times február 3-ki czikkére. Rechbergnek — mondja — kötelessége volna ezt a levelet fölolvasni ura előtt, hogy levonja belőle az okulást. — Tiltakozik ezzel kapcsolatban Széchenyi a magyarokról hirdetett szeparatizmus vádja ellen; a magyar nemzet a monarchia fönnállását akarja, de követeli saját alkotmányát. Ha ezt visszakapja: megmentője fog lenni a monarchiának, a mely ekkor föl fog virágozni, mert a magyar alkotmányt az osztrák örökös tartományok alkotmányos élete nyomon követi.

Addig azonban nincs boldogulás, míg, legalább Magyarországgal szemben, az ököljog politikája uralkodik, a melyet Albrecht főherczeg képvisel, a ki jogokat nem ismer el. Az ököljog politikája csak addig jog, míg az ököl erős. De erős lesz-e az az ököl, ha Magyarország a végletekig elkeseredik s talán, mint óriási nemzeti indulatok kitörésénél meg szokott történni, saját vesztébe is rohan ugyan, de a dynastia számára mindenesetre elvész?

Ezt a veszedelmet nincs egy ember sem a mostani minisztériumban, a ki be tudná látni; valamennyi fél az alkotmánytól s nem meri a császárnak ajánlani; sőt ha nem félne is: akkor sem tudná, mit csináljon vele, mert egyik sem ért hozzá, egyik sem tudja, mit jelent ez a szó: alkotmány...

...Itt e pontnál a műnek oly részéhez jutottunk, a hol Széchenyi gondolatmenetének az alkalmatlan elemek eltávolítását kellene követelni, esetleg gyakorlati czélú tanácsokat adnia és művét röviden befejeznie. E helyett azonban Széchenyi (és talán ez volt a mi saját magának sem tetszett) egyet fordul és a kormánynak a magyarság vezetőelemei ellen űzött nemzetiségi és szocziális, uszító politikája bonczolásába kezd, s e kérdést sem végezvén be, befejezetlenül hagyja különben mindvégig érdekes iratát.

A művet, melynek a föntebbiekben csak száraz csontvázát vagy kihalászható gondolatmenetét adtuk, semmi kiczirkalmazott terv, semmi közjogi vagy históriai összefüggő előadás nem jellemzi; mindamellett figyelemreméltó alkotásnak kell neveznünk. Nincs benne semmi rendszer vagy szigorúan körülírt elvek alapján kidolgozott elmélet, mint pl. Eötvös föntebb idézett művében vagy akár csak Széchenyihez írott hosszú panaszos levelében; kompozícziója is laza; mindamellett a művecske elejétől végig leköti az érdeklődést s aktualitása miatt, ha megjelenik vala, bizonyosan lekötötte volna a német olvasóközönség figyelmét is.

Ennek egyik oka Széchenyi irályának itt is érvényesülő tulajdonsága: a közvetlenség, a — mondjuk — társalgásszerűség vagy beszélgetésszerűség. Mintha nem írva olvasnók a mit olvasunk, hanem mintha egyszerű, nem fontoskodó, barátságos beszélgetés közben mondaná el valaki. Még a sok közbevetett mondat, Széchenyi irályának e jellemző tulajdonsága is segít bennünket e hitben megerősíteni. Ha ez utóbbiakat illetőleg pl. a Blickben talán sok is van a jóból: ebben a rövid műben a mi van, épen elegendő.

Egy másik tulajdonsága, mely hatását növeli vala, ha megjelenik az, hogy előadásában példáival, czélzásaival teljesen hozzá tudott idomulni az osztráknémet publikum egész mentalitásához. Egy olyan magyar szól itt hozzájuk osztráknémetül, a ki az ő nyelvüket, eszükjárását, szokásaikat épen oly jól ismeri, mint saját maguk.

Főleg azonban egy harmadik ok az, mely a művecskét, ha 1860 elején napvilágot lát vala, ép oly kapóssá tette volna, mint a Blicket: a csípősség, a melylyel a politikai élet főtényezőit jellemzi és bírálja s mely itt-ott a lúgnál is maróbb, a választóvíznél is égetőbb, s egy-két helyütt gorombasággá válik. Nem kíméli a csípős szúrás, a vastag vágás az uralkodó személyét sem, a ki az írónak nem koronás királya, a kit csak négyen, anyja, hg. Schwarzenberg, gr. Grünne és br. Bach tettek meg uralkodóvá, noha tán alattvalóinak is volt volna némi beleszólásuk, a kik méltán kérdhetik, milyen homlokkal kíván tőlük engedelmességet és hűséget és van-e joga »lovagias« módon lerázni nyakából bizonyos kötelezettségek teljesítését s Nagy Péter módjára zsarnokilag uralkodni rajtok? Ezt csak az értheti meg, a ki magáról a szeméremérzetet teljesen lerázta!... De mivel a fiatal császárnál mint dei gratia adottnál távolról sem szabad kételkedni a legteljesebb mértékű tehetség birtokáról alattvalói boldogítására, jobb ha minisztereinél és környezeténél keresgélünk. Itt elsősorban gr.

Grünnének, a hű szolgának jut ki a maga »porcziója«, mint a ki szeretett urának kedvességek mondásával annyira szeretné megaranyozni életét, hogy kellemetlen dolgot még akkor sem jelentene neki, ha fölötte lángba borulna a bécsi Burg és a jó császár bennégne.

Hatalmas gorombasággal forrázza le Nádasdyt, mint a kit mindenki, a ki alaposan ismeri őt, megvet, és a ki, mint a magyarság elfajult fia, egyenes sértése nemzetének. A protestánsokat üldöző Thunról elmondja, hogy elérte azt, a mit elérni akart, mert a magyarok félnek tőle; de jegyezze meg, nem úgy mint pl. I. Napoleontól féltek az emberek, hanem mint egy veszett kutyától vagy mint egy háborodottól félünk, a ki esetleg a házat fölgyújtja fejünk fölött. A magyarfaló Rauscher bíbornok bécsi érsek és a nagy befolyású Klinkovström híres jezsuita hitszónok, mint képmutatók szintén kikapják a magukét s keserűen szól a leczke gr. Rechbergnek, a kiben Széchenyi annyira csalatkozott. Kifigurázza őt mint nagy párbajozót, mint »stenkerkedő« hírében állót s vak engedelmesség követelőt; de a kinek szétfoszlik bátorsága, ha a császárnak kellene megmondania az igazat. Ilyen az »indomptabler kleiner Graf Rechberg«! De nemcsak gyávasággal, hanem többel ennél kell őt megvádolni, ha eltitkolta volna ura előtt a Times február 3-diki számát csupa hízelgésből. Ha csakugyan ezt tette, mint mondják, akkor nem adható meg neki a becsületes férfiú epithetona, mert ez »Leiblakeira« nem illik.

Erős, nagyon erős, a mit Magyarország főkormányzójáról mond. Működése az országra valóságos kalamitás; mert csak »káplár«, nem bíró, hanem (német szójátékkal élve: Richter-Scharfrichter) bakó, a ki előtt minden jog, még a jog szó, a fogalom maga is gyűlöletes, mert ő csak »kötelességet« ismer; de persze csak mások részéről. És mikor egy ízben egy nagytekintélyű magyar férfiú beszélgetés közben az ország és a dynastia közötti szerződésekről szólt neki, a türelmetlenné vált főherczeg »mint valami pulykakakas« fölfútta magát s végre is azt vágta ki: »Ah, mit szerződések, mit jogok! Más jogczím nincs, mint az erősebb joga!«

Márczius 2-án estve, mikor Kecskeméthy a csípős művecske kéziratát visszahozta és megtette rá szerény észrevételeit, sokáig folyt közöttük a beszélgetés az ország kielégítése, fölvirágoztatása, a monarchia és a dynastia erősbítése, megmentése módjairól. Mert a nagy lelket és nagy elmét e legfőbb kérdések töltötték be s haragja vagy gúnyja korbácsütéseivel a kit sujtott, csak azért sujtotta, mert becsületes hite és meggyőződése szerint a lét vagy nemlét e problé-

máit semmibe sem vették. Bizonyos emelkedett hangulatban ringatózott Széchenyi; mert az előző napokon Zichy Edmund neki a neves hadvezér, Benedek látogatását jelentette be.[1] Benedek talán Magyarország kormányzója, Albrecht főherczeg utódja lesz, gondolta Széchenyi. Pár héttel azelőtt még attól tartott, hogy Benedek részére egy második Haynau szerepe van szánva. De nem volt joga e gondolathoz ragaszkodnia. A magyar származású katonával, sopronmegyei szűkebb földijével tán lehet katonás nyiltsággal beszélnie — s ki tudja, nem fog-e ez többet használni, mint a »Disharmonie«?...

A látogatás azonban még márczius 2-ról is elmaradt. Talán a rendőrségtől kapott intést a tábornok; mert helyette a következő napon Felsenthal jelent meg szimatoló csapatával a döblingi remeténél, minden bejelentés nélkül...

IX. FEJEZET.

Széchenyi a házkutatás után. Legutolsó naplója. Levele Thierryhez s Thierry válasza. Félhivatalos fenyegetések. Széchenyi növekvő aggodalmai az elkobzott iratok miatt. — A rendőrminiszteri és külügyminiszteri referensek véleményei az elkobzott főbb iratokról. Mitől fél Széchenyi? Kínos tépelődései. Az öngyilkosság gondolata. Nagy lelkitusák. Széchenyi letörik. Agyonlövi magát.

A házkutatás megtörténte után bizonyos keserű, de mégis pajzán kedv fogta el egy pillanatra Széchenyit. Tüstént elővett egy ízléssel bekötött vékony füzetet s márczius 3-iki kelet alatt a következőket jegyezte beléje: »Mivel ma a házmotozás alkalmával elvették a naplómat, hát egy újhoz fogok! Félnyolcztól tizenkettőig »erősen kibolháztak«. Felsenthal biztosított, hogy gyakran s minél hamarább föl fog újra keresni.«[2] Vajjon Felsenthal ez ígérete fenyegetés volt-e, mely Széchenyit megrémítse s valami vallomásfélére bírja, vagy jóakaratú figyelmeztetés, hogy visszamaradt irataiból, a mit netán ártalmasnak gondol magára lenni, eltávolítsa? azt nem dönthetjük el. Kizárva ez utóbbi föltevés nincsen, ha tudjuk azt, hogy a rendőrség műveltebb közegei rokonszenveztek politikai áldozataikkal s épen Felsenthalt is jónak látta Inkeyné denuncziálni, hogy a magyar konzervatív urak által megvesztegettette volna magát.[3]

[1] Naplóbejegyzés február 29.

[2] Széchenyi legutolsó naplója jelen kötetben, márczius 3-diki bejegyzés.

[3] Év nélkül, Inkeyné gr. Rechberghez (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. III^{c})

Széchenyi rövid visszapillantást vetett elkobzott irataira; fölsorolta őket emlékezetében s arra a megállapodásra jutott, hogy »semmit nem találtak, a mi engem kompromittálhatna, mert ilyesmim nincsen is. Magukkal vitték, a mit az osztrák sajtóról írtam, a Konfúziót (értsd a Disharmoniet), naplómat, levelemet Bélához,[1] Bánffy munkáját, a melyet vissza fogok kérni.«[2] Igaz ugyan, hogy a Disharmonie több mint csípős; keményen és kegyetlenül csapkodja a hatalom birtokosait; sőt nem kíméli az uralkodó személyét sem; de csak végig kell olvasni, mindenki látni fogja belőle a legtisztább, legönzetlenebb jóakaratot, mely úgy a dynastia, mint a monarchia javára czéloz, s az őszinte aggodalmat, melyet írójában az ezeket fenyegető veszedelem kelt. Mit csinálhatnak hát vele azért a becsületes igazmondásért? Hiszen ha pör útján nyilvánossá lesz: nem ő neki fogna-e az egész világ igazat adni?

A mi nyakát törhetné, az a nagy magyar mű, lelkének ez álmodozása, a melyet 1857-ben még akkor is csak magának írt, a mikor politikával tulajdonképen nem foglalkozott, de a melybe lelkének egész keserűségét beleöntötte, s ki-kitörő kétségbeesésében s gyűlöletté vált honfifájdalmában rettenetes szatirája kancsukájával korbácsolta meg Bachot, a gazlelkü Mefisztót, és engedelmes tanítványát a keményszívű Caesart. Igen, de ez a mű, hál' Istennek, Kiss Mártonnál van!

Egész bizonyos, hogy ezt a művet óvatosságból, elővigyázatból és épen nem másoltatás czéljából adta át Széchenyi Kiss Mártonnak. Mostohafia Zichy Géza, és fia Ödön újságolására, hogy t. i. lakásukat a Hohe Brücke mellett detektívek figyelik,[3] talán nem sokat adott Széchenyi; sőt mikor neje maga aggódva mondta el neki, hogy egy magasállású egyéntől intést kapott, hogy jó lesz férjének vigyáznia, mert újabb idő óta a rendőrség különös buzgalommal ügyel rá: még jókedvvel faggatta nejét s hatalmasan fölkaczagott, mikor kiderült, hogy az a magasállású egyén nem más, mint a jó dr. Görgen. De már a Zsedényinél eszközölt házkutatás komolyabban hatott rá s főként miután unokaöcsese Széchenyi Dénes óva inté őt a nála

[1] Nem tudjuk, mely levelét (illetőleg levele fogalmazványát) érti. A Blickről szóló veszélyes levelet azaz utasítást, mint láttuk, csak halála után találták föl iratai közt.

[2] Naplóbejegyzés márczius 3.

[3] Naplóbejegyzés deczember 7.

is okvetlen bekövetkezendő házmotozástól:[1] akkor elhatározta magát, hogy ezt az egy művet, az egyetlent, melyet iratai között nyaktörőnek tartott, eltávolítja döblingi lakásából. Igy került a kézirat Kiss Mártonhoz.

Nyugodt hangulata még másnap is tart s nagyon rossz néven veszi, mikor megtudja a megrémült Görgentől (a kit haragjában ezért egy nem épen szalonképes epithetonnal[2] illet), hogy ez féltében bizonyos nála volt leveleket és családi iratokat megsemmisített. Elég jó kedvvel fogadja családja tagjait, aztán gr. Festetich Taszilót és Györgyöt, a kik vigasztalni jöttek őt az őt ért inzultusért. Sőt a mi több, elhatározza Széchenyi, hogy a rendőrminisztert egy panaszos levéllel fölkeresi.

Ha egy öregembernek, a ki egész életét a dynastia, az állam szolgálatának és javának szentelé, fájdalmasan esik, hogy még a gyógyintézetben is, a hová tört reményeivel menekült, rendőri házkutatással háborgatják: ezt, így szól a Thierryhez csakugyan megírott levél, Excellencziád el fogja ismerni. »Mélyen lesujt, hogy megingathatlan, sziklaszilárd hűségem annyi jelei után engem izgatónak és olyannak tartanak, a ki bűnös szándékokat mozdítanék elő. Pedig ennek az esetnek kell fönnforognia, különben nem volna megokolható az a minden becsületes embert bántó rendszabály. ... De nem panaszkodom, folytatja, sőt örülök, hogy ez megtörtént, mert a mit én gondolok és érzek, annak nem szükséges a napvilágtól félnie. Tizenegy év óta vagyok ide bezárva, szobáimból sem megyek ki; idegeim annyira gyöngék, hogy a legkisebb meglepetés érverésemet elállítja. Sok lucidum intervallumom van, az igaz; de egészben véve agyam zavaros és nem vagyok képes valamely összefüggő ügyet jól nyélbe ütni. Hiszi-e Exczellencziád, hogy különben, ha t. i. nem ilyen volna állapotom, lehetséges volna távol szeretett feleségemtől, ettől az emberi alakba öltözött angyaltól, távol kedves családomtól, távol Magyarországtól, a hol engem oly sok jó ember szeret és tisztel, távol az én kedves és kellemes Nagyczenkemtől, 11 esztendőt egy tébolydában, a világtól elzárva, tulajdonképen eltemetve töltenem? Hiheti azt valaki, hogy én komédiát játszom s hogy azért kerestem fel a tébolydát, hogy innen fölfordulást és forradalmat hirdessek? Én, a jómódú, rendezett viszonyoknak örvendő családapa? . . .«

[1] Ezt egy 1860 ápr. 4-én kelt titkos államrendészeti jelentés (1932/BM. szám.) mondja a »Széchenyi-Akten« közt.

[2] Naplóbejegyzés márczius 4.

»Közel 40 esztendőt töltöttem — folytatja — nem közönséges tevékenységben. E hosszú idő alatt alig van nap, melyet föl nem jegyeztem tizenöt sűrűn irott naplóban. Sajnálom, hogy a rendőrség ezeket nem vitte el, a mint kértem. Ezeket a naplókat én a magam ellenőrzésére írtam. 12 kötetnyi művet publikáltam s még körülbelül negyven számára fekszik nálam az anyag együtt, részben brouillonokban. Ily óriás tevékenység után érthető, ha az ember, különösen ha nem tud aludni, kénytelen volna helyemben únni magát. Ennek az unalomnak a megelőzésére és elűzésére rhapsodikus dolgozatokkal próbálkoztam meg, mint a minő az a két kompoziczió, a melyet tegnap nálam lefoglaltak: Az egyik Zang úr ellen,[1] a másik mint adalék a mai osztrák viszonyok történetéhez.[2]

Exczellencziád mint lelkiismeretes ember el fogja ismerni, hogy eltekintve durva élczeimtől és bizonyos impertinencziámtól ez iratokban, belőlük programmom könnyen kihámozható: Hűség a dynastiához és az uralkodó személyéhez; hűséges ragaszkodás Magyarországhoz és az örökös tartományokkal való kapcsolathoz; kiszámított előszeretet alkotmányos formák iránt.

Semmit sem kérek, csak méltányosságot és azt, hogy Bánffy művét,[3] mely nem publikáltatásra szánt munka és nem az én tulajdonom, továbbá néhány apróságot — mint a négy üres Konfuczius és Shakespeare-karton[4] és egy kis bonbonnière — küldesse vissza. Sem megítélésemnél, sem elítéltetésemnél nem fognak e visszakért tárgyak semmit sem nyomni.

Mi szép és keresztényi dolog volna azonban, ha Exczellencziád engem, szegény ördögöt, a ki a világba nem léphetek ki, meglátogatna!

Hogy feleségemet nem ijesztették meg egy ő nála véghezviendő házkutatással, azt oly humánus és gentlemanlike dolognak tartom, a miért hálámnak és örömömnek lehetetlen kifejezést nem adnom. . .«[5]

[1] Ez a »Die Presse in Österreich« czímű értekezés.

[2] Ez a »Disharmonie«.

[3] Ez a már ismételve említett két *Résumé* a 48-diki forradalomról Magyarországon és Erdélyben.

[4] Nem lehet hát szó családi ereklyéket tartalmazó szekrénykékről, mint Zichy Antal hiszi.

[5] Sz. levele Thierryhez 1860 márczius 4. (l. egészen közölve jelen kötetben, Sz. levelei 17. sz. a.) — A levelet Thierryhez gr. Zichy Rezső, Sz. egyik derék mostohafia személyesen vitte el. A napló bejegyzése márcz. 4.

...Világosan mutatja ez a szép férfias levél, hogy megírásakor komoly aggodalmak a házkutatás következményei miatt még nem nyomták Széchenyi lelkét. Férfiasan elismeri sértő élczeit, szúrós igazmondásait s gorombaságait mint impertinencziákat. Ezekért megharagudhatnak rá, talán hivatalos rendőri megfeddéssel büntetik. De büszkén hivatkozhatik politikai hitvallására, programmjára, a mely megítélésénél latba kell hogy essék.

Bizonyos azonban az, hogy a levél elküldése után tudta csak meg Széchenyi, hogy Kiss Mártonnál is volt házmotozás és hogy a nagy magyar művet ennek útibőröndjében lefoglalta a rendőrség. A becsületes, de nem valami éles gondolkodású segédtitkár a kéziratot ide vagy azért tette, mert tán Nagyczenkre akarta vinni, vagy azt hivé, hogy itt a legbiztosabb helyen van, útiruhák, útikészségek közt, a hol titkos rejtett dolgokat senki nem keres...[1] Ez a fölfödözés azonban Széchenyi reménységét és aránylagos jókedvét egy csapással kettévágta. A rákövetkező éjen át már nem tudott aludni. Ettől a naptól kezdve éjjeleit többé nem az ágyban, hanem — gyakran egészen fölöltözve — egy karosszékben ülve töltötte s a kis álmot is, mely pilláira ránehezedett, leginkább csak azzal tudta megszerezni, hogy sört ivott, a mi — mint naplójába ismételve is bejegyzi — jót is tőn neki...[2] Mosolyogva hallgatja az elbeszélést, hogy a döblingiek véleménye szerint Görgen házában egy nagy bankócsináló kompánia nyomára jött a rendőrség; de ugyanakkor nagyon lesujtja a tudósítás, hogy Kecskeméthyt hivatalától fölfüggesztették.[3] Egyre és másra visszagondolva gyökeret vert benne az a meggyőződés, hogy összes kellemetlenségeinek és így a házkutatásnak is tulajdonkép Magyarország főkormányzója az oka, ettől indult ki minden baja.[4]

Erősen küzd lelkében két áram: Egyfelől a tiszta lelkiismeret, a melylyel csak jót akart, az absolut becsületesség, a melylyel egy hosszú életen keresztül a monarchia és hazája javára, a törvényes dynastia és a törvényes hatalom erősödésére, díszére törekedett;

[1] Széchenyi nem volt megelégedve Kiss eljárásával, mert midőn nekie Kiss a mondott okkal argumentált, azt írja naplójába, hogy »Kiss egy bölcs szamár«. (Napló márczius 11.) De nem haragudott és nem haragudhatott Kissre, mert bárhová rejtette volna is Kiss a kéziratot a lakásban, a rendőrség ráakadt volna. (Talán a padlásra vitt bőröndben nem keresték volna — talán!)

[2] Napló márczius 6. és 7. A sör nyugtató és altató hatása ismeretes.

[3] Kecskeméthy naplója 89. l. (Kiadta Rózsa M.)

[4] Sz. naplóbejegyzése márczius 5.

a hűség, a melylyel hazáján, hőn szeretett nemzetén csüggött; a tántoríthatlan kitartás, melylyel hona és nemzete érdekeit a trón és a monarchia érdekeivel mind a két fél tartós hasznára kiegyenlíteni, összhangba hozni törekedett. Másfelől a biztos tudat, hogy alacsony gondolkodású, minden más szabadabb gondolatot eltipró, egyoldalú, rövidlátású rendőrkényuralommal van dolga, a mely előtt semmi magasb eszmény nem számít, semmi igazság és igazmondás számára nincs türelem vagy engedély. Föltette, hogy Thierryék, az egész kormány, már csak álszégyenből is, már csak azért is, hogy kimutathassák, hogy nekik igazuk volt és a házkutatást joggal rendelték el, őt a végtelenig piszkálni s üldözni fogják — és úgy érezte, hogy e gyötrést, ez üldözést nem bírja ki.[1] Gyönge remény és erős kétség közt hánykódik kedélye; türelmetlenül várja Thierry látogatását vagy legalább válaszát, mely még mindig késik. De megérkezett helyette az Augsburger Allgemeine Zeitung márczius 10-diki száma, mely egy félhivatalos tudósítást hozott márczius 7. kelet alatt az ő ügyéről és a melynek minden mondatából kiérezte és kiérezhette jéghideg rosszindulatát annak a kormánynak, melynek feje nemrégiben még tanácskozásokra járt ki hozzá és véleményét kérte az osztrák és magyar érdekek méltányos kiegyenlítésének módozatai felől. Már maga a czikk bevezetése is igazságtalan és vésztjósló volt Széchenyi szemében. Mert arra fekteté a fősúlyt, hogy Széchenyi idegeit a 48-diki események megviselték, úgy, hogy Döblingben egy gyógyintézetben húzta meg magát és *ezért* nem vonatott felelősségre a 48-diki eseményekért! Úgy látszik azonban, folytatá a czikk félig gúnyosan, hogy Széchenyi megkedvelte tartózkodása helyét, mert ott maradt, noha már réges-régen teljesen ki van gyógyulva. Teljes fölépülését a legkézzelfoghatóbb módon az bizonyítja, hogy szorgalmasan és szakadatlanul résztvesz a Magyarországot egy darab óta nagy izgalomban tartó kérdések tárgyalásánál, sőt döblingi lakása gyűlőhelyévé lőn hasontörekvésű földieinek, a kik sűrűn látogatják őt és a kiket gyakran megvendégel. De a dolgok ily állása a kormány részéről tovább nem tűrhető. Ha a grófnak szüksége van a visszavonultságra, akkor az csakugyan visszavonultság legyen; de ha nincs erre szüksége, akkor lépjen ki a világ elé és vállalja el a felelősséget azért, a mit tesz a törvény előtt mint más emberfia.[2] Teljesen egybehangzott ezzel,

[1] Naplóbejegyzés márczius 9.
[2] Augsb. Allgem. Zeitung 1860 márczius 10. (70. szám).

sőt némileg fölülmulta a czikk fenyegető irányát az a párisi levél, a melyet a bécsi külügyi sajtóosztálynak sikerült a Széchenyi által szorgalmasan olvasott Timesbe elhelyezni és a mely azzal a hírrel lepte meg Széchenyi angol barátait, hogy a márcziusi házkutatásnál »nagyszerű összeesküvést eláruló irományok« lefoglalása sikerült a rendőrségnek.[1] Im, ezek a hivatalosan elhelyezett hirlapi tudósítások már egész Európának hirdetik az ő »bűnét«, semmi kétséget nem hagyván a kormány rosszakarata felől.

A döblingi remete hánykódó és méltatlankodó kedélyében jól fölszántott talajra talált hát az a levél, a melyet végre márczius 17-én hozott neki válaszul Thierrytől egy rendőrbiztos,[2] a visszakért kartonokkal és bonbonnière-rel együtt. Remélte, mondja levelében a miniszter, hogy Széchenyi márcziusi levelére személyesen élőszóval válaszolhat; de rendkívűl sok hivatalos dolga ezt nem engedi és ez az oka válasza késésének is. Végtelenül sajnálja, hogy a körülmények arra a rendszabályra vezettek, mely Széchenyit márczius 3-án háborgatta. Az udvarias rövid bevezetés után azonban a rideg rendőrfőnök szólal meg minden átmenet nélkül. »*Az Ön által évekkel ezelőtt kiválasztott menhely régen megszünt ilyen lenni.* A csaknem megszakítás nélküli, kiterjedt összeköttetés, melyet Exczellencziád, bár intra muros, a külvilággal fönntart, az az élénk és tevékeny részvétel, a melyet Exczellencziád a napi eseményeket és a legfontosb kérdéseket kíséri, a melyek ma kormányokat és népeket egyaránt foglalkoztatnak, azt bizonyítják, hogy Exczellencziád a csöndes visszavonultságról régóta lemondott. Ez a körülmény lehetetlenné tette énnekem kötelességem teljesítésétől, melyet a fönnforgó viszonyok vállaimra raknak, bármily különös tekintetek miatt továbbra is visszatartani magamat...«[3]

Széchenyit a hideg udvariassággal írt levélből *egy* mondat volt, a mi megragadta, megrázta; az a mondat, a melyet immár egy esztendővel ezelőtt gondtalanul kanyarított ki tollából Kempen fogalmazó titkára Nečašek[4] a hg. Lobkowitzhoz intézett leiratban és a melyet

[1] Kecskeméthy: Sz. I. utolsó évei, 148. l.

[2] Nem Felsenthal. Ez d. u. látogatta meg őt; de mint Sz. naplóbejegyzéséből látszik, ezzel inkább — persze óvatosan — politizált s hallgatta Felsenthal nézeteit a viszonyokról. L. a naplóbejegyzést e napról.

[3] A márczius 10-diken kelt levelet l. in extenso jelen kötetben a Sz.-hez írt levelek közt 10. sz. a.

[4] V. ö. az I. könyvben a 2. fejezetben mondottakkal.

most ugyanez a Nečašek épen olyan gondtalanúl vett át az előiratból Thierrynek szintén ő általa fogalmazott levelébe. Hogy t. i. a döblingi gyógyintézet régen megszűnt asylum — bűnösök számára való menedékhely — lenni Széchenyi számára!... Eszébe jutottak újra a Kiss Mártonnál lefoglalt nagy magyar műnek féktelen kifakadásai az uralkodó személye ellen; eszébe jutott lefoglalt naplójának az a bármi rövid, de mégis végzetes bejegyzése, mely a Napoleonhoz írott levélről szól. Amúgy is gazdag képzeletében a legkicsapongóbb színekkel festé ki mindennek következményeit. Hazaárulással, azaz országárulással, aztán felségárulással nem vádolhatja őt meg senki; de megvádolhatják fölségsértésért és a dynastia egyik-másik tagjának megsértésével, s noha a nagy mű és lefoglalt följegyzéseinek szintén efféle kategóriába eső schlagwortjai csak pro foro interno szólnak, csak leírt gondolatok és épen nem elkövetett sértések vagy tények: mégis elítéltetését vonhatják maguk után. De nem ettől az elítéltetéstől félt Széchenyi; mert ha maguknak e munkáknak, sőt Széchenyi működésének bonczolására kerül a sor: a tényleg el nem követett felségsértéssel szemben súlyosan fognak esni a mérleg serpenyőjébe a nagy mű vezérgondolata: a kiengesztelődés nemzet és uralkodó között, szándékai tisztasága, értekezései Rechberggel stb. Hanem, igenis, megtörténhetik más dolog. Azt fogják a bírák mondhatni, hogy a ki a monarchia javát lefoglalt irataiban oly nagy vehemencziával keresi, miattuk oly keserűen aggódik és mégis oly kíméletlenül, oly kegyetlenül mer és tud nyilatkozni annak a monarchiának fejéről, megszemélyesítőjéről, az az ember, bármi sok és gyakori lucidum intervalluma legyen is különben, az, mint saját maga bevallja egy ily lucidum intervallum alatt br. Thierryhez írott levelében, egészben véve mégis zavaros agyú, zavart elméjű, de mint iratai mutatják s mint nagy népszerűsége tanusítja, politikailag közveszedelmes.[1] Ezt hát el kell zárni a világtól, ennek nem egy rosszul ellenőrzött magángyógyintézetben, hanem egy szigorúan őrzött állami tébolydában van a helye.

Nem a törvényszéktől, nem a börtöntől, hanem az állami tébolydától félt Széchenyi.[2] Ez a félelem remegtette meg egész valójában és hajtá a kétségbeesés karjaiba. Erre való tekintettel írta be napló-

[1] V. ö. Kecskeméthy: Sz. I. utolsó évei, 146. és 153.

[2] Kecskeméthy idevonatkozó fejtegetésein (id. h. 153.) azt a korrektúrát kell tennünk, hogy az állami tébolyda, a melyet ő a »legszelídebb lehetőségnek« mond alanyi szempontból Sz.-re a legrettenetesebb lesz vala.

jába márczius 17-én Thierry levelének elolvasása után, hogy e levélből, az Augsburger Allgemeine Zeitung és a Times czikkeiből »látom, hogy romlásom bizonyos. Itt az idő magamat az üldözések elől egy kétségbeesett elhatározással kivonni«. Eznap gondolt először fölgyógyulása óta az öngyilkosságra...[1]

Hogy a törvényszék, ha erre kerül a sor, mint ítélt volna, azon meddő dolog gondolkodni. Nem valószínűtlen az, hogy egy politikai monstrepör elkerülése végett az ügy lebonyolítása épen abban az irányban folyik le, a mitől Széchenyi rettegett; noha ennek ellenkezőjére, a bűnvádi eljárás megindításának szándékára mutat a rendőri előnyomozások előzetes eredménye Thierry minisztériumában, a hol és azonkívül a külügyminisztérium államrendészeti, chiffre- és fordítóosztályában 5—6 hivatalnok lázas sietséggel dolgozott éjjelnappal a lefoglalt iratok kivonatolásán.

E kivonatolók között ott találjuk ismerősünket Nečašeket is, a kinek aztán, mint a rendőrminisztérium elnöki osztálya referensének, kötelessége lőn a két fő corpus delicti, a »Disharmonie« és a nagy magyar szatira tartalmáról jelentést tenni s a továbbiak felől véleményt adni. Nem érdek nélkül való dolog már most, hogy a hevenyében összeállított jelentés Széchenyi nagy magyar szatirájában épen a legerősb, az uralkodó személyére legbántóbb kifejezések fölött siklik el s inkább a másodsorban sértőeket emeli ki, de mellettük annál bővebben jegyzi ki azokat, a melyek Albrecht főherczeg, a kormányférfiak személye és a rendszer ellen irányítvák. Jóakaratból semmi esetre sem történt ez, noha, mint már láttuk, a Parainesis átolvasása rokonszenvessé tette előtte Széchenyit; hanem inkább a sietségnek kell tulajdonítanunk. Mert úgy a nagy magyar műről, mint a Disharmoniáról keményen elítélőleg szól Nečašek jelentése. Az előbbiről azt mondja, hogy az általa futólag kiemelt példák, a melyek a császárt mint Nérót, mint Robespierret tüntetik föl, csúfot űznek az uralkodóból, mint a ki Szt. Crispin példája után indulva lopott bőrrel ajándékozza meg a vargákat, vagyis a forradalmi mártírok elkobzott jószágaiból nagylelküsködik, a kit Bach egy Széchenyi által kitalált párbeszédben gúnyosan arra bátorít, hogy csárdást tánczolni, bokázni tanuljon meg a magyarok szeretete megnyeréséért stb., — mind e példák csak találomra kiragadottak, mert az egész mű hemzseg az efféle inzultusoktól. De a sokkal ártatlanabb Dishar-

[1] Naplóbejegyzés márczius 17.

monie irányát is megvetendőnek bélyegzi Nečašek. »Kétségkívül kiviláglik gr. Széchenyinek, mondja a jelentés, mély gyűlölete e munkákból a fönnálló kormányrendszer, különösen pedig Ő Felsége szentséges személye ellen. Gyalázatosabb valami, mint a nagy magyar mű, el sem képzelhető; legföljebb csak a 48-diki esztendő fékevesztett sajtótermékeivel hasonlítható össze, ha elegáns kifejezéseinek és keserű szarkazmusának veszedelmes voltával fölül nem múlja azokat.«[1]

A mi azt illeti, lehet-e a házkutatás anyaga alapján bűnvádi eljárást indítani Széchenyi ellen? hát nem tagadható, így véli Nečašek, hogy a bizonyítékok valamely haza- vagy fölségárulási mozgalomhoz való csatlakozásra a kül- vagy a belföldön elégtelenek. De a fölségsértésre a két kéziratban a bűnfenyítő törvényszék bizonyára elég alapot fog találni annál inkább, mert a kéziratok terjesztése már azért sem tagadható, mivel ezek a szerző kezéből kikerültek, már másodkézben voltak, részben lemásoltattak, a Disharmonie kinyomatásának szándéka pedig magából a műből kitetszik. »Az az ellenvetés, melyet védői bizonyára hangoztatni fognak, hogy a gróf be nem számítható, nem áll meg. Mert azt, a ki ily műveket ír, beszámíthatlannak lehetetlen tartani, és az a körülmény, hogy gr. Széchenyi önként választott lakásául egy elmegyógyintézetet, őt ellenséges tevékenységre a kormány ellen nem jogosítja föl.«[2]

A sorsnak valami különös szeszélye mutatkozik abban, hogy Széchenyi elkobzott nagy magyar művének fordítói és kivonatolói közt egy szürke hivatalnok, de nagytehetségű író ugyanabban az időben, mikor Széchenyi műve rájutott részét excerpálta, egy oly regényen dolgozott, vagy tán már készen is volt, legalább nagyjából vele, a mely lényegileg ugyanabban a »bűnben« leledzett, mint az, a melynek megtorlásától való kínos félelem miatt Széchenyi a pisztolyhoz nyúlt. Míg az álnév mögé rejtődző regényíró a hivatalos lépcsőn fokról-fokra hágott, szűk körében szellemi fönsőbbségét fölötteseivel szemben bátran éreztette[3] és később, mikor »bűne« már nyil-

[1] »Es dürfte in dieser Art kaum etwas Schändlicheres geben, als das sub 1 bezeichnete Manuskript, welches ähnlicher Erzeignissen der zügellosen Presse des Jahres 1848 gleichkommt, ja dieselben in Folge der eleganten Ausdrucksweise und des bitteren Sarcasmus an Gefährlichkeit übertrifft.« Nečašek ered. jelentése »Széchenyi-Akten«.

[2] U. a. u. o.

[3] 1866 elején azzal fenyegette vice-főnökét, Cobelli udv. tanácsost a külügy chiffre-departementjában, hogy ha nem fizetik ki neki kilátásba helyezett 108

vánossá lőn, a beállott és megszilárdult alkotmányos viszonyok közt, a kiegyezés után, mint miniszteri tanácsos lépett a jól megérdemelt nyugalomba. A nagy magyar szatira ezen egyik szürke kivonatolója a nagy nyelvismeretekkel rendelkező, már említett Prantner Ferdinánd, a külügyi chiffre-osztályhoz beosztott udvari titkár volt, a ki Leo Wolfram álnév alatt az egész Németbirodalomban és Ausztriában méltán nagy föltűnést keltett (az utóbbiból ki is tiltott) angol czímű társadalmi regényt a híres »Dissolving views«-t, melyről már jóval föntebb szó volt, írta s 1860 vége felé Hamburgban megjelentette.[1] Regényének, mely az abszolutizmus és ultramontanizmus ellen az alkotmányos államformák behozataláért és a demokrácziáért küzd, nem egy fejtegetése annyira élénken emlékeztet a Blickre, hogy lehetetlen be nem látni, hogy Prantner Széchenyi akárhány gondolatát, szúrós megjegyzését — persze szelidített formában — fölhasználta az egész kormányrendszer, rendőri mindenhatóság, a házkutatások, Grünne tábornok, sőt a császár személye ellen is. – Átvett már úgy látszik kéziratban kész regényébe a nagy magyar szatirának általa kivonatolt részeiből egy s más gondolatot, sőt Rauscher bécsi érsek jellemzése is nagyon hasonlít ahhoz, a mit a főpapról Széchenyi a szintén Prantner által hivatalból exczerpált Disharmonie-ban mond.[2]

Kevéssé érdekelne azonban bennünket Prantner és nem is volt volna érdemes vele a föntebbi pár sorban megismerkednünk, ha csak fordítója és kivonatolója volt volna Széchenyi nagy magyar szatirájának. Prantner sokkal több volt ennél. Ő a külügyminisztérium államrendészeti departementjától megbízást vőn a munkáról véleményt adni. Elképzelhetjük már most azt a belső konfliktust, a melylyel Prantnerben a hivatalnok és az író összeütközött, mikor hivatalos véleményt kellett mondania egy olyan munkáról, melynek megbírálásánál saját magát is elítéli vagy fölmenti önlelkiismerete előtt. . . . Prantner hidegen nyúlt a tollhoz; mindazt kiemelte, a mi Széchenyi

forintnyi »remuneratióját«, hát sajtó alá adja 3 év óta kész művét: Die diplomatische Polizei. — Cobelli erre azt kérdi Schweigertől: Wer kann bei einem solchen Tollkopf jótállani arról, hogy be nem váltja fenyegetését? Ki is fizették neki a remuneratiót. Az öreg »Presse« őt »Bureau-Demagog«-nak csúfolta. (Präsidial-Akten Rechberg, Fasc. V. több aktája.)

[1] A regény 1861. évszámmal ugyan, de már 1860 végén megjelent.

[2] Nem volna érdektelen thema egy irodalomtörténet-írónak Leo Wolfram regényét e szempontból a Blickkel és Széchenyi nagy magyar szatirájával meg a Disharmonieval összevetni.

ellen szól; Leo Wolfram azonban, a mennyire az udvari titkár ezt neki megengedi, Széchenyit mégis menteni, sőt megmenteni törekszik.

Pozitív tekintetben a Diatriebék[1] sorozata ez a nagy munka, ilyformán szól Prantner érdekes véleménye; benne az osztrák kormány, ennek elvei és cselekményei, úgy a bel-, mint a külpolitika szempontjából, különösen pedig Magyarországgal szemben követett politikája ellenséges és gyűlöletes bírálatnak vettetnek alá. A szerző megtámad mindenkit, a ki a rendszer hordozója, a fölségtől kezdve lefelé, vagy egyenest sértő vagy rosszakaró, szarkasztikus módon. A fölség elleni különféle kifakadások abban összpontosulnak, hogy a császár nem törvényes király, hanem trónbitorló; hogy minden alattvalója szeretetét elveszíté; hogy uralkodási rendszerének végső következménye a monarchia összeomlása; hogy szisztemájának czélja a magyarok kiirtása és hogy e czél elérésére a perfidia, az önkény, a kegyetlenség semminemű eszköze nem marad fölhasználatlanul. Az udvari főméltóságok, a miniszterek, herczeg Schwarzenberg személyétől fogva br. Hauerig, a kik Magyarország kormányzatára direkt vagy indirekt befolyással bírtak, a legdurvább kifejezésekkel illettetnek, mind képességeikre, mind egyéni jellemükre vonatkozólag, mint olyanok, a kik állásaikat a dynastia és az ország szerencsétlenségére töltik be.

A szerző által választott alakja az előadásnak, folytatja Prantner, rhapsodikus; majd dialogizáló, majd elbeszélő, majd értekező és arra nyújt bizonyságot, hogy írója mindenkor a maga szenvedélyes impresszióit követvén, *minden terv nélkül csak azért írt, hogy érzelmeinek szabad folyást engedjen.* Mert a mű publikácziója a rendszer nélkül egymásba sorolt töredékek teljes és tökéletes átdolgozását kívánná meg. — A képek, analógiák, pikáns adomák és történeti reminiszczencziák gazdagsága, melyet a szerzőnek nagy encziklopédikus műveltsége nyújt, az előadást élénkké teszik és ez a körülmény a művet, ha publikáltatnék, nagymérvben izgató hatásúvá avatná.

Ha a mű átvizsgálásának czélja volna oly helyeket keresni benne, a melyek mint fölségsértések, vagy a szerző kormányellenes érzelmeinek bizonyítékai támaszpontokat nyújtsanak egy ellene megindítandó eljárásra, föltéve mindig szerzője beszámíthatóságát, hát akkor

[1] Az ötvenes és hatvanas években nagyon divatos görög kifejezés (mely tulajdonkép »iskolát« vagy oly helyet jelent, a hol tudósok beszélgetnek s discutiálgatnak kérdéseket); ma egyszerűen értekezésnek mondanók.

azt kell mondani, hogy efajta helyek bőven találhatók benne. Ellenben az is bizonyos, hogy *negatív* tekintetben[1] a kézirat szoros átvizsgálása semmi oly eredménnyel nem járna, *a mely túlmenne gr. Széchenyi érzelmeinek és nézeteinek megállapításán* és támaszpontokat nyújthatna más egyének kompromittálására vagy *valamely államveszélyes aktív működés tervének létezésére.* Az egész előadás ellenséges indulatú a legrosszabb értelemben; de tisztán szubjektív és rezonirozó, *a szerzőből magából kiinduló és saját magára korlátolt...«*[2]

Ha már most összevetjük a rendőrminisztérium referensének véleményét, a ki legalább a fölségsértés bűntényét adva találja és Széchenyi beszámíthatóságát kétségen kívülinek mondja, a külügyminisztérium államrendőrségi departementja nagyműveltségű és tekintélyes előadójának javaslatával, a ki, valószínűen jóakaratból, a beszámíthatóságot kétségbe vonja és Széchenyi fejtegetéseiben csak érzelmei megnyilatkozását látja, e nyilatkozatokat a külvilágra való hatásaiktól teljesen izolálja, magára a szerzőre vezeti vissza, mint a hogy a homokpusztaságban fölfakadó forrásvíz rövid folyás után a homokban ismét elvész; föl szabad tennünk, hogy a bíróság Prantner okoskodását fogadja el és hogy e szerint Széchenyit nem egy monstrepör fenyegette, mely egész Európában is botrányt kelthet, az amúgy is forrongó elégedetlen Magyarország közhangulatába pedig tüzet gerjesztő csóvát dob, hanem tán az, a mitől félt és rettegett: a szigorú reklúzió egy állami tébolydában!

Széchenyi mindezt persze nem tudhatta, de gondolta és gondolhatta. Érthető hát izgatottságának naponként, sőt óránként való növekedése, melyet egyéb körülmények is többítettek. Bántotta az, hogy a megrémült Görgent, a ki Thierryhez szaladt kihallgatásra, a rendőrminiszter még maga elé sem bocsátotta. Aggodalmakat okozott neki Görgenné betegsége, a kit az izgatottság ágyba döntött és tudni sem akart Széchenyiről, a ki az asszonynál lefoglalt iratok miatt sze-

[1] Itt már Wolfram, az író beszél.

[2] »...in negativer Hinsicht die Perlustration des Manuskriptes kein, über die Konstatirung der Gesinnungen und Anschauungen des Grafen St. Széchenyi hinausreichenden Resultat in dem Sinne liefern werde, als ob aus demselben Kompromitirung anderer Personen, der Faden irgend einer Verbindung oder ein Plan zu aktivem, staatgefärlichen Vorgehen zu entnehmen wäre. — Die ganze Darstellung wie sie der Verfasser gibt, ist... rein subjectiv und raisonnierend, von ihm allein ausgehend und auf ihn beschränkt.« Prantner »Vorläufige Beurtheilung«-ja a nagy magyar szatiráról; ered. sajátk., de kelet nélkül a »Széchenyi-Akten« közt (mindenesetre Sz. halála előtti időből).

retett volna vele beszélni.[1] Izgatottá tette aztán Babarczy alezredes ismételt látogatása, a ki a házkutatás után többször is fölkereste, pedig őt a titkos rendőrség szolgálatában álló »agent provocateur«-nek mondották a döblingi remete előtt.[2] De mindenekfölött nagy hatással volt reá régi barátjának br. Jósika volt erdélyi kanczellárnak, a ki márczius 14-én gr. Waldstein Jánossal még nála ebédelt és őt vigasztalta, hirtelen betegsége és hirtelen halála. »Pótolhatatlan veszteség! — jegyzi meg naplójában a megrendült Széchenyi — teljesen össze vagyok törve!«[3]

Kis családja tagjai, szerető neje és gyermekei napról-napra igyekeznek homlokáról a redőket elsimítani; a Széchenyi-atyafiság: Gyula, Imre, Kálmán, Dénes egymásután keresik föl, rokonai, barátai, jóismerősei egymás kezébe adják az ajtókilincset, valóságos búcsújárás van nála, kiki ragaszkodását, méltatlankodását fejezi ki előtte és tehetségükhöz képest vigasztalják az öreg remetét és itt-ott sikerül is nekik egy-egy rövid órára, egy barátságos ebéd idejére vagy egy családi vacsorán kissé fölviditani őt... Most Andrássy Gyula, br. Atzél Péter, Bethlen Imre, Csáky Tivadar és Csekonicsné keresik föl őt; majd meglátogatja és részvétét fejezi ki neki a fiatal gr. Eszterházy István, menyasszonyával és leendő anyósával, a vértanuhalált halt br. Jeszenák János derék özvegyével, aztán Eszterházy Mihály, Falk Miksa, a két Festetich, György és Tasziló, Gasser professzor a szobrász, a ki az imént készült el mellszobrával s a kit Lonovicsnak, a grófnénak, öreg nénje Zsófiának (gr. Zichy Ferdinándnénak) társaságában ebédre hív meg. El-eljár hozzá dr. Gutherz, az optimista, s biztatja őt, hogy a rendőrség további háborgatásától nem kell tartania.[4] Látogatói közt van a derék Hopf, Lonovics kíséretében és egyedül is; föl-fölkeresi őt betegsége előtt Jósika; tisztelegni jő hozzá a túlzó, heves gr. Károlyi Ede; eljönnek br. Lopresti, a fiatal gr. Nákó, távoli rokona, aztán a közel rokon Pallavicini Alfonz és lelkes barátja br. Prónay; vigasztalást szeretne hozni neki a levert gr. Szécsen Antal és Waldstein János gr.; kedvencz mostohaleánya, gr.

[1] Naplóbejegyzések márczius 19., 21., 22. és 23.

[2] »Annál jobb, — jegyzi be naplójába Sz. márczius 7. — csak hazugságot ne riportirozzon.« — Márczius 14-diki látogatása után Babarczy neve mellé két felkiáltó- és egy kérdőjelet tesz Sz. — Aztán márczius 24-diki bejegyzés.

[3] Naplóbejegyzések Jósika betegségéről márczius 25., 26. és haláláról márczius 28.

[4] Márczius 18-diki naplóbejegyzés.

Wenckheim Antalné elhozza férjét s megkísérti fölviditani mostohaatyját vidám egészséges kis gyermekeivel és meglátogatja őt Wenckheim László, a kivel még a mult október havában szép politikai terveket szőtt, aztán Zichy Henrik és Zichy Edmund.[1]

De a távolból is föl-fölkeresik őt a résztvevő, az őt ért inzultuson méltatlankodó barátok levelei. Közülök különösen egy névtelen osztráké esett nagyon jól a döblingi remetének és hatott reá, persze csak futólag, fölvidámítóan. Mi nem tudjuk, de Széchenyi tudta, hogy ki az a szellemes jóbarát, a ki nem írta alá nevét, magánúton küldött levelében, csak arra hivatkozott, hogy Széchenyit legutóbb 1859 nyarán látogatta meg és figyelmeztetè őt Gervinusnak egy passzusára az angol alkotmányról írott művében.[2] Maró gúnynyal, egészen Széchenyi modorában kérdé az ismeretlen jóbarát: vajjon a rendőrség attól tart-e, hogy Széchenyi Görgen bolondjai között agitál s az elmebetegek forradalmát akarja előidézni, hogy ezek mondják meg azt, a mit a példabeszéd úgyis nekik és a gyermekeknek tulajdonít, t. i. az igazat, és ennek az igaznak a kimondásától, a hangos kikiáltásától félnek-e a bölcs kormányzók? De vigasztalódjék Széchenyi, ha ugyan vigaszra volna szüksége, azzal, hogy az efféle eljárás nem egyéb, mint sárkányfogak elültetése, melyek kikelnek és a hitvány homunkulusokon megbosszulják magukat. Mert quem deus perdere vult, prius dementat. Ez neki és sok nézettársának meggyőződése a Széchenyi ellen intézett esztelen rendőri támadásról...[3]

Látogatói, barátai előtt Széchenyi összeszedte erejét, sőt itt-ott egy-egy ebéd vagy vacsora alkalmával, mint mondám, a borús gondolatokat legyőzni látszott; esténként egy-egy sakkjátszmát eresztett meg hűséges Kiss Mártonával; vigyázott még egészségére is, a mi azt mutatja, hogy élni akart: a magyar származású dr. Sigmund bécsi egyetemi orvostanár párszor fölkereste őt e hóban, úgy látszik valami bőrbaja kezelése végett; egy alkalmatlan kis szemgyulladásfélétől hamarosan meg is szabadult Széchenyi.[4] A mindig gondos csa-

[1] A látogatók jegyzékét az utolsó napló (l. jelen kötetben) bejegyzéseiből állítottam össze.

[2] A névtelen levélíró valószínűen a Gesch. d. 19. Jdts VII. kötetének 6. fejezetére akart utalni.

[3] A levél közölve jelen kötetben, Sz.-hez írott levelek 9. sz. a.

[4] Sz. 1860-ban nem panaszkodott egészségéről. Január 5. és 14-dike közt könnyű hurutja volt ugyan, egyszer kis lázzal s derékfájással s egy-két napi rekedtséggel; de mindez oly kicsiny mértékben, hogy semmi foglalatosságától nem tar-

ládapában és jó gazdában fölmerült aztán az a kérdés, mi lesz birtokaival, vagyonával, fia Béla nagykorúságáig, ha akár pörbe fogják, akár az állami tébolydába kerül és megfosztatik önrendelkezési jogától? Előbb gr. Festetich Györgyöt óhajtá ez esetre gondnokul és kívánságára felesége tárgyalt is Festetichcsel; de aztán gr. Zichy Henrikkel, neje mostohafiával történt megállapodás és márczius 25-én ennek a számára állított ki fölhatalmazást.[1]

De a családi gondokat és biztatásokat, a baráti vigaszokat és részvétet túlkiáltja már a végkép fölizgatott idegek húrjain egy fölsivító hang. Az örökös álmatlanság, az örökös tépelődés megőrli minden erejét, megbénítja lelke-teste ruganyosságát. Csak hatalmas agyának még hatalmasabb képzelőtehetsége — ez a bámulatos fakultás, mely műveiben a szarkazmus, a gúny, a tréfa, a jókedv, a parabóla, az anekdóta, a reminiszczencziák ezerfajú töviseiből és virágaiból annyi és oly sokszerű bokrétát tudott mindig összecsokrozni — csak ez nem veszté el rugékonyságát; de sajnos, végzetes útra tévedt. Ez a fantázia festé ki lelke előtt azt a borzasztó jövőt, a melybe őt a rendőri kényuralom belé akarja kergetni... Annak az aránylag csöndes nyugalomnak és lelki egyensúlynak, mely hosszú esztendők kívánatos és örvendetes gyümölcse volt, most már vége van. A melanchólia, az életúntság, mely annyiszor jelentkezett régebben 48 előtt is nála, a lélek fenekéről előtörnek s megriadt érzésekké válnak. Az újabb erőpróbát a 48-ban aláásott idegek nem bírják ki, és a mint 48-ban a túltengő fantázia megszült egy rettenetes rögeszmét, úgy születik meg az újra vemhessé lett lázas képzelemből a második fixa idea, a melynek tényleg legalább valami magja volt, bár az övéi és barátai nem tudták, nem ismerték is.[2] Egy igaz jóbarát, a ki *mindent* tud

tóztatá őt vissza semmiben. — Január 15-től február végéig egészségileg mind jobban érzi magát; febr. 28-án ezt (a naplóban) annak tulajdonítja, hogy bor helyett sört iszik. Az egész márczius folyamán egy szóval sem panaszkodik egészsége ellen, csak azt jegyzi meg egy nap, hogy szeme gyulladt. Vajjon e miatt járt-e nála dr. Sigmund? nem tudom. Csak gyanítom, hogy valami csekély bőrbaj miatt, mert Sigmund ebben volt specialista. — E Tört. Bevezetés nem lévén polemikus czélzatú, csak röviden utalok arra, hogy a föntebbi adatok Sz. aránylagos *jó* egészségét bizonyítják élete három utolsó havában s közvetlen öngyilkossága előtt. Tehát ez adatok nem erősítik meg Falk és Kecskeméthy előadását e részben.

[1] A napló márczius 18. és 25-ről.

[2] Sz. nagy magyar szatiráját Kiss Mártonon kívül senki nem ismeré, habár egyes részleteket régebben 1857-ben barátai előtt, így többek közt Szőgyény előtt is, fölolvasott belőle.

s a ki előtt lelkét Széchenyi kiönti, tán meg tudta volna ingatni e rögeszme alapjait és ezzel mentőkötelet vetett volna a vízbemerülőnek...

»Végem óriási léptekkel közelg, — írja az új tavasz hasadása első napján naplójába, — mert ők engem a végtelenig gyötörni fognak. Ki *kell* magamat kezükből vonnom«...[1] »Menthetetlenül el vagyok veszve; végem minden pillanatban beállhat.«... Kezd az öngyilkosság gondolatával megbarátkozni, mert »nem tudja életét elviselni«. ...»Meg kell magamat semmisítenem; szomjazom a megsemmisülést« — így hangzanak napról-napra, éjjelről-éjjelre rettentő monológjai.

A Jósika halála utáni éjen már a pisztolyhoz nyúlt, de még letette a gyilkos fegyvert; haragszik önmagára, hogy »nem tud élni és nem tud meghalni sem.«[2] Pedig »el vagyok veszve« — írja márczius 31-én lelki tusájának türelmes tanujába, a vékony naplóba. Hiába minden; »nem tudom önmagamat többé megmenteni« — így hangzik április 1-én az utolsó naplóbejegyzés... Ekkor kezdődik meg kétségbeesett lelkének, nekivadult fantáziájának végső tusája az ellen a szilárd és tiszta öntudat ellen, hogy az, a mit ő akart, csak jó volt, és az ellen a jogos remény ellen, hogy a jónak győzedelmeskednie kell; birokra kél a rögeszme és a megsemmisülés vágya az élet egészséges ösztönével, azzal a mélységes szeretettel, mely őt nejéhez és gyermekeihez köti, azzal a fényes, a legmagasabb régiókba emelkedő hittel, melynek csiráit szívébe a természet ültette s nagynevű atyja szerető gondoskodással öntözgette. De ezeket a nagy erkölcsi erőket a nekiszilajodott fantázia ökölcsapásai szétrobbantják és ha a roncsolt idegszálak útjain vissza-visszatérnek is küzdeni a hatalmas ellenséggel és egy álló hétig, álmatlan éjszakákon át állják is a kegyetlen harczot a zsarnok képzelet, az üldöző rögeszme ellen: utóvégre is letörnek. Úrrá a »megsemmisülés szomja« lőn. Husvét vasárnapjára forduló éjjelen, az április 7-ke és 8-ika közti éjben, dördült el a pisztolylövés, hogy szétvesse azt az agyat, melynek minden rostja a magyar haza javára czélzó magasztos gondolatokkal volt tele; hogy megállítsa dobogásában azt a szívet, melyet csordultig töltött el a magyar faja iránti, történelmünkben példátlanul érző, fájdalmas és izzó szeretet!...

[1] Márczius 22-diki naplóbejegyzés.
[2] Naplóbejegyzések márczius 25., 26., 27., 29. és 30.

X. FEJEZET.

A Széchenyi-iratok s a »bűntársak« ügyének sorsa. A »Blick« dolgában minden vizsgálat be lesz szüntetve. Az osztrák politika újabb fordulása. Benedek és Széchenyi emlékszobra. Az októberi diploma. Minden vizsgálat be lesz szüntetve az elkobzott iratok dolgában. Legf. határozat ezek megsemmisítéséről. Széchenyi Béla tiltakozása. Az elégetendő iratokat a császár nagylelkű elhatározása menti meg; Ferencz József fennkölt gondolkodása.

Széchenyi halála után, mint föntebb az I. könyvben említettem,[1] a lakásán talált összes iratok lefoglaltattak s szigorú vizsgálatnak vettettek alá. Azt, a ki egy esetleg megindítandó perben fővádlott lett volna, egy végzetes pisztolylövés kimenté a rendőrüldözés karmai közül; de minorum gentium társvádlottak, ha úgy tetszik »bűnrészesek« vagy inkább eszközök, éltek még elegen, a kiknek vallomásából esetleg hurkot lehet készíteni azok nyakára, a kik Széchenyivel élénk politikai összeköttetésben a fönnálló rendszer megdöntésén működtek s talán részesei voltak egy a birodalom határain túlra kinyúló meg nem engedett összeesküvésszerű mozgalomnak.

Ott volt mindenekelőtt a fiatal gr. Széchenyi Béla, a ki a Blick dolgában a főinstrumentum szerepét vállalta, s a kit most már azok a mende-mondák is komolyan látszottak terhelni, a melyekre eddig a rendőrség semmit sem adott, hogy t. i. a nemzeti párt túlzó töredékének, mint láttuk, ő a trónjelöltje. Esetleg ellene lehet fordítani sarokbaszorítására még azt is, a mit róla saját édesatyja jegyzett föl, persze tréfásan, az ostoba mende-mondákra czélozva, utolsóelőtti elkobzott naplójában, hogy t. i. »Béla vissza fogja utasítani Hungáriának az ő koronáját«.[2] De ha e tökéletlenségeket mellőzné is a rendőrminisztérium s ha nem bizonyulna is valónak, a mit a magyarországi hermandad bizalmas ügynökei több oldalról is jelentettek, hogy t. i. az országban huszas nagyságú ezüstpénzek merültek föl, egyik oldalán Magyarország czímerével, a másikon pedig egy fiatalember fejével s V. Béla köriratttal:[3] van olyan komolyabb gyanu nyoma is

[1] L. I. k. 5. fejezet.

[2] Napló 1859 okt. 5-diki bejegyzés.

[3] Még 1860 deczember 22-dikén is sürgeti a rendőrminisztérium *G.* és *S.* jelű konfidenseit, hogy ezekből az ezüstpénzekből pár példányt okvetlenül küldjenek be. (Államrend. — BM. — iratok 8420. sz. 1860-ból). E pénzeknek sehol semmi nyomára nem akadtam. A M. Nemz. Múzeum éremtára (mit velem dr. Alföldy tisztelt kollégám volt szíves közölni) szintén nem tud róla.

ellene, a mi latba esik. A szombathelyi megyefőnökség tudósítása szerint ugyanis az ország nyugati részeiben a fiatal grófnak, »akár békés úton lesz, akár erőszakosan«, a nádorság a nemzeti párt részéről fölajánltatott volna. Még reálisabb vádalappal biztatott aztán az, ha sikerül kivallatni, miért jár Széchenyi Béla gróf Zsigray Fülöphöz, a kinél eddig még soha nem tőn látogatást, épen most, mikor Zsigray a maga sógorát, felesége bátyját, gr. St-Marsan brüsszeli szárd követet látogatóba várja.[1]

A másik bűnös eszköz Görgen személyében kínálkozott a rendőrségnek. Azért, hogy mint intézettulajdonos és intézetorvos nem vigyázott eléggé pácziensére és gondatlanságával lehetővé tette, hogy ez lőfegyvereket tartson s öngyilkossá legyen és így a kormány az ország és a külföld előtt kellemetlen helyzetbe kerüljön, már meg is indult ellene a vizsgálat. De ez más oldala a dolognak. Őt mint bűntársat is felelősségre lehet vonni, mert Széchenyi politikai törekvései megakadályoztathattak volna, ha Görgen, mint igérte is, kötelességét teljesíti vala, a helyett hogy Széchenyi Blickjének és czikkeinek rejtegetésével előmozdítja azokat.

Itt van aztán Kecskeméthy, a ki ellen a fegyelmi vizsgálat ugyan már[2] megindult, de a ki nemcsak Görgen állítása, hanem az igazságügyminisztérium meggyőződése szerint is, mint föntebb láttuk, jobb keze volt Széchenyinek irodalmi izgatásainál.

Majdnem ugyanazon mérték alá vette a rendőrség Hollán Ernőt is Széchenyivel való sűrűbb összeköttetései és a róla mint vasmegyei nagy izgatóról beküldött jelentések miatt. Persze hogy megtagadták tőle elkobzott kis jegyzőkönyvének kiadását, a melyért ismételve folyamodott; hátha ez a könyvecske világos bizonyítéka Széchenyivel való »titkos« érintkezésének is? Sőt ha kisülne a vizsgálat folyamán, hogy a jegyzőkönyvecske semmi vádra nem is szolgálhat alapul, még akkor is jó lesz, vélte a rendőrség, Damokles-kard gyanánt Hollán feje fölött tartani, míg talán olyast vall, a minek hasznát lehetne venni.[3]

[1] A megyefőnök titkos jelentése Benedekhez és Benedek közlése Thierryhez 1860 június 7. (Államrend. — BM. — iratok 4122. sz.).

[2] Kecskeméthy naplója 91. és köv. (kiadta Rózsa) és K. műve Sz. I. utolsó éveiről idevágó részletei.

[3] Nagyon jellemző egy bizalmas jelentés 1860 april 4-ről: »Es dürfte daher von Wichtigkeit sein, Hollán wegen dessen Tagebuchs *nicht* zu befragen, dasselbe aber auch *nicht* zurückzustellen, denn auf diese Weise bliebe die ganze Parthei in Unruhe, nicht wissend, in wie weit die Regierung Kenntniss der Fäden besitze.« Államrend. BM. irat 1932. sz. a. (A »Széchenyi-Akten« közt.)

Továbbá itt van gr. Zichy Géza, Széchenyi mostohafia, bizalmasa és segítője, a kit nemcsak a nála talált tiltott röpiratok kompromittáltak, hanem a kinek vallatására és vallomására Széchenyi halála után kettős szükség lehet. Ha már most tekintetbe vétetik, hogy e vizsgálatok és vallatások az elhalt fővádlott egyik-másik barátjáról vagy távolabbi ismerőseiről is napfényre hozhatnak olyasmit, a mit eddigelé a rendőrség csak sejdített, sőt a mit még sejdítenie sem lehetett: akkor a legszebb kilátások nyílnak Thierry számára bebizonyítani, mennyire szívén viseli ő császári ura és a birodalom érdekeit.

De e »szép kilátások« mondhatni naponként homályosultak és sötétedtek... Nehezen és csikorogva, mint a rozsdás vasajtó sarka, de mégis fordulni kezdtek a viszonyok a monarchiában. Más, az eddigi tramontánánál enyhébb szelek kezdettek fujdogálni. Már a Széchenyinél tartott márcziusi házkutatást követő harmadnapon, márczius 5-én megjelent a birodalmi tanács kiegészítéséről szóló császári rendelet, mely ennek a testületnek bizonyos alkotmányosoknak látszó jogok durványait biztosítá az állami háztartás költségvetésének megbírálása körül, a mi embriója lőn a nemsokára bekövetkező alkotmányosabb kormányzásnak s néhány magyar kitünőséget arra bírt, hogy a tanácsba való kineveztetését, Szögyényt pedig, hogy benne az alelnöki tisztet elfogadja.[1] A hónap végén aztán megkezdődtek a minisztertanácsban leginkább a fiatal császár elnöklete alatt és irányítása mellett azok az értekezletek, melyek főként a magyaroknak adandó kedvezményeket vitatták meg.[2]

Ezek a kedvezmények a magyarországi rendi képviselet kérdésére és a közigazgatási szervezet megfelelő megváltoztatására, meg a protestáns ügyre terjedtek ki. A rendkívül mozgalmas, sokszor drámai elevenségű értekezleteken különösen fontos az az ismét szőnyegre került, a körül forgó nagy vita volt: vajjon az öt részre szakított Magyarország közigazgatásilag egyesíttessék-e, a mint a magyarság

[1] Rechberg a császárhoz 1860 márcz. 5. (Vorträge). — V. ö. Kónyi: Deák Ferencz beszédei, (2. kiad.) II. 461. és Szőgyény itt is igen becses emlékiratai II. kötetének idevágó érdekes fejezetét.

[2] Legelsősorban a márczius 30-diki, ápril 2. és 19-diki minisztertanácskozások (a császár elnöklete alatt) jönnek tekintetbe itt (Ministerrat und Ministerkonf. jegyzőkönyvei 1140. illetőleg 1188. és 1345. számok alatt). A roppant érdekes, elsőrangú fontossággal bíró tanácskozások részleteibe nincs helye itt belemennem. De némelyeket megtalálunk Jos. Redlich többször idézett terjedelmes műve I. kötete első részében.

kívánja, és hogy ennek megfelelően a rendi képviselet is egységes, azaz csak egy rendi országgyűlés legyen? vagy az öt adminisztratív részre osztás tovább is fönmaradjon és ehhez képest öt rendi tartománygyűlés hivassék össze Magyarországon? vagy végre legalább a Wojvodinának maradjon meg külön közigazgatása és legyen külön tartománygyűlése, ha az ország egyéb részei mindkét irányban egyesíttetnének? Nem érdektelen tudnunk, hogy az egységes magyar országgyűlés elleni és öt tartománygyűlés melletti párt vezetője a népes koronatanácsokban ép úgy mint az elmult hónapok alatt megint csak az egyetlen magyar miniszter gr. Nádasdy Ferencz volt, a ki körmönfont okokkal védte eddigi makacs fölfogását, főként arra a beállható veszélyre tévén figyelmessé az uralkodót, hogy az egységes országgyűlés forradalmi álláspontra fog átsiklani. Őt támogatták a koronatanácsban Rajner főherczeg a birodalmi tanács elnöke, azután Rechberg, a miniszterelnök és hűséges dárdása Thierry. Br. Bruck közvetítő és halogató állást foglalt el; Thun már az egységes magyar országgyűlésre szavazott bizonyos föltételek mellett; míg Goluchowski behatóan és bő okokkal támogatta a magyar egységesítést úgy adminisztratív téren, mint az országgyűlés kérdésében. A császárra azonban, a ki a Wojvodina különállásának föltétele mellett időközben, különféle befolyások és valószínűleg nem utolsó sorban a boldogult Széchenyi intéseinek súlya alatt, az öt magyarországi helytartó-osztály egybevonására és az egységes magyar rendi országgyűlésre hajlott, legélénkebben hatott Benedek tábornoknak az a katonás kijelentése, hogy ha a kormány rendi képviseletet akar adni Magyarországnak, ezt úgy kell tenni, hogy az országot megnyugtassa, a mit az ötfelé osztás meghagyásával semmi esetre sem lehet elérni. Az uralkodó hát Goluchowski és Benedek véleménye értelmében döntött.

Hogy ezekben a koronatanácsokban Benedek is megjelent s férfias föllépésével oly döntő szerepet játszott, annak megvan a maga oka. Benedek föltűnése Albrecht főherczeg csillagának elhalványulását jelenté. A főherczeg teljes és becsületes meggyőződéssel ragaszkodott most is politikai nézetei két sarkkövéhez: az uralkodói hatalom korlátlanul absolut voltához és a birodalmi egységnek szigorúan czentralisztikus rendszeréhez. Ő csak ezekben látta a monarchia üdvét biztosítottnak, főként az olasz háború következményei és a magyar emigráczió viselkedése miatt. Nem jó szemmel nézte azokat az újabb áramlatokat, a melyek a kormány kebelén belől e két sarokkő

által megjelölt szilárd pontoktól bármi csekély mértékben eltértek. Ő, a ki a régi Kübeck-Schwarzenberg-Bach-féle rendszer főpaladinjának, Magyarországon pedig legfőbb és első képviselőjének tartotta magát, nem akarta a meggyőződésétől eltérő új irányt képviselni Magyarországon. Ezen igazi főok mellett bántotta aztán az is, hogy mikor ő komolyan vette azt a föntebb említettük császári elhatározást, a mely neki kötelességévé tette a forrongó Magyarországon az elégedetlenség szítogatói ellen rendkívüli meghatalmazása alapján a legszigorúbban föllépni; kemény ugyan, de szerinte czélravezető és üdvös rendszabályai épen ugyanazon minisztériumban, és pedig a legbuzgóbb absolutista és czentralista miniszter, gr. Nádasdy részéről ütköztek erős akadályba, a melyen meg is törtek. Körülbelől száz olyan egyént szemeltek már ki a magyarországi katonai és rendőrhatóságok, a kiket mint szitogatókat csehországi várakba kellett volna nem fogságra vetni, hanem internálni. Nádasdy ezt törvénytelen eljárásnak bélyegzé, az illetők ellen előbb rendes vizsgálatot és törvényes elmarasztalást akart látni; nézetével az uralkodót a maga részére vonta s a tömeges »konfiniálás« elmaradt.[1] Ez a körülmény is sietteté a főherczeget elhatározása megérlelésében, de a főok, mint mondám, nézeteihez, elveihez való törhetlen ragaszkodása volt. Benyújtá hát lemondó kérvényét, arra hivatkozván, hogy lehetetlen azokat a jelentékeny elvi és gyakorlati változtatásokat, a melyek a kormány irányváltoztatásának okvetlenül beálló következményei lesznek, Magyarországon épen ő nekie vinnie keresztül, a kinek a hivatása és megbízása éveken át eddig épen ily elvek és változások ellensúlyozásában állott, a mint másrészt lehetetlen a dynastia egy tagjára bízni azokat az erőszakos rendőri intézkedéseket, a melyekre nézete szerint okvetlenül rá fog kerülni a sor, a mint az új irány beálló fejleményeit később megakadályozni látná szükségesnek a kormány, — a mit a főherczeg biztosra vett.[2]

A lemondást az uralkodó elfogadta. A főherczeg még egyelőre Budán maradt, de kiszemelt utódja Benedek Lajos már részt vőn a fentebb említett koronatanácsokban.

Az április 19-ki császári pátens volt Benedeknek mint Magyarország új főkormányzójának hozománya: megszünteté az öt hely-

[1] A márczius 18-diki miniszteri értekezlet jkönyve. (U. o. 968. sz. a.)

[2] A roppant érdekes, férfias és a főherczegnek — ha mégúgy nem osztjuk is nézeteit — csak becsületére váló lemondólevél 1860 márczius 22. Budán kelt. (Secreta des Kabinetsarchivs.)

tartóságot, tehát visszaállítá, a Wojvodinán kívül, az ország adminisztratív egységét, kijelenté, hogy a megyék is vissza fognak állíttatni és kilátásba helyezte az egységes magyar országgyűlést...

Nem lehet itt szándékom azt fejtegetni, mért nem elégíték ki már ekkor az országot ezek az engedmények. Csak arra utalok, hogy Benedek viselkedése sokakban nagy rokonszenvet és nagy reményeket keltett s különösen általános megelégedést szült, hogy az ő közbenjárására megszüntettek azok a pörök és vizsgálatok is, a melyek a protestánsok egyházi és világi vezetőférfiai ellen a protestáns pátens miatti tiltakozások és izgatások ügyében folyamatban voltak.

Ezeknek a megváltozott viszonyoknak a Széchenyi-ügyre befolyással kellett bírniok.

De fölmerült még egy másik nagyfontosságú tényező is a Széchenyi-ügygyel kapcsolatos vizsgálatok sorsa irányításánál: az az elemi erővel megnyilatkozó kegyelet, melylyel a legnagyobb és leghívebb magyar emlékét széles e hazában mindenütt, világi és egyházi gyászünnepélyekkel és rekviemekkel siratták és ünnepelték.[1]

Bizonyára nem magyar érzés, hanem politikai tapintat volt az új kormányzótól, hogy Pestre érkezése után alig egy hét mulva azon az ünnepélyes rekviemen, melyet alapítója emlékének a Magyar Tudományos Akadémia április 30-án a belvárosi plébániatemplomban rendezett, ő is megjelent. Még inkább mutatja tapintatosságát az az álláspont, melyet a fővárosban megindult mozgalommal szemben a Széchenyinek emelendő szobor ügyében elfoglalt. — Megható, és tán őt is meghatotta, az a pietás, a melyet Széchenyi emléke iránt országszerte volt alkalma tapasztalni; midőn, hogy csak egy jellemző példát említsek, tudomására jutott, a mit a pozsonyi tanulóifjúság vallás- és nemzetiségi különbség nélkül, katolikusok, protestánsok és zsidók, magyarok, németek és tótok, cselekedtek. A derék ifjak kimentek titokban egy közeli erdős hegyre, ott kövekből és kavicsokból egy pyramist emeltek s rája egy táblácskát szögeztek, melyre egyedüli fölirat gyanánt Széchenyi halála napja volt fölírva.[2] Ez volt az első Széchenyi-emlék Magyarországon!

Részint hogy a közvéleményt a kormány jószándékai iránt jobbra

[1] L. a gr. Széchenyi Béla kiadta (Bpest 1885) ívrétű »Széchenyi-gyászt«, a requiemekről és gyászünnepélyekről való programmok, értesítések stb. érdekes gyűjteményét.

[2] Thierry jelentése a császárhoz 1860 június 10. (Gendarm.-Depart. iratai 351. sz. 1860-ból).

hangolja, részint hogy a Széchenyi-szobor ügyével netán kapcsolatba hozható izgatásoknak elejét vegye, egy merész tervvel, mely bármi volt is indítéka, becsületére válik, Bécsbe sietett. Itt egy a császár elnöklete alatt tartott minisztertanácsban azzal az indítvánnyal lépett fel Benedek, hogy a szoborügyet maga a kormány vegye kezébe és állíttasson emlékszobrot Széchenyinek az országos alap terhére! . . . A miniszterek — és nem a császár! — a gondolattól meghökkentek. A zavarba jött miniszterelnök Rechberg azzal vélte a kérdést elnyomni, hogy öngyilkosnak szobrot emelni csak akkor lehetne, ha beszámíthatlansága törvényszékileg meg lenne állapítva. Nádasdy, a kinek jó oka volt Széchenyi ellen különösen a döblingi remete kézirati elkobzott utolsó műve a Disharmonie, aztán meg a nagy magyar szatira miatt neheztelni, mert az ő személyét a két mű, mint föntebb láttuk, különös kegyetlenséggel korbácsolta, két kézzel ragadta meg és bővíté ki Rechberg ellenargumentumát. A legnagyobb mértékben visszatetszőnek jelenté ki, hogy »keresztény« birodalom kormánya tehessen ilyesmit! De e mellett utalt Nádasdy a Blickre is, a melyért, mint mondá, Széchenyi mint fölségsértő vizsgálat alá kerülhetett volna s beszéde hevében fölszólítá Benedeket, hogy elébb olvassa el azt a gyalázkodó könyvet, a mely a többi közt pl. I. Ferencz császárt többszörös esküszegéssel vádolja, és csak azután, ha elolvasta, gondolja meg, hogy egy ilyen gyalázó irat szerzőjének emeltethet-e a mostan uralkodó fölség emlékszobrot és egy szintre állíthatja-e őt Károly főherczeggel? . . .[1] Széchenyinek vannak ugyan érdemei, végezé Nádasdy, Magyarország kereskedelme és ipara, nem azonban a monarchia és az uralkodóház körül, mert az ő ellenzéki szereplése csak előmozdítá a 48-diki forradalmat.

Fölötte érdekes, hogy Nádasdy támadásával Goluchowski bátran szembeszállott, a Blick kérdésére nemcsak semmi súlyt nem fektetett, hanem azt feszegetni politikátlannak mondá: mert szerzője nincsen nyilvánságosan megállapítva. A fő az, mondá, hogy minden szoboragitácziónak eleje vétessék, nehogy minden magyar megye külön-külön emlékdombot, emlékhalmot emeljen és a mozgalom Galicziába is áthasson. Ezért pártolá Benedek indítványát, mely azonban gr. Thun közvetítő javaslatának elfogadásával megbukott. A kul-

[1] I. Napoleon e méltán hírneves ellenlábasának épen ekkor emelték és május 22-dikén leplezték le nagy ünnepélyességek közt igen szép lovasszobrát a bécsi Burg külső udvarán.

tuszminiszter javaslata odaszólt, hogy egy Pesten alakítandó szoborbizottságnak engedtessék meg a gyűjtés, de csak *egy* emlékműre...[1]

A magyarországi Széchenyi-ünnepélyekből, Benedek eljárásából, szoborjavaslatából, abból, a mit e nevezetes miniszteri értekezleten Goluchowski a Blick szerzőségéről mondott, legelső sorban pedig a császár magatartásából tanulhattak Thierry is, Nádasdy is — és tanultak is. Néhány hét mulva az utóbbitól egy nagyon jellemző és nagyfontosságú előterjesztés került a császár kabinetjébe a Blickkel összefüggő vizsgálatok kérdésében.

Ez a könyv — körülbelül ez az előterjesztés gondolatmenete — a Bach miniszter ellen írott szenvedélyes pamflet alakjában akar föltűnni, de tulajdonkép fölségsértés; izzó magyar patriotizmus álarcza alatt gyűlölet magvait hinti szét az uralkodóház, a kormány és a németség ellen, s hatása kiszámíthatlan lenne, ha bombasztikus stilje és bőbeszédű összevisszasága miatt igen sok olvasójának nem volna megemészthetetlen. Szerzője kétségtelenül az elhalt Széchenyi, a kinek a könyv kinyomatására fiához intézett utasítását 1858 november 20-ról irományai közt halála után megtalálta a rendőrség. A szerző meghalt, de fia Béla kétségtelenül bűntársa s a további vizsgálat valószínűen másik fia és mostohafia gr. Zichy Géza bűnrészességét is megállapítaná Kecskeméthy Aurél rendőrbiztosé mellett. Ha ezek ellen bűnfenyítő eljárás indíttatnék meg, akkor a főállamügyész véleménye szerint a közfigyelem a lehető legnagyobb mértékben ráirányíttatnék erre a könyvre, úgy a bel-, mint a külföldön, a mi épenséggel nem kívánatos. De másrészt maga a pör is aggodalmas mértékben fokozná az amúgy is nagyon izgult hangulatot Magyarországon, a hol épen most gr. Széchenyi Istvánnak mint hazafinak és mint mártírnak emlékét dicsfénynyel övezik körül.

Ezek az okok, folytatja Nádasdy előterjesztésében, és az a körülmény, hogy a főbűnös már nem vonható felelősségre, fiainál pedig az atyai hatalom hatása és nagy fiatalságuk egyaránt enyhítő körülmények, arra a kérésre indítanak, hogy a »sárgakönyv« nyomtatásánál és terjesztésénél résztvett egyének ellen a büntető eljárás *ne* rendeltessék el.[2]

[1] Minisztertanács a császár elnöklete alatt május 9. (Ministerrat etc. 1538. sz. a.). Redlichet kutatásai alkalmából annyira meglepte Benedek e javaslata, hogy — noha művéhez ennek semmi köze — bőven excerpálja id. m. I. 2. rész 196—197. lapokon.

[2] Nádasdy a fölséghez 1860 május 25. L. jelen köt. *Függelék* 26. sz. alatt.

A kérést a fölség teljesíté és ezzel a Blick ügye teljesen ki lőn kapcsolva az elkobzott iratok vizsgálatánál netán fölmerülhető rendőri vagy bűnügyek komplexumából.

De néhány hónap mulva még egy újabb, elhatározó lépés történt az engedékenység mezején.

Abban a mértékben, a mint a konzervatívok befolyása növekedett s a fiatal császár lelkében szélesebb ösvényt kezdett a nemzettel való kibékülés vágya nyitni, mérlegelni kezdették azt is, vajjon czélszerű-e, politikus dolog-e a Széchenyi elkobzott iratai további vizsgálata és a vizsgálat eredménye alapján esetleg felelősségre vonása talán olyanoknak, a kik Széchenyi barátai és elvbarátai sorába tartoztak s a kiknek politikai befolyása az udvarnál emelkedőben van? És czélszerű dolog-e a vizsgálat függőbentartásával örökös izgatottságban hagyni az egész magyar közvéleményt?...[1] És a míg Thierryék e kérdéseken tünődtek: beállott a nagy fordulat, az októberi diploma aerája. A magyar és osztrák konzervatív elemek — az előbbiek között ép azok is, a kikkel párhuzamosan igyekezett Széchenyi az abszolutizmus és birodalmi központosítás jegét megtörni, uralomra jutottak. A Széchenyi-iratok további vizsgálatának ügyéről hát többé szó sem lehetett. Ezt egyszersmindenkorra le kellett venni a napirendről.

Ebben az értelemben járt el a dicstelenül megbukott Thierry utóda a rendőrminiszteri zsöllyében, br. Mecséry altábornagy, mikor 1860 november 27-én előterjesztést intézett a fölséghez.

A Széchenyinél tartott házkutatás elrendelésére — mondja az új rendőrminiszter[2] — az előbbi kormányt a legkülönfélébb okok bírták: Széchenyi sűrű érintkezése a kormány ellenségeivel, kiterjedt levelezése, az a gyanu, hogy az irodalom terén subversiv tevékenységet fejt ki, végre az a félreismerhetetlen befolyás, melyet a mind fenyegetőbbé váló magyarországi mozgalmakra gyakorolt. Az az irományanyag, mely ez alkalommal Széchenyinél és titkáránál elkoboztatott, mind minőségére, mind mennyiségére jelentékeny. Benne talált darabok kétségtelen bizonyítékát szolgáltatták annak, hogy gr. Széchenyi István a magyar alkotmány kérdését illetőleg

[1] E tekintetben különösen fontos Thierrynek hosszú átirata 1860 június 21-ről gr. Nádasdyhoz, mely ezzel a kérdéssel, a magyar közvéleménynek e miatti izgatott voltával behatóan foglalkozik (Államrend. — BM. — iratok 3238. sz.).

[2] B. Mecséry előterjesztése a császárhoz 1860 nov. 17. (l. jelen kötetben *Függelék* 27. sz. a.).

ugyan az 1848 előtti alkotmány alapján állott és az in integrum restitutiót tartá az egyedüli alkalmas eszköznek rendezett viszonyok elérésére és így nem munkálkodott Magyarországnak az osztrák összmonarchiától való elszakításán ; de mondott iránya mellett is nemcsak égő gyűlölettől vezetteté magát a fönnállott kormány közegei ellen, hanem nem átallotta Fölséged legmagasabb személyét is megtámadni s Fölségednek a magyar trónra való jogát különféle szofizmák és hamis hipotézisok segélyével kétségbevonni.

Különösen figyelemreméltó — folytatta Mecséry — az a Széchenyi kezével írott sok száz oldalra terjedő nagy magyar kézirat, mely titkáránál Kiss Mártonnál találtatott. Ezt a kéziratot másnak nem lehet minősíteni, mint a leghevesb támadások és kirohanások konglomerátumának az osztrák kormány, Fölséged legmagasabb személye, a legmagasb császári ház tagjai s a legfőbb államférfiak ellen, a kik az állam kormányzatára befolyást gyakorolnak, valamint a kormány által követett rendszer ellen úgy a bel-, mint a külpolitikát, főkép azonban Magyarországot illetőleg. Az alak, melybe e kirohanások öltöztettek, olyan, a mely az előadást rendkívül élénkké teszi, s a kézirat, közzététele esetére, a legnagyobb mértékben izgató hatású lett volna.

Nem kevésbé ítélendő el Széchenyi egy másik munkája, — folytatja az előterjesztés — melynek czíme : Hangzavar és vakság, s mely szintén az 1859-ben fönnállott kormány ellen harczol, a kormányformát magát törvénytelennek mondja s Fölséged megszentelt személyét, az uralkodóház tagjait, nemkülönben a legmagasb állású férfiakat gyalázza. Ugyanez az érzelemvilág nyilatkozik meg Széchenyi egyéb lefoglalt följegyzéseiben és fogalmazványaiban is. De gyanus összeköttetések szálai is találhatók a külfölddel, így különösen egy Smith nevű londoni egyénnel való levelezés arra mutat, hogy Széchenyi a szerzője vagy legalább is a megrendelője a Blick czímű könyvnek.

A bűnfenyítő vizsgálat elrendelése ez iratok alapján Széchenyi ellen annál inkább igazolható volt volna, mennyivel bizonyosabb az, hogy beszámíthatóságát kétségbevonni nem lehetett. Széchenyi azonban öngyilkos lőn. Halála után a lakásán a törvényszék ismét sok iratot foglalt le. De a halál nagy feltűnést keltett és a kormány ellen minden módon kihasználtatott. A kormány gonoszindulatú ellenségei az öngyilkosságot az előző rendőri házkutatással hozták kapcsolatba és mint ezen szerintük teljesen igazolatlan rendszabály sajnálatos

következményét tüntették föl, noha a lefoglalt iratok világosan kimutatták, hogy a házkutatás nagyon is helyénvaló intézkedés volt.

Mivel azonban a jelen politikai viszonyok azt tanácsolják, hogy a kedélyek lecsillapítása szem elől nem tévesztendő s Széchenyi hozzátartozóinak és sok barátjának megnyugtatása már azért is kívánatos, mert ezek lesznek hivatva az október 20-diki legfelsőbb leiratban jelzett császári szándékokat végrehajtani, s mivel továbbá a fölség már májusban elrendelé, hogy a Blickkel kapcsolatos ügyekben mindennemű vizsgálat beszüntettessék, azért a következő javaslatokat terjeszti elő Mecséry az uralkodónak:

1. a márczius 3-diki házkutatások következtében megindított vizsgálat egyáltalán szüntettessék be és e felől a meghalt gróf örökösei nyugtattassanak meg;

2. Széchenyi fiainak adassanak vissza az ő tőlük elvett iratok;

3. Széchenyinek az országos törvényszéknél és a rendőrminisztériumnál lévő iratai közül azok, a melyek visszaadásra nem alkalmasak, esetleg a Széchenyi-család egyik tagja jelenlétében semmisíttessenek meg;

4. minden egyéb Széchenyi-irat, a grófnak élete legutolsó napjaiból való naplója kivételével, a családnak, *ha kéri*, adassék vissza.

Tíz nap mulva, november 27-én kelt az a legfelsőbb elhatározás,[1] mely Mecséry javaslatait elfogadta s meghagyta a rendőrminiszternek, hogy az ezen javaslatok végrehajtására szükséges intézkedéseket a magyar udvari kanczellárral és az igazságügyminiszterrel egyetértésben tegye meg.[2]

Mikor br. Vay kanczellár e legfelsőbb határozat értelmében értesítést vőn br. Mecsérytől, azonnal fölszólítá Széchenyi István családját, hogy az iratok megsemmisítésénél képviseltesse magát, a visszaadandó darabokat pedig vegye át. A család nevében azonban a fiatal Béla gróf önérzetesen és férfiasan tiltakozott a megsemmisítés ellen és minden elkobzott irat kiszolgáltatását követelte kivétel nélkül. Elég embernek érzi ő magát arra, írta, hogy ő válassza ki és ő határozza meg, ha kezei közt lesznek már az iratok, mi való belőlük a nyilvánosság számára és mi semmisítendő meg.[3]

[1] L. b. Mecsérynek az előbb említett fölterjesztésén (jel. köt. *Függelék* 27. sz.).

[2] Mecséry átirata b. Vay magyar kanczellárhoz és Lasser helyettes igazságügyminiszterhez 1860 decz. 10. fogalm. (»Széchenyi-Akten«).

[3] 1861 január 31. Baranyay Béla igen t. barátom szíves közlése az Orsz. Ltár kanczelláriai osztályából, lásd jelen köt. *Függelék* 28. sz. jegyzetét.

A család e tiltakozását és követelését a kanczellár br. Mecséryhez intézett átiratában épen azért, mert a fölség kegyelme minden további rendőri vagy büntető eljárást az egész ügyben végkép beszüntetett, nem tartotta illdomosnak.[1] Tekintettel azonban Széchenyi nevének nagy varázsára, arra, hogy a magyar közvélemény még mindig a házkutatást tartja Széchenyi öngyilkossága okának; de tekintettel magára a nagytekintélyű és nagyvagyonú családra is, arra kérte a rendőrminisztert, hogy találjon módot a családot megnyugtatni és ezzel egyszersmind segítsen a magyar kormánynak amúgy is nehéz helyzetén. Arról persze — végezé átiratát a kanczellár, vajjon a megsemmisítésre szánt iratok kiadattassanak-e a családnak és mikép akadályoztassék meg egy esetleges publikáczió, nem tudok mit sem javasolni; mert az iratokat nem ismerem.

Időközben az országos törvényszéknél lévő Széchenyi-iratok a rendőrminisztériumban őrzöttekhez áttétettek; hozzájuk került később az a két egyszerű pisztoly is, a melyek egyikével vetett a legnagyobb magyar véget áldásos életének...[2] A család azonban megmaradt követelése, az összes iratok kiadásának kívánása mellett, a minek eleget tenni a legfelsőbb elhatározással és ennek Mecséry előterjesztésében adott megokolásával szemben lehetetlennek tűnt föl. Úgy fordult hát a dolog, hogy azon jegyzék alapján, melyet talán ismerősünk, Hiersch udvari titkár a rendőrminisztériumban már azelőtt 1861 január 15-én összeállított,[3] a megsemmisítendő iratokat, köztük elsősorban a nagy magyar művet, Széchenyi utolsó munkáját, a Disharmoniet és utolsó rövid naplóját elégetik, a többi iratokat pedig a családnak Mecséry előterjesztésének utolsó pontja értelmében, *ha kéri,* kiadják.

Egy hajszálon függött hát az egész autodafé, mely, ha a rendőrhivatalnokokon múlik, bizony meg is történt volna. De megszólalt még idejében, az utolsóelőtti pillanatban, a sokgondú fiatal császárban

[1] Vay átirata Mecséryhez 1861 febr. 4. Lásd jelen köt. *Függelék* 28. sz.

[2] E pisztolyokra s egyéb efféle tárgyakra (söréttöltő, töltővessző) vonatkozik a bécsi rendőrigazgatóság levelezése a rendőrminisztériummal 1861. és 1862-ből (BM.-iratok, 1418. sz. 1861-ből, 3097. sz. és 3274. sz. 1862-ből, a »Széchenyi-Akten« közt).

[3] Hiersch udv. titkár valószínűen csak más rendőrhivatalnok összeállítását terjeszté elő, mert róla lehetetlen föltenni, hogy ha *ő* készíti e jegyzéket, *ő* ebbe a »Blick« egy példányát és a »Pesti Por és Sár« bevezetését is fölveszi. (A jegyzék a »Széchenyi-Akten« közt 1771. BM.-szám alatt.)

egy nagy fejedelmi tulajdonság : a történelmi érzék. Jól tudta ő, hogy Széchenyi élete és neve mit jelent a magyar nemzetnek ; véteknek tartotta megfosztani a nemzetet története e kútfőjétől. Azt is jól tudta, nem csupán Mecséry előadásából, hogy a megsemmisítendő iratok mily kíméletlenül kegyetlen iróniával, sőt durva szatirával ostorozzák őt magát is. De tudott még mást is, Széchenyi egész életéből és ezen elkárhoztatott iratokból egyaránt kiviláglót, hogy t. i. azt, a kinek tollából e keserű panaszok, e maró ítéletek kikerültek, rendíthetetlen hazaszeretete mellett a monarchia és az uralkodóház iránti törhetlen hűség jellemezte egész életén át és hogy a legsértőbb vádak is a monarchia és a dynastia sorsa miatti aggodalomból, sőt kétségbeesésből fakadtak. Hogy Széchenyi nem mindenre »igent« mondó, hanem mindenben igazat mondó híve és szolgája volt koronás királyának, a ki ekkor Ferencz József már *akart* lenni... A lovagias jellemű és fennkölt gondolkodású uralkodó, a kit e tulajdonságaiért egy hosszú életen keresztül Európaszerte elismerés és tisztelet környezett, nem tartott hát attól, hogy Széchenyi irataiból torzkép marad róla a köztudatban, ha fiatalkori tévedéseit és e nagy tévedésekben megnyilatkozott, de lelketlen miniszterei lelkéből fakadt politikai bűneit »skorpiókkal ostorozzák« is. És igaza volt.

Berendelte tehát az összes iratokat kabinetje levéltárába és onnan később a külügyminisztérium útján a házi, udvari és állami levéltárba. Egyelőre zár alá. Majd eljő az ideje annak, halála után, hogy a részrehajlatlan történetírás fölhasználja őket...

Ez az idő elérkezett : a zár lepattant — és a templom csarnokabeli kufárokat korbácsoló Széchenyi hatalmas egyénisége mellett emelt homlokkal tűnik föl a nagylelkű fejedelem és koronás király fényes, lovagias alakja.

BEFEJEZÉS.

Mért maradt Széchenyi a döblingi gyógyintézetben?

Jelen bevezetés föladata tények megállapítása, a történtek hűséges előadása volt. Psychologiai és nervopathologiai megállapítások és következtetések föladatom körén kívül estek. Az utóbbiakhoz nem is értek. Egy kérdést mindamellett megkoczkáztatok.

Ha, a mint ez az előadottakból kétségtelen biztossággal látható,

Széchenyi legalább 1856 óta szellemi erőinek csakugyan *teljes* birtokában volt, miért maradt mégis a döblingi intézetben?

Ha rögeszme volt volna nála, hogy élve nem hagyja el Döblinget (a mit saját maga nem egyszer mondott), akkor szellemi erőinek *teljes* birtoka nehezen lehetne védhető. A rögeszme az agy dispositiójában mindig valami fogyatkozásra mutat.

De ugyanaz volna az eset, ha valami fogadalom kötötte volna őt Döblinghez, mint sokan hiszik[1] s már Szőgyény László 1857-ben hitte.[2] Ez a fogadalom csak megszelídült alakja, elmosódott variánsa volna annak az első rögeszmének, mely őt 48-ban megkínozta és Döblingbe űzte.

Én a Széchenyi utolsó éveivel való beható foglalkozás közben a következő meggyőződésre jutottam (és ezt a meggyőződést az akkori élő tanu, Kecskeméthy egész előadása is csak megerősíté bennem):

Széchenyi nagyon ideges volt, az ideggyöngeség nem kis fokában szenvedett. Meglepetések, még oly kicsinyek is, pláne ha kellemetlenek voltak, érverését képesek voltak a legnagyobb fokban meglassítani, majdnem elállítani. Ez az ideggyöngeség részben örökölt dispositióra vezethető vissza; de nagyobbrészt residuuma volt annak az óriási lelki rázkódásnak, melyen 1848-ban átment. Hozzájárult idegei gyöngítéséhez a tartós álmatlanság, mert csak nagy ritkán tudott hosszasabban, vagyis normális mértékben aludni... Széchenyi már most egészen tisztában volt idegei ezen állapotával s megnyugvást abban keresett ellene, hogy gyógyintézetben maradt, a hol *aránylag* a legnyugodtabban élhet és a hol mindig kéznél van az orvosi segítség, ha ennek szüksége beállana. Mérlegelései ezen eredményét Görgen helybenhagyta. Széchenyi tehát, szokása és természete szerint, mindent jól meghányva-vetve, — és nem rögeszméből, nem fogadalomból — a gyógyintézetben való maradásra határozta el magát. Reménye nem sok volt, hogy ideggyöngesége meggyógyul, és innen magyarázható, nem pedig rögeszméből, az a nyilatkozata, hogy ő élve nem hagyja el Döblinget.

[1] A legújabbak közt csak Angyal D.-nak kitünő tanulmányára »Gr. Széchenyi István emlékezete« 44. l. (a M. Tud. Akad. Széchenyi-emlékünnepén 1910 május 1.) utalok.

[2] Szőgyény Emlékiratai II. 97. Mint Szőgyény itt írja, a grófné is fogadalmat vélt férje elhatározása mögött rejleni.

Ebből azonban még nem következik, hogy később — ha a márcziusi házkutatás nem történik meg és ideggyöngeségéből eredő óriási izgatottsága e miatt nem adja vala kezébe az életoltó pisztolyt — kedvező körülmények behatása, melyek idegeit jótékonyan befolyásolják, ne bírhatta volna őt határozata — és nem rögeszméje — megmásítására...

Más kérdés az, hogy az orvosi tudomány mai, előbbrehaladt állapotában Széchenyi bajának, a nagyfokú ideggyöngeségnek a gyógyítására vagy mitigálására egy *mai* Görgen nem inkább a szabad természettel való érintkezésben, abban a jóltevő nyugalomban, a melyet napos mező, zöld erdő, kék ég, a természet szépsége és vidámsága a léleknek és idegeknek nyújtani képesek, találit és ajánlott volna-e orvosságot a »clausura« helyett? ... Erre feleljenek a szakorvosok...

I.

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓJA

1848 MÁRCZIUS—SZEPTEMBER

Eredetije a bécsi udv. és állami levéltárban, Széchenyi-Akten, Konv. VI.

19. März 1848 Pressburg.

Magyarország vagy inkább a magyar faj most van fordulóponton. Vagy ragyogva élni fog, vagy bukik örökre...

Eins oder das andere geschieht gewiss! Wann entschieden? In 14 Tagen werden sich bereits solche Symptome zeigen, nach welchen man sicher urteilen kann.

Wie stehen die Probabilitäten?

Der Tod *scheint*[a] gewiss, denn wir leben 1° in Strohverhältnissen in jeder Hinsicht; 2° die Moralität ist auf der niedrigsten Stufe; 3° die jetzigen Führer sind vielmehr mit dem Teufel als mit Gott in Pakt; 4° Europa brennt; warum sollte Ungarn — a potiori — nicht versengt werden?

Einwenden kann man hingegen (als Symbole der Rettung) folgendes. Die Vorsicht nimmt sich 1° für Kinder, Getrunkene und Einfältige *oft*[a] auf das Wunderbarste an. Magyarok Istene! 2° Gott lässt oft aus dem Samen, den der Teufel gestreut, das Edelste, das Moralischeste entspriessen — wie z. B. aus Rom etc. etc. 3° Wo die Not am Höchsten ist, ist die Hülfe am Nächsten. 4° Die Jugend (?) unseres Stammes. 5° Die Probabilität dass der mongolische Stamm durch *uns*[a] representirt werden muss.

Enfin c'est assez faible!

Ich: Bleibe ehrlich auf der Barke, auf der der Ungar entweder sinken oder in den Hafen des Glücks (?) und der National-Entwicklung (!) einlaufen wird!

Ich empfehle meine Angehörigen, meinen Volksstamm, endlich mich selber in Deine Hände, o Gott!

[a] Sz. aláhúzásai.

19ten März Pressburg. Um 8 früh Mixta.[1] — Premier (Louis Batthányi) war nicht zugegen. — (Die Stunde zu früh.)

Ich[a] präsidiere dem Zirkel.[2] Ist das nicht ominos? Vielleicht der letzte Landtag; — das Finale des Ganzen! Der Todtengesang: ex profundis! - Und *ich*[a] muss dies leisten! NB dass kein Mensch auf meine Worte achtet!!! Es versteht mich keiner.

Reaktionen gegen Louis B[atthyány]. — Pepi Pálffy, Haller[3] etc. etc. — ich bin ein Bettler, etc. O Nemesis! Premier wird von seinen eigenen — —[b] Hunden zerrissen! Messe! Ich gehe nicht. Krank etc. Meine Seele trachte ich aber zu Gott erheben!

Pesther Deputation. Hajnik Pál[4] als Redner. Ihr Ausdruck ist düster befehlend — Vasváry... quel charmant garçon (St. Juste!) Kossuth antwortet (er erscheint mir wie ein Prophet — oder so etwas): »Becsülöm etc. Pesthet etc. de az itteni törvényhozásnak parancsolni nem fog!« Er war sublime!

Bei Louis Batthyány. Er scheint kein Organisations-Talent zu haben. Ich soutenire ihn ehrlich! — Bei Karoline K[árolyi][5]: »Es geht zu schnell!!!« Ich: Ahá Madame Pecsovich... Vous trouvez cela! Jetzt sage ich: fort, fort, so schnell es gehen kann! Ich wollte dieses schnelle Tempo nicht. Hab ehrlich gehalten. *Ihr*[a] habt es zu wegen gebracht. Nun muss man, wie ein guter Kutscher zwischen die »Durchgeher« hineinschnalzen, damit Keines fällt etc. Sie werden vielleicht im Tal stehen bleiben.

Es ist Daniel[6] und Dénes[7] bei uns. Ich setze mich von morgen an auf 3 Speisen. etc. Zu Felix Z[ichy].[8] — Mama Mesko und

[a] Széchenyi aláhúzásai. [b] Olvashatatlan szó.

[1] Vegyes ülés.

[2] Kerületi ülés.

[3] Gróf Pálffy József kerületi táblai ülnök és gróf Haller Ferencz, az ellenzéki Batthyány Lajos túlheves, izgató hívei.

[4] A későbbi rendészeti orsz. főnök. — Vasváry Pál, az ifjúság ismert vezére.

[5] Gróf Károlyi Györgyné szül. Zichy Karolina. — Széchenyi a német szokás szerint a férjes nő keresztneve mellé mindig férje nevét teszi. — Gróf Károlyi Györgyné benső viszonya Batthyány Lajoshoz ismeretes.

[6] Valószínűleg tollhibával van dolgunk s Dániel helyett Emanuelt akart Sz. írni; gróf Zichy Emanuel azelőtt őrnagy, Sz. sógorasszonyának öcsese.

[7] Gróf Széchenyi Dénes, Sz. kedvencze, bátyjának Lajosnak a család seniorának ekkor 20 éves fia. Később 1861-ben a felirati vita alkalmával mondott beszédeivel tűnt föl.

[8] Gróf Zichy Felix, Emanuel öcsese, akkor Vasmegye administratora.

Irene . . .[1] erschrocken: »der Mond ist blutrot«. Es ist wahr gewesen. Mondfinsterniss!!

Et la grande comète toute rouge!
Le pape en tremble et le peuple effrayé
Croit que les vins manqueront cette année!

Voltaire.[2]

Marie Viczay[3] soll aus Schreck irre reden!

Wer ist Ursache an Allem dem? Allein Keiner! Umstände! *Ich*[a] brachte Licht . . . B[atthyány] und K[ossuth] Feuer in unsere Institutionen.

20. [*März*]. Zirkel und Sitzung . . . Alles pro forma. — Beendigt wird: durch Batthyány L. — Kossuth . . . und das Fatum! — Mitarbeiter sind: Szemere, Eötvös J., Pázmándy. Es kommt Deák an. — sehe ihn vom Appartement des Grünne . . .[4] der mit mir sincerisiert . . . Abbé Mayer bei mir . . . »Was soll der Fürst E[sterházy] — und wie sieht es aus?« »Er soll warten[5], jetzt nichts machen — und mir sein Haus in Ofen um 50 tausend fl. verkaufen.« Wir leben bereits ganz *eingezogen*; das *Einziehen*[a] geht aber nicht so leicht . . . Zirkel etc. etc. Bis spät Abend bei Louis B[atthyány]. Sie haben Aengsten. Juden werden verfolgt. — Unheimlich!

[a] Széchenyi aláhúzása.

[1] Gróf Zichy Henriknek, Moson megye főispánjának, Sz. Istvánné mostohafiának a felesége, szül. báró Meskó Iréne.

[2] Az idézet, mint velem közölni *Eckhardt Sándor* barátom (a kinek meleg köszönetet mondok) szíves volt, a »Pucelle«-ből való, de el van ferdítve. A Pucelle e helye (XI. ének, 226. s köv. sorok) így hangzik:

Ainsi l'on voit dans la profonde nuit
Une comète, en sa longue carrière,
Étinceler d'une horrible lumière.
On voit sa queue et le peuple frémit;
Le pape en tremble et la terre étonnée
Croit que les vins vont manquer cette année.

[3] Gróf Viczay Károlyné szül. Bellasi-Khuen Mária grófnő. V. ö. a 4. old. 5. jegyzetében mondottat.

[4] Gróf Grünne Károlynak, István főherczeg főudvarmesterének szállása ablakából látta Széchenyi Deák megérkezését Pozsonyba.

[5] Mayer útján is tárgyalt Esterházy Széchenyivel a ministeriumba való belépése végett.

21ten [*März*]. Zirkel. Man fürchtet sich... Bécsi gyújtogatók!!! Nahe zu einer Panique! Hunkár proponiert Statarium! Ich soutenire es. Andrássy Gy... ist dagegen. Ich breche gegen ihn aus.[1]

Urbéri hat aufgehört. Kossuth eltörlötte. Ez az egész igazság!! Mint ő mondja! — Denen Hetzern, Haller, Pepi Pálffy etc. geht das Licht auf...[2] Sie möchten *weinen*... Ich muss darüber lachen! Marie Viczay wird darüber verrückt. O heilige Nemesis!!! Wir alle sind in Deiner Hand! Chaos... gänzliche Auflösung.

22ten [*März*]. Ich erschrecke über meine Ruhe! Zirkel... Nachmittag Conferenz. Ich mit Bíró Elnök! — Die Jujaráten [*így*], Ottó Z.[a] à la tête... spielen keine Komödie.

Kovács L.[3] von Pesth 20ten l. M. In der Früh: Istennek hála minden rendin; nachmittag: minden oda van!

Die Furien die Louis B[atthyány] und Kossuth geweckt, kehren sich schon gegen sie. Der »Ministergróf« soll nun Alles! — Kossuth verwickelt sich etc. Reaktion von allen Seiten. — Der Adel wird sich verteidigen... (!?)[4]

Leopoldine Szécsen, später Emilie Z[ichy]...[5] zu mir: »Das ist doch eigentlich Ihr Werk!«

Mich werden also die Furien auch peitschen!!! was hab' ich darauf zu sagen?

Mein Wille war rein und edel! Ungarn musste untergehen. Der Adel vermehrt sich in Infinitum! Teilt alles; zahlt und gehorcht

[a] Lehet F-nek is olvasni. Hiábavaló idővesztegetés volna a névnek utánajárni akarni. Ha Z, tán Zichy Ottó.

[1] Mindez — épp úgy mint a márczius 19-iki bejegyzés végén gróf Zichy Henrikné és gróf Viczayné ijedelme — az ismeretes pozsonyi zavargásokra s gyujtogatásokra vonatkozik.

[2] L. föntebb a 276. lapon a 3. jegyzetet.

[3] Kovács Lajos, Széchenyi jobbkeze a Tisza-szabályozásnál s ministeriumában. Széchenyi politikai működése utolsó éveiről írt szép műve ismeretes.

[4] Ez és a következő sorokban Sz. egyes ismerősei részéről megnyilatkozó aggodalmak főleg arra vonatkoznak, hogy márczius 22-ikén a Honvédelmi kérdés tárgyalásakor a népnek fegyverrel ellátása határozatba ment. Ezt a conservativok, pl. Babarczy, hevesen ellenezték. Mint látni fogjuk, Sz. sem valami nagyon lelkesült efféléért.

[5] Gróf Zichy Felixné szül. Reichenbach Emilia grófnő és gróf Szécsen Károlyné szül. Honrichs Leopoldina bárónő.

nicht! Das musste ad absurdum führen — besonders seit dem dass Petkovics die Votisation stabilirt!

Ich handelte weder aus Rache, noch Ambition. Ich war ein reiner Reformer — hetzte nie! Gott vergebe mir meine Sünden!

Konferenz bis 9 Abends. Kossuth lässt sogar die Komitate zusammenfliessen; a képviseleti rendszer végett... Der Soldat soll auf die Verfassung schwören! Diess letzte Band auch auflösen![1]

War bei Deák! O Gott... wie verändert!!! Was geschieht jetzt?

Louis B[atthyány] geht mit Deák den 25ten nach Wien, um *sein*[a] Ministerium durchzuführen. — Das wird nicht gehen... denn das grosse Argument »Ja« zu sagen, die Furcht, hat wenigstens für den Augenblick aufgehört; Louis B. wird demnach, froh, sich aus der Klemme, in die er kam, zu retten, abdanken und das ganze Odium auf die Wiener Regierung werfen! — Ich hoffe nicht, dass sie, Batthyány und Deák, mich mitnehmen werden wollen, denn dann fiel das Odium auf *mich.*[a] Ich würde nicht gehen.

23ten [*März*]. Die Furien nahen sich auch schon mir! Ich verkaufe meine Wolle 1848 an Löwenst[ein] mit 90 fl. — Ein tausend Darangabe... und 9000 fl. *gleich*[a] schicken!? Das wird er nicht tun! Ein wahres Terno!

Gott ist gerecht! Ich will mit Resignation Deine Schläge tragen!

Ich praesidiere im Zirkel. Louis B[atthyány] kommt zu mir... Ich soll ihn nicht stecken lassen etc. und pont et chaussé[2] nehmen. Ich sage »Sie vous avez besoin de moi: oui!« — Jetzt hab' ich mein Todesurteil unterschrieben! Ich komme gewiss unter das Messer!

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] Szükségesnek tartom itt az alkalmat megragadni és ismételni, hogy ha én a jegyzetekben minden esemény magyarázatára — bár még oly rövid is — kiterjeszkedném, a mire Sz. kurta schlagwortszerű följegyzései utalnak, akkor a jegyzetek összegének terjedelme a Napló szövegének kétszeresét is fölülhaladná. A legtöbb esetben föl kell és föl szabad tennem a Napló használójáról, hogy a följegyzéseket az események keretébe a legismertebb irodalom alapján be tudja illeszteni.

[2] Azaz a közlekedési ügyek.

Später... Aviticität... Ich »Sicuti possidetis!«[1] Louis B. liest seine Minister vor... Bei meinem Namen... der grösste Applaus! Ich fühle mich vernichtet!

Louis B. fragt mich, ob ich nicht nach Wien, mit ihm und Deák... pour negocier l'affaire. — Ich: nein, mert nem hisznek! Ich rede mit Vay M. wegen Centralkraft.

Nachrichten von Pesth sehr schlecht, Pulszky[2]: sie haben den sajtótörvényjavaslat auf öffentlichem Platz verbrannt. Desto besser von Oedenburg und Eisenburg, wo der Bauer weint und der Edelmann sich edel zeigt!

Alle Leute *gratulieren mir*[a]! Babarczy[3] aufrichtig: én bánom hogy Excellenciád beléállott a minisztériumba, mert most tán nyer némi stabilitást. — 3 Uhr Zirkel... 6½ wieder. Deák erscheint, spricht viel aber gut[4]. Lege mich bald nieder.

Kossuth kann kein Amt annehmen, bevohr ihn das Komitat nicht entbindet!

Louis B. will Kossuth und Szemere nach Pesth senden. Sie sollen — sagt er — die Furiosen calmiren! Kossuth geht nicht. Szemere: »Ich soll eine Déclaration geben dass, ich ellenzéki (!?)«[5] — Szemere geht! Wird entweder gehängt oder er betrügt uns!

24ten [*März*]. Stafette von Pesth um 3 Uhr früh angekommen. Garnichts drinn! Kovács und Tasner sehr impressionable.

Im Anfang wird alles gut gehen... Die Wehen kommen später.

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Deák Ferencz is e mellett volt. V. ö. Zichy A. Gr. Sz. I. beszédei, 567. (Ez az elv az ősiségi törvényjavaslat tárgyalásakor azt jelenté, hogy a kártalanítás stb. kérdéseinél a nemzeti javak actualis birtokosai vétetnek egyedül tekintetbe, a birtokra különben virtualis jogokkal bírók, tehát az ősszerző többi leszármazottai pedig nem számítanak.)

[2] Pulszky, mint tudjuk, épen a sajtótörvény elleni ellenszenv tolmácsolására jött fel Pestről Pozsonyba, a csendbizottmány fölkérésére.

[3] Babarczy Antal, a conservativok egyik vezéregyénisége, csongrádmegyei követ, később báró.

[4] V. ö. Kónyi, Deák F. beszédei (2. kiad.) II. 207, köv.

[5] Tán azt akarja e bejegyzés jelenteni, hogy Szemerének Széchenyivel való beszélgetése szerint a pesti radicalis mozgalom vezetőire, a kik a »reactiótól« tartottak, jó hatással volna, ha Széchenyi valami nyilatkozatban kijelentené, hogy ő is »ellenzéki« érzelmű, vagyis nem tart a conservativ »reactionarius« elemekkel.

Weil Wien ungesund war... Der Embarras mit den Advokaten[1] etc. Was sollen diese mit den besten Willen? Ich werde mit Kossuth zugleich gehängt. Vasváry[2] spricht von Guillotine?? Die Geldkrisis... die kommen muss, bringt uns um!! Onnan veszik a hol van!

Dercsényi János:[3] »én semmit, de semmit sem kívánok«. — Ej, Ej? *Je ne soupe jamais?*[a] Zirkel... Kossuth sagte Vasváry »ki Pesten nem engedelmeskedik, függni fog«. Szemere wird's ganz unheimlich... Pulszky nach Pesth. Louis B[atthyány] und Deák nach Wien![4] L[ouis] B[atthyány] wird abdanken!!

»Man soll die Revolution nicht aufhalten« — wie weit aber? O Nemesis! Ich bin sehr ruhig! Mich trieb in meinem Patriotismus kein unreiner Gedanke! Ich war ein Reformer. Hetzte nie! Jesus Christus lehrte Liebe! Sie gingen so weit, eine Autodafé zu machen! Warum hätten sie denn meine Lehren — ich der ich im Vergleich ein räudiger Hund bin — besser befolgen sollen? Ich sagte: »Bessert uns«. — In Wien taten sie es nicht — Kossuth — haben angezunden! (?)

Die Sachen stehen so, dass man andere oder sich selbst vermissen muss. Hängen oder gehängt werden! Eine peinliche Alternative!

In Mailand ist alles aus dem Leim gegangen! Jetzt ist mir vollkommene Auflösung unvermeidlich.

In Wien wird man das Ministerium Batthyány nicht ratihabiren! Wie kann man das glauben, dass die Dynastie Kossuth zum Finanz-Minister erlauben wird? Sie verliert lieber Ungarn! Wird seinem Schicksal überlassen. Finis Hungariae.

Es ist nicht Bosheit, übler Wille... Rebellion mit der man zu tun hat..., aber Fanatismus, Fieber-Wahn etc. Kossuth sagte neulich »a szellemet nem lőhetni agyon«, — nachdem er Vasváry mit »Aufknüpfen« drohte.

Bei Tony B[atthyány]. Finde Karoline K[árolyi]... die ich vor

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Czélzás Bachra, a ki keresett ügyvéd volt.

[2] Vasváry Pál, az ifjúság ismert s gyászos véget ért radicalis vezére.

[3] Az ismert politikai író, udv. kamarai tanácsos (Kazinczy F. unokaöcscse), ki 48 elején nyugalomba vonult.

[4] Batthyány és Deák javaslatára írta meg Bécsben István főherczeg nádor márczius 24-ikéről kelt nevezetes előterjesztését Ferdinándhoz.

der Lidi Csáky[1] auf die Stirne küsse! Es wird eine ungeheure Geschichte sich hieraus entwickeln. — Es war dumm. —

Nachmittag kein Zirkel. Sitzung bei den Magnaten. Eötvös... Teleky.[2] Wie wüthend und verrückt, ganz »Montagne!«

Bei Lisi B[atthyány][3]. Nemesis hat auch sie gepackt. Paul Almássy auch ein Gamin... wollte das Militär verführen! *Jetzt*[a] basirt er seine ganze Hoffnung auf das Militair. Spiele Whist bei Felix.[4]

25ten [*März*]. Schlafe ruhig und sanft! *Ich hoffe*[a] nichts mehr; Ungarn ist sterbend! Gott wollte es so! Es ist die ungarische Race vielleicht unverbesserlich, nicht zu veredlen?!

Heute ist mein letztes Präsidium! Und höchstwahrscheinlich ist der Landtag heute beschlossen... Denn ich kann nicht glauben, dass man in Wien das Ministerium Kossuth und Batthyány annimmt!

Und was dann?... Ich ziehe mich zurück. Es war klug von mir jetzt nicht nach Wien zu gehen.

Von Löwenstein 10.000 angekommen... 4 Pferde verkauft!

Die Evénements sind nicht aufzuhalten! Der Etwas hat, stirbt keinen natürlichen Tod! Eddig fognak a dolgok leperegni!

Justum et tenacem etc. das muss man sich nun stets wiederholen!

Wo ist bei uns Ungarn ein »Anhaltspunkt«? In unseren Bergen?? Nein! In unseren Steinwällen und Häusern? Nein! In unseren Sitten, Tugend etc? O Nein! Es *muss*[a] ganz ablaufen! Gottes Wunder kann allein retten!

Der kommende April wird nicht ablaufen, ohne dass eine Guillotine in Pesth établirt sich. Man wird von Wien aus Ungarn seinem Geschick überlassen und es endlich erobern, okkupieren etc! Magyarság sírja! O Ihr Götter, lasset mich früher, auf ewig einschlafen!

Soeben gehe ich in Zirkel.

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Özv. gróf Csáky Istvánné szül. gróf Lazansky Ludmilla. — A két előbbi Batthyány Lajosné szül. Zichy Antónia grófnő és nővére Karolin (gróf Károlyi Györgyné).

[2] Gróf Teleky László hevessége, túltüzes politikai temperamentuma ellen máskor is tesz kifogást Sz.

[3] Gróf Batthyány Imréné szül. gróf Mailáth Eliza, napa a következő sorban említett, jól ismert Almássy Pálnak.

[4] Gróf Zichy Felix, Sz. Pál, Sz. István bátyja nejének testvéröcsese.

Heute ist Ungarns Schicksal entschieden! Wird Batthyány und Kossuth in Wien nicht akceptirt — Oh sonderbare Fügung des Geschichts — so ist Ungarn verloren!

Fel a fővel! Nemest, delit szomjazott lelkem mindig! Ám mitől aertsak tehát? Tarnóczy scheint — im Auftrag von mehreren — eine tspèce Hintertür ... aus[a] die an die Bauern gemachten Koncessionen zu vernichten. Kossuth; Bónis reden dagegen. Ich sehe die Gefahr ... wenn das ins Publicum kommt. Ich bitte: er soll zerreissen. Ich tue es sonst selbst. Er zaudert — und so zerreisse ich's![1] ... O wie hart! Ich heurtire ihn. Er: dass hätte ich von Ihnen nicht gedacht! Das ist meine Sentenz: à la Lanterne! ... Ich fühle mich vernichtet! Ich merke dass ich *nichts*[b] tun sollte. Das teuflische Spiel das sie spielen ... verstehe ich nicht. Ich suche ihn auf ... schreibe eine Apologie... mein Gemüt ist aber en compotte.

5 Uhr Nachmittag Zirkel. Ich präsidire mit Bíró zum letztenmal. — Es verlautet; Kossuth und Mészáros in Wien nicht akceptiert. Judex[2] wird berufen. — ...

Wenn nun nádor und Batthyány abdankt ... was soll *ich?*[b] »Mitgefangen mitgehangen.« Wo soll ich's erwarten und verdienen!

Spiele Whist bei Felix Z[ichy].

26ten [*März*]. Kovács Lajos tritt ein!! In Pesth alles ruhig!!??

Zirkel ... Szentkirályi elnök! ... Ich kann mir nicht denken dass sie in Wien Kossuth annehmen? Ausser es geht ihnen sehr schlecht.

Nachmittag Zirkel. Kossuth nimmt die Wahlqualification vor ... ohne Batthyány und Deák abzuwarten ... à la carte von Eötvös und ohne mich zu rufen.[3] — Kossuth: »Nem tudom Bécsben mit csinálnak! ezek az urak nem tudják az időt érteni!« etc. Eine

[a] Helyesen így kellene a mondatnak hangoznia: von einer espèce Hintertür aus. [b] Sz. aláhúzása.

[1] Sz. a márcz. 25-iki kerületi ülés elnöki székén széttépi Tarnóczy Kázmér nyitramegyei követnek szabályellenesen kinyomatott módosítványát az úrbériség retrográd változtatása végett. A drámai jelenet a Pesti Hirlapból olvasható volt. De mennyire bántá a lelkiismeretes Sz.-t e szükséges, de erőszakos eljárás: azt naplója következő soraiból tudjuk meg.

[2] Az országbírót mindig egyszerűen Judex szóval jelöli Sz. — Országbíró akkor Mailáth György volt.

[3] Kossuth ily önhatalmú lépéseiről többször panaszkodik később is Sz.

halbe Stunde drauf kommt Telegramm — Nachricht von Erzherzog Stephan — mit Balsam! Ich erstaune. Jede Karte, die Batthyány und Kossuth setzt, gewinnt!!

Klosterneuburg[1] wird von den Bauern gedrängt etc. Wird dieses Glück fortdauern? Ich kann's nicht glauben. — Speise bei Felix Z[ichy]. Whist![a]

27ten [*März*]. Ich fühle mich rassurirter. Die Leute werden sagen, ich spielte meine Karten fein, à la Talleyrand!... Weil ich jetzt Minister bin... und würde Apponyi gesiegt haben, auch dasselbe geblieben wäre. Ich spielte aber *nichts*.[b] Bennem »ügyszeretet« volt a vis motrix — ez vezetett... azért estem és esem lábaimra és nem seggemre!

Vor- und Nachmittag Zirkel. Grosse Deputations-Konferenz in welcher Madarász seine Zähne zeigt — aber niedergeschlagen wird. Bónis tapfer gegen ihn. Wann Szabó M. starb![2]

Schlechte Nachrichten aus Italien. Pesth ist ruhig. Nyáry gehorcht dem Szemere und Klauzál nicht! Es war ungeschickt Vay M. nicht anstatt Szemere zu nehmen. In Wien, schreibt der »Telegraph«, ist alles gut! Whist bei F[elix] Zichy, die sich an die Verhältnisse gewöhnen.[c]

28ten [*März*]. Zirkel und Regnicolar. Louis B[atthyány] kommt von Wien. Ministerkonferenz bei ihm. Es waren extra Pázmándy und Szentkirályi auch da. — O Gott, welche Körperschaft! Elende Hazard-Spieler — — — Dintendiebe! Wortflibustiers! — Louis B[atthyány] — sprach einlenkend (!): Jó odafenn a hangulat etc. — ich habe *mich*[b] gehört — aber zu spät. — Kossuth: »csak

[a] Márczius 26-hoz még ez a szélbejegyzés (jel nélkül, mely mutatná, hová tartozik): Die Nemesis packt sehr viele Hetzer. [b] Sz. aláhúzása. [c] Márczius 27-hez még e széljegyzés (jel nélkül, mely mutatná, hová tartozik): Metternich wird auf niedrige Art gepeitscht! Ich konnte für ihn nicht sprechen.

[1] A Bécs melletti hatalmas és ősrégi ágoston-rendű kolostor földesura volt a legtöbb szomszéd községnek, melyek parasztjait bécsi demagógok lázíták a jóindulatú kolostor ellen.

[2] Közelebbi részleteket e Madarász-epizódra nem találtam. Bónis Sámuel ellenzéki szónok, Szabolcs követe, később államtitkár Deák mellett.

még egy hétig szolgáljon a szerencse!« Wirklich eine erhabene Politik!! Deák stutzt und Fürst Esterházy nimmt nicht an? Hm, hm. Jósika [1] ist die bête noire. Kossuth will ihn im Zirkel difamiren... Erzherzog Louis [2] abdiciren machen (!?). Louis B[atthyány] findet das *jetzt* [a] (!) nicht an der Zeit. — Szentkirályi: Ha Pesten összekoczczannak, mi embereink elszaladnak! — Meine Augen begegnen die erstaunten Gesichter und Blicke von P[epi] Eötvös. — Ich rede nicht. Gehe früher weg. Ich wette — sie halten mich für einen Verräter! Bin ich es? No! [3] Sowas ist nicht mein Handwerk! Esse und bleibe zu Hause. Von meinen Impressionen in der Ministerkonferenz sage ich kein Wort — nicht einmal an Kovács! — Ich an Deák: »Egy bizonyos, hogy minket vagy fent vagy lent felakasztanak« — und ich komme dazu wie Pilatus ins Credo.

29. [*März*]. Schlafe wie ein Murmeltier! Zirkel. Es wird Alarm geschlagen! Warum? »Schlechte Resolution.« [4] Terror panicus an vielen Gesichtern. — Ich bin resolut, schreibe ruhig an einem Zeitungsartikel.

Erzherzog lasst das Ministerium kommen. Batthyány dankt ab — wir auch. Erzherzog bittet. Wir geben nach — wenn er mit uns cause commune in Leben und Tod! Wir haben Mühe die Jugend zu beschwichtigen. Resolution wird vorgeschlagen. Erzherzog macht eine Declaration etc. [5] Esse zu Hause ganz einfach. Ärgere mich sehr gegen Kovács Lajos, weil er die Wiener Ratgeber »Verräter« nennt!? Wenn auch solche Köpfe halluciniren... dann ist's aus!

Zirkel. Kossuth macht den Erzherzog Ludwig herunter... sagt: es wird ohne Blutvergiessen nicht abgehen. — Zu Louis B[atthyány]

[a] Széchenyi aláhúzásai.

[1] Báró Jósika Sámuel erdélyi udv. kanczellár, az udvari párt magyar feje. Kossuth őt és Apponyit másnapi nagy beszédjében proscribáltatni javaslá.

[2] Tudvalevőleg a Konferenzrat elnöke, a »beteg« császár helyettese és alteregója.

[3] Megjegyzem itt mindjárt az első alkalommal, hogy e szót Sz. soha nem használja magyar indulatszó értelmében, hanem mint angol szót *angol* »nem« értelmében. Erre ügyelni kell a napló olvasójának.

[4] A márczius 28-iki kir. leirat a közös költségek arányos viselete s a felelős ministerium hatáskörének szabatosabb meghatározása stb. dolgában.

[5] Ez a márczius 29-iki nyilatkozat már Horvát Huszonötéve III. kötetéből ismeretes.

Ministerial-Konferenz. Die Nationalgarde — oder eine Fraktion davon ging in die Wohnung von Mesko, den Zsedényi,[1] der zum Glück weg war, zu Rede zu stellen, warum er die Resolution unterschrieb.

Mitternacht.[a] Soeben komme ich von Ministerconseil. Alle meine Hoffnungen sind geschwunden. Wenn Gott nicht hilft, so wird die französische Revolution von 1780 und 90 zu der gehalten, die sich bei uns entwickeln wird, als ein unschuldiges Lustspiel, als eine Localposse erscheinen.

Karoline K[árolyi] brüstet sich und lacht darüber, dass ihr Vater wütend ist und ihr nebst Zuchthaus jeden Tag 25 Stockstreichen gerne gönnt. Sie lachen über die jungen Leute die zur Mesko hinauf sind . . . Zsedényi aufzusuchen. —

Gustav und Kasimir B[atthyány] ergiessen ihre Galle gegen Metternich. — Kossuth verlangt für die Jugend Waffen. Latzi Teleki: »én ha lemegyek Pestre, nem hogy kalmirozzak, de lázítani fogok«. Deák deklariert sich krank, könne nicht nach Wien gehen. — Pázmándy und Pepy Eötvös ermessen die Tiefe des Abgrundes in welchen wir türzen müssen. Louis B[atthyány] macht Toilette und geht in eine Soirée!

30sten [*März*]. Ganz ruhig geschlafen! Dass *ich*[a] unter das Messer komme, daran zweifle ich keinen Augenblick. Was dabei piquant ist, das ist, dass Kossuth etc. wenigstens »für seine Meinung« sterben wird, ich aber für eine Doktrine, die ich stets bekämpfte.

Ich habe Intention, die gestrige Zsedényiade im Zirkel vorzubringen! Wird das nicht der erste Schritt zur Lanterne sein?

Wir[a] gehen nach Wien, wenn man uns rufen wird! Est-ce qu'on le fera?

Gestern sagte Kossuth nicht mehr Tekintetes Rendek, sondern Uraim! Welch' Zersetzer! Bei Louis B[atthyány] raucht er Zigarren. Louis B[atthyány] ist darüber ergrimmt. *Jetzt*[a] ist Kossuth der Führer.

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Zsedényi Eduárd, mint tudva van, kötelessége szerint (udv. tanácsos és referens lévén a m. kir. udv. kancelláriánál) ellenjegyzé a márczius 28-iki kir. leiratot, mely a márczius 17-iki kir. leiratban megadott alkotmányos jogokat megnyirbálja. A demagóg elemek ezért a Pozsonyban időző (ő hozta t. i. a márczius 28-iki leiratot) Zsedényit halálra keresték. Igy keresték báró Meskóné, gróf Zichy Henrikné anyjának a lakásán is.

Seit gestern glaube ich, wird es Louis B[atthyány] *nie*.[a] Er ist sogar ein miserabler Teufel. Vielmehr ein Henkersknecht und Polichon, als ein Ariman!

Nous ferons naufrage dans une crapodière! A la bonheur! Dieu est grand!

Ich bringe die Zsedényiade im Zirkel mit Anstand vor. Deák und Szentkirályi und Bónis und Tomcsányi auch.[1] — Madarász stemmt sich dagegen. Kossuth schweigt.

Es wird telegraphirt, wir: Louis B[atthyány], Deák, Eötvös und ich sollen kommen. Ich führe Eötvös, B[atthyány] führt Deák. Diese kommen 1½ Stunden früher an, als wir. Den Gedanken, dass wir nur dann nach Wien gehen, wenn man *uns*[a] in die Konferenz ruft, hatte ich... Steigen ab Matschacker Hof.[2]

Sind bereits in der Burg. Wir gehen in die Konferenz. Erzherzog Franz, links herum Erzherzog Louis, Louis B[atthyány], Deák, ich, Eötvös, Bartal, Szőgyény, Erzherzog Stephan. — Wir sprechen alle, — jeder in seinem Genre gut. Es erinnerte an das Bild der Banditen von Terracina, die einige Kamaldulenser geraubt...[3] Um 1 Uhr gehe ich mit Louis B[atthyány] in das Kasino.

31sten [*März*] bei Louis B[atthyány]. — Erzherzog Stefan... Zsedényi. Wir haben Angst, dass man veränderte. Erzherzog ergiesst sich: »Ich scheisse Euch auf den Palatin!«... Sie geben sich zufrieden. Sie gehen weg — ich bleibe. Lang bei Fürst Paul Esterházy. Ich will ihn bereden, dass [er] die Ministerschaft annimmt. Jetzt ist der Platz von Fürst Esterházy in der ungarischen Barke ob es untergeht oder etc. Fand Apponyi bei ihm. Ich glaube, Falschheit an ihm bemerkt zu haben. Bei Louis und Paul.[4] Daher mit eigenen Pferden nach Pressburg. 6 lange Stunden! Warum noch keine Räuber sind? — Gehe noch zu Louis B[atthyány] und Ellenzéki Kasino.

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] Sz. tapintatos fellépését és engesztelő ügyes beszédjét lásd Zichy A., Sz. beszédei 569.

[2] Ez a régi hotel a belváros legközepén, hajdan a magyar előkelőbb társadalom kedvencz szálló-helye, 1920-ban megszűnt létezni.

[3] Ez a hasonlat Sz.-nek tán a legpregnansabb kifejezése arra, mennyire gyűlölt ő minden erőszakos forradalmi lépést.

[4] Sz. István két testvérbátyja.

1sten April. Zirkel und Magnatensitzung. Ich bringe zu wegen, dass die beiden Tafeln zum Erzherzog ins Grassalkovich-Palais gehen.[1] Kossuth macht eine Rede und Erzherzog bittet mich: ich soll die Dank-Adresse, die Vidos[2] gemacht, durch eine bessere ersetzen lassen. Ich gehe zu Kossuth und verursache, dass Pázmándy, Deák und Szentkirályi hinkommen. Madarász erscheint aus eigener Machtvollkommenheit. Szentkirályi wird's machen. — Bei Louis B[atthyány] und Paul Zichy um Paul Esterházy gut empfangen zu machen.

Nachmittag... Sitzungen... Enfin... wir *stehen*[a] heute mit etwas mehr Chance des Gelingens als wir vor einigen Tagen hatten. — Paul Esterházy kommt an. — Ich mische mich in nichts, was mich nicht angeht. Fühle mich müde. Arbeite zu Hause. Lege mich nieder.

2ten [*April*]. Schlafe wie ein Murmeltier. Mayer und Fürst Paul Esterházy... Er kann sich nicht entscheiden!... Zirkel. Sitzung. Früher nagy isteni szolgálat auf der Kaiser (?) Wiesen. Ich zeige meinen, Gesetzartikel[3] an Kossuth und Deák. — Es flattert alles ausenander, weil es schön ist. Schedelberger — mein Leitseilpferd — todt! Nachmittag Zirkel. Kossuth wie ein sublimer Narr! — Alles zusammenfliessen — Madarász überflügelt sie alle. Kossuth und Szentkirályi müssen stärker laden!!

Gehe spazieren um 9 Abend. — Deák, Pázmándy hope[4] dissolute. Ich gehe zu Louis B[atthyány]. Finde ihn in Schlafrock... zwischen Tony und Karoline![5] — »Ich bitte, organisiere und halte Minister-conseil etc.« »Was hilft es!« Kossuth macht was er will...[6] Der

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] Sz. beszéde Zichynél 571.

[2] Vidos József Vasmegye követe.

[3] Ez a »törvényczikk« azaz törvényjavaslat a Kovács Lajostól fogalmazott nevezetes »Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről« alapján készült. Lásd Lipthay Sándor, Gr. Sz. I. műszaki alkotásai 121. és köv. l. a hol az idevágó irodalom is idézve van.

[4] E szó olvasható scope-nak is. Tehát vagy vérmes, zabolátlan remény, vagy vérmes, féktelen czél. Azt hiszem, Pázmándy személyéhez a vérmes remény jobban illik, mint féktelen czélok.

[5] Batthyány Lajos neje és sógornője.

[6] E nyilatkozat Kossuthnak és Sz.-nek a megyékről szóló törvényjavaslat fölötti nézeteltérésére vonatkozik.

Kúthy[1] betrügt mich auch etc. etc. Ó Istenem, hová jutánk vagy inkább sülyedénk... Fürst Paul Esterházy hat endlich angenommen! Zu Victorie Keg[levich] ?[2]. — Bin so matt, dass ich schlafen gehen muss.

3ten [*April*]. Schlafe tief! Bald vielleicht noch tiefer! Zum Erzherzog:[3] »Louis B[atthyány] hat mich wegen Pancsova presscolé gesetzt, und die Ausfuhr von Gold und Silber... bevor das Gesetz gebracht ist! Ich gehe... aber nicht wegen *oben*,[a] aber weil man mit Euch (Sie ausgenommen) nicht gehen kann. Und der Kaiser! Sie werden ihm das Messer auf die Gurgel setzen... das kann ich nicht zugeben.«

Suche Kossuth auf, finde ihn nicht. Mit Pázmándy: »Ma eltemetem Kossuthot.« »Ne tegye! Wir müsten ihn souteniren!«

Louis B[atthyány] in Hinsicht der Komitate ganz meiner Ansicht. Kerület. Ich rede... gut aber konfus... Pázmándy malitios gegen mich. Kossuth radotiert brillant...

Ein Mixta. Alle sehr [sic!] Landtag in Pesth... bewilligt. Kaiser kommt den 9ten in Persona! Endlich wird es[4] relegiert auf eine Konferenz, die Bernáth Zsiga proponirt. Kossuth will den Adel auslassen.. Hunkár, Josipovich etc. etc. sind gegen ihn. — Erzherzog... ist desperat.[5] Ich will mit Louis B[atthyány] beschwichtigend reden: — Er iszt. — Um 4 Uhr bei ihm Konferenz! —

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Kuthy Lajos, az ismert író, Batthyányi L. magántitkára, ministerelnökségi irodafőnök.

[2] Gróf Keglevich Jánosné szül. gróf Folliot von Crenneville Viktória, férje ekkor m. kir. főudvarmester.

[3] A következőket István főherczeg mondja Sz.-hez. A pancsovai ügy: Pancsova kérelme, hogy a határvidékből ki- s az anyaországba bekebeleztessék.

[4] Az »es« alatt a magyar közigazgatás csiklandós kérdése értendő, mely miatt Kossuth és Sz. közt majdnem törésre került a dolog. Sz. e napi följegyzései szépen kiegészítik a Zichy A. Sz. I. Beszédei 572—96. lapon (s az alább id. Pesti Hirlapban) mondottakat.

[5] *Talán* idetartozik Széchenyinek e tájon, minden utaló jel nélkül beszúrt széljegyzete: Erzherzog. Ich habe meine alle gute Meinung über Erzherzog... verloren... Er ist ein furchtsames altes Weib. A legnagyobb valószínűség szerint a nádor nagy aggodalmai a pancsovai és zimonyi mozgalmakkal, a határőrvidékből való kiválásuk kívánságával függ össze. A megyei közigazgatás kérdése, melylyel Sz. e napi följegyzései foglalkoznak, nem izgathatták a főherczeget, de félt a bécsi hadügyministerium és katonai körök rosszalásától.

Kossuth, nachdem Louis B[atthyány] mit Ruhe und Energi abdanken und ihm die Bildung eines Ministeriums übertragen will... Deák wi ein Gott spricht... ich hingegen schweige, macht Kossuth meine Proposition — in der Idee, er habe sie erfunden. Ganz finster und auf einmal licht.[1]

Konferenz bei den Ständen. Kossuth macht die Proposition, Deák druckt los, Deák nimmt an — — — — —[a] er ist mit sich zufrieden. Es wird angenommen. Madarász den ich streichle, lächelt satyrisch : »csak az történt, a mit a gróf akart!... Én nem tartom jó politikának de, szükséges!«... Erste Konferenz bei Louis B[atthyány!].

4ten [*April*] Zirkel. Celibat soll bei katholischen Geistlichen aufhören. Kossuth und Sárkány. — Ich sehe heiterer in die Zukunft.[2]

2te Konferenz bei Louis. Ich zum Erzherzog berufen. — 3 Dinge sind an denen das Ministerium scheitern kann. Recruten. Census von $^1/_4$ Session. Vota den Regimentern. — Ich trage mein közlekedési törvény vor. — Gehe mit Deák spazieren. Er offen über Kossuth. Er gereizt und hart gegen Erzherzog Stephan. Er will ihn zwingen stärker zu sein.[3] — Lege mich nach »Bart« früh nieder.[4]

5ten [*April*]. Kovács Lai[5] geht nach Pesth. Fehr[6] kommt von daher. Fürchterliche Geldkrisis... ist an der Tür... Begegne Beöthy Ödön der mit Wesselényi in der Früh ankam. Sie kommen

[a] Olvashatatlan szó.

[1] Ez és a köv. kikezdés a Kossuth és Sz. közt közvetítő új törvényjavaslatra vonatkozik. L. a köv. jegyzetet.

[2] Talán azért, mert a megyei kérdés miatt Kossuthtal való összeütközése Sz. elégtételére elsimíttatott, mikor e napon »a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról« való új törvényjavaslat elfogadtatott. Zichy A. id. h. 577.

[3] V. ö. Sz. erősen elítélő (t. i. a főherczeget elítélő) széljegyzetével április 3-ikához.

[4] Sz.-nél is idézőjel közé tett »Bart« szó *talán* azt akarná mondani, hogy lefekvése előtt még Bartallal, az udvari kancellária referensével találkozott.

[5] Kovács Lajos szívesen nevezte mindig Sz. a beczéző »Lai« névvel.

[6] Fehr Vilmos a budai hengermalom derék igazgatója, Sz. kedvencze. Fehr most a fegyvergyár felállítása kérdésénél jött tekintetbe. Fehr működéséről bőven szól *Gaál Jenő* szép akad. értekezése : Gróf Sz. I. és a pesti hengermalom-társaság (1909).

von allen Seiten zusammen, die guten Brüderlein (!). Ob zum Sieg oder Begräbniss? Das steht in Gottes Händen.

Im Zirkel gebe ich mein közlekedési törvény ein. Bei Louis B[atthyány]. — Er will Heinrich Zichy, George Andrássy, Emmanuel Péchy nicht zu Obergespänen; hingegen den Josipovich für Agram! — Er will also noch nicht aufhalten! — Auer:[1] »Graf Louis Batthyány will König in Ungarn werden«. Szemere als Demokrat wirft uns in Ochlokratie! — Bei Erzherzog — um ihm zu referiren. — Bei Charlotte.[2] Ich gratuliere dass sie sich versöhnt haben? — Sie läugnet es halb.

Bei Fürst Esterházy. Der possible (?) anzieht. Fehr isst bei uns. — 5 Uhr zu Wesselényi. Wir reden über die Unio. »Er radottirt!« — sagt Kossuth und Beöthy. Ich bin lang davon überzeugt. — Zu Louis B[atthyány]. Ich finde Fürst Paul Esterházy der »warten« muss.[3] Wegen Rekruten. Stimm beim Landtag der Gränzbezirken. Census ob $^1/_4$, $1/_2$ Session? — Louis B[atthyány] geht mit Kossuth hinauf! Nach Wien zur Konferenz... Paul Esterházy detto. — Bei Bart[4] und Lisi[5] Batthyány. Ich hechle sie tüchtig durch.

6ten [*April*]. Schönes Wetter, gute Laune, passable Gesundheit. Mein Bill[6]... war vergessen (!) durch Asztalos; nicht gedruckt. Spreche mit Deák — über die 60 tausend fl. von der Theissregulation, die ich an Zucker, Walzmühle und Gewehrfabrik auf 4 Wochen vorstrecke! Deák ganz einverstanden! ich also... mit Tony Sz[écsen?] nach Karlburg. Finden Mann![7] er gibt der Charlotte Generalamnestie. Er ist so gut für Alle — c'est ainsi qu'il raisonne — warum nicht für Charlotte! Ich denke mir dazu: besonders indem jetzt englische Renten von 25 tausend sehr angenehm sind. Mich....[a] allerliebst. Mann gesteht uns: ... es seien keine 50 fl. im Hause.

[a] Két olvashatatlan szó.

[1] Sz. egy magánalkalmazottja, régi, hűséges ember (főkomornyik).
[2] Gróf Zichy Manónak, Sz. sógornője Sz. Pálné testvéröcscsének neje szül. Miss Charlotte Strachan.
[3] T. i. a ministerelnök előszobájában, a míg rákerül a sor.
[4] L. az utolsó jegyzetet april 4-hez.
[5] Gróf Batthyány Imréné szül. gróf Majláth Eliza.
[6] Sz. közlekedési törvényjavaslata.
[7] Gróf Zichy Hermannt érti.

Es ist Fehr bei uns. Mein Bill kommt vor das Haus! Kubinyi, Bernát, Beöthy, aggredieren es malitios und derb etc. Ich — weil es unerwartet kam — ganz *dumm.*[a] Verliere ganz die Lust! — Deák spricht excellent.[1] — Soirée bei uns. Karoline Károlyi und Gusty Batthyány etc. und alle in diesem Genre. Rutkai, Bachó ...[2] welche Vieher.

7ten [*April*]. Traurig! Wir gehen zu Grund, denn wir sind zu dumm! — Ich armire mich mit Phlegma — gehet aber nicht! Szentkirályi, Bónis etc. stellen mich gerade auf derlei Lelette! [sic!] ... Gesetz ... geht nicht Wort zu Wort durch, ... aber dennoch tant bien que mal. Vidos redigirt es bei mir. Zu Tony B[atthyány]. Finde Lónyai und Kossuthné — Karoline Károlyi kommt später ... Bei Felix Zichy. Er mit Louis Z[ichy] in Karlburg!! Hm, hm! Was wird daraus? Man halt fest an die englische Rente ... ergo es wird »amnestie générale« geben.

Gestern George Andrássy bei mir. Ich gab ihm den Rat zu resignieren.[3]

Vodianer und Valero[4] bei mir. Zirkel. Kossuth der des Morgens von Wien kam, im Zirkel ganz ... befehlend; mich grüsst er kaum! Obere Tafel! Konferenz ... Kathol. indítvány.[5] Es zerschellt sich. — Rónay machte ....[b] savoir c'est qu'il fait. Müde, wie ein geprügelter Hund! Will zu Felix Z[ichy] wo Crescence; finde keine Kraft. Bin Bart.[c] Schlafen!

8ten [*April*]. Zirkel. Ich halte mich ruhig. — Obere Tafel. Mein Bill wird angefeindet von Perényi Zsigmond — comme de cotume, zwei Sardellen Majthényi und Tihanyi ... Barkóczy, Ürményi und

[a] Sz. aláhúzása. [b] Két olvashatatlan szócska. [c] Sic!

[1] Deák beszédjét l. Kónyinál id. h. 226. és köv. Sz. beszédjét Zichynél id. h. 577. és köv. Az ellene felszólalókról mindkét helyen.

[2] Ruttkay István, Zólyom alispánja, a 17-ik honvédzászlóalj érdemes megteremtője. — Bachó Lajos, Trencsén megye követe.

[3] Valószínűen egy főispáni állás elnyerésének reményéről.

[4] Ezek vasúti és fegyvergyári ügyben tárgyaltak Sz.-vel. Valero a pesti hengermalom első igazgatójának volt helyettese.

[5] Rónay János csanádi követ bemutatja sok katholikus kérvényezőnek autonómiára irányuló kérvényét. V. ö. Kónyi id. h. 231.

Kasimir Batthyány und Moriz Pálffy. Protegiert durch Louis und Georg Károlyi, Wesselényi, Wenckheim. — Ich bleibe in der Minorität.[1] — Ich gehe zu Hause und schicke an Louis B[atthyány] meine Resignation. Ich muss ja doch ein wenig versuchen ob ich nicht eigentlich in der Luft bin! Lassen mich die Minister sitzen, schützt mich die alsó ház nicht und bin ich im felső ház in der Minorität... dann ist's besser at once wegzugehen. — Ich esse allein zu Haus. Gehe zu Felix Z[ichy]. — Er adiudicirt in Hinsicht der Wohnung *für*[a] Szécsen *gegen*[a] mich. — Man sucht mich im Namen von Kossuth... »ich soll in Zirkel«. Ich gehe nicht. Béla Wenckheim nimmt sich meiner an... Lónyay Menyus... als Plauscher... Ich gehe ins Theater. Ich soll zu Louis B[atthyány]. Gehe nicht... alle vereinigen sich, pour me proteger. Es geht durch, wie ich gewunschen![2] Soirée bei mir. — Altes langweiliges Zeug... ausser Eugenie und Irene.[3]

9ten [*April*]. Viel Schlaf. Bei Erzherzog Konferenz von 9½ bis 1. — Eötvös Pepy kam von Pest. Auch dieser dabei. Wir geben keine Rekruten, wir nehmen keine Schulden über, wir wollen die Gränzen einverleiben. Erzherzog Stephan beklagenswert; aber nichts Anderes zu machen.

Zu Felix Z[ichy] Pferde anschauen. Es ist Pepy Eötvös bei mir und Bánffay. — Zur Tony Batthyány. Telegraphische Nachricht da... Louis nirgends zu finden... Deák kommt. »Tudja mi történt? Mi elvittük a főherceghez a punctátiót...[4] és ő Bécsbe ment!« — Pázmándy: »Elszökött!« — Batthyány Lajos... utána... Borzasztó! — Wir machen die Depéche auf. Alles gut und bewilligt... Erzherzog braucht nicht nach Wien und [ich] bei Felix Z[ichy]. — Ich erzähle an Fürst Paul Esterházy, der sich halb todt lacht. Daher mit 4 Wettrenner zu Wesselényi und Felix Z[ichy]...[b] Konferenz bei Erzherzog.

[a] Sz. aláhúzása. [b] Olvashatatlan szó.

[1] A Sz. törvényjavaslata ügyéről — mely neki oly keserű perczeket szerzett — a felsőházban l. Zichy id. h. 583. és köv.

[2] Ez az 1847—48. é. XXX. t.-cz. Sz. küzdelmét mellette a felsőházban l. Zichynél: Sz. I. Beszédei 583—593. lapokon.

[3] Gróf Keglevich Eugénia, Gábor lánya, és gróf Zichy Henrikné szül. báró Meskó Iréne.

[4] A punctatió alatt itt a király által bezárandó rendi országgyűlés utolsó ülésének napirendjét kell alighanem érteni.

»Alles in Ordnung!«... Wir Minister gehen in das Ober- und Unterhaus. Auf der Ministerbank. Ich reiche die Hand dem Szentkirályi ... er gibt sie mar nicht... Vagy kezét vagy kardot...

10ten [*April*]. Bei Felix Z[ichy]. Konferenz Bei Erzherzog. Alles bestätigt.

Kaiser kommt um 5½... Wir erwarten ihn im Viczayschen Hause! Bei Felix.

11ten April. 9 Uhr bei Kaiser. Jurament abgelegt. Wir gehen im [*így*] Primatialsaal. Louis B[atthyány] spricht... Kaiser antworten [*így*]. Kaiser geht weg. — Dann Erzherzog Stephan. Herrlicher Moment! Fühle mich ergriffen! Obschon das Grab sich vor mir aufmacht! — Ich zu Batthyány und Kossuth: Én sejtelemkép — Magyarország »lesz«! Ti az egészet valósítjátok (!?). Essen bei Fürst Paul Esterházy. They will strop the races — I will not! — Konferenz im Magnatensaal... nit [?] viele Deputirte (!?) Zu Kossuth, der krank ist... Harische Verschwörung... viele Briefe... Kossuth radotirt... *er*[a] wünscht, er will wil [*így!*] Militair!! Traurig nach Hause.

Soirée bei Kasimir Batthyány. Dieser *fangt* an zu *sehen*.[a]

Deputation bei Erzherzog Stephan von Damen. Tony B[atthyány] und Madame Kossuth — führen an. Erstere bleibt complet stecken. Crescence[1] zottelt auch mit!!

12ten [*April*]. Mache meine Besuche. Tony Szapáry will nicht in Wieselburg; Heinrich Z[ichy] dumm und aigrirt! Wesselényi und sie krank. — Ministerialkonferenz bei Louis B[atthyány]. — Zsedényi dabei. Kossuth: »die Türken sollen die Russen fahren lassen, denn sonst von Oesterreich casus belli.« »Der Herr Banus soll keinen Spasz (!) machen, denn sonst wird er schon sehen (?)«. »Katona kell, mert ha felvállaltuk a miniszterséget... módot is kell adni...« Ganz in diesem Genre... Es flösst Erbarmen ein! Ich »Pestre, magunkra redukálva és mitgefangen mitgehangen!«

Cebrián lasst meine Frau sitzen. [Louis Forgács bitte ich Szentkirályi in meinem Namen zu fordern. Szentkirályi ist nach

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Sz. felesége.

Pesth.][a] Ich ärgere mich gegen ihn und Crescence. Diese begehrt auf etc. etc. Sturm. der sich bald legt. — Ministerial-Conseil bei Erzherzog Stephan. Banus kommt nicht. — Louis B[atthyány] und Kossuth keck, als ob sie 100.000 Mann in Waffen. — Enfin! Erzherzog Stephan ganz auf unserer Seite. — Bei Tony B[atthyány], Soirée ... Ich ging mit der Impression nach Haus, dass uns die Slaven vernichten werden! Sie hassen uns ... und mit Recht! Die Race, wie z. B. Bernáth Zsiga, soll die von der Erde nicht exstirpirt werden?[1]

13ten [*April*]. Traurig ... Bloss ein Wunder kann unser Leben, unsere Nationalität retten! — Menge Besuche ... Kiss[2] ist wieder in einem Deficit! — O Gott, es kommt viel zusammen! Und er findet es nicht so übel! Lunkányi[3] schreibt mir, dass die rebellischen Bauern gegen die Oedenburger Eisenbahn mit Militair und Statarium (!) beschwichtig sind! Bei Judex, Louis B[atthyány], Felix Z[ichy]. Regen und Sturm!

14ten [*April*]. Louis B[atthyány], Kossuth und ich auf dem Zrinyi um $9^3/_4$ weg. Komorn, deputátio és szónoklat és éljen!! Bei Gran regnet es stark, dies rettet uns vor der Ehre! ... In Waitzen wieder sehr lästige Ehrenbezeugungen. Kossuth ist entrüstet darüber. Ein bischen vor 10 Uhr ... im starken Regen in Pesth. Magnifique Beleuchtung, Feuerwerk etc. etc. Mehrere tausend Nationalgarden ... Vasváry spricht, recht àpropos ... Kossuth antwortet theatralisch ... Buben etc. schreien vor Ungeduld ... Frauendeputation. Madame Forster ... ich bekomme einen Kranz von der Stuller ... Es riecht nach furchtbarer Rebellion ... und Anarchie. Werden in Triumph bis zu Louis B[atthyány] geschleppt! Ich spiele eine sehr secondaire Rolle ... Nyáry, Perczel sehr freundlich. Sie müssen jetzt meine Politique begreifen! Nyáry ... az idevaló katona nem velünk tart, de ellenünk van! Jobb volna elküldeni. — Ich sage es an Louis B[atthyány], der es sehr ungerne hört. Most jó volna a katona úgy-e? — Mit

[a] A szögletes zárjel közöttiek ide vannak ugyan széljegyzet gyanánt beszúrva, de világos, hogy csak két mondattal hátrább kell vala őket beszúrni.

[1] Sz. legerősb mondásai egyike. Bernáth Zs. tulajdonságai ellenszenvesek voltak Sz. előtt. De Sz. itt nagyon elfogultan ítél.

[2] Kiss Márton, Sz. scribája.

[3] Sz. volt nevelője, most a gazdaságban általános meghatalmazottja.

Eötvös zu Hause. Kovács ... mit guter Impression. Meine Buben gesund. Béla 60 ... Ödön 58 ... ich angezogner 125 Pfd.

15ten [*April*]. Die Nacht unruhig gewesen! Wenn das Militär korrumpirt ist, dann ist's aus! Bei Teleky L[aczy]. Bitte er soll mich mit Szentkirályi débrouilliren. Er will nicht! Bin tief gesunken! Deputation vont Hont ... Er — Teleky — soll Obergespan werden! Er will nicht ... Bezerédy Pista: 1° A Balaton elöntötte a Sárrétet ... indemnisatio! 2° Das Silber soll man abliefern! *Er hat keins*![a] Im Land nicht für 100 tausend fl.

Ich gehe in das Ministerconseil ... Kossuth will dem Kaiser von Russland à peu près den Krieg erklären; will einen Monster Meeting von 30 tausend in Pesth organisiren, damit die Wiener (!?) erschrecken und dem polnischen Bauer die Robot etc. nachlassen. etc. etc. Ich denke mir dabei: Jaj nekem, Istenem ... Ferry Z[ichy][1] bei mir. Er wird mir zugeteilt! — Esse im Kasino. — Karoline, Adèle.[2] Will nach Ofen zu Zichy und Lederer ... kann aber nicht ... weil Fackelmusik für die Minister! O Gott welche Fatigue!

Gar kein Lichtstrahl! Wir sind weg! Kommen alle unter das Messer! Jetzt in einigen Monaten Landtag halten. Vitriol. Oel ins Feuer!

16ten [*April*]. Gestern Fackelmusik. Erschien mir matt. Die ultra Barricade — und Gőzgyillotin — Partei[3] war, ich glaube, nicht dabei ... Wir sehen zu von Csányis Wohnung! Kossuth ist unwohl (!?). *ich*[a] sollte reden! Ich wollte nicht ... Louis B[atthyány] zwang mich ... Zum Glück kommt Deák ... er übernimmt es, de très mauvaise grâce! Man will auch mich hören. Ich schweige! Gyurkovics ein Lang [?] ... erhabenes für Kossuth.[b] — Ganz traurig nach Hause. Heute schöner Tag ... Neue Hoffnungen ... aber ohne Grund! Nemzetünk oda van, ha most különösen erélyes és nagyszerű politikát ki nem fejtünk!

[a] Sz. aláhúzása. [b] Ezt a betűhiven visszaadott értelmetlen mondatot utólag szúrta be ide Sz.

[1] Gróf Zichy Ferencz a helytartósági alelnök államtitkár lőn Sz. ministeriumában.

[2] T. i. Ezeknél tőn látogatást vagy találkozott velük. Adele = gróf Zichy Józsefné, szül. Majthényi Adelhaid.

[3] A Stancsics—Pálffy—Petőfi—Vasváry által vezetett ifjúság és túlzók pártja.

Selbständige Soldaten![1] Ich glaube *wir*[a] sind weg. Nation und wir.

10 Uhr früh Ministerkonferenz bei Louis B[atthyány]. Kossuth der grossartigste Schwindler! Sie wollten den Banus *absetzen*[a] lassen! Kossuth will 60 tausend zu Pferd aufsitzen machen! Jusipovich[2] Obergespan in Agram! Welche Insult! Ich sagte es: *wir*[a] sind weg! 1° Menge Leute ohne Geld, ohne Existenz; 2° Pressfreiheit... »Üsd agyon a kinek van.« »Apell an die *Besseren*!«[a] Ha, ha, ha; 1 gegen 10. — 3° Slaven etc. gegen uns. 4° Schwäche. Armuth, flaches Land. 5° Maniac zum Führer! Deák, Klauzál... ent[b] gegen Louis Kár[olyi][3] ... Kovács Lajos bewilligt von dem Ministerconseil.[4] Ferry Z[ichy] bei mir. Wegen Zentralbahn-projekt. Konsignation der betreffenden. Man sagte einen Schneiderkravall an. Spät Abend Kasino. Louis B[atthyány] wirft mit dem »Hangen« sehr generos herum. Latzy Teleky... missbilligt Fényes's Infamie gegen Radetzky[5] etc. *nicht ganz.*[a] — Die Begriffe sind verworren. — Allenthalben zeigt sich die rächende Hand der Nemesis! Ellenzéki Kör wurde zu Radikál Kör!

17ten [*April*]. So sehe ich heute! Unsere Rettung ist unmöglich! Wir werden uns, wie wüthende Ratzen, gegenseitig auffressen! — Herrliches Wetter! Traurige Aussicht!... Selbst unser Leben nur so zu retten... wenn fremde Hilfe! Enfin, lieber sterben als auf diese hoffen. — Louis B[atthyány] haltet alle im Conseil ausser Kossuth für Poltrons!

Junge Leute — 30 Stück — mit ausgezogenen Säbeln... nach Wien, pour saluer la jeunesse als »Nemzeti Küldöttség«. Nemesis! Kossuth sprach gegen Regierung im Namen der Nation — jetzt Petőfy et Comp. detto gegen uns im Namen der Nation!

[a] Sz. aláhúzása. [b] A szó eleje olvashatatlan. A szó tán franczia szó s a többes szám harmadik személyében áll.

[1] T. i. a régi hadsereg teljes kettéválasztása következtében külön önálló magyar nemzeti hadsereg.

[2] A túrmezei magyar érzelmű nemesek magyarbarát grófja vagy jobban mondva ispánja.

[3] Gróf Károlyi Lajos nyitramegyei főispánságáról volt szó.

[4] Hogy t. i. Kovács mint osztályfőnök Sz. mellé osztassék.

[5] Sajnos, nem állapíthattam meg Fényes Eleknek, Szemere ministeriuma oszt. tanácsosának s az orsz. Statisztikai hivatal szervezőjének ezen — tán Szemere sugalmazására írt támadását Radeczky ellen.

Zelenka, Berger etc. als Deputation, um mir eine befehlende Petition einzureichen!! Ich hab' sie — weil ich in Minister-Konseil musste — quasi gar nicht angehört.

10 Uhr minisztertanács. Anstatt Felix Zichy August Festetich, anstatt Louis Károlyi Zay. Anstatt Heinrich Zichy Laurenz Nádasdy!...[1] Kunt Vincze... beinahe in Somogy. Verhunzt das Ganze! Kossuth kommt von Ofen; Nem lehet többet meggazdálkodni... etc. Steinbachot ki kell csapni! Én nem vagyok képes a financziát átvenni.

Csányi bittet um Militär![2] In Eisenburg. Langweilig! Kaiser Ferdinánd: »Ich hab' nicht geglaubt, dass das Regieren so leicht.« Kossuth et Comp. werden finden... es ist höllisch (!) schwer.

Esse im Kasino. Arbeite zu Hause. Zu Rosy Szápáry.[3] — Kleiner Krawall beim Stadthaus. Kasselik, Landerer etc.[4]

18ten [*April*]. Schwere Träume. Müde. Kleinmütig. Schreibe an Szemere wegen Heinrich Z[ichy]. — Sitzung Verschönerungs (?) — Kommission wegen dem Lokale für den nächsten Landtag. Kaserne auch angesehen. Bei General Móga. Nach Ofen, Ferry Zichy. Kann mit ihm nicht sprechen... er wird 1° von Szemere geritten, dann Eötvös. Gestern war er vor Kossuth![5] O Gott. kann das gehen.

Früher besetze ich mit A. Clark die Brücke... Brücke erscheint mir riesenhaft... kann nicht vollendet werden! Es ist der Babilonische Turm. Ursache unsre Vermischung.

Bei Louis B[atthyány]: Morgen ist népgyűlés wegen... Hauszins nicht zahlen. Il n'en savait rien!

Esse in Kasino mit Nyáry und Rottenbiller. Der erstere gibt mir Mut.

Crescence geht nach Wien (!) — und ich ergebe mich der Lust

[1] T. i. ezek lesznek főispánok Vas, Nyitra s Moson megyében.

[2] Csányi László ekkor kormánybiztos volt a Dráva mellékén.

[3] Gróf Szapáry Ferenczné, szül. Almássy Rozália.

[4] Ezekre az apróbb pesti stb. zavargásokra, Sz. ezekre vonatkozó utalásaira lehetetlen kiterjeszkedni. Újra ismétlem, hogy a jegyzetek két-három annyi terjedelműek lennének, mint maga a Napló.

[5] Értsd, hogy gróf Zichy Ferenczet Szemere is, Eötvös is, Kossuth is akarták maguk mellé államtitkárnak.

und Gefahr (!!) Marie Ferry.[1] Ce pauvre George Apponyi, il a dépensé 140 tausend fl.... qu'il doit... Mein Kopf ist wüst!

Murgu[2] (ein Namen zum Hängen) war den Ungarn Feind, den die Eseln befreit [*sic!*]

Vorige Nacht. Magistrat hinab... Katzenmusik etc. Schlechte Symptome! — In Ofen um mit Ferry Z[ichy] zu sprechen. Er ist unter Kossuth, Szemere und Eötvös um zu übergeben!! Esse schlecht im Kasino. Fahre nach Ofen. Acclamation der Nationalgarde! Ich weis nicht wo sie stehen... ob rechts ob links... Erzherzog kommt gegen 7 Abends. Herrliches Wetter! Kleine Mädchen machen Speeches... — Kleine Buben mit Säbeln! Bei Mina Festetich[3] bis 11½.[a]

19ten [*April*]. Zu Erzherzog um 10 Uhr. — Louis B[atthyány] vergass uns zu sagen, dass er erst um 12. — Deák, Klausál etc. alle disappointirt. Erzherzog ganz découragirt. »Nein, so geht es nicht.« — Er hat recht. — Ich mit Procopius »Haus vom Esterházy möchte ich kaufen!«

Konferenz-Sitzung bei Erzherzog. Geschichte des Banus. Louis B[atthyány] und Kossuth — »ja, wenn Regierung so schwach, um Jellasich nicht einsperren lassen zu können... dann müssen wir abtreten.«

Louis B[atthyány] und Kossuth wollen nun die Leute glauben machen:

1° Nicht *sie*[b] hätten die Revolution gemacht.

2° Man hätte sie *gesucht*[b] damit sie Ministers werden, während sie sich unverschämt aufgedrungen haben.

3° Dass sie abdanken können... wenn Banus bleibt. etc.

Kossuth und Louis B[atthyány] denken ernsthaft nach, how to escape.

[a] Az április 18-diki bejegyzéshez tartozik még e széljegyzet, utaló jel nélkül: »Hab' ich denn Udvlelde umsonst geschrieben?« — Továbbá e második széljegyzet: »Ferry Marie. Ce pauvre Apponyi, il a fait 140 [mil] fl. de dettes... pour fair réussir sa cause.« [b] Sz. aláhúzása.

[1] Zichy Ferencz neje, szül. De Ville Mária marquisnő.

[2] Murgu Euphem, a mindvégig magyarbarát oláh, az 1848-iki pesti orsz. gyűlés tagja.

[3] Gróf Festetich Albertné, szül. gróf Sándor Vilhelmina, az özvegy nádorné palotahölgye.

Krawall gegen die Juden... Engländer halten fest gegen die Chartisten.

Bei M^e [a]... und fand etwas anders... bin sehr disappointirt! — Ferry Zichy bei mir um eins und das andere zu besprechen. — Premier lasst mich rufen. — Er setz sich zu Pferd... Krawall gegen die Juden. Kossuth dictiert ein Manifest!! Il trépigne de fureur! Ereimben forr a vér. Vasváry et Co waren bei ihm: mentse meg éltünket!... Ich schwach... schläfrig... unwohl! Auf einmal dumpfer Lärm... Die Betreffenden erschrecken ungeheuer. Pulszky löscht die Lichter aus — versperrt die Laden. Es ist nichts...[1] Louis B[atthyány] kommt zurück!! Es ist beigelegt!? auf wie lange?

Deák: Ezt, azt nem engedi a törvény (!)

Ich: Unsere Aufgabe ist das Vaterland zu retten... ich scheisse auf Eure Gesetze!

20ten [*April*]. In einem Todesschlaf gelegen! Ganz entmutigt... Es kommen A. Clark[2] etc. etc. Wieder auf den Beinen!

Versuche einen Schimmel von Palocsay: Kaufe ihn um 600 fl. um mich en cas que beritten zu machen.

Ministerconferenz bei Erzherzog. Louis B[atthyány] lässt uns eine Stunde warten! Langweilig! Kossuth und Szemere reden breit und lang pour se plaire! — Kossuth: Ha ránk *bízták* [b] (!?) a kormányt... adjanak katonát! Ich: Pesten kell erőt kifejteni, én itt félek etc. Louis B[atthyány] und Szemere: Pestet nem kell félteni, de a megyéket!

M^selle Malie [c] sieht krank aus... Enfin! Es ging in »Ultimis«. — Esse im Kasino! Ottinger[3] etc. wird von Louis B[atthyány] zu einer Kommission aufgefordert. Nicht übel! C'est quelque chose. — Ferry Zichy bei mir. Mit Kovács, der übler Laune ist — wegen unsrer Kommission... Zentralbahn etc. — 9½ abends zu Kossuth — finde Duscheck, der wie ein Ohrwurm vis-à-vis von Kossuth. — Ich zeige

[a] Olvasható U^e-nek, söt W^e-nek is! [b] Sz. aláhúzása. [c] Olvasható Matie-nak is.

[1] A budapesti iparoslegények és munkások mozgalmai lecsendesítésében, mint tudjuk, nagy érdeme volt Nyáry Pálnak. — Sz. leírása fölötte jellemző.

[2] Clark Ádám, a lánczhíd építője.

[3] Báró Ottinger Ferencz altábornagy, a ki később a drávai magyar had éléről Jellachichhoz szökött át.

mein Personale. »Csupa Pechovich« — sagt er lächelnd. Ich finde... er hat gewissermassen recht! Kasino. Ich bin nicht beliebt.

21ten [*April*]. Kleinmütig! Vorgestern machte mir Tasner[1] die Impression von *strotznder*[a] Gesundheit! Er wird nächstens sehr krank.

Kann keine Idee auffassen! Ich bin auch eine bitorlott reputatio! Jetzt geht mir der Faden aus! Je suis au bout de mon latin! — Wenn der König Ferdinand 5. gezwungen wird nach Ofen zu kommen, dann wird etwas aus uns!

Mein Geyza schrieb mir ganz cavalièrement... ich soll ihm die bewussten 400 fl. senden und dass es ihn freue, *dass man meiner wohl gedachte*[a] (Dieser Esel, dieses ignoble Vieh!) Ich antworte nicht... lasse ihm zappeln!

Kis Eötvös: »1° A bán bizonyosan engedni fog, sőt eljön Budára. 2° Ujságlap készül, Kemény Zsiga etc. még Pálffy is benn van.[2] 3° Ő nem engedi Kossuthnak a fundust![b] A tegnapi proclamátió. melyben Kossuth véletlenül nincs aláírva, igen-igen jó sensatiót tett,

Abend bei Kossuth. Duscheck bei ihm...!!

22ten [*April*]. Gestern ging ich mit Blackwell Maschinenfabrik ansehen. Wir haben *uns verbaut.*[a] Fehr: wenn nicht geholfen wird... auch Mühle in Gefahr! Ich würde verlieren — 22.000; — 5000. — Gutgestanden für —; geliehen. — Bravo!

Herrlicher Regen. Platzregen mehr wert als Platzkommando. Mit Kovács Lajos viele Differenzen. Er will *mich*[a] utilisieren; — ich ihn... Wir werden wahrscheinlich brechen.[3]

8 Uhr Abends Konferenz bei Louis B[atthyány]. — Kossuth: »Ezt a főherczeget (István) szoktatni kell, hogy ne gondolja, hogy ő parancsol etc.« »Lederer uram ne tréfázzon etc.« Kossuth will Dreissigstamt — Klauzál imperios dagegen. — Kossuth wilt Finanz-

[a] Sz. aláhúzásai. [b] Ide egy jellel az átelleni lapon beszúrva: »Aus diesem wird ein Pansch!«

[1] Tasner Antal, Széchenyi hűséges titkára és barátja.

[2] E tervekről l. Kovács L. Gr. Sz. I. közéletének három utolsó éve, II. k. 106. l. Széchenyitől e naplójában tollhiba, hogy Pákh Albert helyett Pálffyt írt.

[3] Tudjuk, hogy ez nem történt meg; de mutatja Sz. már ingerlékeny s bizalmatlan hangulatát. A vég kezdete!

spekulation auf Eötvös' Fundationen. Louis B[atthyány] und Szemere für Kossuth, — Deák, Klauzál, ich gegen . . .[a] Kossuth, obwohl lächerlich . . . doch drohend! Übrigens nimmt unsere Konferenz stets mehr die Farbe einer Rebellion. Ist Loyalität da? Louis B[atthyány] ein burschikoser Bandit.

O Gott . . . ist in diesem Ministerium Tugend, echte Vaterlandsliebe . . . Moral, edle Hingebung, um das Land zu retten? No![1] — Es ist Fluch darauf: Schlafen.

Heute ist herrliches Wetter . . . Heute werde ich in Hinsicht der Theiss . . . mit Kovács endigen! Er will auch Eisenbahnen. Ich gebe nicht nach! Es entstehe was immer!

Unter dem Vorsitz von August Festetich[2] comparirt der citirte Pazar mit 200 Begleitern! 120 geladene Doppelgewehr!? Ein Fekete à leur tête!

12 [Uhr] bei Erzherzog Stefan Konferenz. Es neigt sich immer mehr zur Rebellion! . . . Führe Klauzál hinauf, herab. Esse bei Erzherzog Stefan Wirtshaus! Sitze neben Kossuth — Pulszky führt als slovakischer Gamin das Wort! Fürst[b] . . Paul Esterházy.

8 Uhr Abends Ministerkonferenz bei Louis B[atthyány]. Kossuth lang und breit. Juden sollen aus der Nationalgarde treten[3] etc. Führe Kossuth zu Hause, der krank ist. — Kasino.

23ten [*April*].

Placcard von einem Advokat Kecskés! Ganz Kommunist! Früher rede ich offen mit Zelenka, Perger, Kecskés. »*Ich*[c] will und werde befehlen.«[4]

10 Uhr. A. Clark und Fehr bei mir, wegen Gewehrfabrik. Mit ihnen und Klauzál zu Kossuth, der sich erklärt monatlich 50—60m. für

[a] E szó nincs kiírva, helyette egy rövidítési jel áll, melyet tán *contra* helyettesitőjének vélhetnénk. A szövegből azonban kétségtelenül látszik, hogy Széchenyi a »gegen« szót akarta leírni s csak tollában maradt. [b] A Fürst szó *előtt* egy igen rövid olvashatatlan szó áll. [c] Sz. aláhúzása.

[1] Nem a magyar indulatszó, hanem az angol »nem!«

[2] Festetich Ágostont nem találok az akkori Festetichek közt. A jelenetet nem tudom magyarázni.

[3] Tudjuk, hogy több városban támasztá e kívánságot különösen a németajkú polgárság.

[4] Nem tudom megállapitani, hogy a lánczhíd, az óbudai hajógyár, a hengermalom és vasgyár minő ügyeivel függ Sz. e föllépése össze.

Gewehre geben zu können... Wir gehen zu Louis B[atthyány]. Er ist difficiler. Es will *bald*.[a] It will not do!

Deputation von Wien.[1] Dercsényi à la tête. Es dégoutirte mich! Sie wurden im Musaeum empfangen. Szemere und Eötvös. Auf den Abend Banquette im Kasino. Ich dispensirte mich von beiden.

Ich ärgere mich enorm gegen Kovács! Enfin... auch ein ignobler Speckfresser!... Esse bei meiner Karoline.[2] — Reite mit Allach[3] aus... nachdem Palocsay mir den Sattel nehmen liess... und ich mit grosser Mühe einen bekam. Es fatiguirt mich. — Gehe spaziren mit Kovács. — Szemere nimmt zu Staatssecretairen Kemény Dénes (!) und Zoltán (!). Alle seine »Brüderln«. — Esse Gefrornes.

24ten [*April*].

Sehr unwohl. Sitzung Verschönerung[sKommission?] Wurde bestimmt, das Redoute terem für die Stände und Musaeum für die Magnaten hergerichtet werde. Reite mit A. Clark. — Ministerkonferenz bei Kossuth, der krank ist (?) aber dennoch stets Zigarren raucht! Er will abdanken, so auch Louis B[atthyány]. Sie suchen nur einen *pretext*[a] — Z. B. der Bán muss kassirt, eingesperrt werden oder wir danken ab — um sich aus ihren Diffikultäten zu retten. Von 7 bis 12 sitzen wir beisammen. — Ich schlafe — Kossuth und Szemere lang und breit, unausstehlich! — Szemere avancirt alle Leute höher, z. B. Schedius...[4] ich stosse mit ihm zusammen und er sehr lächerlich.

Crescence angekommen. In Pressburg Blut geflossen! Bleibe in der Konferenz, die bei Kossuth — bis 12. — Kasino. In Pressburg unter einander — Juden etc. Blut geflossen.

25ten [*April*]. Kaisers Namenstag. — Vérmezőn isteni szolgálat. Wird abgesagt. In der Kirche die Ceremonie. Ich gehe nicht. — Viel Ärger wegen der Gewehrfabrik. Ich mit Lukács nach der Walzmühle.

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] Bécsi magyarok üdvözlő küldöttsége. Derchényiről lásd a jegyzetet március 24 alatt.

[2] Zichy Karolina grófnő, Sz. sógornője.

[3] Sz. egy hátasparipája.

[4] Schedius Lajos, helytartó-tanácsos, a hírneves (hasonnevű) pesti egyet. tanár fia.

Esse im Kasino. Nachmittag wieder zu Fehr. — Sitzung bei mir in der Früh in Hinsicht der Lokalität für den Landtag. Wir bestimmen Hild.[1] — Reite aus. Scheint mir nicht gut zu tun. — Bei Erzherzog Stephan. Sincerisirt. Er ist ganz gebeugt!... Bitte ihn... für Hild etc.

26ten [*April*]. Sitzung mit Hild. Sodann mit Ferry Zichy.. pour nous organiser. — Es ward mir leichter! Reite mit Clark aus. Zu Adèle Festetich. — Esse zu Hause ganz spiessbürgerlich. — Fahre mit Crescenz und Karoline Stadtwäldchen, Promenade, Theater. Sie erwischen mich zu einer Ministerkonferenz zu Louis B[atthyány]. — »In Kikinda haben sie den Magistrat erschlagen.«[a] Ich zu Louis B[atthyány], der mich weggehen lässt: »Vous serez au moins pendu pour *Votre cause*[b] etc.« »Comment, ce n'est pas la Vôtre etc.« Und exploitirt das Ganze auf das Feindlichste. — Bon! — Kasino etc.

27ten [*April*]. Zu Erzherzog Stefan um 10 Uhr. — Josipovich zum Obergespan.[2] [[Louis B[atthyány]: »Mit einem Befehl des Kaisers arretire ich in Agram den man will!« Ich zum Erzherzog: »Es ist gut diess zu Protokoll zu nehmen!« Ich dachte mir dabei: wird Jellachich et Co, auch extorquirten Befehlen gehorchen!]][c] Erzherzog protestiert dagegen... ich auch. Er will in's Protokoll haben; ich verlange es nicht; denn — sage ich — kommt etwas zu Dickes, so trete ich ab! — Louis B[atthyány]: »Kinevet minket Széchenyi etc.« Ich lodere im Innern auf, lasse es aber nicht merken. [[Erzherzog Stefan[3]: Josipovich wird gehängt!« »Nein, er läuft früher davon.«]][d] Erzherzog Stefan tragt Kossuth Csaba an[4]!?!... Hahaha!

[a] Ide vonatkozhatik az átelleni üres lapra utalt jel nélkül irt bejegyzés: À présent je crois que le peuple — sang — hongrois est en agonie. [b] Sz. aláhuzása. [c] A kettős szögletes zárjel közt levőket utaló jellel ideszúrta be a napló átelleni üres lapján Széchenyi; de hibázott: mert a naplóbeli szöveg folytatása (»Erzherzog protestiert dagegen«) Josipovich főispánságára vonatkozik. [d] A kettős szögletes zárjel közt levők a Napló átelleni üres lapjára vannak írva utaló jel nélkül. Csakis ide illeszthetők be.

[1] Hild József, az ismert pesti építész, a kit Sz. a városi redut nagytermének átalakítására, az országgyűlés számára, kiszemelt.

[2] Széchenyi ellenezte Josipovichnak Zágráb megye főispánjává való kinevezését, nem akarván ezzel sem izgatni a horvátokat.

[3] Széchenyihez fordulva, természetesen.

[4] Ez csak Pilis-Csaba lehet, főherczegi tulajdon. Tán a nemzeti bankjegyek alapjára ajánlá föl a nádor.

Kossuth gegenüber von Wien, Palatin, Bán, Bank etc. »Ezt nem lehet tűrni!« Vis-à-vis von Gáj (er, der Finanzminister!?) wie kann dieser Mensch kaiserlicher Hofrat werden![a]

Esse zu Haus. Karoline bei uns! 4½ [Uhr] Finanzkonferenz bei Kossuth, der uns 1 Stunde warten lasst! — Fogarassy Finanzrat (Esel)... Klauzál, Pulszky führen das grosse Wort. Kossuth stets *drohend.*[b] Er wird die Wiener Bank etc. etc. ich weiss nicht was? Kern (?): Ungarn ist ein jungfräulicher Staat (arme Jungfer!?). Fogarassy: (.....[c] zu Kossuth — ein finsteres Gesicht —) dehogy Jungfer... hat wenigstens 100 Millionen Schulden zur Kompensazion für den Adel!

Ich gehe weg... um etwas bei Kat[1] *anzusehen.*[b] Gefällt mir nicht. Kehre zurück. Höre mit ungemeiner Geduld absurde Dinge bis 9½ [Uhr] an; gehe sodann zu Resy Orczy und Rosy Szápáry.[2]

28ten [*April*]. Konstituzion in Wien proklamirt.[3] Sie gefällt Deák.

Ist eine Probabilität dass ein Raitzen — (Ratzen) oder Kroaten-Reich entstehet? No! — Ist's wahrscheinlich, dass Ungarn (Magyarien) aufblüht? Wahrscheinlich, nein... aber möglich!... Wahrscheinlich ist das, dass wir durch eine Reaktion in das deutsche Element verschmelzen! — Lukács...[4] Notär der ungar. Akademie: »Most már (mert szabadok vagyunk!?) nem bánom a magyarságot!« Gut, ...ich ziehe Akademie 60.000 zurück![5]

Ich bin entschlossen, mich zurück zu ziehen, wenn sie das Hazardspiel fortsetzen! Jetzt will ich ein bischen warten. Tán megnyeri *szemtelenségük*[b] a csatát! — mert más alapja politikájuknak nincs.

Ersten Mai sind allenthalben die Kongregationen; von denen

[a] Ez az egész kikezdés a Napló átelleni üres lapjára van minden utaló jel nélkül rávezetve. — Leginkább ide illik be. [b] Sz. aláhúzásai. [c] Olvashatatlan rövid szó.

[1] A név nincs kiírva.

[2] Szapáry Ferencz grófné, szül. Almássy Rozália; az előbbi pedig báró Orczy Lőrinczné, szül. gróf Berényi Terézia.

[3] Az április 25-iki osztrák alkotmány.

[4] Lukács Móricz, az ismert író.

[5] Ez mutatja, mennyire lelkéből gyűlölt Sz. minden túlzást, chauvinismust.

hängt es ab — wie Ungarn steht! Ob Leben oder Tod!... Gestern Adèle:[1] »der über 60 Jahre alt ist, sollte abdanken; *sich*[a] leben und andere wirken lassen!« — Elle a raison. — Früh bei mir Manziani wegen den Gewehren; Ferry Zichy etc. Ich reite mit A. Clark aus. Wir reiten zu scharf. Er wird krank. — Es iszt Karoline Festetich[2] bei uns. Sitzung Plattensee.[3] Ich will deponiren und conserviren. Sie sagen: es wird besser gehen. — Nach Ofen mit Crescens etc. Sehen F. Esterházy's Haus an. — Es wäre sehr angenehm! (?). Fehr ganz gekränkt: sie wollen seinen Gewehr-Kontrakt nicht unterschreiben... ich bitte ihn um Geduld. Gehe zu Louis B[atthyány]; Deák ist bei ihm. — Er mit mir ganz kalt. Rottenbiller: »holnap népgyűlés lesz«. — Tony B[atthyány] ganz erschrocken... gehet morgen nach Ikervár! Louis möchte sie los sein. — Il est assez perfide pour cela... Cara George soll sich zum König von Serbien! etc. Nachrichten von Szőllőssy (!?): Briefe aus Italien: unsere Armée aufgelöst etc. — Esse mit Deák Gefrornes. Er: »Kossuth mindent phantasiája után. Er[4] ist überzeugt, wir fressen die Kroaten auf!« Sogar Csányi lacht darüber. Kossuth: »Minekünk a horvátok csak egy Frühstückre valók!« Das sagte er; man wird es ihm nie verzeihen, etc. Reakcion von allen Seiten. Deák sagte: »Es wäre mir *persönlich*[a] leid, aber ein Glück für Kossuth wenn er jetzt stürbe!«

29ten [*April*]. Fieber. Die ganze Nacht! Vertrage das bischen Reiten nicht mehr. Schwere Träume. Italienische Armée vernichtet;[5] — — der ungarische Stamm exterminirt! — — Den Kontrakt des Fehr für Gewehre, der gestern in der grössten Gefahr schwebte, hat man heute unterschrieben! Grata superveniet etc. Hild mit Landtagssaal-Plänen. Sitzung mit *meinen*[a] Hofräten. Spreche offen mit Ferry Z[ichy], detto mit Havas, der seinen Bruder hineinfilutieren will. Versuche sch...[b] — Esse allein zu Hause. Promenade Nach-

[a] Sz. aláhúzása. [b] Olvashatatlan rövid szó.

[1] Gróf Zichy Józsefné, szül. Majtényi Adelheid.
[2] Gróf Seldern Jánosné, szül. Festetich Karolina.
[3] A Balatoni gőzhajózási vállalat 1848 áprilisában már bukásához közel állott. Az erről szóló irodalmat s Sz. régebbi naplói idevonatkozó helyeit lásd Lipthay S., Gr. Sz. I. műszaki alkotásai, 138.
[4] Értsd: Kossuth, a kinek nézetét mondá el Deák Széchenyinek.
[5] T. i. az osztrák fegyverek győzelmeinek hírei a szárd sereg s az olasz forradalmárok ellen.

mittag. Konferenz bei Kovács. Abend Karoline ;[1] Papiere steigen (!?) ; Bauer in Tápió-Bicske jagen (?) die Grundbesitzer weg. Eötvös Pépy muss (?) eilends nach Wien. *Ich*[a] weiss nicht davon.

30ten [*April*]. Schwere Träume. Ich voller Gift. Kein Hoffnungsstrahl. Auer:[2] »Alle Kroaten sind einberufen worden!« Es wird ernst. — Fieber nimmt zu! — Will mit den Kindern in die Kirche. Sie sind auf der Insel. — O Gott! mit Crescence und Marie[3] Pfarrkirche. — Bei Louis B[atthyány] um seine Befehle einzuholen! Eötvös J. ging de son propre chef nach Wien, um, wie Louis B[atthyány] sagt, zu sondiren woher der Wind bläst. — Es isst Karolin und Dénes[4] bei uns. Népgyűlés. Ich mache nichts dergleichen. Fahren Stadtwäldchen etc. Vasváry gefällt nicht mehr. — Zu Haus mit Marie gewesen. Gar keine Hilfe, in nichts, nur Ballast. Ächt: Tischel deck Dich!

1sten Mai. Ad amicas aures in der Minister-Konferenz 10 Uhr bei Louis B[atthyány]. Offen in Hinsicht des Banus von Kroatien meine Meinung gesagt. Szemtelenségi politika! A la bonheur. Kossuth war nicht zugegen. Jusipovich. Kriegserklärung. Diffikultäten meines Namensverzeichnisses. Sie nehmen einem licitando alle die man anstellen will, weg.[a]

Marie Latzy[5] ist mit Elephantencomtesse bei uns.

Konferenz bei Erzherzog Stefan. Er: »Ich oder Batthyány sollten hier bleiben, nicht auf einmal nach Wien.« — C'est une finesse! Beide müssen hinauf — wegen Jellasich. — Batthyány wegen Willenskraft, Erzherzog — tekintély.

Pepi Eötvös von Wien kommend; hat wegen Kroatien intri-

[a] *Ide kell tartoznia, noha utaló jel hiányzik, a következő oldalbejegyzésnek:* Kollowrath sagte uns, Louis B. und mir, als wir bei ihm das erstemal informirten: Mann kann unter einem Tyrannen leben, in einer Republique auch — aber in einer Ochlocratie unmöglich! . . . Wie wahr! Bald kommen wir hinein!

[1] Gróf Seldernné, szül. gróf Festetich Karolin.

[2] Sz. egy magánalkalmazottja. Neve többször előfordul Sz. leveleiben (Majlát B. kiadásában).

[3] Sz. hajadon mostohalánya, Z. Mária grófnő.

[4] Sz. unokaöcscse s kedvencze.

[5] Gróf Zichy Lászlóné, szül. gróf Széchenyi Mária, Sz. unokahuga.

guirt . . . On lui a pété dans la main! — Louis B[atthyány] geht (morgen) allein. — Ich zu Mina Festetich.[1] Bin ihnen ungelegen.[a]

2ten [*Mai*]. Konferenz mit Hild. Sodann mit meiner Sektion Nach Ofen. Lederer[2] »Batthyány wird abdanken!« — Nachmittag Machinen Konferentz[3] und Generalsitzung. Sodann Mühlsitzung endlich mit Tasner und Kovács wegen meinen Personale etc. Müde wie ein Hund. Szász Károl auch da — alle Atome! —

3ten [*Mai*]. Möchte schlafen — nie erwachen! Minister-Konferenz bei Deák. Früher in meiner Sektion bei mir. Es macht mir das Gefühl von einer Banditenregierung! Csernovich entwickelt in Kikinda Energie. — Kossuth war nicht da. Pulszky der Polichon und Gamin erzählt, er, nämlich Kossuth, spiele Tarokk!! Wie er sich mit Politik beschäftigt, bekommt er das Fieber! Warum nicht früher! — Esse zu Hause, reite mit Clark aus. Zum Erzherzog Stefan, um Clark . . . . nen[b] zu lassen. Um 9½ Abends Resy Orczy[4] bis 12.

Majthényi als Kurir von Pressburg — Tarnóczy: es geht in Neutra miserabel! —

4ten [*Mai*]. Mit Hild in das Musaeum. — Zu Hinkos K. Finde die Kochisse.[c] — Gebe 20 fl. — Sie hoffte 60 für den kleinen Spass. Esse im Kasino. — Konferenz mit Tasner und Kovács. Früher mit Hild. — Er: in 6 Wochen muss alles fertig werden! — Traurig spazieren. Esse noch einmal im Kasino Schinken. Gar keine moralische Kraft! Kann mich nicht enthalten, zu essen! Quelle honte! Finde zu Hause von Deák[5] etc. igen sietős! Transport von Artilleristen nach Szegedin. —

[a] *Ezzel párhuzamosan, de utaló jel nélkül, a következő oldalbejegyzés olvasható:* »V. T. 4-ten braul. Kat. . . .«, melyet megfejteni nem tudok. [b] Olvashatatlan szó. [c] Betűről betűre így áll e két név a Naplóban. Tan Hinkos helyett Sinkos volna olvasható.

[1] Gróf Festetich Albertné, szül. gróf Sándor Vilhelmina.
[2] Báró Lederer Ignácz, lovassági tábornok, budai főhadparancsnok.
[3] A gépgyárról l. Gaál Jenő id. szép értekezését 15—16.
[4] Báró Orczy Lőrinczné, szül. gróf Berényi Terézia.
[5] T. i. üzenetet Deáktól.

5ten [*Mai*]. Entmutigt... Kein Hoffnungsstrahl. Ich *denke laut!*[a] Das werde ich teuer bezahlen — Selbst im Kasino... gegen Kossuth, Pulszky dieser Gamin!... Fehr und A. Clark. Dobbs[1] Gewehrkontrakt. Dieser Dobbs wird uns sitzen, stecken und hängen lassen!

Zum Erzherzog wegen Pollack's Protest. Ich hätte ihn preterieren können —, will es jedoch *vorläufig*[a] nicht.

Es isst Tante Marie[2] bei uns sammt Tochter. Ottinger früher bei mir. »Stochstreiche sind nicht mehr notwendig (!!).« Einsperren mit Inkomfort.

ResyOrczy bei uns. Wir zu Rosy Szápáry. Vormittag Charlotte.[3] Mann[4] Andrássy da. Ich denke wieder laut. Beleidige diesen Gamin. — Lederer bei uns: »Bin neugierig was Louis B[atthyány] bringt.« — Aergere mich gegen Kossuth Lajos... weil er sich über den »Mart. 15ike«[5] nicht indigniert.

6ten [*Mai*]. Wickmann krank. Mein rechtes Aug en compotte. Ich sollte resignieren — *denn ich tauge nichts!*[a] Szász Károl. Leményi, wallach. Bischof unirt, Saguna wall. Bischof nicht-unirt! und die »Meister Natur«.

Mit Aurelie Almássy besprich Brücke. Wind etc.

Nachmittag bei Deák Ministerkonseil: Er und ich!!

Vasváry wurde von den Studenten zum Professor erwählt. Eötvös *will*[a] nicht nachgeben... *wird*[a] aber! — Mit Szász Károl Brücke angesehen, Reite mit Clark aus. — Lasse mich nieder um 9. Augen quasi besser.

7ten [*Mai*]. Temesváry bei mir! Őt quasi kiverték! In einigen Tagen: Sparkassa von Pesth stellt Zahlungen ein! — Es wird dunkler und dunkler etc. In die Kirche mit Béli[6] etc. Pferde von Kasimir

[a] Sz. aláhúzása.

[1] E kereskedő-gyárossal már 1840 óta összeköttetésben állt Sz. — V. ö. Majláth, Sz. I. lev. III. 36. (A névmutatóban nyomdahiba a Dobos.)

[2] Csak a Sz. fiúknak »Tante« a már említett gróf Zichy Lászlóné, szül. Széchenyi Mária.

[3] Gróf Zichy Manóné, szül. Miss Charlotte Strachan.

[4] Értsd Hermann, Manó.

[5] A szélsők hirhedt hirlapja.

[6] Sz. fia Béla.

Batthyány angesehen. Symptome von ganz herunter! Adèle. Gustl Festetich: Die Bürger siegen (?) über die Lateiner (!) Verhängniss. On ne sait pas que faire! Ist man für die Lateiner (so nennen Ungarn die Ungarn!!), so ist Anarchie — Tod! Siegen die Bürger, so ist's Verrat am Ungartum! Choisissez! Plustôt périr que d'être infidèle.

Deák ruft mich zur Minister Konferenz 2½ [Uhr]. Ich gehe nicht. Essen und schlafen! — Nachmittag Stadtwäldchen mit Karoline. — Sodann Lederer. Ferry Zichy aus Wien. Dort vollkommene Auflösung.

8ten [*Mai*]. Herrliches Wetter. Ketten für 3 und 4 (?)[1] angekommen.

Gestern schickte Erzherzog durch Stoffer[2] einen Brief an mich von Venedig. Heute bittet er es zu lesen, um zu *beurteilen*[a] und zu *sehen*[a], ob er die[b] an Louis B[atthyány] und Kossuth abschicken soll. Schwer zu entscheiden! Brief *vorenthalten?*[a] *Ich*[a] nie! Feuer in Kossuths und Batthyánys Hand zu geben? Wahre Sünde![3]

Gestern Grünne[4] bei Lederer, sehr finster: »in 14 Tagen kein Mensch in Wien sicher!« Ferry Z[ichy], Goldschmidt kommt morgen... auch Brücke, das Land (!?) Banqueroute in 3 Wochen... Laufen... sauve qui peut.

Mit Ferry Zichy und Kovács wegen Zentralbahn. Kaum zu retten! — Konferenz bei Erzherzog Stefan. — Kossuth kommt als soffrii martiri[c] — unter anderen Bestialitäten Dembinsky mit 1500 Polen kommen zu lassen — um die Bergstädte zu verteidigen (!?). Deák und [ich] wir sehen uns verwundert an! Ich sage: Trójai ló! —

Es isst Ferry Zichy miserabel bei uns! Nachmittag mit Pollack und Havas beendigt. Konferenz mit Ferry Zichy und Kovács. Gehen nach den Bahnhof (Zentral), ich zu der Forray... Kaffé trinken. Katzenmusik dem Ferry Zichy, Duscheck.[5]

[a] Sz. aláhúzása. [b] Így pongyolaságból, ihn (den Brief) helyett. [c] Sic!

[1] T. i. a lánczhíd hatalmas lánczai.

[2] A nádori család jószágigazgatója és bizalmas embere.

[3] A velenczei jelentés a császáriakra kedvezőtlen híreket tartalmazhatott.

[4] Gróf Grünne most Ferencz József főherczeg főudvarmestere, később híres főhadsegéde. A májusi bécsi demagógiára czéloz.

[5] Ez a macskazenés világ »fénykora« volt Pesten. Sokakat megtisztelt a »Márczius 15-ike« által fölizgatott »hazafias« tömeg ily macskazenével.

9ten [*Mai*]. 10 Uhr morgens Konferenz bei Erzherzog Stefan. Aergere mich wegen Horváth Sándor... den Kovács bloss zum fogalmazósegéd machen will. Nachmittag Konferenz mit Kovács Lajos und Zichy Ferry. — Promenade mit ihnen. Lege mich um 9 nieder. — Möchte alles verschlafen!

10ten [*Mai*]. Schlafe wenig; *liege*[a] bis 8 im Bett — also 11 volle Stunden. Trachte gefühllos zu werden. Wir Ungarn sind weg! Ein deutsches und ein slavisches Reich. A pajkos magyar kimarad! Die Juden werden — die auf unseren Rücken aus dem Morast reiten wollen — unsere einzigen Alliirten sein!

Bei mir Konferenz mit Goldschmidt etc. wegen Zentralbahn. Interrumpirt durch Konferenz bei Deák... wegen Kroatien und dem Bán. Ottinger:[1] Marcziani protestirt gegen *gewalzte*[a] Gewehre. Ich darüber mit A. Clark. Dobbs ist ein Humbug. *Ich*[a] komme in unangenehme Sauce!

Nachmittag Konferenz bei mir mit Goldschmidt und Murrmann und Duscheck wegen Zentraleisenbahn. Auf der Promenade mit Laura Gétzy! Mit Crescenz nach Ofen zu Mina Festetich. — Katzenmusik bei Lederer... Durch Cuirassiere und Grenadire ausseinander gejagt! Le commencement de la fin! Ich mit Crescenz nach Pesth. Können durch Herrengasse nicht durch... Forradalmi csarnok!... Szemere ruft uns zum Erzherzog Stefan. — Finde Deák und Klauzál... Die sind gegen die Soldaten, gegen die Intervention Lederers indignirt...... und nicht gegen die Katzenmusikanten! In Pesth le Tocsin etc. Bleibe bis 4 bei Erzherzog. — Szemere sehr langsam... und perfide. —

11ten [*Mai*]. Herrlicher Tag. B...[b] Wimmer bei mir! Er will die Katzenmusik mit Spritzen (warum nicht Spritzkrapfen) vertreiben. Mit Goldschmidt etc. zum Erzherzog. — 1 Uhr Ministerkonferenz. Kossuth nicht dabei. Aufregung. Lederer fort! Esse bei Erzherzog. — Er nicht bei Tisch. Bleibe bis 7 Uhr abends.

[a] Sz. aláhúzása. [b] Rövid olvashatatlan szó (rövidítés), első betűje tán B.

[1] Báró Ottinger Ferencz rövid időn a drávai magyar hadak parancsnoka, aki azonban átszökött Jellachichhoz.

12ten [*Mai*]. Um 10 Uhr zu Kossuth — mit Zichy und Duschek *Zentralbahn*[1] *Konferenz.*[a] — Deák auch da. Auf einmal: wir sollen zu Louis B[atthyány]. — Népgyűlés schickt eine Deputation. — — Petőfi als Redner. Stáncsics, Vidoss, Pálffy, Glembai und Louis B[atthyány] spricht mit Geringschätzung — ich versöhnend, weich — Deák mit Nachdruck. — Kossuth wickelt sich in seinen Mantel ein und hat Fieber (!?). — Wird fortgeplauscht bis 3 [Uhr]. Es ist Wimmer der luthrische ich weiss nicht was bei uns. Zu Kossuth . . . um 6. — Zentralbahn — mit Goldschmidt doch etwas beendigt. — Ministerkonferenz. Ich trage dem Kossuth die $\frac{1}{2}$[b] von meiner Bezahlung an . . . zur Gründung einer Zeitung. — Kossuth wahrer Maniac. Offener Rebell. Deák und ich wir schweigen. Er soll's ganz nach seinem Willen haben . . . da er sonst geht! — auf einmal Korompay — — wir sollen schnell Anstalt machen . . . dem 2—3 Katzenmusiken etc. Wir eilen nach Pesth. Es war beschwichtigt.

Auer: die Juden haben 500 buzogány den Juraten etc. geben lassen.

Ottinger erzählt: Grenadiere wollten die zwei Officiere die im Verhör waren, befreien. Die Untersuchung hat unter dem presidio von Zoltán[2] begonnen. 2000 Lumpen haben sich drohend hineingedrängt!

Deák glaubt . . . Nyáry halt das Ganze mit Kossuth in der Hand.

Louis B[atthyány] grüsst etc. mich nicht — macht Dergleichen als ob ich nicht da wäre.

13en [*Mai*]. Recht unwohl. Sehr starker Kopfweh. Jetzt fang ich an meinen Schlaf und meinen Appetit zu verlieren.

Ich gebe keine 8 Tage und Alles ist hier in Flammen.

Mit Crescenz in der Christinenstadt Andacht verrichtet. Mich sehr erleichtert gefunden. Ministerkonferenz bei Erzherzog. Zusammen-

[a] Sz. aláhúzása. [b] Értsd: die Hälfte.

[1] Ez a központi vasúttervezet, mely az összes építendő vasutakat Pestre irányítá mint központra, a Széchenyi-Kovács-féle ismeretes közlekedési javaslat eredménye. V. ö. Kovács Lajos: Gr. Sz. I. közéletének három utolsó éve, II. köt. II. fej.

[2] Belügyi államtitkár; a vizsgálat a Lederernek adott macskazenében bűnösök ellen folyt.

stoss zwischen Batthyány und Szemere wegen Investigation. Sie wollen Lederer en costume aufhängen. Militaire empört sich!.... Bei Kossuth Konferenz. — Batthyány im stillen gegen mich, weil ich sagte : nem az én politikám győzött ... én tehát engedelmeskedem etc. Ich *soll*[a] den Weg, den sie gegen meine Ueberzeugung einschlugen, auch für gut finden ... —

Crescenz Geburtstag. — Es essen Rosette bei mir!...

Konferenz bei Louis B[atthyány]. Siebenbürgen. Deputation der Jugend: úti költség... damit sie nach Siebenbürgen gehen können zu agitieren!

Ich glaube Konflikt ist unvermeidlich. Es wird eine Mordschlachterei sein.

Auf einer Seite Bürger — — Soldaten (?)... auf der anderen Forradalmi csarnok... die Juden und das Gesindel.

14ten [*Mai*]. Gestern recht krank — heute besser. Sogar Jelenkor...: das Ministerium unter vizsgálat! *Jetzt schon*![a] In Gott ergeben, aber traurig! So wenig Edles in unserem Stamm! Man macht mir zum Vorwurf, dass ich mit A. Clark reite und spazieren gehe.

Aus der gestrigen Konferenz wollen sie Hrabowszky schicken, damit er den Bán hängen lasst. Der Erzherzog soll das unterschreiben! Wird er es tun? Wird Hrabowsky schon gehen?[1]

Der tapfere Jusipovich ist bereits hier!

Podhorsky[2] ausgemacht ... wegen Willkühr mit Béla im Reiten!

Robinson schreibt. Nelson et C° nichts gewonnen. Man muss einmal aufhören. Alles hat sein Ende. Ich tue Robinson weg und Gestüte gebe ich auf. — C'est fini!

Zsitvai geht mit einem Extradampfbot nach Peterwardein um mit Hrabowsky den Bán zu hängen (!?).[3]

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Mint tudva, Hrabowszky altábornagy egész személyzettel küldetett ki május 14-iki nádori irattal Jellachich és társai perbefogatására.

[2] Podhorszky Lajos, Sz. Béla nevelője volt, derék tudós, de kissé durva modorú ember.

[3] Zsitvay József segédbiztosul volt Hrabowszky mellé nevezve.

Wer weisz ob Louis B[atthyány] und Kossuth... nicht diese Unmöglichkeit ausgedacht haben. um von dem Ministerium durchgehen zu können![a]

O diese edlen Patrioten! Sie müssten, wenn sie Männer wären, jetzt ihr Leben zu Markt tragen.[a]

Louis B[atthyány] will ein Dampfbot für Zsitvai. Ich besorge es. Es bricht das Steuerruder. Ich gehe mit Horváth Sándor nach Altofen. — 9½ Abends gehet es durch die Brücke. Ich früher auf der Promenade, welches übervoll und desshalb unheimlich!

15ten [*Mai*]. Kopf etc. en compotte! Warum wir nicht ausgeraubt werden, weiss ich nicht![1]

Hertelendy K.[2] bei mir. »Es wäre gut Plattensee zu sistiren.« »Gott bewahre!« A la bonheur!

Fehr bei mir. »Gr. Batthyány sagt. wir können keine 500 fl. Gewehre per Tag. etc.« »Dobbs ist da... wir machen 600. Ich hab' für 40 tausend Schafte bereits Kontrakt!« Voyons! Besehe einige Häuser und Gründe. Oberteil der Wasserstadt — nicht ganz übel zu einer Entwicklung!

1 Uhr Ministerkonferenz bei Louis B[atthyány]. Hrabowsky schreibt, dass Serbien gegen uns.... Es isst Graf Poninsky bei uns... Sechs Uhr Konferenz bei Louis B[atthyány] und später bei Kossuth. — Kriegserklärung! — 600 Fleischhacker mit Sensen will er gegen die Serben. Hat 500 tausend fl. — Ich rede. um die Manie zu beleuchtung. Es geht nicht. Er — der in einem espèce delirum ist — will alle hängen lassen. —

Bei der Liptay — to meet L. Teleky. Er ist rein ein Narr! Ganz gegen Louis B[atthyány]. »Wenn — sagt er — Szemere nicht *heraus*[b] und Nyáry nicht *hinein*[b] — so fällt das Ministerium noch vor dem Landtag.

[a] Valószínűleg idetartozik. e *két* hely egyikéhez. a Napló átelleni üres lapján a következő, utaló jel nélküli bejegyzése Széchenyinek:

Konvent in Wien zieht nach sich Kopf des Königs und Republik.
Konvent in Pesth... Kopf von Erzherzog Stephan und *uns!* Allright!

[b] Sz. aláhúzásai.

[1] T. i. az örökös zavargások s némely lapok demagóg heczczelései következtében.

[2] Hertelendy Károly, a balatoni gőzhajózás első javaslója. V. ö. Lipthay S. id. m. 136. l.

16ten [*Mai*]. Lege mich um 2 Uhr morgens nieder. — *Ich*[a] soll das Dampfbot aufhalten . . . pour expédier des courriers! Lärm etc. Endlich schickt Szemere Paquette . . ., das Dampfbot weg . . . Louis B[atthyány] schickt später . . . Kloiber schickt Ludwig nach!!

Dobbs und A. Clark bei mir — wegen Gewehrfabrik. Cela ira? — Igen pökik markukat.[b]

2 Stunden später bekomme ich den Befehl: ein Bataillon nach Eszék und ein Bataillon nach Becse mittelst Dampfbot zu senden! . . . It is to bad! — Un gouvernement des fous et maniacs . . . Gehe zu Louis B[atthyány] — finde ihn ganz guter Dinge. »Kommt Nyáry hinein, gehet er heraus!« sagt er.

Bei Charlotte . . . Sie rammelt[c] mit ihrem Tode, bei hellichtem Tag! . . . Es essen bei mir Fehr — Andrássy Gy., Jankovics L. etc. Plattensee-Sitzung im Kasino. Es eckelt mich an! Keine Ordnung! Reite mit Béla etc. aus. Promenade. Fühle mich, esse wohl!

17ten [*Mai*]. Dumpfer Todesschlaf. Mit Entsetzen erwacht! Gestern ging Artillerie nach Pressburg. Heute Infanterie nach Eszék.

Ich mit Tasner nach Ofen. Keglevich und Duschek! — Nachricht dass Kaiser bereits von Wien weg! Sogar Kovács Lai ist »erschrocken« darüber! Armer Kaiser Ferdinand als Anhaltspunkt! . . .

Vielleicht[c] ist's gut! On ne sait plus que penser . . .! Eigene Kraft entwickeln. — Voilà! Geht König nach Prag, so sind wir separirt! Es muss zusammenfallen. Stephan wird *unser*[a] König werden! Der erste Stephan war Gründer — wird unser Stephan nicht der letzte sein?

Es ist Rittmeister[d] Nádassy bei uns. Ich überlasse den Reitschulgrund an eine provisorische Gesellschaft. — Besehen mit Crescenz die Brücke . . . fahren auf die Insel. — Promenade. Tiefe Melancholie. — Es kommt die Nachricht, dass in Wien die Aula mit der Arbeiterklasse sich vereinigt . . . und eine Menge Konzessionen . . . wie z. B. . . . Ein Parlamentshaus etc. extorquirt habe, demzufolge das ganze

[a] Sz. aláhúzása. [b] A Dobbsról és Clarkról mondottak utaló jellel ide beszúrva, noha tulajdonkép (mint a gőzhajóról mondottak folytatásából látható) nem ide tartoznak. [c] Nem jól olvasható szó. [d] Az eredeti szövegben: Ritt. (rövidítés.)

Wiener Ministerium abgedankt habe.[1] (?) Albert Prónay: »Nein, Du bist nicht Ursache an Allem Diesem!« (!?)

18ten [*Mai*]. Gedanken lassen mich nicht schlafen! Ich bin — so kommt es mir — Hauptursache an Allem Diesem. — Um zu »sühnen« und in der anderen Welt acceptabel zu sein... müsste ich hienieden durch ein langsames Feuer épurirt werden. —

Hertelendy Károl[2] bei mir! Auch Plattensee — Unternehmen ist umgebracht! Nach Ofen, zum Erzherzog. — Es ist Thomas Nádasdy bei ihm... mich bringt Me Bory um. — Wir essen um 2. Fahre mit Deák und Klauzál zu Louis B[atthyány]. — Nationalgarde 8000 Mann (!?) macht Demonstration für das Ministerium. Nádasdy spricht. Louis Batthyány antwortet... hogy ő kisszerű demonstrátiók végett le nem mond... sem mozdul. Sie defiliren vor uns — nachdem ein Vertraunsvotum von 20.000 (!?) unterfertigt uns überreicht wurde.

Konferenz. Ich proponire Ringwälle um die Stadt.[3] Louis B[atthyány]: hast Du Geld? — Sie waren *alle*[a] (Kossuth war nicht zugegen) einverstanden. — Zákó der Geprügelte: Ujvidék és Karlowicza (!) a gyűlhelye a ráczoknak... csak 10 ember a baj oka (tout comme dans l'opposition!); Hrabowsky spielt doppelte Rolle, etc. — Fühle mich entnervt! Wieder zum Erzherzog... Louis B[atthyány] bei ihm. Wieder zum Erzherzog... Louis B[atthyány] bei ihm. Ich reiche ihm ein eine Punktation, dass mir die Verschönerung untergeordnet... Glacis... Ringmauer... Fortification. — Er: Haus Österreich fallt auseinander! — Er — —[b] mir!

Kasino. Paul Almássy: »ich bekam traurige Briefe. In Wien wollen die Slaven... Anarchie... um den Kaiser nach Prag zu bringen... und ein slavisches Reich zu gründen... wo *unserer*[a] Magyaren Extirpation folgen müsse...«

[a] Sz. aláhúzása. [b] Egy olvashatatlan szó, valószinüleg dauerts (sic). Tehát azt akarta Sz. irni, hogy szanja a nádort.

[1] A májusi bécsi eseményekről elég bő irodalom áll rendelkezésre. De a legáttekinthetőbbet mégis csak Springer ismeretes munkája nyújtja.

[2] A balatoni gőzhajózás buzgó előharczosa.

[3] Ez összefügg Széchenyi régibb tervével, a fővárost körülfogó csatornával. Lipthay S. id. m. 130. — Persze a sánczok most védelmi czélokból épültek volna, de Sz. előregondoskodó terve szerint e sánczárkok fogták volna a hajózásra alkalmas (a Dunával összekötendő) csatornák medrét alkotni.

19ten [*Mai*]. Schwere Träume! Nicht einen einzigen Lichtpunkt. — Slaven fressen uns. Kosacken allein erobern das Land.

Mierbach... bei mir. — Er sieht nicht so schwarz!... Thomas Nádasdy: von Wien laufen alle Aristokraten!

Herrlicher Regen!

Kloiber[1] bekommt anonymen Brief: er soll keine Waren umladen, denn 1650 Mann werden Alles verderben etc.

Wir befinden uns wie Krebsen die gesotten werden! Oder... im Fieber. Oft sind Intermissionen — quasi um Kraft zu schöpfen... so dann stärker leiden zu können!

Fehr bei mir. Mit Maschinen- und Gewehrfabrik gut. — Havas. — A. Clark. —

Ministerialkonferenz bei Erzherzog. Kaiser weg von Wien! — Landtag in 6 Wochen. — Hrabowsky's Brief. Il parait qu'il ne veut pas. — Louis B[atthyány] mit Klauzál... empfangen wallachische Deputation in Pesth. Ich gehe einstweilen nach Pesth zum Essen. — 6 Uhr wieder bei Erzherzog... Judex,[2] Nyáry, kurz alle Präsidenten ... und die Generalität. — Erzherzog Stephan spricht gut... fordert zur Treue zum Kaiser auf. Nyáry ist gerührt... Louis B[atthyány] etc. versöhnen sich mit ihm...

Rottenbiller scheint nicht für die Linien[3] zu sein. Es wird nicht gefallen... indem es ein Schritt... wiewohl »winzig« — zur Ordnung ist.

Nyáry: »Kár hogy Kossuth nem declarálja, hogy egészséges.«

Herrlicher Regen.

Grosse Aufregung in der Stadt: in Wien sei die République proklamirt! — »Márczius 15-dike«: a ministérium kikiáltotta István főherczeget királynak. Diess wurde zum Teil durch Zoltán[4] aufgefangen.

20ten [*Mai*]. Schwere Träume. *Ich*[a] komme mir als der Hauptfaktor dieser jetzigen Kalamität vor. — Vielleicht (?) schade... den ungarischen Stamm nicht sterben zu lassen zu haben. —

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] A Dunai gőzhajózási társaság pesti forgalmi igazgatója.
[2] T. i. az országbíró (Judex Curiae) Majláth György.
[3] A Pestet körülvevő sánczot érti.
[4] Belügyi államtitkár, elnyomta a lázító lap e lázító, hamis közleményét.

Hild etc. bei mir. Den 24ten Juni müssen die zwei Landtagssäle[1] fertig sein.

Kaiser wurde in St. Pölten eingeholt ... versprach (?) nach Wien (!) zurückzukehren! Ich glaube er geht nach Prag!

Deputation Stankowansky etc. wegen bogyiszlói átvágás. Nachmittag Sitzung, wo auch Balla bei mir ... Es wurde proponirt.

11 Uhr bei Erzherzog Stephan. Konferenz. Csányi László[2] »Erzherzog Stephan wurde in Agram ... mit Wissen des Jellasich auf offenem Platz aufgehängt und verbrannt. Auf dem Abend geschach das mit dem gesammten ungarischen Ministerium« ... Ich *erlaube*[a] mir zu bemerken, dass ich an dem Ersten zweifle. Jellasics und Gáj können unmöglich so dumm sein etc. Sie fielen Alle ... sogar Deák und Pepi Eötvös über mich her.

Kossuth kam von Gödöllő herein. Ich nahm seinen Puls — — gar kein Fieber! Nur schwach — sagte er. Ueberhaupt spiele ich die subordinirteste Rolle. Darf mich quasi nicht muchsen. — Kossuth: »nincs itt mit félni a fiatal izgatóktól ... legfeljebb 300 van. Ezeket agyonveretem, csak egy szóba kerül«!!! Zeigen alle sehr viel Courage! Ich werde von Louis B[atthyány] für einen Furchtsamen déclariert! weil ich Vorsicht übe! Es wird beschlossen, gegen »Márczius 15-dike« Process zu machen![3]

Es ist A. Clark bei mir ... wegen den 2 Sälen. Staindel übernahm die Verfertigung der 2 Tribünen in 4 Wochen. — Fahre aus, um die Linien zu ermitteln.[4] — Bei Kovács. Seine Politik ... hogy a muszka sem árthat ... ist ebenso absurd ... wie die von Sasku[5] mit seiner République.

21ten [*Mai*]. Übergebe ich an Hajnik Pál ... den grössten Teil meines Silbers ... für den Staat. Schwere Nacht. Gewissensbisse! George Andrássy: ... »weisst Du noch in Ostende ... wie ich Dir

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] A városi redoute terme az alsóház s a museum nagyterme a felsőház részére.
[2] T. i. Csányi László drávamelléki kir. biztos jelenti (írásban) a következőket.
[3] Irányzatos, rosszezélú híresztelése miatt, hogy t. i. István nádor a ministertanácsban már királylyá tétetett volna.
[4] A Pestet körülfogó sánczolat vonala.
[5] Sasku Károly, Sz. kedvencz mérnöke, Kovács L. földije.

sagte, welch einen Brand Dein Hitel in die Staatsmachine werfen wird.«[1] —

Kasino-Sitzung... in welcher die Anstalt 20.000 fl. C. M. dem Staate *schenkt*[a] — anstatt *»leiht«*.[a] Dies letztere wäre vernünftiger gewesen. — 11 [Uhr] Erzherzog Stephan Konferenz. Er ärgert sich sehr, dass sein Brief an Hrabowsky (pour faire pendre Jellasics) in die Zeitung kam. — Diesz machte sein — famoses — Privatschreiben unmöglich. — Louis B[atthyány] will (weil er responsable ist) die Truppen auf die Konstitution schwören lassen. Wir alle sagen: und wenn sie nicht schwören etc? Er wie ein boshafter Bube... wie mein Täufling Gábor![2] Bei Louis B[atthyány] wallachische Deputation wartet dem Ministerium auf! Kozsdu[3] als Anführer (!?!).

Es isst Pista Bezerédy bei mir. Ich könnte diesen Kerl ob seiner politischen Unzeitigkeit prügeln, wo ich ihn sehe und liebe ihn als Mensch doch.

Vom Erzherzog wegfahrend sagte mir Pepi Eötvös: Wie dumm dass man den Brief von Erzherzog an Jellasics nicht abgehen liess etc.

Erzherzog... wird nicht wiederkommen... wenn er weggeht. Ich bekomme enorme Skrupeln... soll ich *handeln*[a] oder *gehen lassen?*[a]

Regenfälle in Strömen. Ich gehe zu Klauzál (Deák finde ich nicht). Tréfort bei ihm. Sie lassen die Köpfe hängen. Ich gehe mit Klauzál — zu Kossuth... wo auch Deák. *Ich*[a] bringe meine Skrupeln vor: »Hátha elmegy és vissza nem jön a főherczeg?« Es findet Anklang! Morgen soll Erzherzog noch nicht weg 1° weil Kossuth (der krank geworden — er selbst diktirte den Pretext (!)) nicht fertig werden könnte. 2° Weil man von Abdication etc. spricht, 3° Weil man wegen Zusammenberufens des Landtags seine Unter[schrift[4] braucht].[b]

[a] Sz. aláhúzása. [b] A napló átelleni üres lapjára beszúrt eme mondatot befejezetlenül hagyta Széchenyi.

[1] Ez 1829 augusztus vége vagy szeptember eleje táján lehetett.

[2] T. i. az 5—6 éves gróf Károlyi Gábor, Széchenyi keresztfia. Ez vágás is Batthyány ellen.

[3] Gozsdu Manó ügyvéd, a szerbek ellen tiltakozó magyarbarát oláh küldöttség vezetője.

[4] Tehát a nádori levél május 19-iki kelettel, mely az országgyűlést július 2-ra hirdette ki, még május 21-ikén nem volt a nádor által aláírva s így tulajdonkép visszakelteztetett az napra, a melyen a nádor elnöklete alatti ministertanácsban az erre vonatkozó határozat kimondatott. Az út, a melynek elhalasztásáról szó van, a nádor innsbrucki útja.

Deák und Klauzál zum Erzherzog — obschon 9½ [Uhr] und sodann zu Batthyány. Was sie gerichtet haben, weiss ich nicht. — Der Erzherzog möchte mit mir offen sprechen; mir Konfidenzen machen. Ich evitire es — — muss es evitiren... Denn meiner Ehre würde mir Schweigen gebieten, — meine Ministerpflicht vielleicht das Gegenteil. Ich sagte diess! Kossuth: »most mégis jó volna egyet s mást megtudni« (!?!). Ich erblasste vor Indignation! Sodann: »ha elhágy minket István... dann müssen wir mit unserm Kopf spielen.« — Ez mit akart jelenteni? Wir sollten revoltiren? No Sir!

22ten [*Mai*]. Regen in Strömen. — O Gott, das Leben wird einem schwer. — Mit Havas und Clark a két országos ház[1] miatt. Masson und Robinson[2] aufgesagt. Eins nach dem Anderen wie im Baum, der dem Winter zueilt. — Mit A. Clark zu Staindl. Nicht zu Hause...! Er legislatisirt! — Ins Musaeum... wegen den Sälen... etc. Zu Karoline Károlyi die wieder recht üppig. — Stephan Károlyi ganz guter Dinge. Karoline Károlyi ladet mich zum Essen ins Kasino. Schlage es aus... aber Latzy Teleky auch. — Ministerkonferenz bei Louis B[atthyány]. — Kossuth: »Menjen Pulszky az orosz követhez, kérdezze meg cathegorice, benn van-e a muszka keze a szerb mozgalmakban — — mert azt nem *tűrhetni*...[a] bárcsak azok a kúnok felülnének a csikókra«!?... Ich und Deák stossen uns — Louis B[atthyány] ungehalten, dass Deák und etc. die Abreise des Erzherzogs verschoben haben. — Batthyány liest ein Schreiben des Hrabowsky vor ... in welchem er andeutet, dass er das Handbillet des Kaisers... im Sack behält »weil die Gränzregimenter nicht *gehorchen*[a] würden.«[3] — Louis B[atthyány] scheint sehr... disappointirt. Csaikisten werden ihm, ich besorge, nicht gehorchen! Wir sind wie gesottene Krebsen! Das Wasser wird stets wärmer! —

Zu Rosi Szápáry. Man schämt sich beinahe, ein Ungar zu sein!

[a] Sz. aláhúzása.

[1] A városi redoute s a museum nagytermeinek adaptálását érti az alsó- ill. a felsőház ülésezése számára.

[2] Sz. lovászmesterei.

[3] V. Ferdinánd ismeretes kézirata István nádorhoz 1848 május 6-ról egy kir. biztos kiküldése felől Horvátországba, a törvényes állapotok helyreállítása céljából.

23ten [*Mai*]. Szombathelyi[1] bei mir. Er desperirt! — Sitzung wegen 2 Landtagssälen. — Konferenz bei Erzherzog Stephan. Kossuth begehrt noch immer auf! Piret und Roth[2] schreiben... Der erste. Temesvár etc. versorgen zu können, ... Der andere: es können 40 tausend Serbier Ungarn belagern!? — Louis B[atthyány] sehr gnädig für mich (!?). Erzherzog Stephan soll morgen 2 Uhr Morgens weggehen,[3] Eötvös geht vor seiner... Ich fürchte: wir sehen den Erzherzog nicht sobald wieder. — Reite nachmittag aus. Finde, dass ich ein altes Weib geworden bin! Népgyűlés: adakozások végett! — Regen mit Donner. Mészáros kommt an.[4] Dass man anstatt Mészáros Hrabovsky nicht nahm... ist eine Todsünde! Hätte man mich nur gefragt! —

24ten [*Mai*]. Mészáros besucht mich mit Ottinger. Mészáros wird Kossuth bald für einen Poltron erklären! Klauzál schickt Rumbauer... Hat Skrupeln wegen Gewehrfabrik, — und hat recht! Mit Kovács konsultirt. — Fahre in Dampfmühle. — Fehr... in low spirits! Zu Karoline Károlyi. George *eiferend*[a] auch da! — Crescenze wird mit nichts fertig, kommt zu nichts. Ich ärgere mich darüber. — Versuche meinen Schimmel! Nádasy und Stadt-Wäldl. Machinen Fabrik. Ungar. Theater.

Louis B[atthyány]; »Serbien hat uns den Krieg declarirt (!) Will nach Ofen marchiren etc. (!?)

Was soll ich mit meinem Geyza[5] (!?)... Alles was ich tat, schlug fehl. —

Schlaf. — A peuprès der erste ruhige Tag.

25ten [*Mai*]. Auer: »Békéser Komitat in Waffen... für den König (?!)«. — Allright! — Ich presidire in der Kommission — bei der Verschönerungs-Kommission — die wegen Stadt-Linie ausgesandt. — Borsodi kutyáskodva. — Ich ärgere mich. Benehme mich nerven-

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Sz. régi párthíve, már 1844-ben is támogatta őt.

[2] Báró Piret altábornagy a temesvári főhadparancsnok és Roth vezérőrnagy, a szerbek ellen működendő csapatok egyik vezére, ugyanaz, a kit később Perczel elfogott.

[3] Innsbruckba.

[4] Az Olaszországból megérkező s a hadügyi tárczát átvevő Mészáros Lázár.

[5] Mostohafia, a 20 éves Zichy Géza.

schwach. Lasse sie sitzen. Fahre nach Ofen. Deák. Klauzál. Szemere. An diesen: senden Sie G. Károlyi weg. —

Nachmittag — Kontrollsitzung wegen Gewehrfabrik. Früher Klauzál ganz impertinent ... »ich soll verbieten, dass die Dampfschiffe illirische Farben aufziehen ... denn sonst ...?!?« — Wieder ein Hamster! Alle gegen uns provocieren!

Klauzál und Rambauer odios.[1] Ich ärgere mich detto, und benehme mich nervenschwach! — Mais il y a de quoi! Mein Neffe Dénes[2] will bei den 10.000 Gemeiner werden. C'est un beau élan dans une belle cause — —, malheureusement avec des cochons! — In's Theater ... Karoline Károlyi ... Louis B[atthyány].

26ten [*Mai*]. Die Zukunft ist blutgeschwängert! Über ganz Europa schwere Wolken —, sie sind zum Platzen und werden platzen —; ungeheuer Blut wird fliessen, wenn einmal der Anfang gemacht ist.

In Siebenbürgen Wallachen mit Schwaben (így!) gegen die Union und Magyaren.

Hrabowsky geht *schleichend*[a] als Parlamentair nach Agram.

Wiener Zeitung *ämtlich*[a] — — wegen Lederer ... offen und feindlich gegen das ungarische Ministerium. — 10.000 angewerbt.[3] Grösstenteils Spitzbuben. Bald wird man sie nicht zahlen können. — Räuberbanden, die uns égorgiren.

Csapody und eine Menge Leut — sehen ein ... wohin Kossuth sie geführt!

Bónis: »Én félek az országgyűléstől. Ha oly emberek jönnek, mint Madarász ... Kállay Ödön (az igazi Danton), akkor végünk! A klubok terrorismust fognak gyakorolni etc.«

Ich sagte neulich in der Ministerkonferenz bei Kossuth: Wenn wir uns für Energie — id est Krieg — entscheiden wollen — so wird die Sache sich so entwickeln, dass man per Woche 1 Million fl. C. M. braucht. Sie lachten!!

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] Itt a fegyvergyár ügyére tért vissza Széchenyi.

[2] A még nem egészen 20 éves Széchenyi Dénes az önkéntes nemzetőrök közé akar állani (s mint a május 27-iki bejegyzés mutatja, be is állott), a melyek toborzását a május 17-iki ministeri határozat rendelte el a délvidéki szerbség stb. ellen.

[3] Az első tízezer toborzott nemzetőr, a honvédség alapja (első tíz, három évre toborzott önkéntes zászlóalj).

Havas ausgemacht. Mit Kasselik wegen — — Verschönerung. Mit Dénes Széchenyi zu Mészáros.

Abends Ministerkonferenz bei Louis B[atthyány]. Mészáros: Morgen muss eine Entscheidung von Italien kommen. Die unseren sind... 35 bis 40 tausend Mann; sind die Italiener nicht *über*[a] 100 tausend, so schlagen wir sie.

Deák will sich mit mir in eine Kategorie setzen; dass wir nämlich nicht *hetzten*[a] und somit unschuldig unter das Messer kommen. Er macht sich starke Illusionen! Wie liess er sich fegen![b]

Im Kasino soupirt mit Karoline Károlyi.

Kaiser in Innspruck macht eine vortreffliche Declaration. Louis B[atthyány] liesst es aus der Wiener Zeitung. — Es erhebt mich.

27sten [*Mai*]. Ich liess Kloiber kommen: »Lassen Sie keine illirische, überhaupt garkeine Fahnen und Flaggen aufziehen.« Nur Station!

Sitzung mit Ferry Zichy etc. über meine tárcza. Kovács Lajos — im Konfusions Element! — Fahre mit A. Clark. Grosser Transport, Ketten sind angekommen. — Alle (?) bereits in Kehlheim. — Ansehen Redoutsaal etc. Tischler etc... Alles zurück!![1] Es wird mir darüber beinahe übel. Gehen zum Hild... To blow him up. — Auer etc. »Hradetzky ist vernichtet« etc. es geht so im Gerücht in der Stadt herum[2] — — — Um 5 Uhr Ministerkonferenz bei Louis B[atthyány]. — Was ist denn schon wieder? Gut oder Böse?

Von Hild mit Dobbs... wegen den Gewehren. Er bekam von allen Seiten tröstende Berichte.

Es essen bei mir: Deák, Klauzál und Mészáros.

Bei Batthyány passable. Stúr solt in Prag eingesperrt... Gáj[3] von Böhmen abgewiesen sein. Kaiser den 1ten Juni in Wien zurück. etc. Wir gehen vergnügt weg. — 9 Uhr Abends mit Dampfschiff die Nachricht, dass die Studenten, anstatt entwaffnet worden zu sein, gesiegt haben; die Nationalgarde mit den Arbeitern sich an sie an-

[a] Sz. aláhúzása. [b] A szót *tán* fangen-nak is lehetne olvasni.

[1] Az országgyűlés alsóháza részére átalakított redoutterem első adaptiója hát nem jól sikerült; újra kellett kezdeni.

[2] Sz. e főkomornyikféléje Auer, hűségesen beszámolt a pesti köznép közt forgó igaz és hamis hírekről.

[3] A híres tót (pánszláv) vezér Stúr és a még híresb »illyr« Gáj Lajos.

schloss; Barrikaden gemacht sind: das Militär sich zurückzog... Polizei ausgewiesen ist... Hoyos[1] gefangen wurde... Bombelles[2] auf dem Pranger der Presse! Aus Italien die schlechtesten Nachrichten! Enfin... es naht die Entwickelung des blutigen Drama. *Ich*[a] z. B. kann nicht entrinnen:

1° weil ich ein Ungar bin — —; ein Stamm der von Niemand geliebt ist.

2° Weil ich ein Graf, folglich — trotz meiner liberalen und humanen Ansichten etc. — ein Aristokrat bin. Dénes Széchenyi wurde Gemeiner bei den 10.000.

3° Weil ich Vermögen habe.

4° Weil ich auch ein Faktor der jetzigen Gährung bin. In Gottes Namen!

Ob die jetzige Krankheit der Völker zu heilen? Ich glaube »nein!«

Sich hinein mischen, erhöht das Fieber. Sich nicht hinein mischen führt ad absurdum. —

Ich glaube, die Drohnen, oder die dafür gelten — — werden erschlagen... dann gibt es Ruh!... Die Ruhe des Todes!

Heute — 27ten — fragte ich Klauzál: »nehmen Sie das Consili-Gebäu!« Nein,.. er lässt es mir über —[3]

28ten [*Mai*]. Ej be súlyos az élet! Sitzung mit Clark und Hild wegen zwei Landhäuser![4] Ich entwickle alle Energie, der ich fähig bin! Meine Nerven sehr angegriffen. Ich ahne: Louis B[attyány] wird wirklich krank; Kossuth gibt sich dafür aus... die anderen gehen aus dem Laim..., die Last des Augenblickes und der Regierung wird auf mich fallen. Wo ist wohl grösste Sicherheit für mich und meine Familie? Das weiss Gott! Hier — Pesth — ist aber mein Platz. Ich muss und werde (!?! Es ist mein fester Vorsatz) hier bleiben.

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Gróf Hoyos-Sprinzenstein Antal, a bécsi nemzetőrség (soi-disant) parancsnoka.

[2] Gróf Bombelles Henrik, a trónörökös, Ferencz Károly főherczeg fiainak ajoja.

[3] A helytartótanács egy épületéről van szó.

[4] E szeszélyes kifejezés alatt az országgyűlés két háza ülésezései számára adaptálandó helyiségeket kell érteni.

Gehe mit Crescence in die Kirche. Zu Karoline Károlyi. Nach Ofen... Szemere. Finde ihn nicht — — Es isst Dénes Széchenyi bei uns und Delle Grazie. England will uns 12,000.000 Münze wenn bei uns Sicherheit und Stabilität.

Ung. Theater. Két pisztoly. Es ging zurück. — Karoline Károlyi ... Lopresti's[1] zu Ehren!... In Wien Barrikaden und Hoyos nahe à la Lanterne und Almássy Pali et Co freuen sich quasi darüber! O Gott, diese Gamine!

29ten [*Mai*]. Schlaflos. Trinke zu viel Wein! Esse zu viel!... Nach Altofen. *Befehle:*[a] eine Armirung von »Franz« mit 6 Kanonen; *befehle:*[a] 40.000 Centn. Kohlen für Gewehrfabrik etc. Besehe mit Karoline Károlyi und Lopresti Brücke. Es isst Kovács Lajos sammt Gattin bei uns!

Kossuth schafft einen Ministerrat an! Spricht drohend wie Kaiser Nikolaus — —, will — wenn es nicht anders *geht*[a] (was soll gehen?) Anarchie... spielt auf offene Rebellion an. — Klauzál über Latours Skrupeln:[2] Ez gazság! — Ich kanns nicht halten, breche los... Bin wieder dumm! Wir sitzen bis 11½ Abends. Crescence at house. Fanny Wenk[heim] kommt bei einem Haar nieder!

Kossuth sieht vortrefflich aus! Er spannt es auf das Höchste... um von *uns*[a] beirrt[b] zu werden und abtreten zu können.

30ten [*Mai*]. Gestern *hätte* Mészáros von Serben[c] etc. worunter auch Offiziere — Katzenmusik bekommen. Soll's heute bekommen! Karoline Károlyi entrüstet darüber! O Nemesis. Mit Marcziani und Fehr. Skrupeln wegen der gewalzten Gewehren. Ministersitzung beim Premier von 9 bis 1½ [Uhr]. Ich sterbe vor Langerweile. Heute von Kossuth — weniger Donner! —

Ich proponirte... armirtes Dampfbot: »wird es gezahlt?« Kossuth: »Ja!« — »Es sollte ins Protokoll!« »Ist nicht nötig!« Sodann proponirte ich Linien um die Stadt. Wird in gleichem Grad genehmigt

[a] Sz. aláhúzásai. [b] E szó nem biztos olvasás! A Széchenyi írta szó a »bekämpft« vagy »dementirt« értelemmel kell hogy bírjon. [c] Másnak alig olvasható e szó.

[1] Báró Lopresti Lajos Álmos.

[2] Ez a Magyarországon állomásozó csász. kir. ezredek fölötti dispositióra (eseteges kiküldésükre az olasz harcztérre) vonatkozik.

... und dass man 50 tausend ... à 3 procent ...[a] *wo nicht*[b] vom Landtage geschenkt — — was das Ministerium unterstützen will.

Abends Palatinalinsel. Karoline Károlyi und Premier. Dieser: wie der böse Geist! Ich: »fürchte mich ... den Eid werden sie — Militäir — nicht ablegen«. Er: »Desto besser ... wir waren schon nachgiebig genug.«

Es sollen 30 französische Barrikadenmacher angekommen sein.[1]

31ten [*Mai*]. Garnison schreibt in der Pester Zeitung gegen Nyáry etc. Ich melde Alles diesz an Mészáros. Morgen ist Namenstag des Königs ... a vér(!)mezőn ... Dort wird Skandal sein ... Soll *ich*[b] gehen? Ja ... wenn alle gehen. Louis B[atthyány] geht gewiss nicht! — Morgen Christi Himmelfahrt! Es wäre à propos zu sterben! ... Ich sehne mich weg, ganz weg! Mit Kovács zusammenstoss. Ich: *als Soldat*[b] denke ich gerade so ... wie die Garnison etc. O Gott, wie hassenswert ist der Ungar ... wie er ist! Sitzung mit Ferry Zichy etc. Fahre mit A. Clarke wegen den 2 Sälen. Mache Fezel aus! — Hild ein altes Weib.

Regiment mit einem Remorqueur nach Komorn. Sie werden bald herunter kommen uns okkupiren. — Sie tranken offen auf Gesundheit von Jellasics.

Reite aus mit Béli und Gyula Károlyi und Promenade.

1sten [*Juni*]. Mit Crescence auf die Generalwiese (Vérmező!). Fürchte mich, dass die Truppen nicht schwören werden! Louis B[atthyány] kommt spät ... aber heiter und ruhig. Mészáros zu Pferd! Es gehet vortrefflich! Italiener ein bischen geweigert, allein Mészáros ... mit Takt ...

Ministerkonferenz bei Louis B[atthyány] ... den Abend Nachricht von der siebenbürgischen Union.

2ten Juni. Aller Früh Ministerkonferenz bei Louis B[atthyány]. — Eine Menge gute Sachen — — von Innsbruck. Louis B[atthyány] wird eine Gesammt-Monarchie-Rolle spielen! Jellasics quasi desavouirt

[a] Széchenyi *ide* szúrta be, utaló jegygyel, a következőket, de csak tollhibából, mert a szöveg értelmét megzavarnák: Kossuth ... »ich werde ihre Kassa [kiknek a pénztárát?] *vielleicht*[b] in Anspruch nehmen!« Er war mit Geld sehr splendid.
[b] Sz. aláhuzásai.

[1] Épen május utolsó hetében voltak az óriási munkásmozgalmak Párisban.

etc. Bis 3½ [Uhr]... Kossuth háborút... Deák sehr gegen ihn aigrirt... und mit Kraft: én inkább mindent mint háborút! Ich schweige. Es wird beschlossen.

1° 4 (?) Dampfbote von der Donau — Dampf-Schiffsgesellschaft zu kaufen! *Ich*[a] und Mészáros beauftragt!

2° Dass Louis B[atthyány] heute abreisen [soll] und *ich*[a] anstatt seiner die Präsidentschaft übernehme. — Ich habe mich dagegen mit Hand und Fuss verteidigt... musste es annehmen. Ich fürchte, ich werde es von mir nie abschütteln!

Es isst Moricz Vodianer bei uns... der gestern als Dampfbot-Direktor von Wien kam. — Sitzung mit meinem Personale... auch Ingenieure... die ich eingeteilt. —

Ungar. Theater. Louis B[atthyány] kommt in *unsere*[a] (!?) Loge... und hat Fieber. J'ai peur qu'il s'en ira!... Und dann — Kossuth allein mit der Brandfackel. — Welche Rolle *ich*[a] dann? Kann ich mit ihm gehen? No! Gehe ich nicht, so verdirbt er mich! Pepi Eötvös kommt von Innspruck. »Der sich der Sachen empariert, der hat sie«. — Vasváry (!?) sagt eine Illumination an! Bloss die Ofner halten sie!

Allein Thee bei mir! Crescence zur Abenderholung eine Serie von dummen Briefen von Imre,[1] der nicht in der Ingenieur-Akademie bleiben will. 2° Jenny Fahnent,[b] die wieder 1500 fl. braucht.

Nachrichten von Orsova aus: alle Wallachen für uns!?!?

3ten [*Juni*]. Recht unwohl. Ich hab' im Kreutz einen Fehler! — Elend wird mein Ende sein. —

Latzy Zichy bei mir: Bittet im Voraus um Vergebung, wenn Louis die 15.000 fl. nicht pünktlich zahlt.

Frank von Oedenburg — »Ob ich Deputierter von Oedenburg werden will?« Ich: »ich reibe mich nirgends dafür... und gehe von Nirgends als von Oedenburg — wenn man mich B. wählt!

Es isst Mészáros, Klauzál und M. Vodianer bei mir. Nachmittag Sitzung... in Hinsicht von 4 Dampfboten, die die ungarische Regierung von der Donau-Dampfschifffahrtgesellschaft kaufen soll, ... später Erörterung mit Vodianer wegen Brücken. — Sitzung etc. Mészáros verlangt Ministersitzung. Ich lade sie zu mir ein. Es kommen alle. Wegen

[a] Sz. aláhúzásai. [b] Ha rövidités, akkor tán Fahnental vagy Fahrental névvel van dolgunk.

[1] Gróf Zichy Imre, Sz. mostohafia.

Escadron von Würtenberg Huszáren, das zu uns herüber kam.[1] — Wir decidiren uns für Amnestie. Gyuri Almássy nimmt es als Kurir zum Kaiser. Soirée bei mir... Karoline Károlyi etc.

4ten [*Juni*]. Sitzung Kasino. Ich presidire. — Kirche. Crescence kommt nicht. Bei Majláth országbíró. — Erzherzog Stephan — der um 5 früh ankam. Konferenz um 2 — ich gehe ohne weiteres, bald weg zu den Wettrenenn. Ich will die Rennen wegtun und Gestüte. Hunyady bittet mich: »Tue es nicht!« Ich zaudere.

Fühle micht recht unwohl. Expedire Estafette nach Peterwardein.

5ten [*Juni*]. Miserabel. Ich hab's im Kreutz! Sehr finster in die Zukunft! 5 Uhr Nachmittag mit Mészáros... nach Alt-Ofen. 4 Dampfbote etc. bestellt. Bischen Brücke. Estafette von Csányi... »Ministeri tanács«... glaubt Jászai.[2] No!

6ten [*Juni*]. 12 Uhr. Tischler wollen in den beiden Sälen nicht arbeiten! Bei mir Minister-Konseil. — Kossuth: »Kaiser hieher... oder... Erzherzog Stephan, auch mit avancement der Officiere etc.[3] Ich soll's den Erzherzog bringen. Essen schnell —, ich mit Mészáros ... zum Wettrennen...

Ich[a] kein Glück. Verkaufe Christine auf Puff (!) um 100! — Béla W[enckheim] macht mir die Konfidenz. Er soll anstatt Grünne Obersthofmeister bei Erzherzog Stephan werden. Wir lachen eine halbe Stunde darüber! — A. Clarke. Er schnalzte die Petitionärs ab. Ich bekomme Katzenmusik... Brücke ist auch in Gefahr etc. Schreibe an Szemere etc. etc. Zum Erzherzog Stephan. Lässt mich lang warten, ist indignirt... gegen Kossuth, etc. Er will nicht unterfertigen.[4] Gehe noch zu Szemere, etc.... Zu Hause... Soirée...

[a] Széchenyi aláhúzása.

[1] A Lenkey százados és Fiáth főhadnagy vezetése alatt Galicziából hazaszökött Würtenberg-huszárok.

[2] Jászay Pál ministerelnökségi titkár (a historikus).

[3] Értsd: ha nem jő Budára a császár, hát István nádor jogosítva van minden tiszti előléptetésre s kinevezésre.

[4] T. i. nem akarja aláírni azt a kívánságot, hogy (mivel a király nem jő Budára) a neki egyenest reservált kir. jogokat is gyakorolhassa a nádor.

7ten [*Juni*]. Die Nacht glücklich abgelaufen! Virulenter Artikel gegen mich wegen A. Clark — in »Márczius 15-dike«. Suche Deák, Klauzál auf. Finde sie auf der Promenade! — Spreche wegen der Unsicherheit des Centrums. Berczel[a] bei mir. Es wird nichts geschehen. Fehr, Masjon, Clark sehr gedrückt! Ich gebe diese Anstalten auf![1] — Brücke[2] wird nicht beendigt werden.

Fahre um 1 Uhr zu Kossuth... rede über Einiges offen etc.

Es isst Kreuter[3] bei uns. Balaton-Sitzung Nachmittag. Wir geben an Lutz[4] eine Espèce Plenipotenz. Bezerédi Pista bei mir. Wird ängstig! Die Bauern selbst in Tolna sagen: az urak megcsaltak... elkergették a királyt etc. mi pedig a királylyal etc.

Um 6 Uhr Abends Ministerkonferenz bei Erzherzog Stephan. Kossuth... bringt ihn piano zu Allem. Kaiser soll hieherkommen oder Plenipotenz geben. Deák stosst mit Kossuth arg zusammen. — [Ich bitte, das Centrum mehr zu beachten... Szemere und Kossuth: itt nincs mitül félni.

Kossuth gibt mir 50.000 — ich soll bauen.[5]

Csaikisten revoltieren!? In Karlowitz alles ins Aufruhr!][b]

Deák: »Mi mindig a Te politikádat követtük.« Kossuth: »Későn!«... Bis 10 Abends. O Gott, welche Langeweile.

8ten [*Juni*]. Ganz ruhig. — Zum Erzherzog wegen der Estafette nach Innspruck — mit Kossuth - Representation (Vezérczikk!) Es wird Sale (?)[c] geschickt als Kurir. — Nach dem Essen mancher Andrang an die Brücke. — Ich gehe unter Ihnen —; später Berczel[a]

[a] Tollhiba Perczel (Mór) helyett. [b] A szögletes zárjelek közöttiek Széchenyi beszúrásai a napló üres oldalán megfelelő utaló jegy alatt. De itt is tévedt Széchenyi az utaló jegygyel, mert a beszúrás tulajdonkép a következő, Deák és Kossuth közti rövid párbeszéd *után* van csak helyén. [c] Hale-nak is olvasható. A kérdőjelt zárjel közé Széchenyi tette.

[1] Fegyvergyár, gépgyár.

[2] A lánczhíd.

[3] Vasúti kérdésekben Sz. embere.

[4] Sz. műve a balatoni gőzhajózásról csak 1846-ig forrás. Lipthay id. műve csak fölületesen szól e kérdésről. Azért csak gyanítom, hogy Lutz alatt Luczenbacher értendő.

[5] Fegyvergyárat.

und Rottenbiller zum Erzherzog — wegen Unterschreiben.[1] Spielen Kegel. — Die Arbeiter drohen mit Anzünden.

Thee bei mir — Karoline Károlyi etc.

9ten [*Juni*]. Bei der Nacht Estafette — Titel etc. in Aufruhr. — Masjon, Fehr. Adam Clark — gebeugt.[2] Man kann das schlechteste ahnen. — Ich Ministerkonseil bei Deák in Ofen. — Früher Berczel[a] bei mir. Ich bringe wieder vor: das Centrum etc! Szemere: Még nem történt semmi (!?). — Nach Pesth. Besehe zwei Häuser. Es geht doch! Zum Erzherzog Stephan. — Csaikisten Rebellion gemeldet. - Ich bin für Pacification. Kossuth »ezt nem szeretném a *nemzet*[b] előtt evincálni etc!« Klugheit wird für Landesverrat, Vorsicht für Furcht gehalten. - Ich habe gar keine Hoffnung. [Ich habe mich gegen Josipovich erklärt, allein mich gefügt —; Erzherzog Stephan — ein Votum separatum in das Protokoll.][c]

Eötvös ganz rosenfarbig. Mit diesem und Heinbach wegen Bau. — Ipartanoda etc. etc. — Fahre aus. Ungarisches Theater. Kiosk. Crescence boudirt noch immer! Ich jage sie endlich weg, weil sie zu viel tratschelt. — «Du bringst mich unter das Messer und wirst dann närrisch.«[3]

10ten [*Juni*]. Heute Robinson weg. Gehirn en compote. — Estafette von Zenta bei der Nacht etc. Schrecken vor den Csaikisten. — Welche Träume! Szegedin durch die —[d] gefährdet — in Pesth wird alles zusammenlaufen — und hir der 2te Akt von Mohács. Slaven in Jugendblüte!

Arbeite zu Hause. Alles verfinstert sich! Handwerker einstweilen beigelegt.[4] Szalay ist der Hauptrádlsführer — eingesperrt! Besuch

[a] Tollhiba Perczel (Mór) helyett. [b] Sz. aláhúzása. [c] A szögletes zárjelek köztiek betoldások a napló átelleni oldalán; utaló jelről megfeledkezett Széchenyi, de kétségtelenül ide tartoznak. [d] Olvashatatlan szó.

[1] L. a június 6-hoz tett jegyzetet.

[2] A forradalmi állapotok miatt féltették ezek a fegyvergyár, a gépgyár és a lánczhíd dolgát.

[3] Úgy látszik ebből, hogy az aggódó feleség bizalmas körben hangsúlyozta, hogy férje a forradalmi irányzatnak ellensége.

[4] A kézművessegédek s munkások forrongása Pesten.

General Spanioghe.[1] Ich fordere Marie auf, Diplomat zu sein. »Radetzky ist sicher, zu siegen« (!?)[2]

Früher bei Nyáry. Es isst Pepi Eötvös bei mir. — Früher Kossuth mit Csányi! Dieser Letztere ganz eingeschüchtert . . . für Pacification . . . »Most értem a mohácsi veszélyt etc.« Kossuth ganz kampflustig. Bestellt 1000 Sensen und die Reparatur von 600 alten Flinten! — Es wird ein lächerliches Finale werden, wie wir uns gegenseitig auffressen. A very good fin! Wie Ratzen von einem Bulldog etc.

Estafette von Ó-Becse . . . Csaikisten in vollsten Aufstand! Wussten es schon. — Saguna bei mir gewesen.[3]

Mit Csányi zu Fehr, besehen die Machinenfabrik! Csányi: »én minden áron pacificálok, csak Fiume legyen a mienk! Télig kigyőzöm . . . de ha hideg lesz . . . akkor végem!«[4] — Zu Jászai, dann Erzherzog — um den Kurir nach Inspruck zu expedieren. — Kegel mit Erzherzog et C°. Verliere 16 fl. — Wieder zu Jászai — — finde Niemand; bis spät . . . um alles zu expedieren! Stelle einen Whipper in[5] vor. — Crescence boudirend — — - anstatt mich zu erheitern, gibt sie mir den letzten Text. — Nachrichten aus Italien unter Nulla!

Erzherzog Stephan liest mir seinen Autograph an Erzherzog Johann vor.[6] Loyal, kräftig. Von Mészáros sagt er: er ist ein gemeiner Ungar, schlagt mir alle Augenblicke mit Schanden weggejagte Leute vor![7]

11ten [*Juni*]. Ich lag in mehreren Stunden in einem kompleten Todtenschlaf . . . In einem Roszhumor . . . Mache alle Leute aus . . . Marie[8] und Décsey[9] am meisten. Diesem letzteren sprach ich viel von Nemzeti Agónia!

Erörterung mit Masjon und Kloiber etc. Crescence liegt noch

[1] Friedrich von Spannoghe vezérőrnagy tán udvarolt a 26 éves gróf Zichy Máriának, Sz. mostohaleányának (később gr. Wenckheim Antalné).

[2] Ezt t. i. a tábornok mondá társalgás közben.

[3] Saguna András nagyszebeni óhitű oláh püspök még ekkor nem szakított a magyar kormánynyal.

[4] Csányi mellbeteg volt.

[5] Bekorbácsoló; siettető, sürgető.

[6] János főherczeg közbenjárását kérte Jellachich és a magyar kormány közt.

[7] A becsületes Mészáros ezt jószívűségből s nagy elnézésből cselekedte.

[8] L. föntebb a 3. sz. jegyzetet.

[9] Sz. egyik alárendeltje s munkatársa a ministeriumban.

um 11 [Uhr]. — Sie schmollt und tandelt und macht Reprochen. Voilà tout. — Ich allein mit den 2 Buben in die Kirche. — Bei Mészáros. Kein Mensch zu Hause —, nicht einmal zum Anklingeln!... *Jetzt*,[a] a forradalom közepette! — It will not do! — Estafett. Csernovics... 16 tausend Mann an den römischen Schanzen... sie sind dem Kaiser treu... das (verhasste) ungarische Ministerium erkennen sie aber nicht! Wenn Jellasich etc. will... so kann er Ofen und Pesth erobern. Nehmen 4, 5 Dampfschiffe in Beschlag und erscheinen zwischen Ofen und Pesth mit 10.000 Mann und pensez le reste. — Militär-Regierung! — Ich lese nicht einmal die Depeche. Zu was? Bald stürzt das Haus auf uns ein!...

Es essen Dénes Sz[échenyi] und Zichy (?)[b] les deux conseils bei uns!

Ich lade auf Deák's Begehren eine Konferenz zu mir. Kossuth kommt nicht. Wir gehen also zu ihm. Mittlerweile 2 Erschrockene die um Waffen bitten. etc. Wir beraten. was zu geschehen habe. »El kell küldeni minden katonaságot. — forradalmi állapotot előidézni. — A nemzet gyáva etc.«[1] Er spricht wie Faust im letzten Akt... Ich bin der einzige. der spricht, hogy a centrumot[2] nem szabad degarnirozni etc. etc. Auf einmal laufen die Leute ohne Allem zu uns »el van veszve minden. az olaszok lőttek...«[1] — Kossuth wird todtenblass...; fanfaronirt noch genug!... sagt aber Deák im stillen: »most el vagyunk veszve!« Ich fahre mit Mészáros nach Pesth. Alles im Entstehen. — — Completer Wirrwarr! Setze mich zu Pferd. Die önkéntesek ringen mich um und wollen dass *ich*[a] sie... der nichts in Händen habe — gegen die versperrte Kaserne anführe! — Ich demonstrire über diese Dummheit. Vergebens! Ich... um keine Konfusion zu machen. ...ziehe mich zurück und schreibe an Erzherzog — verlässliche (?) Truppen zu senden! — Dénes Sz[échenyi] soll erschossen sein. — Mészáros detto etc.[3]

Einen peinlichen Abend zugebracht. Von dem Reiten starkes Fieber... Endlich rückt Tursky ein und [man] ist für den Augenblick beruhigt.

[a] Sz. aláhúzása. [b] A kérdőjel Széchenyié.

[1] Idézetek Kossuth beszédéből.

[2] T. i. a fővárost, a kormány székhelyét.

[3] Mindez a Károly-kaszárnyában (most városház) honvédek és olasz katonák közt kitört szakadásra vonatkozik.

12ten [*Juni*]. Schlafe krampfhaft 3 Stunden. Schon schickt Mészáros, ich soll ihm helfen und Rufe Ministerkonseil zusammen 5 Uhr früh... Zu meinem Erstaunen kommt Kossuth auch.

Gehen in die Kaserne [1] — ich hole den Erzherzog. — Sie strecken ihre Gewehre — versenden sie nach Komorn. — Alle Leute zufrieden, nur die ungarischen Telivér nicht. Ich bin ganz erschöpft.

Es essen meine 2 Neuveus bei mir. Nachmittag zu Kemény Zsigmond wegen dem Arrangement der Landtagssäle. Mit Deák zu Kossuth. Dieser: »most végünk van« etc. — Er hat es erst *jetzt* [a] bemerkt! Ich lange! — Zu Erzherzog Stephan. Deák macht sich auch Illusionen über unsre Ruhe. — Ich sitze auf Kohlen. Die Gewehre der Italiener werden von der mobilen Schaar [2] weggenommen. Dann haben wir 2 tausend bewaffnete Räuber — mit 17.000 Industriellen! — Auf die Promenade. Ein Herr klagt bitter, über seinen Schwager, ein[en] Wiener Student der eingesperrt würde etc.

Ich expediere Estafette an Paul E[sterházy] nach Innspruck mit einem Vezérczikk von Kossuth.[3] — dass »der Kaiser komme!« In Namen des Ministeriums.

Bei Karoline Károlyi im Garten. Sehr still und ruhig. Ich finde eine nahe Explosion darum so gefährlich.

13ten [*Juni*]. Mache mir unendliche Vorwürfe, dass ich 1825 auf dem Landtag aufgetreten bin. — Ich bin Ursache dass Kossuth und Louis B[atthyány] so auftauchen konnten. — Gott vergebe mir! Ich habe es edel gedacht und paisable kombiniert!

Csernovich [4] der von Neusatz kommt, liess alle Dampfbote aufhalten — — Krieg!... Latzy Zichy: »az önkéntesek erővel elvették az olasz fegyvereket... jetzt haben wir Räuber in der Stadt.«

Ich gebe höchstens 8 Tage, so stehen wir in hellen Flammen.

Bei Nyáry, Mészáros — Früher Banksitzung! 2 Uhr Konferenz bei Erzherzog. Csernovich zugegen. Ivanovich... kassirter Lieutenant ist à la tête der Csaikisten! — Kossuth als Maniak. Er hat schon

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Károly-kaszárnya.
[2] Mozgó gárda, mozgó nemzetőrség.
[3] A hivatalos közlönyben.
[4] Csernovich Péter temesi főispán, kir. kormánybiztos a szerbek ellen.

actu Durst nach Blut. *Ich*[a] bin sein neuestes Opfer; denn er muss einsehen dass ich *recht*[a] hatte.

Erzherzog von Innspruck[1] —: »König kommt (!?) über Gratz (!?). Banus desavouirt etc!« Ich im Minister-Konseil wo Erzherzog praesidirte: soll ich Dampfschiffe aufhalten etc. Es wollte keiner solidarisch auf sich nehmen... Kossuth n'a pas daigné de m'écouter etc. O Gott, welche Abnegation ist nötig. — Bis $5^3/_4$ [Uhr] Phrasen etc. etc. machen es so lang. Deák schien mir zu zittern. Alle fürchten sich vor der mobilen garde! »Louis (wie ein Elephant) im Pelz.« — Nur weg, nur weg, schreien alle.

Mit Crescence Stadtwäldchen und Széchenyi-Liget. Alles ruhig.

14ten [*Juni*]. Brennender Scirocco — unsäglich Staub. Bei der Nacht geht mein geistiges Aug auf! »Es ist unmöglich, dass es gut ende!«

Békéser Deputation bei mir wegen Körös. — Schiffer-Deputation[2] bei A. Clark... weil Pfeiler N° 3 und 4 wegen Kettenhängen versperrt sind. 3 Menschen dabei ersoffen. — Décsey verlangt Geld zurück von Fehr.

Wodianer: in Wien ist's düster etc.

Csernovich hat eine Menge wichtigere Geschäfte, als mit mir reden! — — How provoking. —

Hild lässt mir melden die Maurer haben diesen Tagen »einen Krawall!«

Unsere Lage ist, wie in einem Strohdorf, wo es hier und dort zu brennen anfangt und man löscht, man löscht... bis auf einmal eine solche Konflagration auflodert, dass man entweder verbrennt oder davon gehen muss!

Gestern mit Crescence. »Du solltest mit die Kinder weggehen« — Sie ganz gerührt: »Schick mich nicht weg — mit Dir leben und sterben!« — Fühlte mich tief gerührt!

1 Uhr kommt Louis B[atthyány] — auf Dampfbot. Ich zu ihm — er bei Karoline. Konferenz bei Erzherzog. Louis B[atthyány] brachte eine Menge Nachrichten und Handbillets. Prag im vollen Aufruhr.

[a] Sz. aláhúzása.

[1] T. i. a nádor az Innsbruckból jött jelentéseket adta tudtára.

[2] Dunai hajósok.

[3] Június 12-én ütött ki a prágai csehek forradalma.

Es wird sich zeigen, ob gut? Kossuth zeigt sich ganz als Robespierre. Er will — auf Anklage des Lumpen Markhard — Piret[1] zur Rechenschaft ziehen. Ich will beschwichtigen. Deák ist — *Sauerkraut*[a] genug — um mich stecken zu lassen und pulvert Kossuth nur auf.

Brücke wird von Fruchtschiffen durchgerissen.[2]

Csernovich bringt die Nachricht, dass Hrabowsky Karlowitz angegriffen und angezünden... Dieser kluge, berechnende Mann! Gottes Wunder wenn diess gute Folgen hat. Diess gibt F. M. L. Piret Luft.

Kossuth *scheint*[b] (in seinen Verlegenheiten) alle Schuld, wenn etwas gegen die Kroaten nicht réussirt, *uns*[b] Ministern und besonders *mir*[b] aufbürden zu wollen. Er *scheint*[b] Alles ad absurdum zu treiben ... damit er vor dem Landtag abtreten könne. — Er *scheint*[b] mit »Márczius 15-dike«, nach dem Blatte von 14ten Abends, in geheimen Einverständniss zu sein; ja er scheint sogar die Wiener und böhmischen Faden in seinen Händen zu haben. — *Er*[b] lässt mich gewiss köpfen. Je ne demande pas mieux.

Bringe das Ministerium auf Csinakel über die Donau. — Abend zu Fehr wegen Mehl und Theater. Mit Crescence zu Fanny Wenkheim.[3] Ich mit Rosy Szápáry zurück.

15ten [*Juni*]. O Gott um wie viel leichter — seitdem ich nicht premier! — Für *seinen*[b] Glauben zu bluten, ja zu sterben à la bonheur, — aber... gegen seine Ueberzeugung? wie ich für die Anschauung von Kossuth? die ich stets reprobierte. — No! —

Windischgrätz, so sagt Vodianer, hat in Prag die Macht in seinen Händen. — Leo Thun[4] eingesperrt!

Crescence's Namenstag. Rosette isst bei uns und Franz Hunyady,[5] — Dénes und Latzy — meine zwei Neuveux treten ein. Ach welch' wehmüthigen Eindruck sie mir machten.

[a] Sz. aláhúzása. A szó itt képletileg: »közönséges« értelemben van véve. [b] Sz. aláhúzásai.

[1] Temesvár parancsnoka, főhadparancsnok báró Piret.

[2] A lánczhíd viszontagságairól — építése közben — bőven szól hírneves tervezője T. Clark, Suspension Bridge uniting Pesth with Buda czímű művében és Kovács. L. id. mű II. köt. 22. fejez.

[3] Gróf Wenckheim Józsefné szül. Jankovich Stephanie.

[4] A későbbi nagy germanisator-minister, eredetileg nagy cseh-barát.

[5] Férje Sz. mostohalányának, gróf Zichy Juliának.

Nachmittag Kette aufgezogen von N° 3 und 4. — Die 5te Kette. Jetzt ist die Operation noch 7-mal zu machen. — Széchenyi-Liget; Bierhalle. Louis B[atthyány] mit Karoline Károlyi überall dabei.

16ten [*Juni*]. Viel Bier getrunken. Nugent [1] soll mit Hrabowsky einen Vertrag für Dampfschiff's freie Passage für 14 Tage gemacht haben. Agent von Pesth: keiner von dem Dampf und Kapitains will fahren. — Csernovich gestern Abends um 7 weg.

Faure [2] geht über Szolnok, Mehadia etc. nach Konstantinople. — Scheint alles ruhig zu sein. — Ferry Z[ichy]: »Pressburger Sparkassa fällt.«

Ministerkonseil um 1 bei Batthyány. — Kossuth: »csak el az önkéntesekkel, mert...« Später: »én el nem fogadom a bécsi 15 milliót.«

Wesselényi und Bethlen János schreiben: el van veszve Erdély, ha nem fogtok küldeni pénzt, fegyvert és királyi biztost —; ez pedig *csak* [a] Széchenyi.« — Nachmittag wird es wieder vorgenommen. — Ich gehe *nicht* [a] — werden sie mich zwingen?

A. Clark geht nach Wien, weil der grosse Crabb gebrochen!! Bin darüber erschrocken. — Brücke wird nicht gebaut.

Schwimmschule. Dr. Schiller: »ich möchte im Wald durchgehen.« Jetzt schon!

Ministerrat bei Batthyány. Sie *dringen in mich*, [a] nach Siebenbürgen zu gehen — — aber nicht stark. — Ich weise es zurück. Man balancirt zwischen Majláth Antal, Vay Miklós, Keglevich Gábor — oder Perényi lassen. [b] — Gehe vor dem Ende: zu Haus — schlafen.

17ten [*Juni*]. Kloiber, — von Wien: »auf dem Punkt los zu brechen.« In Prag: Kampf zwischen Teutsch und Slaven. Letztere gewinnen, denn sie sind mutiger. — In Wien werden sie auch gewinnen! Man erzählt von Zusammenstoss in Agram!? Es ist eine totale Auflösung. Keine Berechnung kann stehen! In Debreczin — sagt man — in denselben Embarras ob der Önkéntesek — als hier... Laus im Pelz und welche Grösse!

[a] Sz. aláhúzásai. [b] Igy!

[1] Gr. Nugent Laval, cs. kir. altábornagy, Jellachich támogatója.
[2] W. Faure Sz.-vel régóta üzleti összeköttetésben állt.

Jellasich nach Innspruck mit 200 Deputirten. Dem soll der Kaiser *befehlen, uns*[a] zu gehorchen! — Deák — auch kein nobles Wesen — wird über Perfidie schreien. — König hier depopularisirt... Stephan dazu, oder République (ochlokratische Todtschlächterei)... Es werden im kommenden Herbst und Winter hier 50.000 Landbewohner zusammendrängen. — Dann alles aus dem Leim, wenn es bis dahin hält. —

Marcziani bei mir... ich offen: »Sie sind gegen uns.« Fehr bei mir! Sehr *kleinlaut!*[a]

Bei Adele Festetics, die ganz energisch und rosenfarbig.

Im russischen Bad! — — Von Wasa eine gute Portion angekommen. — Erwarte A. Clark und Kovács Lajos mit brennender Ungeduld.

Deák wurde in Debreczin zum Deputirten erwählt! Warum *ich*[a] nicht... *ich nirgend*[a] in dieser Scheiss-Theiss-Gegend, wo Deák nie und ich so oft mich langsam morden liess. Das ist »dankbar.«

Brennende Hitze... 7 Uhr reite ich aus. Crescence fährt. Sodann Promenade. So viel schmutzige Menschen etc. dass man Läuse etc. Hurlement der Önkénytesek. Bin darüber indignirt... Crescence: »Die Armen!« — Diese gute Seele ist mir jetzt sehr zu Last... Gott weiss es! —

Nachrichten von Wien und Prag... »Windischgrätz scheint kein glücklicher Feldherr zu sein.« Marie[1] krank... sie wird es recht stark — —

Karoline Károlyi mit Leonie Cs[ekonics][2] etc. in die Bierhalle!

18ten [*Juni*]. Unwohl. Brennend warm. Sitzung mit Hild, Wiener etc. wegen den 2 Sälen.[3] Um $11^1/_4$ zu Crescence — um in die Kirche etc. Sie gerade aus dem Bette! — — 1 Uhr Konferenz bei Erzherzog.

Ich soll mit Erzherzog nach Innspruck! — Ich mache alles um mich dispensiren zu lassen. Geht nicht. Desperat darüber... Deák auch kein edles Wesen. — Es isst Nádasy Sándor bei uns! — Nach-

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] Sz. mostohalánya, gróf Zichy Mária.

[2] Csekonics Jánosné, szül. báró Lipthay Leonie.

[3] T. i. a redoutbeli és a múzeumi nagytermek átalakítása dolgában az alsó- és felsőház ülésezései czéljából.

mittag übergebe ich 10.000 fl. an den Ausschuss der Garde-Kavallerie etc. Zu Ferry Zichy ... um ihm Alles zu übertragen. 9 Uhr wieder Konferenz bei Erzherzog. — Es ist, solange Kossuth im Ministerium. jede Ausgleichung mit den Kroaten unmöglich. Mit Dampfbot Lunkányi, Tschurl, Mierbach[1] etc. Dieser letztere: »Jetzt in Wien bald Be .....«[a]

19ten [*Juni*]. Keinen Schlaf mehr. Sitzung mit Oedenburger Eisenbahn-Komité. — Uebergebe alles an Zichy ... Lunkányi: trostende Worte. Ich sehr aufgeregt.[2] — Leber en compotte ... Brennende Hitze.

Scheinbar ruhig.

Es kommt mir vor: meine Tagbücher — werden meinen Hals brechen! À la bonheur: er breche — dieser Hals!

Aergere mich sehr, weil ... Gross[3] besoffen, Auer weg ... kein Mensch servirt.

Lunkányi: Ungarn steht besser als Oesterreich; weil die Bewegung von Oben, während in Oesterreich von Unten!

Beurlaube mich von Louis B[atthyány] und Karoline Károlyi. — Will nachmittag weg.[4] — Einladung zum Erzherzog. — 8 Uhr Abends. Eötvös nimmt alle Papiere. — Ich gehe um 11½ Nacht weg. — Komme an den

20ten [*Juni*]. 7 Uhr Abends in Wien, wo es sehr düster. Frühstücke in Raab. — Bruck Staubwolke etc. In Wien bei Schwan ... Pulszky ... der *unseren*,[b] Magyaren: Untergang *jetzt*[b] sieht! Konnte von Pulszky in Hinsicht des Kaisers etc. nichts erfahren! — Fahre gegen 11 Abends weg. —

21ten [*Juni*]. Frühstücke in Kemmelbach. — Abend Lambach. Verfehle auf den Weg ... Wessenberg.[5] —

[a] Olvashatatlan szó. [b] Sz. aláhúzásai.

[1] Sz. emberei, a legelső az öreg s derek Lunkányi, Sz. nevelője.

[2] E napon kezdődik tulajdonkép már *igazán* Sz. betegsége. Szüksége van öreg nevelője vigaszára, fél saját naplóitól (l. alább).

[3] Sz. komornyikja. Auer főkomornyikféléje.

[4] Útnak indul követségbe Innsbruckba.

[5] Az öreg Wessenberg báró, külügyminister, a magyaroknak barátja. Igen szép életrajza Arnethtől (ennek utolsó műve) ismeretes.

22ten [*Juni*]. 7 Uhr früh Salzburg. — Frohnleichnams-Procession. Sehe Einathen [1] (?)[a] der hier commandiert. — Mein Wagen gebrochen. Zum Glück; denn ich erfuhr durch Zichy (Kollowrath) [2] im Erzherzog Karl, dass Kaiser kaum mehr in Innsbruck etc. Ich bin also *angerennt!* [b] Ohne Ursache bisher. — Eötvös und Erzherzog Stephan werden es bequem in Wien (?) finden, wohin Johann als Alterego [3] geeilt. — — Wer ist jetzt Koch, wer Kellner.[3] Wer regiert; jetz geht der Wirwarr erst recht an! Ich fühle mich sehr disappointiert...; Gott ist gross; — wer weiss zu was es gut ist. — Was soll ich aber machen? Man wird mich auch hierüber zur Verantwortung ziehen; à la bonheur!

Eötvös angekommen! Kaiser in Innsbruck! Also Sorgen ohne Not! — Fahren mit einander.

23ten [*Juni*]. 11 Uhr morgens angekommen in Innsbruck. Kettenbrücke, à peu près 44 Klafter lang. Fahren im Trabe darüber... Schwankt gar nicht.

Fürst Esterházy sehr à bas — — und ein Ass. [c] — Macht mir leise Vorwürfe — — — »Ja, dem Rat gefolgt...!« Es tat mir Weh. — Ich kann Niemanden keinen anderen Rat geben, als *jetzt* [a] auf seinen Posten zu stehen! Und wo ist der vom Fürsten Esterházy, wo anders als im Ministerium!

Begehren und bekommen Audienz bei Kaiserin, Erzherzogin Sophie und Erzherzog Franz Karl. Ich und Eötvös. Bewegen Himmel und Erde um den Kaiser zu bewegen, nach Ofen zu kommen. — Saguna bei mir, ich bei ihm. Er: Kein Mensch so populär in Siebenbürgen als ich..., ich sollte kommen! — Ich: Ja wenn ich gehe, so müssen Sie mein Führer sein etc. — Bei Medem.[4]

[a] A kérdőjel Széchenyitől való. [b] Sz. aláhúzásai. [c] Másnak alig olvasható e szó.

[1] Tulajdonkép Eynatten, az olasz háború (1859) alatt oly gyászos hírre jutott »panamista« tábornok.

[2] Gróf Zichy Zsigmond őrnagy, a kinek neje gróf Kolowrat-Krakowski-lány. (Erre czéloz Sz.)

[3] János főherczeg a császár képviseletében a magyar-horvát konfliktus kiegyenlítése dolgában.

[4] Gróf Medem Pál, orosz követ a bécsi udvarnál.

24ten [*Juni*]. Schlechtes feuchtes Zimmer ... besuche Lord Ponsonby.[1] — Samuel[2] etc. — Fürstin Auersperg.[3] Finde bei ihr Mademoiselle Pauline Bodenhausen. — Rudi Liechtenstein[4] todt. Mich tief bewegt! — Fürstin Windischgrätz erschossen — — —, Fürst V. Auersperg[5] flüchtig hier angekommen — — —; *jetzt*[a] ist es um einen Grad wieder höher! Konferenz bei Erzherzog Franz Karl. Früher zu Fuss in Büchsenhausen.

25ten [*Juni*]. Leber sehr angegriffen! — Mache mir Vorwürfe! Irdisches und ewiges Leben verwirkt! Habe Ahnung eines baldigen grauenvollen Finale.

Eötvös: »Du bist glücklich: wenn das Ganze für Ungarn gut ausfällt ... ist's Dein Verdienst ... es wird Dir zugeschrieben, denn du hast *angefangen;*[a] — geht es schlecht — — so kommt es auf Kossuth!«

Oft denke ich mir dass *ich*[a] Ursache an allen diesen Konfusionen bin; dann muss *ich*[a] über diese Eitelkeit auflachen.

Ungarn ist das einzige Volk und ich der einzige Mensch der an Leib und Seele zu Grunde gehen wird! Solche Träume beängstigen mich!

Mit Eötvös und Esterházy zum Kaiser. Versuchen Alles. — Er will kommen, aber später (!?). Wird das gehen? — — Nie wieder! Denn was man im Augenblick ausschlägt etc.

Protokoll-Signatur bei Erzherzog Franz Karl. — Studenten kommen mit Trophaeen aus Italien.[6] — — Wir essen bei Hof. — Rede mit Erzherzogin Sophie offen von der Leber weg!

Mit Eötvös nach Amras wo Phillipine?[b] Nicht viel daran. Spiele mit Erzherzog Stephan und Fürst Paul[7] Whist. Dieser letztere

[a] Sz. aláhúzásai. [b] E kérdőjel előtt egy szónak való hézag. T. i. nem jutott hirtelen a naplóírónak eszébe a Welser név: helyet hagyott hát neki s megkérdőjelezte; de elfeledte utólag betoldani.

[1] Az angol követ a bécsi udvarnál.
[2] Báró Jósika Sámuel.
[3] Herczeg A. Vilmos özvegye, szül. Lenthe Friderika bárónő.
[4] Álhír.
[5] Herczeg Auersperg Vincze, a későbbi politikai író, Bécsből menekült.
[6] Az innsbrucki egyetem hallgatói a fölkelő tiroliakkal győzelmesen visszaverték a Tirolba betörő olasz (szárd) sorkatonaságot.
[7] Herczeg Esterházy Pál.

will nicht zum Landtag kommen; — sprach sich darüber nicht aus —, aber mit den Kroaten pacificiren. Man muss ihn beim Wort nehmen. Geht Louis B[atthyány] und Kossuth ein, so bin ich erbötig nach Siebenbürgen zu gehen, aber nur mit Saguna! 10 Uhr Abends weg...

26ten [*Juni*] um 6 Abends in Salzburg. Valerie Z[ichy][1] da...; fahre gleich weg.

27ten [*Juni*]. 11 Uhr in Linz bei Erzherzog Karl Gasthaus abgestiegen. Nehme ein Bad. — Hoffnungen erfüllen meine Brust! Auf welchem Grund?? auf keinem anderen, als schönem Wetter, herrliche Gegend, angenehme Disposition! [a]

Besuche Baronin Scribensky, Finde Lato Wrbna.[2] — »Peterwardein soll in Nugents Händen sein.« Alle gute Laune auf einmal weg und wer weisz zu was es gut ist! Wenn Kossuth nicht wäre, könnte Alles in Ordnung kommen! — Esse im Gasthaus. Früher bei Lato Wrbna. — Erzherzog Stephan kommt um 5 Abends.

Mit ihr, Scribensky. in der Stadt und Land im Wagen und zu Fuss, Theater. — Fürstin Kaunitz.[3] — Thee wieder be i Scribensky.

28ten [*Juni*]. Auf dem »Hunyady« nach Wien. Eötvös und Zsedényi mit. Spielen Whist. Schwül. Allenthalben wie eine Wunde die nicht aufgegangen. — Mit Erzherzog in die Stadt. Bettelvolk im Quantum. Schmutz. Zum Erzherzog Johann. — Burgtheater. Trauerspiel im guten Sinne aber revolutionäre Formen.

29ten [*Juni*]. Auf »Franz Karl« nach Pesth. Whist. Ich verliere. Die Luft angenehmer! — Eine gefährliche Wunde die offen ist! — Crescence Halsweh.

[a] E bekezdéssel átellenben a napló másik, üres lapján a következőket jegyzé be Széchenyi, tanuskodván arról, hogy a horvátokkal való kiegyezés eszméje mennyire lekötve tartá: »*Becsülettel* békességet« ... vis-à-vis den Kroaten ... sagt Deák. Was heisst das? In der Politik ist *Ehre* etwas sehr indefinirtes.

[1] Gróf Zichy Zsigmondné, szül. gróf Kolowrat Valéria.

[2] Gróf Wrbna László csász. altábornagy s akkor Felső-Ausztria hadparancsnoka. Ő újságolja Sz.-nek a következőt.

[3] Herczeg K. Alajosné, szül. gróf Ungnad Francziska.

Gehe noch in Ministerrat bei Batthyány. Aufregung: Kossuth lemondott. — Deák behauptet, er ist perfide.[1]

Finde Crescence im Bett in einer Halsentzündung! Clark hatte die Cholera. Ist ein bischen besser! 4 Ketten von 3. zu 4. gespannt!

30en [*Juni*]. Viel gearbeitet. Sitzung (General) Brücke ... in den 2 Sälen.

1ten [*Juli*]. Robinsons Pferde versucht. Miserabel. Konferenz bei Louis B[atthyány].

Crescence übler. Balogh[2] behandelt sie.

Nachmittag nach Altofen mit M. Vodianer.

2ten [*Juli*]. Bei Erzherzog Konferenz. Wiener Ministerium schreibt uns: Sie wollen sogar Neutralität (?) nicht beachten, wenn wir mit Kroatien nicht pacificiren, denn Italien geht verloren. Ist es denn im Buch des Schicksals geschrieben, dass Jellasich als Sieger figuriren wird? Man wird darauf diplomatisch antworten! Endlich werden alle Soldaten gegen uns — Magyaren — sich vereinigen!

Viel Regen. Verdirbt die Ernte.

Mit Kossuth den Ständesaal besehen. —

Crescence besser.

200.000 Mann Rekruten — 40.000.000 adó.[3] — Medicina pejor morbo. Auch das Volk wird gegen *uns*[a] sein!

Sitzung bei mir wegen Eröffnung des Landtages. Banksitzung. Nicht Havas, sondern Valero (!) wird Bankdirektor[4] Dies gehört zum Ganzen. Wieder im Ständesaal. Wird quasi gestürmt! Zum Judex. Dieser ganz guter Laune.

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Kossuth e »lemondásai«-ról teljesen tárgyilagos fejtegetések Horváth Mihálynál: M. orsz. függetl. harcz. I. 251. és köv.

[2] Almási Balogh Pál, a kitűnő orvos, Sz. orvosa és barátja.

[3] E napon, júl. 2-án tárgyalta ugyanis a ministertanács azt a javaslatot, a melyet aztán Kossuth júl. 11-én terjesztett az alsóház elé a honvédelem dolgában. V. ö. Pap Dénes: A pesti Magyar Nemzetgyűlés 1848-ban, I. köt. 66. és köv. l.

[4] T. i. a fölállítandó önálló magyar jegybank kiszemelt igazgatója. — *Havas József*, az ismert nemzetgazdász, Pest főbírája s orszgy. követe, Sz. ministeriumában osztályfőnök.

3ten [*Juli*]. Symptome: gestern Zákó?[a] Sabbas: »Kiverjük az illireket! Stratimirovich etc. földet igértek és nem tudnak adni... most ellenük« etc.

Heinrich Z[ichy], Franz Hunyady: »Die Bauern wollen Ruhe, keinen Krieg und keine Auslagen!

Kossuth 2tes Blatt wie perfide![1]

Wird sich denn keine starke Stimme finden, die im Interesse des Bauers und des Landes sagen wird: Kein Krieg! — Gehe mit Judex in die 2 Säle.

Crescence besser??

Es isst H[einrich] Zichy bei uns.

Nyáry's Konferenz: 1° kein ungarisches Kleid. 2° Aufgestulpfte[b] Hüte.[2] 3° Keine obere Tafel.

Louis B[atthyány] schickt mir Oberleutenant Ivánka. »Er höre, Dampfschiffart sende das gute Schiff Erős, um schlechte Duna —

4ten [*Juli*]. Die Nacht kaum geschlafen. Ich fange an meinen Terrain zu finden. Ich muss mich für Frieden mit Energie aussprechen — und das Ministerium verlassen. — Es ist *meine*[c] Pflicht, wenn ich als Opfer fiele. Allein es ist sogar eine bessere Lage. Volk und Bürger für Frieden, nur ist der Pillwax etc. Kör dagegen.

Crescence etwas besser. — A. Clark schont sich nicht. Gestern schrieb ich an Tierney[3] — er komme später.

Erste Sitzung in beiden Sälen. Palóczy und Sautka (így!) die Vorsitzer.[4] — *Ziemlich*[c] Anstand und Ordnung. — Kossuth wurde mit immensem Applaus empfangen. — Deák so-so, ich garnicht. Louis B[atthyány] erschien nirgends.

[a] A kérdőjel Széchenyitől van; tán azért, mert Zákót Vukovichcsal vétette össze. Ez utóbbi Sebő = Sabbas. [b] Csak valószínű, de nem bizonyos, hogy ez-e csakugyan e szó olvasása. [c] Sz. aláhúzása.

[1] A »Kossuth Hirlapja« megjelent 1848 júl. 1. Bajza szerkesztésében. A hivatalos »Közlöny« után a legelterjedtebb lap volt. (V. ö. Ferenczy Józs. s Magyar Hirlap irod. tört.) Sz. azért mondja Kossuth második lapjának, mert a »Márczius tizenötödikét« is az ő lapjának tartották.

[2] A Nemzetgyűlés megnyitására vonatkozó javaslatok (külsőségek) lehetnek.

[3] Tierney Clark, Ádámnak bátyja, a lánczhíd tervezője.

[4] A júl. 4-diki előleges ülésben az alsóházban Palóczy László borsodi követ foglalta el a korelnöki széket, a felsőházban pedig báró Sztojka Imre.

Minister-Konferenz bei Erzherzog. Kossuth in seinem Blatt präokkupiert alles. Ich kann mich nicht trennen etc. Er hält uns Alle... wie eine Spinne in seinen Netzen. Ich sehe alles verfahren. — Auf einmal Louis B[atthyány]: »Versprechen wir Soldaten nach Italien, wenn sie uns mit den Kroaten unter einem Hut etc. Uns allen geht ein Hoffnungsstrahl auf!... Kossuth willigt ein... Er muss aber früher sondiren! Warum nicht das Ministerium daran binden. Konferenz um 7 bei ihm zu diesem Zweck. Er spricht lang, geschickt... wird aber durch Besze etc. auf das plumpeste contradicirt![1] — Zu viele Köche. Sie wollen alle Kapacitait sein.

Nun sehe ich Alles für verloren! Wien wird sich mit Agram gegen uns alliiren und uns auffressen; — wenn NB. nicht die Serben mit unseren Dampfboten früher nach Pesth kommen.

Nachricht: Junge D'Orsay — Rittmeister durch die Raitzen erschlagen.[2] — Das Wasser siedet langsam auf!

5ten [*Juli*]. O — sage ich mir oft — welch' dummer Streich war es, mich mit Kossuth einspannen zu lassen?... Wenn ich jetzt frei wäre! Konnte nicht viel schlafen. Die vollkommenste Zersetzung aller ungarischen Lebenselemente steht klar vor mir.

Philosophie, religiose Ergebung! Voilà... das sind die zwei Anker.

Brücke zwischen Pfeiler 2. und 3. wird heute ganz eingehängt. Vielleicht erlebe ich die Brücke doch.

Heute wird der Landtag durch Erzherzog Stephan eröffnet. Mit Eötvös in Veni Sancte. Sonst kein einziges Mitglied vom Landtag. Kann das Segen bringen?

Zum Erzherzog. Konferenz bei ihm... Der Minister! Kossuth will nichts in die Tronrede von Italien... Louis B[atthyány] lenkt die Sache sehr klug dahin, dass er nach Wien gehen und unterhandeln könne, dass wir auch nach Italien Truppen senden, wenn wir mit Kroaten und Serben in Ordnung. — Er wolle seine Stelle an diese

[1] Erről a Kossuth szállásán tartott óriás horderejű s következményű értekezletről bő fejtegetések olvashatók Kovács Lajosnál, a ki saját maga is részt vőn az értekezleten, id. műve II. köt. 135. és köv. lapjain.

[2] Gróf D'Orsay Maximilian, a Schwarzenberg-ulánusok kapitánya, az első tiszt, a ki a polgárháborúban Magyarország ügyéért csatatéren (Sz. Mihály védelmében júl 1.) elesett.

Kondition hängen. Wir alle ... sogar Kossuth; - ich glaube dieser letzte aber mit Perfidie!...[1]

Nach dem Deputirten-Saal mit Mészáros. Eötvös machte mir foux bond — und fuhr allein. — Es lief das ganze gut und anständig ab. *Erster*[a] Landtag!! Nicht auch der letzte? Voll der traurigsten Vorgefühle! Erzherzog zurückbegleitet ... dann Kossuth nach Pesth gebracht.

Erzherzog Stephan lobte wegen den Saal Louis B[atthyány] und Kossuth. — Früher der alte Kehrer: Ja, was der Hild etc! — Ich werde nirgends genannt wo Lob.[2]

Nachmittag eine Menge Deputirten im Ullmanischen Saal.[3] Wir rufen Kossuth ... er hat zu tun. Babilonischer Turm! Zákó: »Ha nem verik meg most a ráczokat, becsületszavamat adom, 8 nap alatt itt lesznek.« — Mir wird ganz kalt dabei. Später ermanne ich mich: »Wir werden Barrikaden machen und uns verteidigen.«

Mit Béla Wenckheim in das Stadtwäldchen. Er sieht Alles verloren. Alle Leute lassen bereits den Kopf hängen! wie im Vorgefühl einer baldigen Vernichtung. — Zu Ferry Z[ichy]. — Kossuth übersendet mir das Protokoll von der heute morgigen Konferenz.[4] Wie ich gesagt habe — perfide. Ich fand unterschrieben Szemere und Mészáros. — Ich erklärte: ich hätte keine[b] Opinion, würde nicht unterschreiben *vor*[a] Louis B[atthyány], der erst morgen Abends ginge.

Crescence: »seit 2 Stunden bin ich viel besser!« Balogh: »Holnapután semmi baja!« — — Ich empfehle uns Alle an Gott — und schlafe verhältnissmässig gut.

Kam Robinson an; ich sende die von ihm gekauften zwei Pferde zurück! Gardner wird mir darüber Process machen und eine Menge Ungelegenheiten.

[a] Sz. aláhúzása. [b] Lehetne tán »meine«-nek is olvasni.

[1] Ez óriás horderejű, s mint, nézetem szerint, Kovács Lajos a leghelyesebben fejtegeti, az egész monarchia s az egész forradalom sorsára döntő befolyású ministeri értekezletről s annak jegyzőkönyvéről l. Kovács nagyérdekű művét id. h. II. köt. 157. és köv. lapokon.

[2] Mint a Napló bejegyzései május és június hónapokról mutatják, Sz. a legtöbbet fáradt a ministerek közül a múzeumi terem adaptálása s különösen az igen jól sikerült alsóházi ülésterem (városi redout) átalakítása dolgában.

[3] Az Ullmannházbeli országgy. klub fényes helyiségeiről és Sz. áldozatkészségéről, a társas érintkezés fontos czéljairól stb. l. Kovács id. m. II. 119. és köv.

[4] L. az 1. sz. jegyzetet.

6ten [*Juli*]. Crescence phantasiert. Ich glaube, es ist ihr Ende! O Gott, ich kann es kaum ertragen! Jetzt falle der Himmel über mich. Habe beinahe keine Kraft zu leben! — O Gott, welche Vorwürfe mache ich mir, Ungarn erweckt zu haben! Jetzt wären wir teutsch. Wäre aber das besser? Herr, Dein Wille geschehe.

Kloiber lasse ich kommen — »Stephan«[1] erwarte ich seit 2 Tagen von Neusatz — und er ist noch nicht da — diess kommt mir sehr verdächtig vor!

Ich bin fest überzeugt, die Raitzen brechen uns den Hals!

Diner bei Louis B[atthyány]. Very dull. Alle atmen — es ist aus!

Früher bei Marie Fery.[2] [Sie] muss über den Gedanken lachen, dass ich mich *jetzt*[a] vor den Raitzen fürchte, wo Peterwardein noch steht! Und wenn sie kommen, so machen wir Barrikaden etc.... Montire mich ganz!

Abend bei der Forray.[3]

7ten [*Juli*]. Rede mit Balogh ernsthaft: »ist meine Frau in Gefahr?« Er: »ich gebe Ihnen mein Wort — nein!«

11 Uhr Sitzung der Stände. Crescence kommt mir nicht besser vor. So traurig und verglaste Augen und — Balogh behauptet, sie ist ganz wohl.

Sitzung unheimlich! Madarász: ne legyen bilétás Galléria!...[4] Karácsonyi Laczi — gute Nachrichten von Unten. Sie lassen nach... Serbier verhasst. Ich lebe ganz auf! — Sitzung bei mir. Mühle und Gewehrfabrik. — Schwül! Klauzál, Rombauer wie seccant.

8ten [*Juli*]. Fühle mich ganz demoralisiert. Crescence scheint ihren Todesschlaf zu schlafen. Die Glückliche!

Konferenz bei Kossuth. Er, ja er ist unser Unglück! Tomsits kommt von Temesvár... weil es auch dort nicht sicher ist. »Bald sind die Raitzen Herren davon. Auf die Pohlen kann man nicht rechnen!«

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] Gőzhajó.
[2] Gróf Zichy Ferenczné, szül. gróf Demblin Mária.
[3] Báró Forray András özvegye, szül. gróf Brunszwik Júlia.
[4] Madarász László demagógszagú indítványát l. Pap Dénes id. m. I. 24.

2 Stiefkinder in der Akademie ... wollen heraus.[1]

Erste Kette von 2 bis 3 sind gespannt. Fühle mich ein bischen nervos.

Pilvax[2] will in die billétás galléria eindringen. Nationalgarde opponirt sich ... und mit Success. Uebermorgen wollen sie's repetiren! — Nous allons voir.

Crescence befindet sich viel besser. Balogh beurtheilte sie richtig! Bravo.

Konferenz in Ullmanns Saal! Kossuth kommt auch. Beöthy ganz für Pacification!

Ich fahre zu Fehr — nach Ofen.

9ten [*Juli*]. Minister-Sitzung bei Kossuth 8 Uhr morgens. Ich spreche mich offen aus: Ministerium ... muss Anklang geben ... etc. Deák lasst mich ½ im Stich! Mészáros: ... itt nem élhetni, etc. Fangt auch an, den Mut und seinen leichten Sinn zu verlieren. Kossuth: a minisztérium nem járt el elég erélyesen a fegyverek szerzésében.

Um 9 Uhr zu Mano Andrássy. — Rombauer missfällt mir ... sehr ... Er ist falsch. Fürchtet sich von Responsabilität. Dampfmühl-Sitzung. In die Kirche. — Jetzt sehe ich wieder ein neues Bild. Meine Phantasie zeigt mir: Fehr — gegen den Márczius 15-dike bereits agitiert — in Anklagestand und laternisirt ... weil er à tempo keine Gewehre machen[3] *wollte!*[a] Es isst A. Clark bei uns. In 14 Tagen sind die anderen 3 Ketten gespannt! Also am 23ten! Werden wir so viel Zeit haben? — Tomsits: wenn die Serben angegriffen werden, so laufen sie!

Crescence besser — aber langsam. Ich möchte sie gerne wegsenden ... »aber wohin?«

Fahre mit Clark nach Ofen, wegen Tunnel.[4] Konferenz im

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Gróf Zichy Imre és Rudolf, az előbbi 17, az utóbbi 15 éves, a bécsi katonai Akadémiában.

[2] A Pilvax-kávéház forradalmi, demagóg törzsvendégei.

[3] Tudvalevőleg és mint a napló előző bejegyzései is mutatják, Fehr Vilmos épen ellenkezően nagyon is a szívén hordta a fegyvergyár ügyét s a kormánynak eleintén hideg viselkedése miatt nagyon aggódott. De a hideg viselkedés okai Kossuth és Klauzál voltak!

[4] Sz. e régi (1842-ben megfogamzott) tervéről l. Lipthay id. m. 130. l.

Ullmann-Saal. Mit Louis etc. Stadtwäldchen und Promenade! Kanonen verkünden Batthyánys Ankunft!

Das Wiener Ministerium gestürzt![1] Weil Windischgrätz und Thun nicht Process. — Diess gibt wieder eine ganz neue Tournure!

10ten [*Juli*]. Böse Nacht. Fehr: es ist besser wenn Ihre Frau im Vaterlande der Alpen.[2] — Schreibe an Klauzál wegen Gewehren.

In der Politik wieder um einige Grade heisser! 10 Uhr früh Sitzung. Pilvax ist nicht eingebrochen.[3] Perczel sich gut aufgeführt. Nyáry schneidet den Ast unter sich sehr stark ab.[4] Madarász et Co in sehr grosser Minorität. — Das ganze ein heiteres Gesicht.

Pázmándy gewählt zum Praeses 226. 33 ellen.

Nachmittag erfrecht sich Madarász József...[5] früher Latzy[6] dem Eötvös in die Zügel gefahren ist, gegen das Ministerium grobe Brocken anzuführen. Pázmándy sendet um Kossuth. Deák schreibt die Worte des Madarász auf. — Kossuth erscheint ganz matt, besteigt die Rednerbühne... und nun folgt eine biblische Scene: Kompleter Sieg des Ministeriums! Ich — mit Louis etc. spazieren.

11ten [*Juli*]. Kossuth macht seinen Antrag von 200.000 Soldaten und 42.000.000 adó. Er verspricht sich und sagt kétszáz millió (anstatt ezer) katonát. — Die beste Satyre auf das chinesische Hyperbole!

Nachmittag N° 10 Kette. Ich in der Sitzung... an Pálffy Albert Ön lapjában Clark A. urat etc. Jöjjön a hídhoz ma.

Ministerkonferenz bei Kossuth. — Serben in Orsova, Moldova etc. Mir wird es ganz böse bei dem Gedanken dass uns Raitzen etc. fressen sollen. — Mészáros: »Pestre a Dunán nem jöhetnek, nem szerbek, de egy kacsa sem, azért jót állok! Pétervár, Temesvár erősen

[1] A július 8-diki, Doblhoff alatti új osztrák ministerium, melynek tagja lőn Bach is.

[2] Fehr tanácsolja Sz.-nek, hogy a grófnét küldje biztos helyre, Tirolba.

[3] T. i. nem rontottak be erőszakkal az alsóházi karzatba.

[4] Nyáry a válaszfelirat tárgyalását előbbrevalónak jelenti ki, mint Kossuth bejelentett javaslatát a honvédelemről. Pap Dénes id. m. I. 56. s köv.

[5] Vádjaira a kormány ellen l. u. o. és Kónyi, Deák F. beszédei II. 251. (2 kiadás).

[6] T. i. Madarász László. Itt gúny Sz.-től a beczézés és a név ama helyesírása, mely akkor mágnáskörökben Lajtán innen Lajtán túl szokásban volt. Eötvös beszéde Papnál id. h.

állanak!« Louis B[atthyány] will dass Italien in die Adresse komme. — Kossuth perfide. — Louis geht ganz toll weg und will sein Portefeuille ablegen... etc.[1]

12ten [*Juli*]. Böse Nacht. Ich bin 122 ℔. A. Clark 94. — *Meine*[a] Neckenmarkter[2] Bauern- und Kommittenten bei mir. Sie wollen von den Ueberland-Ackeren keinen Zehend zahlen!

Konferenz bei Klauzál wegen Gewehrfabrik. Ich: ich bin im Kontrakt nicht unterschrieben, aber wenn Fehr[3] angeklagt wird, so unterschreibe ich auch. Passable beendiget!

Landtagsausschuss wegen der Adresse. Ich zu Saguna. Fand ihn nicht. [Zu] Rottenbiller;[b] spreche mit diesem von Reitschule, Debarkadiren und Linie um die Stadt! — Gehe zurück zur Konferenz.[4] Deák spricht wie ein Gott... Ausschuss sieht die Gefahr unserer Stellung ein. — Nyári: hát mit kell tenni? etc! Ich glaube es wird gehen etc. Gorove, Zákó:[5] »*igen könnyen*[a] leverhetni a ráczokat!« Ich zweifle; dass sie keinen ordentlichen Anführer haben, c'est quelque chose. Alles hängt von *Bechtold*[a] ab.[6]

Murgu muss wegen seinem Namen eine Hora Gloska Rolle spielen.[7]

Saguna auch gut.

Jellasich? — Ich weiss nicht.

Kossuth's Name erscheint mir in der zu schreibenden Geschichte in einem Meer von Blut!

[a] Sz. aláhúzása. [b] Ide Sz. a következőket szúrta be: Ich bin kein Wahlbürger geblieben! Wie dankbar! Nach 23 jähriger Arbeit. Hogy t. i. Sz. nem választópolgára Pestnek.

[1] Az egész válaszfölirati javaslatnak, az olaszok ellen adandó magyar hadisegélynek ügyét és jelentőségét egyszersmindenkorra a legbiztosabban kifejté Kovács Lajos többször id. kitünő művének (Gr. Sz. I. közéletének három utolsó éve) II. köt. XI—XVI. fejezeteiben.

[2] A sopronmegyei Nyék.

[3] Fehrt a radikálisok támadták és gyanusították, hogy nem oly gyorsan tudta a fegyvert fabrikálni, mint ők szerették volna.

[4] A válaszfölirati bizottság értekezését érti Sz.

[5] Zákó István délvidéki képviselő, a ház egyik jegyzője.

[6] Báró Bechtold Fülöp altábornagy, 48-ban egy darabig a sereg vezére a ráczok ellen.

[7] Murgu Eufém oláh képviselő mindvégig magyarbarát maradt, sőt Kossuthtal is távozott az országból.

Es isst Marksheider Balás und A. Clark bei mir . . . wegen Tunel, den ich anfangen will ! — Szabó [a] aus England. Allenthalben die Teutschen. etc : »Diese ungarischen Spitzbuben und wir werden sie zur teutschen Provinz machen !« — — Früher Ferry Zichy und Tasler [*így!*] : in Wien ist nächstens ein Pariser Ausbruch — ; und dann ? dann kommt derselbe hierher !

Mit Béla — — und Eötvös auf den Schwabenberg . . . Sehr hübsch . . . aber schwer hinauf zu kommen. C'est acheté trop cher ! — Ganz traurig zurück.

13ten [*Juli*]. Bittere Nacht gehabt. Leber sehr aufgeregt. Eine Stimme in mir : »Du hasst das Meiste zu der jetzigen Konvulsion beigetragen ! jeder Tropfen Blut, der da fliessen wird, fällt auf Dich !« . . . Deputation bei mir von Wien — »Es sollten Dampfschiffe gehen !«

Gehe in den Adresse-Komité und Stizung. Dann Schwimmen. Béla das erstemal in dem offenen Fluss.

Minister-Sitzung bei Kossuth ! wegen Adresse. O Gott, wie schwül ! Welcher Mensch ! Kossuth — . . . Wir erklären uns : aus dem Ministerium zu treten — Louis B[atthyány], Eötvös, Deák, Klauzál, ich [1] (Szemere nicht) . . . Kossuth : »— — én minister nem maradok ha Batthyány kilép.«

Csányis Infamie gegen mich. Ich schrieb ihm auf der Stelle ! . . . Wir werden uns schiessen. A la bonheur ! Kann ich gegen einen so plumpen Verleumder anders handeln ? ! [2]

Allenthalben schlechte Nachrichten.

14ten [*Juli*]. Kann nicht mehr schlafen. Ein Gedanke jagt den andern ! — Képviselő-Sitzung. Interpellation an Mészáros. Dieser sehr klug — ausser : »Hrabowskiért úgy állok jót mint *magamért* !« [b] — Das bricht ihm den Hals ; denn der arme Hrabowski wird verraten

[a] Egy szónak (tán a keresztnévnek) való üres hely van itt a naplóban.
[b] Sz. aláhúzása.

[1] Mind e belső drámák a ministertanácsban a válaszfeliratba fölveendő olaszok elleni hadi segítségre vonatkoznak.

[2] Sz. e méltó haragja arra vonatkozik, hogy Csányi a Sz., Clark és Fehr igyekezeteit a fegyvergyár dolgában nemcsak fitymálta, hanem őket — privátbeszélgetés közben — hanyagsággal vádolta, a mi súlyos vád volt.

werden! Desto *»talketer«*[a] Szemere und Klauzál.[1] — Nachricht: Blomberg hat die Serben geschlagen![2] Vielleicht nicht gut, mert elbizza magát magyar!

Schwimme wieder. Ich glaube kein unangenehmer Tod sich schwindlich zu schwimmen etc.! Kette N° 11 aufgespannt! Jetzt habe ich bald den Genuss (O, wird dieser verleidet) die 12te und somit letzte Partie placirt zu sehen![3]

Anstatt Louis B[atthyány] als Minister im Oberhaus-Komité bei Wesselényi.[4] Rede von der Leber weg. — Daher mit George Andrássy etc. Ujházy[5] wird Konfusion machen. Kann nicht zu Tonny Batthyány. Denn ich bin so schwach!

15ten [*Juli*]. Ich bin ganz erschöpft! Habe Rückenmarkauszährung. In Wien soll's bald los gehen. Dies wird uns mitreissen. Ich hoffe *nichts!!*[a]

Sitzung Walzmühle... wegen Gewehrfabrik. — Rombauer gefällt mir weniger. — Sitzung der Stände. Wegen Kapi...[6] Unregelmässigkeit, Unordnung...; es wird votisirt. — Eötvös... es präparirt sich ein Krawall!? weil 180 Mann dem Radetzky nachgesendet werden sollen[7] etc. Zu Louis B[atthyány], den ich »stark« finde.

Kossuth schreibt in aller Früh, er soll an Vukovich[8] befehlen: Statim... etc. gleich hängen zu lassen! Was? ohne Untersuchung? ohne regelmässigem Gericht? Über die 24 Stunden des Statariums? Und wenn es gehängt wird...; ist's nicht natürlich dass alle unsere

[a] Sz. aláhúzása.

[1] T. i. beszéltek Szemere és Klauzál, ellentétben Mészárossal, a kiről az imént mondja, hogy »sehr klug« szólott. — Érdekes, hogy a szónokoknak és fölszólalásoknak Pap Dénesnél (az e napi közl. közt) nyoma sincs.

[2] A magyar sereg Blomberg ezredes vezérlete alatt júl. 11-én Versecz mellett tönkre veri a szerbországi szerviánusoktól is támogatott rácz sereget.

[3] A lánczhíd építéséről igen jó, áttekinthető kép: Zelovich Kornél: A Budapesti Lánczhíd. 1899.

[4] Lelkes indítványát l. Pap Dénesnél I. 111.

[5] Újházy László, a gyászos véget ért, ritka becsületességű ember és emigráns, 48-ban mint Sáros m. főispánja volt a felsőház tagja.

[6] Kapy Ede, eperjesi képviselő, választása ellen beadott panaszok.

[7] Magyar ezredek létszámkiegészítése végett.

[8] Vukovich Sebő délmagyarországi kir. biztos a későbbi igazságügyi minister.

Gefangenen in Karlowitz gleiches Schicksal? O. an Kossuths Andenken wird viel Blut kleben![a]

Er rechnet jedoch auf den Sturz von Wien; ich auf dessen Erhebung! Freilich nicht in reaktionärem Sinn.... aber als Hort einer gebildeten Nation (teutsch)... und der wahren bürgerlichen Freiheit!

Es isst dicke Marie Zichy mit ihrem Elephante-Kind bei uns. — Nachmittag reite ich aus. — Abends Julie Forray: — »In Wien ruhig (?). Alle Leute darüber froh und voller Hoffnung, weil National-garde mit dem Militär und der Akademischen Legion (!?) in Harmonie.« Für den Augenblick ist diess gut...; allein hiedurch wird das Militär auch zersetzt und dann »male«! Dann folgt Anarchie und Ochlokratie mit allen ihren Furien!

Adalbert Z[ichy] ist angekommen! — »Italien ist unser!« (?) und ohne die Ungarn, die von Allen gehasst werden!

16ten [*Juli*]. Regen. Tierney Clark soll heute kommen. A. Clark: »eine Kette durch ein Dampfschiff im Wasser!«

Tunnel-Sitzung in Ofen. *Ich*[b] kann nicht gehen. Lehman[1] bei mir, ganz verrückt. — Er glaubt nun mit Mészáros gegen Wien (!) rücken zu müssen! — Ich sprach ihm offen und ehrlich meine Meinung aus. Gab Kovács Lajos den Auftrag!

Ich gehe als Minister in den Magnaten-Adresse-Ausschuss! — Sie haben keinen Mut!

Zu Gusty Batthyány![2] Was für ein wertloses, korruptes Wesen! Sie lobt den »Márczius 15«... weil es sie amusirt!

Nachmittag zum Premier. Hrabowsky berichtet, dass Rajasits mit umgürteten Säbel die Leute in Karlowitz aufgefordert... gegen die Magyaren... und Jellasich erwartet wird. Premier sehr finster und düster! Jetzt wird es *ernst*![b] Früher H. Zichy: »Die Oedenburger Bauern *gehen*[b] nicht — die Wieselburger sagen: aha, wir haben

[a] Ez az egész bekezdés egy beszúrása Széchenyinek. — A következő bekezdes elején tehát ismét Batthyányról van szó, akivel a beszúrottat megelőző bekezdés vége foglalkozik. A gondolatmenetet t. i. a beszurás vágta csak ketté. [b] Sz. aláhúzása.

[1] Lehmann J. B. balatoni hajózási direktor. Kitünő a mit róla ír Sz. Tasnerhez 1848 febr. 27. (Majláthnál III. 595.)

[2] Gróf B. Kázmérné, szül. Keglevich Augusta grófnő. — Sz. elkeseredésében nagyon is nagyra veszi a fiatal életvidor asszony megjegyzéseit.

gewusst, dass ein Betrug dabei ist! Soldaten und Geld!« Dénes Festetich[1]: »Csak kapjunk fegyvert etc. akkor majd etc.« — Hiszen a horvát nem bánt — majd csak az urakat ütjük agyon! etc.

Bei Karoline Károlyi. Sodann Rosy Szapáry. — Latzy Wenckheim: »Alles das verlieren, was so schön im Gang war!« — Ja, wenn man sich darüber appitoyirt, man könnte närrisch werden!

17ten [*Juli*]. O Gott, welches Leben! Welche Vorwürfe! Wenn sich bei uns die Zersetzung anfängt, ist sie nicht mehr aufzuhalten! — Zu sehr *gemischt*![a] Diese *Gemischtheit*[a] gibt aber Chancen der Rettung!

Ministerkonseil bei Kossuth. Finde sie alle in der besten Laune, als ob weiss Gott was! — *Ich*[a] finde alle Ursache zur Depression. — Dobblhof[2] sendet durch Zsedényi ein *Ultimatum der Kroaten*,[a] auf deren Basis Erzherzog Johann mit Batthyány etc. unterhandeln würde. — Man machte sich über diese Basis lustig und B[atthyány] schreibt nach Wien: er käme gar nicht, bis man ihn nicht ruft!

B[atthyánys] teuflische Politik ist, sie in Verlegenheit zu setzen, dass nämlich — wenn sie nicht gelindere Saiten aufziehen und Kampf zwischen uns entsteht — die Kroaten aus Italien zurückberufen werden oder selbst zurückkommen.[3] Diese Politique ist auf Konfusion-Macherei, Zerstörung gegründet. Ich schaudere zurück! B[atthyány] verrechnet sich diessmal, denn ohne zu degarniren, werden wir von den Slaven aufgefressen.

Kossuth brachte die Regales etc. etc. aufs Tapet. Es wurde beschlossen, alles zu reluiren aber keine Spoliation! — Gehe zu Wesselényi... Felsőházi küldettség. — Wesselényi über alle Massen stützig und langweilig!

Méhes[4] lobt mich über meinem Hitel. »Ha ez nem iratik, mind

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Festetich D. is a magyar parasztság állítólagos nyilatkozatairól referál.
[2] Az osztrák ministerelnök.
[3] Ez nem »ördögi politika«, hanem ingatag, szomorú kilátású reménysége lehetett B.-nak.
[4] Méhes Sámuel, politikus, tanár, író, erd. o. gyűl. képviselő, az Erdélyi Hiradó szerkesztője. † 1852.

ez nem történik!« Ich — während er meine Seele durchbohrt: »Tán jobb lett volna azt soha nem írni!«

Diner bei Erzherzog. Ich mit Mészáros hinauf. — Angenehme Illusionen! — Brücke — auch 2te Kette wird gefunden. Rapeau (?)[a] plastische, ziemlich dezente Nacktheiten! An Kossuth — Stafette von Csernovics; Zákó nach sicheren Privatnachrichten: »1500 Ungarn wurden die Köpfe abgeschnitten, die Önkéntesek von Tolna liefen zum Teufel; Oberst Kollowrath tat seine Pflicht... Die Römerschanzen können nicht genommen werden — weil darin 40 starke Kanonen.«[1] etc.

18ten [*Juli*]. Von 2 Uhr Morgens an kein Schlaf mehr! — O welche Vorwürfe ich mir mache! — Ich fürchte mich nicht wegen mir und der Meinigen; aber die Verantwortung, das ganze Land, die ganze Monarchie ins Verderben gestürzt zu haben! — Finde keinen einzigen Lichtpunkt!

Um 10 Uhr Magnatenkonferenz — wo ich als Minister. — Andrássy Gyula und C° kommt *verschlafen*[b] um 11. Faites de ceci une nation! Zu Kossuth. Keine Rekrimination aber seit letztem Landtag... Oelzweig! — Ich mache auf ihn Eindruck. Zur Charlotte.[2] Es isst A. Clark bei uns.

Nachmittags 6. Die N° 12 Kette aufgezogen. Ich mit Gyuri Majláth. Vor 8 Uhr reisst ein Ring auf der Trommel und das Ganze fällt herunter! Ich, Majláth, meine zwei Buben, A. Clark, wir retten uns mit Mühe. Ich sehe das: »Jenseits« offen! — Babylon! Zerstörung![3]

Nicht Kossuth und C° verderben Alles wo ich Anklang gegeben — sondern höhere Mächte, die Nemesis! Fühle mich zermalmt! Jetzt ist's mir klar, dass wir verloren sind, in die Barbarei zurücksinken. Die Brücke wird nie vollendet, wird als Ruine da stehen. — Clark benimmt sich heldenmütig. Zittere für Taschner und viele Andere! Sie sind alle gerettet! Im Ganzen werden höchstens 5—6 Menschen

[a] A kérdőjel Széchenyitől való. [b] Sz. aláhúzása.

[1] Túlzó hírek a Szt. Tamás ellen indított és nem sikerült júl. 14-diki támadásról.

[2] Gróf Zichy Manóné, szül. Miss Charlotte Strachan.

[3] E dramatikus jelenet leírását l. bőven Kovács L. id. m. II. 269. és köv. apokon.

als Opfer Gefallen [1] sein. — Dieses entsetzliche Unglück wurde mit ungeheurem Glück begleitet.[2]

Soirée bei dem Premier. Er schnalzt Pepi Hunyady ab... der Neutra für verloren deklarirt.

Raitzen besitzen Futak, Cserovich *[így!]* Vukovár etc. Wie wird Marton nach Peterwardein kommen? Peterwardein ist in 6 Wochen in serbischen Händen! Eszék noch früher!

19ten [*Juli*]. Bin von gestern zerschlagen — — — und gefasst. Si fractus illabatur orbis etc. *impavidum*[a] feriant ruinae!

Szemere sendet »Jemand« zu untersuchen... Wer schuld an dem Reissen der Kette!

Wesselényi haltet in aller Früh »im Ullmanns« Konferenz!

Képviseleti ülés. Früher bei Kossuth. — Ich gehe um 10½. Kein Mensch beachtet mich! Verificationen. Mészáros wird wegen Ludoviceum [3] interpellirt. »Terv kész, hova hamarább meginditom!«

Gehen auseinander. Zu Louis B[atthyány]. — Scope dissolute... man muss sich prononciren und gehen Alle ausser Szemere und Mészáros — zu Kossuth... — Es wird entschieden... Louis B[atthyány] deckt die Ministerialpolitik auf. — Diess geschieht in einer képviseleti Konferenz nachdem wir bei Judex gegessen. Louis Batthyány kurz, — weis...[b] decidiert. — Madarász... schlau. — Berzenczei sublime.

Alle sagen: morgen wird es einen Krawall geben etc. Harte Stellung... allein *ich*[a] bin ruhiger, denn sie ist eine loyale. —

Mit A. Clark zu Tasner, der sich wunderbar gerettet. Früh schlafen. — Bei der Nacht »Sturmglocke«. Sie wollen mich aufwecken; zum Glück verschlafe ich es! — Es war Feuer in Altofen. Bald gelöscht.

20ten [*Juli*]. Finster rund herum! John setzt mir ein Floh in's Ohr! Wenn die Maschine vorgestern langsamer und die Ketten...

[a] Sz. aláhúzása. [b] A szó eleje olvashatatlan.

[1] Ez csak az első hír volt. Tényleg egy emberélet sem esett áldozatul. V. ö. a júl. 21-iki bejegyzéssel.

[2] T. i. hogy Széchenyi és két fia, Clark, Mailáth Gy., Tasner nem vesztek a hullámokba, mikor hajójuk orrára és derekára a leeső lánczhidi *óriás* láncz rávágódott.

[3] Alapszabályait a hadügyminister júl. 22-dikén már benyújtá az alsóháznak.

in der Mitte gehalten werden . . . und nicht dahin fallen. . . *vielleicht !?*[a] — Es *musste*[a] aber geschehen. das Fatum wollte es so!

Schlief lang und tief. Fühle mich miserabel.

Heute ist ein entscheidender Tag! — Ein »Neuwirth« bei mir (Redakteur). Macht mich ganz nervos! Spricht immer von Politique! Was es ist, kann er nicht angeben!

Képviselő Sitzung.[1] Kossuth wie ein *übermenschliches*[a] Wesen! Aus dem Himmel entsprungen? Nein! Sondern aus der Hölle! — Er reisst Ungarn auf uns! Bald zerfällt das Ganze in einen vollkommenen Chaos! . . . Louis B[atthyány] bringt vieles mit présence d'esprit in's Geleise.

Diner bei Erzherzog. Ich allein Minister. Sitze neben ihm. Lese von Bechtold, Hrabowsky etc. Jellasich! O Gott . . . man könnte noch helfen; aber mit diesem[2] Maniaken geht es nicht. — Bringe Ráday etc. etc. die Alle einen Spitz haben. herüber! Minister-Sitzung bei Kossuth. Leider wieder, wie gewöhnlich. 3 lange Stunden in der peinlichsten Agonie!

21ten [*Juli*]. Képviselő-Sitzung . . . Kossuth brillant, aber indiskret. Ich rede auch mit Begeisterung . . .[3] Esse zu Hause. Nyáry. 2 Madarász etc. die Eumeniden von Louis B[atthyány] und Kossuth. Ich schreibe an Louis B[atthyányi]: »Je vous préviens, que je donnerai ma démission ce soir etc.« Er macht nichts dergleichen! Nachmittag Brücken-Sitzung der Gesellschaft! Wegen den Ketten! — —

Konferenz bei Erzherzog. Ich trage meinen Démissions-Vorschlag an — rede offen: ich sei mir schuldig aus einem Ministerium zu treten, das das Land in's Verderben stürzt! Hinein zu stürzen, von Andern geführt, à la bonheur; aber auf *schlechte Wege*[a] *führen*[b] zu müssen, das ist eine Agonie die ich nicht ertragen kann. etc. Es macht Eindruck. Sie sagen: es würde das Ganze auseinander fallen . . . ich sollte Urlaub nehmen etc. Ich pausire . . . mein Gewissen erleichtert. Führe 4 Minister mit meinem Bot nach Pesth zurück. Kossuth — — »die Dynastie soll mit mir nicht spassen!«

[a] Sz. aláhúzása. [b] Sz. háromszoros aláhúzásával.

[1] A válaszfelirati vita megkezdése, melyet Kossuthnak nagyon hosszú és beható, pihenő pauzával is megszakított beszéde vezetett be.

[2] Értsd Kossuthot.

[3] Nyáry támadása a ministerium ellen. A beszédeket együtt, tehát Sz.-ét is, l. Pap Dénesnél id. m. I. 181—205.

Tierney Clark angekommen. Er findet das ganze Ketten-Unglück ... da keine Menschen umgekommen — für nichts besonderes!

22ten [*Juli*]. Sitzung Gewehrfabrik. Fehr gedrückt, gebeugt ... ich weiss mir nicht zu helfen. Kein Geld. Louis B[atthyány] und alle gegen mich. Képviseleti ülés. Ich sur mon beau dire ... mit Nyáry, Madarász und Teleky László etc.[1] »Mon dieu, dans quelle compagnie!« Es isst Charles Didier [2] bei uns! Nachmittag wieder képviseleti ülés ... lau, — matt und endlich wird für die Adresse abgestimmt. — Ministerium eine immense Majorität.[3] Ich nach Ofen zum Erzherzog. Ich bitte: schreiben Sie an Jellasich: »Sauvons le pays ... Faites enfermer Stur et Urban [4] etc.« — Erzherzog beisst nicht an! — Ein ungeheures »Éljen« von Pesth. Ganz unheimlich! ... Es ist nichts ... Alexander Infanterie und Kanonen werden embarquirt.

Infolge des Statariums ist »Unverricht« [*sic*] in der Klemme! Kecskés einige Tage früher ... Ich bitte Crescence nach Zinckendorf zu gehen. Sie will durchaus nicht!

23ten [*Juli*]. Schlief lang und tief ... einen Todesschlaf. — Ministerkonferenz bei Kossuth. — Ich: »es fragt sich nicht welche Sympathien ... für Slaven oder Teutsche ... sondern man muss sich für Friede und Ordnung vereinigen gegen Raub und Anarchie.« — Geldklemme. Sparkassen gesperrt etc. Klauzál: Most csak az Isten segíthet rajtunk! ... Kirche ganz allein.

Taschner mit Béla geschwommen! Es isst Szabó der Englische bei uns. Hollinger Bauer ...[5] auf die Knie!

Imre schrieb mir einen impetuosen Brief: Er und Rudolph ...[6] wollen nun einmal aus der Akademie. Ich schrieb: Nein, ich erlaube es nicht. Wir werden sehen!

Kette wird leicht gehoben! Ich fahre aus. Bitte Crescence wegzugehen ... Sie will nicht! — — Enfin — bei Tierney Clark. Kroker nach England!

[1] Ezek szónokoltak a július 22-diki országgyűlésen túlzó modorban.

[2] Franczia publicista, a kit Kossuthnak Sz. mutatott be.

[3] A ministerium politikája mellett 233, ellene 36.

[4] Az ismeretes pánszláv tót népvezérek.

[5] Vajjon két személynév-e ez? (Hollinger, Bauer) vagy valamely Boz falubeli (Sopron m., Holling magyar neve) parasztot vél Sz.? nem tudom eldönteni.

[6] Mostohafiai a 15—17 éves gróf Zichy Rezső és Imre, a kik Bécsben a katonai akadémiának voltak növendékei.

24ten [*Juli*]. Gosztonyi: »6 ezer honti, 10 ezer nógrádi paraszt jő itt át. – és Madarász et C° az egyenlőségi Klubban petitiót akar indítványozni« etc. Ich bin indigniert. Gehe zu Kossuth —; der ist allarmirt. Sitzung képviseleti. Aergere mich gegen Kovács Lajos — der uns Ungarn mit den Kroaten alpari sich dünkt. — Ich rede mit Latzy Teleky, Irányi, Madarász László, etc. etc. Wurde später deponirt! [1] Schwimme mit Béla. Crescens will noch immer nicht einpacken. Reite nachmittags mit Gustav Batthyány. Széchenyi-liget.

Schrieb an Pepi Eötvös. Er soll Ministersitzung wegen den Horden!... Im Széchenyi-liget Kiss: 2 Gränzregimenter sind bereits in Ordnung! Sogar der Kordon steht (!?). Latimirovich (?) und noch einer würden in Temesvár gehängt — diess hatte den besten Erfolg (!?). Vederemo! [a]

25ten [*Juli*]. Fühle mich miserabel. Kreutzlahm. Wir sind weg. Es geht in's Absurdum. Wenn mit Bán kein Frieden, so sind wir aufgelöset und mit dem Bán wird Louis B[atthyány] keinen Frieden machen können; also fressen uns die Kroaten auf, oder Louis B[atthyány] muss abdanken und dann Anarchie (??). Das Ministerium Batthyány hat eine so immense Majorität, nicht weil es für gut ja nur passable hält; aber weil sonst gar nichts möglich ist als gänzliche Konfusion oder Militärregierung! Wer wird ein Ministerium formiren? Wen soll Erzherzog Palatin berufen? Am Ende mich! Und *ich* [b] kann nicht — — bin nicht im Stande.

Wie die Brückenkette vor 8 Tagen herabfiel... war mir die zu bevorstehende Konfusion ganz klar vor Augen!

8 Uhr morgens Konferenz bei Kossuth. — Er wird von den Furien schon gepeitscht...; Mészáros ist zu bedauern! Dieser ehrliche Kerl! — Alles kommt in Ordnung, wenn Kossuth et C° das ungarische Ministerium abtreten. Uns will man nicht!

Követi nagy konferencia. — Nach Innsbruck senden — 40, 50, 60 Köpfe.[2] Wie angenehm! Armer Kaiser! Kein Gott könnte allen genügen!

[a] E kérdő- és fölkiáltójelek zárjelen kívül es belül Széchenyié. [b] Sz. aláhúzása.

[1] Tán arra vonatkozik az, hogy e napon ment határozatba, hogy a nemzetgyűlés nagy küldöttséget indít útnak Innsbruckba, a királyt a magyar fővárosban való tartózkodásra fölszólítani.

[2] A két házból összesen 44 ember választatott e küldöttségbe júl 25-dikén.

Sodann Deputation zum Erzherzog. Ich früher: »Machen Sie mit Jellasich Frieden — « Schreibe an Louis B[atthyány] einen herzlichen Brief. »Von Dir hängt das Wohl des Landes [ab]!« — ... Ich hoffe nichts Gutes ... denn er ist ein »Verfluchter«. Hurricane.

Crescence ... stets unangezogen, mit fliehenden Haaren!! O Gott — auch diese gute, edle, aber unpraktische, langsame, Zeit tödtende Frau! — Mit Béla und Schwimmschule. Es isst Memlauer bei uns. Charles Didier bei uns. Er war in Fóth und Szolnok. Ist ausnehmend dissappointirt.

Mit Nyáry und Patay in die Gewehrfabrik. Sie sehen dass man nicht müssig ist. — Besehen Brücke. Von 40 Kettengliedern sind 10 bereits heraus. — Mit Tony Szapáry nach dem Stadtwäldchen. Széchenyi-liget. Soirée Tony B[atthyány]. Lónyayné, Bónisné etc. etc. Hp, hp!

26ten [*Juli*]. Unsere Rettung ist unmöglich! Leider sehe ich so *deutlich*.[a] — Die Magyaren werden exterminirt.... und o! entsetzliches Gefühl ... ich muss sagen: es ist kein Schaden für die Veredlung des menschlichen Geschlechtes!

Ein aufgefangener Brief sagt: »In 3 Monaten wird es in Ofen ganz anders aussehen!« Ich glaube es auch! Es *muss*[a] so kommen. — Rede offen mit Podhorsky[1] über unsere Lage! Er bespricht sie.

Crescence unwohl und unerträglich! Gott gebe ihr und mir Kraft!

2 magyarische Arbeiter aus der Gewehrfabrik mit dummen Pretensionen. Ich habe sie tüchtig ausgemacht. Je commence à me dégouter de mon sang!

Képviseleti ülés. Kossuth verteilt (!) Kameral-Puszten (?) unter die Székler![2] — Mán: ki kell irtani a ráczokat. Mán: állandó magyar hadsereget kell állítani etc. etc. Man glaubt sich in einem Narren- oder vielmehr in einem Dummturm. — In Magnatensitzung. Wie ich komme, ist es gerade aus.

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] A Sz. fiúk nevelője.

[2] Ez a Kossuth által az alsóházban júl. 26-án benyújtott törvényjavaslatra vonatkozik, mely a kincstári javakon *magyar* telepítéseket, főleg *székelyek* telepítését rendeli el. — Teljesen érthetetlen s csak Sz. már zavaros lelkiállapotából magyarázható meg, hogy e törvényjavaslatot — a 48-diki pesti országgyűlés *legszebb* emlékét — afféle demagóg »földosztás« kategóriája alá látszik sorolni.

Energischer Brief an Mészáros: er soll nicht transigiren in Hinsicht des Militairs.[1] »Ha buknunk kell, ne bukjunk legalább nevetségesen!«

Schwimme mit Kasimir Batthyány, Gyula Andrássy. Diese Beiden gegen Bán und Serben. Aecht chinesisch! Es wird lächerlich. etc.

Nachmittag: Czukorgyárülés; ausser mir Liedemann[2] und Bernáth Vaich[a] ... Geht vortrefflich (!) aber braucht 15.000 fl. — Ich hoffe wir schaffen es ihr!

Mit Ödön etc. Stadtwäldchen etc.

Zwei exzellente beruhigende Briefe von Semlin an die Agentschaft![3] — Ich habe sie savourirt —, wenn nur die Sache nicht schlechter wendet! Hermann Choteck schreckt die Leute mit seinen Nachrichten. — Ich lege mich zur Ruhe. Mit Tierney Thee getrunken!

27ten [*Juli*]. Ganz Europa kommt in die entsetzlichste Konfusion. C'est un déluge de confusion, peut-être de sang.

Um 8 Uhr bei Kossuth ... Minister-Konferenz. Kossuth: ich bin dem König treu, aber wo ist er? Wenn die Frage zwischen Vaterland und König etc. dann ... etc!! Kipattan a szeg a zsákból! — Kossuth: »Die ungarischen Regimenter müssen ungarisches Kommando ungarische Farben!« ... Gott, wo der Mensch seine Hand hinsetzt, ist das Zeichen des Arimán darauf!

Lange keine offiziose Nachricht von Unten! Das kann sehr gut, aber entsetzlich schlecht sein. Ich glaube diese letztere. — Kovács, der krank: 100 álgyújok van a szerbeknek!

Brückenbau. In der Konferenz. Verschönerungsangelegenheiten vorgetragen — — Dass Pesth sich ganz losreisen will. Sie finden es impertinent und werden mich unterstützen (!?).

In einigen Tagen sind die Ketten heraus. [Auf]athmen werde ich — was die Brücke anbelangt — [erst] wenn die 4te Kette gespannt ist ... also nicht vor dem 27ten September. — O Gott was wird bis dahin alles geschehen. Etwas leichter wird es mir sein, wenn die Ketten heraus sind — — vielleicht in 3, 4 Tagen. Wieder leichter:

[a] A név olvasható még igy is: Vaitsh, Vauth, Vauts.

[1] V. ö. a júl. 27-diki bejegyzéssel.

[2] Liedemann mérnök már Vásárhelyi révén régi ismerőse Sz.-nek.

[3] T. i. a Dunagőzhaj. társulat zimonyi ügynökségéről van szó.

wenn sie aus einander genommen worden und ordentlich aufgestellt sind! Vielleicht in 14 Tagen.

Bei Tasner. Bei Gerstner: er soll Plan von Pichelmayers machen, wie man flicken kann. Bei Kovács — krank. Befehl: wegen Czibakháza. Brücke etc.

Schwimme über die Donau — mir ge[lingt][a] es sehr schwer! Gewiss das letzte Mal in meinem Leben! So muss ich allmählich von Allem Abschied nehmen!

Es isst bei uns Balogh.[1] Wir untersuchen die Buben. Sind nicht ganz gesund. — Fahren aus. Ich möchte immer schlafen! Nach Rákos. Kehren im Hof um. Desolirt!

28ten [*Juli*]. Üble Nacht! Komme aus meiner Vernunft! Rückenmark-Auszährung! — 3, 4 Tage keine Nachricht von Bechtold! — Er ist cernirt! Wird sich *durchschlagen*,[b] allein mit grossen Verlust. — Er ist in der Mitte der Raitzen. Zenta etc. in Rücken!

Havas:[2] Die Post konnte von Becse kaum ankommen. Aus dem Kukurutz ist auf sie geschossen worden! — Wie ich sage: Bechtold ist cernirt. — Nemzeti őrsereg wird panischen Schreck verbreiten. — Wegen den Landhäusern kann ich nicht ins Reine. Aergere mich über Bárczay.[c]

2 Bauern aus der Gegend von Neckenmarkt[3] — — mit Klagen. Früher Toldy: »arme Akademie zerfällt!« — Wimmer mit 1000 Exceptionen. A. Clark mit dem Herausheben der Ketten . . . langsam. They are twirted. — Ich sage immer: die Brücke bleibt eine Ruine! Wer weiss ob nicht gut! Vielleicht sieht ein guter Engel, dass sie wenn vollendet, reissen muss — — und hindert deren Vollendung!

Von allen Seiten verfinstert sich der Horizont! In Wien kann es nicht gut ablaufen; und Italien? Radetzky 84 Jahre alt![4]

[a] Olvashatatlan szó, csak föltenni szabad a szögletes zárjel közti megfejtést. [b] Sz. aláhúzása. [c] Nem egészen bizonyos, hogy jól olvastam-e ezt a nevet. Úgy van írva, hogy szinte szeretné az ember »Bánhans«-nak olvasni.

[1] Almási Balogh Pál, a Sz. család derék orvosa.

[2] Havas József, Sz. ministeriumában osztályfőnök, a ki alatt a postaügyek állottak.

[3] A sopronmegyei Nyék.

[4] Mikor ezt írja Sz., júl. 27. az osztrák seregek Radeczky alatt már megkezdették győzedelmes előnyomulásukat.

Heute oder morgen wird durch Louis B[atthyánys] Ankunft [1] unsere nächste Zukunft *sichtbarer* [a] (!) werden! O Gott... und ich bin nicht der letzte Faktor dass diess so kommen musste! Welche Lage, welche Erinnerungen, welches Bewusstsein!

Havas: »von Ó-Becse können keine Briefe ohne Gefahr ankommen.« — Bechtold ist eingeschlossen. — Seit 4 Tagen keine Nachricht. — Ich wette eine vollkommene déconfiture wird uns noch heute zu Ohren kommen! Von den Raitzen aufgefressen zu werden!

Schwimme mit Béla. Früher Huricane und Regen. Ketten werden auseinander genommen! Viele verbogen! — Nachmittag Mühl-Sitzung wegen Giro der Zuckerrafinerie und etc. — Ketten besehen. Fahre spazieren. Begegne Kossuth mit Madame in einer neu angeschafften Equipage, ungarisch aufgedonnert. Tony B[atthyány] Soirée. Jellasich soll in Wien sein...[2] Siegesnachrichten von Italien.

29ten [*Juli*]. Kann nicht schlafen, eine Idee peitscht die andere! Von Raitzen die verschiedentlichsten Gerüchte: Ich glaube: wir ziehen das kürzere!

Judendeputation bei mir. Sie wollen Emancipation. *Jetzt*, [a] wo alles verpfuscht und verhunzt ist, bin ich nicht dagegen. Ungarn hat ohnehin aufgehört zu sein! Sitzung képviseleti teremben. Besze, Bernáth beschimpfen Jellasich. Kállay Ödön emancipiert die Juden.[3] Sie gaben ihm (?!) 10.000 fl. — Von *unten* [a] nichts Entschiedenes.[b] — Schwimmen. — Nachmittag spaciren. Mit Béla etc. bei Tierney Clark gegessen... Zu Rosy Szápáry.

30ten [*Juli*]. Ich stellte mir Alles bis jetzt doch um 50 Prozent schlechter vor als sich's zeigte! Schlafe wie ein Sack. Volleste Gleichgültigkeit. Wenn es mir mit meinen Nerven so bliebe! Dann mag kommen was will.

In Italien wird's am Ende doch nicht gut gehen. Radetzky 84

[a] Sz. aláhúzása. [b] Alighanem ide tartozik a naplónak két sora közé itt betoldott e bejegyzése Széchenyinek: Besehen . . . Mészáros etc. Ha ha ha!

[1] T. i. Bécsből várták vissza Batthyányt.

[2] Júl. 27-dikén érkezett Bécsbe, a hol különösen a katonatisztek tüntettek mellette s ünnepelték fáklyászenével.

[3] Kállaynak a zsidó-emancipatió iránti javaslata már júl. 26-kán az osztályokhoz utasíttatott tanácskozás végett.

Jahre alt. etc. Franzosen etc. Armée wird benutzt um die Ungarn auszurotten !? Dann löset sie sich auf... Wenn Batthyány keinen Frieden bringt[1]... so ist's mit uns aus. Und kann *er*[a] das ? Ich glaube nicht ! Auf einer perfiden Basis ist so etwas jetzt unmöglich !

Fürst Paul Esterházy (ich hab' es voraus gesagt) wird uns in das Geleise helfen.

Deputation von Pressburg — — — wo es ganz unheimlich hergehen soll — uns gegen Klauzál's Zunft-Panschwerk [?] eine Petition einzureichen ! [2]

Tasner abgezährt und hustend... seit dem verhängnissvollen 18...[3] zum erstenmal bei mir ! Unsere Gedanken treffen sich, dass A. Clark die letzte Kette ein bischen zu cavalièrement sich überschätzend — gehoben ! — Wir fühlen, dass wir grässlich schnell in Abgrund sinken ! Gestern hab' ich mich bei Tierney zum Essen angesagt. A. Clark gibt dies den letzten Stoss. — Brücke bleibt eine Ruine !

Grosse Parade und Fahnenweih' auf der Generalwiese, Vér(!?)-Mező. O heilige Nemesis.

Gestern zwei ungestüme Kuchelmenschbriefe erhalten von Imre und Rudolph.[4] — *Sie wollen*[a] aus der Ingenieur-Akademie — *ich will*[a] nicht. Sie werden mich bändigen ! O Nemesis !

Kirche mit 2 Buben. Charlotte. — Schwimmen. — Ketten a great many twisted ! — Es isst Louis Sz[échenyi] mit Moritz Pálffy bei mir — Fahre mit Béla nach Turbal.[5] Fürchterlicher Koth ! — Erzherzog. — Batthyány noch nicht zurück... Gut oder Böse etc. Kossuth schreibt in seiner Zeitung[6] mit Blut.

31ten [*Juli*]. Fand eine grosse Portion gelbe Rüben bei Crescence gestern Abend. Verdarb mir die ganze Nacht damit. — Auch das

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Bécsből.

[2] Pozsonyban márczius óta meg-megújuló zsidóellenes zavargások mellett munkások és iparossegédek mozgalmai, kézműiparosmesterek elégedetlenkedései voltak napirenden. — Sz. kissé szigorúan ítél, midőn Klauzál ministeri rendeletét a czéhekről per Bausch und Bogen elveti.

[3] Mikor t. i. (júl. 18.) a híd óriás láncza leszakadt s Tasner is majd belefúlt a Dunába.

[4] Sz. már többször említett két katonanövendék mostohafia Bécsben.

[5] Török-Bálint.

[6] T. i. a »Kossuth Hirlapjá«-ba.

noch! Sonderbar, mir ist alles gleichgültig... ich sehne mich nach Vernichtung![1] Aus, aus, nur einmal aus!

Walheim bei mir... wegen Tunnel. Képviseleti ülés. — Schwimmen. Es isst Louis[2] und Imre bei uns. Rottenbiller bei mir wegen Verschönerung und Einmischens des Ministeriums.

Louis B[atthyány] kommt an, ohne *Schiessen*![a] — Ich auf die Promenade. Csekonich und Orczy etc. Nächstens werden die Raitzen Gross-Becskerek haben.

1ten August. Gefasst. Gestern Földváry, Kommandant der Pester Helden von seinem Pferde gerissen etc. So geht es bei Becse etc. Wie das die Raitzen ergötzen muss! — Frage, was besser: Friede mit Raitzen oder Krieg? Wenn das Erste, fressen uns die Vollblut selbe auf! Acteur Formes[3] wird in Wien noch grosse Rolle spielen, Guillotine!

Die Brücke wird als Ruine da stehen! — Wir diktirten in Wien, die Kroaten diktiren hier! A mi állapotunk utolsó kapkodása egy haldoklónak! O Nemesis wie zinstest[b] Du Dich! — A mostani országgyűlést *szétverik*...[a] man wird laufen und stimmen. Ferry Zichy ging heute weg.

Képviseleti ülés. Louis B[atthyány] der miserabel aussicht, verlangt zárt comité. 2 Madarász schimpflich. — Latzy Teleky jämmerlich. — Louis B[atthyány] sehr geschickt. — Kossuth teils perfide teils schwatzhaft![c] Louis B[atthyány] hat Mühe seine Röcke[d] in Ordnung [zu halten]: 7. 8-dik Augustig várni, mert akkor Bécsben el lesz döntve: sárga-fekete vagy Teutonia.

Ministerconseil, wo Batthyány: »a horvátokkal nem lesz bajunk de a bécsi németekkel. Jellasich igen kellemes ember, kész velünk kezet fogni etc., a szerbeket magukra hagyja«!?!

Es isst bei mir Mészáros... Rottenbiller etc. Wir gehen »Ketten

[a] Sz. aláhúzása. [b] Nem bizonyos e szó, csak hozzávetésem. [c] Egy ide beszúrt jel alatt a napló túloldalán ez következik: Kossuth hat ganz elegante Livrée, silberne Borten. [d] Egész világosan *Röcke*, noha tán a *Rede* szót akarta írni Széchenyi, értvén Batthyánynak a következő pár szóban jelzett beszédét a sárga-fekete vagy »Teutonia« közti döntésről.

[1] 48-ban ez az első epedő kívánsága végmegsemmisülés után. Innét kezdve már erős a lejtő lefelé.

[2] Sz. legöregebb bátyja, Imre nevű fiával (a későbbi berlini nagykövettel).

[3] Formes Károly, bécsi operaénekes, nagy »szabadsághős« és barrikádhős.

heben« sehen. — Es geht à peu près gar nicht! Fahre mit Szápáry Antal Széchenyi-tér. — Madame Csekonich . . . verwaltet [?] Teleky Latzy's politique. Soirée bei Louis B[atthyány]. Siegesnachrichten von Hordeczky [*sic*].

2ten [*August*]. Gestern ganzen Tag Leberstechen. Heute eben so. Crescence wieder mit Halsentzündung! — Tasner ganz marode. Düster, finster. Vachott Imre (!) lobt mich über alle Maassen in einem Manuskript — —? Zu spät. — Bitte Borsodi zu mir (!) um die Interessen der Stadt zu fördern! O Gott welche Abnegation nötig dazu! — Wollen im Freien schwimmen . . . Sturm. Sehen in die Schwimmschule. — Ich schäme mich meine ausgeronnene Person dem Publikum zu zeigen! Besehen die Ketten — — O lange, langwierige Arbeit! Es isst Tierney Clark bei uns. Ich zu Borsodi und mit ihm bis 8 Abends. — Schlafen.

3ten [*August*]. Rückenmark-Auszährung. Mein Kopf verwirrt. Leber etc. en compote. — Keinen einzigen Lichtstrahl in meiner Zukunft. Als Ungarn sind wir weg. Die Komplikationen bringen uns um. Der ungarische Körper haltet nicht ein . . . was Kossuth etc. demselben zu schlucken geben.

Kloiber:[1] von Eszék schreiben sie, dass Waffenstillstand. Von Wien, dass es nächstens fürchterlich losgehen wird. Kaiser empfängt gar keine Deputation in Innsbruck — weder ungarische noch österreichische.

Képviseleti ülés. Merkwürdig! Jetzt ist wieder va-banque! Gorové, Teleky, Nyáry, Kossuth etc.: »nem segítünk Ausztriának német elem ellen!« bringen sie in's decisum.[2] — Mir graut es. Kein Minister zugegen.[a] Eötvös findet es gut (!?). Pázmándy lässt durchblicken, hogy ministeri akarat etc. Louis B[atthyány] scheint »gleichgültig«! Teleky appellirt sogar auf Aula![3] Jetzt in diesem Augenblick,

[a] Tán tollhiba »dagegen« helyett.

[1] A Dunagőzhaj. társaság pesti forgalmi igazgatója.
[2] A tárgyalások Gorové javaslata: a Németbirodalommal kötendő »alliance« körül forogtak.
[3] Gróf Teleky László a bécsi auláról csak annyit mondott, hogy ez helyesen ítéli meg Ausztria és a Németbirodalom kölcsönös viszonyát. Teleky beszéde Pap Dénesnél id. h. I. 303—305.

wo wir den König hier haben wollen; wo wir mit Jellasich paktiren...!

Schwimmen — reiten — Promenade — schlafen!

4ten [*August*]. Welche Nacht. Ich bin Haupt Ursache an den jetzigen Konfusionen. Hab' Rückenmark-Auszährung. — Bin ewig[a] verloren. Zinkendorf[1] wird nächstens durch Oesterreich okkupiert und das sind meine Träume.

Schreibe an Volfer.[2] Imre etc. etc. Die Stiefsöhne müssen in der Akademie bleiben.

Képviseleti ülés löst sich à peu près auf. Madarász attaquirt Pepi Eötvös... wegen seinem Gesetz.[3] Dieser nimmt es so übel, dass ihm kein Mensch hilft, dass er »heute hab' ich ausgedient... danke ab etc.« Ich sage es an Louis B[atthyány]. Dieser: Wir werden ihn schon wieder besänftigen... nächstens ist ohnehin Ministerialkrisis etc. Erzherzog Sephan ganz in der Höhe... Wir können von keiner Seite weniger erwarten und hoffen als von Wien!

Ministerialkonferenz. Ob Szalay nach Paris etc. etc. etc. Es übersteigt alle Begriffe! Ich gehe nicht. Bade. [Nach] Louis B[atthyány] »jetzt ist ohnehin bald eine ministeriale Krisis!« — Bechtold will die Raitzen wie Dufour[4] vernichten. O Gott welche Illusionen! Unsere Leute sterben zur Hälfte.[5]

Gestern mit A. Clark gewettet — in 10 Tagen die Ketten nicht heraus. 6 zu 6 Bout. Champagner und da in 6 Tagen 12 Bout. gegen 6. Heute der erste Tag.

Es isst Louis mit seinem Sohn Imre bei uns. Donner und Regen. — Ich habe 3 Sitzungen quasi auf einmal: Tunnel. Mühle. Gewehrfabrik. Mit Béla bei Marie Ferry.[6] Sie empfängt uns nicht.

[a] Nem bizonyos, de igen valószínű, hogy e szó csakugyan ewig-nek olvasandó.

[1] Nagyczenk, Sz. I. főkastélya, Sopronban, Sopron városához közel.

[2] Sz. bécsi megbizottja lehetett, a kinek mostohafiai a két bécsi katonanövendék ügyében írt.

[3] Az elemi iskolákról szóló törvényjavaslat.

[4] Dufour W. svájczi híres tábornok, a ki 1847-ben a svájczi túlzók, a Sonderbundosok seregét szétverte.

[5] A Bánságban és Bácskában a magyar hadaknál a mocsaras talaj, rossz ivóvíz stb. miatt sokféle betegség mutatkozott.

[6] Gróf Zichy Ferenczné, szül. gróf Demblin Mária.

Wir decken unsere Skrupeln auf, Crescence und ich. »Ich fühle Reue ... mich je in Politik gemischt zu haben.« »Du wolltest nur Edles!«

5ten [*August*]. Regen. — Gewissensbisse die ganze Nacht. Endlich frage ich mich: Hat mich Ehrgeiz oder beleidigtes Ehrgefühl getrieben? Nicht im Mindesten! Hat mich irgend eine irdische Ursache getrieben? Nein! Hat mich irgend eine Nebenabsicht in meiner politischen Laufbahn geleitet? Nie! Hab' ich gehetzt? Nährte ich *einen unedlen*[a] Gedanken gegen unsere Dynastie oder irgend Jemand anderen? Nie! Mein Gewissen ist in dieser Hinsicht ganz rein ... und ich fühlte mich ganz beruhigt ... schlief sanft ein.

Brücke ist eine Ruine. Sie bringen die Ketten nicht heraus — und wenn ja, so ist ein grosser Teil verbogen. Aus England kommt nichts oder nicht à tempo! Die Brücke wird beendigt, aber nicht jetzt und nicht durch mich, als Magyaren.

Mészáros schreibt von Zinkendorf, dass die Bauern nichts für Lunkányi, aber *alles*[a] für mich (?) tun wollen!

Sensal Weil: »Demeter Dumscha[1] ist gefallen ... Gr. Zichy (der dumme Latzy) mit 20 tausend.« Der ist überall drin!

Képviseleti ház. — Zichy Ferry ist von den Raitzen erschossen![2] Mit Louis zum Essen Erzherzog Stephan. Dieser sehr energisch: Es muss brechen! Kein Groschen Geld etc. Ich werde beinahe übel. — Nachmittag Promenade; Sitzung ... und Budget-Sitzung bei Kossuth. — Louis B[atthyány] bis Mitternacht im I^ten^ Stock etc.

6ten [*August*]. Welche Nacht! Ein Gedanke peitscht den anderen. — Mit Ketten gehts besser. — Um 12 zum Erzherzog. Früher Borsodi. Ministerial-Bruch sicher ... aber auf 8 Tage verschoben. Louis B[attyhány] ganz gestört und grau! Ich glaube alle seine Illusionen geschwunden! Ob er nicht bereut hat, Kossuth so gehoben zu haben? Wer den Anderen herausbringt und überlebt, ob Kossuth oder Batthyány? Seine Zeitung hat er versprochen, mit Diskretion (?) zu Handhaben.[3]

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Bécsi görög-maczedón kereskedő s vállalkozó.
[2] Gróf Zichy László és gróf Széchenyi Mária fia. † 1848. aug. 3.
[3] »Kossuth Hirlapja«.

Ein Krawall wird angesagt, wegen zwei zu strafenden Infanteristen. Wird diluirt oder vielmehr vertuscht! Kossuth bleibt (?) im Ministerium... bloss (weil er in seinem Finanzplan verliebt ist!!!). — — Kossuth: »én nem félek, hogy pénz dolgában megakadjunk!«... Glücklichster der Menschen! Nie hatte ein Finanzminister so rosenfarbe und so lang anhaltende Illusionen! [1]

Es isst Louis Sz[échenyi] und Imre bei uns.

Mit Kovács: »én nemsokára leteszem a tárczát és megyek«. Er: »Minden kész és én is futok. Itt nem maradhatni.«

Fahre nach Ofen wegen Tunnel. Finde keinen Menschen. Muss Irrtum sein. – Mit Kovács Stadtwäldchen. Mit Marie Sétatér, mit Entré. Schiff »Mészáros« kommt zurück. General gehet hinab! (??) [2]

Recht unwohl.

7ten [*August*]. Entsetzliche Nacht! Habe wach deliriert.

Gr. Stephan Károlyi mit 2000 Mann hinab gegen die Raitzen!

So eine Zersetzung, so eine Erniedrigung wie Ungarn und besonders der magyarische Stamm erleiden wird — kam in der Geschichte noch nie vor! Ich wanke! Was soll ich machen, wohin mich flüchten? Ich habe keine andere Wahl als Pesth und Zinkendorf. Hier ist's, wird sein *gräulicher*,[a] aber trostreicher wegen Ansprache, Compagnons de malheur etc. Zinkendorf düster... verlassen... etc. *Ich bleibe hier.*[a]

Kovács: nur nicht hier bleiben... man wird laternisiert etc.

Képviseleti ház. Alles in angemessener Aufregung, weil man in Wien die 3 Farben angenommen! [3]

Minister Mészáros... will hinab... die Raitzen zu untersuchen... Madarász, Zsembery et C° auch gegen dieses!

Schwimme mit Béla etc. Kalt. Ketten... nur noch 8 Stück. A. Clarke gewinnt die Wette. — Ich gegen Louis, der stets Komoedie spielt, zu hart. Neveu Imre eine matte Seele! Wäre froh, wenn ich Unrecht hätte!

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] Kossuth pénzügyi programmját lásd a kormányzó jelentésében az országgyűléshez aug. 28-dikán benyújtva. Pap Dénes id. m. II. 66—117. lapokon.

[2] Mészáros hadügyminister lemenendő volt a szerbek ellen operációk felülvizsgálása végett a délvidékre.

[3] A »nagynémet« vagy »össznémet« három színt (fekete, arany, piros) augusztus 6. ismerte el a bécsi nemzetgyűlés.

In der Früh sprach ich offen mit Fehr: »ich gehe vielleicht weg!? Richten Sie sich auf das Schlimmste ein!«

Fahr mit Béla nach Promontorium. Dämpfer »Mészáros« kommt zurück! Ich glaube, ein Glück! Promenade. Junger Piret:[1] Das Regiment Siskovics will nicht gegen die Gränzer! In Wien alles ruhig — — in Pressburg Judenkrawall!

8ten [*August*]. Welche Nacht! Möchte immer herausspringen und laufen! Es ist unmöglich, die ungarische Agonie abzuwenden! Fürchte allein zu sein — — was mir so lieb war.

Jetzt *zwei*[a] Gefahren: Deputation kommt re infecta von Innsbruck zurück. Künstliche Aufregung. Entweder République oder Anarchie!

Zweiter Fall. Mészáros Lázár geht hinab. Schlägt er in 24 Stunden die Raitzen nicht... so ist er hier (vor Zsembery, Madarász etc.) verloren. Greift er sie an, so ist er dort verloren. Ich nahm von ihm Abschied, um ihn nie wieder zu sehen!

Stáhly[2] bei mir: Er sagt: Schrecklich, entsetzlich, etc. wenn er in die Zukunft blickt! Sagt: ich sei erschöpft, alt und sonst fehlt mir nichts!

Képviseleti ülés. Eötvös bleibt in Minorität:[3] Ich allein soutenire ihn. — Er ist entschlossen (?) abzudanken! — Letzte Stück Kette wird herausgezogen... 3 Wochen. Ich athme leichter! Brücke ist mein politisches Thermometer.

Soirée bei Louis B[atthyány].

Kossuth dankt auch ab, wegen Eötvös!

Kaiser kommt den 12. l. M. nach Wien.

Radetzky soll Friede machen.

9ten [*August*]. Trinke Brausepulwer. Sogar das boulversirt mich.

Képviseleti Sitzung. Opposition lasst nicht nach... verbittert unser Leben! Scandaleuse Sitzung! Ministerkonferenz. — Kossuth

[a] Sz. aláhúzása.

[1] A temesvári főhadparancsnok fia.

[2] Dr. Stáhly Ignácz, protomedicus, orsz. egészségügyi referens.

[3] Az alsóház auguszt. 8-diki ülésén a közokt. törvény egyes cikkei tárgyalásakor a bizottság javaslatát, melyet Eötvös is elfogadott, a közös iskolák mellett államilag támogatandó felekezeti iskolák dolgában, a többség (181 szó 86 ellen) elveté. A tárgyalások alatt Széchenyi is fölszólalt s mint mindig, a kényszerítés ellensége volt. Sz. I. Beszédei 599.

will gegen Österreich Repressalien brauchen. Sie[1] nimmt ungarische 2-fl. nicht an — *wir*[a] sollen die Wiener 2-fl. nicht annehmen. Bald ist die Konfusion allgemein!

Louis und Imre nehmen Abschied, da sie morgen wieder weggehen. — Anfang von Wassersucht. Bei Karoline Bretzenheim.[2] Sie ganz kalt für mich. Später Ausbruch: »Haben Sie das letzte Programm geschrieben? Sie hätten alles verhindern können (!?) und sind nun ein Kollege von Kossuth etc.« Nein, nein etc.!

So denkt man von mir in Prag, Wien! Verdiene ich das! Für meine beispiellose Abnegation!

Es kam Zákó und Alán von Becse...[3] Ganz sicher des Sieges! Ich zweifle!

Karoline Bretzenheim: »Denken Sie auf den 15ten August... Da geht es los.«

10ten [*August*]. Werde ich die Last des Jammers, der auf mich lastet, ertragen können!? Gott stärcke mich. Fehr... der schon ganz schwindlich wird... verlangt Geld[4] etc. Ich kann ihm keines verschaffen. — Was aus Allem diesen wird? Le commencement de la fin!

Wird Doppelhof [sic!][5] die Monarchie retten können? Gott gebe es! Ich fürchte. — Noch ist dieser Mensch nicht gefunden, vielleicht nicht geboren!

Karoline Bretzenheim: »Der den 1ten Impuls gab, der ist an Allem Schuld, auf den liegt die Verantwortung!« Soll ich mich getroffen fühlen? Auf die Art dürfte man sich nicht rühren, keine Verbesserung wünschen, etc. etc.

Képviselők ülése. Eötvös's Wunsch geht mit immenser Majorität durch.[6] — Latzy Teleky wärmt, so unedel wie möglich, wieder auf.

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Értsd az osztrák kormányt.
[2] Herczeg Bretzenheim Ferdinándné, szül. herczeg Schwarzenberg Karoline.
[3] Ó-Becse a magyarok szerbek elleni operácziójának központja.
[4] A fegyvergyár szükségletei részére.
[5] Báró Dobblhof, az osztrák ministerelnök.
[6] Az elemi oktatásról szóló törvényjavaslat 231 szóval 84 ellenében elfogadtatott az alsóház aug. 10-diki ülésében. Gróf Teleky László azonban az életbeléptetés elhalasztását indítványozta; de indítványa az aug. 12-diki ülésben nem ment keresztül.

Ich rede : »In 10 Tagen aus Geld, Soldaten. Urbéri dolgok, Erdély.«[1] Madarász nennt diess : Szalmacséplés ! — Zu Kossuth. — Er : »én 14 nap után alig vagyok minister. Diktátor kell. Legyen Batthyány Lajos az.« — Für meine Gewehrfabrik gibt — — oder assignirt — er Geld auf die aimableste Art...

Nachmittag Sitzung mit Rottenbiller, Borsodi et C°. als Kommission der Stadt die sich mit dem Ministerium der öffentlichen Bauten etc. in Kontakt setzt.

Kossuth lässt eine Verordnung circulieren — — dass *er* gegen die 1, 2 fl. von Wien sein wird, weil Wien gegen die ungarischen 1, 2 fl. — Ich musste es unterschreiben ! Wieder ein neues Merit für den Galgen ! — Enfin, ich bin auf Alles gefasst... Wollte nur Edles... so trieb mich weder Ambition, noch irgend ein schmutziger Zweck. — In die Lucia.[2]

11en [*August*]. Auch Kazimir Batthyány gehet in das Lager von St. Tamás. Mir scheint es sicher zu sein, dass wir geschlagen werden — und dann ? Laufen oder sich ergeben ? Aber wem ?

Ruhige Nacht. Ich pisse seit 3—4 Tagen — seitdem ich Brausepulver trinke — Br...[a] — Ich glaube : Wassersucht da.

Es klingt unaufhaltsam in meinen Ohren, was Metternich mir vor 20—25 Jahren sagte : »Nehmen Sie einen Stein aus dem Gewölbe heraus, so stürzt das Ganze zusammen !«

Es wäre also vielleicht besser gewesen, wenn ich nicht geboren wäre, oder nichts unternommen haben würde ! Gott vergebe mir !

Was hätte ich jetz tun sollen ? In das Ministerium nicht treten ? Wäre das ehrlich gewesen, für die Dinastie und Land ? Nein ! Es mag also daraus entstehen, was da will !

Ich sehe Rettung unmöglich. — Selbst Wien kann uns nicht retten ! — C'est impossible.

Hallucination nimmt allenthalben zu ! In Wien nennen Sie Metternich für den Mörder des jungen Napoleon. Hier glauben sie, dass Mészáros zu den Raitzen übergangen ist etc. ! Gott vergebe ihnen, denn sie wissen nicht, was sie machen.

[a] Rövid, olvashatatlan szó.

[1] Sz. beszéde a viták hosszúra húzása s a kormány iránt megnyilvánuló bizalmatlanság ellen igen ügyes volt. Sz. I. Beszédei 600.

[2] T. i. a Lucia di Lammermoor cz. opera előadására ment Sz.

A. Clark trostreich. Den 2ten August sind die Glieder bereits von England weg! — In 6 Wochen ist die Kette N° 4 gespannt.

Nedelko, der auch deraisonirt... putzt meine Zähne! Fehr bei mir... Und für den Augenblick konsoliert![1] — —

Paris kann geheilt werden, wenn z. B. Lamennais[2] et C° ausgemärzt sind! Wien vielleicht auch und wenn Aula etc. auf ihren natürlichen Terrain gestellt werden.

Pesth?? Ich glaube unmöglich! Die Säfte sind samt und sonders verdorben! Wer wird aber Wien etc. heilen und den österreichischen Staat neu aufbauen? Es müsse ein Cherub... oder ein Soldat sein!

Mit Béla zu Marie Ferry. Er im Verdacht durch den Ungar [sic!]: das Ministerium hätte ihn nach Russland gesendet, nun Ungarn im Interesse der Aristokratie [an] Russland zu *verkaufen!?*[a]

Ich zu Charlotte — —

Nachmittag Sitzung. Promenade. Mit A. Clark nach dem Stadtwäldchen. Bei Tierney Thee getrunken. — Siegesnachrichten von Radetzky.

12ten [*August*]. Pisse immer B...s.[b] — Schlafe und bin ruhiger! Ich fühle und betrüge mich hierüber gewiss nicht — dass meine Politik aus reiner Quelle hervorging und ich lebte das Leben eines Tempelritters. — Kann das Louis B[atthyány] von sich sagen et C°? Ich glaube, nicht! Oder Kossuth...

Clam-Gallas,[3] Franz Liechtenstein[4] könnten die Cavaignacs[5] von Österreich werden!

Sitzung in der Gewehrfabrik. Fehr ist wegen Geldverlegenheiten ganz weg. Ich bin stets in einer espèce Agonie bei diesen Sitzungen... Denn die Verlegenheiten, in die wir durch diese kommen werden, brechen mir und Fehr den Hals.

[a] Sz. aláhúzása. [b] Olvashatatlan szó.

[1] Miután a fegyvergyár számára szükséges összegeket Kossuth — mint Sz. auguszt. 10-diki naplóbejegyzéséből láttuk — kiutalványozta.

[2] A Paroles d'un croyant hírneves íróját hát politice gyomnak tartá Sz.

[3] Gróf Clam-Gallas Eduard altábornagy s hadosztályparancsnok Olaszországban.

[4] Herczeg Liechtenstein Ferencz, a későbbi lovassági tábornok, épen e hetekben tünteté ki magát dandárjával az olasz harcztéren.

[5] Cavaignac Louis jún. 23. verte le a párisi radikálisokat.

Képviseleti ülés. Ich komme zu spät. Teleky's Motion gegen Eötvös fällt mit lächerlicher Minorität![1]

Ministerialsitzung bei Kossuth. — — Louis B[atthyány] blass wie der Tod! — Kossuth aufgeregt durch Tokayer! Csányi hat abgedankt! Ottinger will seine Pension. Er soll in Varasdin gewesen sein! — Kossuth: »Áruló; er muss vor ein Kriegsgericht!«[2] Jellasich kam von Gratz und ist mit Obristlieutenant Mayerhofer?[3] Banus soll uns nächstens angreifen. Er lavirte mit Louis B[atthyány], den Ausgang in Italien abwartend.

Kossuth greift wie ein Verzweifelnder um sich! Er will Louis B[atthyány] zu einem Dictator mit einem Landtags-Ausschuss von 60 Mitgliedern! Alle neu angekommenen Raitzen will er zum Teufel jagen. Alle Raitzen entwaffnen! Alle Briefe aufmachen lassen. — Die Juden emancipiren, wenn sie 2 Jägerbataillon errichten etc. — Wir Deák, Klauzál etc. suchen das Loch nun aus dem Ministerium zu treten. Ich sagte laut: Ha dinastiális kérdés forog fenn, akkor kilépek. Ich werde meinen Schwur der Treue erfüllen ... keinen Rebellen machen — da trete ich aus ... es mag geschehen was da wolle. Deák, Klauzál Eötvös sagen dasselbe.

Es muss ein Dictator![4] Louis B[atthyány]: Erzherzog Stephan allein kann es sein! Kossuth: »De erre nem állok [rá]!« Er macht sogar den Spassigen. »Hol' der Teufel ... jetzt ist es alles eins ... also noch einen wälischen Salat!« — Mich schaudert es durch! So leichtsinnig das Leben einer Nation zu verhunzen. — »Bloss ein Wunder kann uns helfen! Es gibt aber keine Wunder — — — also ... zu Grunde gehen!« Ich raisonnire anders! »Gott kann helfen — es gibt einen Gott ... also ist Rettung möglich!« — — Ich entscheide mich, Crescence übermorgen nach Zinkendorf und Oedenburg zu senden.

Es isst Albert Hugo[5] etc. bei uns. — Reite aus. Mir ist so bange! In's Theater. Tony Sz[apáry?] lacht mich aus ... wenn ich sage. — Hier wird es bald losgehen! Ein Funke, ein Ohngefähr und Pesth ist abgebrannt.

Mit Adam Clark ausgeritten. Er so gelb, so blass ..., er haltet nicht aus.

[1] L. az aug. 10-iki bejegyzéshez tett 6. sz. jegyzetet.
[2] Kossuthnak igaza volt. Ottinger, tudjuk, átszökött Jellachichhoz.
[3] A belgrádi osztrák konzul, a szerbek fölkelésének buzgó szervezője.
[4] Ez t. i. Kossuth véleménye.
[5] Talán gr. Zichy Albert (Hugó), Sz. nejének mostohafia, őrnagy.

13ten [*August*]. Schlief 6 Stunden ganz sanft. Aber dann! — Ist alles klar vor meinen Augen! Ein Meer von Blut.

Konferenz bei Kossuth. Er ist von Sinnen.

Esse bei Tierney Clark. — Brücke wird nicht fertig. Stehet als Ruine da. Warum? 1° Weil es bald ausgebaut werden muss, denn sonst verfaulen die Gerüste. Man kann keine Steine hinauf. 2° Weil Sina aufhören wird, Geld zu geben!

Bei Karoline Károlyi. Mit ihr impertinent! Fahre mit Crescence aus. Sodann zum Fasandl, um die Damen zu sehen, die ich jedoch nicht fand.

14ten [*August*]. 9 Uhr Konferenz bei Louis B[atthyány]. — — Wir sind immer mehr gesotten! Kossuth handelt wie ein Verzweifelter! - Oberhaussitzung ... wo auch ich. — Agonie allenthalben! Pepi Pálffy[1] will das Dummgemachte von Nyáry gutmachen! O Gott! ... Ich spreche ganz matt![2]

Schwimme mit Béla! Ich bin ... ganz aus dem Leim!

Mit Kossuth in die Gewehrfabrik!! Als Grandseigneur: »Nein, wir lassen diess nicht stecken!« Fehr wird leichter!?

Nachricht dass ein Wallachisches Bataillon von Szegedin weggezogen ist!

Minister Mészáros kommt um 6 Abends mit Dampfbot ... 10.000 Mann laufen zusammen. Er brachte »nichts« — also es gehet schlecht. — Ich will Béla morgen nach Zinkendorf [senden].

15ten [*August*]. Bleibt Béla und Crescence. Borsodi! ... Fehr schickt seine Familie weg! Denken Sie auf mich ... er ist auch bald bei dem hintern Türl hinaus!

Nach einer entsetzlichen Nacht ... entschlossen (so wie ein Desperater sich entschliessen kann) hier zu »verderben!«

Fahre in die Kirche mit meinen zwei Buben. — O Gott, auch das Beten geht nicht!

Nachmittag in die Arena! Revolution in Krähwinkel. Mir blutete das Herz, bebte die Seele. — — ich fühlte Agonie. Und dass dieser Zustand da ist ... hab' auch ich sehr viel, wenn nicht das Meiste

[1] Gróf Pálffy József, pozsonyi főispán.

[2] Széchenyi röviden beszélt s a »separatismus« vádja ellen tiltakozott, bizonyítá, hogy valaki jó magyar hazafi s a dynastia igaz híve lehet egyszerre.

beigetragen!... Entsetzlich! mich tröstet nichts, als dass in meiner ganzen politischen Laufbahn auf mich nichts einwirkte, als reine Vaterlandsliebe und aufrichtige Treue an die Dinastie.

Soirée bei Louis B[atthyány]. Ich gegen Irinyi hart, gegen Ivánka zu offen. Werde es bezahlen.

Nachricht dass bei Verbácz 1000 Raitzen gefallen etc. Alles was Mészáros sagt, sehr beruhigend! Ich werde heiter etc.

16ten [*August*]. Schlief erstaunlich ruhig und gut! O man gewöhnt alles. Képviseleti ház. Mészáros kommt mit seinem Projekt heraus.[1] Spricht zu lange. — Alle gegen ihn. Patay malitios gegen Louis B[atthyány]. Diesem seine Sonne sinkt. — Kossuth nimmt mich auf die Seite: Sie haben gestern für Jellasich gesprochen etc. Latzy Teleky *wütend*[a] gegen Mészáros. — Nachricht dass Jellasich Brücken über die Drau schlägt! Alles verrückt!! Ich ruhig. Deák patzweich.

Gehe schwimmen. Gehe auf einer Kette nach Ofen und zurück.[2]

Konferenz bei Kossuth. »Ich sehe — azt mondja Kossuth — ein[b] Heil in der Revolution...« sodann kommt der Erzherzog Stephan. — Bald ist nun die S...[3] fertig.

Ich bin ein Reactionnaire! So sagen sie. Már most mindent rá lehet fogni akárkire!... Gott, Dein Wille geschehe!

Es isst Ri.[c] Heinrich und Heinrich Zichy bei uns.

Konferenz bei Kossuth. Er spricht versöhnend, recht vernünftig. Mészáros excellent. Findet einen Anklang. Perczel greift Louis B[atthyány] an. Dieser sehr tief und ge...[d] Nützt nichts! Die Nemesis packt ihn! Mészáros will abdanken!

17ten [*August*]. Konferenz Oberhaus. Ich gehe auf Ansuchen von Louis B[atthyány] wegen — — Erzherzog Johann in

[a] Széchenyi által aláhúzva. [b] E szót nur-nak is olvashatni. [c] A rövidítés nem jól olvasható. Tán Rittmeister akar lenni. [d] Olvashatatlan szó.

[1] A M. által beterjesztett törvényczikk: Az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról. A nagy többség, a hadügyministerrel szemben, azonnal egészen magyar lábra kívánta állíttatni a hadsereget.

[2] Arról szó sincs, hogy fiait is magával vitte volna e szörnyű sétára, mint Zichy Antal, Gróf Sz. életr. II. 207, jegyz. mondja.

[3] A szó nem jól olvasható. Valószínűleg = Sauce. (Tehát a mondat értelme: Mihamar készen lesz a kotyvalék.)

die Deklaration etc. Führe es durch ... auch in der Magnatensitzung.[1]

Képviseleti Ház ... Madarász et C⁰ gegen Mészáros. Sie wollen alles ungrisch, von heute auf morgen. Es ist ½ Fieberwahn, ¼ Dummheit, ¼ malice.

Nachmittag neues [?] Dampfbot — Escher — versucht. Alexander Erdődy, Tierney etc. Fürchterlicher Sturm. Crescence auf der Brücke. Es schlagt ein Csónakda ... John[2] gestreift (!?). Sogar auf mein Csónakda ruht ... oder bricht der göttliche Zorn ein. Bin ich denn verflucht?

Konferenz bei Kossuth — bis 10 Abends. Resultat: wieder ein bischen Galgenfrist. Kossuth: »ich kaufte 24.000 Gewehre in England; in 14 Tagen haben wir Geld wie Mist; aus England bekomme ich 3,000.000 L. Sterling.« Ich komme von Sinnen!

18ten [*August*]. F. M. L. Heinau, Zalabéri Horváth etc. ... ich zerreisse den Brief![3]

Gestern hatte ich grosse Konsolation. Crescence sagt mir, Lunkányi schreibt mir: ich soll aushalten, wie ein Mann enden! Bravo.

Kossuth will sich eine Armée schaffen. Kovács Lajos lässt uns, dann alle verbluten. À la bonheur. Nur Ordnung; Macht in einer Hand, - an meinem Leben und dem der Meinigen liegt mir nicht. Ich bin 10 Millionenmal lieber der Gemordete als der Mörder. — — — So eine grossartige Konfusion, wie Kossuth auf uns hereinbrechen macht, hat die Geschichte nie gesehen! Wir werden zu Grunde gehen; zwischen den feindlichen Elementen, die uns umgeben, wie der Scorpion. Louis B[atthyány] sagt mit Vertrauen ... wir werden mehr Glück als Verstand haben!

Esse bei Louis B[atthyány]. Er ahnt alle die Komplikationen der Krankheit nicht, in die er uns gebracht!

Fahre mit Karoline K[árolyi] nach Keresztúr.[4] Es wird mit Kanonen exercirt ... Junge Leute wovon vor 6 Wochen keiner Soldat

[1] A német egység iránti rokonszenvet kifejező választmányi javaslat s ezzel összeköttetésben gróf Pálffy Józsefnek János főherczeget megtisztelő módosítása a felsőházban augusztus 17-ken tárgyaltatott, miközben Sz. is tartott beszédet s Pálffy módosítása elfogadását ajánlá, a mi meg is történt.

[2] Sz. egy csónakja.

[3] Mi lehetett e levél tárgya, nem tudtam kitapogatni.

[4] Rákoskeresztur.

gewesen ... Vortrefflich! Es hat ein Gesicht! Karoline K[árolyi] sehr complaisante.

Ministerconseil bei Kossuth ... Eine wahre Agonie. — Louis B[atthyány] geht toll weg — Pázmándy etc. *Ich*[a] trachte zu beschwichtigen.

Soirée bei Louis B[atthyány]. — Gott ist mein Zeuge ... wie fürchterlich meine Lage! Pázmándy will abdanken, macht sodann eine persönliche Sache daraus.

19ten [*August*]. Ministerkonferenz 8 Uhr früh bei Louis B[atthyány] zu der ich alle und Kossuth einlade. Es debrouillirt sich alles ganz passable. Galgenfrist!

Batthyány verglich Kossuth's Politik mit der Keresked. Társulat — und dass er so klug war à tempo auszutreten.

Képviseleti ház.[1] Kossuth spricht vortrefflich (Nyáry nennt es kófitz),[b] Mészáros auch. Ich werde wegen Eisenbahn nach Kolosvár interpelliert.[2] Kossuth verspricht sie — als Belohnung auch über Berge! und hat meine Kassa ausgeleert — nicht einmal Reise bewilligt ... um ganz im Anfang eine Untersuchung zu pflegen. — Ein Józsa (?) den Stancsics von Békés geschickt, spricht wie ein Wütender! ... Louis B[atthyány] wird ganz mürbe!

Schwimme mit Béla und Gyula Andrássy ... der auch ein odioser Narr ist. Er hat das Fieber und gehet doch nach Becse — um im Bett auf dem Mist zu sterben. Armer Teufel! — Schiller bekommt die Cholera!? Mit Kovács Lajos Promenade. — Eugenie Keglevich,[3] Louis Orczy will sie heiraten. — Ungarisches Theater ... Die Luft ganz bange wegen Szt. Tamás. En rase campagne können die Raitzen nichts. Aber aus ihren Löchern bringen wir sie nicht heraus! Dann wird man sagen: »Verrat« und die Zersetzung alter Säfte ist wider näher!

20ten [*August*]. Eine elende Nacht zugebracht. Wie Daniel. Eine Stimme in mir: »wenn Du nicht geboren worden wärest, würde

[a] Sz. aláhúzása. [b] E zárjelben tett mondat beszúrás. Zárjel közé én tettem, nehogy Mészárosra is félreértse valaki.

[1] Az újonczállítási törvényjavaslat folytatólagos tárgyalása.

[2] Gróf Wass tőn interpellácziót Kolozsvár és Budapest vasúti összeköttetéséről. Sz. válaszát l. Beszédei 602.

[3] Gróf Keglevich Gábor lánya, később gróf Almássy Dénesné.

alles besser, glücklicher sein!« 10-mal Licht gemacht, wieder ausgelöscht -- gegangen etc. etc. Kann man diesen Zustand lange aushalten ohne verrückt, rasend und verzweifelt zu sein? Oder bekommt man eine Hirnentzündung? Keinen Lichtpunkt kann ich finden. Mit Mészáros zum Erzherzog Stephan. Amt etc. bis 11.

Minister-Conseil bei Louis B[atthyány]. Eötvös[1] relationiert von Wien. Paul Eszterházy ganz herunter! Auch der muss bitter gegen mich fühlen, weil ich ihn am meisten zur Annahme des Ministerportfeuilles bewog!

Man hasst uns von allen Seiten. Heute soll die Nachricht von Szt. Tamás eintreffen.[2] Es wird nicht 's Entschiedene sein — und dann hier »árulás!« Ich sehe nirgends Rettung! Louis B[atthyány] mit Pázmándy edel...

Fahre mit Clark spazieren.

Konferenz bei Kossuth. Es könnte alles gut gehen, wenn Szt. Tamás genommen! Stets alles auf einem Würfel! Ich ahne Schlechtes und gehe schlafen (!?).

21ten [*August*].[a] Erträgliche Nacht. Wie ich gesagt: Szentkirályi kam von Lager. Der Angriff zurückgeschlagen.[3] Alte Leute ver...[b] auch ich ... denn es wird uns die Luft bald ausgehen. Konferenz bei Kossuth — er sehr niedergeschlagen. Képviseleti Ház. Kossuth spricht oft. Auch ganz naif: boldogság ellenzék tagjának lenni. — Perczel et Co dégoutant. Auch ich rede.[4] Bin ganz zerstört. Mit Lust könnte ich mich erschiessen.

Schwimme. Zu Fuss mit Béla Promenade.

Képviseleti Ház des Abends! Mit den kleinen Damen [?] zur gol-

[a] E dátumhoz, de minden jel nélkül, az átelleni lapon e nevet szúrta be Széchenyi: »Ignatius Muchay, Pfarrer der Christina-Stadt.« Muchay (sz. 1795, † 1851) 1843–1851-ig volt krisztinavárosi plébános (Áldásy t. barátom szíves közlése.) [b] Olvashatatlan ige.

[1] Bécsből jött.

[2] A Bechtold által augusztus 19-dikére tervezett támadás Szent-Tamás ellen.

[3] A Szent-Tamás elleni roham aug. 19. — Szentkirályi Mór kir. biztosként működött a délvidéken és táborokban.

[4] Perczel, Nyáry, Kállay Ö. élesen támadták a kormányt a szenttamási eset miatt. Széchenyi ügyes beszédben békítőleg szólt. Perczel »árulást« emlegetett.

denen Hand.[1] Louis B[atthyány] wettet mit mir 10 dass Szt. Tamás in 8 Tagen genommen ist. — O Gott, diese Blindheit! Überhaupt er würfelt mit und im Finsteren herum! — Er ahnt unsere Lage nicht!

22ten [*August*]. Képviseleti Ház. Militärgesetz! Ich an Mészáros: Welche Sünde haben *Sie*[a] begangen, dass Sie in diese Lage kamen? [b]

Schwimme. Nachmittag zum Pfarrer der Christina-Stadt.[2] Meine Ahnungen, mein inneres Zerwürfnis ihm geschildert. Er: »Sie haben sich nichts (?!?) vorzuwerfen! Denn bis *Sie*[a] wirkten, war Alles gut. Es liegt auch Eitelkeit darinn, zu glauben etc. etc. Es wird sich alles gut machen. Kein Mensch ist für das ungar. Ministerium. Das Wiener Kabinet (!?) wird wieder Alles in Ordnung bringen etc.«

Ich fühlte mich gar nicht beruhigt und beneidete den alten Mann wegen seinen glücklichen Illusionen!

Marta [igy!] Képviseleti ház. — 8 Uhr Abends. Die Frage der körperlichen Strafen beim Militär. Ich bin und spreche dafür. Mészáros detto.[3] — Nyáry. Latzy Teleky und Patay[4] malicios dagegen. Dieser letztere: »Gróf Széchenyi ezelőtt a zászlót elől vitte, most hátul szeretné hordani... etc. azt mondá: a magyar nemzet becsülete attól függ, ha verik.«

Ich war über diese Infamie aus aller Fassung gebracht und nannte ihn vor allen Leuten einen szarember. Er lässt mich durch Patay[5] auf Pistolen fordern. Es wird mir ganz leicht zu denken, dass mich Jemand erschiessen wird!...

Ueber Ungarn ganz traurig geworden! Uns fressen die Raitzen: das ist vor mir klar.

Zu Ministerial-Soirée... mit Latzy Teleky in bester Freundschaft. Nachricht von Wien, dass dort ein furchtbarer (!?) Kra-

[a] Sz. aláhúzása. [b] Ide Széchenyi megfelelő jel alatt a napló átelleni oldalán a következőket — nem érthetőket — szúrta be: 10,000 fl. 600 ⌗ 1000 fl. Zwanziger aus dem Weg.

[1] A régi Pest Aranykéz-utczájában egy vendéglő az Arany kézhez, a melyről az utcza nevét kapta.

[2] L. az aug. 21-hez tett [a] alatti jegyzetet.

[3] Az újonczállítási törvényjavaslat, a botbüntetés kérdése miatti támadások stb. Széchenyit Mészáros védelmére készték s a botbüntetés fönntartása mellett emelt szót.

[4] Patay József, a 40-es és különösen 48-as évek ismeretes ellenzéki férfia.

[5] Tollhiba, valószínűen Nyáry helyett.

wall.[1] — Louis B[atthyány] vor allen Leuten: »O wie froh bin ich — über den Wiener Krawall. Wenn er nur tüchtig ausbricht! In Italien geht es *ihnen*[a] (?!) auch schlecht. Französische Intervention sehr probable. Das sind prächtige Nachrichten! Furchtbar![2] — Jetzt erwarte ich nur gute Nachrichten von Szt. Tamás.«

Ja, freilich! Allein die wird ausbleiben! Konfusion in allen Ecken, die so[3] machen wird... réussiren. Ordnung? Sieg? Nein!

23ten [*August*]. Ganz passable geschlafen. Die Idee dass mich Patay erschiessen wird, gab mir Ruhe. Den Tod, die Gefahr, ich habe sie nie gesucht...! O, erweise mir diesen Dienst.

Mir vorgenommen, auf keinen Fall auf Patay zu schiessen. *Ich*[a] will und werde kein ungarisches Blut vergiessen.

So wie ich superstitios bin, so sagt eine Stimme in mir: morde noch einen Menschen, und der Becher Deiner Sünden ist voll! Und dann bist Du »verfallen«!

10 Uhr morgens. Ich nehme Abschied von Crescence. Sie ahnt nichts!

Perczel soll sich heute morgen mit Chot — — —[b] schlagen. Es wurde nichts daraus! (wie man voraus ahnen konnte). 20.000 Menschen geben das Duell nicht zu. Also postponirt. — Fahre zu Gyula Andrássy... um ihn und Louis Forgács zu bitten, mir gegen Patay zu secundiren!

Gott, Dein Wille geschehe!

Aus einem Brief von Fack[4] sehe ich, dass wir gegen den Raitzen verloren sind! Aus einem Brief von Fack sehe ich — 20ten August, Verbász — dass in unseren Truppen nächstens ein terror panicus eintreten wird, veranlasst durch die Nemzeti Őrség... und dann können

[a] Sz. aláhúzásai. [b] A név nincs kiírva, csak rövidítve.

[1] A bécsi munkásmozgalmak — igen komoly jellegűek — aug. 21—augusztus 25. közt sok halottal és sebesülttel.

[2] Ez a szó sehogy sem illik bele Batthyány ez elmefuttatásába vagy csevegésébe. De ha fruchtbar-nak akarnók olvasni (a mi szintén lehetséges): akkor sem nyer vele az értelem semmit.

[3] E szó zu-nak is olvasható; maga az egész kis mondat hibás.

[4] Fackh József, honvédtábornok, akinek neje Pöltenbergnek, az aradi vértanúnak nővére. Ekkor még ezredes s az Ó-Becsénél táborozó nemzetőrök parancsnoka.

die Raitzen kommen und uns fressen! Qu'elle [így!] gloire ... wenn sie *wollen.*[a] Et puis nous n'avons pas point de courage!

Képviselői ülés. Konferencia Károlyi Györgynél. Erziehung!

Schwimmen. Mit Gyula Andrássy und Forgács Lajos ... beraten wie ich mit Patay.[b] Ich sehe keinen Ausweg, als sterben. Fahre mit Andrássy Gyula nach Lőrinczi mit einer Begierde, ja mit einer genussreichen Sehnsucht ... erschossen zu werden ... Wir schiessen auf einander auf einmal. Ich habe zu Fleiss daneben geschossen. Patay wahrscheinlich auch. — Ich kehrte trauriger zu Hause als ich wegging![1]

Promenade. Gusty Batthyány. Gusty Orczy ...[2] und eine Menge schmutziger Leute! — Wie keck diese werden.

24ten [*August*]. Hatte eine ruhigere Nacht. Meine Sünde, den Reformer gespielt zu haben, erscheint mir in verzeihlichem Licht. — Was wird nun alles geschehen?

Wien und der König war der einzige Tau, den wir hatten. Der ist abgebrochen, wir haben ihn entzweit ... es ist natürlich, dass wir sinken. In Wien kommt es zu ungeheuren Konvulsionen ... in welchen endlich die Aula und die Proletarier gewinnen werden.

In Szt. Tamás — welches wir nicht nehmen werden — verblutet das wenige gute Militair das wir haben.

Buda-Pest wird von den Raitzen ganz geplündert, oder von den Kroaten halb geplündert. — Bevor das geschicht, wird in Pesth Mord und Todtschlag sein. — »Kötél a magyar minisztériumnak!«

Magyarien ist begraben, die Magyaren in der Geschichte, als ein verfaultes, eckliches Volk dargestellt!

4324 fl. Kossuth-Kassa-Schein, in einem *Jahr*[a] zu zahlen, verkauft Tasner um 3758 fl. 55 kr. Banknoten!! Ein Wunder! Was für ein Symptom ist das? Von einer nie erhörten Blindheit ... oder das Vorgefühl irgend einer Stabilität!

In der [így] Képviseleti Ház. Perczel M. droht dem Haus! — Garstiger Auftritt. Kossuth führt seinem Plan von 64 Millionen Bank-

[a] Sz. aláhúzása. [b] A mondat nincs befejezve.

[1] Patay és Sz. (régi barátok) kézszorítással, kibékülve váltak el. L. Zichy id. m. II. 214.

[2] Báró Orczy Istvánné, szül. báró Lipthay Auguszta.

noten durch![1] Wenn das nicht sanktionnirt wird? Und kann das geschehen?

Louis B[atthyány]. — Vucsics kommt mit 10.000 Mann nach Slavonien.[2]

Schwimme mit Béla etc. Ich ahne: das letzte Mal in meinem Leben! Nachmittag Sturm. Bei Louis B[atthyány]. — Blass wie der Tod.[3] Nimmt Homeopathie ein. Er ist stets in Sieges-Illusionen. 3 Kuriere weg nach Szt. Tamás: sie sollen attaquiren. — Tun sie es, so sind sie verloren. 3 Orczy von Lager, alle 3 das Fieber. Alles wird bald aufgelöset [?] sein. — Acteur Egressy[4] kommt vom Lager — és desperál! (Már most!) — Eötvös Tamás aus Namény: »Oda vagyunk, beütnek a lengyelek és végkép minket is agyonütnek parasztaink!«[5]

Bei Marie Ferry. — Bei Keglevich — — wo Haller Sándor, das Vieh. Ich sprach zu viel. Er: »csak Istenért ne jőjjön Jellasich ide.« Sie fürchten sich vor den Raitzen und unseren eigenen Zerrütungen nicht! — Bei Tierney: »In zwei Tagen ist die Kette N° 4 gespannt!« Abendblatt ... ganz gegen uns ist Wien! Und die ganze Welt!

Jellasich mit 20.000 Mann schlagfertig ... um nach Ofen zu gehen und die Ungarn von ihrem Tyrannen Kossuth zu befreien!

25ten [*August*]. Die ganze Nacht wütete ein furchtbarer Sturm, mit Donnerwetter und Regen. An der Brücke können die Leute wegen dem Sturm nicht arbeiten!! Hahaha! Die Brücke kann nicht, *soll* [a] nicht fertig werden! Viele Jahre schienen meine Unternehmungen.[b]

Ich wieder eine Agonie durchlebt. Ja, es ist klar vor mir: *ich* [c] habe die meiste Schuld an diesem allgemeinen Jammer ... der Österreich und besonders Ungarn treffen wird! Meine Schriften erweckten den »niedrigen Ungar«, wie Shakespeare sagt. Die Kasino's erzeugten die Kör's etc. Ich stellte eine Basis auf, der dem Kossuth

[a] Sz. aláhúzása. [b] A mondat befejezetlen. [c] Háromszor is aláhúzva Széchenyi által.

[1] Az alsóház augusztus 24-dikén fogadta el a Kossuth által benyújtott törvényjavaslatot, melynek 1. czikke fölhatalmazza a pénzügyministert »61 millió pengő frt. erejéig kamattalan pénzjegyeket kibocsátani«.

[2] Úgy értendő, hogy ezt Batthyány közölte Széchenyivel.

[3] T. i. Batthyány.

[4] Egressy Gábor, a Nemzeti Szinház híres művésze.

[5] Tudvalevő, hogy gróf Stadion, galicziai helytartó (a későbbi minister), a forradalmi mozgalmak ellenese volt s a lengyel parasztságot markában tartotta.

und Louis B[atthyány] zum Piedestal diente! — Ich fühle mich zermalmet! Welches Meer von Pein und Qualen ich werde leiden müssen, um auszusöhnen. Es scheint unmöglich zu sein!

Gestern sagte ich Crescence: ich könnte so viel Jammer nicht ertragen! Wir sollten uns das Leben nehmen! Sie: »Wie schwach, wie elend! Nein, wir müssen als Martyrer sterben!« Diess gab mir neue Kraft! Ja, ich will den Becher des Leidens bis zur Hefe mit Ergebung in Gott ausleeren! Wird mir die Kraft dazu nicht fehlen? Mein Phisisches ganz weg!

Eichberger klagt und Antal bezeugt's [?], dass Gross ihm 2 Ringe gestohlen.

Sie arbeiten doch an der Brücke! Wird aber nicht vollendet! Ich gehe nie drüber! Zu Heinrich Hardegg. Er sieht die Sache, wie ich!... Wenn es einmal auflodert, so sind die Magyaren und die was haben, weg. Man wird sie todschlagen, wie die Hunde. »Die Raitzen, sie kommen her!« Er ist auch dieser Ansicht!

Zu Mészáros. Ein quantum von Gesindel in seinem Bureau. — Kossuth kommt zu ihm und macht ihm die Eröffnung von der Kriegsflotille, die er errichten will, um Fiume (!?) zu schützen!! Ich: »aber die Raitzen fressen uns früher. Mit Kroaten ausgleichen ist vernünftiger und alles Geld für die Verteidigung von unserer Haut!«

Minister-Conseil bei Louis B[atthyány]. — Szentkirályi vom 22ten l. M. lóvesztiben: »minden veszve van, ha Mészáros tüstént nem jön!« Dann eine Menge praeparativa von Krawall in Pesth... Népgyűlés... september 9dikén Banquette auf den Rákos. Perczel, der in 14 Tagen uns alle hängen lassen will..., kein Militär etc. Erzherzog schreibt eine Note an das Ministerium wegen den kroatischen... Gefahren. Wird kaum beachtet... Bald (!?) sind wir zu Ende des furchtbar ungeschickten und plumpen Dramas! Eötvös soll nach Wien zum Landtag... Deák? nach Kroatien. *Ich?*[a] will hier zu Grunde gehen! — Gott, ich empfehle meinen Geist in Deine Hände!

Es isst Mary Ferry bei uns. Affenkomödie. Auch Crescence mit. Ich eine unbeschreibliche Unruhe. Zu Tierney.[1] Morgen soll die Kette hinaufkommen. Verbunden? Nein, das wird sie nicht! — Das ist mein Thermometer. Diese schöne Brücke, ein Wunder der Welt... soll auf ungarischem Boden nicht gedeihen! Nous allons voir demain!

[a] Sz. aláhúzása.

[1] T. i. Tierney Clark, a lánczhíd építője.

Minister-Soirée. Alle Leute entrüstet über Táncsics.[1] Deák soll ihn [így] den Process machen. Man sagt: er, Táncsics gewinnt ihn. Wann ich bedenke wie wir stehen? Kein Militair. Eine fatiguirte Nationalgarde. Dicker Kovács à la tête.[2] Ganze Polizei ist Hajnik Pál.[3] Wer Stadtkommandant — wer überhaupt Koch, wer Kellner ist ... weiss niemand. Wir waren übrigens recht lustig![4] Albert Hugo, Irinyi etc. etc. lachen über die Möglichkeit eines Krawalls. Ich kann es mir auch nicht vorstellen ... allein ich ahne, ich fühle, es muss so kommen.

Szentkirályi hat abgedankt.[5] Bleibt auf keinen Fall.

26ten [*August*]. Ich liess mich so einhüllen, dass ich einige Stunden recht ruhig schlief. Aber um 4 Uhr Morgens wurde mir alles klar! Ich schäme mich, dass ich mich mit dem Gedanken »bald zu Grunde zu gehen« noch so wenig befreunden kann. Schon in diesem Augenblick haben die Raitzen mit ihren Wägen[6] die Offensive ergriffen ... ich sehe die Magyaren laufen; Stephan Károlyi et C^{O} gefangen ... die regelmässigen Truppen zerstäuben — vielleicht zum Feind übergehen ...! Und nun Stancsics? Natürlich in jedem Mund »Verrat.« — Wir werden gehängt etc. Wir müssen die Serben schlagen, denn sonst sind wir verloren. Werden wir sie schlagen[a] ... ergo ... unser Ministerium muss abdanken! — Wer aber tritt ein? Kossuth als premier... oder Erzherzog Palatin als Dictator. Perczel. Jacobson (!). Stancsics werden uns aber früher auffressen.

Wenn die Kette heute aufgespannt ... ohne Extra-Hilfe ... dann sind wir gerettet ...; wenn das Gegenteil, dann ... oda vagyunk!

Ja sie, die Kette, wurde heute zwar mit Hilfe, aber doch aufgehängt ... vielmehr: verbunden. In 38 Tagen das Ganze von A

[a] Itt a kérdőjel s a kérdésre adott válasz: »Nein!« Széchenyi tollában maradt.

[1] Czélzás Táncsics uszító czikkeire lapjában a magyar kormány ellen.

[2] Nem tudom értelmét adni.

[3] Országos rendészeti főnök, a ki épen e napokban oszlatta föl Madarászék radikális Egyenlőségi Körét.

[4] T. i. a ministeri estélyen.

[5] A délvidéki kir. biztosságról.

[6] Ismeretes, hogy a szerbek a táblaegyenes alföldi magyar gyöpön és mezőkön egymás mellett vágtató kocsikon szállították seregeiket, a melyek így gyorsan, hirtelen előteremtek, a hol alig várták őket. Erre czéloz a szekerekkel Sz.

bis Z beendigt!... Wenn auch unsre Politique so ginge! In dieser hat jedoch Kossuth —[a]

Aus Wien Nachrichten von Ruh, Stabilität und Energie des Ministeriums![1] Wir haben keine Energie! Können wegen Kossuth und Szemere keine haben, denn diese sehen nicht gerade vor sich hin! Es ist keine Tugend in unserem Ministerium. Keine edle Resignation! Meine Nerven ganz nachgelassen. Keine Ruh, kein Rast!

Ich persuadire meine Frau wegzugehen... Béla W[enckheim] ganz zerstört: die Truppen und Bechtold erklären, sie kämpfen nicht gegen Jellasich. Meine Adern werden zu Eis. Wie schwach, das bischen Leben!... Später werde ich ganz heiter... wie Einer, der nach langen — — baren[b] leiden... nach seinen Ende lechzt... und es findet!

Konferenz bei Louis B[atthyány] wo Ivánka[2] vom Lager kommend... die desperate Lage der Truppen etc. treu darstellt! »Perczel — so spricht Kossuth — schwingt sich nun zur grössten Macht hinauf.« Er lässt uns hängen! Kossuth: »előbb kellett volna tenni... mi elkéstünk.« Was will das sein? Er will... mich und C° inculpiren, um sich zu retten —

27ten [*August*]. Fahrt Crescence, Marie,[3] Béla und Ödön mit Dampfbot weg. — Werde ich sie wohl je wieder sehen? Ich glaube... nein! Mir bricht das Herz... und es ist mir doch leichter! — Gehe in die Kirche! Kann nicht einmal recht beten! Zum Erzherzog... Er und Zsedényi, die sehen nicht so grau! Konferenz. Erzherzog spricht ungeschickt, aber ehrlich... und ganz aus meiner Seele. »Das Ministerium soll bedenken, die Verantwortung von Blutvergiessen nicht auf sich nehmen, pacificiren um jeden Preis« etc. Deák betű szerint ledorongolja! Dass das Ministerium solche Vorwürfe nicht verdient! Batthyány spricht in demselben Sinn. Erzherzog pulsirt, so dass ich es merke. Batthyány dankt ab etc. Ich hätte es am liebsten gehabt. Endlich... Sicherheit. Das Schweben zwischen Tod und Leben ist fürchterlich... Eötvös fürchterlich erschrocken... nur noch ein

[a] A mondat nincs befejezve. [b] A szó, melléknév, eleje olvashatatlan.

[1] A munkásmozgalmak leverése (aug. 25.) után.
[2] Ivánka Imre, 1848 augusztusáig honvédszázados s Batthyány ministerelnök titkára, e napokban lőn őrnagygyá.
[3] Sz. legifjabb mostohagyermeke.

paar Tage etc. Sie lassen sich alle beschwichtigen. Ich gehe zu Tierney Clark zum Essen. Sie rufen mich zurück ... ich soll die hadügyi tárczát nehmen. Ich sage »nein«. Sie zwingen mich!

Konferenz bei Louis B[atthyány] um 9 Uhr ... Kroatische Frage. Louis B[atthyány] und Deák gehen nach Wien. Nehmen extra ein Dampfbot dazu! Kossuth: »Ich bekam 100 Briefe von gemeinen Hussaren etc. dass Bechtold et C° Verräter sind! Das muss alles hinaus! Ich lasse mich nicht ... ich lasse mich nicht ... ich wende mich an Kumanien etc. und werde mir eine Armée bilden, dass ich den Kaiser aus der Burg hole« ... Wegen hadi miniszter mache ich eine immense Szene. Szemere übernimmt es. — Louis B[atthyány] a de la pitié pour moi.[1] — Zsedényi gehet lang mit mir herum. Ich mache ihn ganz kleinmütig.[a]

28ten [*Augvst*]. Gott, welche Nacht! Eine Stimme in mir »Du bist an allem diesem Ursache!« — Ganz erschöpft in die képviseleti Sitzung, nachdem ich mit Adam Clark ganz offen ... besonders wegen Tierney ... und Fehr, der es ganz determinirt nimmt![b]

Konferenz bei die [így!] Magnaten ... wo Soldaten und Finanz ohne Bemerkung ... ausser Somsich Grátzy[2] und Zsiga Perényi durchgeht.[3]

Leszen-e itt krawall, frage ich Teleky, Nyáry, Pálffy Albert, der desperat anfangt zu werden. — »Lehetetlen.«

[a] A naplónak az augusztus 27-diki bejegyzéseket magában foglaló oldalával szemben a tiszta lapra, minden utaló jel nélkül és az augusztus 27-diki bejegyzésekkel való összefüggés nélkül, a következőket írta Széchenyi:

Der Dombau in Köln wird sich in unserer Kettenbrücke repetieren. —

Das Gekwitschern von Sperlingen in geschlossenen Räumen ... Friedhöfen machte mir stets den melancholischesten Eindruck. Die Todtenstille und die Monotonie des Lautes deckt uns eine nie wiederzubringende Vergangenheit auf.

28ten. In unserem Ständesaal zwitschert seit heute auch ein Sperling.

[b] A főmondat második része az igével hiányzik!

[1] Ezt a rövid mondatot, melyben okvetlenül tollhiba is van, úgy kell érteni, hogy miután Széchenyi a legkevesebben tiltakozott Kossuth ez enunciátiói *után* a hadügyi tárcza átvétele ellen, noha erre *megelőzőleg* már mintegy rákényszerítették, Batthyány végre is »megszánta« őt (a eu — vagy avait pitié de moi) s megnyugodott abban, hogy Szemere vegye át a haditárczát.

[2] Somssich Pongrácz.

[3] A felsőházhoz átküldött had- és pénzügyi törvényjavaslat Perényi inditványára azzal a meghagyással adatott ki egy bizottságnak, hogy az a jelentéssel másnapra elkészüljön.

Fühle mich ganz entnervt. Lasse Moskovics[1] kommen. Er sieht die politische Atmosphere von Pesth ebenso grässlich ... wie ich.

Konferenz bei Kossuth. 3 Stunden Geschwätz um die Kroaten zu paktiren! Es wird mir übel bei diesem lächerlichen Unsinn!

War bei Tierney ... um ihm zu sagen: fort, fort!

Lege mich sehr früh nieder.

29ten [*August*]. Kein Schlaf[a] nur Beängstigung! Eine verfluchte Nacht zugebracht. Eine unaufhörliche Stimme in meinen Innern: »Du bist die Hauptursache von allen dem Gräul, was geschehen ist und dem Ocean von Blut, das ergossen werden wird«. — Ich fühle mich »verdammt«. Keinen Trost, keinen Lichtpunkt kann ich finden. Laufe wie ein Wahnsinniger herum und schlage mich auf den Kopf. Um 7 Uhr früh nach der Christina-Kirche um zu beichten! Finde ihn.[2]

Fahre nach Alt-Ofen ... wegen Rettungsanstalten ... Lamentiere vor A. Clark, Tasner und Kovács wie ein altes Weib! Képviseleti ház ...., Grabes Stille. Madarász László: »előbb kellett volna ... mind késő, — feleletre vonjuk a minisztereket.« — Fahre wieder nach der Christina-Stadt — und schildere meine Verzweiflung ... weil ich verdammt bin ... und berufe mich auf einen Talisman[3] meines Vaters, das ich leider zu spät gelesen!

Ich weiss mich nicht zu decidiren. Soll ich laufen oder mich hängen lassen — und von wem? vom Pöbel?

Ich *muss*[b] zu Grunde gehen, ich muss gemartert werden, um ein bischen zu expiiren.

Magere ganz ab ... Sehe wie ein Leichnahm aus! Esse nichts.

Bei Kossuth: »Sie haben Ihre Frau weggeschickt ... geben Sie auf sich Acht ... ich schiesse auf die, die gegen uns sind!« Wie Marat kam er mir vor!

Gehe lang spazieren. Mit 2 Almássy. Gott, wie Alle dumm sind. Quem superi perdere volunt, prius dementant. — Hab' keine Ruhe,

[a] Ide e szóhoz szurt be Széchenyi merő tévedésből egy ide semmikép nem illő megjegyzést Tierney Clarkról. L. augusztus 29. végén e név alatt. [b] Sz. aláhúzása.

[1] Jónevű pesti orvos, kit főként az aristokrata körök konzultáltak.
[2] T. i. a Széchenyinek már ismerős és rokonszenves plébánost, Michayt.
[3] Sz. édesatyjának fiához írt szép intelme 1817. máj. 17-ről, a melyet Sz., mint köztudomású, kis tokban talizmán gyanánt hordott magánál.

keine Rast. Zu Tierney[a]. Mit Tierney ganz offen: »You ought to go...« Dann ungarisches Theater... endlich Karoline Károlyi... Gusty Batthyány[1]... Ach diese verdammten Weiber!...

30ten [*August*]. Nicht eine Minute geschlafen! 7 Uhr nach der Christina-Stadt. — Beichte und kommunire. Gibt mir wenig Trost! Bereue, dass Crescence weg. — Möchte sie zurückkommen lassen. E kapkodások. Mit Pepi Eötvös, der gegen Kossuth viel Wahres anführt. Ich mische mich in Nichts! — Képviseleti ház[2]... Fürchterlich wahres Circulandum.[3] Von Wien. Armes Pesth... in Blut und wegen Kossuth.

Moskovich bei mir. — Kein Mensch sieht die grässliche weltgeschichtliche Katastrophe, die uns bevorstehet. — Kann gar nichts machen. Bin in voller Verzweiflung. Gehe auf den Brückenketten herum. — Mit A. Clark fahre spazieren. Tierney rührt sich in seiner vollkommenen Sicherheit nicht. Ich fürchte, sie werden beide erschlagen!

31ten [*August*]. Furchtbare Nacht. Képviseleti... Als ob wir im Grabe sässen. Kállay Ödön: »Ki a hitelt etc. írta, most minket el nem hagyhat! »Ich fühle die Hölle in meinem Herzen! Früher Orosz[4] (ohne Ironie): »Sie müssen sich über diese Früchte freuen.«

Beim Erzherzog, der voller Mut;... mich entschuldigt: ich würde mich zurückziehen etc. Er: »das hoffe ich nicht, das wäre feig... etc.«

Esse bei mir hastig. Ferry Zichy zurück. — Ich ganz offen: »gehe«... und dann: »ich bin an allem diesem Ursache!« Er erblasst.

[a] A Tierneyre vonatkozó pár szó az a rossz helyre tett beszúrás, a melyről a föntebbi jegyzet emlékezik.

[1] Gróf Batthyány Kázmérné, szül. gróf Keglevich Auguszta, a kinek kissé felületes fiatal vidámsága s könnyelmű optimizmusa már előbb sem tetszett Sz.-nek.

[2] Az alsóház e napon is, a következőn is a pénzügyi törvényjavaslat részletes tárgyalásával foglalkozott.

[3] Talán a bécsi ministerium azon emlékiratára (Staatsschrift) czéloz itt Sz., a melyet a király a magyar ministeriumnak ugyancsak aug. 31-diki leiratával küldött meg, de a melynek készüléséről Kovács Lajos szerint (id. m. II. 228.) Sz.-nek előzetes tudomása volt.

[4] Orosz József, a jónevű, de gyászos véget ért író és publiczista, Sz. nagy tisztelője.

Kovács, Tasner, Clark... ich frage sie um Rat über meine Konduite, die ich beobachten soll. — Sie sehen es anders und auch ich...

Minister-Conseil bei Kossuth. — Duscheck ganz desperat. 200,000 per Tag![1] Major Ivánka[2] kommt à la tête von 10,000 Freiwilligen in Waitzen... »Majd ott veszünk, hol van. Gőzhajót kezeinkben!« Er wird ein censurirter Räuber![3]

Kossuth will Kanonir-Boote, — er hallucinirt fort, fort;... es peitscht ihn die Hölle!

1ten [*September*]. Heute beschliesse ich mein Tagebuch! Gott erbarme sich meiner unglückseligen Seele!

2ten [*September*]. Alle Leute merken meinen jammervollen Zustand!

3ten [*September*]. Verzweifelt! Nacht-Konferenz. Kossuth krank!

In 48 Stunden alles Feuer und Flamme! Und kein Mensch will's mir glauben! Bin in der entsetzlichsten Stimmung. — Pistole... und doch nicht. Schlafe gar nicht... kann nicht einmal 5 Minuten auf einen Sessel sitzen.

Fürchterliche Gewissensbisse. Karoline[4] etc. etc. Ich fühle mich: verdammt!

Gott, erbarme Dich meiner!

Nicht einen Lichtpunkt im ganzen Univers kann ich entdecken.

Beim Erzherzog Stephan. Der ganz getrost! Und edel!

Früher bei Kossuth — »Én paktálok... bár az ördöggel, de Bécscsel és a dinasztiával nem!«

4ten [*September*]. Schlief 4 Stunden. Dann peitschten mich wieder die Eumeniden! — Will mich todtschiessen. — Tasner haltet mich ab! — Gehe [zur] Konferenz [zu] Kossuth. Sie dispensiren

[1] T. i. a kormány napi kiadása.

[2] Ivánka Imre mint őrnagy, a dunáninneni nemzetőrség parancsnoka.

[3] Sz. Ivánka mondását félreérté: a fiatal tiszt Bécs meghódításáról s a szükséges költségek ezen úton való előteremtéséről álmodozott.

[4] Sz. bátyjának, Pálnak, első neje, lady Meade Karolin, a ki igen fiatalon 1820-ban halt el mellbajban. A beteg nő szenvedélyesen beleszeretett fiatal sógorába s Sz. a maga kedélybajának legkritikusb éveiben önmagát okolta, persze minden alap nélkül, sógornője haláláért.

mich ... von weiterem Mitwirken ...! Ich bin entschlossen (?)[a] hier zu leben, zu sterben! Nehme Abschied von Tierney. Adam.[1] Schreibe Erzherzog Stephan in demselben Sinn![2]

Nie hat ein Mensch mehr Wirrwarr in die Welt gebracht ... als ich!

O Gott, erbarme Dich meiner!

[a] Sz. kérdőjele.

[1] A két Clark.

[2] E levelet közli Majláth Béla: Sz. I. levelei III. 626. az eredeti fogalmazvány után, de (mert a fogalmazványon nem volt kelet) hibás (»aug. 15—30-dika közt«) dátummal.

II.

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓJA

1859 OKTÓBER—1860 FEBRUÁR

Eredetije a bécsi udv. és állami levéltárban. Széchenyi-Akten, Konv. VI.

2ten Oktober 1859. Ferry Z[ichy][1] bei mir gefrühstückt. Ich vorgelesen von Hollán Ernő. Zichy enchantirt. »Lassen wir ihn kommen.« Ich bin sein banquier. Zichy: »*ich* werde in gut stellen.« Schrieb demnach gleich nach Sabaria: Gyere fiam.

Ich: »Du musst Finanzminister werden.« C'est le moment! — Idem:[a] »*Ja*, aber mit der Kondition, Beamten auf 1 Drittel. Armée um die ½ reduciren. — Was heisst das »indirectement Municipum [így!], und Alles um die Liebe der Völker zu erhalten«. — Kann man sich auf die Armée verlassen? No! — Kann man zahlen?

Rechberg[2] muss dem Kaiser beibringen: 1° Sie können sich auf die[b] nicht verlassen. Also il faut acquérir l'amour des Hongrois et les aimer... Il faut chasser Bruck... et Fr. Z.[3]

Ich: Hollán's Meisterstück nicht einmal abschreiben lassen. *Also gleich in Druck!*[c] Minister des Innern Jósika.

Zichy vor der Lecture:[4] »Latzy Szögyéni was Vortreffliches geschrieben!«[5] Nach der Lekture: »Hollán von viel höherem Standpunkt.« Ich: »Szögyéni von der Landstrasse, Hollán von der Eisenbahn.«

[a] T. i. Zichy Ferencz, de nem biztos, vajjon e szócska csakugyan idemnek olvasandó-e. [b] Kimaradt a főnév; valószínűleg Armée. [c] Az aláhúzottakat a rendőrség húzta alá piros tintával.

[1] Gróf Zichy Ferencz, 48-ban államtitkár Széchenyi mellett.

[2] Gróf Rechberg-Rothenloewen János Bernát, cs. k. külügyminister.

[3] Értsd: Bruck eltávolítása után François Zichy legyen pénzügyminister.

[4] Hollán műve egy részének (»Zur ungar. Frage«, melyről Bevezetésünk bőven szól) olvasása előtt.

[5] Zichy ez alatt bizonyára Szögyénynek 1859 októberben Rechberghez benyújtott kitünő és kimerítő emlékiratát értette, mely egész terjedelmében Emlékiratai II. 242—347. lapokon olvasható.

[2°]. Krönung und dann Landtag. Auf was wird er schwören? — *Das muss gemacht* werden. nur[a] *pragmatische Sanction.*[1]

Palatin... Joseph.[2]

Goluchowski.

Gensd'armerie.

3ten [*Oktober*]. Latzy Wenckheim. — Ha a protestánsok F[erencz] Jóska mellett vannak — úgy igen. Máskép inkább ördöggel! Minek a belminiszter? — Wie soll es bestehen? Föderative — oder in grösserer Union. Mann müsse wissen.[b]

5ten [*Oktober*].[c] Was Erzherzogin Sophie Alles sagt. Gensdarmerie? Soll das bleiben. Beamten? »*Wegjagen!*«[d] Letzten Krieg 50[e] superbe Menschen elend zu Grunde gegangen!... Die Weggejagten... sollen werden, was sie früher waren... Musikanten etc.

Ist es gescheidt, eine Armée zu halten, auf die man sich nicht verlassen kann. Ja, deren schneidigster Teil gegen F[ranz] J[oseph] [gesinnt][f] ist?

Bruck muss abtreten — und F[ranz] Z[ichy].[3]

Béla muss der Hungaria ihre [?] Kron [?] refutiren.[4]

Solange die Dynastie und ihre Organe »sich« gegen alle Wahrheit — Carl Vogt[5] — deutsche Grossmacht nennen, ist in Neuösterreich an kein allgemeines Vertrauen zu denken, denn viel mehr als 32,000.000 Nicht-Deutsche wollen lieber ihr Blut und Leben daran zu wagen, als zu Deutschen umgeschmolzen werden. Oesterreicher wollen sie bleiben und sein... ja aber keine Deutsche... a Kelet Népe.

[a] »Um« is lehet. [b] Úgy latszik, ezeket Wenckheim mondta. [c] Október 4-ről nincs bejegyzés. Október 5-höz az átelleni üres oldalra e két nevet írta föl Széchenyi: Nugent, Windischgratz. [d] Széchenyi húzta alá. [e] E szó: tausend valószínűleg tollban maradt. [f] A szó olvashatatlan, de értelme gesinnt-nek felel meg.

[1] Az aláhúzottakat piros tintával a rendőrség húzta alá.

[2] T. i. nádor József főherczeg legyen.

[3] Értsd: Fr. Zichy muss Finanzminister werden. (Az aláhúzottakat a rendőrség húzta alá piros tintával.)

[4] Tréfás czélzás arra, hogy Széchenyi Béla hír szerint némelyek jelöltje volt a magyar trónra (v. ö. Bevezetésünk I. könyv. II. fejezetével).

[5] A híres természettudós és nagy-német politikus, a kinek épen ekkor jelent meg egy politikai irata nagy-német eszmékkel teli: »Studien zur gegenwärtigen Lage Europas.« Erre czéloz Széchenyi.

Emil D[esewffy] kam auf Berufung Rechberg's nicht. Vertrauensmänner! Bon... aber wessen Vertrauen; der Regierung oder des Landes! Die Regierung beruft nur »*Ja-Herren*« oder die *Majorität*.[a] Nicht das Centrum berief sie... sondern die jeweiligen Chefs. Sind die independent?

Mein »Ignotus«[1] an die Times ging den 29. September ab.

Wir sollten Zeitungspolemik anfachen. Zang...[2] in Ungarn kein Theater — — aus Kecskemét ging dieser stolze Gedanke aus.

6ten [*Oktober*]. Emily[3] bei mir. S. Vinzenz ganz A. [olvashatatlan név]. Hollán. Er gab mir eine Schrift über.[4]

Wir müssen uns bloss auf ein »Project für Ungarn« beschränken. Retten [?].

Die 2 grossen deutschen Mächte, Deutschmacht! — Österreich ohne Deutschland! etc. X. — gar nicht zu denken. Nichts... ad hoc.

Ferry Zichy: Vous êtes l'homme de la providence! Du imponirst! Z. B. dem Havas! Du bist um 8 Uhr auf den Beinen! etc. Vous êtes l'homme du jour.

Du musst Bartal[5] berufen. Er isst der Mann für die pacta conventa und pragmatische Sanction. Franz Joseph muss es octroyiren. Proprio motu![b]

Falkus:[6] Kann man in eine deutsche Zeitung etwas schreiben? Welche, wie tun, quomodo. Semlitsch.Friedmann — doch impertinent: Kecske[méthy]: »Ich brauche Licht, Wahrheit. J'ai peur de la police qui invente.« Ich möchte kleine Artikl liefern. Was sind Talente?

[a] Az aláhúzások Széchenyitől valók. [b] Ez utóbbi két kikezdést a rendőrségnél piros tintával jelölték meg. A naplót itt a folytatástól egy vízszintes vonal választja el.

[1] Hirlapi czikk osztrák s magyar viszonyokról. E czikkeket, azaz leveleket »Ignotus« álnév alatt hozta a Times.

[2] A bécsi »Presse« magyarfaló szerkesztője.

[3] Sógornője Sz. Pálné, szül. gróf Zichy comtesse.

[4] Ez az október 2-nál említett irat második részének manuscriptuma volt.

[5] Bartal György, a m. kir. udv. kanczellária hírneves referendáriusa 1848-ig és közjogásza.

[6] Falk Miksa.

Zank, Kuranda — Langer. Was kann man von einem Publikum erwarten, wo Hans Jörgel bestehen kann. Ich schrieb an die Times. Was mit Duplex geschah — lassen Sie vorlesen, den Ignotus. — Lesen Sie englisch? Sollte ich nicht in die ungarische Zeitung! Geheimniss! — Auf mich ist anhaltend und regelmässig nicht zu rechnen — nur so stuckweiss. — Erzählen Sie mir Ihre Geschichte![1]

Apponyi!! Jósika etc. nicht da. Moi la bête noire.

[Itt hézag van a Naplóban, a melynek különben számozatlan levelei közül itt egy kiesett s elveszett, a mi annál nagyobb veszteség, mert a kiesett lap tartalmazta Széchenyi följegyzését gróf Rechbergnek, a ministerelnöknek és egyszersmind külügyérnek Széchenyinél való látogatásáról és a vele folytatott beszélgetés elejéről október 9-ikén. A következő már meglévő lap e beszélgetés befejezését hozza s Széchenyi előadásának épen közepével kezdődik.]

— — - – Kann die Monarchie, bloss das Reich des heiligen Stephan! Die[ses] allein ist dieser Begeisterung fähig! Die Ungarn muss man gewinnen, den anderen kann (?) man befehlen.

Rechberg: »Mann kann auf einmal konstitutionelle Völker und Sklaven nicht regieren.« Ich:[a] Doch England und Kanada, Ostindien etc. Und geben Sie nur uns Ungarn was Sie schuldig sind..., das übrige geht uns nichts an..., das ist dann Ihre Sache, wie Sie mit ihnen zu recht kommen. — Wollen Sie dass wir Ihnen ein Projekt machen? A la bonheur.[2]

Ich glaube Hollàns Aufsatz sollte gleich gedruckt werden. Der *Nachteil* ist, dass *vielleicht* R[echberg] und H[übner][3] heurtirt sind. Der *sichere* Vorteil ist jedoch, dass alle Völker Osterreichs für uns und unsre Sache gewonnen sind. Wird gleich veröffentlicht... so sind R[echberg] un H[übner] in petitorio — und [dem] X[4]... muss Hollán antichambriren.[b]

[a] E szó véletlenül tollában maradt Széchenyinek. [b] Az aláhúzások Széchenyi kezétől valók. A Rechberggel tartott beszélgetésről való följegyzést és a Hollánról mondottakat a rendőrségnél piros tintával jelölték meg.

[1] Ide, a Falk Miksával folytatott beszélgetéshez tartozik Széchenyi bejegyzése az átelleni üres lapon fölül: *Nehmen Sie einen Blick.* Értendő a »Blick« egy példánya. — A beszélgetésben említett Zang és Kuranda (az utóbbi később hírneves képviselő és politikus) alkotmányos, de centralista lapszerkesztők; Langer, az akkor is, most is igen együgyű élczlap »Hans Jörgel« szerkesztője.

[2] Itt végződik a Rechberggel folytatott beszélgetés.

[3] Báró Hübner Sándor, akkor rendőrminister, magyarbarát politikus.

[4] Ez az X alighanem a császár személyét jelenti.

10ten [*Oktober*]. Ferry Zichy bei mir: »Ich will Hollán nach Ofen etc. wegen Bartal.« Ich will[1] Jósika — der Chef ist — nicht vorspringen. Auf den Abend Hollán und Kecskeméthy. Már szabad saját nevem alatt.[2]

Zu Mittag Lord Loftus.[3]

[Itt hézagot hagyott a naplóíró, később óhajtván tán bejegyezni Lord Loftussal, a bécsi angol nagykövettel való beszélgetését; de a bejegyzés, sajnos, elmaradt, csak üres helye maradt fönn!!]

11ten [*Oktober*]. Sollten wir zur ungarischen Portion nicht auch Gallicien hineinnehmen?

[Október 12-ről semmi bejegyzés.]

13ten [*Oktober*]. Széchen Antal. Machte mir eine gute Impression. Er nahm Holláns 2 Stücke[4] mit. Er will es morgen früh zurücksenden, pour ne pas être tenté de faire voir aux autres.[5] Ich entnehme aus seinen Reden, dass Rechberg und Hübner Jósika, ihn, Gy[uri] Mailáth und Desewffy Emil plauschen liessen ... quantum satis ... und alles beim Alten bleibt.

Hollán erzählt mir en detail ... mit Cseh ...[6] und dass Karl [sic!] Falk entzückt über seine Arbeit. Soll gedruckt werden.

14ten [*Oktober*]. Geyza[7] bringt mir mein Blicktri für 4 fl. [Man] trägt ihm 1 Exemplar an um 6 fl.

Dass mich E[mil] D[esewffy] und Jósika nicht besuchen, ist auffallend!

[1] Ezt már Sz. mondja.

[2] Ezt úgy látszik Kecskeméthy mondá, arra czélozva, hogy addig mint »a pölöskei ispán« lőn bejelentve, Sz. kívánságára, mikor látogatóba jött Sz.-hez.

[3] Lord Augustus Loftus bécsi angol követ, Sz. tisztelője s gyakori látogatója. L. kül. The diplomatic reminiscences of Lord Aug. Loftus II. köt. 144. s köv. l.

[4] Hollán említett iratának két része manuscriptumban.

[5] Ide oldalt ezt jegyzi meg Széchenyi: 15ten [Oktober] 10 Uhr noch nicht da. — Soeben bekomme ich das Ganze NB. durch den Bedienten von Wolkenstein. Széchen hát odakölcsönzé Hollán munkálatát gróf Wolkenstein Károly titkos tanácsosnak, a birod. tanács tagjának, a történeti jogok hívének.

[6] Szentkatolnai Cseh Eduárd, a budai helytartó-osztály főnöke.

[7] A gyakran előforduló Geyza Sz. kedvencz mostohafia és jobbkeze, gróf Zichy Geyza. A Blicktri alatt a Blick egy példányát kell érteni.

15ten [*Oktober*]. Auf den Abend Kecske[méthy], Hopf, Falk, Hollán bei mir bestimmt *»legyen a Hollán-féle rögtön kinyomatva«* — *Man muss den Mr. Bird*[1] *peitschen*.[a]

Einfluss von Bach in Rom ist in der Keckheit bemerkbar —[b]

Verantwortlich Minister etc. etc. Blicktry.

Semlits? — Pálffy. — Kecske[méthy] ist [*olvashatatlan betük*] betrügen.[c]

[16-ikáról nincs bejegyzés.]

17ten [*Oktober*]. Gustav Adolph Ungar. »Das Gelbbuch kann nicht Ihr Komposit [így].«

18ten [*Oktober*]. Bis heute fand Jósika [mit] D[esewffy] und Szögyéni keine Zeit mich zu besuchen! Wie kommt das? Entweder bin ich bei den Oberen anrüchig... oder ist Gr. Apponyi im Spiel! Wirkner.[2]

In 8–10 Tagen, also 28—29ten [Oktober] muss sich vieles entscheiden! Albrecht[3] drehet man eine Nase. Allein hier werden sie's als intime Freundschaft ausposaunen.

[19-ikéről nincs bejegyzés.]

20ten [*Oktober*]. Besucht mich Jósika. Kommt mit Danielik[4] zusammen. Jósika hat Pension![d] Souper: Falkenstein,[5] Hollán, Rezső.[6]

[21-ikéről nincs bejegyzés.]

22ten [*Oktober*]. Ferry Zichy... Es essen bei mir Falk, Danielik, Hollán – – — NB. ohne Champagner!! Danielik: ich werde zum Pala-

[a] A rendőrség aláhúzásai vörös tintával. [b] A mondat befejezetlen. [c] Az október 17-iki rövid bejegyzés soronkívüli s az átelleni üres lapra iratott föl. [d] A legnagyobb valószínűség szerint másnak nem olvasható e szó.

[1] Bird Tamás a Times bécsi levelezője; ösztökélni őt, hogy írjon majd Hollán művéről.

[2] Wirkner Lajos, a m. kir. udv. kanczell. ismert udv. tanácsosa és referendáriusa 1848-ig s Metternich bizalmas embere.

[3] Albrecht főherczeget érti.

[4] Danielik Nep. János egri kanonok, czímzetes püspök, a Szt. István-Társulat egyik alapítója, báró Kemény Zs. barátja, író s buzgó magyar politikus.

[5] Falk Miksát hívta így tréfásan Széchenyi.

[6] Zichy Rudolf, Sz. mostohafia.

tin erwählt.[a] — »Ich gehe nicht lebend hier hinaus !« Sein Programm : 1° Amnestia. 2° Reintegration . . . Landtag etc. Er goutirt mein Plan — Hübner, car il est apprécié — tritt aus. Grünne en revanche.[1]

23ten [*Oktober*]. Es isst Jósika bei mir. Boutonirt . . . er spricht nicht aus. — »Bánom Apponyi . . . elkerül« . . . Jósika schweigt darauf — — und ist boutonirt etc. Ezt jól meg kell gondolni etc.

24ten [*Oktober*]. Schicke ich G[eysa ?] mit Brief an Bartakovich zu Danielik . . . Dieser war gestern bei Apponyi — der zu mir kommen will — — Ich erschrecke tödtlich vor Brach ![2]

25ten [*Oktober*]. *Es sollten viele nach Gran*[3] *gehen*[b] — Quomodo.
Kaiser verwickelt : Trotz ; ujjat húz ! Szeget szeggel.
Garantie von England und — Preussen.
Kongress von Brüssel beschicken ! Glawina.

26ten [*Oktober*]. Es essen L. Szőgyéni und Ferry Zichy bei mir. Beide sehr intimidirt durch den Willen des Gesalbten. Goluchowski[4] »il faut servir l'empereur«. — Plener[5] Successor von Bruck ! — Des Abends Kecskeméthy : *Sie* haben mit mir Etwas vor. — Eine Zeitung ! !
Polemisiren gegen Zank z. B. kein Theater in Ungarn.[c]

27ten [*Oktober*]. Hajnik. 9ten 5000, 10ten 5000, Február 20.000 ![6]

28ten [*Oktober*]. Baronin Mesko und Iréne Zichy,[7] Gyula Széchenyi.

[a] Ide tartozik a lap túloldalára utaló jel nélkül írt e följegyzése Sz.-nek ; Wer sind die Palatin-Familien ? Pálffy, Csáky, Eszterházy, Batthyány, Nádasdy.
[b] Az aláhúzottakat piros tintával a rendőrség húzta alá. [c] E mondat átelleni üres lapon beszúrva, bár utaló jel nélkül, csak ide, okt. 26-ához tartozhatik. Zang a »Presse« szerkesztője.

[1] Hübner az előtte való napon visszalépett a ministerségtől. — Gróf Grünne bosszújának tartja ezt Sz. — persze hibásan, mert nem Hübner miatt kellett Grünnének a főhadsegédséget odahagyni, mikor Hübner augusztusban minister lőn.
[2] Brach Jakab, Sz. döblingi intézetbeli egyik szolgája.
[3] A primás jubileumára, november 6-ra.
[4] Gróf G. Agenor, aug. 22 óta belügyminister.
[5] Id. Plener Ignácz a köv. évben Bruck öngyilkossága után de facto pénzügyminister lőn. Ekkor »Reichsrat« volt s mint ilyen Szőgyény kollégája.
[6] Valószínűen ily összegekkel számolt be neki Hajnik, a jószágigazgató.
[7] Gróf Zichy Henrikné, sz. báró Meskó Iréne.

29ten [*Oktober*]. Szentiványi Vincze.

30ten [*Oktober*]. Zichy Henrik! Gehe nach Gran![1] — »Es nutzt nichts« etc. war scandalisirt. Miserabel. — Essen bei mir Falk und Kecske[méthy] — — Goldberg[2] — —

31ten [*Oktober*]. Es isst bei mir Szentiványi. Früher Marie und Tony:[3] gehe nach Gran! Noch früher:[a]

1ten November. ... Verlassen von allen Menschen! Pichler:[4] Sie haben mir 20 fl. angetragen! Ödön und Geyza.[5]

2ten [*November*]. Gr. Haller aus Siebenbürgen:[6] »Die Armée schimpft über alle Massen.« Apponyi! Alle meine Hoffnungen sind auf ihm basirt! — Zichy Jenő... ich hab' ihn heurtirt.

3ten [*November*]. Schreiben L. Pálffy:[7] »gyere szaporán«. — Ich will ihn zum Kaiser schicken!... Ich empfange Madame[8] nicht, pour la punir! Edmund Zichy, Bethlen. Zichy: »ich gehe nicht nach Gran!« — Des Abends Falk. Kecskeméthy kommt dazu!! Dieser tritt aus dem Staatsdienst. — Ei, ei!

4ten [*November*]. Es waren bei mir: Szentiványi, Eduard Károlyi, Georg Apponyi, Pepi Eötvös. Ob man nach Gran gehen soll? Deák: »én nem megyek!« Es essen Károlyi, Bethlen und Edmund Zichy da. — Auf den Abend Béla und Rudolf.[9]

5ten [*November*]. In aller Früh Zichy Ferry. Mit Béla »Kurz angeb [*olvashatatlan*].« Kannst was Du willst, ich kann Dich zu Nichts brauchen.

[a] Elfeledte a fölírni szándékoltak neveit följegyezni.

[1] L. a jegyzetet október 25-hez.
[2] Dr. Goldberg intézeti segédorvos.
[3] Gróf Wenckheim Antalné, sz. gróf Zichy Mária. Sz. kedvencz mostohagyermeke és férje.
[4] Bichler vagy Pichler Sebestyén. Sz. döblingi intézeti szolgái egyike.
[5] Sz. Ödön és mostohabátyja Zichy Geyza.
[6] Gróf Haller Lajos.
[7] Gróf Pálffy-Daun Ferdinánd Lipót.
[8] Dr. Görgenné, a gyógyintézet tulajdonosának neje.
[9] Gróf Zichy Rudolf, Sz. mostohafia.

Versöhnung mit Madame. Die Nacht: Béla, Ödön, Geyza nach Gran! Es wird ein Scandal sein. Apponyi und andere [werden] eingesperrt.[1]

6ten [*November*]... Doktor[2] auf die Jagd — — gestern sprach er mit Béla, dass ich gegen Zank[3] schreiben werde! — — Mama abends angekommen, — zu mir heraus.

7ten [*November*]. Spreche ich mit G[ustav] G[örgen]. — Hahaha! Eduard Károlyi hat gegen Zank geschrieben. Mama ist da mit Rudolf.

8ten [*November*]. Scene mit Goldberg! Fackelzug Schiller![4] Mama mit Baronin Mesko. Welche Gans!

9ten [*November*]. Puteányi.[5] Ödön und Geysa schon gestern zurück.[6] Gyuri Mailáth. Abends — Kecskeméthy — Falk — Hollaniana und Souper!

10ten [*November*]. Széchenyi Kálmán! Karoline[7] will Dich besuchen??... Pálffy Poldi[8]...! Fachsenmacher! Geht zum Kaiser. — Madame ½ — —[a] Pálffy geht nicht zum Kaiser. Komediant. Crescence — später Geysa mit Falk!

11ten [*November*]. Alter Pálffy — auch Poldy — Jósika, der hier ist — —

12ten [*A nap száma kiirva, de bejegyzés e napra nincs.*]

13ten [*November*]. Pap. — Crescence isst mit Lonovics hier. Zsedényi.

14ten [*November*]. Stojanovics... dem ich 100 fl. gebe.

[a] Olvashatatlan szó.

[1] T. i. ezek Sz. aggodalmai.
[2] Dr. Görgen Gusztáv.
[3] Zang Frigyes, a bécsi »Presse« szerkesztője.
[4] Schiller születése százados évfordulójára.
[5] Báró Puteani József, 48-iki képviselő.
[6] Esztergomi kirándulásukból.
[7] Sz. Kálmán neje, sz. gróf Grünne Karolina.
[8] Huszárkapitány, a nov. 3-ikán említett Pálffy F. L. fia.

15ten [*November*]. Török Jancsi besuchen [1] [így] mich. Crescence, Ödön. Geyza und Kecske[méthy] essen hier. Früher kam Resy Hoyos.[2] — Versöhnung (?) mit Goldberg.

16ten [*November*]. Goldberg boudirt mich ... Mit Ödön sprach ich raison.

17ten [*November*]. Geyza: »Zsedényi's Wohnung untersucht — so sagt man.« [3] — Goldberg kommt zu mir — boudirt — nimmt keine Zigarren. Gewann 2 Bout. Champagner von Görgen und Gutherz! [4]

Sie werden ... wie ich voraus sah ... zu violenten Massregeln greifen.[5] — Apponyi etc. einsperren? Madame presque ... wild geworden!

18ten [*November*]. Széchenyi Kálmán bei mir; mit Csokonya's Geld!

19ten [*November*]. Béla angekommen. Burghard — — Zsedényi (Chat fouillé). Essen bei mir, Apponyi und Jósika bleiben bis 8. Béla et C° disappointiren mich! Es ist totale Finsternis an der Tagesordnung. Hausuntersuchung. Verweise. Warum?

20ten [*November*]. Béla auf Gaudé ... wieder nach Hédervár!

21ten [*November*]. Hollán — vor- und nach Mittag — Kiss Márton [6] angekommen.

22ten [*November*]. Kiss und Geyza. Heinrich Zichy *mit Mémor* [sic!]. Lopresti [7] mit Buch. Abend Hollán. Sehr zufrieden! — Ernuszt Imre! Ödön etc.

[1] Úgy kell érteni e többesszámot, hogy titkára Tasner és ennek gyermekkori barátja Török János, Sz. nagy híve s lekötelezettje egyszerre jöttek.

[2] Hoyos Teréz grófnő, alapítv. hölgy.

[3] A Zsedényinél volt házkutatásról l. a Bevezetést I. k. III. fej.

[4] Dr. Gutherz bécsi ügyvéd, Görgenné mostohaatyja, Sz. nagy tisztelője s látogatója, alkotmányos s liberális férfiú.

[5] A kormányt érti. A rendszabályokkal vagy a protest. pátens elleni mozgalomra vagy az esztergomi toasztok ügyére gondolt tán Sz.

[6] Sz. egykori irnoka, a kit most újra irnokává és titkárává fogadott.

[7] B. Lopresti Lajos, neje Esterházy grófnő révén távoli rokona Sz.-nek.

23ten [*November*]. Kiss sehr geschreckt. Hollán!

Franz Zichy: Zsedényi persequirt![1]

Madame à peu près [3 betűből álló rövidített szó, mely ger vagy gev vagy gro-nak olvasható]. — Telegraphische Depesche bei der Nacht. Toast in Klausenburg! etc. Wie dumm.[2]

24ten [*November*]. Madame, ich weiss nicht was gestern geschehen ist! Kiss bringt das Mémoire von H[einrich] Z[ichy]. — W., Madame und Gutherz essen bei mir.

Geysa mit Falk. — Ich lese ihm H. Z[ichy]'s [Mémoire vor]. — »Es ist kräftiger wie Hollán« — — Zangs[3] ist hinaus! — »Zsedényi wird eingesperrt?« Falk: »Keine Idée! Im *Grossen* erlauben sich alle Schurkereien, aber en detail nicht.«

25ten [*November*]. Crescence kommt knapp vor 5. — Edmund Zichy heiser... Quelle farce avec Eugène[4], den man als einen ...siren[a] lassen will, der für die Dynastie gestorben ist!! Wie gern macht sich Edmund um die Erzherzoge und Prinzen und Kaiser g'schäftig![b] Zu was Erzherzog A[lbrecht] begleiten? Zu was Audienz um zu danken?

26ten [*November*]. Burghart.[5] Ich unterschreibe 3300. — Josy: ich gebe ihm 1 ⌗. — Madame wird schwach. Kálmán und Karoline![6] — Abends Lopresti — Ödön und Geyza.

27ten [*November*]. Görgen auf die Jagd. Isst hier Lonovich, Hopf[7] und Falk. Geyza. — Gutherz: »Der Kaiser ist nach Ungarn.« Hat sich nicht bewahrheitet. — Er wird aber gehen. Die Magnaten auszanken.

[a] Olvashatatlan szó; tán poussiren vagy passiren? [b] Vagy tán: g'schattig?

[1] A prot. pátens elleni föllépése miatt Zsedényi tudvalevőleg elítéltetett.
[2] Az Erdélyi Museumegyesület ünnepéről küldöttek üdvözlő táviratot Sz.-nek, kit az éjjel vett távirat fölriasztott.
[3] Bizonyára egy Zang, a bécsi centralista Presse szerzője elleni czikk írásáról van szó.
[4] Gróf Zichy Jenő, Edmundnak ekkor 22 éves fia.
[5] Sopronyi bortermelő és borkereskedő.
[6] Széchenyi Kálmán és neje.
[7] Hopf János, Lonovics titkára, később kalocsai kanonok, Széchenyi kedveltje, a ki a Blick ügyében is szolgált Sz.-nek.

— Belagerungszustand. — Béla erscheint... »Hogy vagy« — »Megvagyok«. Und im ungarischen Kleid! »*Auswendig.*«[a] — — »Eredj... nem szeretlek etc. — —

Falk stark empfohlen — — »Zank« und H[einrich] Z[ichy].[1] ob F[alk?] nicht falsch ist.

28ten [*November*]. Ziemlich unwohl. Béla schreibt mir einen pfiffigen Brief.

29ten [*November*]. Gasser[2], Béla, Geyza — Zichy Domokos, Edmond — — Crescence isst da. — Mit Béla offene Sprache!

30ten [*November*]. Pressgesetz verschärft. Ils veuillent en imposer. Paúr.[3] Madame Crant. [??]

1ten [*December*]. Paúr mit grosser »Kellerrechnung!« Dénes, Béla — — Edmund. Superber Artikel von Zay.[4] — Schade: »Wir lieben Ungarn mehr als Gott, unsre Seeligkeit.«

Es isst Domokos und Edmund Zichy, Waldstein[5] hier. Auf den Abend »Ödön, geh nach England.«

2ten [*December*]. Schmerling! bei mir.[6] — Paúr... Béla: »Gereblyehegyi szomorú.«[7] — Molly über Zay's Artikel »quelle honneur!« C'est la religion. Der Artikel macht den Kaiser stäch...[b] Kecske[méthy]: Zsedényit becsípik — többet is — ½ évig tart az egész. — Leo Thun felbőszült!

3ten [*December*]. Des Abends Falk mit Béla bei mir!

[a] Sz. aláhúzása. [b] Olvashatatlan.

[1] Sz. Falknak átolvasásra ajánlá a »Die Presse in Oesterreich« czímű czikket, melyet Széchenyi Zang és lapja a bécsi »Presse« ellen írt és Zichy N. emlékiratát.

[2] A szobrász, a ki a család kívánságára mellszobrot készített Sz. Istvánról.

[3] Paúr Iván, a Széchenyi-nemzetség levéltárosa.

[4] Gróf Zay Károly, a buzgó protestans főúr valamelyik czikke, tán a »Wanderer«-ben, a protest. pátens ellen.

[5] Gróf W. János, a nagy megyeri uradalom birtokosa.

[6] Schmerling Antal ekkor a bir. főtörvényszék elnöke volt s az alkotmánypártnak (osztrákok) reménysége.

[7] Sz. Béla mondja atyjának, hogy gróf Rechberg (a kit Sz. tréfásan magyarra fordított névvel Gereblyehegyinek hívott) szomorú.

4ten [*December*]. Széchenyi Dénes — Tony Szécsen, Béla bei mir gegessen. Tony Szécsen: Je suis au bout de mon latin. Fritz Liechtenstein[1]: an Kaiser ein offenes Memoriale »So geht es nicht.« — Zsedényi zu — — — tig.[a]

Mama aus sicherer Quelle: Der Kaiser etc. »Es freut mich, die Wahrheit zu hören!« — Et son frère? qui est partie? Der Gleiszner. Dénes liest mir etwas sehr spirituelles vor!

5ten [*December*]. Geyza und Kiss — — Béla, mit dem ich gut bin — Emanuel Péchy... macht mir bange!

6ten [*December*]. Emil Desewffy. Heitert mich auf! — — Mama, Sophie, Béla, Ödön essen hier. — Dénes macht uns die Lecture. Hollán besucht mich des Abends.

7ten [*December*]. Béla und Ödön nach England. Geyza sagt, die ganze Nacht 2 Vertraute vor den Fenstern N° 145 Hohe Brücke. — Zichy Domokos: ich habe heute Abend mit Zsedényi Whist gespielt. Und [Zichy] Jenő. Mama — — —[b] ins Theater.

8ten [*December*]. Heinrich Zichy: Alle Leute wissen, dass Du in die Times schreibst!« — ?? — »Ich? ka' Spur!« »Béla weiss von Deinem Geheimnis!«

Mama ist hier mit Karoline, Dénes[2] etc.

9ten [*December*]. Madame[3] beinahe Colibri.

10ten [*December*]. Gyula Széchenyi. Ich erzähle [??] ihm, ich an Nap.[c] etc. Des Abends Kecskeméthy.

11ten [*December*]. Hajnik mit Dampfmühlprojekt! George K[árolyi?] »Die 12 Punkte die Du aufgesetzt hast... sind excellent!« »Ich? — ich hab gar nichts aufgesetzt! — Schicke mir das.« — Dénes und Marietta[4] bei mir. »Nehme 10,000 fl. auf — und gehe nach England — um Deine Güter zu verkaufen.«

[a] Olvashatatlan egy szó. [b] Olvashatatlan szó. [c] »Napoleon« rövidítése.

[1] Herczeg Liechtenstein Frigyes altábornagy, erdélyi kormányzó.
[2] Gróf Széchenyi Kálmán neje, szül. gróf Grünne Karoline.
[3] Dr. Görgenné.
[4] Gróf Széchenyi Dénesné, szül. gróf Hoyos Marietta.

12ten [*December*]. Hajnik. — Dénes, Crescence und Sophie [1] essen da. — Crescence : eine hochgestellte Person *warnt* mich — — — Es ist G[ustav] G[örgen] Hahaha !

13ten [*December*]. Hajnik. — Ich bestelle Dampfmaschine — extra 10,000 [fl.].

14ten [*December*]. Görgen behauptet, ich hätte den Blick geschrieben. Wie absurd !

15ten [*December*]. Mein Brief an Béli *herausgegangen !* Bin recht krank.

16ten [*December*]. Tritt Zsedényi bei mir ein. Grosse Freude. Sie wollen uns sieden aber langsam und ermüden. — Crescence bei mir des Abends. Zang etc. von Falk bekommen und zurück.[2]

17ten [*December*]. Meine Tauben und Spatzen.[3]

18ten [*December*]. Brief an Beli. Burghard bei mir und da gegessen mit Tony W[enckheim] und Marie.[4] Früher Tony Széesen. — Tony W[enckheim] : »Die arme Juppy.« Aergere mich über den [*olvashatatlan szó. melléknév*] Kerl. Geyza und Burghard. »Ihr geht zu Währing« [?] Wer hat den Muskatály zu einem Ruster herabgewürdigt ?

19ten [*December*]. »Währing [?] ist nach Fiume ! !« Kecske[méthy] den Abend ! — Parturiunt montes ! —

20ten [*December*]. Schneegestöber. Allein.

21ten [*December*]. Kalt, viel Schnee. Széesen Antal isst bei mir. »Faites quelque chose !«

[1] Gróf Zichy Ferdinándné, Sz. testvérnénje.

[2] Talán Sz.-nek a Zang ellen is írt »Die Presse in Oesterreich« czímű értekezéséről van szó.

[3] Sz., mint tudjuk, szobái ablakán egy egész sereg hozzábátorodott galambnak és verébnek szokott volt kenyérmorzsát és magot szórni.

[4] Gróf Wenckheim Antal és neje gróf Zichy Mária, Sz. mostohalánya.

22ten [*December*]. Festetics Dénes [1]: Du wirst sehen, Zsedényi etc. werden confinirt! und Karoline;[a] ich bitte den ersten, mein Kurator sein zu wollen? Ja! [2] — des Abends Kiss — schneiden Brücken-Kupons ab. — — Mama — nach einem glänzenden Diner den W[enckheim?] gab.[b] — Mit Madame gekämpft [?] bis aufs Messer.[3]

23ten [*December*]. Geyza der sich schon gestern beklagte — krank. Kiss! Des Abends Dr. Falk. — Kiss Márton hat es geschrieben! das gegen Z[ang].[4] — Ich besuchte Goergen.

24ten [*December*]. Crescence den Abend heraus!

25ten [*December*]. Die Brochure des Laguerronière.[5] Faust durch Mephistopheles diktiert! Kiss mit mir Schach; so stark wie ich!

26ten [*December*]. Besucht mich Gyula Széchenyi. — Erzählt mir Disput mit seiner »Karoline!« — Auch ein »Zuwider Ding!« — Geyza wieder gesund! — Crescence und Sophie essen da! Lonovich und Hopf kommen in Visite. — Lady Julia Parry[6] macht mir eine Visite! Geyza mit entêtement: die Kaiserin »die schönste Frau der Welt«.

27ten [*December*]. Seit 3 Tagen weiches Wetter! — Regen. Béla schreibt einen recht dalketen Brief! Abends Kiss — Schach.

[a] A naplóban eredetileg F. Dénes und Karoline áll; de utóbb szúrta közbe Sz. a két keresztnevet elválasztó mondatot. [b] Kimaradt az ige, hogy t. i. neje e diner után jött hozzá látogatóba.

[1] Gróf F. Dénes Sz. unokafivére; neje az utána említett Karoline, szül. Zichy comtesse.

[2] Sz. itt arra gondolt, hogy esetleg a Blick miatt őt is »confiniálják« s ez esetre lett volna javai gondnoka Festetich Dénes.

[3] Ez természetesen nem szó szerint veendő. Görgenné, úgy látszik, nem akart tovább közvetítni mostohaatyja dr. Gutherz és Sz. közt.

[4] Ez a megjegyzés mindenesetre Sz.-nek főleg Zang, a bécsi »Presse« szerkesztője ellen írt kis értekezésére »Die Presse in Oesterreich« céloz.

[5] Louis Étienne Dubreuil Vicomte Laguérionnaire, politikus és diplomata, III. Napoleon erős párthíve. Röpirata 1859-ből, a melyre czéloz Sz., »Napoleon et l'Italie« a császár római politikáját pártolja.

[6] Jos. M. Parry, Esqu. özvegye, szül. gróf Széchenyi Júlia, Sz. unokahuga.

28ten [*December*]. An Gyüry:[a] »Te tolvaj vagy, bezáratlak!«[1] Marie[2] mit Kindern da! Geyza heiser. Kiss Schach.

29ten [*December*]. Fidèle Mayer besucht mich, auf meine Bitte. Dieser: gar keine Hoffnung für Ungarn! Früher Schonberger mit einer naiven excuse. Geyza mit sterilen Kommissionen. Béla bekam nur das Schreiben an — — 3 — — das andere nicht.[3] Dieses wird retour auf der Post geschickt und bringt uns in Verderben! Kiss bei mir, Schach!

30ten [*December*]. Crescens des Abends bei mir.

31ten [*December*]. Béla und Ödön des Abends angekommen, aber nicht zu mir heraus.

1860. Januar 1. Kiss, den ich mit 3 Stück zu Lonovich sende. Hopf Jancsi bei mir. Béla zu mir. Alles gut gemacht. Geyza schreibt an H[einrich] Z[ichy] und Széchenyi Dénes — gyertek. Karoline, Dénes, Antonie.[4] Helene Barkóczy bei mir. Zsedényi verurteilt;[5] auf 4 Jahre (?) nach anderen auf 4 Monate und Verlust [?] der Pension! — Antonie: »er benimmt sich weich!« — Gutherz:[6] es ist eine Komedie, à la Montalambert, damit der Kaiser Franz Josef *Gnaden austeilen*[b] könne!

Crescence bei Goergen, die dumm ist als jeh [sic!] — Alle die hieher kommen, sollen Reverse unterschreiben. Crescence und Kinder hier gegessen. Ödön: »édes atyám, — — —[c] van!

2ten [*Januar*]. Die Nacht Castor et Pollux. Zsedényi tritt ein. In sehr guter Haltung. Keine jactance, wie es viele gerne gesehen hät-

[a] Igy! Gyürky Antal helyett. [b] Széchenyi aláhúzásai. [c] Olvashatatlan szó.

[1] E kifakadás mutatja Sz. duhét Gyürky ellen, a ki merő kenyelmességből kárt okozott a gazdaságos Sz.-nek. V. ö. erre vonatkozó levelet Majláthnál: Sz. levelei III. 749.

[2] Sz. mostohalánya gróf Zichy Mária gróf Wenckheim Antalné.

[3] Talán a Palmerstonhoz írt memorandumról szól itt Sz.

[4] Gróf Zichy Antónia, gróf Széchenyi Istvánné sógorának, gróf Zichy Miklósnak lánya.

[5] Zsedényit a protestans pátens elleni fölszólalásáért a késmárki egyházkerületi gyűlésben a kassai cs. k. törvényszék fogságra ítélte.

[6] Dr. Gutherz bécsi tekintélyes ügyvéd, Sz. gyakori látogatója, dr. Görgenné mostohaatyja.

ten! Nicht provociren — aber männlich! Banquet des Abends. Kecske[méthy] und Jancsi[1] és Falk. Falk bringt das Zang'sche zurück. — — Noé von Nordberg zu mir. Ich hab' ihn weggeschickt.

3ten [*Januar*]. Béla setzt etwas auf und mit Bleistift. Széchenyi Gyula und Bethlen Imre bei mir. Alfons Pallavach[2] mit Gabrielle. — Gustav[3] wird beauftragt, Noe weg zu jagen! — Abends Kiss Márton: »Ezt a pártiját megnyerem!« — Adam Clark[4] besucht mich.

4ten [*Januar*]. Smallbones. Früher Pap. Körmötzy: ich kann als ungarischer Geistlicher nicht für das Konkordat sein! — Crescence.

5ten [*Januar*]. Emil Desewffy und Béla W[enckheim] hier. Es isst Széchenyi Gyula und Bethlen Imre, Béla bei mir. Unwohl [?]. — Geyza bei Falk: ich bitte Zank zurück.[5] Kecskeméthy.

6ten [*Januar*]. Ganze Nacht gefiebert. En compotte! — M. et Mme Goergen besuchen mich den ganzen Tag gar nicht. — Goldberg[6] 1-mal! Nádasdy[7] mit Julie, »Franz«. — Tony B[atthyány] sammt Ilona und Elemér.[8] — Gutherz — endlich Heinrich Z[ichy].

7ten [*Januar*]. Crescence isst hier mit Béla und Geyza. Ödön mit Vajda[9] zu Hause. Sie eifert [?] mich um Alfred zu beten. »Wir bestimmen den Bau der Kirche in Zinkendorf!« Abends kommen Felix, Emmanuel, Heinrich,[10] ich sehr heiser.

8ten [*Januar*]. Isst Lonovich mit Hopf und Emanuel und Felix Zichy hier. Schreibe in aller Früh an B[éla]: »tedd el!«

[1] Hopf János, Lonovich titkára, később kalocsai kanonok.

[2] Tréfásan: ez alatt Pallavicini Alfonz őrgróf értendő; neje szül. gróf Fürstenberg Gabriella.

[3] Görgent érti.

[4] A lánczhíd híres építője.

[5] Még mindig a Zang ellen is írott czikkről (Die Presse in Oesterreich) van szó, melyet Falk, úgy látszik, ismételve is átolvasott.

[6] Dr. Goldberg, intézeti alorvos.

[7] Gróf Nádasdy Lipót s neje, szül. gróf Forray Júlia s fiuk Ferencz (a kinck nevét idézőjel közé tette Sz.).

[8] Gróf Batthyány Lajos özvegye, szül. gróf Zichy Antónia és családja.

[9] Sz. Ödön nevelője.

[10] Gróf Zichyek.

9ten [*Januar*]. Sehr heiser! Hollán hier... Er plauscht wegen Briefe an Nap[oleon] und Palm[erston] dem Béla... Schicke Geyza zu Falk. Es ist mit dem Zang [1] eine Mystification. Béla spielt mit mir Schach.

10ten [*Januar*]. Crescence isst hier mit Sophie. Sie machen mich aufmerksam, dass man die Kaiserin Ferdinand nicht vernachlässigen sollte. — Béla war bei Schmerling. Hiába ez is csak német! [2]

11ten [*Januar*]. Fühle mich matt — — sterbend — — schwach und mutverloren. — Mit Ödön: ich verbiete Roman mit Ella; heute kleine [?] Sina! [3] August Festetich.

12ten [*Januar*]. Unwohl. Leide an einem Radikalübel im Kreutz. — Es besucht mich Babarczy [4], des Abends Hollán. «Alle Leute sagen, Sie haben das Promemoria etc.» [5] Passen auf Béla. — Béla: ich werde ihm offen wegen der Heirat — und über Ödön. — Er geht zu Nákó.[6]

13ten [*Januar*]. Unwohl, obwohl ich à ma manière gut schlafe. — Es besucht mich Nákó! — Gustav Batthyány wie unwohl — disappointiert mich im Essen. — Geyza zu Falk mit Reprochen. — Mit Béla zufrieden! Er sprach mit Ödön — wegen Mlle Ella. — Ganzen Tag weder Goldberg, noch Görgen, noch Madame bei mir!

14ten [*Januar*]. Fühle mich zerbrochen! — Crescence kommt — — —[a] nach meinem Essen. Wird wegdiplomatisiert etc.

15ten [*Januar*]. Goldberg... wird nicht lange aushalten? Unangenehmer Mensch. Empfindlich — aufs Aeusserste. — Babarczy Oberstleutenant besucht mich.

Bin wohler. — Mit Béla über seinen Hals. Er ist ein Krüppel!

[a] Egy közbeszúrt olvashatatlan szó.

[1] Ismét a már többször említett és sajtó alá nem adott czikkről van szó.

[2] Úgy látszik, valami, a politikába vágó üzenettel volt Sz. Béla Schmerlingnél.

[3] Báró Sina György, a hírneves bankár és nagybirtokos egyik leánya.

[4] Báró Babarczy Imre, ekkor alezredes, később tábornok s az Arciéren-Leibgarde házi parancsnoka, absolutista katonai író.

[5] Ekkoriban jelent meg Sz. névtelen (Londonban nyomott) röpirata: »Offenes Promemoria an Seine Majestät den Kaiser von Oesterreich«.

[6] Gróf Nákó Kálmán (anyja gróf Festetics-lány révén Sz. rokona).

Gehet drauf. Mit Ödön und Béla — wegen Mlle Sina. Ödön: mit *Mlle Ella ist es aus!* [a] — Mayer Fidèl. — Gutherz!... Die Debr[eczíner] gefallen ihm.[1] Kiss den Abend.

16ten [*Januar*]. Bin wohler! Béla, Ödön, Geyza und Fidél Mayer. Madame entrüstet gegen ihren Mann, der gestern mit ihr nicht auf dem Ball. Monsieur [?] mich — —[b] Béla Schach gespielt.

17ten [*Januar*]. Paúr, Tolnay,[2] Aczél, Hajnik — Mama. Erste Sitzung über die Zinkendorfer Kirche. — Des Abends Béla nach Pest.

18ten [*Januar*]. Mama mit Sophie isst hier. Früher Graf und Gräfin Nákó.

19ten [*Januar*]. Arthur Batthyány und Julie.[3] Sie kommt noch einmal. Grosse Impression auf mich.

20ten [*Januar*]. Sophie mit Dory [4]; ich schenke ihr ein kleines Tuch und eine Bracelette. Madame noch immer »rot!«... Des Abends Julie par excellence. Babarczy: Ich hoffe [c], dass Albrecht bleibt — mert az gyáva. Ich glaube, sie werden Benedek — der den zweiten Haynau spielen wird.

21ten [*Januar*]. Edmund Zichy mit Inkey.[5] Missfiel mir wegen Balogh. Edmund Zichy voller »Guisen«-Projekt »Mortier«[6]. Kommt Crescence um 4½ sehr ungelegen.

22ten [*Januar*]. Dietz bei Nákó. Isst bei mir Falk, Kecskeméthy, Hopf und Győző.[7] Recht heiter. Mama mit Ödön. Diesen letzteren erschreckt wegen Militaire.

[a] Széchenyi aláhúzása. [b] Megfejthetetlen, rövidített szó, mely világosan így olvasható: branl. [c] Itt alighanem kimaradt a »nicht« szócska s »hoffe« helyett valószínűen »glaube«-t akart Széchenyi írni.

[1] A túlatiszai reformátusok ismeretes tüntetése a debreczeni vásár alkalmával a nagytemplomban a prot. pátens ellen.

[2] A nagyczenki plébános.

[3] Gróf Apraxin Júlia, az előbbinek neje.

[4] Sz. Pál legifjabb gyermeke, Sz. Dorottya grófnő, ekkor 19 éves.

[5] Báró Inkey Eduard, ekkor huszáralezredes, később vezérőrnagy.

[6] Czélzás akar ez lenni Napoleon tábornokára, Mortier-ra, Treviso herczegére, a ki később a Bourbonok nagy híve lőn? De értelmét nem tudom megfejteni.

[7] Azaz Zichy Géza.

23ten [*Januar*]. Besuchen mich M. Esterházy[1] und G. Andrássy. Tisza Kálmán. Egressy Gábor besuchen mich. Deák »minden jó [sic] van!«

24ten [*Januar*]. Mama und Sophie essen da und Edmund Zichy, Lonovics! Abends kam Julie Hunyady[2] und László.

25ten [*Januar*]. Prónay Gábor. Rustan übernommen.

26ten [*Januar*]. Es besucht mich G. Degenfeld;[3] früher Schwarzer.

27ten [*Januar*]. Széchenyi Gyula. Kálmán. Mesnil; Zichy Edmund. geht morgen nach Pesth. Er soll mir Ibel[4] senden. — Abends Hollán und Kiss — dieser sehr *dumm*.[a] Er übergibt Goergen Rustan in die Behandlung!

28ten [*Januar*]. Madame habe ich verfehlt!? — Hollán ... Julie Parry. — Crescence. Ödön des Abends. Architekt Heinrich Ferster hat sich mir presentirt.

29ten [*Januar*]. Es essen bei mir M. Esterházy, Gr. Andrássy, Muki Waldstein. Früher H. Zichy mit etwas Excellentem. das er vorgelesen. Schicke Statuette des Gyulay[5] durch Gutherz hinauf. Den Abend besucht mich Babarczy.

30ten [*Januar*]. Es essen hier Mesnil und Hollán. Goldberg: »Minister-Wechsel.«

Burghard. den ich zu Fidèl Mayer sandte und mit ihm aufrichtig sprach.

31ten [*Januar*]. Nichts vom Minister-Wechsel!

1ten [*Februar*]. Vom Minister-Wechsel keine Spur. — Es isst Crescence. Sophie. Ödön und Geyza hier. Des Abends George Festetich.

[a] Széchenyi húzta alá.

[1] Eszterházy Móricz, a későbbi híres minister.

[2] Gróf Hunyady Ferenczné. szül. gróf Zichy Júlia (Sz. Istvánné mostohalánya) és fia László, ekkor tiszt. fogalmazó a budai helytartóságnál.

[3] A fiatal (25 éves) gróf D. Gusztáv a prot. küldöttséggel járt Bécsben akkor.

[4] Ybl-t, a később hírneves építészt érti, a nagyczenki templom építése miatt.

[5] Gróf Gyulay Ferencz táborszernagy, az 1859-iki gyászos emlékű hadvezér.

2ten [*Februar*]. Heinrich Zichy der von Pest kommt — spät Abend Crescence.

3ten [*Februar*]. Geht Abend Kiss nach Pest. Vormittag Edmund Zichy mit Ybl Miklós.

4ten [*Februar*]. Edmund Batthyány sammt Frau »Heine« bei mir.[1] Des Abends Kecskeméthy. Uebergebe ich ihm Z. U. [?] Machwerk [?] — zur Rectification etc.

5ten [*Februar*]. Két Batthyány Gustáv volt itt. Atya és fia.[2] »Kann ich Etwas für Dich tun?« »Ein Pfund Schnupftabak aus Paris.« Nachmittag »Müller«. — Den Abend Ödön. »Ja, ich will Dich vom Soldaten befreien!« Durch Crescence komme ich auf Schliche des Geyza! Er ist Rudolf 200 fl. schuldig!

6ten [*Februar*]. Madame liess mir absagen! Kanczarúgás? Abend Ödön und dann Mama. Diese ausgezankt, gar so unordentlich? Ödön geht nach Zinkendorf.

7ten [*Februar*]. Rustan viel schlechter. Hat Blut gespien. Ich an Geyza: »Hast Du nichts vor, was Du vor mir geheimhalten wolltest? Denke darüber nach!« — Geyza sehr verlegen.

Madame erzählte mir, Hye[3] sagte ihr: »Lebensfrage«[4] hat à la dictée des Grafen Széchenyi Kecskeméthy geschrieben, der nicht bleiben kann.

8ten [*Februar*]. Poldy Pálffy schenkt mir ein Album! War kalt mit ihm. Gyula Széchenyi: »Béla ist ein Esel.« »Sag ihm das.« Karoline und Dénes.

Crescence und Sophie, Edmund Zichy essen da. Wer ist Beseler?[5]

[1] Gróf B. Ödön neje, előbb Heine-né, szül. Gumpel Henriette volt.

[2] Idősb gróf B. Gusztáv (szül. 1803.) és fia ifj. gróf B. Gusztáv (l. az előbbi jegyzetet).

[3] E név helyett eredetileg Hyrtl állott, mely utóbbit azonban Sz. körülzárta s a kör tetejébe Hyét írt. Hye Antal, a neves jogtudós, ekkor ministeri tanácsos, később (1867.) osztrák igazságügyminister.

[4] Kecskeméthy Aurél anonym röpirata: »Die Lebensfragen Oesterreichs. Ist noch eine Vermittlung zwischen Oesterreich und Ungarn möglich?« (Braunschweig 1860). éppen ekkor jelent meg.

[5] Valószínűleg a neves jogász s nagy poroszbarát politikusról, Beseler Györgyről van szó, ki ekkor hivatott meg egyetemi tanszékre Berlinbe.

Felix Zichy mit Emilie und Melanie.[1] — Kecske[méthy], den ich durch Goergen zu mir bitten liess, kam nicht!

9ten [*Februar*]. Es besucht mich báró Vay Alajos. Superber Kerl! Ein Bad genommen. Geyza lässt sich visitiren wegen Anker!? Madame habe ich verfehlt! Kecskeméthy bei mir. Er hat das [így!] Furcht! Ein Schwätzer.

10ten [*Februar*]. Zwicken die Nacht. — Visiten: Barkóczy, Hadik, Zsivora.[2] »Zsedényit[a] nem zárják bé, mert Steinbach[3] igen korteskedik mellette« — [olvashatatlan név], Theich [?], Ödön. Madame wird weich. »Faust Gretchen!« Abend Ödön. Wegen Lina! »In Zinkendorf alles recht gut gemacht.«

11ten [*Februar*]. Kiss zurück. »Én nem azért vettem magamhoz, hogy lustálkodjon etc. etc.«

12ten [*Februar*]. Geyza entdeckt, dass es gar nicht wahr, aber [olvashatatlan szó] ein Schuft [?] ist.

Crescence und Ödön. Dieser den Ball bei Lony Schwarzenberg[4] de la meilleur grace mir geopfert!

13ten [*Februar*]. Geyza decidirt gesprochen: »Du wirst ein besserer Mensch werden, oder zu Grund gehen.« — Aladár Andrássy mich besucht — auch mit Halsfatalität! Abend Kecske[méthy]. Si fecisti, nega![5]

14ten [*Februar*]. Béla und Rezső bei mir. Ich erzählte alles über Geysa!

Rustan abgegangen!

15ten [*Februar*]. [A napi dátum kiírva, de semmi sincs bejegyezve.]

16ten [*Februar*]. Nákó, er und sie.

[a] E Zsedényire vonatkozó mondatot Zsivora mondá Sz.-nek s Sz. a naplóban később szúrta be oldalvást.

[1] Gróf Zichy Felix neje, szül. gróf Reichenbach Emilia; lányuk: Melanie.

[2] Gróf Barkóczy János, gróf Hadik Gusztáv és Zsivora György, a hírneves jogász.

[3] Hidegkúti Steinbach Ferencz, a bécsi legfőbb törvényszék tanácsbírája.

[4] Herczeg Schwarzenberg János Adolfné, szül. Liechtenstein Eleonóra herczegnő.

[5] Ez a Kecskeméthy föntebb említett röpiratára vonatkozik.

17ten [*Februar*]. Béla des Abends nach Pest. — Emil Desewffy und Samu Jósika essen bei mir. Madame scheint mich abschütteln zu wollen! Ist es »Kampf«, oder Vergessen. — Adalbert Z[ichy] bei mir.

18ten [*Februar*]. M. und Mme Goergen essen bei der Mama. Madame schreibt mir ein Zettel, aus dem ich entnehme, dass sie Malakot [1] von russischer Seite! Sie war bei mir. Charmante! Ödön, Geyza, Kiss bei mir des Abends.

19ten [*Februar*]. B. Vay Miklós. Es isst bei mir Kecskeméthy und Falk. Es sind [?] Ungarn in die Haut [a] fallen [b] von Széchenyi an Kossuth. — Goldberg »grantig«.

20ten [*Februar*]. Ich heisse Kiss: szamár. — Bei mir Farkas Farmer! Schlick! [2] *Madame* [c] — [rövidítéssel írott, olvashatatlan szó].[d]

21ten [*Februar*]. Madame Farkas bei mir.

22ten [*Februar*]. Crescence, Sophie und 3 Söhne bei mir Fastendiner. Ich lese von Diatribe [3] — gefällt mir gar nicht. Madame G[örgen] disappointirt mich. — Louis Apponyi.

23ten [*Februar*]. Punch auf den Abend!

24ten [*Februar*]. Es isst Török [4] bei mir. Helene und Oszvald [5] besuchen mich. Früher Gyula. — Noch früher B. Balassa Antal. Ich schrieb an Madame Nákó — Bertha! [6]

[a] Haus-nak is olvasható, csak Haare-nak nem. [b] Halten-nak is olvasható; de az egész mondatnak sem így, sem úgy nincs értelme, sajnos. [c] Széchenyi húzta alá. [d] A szó olvasható brant, vagy beant, vagy bran C-nak is.

[1] Malakow toronybástya Sebastopolnál, melynek bevételéért 1855-ben Pélissier marsall a malakowi herczeg czímét kapta Napoleontól. Sz-nél a *t* a szó végén tollhiba.

[2] Gróf Schlick Ferencz lovassági tábornok, 48 ismert alakja.

[3] Sz. legutolsó műve: Disharmonie und Blindheit. Eine Diatribe. Jelen kötet végén.

[4] Török János, a neves publicista.

[5] Pallavicini Oszwald őrgróf és neje gróf Zichy Ilona, Sz. legfiatalabb mostohagyermeke.

[6] Gróf Nákó Kálmánné, szül. Gyertyánffy Berta.

25ten [*Februar*]. Den Abend George Fest[etich].

26ten [*Februar*]. Prónay Albert!? Lich[tenstein]![1] Es essen Crescence, Sophie... Louis Apponyi und Vay Miklós der Bildhauer hier.

27ten [*Februar*]. Nákó in der Früh. — Monsieur et madame[2] nach Mittag. Er geht weil ich Miene mache, etwas vorzulesen. Sie wird von Exc. Rueskäfer[3] abgeholt. — Mit Kiss gearbeitet.

28ten [*Februar*]. Im ganzen wohl, seitdem ich Bier trinke und gar keinen Wein! [Olvashatatlan név] mit Frau [?] Es isst Schlick [?], Crescence und Sophie hier. — Schlick sprach: ein Arcanum erfinden anstatt Dampf. — Möchte Marschall werden! wie Babarczy auf dem Abend sagt.

29ten [*Februar*]. Pálffy Pál! Enchantirt mich. Edmund Zichy sagt mir Tinti[4] und Benedek[5] an. Spiele Schach mit Kiss.

1ten März. Hajnik mit 11,000 Gulden. Heinrich Ferstel meldet sich zum Kirchenbau.[6]

Donin[7] sagt ab. — Die von Edmund Zichy angesagten Tinti etc. kommen nicht. — Es essen Crescence, Sophie, Geyza, Rudolf, Ödön hier. Superbe Orangen!

[A napló itt megszakad.]

[1] Már a 405. lapon említett hg. Liechtenstein Frigyes, Erdély kormányzója.
[2] T. i. Görgen és Görgenné.
[3] Osztályfőnök a pénzügyminisztériumban.
[4] Báró Tinti Károly, magyar indigéna, osztrák politikus; ekkor (1859.) a bécsi mezőgazdasági egylet alelnöke.
[5] Benedek Lajos, a hadvezér, ekkor már kiszemelve Magyarország kormányzójának.
[6] T. i. a czenki templom építésére.
[7] Donin Lajos világi osztrák pap, akkor híres egyházi író.

III.

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN NAPLÓJA

1860 MÁRCZIUS—ÁPRILIS

Eredetije a bécsi udv. és állami levéltárban, Széchenyi-Akten, Konv. VI.

März 1860.

3ten. Da man mir heute bei der Recherche domicilière mein Tagbuch genommen, so fange ich ein andres an! Von $^1/_8$ bis 12 erősen kibolháztak. Felsenthal[1] kommt endlich. — Er versichert mir — mich bald und oft zu besuchen!?

Sie fanden gar nichts, was mich kompromittiren könnte, weil ich nichts habe. — Sie haben mitgenommen: Die Presse,[2] . . . Konfusion,[3] mein Tagbuch, Brief an Béla, Mémoire von Gr. Bánffy,[4] was ich reklamiren werde. — Zugleich Hollán, Kecske[méthy] und Falk.[5] — Crescence auf den Abend.

4ten. Ärgere mich über den dicken Saumagen.[6] Er verbrennt aus Angst »viele Familienschriften!«

Es besucht mich kein Mensch ausser Széchenyi Gyula.

Schreibe an Bon Thierry.[7] — Es überbringt's Zichy Rezső.

Es isst bei mir Tassillo und George Festetich, etc. Tassillo wird nach dem Essen unwohl! — Crescence geht noch zu Mme Goergen.

5ten. Kann nicht schlafen. Bringe die Nacht im Sorgenstuhl zu. — Alfons Pallavicini und Széchenyi Kálmán besuchen mich. — In Döbling sagt man . . . wir hätten Bankozettel fabriciert! — Das Ganze

[1] Köppl von Felsenthal kormánytanácsos a rendőrministeriumban volt a vezetője a márczius 3-diki házkutatásnak Széchenyinél s az intézettulajdonosnál, dr. Görgennél.

[2] Ez Sz.-nek »Die Presse in Oesterreich« czímű kézirati czikke a bécsi »Presse« s a magyarfaló osztrák lapok ellen.

[3] Ez alatt Sz. a jelen kötet végén lenyomott »Disharmonie und Blindheit« stb. czímű opusát érti.

[4] Gróf Bánffy Dénes kézirati műve e czímmel: Résumé des causes et des résultats de la révolution en Hongrie par le Cte Dénis Bánffy écrit dans les années 1852—53.

[5] T. i. hogy ezeknél is egyidejűleg házkutatás volt.

[6] Ez az épen nem hízelgő kifejezés a kövér Görgenre vonatkozik.

[7] A rendőrminiszter. Sz. levele hozzá márcz. 4. e kötetben lenyomva.

soll vom Erzherzog Albrecht ausgehen.[1] Weber[2] soll »springen!« — Kecskeméthy soll suspendirt sein. — Madame will zu meiner Frau.

6ten. Bier scheint mir gut zu tun. Schlafe sitzend [??] im Sorgenstuhl. — Thierry gab mir noch keine Antwort. — Latzy Wenckheim, Inkey.[3] Béla soll bereits Pecsovics sein. Es überläuft mich alles! — Széchenyi Kálmán, Bethlen Imre, M. und Mme Goergen sind zusammen bei mir. — Crescence und Ödön. — Wir heizen den Kamin, der wieder raucht. — Baron Babarczy![4]

7ten. Mir scheint das Bier gut zu tun! — Geyza und Kiss[5] kopiren den Brief an Thierry! Madame[6] erscheint wie ich im Anziehen war, lauft weg. — Jósika[7] und Waldstein. Jósika erzählt von Atzél Tony! — Karoline und Dénes.[8] — B. Babarczy, der hier isst. Er soll Agent provocateur sein. »Um so besser, wann er nur keine Unwahrheiten rapportiert.« — Nachmittag besucht uns Monsieur.[9]

8ten. Madame besucht mich. Gasser[10] um mich zu beendigen. Madame Csekonics —[mit] ihrer Tochter. Edmund Zichy bei mir etw[as] unwohl. — Es isst Crescence, Sophie,[11] Lonovics und Gasser bei mir.

9ten. Schlief angezogen im Sorgenstuhl! — Mein Ende naht. Sie werden aus fausse honte, dass sie eine Dummheit gemacht haben, mich ins Unendliche sekkiren [sic!].[a]

Atzél, Prónay besuchen mich; dieses mutet mir zu, dass ich mich weiter[?] in die Geschäfte von Marie Zichy und Julie Parry [?] mische[12]

[a] Az eznapi bejegyzést — bizonyára a rendőrségnél — irónnal megjelölték.

[1] V. ö. jelen kötet: Függelék 1. sz. és a főherczeg nov. 14 iki átiratát.

[2] A bécsi rendőrigazgató, Weber udv. tanácsos.

[3] Báró Inkey Eduard, akkor huszáralezredes.

[4] Báró Babarczy Imre, akkor alezredes, később tábornok és a csász. testőrség házi parancsnoka.

[5] Gróf Zichy Géza, Sz. kedvencz mostohafia. — Kiss Márton, Sz. írnoka.

[6] Dr. Görgenné.

[7] Báró Jósika Sámuel, a volt erdélyi kanczellár. — Gróf Waldstein János. — Báró Atzél Antal volt udv. tanácsos.

[8] Gróf Sz. Kálmánné szül. gróf Grünne Karoline és Sz. Dénes.

[9] Dr. Görgen.

[10] Szobrász és tanár, ki Sz. mellszobrán dolgozott.

[11] Sz. testvérnénje gróf Zichy Ferdinándné.

[12] Gróf Zichy Lászlóné sz. gróf Széchenyi Mária és Parry József Esquire özvegye szül. gróf Széchenyi Julia testvérek egymással (birtok-) pörben álltak.

»Nein !« — Anton Széesen. — Goergen — sagt er — hat die Kasette[1] verbrannt ! Glaubs nicht. Madame wackelt.

10ten. Kalt und Schneegestöber ! — Geyza und Kiss. — Herr Franz Popper mein Eckhaus in Pest um 40.000 erhandelnd — 2000 davon ge — —[a] ausgezahlt. — Abends Dr. Sigmund ![2] Kiss — pénzszükség etc.

11ten. Kiss — ein wei er Esel. — Pista Esterházy[3] mit seiner Braut und Louise Jeszenák. — Es isst Falk hier, Hopf und Geyza.

12en. Brachte ich die ½ Nacht im Sorgenstuhl zu. — Esse allein. Auf den Abend Crescence und Ödön ! Karoline und Marie mit ihren Männern,[4] eingeladen zum kaiserlichen Tisch !

13ten. Eduard Károlyi, Csáki Tivadar den Morgen. Geysa und Kiss. — Esse allein. — Dr. Sigmund — Abends.

14ten. Madame bei mir. Ödön.[5] Ich lasse ihm nicht servieren ! Andrássy Gyula. — Es isst Jósika und Waldstein bei mir. — Abends Baron Babarczy ! ? !

15ten. Esse allein. — Schach mit Kiss. — Madame schreibt mir spät Abends. Er kommt auch !

16ten. Ich erwartete Felsenthal, der mir annoncirt wurde, vergebens. — Es isst bei mir Crescence, Sophie, Ödön und Geyza. Fastendiner. — Béla kommt des Abends von Pest. Ein Dünnbrindler ! [?]

17ten. Mein Ende (!?) nahet ! Ein Polizei-Kommissaire überbringt mir 5 Boiten und ein Schreiben von Baron Thierry.[6] — Aus diesem,

[a] Rövidített szó, de olvashatatlan.

[1] Lásd a kasettákról vagy kartonokról a Bevezetésben a házkutatásról mondottakat.

[2] A bécsi egyetem hírneves (magyar származású) bőrgyógyásza.

[3] Gróf Esterházy István ez év júniusában vette el a vértanú báró Jeszenák János és neje gróf Forgách Lujza lányát, Gizellát.

[4] Gr. Sz. Kálmánné szül. gróf Grünne Karoline és gróf Sz. Dénesné szül. gróf Hoyos Mária, Sz. unokaöccsei.

[5] Gróf Széchenyi Ödön, Sz. I. ifjabb fia.

[6] Thierry levelét, márczius 16., Sz.-hez l. e kötetben.

der Allgemeinen Zeitung — Wien 7. März — und aus den Times, 14 March 14, entnehme ich, dass mein Verderben entschlossen ist. »Es ist Zeit, mich diesen Verfolgungen durch einen verzweifelten Entschluss zu entziehen!« — Nachmittag kam Felsenthal... Aus seinen Reden entnehme ich — welches Unglück über Österreich einbrechen wird![a]

18ten. Béla. — Früher Geyza und Kiss. Diese fangen [?] englisch zu lesen [?] an, den 19ten. — Esse allein. Gutherz[1] und Madame. »Sie werden Sie nicht beunruhigen.« Ich sehr düster gestimmt. Crescence den Abend. Sie erzähle dass Ödön 700 fl. verloren hat!

19ten. Wunderbar, ich kann noch schlafen! Goergen war bei Thierry nicht empfangen. — Crescence liess G. Festetich zu sich bitten.[2] Béla bei Loftus.[3] In Frack.

Esse allein. *Ödön: »nincs adósságom.«*[b] — Mit Kiss Schach gespielt.

20ten. Ich lebe nicht mehr. Hab mich gebadet. Es besuchen mich Michel Esterházy, Tony Wenckheim, sie[4] und Kinder. Heinrich Zichy. — Esse allein. Béla, der die Nacht nach Rakitsan fäht. Crescence, Ödön. Dieser verspricht »nie zu spielen.« — Crescence sprach mit George Festetics.

21ten. Entzündenes Aug. Das Leben wird mir lästig. — Marie und Tony! Ich esse allein. Dr. Sigmund besucht mich. Mit Kiss Schach. Madame ist heiser und bleibt im Bett.

22ten. Mein Ende nahet mit Riesenschritten. Sie werden mich ins Unendliche quälen. *Ich muss mich dem entziehen*!![b] Ed. Zichy. Nákó.[5] Dieser wurde zu Lanzkoronsky berufen um Rede zu stehen!

[a] Ezt az egész márczius 17-diki bejegyzést is irónnal különösen megjelzék a rendőrségnél. [b] Sz. által aláhúzva.

[1] Dr. Gutherz, bécsi ügyvéd, Sz. nagy tisztelője és látogatója, dr. Görgenné mostohaatyja.

[2] Gróf Festetich György, a kit már egyszer kért Sz., hogy ha a szükség úgy hozná, legyen javai gondnoka (ha t. i. a rendorség miatt pörbe kerülne).

[3] Lord Augustus Loftus, a bécsi angol nagykövet.

[4] Gróf Wenckheim Antalné szül. gróf Zichy Mária, Sz. mostohaleánya.

[5] Gróf Nákó Kálmán bécsi szalonjában tiszteletlenül beszéltek volna az uralkodóról és ezért kérette őt mint cs. k. kamarást magához gróf Lanckoronski, a főkamarásmester.

Lopresti.[1] Es isst Crescence, Sophie, Ödön und Geysa bei mir. Madame unsichtbar.[a]

23ten. Waren meine Aug[en] wieder [zu] brauchen. — Geysa. — Esse allein. Madame noch immer invisible. — Kiss Schach.

24ten. Geyza. Ich esse allein. Kiss. — Falk und junger Lonovics. Baron Babarczy. — Jósika sehr übel.

25ten. Unabwendbar — verloren! — Mein Ende (?) kann jeden Augenblick eintreten. Stelle Vollmacht für Heinrich [2] auf. Abend Crescence mit Geyza und Ödön! Jósika besser!

26ten. Ich entsetze! Ich kann mein Leben nicht tragen. Ich muss mich vernichten! Esse allein. Vanis [3] bringt Geld. — Geyza. Jósika besser. — Kiss: »Meskóné meghalt.« (?)

27ten. Ich stöhne nach Vernichtung!? Doctor macht mir bange. Esse allein. Geyza! Abend Schach mit Kiss.[b]

28ten. Jósika gestorben! Unersetzlicher Verlust!— Ich esse allein. Bin ganz zerrissen. Schach Kiss!

29ten. Voll Verzweiflung. Kiss den Abend Schach. Ich wollte bei der Nacht mein Leben enden.[c]

30ten. Verzweifelt. Kann nicht leben und auch nicht sterben.

31ten. Bin verloren! Széchenyi Imre des Abends mich besucht.

1ten April. — — — — Kann mich nicht retten!

(A napló itt megszakad.)

[a] A márcz. 21. és 22-iki bejegyzések irónnal megjelölve a rendőrségen. [b] A márcz. 25., 26. és 27-diki bejegyzések irónnal megjelölve a rendőrség (vagy a törvényszék ?) által. [c] Úgy a márcz. 29-diki, mint a következő bejegyzések mind irónnal megjelölve a rendőrség vagy a törvényszék által. Ez utóbbit Sz. lelkiállapota a dr. Görgen ellen Sz. gondozása körüli hanyagság miatti vizsgálati eljárásnál is érdekelte.

[1] Báró Lopresti Lajos.

[2] Gróf Zichy Henrik, Sz.-né mostohafia.

[3] A Sz.-nemzetség pénztárnoka.

IV.

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN DÖBLINGI LEVELEIBŐL

1849—1860.

A levelek eredetije, illetőleg fogalmazatai a bécsi udv. és állami levéltárban (a levelek élén jelzett osztályban).

1.

1849 márczius 21. — Döbling.

Széchenyi István lázbeteg önvallomással mint a »föld legszerencsétlenebb teremtménye« visszapillant élete folyására, melyben érzéki vágyak és önzés voltak rúgói tetteinek és álhazafiságának. Vádolja magát az ördög által diktált könyveivel fölidézett forrongásért, ama gazságért, hogy Eszterházy herczeget a ministerség elvállalására, Kossuthot pedig a bankjegyek gyártására bírta, a mi minden későbbi baj oka. A kifolyt vér égre kiált s ezért kell nekie elkárhoznia s angyaltiszta feleségét magával a kárhozatba rántania, mely ellen nincs menekvés, a mint ezt ő az előtte megnyilt égből s az Orion csillagzatból világosan kiolvasta.

(Széchenyi sajátkezű följegyzése »Széchenyi-Akten«, Konvol. VII.)

21sten März 849 Döbling.

Ich Stephan Széchenyi bin der unglückseligste Mensch oder eigentlich das elendste »Geschöpf« das je atmete; denn ich fühle oder vielmehr ich weiss es, dass solange ich das Bewusstsein habe, mein Bewusstsein mich mit allen Martern der Hölle quälen oder eigentlich mich in die Hölle stürzen wird und Bewusstsein ist unzerstörbar, ewig! Ich zittere und bebe während ich diese Zeilen schreibe. Gott und seine Engeln verliessen mich nicht, *ich*[a] verliess sie. Meinen Geist tödtete ich durch — — — alle Laster der Sinne. Mein Herz fühlte endlich mit nichts und Niemandem Mitleid. Karoline [1] tödtete ich in einem langsamen Feuer durch 7 Jahre. Viele nannten mich, ja, schrieen ganz laut in meine Ohren: »Was tust Du Elender? Du bringst sie um.« Ich sah sie absterben, liess es aber mit grösster Gleichgiltigkeit geschehen Wie sie im 9. 1820 starb, ergriff mich die Verzweiflung. Anstatt Reue und Busse warf ich mich in alle Laster. Wein, Sinnesfreuden etc. erdrückten jeden grösseren Ausbruch. Ich war aber mir und anderen Last, bis ich im Jahr 1823 auf meine unglückselige Frau lüstern ward.

[a] Széchenyi aláhúzása.

[1] Sógornője lady Caroline Meade, bátyjának, Pálnak korán elhalt első neje.

Ich liebte sie nicht: denn ich liebte mich nur selber und hatte nichts als Verführung im Sinne. — Sie widerstand körperlich; ihre Seele war aber bald mein; denn sie liebte mich mehr als Alles andere in der Welt. — Zum Unglück ward ihr Mann gerade im Jahr 1825 Kammerpräsident in Ofen als auch ein Landtag nach Verlauf von 14 Jahren in Pressburg wieder gehalten wurde. — Um meine Frau nun vollends zu gewinnen, stellte ich mich auf das Feld des Patriotismus. Sprach 24 ungarische Worte schlecht und dumm, aber als Opponent in der Magnatentafel und offerirte 60.000 fl. C. M. ich wusste eigentlich nicht klar auf was, was sich aber in eine magyarisch-philologische Akademie auswuchs und die Pandora-Büchse der jetzigen National-Zerwürfnisse bildete. Und ich war in 8 Tagen der *grösste Mann*[a] den die Magyaren je hatten!! Alles huldigte mir, meine Frau betete mich an, bis ich mich selber für einen Gesandten Gottes hielt.

Von jetzt an entwickelte ich die grösste Aktivität und schrieb nebst anderen patriotischen Entreprisen, die ich unternahm, 16 Bücher, die der Teufel dictierte und die den Rest des Magyarenstammes, der bereits aufhörte zu sein oder sich einer ruhigen Industrie hingab, völlig berauschte! Mein Beispiel folgte mehr oder weniger ein Jeder, was sehr leicht war, denn man musste nur magyarisch tun und reden und opponieren und der angebetete Patriot war fertig.

Viele sahen klar in die Zukunft, was hieraus werden würde; ihre Stimme war nicht gehört; Patriotismus war zur Mode, welche die reichsten bloss aus Langweile, Jux und Eitelkeit mitmachten, überzeugt dass man im schlimmsten Fall von Wien aus dreinschlagen würde, wanns zu weit ging.

Es stellte sich aber anders. Der magyarische Ferment zerstörte nicht nur das alte Oesterreich, sondern brachte auch in der Lombardie und in den slavischen Gränzländern die grösste Aufregung hervor.

Ich bebte im Inneren vor Todesqual besonders seit den Märztagen 1848, weil ich nicht leugnen konnte, dass ich bereits vor 23 bis 24 Jahren zu dieser Katastrophe das meiste beitrug; fand aber noch Kraft, mein lebendig gewordenes Gewissen zu beschwichtigen, um wie ich es jetzt sehe, vor meiner Paralysirung noch zwei recht teuflische Dinge durchführen zu helfen. 1° dass ich die Ministerstelle annahm und Fürst Esterházy hiedurch bewog, das selbe zu tun; wodurch das Ganze einen Kredit bekam und die einzige Ursache ist, dass so viele, nicht

[a] Széchenyi aláhúzása.

wissend wo ihr Heil zu suchen sei, sich auf das erbärmlichste verblenden liessen. 2° Dass *ich*[a] Kossuth zur Fabrikation von Banknoten bewog und die schnelle Ausführung dieses Vorhabens möglich machte; wodurch überhaupt der Krieg oder eigentlich die Rebellion und insbesondere der solang anhaltende und so schreckliche Kampf möglich ward.

Wie ich zu Ehren der Hölle diese beiden Stückeln vollbrachte, fielen mir am 30. August 1848 — Sterbetag der unglückseligen Karoline — die Schuppen von den Augen und ich sah klar, dass ich alles Göttliche in mir seit langer Zeit, schon vor dem Jahr 1811 erdrückt und im vollen Sinn des Wortes als Scheusal, ärger als das grausamste Tier, gelebt und gehandelt habe; dass ich von der Natur und Glück hochbegabt, anstatt der Benefactor meines Stammes zu werden, dessen Mörder geworden bin; dass ich meine Frau bereits als Fluchbeladener zum Altar führte und mit ihr 3 Kinder erzeugte und somit den Engel, den ich nachdem sie mich zu lieben anfing, bereits im Jahre 1825 über Alles liebte und sie jetzt bis zur Raserei liebe und die dereinst bestimmt war in Gottes Nähe zu glänzen und ewig selig zu sein, mit mir in das zeitliche, vielleicht in das ewige Verderben herabzog; dass ich eine Menge ehrliche Leute verführte, die teils aus Buberei teils aus edlem aber unverdautem Patriotismus sich der Revolution an zu schliessen[b] und sogar sich à la tête derselben setzen[c] und dass nun ein Meer von Elend bereits entstand, Blut, Verzweiflung, Verwüstung allenthalben an des Tages Ordnung ist, und ich mich unmöglich länger täuschen kann, dass den Tod von Latour, Lamberg, Eugen Zichy etc. etc. etc. en dernière analyse die durch mich geöffnete Pandora-Büchse verursachte und dass von dem schaurlichen Drama noch nicht der 1000. Teil ausgespielt ist, indem durch mein verruchtes Leben und vielleicht durch die Sünde Anderer das Princip der Verderbnis Fuss auf der Erde gefasst und alle Begriffe von Humanität teils bereits verwirrt hat, teils noch verwirren wird.

Und nun frage ich mich: ist denn noch Rettung für mich möglich? Worauf mein von aller Hoffnung leeres Gemüt in unbeschreiblicher Höllenmarter und Angst antwortet: Nein, es ist keine Rettung mehr möglich!

»Du hast, so spricht mein Gewissen, von Millionen Deiner Nebenmenschen das zeitliche und ewige Glück geraubt; denn sie sind durch

[a] Kétszer is aláhúzva Sz. által. [b] Igy, angeschlossen helyett. [c] Gesetzt haben helyett.

Deine Lehren, Dein Beispiel und Deine Lasterschule von guten Menschen zu schlechten, ja zu bösen Dämonen geworden, wornach Du natürlich oder vielmehr nach den Gesetzen der ewigen Retaliation [sic !] in alle Ewigkeit alles das leiden wirst müssen, was Du ihnen leiden machtest und was Du ihnen an ewig steigender Seligkeit raubtest.«

Rufe ich zu Gott : O Herr, erbarme Dich meiner, so antwortet mein in Verzweiflung versunkenes Gemüt darauf : »Jeder Mensch trägt sein Urteil im eigenen Busen« — und da ich mit Niemandem Erbarmen fühlte, ja gegen Jedermann grausam war, so wird mein Bewusstsein mich auf das erbärmlichste ewig martern.

In meiner schaurlichen Angst, die durch Worte nicht beschrieben werden kann, suche ich überall einen Lichtpunkt, ob nicht eine Expiation möglich sein würde ; ich sehe aber nirgends ein Licht, sondern die dunkelste Nacht umgibt mich von allen Seiten.

Ich möchte meine Sünden durch Wohltaten abwaschen ; ich kann aber nicht ; denn diess wäre eine Seligkeit, die für mich verschlossen ist.

Die Sehnsucht, meine Frau, meine Kinder zu umarmen, bricht mein Herz ; ich möchte vor Verzweiflung vergehen ; eine unüberwindliche Macht hält mich jedoch fester und stärker zurück, als alle Ketten und Mauer der Erde, dass ich an dieser Seligkeit keinen Teil nehmen dürfe. Hätte ich meine Frau nicht ebenso wie alle anderen Menschen, auch seit der Zeit als ich sie ganz theatralisch zum Altar führte, betrogen, hätte ich nicht mit den infamsten Dirnen mich herumgeschlagen, während sie in Venedig, Ischl, Gräfenberg etc. war, so hätte ich Hoffnung, dass mir Gott, oder eigentlich ich selber mir vergeben könnte ; ja, ich glaube, soviel Unheil wäre nicht geschehen, als geschehen ist und noch gewiss geschehen wird, wenn ich diese Infamie nicht begehe. Es war aber zu viel. Das Maass der Iniquitäten musste übergehen.

Man sagt mir : von meinen so grossen Lastern wisse Niemand, ja, ich sei geliebt und geehrt. Worauf ich leider antworten muss : in die Falten der Nieren und des Gewissens dringt kein Mensch, als der Sünder selbst und sehr oft verdammt die Welt dort, wo Gott vergibt und verkehrt : verdammt die in jeden Menschen gegossene göttliche Ueberzeugung dort, wo die Welt vergibt, ja dem betreffenden sogar Lob spendet.

Man sagt mir : ernstliche Reue werde von Gott beachtet ; es sei nie zu spät das Geschehene gutzumachen, Gottes Allmacht sei unbegränzt. — Mein vor Angst bebendes Herz bereut tief, was geschehen

ist; ich würde alle Martern durch Milliarden von Jahren mit Ergebung, ja Freude tragen; jetzt fühle ich für die ganze Kreation liebend, mein Herz ist lebendig geworden; eine innere Stimme sagt mir aber, die ich nicht zum Schweigen bringen kann: »die tiefste Reue kann die Todten nicht erwecken und den Jammer und das Elend gutmachen, das ich über Ungarn und die österreichische Monarchie gebracht habe; dass Expiation, selbst wenn es die grösste Marter während Milliarden von Jahren wäre, dort nicht statthaben kann, wo man ewiges immer wachsendes Glück und Seligkeit geraubt hat; und dass mein Herz mir jetzt nur desshalb aufging und lebendig wurde, um mir die Marter fühlen zu lassen, welches Glück es ist, andere zu beglücken.

Ich höre sagen, dass ein Mensch dem andern seine Seligkeit nicht rauben kann. Ich glaube aber, dass diess möglich ist; denn ebenso wie durch Lehre, Beispiel etc. jemand zu einem guten, folglich selig werdenden Menschen herangebildet werden kann, ebenso macht die Schule des Lasters, das schlechte Beispiel, wie überhaupt schlechte Gesellschaft böse Menschen, die nicht selig werden können.

Und wenn man mich nun fragt, was das Meer der Sünde ist, in das ich geschwommen bin, so antworte ich: Verführung von zahllosen Weibspersonen; die grösste Hartherzigkeit gegen Arme, ja das Schlagen und Wegpeitschenlassen derselben; Ursache von Verzweiflung von vielen Menschen, wie Wachtmeister Erhard, Kammerdirektor von Schapanek, Lieutenant Csepregi, Kammerdiener Felix etc.;[1] Prügeln lassen, ohne Untersuchung, von vielen jungen Leuten; Ursache des Todes von der Gräfin Gabrielle Saurau[2] etc.; Vorenthalten von schuldiger Bezahlung wie z. B. dem Sattler Kelly mit 40 L. St. — — und über Alles dies die grösste Hypokrisie und Scheinheiligkeit.

Gibt es hier Stoff zur Tragödie?? Nein, nicht einmal das! Aber es erregt Eckel, Verachtung und verdient nichts als Vergessenheit! So ein Mistgeburt oder vielmehr ein solcher Mist, zu welchem ich mich machte, ist's am besten zu vergessen. Zu bedauern sind nur — und ich fühle alle Engeln im Himmel trauern — meine irregeführten Landsleut, die ein besseres Los verdient und mit einer guten Leitung auch gewiss erreicht hätten, und insbesondere meine unglückliche Frau, die überglücklich sein könnte, wenn sie anstatt mich einen tollen Hund

[1] E fantazmagóriák alapja egy-egy oly eset lehet, hol Sz. heves vagy túlszigorú volt s mely benne kellemetlen emléket hagyott hátra.

[2] Egy pillanatra összezavarja ezt az imádottját boldogtalan sógornőjével, a Gabriellával egyidős Karolinnal.

oder eine Klapperschlange im Leben begegnet hätte und anstatt mich zu heiraten von denselben gebissen worden wäre. — Was soll mit ihr geschehen? Ich kann sie nie mehr sehen! O wenn ich, oder sie, einer von uns beiden gestorben wäre, oder ehebaldigst sterben könnte! Was geschieht dann aber mit den Kindern? Ich verzweifle und wundere mich über mich selber, dass ich diese Zeilen niederschreiben kann. Es ist Glück nach Tisch [így!], wo die Speisen mich momentan berauschen und ich für einen Augenblick meine entsetzliche Lage aus dem Kopf schlage! Wie ich aber empfinde, wie grässlich, wann dieser Augenblick vorüber ist, das weiss ich armer, unglückseliger Schuft am besten.

Man sagt mir: nie wusste ein Mensch noch in diesem Leben, ob er nach seinem Tode verdammt sein würde oder nicht, ich könne demnach auch nicht klar sehen! Ich antworte aber: mir ist der Himmel aufgegangen und ich las im Sternbild des Orions deutlich, ebenso wie im Spiegel meines Gewissens, dass ich hienieden nackt in meinem eigenen Dreck in der grössten Verzweiflung verfaulen und zu Grunde gehen würde, um in der anderen Welt zu ewigen Leiden zu erwachen, die ich nicht in der Dimension der kleinen Erde, aber nach der der Sterne, des Univers im stets wachsenden Maass leiden werde, wo das Abbeissen meiner Zunge die grösste Lust sein wird.

O Gott, warum bin ich elender Wurm geboren und aus dem Nichts hervorgehoben worden?

2.

1849 augusztus 28. Döbling.

Széchenyi levele nejéhez. Kínzó vágyakozását esetleli neje és gyermekei után, de a kikkel nem szabad egyesülnie, mert ő az ördög eszköze, a kígyó, a ki már 20 éves kora óta el van kárhozva.

(Sajátkezű eredeti »Széchenyi-Akten«, Konv. VIII.)

An meine Frau etc.

Unglückselige, ich habe Dich und die ganze Welt betrogen, aber am meisten mich selber — denn ich bin bereits in der Hölle. Es sind keine fixen Ideen, aber das vollkommen erwachte Gewissen, was mich mit eiserner Hand festhält. Ich habe eine Sehnsuht nach Dir, wie der Teufel nach Gottes Angesicht. Das Paradies sehe ich offen; ich sehe Dein edles Gesicht vor mir und ich darf mich Dir nicht nähern, oder

Dich in meiner Nähe kommen lassen. O es ist mehr als 1000-facher Tod. Vernichtung ist das einzige wornach ich mich sehne —, die unmöglich ist — ich erbebe vor dem Gedanken der Ewigkeit, deren Pforten sich mir aufgetan haben. Ich bin seit meinem 20ten Jahr bereits zu einer Schlange, zum Werkzeug des Teufels geworden. — Rette Dich und die Kinder. Ihr müsst mich vergessen. Dich, reine edle Seele kann *mein* Schicksal nicht treffen.

O ich bin elender als ein Stein.

28. August 1849. Döbling.

Széchenyi m. p.

3.

1849 augusztus 28. — Döbling.

Széchenyi levele bátyjához Pálhoz.[1] Töredék. Nejét és gyermekét oltalmába ajánlja s panaszkodik, hogy bűnei őt hazája és szerettei gyilkosává tették.

(Sajátkezű eredeti »Széchenyi-Akten«, Konv. VIII.)

— — — — — — — — — —[a]

Nehme Dich um meine Frau und Kinder an. Ich werde Euch nie wiedersehen, weder hier noch jenseits; denn ich bin der Hölle verfallen und Ihr geht zu Gott. O entsetzlich.

St. Széchenyi m. p.

28. August. 1849.

[*Utóirat*!] Uebermorgen ist der Sterbetag von der unglücklichen Karoline,[2] die ich gemordet habe!

Später mordete ich durch meine Schriften, meine politische Agitation und überhaupt mein über alle Maassen lasterhaftes Leben unser armes Vaterland und jetzt morde ich meine unglückselige Frau — die arme Madárka — und meine unglückseligen Kinder. Ich kann mir nicht mehr helfen. Alles ist zu spät. Ungarn hat als Ungarn aufgehört zu sein und die Todten werden nicht mehr lebendig.

[a] A levél eleje — valószínűleg egy egész kis levélpapir-ív — hiányzik; az itt adott szöveg hát valószínűen a második levél-íven, tehát az 5-dik oldalon kezdődik.

[1] A levél nincs ugyan czímezve, de csak Sz. Pálhoz irathatott.

[2] A czímzett első neje lady Meade Karoline 1820 augusztus 30-án halt el tüdővészben.

4.

1850 április 21. — Döbling.

Széchenyi dr. Görgenhez. Kétségbeesetten ecseteli lelki szenvedéseit elkövetett bűnei és elkárhozása miatt, mint a ki hazájának, nemzetének, sok-sok ezreknek gyilkosa s lelki üdvük eljátszója s a magyar forradalom tulajdonképeni alapvetője volt. Valami rettenetes titkos hatalom nem engedi őt szeretteihez, ő az Antichristus, az apocalypsis nagy fenevadja, ő az, a kin a borzasztó jóslat beteljesedik.

(Sajátkezű eredeti »Széchenyi-Akten«, Konv. VIII.)

21. April 1850. Döbling.

An Dr. Görgen.[1]

Ob ich ein Narr bin, der an einer fixen Idée laborirt, oder ob mich die Nemesis ereilt hat, darüber kann kein anderer Mensch entscheiden als ich allein, nämlich mein Gewissen. Und das sagt mir laut, dass ich die Hölle verdiene. Vor mir ist der Himmel offen und ich bin von einer unsichtbaren geistigen Macht unüberwindlich zurückgehalten, mich in den Himmel zu begeben.

Es ist kein Laster, in welches ich nicht auf das allertiefste versunken bin. 1000-mal hat sich die Gelegenheit dargeboten, dass ich mich zum besseren wende; ich habe die Stimme Gottes nicht gehört. Es ist für mich alles unwiederbringlich verloren.

Ich bin Ursache, dass Ungarn unterging, dass die so edle, gar nicht gekannte, von vielen so gering geachtete, ja sogar von nicht wenigen verachtete magyarische Nation grade in dem Moment sich selbst den Todesstoss gab, als sie aufblühen und die Welt verherrlichen sollte und dieses gewiss auch getan hätte! Das Herz von Millionen Menschen ist gebrochen; viele Tausende starben in Verzweiflung, viele Tausende verzweifeln in Ketten; und eine unendliche Zahl von edlen Menschen sank in verbrecherische Tat und hat vielleicht sogar sein Seelenheil eingebüsst.

Und nun, wer hat die Fundation der ungarischen Empörung gelegt? Kein Mensch als ich! Ja, ich habe die progressive, aber sich stets entwickelnde Reformation von Ungarn zu einer Berserkerwut angetrieben und alle Begriffe so verwirrt und verdunkelt, dass am Ende eine kleine Fraction, deren unsichtbares Haupt ich war, hinreichte, um

[1] E czímzés és az előző keltezés közti térre a következő sorokat írta utólag Széchenyi: Ich bitte diesen Brief nach unserem Familienarchiv zu senden, als Gegenstück zu meinen verfluchten Büchern, die da aufbewahrt sind!

auch die besonnensten und überhaupt die grösseren Massen in ein Labyrinth zu verstricken und in Abgrund zu ziehen. Mir war nichts heilig! Meiner Eitelkeit und einem augenblicklichen Genuss opferte ich Alles! Meine Eltern, meine Angehörigen. — und alle jene, die mich umgaben; nicht nur jene, die sich nur streng be — —[a], sondern auch alle die, die mich liebten, die mich anbeteten.

Ich soll einen Entschluss fassen! Und ich, Unglückseliger, kann nicht! Ich habe eine unwiderstehliche Sehnsucht in den Zirkel meiner Familie zurück zu kehren; aber die Macht meines Bewusstseins, diese fürchterliche Macht, die meine Verbrechen mir Tag und Nacht vor dem inneren Auge vorhält, lässt mich nicht mehr ruhig und glücklich werden! Und meiner Familie wiedergegeben, wäre für mich mehr als ein Glück, es wäre mir Seeligkeit, die der tugendhafteste Mensch auf dieser Erde noch nicht empfunden hat. O es ist entsetzlich! Meine Frau sagte mir vorgestern, dass sie nichts am Leben erhalte, als die Hoffnung, mit mir wieder vereint zu werden. — reisst dieser *Faden*,[b] so desperirt sie! Und ich kann diesen *Faden*[b] nicht mehr anknüpfen; nein, ich würde ihn 1000 mal entzwei hauen, bestünde derselbe noch!

Tag und Nacht Verzweiflung, das ist meine einzige Habe!

Ich bin der Segestus! Ich bin der Antichrist, ich bin das grosse Vieh der Apocalyps! Ja, die ganze Offenbarung bezieht sich auf meine Person. Denn ich bahnte dem Ariman den Weg auf unseren Planeten! Er hauset noch und wird lange hausen. Und bei mir bestätigt sich die Prophezeiung, dass mich der Teufel bei lebendigem Leib festhalten wird. Ja, so gehet die Prophezeiung für mich weiter und von dem ist kein Entfliehen: »Du wirst in Deinem eigenen Unrat verfaulen und nach langen, langen Jahren in der grössten Verzweiflung krepieren — um sodann ewig in progressivem Masse alle Qualen der Hölle zu erleiden, wo Dein grösster Genuss sein wird, Dir die Zunge abzubeissen.« Diese verfluchte Zunge, die so viel Unglück stiftete.

Széchenyi István m. pr.

[*Utóirat:*]

Der ungarische Stamm, der nobleste auf unserm Erdball, ist durch mich gemordet, gerade in dem Augenblick als derselbe im herrlichsten, aber lärm- und prunklosen Aufblühen begriffen war. *Ich*[b] allein bin Ursache an der Masse des Elends, das die Magyaren traf.

[a] Olvashatatlan szó. [b] Széchenyi aláhúzása.

Die Hölle ist zu seicht, die Ewigkeit zu kurz, die Höllenpein zu gelind, um mich Elenden, dem nichts in der Welt und im Himmel heilig war, zu züchtigen! O verflucht, vermaledeit!

Seit dem ich meine arme Schwägerin Karoline bei langsamem Feuer mordete, eine Grausamkeit, die im Weltall noch nie vorkam und auch ihr Andenken mit Hetzjagden in Ürmény und Zinkendorf feierte, mit dem Jahr 1820 war *ich*[a] nicht mehr *mein*[a] Eigentum sondern das blinde Werkzeug des Teufels!!

Wäre meine Frau nicht nach Ofen gegangen, um ihrem Mann als Kammerpräsident zu folgen, ich hätte gewiss nie die Rolle des Patrioten gespielt, die nur ein Pretext war, um in ihrer Nähe sein zu können.

Und wie lohnte ich sie für ihre Liebe? Mit Betrug. Auch für sie und meine Kinder hatte ich kein Herz! Und bin gewiss das grösste Scheusal der gesammten Natur! Ich, bei dem sich Geburt, Vorbilder, Reichtum, guter Name, hohe Stellung, herrliche Lage, mit einem Wort alles vereinigte, um eine tüchtige Arbeitsbiene in Ungarn und überhaupt in der Welt vorzustellen! Und anstatt dem, war ich ein herzloser, sinnlicher, gewissenloser Verführer, der auch nicht einen Menschen veredelte und wahrhaft glücklich machte. Ich weiss nicht, was ich in meiner Verzweiflung beginnen soll. Zerstreuen, mein Gewissen beschwichtigen, das geht nicht mehr! Es ist ja bloss meiner langen Uebung möglich gewesen, mich auch hier bei der Nacht in Schlaf lullen zu können! O Gott, ich, der ich Dich stets erkannt, Deine Werke bewundert, die Unsterblichkeit der Seele geglaubt, o, wie konnte ich mich so ganz von Dir entfernen?

Sinnlichkeit, das ist die Ursache meines schauderhaften Elends. O wenn ich nur vernichtet werden könnte, ja vernichtet, denn der Tod nützt mir nichts!

Wenn ich nichts anderes getan hätte, als meine unglückliche Frau gleichfalls meiner Sinnlichkeit zu opfern; das wäre schon hinlänglich, um meine Seele ewig verlieren zu machen! — O weh mir! Weh allen, die mit mir verflochten sind!

[a] Széchenyi aláhúzásai.

5.

1850 április 27. — Döbling.

Széchenyi dr. Görgenhez. Összefüggéstelenül panaszkodik pokoli kínjairól, neje, családja utáni vágyódásáról, csodálkozik, hogy oly hitvány embert, mint ő, a világ prófétának tarthatott. Neki az Isten, ha akar, sem bocsáthat meg, de nem is akarhat. Ezért ő végtelenül sokkal boldogtalanabb, mint az intézet többi lakói. Kínjában ő ölni, gyilkolni fog majd akarni: ezért megkötözik, kikergetik az intézetből. Mi lesz aztán nejéből, gyermekeiből? Öngyilkos nem lehet; neje majd magához veszi, feloldja kötelékeit s ő, a skorpió, hálából tán megöli Magyarország e gyöngyét!

(Sajátkezű eredetije »Széchenyi-Akten«, Konv. VIII.)

Az irat élén: An Dr. Görgen und für's Archiv! als achtbare Zierde! Oder vielleicht in's Musaeum anstatt dem Bild. Ist auf jedem Fall wohlfeiler!

27. April 1850. Döbbling [sic].

Ich kann mich aus den Stricken des Teufels nicht befreien! So elend ich hier seit dem 7. September 1848 lebe, so war diese Zeit eine Seligkeit zu der Existenz zu halten, die meiner nun in der nächsten Stunde wartet. Verzweiflung und stets wachsende Marter, Hölle, Finsternis... O Gott es ist gräulich. Ich bin verdammt, meine Frau zur Verzweiflung zu treiben. Sie hat tief gesündiget, weil sie mich anhörte und liebte. Sie muss durch mich, den sie über alles liebt, gestraft werden. O des Entsetzens und ich habe die Kraft dies zu schreiben! O des Jammers! Der Tod der Magyaren ist mein Werk! O wie viel edle Gefühle, welche Entwicklungsfähigkeit, welche Schätze sind auf ewig verloren und zerbrochen worden! Kein Mensch weiss es, nur ich sehe es jetzt klar, welcher Edelstein der Magyar gewesen ist! Bei weitem glühte der grössere Teil für alles Edle und Schöne und war eben im Begriff, das Lob, die Bewunderung der ganzen Welt zu verdienen und auf sich zu ziehen, als ich mit meiner demonischen Agitation inzwischen trat.

Usurpirte Reputation gibt es mehr in der Welt, als man glaubt; aber dass so ein Fleischklumpen wie ich, der durch seine Sinnlichkeit, seine gränzenlose Herzlosigkeit und alle Laster die man sich nur denken kann,[a] als ein espèce Prophet nicht nur in Un-

[a] Tollban maradt a közbevetett mondat állítmánya: hervorragte (vagy efféle ige).

garn und Siebenbürgen, aber auch in vielen Ländern Europas galt, das kann man nur einer allgemeinen Verblendung, einer allgemeinen Blindheit, mit der Gott und der Teufel die Menschen schlug, zuschreiben.

Wer die Bibel itzt mit Aufmerksamkeit lesen wird, wird klar sehen, dass die in derselben liegenden Prophezeiungen bereits in Erfüllung zu gehen anfangen.

Ein Volk erhob sich über andere; das waren die Magyaren — die Juden sind emancipirt. Ungarn wird ihr Reich sein, das neue Paradies mit 4 Flüssen und 3 Bergen und das doppelte Kreuz! Und in der Apocalyps spiel ich, Unglückseliger die Hauptrolle.

Warum ich diess eigentlich schreibe, weiss ich nicht; denn es hat keinen Nutzen. Die Wenigen, die es vielleicht lesen werden, glauben nicht, was ich sage. »Der Arme ist verwirrt« — ist das höchste, was sie semel pro semper sagen werden. Und wann sie es glauben, so nützt es mir auch nichts!

Mir kann nichts helfen. Gott könnte, denn Gott ist allmächtig. Gott *will*[a] aber nicht und Gott kann *nicht wollen*[a], denn wenn man so wüsste, wie ecklich ich bin, o, über alle Begriffe, keine Seele möchte mit mir im Paradiese wohnen! Nein! Die Menschen konnte ich täuschen und habe sie getäuscht, vor Gott bleibt jedoch nichts verborgen. Oh weh mir! Weh mir!

Ich kann durchaus nichts machen, mich mit nichts beschäftigen, keine Minute ruhig sitzen. — Musik, die Sonne, die [b], die Schönheit der Natur, meine Frau, meine Kinder, sind mir ebenso viele Vorwürfe und Gegenstände, die mich daran erinnern, dass ich den Himmel verloren habe. O es ist entsetzlich! Das Bewusstsein, das man verloren, auf ewig verloren ist. O welche Sprache kann dieses Gefühl beschreiben!

Alle die mich umgeben in einem Irrenhaus sind auch elend; aber im Vergleich von mir glückselig, denn sie sind, wenn auch nicht ruhig, doch von der Schönheit des Tages nicht in Verzweiflung gesetzt! Sie können Musik hören. Sie sehen ihre Frau und Angehörigen. — Ausgeworfen bin nur ich — o Gott! Und nun werde ich sagen was mit mir geschieht!

Alles was mich umgibt und Alles was sich um mich interessirt, will mir gut. Alle denken, mir behülflich sein zu wollen. Dr. Goergen

[a] Széchenyi aláhúzásai. [b] Olvashatatlan szó.

durchsieht mich am schärfsten. Er weiss, dass ich *nur durch mich*[a] Sieger werden kann, wenn es nämlich möglich ist. Deshalb quält er mich nicht und lässt mich tun was ich wünsche, zwingt mich zu nichts. Meine Frau, dieser Engel, der es besser[b] verdient hätte, als mich in dieser Welt zu begegnen, gehorcht dem Doctor und meinem Wunsch und meidet mich und ich werde trotzdem »aufbegehren«, ich werde mich »vergreifen«. Ich hab' keinen Platz in der Haut und dann werde ich gebunden etc. etc. Man wird mich für falsch und malitios halten, weil ich mich gegen meine Wohltäter empören werde etc. etc. Das kann lang dauern: ich werde immer tiefer sinken, bis ich von hier weggejagt werde, und dann wohin gehe ich? O Gott, in das Narrenhaus!

Und meine Frau was wird aus ihr? Wenn der schwache Faden, der sie noch aufrecht hält, reisst, und sie bemerken wird, dass ich auch gegen ihr Leben trachte, denn Mord ist nur meine einzige Tendenz; dass sie an einem Scorpion vermählt ist, was wird sie, was aus den Kindern? O Gott, ich kann nicht weiter schreiben! Endlich, nachdem sich die Geduld Aller, die mich umgeben, erschöpft wird haben, denn ich werde alle Geduld und alle Wohltaten mit Undank vergelten, wird man mich liegen lassen. Sterben kann ich nicht, das fühle ich: oder wenigstens nicht leicht. Keine Pistole hab ich nicht; mit einem stumpfen Messer, einer Scheere geht es nicht und aufhängen, sich erdrosseln, wie? mit was? wo?

Endlich — und ich weiss nicht, wie sich das zutragen wird — es wird aber unausbleiblich in Erfüllung kommen, endlich wird mich meine Frau zu sich nehmen, ich werde alles nach den unsäglichen Martern, die ich ertragen werde müssen, ich werde Alles *versprechen*[a], sie wird meine Bande lösen und ich dafür ihr den Tod geben! oder wenigstens nach ihrem Leben trachten! O Gott, die Perle von Ungarn!

[a] Széchenyi aláhúzása. [b] Igy, ehelyett: der ein Besseres stb.

6.

1851 márczius 14. — Döbling.

Széchenyi Tasnerhez. Minden összefüggés nélküli lázas, rhapsodikus modorban visszatekint pályájára, önmagát s Kossuth elleni föllépését okolja Magyarország romlásáért; fejtegeti, hogy mit kellett volna tenni; erkölcsileg is teljesen megromlottnak festi magát, a ki Petőfi Sándor anyját nyomorban hagyta elhalni, noha Petőfi az ő (Széchenyi) fia. Az apocalysis ő róla szól, ő a megátalkodott, de szerencsétlen bűnös, a ki nemzetét megölte s most nejét és gyermekeit fogja megölni.

(Sajátkezű eredetije »Széchenyi-Akten«, Konv. VIII.)

14. März 1851. Döbling. Im Irrenhaus.

An Herrn Anton von Tasner etc.

Der Faden der mich von der Raserei abhält, ist nun auf dem Punkt, zu reissen.

Ich kann meine Lage nicht mehr ertragen. Der Himmel steht vor mir offen, denn mit Liebe empfing mich meine Familie — und ich wäre selig, wenn ich in ihrer Mitte verweilen könnte. Allein ich kann nicht; mein von tausend Vorwürfen belastetes Gewissen lässt mir dieses Glück nicht zu. Ich muss mich, ob ich will, oder nicht, in den Abgrund der Hölle werfen.

Es ist nicht weniger, als dass das böse Princip, az Ármány, sich meiner schon in der frühesten Jugend bemächtigt hat und mich zum Instrument erwählte, das ungarische Blut zum Untergang zu bringen.

Es ist kein Laster in welches ich nicht bis zum Versinken fiel und auch nicht eine Tugend, die ich geübt hätte. Ich lebte bloss den Sinnen, dem Fleisch, dem augenblicklichen Genuss. Im Jahre 1825 – erst 34 Jahre alt — war ich bereits durch Beischlaf — — — mit Wein so sehr entnervt und blasirt, dass ich, um meinen Sinnen einen neuen Reiz zu geben, mich in die Politique warf, um durch den wohlfeilen Patriotismus der Opposition meine arme Frau, die so glücklich verheiratet war, zu verführen. Ich liebte sie ebensowenig, wie meine arme Schwägerin Karoline — — — Ich liebte nicht — — nicht einmal meine Kinder. Um meine Eitelkeit zu befriedigen, hätte ich sie alle gemordet. — 1838 bei der Ueberschwemmung von Pesth, habe ich voll Wuth, dass *ich*[a] nicht genannt und gelobt war, wie Wesse-

[a] Széchenyi aláhúzása.

lényi, meine Frau erst nach Ofen und dann nach Zinkendorf in der Hoffnung geschickt, sie würden samt und sonders umkommen und ich von der Last einer Familie befreit sein.

In Zinkendorf war ich 3 Monate auf den Tod krank. 1000 Träume ermahnten mich, ein neuer Mensch zu werden, *Gutes zu tun,*[a] die Bibel zu lesen, meiner Frau treu zu bleiben, die mich wie ein Engel pflegte. Es wäre noch Zeit gewesen; denn Gottes Grösse ist ohne Gränzen; ich hätte mich retten können, die guten Geister im Himmel hätten mich und andere inspirirt und Ungarn stünde gross und glücklich da, anstatt dass es jetzt von Trotteln regiert wird! O des Jammers! Das Ungartum wäre in der Blüte und mit Bewunderung spräche man von dessen herrlichen Institutionen.

Ich sah und hörte jedoch auf nichts und kaum war ich einigermassen auf den Beinen, als dass ich der [Ausschweifung] und dem Wein mich nur noch unmässiger hingab. Und mit solcher Kraft bescheerte mich die Natur, dass ich Alles diess ertrug und es kein Mensch merkte.

Meine grösste Blindheit bestand jedoch darin, mich gegen Kossuth aufzuwerfen. Denn eigentlich hiedurch entstanden zwei Parteien im Lande. Hätte ich gegen ihn nicht angekämpft, gegen ihn, der — wie ich erst jetzt sehe — ein unendlich edler Mensch ist — so hätte er in seiner Zeitung anstatt gegen mich etc. Krieg zu führen, endlich selbst eingesehen, dass wir *mit der Regierung gehen müssen* um zu *creiren.*[a] Der Schein für den ich Alles tat, war mir günstig, um selber die Klugsten irre zu führen. Es gelang zum Schein Alles, allein auf wie lange? Es ist bereits, wie das schlechte Opfer, Alles zu Grunde gerichtet. – Kasino, Wettrennen, Kisfaludy;[1] 2 Schiffe Széchenyi[2] zu Grunde gegangen; Brücke unnütz, Akademie etc. etc. Und das von Louis Batthyányi gegründete Zucker-Etablissement blüht, Zentraleisenbahn vollkommen blüht.

O, Gott und jetzt erst sehe ich klar, was Ungarn für ein herrliches Land ist und wie die Ungarn unendlich vernünftig waren. O, es wäre jetzt unsere Blüte-Zeit — und anstatt dem ist der Ungar ein Sklave! — O, es ist unerträglich.

[a] Széchenyi aláhúzása. [b] Széchenyi aláhúzásai; az utóbbi szót pláne háromszorosan húzta alá.

[1] A balatoni gőzhajót és gőzhajózást érti.
[2] Dunai hajók.

Unsere Musik. Literatur. Sprache, Anzug etc. etc. selbst die Kochkunst wären in der Mode. jetzt sehe ich das ganz klar. — Ungarn mit einer Bevölkerung wie Amerika, wäre jetzt in voller Entwicklung. Áll Buda. él magyar még [sic!] — kann man nicht mehr sagen und alle die Seher. die in der letzten Zeit entstanden sind. wie z. B. Petőfy — der mein Sohn ist. dessen Mutter ich. so wie viele Andere krepieren liess — hat mich in den »Felhők« genau porträtirt! [1]

1838 war der Wendepunkt, bis dahin war Gedicht und Musik traurig. aber nicht verzweifelt. wie dann später. Auch Kossuth, Batthyányi etc. etc. waren traitable bis sie endlich általam felbőszítve megfujták a *tárogatót.* [a] Sogar im Tanz erschien der vili-táncz (der Tanz der Villi's); — ja Himmel und Erde und Hölle sind sich näher gerückt — es ist die Offenbarung. es ist die Apocalips — es fehlt nichts — ich bin der Hauptschauspieler dabei — und ich kann *Alles dieses schreiben* — ich der ich nicht weiss. ob ich nicht in einer Stunde geknebelt werde und in meinem Dreck zu Grunde gehe!

Ich. der ich nichts. gar nichts gewusst habe — von Ungarn am wenigsten. werfe mich zu einem Reformator auf — und wie *hinreissend* [a] waren meine Bücher, meine Reden. meine Zeitungsartikeln?! denn sie waren vom bösen Geist zu Verführung dictiert.

O, jetzt liebe ich Alles. jetzt *sehe* [a] ich. dass das Herz allein selig macht — *jetzt* wüsste ich was man 1825 in Ungarn machen hätte sollen und selbst 1838 wäre noch Zeit gewesen.

Magyaren waren nicht viel weniger als 10 Millionen und es hätten sich allmählich alle Vermögenderen magyarisirt — bloss das Volk wäre vielleicht hie und da starr bei seiner Nationalität geblieben. Ja es ist die Offenbarung auch in der Hinsicht in Erfüllung gegangen, dass die Juden emancipirt sind. Ihr Antichrist war da. Ob *ich* [a] oder Kossuth, weiss ich nicht.

Wenn man bedenkt. dass Gehringer und Appel [2] die grössten Herren in Ungarn sind — und als Ungarn wieder Augusz und Anton

[a] Széchenyi aláhúzása.

[1] Ez bizonyára a Felhők LXV. versére (Fejemben éj van, éjek éjjele) vonatkozik, mely a Felhők más verseivel annyira hatott Széchenyire olvasásukkor, hogy még most is agy- vagy kedélybaja e sötét idejében is felmerült emlékezetük.

[2] Báró Geringer Károly, ekkor Magyarország polgári kormányzatának feje. — Báró Appel Keresztely táborszernagy. Haynau bukása után 1850-ben Magyarország hadikormányzatának állott élén.

Forgács [1] die grössten Herren, so kann man wohl sagen, hogy sarkaibul kibontakozott a világ.

Lesen Sie die heilige Schrift von Luther übersetzt mit Aufmerksamkeit und Sie werden *mich* [a] und die Jahre von 1825 bis jetzt genau darin finden. Es ist schauderhaft — — Die Farben von Ungarn! Der *Regenbogen.*[a] Die Wappen! 3 Berge, 4 Flüsse, wie im Paradies und Ungarn war auch ein Paradies. — — Und wie herrlich wird das Land jetzt werden, durch Eisenbahnen etc. — Borúra derű — nur das es nicht für den edlen Ungar sein wird, aber [für] ein andres Volk! Csak sírva vigad a magyar — wie fürchterlich wahr ist es geworden!

Und der Szózat und der Élő szobor von Vörösmarty. O, ich begreife den Schmerz in den jeder wirkliche Ungar gesunken sein muss.

Wenn Sie meine Tagbücher lesen, so werden Sie auch nicht einmal finden, dass ich den A. oder den B. beschenkt etc.; aber Verführungen genug und mit Ahnung: mein Ende wird schauderhaft sein — und doch nicht ein *Schritt,*[a] nicht eine kleine Mühe diese zu hintertreiben und es wäre hinreichend gewesen. Gott hätte das Übrige gemacht. Ja, wenn *ein reines Haar* [a] an mir wäre, so wäre ich nicht so tief gesunken und die Engeln des Himmels hätten mich gerettet, ja, meine Frau hätte mich gerettet, denn sie die Sela in der Bibel von König Dávid! — Napoleon ist Abadon, — Segestus bin ich.

O, Gott, o Gott, was soll aus mir werden! Ich muss meine Frau erdrosseln, meine Kinder morden. Sie muss durch mich getödtet und 1000 Mal getödtet werden, bevor sie zu Gott kommt. Alle kommen endlich aber zu Gott — nur ich nicht, wie Franz Moor. O, Gott und ich ging alle Jahre beichten und mein Gewissen war beschwichtigt — ruhig nicht, aber beschwichtigt.

Und alle die Kapacitäten die Ungarn hat, die jetzt ohne Früchte zu Grunde gehen werden. Ungarn muss man, um es nicht zu beweinen, *vergessen.*[a] Es ist entsetzlich! Alles was *wir* [a] hatten, die magnifique Sphere der Handlung haben nun die Wiener! Ja es ist greulich! Wenn ich bedenke, was Alles zu Grunde gegangen ist und unwiederbringlich, dann möchte ich vor Verzweiflung vergehen!

[a] Széchenyi aláhúzásai.

[1] Augusz Antal (később báró) 1851—1859. a budai cs. kir. helytartótanács alelnöke. — Gróf Forgách Antal, a későbbi udv. kancellár (1861—1864), akkor »kerületi« főispán (Pozsonymegye s a tőle északra és keletre fekvő öt más megye cs. kir. főispánja).

Und ich habe mein Urteil selbst gesprochen: »Nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni ahhoz való tulajdon nélkül.« Und nun: hab' ich die Geschichte von Ungarn gekannt? Oder die Rechte? Oder die Form der Administration, oder die Statistik? Oder den zusammenhang mit Oesterreich? *Nichts von Allem diesem.*[a] Nicht einmal einfach gelesen!

Unsere Politique wäre es jetzt, oder eigentlich gleich nach den französischen Kriegen uns an die Regierung anzuschliessen und die ganze Monarchie durch Diensteseifer und Anhänglichkeit zu überbieten. Selbst 1830 wäre Zeit dazu gewesen. Hätte Kaiser Franz gesehen, dass er in den Magyaren einen sicheren Schutz hat, wäre Alles das *für uns*[a] geschehen, was jetzt *gegen uns*[a] geschieht.

Dann war es ein entsetzlich Fehler, das Teutsche zu verfolgen. Ungarisch und Teutsch hätten Arm in Arm gehen müssen — ungarisch als Geschäftsprache und teutsch für die gewöhnliche Konversation. — Pyrker, Saphir etc. hätten wir als unsre Landsleute hochpreisen sollen.

Anstatt dem, verfolgten wir Alle, bis sie endlich uns jetzt in der Wofsgrube auslachen — und welch' geringe Fähigkeiten!

Ich habe Maria Theresia, alles Herkömmliche, alle Pietät für alte Institutionen, die Aristocratie, kurz alles Bestehende aus dem Grunde gehoben; das ehrwürdige Gebäu musste zusammenfallen.

Und als Grundherr wie betrug ich mich da? Als Verführer meiner Untertans-Mädeln; sonst habe ich nichts getan; nicht eine Instanz durchgelesen! Aber den patriarchalischen Nexus desto lächerlicher gemacht. Witz und Spott, das waren meine Waffen!

Und wie Alles am Ende blind wurde, beweiset die Tatsache, dass sogar solche Leute wie Deák überzeugt waren, dass Ungarn verarmt, während wir es jetzt doch sehen, wie unerschöpflich reich es ist.

Die Gränzmauten coûte que coûte einreissen, anstatt Politique zu machen, Geld verdienen und Gutes tun, das wäre an der Tagesordnung gewesen. Anstatt dem war Nationalität und Eloquenz unser Palladium, — und was allgemeine Wohltätigkeit anbelangt, was tat ich da? Ich gab aus Mitleid, aus gerührtem Herzen auch nicht einen Zwanziger je einem Armen, — ja, ich schrieb gegen die Regungen des Herzens, ja ich schrieb und eiferte gegen Volkserziehung, gegen verbesserte Gefängnisse, gegen Spitäler, gegen Kleinkinderbe-

[a] Széchenyi aláhúzása.

wahranstalten, gegen Tierquälerei etc. etc. und nannte endlich Kossuth spottweise einen Misericordianen; wiewohl es keinen schöneren Namen gibt, wenn er verdient ist, was ich aber *erst jetzt*[a] hier sehe!

Hätte ich mich in Nichts gemischt, aber ein gutes Mädchen geheiratet und so wie 1000 Andere ruhig auf dem Lande und in *Wien*[a] gelebt, so hätte sich Alles natürlich und allmählich entwickelt. Ja nach Wien hätten wir gravitieren sollen und nicht nach Pesth, was eine gewisse Emulation erweckte, die in Revolution endigen musste.

Jeder gesunde [?] Ungar war ein Reformer. Seit 1792 liegen die Operata deputationalia da! Hab' ich die gelesen? Nicht in die Hand genommen!

Und wie viele Bettler hab' ich mit eigner Hand geschlagen, ohne ihnen etwas zu geben, wenn sie mich auf der Gasse anflehten? Und für meine Stiefkinder, wie war ich da? Ich liebte die Meinigen nicht, wie hätte ich für diese etwas gefühlt!

Und alle die mit mir in Verbindung waren, wie war ich mit ihnen? Gut, solange ich sie brauchte — dann warf ich sie weg... Wie behandelte ich Beszédes, Asbóth, Feszt[1] etc. Kurz, wohin ich mich wende, sehe ich meine Herzlosigkeit hervortreten!

Sie und A. Clark,[2] Ihr glaubt etwa, ich hab' Euch geliebt? Gebraucht hab' ich Euch, geliebt nie! A. Clark glaubte, ich liebte ihn, weil ich mich besorgt gezeigt, wenn er unwohl war. Ich war gut für ihn, sorgte für ihn, damit er wenigstens so lange aushalte, bis die Brücke fertig ist, — ich wusste dass diese ohne ihn stecken bleiben würde.

Ich war reicher begabt als irgend ein anderer; ja ich hätte ein Wohltäter von Ungarn werden können. Noch damals als mein Vater — 1817 — mir den Talisman[3] schrieb und später ein Gebetbuch extra für mich. Ich gab mir nicht die Mühe es zu lesen! Furchtbar!

[a] Széchenyi aláhúzása.

[1] Feszt Vilmos mérnök mint segédmérnök működött 1834-ben a Vaskapu Dunaszabályozásnál, közreműködött a lánczhíd építésénél is. — Beszédes József, a híres mérnök és vízépítész, Széchenyivel a Vaskapu hajózási akadályainak elhárítása dolgában működött közre.

[2] A lánczhíd hírneves építője.

[3] Ez alatt Sz. az édesatyja hozzáírott szép intelmeit, 1817 május 17., érti, melyet egy kis tokban talizmán gyanánt hordott magánál. L. Zichy, Széchenyi Istv., I. 19. és köv.

Und hat mich jemand verführt oder mein [így !] schlechtes Beispiel gegeben? Nein — ich kam mit den edelsten Menschen zusammen. Und zu Allen dazu eine eiserne [?] Natur! Mehr als 900 Tage bin ich hier, sehe Niemand, mache nichts als ewig: alle Tage 14 Stunden lang auf und abgehen, ohne einen Funken von Hoffnung in der Seele, in einer ununterbrochnen, ich kann nicht sagen Todes-, aber Höllen-Angst. bin 60 Jahre alt und fühle als ob ich 20 wäre, könnte ich einen Funken Hoffnung in mir erwecken.

Und meine arme Frau, die mir Alles opferte; ja, sie kommt um die Sinne etc. Es geschach in der Welt noch nie so Etwas. Lesen Sie Petőfy's Felhők. Sie werden es begreifen. Das grausamste Vieh schont seinen Wohltäter. Ich habe Karoline bloss aus Mutwillen gemordet; dann mordete ich aus langer Weile zum Zeitvertreib mein eigenes Blut, jetzt morde ich mein Weib und meine Kinder! Es is grässlich.

Széchenyi István m. p.
a szegény gazfi.

7.

1858 április 28. — Döbling.

Széchenyi gróf Dessewffy Emilhez, a M. Tud. Akadémia elnökéhez az akadémiai alapszabályok megerősítése dolgában az Igazgatótanács egyes tagjai hangulatáról s Albrecht főherczeg állásfoglalásáról.

(Sajátkezű fogalm. »Széchenyi-Akten« Konv. VIII.)

Az irat élén: Dessewffy E. April 28. 1858.

Kedves barátom!

Kérlek és figyelmeztetlek e következőkre:

1° Irasd le az Akadémiának mostani külön czímű tagjait egytől egyig; t. i. igazgatókat, rendes, tiszteletieket stb. Für diese Arbeit muss man das Billige entrichten. — Lege es für mich aus. — És küldjed az egészet nőmnek, mint mindent, — és neki ne is írjál semmit, idő stb. kímélet végett, mert tudni fogja, azzal mit művel-jen, nekem pedig (egy sorral) tudasd: mennyivel tartozom — quia ordo est anima rerum.

2° Mily nyelven fog az Igazgatóság — t. i. ha fog — felírni, feljajdúlni? Tán csak nem »deutsch« vagy igen?

3⁰ Mint én innen látom a dolgot — kár volna abban szeleskedni.

4⁰ Hogy találtad A^{sit}? [1] S. . gesókoló dispositioban. A szegény úgy látszik — most e tempót fogta fel és járja; hát Károlyit? Meg a Lucskodi ivadékát? Tudósíts erről annak idejében néhány szóval.

5⁰ Ne felejtsed megküldeni alapítványom mását.

6⁰ Igen igen fognám köszönni, ha megírhatnád, mely napon vígasztalt meg »Ő« Téged azon hazugsággal, — »hogy az Akadémia megindúlt« — és kérdem, nem mondott-e Ő ilyes valamit — Budán nyilvánosan sokak előtt, mire aztán az ekkép kihunczfutolt »Éljen« megeredt.

Nagy szükségem volna e két datumra és csak erre.

7⁰ Maradj barátom, jóakaróm és szeress egy kicsit.

8.

1858 június 2. — Döbling.

Széchenyi kéri gróf Szécsen Antalt a nekie megígért adatok megküldésére, mert egy fontos munkájához (a »Blick«-hez) szüksége volna rájuk.

(Sajátkezű fogalm. »Széchenyi-Akten« Konv. VIII.)

Az irat élén: Szécsen Antal, 2. Juny 1858.

Tisztelt Barátom!

Nem sokára körmömre ég a kérdésben levő dolog. Ha még sokáig késel azzal, mit megígérni szíves valál, mostanság legalább nem igen vehetem többé hasznát; és az én ítéletem szerinti sok teendők közt valami igen hasznos elmarad.

Ha nem különös indiscretio, kérlek keresnél megint fel — vagy küldjed emberedet hozzám, kivel majd végeznék, — mert mint mondom, úgy hiszem, hazánkra nézve valami meglehetősen fontosban sántikálok.[2]

Kezedet hű hazafiúi rokon érzéssel szorítva, vagyok

őszinte híved

[1] Gróf Andrássy György.

[2] Ez csak a »Blick«-re vonatkozhatik, a melyen ekkor dolgozott Széchenyi.

9.

1858 jún. 8. — Döbling.

Széchenyi Lonovics érsekhez Hopf János érseki titkár segédkezéséről Széchenyi munkálkodásánál (a »Blick« függeléke összeállításánál).

(Sajátkezű fogalm. »Széchenyi-Akten«, Konv. VIII.)

Az irat élén: Lonovics, Juni 8. 1858.

Kegyelmes Uram, mélyen tisztelt lelkipásztorom!

Nagyon örültem Hopf János[1] derék hazánkfiával megismerkedhetni. Ő azon egyének sorában áll, kivel tüstént rokonszenvet szoktunk érezni. Ej be jól esett vele (egy kissé) — nyomorúlt, de még éppen nem boldogtalan hazánkról néhány szót váltani. — Ferencz császár körül, tőlem kért adatokat hálával vettem. Ámde most megint volna segédkézre, tanácsra nagy szükségem, — mert én mennyire tellik tőlem, noha erősen elszigetelve, mégis mindig sürgök-forgok, és sántikálok valamiben — minek ha tán ma nem is — már holnap is lehetne kis haszna.[2]

Ha megint felkeresne, reméllem: régi jóakaróm, de új ismeretségem Hopf János, nagy örömmel fogadnám — feltéve [?] ha igen erősen elfoglalva nincsen.

Legvalódibb tisztelettel

10.

1858 jún. 14. — Döbling.

Széchenyi levele bátyjához Pálhoz. Paur Ivánnak a Széchenyi-nemzetség levéltárnokává való kineveztetése ügyében.

(Sajátkezű fogalm. »Széchenyi-Akten«, Konv. VIII.)

Az irat élén: 14-ten Juni 1858. An mein Bruder Paul.

Mein sehr lieber Freund!

Rohonczy[3] war hier. Er hat in der Tat so erschöpfende, gründliche und vollkommen praktische Kenntnisse sich in der Verbesserung

[1] Lonovics titkára, később kalocsai kanonok, aki a »Blick« végéhez ragasztott »Anhang«, a magyar közjogi compendium összeállításában segédkezett Széchenyinek.

[2] Ez a »Blick«-re vonatkozik.

[3] Rohonczy Ignácz földbirtokos, Széchenyi szomszédja, nagy konzervativ érzésű, s császárhű férfiú; jó gazda, szőlőtenyésztő s bornemesítő.

unsres Weins (sich) erworben, dass ich — wenn ich noch lebte (!) — mit ihm unbedingt Hand in Hand ginge. Nun ist die Frage, ob Béla hiezu schon hinlängliche Maturität hat oder nicht. — Vor dem 24-ten Jahr, wenn das physische eines jungen kräftigen »Legény« (Ich kann das Wort »Bursch« nicht verdauen) noch nicht vollkommen beendigt ist, kann man dies kaum erwarten. In dieser Lebensperiode, wo die physische Expansion so ungeheuer ist und ein junger kräftiger Mann in seiner Haut ja kaum in der Welt hinlänglich Raum findet, ist das ruhige, zu einem Geschäft so notwendige Denken nicht sicher zu anticipieren. Nous allons voir.

Nun muss ich aber sagen, dass Rohonczy auf mich in einer für Dich sehr wichtigen Angelegenheit einen sehr günstigen Eindruck machte.

Ich gestehe, dass ich auf Rohonczy in vergangenen Zeiten nicht so grosse Stücke hielt wie jetzt und wie er es, wie ich glaube, vollkommen verdient.

Es war ein Herumtappen, eine indigeste Auffassung in den meisten Sachen und ein totaler Mangel an einer ruhigen Berechnungsfähigkeit in ihm zu bemerken, die mir auffiel. Ex omnibus aliquid, ex toto nihil schien mir sein — vielleicht von sich selbst unbewusstes — Motto zu sein.

Er hat aber Lehrgeld bezahlt und mit grossen Gewinn; er hat ausgegohren!

Ich halte ihn für ein grundehrlichen Menschen, der nach festgestellten Prinzipien handelt.

Dies beweist — unabweisbar — seine politische Haltung (Stellung), Er war ein Regierungsmann, wie das in seiner Lage, — nicht nur zu seinem, sondern den Vorteil von ganz Ungarn berücksichtigend — gewiss das allergescheideste gewesen ist. Es währe ihm, so wie vielen Anderen — ein Leichtes gewesen, sich die jetzigen Umstände zu seinem grössten Nutzen auszubeuten — und er der ehemalige Vizegespan und Administrator ist ein »Pintér«[1]... ! Hut herunter !!! Wie viele der heftigsten »Opponanten«, — wie Deine ehrliche, seelenvolle Schwiegermutter sie nannte, sind Regierungsleute geworden, oder haben sich verkrochen. Baisez mon »oder« notre etc. etc. car ce le chemin etc. —[a]

[a] A Rohonczyval megbeszélt gazdasági s borpincze-ügyekről való fejtegetést jobbnak láttam kihagyni.

[1] Értsd: bornemesítő, borpinczetulajdonos.

Nun will ich Dir in Hinsicht unsers Archivs kurz einige Worte sagen, — denn das zu viele Schreiben fatigiert mich am Ende doch.
— [a]

Ich schlage den Herrn Paur János vor. Von Eszterház gebürtig, früher Fiscal bei Fürst Esterházy, — jetzt bei der ung. Akademie als Urkunden — und Antiquitätenbüffler angestellt, von allen geachtet, im allerbesten Ruf. Er ist — wie ich es aus ganz verlässlichen Quellen in Erfahrung brachte — ein »Naturarchivar«. Sein einziges Vergnügen ist in Dokumenten herumzuwühlen, — hiezu hat er aber eine wahre Passion. — Chacun selon (d'après) son goût, — den ich übrigens nicht wohl begreife.

Ich glaubte: er sei nicht zu haben, da er bei der Ung. Akademie eine sehr geachtete und geliebte personnage vorstellt. Er ist unverheiratet, hat keine Bedürfnisse bei jetzigen Zeiten, wo besonders in Pest alles so exorbitant teuer ist, kommt er jedoch mit 600 fl. — ohne Quartier, — die er von der ung. Akademie bezieht, ein bischen knapp aus und da überdies diese Anstalt auf dem Punkt ist vollkommen vernichtet zu werden, da deren Statuten höheren Orts ganz neu und gegen den Sinn der Fundatore umgegossen werden, so wäre Paur bereit und dankbar, für 800 fl. und Wohnung bei uns als Archivar unterzukommen und nebstbei auch aus der Ursache, weil er näher zu seinem Geburtsort zu leben käme.

An János[1] schrieb ich wegen Paur noch nicht, — und werde es auch nicht bevor ich Deinen Bescheid nicht erhalten habe, denn ich möchte lieber das ganze Archiv mit eigenen Händen anzünden, als Dir auch nur eine missliebige Stunde zu bereiten.
— [b]

Mir geht es wieder ganz erträglich, so auch Crescence, die gleichfalls ein bischen leidend war, jetzt aber — wie gewöhnlich — wieder blüht, und auf dem Punkt ist, auf einige Tage nach Zinkendorf zu gehen.

Und nun umarme ich Dich und Emily auf das Zärtlichste.

Sz. István.

[a] A kihagyott rész néhány jelöltről szól, akik a Széchenyi családi levéltárnokságnál tekintetbe jöhetnek. [b] A kihagyott rövid rész családi ügyekre — Sz. Páléira — vonatkozik.

[1] Gróf Széchenyi János.

11.

1858 november 20. — Döbling.

Széchenyi schlagwortszerű följegyzései egy, Angliába induló fia, Béla számára készült utasításhoz, mely főleg a »Blick« kinyomatása ügyével, Rónay Jáczint és Strafford marquisné e körüli szerepével és a szerzőség titokban tartásával foglalkozik.

(Sajátkezű följegyzése. »Széchenyi-Akten« Konv. IV.)

November 20. 1858.

Einige Worte an Béla.

1° Schreibe nur der Mutter. Durchaus nichts compromittantes.

2° Rónay wird als der Advokat, der das Geld (!) herauskitzeln soll, mit *A.* markirt.[1] Die Lady — wie . . .[a] sie sich mit *B.*, der Lord mit *C.*[2]

3° Gebe nicht mehr aus als noch 1500 fl., da Du bereits 500 fl. erhoben hast und Du mir 1200 fl. preliminirtest, und war [*itt üres hely hagyatott a számítás számára*].

Wir haben anstatt 1200 fl. Dir 2000 fl. bewilligt.

1° Dass Du alle Banquier-Spesen und taux frais trägst und wir keine andere Auslagen haben als 2000 fl. Conv. M.;

dass Du Dir zur Reise einen guten Pelz anschaffst;

2° dass Du aus Deinen 2000 fl. noch besorgst für die Mutter

Uhr-Unterlage	200
Für mich: ein Pfund Siegellack	12
Taback	12
12 foulards	60
Schachspiel	60
	344
Pelz	130
	474
	1200
	1674

Also hast Du noch mehr um 326 [fl. C. M.]

Du hast in England eigentlich nichts anderes zu tun:

1° als die Paprika-Suppe geschickt zu serviren,[3]

[a] Olvashatatlan szó.

[1] A pénz alatt, a melyet Rónay, az »ügyvéd« kiteremteni, »kicsiklandozni« tartozott, a könyv t. i. a »Blick« értendő.

[2] A lady: Strafford marquisné, később Sutherland herczegné; a lord: férje.

[3] A paprikás leves alatt a »Blick« értendő.

2° die Lady auf ihr Piedestal zu erheben! Sie muss *von Allen* [a] in Konfidenz [?] geschlossen [?] werden. A. [= Rónai] muss *ihr* [a] untergeordnet sein. Sollte dieser nicht mehr leben etc., so soll sie es so gut machen, wie möglich.

Strecke ihr einen Kredit vor. Was nötig befunden wird.

A. wird es vielleicht übernehmen.[1] $^1/_3$. ½ der Exemplare sein Eigentum.

Es sollten 2000 Exemplar gedruckt werden. — — — — [b] einzelne Reisende herein.

Nicht einmal der Lady — desto weniger dem *A* sagen, dass es von *mir* [a] ist. Il y va pour le cou.

Wie man z. B. von Geysa eine Sache herausbringen kann. Si on le dévine — à la bonheur. Mais il ne faut jamais dire Oui. Es ist mit Finanzen [így]. Nur nicht schwarz auf weiss.

Heirat etwas ebruitiren![2]

Wie ist der Familienname von der Lady?

Sie, ihn engagiren nach Ungarn zu kommen, Güter zu kaufen.

Sich wegen Ödön erkundigen.

Den Brief an die Lady in England petschiren.

Ob sie mir antworten wird.

Miniatür von ihr — den besten Maler. Versprich ihr das Deinige. Elle a juste assez d'esprit pour être fanatique.

12.

1859 május 15. — Döbling.

Széchenyi dr. Görgenhez. Keservesen kitör a gyanusítás ellen, a melylyel őt a rendőrség az akadémiai levél miatt államveszélyes egyénnek bélyegzi meg. Elmondja e levél és német fordítása történetét. Beküldi áprilisi látogatói névsorát s kéri a nemtetszőket a rendőrség által megjelöltetni.

(Sajátkezű fogalm. »Széchenyi-Akten«, Konv. VIII.)

Az irat élén: Goergen, 15ten Mai 1859.

Lieber Doctor!

Sie sagen mir, die hohe Staatsgewalt setze Misstrauen in meine unglückliche herzgebrochene Person, als ob ich unerlaubten, dem Staat

[a] Sz. aláhúzásai. [b] Olvashatatlan szó.

[1] Értsd: Rónay Jáczint talán kezébe veszi a Blick megjelenése s könyvárusi szétküldése ügyét.

[2] Sz. szerette volna különben, hogy fia Angliában nézzen feleség után.

gefährlichen Tedenzen Gehör gäbe, denselben Vorschub leiste und dass mein trauriger Aufenthalt zum Rendez-vous gefährlicher Menschen diene.

Sie haben mich in einem Augenblick bei sich freundlich aufgenommen, wie ich durch Visionen in höheren, anderen Menschen verschlossenen Sphären das Uebermass des Elends klar durchschaute, das mein armes Vaterland treffen würde und ich mit vollkommen alterirtem Gemüt mich in Ihre Arme warf und beinahe verzweifeln wollte. — Seit der Zeit haben Sie mich mit so vieler Aufmerksamkeit behandelt, mir so viele Teilnahme bewiesen, meinen Aufenthalt so erträglich, ja verhältnissmässig so angenehm gemacht, dass ich nie aufhören werde Ihnen dankbar zu sein — und Sie überzeugt sein können, dass ich für so viele reelle Dienste die Sie mir auf das liebevollste erwiesen haben, Sie mit keinem Wort täuschen werde.

Ich habe den Schatten, die Finsterniss in meinem Leben nie gesucht und gar in meinem politischen Wirkungskreis handelte ich nie aus einem Versteck. Ich ging stets im hellsten Licht der Sonne.

So halte ich es auch jetzt. An die Ungarische Akademie schrieb ich nicht in Geheim. Das Directorium dieses Institutes hat das an sie [sic !] gerichtete Schreiben aufgemacht, mir mit dem Bemerken zurückgesendet : es sei Alles wahr was ich sagte, Wahrheit zu sagen sei jedoch in heutigen Tagen verpönt. Ich legte diesem zufolge dieses Document in unser Familienarchiv nieder.[1] An der Ebruitirung dieser Erklärung hab' ich keinen Anteil. — Die ungarisch geschriebene Erklärung wurde aber nicht durch mich ins deutsche übersetzt. Dass ich diese Uebersetzung jedoch, so gut ich es eben konnte, hie und da ausbesserte, das will ich nicht läugnen und zwar weil ich weiss wie schwer es ist, den ungrischen Text getreu und wahr ins deutsche zu übertragen — und ich meiner Frau, die nicht so geübt in der ungrischen Sprache ist, recht deutlich dartun wollte, dass das was ich gesagt hatte, durchaus nichts unziemliches oder gar etwas gegen den Vorteil der regierenden Dinastie enthalte. Wo und durch wen es im Druck erschien, wovon wenige Exemplare directe an meine Frau zugesendet wurden, weiss ich gleichfalls nicht.

Was die Besuche anbelangt, die die unglückliche Monotonie

[1] Széchenyinek kétségkívül ez volt a szándéka, de megfeledkezett róla, mert hozzá visszaküldött híres akadémiai levele (1858 nov. 6.) a nála Döblingben lefoglalt iratok közt van.

meiner Lage von Zeit zu Zeit erträglicher zu machen suchen, hab' ich Ihnen bereits vom 3. bis 18. April alle aufnotiert, die zu mir kamen. Jetzt sende ich Ihnen die genaue Consignation aller Jenen, die mich von 19. April bis zum Mai mit ihrer Gegenwart erquickten.

Sollten da Personen vorkommen, deren freundlicher Besuch bei mir den Betreffenden unliebsam wäre, so wolle die hohe Regierung sie bezeichnen und ich werde sie ganz gewiss nicht empfangen; und sollte Jemand wie eine Bombe in meine Abgeschiedenheit fallen, dessen Namen in den früher und jetzt Ihnen überreichten Consignationen nicht vorkommen, so werde ich Sie gleich auf der Stelle zu mir bitten, oder in Ihrer etwaigen Abwesenheit Ihre Frau oder Ihren Assistenten Dr. Goldberg, um Zeuge unsrer Gespräche zu sein. Darauf können Sie sich verlassen.

Ich zeichne [mich] mit aufrichtiger Dankbarkeit als

Ihren bereitwilligsten Diener.

13.

1859 augusztus vége felé.[1] — *Döbling.*

Széchenyi levele unokaöcscséhez, gróf Sz. Déneshez. Jellemzi az Augsburger Allgemeine Zeitungot s más megvett napilapokat. Elkeseredetten tör ki a császár ellen a magyarok újabbi mellőzése miatt s nyomatékosan tanácsolja, hogy Sz. Dénes fiatal felesége okvetlenül megtanuljon magyarul.

(Sajátkezű fogalm. »Széchenyi-Akten«, Konv. VIII.)

Mein teurer Liebling!

Mich freut es, dass Du die Freundlichkeit hattest, mir durch Béla den für die Allgemeine Zeitung bestimmten Aufsatz zu übersenden und meine Meinung über das Ganze wissen zu wollen.

Ich bin durch selbstgewählte Arbeit so sehr in Anspruch genommen, dass ich kurz sein muss. Hätte ich den Vorteil, mit Dir sprechen zu können, so hätte ich viel, aber sehr viel zu sagen.

[1] Sz. e levélfogalmazása kelet nélküli; de 1859 augusztus vége felé irathatott, mert válasz gróf Széchenyi Dénesnek azon 1859 augusztus 11-diki levelére — mely eredetiben van meg a Széchenyi elkobzott iratai közt. E levélben kér kritikát Sz. Dénes Sz. Istvántól a hozzá beküldött kézirati cikkről, melyet erdélyi ügyekben írt s az Augsburger Allgemeineben óhajtott volna közzétenni.

Der Aufsatz hat vortreffliche Punkte, aber auch sehr viel schwache Seiten, die man mit etwas malice und ein klein wenig perfidie sehr leicht mit der schärfsten Lauge der Ironie »illustriren« könnte.

In einer Polemik muss man diess meiden, besonders gegen illoyale, zumeist bezahlte Feinde, denen nichts heilig ist und die als geübte literarische Klopffechter in Verdrehen, Andichten, R. Á. = Rá. oft viele Genialität entwickeln.

Dies wenige vorausgesendet, würde ich Dir nie raten, die Augsburger Allgemeine Zeitung zur Arena eines Federkampfs zu wählen; und ganz einfach aus dem Grund dicté par le bon sens; car il ne faut pas aller plus loin: dass die virulentesten Artikeln gegen Dich ganz gewiss mit Pomp, éclat und claque darin aufgenommen würden, Deine Aufsätze hingegen, die nur ein bischen treffen, gar nicht erscheinen dürften, oder so verdreht und arrangirt, dass Du viel, sehr viel Galle machen müsstest und noch erbärmlicher in die Lage kämst, in der wir mehr oder weniger befinden, nämlich einer braven, aber unbesonnenen Fliege, die in einem Spinngewebe zappelt und bloss durch Ausdauer, Geduld etc. gerettet werden kann.

Ich wäre untröstlich, wenn ich kaltes Wasser auf Deine guten Vorsätze und edlen Bemühungen schütten würde. Il faut agir, mais pour agir avec succès, il faut avant tout s'exercer à rectifier ses idées.

Willst Du den Aufsatz der Öffentlichkeit übergeben — bon! Wähle aber dann ein anderes deutsches Blatt, das doch ein bischen auf eigenen Füssen steht. Am besten wäre, das Ding ein bischen liegen zu lassen und sich's nicht verdriessen zu lassen, viele, recht viele solche Aufsätze zu machen.

Unser grösstes Unglück ist der Kaiser! Er hat kein liebendes warmes Herz — sehr wenig Vernunft und kommt durchaus nicht zur Einsicht. Alles das Blut was ganz umsonst ergossen wurde etc. etc. hat ihn die Augen ein bischen aufgemacht; diese sind aber in der Wiener Luft, wo man aus Patriotismus (!?) contre vent et marrée schmeicheln oder wenigstens entschuldigen zu müssen glaubt, wieder komplett zugeschlossen.

Kein Mensch ist ruhig oder auch nur halb zufrieden — ausser dem Kaiser, den wirklich eine demonische Hoffahrt ganz blind macht — er fragte mehrere Menschen, was denn eigentlich in dieser unhaltbaren Lage, in welcher der Österreichische Staat sich befindet, geschehen

sollte, nur keinen aus Ungarn![1] Wo doch Ungarn das einzige Land ist, welches von Alles [*sic!*] beraubt wurde, indem die anderen nichts hatten, folglich nichts verlieren konnten.

Grüsse mir alle lieben Bewohner Horpács's auf das Gründlichste und bleibe mein Freund.

Utóirat: Kérlek, nődet jó móddal és kitartással tanítsad anyanyelvünkre.[2] Ha oly fiatal menyecske, mint nőd, nem tud jól magyarul, senki a világ hátán nem bízik hazafiságunkban; de az egészet handa-banda komédiának tartják. Crescensz már közel volt 40-hez és már 9 gyermeket szült, mikor elvettem és akkor magyar világ volt!!! Ha nőd jól tudna magyarul, bizony mondom, ennek nagyobb haszna volna hitelünk erősítésére, mint 100 könyvnek, mert »exempla trahunt«.

14.

1859 szeptember 5. — Döbling.

Széchenyi gróf Rechberg ministerelnöknek megküldi Hollán Ernő iratát a magyarországi állapotok orvoslásáról s emlékezteti a ministert arra, a mit neki Döblingben tett látogatásakor mondott, hogy legelsőbben is az igazságot kell keresni.

(Sajátkezű fogalm. »Széchenyi-Akten«, Konv. VIII.)

Az irat élén: Sept. 2. 1859 an Rechtberg [sic] Excellenz.[3]

Euer Excellenz!

Einer meiner Bekannten,[4] der bei allen die ihn kennen für einen durchaus ehrenhaften Menschen gilt, sich in jeder Hinsicht einer vollkommnen Unabhängigkeit erfreut und die allgemeine Stimmung in Ungarn genau kennen zu lernen mehr Gelegenheit hatte, als irgend jemand Anderer, wurde erst vor kurzem nach Ofen zu einen hochgestellten kais. Beamten[5] berufen, wo er einzig allein durch guten Willen

[1] Itt arra czéloz Széchenyi, hogy Bach bukásakor s az ú. n. »augustusi ministerium« megalakulásakor a júliusi csász. manifesztum és a ministeriumi programm készítésénél tényleg egyetlen magyar államférfiú nem kérdeztetett meg. (Kivéve gróf Nádasdyt, a ki Bach mellett igazságügyminister volt s ilyennek Goluchovszky mellett is az augustusi ministeriumban megmaradt.)

[2] Széchenyi Dénes neje szül. gróf Hoyos Mária.

[3] A levelet Sz. szept. hó 2-dikán kezdte meg, de félbehagyta s pár nap mulva fejezte be. Innen a szeptember 5-diki dátum a levél végén.

[4] Hollán Ernő.

[5] Ez szentkatolnai Cseh Eduárd, a budai helytartóság alelnöke.

geleitet nützlich zu sein, pünktlich erschien — und von dem bewussten hohen Beamten gefragt wurde, »was nach seiner Ansicht zu unternehmen wäre, damit die Stimmung in Ungarn sich für die allerhöchste Regierung günstig stelle«.

Der in jeder Richtung sehr brauchbare junge Mann bat um Bedenkzeit und überschickte sodann den schriftlichen Bescheid, dessen Kopie ich par hasard in die Hände bekam und eine Abschrift davon hiemit Eurer Excellenz zu übermitteln mir die Freiheit nehme.

Euer Excellenz haben es vielleicht schon und dann bitte ich mich gütigst entschuldigen zu wollen. Da es jedoch möglich wäre, dass der hohe Herr, an den die Zuschrift adressiert wurde, das Überschickte aus irgend einer Ursache, die zu untersuchen mir nicht zukommt, etwa vorenthielt, so wird es Eure Excellenz vielleicht interessieren, auch von dieser Seite eine aufrichtige Sprache zu hören.

Als mir neulich die Ehre wurde, dass Euer Excellenz einen alten, sehr unglücklichen Bekannten zu besuchen die Liebenswürdigkeit hatten, sprachen wir auch von dem, was eigentlich jetzt in der Lage Oesterreichs zu machen sei und da erlaubte ich mir unter anderen auch das zu sagen, wie sich Euer Excellenz vielleicht erinnern werden, qu'avant tout il faut chercher la vérité!

Viele glauben, die Unzufriedenheit in Ungarn sei nur Speciel [*így!*]. Ein hoher Fürst, der viel in Pesth lebte,[1] behauptet sogar, wie man mir erzählt, dass die Unzufriedenheit in Ungarn sich lediglich im Pesther Adeligen Casino concentrire. Wohingegen die beigefügte Notiz eine andere Anschauung entwickelt. In wie weit diese richtig ist, kann ich, abgesondert von der Welt und zum Teil geistesgelähmt, nicht gründlich beurteilen. Excellenz werden in Ihrer hohen Stellung und in Ihrem mir bekannten hohen Sinn das Wahre vom Falschen gewiss genau abzusondern wissen.

Mein Sohn Béla war beinahe stets in Familiengeschäften abwesend, ist es noch — und wird, sobald er zurückkommt, sich die Ehre erweisen, Eurer Excellenz aufzuwarten. Ich aber nenne mich mit aufrichtiger Hochachtung

Eurer Excellenz

bereitwilligster Diener.

5ten Septbr 1859.

[1] Valószínűleg Albrecht főherczeget érti Sz.

15.

1859 szeptember 17. — Döbling.

Széchenyi dr. Rechberg ministerelnököt arra kéri, hogy fogadja Hollán Ernőt, s engedje meg neki emlékirata második részének is, melylyel most készült el, fölolvasását.

(Sajátkezű fogalm. »Széchenyi-Akten«, Konv. VIII.)

Az irat élén: Szept. 17. 1859. Gereblye.[1]

Euer Excellenz!

Da mein Sohn Béla in dringenden Familiengeschäften auf einige Zeit wieder verreist ist, erlaube ich mir Eure Excellenz mit einer untertänigsten Bitte anzugehen. Der Verfasser jener Denkschrift, die mein Sohn Béla Eurer Excellenz vor einigen Tagen zu überreichen die Ehre hatte, stellte sich mir heute morgens vor und teilte mir die Continuation des bereits Eingesandten mit, das eigentliche Quid esset faciendum, welches ich der grössten Beachtung wert finde.

Meine Bitte wäre nun, wenn Euer Excellenz gnädigst erlauben wollten, dass der Autor, Herr Ernest von Hollán, Eurer Excellenz nur auf kurze Zeit aufwarten dürfe um sein jetziges Opus, wie auch vielleicht das erstere vorlesen zu dürfen.

Bestimmen Euer Excellenz demnach hiezu gütigst eine Stunde — und Euer Excellenz werden es gewiss nicht bedauern, meine Bitte gewährt und mir diese Gunst erwiesen zu haben.

Mit tiefer Hochachtung

Euer Excellenz

bereitwilligster Diener.

16.

1859 szeptember 24. — Döbling.

Széchenyi levele bátyjához Pálhoz, melyben Hollán emlékirata esélyeit, a rendszerváltozás nehézségeit, az uralkodó merevségét bírálja, Rechberget és Hübnert jellemzi s minden akadály mellett is jót vár tőlük az országra, különösen az utóbbitól, akire Sz. Pál is hathatna.

(Sajátkezű fogalm. »Széchenyi-Akten«, Konv. VIII.)

Az irat élén: Paul Széchenyi, 24ten Sept. 1859.

Lieber Bruder!

In dem ich Emily[2] auf das herzlichste umarme, schreibe ich im Zusammenhang mit meinem letzten Brief wieder, damit Ihr Beide

[1] Rechberg grófot hívták Széchenyi, Falk és Kecskeméthy tréfásan maguk közt így a Rechen = gereblye német szó alapján.

[2] Sz. Pál neje.

meine schnell geschriebenen Zeilen beraten und utilisiren möget; denn es handelt sich endlich »unabweisbar darum«, die Wahrheit von allen Seiten zu beleuchten. — Jeder treue und nüchterne Untertan des Kaisers von Oesterreich, respective Königs von Ungarn, ist verpflichtet, nach besten Kräften hiezu beizutragen, wenn er sich auch das Maul wie immer schmerzhaft dabei verbrennen sollte — und zwar ehe es zu spät wird.

Ernest Hollán hat bei Rechberg und Hübner den tiefsten Eindruck gemacht. Sie haben ihn im ausgedehntesten Maasstab apprecirt. Das ist schon Etwas — aber führt nach meiner Einsicht eigentlich zu gar nichts, wenn nicht nachgeholfen wird.

Die meisten Ärzte sind in der Lage oder in der Stimmung, vor Allem anderen das zu berücksichtigen, und darnach zu manövriren, dass besonders ein gut zahlender Patient sie nicht verabschiede und erst dann, so viel diess ohne Gefahr für ihre Stellung geschehen kann, ihre Kunst in Anwendung bringen, damit die Leiden des Patienten gelindert werden mögen.

Beide nungenannten Herren sind vortrefflich placirt oder wie man zu sagen pflegt, sitzen sie ganz warm und bequem in der Wolle. — Wenn man nun von den Menschen keine quasi übermenschlichen Tugenden und Abnegation pretendirt, so stehet auch bei Rechberg und Hübner Oesterreichs und vorzüglich Ungarns Beglückung nur 2° loco und ihr eigenes Ich N° 1°.

Bleibt es nun à peu près beim alten und wird nichts anderes getan, als hie und da geflickt, verstopft und angestr — —,[a] so ist die Chance für die besagten Herren viel grösser, in ihren Sitzen fest zu bleiben, als wenn sie einen Systemwechsel à la Hollán forciren wollten.

Sie werden demnach nichts forciren, aber wahrscheinlich nicht einmal etwas in ernstem[b] anbahnen, 1tens schon weil sie von einer constitutionellen Maschine kleine blasse Idée haben, folglich sie gar nicht proponiren könnten ohne zugleich abzutreten, um die Arbeit anderen zu überlassen die es verstehen; während sie in der Bachischen Maschinerie, wo der eine ohne Appellation befiehlt, der andere hingegen nichts zu tun hat als zu schweigen und zu gehorchen, sie vielleicht eine glänzende Rolle spielen können und auf jeden Fall sich erhalten — so lange nämlich bis die ganze Bachische Boutique nicht aus dem Leim gehet — und der Neubau des besagten Herrn Ministersadvokat

[a] Olvashatatlan szó. [b] A szó olvasható unsrem-nek is.

oder Advokatenministers vis-à-vis der Dintenflasche ihnen nicht auf den Kopf fällt und sie sodann ganz gewiss aus ihren respectiven Aemtern durch die ohne Zweifel und höchst wahrscheinlich viel eher als man vermutet, einbrechenden Fluten weggefegt werden.

Ueberdies müsste man, um dem System, welches durch Hollán bezeichnet ist, halbwegs gerecht zu werden, wenigstens im Anfange, viel arbeiten, wie Ameisen; während bei der jetzigen Manipulation im Vergleich gut zu faulenzen ist, indem die ganze Arbeit, die vollführt wird, à peu près mit Plauschen, Discuriren und sterilen Beratungen abgetan ist.

Endlich die Persönlichkeit des Souverains in Erwägung ziehend, wird derselbe wohl vor der ganzen Welt durch einen Systemwechsel eingestehen wollen, dass er während 10 Jahre durch seine Schmeichler, eigentlich Betrüger, bei der Nase herumgeführt wurde und er diese kostbare Zeit rein vergeudet hat?

Was ist also zu machen? Ablassen? No! Also was?

1stens soll Hübner, der Euch nächstens in Apáti besuchen will, wie mir Hollán mitteilte, capacitirt werden, dass das jetzige System von Lug und Trug nicht mehr länger fortgesetzt werden kann, und er somit seinen Sitz gewiss nicht lang besitzen wird — wenn er das Bachische Tartuffiade parforce fortsetzen will.

2o. Dass Alles angewendet werde, damit der Kaiser, wenn sein Herz sich nicht erweichen lässt, endlich auf seine Interessen, ja vielleicht seine Existenz bedacht sei. Freilich ist es traurig wenn ein Souverain, der seine Völker aus eigenem edlen Antrieb sich zum grössten Nutzen beglücken könnte, endlich gezwungen oder gebändigt werden muss, sie wenigstens nicht länger torturiren zu können!

Sowohl Rechberg, als Hübner sind ein wahres Godsend für die Monarchie, folglich auch für Ungarn. Sie suchen die Wahrheit, wollen sehen und hören und haben den hohen Sinn und das lebendige Pflichtgefühl und die wahrhaftige Untertanstreue, mit dem Souverain kein »Blinde Kuh« »Blinde Mäusel« zu spielen, wie es Bach getan hat, der leider, wie ich sicher zu sein glaube, noch stets einen teuflischen Einfluss auf die hiesigen Geschäfte, besonders auf Rechberg und Hübner hat, die er anspornt, fest das alte System fortzusetzen.

Von Hübner, der auch für Béla so gut war, habe ich die beste Meinung! O wann wir nur zusammenkämen!

Und nun segne dich Gott. Wenn es sich tun lässt, so schicke mir einen Deiner superben Buben! Jetzt, wo man, ich sage Dir,

tüchtiges wirken kann, sollten sie ihr Leben nicht so ganz »verfaulenzen«. Jenő oder Pali wären mir für meine jetzigen Zwecke die nützlichsten.

17.

1860 márczius 4. — Döbling.

Széchenyi báró Thierry rendőrministerhez. Kifejezi keserűségét a nála tartott házmotozás miatt, melyet 40 esztendős politikai multjával, a dynastiának és a monarchiának tett szolgálataiért bizony nem érdemelt meg. Kifejti politikai programmját, kéri a báró látogatását s a nála lefoglaltak közül mindannak visszaküldését, a mi az ő meg- vagy elítéltetése szempontjából nem szükséges.

(Egykorú tisztázat. »Széchenyi-Akten«, Konv. VIII.)

Euer Excellenz!

Dass es einem alten Mann, der sein ganzes sehr actives Leben dem Wohl der herrschenden Dynastie und seines Vaterlandes — das er nie ausschliesslich in Ungarn, sondern im vereinigten österreichischen Staate fand — treu und ehrlich widmete, sehr schmerzlich sein muss, bis in ein Irrenhaus, wohin er sich mit vollkommen gebrochenen Hoffnungen flüchtete, — einer recherche domicilière ausgesetzt zu sein, die gestern bei ihm stattfand, das können sich Euer Excellenz wohl vorstellen! Ja, Excellenz, es beugt mich tief, dass man mich, nach allen den Beweisen von unerschrockener felsenfester Treue, für einen Aufwiegler oder Einen, der sündhaften Absichten Vorschub leistet, halten kann; was der Fall sein muss, denn wodurch wäre sonst eine, jeden Ehrenmann so heurtirende Massregel motiviert gewesen?

Ich bin jedoch weit entfernt zu klagen; freue mich sogar, dass dies geschach; denn was ich denke, wie ich fühle, das braucht den hellsten Sonnenschein nicht zu fürchten!

Seit beinahe 11 Jahren bin ich hier eingeschlossen, gehe nicht einmal aus meinen Zimmern, so sehr sind meine Nerven geschwächt, die kleinste Überraschung macht meine Pulse stocken, ich habe wohl viele lucida intervalla, im Ganzen ist mein Gehirn aber so getrübt, dass ich nicht im Stande bin, einem zusammenhängenden Geschäft vorzustehen. — Glauben Euer Excellenz, dass es mir sonst möglich wäre, entfernt von meiner geliebten Frau, — diesem Engel in menschlicher Gestalt, entfernt von meiner zahlreichen, ich glaube sehr ausgezeichneten Familie, entfernt von Ungarn, wo mich viele gute

Menschen lieben und achten, entfernt endlich von meinem sehr anmutigen Landsitz Zinkendorf, während 11 Jahren in einem Irrenhaus von der Welt ausgeschlossen und eigentlich begraben zu verbleiben? — Glaubt man, ich spiele Komödie und habe ein Irrenhaus ausgesucht, um von hieraus Aufruhr und Umsturz zu predigen, ich ein wohlhabender, sehr rangierter Familienvater?

Ich habe nahe an 40 Jahre in einer Aktivität gelebt, die wohl selten ist. — Während dieser langen Periode ist beinahe kein Tag vergangen, den ich nicht bezeichnete; 15 klein geschriebene Tagbücher, — mir ist es leid, dass die löbl. k. k. Polizei diese nicht mitnahm, wie ich darum bat [1] — geben hievon Zeugniss. Sie sind verschlossen, Niemand hat sie gelesen, denn ich schrieb sie aus keiner andern Ursache, als für meine »Selbstkontrolle«. Ich habe mehr als 12 Bände meiner Arbeiten veröffentlicht, — wenigstens für andere 40 liegen bei mir alle Materiale vor, zum Teil ébauchirt.

Euer Excellenz werden begreifen, dass wenn man nach solcher Aktivität, — denn ich wirkte auf dem Feld des Lebens noch mehr als durch die Presse — während 11 Jahren, besonders wenn man beinahe nicht schlafen kann, wie ich, »sich doch manchmal ein bischen langweilen muss«.

Ich habe also in der Tat mir mit rapsodischen Aufsätzen meine unsäglich lange Zeit zu verkürzen gesucht, — so wie unter anderen jene zwei Kompositionen sind, die man gestern saisierte: die eine gegen den Herrn Zang gerichtet, die andere als Beitrag zur Elucubration der heutigen österreichischen Zustände.

Euer Excellenz sind ein billiger und gewissenhafter Mann. — Denken Sie sich ehrlich in meine unglückliche Lage und Sie werden zugestehen müssen, dass abgesehen von groben Witzen, manchen Gemeinheiten und unziemlichen Impertinenzen, durch alle meine Werke Folgendes klar herausleuchtet, was auch ganz kurz mein politisches Programm ist:

Treue und Anhänglichkeit an die Dynastie, und an die Person des Kaisers.

Treue und Anhänglichkeit an Ungarn, in Verband mit den Erbprovinzen.

Berechnete Vorliebe für konstitutionelle Formen.

[1] A házmotozás alkalmából a rendőrség csak az 1848-ra vonatkozó s a legutóbbi félévet (1859 október—1860 február) felölelő naplót foglalta le.

Ich bitte garnichts, empfehle mich aber mit wahrer Zuversicht Ihrem Billigkeitssinn.

Doch ich bitte auch Etwas: 1tens mir, wo möglich, das französische Gedankenbuch des verstorbenen Gf. Bánffy,[1] das nicht mein Eigentum ist, und das nie zur Veröffentlichung bestimmt war, und dann Einiges von meiner eigenen Habe gütigst zurücksenden zu lassen: wie z. B. die 4 leeren Bücher mit »Shakspeare« und »Confucius« Aufschriften, die ich als Kasetten benütze, dann eine kleine Bonbonière die man bei Me Goergen fand, mit einem Wort: Alles, was zu meiner Beurteilung oder Verurteilung nicht verwendet werden kann.

Ach, Euer Excellenz, wenn Sie mich armen Teufel, — da ich in das Leben nicht hinaustreten kann — mit einem kurzen Besuch beehren wollten! Es wäre ein christlich gutes Werk.

Dass meine Frau in der Stadt, Hohe Brücke No 145 durch keine Visitation aufgeschreckt würde, finde ich so human und gentlemanlike, dass ich meine Dankbarkeit und Freude darüber nicht hinlänglich ausdrücken kann.

Eurer Excellenz

ganz untertänigster Diener.[a]

den 4. März 1860.

[a] Széchenyi jelen tisztázatot csak azért nem írta alá s nem küldé el, mert benne néhány íráshibát ejtett a tisztázó (gróf Zichy Géza); ezek kiigazíttatván, szolgált ez a purum a Széchenyi által aláírt s elküldött eredeti alapjául.

[1] Egy quart alakú kötet, magában foglalja e két kézirati művet:

a) Résumé des causes et des résultats de la révolution en Hongrie. Par le Comte Dénis Bánffy. Écrit dans les années 1852—53. És

b) Résumé des causes et des résultats de la révolution en Transylvanie. Par le Comte Dénis Bánffy. Écrit dans les années 1852—53.

V.

LEVELEK GR. SZÉCHENYI ISTVÁNHOZ

1858—1860.

A levelek eredetije a bécsi udv. és állami levéltárban (a levelek élén idézett osztályban).

1.

1858 május 12. — Pest.

Deák Ferencz Széchenyihez ez utóbbi nevének varázserejéről, a Nemzeti Színház és a Pesti Napló dolgáról s a magyarság életjeleiről.

(Sajátkezű ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. IX.)

Pesten, Május 12-én 1858.

Különösen tisztelt barátom!

Guszman[1] orvos úrnak ügyében a legszívesebb készséggel tettük meg a teendőket, s ő úgy hiszem meg van elégedve. Csak azt sajnálom, hogy többekkel meg nem ismertethettem. Károlyi, Wenkheim s több mások falun vannak, a Casino majdnem egészen üres; csak pár emberrel ismerkedhetett meg tehát Guszman, mert ő is visszasiet s ittléte alatt is el volt foglalva.

Nem irok arról, minő buzgó kegyelettel fogadta itt mindenki Önnek ajánlását; Guszman úgy hiszem maga el fogja azt mondani, s elmondja, hogy Önnek neve varázserővel bir most is közöttünk, nem gyengébbel mint egykor, sőt naponként növekedővel.

Guszman derék spanyol, úgy látszik melegkedélyű és semmiesetre nem tartozik a csorda közé, mely a túlsó oldalon legel.

Kovács Lajos[2] még itt van, gyára dolgában működik, talán szombaton indúl hazafelé.

Itteni dolgaink semmi újabb érdekesebb stádiumban nincsenek. A szinház fenntartására fog segélyezés gyűjtetni, Károlyi György és

[1] Segédorvos a döblingi gyógyintézetben vagy — mint Sz. pár héttel előbb tréfásan mondja — »ide való al-bolond-doctor-Meister Guszman« (és nem Guttman, mint Majláth hibásan írja Széch. lev. III. 665.).

[2] Az ismert politikus, Széchenyi jobb keze 1848-ban s az előbbi években.

gróf Ráday Gedeon küldik szét a felszólítóleveleket.[1] Tetemes segélyezés nélkül a szinházat bukás fenyegeti. — A Pesti Napló is támogatást igényel, különben megszűnik. 1700 előfizető nem fedezi a bélyeg által megszaporodott költséget. Károlyi István akarja megindítani a segélyezést s mintegy 5000 frt. subventiót akarnak összehozni évenként. Kár volna a lapnak bukni; mert ez az egyetlenegy független magyar politikai napilap. — Élet és mozgás van mindenütt, s úgy látszik, nem alszunk; irodalom, nemzetiség, ipar, gazdaság terén mindenütt történik valami, ha csekély is, de jele az életnek, s életrevalóságnak; pedig ez egyelőre elég, mert nemzet még inkább mondhatja mint egyes ember: »... ich kann schon warten«.

Mindamellett, hogy semmi újat nem tudok, sokat, igen sokat tudnék még fecsegni, de majd szóval, ha Bécsbe rándulok s Önnél ismét néhány kedélyes órát tölthetek.

Isten áldja! legszentebb áldással; a legmelegebb tisztelettel

hű barátja

Deák Ferencz.

2.

1858 május 31. — Pest.

Gróf Dessewffy Emil Széchenyihez a M. Tud. Akadémia igazgatótanácsának azon üléséről, mely az alapszabályok hirhedt megváltoztatása elleni lépések dolgában határozott.

(Sajátkezű ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. IX.)

Pest, 31. Május 858.

Igen tisztelt barátom!

Minthogy azon kivánságod folytán, hogy az Akadémia szabályait, tagjainak névsorát és alapitóleveled mását megküldjem, ezeket már régen útnak indítottam, és reménylem kezedhez is jutottak, megfelelek most azon továbbinak is, hogy az igazgatótanács mostani ülésének eredményét Veled közöljem.

[1] V. ö. Széchenyi levelét gróf Károlyi Györgyhöz Majláth Bélánál, III. köt. 666. lap. Majláth a levél keltét 1858 april 26. és 30. közé combinálja, de téved. Széchenyi sajátkezű fogalmazatában (mely többi döblingi iratával szintén lefoglaltatott) a dátum 1858 július 29.

Május 29-én hirdettettek ki ebben a statutumok.[1] Általános volt a jelenlevők véleménye, hogy azok, igy a mint állnak, az egész intézet jellemét megváltoztatják s az alapítók czéljával ellenkeznek. Ezért kérelem lőn a Felséghez határozva és annak átadásával Eötvös, Andrássy, Cziráky és Károlyi György megbizva. Az indítványt Deák Ferencz tette, többen támogatták — köztük igen derekasan és határozottan Andrássy is — és senki sem ellenezte, sőt beleegyezését mindenki nyilvánította. A kérelmet egy kis küldöttség dolgozta ki — és ebben ismét Deák Ferencz — természetesen magyar nyelven.

Megtettem a rendelést, hogy ezen kérelem mását Toldy Neked feleséged útján — kinek kezeit csókolom — megküldje.

Nekem nem volt benne soha legkisebb kétségem, hogy az igazgatótanács kötelességét teljesítendi. Már most várjuk el, hogy mit nyerendünk az egyenességnek, becsületnek és igazmondásnak azon útján, melyen elindúltunk. Az emberi gyarlóságok tömkelegében is van reá gyakran eset, hogy ez úton czélhoz juthatni. Reméljük a legjobbat s igaz ügyünk erejébe legyünk bizalommal.

Isten veled! Tartsd meg szivességed s jó emlékezetben hivedet

Desewffy Emilt.

3.

1859 február 12. — Pest.

Toldy Ferencz Széchenyihez. Megküldi irod. története kézikönyvét s megjelöli a részeket, melyek Széchenyit leginkább érdekelhetnék; aztán megokolja reményét, hogy a fölgyógyult Széchenyi az ország új folvirágoztatásában résztvesz.

(Sajátkezű ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. IX.)

Kegyelmes uram.

Nagy örömem volt ma, szerencsém lévén Béla gróffal. — Czuczor 1837-ben az Athenaeumban e sorokat intézte »Gr. Széchenyi *Ferenczhez*«:

»Mindened' áldozatúl haza oltárára tevéd le:
Mindenedért mindent — nagy fiat — adtak egek.«

Azt mondja szivem, hogy lesz idő, mikor a Sz. Ferenczhez intézett

[1] Az Akadémia alapszabályai úgy, a mint azokat az osztrák kormány — az egyesületi törvény értelmében fölülvizsgálat alá vetvén — tetemes változtatásokkal megerősíté.

sorokat Excellentiádhoz is fogjuk intézhetni. Gróf Béla nemcsak művelt, kedves, kedélyes fiatalember, hanem érett és komoly ifjú, kinek esze és szive helyén, sőt ki — meggyőződtem erről rövid együttlétünkben — kibélyegzett érzülettel (Gesinnung), jellemmel bir s ki előtt nagy Atyja példája vezérfényűl fog lebegni mindenkor. Tekintse Excellentiád ezt a mindenhatótól nyújtott jutalomnak azért, a mit Excellentiád e hazáért áldozott, tett és szenvedett: mely jutalommal csak azon öntudat érhet fel, hogy bármily sors érte a hazát, az Excellentiád hatását végkép nem ronthatta le, oly örökségévé levén a nemzetnek, melyet ez el nem veszthet *soha*! [a] —

Excellentiád megbizta gr. Bélát a Handbuch [1] megvevésével. Az nem kapható többé, magam is csak egy példányban birom. De bőven pótolja e munkát újabb »Kézikönyvem«, mely 30 évvel újabb levén, felszolgál egész a jelen korig, s régibb részeiben is jobb s bővebb az előbbinél. Ez idén Kazinczy Ferencz születése százados ünnepét ülvén az Akadémia október 27-dikén, meg vagyok bizva egy életirat készitésével, mely »Kazinczy Ferencz és kora« czim alatt nemcsak e nagy iró életét, hanem azon hosszú időszakot is, melyben élt s melyre hatott, festeni fogja. Ez oka, hogy a Kézikönyv harmadik kötete, mely az utolsó három század prózairóit s igy Excellentiád irói arczképét is magában foglalandja, ez idén nem készülhet el.

Miután a »Kézikönyv« nem a magam kiadása, s óhajtottam, hogy gr. Béla ne vigyen üres levelet, kérem Excellentiádat, méltóztassék tőlem az itt menő kötetkét kegyesen fogadni. Excellentiád fog benne néhány képecskét találni, mely részvételét kinyerni óhajtja: ilyek különösen Révai, Virág, Kulcsár, Gaál György, Kis János, a Teleki beszéd, Repiczky, Petényi. — Nekem boldogság volna hihetnem, hogy Excellentiádnak pár óráját ezek kellemesen múlatták el.

Kegyelmes uram! áldom Istenemet, hogy szerencsém lehetett Excellentiádat esztendő előtt viszontláthatnom. Az isteni gondviselés titkaihoz számitom, hogy e munka által megtört testet megifjította, — mert soha ily épnek Excellentiádat nem láttam; s hogy azzal lelkének is *azt* [a] az erőt adta vissza, melynél hathatósabbal Excellentiád fiatalkora óta nem rendelkezett. Igazságos retributiója az a Magyarok Istenének, kit imádva kérek, hogy Excellentiáddal egy új virágzásnak korát éresse el, sőt — vivassa ki.

[a] Toldy aláhúzása.

[1] T. i. Toldy Magy. Irod. tört. kézikönyvének (régi) német kiadása.

Őrizze meg nekem Excellentiád csak századrészét azon szeretetnek, melylyel viseltetik Excellentiád iránt, mig él

Pest, február 12. 1859.

hű tisztelője
Toldy Ferencz.

4.

1859 április 7. — Pest.

Báró Eötvös József Széchenyihez. Keserűséggel panaszkodik, hogy imént megjelent német műve iránt Pesten a legnagyobb ellenszenv uralkodik. Igazolni kívánja magát Széchenyi, mint legtágabb látókörrel bíró magyar politikus előtt s kifejti a czélokat, a melyekre művével törekedett és az európaszerte uralkodó két nagy elvet, a melyen műve fölépült.

(Sajátkezű ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. IX.)

Pest, ápril 7-én 1859.

Tisztelt barátom!

Bécsből visszatérve könyvárusom azon jelentését, hogy utolsó munkám[1] harmadik kiadása megjelent s több Németországból hozzám érkezett levelet találtam, melyben az irodalom s más pályán kitünő férfiak tudtomra adják, hogy a birodalom szervezése iránt felállított elveimet helybenhagyva nézeteimmel egyetértenek; de alig voltam itt pár napig, midőn tapasztaltam, hogy munkám ellen a legnagyobb ingerültség mutatkozik, mely egy bizonyos párt emberei által systhematice terjesztve, mert könyvemről a lapokban szólni nem szabad s igy az álhirek s okoskodásokat discussio útján megczáfolni nem lehet, napról-napra erősebbé válik.

Hogy egy több mint 200 lapra terjedő könyvben több nem helyes állítások foglaltatnak, arról a priori meg vagyok győződve; hogy hazánkban, melynek pártviszályai erőszakosan lenyomva nyugszanak, de nem vesztek el, ugyanazon nézetek mindenkit nem elégíthetnek ki, s hogy azok, kik egész életemben kevés jóakaratot mutattak irántam, egyszerre barátaimmá nem váltak; mindezt úgyis tudtam; de mégis a rosszakarat ezen mennyisége s a szenvedélyesség, melyek ezen alkalommal mutatkoztak, megleptek s mondhatom fájdalmasan leptek meg; nem magamért, de közügyeinkért, melyeknek

[1] E német nyelven 1859-ben, Lipcsében megjelent nevezetes mű czíme: Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs.

czélszerű elrendezésére én más, mint a könyvemben előadott módot nem ismerek.

Korunk mozgalmaiban két főirányt veszünk észre, melyeknek egyike nagy államok alkotása, másika az egyes nemzetiségek individuális kifejlődése felé törekszik. Az első helyzetünk következése, melynél fogva több nagy nemzetiségeken alapuló — s ezért feloszthatatlan — nagyobb államok létezvén (minő az orosz, angol és franczia) a kisebb nemzetiségek is függetlenségüket csak úgy tarthatják fenn, ha szinte nagy államokban egyesülnek; a másik általános irány, melyet a nemzeti törekvésekben tapasztalunk, csak azon elveknek nagyobb körben alkalmazásából ered, melyekre támaszkodva korunkban minden egyediség szabad kifejlődésére jogot tart; s igy e két irány, mely egymással látszólag ellentétben áll, mert egyike helyzetünk, másika a kor uralkodó eszméinek következése, egyiránt hatalmas és ellentállhatatlan.

Ki az utolsó idők eseményeit figyelemmel követé, e két iránynak létezését nem vonhatja kétségbe, úgy mint azt sem, hogy egyes nemzetek az egész czivilisált világ által követett irányoknak nem képesek ellentállni; miből az következik, hogy mi magyarok is régi törekvéseink czélját csak annyiban érhetjük el, a mennyiben azok a világ általános irányával ellentétben nem állnak. Csak ha követeléseinket akként formulázzuk, hogy azok a helyzetnek megfeleljenek s mint az egész világ által elfogadott elveknek következményei tünjenek fel, akkor remélhetünk sikert. — A honfiúi fájdalom, melylyel hazánk jelen állását tekintjük, az elragadtatás, melylyel dicső multjáról szólunk s még dicsőbb jövőjéről ábrándozunk, nem változtathatják meg a tények állását s ki ezt figyelembe veszi, az belátja, hogy miután Európa ezen részét, melyen az osztrák birodalom alakúlt, nem egy nagy compact nemzetiség lakja, *Európa ezen részében nagy állam csak mint foederatio tarthatja fenn magát.*[a]

A nagy hiba, melyet az osztrák kormány elkövetett s mely azt, ha rendszeréhez ragaszkodik, elébb vagy utóbb bukásához fogja vezetni, abban áll, hogy ezt belátni nem tudta; a nagy hiba, melyet 49-ben mi követtünk el s úgy látszik elhatározó pillanatban most is elkövetnénk, abban, hogy erről akkor megfeledkeztünk s ezt most sem akarjuk elismerni.

Mi fog történni századok után? ez az isteni gondviselésnek titka;

[a] A levélíró aláhúzásai.

de hogy a jelen pillanatban, mindaddig mig Orosz- és Francziaország jelen kiterjedését megtartja, Európa ezen részén, melyen élünk, csak nagy állam tarthatja fenn függetlenségét, azaz hogy csak nagy állam számíthat állandóságra, ez, nézetem szerint, minden kérdésen kivül áll s ebből azon következést kell levonnunk, hogy a jelen pillanatban a magyar nemzet sem törekedhetik józanúl más után, mint hogy egy *nagy*,[a] de a szabadság elvei szerint rendezett államnak része legyen s abban, ha lehet az első, de mindenesetre kiterjedése és népének képességéhez illő helyzetet foglaljon el.

A nagy események, melyek a jelen pillanatban látszólag készülnek,[1] e helyzetet nem fogják megváltoztatni s Ausztria a legnagyobb diadalok után is a népek aglomeratumát, mely felett uralkodik, egy homogén egészszé átváltoztatni szintúgy képtelen; mint a magyar nemzet, ha legvérmesebb reményei teljesülnének s a birodalom darabokra törne, e téren s a létező elemekből nagy államot más, mint foederativ alapokon alkotni képes nem lenne; miből világos, hogy minden politikának, mely sikert akar, feladása nem lehet egyéb, mint felkeresése azon utaknak s eszközöknek, melyek által a dolgok helyzete által elő̋nkbe tűzött feladás a legkisebb áldozatokkal s úgy éressék el, hogy az ekként létrejött állapotok a magyar nemzetre kedvezők legyenek.

A jelen pillanatot véve kiindulási pontúl én csak a következő lehetőségeket látom.

Ha a birodalom szétbomlanék — mire meggyőződésem szerint semmi valószinüség nem létezik — helyébe vagy

a) ismét egy nagy birodalom alakúl, melybe az eleső olasz és német részek helyett a török birodalomtól elszakadt egyes tartományok például Oláh- és Szerborszáq vétetnek fel. Vagy

b) A nemzetiség elvei szerint (természetesen nem a históriai, hanem az ethnographicus határokat követve) egyes névszerint független országok alakíttatnak.

Ha a birodalom fenntartja magát, ismét két lehetőség áll be. Vagy

a) elveszti jelen területének egy részét, Olaszországot s talán Galicziát. Vagy

b) legalább mi a határokat illeti, megtartja jelen állását.

[a] A levélíró aláhúzása.

[1] A kitörőben volt olasz-osztrák, illet. olasz-franczia-osztrák háború.

Már a ki ezen lehetőségeket a specialis magyar szempontból — azaz nemzetiségünk jövőjét tartva szemei előtt — tekinti, szükségkép azon meggyőződéshez jut, hogy a három első lehetőség reánk nézve nem kedvező.

Ha az ausztriai birodalom felbomlása után a megingatott európai egyensúly helyreállítására e helyett egy új nagy állam alkottatnék, melyben az olasz és német tartományok helyébe az aldunai tartományok vétetnének fel, akkor az ekként alakított államban a szláv és óhitű elem szükségkép túlsúlyra fogna emelkedni s a változás, mely reánk magyarokra nézve előidéztetnék, csak abban állna, hogy a német helyett oly elemekkel jönnénk kapcsolatba, melyek sokkal nagyobb assimilatiói tehetséggel bírnak.

Ha az ausztriai birodalom helyébe a nemzetiségek ethnographicus határai szerint több névszerint független országok állíttatnak fel (mint ezt a keleti háború óta Oroszországban sokan birodalmunk érdekében jelenleg legczélszerűbbnek tartják), akkor Magyarország nemcsak területének nevezetes részét s historiai jogainak minden következéseit veszti el, hanem ezekért oly függetlenséget cserél, melynek mértéke s fennmaradása Oroszország kegyelmétől s érdekeitől függ.

Ha végre a birodalom a háború által, melynek rossz kimenetele után nálunk sokan epedve sóvárganak, csak területének egy részét, például az olasz és lengyel tartományokat veszti el, ezen esetben a változás reánk nézve csak abban állna, hogy egy nagy hatalom helyett egy középszerű állam tagjaivá lennénk, hogy a multból reánk maradt terheket még nehezebben fognók viselni, mint jelenleg és hogy az arány, melyben a német elem a nem-némethez a monarchiában áll, megváltozván, a németesítés, mely most, midőn 8 millió német 28 millió nem némettel áll szemközt, lehetetlen, akkor kivihetőbbé válnék.

Sokkal szenvedélyesebb vagyok magam is, mint hogy azoknak érzéseit felfogni nem tudnám, kik a történt sértések után bosszujoknak mindent feláldozni készek. Történetkönyveinkben három különböző ostrom leírásánál fordúl elő az elbeszélés, hogy egy magyar vitéz, midőn egy a félholdat feltűzni készülő törököt a vár fokáról más módon nem űzheté el, végre őt átkarolva vele együtt veté magát a mélységbe s nemzeti jellemünknek vannak oldalai, melyeknél eszünkbe jut, hogy bizonyos körülmények között az egész nemzet is hasonló módon járhatna el. Ha azonban erőt véve indulatainkon a dolgok állását nyugodtan fontoljuk meg, ellenszenvünk daczára is át kell látnunk, miként a jelen körülmények között a magyar nemzetiség jövőjére

nézve kedvezőbb lehetőséget nem találhatunk annál, ha az ausztriai birodalom jelen nehézségein csorbulás nélkül mehet keresztül s pedig úgy hogy fenntartását csak magának köszönhesse. Mert ha Ausztria fennmaradását idegen támogatásnak fogná köszönni, azon esetben, ha a német nemzetnek válnék lekötelezettjévé, még nagyobb buzgósággal fogná elősegíteni a német érdekeket; ha pedig az orosznak, akkor mint az északi coloss védencze bizonyosan sem a magyar nemzetiség, sem az alkotmányos szabadság megalapítását nem tekinti feladatának.

Ismerem én s méltánylom az aggodalmat, mely miatt sokan e felfogást eltévesztettnek tartják. Nézetök szerint Magyarország s a birodalom között a fennforgó kérdésnek békés kiegyenlítése lehetetlen. A történtek után a bizodalomnak még lehetősége is elenyészett. Ki nincsen meggyőződve, hogy Ausztria, mihelyt szorúltságából kivergődött, hatalmát arra fogja használni, hogy a concessiókat, melyeket kénytelenségből tett, ismét visszavegye, s a mostani nemzetellenes elnyomási rendszeréhez ismét visszatérjen [?] s én nem akarom kétségbevonni e nézet helyességét s éppen nem állítom, hogy Ausztria a tett tapasztalások után egyszerre a magyar nemzet s az alkotmányosság buzgó pártfogójává fog válni; mielőtt azonban ezen talán helyes bizalmatlanságot politikánk vezérfonalaként elfogadjuk, két kérdés iránt kell tisztába jönnünk s ez az, vajjon

1° Ausztria, ha a jelen legsürgetőbb bajaiból kibontakozik is, ez által oly állapotba fog-e jutni már, hogy népeinek jóakaratára ismét hosszú ideig szüksége nem leend?

2° Vajjon nem lehet-e úgy elrendezni dolgainkat, hogy a rosszakarat, melyet Ausztriánál felteszünk, az eszközöktől fosztassék meg, melyek annak kivitelére szükségesek lennének.

Mi az elsőt illeti, a felelet világos. Egy a diplomátiai pályán megőszült férfi, kivel e tárgyról minap szóltam, Ausztriát a jelen pillanatban oly gyertyához hasonlítá, melyet két végén egyszerre meggyújtottak, s e hasonlóság egészen találó. Ha Olaszország a jelen pillanatban a legfenyítőbb veszély is, még nagy kérdés, vajjon az, mely délkeleten készül s az oláh és szerb változásokkal valószinűleg megkezdődött, nem nagyobb-e még ennél is s ha ehhez még a birodalom bel- és financziális viszonyait vesszük, a legnagyobb optimista sem fogja állíthatni, hogy Ausztria az olasz ügyek kiegyenlítése után azonnal minden veszélyen túl lesz s oly állapotba jut, hogy egész erejét a reactio keresztülvitelére fordíthatja.

Mi a második kérdést illeti, bizonyos, miként a reactióhoz való hajlam nemcsak az ausztriai dynastiának családi tulajdona, hanem hogy azt csaknem minden alkotmányos országok uralkodóházainál feltaláljuk, főkép ott, hol az alkotmányos formák még újak és ezért az alkotmány garantiája sehol sem kerestetik az uralkodó jóakaratában, hanem az államnak oly módoni rendezésében, mely által a reactio lehetetlenné vagy helyesebben mondva, mely által az szerfelett nehézzé és veszélyessé válik. — — Ha az ausztriai birodalom csekély változásokkal a régi módon rendeztetnék el, ha a többi tartományokban a régi absolutismus hozatnék vissza s igy Magyarország királya mint osztrák császár ismét az örökös tartományok összes erejével kénye szerint rendelkezhetnék; vagy ha a birodalom két része egészen elkülönözve egymástól csak a fejedelem egysége által tartatnék össze, akkor a régi surlódásokkal a reactio nemcsak ismét lehetségessé fogna válni, sőt meggyőződésem szerint bizonyosan bekövetkeznék; de a dolog másképen áll, ha az, mit a historiai jog alapján Magyarország számára visszakövetelünk, minden tartományok közös tulajdonává válik és igy hazánk alkotmányos jogai és belső függetlensége, mely egykor csak irigység tárgya volt, a birodalom minden lakói által saját szabadságuk biztosítékának tekintetik.

Éppen mert én is reactiótól félek, mert én is azt hiszem, hogy a tett tapasztalások után más biztosítékokra van szükségünk, mint melyeket puszta igéretekben találhatunk, ez győzött meg arról, hogy az előbbi állapotok restauratiója, bármennyire hizelegne az nemzeti hiúságunknak, ha kivihető lenne is, semmiesetre sem kivánatos.

Hogy hazánk jogai, hogy nemzetiségünk jövője biztosítva legyenek, felfogásom szerint a következők kivántatnak:

1° Hogy az egész birodalom alkotmányos formák szerint kormányoztassék.

2° Hogy az alkotmányos kormányban s törvényhozásban, mely a birodalom közös ügyeit vezeti, Magyarországnak nagyságához és fontosságához illő befolyása biztosíttassék.

3° Hogy nemcsak Magyarország, de a birodalom minden tartományai, mi belső ügyeik kormányzását illeti, tökéletes autonomiával bírjanak.

4° Hogy miután a nemzetiségek egyenjogúságának elvétől korunk általános iránya miatt eltérnünk nem lehet, a nemzetiség értelmezésénél ne a nyelvbeli különbség, hanem a történeti kifejlődés vétessék alapul.

Bárki által s mily módon vagy formák szerint rendeztessék el a birodalom, minden szervezet, mely ezen elveknek megfelel, nemzetiségünknek nemcsak fennállását biztosítja, hanem annak a birodalomban suprematiójához vezet. Minden szervezet, melynél ezen elveknek egy vagy másika nem vétetett tekintetbe, nemzetiségünket veszélybe hozza.

Sokkal többet foglalkoztál ezen tárgyakkal, semhogy ezen tételeket hosszasan be kellene bizonyítanom. Te voltál az első, ki a nyelvbeli és historiai nemzetiség között létező ellentétet beláttad s az Akadémiában mondott elnöki beszédedben azon veszélyeket kiemelted, melyeket a nemzetiségnek hibás értelmezése hazánkra hozhat s ki látná Náladnál jobban át, hogy az előbbi viszonyok visszahozása, oly viszonyoké, melyek alatt a birodalom nagyobb része mint absolut állam kormányoztatott vagy mint azt 48-ban megkisértettük, Magyarország s a többi tartományok alkotmányos kormányai között semmi kapocs nem létezett; mondom, ki láthatná át Náladnál tisztábban, hogy hasonló állapotok szükségkép hasonló eredményekhez fognak vezetni s hogy a külön alkotmány, mely Magyarországnak netalán kénytelenségből adatnék, már az első pillanatban a reactió csiráit hordaná magában.

Ez volt meggyőződésem, midőn 1849 végével irt német röpiratomban (Die Gleichberechtigung der Nationalitäten) a forradalom után a birodalom organisatiójáról először szóltam (megtalálhatod az idevonatkozó állításokat a 117. és következő lapokon), ez meggyőződésem a mai napig, melyben minden, mit a forradalom óta tanultam s tapasztaltam, mindinkább megerősített s jól tudom, hogy mi ebbeli nézeteimet illeti, nemcsak isolálva nem állok, sőt hogy egy nagy része azoknak, kik most könyvem ellen legkeserüebben kikelnek, velem tökéletesen egyetért. — Ha munkámmal hibát követtem el, e hiba nem az elvekben, hanem a pillanatnak rossz megválasztásában fekszik, melyben azokkal felléptem, s ha a dolgokat személyes nézpontból tekintem, alig követhettem volna el nagyobb hibát, mint hogy könyvemet most adtam ki. Oly időszakban, mikor az ország nagy többsége az ausztriai birodalmat menthetetlenül elveszettnek képzeli, mikor egy rész Nagy Lajos magyar birodalmának helyreállítását várja, mások nemzetünket egy nagy foederativ respublica élén látják, mikor az ildomosok, kik mély politikai belátásokban büszkélkednek, nemzetünk *szabadságát*[a] az orosz és franczia *czár*[a] közbenjárásától vár-

[a] A levéliró aláhúzásai.

ják, s a lelkes fiatalság ismét Kossuth ajkairól várja a megmentő szózatot, akkor oly nézet, mely az ausztriai birodalom fennállását veszi kiindulási pontúl, népszerűségre nem számíthat. Kétségenkivül a nagy többség mást és többet akar s annál inkább ragaszkodik bosszú gondolataihoz, mentül valószinűbbnek tartja azoknak kivihetését. De vajjon nem fordulhatnak-e a dolgok máskép is, s miután a történetben egy esetet sem ismerek, hogy nagy államok egy csapásra rögtön elenyésztek volna, nem lehetséges-e legalább, hogy az ausztriai birodalom is bár gyengülve, egy ideig még fenntartja magát? s ha ezt mint lehetségest tesszük fel, nem kivánatos-e, hogy azok, kiktől a birodalom kormánya jelenleg függ, az eddig követett irány veszélyességéről s hogy Ausztria népei arról győzessenek meg, miként a magyar nemzet jogos követelései a birodalom egységével és az abban egyesült népek érdekeivel ellentétben nem állnak? — Ezen meggyőződés terjesztésére irtam könyvemet, ezért irtam azt németűl oly modorban, mely csak a német olvasóra hathat, s vajjon ha ez volt czélom, nem kell-e oly pillanatot választanom munkám kiadására, midőn a birodalmat nagy veszélyek vagy legalább nagy nehézségek környezik, s midőn minden ajánlat, mely mellett a birodalom egysége fennállhat, elfogadhatónak látszik még akkor is, ha az a kormánytól eddig követett iránynyal ellentétben áll?

Hogy a históriai jogot jelölve ki azon alapnak, melyen a birodalom új szerkezetének alapulni kell, hogy minden koronaország s így hazánk számára is teljes autonomiát követelve, munkámban semmi jogpontot nem adtam fel s hogy hazánk állapotja — ha az előadott elvek elfogadtatnának — az előbbitől csak annyiban különbözné k, hogy Magyarország a birodalmi országgyüléshez küldött követei által oly tárgyak kormányában is résztvenne, mely 1848 előtt egy nem magyar kormány és álladalmi tanács által intéztettek el, azt, a ki a dolgot elfogultság nélkül nézi, be fogja látni s én e részben bármikor elfogadom állításaim felelősségét; de nem tagadhatom el magam előtt, miként a mód, melyen könyvem a hazában fogadtatott, annak politikai hatását egészen paralisálja, s ez fájdalommal tölt el. Közeledést akartam eszközölni a magyar s a többi tartományok alkotmányos emberei közt, popularisálni akartam a magyar ügyet s e helyett csak azon hézagot tüntettem fel, mely közöttük létezik s melyet — mint magam is hinni kezdem — semmi földi hatalom nem tölthet be többé s fáradságomnak, melylyel e könyvet irtam, egyedüli díja csak azon öntudat, hogy hazámnak semmit sem használhattam.

Mért irom Neked mindezt, tulajdonkép magam sem tudom. Miután azonban könyvemről a lapokban irni nem szabad s így minden féle rágalom és gyanusítás súlya alatt elleneimmel nyilván szembe nem szállhatok, szükségét érzem egyszer expectorálni magamat és Hozzád intézem igazolásomat, ki hazánk ügyeit mindig legtisztábban fogtad fel s a fájdalmat s indignatiót, mely szívemet pillanatokra eltölti, másoknál jobban érteni tudod. Ég áldjon meg tisztelt barátom s tartsa meg barátságodat

tisztelő hívednek

Eötvös.

5.

S. d. (1859 julius vége? — Bécs.)

Gróf Zichy Edmund gróf Blome csász... követségi tanácsoshoz a bécsi külügyministeriumnál. Örömét fejezi ki, hogy Rechberg olvassa, sőt tanulmányozza a »Blick«-et. E munkának nagy előnyei; bárki is szerzője.

(Sajátkezű ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. IX.)

Lieber Graf!

Mich freut es sehr, wenn Ihr verehrter Chef[1] das bewusste gelbe Buch[2] liesst und sogar studiert. Es mag seine Fehler haben, die in der Natur der Sache liegt, dass nämlich an vielen Orten das Feuer der Leidenschaft den Autor hinreisst, und ihn vielleicht auch manchmal ungerecht werden liess. Doch hat dies auch seinen immensen Vorteil, nämlich die rücksichtloseste Aufrichtigkeit. Doch selbst zugegeben, dass man ganz anderer Ansicht sei und die ganze Logik des Buches für falsch hielt, so hat es doch das immense Merit, ein photographisches Bild der öffentlichen Meinung der 13.000.000 Ungarn zu sein, die mehr oder minder bewusst, zum Teil oder im Ganzen das Echo dieses Buches sind. Welches mehr den Titel »*Wie heute Ungarn denkt*« als den, den es trägt, verdient. — Was die Autorschaft anbelangt, so nennt man mehrere, besonders Laczi Teleky, doch hege ich die Überzeugung, dass es nichts als eine Compilation von Vielen ist, die ein einziger, vielleicht ganz obscurer Mensch sammelte. Ich habe viele von den Anekdoten in Ungarn gehört und erkenne sie wieder. Doch ist das im ganzen Nebensache und gleichgültig, der Autor er-

[1] Rechberg külügyminister.

[2] Széchenyi »Blick«-je.

füllt das alte Programm »ridendo castigat mores« und reisst der Hypocrisie die Larve ab und zwingt den Chameleon Farbe zu halten. — Behalten Sie also die gelbe Medizin bis seine Exzellenz sie genug genossen und schicken Sie sie mir unter Siegel ins Haus, damit es nicht in die Hände Unberufener komme, da es wie manche andere Medizin, durch Missbrauch auch Gift werden könnte und das scheint nicht die Intention des Schreibers zu sein.

Z[ichy] mp.[1]

6.

1859 október 27. — Pest.

Török János Széchenyihez. Az Akadémia Kazinczy-ünnepe és Deáknak Széchenyire mondott áldomása alkalmával az ünneplő közönség üdvözletét tolmácsolja hivatalos megbízásból.

(Sajátkezű ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. IX.)

Nagyméltóságú Gróf! stb.

A mai nagyszerű s páratlan Kazinczy-ünnep és nagy nemzeti manifestum nem nyerhetett méltóbb és dicsőbb befejezést, mint azon határtalanúl lelkesült éljenzést, melylyel a Deák Ferencz által a közebédnél Excellentiád jóllétére hozott hálás s a nemzet közérzületét tolmácsoló áldomás a háromszáznál többre menő válogatott vendégkoszorú részéről üdvözöltetett és visszhangoztatott. A társaság ez üdvözletet táviratozni határozta s a végrehajtás gr. Desewffy Emil által reám bizatott. Én a teendő iránt Tasner Antallal (ki az ünnepen szintén magyar díszöltözetben volt jelen) tanácskozván, jónak tartottuk a táviratozást azért mellőzni, mivel a miatt Excellentiád

[1] Hogy a levélíró Zichy Edmund, azt az írás bizonyítja. A levél maga úgy került Széchenyi kezeibe, hogy azt neki gróf Blome adta át, mikor vele a »Blick«-ről beszélgetett, látván, mennyire érdekli Széchenyit a »Blick« és az, hogy mit mondanak róla az emberek. Hogy pedig Zichy levelének czímzettje, a kihez Zichy Edmund a levelet írta, gróf Blome, azt ezen Blomenak Zichyhez írott előző levele mutatja, a mely levél azt jelzi, hogy tönöke (Rechberg) azzal a »bizonyos könyvvel« szíves örömest akar megismerkedni s e czélból kérdi Blome Zichyt, hogy a könyvet meddig tarthatja magánál. — Érdekes, hogy Zichy Edmund újságolván Széchenyinek Rechberg érdeklődését a »Blick« iránt, ezen érdeklődés bizonyságául átadta Széchenyinek Blome levelét, mely aztán Széchenyi iratai közt maradt. — Gróf Blomét Párisból, a hol követségi tanácsos volt, 1859 dereka táján rendelte be Bécsbe a külügyministeriumba szolgálattételre Rechberg.

a legjobb álmából felébresztetett volna ; holott reggelre a jelen sorok a rendes postán is Bécsbe érnek.

Mit midőn teljesíteni sietek, s a társaság legmélyebb tiszteletéhez saját hódolatomat csatolom, a legbensőbb odaadással maradok

Excellentiád

Pest oct. 27. 1859.

hűséges szolgája

Török János.

7.

1859 november 1. — Szombathely.

Hollán Ernő Széchenyihez. Dessewffyék emlékiratáról; a bécsi »Presse« hirhedt támadásáról a magyar conservativok ellen s az erre adandó válaszról; Eötvös Kazinczy-beszédéről; Széchenyi és Deák nézetei egyeztetéséről; Hübner visszalépése hatásáról.

(Sajátkezű ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. IX.)

Szombathely, 1859. nov. 1.

Kegyelmes Uram!

Bécsből eltávozásom óta ismét egy hetet töltöttem dicső római emlékű, most szerény tartományi szülőhelyemen, mely rövid idő alatt a nagyvilágból ideszárnyalt, bennünket közelebből érdeklő hirek nem csekély mozgásba hozták a különben csendes kedélyeket.

Különös érdeket ébresztett a Deutsche Allg. Zeitung (mely művelődési állapotunk dicséretére legyen említve, hozzánk is jár —) hasábjain közzétett promemoria, melyet hir szerint a Bécsbe idézett négy magyar főur átadott.[1] Megvallom engem is némileg meglepett, mert nem gondoltam, hogy nevezett urak a dolgot oly tüzetesen formulázták légyen. Mellőzöm alakjukra s tartalmukra vonatkozó megjegyzéseimet, mert nem kétlem, hogy a tárgy szinte Excellentiád tudomására is eljutott.

Ellenben el nem hallgathatom azon epochalis indignátiót, melyet a bécsi »Presse«-nek ezen indokból oct. 30. »Österreichs Zukunft« felirás alatt közzétett czikke előidézett.[2] Valóban felháborodik minden jobbérzésü ember azon rakonczátlan sértéseken, melyekkel egy idő

[1] Gróf Dessewffy Emil, báró Jósika Sámuel, Mailáth György, gróf Szécsen Antal. — V. ö. Kónyi: Deák F. beszédei (II. kiad.) II. k. 449. és köv. l. és a »Pesti Napló«-nak u. o. 454. l. közölt czikkét.

[2] L. erről a Bevezetésben II. könyv, VII. fej. mondottakat.

óta ama haszontalan csacska lap magyar ügyünket megtámadja. Fel azon gyalázaton, melylyel amüchige Zang uram ellenünk gyanuskodik s tudatlanságában, úgy mint rossz akaratjában a rágalmazott conservativek ellen, a nem aristocraticus magyar többség szószólója gyanánt szemtelenkedik.

Igaz, hogy ilynemű kikelések a tüzetes czáfolat megbecsültetését nem érdemlik, mégis azt hiszem, hogy említett pamphlet átlépte azon határokat, melyeken túl sértéseket és gyanusításokat büntetlenül elhallgatni nem lehet. — Tudom, hogy e gyalázatos lapnak számos előfizetői vannak az országban s ha nem is egyedűl büntetésűl, de legalább a derék szerkesztőnek kijózanodására s argumentumúl koholmányainak megczáfolására valóban illő volna, hogy olvasóköreinkből mindenkorra kiküszöböltessék.

Másrészről tapasztalásból ismerjük az emberek gyarlóságát, s bármennyire szembetűnő legyen ama szennyes iratban a pártérdek, elfogultság, szenvedély, tudatlanság és rosszakarat czégére: — nem lehet komolyan nem tartani attól, hogy egyiket vagy másikat, sőt saját magunk közt is némelyeket gyanusításával az altconservativek ellen el ne bolondítson s ravasz fegyverével jó ügyünknek ne ártson.

Ily körülmények közt bizony kivánatos volna, hogy barátunk [1] a »Tudni valónak« megjelenését egy kissé sürgetné s ügyes tollával a szükségeseket megtenné, miként a közvéleményt ilyszerű eltévesztésektől megóvná.

Merészség tőlem, ilyesmit Excellentiádnak figyelmébe ajánlanom, mégis saját elégtételemül, Excellentiád kegyes elnézésében s hazánk ügye iránti atyai gondoskodásában bizva, el nem mulaszthatom.

Az emberi természet ily törpe kinövéseinek ellenében büszkén emelkedett lelkünk ama hirek vételére, melyek nagy Kazinczynk ünnepéről hozzánk Pestről eljutottak.

Olvastuk b. Eötvösnek ez alkalommal tartott magasztaló beszédjét, melyről elmondhatom, hogy újabb nemzeti életünkben történelmi mozzanatot képezend, hahogy egyebütt is, mint nem kétlem, oly hatást idézendett elő, mint nálunk s vidékünkön. — Az emelkedett eszmék, melyekkel korunk irányát s vele összhangzatosan nemzeti fejlődésünk

[1] Falk Miksa, a ki Széchenyivel együtt végezé a »Tudnivaló«-nak, azaz azon Hollán E. munkálata alapján készült röpiratnak correcturáját, mely »Zur ungarischen Frage, Eine Denkschrift von einem ungarischen Patrioten« czím alatt 1859 novemberében Lipcsében jelent meg. V. ö. Kónyi czikkét Budapesti Szemle 100. köt. 172. és 179. l. és jelen kiadvány Bevezetése II. könyv, VI. fej.

czélját kijelölte: ritka lelkesedésre költötte az itt-ott alvó, de el nem fojtott nemesebb hazafias érzelmeket.

Örültünk szívből azon öntudatos méltóságnak, melyben nemzetünk ezen ünnepély alkalmával nyilatkozott, mely Kazinczy nagy emlékének úgy, valamint e nagy nemzet nemes érzelmeinek egyaránt megfelelt. Örültünk annak is, hogy Eötvösnek alkalma kinálkozott, hazafias nemes érzelmeinek kifejezésével helyrehozni, mit utolsó művével talán itt-ott elhibázott.[1] Örültünk végre Deák Ferencz ajkairól egy lelkes toasztban, mindnyájunk bálványa, közös anyánk éltetését s legnagyobb fiának Széchenyi Istvánnak magasztalását hallani.[2]

Nagy elégtételnek tekinteném, ha Kegyelmességed ezen alkalomból helyesnek találná, néhány sort említett férfiuhoz intézni s hatalmas befolyásával a netán mégnémi pontokban eltérő nézeteket Excellentiád bölcs irányával összhangzásba hozni. Ezer bocsánatot kérek másodizbeni merészkedésemért, de ha Excellentiád ezt helyesnek nem találná, tessék velem parancsolni, úgy én irnék néhány sort neki. Annyira szeretem hazámat s ügyünket, miszerint féltékenységem gyakori hibákba ejt, melyeket csak Excellentiád kegyessége nézhet el. Pedig D[eák] véleményét illetőleg ennek helyreigazítását lényegesnek tekintem.[3]

A többi közügyeinkkel kapcsolatban álló hirek szinte nem maradtak hatás nélkül. Igy Hübner bárónak lelépése.

Mig a hivatalnokok ezt kárörömmel a magyar ügy végleges megbukásának tekintették, a közönség (denn unsere Bevölkerung zählt nur Beamte und Malcontente) őszinte sajnálkozással értesült azon férfiúnak távozásáról, ki tótmegyeri tartózkodásának hirével bizalmat s rokonszenvet gerjesztett,[4] kinek kiléptével hivataltársai népszerűségben éppen nem gyarapodtak, ki végre tárczájáról lemondott a nélkül, hogy a szokásos és nevezetes installationális járulékokat igénybe vette volna. — Másrészt meg majdnem örülnek, hogy igy történt, quoniam opportet, ut scandala fiant! s hiszik, hogy távozása temporarius leend, visszalépése pedig egyéb populáris nevek kiséretében közel bekövetkezend, minthogy nagyon is hajlandók a jelen kormányt transitoriusnak tekinteni.

A pesti tanulók Bécsben fogadtatása s a bécsi újságnak petitiókra s egyebekre vonatkozó hivatalos notificatiója rossz sejtelmeket éb-

[1] V. ö. Eötvös levelét Széchenyihez 1859 ápril 7-ről 4. szám alatt.
[2] V. ö. Török János lev. 6. szám alatt.
[3] V. ö. Kónyi id. czikkét Budapesti Szemle 100. köt. 171. l.
[4] Hübnerről v. ö. a Bevezetésben I. könyv, III. fej. mondottakat.

resztett.[1] Általában a nagyközönség nem igen sok jót remél. Áldással és kegyeletes bizalommal egyedül Nagyméltóságod felé fordúl, kinek atyai gondoskodásától s bölcseségétől várja megmentését, boldogítását s hazájának szebb jövőjét.

Melyek után Excellentiádnak érdemetlen, de megbecsülhetetlen atyai kegyeibe ajánlva, nőm alázatos tiszteletét idecsatolva, hódoló tisztelettel maradok Kegyelmességednek

hálaadó alázatos szolgája

Hollán Ernő.[2]

8.

1859 november 14. — Szombathely.

Hollán Ernő Széchenyihez. A bécsi hivatalos körök és sajtó czéljáról, a mely miatt a magyar »ó-conservativ-párt« elnevezést divatba hozták. — Az ellentét kiélesedése a 47-es és 48-as alap hívei közt.

(Sajátkezű ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. IX.)

Szombathely, 1859. nov. 14.

Kegyelmes uram!

Alig tudom, miként köszönjem meg Excellentiádnak megbecsülhetetlen kegyeit kétrendbeli nagytiszteletű tudósításaiért,[3] melyeknek vételével (irigyelve bizonyára mindenektől, ha tudnák) mindannyiszor ünnepet ülök szerény házamnál.

— —

Einige Abwechslung bieten die Nachrichten über die Gesetzgebung »auf vertraulichem Wege« und der frische Meinungskampf zwischen Beamten und Nichtbeamten über die Bedeutung des von den Wiener Blättern erfundenen und seither modern gewordenen Ausdruckes, der sogenannten altkonservativen Partei. — Man muss gestehen, dass diese Benennung insofern nicht ungeschickt ausgedacht worden ist, als man bei uns vergeblich nach einem »Neuconservativen«

[1] Ismeretes, hogy 1859 őszén a tanév kezdetén a pesti egyetemi ifjúság felségfolyamodásban kérte a magyar előadási nyelvet az egyetemen. A monstre-küldöttséget sem a császár, sem a minister nem fogadták s a bécsi hivatalos lap kijelenté, hogy efféle petitiók és küldöttségek fogadtatásra nem tarthatnak számot.

[2] Széchenyi válaszát e levélre közli Kónyi, id. czikk, Budapesti Szemle 100. köt. 179. lapon, de tollhibából október 6-iki kelet alatt (november 6. helyett).

[3] Széchenyi levelei Hollánhoz nov. 6. és 10. Budapesti Szemle 100. köt. 179—180. l. Kónyi czikkében.

d. h. nach einem solchen suchen würde, der sich *den neuen staatlichen Bildungen gegenüber zum Prinzip der Erhaltung bekennt.*[a] — Wir wissen recht gut, was damit gesagt sein will und erkennt man an derlei Kunstgriffen die gewandten Schüler des dermalen in Rom residierenden grossen Meisters[1]; und das allein ist hinreichend, um die Absicht zu vereiteln, die der Schöpfung dieses Ausdruckes zum Grunde gelegt war. Dem liberalen Deutschland mag man damit einen Popanz hingestellt haben, um die Manifestation eines ganzen Landes mit der Andichtung reactionärer Tendenzen zu verdächtigen; — hier wissen die Leute recht gut, was sie von der Sache zu halten haben.

E szerint nálunk egyre fujják a fagylaltot s buzgóbban, mint valaha emlegetik a »ne higyj neki«-t. Különben jó kedvnek örvendünk s a nélkül hogy tudnók miért? jó reményekben vagyunk, mert isteni sugallaton táplálkozunk. A többit Excellentiád atyai gondoskodására s bölcseségére — s az európai congressusra bizván.

Örömmel értesültem Excellentiádnak tudósitásából, hogy a »tudnivalónak« első példányát megkapni tetszett.[2] Bár hozzánk is eljutna már valahára. Én e tárgyban gróf Falkensteinnak[3] a múlt héten irtam, egyszersmind némi aggodalmaimra nézve is figyelmeztettem, melyeket legújabb tapasztalataim bennem gerjesztettek. — Tapasztalván ugyanis a napról-napra határozottabban nyilvánuló közvéleményt, mely minden egyezkedési vagy kibékülési szándékot visszautasít, komolyan tarthatunk attól, nehogy itthon emlékiratunk foglalatját elitéljék.[4] Különösen azt kell hinnem a leggyakoribb nyilatkozatok nyomán, hogy a 47-i alapnak ajánlatát s a 48-nak mellőzését igen, de igen rossz néven veendik. S ez komoly figyelemre méltó, nehogy véleményszakadások álljanak be köztünk akkor, midőn egységre s egyetértésre leginkább szükségünk volna. Ebbeli nézeteimet előadván, Falkensteint felkértem, hogy ilyféle bajoknak elhárítására megtegyen mindent, mi tehetségében áll, s bár Excellentiádnak atyai gondoskodásánál és sorsunk feletti kegyes őrködésénél fogva teljesen feleslegesnek tartom, mégis el nem mulaszthatom, hogy említett körülményt Excellentiádnak magas figyelmébe ajánljam.

[a] A levélíró saját aláhúzása.

[1] Bachra czéloz Hollán, mint a ki ekkor már római nagykövet volt.
[2] V. ö. a Hollán november 1-i leveléhez (7. sz. a.) a 482. lapon tett jegyzettel.
[3] Falk Miksát hívta így tréfásan levelezés közben Széchenyi.
[4] V. ö. a 2. alatti jegyzettel.

Azon fontosságnál fogva, melyet jelenben nagyjaink jó egyetértésének tulajdonitanunk kell, el nem mondhatom, mennyire örvendettem Excellentiád kegyes tudósításának gróf Apponyinak látogatása felől.

Excellentiádnak alázatos szolgája

Hollán Ernő.

9.

S. d. (1860 március 3. után) s. loco.

Széchenyinek egy megnevezetlen osztrák politikus tisztelője a maga és tágas körök nevében megbotránkozásának ád kifejezést a rendőrség által Széchenyi lakásán végrehajtott házkutatás fölött.

(Ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. IX.)

Hochgeehrter Herr Graf! In einem unbedeutenden Neste unseres Vaterlandes, wo ich zur Zeit weile, findet mich die Nachricht, dass es den grossen Herren mit dem kleinen Verstande, welche jetzt an den grünen, ich meine den grünbetuchten, Tischen des Staates für unser leibliches und geistiges Wohl mühevolle Sorge tragen, vor einigen Tagen beliebte, Sie in den engen Räumen Ihrer freiwilligen Clausur mit einem Besuche zu überraschen, und nach Etwas zu fahnden, was sie in ihrer Weisheit gewiss nicht gefunden haben.

Vielleicht befürchteten diese Glückseligmacher, Görgens Narren, so sehr sie auch schon Narren sind, müssten endlich toll und des Teufels werden, wenn sie sich durch die noch tolleren Streiche von Menschen, — welche anscheinend geistesgesund frei umherwandeln, und dabei noch das grosse Wort führen oder gar den gesetzmässigen Ton angeben — in der Ausübung ihres Privilegiums so sehr gefährdet sehen; vielleicht witterten sie eine Narrenrevolte und Sie als Agitator derselben, und nach dem bekannten und bewährten Sprichwort, dass diese Sorte Menschen dasjenige sprechen, was niemand, am wenigstens eine gewisse Kategorie von Leuten, gerne hört — die *Wahrheit*, musste ihnen vor dem Umsichgreifen dieses Lasters, demzufolge für ihre eigene unentbehrliche Existenz bange sein; vielleicht war es auch Nichts von alle dem oder überhaupt ein *Nichts*, was die klugen Herren zu diesem Schritte veranlasste. Sei es dies oder jenes, für jeden Fall müssen wir mit Juvenal einstimmen: Difficile est satyram non scribere. Ihnen zum Troste, wenn es überhaupt eines solchen bedarf, oder damit ich mich verbessere, Ihnen zur Befriedigung diene, dass das kleine Haus

mit dem beschränkten Raum in den oberen Étagen und dem weitläufigen Souterain, ich meine das Manneckenpis.[1] durch diesen coup nur Drachenzähne gesäet. die mit der Zeit ihre Früchte, nur nicht für homunculum & consorten, tragen werden. Wir kennen ja das vielbewählte: Quem deus vult etc. etc.

Ich konnte mich nicht erwehren, Ihnen mittelst dieser wenigen Worte meine Ansicht und die der Gesinnungsgenossen über diesen Tollhäusler- Ein- und Überfall kund zu geben.

Da es jedoch unter den gegebenen Verhältnissen für einen ehrlichen Menschen nicht ratsam erscheint, seinen ehrlichen Namen unter sein geschriebenes Wort, und wäre dieses Wort auch nur ein unschuldiger, schlechter Witz, zu setzen, so souccourrire ich Ihrem Gedächtniss in Bezug auf den Schreiber desselben, indem ich Sie an denjenigen Ihrer aufrichtigen Verehrer erinnere, der Sie gelegentlich eines Besuches im verflossenen Sommer auf eine Stelle Gervinus über die englische Verfassung, welche *nicht*[a] die österreichische ist, aufmerksam machte; und da auch die k. k. Post in dieser Beziehung nicht ganz geheuer ist, so sende ich diese Zeilen durch einen zuverlässigen Privaten, erbitte mir aber dennoch zur Überzeugung, dass dieselben nicht in fremde, am Ende gar unberufene Hände geraten, eine kurze Andeutung, etwa wenige Worte inseriert in einem Wiener Journal, wie die »Presse«.

10.

1860 március 16. — Bécs.[2]

Thierry rendőrminister Széchenyihez; bocsánatot kér, hogy nem látogathatja meg Széchenyit; sajnálja a házkutatás okozta alkalmatlanságot; a gyógyintézet nem lehet politikai asylum. Örül, hogy a házkutatást végző organumok humánus viselkedésével Széchenyi meg volt elégedve.

(Ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. IX.)

Hochgeborener Graf.

Ich hatte gehofft, dem mir von Eurer Exzellenz in Ihrem Schreiben vom 4-ten d. ausgedrückten Wunsche entsprechen, und Ihnen

[a] A levélíró aláhúzása.

[1] Drastikus czélzás a nem nagy termetű, igen kövér Thierryre.

[2] Ezt a különben már ismeretes és sokat idézett levelet jónak láttam az eredeti után egész terjedelmében közölni.

meine Antwort auf dasselbe persönlich überbringen zu können. Ungewöhnlicher Andrang von Geschäften hat mich daran verhindert. Dies wird auch die Verzögerung meiner schriftlichen Antwort erklären und entschuldigen.

Es bedarf wohl keiner Versicherung, wie sehr ich die Umstände beklage, welche die Massregel veranlasst haben, von der Eure Exzellenz am 3.ten d. M. betroffen worden sind. Das von Ihnen vor Jahren gewählte Asyl, hat längst ein Solches zu sein aufgehört. Der fast ununterbrochene und ausgedehnte Verkehr, welchen Eure Exzellenz, wenn auch intra muros, doch nicht minder lebhaft mit der Aussenwelt gepflogen, — der rege und tätige Anteil, den Sie an den Ereignissen des Tages, ja selbst an den wichtigsten Fragen genommen, welche heute Regierungen und Völker beschäftigen, haben bewiesen, dass Eure Exzellenz stiller Zurückgezogenheit längst entsagt. Hiedurch ward es mir unmöglich gemacht, mich noch länger durch besondere Rücksichten von der Erfüllung einer Pflicht abhalten zu lassen, welche die obwaltenden Verhältnisse mir auferlegten.

Es hat mir Befriedigung gewährt, von Eurer Exzellenz die Bestätigung zu erhalten, wie schonend die mit dem Vollzuge betrauten Beamten ihre Sendung vollführt haben. Ich hatte es zwar nicht anders erwartet, da dieselben den Geist des Wohlwollens und der Mässigung kennen, von welchem die Regierung unseres Kaisers und Herrn beseelt ist. Nichtdestoweniger freue ich mich aufrichtig, dass meine Erwartungen gerechtfertigt worden, und selbst Eure Exzellenz dafür Zeugniss geben.[1]

Die gewünschten 5 Karton und die kleine Boite beehre ich mich Ihnen durch den Überbringer dieser Zeilen zu übersenden. — Das Gedankenbuch des Grafen Bánffy,[2] sowie Alles, was zur Zurückstellung geeignet sein wird, werde ich nicht verfehlen Eurer Exzellenz sobald als tunlich zu übermachen.

Wien, am 16. März 1860.

Eurer Exzellenz
ergebenster
A. Freih. v. Thierry.

[1] V. ö. a házkutatásról fölvett és Széchenyi által is aláírt hivat. jegyzőkönyvet *Függelék* 19. sz. a.

[2] V. ö. a jegyzetet Széchenyinek Thierryhez 1860. írt márcz. 4-iki leveléhez Bánffyról.

FÜGGELÉK

S. d. et l. (1852—3. — Bécs.)

Herczeg Metternich levele egy névtelenhez Széchenyi István számára. — Széchenyi politikai működését röviden jellemzi s kimondja, hogy a bekövetkezett események miatt Széchenyit semmi vád nem érheti.

(Sajátkezű ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. X. Varia).

Ich habe bereits öfter gehört, dass mein alter Freund, Stephan Széchenyi die Meinung hegt, als schwanke meine Meinung über sein politisches Wirken.

Meine hiewegen aufgefasste Ansicht ist in kurzen Worten die folgende:

Ich habe in Stephan Széchenyi stets einen aufrichtigen Patrioten erkannt und ihn nie in einer illoyalen Richtung gefunden. Er wollte Ungarn auf dem Wege der inneren Ausbildung auf die Stufe des Wohlstandes erheben, zu welcher dem reichbegabten Lande der Impuls fehlte. Ich habe seine Absicht geteilt und sie unterstützt. Sind selbstsüchtige Menschen dem Unternehmen in den Weg getreten, haben sie die Absichten des Grafen Stephan durchkreutzt und die ihrigen an deren Stelle geschoben, so liegt die Schuld der unglücklichen Folgen in diesen Menschen und sie fällt nicht auf diejenigen, welche das Gute ehrlich wollten. Wirft man dem Grafen Széchenyi vor, dass er *zu viel*[a] wollte, so kann man mir den machen, *zu wenig*[a] gewollt zu haben. Dieser Vorwurf berührt mich nicht und es gibt ebensowenig Grund, dass er den Grafen Stephan berühren könnte. Er, wie ich, und alle treuen Freunde des Vaterlandes wollten dasselbe; nur ruchlose Geister wollten sich auf Unkosten des allgemeinen Wohls eine Bahn brechen.

Es genügt wohl dieser wenigen Worte, um mein Urteil über den Grafen Széchenyi zu bezeichnen und um ihn frei zu sprechen.

Metternich mp.

[a] Metternich aláhúzásai.

VI.

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN INTELMEI FIÁHOZ, BÉLÁHOZ

1857 NOVEMBER

Széchenyi sajátkezű fogalmazata és sajátkezű tisztázata a bécsi udv. és állami levéltárban, Széchenyi-Akten, Konv. V^b.

6. November 1857.

Vielgeliebter Sohn, mein sehr teurer Freund!

Dein Schreiben vom 12ten Oktober[1] l. J. bestimmt mich mit Dir ein ernstes, unverhohlenes Wort zu sprechen.

Es sind jetzt mehr als zehn Jahre, dass ich das unaussprechliche Unglück hatte, auf einmal aus meinen so süssen Träumen gerissen zu werden, alle Hoffnungen, die mich belebten, gebrochen zu sehen, und in diesem jammersvollen Ort, wo ich jetzt vegetire, mich verbergen zu müssen, um von allem dem Gräuel ferne zu stehen, der unser armes Vaterland betraf, und welchem ich, ohne helfen zu können, so in der Nähe zu betrachten, — nicht die Kraft hatte; denn es würde mich getödtet haben.

Damals warst du kaum 10 Jahre alt; ein liebes gutes Kind, ausgestattet mit allen Vorzügen des Geistes und des Körpers.

Durch meinen unglückseligen Fall, wurdest Du einigermassen eine Waise! Denn wenn Deine Mutter Dich auch aus ganzer Seele liebt, und sie gewiss in jeder Hinsicht eine Ideale ihres Geschlechtes ist, so wurde sie durch mein schauderhaftes Unglück so gebeugt, in ihrer Kraft so gebrochen, dass sie für Dich nicht dasselbe sein konnte, was sie vereint mit mir in glücklichen Tagen gewesen wäre, um Deine jugendlichen Schritte zu leiten und Dich zu einem tugendhaften Menschen heranzubilden.

Podhorsky[2] war Dein Erzieher. Mit voller Gerechtigkeit kann ich über ihn kein Urteil fällen; denn ich müsste ja vor Allem auch ihn hören, und überhaupt tiefer erforschen. So viel glaube ich jedoch behaupten zu können, ohne an ihn ungerecht zu werden, dass er in

[1] Hiányzik a bécsi iratok között.

[2] Podhorszky Lajos, a jónevű nyelvész és a M. T. Akadémia lev. tagja, meghalt Párisban 1891., a hol a franczia Nemzeti Könyvtár chinai kéziratait és könyveit rendezte.

seinem Charakter — vielleicht sich selbst unbewusst — eine grosse Beimischung von Hypocrisie hatte. Er war kein Mensch von solchem Schmelz, der mit Selbstbewusstsein und edlem Stolz die Sonne herausfordern hätte können: »Beleuchte mit Deinen glänzendsten Strahlen Alles, was ich je getan habe, und tue, denn ich bin zwar ein schwacher, sündiger Mensch, brauche jedoch über nichts zu erröten, was mich vor allen besseren Menschen brandmarken würde.« Ja, Podhorsky war ein Gleisner, und zwar unter dem so oft gebrauchten und äusserst bequemen Titel: »Lebensklugheit«.

Er hat Dich oft misshandelt; denn er konnte, leidenschaftlicher Natur, wie er war, seinen Zorn nicht immer bemeistern; lobte und pries Dich dann wieder auf das äusserste, — heuchelte Dir die grösste Anhänglichkeit vor, und zwar, weil er auch »lebensklug (!)« genug gewesen ist, auf die Zukunft zu spekuliren, — um dann in späteren Jahren vielleicht à peu près »moitié« mit Dir Herrschaftsbesitzer werden zu können.

Ich ahnte von allem dem nichts, besonders, dass Podhorsky Dich misshandle; denn vis-à-vis meiner konnte er so gut studirte Gesichter machen, und sich so betragen, dass ich so eine animalische Brutalität in ihm auch nur von Weitem zu supponiren nicht im Stande war. Deine Mutter sah schärfer, sprach mir oft davon; ich wollte es jedoch nicht recht glauben, Du aber schwiegst; — was ich sehr begreife, — etwa so wie einen gemeinen Soldaten — was man ihm auch von seiner Sicherheit vorfabelt — nie einfallen wird, — seinen Korporalen, der ihm stets auf dem Halse sitzt, zu verklagen. — Durch diesen Umstand wurde der erste Grund gelegt, dass Du kein offener, sondern ein verschlossener Mensch bist.

Ich bin weit entfernt, Dir hierüber einen Vorwurf zu machen; denn »Alles in Allem genommen«, ist für einen Mann Verschwiegenheit eine weit erhabenere Qualität, als Offenheit, und »Alles in Allem« geschieht in der Welt gewiss viel mehr Übel durch Reden als durch Schweigen; sagt ja schon der Osmanli so treffend, das Erste sei Silber, das Zweite Gold.

Aber auch hier kommt das »cum grano salis« zu erwägen, sowie überhaupt in allen Dingen der Welt zu viel oder zu wenig Feuer, zu viel oder zu wenig Wasser sind gleichfalls störend, ja vernichtend.

Und eben so kann Verschwiegenheit, wie denn auch Geschwätzigkeit in gewissen Fällen zur Quelle von vielen Übeln, ja sogar von unnennbaren Elend werden.

Auf diesen Punkt werde ich später, wenn auch nur indirekt zurückkehren.

Deine weitere Ausbildung übernahm Herr Debœuf. Und ich glaube, dass Du in dem zarten Alter, in welchem Du damals warst, Deine Zeit unter seiner Leitung vortrefflich verwendetest. Er konnte Dich nicht genug loben.

Der dritte Mentor, dem Deine Leitung übertragen wurde, ist Herr Michl.[1] Sowol in Berlin als in Bonn warst Du der Gegenstand des allgemeinen und ungeteilten Lobes. Und ich begreife es; denn Du bist ein lieber, schätzenswerter, seltener Mensch!

Eltern pflegen sehr oft ihre Kinder, besonders jene, die sie vorzüglich lieben, im allgemeinen nicht zu loben, sondern stets nur zu tadeln, damit sie »noch besser werden«, — was oft unmöglich ist. Denn welch' hohen Grad kann denn eigentlich ein von Staub gemachtes Geschöpf hienieder erreichen? — Ja, dieses ewige »Noch höher hinaufschrauben« erzeugt in den Kindern nicht selten eine gewisse Kälte, ja eine unausbleibliche Bitterkeit, wie dann am Ende jedes lebende Wesen alle Liebe, allen Mut verliert, und in eine espèce Desperation sinkt, wenn es in seiner Obliegenheit nach allen Kräften ehrlich fleissig wirkt, und dennoch stets getadelt, ja noch stärker angetrieben wird.

Deine Mutter und ich wir stehen nicht in dieser Reihe. Wir lieben Dich mehr, als dieses Gefühl durch menschliche Organe ausgedrückt werden kann; wir wissen Dich aber auch zu würdigen; ja wir sind stolz auf Dich; denn ohne uns zu täuschen, ohne Dich zu überschätzen, fühlen wir klar, ja wir sind davon fest überzeugt, dass unter vielen tausenden Menschen sich nicht leicht ein Zweiter findet, den man ebenbürtig, — es versteht sich im höheren Sinn des Wortes — Dir zur Seite stellen könnte.

Du hast herrliche Eigenschaften! — Noch nicht 21 Jahre alt, also noch kein ganz reifer Mensch, und schon stehst Du da wie ein Mann von dem Horaz sagt: Justum ac tenacem propositi virum etc., etc.

Wenn ich Unglückseliger noch unter Menschen lebte, und Dich nicht kennend, Dir begegnete, fürwahr, ich würde den Drang in mir fühlen, vor Dir, obschon Du noch so jung und ich Dir dreimal so alt bin wie Du, meinen Hut abzuziehen!

[1] Dr. Michl soká fönntartá az összeköttetést a grófi családdal. Széchenyit többször meglátogatta Döblingben.

Warum? — Ja, warum, das ist das grosse Rätsel. Ich glaube — und ich habe darüber viele Tage, viele Nächte durchgeträumt — weil es Menschen gibt, aus denen eine Kraft, eine gewisse Macht herausstrahlt, die an sich zieht, fesselt und imponirt: Was dies ist? Gleichviel, es ist da, und in Dir in ungewöhnlichem Grad vorhanden.

Du machst auf mich den Eindruck von einem jener Ritter, die in Zauber-Romanen vorkommen, um die sich schwächere Geschöpfe gruppiren, ja von jenen Auserwählten, an die sich Drachen, Schlangen etc. nicht wagen dürfen, und die bestimmt sind, eine gefangen gehaltene Unschuld zu befreien, einen Bösewicht zu züchtigen etc. — vielleicht, um ein agonisirendes Volk vom Tode zu retten. Il y a un certain charme qui entoure votre personne, et qui Vous fait gagner tous les cœurs sans que Vous fassiez les moindres frais.

Du bist schön, und wirst als vollendeter Mann noch schöner werden. Du strotzest vor Kraft, Du musst gefallen. Ich begreife, dass Du dem andern Geschlecht, wenn Du willst, unwiderstehlich bist. — Über diese Deine Eigenschaften kann ich Dich jedoch nicht enthousiasmiren, denn sie sind vergänglich. Du wirst auch hässlich und schwach werden, wie jeder Mensch, der dem Leben nicht in der Blüte der Jugend entrissen wird.

Was mich enchantirt, ist Deine edle Humanität. In Deinem Blut ist kein Atom von dem Gefühl, das man mit Unrecht »Stolz« nennt; — denn es ist nichts als Hoffahrt, der zufolge so viele in glücklicheren Verhältnissen geborene Menschen auf ihre Brüder herabblicken. Du achtest und ehrest ohne Unterschied in Jedem Deiner Mitmenschen das Edle und Schöne; und das dient als Schlüssel, um Deinen Charakter würdigen zu können.

Ich kenne wenig junge Leute, die so independent sind wie Du. — Du brauchst streng genommen keinen Diener, hast nicht ein einziges brennendes Bedürfnis, und Du würdest, wenn notwendig, mit Brod und Wasser leben können, ohne Dich dabei sehr unglücklich zu fühlen. Du bist nicht sinnlich, Du bist hart auf Dich, von Dir würde Schiller nicht sagen können: »Zum Teufel ist der Spiritus, das Phlegma ist geblieben.« Kurz Dein Geist schwebt hoch über Deinen Körper; Du kannst Dir befehlen!

Damit an Dir gar nichts auszusetzen sei, mangelte Dir nur Eins, — nämlich ein noch lebender Vater! Du hörtest bis jetzt eigentlich nur Lob; Wahrheit, wenn sie nur ein bischen herb war, wurde Dir stets vorenthalten. Podhorsky, Debœuf waren mehr oder weniger

nur Deine Lobhudler, Herr Michl — wie ich glaube, auch zu gut, zu nachsichtig gegen Dich; und auf Deine Mutter, die es mir oft mit Tränen im Auge klagte, hörtest Du in neuester Zeit wenig, gar nicht, ja oft mit einem schlecht unterdrückten Unmut.

Deine Mutter und ich, wir haben oft und lange über Dich gesprochen, und uns beraten; seitdem Du in Bonn warst, bist Du ein ganz anderer Mensch geworden. Deine Mutter hat mir diess durch hundert Nuancen bewiesen; und wenn ich Deine frühern Tagebücher lese, und Deine jetzige Lebensart beurteile — in wie weit ich dies entfernt von Dir zu tun im Stande bin — so kommt es auch mir vor, dass in Dir eine sehr grosse Veränderung vorgegangen ist.

In Deinen Jahren ist dies, bis zu einen gewissen Grad erklärlich, denn es ist natürlich. Während der Zeit, in welcher Du mit M. Debœuf in Verbindung gewesen bist, ja sogar noch in Berlin, warst Du doch eigentlich nur ein Bub, und erst in Bonn reiftest Du zu einem Jüngling.

Hätte Dich nach Bonn, als Du das zweitemal da warst, Jemand, und zwar de ma trempe[1] begleitet, so wäre auch eine Veränderung in Dir vorgegangen, nämlich vom Buben zum Jüngling, — aber keine — ich muss es gerade heraussagen — so ungünstige, wie wir, Deine Mutter und ich beklagen, oder eigentlich nur bemerken; denn zu beklagen ist bei Dir, gottlob bis jetzt noch nichts.

Es ist eine Unruhe, eine Ungeduld in Dir, ja eine Verschwendung der Zeit, eine Oberflächlichkeit, die Jedem auffallen muss, der sich mit Deiner Charakteristik beschäftiget.

Seitdem Du von Bonn zurückgekommen bist, hast Du Dich mit gar nichts Ernstem so recht tüchtig beschäftigt oder wenigstens auch nicht das Mindeste approfondirt.

Es wäre Zeit, wenn Du mit Dir Rechnung machtest; denn so ein ausgezeichneter Mensch, wie Du bist, muss etwas mehr sein, als die vielen Tausende von Zeit-Mördern, die eigentlich nichts anders machen, als essen, trinken, schlafen, und sich auf die frivolste Art unterhalten.

Du schriebst mir in dem Brief, der eigentlich zu Veranlassung dieses Schreibens dient »dass ich Dich nicht kenne«. — Ja. Da hast Du recht; denn wie sollt ich auch? — Ich sehe Dich sehr selten, dnd nie auf dem offenen Feld des Lebens! Wäre dies der Fall, dass ich nämlich an Deiner Seite stünde, ja dann — glaube mir — wären

[1] A. m.: olyan fából való, mint én.

mir Deine geheimsten Empfindungen nicht unbekannt, ich würde sie besser kennen als Du selbst. Denn Du bist ein Mensch, den ich gewiss studirt haben würde, wenn Du mir auch ganz fremd gewesen wärst, denn es liegt so viel edler Stoff in Dir, welchen auszubeuten, und zum Wol der Menschheit zu entwickeln ich für einen unbeschreiblichen Genuss gehalten haben würde, — während ich jetzt in dieser Hinsicht wenigstens so viel zu tun für Pflicht halte, als dies ein alter Mann mit gebrochenem Herzen zu tun im Stande ist.

Wir müssen uns vollkommen expectoriren. Es darf zwischen uns kein Geheimniss, wenn auch unbewusst obwalten. — Gebe mir Gelegenheit, Dich kennen zu lernen, zerteile meine Zweifel, meine Skrupeln! Rede viel über Alles. Bis jetzt war dies freilich schwer; — das sehe ich ein; denn wir spielten entweder Schach, oder habe ich — bei der gewöhnlichen Schwachheit vieler alter Leute zu viel zu perorirен — gewöhnlich ganz allein gesprochen.

Wir wollen nun über den kleinsten Gegenstand discoutiren, und unsere Ideen austauschen. Ich fühle in mir für Dich nur Liebe, nichts als Liebe, durchaus keine Bitterkeit, — und Du liebst mich gewiss auch — und bejammerst meine Lage, nicht wahr? — Du bist bon enfant, so dass ich überzeugt bin, Du wirst mir nichts übel nehmen.

Du sagst: ich kenne Dich nicht: — und ich bin in dieser Hinsicht unbedingt Deiner Meinung, — füge aber zu diesem Geständnis mit vollkommener Überzeugung das bei: Dass Du Dich selber auch nicht kennst, nur vielleicht noch weniger als ich!

Du musst Dich über diese meine Behauptung durchaus nicht wundern, und Dich auch nicht schämen, dass ich Dich in dieser Hinsicht für einen vollkommenen Ignoranten halte; denn Du teilst in diesem Fall nur das Geschick à peu près der ganzen Menschheit! Denn wo sind wol die, die sich auch nur halbwegs kennen? — Wer sind diese? — Wahrlich nur jene Wenigen, denen die unverhohlene Wahrheit tief in die Seele geglänzt hat! — Und wie kann man zu dem unvergleichlichen Kleinod der Selbsterkenntnis gelangen, — zu diesem nach Aussage der Weisen der Welt grösstem Schatz, dessen sich ein Mensch erfreuen kann?

Im Vergleich sehr leicht und bequem, wenn die betreffenden auf das Wort wirklicher, wahrer Freunde hören, und auf solche das gehörige Gewicht legen; oder sehr schwer und nach vielen langen Leiden durch die harte Schule der Adversität!

Du hast für Deine Jahre in dieser letzt angeführten Schule schon

viel mitgemacht, aber doch nur à peu près — als Kind, und von der wirklichen Bitterkeit der Adversität hast Du noch, Gott lob, bis jetzt auch nicht einen einzigen Tropfen schlucken müssen, ohne dass dieser Tropfen nicht durch hundert Vorteile und Genüsse des Lebens diluirt und versüsst worden wäre. — Dir ist es nie schlecht, so recht schlecht gegangen. Also von dieser Seite konnte Dein inneres Seelen-Auge zur Selbst-Erkennung nicht erleuchtet werden, und Freunde, wirkliche Freunde hattest Du eigentlich keine als Deine durch mein Missgeschick so sehr gebeugte Mutter. — Ja, aber eine Frau ist zu liebend, zu entschuldigend, ihre Natur noch zu passiv, um einem Kraft-Mann, wie Du bist, contre vent et marais mit Effekt eine unangenehme Wahrheit ins Gesicht zu schreien. Das wäre meine Rolle gewesen. Hélas!

Du hast so wenig Wahrheit in Deinem Leben gehört, dass sie Dir vorkommt wie eine espèce injurie; das sehe ich aus Deinem Brief en question. — Welches Toben ist in Deinem Innern ausgebrochen? — Und ich werde Dir beweisen, dass in meinem Schreiben,[1] das diesen Seelen-Hurican in Deinem Gemüt hervorbrachte, alles so ziemlich wahr gewesen ist. — Du musstest hinaus ins Freie, — hattest wol die Empfindung von Carl Moor, wie er dachte, sein Vater wolle nichts von ihm wissen, etc. — bis Du endlich in einer Grube sitzend und auf wilde Gänse lauernd, Deine Unruhe einigermassen beschwichtigen konntest.

Wer Wahrheit alle Tage schlucken muss, der ist nicht so empfindlich gegen deren Pfeile. — Du hättest, wenn Du Wahrheit zu hören gewohnt gewesen wärst, über meinen Brief gelacht und ganz ruhig Eins und das Andere vielleicht eingestanden, oder bei nächster Gelegenheit mündlich, ja sogar durch Dein nächstes Schreiben refutirt.

Fürst Metternich äussert sich bei Gelegenheit des Zornes, in welchem der Kaiser Franz Joseph gegen das kleine Piemont aufloderte, weil die Turiner Blätter Manches an diesem Monarchen zu tadeln sich erkühnten: — Il ne faut pas être chatouilleux en politique. Nun möchte ich diesen Satz, zwischen Privat-Leuten nicht billigen können, denn selbst die gelungenste Wahrheit im Munde eines Fremden, eines Unberufenen ist Beleidigung, und im Punkt der Ehre kann ein Mann nicht kitzlich genug sein.

Zwischen Vater und Sohn glaube ich jedoch ist dieser Metternich-Spruch ganz auf seinem Platz. — Nur muss ich Dir sagen, Du hast

[1] Ezen levél fogalmazata sincsen a bécsi iratok közt.

z. B. in Deinem Brief mir Einiges in's Gesicht geschleudert, was wenn auch nicht nach Campe und Adelung,[1] doch wenigstens nach dem allgemeinen Sprachgebrauch — da die Deutschen kein ganz passendes Wort dafür haben, Impertinenz genannt wird. — Du prevenirtest mich zwar früher, — ich soll es nicht übel nehmen, wenn Du ein bischen derb von der Leber sprichst. — Ja, aber das gibt kein Recht, — sich beleidigender Ausdrücke zu bedienen, denn sonst könnte man impunément Jemanden mit den grössten Grobheiten überschütten, par exemple: Sie müssen mir verzeihen, — und gewiss nicht übel nehmen, wenn ich Sie einen Spitzbuben nenne etc. Du weisst gewiss nicht mehr, was Du mir schriebst, und hättest Du den Brief »einen Tag« liegen lassen und dann überlesen, so hättest Du denselben höchstwahrscheinlich nicht abgeschickt. — Mir ist es aber unendlich lieb, dass Du 1° ganz so geschrieben hast, wie Du in der Aufregung, in der Du warst, fühltest, und 2° dass Du in Deinem Brief nichts verändertest. — So zu handeln, war nicht »klug«. — Lord Chesterfield[2] (Advise to his son) hätte es gewiss getadelt — ich aber lobe eben deshalb Dein Gebahren, weil es *nicht klug*[a] war, obschon ich »Klugheit« beinahe in allen Transactionen des Lebens dringend empfehle. Zwischen Vater und Sohn ist diese Eigenschaft jedoch ein grosser Fehler, ja ich möchte in manchen Fällen beinahe sagen »ein Laster«.

In Deinem Alter in den Jahren der Ausgährung, die Göthe die Flegeljahre nennt, bilden sich in jungen Leuten die sonderbarsten Auswüchse. — Kein Einziger ist davon exempt, wenn nämlich der Lauf, oder vielmehr das Gesetz der Natur nicht gestört und verunglimpft wird. Der eine bekommt eine Neigung, einen Hang zum Spiel, der andere zum Wein, der dritte zum Verschwenden, der übel Beratenste zur Wollust und alle insgesammt einen vollkommenen Widerwillen gegen jede geistige Beschäftigung. — Erstens schon weil man ihnen, besonders auf deutschen Universitäten, so viel unnützes Stroh mit dem grössten pedantismus fressen und hinunterwürgen liess, und sie eine nausée vor allen Büchern bekommen, welchen Eckel sie als

[a] Széchenyi aláhúzása.

[1] Campe János Henrik, a neves paedagogus és író. — Adelung János Kristóf, a híres német nyelvész s nyelvtaníró.

[2] Ph. D. Stanhope, Chesterfieldi gróf, államférfi, diplomata. Nagy feltűnést keltettek a halála (1773) után megjelent levelei: Letters to his son (1774 London), melyek sok kiadást értek.

Buben nicht fühlen, — weil sie noch nicht saturirt waren, — und 2tens sind alle, besonders kräftigere Naturen deshalb aller Geistes-Nahrung abhold, weil ihr phisisches noch nicht fertig ist, und sie demnach unbewusst — nach körperlicher Nahrung lechzen — oder vielmehr : nach einer Lebensweise, die sie früher zum Manne reift. Du bist in diesen Jahren, gerade in dem Alter des vollkommenen Ausgährens — und die ewigen Gesetze der Natur treiben Dich hinaus auf die Jagd ins Freie, im Sturm, in die Sonne etc. und zwar in einem Grad, dass Du eine gewisse Qual empfindest — — auch nur eine halbe Stunde ruhig sitzen zur müssen. Selbst das »Gerne-nichts-thun« — il dolce far niente — quillt aus diesen Gesetzen, — denn zur Kompletirung eines Mannes, die bei Dir, kräftig wie Du bist, vor Deinem 24ten Geburtstag gewiss nicht erfolgen wird, ist das »Nichtsthun« bis zu einem gewissen Grad auch ein Factor.

Um Dir nun einen Beweis zu geben, wie wenig Du mich durch Deine Impertinenzen beleidigt hast, und wie wenig chatouilleux ich vis-à-vis Deiner bin, kann ich Dir mein Wort geben, dass ich Deinen Brief aus Freude geküsst habe, denn ich musste mir sagen, »das ist ein tüchtiger Kerl, auf dessen Nase selbst ein Kaiser nicht herumtrampeln wird können«; und glaube mir, ich war entzückt, dass Du so derb und ungehobelt warst; denn bei Gott, mir wäre es lieber, wenn Du selbst einen Stock gegen mich aufhöbest, als wenn Du eine überdemütige Schlafmütze, oder gar ein Tartuffe wärst. — Was übrigens — ich erwarte es — Dir nicht eben als encouragement dienen soll, in der von mir belobten Richtung des Guten gar zu viel zu tun, — und besonders mit Deiner Mutter gar zu sehr »au naturel«, ja »roh« zu sein.

Es wird eine Zeit kommen, wenn dir geistige Nahrung bei Weitem süsser vorkommen wird, als Alles, was der Mensch körperlich geniessen kann.

Aber auch bis dahin, soll denn der Geist gar keine Nahrung bekommen? — Es schmeckt freilich nicht immer, und ich vergass wie die meisten alten Leute, die gegen junge Menschen nicht gerecht sein können, die Empfindungen meiner Jugendjahre bei Weitem nicht. Sie leben ganz frisch in meinem Gedächtniss. Auch ich hatte gar keine Ruhe, — jede ernste Beschäftigung war mir ein Gräuel etc. Ich hatte buchstäblich keinen Platz in meiner Haut. — — Die Welt war mir viel zu eng etc.

Mit 16 Jahren Soldat geworden — bin ich aller Kontroll entwachsen, und kann nicht läugnen, dass ich gewiss bis zu meinem

24ten Jahre nichts Gescheidtes gemacht, sondern die herrliche Zeit mir vergeudet oder eigentlich verdalkt habe.

Du sagst vielleicht: ich hätte Alles nachgeholt. — Du würdest auch — nachholen, und in dieser Hinsicht hast Du Dich in einem Deiner Briefe bereits in diesem Sinn geäussert, dass Du nämlich bald ernste Sorgen haben würdest — gar Vieles Deine Schultern drücken würde etc. und Du demnach bis diese Zeit kommt, Dein Leben geniessen, Länder bereisen etc. wollest.

Ich frage aber, wann wird denn diese Zeit eigentlich kommen?

Ganz offen gesprochen, raisonirt unser gute Geyza [1] buchstäblich in derselben Weise. »Er *wird*[a] schon wirthschaften, jeden Kreutzer 10mal umkehren, bevor er denselben ausgibt« etc. so spricht er. — Den Termin jedoch, wenn er eigentlich zu sparen anfangen wird, konnte er bis jetzt freilich nicht angeben.

Es ist kein Zweifel, dass alle möglichen menschlichen Laster Dir mit der Zeit viel mehr zu tragen geben werden als jetzt; aber deswegen, weil sie jetzt leichter sind, willst Du sie deshalb nicht tragen. Oder mit andern Worten: weil Du mit der Zeit noch viel komplizirtere Pflichten haben wirst, — bist Du denn deshalb in diesem Augenblick von allen Pflichten entbunden?

Du wirst mit der Zeit gesetzt aequale 100 tragen müssen; — ja frage ich — deshalb willst Du jetzt nicht wenigstens aequale 10 auf Dich nehmen?

Hast Du jetzt Keine Pflichten? Ist es Dir nicht eingefallen, diese hochwichtige Frage so ernst von allen Seiten in Erwägung zu ziehen? — Und wenn Du jetzt die 10 nicht tragen willst, soll man denn glauben, dass Du *»nachher«*[a] geduldig 100 auf Deine Schulter nehmen wirst?

Dass Geyza immer verschiebt und ihm der gute Gedanke nie kommt: heute oder in dieser Minute den Anfang zur bessern Wirthschaft zu machen, das ist zwar traurig, aber endlich zu begreifen, denn er ist in mancher Hinsicht geradezu unzurechnungsfähig, aber bei Dir muss ich mich wundern, dass Du Dich durch solche Illusionen, durch solchen plumpen Selbstbetrug täuschen willst. Glaube mir, ernst, männlich, gescheidt, wie Du bist, wenn Du jetzt Deinen Pflichtteil aequale 10 nicht trägst, so wirst Du auch suo tempore die 100 nicht tragen.

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Gróf Zichy Géza, Sz. István mostohafia.

Oder hast Du keine Pflichten? — Qu'en pensez Vous? — Soll ich sie Dir vornumeriren? — Fallen diese Dir selbst nicht ein? — Soll *ich*[a] Dich stets erinnern, wie im vergangenen Frühjahr in Hinsicht der Zigaren, mit denen Deine Freunde die Mutter sans gêne berauchten, und es Dir nicht einfiel zu sagen, ja aufzuschreien: »Das leid' ich nicht!«

Ich frage: hast Du Pflichten? — Du bist ja — oder sollst eigentlich als Chef der Familie wirken! — Du wirst manchen jungen Menschen von 20 Jahren sehen — freilich in der ärmern Klasse — der die einzige Stütze seiner Mutter, seiner Geschwister etc. ist; — und Tag und Nacht schwer arbeiten muss, damit sie nicht vor Hunger, Kälte etc. umkommen.

Hast Du bis jetzt etwas getan? — oder auch nur darauf gedacht — — Deiner Mutter wirklich zur Hand zu gehen? — Sorgt sie denn nicht viel mehr für Dich, als Du für sie? — Freilich ist die Mutter noch rüstig, sehr sparsam, praktisch, — auch sind unsere Umstände bis *jetzt noch*[a] so günstig, dass Du *jetzt*[a] noch nicht unumgänglich notwendig bist! Aber wie lang kann es währen? — Hast Du nicht ein bischen darüber nachgedacht, dass Du auch bis dahin aequale 10 auf Dich nehmen könntest — und mithin »solltest!«

Orientire Dich ein bischen; und vor Allem andern in finanzieller Hinsicht.

Dein Vater sitzt im Narrenhaus! Er kann, gänzlich gebrochenen Gemüts, wie er ist, nicht anders wirken, als durch Aufmerksammachen und Ratgeben. — Wie dieser stirbt — und ist das im besten fall ferne? — fallen jährlich 30.000 weg! Deine Mutter ist Gottlob gesund, aber doch auch nicht von so felsenfester Konstitution etc., dass es ihr nicht sehr wol tun würde: einen treuen, pünktlichen Helfer zu haben, der manchmal für sie handelt, und für sie denkt etc. A la tête unserer Oekonomie stehet ein Enthusiast,[1] der uns gewiss nie auf einen grünen Zweig bringen wird. Die Fruchtpreise, Wolle etc. werden höchstwahrscheinlich sehr fallen; die Steuern hingegen ganz gewiss enorm erhöht werden; — und unvorhergesehene, aber ohne Zweifel sinistre Fälle, sind die aus dem Kalkul zu lassen? — Zinkendorf ein sehr teures Etablissement etc. und alle Deine Stiefgeschwister!!! Geyza hat nächstens nichts; und wer versichert Imre's,

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Ez Hajnik János, Sz. jószágigazgatója.

Rezső's[1] bischen Vermögen, wenn einmal die Geld-Krisen an den Türen pochen, und der unvermeidliche Staats-Bankerot über uns alle hereinbricht? — Werden diese von der Gage leben müssen?

Wirst Du ihnen helfen? — Der gute Wille wird Dir hiezu nicht mangeln, aber höchstwahrscheinlich die Mitteln! — Und Ödön?[2] — Wird dieser nicht ein Dilapidator? — Wer weiss! Soll er kein Lehrgeld für Erfahrung zahlen? — Und alle unsere armen Landsleute, sollen die von Dir keine Hilfe erwarten dürfen? — Und endlich unsere Nation!

Du weisst, dass wenn ein Student sich nicht hinlänglich vorbereitet — er ganz gewiss ein miserables Examen machen wird.

Nun frage ich Dich, hast Du Dich in Deiner Lage in financieller Hinsicht auf jene Zukunft vorbereitet, die ich eben ebauchirte? — Antwort: Nicht im Mindesten, ausserdem, dass Du selbst, zwar kein Sparer, aber eben kein Verschwender bist. — Das ist schon viel, und gibt den Grund zu den schönsten Erwartungen, ist jedoch nur ein passives Mérit. — Aktiv hast Du eigentlich gar nichts getan.

Ich habe und wie oft Dir dringend an das Herz gelegt, Dich mit Kellerwesen zu beschäftigen.[3] Du hast mich reden lassen, so lange ich Lust hatte, Du aber schwiegst und tatest eigentlich »nichts«.

Die Wirtschaft war das Zweite, wo Du viel tun hättest können! Was tust Du? — detto: gar nichts, — ausser dass Du Dich durch Hajnik anplauschen liesst, mit ihm shake hands machst — wodurch Du in seinen Augen gewiss aimabler erscheinst, als ich — und dass Du 1mal mit dem Pfarrer Tolnay vermutlich nicht länger als eine viertel Stunde über das »Pacht-System« ein paar Worte wechseltest; aber gar nichts approfondirter — und den Gedanken gleich aufgabst!

Ce n'est pas la manière d'obtenir quelque chose de réussir etc. il faut être plus tenace.

Es ist jedoch möglich, dass ich mich, was diese beiden Fragen betrifft, irre — informiren kann mich Niemand, den ich sehe eigentlich keinen Menschen, — und dass ich Dir unrecht tue; — worüber ich Dich demnach bitten werde, mich aufzuklären, und mich eines Bessern zu belehren!

[1] Gróf Zichy Imre és Rezső, Sz. mostohafiai; mindkettő katonatiszt.

[2] Gróf Sz. Ödön, Béla öcscse.

[3] Széchenyit mind haláláig élénken foglalkoztatá a bortermelés és értékesítés ügye. Legutolsó kiadott levele is, 1860 január 7. Gyürky Antalhoz (Sz. I. levelei, III. 749.) ezzel foglalkozik.

Ich z. B. hab mich mit dem Fleischverbot des Bischofs von Raab nicht zufrieden gestellt — Du hättest wahrscheinlich gleich nachgelassen, — und siehe da, die gute Mama darf mit ruhigem Gewissen wieder ihre Cotelettes etc. zu sich nehmen. Gott gebe ihr lang den besten Appetit und die dauerhafteste Gesundheit ![1]

Und nun frage ich, was hast Du als Patriot bis jetzt getan ? — Wieder beinahe nichts ! Ich weiss wohl, dass Du nach dem Schreiben zu urteilen, welches Du mir vor Deiner Abreise nach England in möglichster Eile als Antwort auf einige Fragen einhändigtest, damals wenigstens der Ansicht warst, dass man jetzt in dieser Hinsicht eigentlich *gar nichts*[a] machen könne, und demnach : *warten*[a] (!) müsse ! Das ist freilich das »komodeste« und braucht durchaus keine Anstrengung ! Nach meinem Dafürhalten ist diese *beinahe*[a] richtige Anschauung in so weit zu modificiren, dass man jetzt wirklich nur *sehr wenig*[a] zu tun im Stande ist. A la bonheur ! nun denn, so tue man das »Wenige«, begnüge sich mit diesem »Wenigen« — aber ja nicht, sondern präparire sich im voraus für die Zukunft ! ! ! Du weisst von der Philosophie unserer vaterländischen Angelegenheiten gar nichts, denn Alles, was Du weisst, ist nur Oberfläche ! Überhaupt ist approfondiren bis jetzt nicht Deine Sache gewesen. Über diesen Punkt werden wir sprechen. In Deinem Alter, mit Deiner schnellen Auffassung und Quecksilber-Natur war dies auch gar nicht recht möglich.

Man muss sich also : vielseitig präpariren ; und diese Operation darf man auch nicht um einen einzigen Tag, um eine einzige Stunde aufschieben ; denn sonst kann man zu seiner Zeit unmöglich auch nur eine erträgliche Rolle spielen, sondern gar keine, oder nur eine sehr erbärmliche.

---

8. November 1857.

Aus Anlass der gestern erfolgten Ankunft Deiner Mutter will ich dieses rhapsodische Schreiben einstweilen mit einem neuen Anhang fortsetzen und dann später den Faden wieder zu ergreifen suchen, wo ich denselben fallen liess.

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] Sz. közbenjárására, levelére, engedé meg a püspök a húsételt a grófnénak a nagyböjt alatt. Erre vonatkozó adatok vannak a bécsi iratok — levelezések — közt.

Nebst Deiner Mutter bist Du jetzt — denn Ödön ist noch zu jung, zu unentwickelt, um für mich eine Stütze sein zu können — der einzige Gegenstand in der Welt, der mich noch im Leben und aufrecht erhält. Alle meine Affektionen konzentriren sich vorzüglich in ihr und in Dir. — Es ist also ganz natürlich, dass meine erste Frage an sie Dich betraf.

Ich :[a] Was macht unser Béla? — Wie ist es mit seinem Husten, — *hat*[a] er in dieser Hinsicht *schon*[a] angefangen Etwas zu tun, oder *wird*[a] er erst später!? — Nimmt er sich doch die Zeit, den Hajnik ein bischen an den Leib zu gehen? — Beschäftiget er sich zuweilen auch mit Etwas Ernstem?

Mutter :[a] Béla sieht Gottlob recht gut aus. Er ist jetzt gefärbter. Tout le monde le trouve charmant; husten tut er wohl oft, und tat wenigstens bis jetzt gar nichts *dagegen*,[a] sondern Alles *dafür*.[a] Er ist den ganzen Tag auf der Jagd, oder abwesend, — ich sehe ihn nur bei Tisch; jetzt zwar öfters seitdem die Obrenovich[1] hier sind. Mit Hajnik sprach er zwar, sagt aber: er verstehe von der Oekonomie viel zu wenig, oder nicht hinlänglich etc. etc., um auf ihn mit Nutzen wirken zu können. Mit etwas Ernstem beschäftigt er sich wohl nicht viel, — — jetzt wäre es auch schwer — — überdies ist er von einer solchen Unruhe und Ungeduld, dass ihm das Sitzen, um zu studiren, unmöglich wird. — Neulich sagte er mir à propos von Deinem Brief, der ihn so aufregte: »Der Vater muss mich für einen schlechten Menschen, für einen »missratenen Sohn« halten, da ich doch glaube, Dir und ihm keine Schande gemacht zu haben. Ein andermal bat er mich, ihn bei Dir ja nicht zu verschwärzen, woran ich antwortete: ich würde Alles sagen, was ich denke, was ich fühle, — nur Wahrheit.

Was den 1ten Punkt betrifft, so kann ich mich über Dein Raisonnement nicht genug erstaunen! Denn es riecht abscheulich nach dem Kindszimmer! — »Weil der Vater mich für keinen Heiligen, für keinen ½ *Gott*[a] hält, so ist er überzeugt (!) dass ich ein schlechter Mensch bin, der ihm Schande macht!« Bravo! — Allons, allons mon ami, mit solchen Erbärmlichkeiten darfst Du mir nicht kommen.

Über die zweite Mitteilung Deiner Mutter musste ich vom Herzen lachen; und wenn Du wirklich im Ernst etwas verheimlichen und

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] Obrenovich Mihály szerb fejedelemnek neje, gróf Hunyady Júlia, Széchenyi Istvánné mostohalányának volt a leánya.

verbergen willst, so muss ich Dir den freundschaftlichen Rat geben, es der Mutter nie mitzuteilen, oder durch sie erraten zu lassen, denn sie ist wahrhaftig zu indiscrete mir haarklein alles wieder zu erzählen, was Du ihr sagst, und sie bemerkt! *Oder sollte sie etwa nicht?*[a] -- Und es wäre in der Tat Dein Wunsch: auch vor mir für vollkommener zu erscheinen als Du wirklich bist? Ich sage *auch vor mir*;[a] denn Du hast das seltene Glück, nebst Deinen wirklich ausnehmend lobenswerten Eigenschaften, — auch in solchen Dingen als Muster zitirt zu werden, — wo Deine Reputation ein bischen eine usurpirte ist!

So z. B. höre ich von den Wenigen, die mich besuchen, Dich ob Deiner *Bescheidenheit*[a] ganz vorzüglich zu loben. Nun da muss ich gestehen, diese Eigenschaft habe ich in Dir in einem so hohen Grad noch nicht entdeckt, um nämlich als Muster aufgestellt zu werden. -- Wenn man Dich andern jungen Leuten als Beispiel zitirt; von reinem Lebenswandel, Mässigkeit, Unerschrockenheit, Kraft, Noblesse, Generosität, Anstand, ernstem Wesen etc. à la bonheur; das finde ich ganz in der Ordnung — und mein armes Herz tut sich bei solcher Sprache auf, wie eine verknocherte Knospe in Frühlings-Luft; wenn man aber mit Deiner Modestie kommt, da sage ich freilich nichts, denn es ist besser, wenn die Menschen Einem was Gutes aufbinden, statt etwas Schlechtem, — in meinem Innern kommt diese Deine Reputation mir jedoch ausserst komisch vor; denn wie gesagt, ich wenigstens und Deine Mutter, wir haben so etwas in Dir noch nicht aufgefunden, aber grade das Gegenteil bei sehr vielen Gelegenheiten bemerkt. -- Was Du nicht geradezu als Vorwurf nehmen sollst, denn Kraftmenschen sind in der Regel nicht modest, — *nur dass aus Mangel an Bescheidenheit*[a] sehr leicht Selbstüberschätzung, Selbstzufriedenheit, Selbstvertrauen entstehet, die manchmal die richtige Anschauung der Dinge sehr erschweren, ja nicht selten unmöglich machen.

Hierüber gabst Du neulich durch Deinen Aufsatz im Lovászati etc. Lapok N° 19, 1857[1] einen grossen Beweis. Ich bat Dich -- und in diesen Sachen glaube mir bin ich ein alter Practicus — Du wollest die Erstlinge Deiner Geistesproduktionen, *die der Öffentlichkeit übergeben werden sollen*[a] mir mitteilen. Du hast es getan. — Mir hat das Ganze gar nicht gefallen, ja im Gegenteil, es missfiel mir in keinem

[a] Sz. aláhúzása.

[1] A Béczy Károly szerkesztésében 1857. megindult Vadász- és Versenylapokat érti.

kleinen Grade; — ich machte mich demnach gleich daran, meine Bemerkungen aufzusetzen, um sie Dir dann mitzuteilen; — bevor ich dies jedoch tun konnte, — denn Du hast Dich weiters um meine Meinung nicht bekümmert — fandest Du es für gut, das miserable Zeug dem Druck zu übergeben.

Ich höre, dass die Nachricht: Széchenyi Istvánnak fia egy czikket irt — eine espèce Sensation in Ungarn besonders in Pest hervorgebracht hat! Und dass Alle höchlich disappointirt waren so fades Zeug zu lesen, das kannst Du auf mein Wort glauben. Die Zeitungen loben Dich jedoch. Mir ist nur eine derselben zu Gesicht gekommen, und zwar durch Lonovics,[1] der sich nicht genug freuen konnte — aber nicht über Deinen »belehrenden« Artikel, denn diesen hat er nicht gelesen, und von mir bekommt er ihn gewiss nicht — sondern über das Lob, das man Dir spendet. Mit inniger Teilnahme schrieb er mir hierüber gleich auf der Stelle ein sehr liebenswürdiges Zettel; der gute Praelat, den Du trotz meiner oftmaligen *Bitte* (!)[a] nie genug Zeit fandest zu besuchen; ja freilich, Du konntest wegen Deinen so wichtigen Geschäften wahrscheinlich nicht abkommen.

Nun fehlte das noch, dass Du diese Lobsprüche der Zeitungen als wolverdiente Anerkennung und gebührenden Preis für bereits geleistete Vaterlandsdienste nähmest, und nicht als Encouragement, was eigentlich ihr Zweck ist, um den hoffnungsvollen jungen Anfänger aufzumuntern, »der verwaiseten Heimat stets mit Liebe zu gedenken«.

Schreiben[a] kann man was immer. Nach einer Schrift wird man nie beurteilt. Anders ist es mit dem *Druck*.[a] Là il faut respecter le public; und ich sage Dir, — ich glaube, dass à peu près kein Mensch so viel Zuversicht zu sich hat, Etwas der Presse anzuvertrauen, bevor er seine Aufsatz nicht Jemandem früher mitgeteilt und seine Bemerkungen entgegengenommen haben würde. Ich habe nie eine Zeile dem Druck übergeben, bevor ich nicht 1, 2, ja mehrere meiner Freunde und Gönner darüber konsultirt hätte; — — und ich war eben auch nicht zu den sehr Bescheidenen zu rechnen! Jos. Teleky, Eötvös, früher die Kisfaludy etc. haben ebenso gehandelt.

Du hieltst dies jedoch für nicht nötig, obschon Du ungrisch sehr mittelmässig schreibst, und das ungarische Publikum, wie ich sehe, durchaus nicht kennst!

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Lonovics püspök, ki akkor mintegy rendőri felügyelet alatt Bécsben lakott.

Woher kann nun diese Deine Verfahrungsweise quellen? — Ich zerbreche mir den Kopf darüber ohne über die Ursache ganz in's Reine kommen zu können.

Entweder ist es eine Suffisance, ein Eigendunkel, dessen Gegenstück man suchen müsste, oder ein Leichtsinn, eine Beurteilungs-Oberflächlichkeit ohne gleichen.

Ein bekannter, beliebter Author darf Manches auftischen, was etwa nicht gut, oder nach dem Geschmack des Publikums gekocht ist. — Eine Ballet-Tänzerin, die ihre Reputation bereits gemacht hat, möge ausglitschen, sogar fallen, das Publikum wird sie beklatschen, während ein »Debut« in was immer, wo man das 1te mal vor das Publikum, in die Öffentlichkeit tritt, stets eine hochwichtige Sache ist.

Nun kommt in Hinsicht Deiner »Maiden« Publication noch auch meine Person in Anbetracht. — Ob man mich in Ungarn liebt, achtet etc., das will ich nicht untersuchen. Eins bleibt jedoch unumstösslich, dass ich einst in Ungarn eine Art Epoche machte. — Seit 10 Jahren hört das ungrische Publikum so zu sagen nichts von mir. Kein Mensch weiss ganz genau, ob Ungarn todt ist oder nicht. — Viele hoffen, und es ist wunderbar, wie viel Vitalität im ungrischen Blut noch liegt — endlich tritt der Sohn, ein magnifique junger Mann des alten Patrioten auf; in allen entflammt neue Hoffnung. Die Mauern des alten Paradieses brechen ein, die vorige Herrlichkeit wird sichtbar, eine neue Sonne scheint aufgehen zu wollen etc. und nun debutirt dieser junge Gott, der, um nicht zu sagen »dalket«, äusserst seicht und nichts weniger als kurzweilig ist. — Viele werden sich gedacht haben, der alte Széchenyi muss doch sehr im Dunkeln sein, dass er seinen Sohn nicht auf Einiges aufmerksam gemacht hat; denn der junge Autor wird ja seinen Aufsatz ihm früher wohl mitgeteilt haben.

Sehe bester Freund, ich gestehe aufrichtig, Dein gutes Schachspiel hat mich in meinem Urteil über Dich einigermassen irre geführt ich glaubte dass nämlich ein so junger Mann, der eine gewisse Superiorität in diesem Spiele zeigt, das in der Regel nur von gesetzten, ruhig denkenden, ausgetobten Menschen gut gespielt zu werden pflegt, eine solche Specialität ist, der man das ernsteste, schwierigste Geschäft vollkommen anvertrauen kann; und nun merke ich zu meinem nicht geringen Erstaunen alle Tage mehr, dass Du eigentlich ein ungeheurer Schuss bist; und demnach — weil Du Dir keine Zeit zum Nachdenken nimst, so viel ich erfahren habe, in allen Sachen auf deren Oberfläche bleibst, und in gar nichts hinlänglich tief eindringst! Z. B. wie

Hajnik. Was braucht man denn, um ihn in der Espèce der Sache zu kontrolliren, oekonomische Kenntnisse! Hiezu wird nichts anders erfordert, als ein gesunder Verstand, etwas praktischer Sinn, ein bischen Geduld und »Wille!« — z. B. Zeigen Sie mir Ihre Bücher. Wie viel haben Sie eingenommen vom 1ten Juni 1857 bis heute. Ich will die Summe wissen. Gut. — Was haben Sie ausgegeben? — Also so viel ausgegeben als eingenommen? — Ja, auf was haben Sie es denn ausgegeben? Was werden sie noch bestimmt einnehmen; und wie und aus was für Quellen? etc. Konklusion: Sie sind also entweder ein Betrüger oder ein Haspel, denn dass wir heuer auch nicht mehr in die Kassa bekommen sollen, wie 1856, das wäre doch sehr dumm, und der sicherste Beweis von Malversation oder Imbecillität — und im Ganzen sehr fatal, — nicht so sehr für mich als für Dich und die Mutter etc. Und weisst Du warum Du nicht so einfach und praktisch in dieser so wichtigen Angelegenheit zu Werke gegangen bist, Du, der Du so gut Schach spielst? — Vielleicht, ja wahrscheinlich, weil Du *gerne Schach*[a] spielst, und mehrere Stunden bei Hajnik zu sitzen, und in den Büchern etc. herumbüffeln Dich nicht amusirt, Dich nicht freut; und Du ebenso wie die meisten Menschen von lebhafterem Charakter nur das gut zu machen verstehen, wozu sie Lust haben, was sie amusirt. Und dass es kein Vergnügen ist, besonders mit einem Phantasten wie Hajnik ist, viel über Rechnungen etc. zu disputiren, das kann der grösste Pedant und passionirteste Tintenlecker nicht läugnen! Aber man *muss*[a] es doch tun, — besonders in Deiner Lage, wo Du eigentlich en dernière Analyse der am meisten Interessirte dabei bist, und über dies, die Pflicht hast für Deine Mutter, unsere ganze Familie und mich zu sorgen, oder etwa nicht? — Ich bin überzeugt, Du kannst Alles, was Dich freut, oder was Du mit männlichem Ernst willst, eben so gut wie Schach spielen; — da nun aber sehr wenige ernste Dinge in Deinem Alter Vergnügen verschaffen, so muss der Betreffende sich befehlen können, und auch imperios befehlen, dass er das, was nötig ist, und desto mehr, was er für Pflicht erkennen muss, demnach tue und bewerkstellige, ob es dann freut oder nicht; — und zwar ebenso pünktlich, erschöpfend und komplet, als ob es ihm ein wahrer Genuss wäre, z. B. mit Hajnik während 8, 14 Tagen, wenn es nötig ist, um in's Klare zu kommen und ein Resultat zu erzielen, täglich 5, 6 Stunden die Nase in den Büchern etc. haben.

[a] Sz. aláhúzásai.

In der Wein-Angelegenheit hast Du, wie ich es bereits oben erwähnte, gleichfalls so viel getan, als nichts! Nicht einmal das Buch des Herrn Sellers,[1] das er Dir lieh, und das ich so gerne gelesen hätte, — nun aber nach Pest senden musste, hast Du Dir die Zeit und Mühe genommen, für Dich anzuschaffen; oder weisst Du schon Alles, was es enthält »auswendig?« — Und doch würdest eigentlich nur Du den Nutzen des beabsichtigten Unternehmens geniessen, — und ich gewiss nicht; denn wie es Früchte bingt, bin ich schon längst unter der Erde.

Von allen meinen Ratschlägen und Bitten, die ich vor Deiner Abreise nach England an Dich richtete, hast Du auch nicht eine einzige befolgt, — — oder nur so halb und halb.

Aber selbst in solchen Dingen — und das bleibt mir unerklärlich — die Dich über Alles freuen, bist Du von einer nonchalance und Untätigkeit ohne Gleichen, z. B. ich riet, — weil ich weiss, dass Du ein leidenschaftlicher Jäger bist, und Hajnik auch die Jagd glücklich verdorben und unmöglich gemacht hat — einen Fasan-Garten anzulegen. — Gut veranstaltet ist dies eher eine Revenue als eine Ausgabe; was in unsern Verhältnissen, wie mir scheint, sehr zu berücksichtigen kommt. Nun ist die Lage der Zinkendorfer Herrschaft für einen Fasan-Garten nicht eben der günstigste, denn sie ist zu offen. — Die Fasanen verfliegen sich gerne. Es sind zu viele durchkreutzende Strassen und Wege, schlechte Nachbarschaft — Oedenburg etc. Ein einziger Punkt *scheint* nicht ganz schlecht zu sein, nämlich in der Nähe des Gatyás Tó, vorausgesetzt, dass die Strasse, eigentlich der erbärmliche Weg, der Knapp dabei gehet — kassirt wird.

Tatest Du nun in dieser Sache, die Dir so zu sagen auf die Haut brennt, — denn zur Jagd hast Du ein ungeheures, nicht zu erdrückendes »Jucken« in Dir, auch nur einen »kleinen« Schritt, um zu diesem Ziel ein bischen näher zu kommen, näher zu rücken? — So viel ich weiss: detto nichts! — und gebratene Fasanen fliegen Einem eben so wenig in's Maul, wie Tauben à la Crapaudine! Soll man auch in dieser Angelegenheit *»warten«*[a] — — wie in dem Dienst etc., den man einstens (!?) — wenn nämlich die passende (!?) Zeit herangerückt sein wird, der geliebten Familie, oder dem teuren Vaterlande zu leisten, sich ernstlich (!?) vornimmt?

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Sellers Vilmos borászati szakértő, a ki sokat járt Magyarországon és Sz.-vel is összeköttetésben állott.

Auf alle diese Fragen werde ich in dieser Denkschrift noch zurückkommen, oder dieselben mündlich mit Dir besprechen.

Ich will nun auf das zurückkommen, dass Du auch noch in andern Dingen, wie in der Modestie ein bischen eine usurpirte Reputation geniesst!

Viele Menschen sind in diesem Fall, und es wäre gar zu viel von einer so schwachen Kreatur, wie denn ein armer Mensch doch eigentlich ist, zu pretendiren, dass er den Nimbus, in welchen man ihn zu stellen so gefällig ist, selbst zerstöre. So z. B. wenn unser Geyza in den Augen von Baron Sina,[1] um dessen »klingenden Töchtern« er mit »Absicht« herumschwänzeln würde, als ein sehr solider, sparsamer, ordentlicher Mensch erschiene, — — so kann man bei Gott nicht so ein grausamer Rigorist sein, von dem tapfern Kapitain, oder eigentlich »armen Teufel« zu verlangen, dass er dem Baron ganz naivement gestehe: Er sei gar nicht solid, gar nicht sparsam etc. aber eigentlich gar nichts anderes als ein »Lump« jedoch einstweilen (!) noch von der bessern Qualität.

Um sich zu demaskiren, um aus dem Nimbus zu treten, in welchen man aus welcher Ursache immer gestellt wurde, müssen stärkere Motive obwalten, z. B. wenn Jemand bei einer Zahlung für den Gläubiger gehalten würde, ohne dass er es ist etc.

Dass Du also Deine Reputation der Modestie ganz ruhig geniesst, und die Welt durch ein espèce Geständnis nicht aus dem Wahn reisst, — über das finde ich gar nichts zu sagen. — Obwohl auch hier die Linie zwischen »erlaubt und nicht erlaubt« äusserst schwer zu bestimmen ist, und vielleicht dadurch möglichst korrekt bezeichnet werden dürfte, dass man à conto einer — wenn auch nur in einen kleinen Grade — usurpirten Reputation niemals sündige.

Nun stehest Du auch noch in einem andern sehr glänzenden Ruf, — den ich zu berühren für Pflicht halte, obwohl ich weiss, dass meine Worte — in der Selbsttäuschung, oder eigentlich in dem »Taumel«, in dem Du lebst — Dich sehr empfindlich treffen werden. Es muss aber heraus!

Du wirst als Modèle eines guten Sohnes citirt! — Und in der Tat, Du bist ein guter Sohn! Für mich warst Du stets liebreicher, als ich es eigentlich verdiene; — auch für die Mutter warst Du gut. —

[1] Báró Sina György, a dúsgazdag bankár.

Allein zu einem Modèle würde ich Dich in dieser Hinsicht doch nicht aufstellen!

Soll ich Dir eine Variation von jenem Thema hören lassen, welches als Dialog zwischen Deiner Mutter und mir, den vorigen Winter so oft statt hatte? — Ich will's versuchen:

Mutter: Grüss Dich — wie geht es Dir? — Was machtest Du seit den 6 Tagen, dass ich Dich nicht sah?

Ich: Ach stets dasselbe — leider kann ich nichts vergessen, nicht hoffen etc. Wie geht es Dir, was macht Béla?

Mutter: Mir gehet es so, so, ich danke Dir. Béla sehe ich wenig; Er ist den Vormittag mit seinen Freunden und macht Gymnastique; auf dem Abend gehet er ins Theater. Ich nahm eine Loge im Burgtheater vorzüglich für ihn, — sodann gehet er gewöhnlich in eine Soirée, gestern kam er erst um 1/2 1 nach Hause; — wo er war, weiss ich nicht. Mich prevenirt er von nichts.

Ich: Bleibt er den Abend nie bei Dir, — auch an den Tagen nicht wo die Loge von Andern besetzt ist?

Mutter: Wenn Gesellschaft bei mir ist, dann ja; bin ich jedoch allein, — so sucht er sich wo Anders zu amusiren — ich glaube mit mir hat er Langeweile.

Ich: Ich war der Meinung, er liebe Dich über Alles — habe einen wahren Kult für Dich.

Mutter: Ja gewiss liebt er mich; er sagt mir: er könnte sein Leben für mich lassen — er liebt nichts so sehr wie mich, und dann kann er so lieb, so herzlich sein, dass ich mich in solchen Augenblicken seelig fühle. — Freilich kommt es mir dann desto bitterer vor, — dass er durch sein Betragen gegen mich, diese seine Äusserungen so oft dementirt. Er hört auf mich gar nicht, und macht absolument, was er will, ohne mich auch nur im Mindesten um Etwas zu fragen, und hat mich schon mehrmal ganz kurz abgeschnalzt, als ich wissen wollte, wo er war; — als ob ich gar kein Recht hätte, mich in seine Lebensweise zu mischen. Il avait toujours sa tête et une volonté très décidée.

Ich: Er ist jung, voll Kraft und Energie — und am Ende bin *ich*[a] an Allem Schuld! Ach, wenn er einen Vater hätte, so wäre Alles anders. — Du sollst aber decidirter gegen ihn auftreten. Geradezu sagen: »Das will ich, das darf sein, das nicht etc.; ich bin überzeugt,

[a] Sz. aláhúzásai.

dass er alles genau und pünktlich erfüllen wird, was Du wünschst, was Du befiehlst. Du musst meine Stelle ersetzen.

Mutter: Ich will ihn nicht geniren. Er ist im Grunde ein so herzensguter Junge; und dass er sich wo anders besser amusiert, wie mit mir, das begreife ich; denn ich, in meiner traurigen Lage — kann freilich nicht besonders kurzweilig sein. — Wo er hinkommt, wird er flattirt. Du glaubst gar nicht, wie man es mit ihm treibt; — und so ist es wohl natürlich, dass er lieber unter seinen Freunden sich aufhält, die ihm huldigen, oder in der grossen Welt, wo er nur Lob hört, — als mit seiner gemüt-gebrochenen alten Mutter, die ihn warnt, Rat erteilt, manchmal auch etwas Herbes sagt, was er meistens mit einem gewissen Widerwillen hört; — und das nur seitdem er von Bonn zurück ist; — vorher war er ganz anders.

Dieses Thema mit vielen Variationen wurde nun zwischen uns, Deiner Mutter und mir, mit grosser Wehmut recht oft angeschlagen, — und nun frage ich Dich, wenn man an ein höheres Wesen die Frage stellte, welches tiefer in die Geheimnisse der Nieren einzudringen, und die verborgsten Eigenschaften des Menschen klarer zu durchschauen im Stande ist, als ein schwacher Mensch, was würde ein solches Wesen von Dir sagen, wenn man nämlich an dasselbe die Frage stellte, was es in dieser Hinsicht von Dir hält? — Wie ich vermute, ungefähr so Etwas: »Ein seltener guter Mensch, voll der schönsten Eigenschaften, die zu den gewünschtesten Erwartungen berechtigen; aber zerstreut, leichtsinnig, gedankenlos. Er wird sich zu seinem Vorteil ändern, wenn er sich besser kennen lernen, und ihm das »innere Auge« der Selbsterkenntniss aufgehen wird; denn dann wird er einsehen, dass er, vaterlos, wie er eigentlich ist, für seine arme Mutter, deren Mann im Irrenhaus sitzt — und die alle Lasten des Lebens auf ihre Schultern nehmen musste, weit grössere und ernstere Pflichten hat, als ihr hochklingende Phrasen über seine ungeheure Liebe vorzusetzen, und vorzudemonstriren und dann kann er im Stande sein, — aus eigenen Antrieb — ihr eine Soirée, eine Komödie, eine Jagd oder ein Rendez-vous mit seinen Kameraden aufzuopfern. Ist er so glücklich auf die Worte seiner niedergefesselten Vaters zu hören und zu achten, der für Weisheit und Erfahrung teuer genug zahlte, so wird er von einem guten Menschen ein vortrefflicher werden, — und zwar nicht aus glücklicher Neigung, sondern vielleicht nach manchem harten Kampf, aus *»Grundsatz und Pflichtgefühl.«*[a]

[a] Sz. aláhúzása.

Ich glaube so Etwas würde ein höheres Wesen von Dir sagen, Dich aber als Modèle für einen guten Sohn par Excellence, in diesem Augenblick, ganz gewiss nicht aufstellen.

Oder ist Deine Mutter zu exigeante; hat sie zu viele Pretensionen, die Du zu erfüllen nicht im Stande bist? — Kannst Du das wohl behaupten? — Du machst ja eigentlich Alles, was Du willst, was à peu près nur in Unterhaltung bestehet, während sie, die arme Mutter buchstäblich in Allem »le gros ouvrage« verrichten muss, damit nicht Alles aus dem Geleise komme, und die grosse Familie nicht in die fatalste Konfusion sinke, und mit einem Hajnikischen Bankrupt ihre Laufbahn beschliesse!

Die meisten Frauen, in der Lage der Mutter, würden mit Dir ganz anders verfahren, — und besonders in Hinsicht Deines Hustens — wo Du wirklich ganz sinnlos mit dieser Phrase paradirst: »schonen werde ich mich nicht!« — Oh wie gescheid! — mit Dir durchaus keine Umstände und Ceremonien machen, — sondern Deine ganze Lebensart, Dein Regime exact bestimmen, den Tag einteilen, und Dir für Deinen Willen nur eine besonders kleine Latitude einräumen. — — Soll die Mutter eine solche Allure annehmen, ich frage Dich? — oder wenigstens ihre Wünsche — wie einem unzeitigen Knaben — und ihre Befehle klar und präcis aussprechen, die Du dann als guter Sohn (!) pünktlich erfüllen würdest! — Ja, ich bin überzeugt, das würdest Du. Soll jedoch in dieser Hinsicht die Mutter quasi einen moralischen Stoppelzieher Dir einsetzen, um solche Beweise der Liebe, die Du ihr schuldig bist, aus Dir herauszuwinden. Den Schaum der wahren Liebe stosst jedes Hinderniss mit eigener kraft hinweg! Und wenn die Mutter solche Schritte machen müsste, so wäre es eben so gut, sie sagte Dir ein für allemal: »Ich befehle (!?) Dir, dass Du mich liebst.«

Endlich hast Du die Reputation von sehr gesetztem, ordentlichem und verlässlichem Wesen. Und es ist wahr, Du hast einen Ernst in Deinem Charakter — wenigstens in Deinen Formen, der Dir vortrefflich anstehet; — und zu den schönsten Erwartungen das vollste Recht gibt, — und in Allen grossen *Dingen*[a] kann man auf Dich bauen, wie auf einen Fels, dessen bin ich vollkommen überzeugt. — Leider hat man so selten mit grossen Dingen zu schaffen, aber ohne Unterlass mit sehr »winzigen.«

[a] Sz. aláhúzása.

Ich komme stets auf das Gesagte zurück. Im vorigen Winter frug ich Dich einmal: würdest Du Dich unbewaffnet gegen einen Tiger stellen, der im Begriffe wäre, auf die Mutter zu springen? — Du sagtest mit so männlicher Stimme, Entschiedenheit und Gesichtszügen: »Bei Gott das würde ich«; dass ich keinen Augenblick zweifle, der Tiger würde nicht die Mutter, sondern Dich zerfleischen! Aber sagte ich, der Tiger ist nicht da. Deine Freunde jedoch, die den Salon der Mutter anstänkeren sind nicht abwesend; — verteidige en attendant die Mutter gegen diese, bis der Tiger erscheinen wird," — was nicht wahrscheinlich ist; und das hast Du gleich getan. A la bonheur, das sind denn Dinge, die Du selbst bemerken, ausdenken und gleichrichten sollst; denn wie gesagt, — im Leben kommt [man] mit grossen Eventualitäten höchst selten in Kontakt, während man aus dem Pech der täglichen Lappalien und Miserabilitäten sich ohne fremden Beistand zu retten, sehr oft nicht im Stande ist.

Schön klingende, hochtrabende Phrasen sind gewöhnlich hohl, und werden in der Welt gar oft benützt, um von etwas kleineren, aber dringenderen dispensirt zu sein.

In meinem letzten Brief an die Mutter, den ich, wenn ich mich nicht irre, bei letzterer Gelegenheit schrieb, wie sie noch in Wien war, führte ich als Beispiel den Stempel an, der jetzt, nach dem jüngst erlassenen kaiserlichen Befehl wie ein Cauchemar auf der ungarischen Litteratur lasten wird! Wie viele Ungarn werden sich nun finden, die jetzt, obwohl in ganz erträglichen Finanz-Umständen, keine Zeitung, auch keine ungrische mehr halten werden, halten wollen, obwohl sie stets im Munde führen, dass sie, wenn es *wirklich gilt* (!?) und sie *dadurch nützen*[a] (!?), für das Vaterland zu sterben bereit sind, — — aber 6, 12 fl. für ein Zeitungsblatt durchaus nicht aufopfern können, das heisst »wollen«. — Vorhin gab es in Ungarn, wie die Nachricht noch keine so grosse Geltung hatte und die Leute weiter vom Schuss waren wie jetzt, — — tausende und tausende von solchen Helden, die nach dem angeführten Thema raisonirten, und nebstbei stets bereit gewesen sind, alles das auf das dienstfreundlichste tun zu wollen, was man nicht verlangte, um sodann plausiblement das abschlagen zu können, um was man sie bat.

Ich sagte weiters oben: »Von allen meinen Ratschlägen und Bitten, die ich vor Deiner Abreise nach England an Dich rich-

[a] Sz. aláhúzása.

tete, hast Du auch nicht eine einzige befolgt, oder nur so halb und halb.«

Deine Mutter und mich, uns haben drei Ursachen dazu bewogen, Dich nach England zu schicken.

Erstens, um in Pest nicht als pflichtschuldigst dankbarer Knecht und Handküsser — für alle Wohltaten etc. zu debutiren.[1] Du verstehest mich wohl?

Zweitens, um Dich aus der Gesellschaft Deiner Special-Freunde zu reissen, welche Gesellschaft, aufrichtig gesagt, — obwohl diese Deine Freunde sehr ehrenwerte junge Leute sein mögen, keine derartige war, in welcher Du irgend welche geistige Fortschritte gemacht haben würdest, und in welcher Du regelmässig den besten Theil des Tages zubrachtest, eigentlich »zersplittertest«.

Drittens, und vorzüglich expedirten wir Dich nach Brittanien etwa deshalb, damit Du in diesem Lande eine Frau zur Lebensgefährtin findest, wenn auch nicht für den Augenblick, doch für die nächste Zukunft, z. B. ein Mädchen, die jetzt 12, 13 Jahre alt ist etc.

Noch muss ich einiges vorausgehen lassen, damit ich Dir sodann desto sicherer einen Spiegel vorhalten könne, in welchem Du Dich erkennen kannst, »wenn Du willst«; — oder mit andern Worten, wenn Du Entetement, Stützigkeit und Rechthaberei nicht für Charakter-Festigkeit und Infaillität [sic] gelten zu lassen entschieden bist.

Ich fragte Dich mehrmal, ob Du irgend einen Entschluss gefasst hast, Deinem Leben eine Direktion zu geben; ob Du nämlich einen Plan für die Zukunft hättest?

Ich sagte Dir ferner: »Die meisten Menschen sind in der Lage, wenn man sie fragte: — »Warum sind sie hier? — Warum machen sie das?« — Ganz einfach antworten zu müssen: »Ich bin hier, weil mich die Flut, der Sturm hierher getragen hat, und ich mache dies, und jenes, weil die Umstände, der Zufall mich dazu bestimmten, ja gezwungen haben.« — Der Mensch, so fuhr ich weiter, ist im Allgemeinen von so vielen Einflüssen gedrängt, getrieben, dass die meisten von dem Strom der Verhältnisse mitgerissen werden. So aber wie ein lebloser Klotz von den Fluten getrieben werden, ohne sich

[1] Hogy ne kelljen Bélának Pesten a főkormányzó és családja meghívásaiért lekötelezve lennie.

auch nur so viel Richtung geben zu können, um nicht durch eigenen Willen wenigstens auf das rechte oder linke Ufer seines Lebensstromes zu gelangen, so passiv, so impossible sollte sich ein so seelenvolles Wesen, wie ein Mensch ist — besonders, wenn er durch Geburt und Vermögen zu den Unabhängigen gehört, denn doch nicht treiben lassen. Es klingt in dem Munde eines Mannes gar so schön, wenn er sagen kann: Ich stehe hier, weil ich so wollte; ich mache dies, weil es mein Wille ist!

Noch früher fragte ich Dich bei mehreren Gelegenheiten: »Ob Du für Deinen Stamm als Ungar, Anhänglichkeit, Treue, Liebe fühltest?« — Ich für meinen Teil glaubte: Ungarn und dessen Volk sei todt — — ich hoffte nichts etc. — — — und so würde ich es ganz natürlich und verzeihlich finden, wenn sich ein junger Mann wie Du bist, — wenn er diese meine Ansicht teilt, von allen sogenannten patriotischen Handlungen ferne hielt, und seinen Geist und seine Tatkraft auf etwas anders koncentrirte, da es gar eine bittere Beschäftigung ist, einen Kadaver, für was ich die ungrische Nation halte, ins Leben zurückrufen zu wollen! Ja, ich würde sogar begreifen und entschuldigen können, dass in den höchst traurigen Umständen, in welchen wir ungrische Remanenzien uns befinden, ein junger Ungar sich entscheiden könnte: »nichts, gar nichts anderes als ein »Genussmensch« zu werden«. In diesem Fall würde ich freilich nicht Silenus, das Bild der sinnlichen Schlemmerei zur Nachahmung empfehlen, aber Epicur, dessen Schule geistige Freuden nicht nur nicht ausschliesst, sondern denselben den Vorzug von körperlichen Genüssen gibt, obwol sie auch diese nicht verpönt.

Aus Deinen Tagbüchern, die Du in Berlin, und auch früher schriebst und mir anvertrautest, entnehm ich jedoch, dass Du sowol aus tiefgefühlter Sympathie, wie auch aus Grundsatz und Pflichtgefühl mit aller Innigkeit und Treue an Dein unglückliches Vaterland festhängst, und an dem Leben und Fortbestand der Ungarn, — wie ich — nicht verzweifelst. — In dieser Hinsicht gabst Du mir auch späterhin — wie Du von Bonn zurückkamst, trotzdem, dass damals, wie ich es bereits berührte, eine äusserst auffallende Veränderung in Dir vorging, — niemals das kleinste Dementi. — Du sagtest zwar bei mehreren Gelegenheiten: »Du würdest nie in Ungarn wohnen, Etwas für Ungarn tun etc., wenn Du selbst kein Ungar wärst. Da Du es aber bist, und Deine Heimat in Blut liege etc. so gehe Dir das Vaterland über Alles, und das Hauptziel Deines Le-

bens sei demnach: demselben Deine besten Kräfte zu weihen, und somit zum Wiederaufblühen und zur Veredlung Deines Stammes Alles aufzubieten, was in Deiner Macht liegt!«

Nach solchen Äusserungen wurde es mir klar, dass die Sympathie für Ungarn in Deinem Gemüt, sehr geschwächt war, aber mit destomehr Kraft das *Pflichtgefühl*[a] in Dir hervortrat, in jenem Lande und in der Reihe jenes Volkes, wo Gott Dich erschuf, Deine besten Kräfte zur möglichst grossen Geltung bringen zu wollen. — Und hierüber konnte ich mich nur freuen; denn Sympathien sind oft leicht geschwächt, ja sie verschwinden nicht selten ganz und gar und blinde Liebe (!) ist ein ungeheures Unglück, besonders gegenüber der Heimat und deren Bewohner — während ein Mann, wie er sein soll, dem Pflichtgefühl, das er sich zum Grundsatz machte, nie und unter keinen Umständen untreu werden wird.

Da ich nun sah, dass Du mit dem Hauptziel Deines Lebens, mit Dir vollkommen einig bist, so gab ich mir alle Mühe, meine lange Erfahrung benützend, zu erörtern: welche Mittel von Deiner Seite zu ergreifen, und welche Wege zu betreten wären, damit Du Dein Ziel schneller, leichter und vor allem andern: mit mehr Erfolg und im grösseren Maassstab erreichen könnest!

Den besten Samen ausstreuen hilft nicht, wenn man früher nicht geackert etc. hat, mit einem Axthieb fällt man keinen Baum etc. Alles muss voraus berechnet vorbereitet, angebahnt werden. — Und besonders in der Politik, und erst um ein sterbendes, — auf jedem Fall sehr krankes Volk zu retten! Wie viel tausend Dinge sind da zu bedenken, zu veranstalten, vorauszusenden!

Was nun diese Behülfe sind, wie und in welcher Reihenfolge sie zu handhaben kommen, das wollte ich mit Dir besprechen, erörtern, feststellen; — denn ich dachte mir: Mit Deiner Lebenskraft, Deinem ungebrochenen Gemüt, mit Deinen Hoffnungen, kombinirt mit meinen so teuer bezahlten Erfahrungen, meinem leider zu lichten Denkvermögen, könnten wir beide, Du und ich dem verwaisten Vaterlande vielleicht manchen guten Dienst leisten, besonders, wenn *Du*[a] recht sähest, und nicht *ich*,[a] nämlich, dass der Ungar noch lebt. — Hogy él magyar, áll Buda még! — Und dies zu tun, mich mit Dir, mein teurer Freund, zu beraten, ist noch stets mein liebstes

[a] Sz. aláhúzásai.

Vorhaben, ja ich kann sagen, nebst der so ehrlichen Liebe Deiner Mutter, der einzige Ankertau, der mich in meiner jammervollen Existenz noch am Leben erhält.

Vor Allem kam es mir vor, dass es gut wäre, — es verstehet sich, wenn Du über das »Lebemann« noch etwas Höheres setzst, nämlich »den edlen Patrioten« — Dich bald zu verehelichen. — Durch »bald« — meine ich ; jetzt gleich oder in 2, 3, 4 Jahren ; sowie sich's am besten trifft, und Dir eine Frau aus sehr vielen triftigen Gründen in England zu suchen.

Du sagtest der Mutter zwar oft — bevor ich dieses Thema mit Dir berührte — dass Du vor dem 30sten Jahr nicht heiraten wolltest ; — mir hingegen machst Du in dieser Hinsicht nie einen Einwurf ; — und dadurch, dass Du so willig, ja mit Freuden unsern Wunsch nach England zu gehen, willfahrtest, wo Du doch wusstest, dass ich zu dieser Reise quasi als Kondition knüpfte, dass Du dort für Dich gleich ein Mädchen, oder pro futuro ein Kind findest — und Du *schnell*[a], wie Du nach Deiner Behauptung *denkst*,[a] nicht offen sagtest : »Nach England gehe ich zwar gerne, aber heiraten werde ich nicht, für die Zukunft auch nicht suchen« etc. so hatte *ich*[a] im vollsten Maass, wie mir es scheint, das Recht zu glauben, Du seiest zu meiner Ansicht übergangen.

Und nun frage ich — hast Du meinen Rat befolgt ? — Oder wenigstens *bestritten ?*[a] — Nichts von Allem denn ! Du schwiegst, liesst mich lang und breit sermoniren — und in meinem irrigen Wahn Vous ne m'avez pas détrompé. — Und bei dieser Gelegenheit kannst Du nicht sagen : ich hätte Dich nicht zu Wort kommen lassen ; denn ich schrieb Dir später nach England, ob Du den Hauptzweck Deiner Reise vor Augen und im Gedächtnis habest ? — Worauf Du mir zur Antwort gabst : Du hättest diesen Hauptzweck gar nicht vergessen ; zum Unglück hättest Du Dich aber in eine verheiratete Dame verliebt, — und so sei es für den Augenblick mit meinem »gutgemeinten Rat« nichts.

Nun mein Freund, muss ich Dir ganz offen gestehen, ich bin jetzt fest überzeugt, dass Du mich über diese Matrimonial-Idee sehr gescheid und weitläufig reden und perorirен liessest, mich mit grosser Geduld anzuhören die Güte hattest, — im Grunde Deiner Seele aber nie einen Augenblick ernstlich auf das Heiraten dachtest. — Erst

[a] Sz. aláhúzásai.

vor Kurzen sagtest Du ja wieder Deiner Mutter die einmal schon ausgesprochene Ansicht, Du würdest Dich vor dem 30ten Jahr nicht verehlichen!

Was war also Dein Benehmen in dieser Frage vis-à-vis meiner, dass Du mich aus meiner irrigen Meinung nicht herausgerissen hast? — In welche Rubrik soll ich dieses Gebahren aufzeichnen? — War es Schlauheit, Pfiffigkeit, Lebensklugheit, — Hypocrise? — Man könnte sagen, Schonung für meinen Zustand; aber das sind faule Fische; denn Du hättest ja mit der Mutter offen sprechen können! — Die liesst Du aber auch in irriger Meinung.

Ich begreife es, dass Du so handeltest, weil Du kein offener, aber ein verschlossener Mensch bist, was ich, wie ich es oben bemerkte, Dir zu keinem Vorwurf machen will; Du musst jedoch *auf Deiner Hut sein*;[a] Du, dessen Character in vieler Hinsicht noch nicht ganz entwickelt ist; — und ein verschlossener Mensch sehr leicht jene Qualität in seinem Innern entwickelt, welche die Jesuiten mit so viel Geschick practisirten, und die mit Reservata mentalis bezeichnet wurde. Die Jesuiten haben nie Unwahrheit gesagt; sie haben nie gelogen, dazu waren sie viel zu gescheid, viel zu durchgetrieben und abgedreht, — sie begnügten sich um ihr Ziel, ihre Zwecke zu erreichen damit: die Menschen in einer irrigen Meinung zu belassen.

Nun, mein sehr lieber, sehr teurer Freund, bin ich weit entfernt, Dich mit einem erbärmlichen Jesuiten vergleichen zu wollen; — ich warne Dich aber, als der beste, aufrichtigste Freund, den Du hiernieden hast: Gib auf Dich Acht.

Jeder Mensch hat körperliche und geistige Schwachheiten — und Du bist wohl nicht so eitel, der Meinung zu sein, dass Du davon exempt bist. — Nun ist phisisch unstreitig der Hals, der Larynx Dein côté faible, und als gescheidter Mensch musst Du diesen schwachen Teil zu stärken suchen — —; in moralischer Hinsicht hast Du hingegen eigentlich keinen prononcirten côté faible, — aber zwei Eigenschaften, auf die Du sehr bedacht sein musst, um nicht etwa manchmal ganz unbewusst, aus der »geraden Linie« zu fallen. Diese zwei Eigentümlichkeiten sind, so viel ich glaube, und der Überzeugung bin, in dieser Hinsicht klar zu sehen:

1° dass Du verschlossener Natur bist;

2° dass du langsam denkst.

[a] Sz. aláhúzásai.

Über den ersten Punct — sagte ich Dir bereits meine Meinung. Was hingegen die sub N° 2 angeführte Eigentümlichkeit betrifft, so sehe ich, dass Du auch in dieser Hinsicht Dich durchaus nicht kennst.

Du denkst, glaube mir, so wie auch ich, nicht schlecht, sondern hast den sogenannten Esprit des escaliers. Dass ich diese meine Qualität erkannte, hat mir in den öffentlichen Sitzungen einstens vortreffliche Dienste geleistet, worüber ich Dir, wenn Du willst, mehrere Fälle vorführen kann. Ich sage: Diese *meine Qualität;*[a] denn sie ist keine Schwäche, indem sie sehr oft dadurch vollauf kompensirt wird, dass der langsamer Denkende im Allgemeinen zu einer richtigeren und klaren Ansicht gelangt, als der schnell Denkende.

Nun erfolgte in Dir, wie ich Dir die Reise nach England proponirte, zu welcher Du begreiflicher Weise sehr viel Lust hattest, — aber zu welcher ich Dir Kondition setzte, dass Du Dich dort um eine Lebensgefährtin umsähest, folgendes Raisonement, und zwar sehr mutmasslich ohne dessen, dass Dir das so ganz klar wurde: »Wenn ich mit meinem Widerwillen, jetzt oder bald zu heiraten, strait forward, unumwunden heranrücke, so ist es wahrscheinlich, dass mein Vater sagen wird: Gut, nun aber gehest Du nicht nach England, sondern wirst ganz ruhig auf der hohen Brücke N° 145[1] sitzen bleiben. — Da mir dies jedoch, in Vergleich der schönen Reise, ein espèce Zuchthaus sein wurde, — so werde ich lieber schweigen.«

Glaube mir, mein Freund, wenn ein Mensch etwas mit grosser Leidenschaft, ja auch nur mit ein bischen prononcirter Sehnsucht wünscht, so »verfinstert« sich sein Urteil manchmal so sehr, dass er gar nicht ahnt, wie sehr er sich selbst betrügt. — Bei der angeführten Angelegenheit ist das Dein Fall. Du hast nicht mich, sondern Dich selber getäuscht.

Und wenn ich Dich nun frage: Sage mir als ein ehrlicher Kerl, hast Du denn bona fide im vollen Ernst daran gedacht, und auch dafür etwas getan, Dir eine Frau in England, — eine Engländerin zu suchen? etc. Wenn ich diese Frage an Dich stelle, was kannst, was wirst Du antworten? — Höchstwahrscheinlich — rechthaberisch, wie Du bist, wirst Du irgend eine Entschuldigung hervorbringen; denn ich bemerkte nur bei einer einzigen Gelegenheit, dass Du ganz

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Sz. családja bécsi lakása a belvárosban.

einfach Deine Schusselei, Deine Gedankenlosigkeit eingestanden hast; sonst aber bei der geringfügigsten Sache, als ob Du infaillible wärst, oder dies Jemand von Dir pretendirte, Dich entschuldigen zu müssen glaubst. Dieser exemptionelle Fall kam in einem Deiner Briefe aus England vor, in der Frage des Bade-Wesens nämlich, wo du selbst über Deine Oberflächlichkeit en bon enfant lachen musstest. — Sonst kann ich Dir mehrere Fälle citiren, und auch nach den Bemerkungen Deiner Mutter anführen, wo es viel gescheider gewesen wäre, ganz einfach zu sagen, ich hab vergessen, ich bin ein Schuss, ich bin ein Haspel, als mühselig eine Entschuldigung auszugrübeln, um tant bien que mal zu formuliren.

Wenn Du ein Schnelldenker wärst, so würdest Du mir, in meinen langen Predigten sehr oft ins Wort gefallen sein, denn ich halte Dich für sehr wahr, — der Gedanke kam Dir aber nicht à tempo — und dann später gab sich keine passende Gelegenheit dazu, die Sache zu rectificiren, und ich blieb im Irrwahn!

Sich zu kennen, ist die grösste Weisheit. Und glaube mir, Du hast eben, sowie ich, einen langsamen Verstand, dem zufolge so viele Irrtümer und Anomalien entstehen.

Ich, z. B. wurde von vielen Menschen, ob dieser meiner Eigentümlichkeit für falsch gehalten, obwohl ich moralisch stets zu stark und zu kühn gewesen bin, um falsch zu sein. Und weshalb glaubte man es? — Weil ich in sehr vielen Fällen die Leute, da ich sie zur gehörigen Zeit nicht detrompirte, buchstäblich aufsitzen, ja anpumpen liess. Und warum riss ich sie nicht aus ihrem Irrtum? — Weil im Drange der Rede, der Umstände etc. mir der gute Gedanke zu spät kam, nämlich erst auf der Stiege!

Diese Eigentümlichkeit wird aber, wie ich es erwähnte, sehr oft vollkommen kompensirt; man braucht sich in diesem Fall also ob derselben gar nicht zu beklagen, aber kennen muss man sie.

Dann ist eine andere Eigenschaft, die sehr verdient, dass man sie gründlich analysire. Und dies ist: Das schnelle Auffassen!

Du z. B. hast die Gabe einer äusserst schnellen Auffassung; — Herr Michl,[1] den ich ob seines ehrenvollen loyalen Charakters sehr hoch achte, ist in dieser Hinsicht so kompetent wie irgend Jemand; — Herr Michl konnte uns, Deiner Mutter und mir, nicht genug sagen, wie man diesen Deinen Geistes Vorzug in Berlin, Bonn etc. geradezu

[1] Dr. Michl, Sz. Béla volt nevelője.

bewunderte. Und diese Gabe ist in der Tat ein herrliches Geschenk der Natur!

Ich z. B. begriff unendlich schwer; als Kind schon gar nicht; — mit 6. 7 Jahren konnte man mir nicht einmal das Lesen trotz aller Mühe beibringen, so dass ich in diesem Alter ziemlich nahe daran war, für einen »gräflichen Trottel« gehalten zu werden. — Ich lernte sehr schwer, begriff nichts, war eigentlich ein miserabler Student; — wurde auch — vorzüglich deshalb — mit 16 Jahren zum Soldaten gemacht, denn damals war man wenigstens in Ungarn der Meinung, dass ein Dumkopf, wenn er übrigens nur etwas körperliche Kraft hat, leicht einen Achilles N° 2 abgeben könne.

Nun frage ich, wurde denn diese stiefmütterliche Behandlung der Natur in meiner Person durch etwas kompensirt? Mich durch und durch kennend, kann ich darauf mit voller Sicherheit antworten: O ja, sie wurde kompensirt und zwar in seltnem hohen Grade! Durch welche Eigentümlichkeit denn? — Durch eine unendliche Tiefe des Denkens, — *wenn ich mir die Zeit dazu nahm und auch nehmen konnte*![a] Die Facta sprechen für mich und geben einen lebenden Beweis, dass ich mich in dieser Hinsicht gut, und ohne Selbsttäuschung beurteile! Beinahe Alles, was ich angefangen habe, stehet und lebt noch! Und weshalb? — Aus Ohngefähr oder gutem Glück? — Nein, nicht deshalb; aber weil alle Umstände tief durchdacht, alle möglichen Hindernisse erwogen, berechnet — entweder beseitigt oder besiegt wurden; und nichts vergessen blieb, was zum Gelingen erforderlich war.

Gehen wir zwei, Herr Hajnik und ich in eine Schule, oder auf eine Univer ität, so wird, ich bin überzeugt, Hajnik gewiss mehr brilliren und in eine viel höhere Klasse gestellt werden als ich, — während ich mich in geistiger Hinsicht hoch über Hajnik glaube.

Es gibt Menschen, freilich sind sie selten, die diese beiden Vorzüge, nämlich schnelle und tiefe Auffassung in sich vereinigen.

Tiefe kommt erst in vielen Jahren, — in Deinem Alter ist schnelle Auffassung das Geschenk der Natur.

Nun geschieht es aber gewöhnlich, — wie z. B. bei mir es der Fall war, dass diese beiden Eigenthümlichkeiten sich in derselben Person nicht vereinigen, sondern stets die eine oder die andere prevalirt, und stets au dépens de l'autre.

[a] Sz. aláhúzása.

Du hast eine sehr schnelle Auffassung, und was ganz natürlich ist, hältst Du Dir dies auch zu Gutem, und paradirst gerne damit, — wie denn jeder Mensch mit einer vorzüglichen, glänzenden Eigenschaft so zu tun pflegt, und gewissermassen dazu auch das vollkommene Recht hat; z. B. Liszt mit seinem Klavierspiel, Dase[1] mit seinem Gedächtnis, Löwenthal mit seinem Schachspiel, etc. etc.

Oft hab ich nun bemerkt, dass Du — bis jetzt eigentlich in gar nichts irgend eine Profundenz zeigtest; Du bleibst bei allen Fragen auf der äussersten Oberfläche; Du machst alles sehr schnell, aber so ganz gut gar nichts, ja sogar das Meiste, was ernsterer Natur und geistig ist, sehr mittelmässig, und oft geradezu herzlich schlecht.

Sollte Dir die Tiefe au dépens der schnellen Auffassung wirklich abgehen? — Viel, sehr viel hab' ich hierüber nachgedacht! Ich hielt es für unmöglich, dass das bei Dir der Fall sei. Erstens schon weil Du mein Sohn bist, und bei mir die Tiefe der Gedanken und Kombinationen prevalirt und dann, weil Du einen so gut formirten Kopf hast, und endlich — und am Meisten, weil Dein ganzes Äusseres keinen leichtfertigen, oberflächlichen Menschen verrät, und Du gerade als ein Gegensatz von einem Springinsfeld oder Schussbartel aussiehst.

Mir scheint, dass ich nach vielem Nachsinnen den Schlüssel zu diesem Vorkomniss gefunden habe. Es bestehet darinn: Du setzest eine solche pointe auf Deine schnelle Auffassungsgabe, dass Du, um zeigen, wie schnell und leicht Du Alles machst, das Meiste auf das erbärmlichste überhudlest, und Alles in Allem genommen, ein überaus lieber, guter, junger Mann, aber jetzt noch ein merkwürdiger »Schuss« bist, was man nach Deinem ernsten Wesen, Deinem scheinbar ruhigem Betragen gar nicht supponiren würde. »Scheinbar ruhigem Betragen« sage ich — — — denn ich vermute, ja ich weiss, wenn ich Dich nach mir beurteile, dass auch in Dir ein Vulkan tobt!

Du bist aber kein natürlicher Schuss, wie z. B. der Oberflächliche par excellence — nämlich unser braver und ehrenfester Hajnik, — sondern geradezu ein artificieller, und zwar durch die Parade, die Du mit Deiner »schnellen Auffassungsgabe« zu treiben für gut hältst. — Sat cito, si sat bene, ist eine nicht zu beherzigende, und zu beachtende Grundregel für alle Menschen, besonders für Jene, die

[1] Dase János Márton, hírneves gyors fejszámoló s mathematikai író (1824—1861).

so hohes im Sinn haben, wie Du — nämlich den harten Weg eines edlen Patrioten zu gehen, — was ich unter hundert Indicien auch aus dem entnehme — was mich stets so sehr auf meine glücklichen Jahre erinnert; — dass Du Dich in Deinen Briefen fast bei jeder Gelegenheit nennst: Igaz magyar lelkü fia Béla; über welche Eigenschaft, nämlich für einen edlen Patrioten ich nichts Höheres kenne; denn der seinem Stamm auch im Unglück wirklich treu geblieben ist, in dem knospen und blühen alle bürgerlichen Tugenden, die einen Menschen zu einem Halbgott erheben.

Über Alles, was ich jetzt über die Oberflächlichkeit und Tiefe des Gedanken sagte, will ich mich bei dieser Gelegenheit nicht weiters einlassen, da ich mir vornehme, auch über diesen so wichtigen Gegenstand *mündlich mit Dir zu verkehren* (???)[a] und eile auf den Punkt zurück, wo ich sagte, dass Du von allen meinen Rathschlägen und Bitten, die ich vor Deiner Abreise nach England an Dich richtete, Du auch nicht eine Einzige befolgt und erfüllt hast, oder nur so halb und halb.

Ich habe Dir für Folgendes gebeten:

1° Alle Tage das für Dich mit meiner eigenen Hand geschriebene Pantheon zu durchlesen und Dein Innerstes zu erforschen;

2° Ein ordentliches Rechnunsgbuch zu führen.

3° Ein regelmässiges Tagebuch — desgleichen.

4° Stets ein Bleistift bei Dir zu tragen, und Alles zu notiren, was Dir einfällt, was Du bemerkst etc. und sodann auf jene Halbbögen aufzuzeichnen, die ich Dir mitgab.

5° Dich mit »Keller-Wesen« etc. ausführlich und eindringlich zu beschäftigen.

6° En passant in Brüssel die Herzoginn von Brabant[1] zu besuchen und endlich:

7° Mir die Kontinuation von »Punch« — London: published at the office 85 Fleetstreet — mitzubringen.

Du hast mich über alle diese Puncte lang und breit reden lassen, liess[es]t Dich aber in keine Eröffnung ein und schwiegst. Ich dachte also, du seiest mit mir »einverstanden«; und wenn ich auch so viel gesprochen habe, dass Du nicht zu Wort kommen konntest, oder mich

[a] Sz. aláhúzásai. A három kérdőjel szinte tőle való.

[1] József nádor lánya, Mária Henrietta, Lipót brabanti herczeg, a későbbi belga király neje.

nicht unterbrechen wolltest, so hättest Du Zeit gehabt, von einem Tag zum andern Alles aufpunctiren und mir dann bei erster Gelegenheit zu sagen, z. B. »Da bin ich einer anderen Meinung; das wünschte ich nicht zu tun; dies sehe ich in einem andern Licht etc. Alles dies hieltst Du jedoch für überflüssig, — nur in einer Sache gabst Du mir »Bescheid«, und zwar in Deiner mir hinterlassenen Replique, wo ich Dich schriftlich befragte, ob Du das kleine Pantheon alle Tage durchgehen wirst; und worauf Deine gleichfalls geschriebene Antwort so lautete: »Ich nehme es mir vor es jeden Tag zu tun.« — Aus diesem Bescheid sah ich ganz klar, dass Du meinen Wunsch nicht erfüllen würdest; — und ich hätte es lieber gehabt, wenn Du geradezu gesagt hättest: Ja, oder Nein! Und zwar auf folgende Art motivirt: Ja, weil Du (ich nämlich) es wünschest, und so etwas ganz von meinem Willen abhängt, indem der Tag lang, und das kleine »In-sich-hinein-sehen« — so kurz ist; — und im Fall eines Schiffbruchs, Nervenfiebers, bei Abwesenheit der Sinne etc. die eingegangene Verpflichtung von selbst wegfällt; oder »Nein« — denn ich halte das ganze höchstens für Kinder zweckmässig! — Und dies Letztere ist auch à peu près das, was Du Dir wahrscheinlich dachtest.

Du aber gabst mir eine evasive Antwort. Und weisst Du warum Du sie gabst? — Ich will es Dir sagen: Weil Du in meiner traurigen Lage mir nicht widersprechen, oder Dich mit mir in keine religiose Erörterung einlassen wolltest. Ich begriff Dich ganz, und grollte Dir natürlicher Weise nicht einen Augenblick.

Dass Du also das kleine Pantheon bei Seite schieben würdest, sah ich voraus. — Und dass das wirklich so geschah, quillt ganz klar aus dem hervor, dass Du der Mutter erst vor Kurzem auf ihre Frage: ob Du das kleine Pantheon auch manchmal durchgehest, folgenden Bescheid gabst: Mein Gott, ich kann es ja auswendig!

Nun sehe mein Freund, mein über Alles teurer Sohn, ich habe lange bemerkt, dass alle menschlichen, sowohl körperlichen als geistlichen [sic!] Eigenschaften, allein durch eine immerwährende Übung durch Training ihre höchste Höhe, ihren Glanzpunkt erreichen können. — Eine Ballette-Tänzerin tanzt sogar am Abend ihres Auftretens hinter den Koulissen weit mehr als auf der Bühne, um nicht auch nur einen Augenblick in der notwendigen Übung nachzulassen. — Franz Liszt hat, wie Du vielleicht wissen wirst, ein kleines 1½ Oktav breites Klavierchen, auf welchen er z. B. auf einer Reise seine Finger fortwährend exercirt, und wie er vielen versichert hat, auf dem Klavier

nicht so schnell und precis wirken könne, wie er im Stande ist, wenn er auch nur einen Tag aussetzte seine Hände zu üben. — Der beste Renner verliert sehr viel von seiner Chance zu siegen, wenn sein Training auch nur 24 Stunden unterbrochen ist etc. und ohne Training verliert im Wettkampf sogar ein Eclipse[1] gegen ein Maultier, das gut eingeübt wurde.

Oft war ich tief erstaunt, wie ich denn sah, und bemerken musste, dass in Hinsicht des Trainirens alle denkenden Menschen, besonders in England vollkommen übereinstimmen, und dass es bis jetzt dennoch — meines Wissens so Wenigen eingefallen ist, nicht nur den Körper, sondern auch den Geist zu trainiren, denn wenn man schon einen Teil seines Ich's in dieser Hinsicht negligiren will, so scheint es logischer zu sein, lieber den Körper stiefmütterlich zu behandeln, ja zu vergessen, als seinen edleren Teil, nämlich den Geist.

Du z. B. übst Deinen Körper unablässig, hebst Deine schwere Stange tagtäglich, ja stündlich. Warum machst Du denn das? — Ich könnte mit vollem Recht, wenigstens mit eben so vielem, wie Du von meinem Pantheon sprichst, sagen: »Du kannst es ja bereits perfect, — nun lass uns also dieses Gewicht endlich in die Rumpelkammer werfen.« Sage ich aber das? — Nein! — denn ich finde es sehr weise, mit Maass und Ziel seinen Körper abzuhärten, gesund zu machen, und gesund zu erhalten; nur dass ich körperliche Stärke, für kein so grosses Kleinod halte, — wie ich es Dir oft bemerkte — als körperliche Fähigkeit. — Wenn ich aber so billig für den schlechteren Teil des Menschen denke und Du diesen ohne Unterlass trainierst — warum willst Du denn so geitzig, so grausam, gegen den bessern Teil Deines Ich's verfahren, und nicht auch Deinen Geist trainiren, und dadurch dessen Kraft vervielfältigen und zum höchsten Glanzpunkt erheben? — Denn Du glaubst gewiss nicht, dass Du in dieser Hinsicht bereits das Acme erreicht hast?

Solltest Du wirklich Dein Fleisch, Deine Beine — den Staub, aus dem Dein Körper bestehet, höher stellen als jenen unsichtbaren Stoff, der Dich belebt? Das kann ich nicht glauben, wenn Du Dir Mühe nehmen willst, darüber — ohne vorgefasste Meinung nachzudenken.

Über diesen Gegenstand hab' ich viel, sehr viel nachgegrübelt. Ich sehe die Menschheit in hundert und hundert Religionen geteilt,

[1] Híres versenyló.

die oft feindlich, ja mit Verbitterung gegen einander stehen; und doch gibt es nur eine Tugend für alle Menschen! Der Jude hat keine andere, als der Christ, der Mohamedaner keine andere, als der Chinese etc. und doch bauen die Menschen in ihrem blinden Wahn unübersteigbare Zwischen-Mauern auf, die ein Menschenkind vom ander trennen! Oft überdachte ich diess Phoenomen mit Wehmut, und nicht selten fiel mir ein, warum denn wohl keine Geist-, oder eigentlich Moraltraining-Anstalten noch errichtet sind wo ohne Unterschied des Glaubens jeder Mensch sich in Erfüllung seiner Pflichten im Rechttun etc. kurz in jeder Tugend trainieren könnte; da doch so viele: Schwimm-, Reit-, Fecht-, Akrobat-, Voltigeur-, Gymnastik-, Turn- etc. Schulen und Anstalten bestehen, — durch welche der Mensch wohl »geschickter« werden kann, unmittelbar jedoch nicht »besser« wird! Es gibt auch Orthopädische Etablissements, in welchen »körperlich Schiefe« gerade gemacht werden; derlei Seelenheil-*Anstalten* sind keine; wie wohl gewiss mehr Geist- als Körper-Verschobene und defectuose Menschenkinder die Welt bevölkern, — und zu einem so erhabenen Zweck die Schule, das Zuchthaus, ja selbst die kath. Kirche nicht ausreicht!

Dass in Dir ein gewisser Drang, eine unbeschreibliche Sehnsucht nach etwas Unbekannten lebt, ja tobt, das habe ich oft gedacht; denn Du bist voll von tiefem religiösen Sinn, und erschrecktest dennoch neulich die gute Mutter nicht wenig, wie Du ihr proponirtest, Dich auch von den Sonntagsmessen zu dispensieren etc. Ich beruhigte sie aber vollkommen, denn ich bewies ihr, dass Du gar nicht ohne Religion bist, ja im Gegenteil; — — sondern, dass alle metaphisischen Dinge in Deinem Innern noch in einem vollkommenen Chaos sind etc., was auch in Deinen Jahren nicht recht anders sein kann, denn in der Religion gilt das einstudirte Hersagen, der hundemässige Gehorsam, — überhaupt die »Blindheit« noch weniger, als wo immer hin applicirt!

Über diesen Gegenstand muss ich ausführlich mit Dir sprechen, und Du wirst sehen, ich fühle es, dass Dir meine Auffassung als wah , ja vielleicht als sublime erscheinen wird.

Es war also nicht etwas Grundloses oder Kindisches, was ich von Dir bat, wie ich Dir den Pantheon zum täglichen Gebrauch empfahl. Jeder Mensch sollte einen solchen moralischen »Faulenzer« haben, mit dessen Beihilfe er sich sicherer und leichter erforschen und kontrollieren kann, nur für Kinder würde so Etwas nicht passen, wie be-

dem Vaterunser und dem Rosenkranz, den mancher Betbruder und manche Betschwester alle Tage regelmässig hinunterplappert, ohne dabei etwas zu denken. Hier gilts bei jeder Frage tief und lang nachzudenken, und besonders bei solchen sich vollkommen zu erforschen, wo man sich schwächer, ja schwach fühlt.

Ich habe alle katholischen Religions-Gebräuche streng beobachtet und das gar nicht, um den Baurn (!) ein Beispiel zu geben. — Oh nein; denn so etwas würde einigermassen in die Rubrique der Hypocrisie gehören, — und der so verfährt, representirt eigentlich nichts anders als einen Kirchen-Lockvogel; ich ging aber zu Messe, zur Beichte etc. weil ich ein Katholik bin, und wäre ich ein Türk als Türk, — ein Jud als Jud etc. in der Mosquée, in der Synagoge etc. andächtig gewesen, hätte vielleicht aus mehreren Ursachen, die ich bei dieser Gelegenheit nicht anführen will, Glauben gewechselt; höchst wahrscheinlich aber nicht; — denn wie gesagt, für alle Menschen existirt nur eine Tugend, und nur die äussern Nuancen sind verschieden, die aber ein gescheidter Mensch streng beobachtet, sowie kein Gebildeter auch gegen angenommene festgestellte Gesellschafts-Formen sündigen wird, obwol diese oft nichts anders sind, als barer Unsinn; und sie somit höchstens zu bekämpfen und zu rektificiren trachtet.

Das Zweite, um was ich Dich bat, war: Ein ordentliches Rechnungsbuch zu führen.

In dieser Hinsicht hast Du aufrichtig gesagt, mehr getan, als ich in meinem Innern erwartete, denn in Deinen Jahren Rechnungen führen, ist nicht viel weniger als in einem Zuchthaus Werk[a] oder Baumvolle zupfen! Gestehet doch schon der unsterbliche Franklin, dass ihm nichts so schwer fiel, und ihm gar kein Geschäft zu erfüllen so viel Überwindung kostete, als seine Geld-Angelegenheiten in Ordnung zu halten, obschon er dessen unumgängliche Notwendigkeit einsah und anerkannte.

Nun aber wie hast Du auch diese Angelegenheit geführt und beendigt? — Gar nicht erschöpfend; aber Du tatst gerade nur so viel, dass es einen Namen habe. Denn aus Deinen Rechnungen sehe ich keine Summen, sondern nur Detail, gerade wie in der Wirtschaft von Hajnik.

Ich weiss nicht, wie viel Du im Ganzen ausgabst? — und wenn

[a] Így, Werg vagy Werch (kócz) helyett.

ich mir auch die Mühe nehmen wollte, die einzelnen Positionen zusammen zu summiren — was stets die Sache des Rechnungsführers ist, so würde ich aus dem Ganzen doch nicht klug; denn ich weiss nicht, ob der Banquier Rothschild schon bezahlt ist, und wie viel Procenten er Dir aufrechnete. — Stünde ich, Unglücklicher, auf meinen Beinen, so würde *ich* alles das gerne richten, denn es ist sehr fades, langweiliges Zeug, mit dem ich Dein Frühlings-Leben nicht trüben würde. Ich bin aber niedergefesselt; soll denn also am Ende auch dies Geschäft die arme Mutter richten, soll sie überall, wo Unordnung und Alles gehörig noch nicht geregelt ist, wie ein Zimmerputzer zusammenräumen?

Es scheint aus dem Ganzen, wie Du Deine Rechnungen führtest, als ob Du diese für mich, und nicht für Dich geschrieben hättest.

Warum schreibt man denn eigentlich Rechnungen? — Erstens schon um au fait von seiner Baarschaft zu sein; und dann um sich zu kontrolliren! Nicht wahr? — Und um nämlich allmählich besser und klüger zu haushalten; was bei einem halbwegs gescheiden Menschen gewiss eintreten wird; wenn er sieht, wie unnütz und wie ungeschickt mancher Kreuzer, mancher Gulden weggeworfen wurde! Ist aber diese, die eigentliche Philosophie der Rechnungsbücher, die man selbst führt, so muss man die kleinsten Ausgaben en detail notiren »Take care of the pennies and the pounds vill take care of themselves« sagt das englische Sprichwort. — Solche Rechnungen, wie z. B. die, die Károlyi Gyula seinem Vater eingab — als »Eingenommen 3000 fl. — ausgegeben 3000, somit bleibt »nichts«; — sind in Hinsicht der Zahlen gar richtig und ganz korrekt, — jedoch für die Selbstkontrolle ganz unnütz, was für Jemanden in Deiner Lage eine Hauptsache ist; denn Du musst erst jetzt anfangen ein guter Wirt zu werden.

Du selbst hast mir diese Rechnungs-Methode von unserem lieben Landsmann mitgeteilt, — worüber wir herzlich lachen mussten, — besonders weil es uns mit einfiel, dass er in den Augen seines Vaters unmöglich ein grösseres Merit haben könnte, als wenn er — wenn er auch nicht viel lernt — nur recht wenig ausgibt.

Nun sind Deine Rechnungen ziemlich detaillirt; aber es kommen doch Stellen vor, wo der von mir angedeutete Nutzen der Selbstkontrolle ganz wegfällt; z. B. 1ten Mai bezahlte 164 Gulden. Ja, was waren das für Schulden? — Da hat jeder das Recht zu denken, dass Du in einem Monat (!) 164 fl. auf Pantoffel und Zahnstocher

ausgegeben hast. Ei. der Verschwender! 6ten Mai in Berlin 76 fl. 35 kr., — den 7ten Mai — Bonn. Köln, Vervier 67 fl. — 8ten Mai bis nach London 33 fl. — In Berlin einen einzigen Tag 76 fl. 35 kr. Da muss der junge Gr. Sz. seine Freunde splendid bewirtet haben etc. So würde man urteilen.

Auch *ich* weiss eigentlich nur so viel von Deinen Ausgaben dass Du Deinen Kreditsbrief nicht erschöpft hast — und das ist sehr lobenswert; — doch nicht in einem besonders hohen Grade, denn eigentlich hast Du hiedurch den allergrössten Dienst Dir selber erwiesen — und Du das Raisonnement von unserm braven Geyza gewiss nicht teilst, der mit Tränen im Auge seine Konduite beschönigend jammervoll ausrief: »aber verdiene ich denn alle die Vorwürfe, die ich höre; ich hab' ja keine Schulden gemacht!« — Was mit andern Worten so viel heisst: Ich war ja eigentlich brav, denn ich hab' mir selber keine Ohrfeige gegeben! Geyza war par hasard in der Illusion, dass er appanagirt ist, und dachte nicht darauf, dass er in Hinsicht seines Vermögens, wenn er mehr ausgibt als einnimmt, eigentlich sich selber auffrisst. — Du bist jetzt zwar nur appanagirt; aber auf wie lange! — Noch wenige Tage und Deine Mutter und ich wir sind nicht mehr! So dass, wenn Du gut wirtschaftest, Du eigentlich nicht so sehr uns einen Dienst erzeigst, als Dir selber, denn so lange bis wir leben — wenn auch gar nichts einkommen sollte, und wie absurd auch gewirtschaftet werden würde, reichen ja die Papiere. Häuser und Güter-Kapitalien, die wir haben, zu unserem Unterhalt reichlich aus.

Du sagtest mir bei mehreren Gelegenheiten, dass eine Hauptaufgabe der Ungarn jetzt sei: opulent zu werden.

Eine vollkommen richtige Ansicht! — Denn Opulenz macht selbst unter geknechtesteten Umständen bis zu einem gewissen Grad unahbängig — und unabhängig zu sein ist ein unschätzbares Gut!

Ich kann sagen, dass ich das Geld als Geld zu jeder Zeit hasste, denn Liebe zum Geld ist — beiläufig die infamste Leidenschaft, die man haben kann, und aus welcher Quelle auch nie etwas wirklich Edles entspringt; — — ich habe demzufolge das Geld auch mit vollen Händen, und auf das unbestimmste hinausgeworfen, bis ich endlich zur Einsicht kam — und diess war beinahe zu spät, dass das Geld ein notwendiges Übel ist; — und ein unordentlicher Wirt nicht nur nicht unabhängig sein kann, sondern in Allem buchstäblich paralysirt, — am Ende ein wirklicher Sklave wird.

Du bist in dieser Hinsicht für Dein Alter und in Anbetracht Deines höher gestellten Sinnes und Geistes, frühreif, aber doch nicht ganz zeitig; — und Du musst trachten dies bald zu werden, denn Du hast ja eigentlich keinen Vater, — Deine Mutter kann nicht alles auf ihre Schultern nehmen, so dass Du die Hauptstütze Deiner grossen und zum Teil hilfbedürftigen Anverwandtschaft bist, und auch eine feste Stütze Deines, wenn auch noch lebenden, doch auf jedem Fall so tiefgebeugten und hilfbedürftigen Volksstamms sein solltest!

Du bist jetzt kein Finanicer und in Deiner Lage als chef de famille und treuer Patriot der etwas, ja vieles erschaffen will, musst Du trachten bald ein solcher zu werden.

Du nahmst z. B. bei Rothschild, 9. Mai. 100 L., den 29 Mai 200 L. Ich frage Dich, weshalb denn so viel auf einmal? — Dies ist freilich bequem! Wenn man aber berechnet, wie viel Interessen diese Bequemlichkeit kostet, so wird man bald gewahr, dass es sich sehr belohnt, auf einmal nur 20, 30 L. aufzunehmen. Es sind sehr Viele, die nie mehr im Sack haben als 10, 20 L., und die meisten Kontos directe zum Banquier zur Auszahlung schicken, der dann die Mühe hat, seine Procente nach jedem Shilling vom Tag der Auszahlung zu berechnen, was nur für seine Schreiber unangenehm sein mag, — aber nicht für den, der so handelt; denn der Banquier nimmt seine systematisirte Procente, ob er dann 1 oder 50 Zahlungen für Jemanden leistete; nur das System variirt nach den Personen. So z. B. schrieb mir der alte Sina zu seiner Zeit höhere Procente auf, wie für jemanden Andern, und zwar, weil er mich unter seine Freunde zählte; und er wahrscheinlich damals, wie er französisch lernte, in der Grammaire des Herrn Maidinger das bekannte raisonnement des Gewürzkrämers las, und als sehr gescheid beherzigte, dass man nur von Freunden Nutzen ziehen könne; indem Feinde einen meiden. — Du hättest gewiss 10, ja 15 L. erspart, wenn Du nach dieser Methode verfährst, was aus den Rechnungen des Herrn Rothschild leicht zu vernehmen sein wird. *Und nur keinen Kreuzer ohne allen Nutzen in die Donau werfen!!!*[a]

In Deinen Ausgaben finde ich »Gibon« *Betrüger*[a] 25 L. — Nun in Gottes Namen! Es ist besser betrogen werden, als betrügen; nur dass man trachten soll, auch das Erstere zu vermeiden, und sich nicht das 2, 3, 4 und 5te Mal anführen zu lassen.

[a] Széchenyi aláhúzásai.

Dann sehe ich 24, 3, 6 für ein Diner, über welches Deine Mutter mir schon sprach, — und welches zu geben, — wie Du ihr sagtest — geradezu unvermeidlich war.

Ich kann die Sache, nämlich deren Unvermeidlichkeit von hieraus nicht vollkommen beurteilen, so viel es mir jedoch scheint, ist ein junger Mann von solchen Festgebereien gänzlich dispensirt, dessen Mutter so unglücklich ist, wie die Deine, dessen Vater im Irrenhaus ein jammervolles Leben führt, und dessen Vaterland in Ruinen liegt — ausser, es soll ein Trauermal, einen Todten-Schmaus vorstellen; was die Ungarn »halottas tor« nennen; welche Festlichkeiten jedoch in der Regel nicht mit Fremden, sondern gewöhnlich mit Landsleuten und Anverwandten gehalten werden. Auf das hast Du jedoch nicht gedacht; nur der kleine Leichtsinn, dass Du diesen Umstand nicht zum Pretext genommen hast à peu près 260 [fl.] zu ersparen, ist in die Wagschale gelegt, gegen Dein im Ganzen so gutes, gescheides edles Betragen, eine solche Kleinigkeit, dass ich gewiss mit keinem Worte diese kleine Episode aus Deinen Leben berührt haben würde, wenn ich Dich bei dieser Gelegenheit nicht aufmerksam zu machen für gut hielt, nur kein sogenannter Tractirer zu werden. — Es gibt wahrlich kein undankbareres Métier. Erstens kostet es sehr viel, dann macht man sich durch solche Hypomochlien [?][1] vielmehr Feinde, nämlich alle jene, die man nicht bewirtet, als jene wenigen zu Freunden werden, die man abzufüttern im Stande ist; — und endlich richtet man — wenn das Feuer länger wirken soll als der Effekt des Champagners — mit »Nüchternen« weit mehr und Anhaltenderes aus, als mit »Weinglühenden«.

Endlich finde ich 35 L. für ein Bracelet, das Du der Mutter zum Geschenk brachtest; das muss ich nun loben, dass Du für sie so generos warst; aber offen gestanden, kommt mir dieser Beweis Deiner Liebe ausnehmend bequem vor; denn im Grunde zahlte ja ich das Bracelet, wie es die Mutter mit ihrem richtigen Takt und gesundem Sinn auch bemerkte; — aber wer weiss, ob Du Dir nicht etwas sehr Wünschenswertes abgeschlagen hast, was Dich sehr gefreut haben würde; und es lieber, nämlich: die hiezu erforderliche Summe darauf verwendetest, der guten Mutter ein Vergnügen zu verschaffen. Wir haben à peu près 7000 fl. zu Deiner Reise preliminirt; — ich gab Dir einen Kredit von 1000 L. Du bliebst ziemlich nahe bei der vor-

[1] Hypomochlium = alátámasztó, segédeszköz.

angeschlagenen Summe, — und so — war sie quasi-quali Dein und so hast Du Dir gewiss etwas refusirt, — um die 7000 fl. nicht zu überschreiten, und doch der Mutter ein schönes Geschenk mitbringen zu können. Ja, es ist gewiss so, denn sonst wäre die Sache nichts anderes, als mit fremden Federn paradiren.

Wir haben Dich jetzt auf 2400 fl. des Jahres gesetzt, wobei Du alles im Hause bei der Mutter frei hast; nämlich Wohnung, Kost, Licht, Holz, Wäsche, Meubles etc.; der arme Asbot[1] muss für Alles das selber sorgen, so dass Deine Lage in finanzieller Hinsicht mehr als erträglich, ja im Vergleich von »Millionen« beinahe glänzend genannt werden kann. Nun werden wir sehen, wie Du mit Deinen Emolumenten haushalten wirst, und wie viel von dieser Summe auf das Altar des Vaterlandes legen? — Denn wenn wir es tun, die Mutter und ich, nämlich über Deine 2400 fl., so sind ja eigentlich wir die Patrioten, und nicht Du. — Ich werde sehen, was Ödön tun wird, — ob er im Herzen Patriot ist oder nur mit dem Maul. Dieser hat 600 fl. und Alles frei! Gleichfalls eine erträgliche Stellung! Wenn er mir nun sagt: Ich werde einst, wenn ich einmal zu meinem ganzen Vermögen gelange, für mein Vaterland sehr generos sein, so glaube ich das gar nicht, und halte ihn geradezu für einen Prahlhans, wenn er nämlich jetzt gar nichts tut. Die neue Last der vaterländischen Bestemplung[2], die wie ein Cauchemar unsere vaterlandische Literatur drucken wird, bietet die schönste Gelegenheit dazu, sich in die Reihe der Herz- oder in die der Maulpatrioten zu placiren. — Warum sollte Ödön, frage ich, nicht mit 5, 10, ja 20 fl. des Jahres sich unter die Herzpatrioten stellen? — Er muss freilich sich Manches abschlagen, um dies tun zu können; aber gerade in diesem Opfer liegt ja der Patriotismus! Tut er mehr als er kann, so ist er ein dummer Patriot, und diese sind die gefährlichsten Feinde des Vaterlandes; und wenn er in seiner Stellung so handelt, so werden wieder wir, die Mutter und ich, die Patrioten, und Ödön hat nur dessen Namen, indem wir, wenn er mit dem Rest seiner 600 fl. für seine Bedürfnisse nicht auf eine anständige Art sorgen kann, ihm Extra-Geschenke machen müssen, da wir doch nicht zugeben können, dass er mit zerrissenen Kleidern etc. sich in der Welt producire!

Du solltest Deine Rechnungen von nun an mit einer pedantischen

[1] Asbóth Vilmos, műegyetemi hallgató, a kit Szőgyény ajánlott Sz.-nek sakkjátszó gyanánt.

[2] A hírlapokra etc. kivetett új bélyegilletékekre czéloz.

Genauigkeit führen, und zwar, nebst den angeführten Ursachen, auch wegen einer dritten, noch wichtigeren; um nämlich Hajnik's Rechnungen kontroliren zu können; wozu ohne Übung die tiefste theoretische Rechnungskenntnis nicht ausreicht.

Wenn Du mit Deinen 2400 Fl. des Jahrs — auch à la Károlyi Gyula rechnest — nachdem wir wenigstens 100.000 fl. reine Revenue haben sollten, was macht es im Grunde? Nichts! — Es ist ganz gleichgültig! Ja, aber wenn Hajnik nach solcher Methode verfährt, — müssen wir in Folge solcher Manipulation nicht am Ende geradezu insolvent werden, — und unsere Kapitalien angreifen; wenn auch alle Maschinen der Welt zu unserer Rettung herbeigeschafft werden? — Ja, die Maschinen ohne Geist! — Du musst Deine Leute vom Inspektor abwärts: Zimmerwärter, Koch, Kutscher etc. kontroliren können! Und diess glaube mir, ist viel schwerer, als man gewöhnlich denkt, und geradezu unmöglich ohne Übung, ohne dass man sich dazu gehörig trainire; — im Anfang Schritt, dann immer schärfer, sehr viel schwitzen — purgiren etc.

Und dann das Beispiel! Ich sagte gerade erst: In die Kirche zu gehen, *blos* um Beispiel zu geben, hielt ich für eine espèce Gleisnerei; auf jedem Fall ist es nicht mehr als eine Komödie, und Komödie sollte man nur im Theater spielen. — Ein Beispiel der Ordnung, eines nützlichen edlen Lebens, ein Beispiel der Tugend zu sein, jedoch, gibt es denn wohl eine sublimere Vocation für einen Menschen!

Wenn ärmere, karg bemittelte Leute sehen, dass Du trotz Deines bis jetzt noch schönen Vermögens auf jeden Kreutzer siehst, und nicht aus Geiz oder Geld-Liebe, sondern »weil Du auch den kleinsten Wert nicht unnütz in die Donau werfen willst«, — und am Ende nur der seinem Lande und seinen Landsleuten mit »pounds« beispringen kann, der die »pennies« aufzuspeichern sich nicht schämt, glaubst Du nicht, dass das ein Beispiel ist, das Viele zu bessern Wirten machen wird, — als sie sind, und ohne Dein Vorleuchten geworden wären? — und Ungarn braucht ja opulente Leute, nicht wahr?

Und endlich, wie alles Edle und Vernünftige sich en dernière Analyse auch als das Allernützlichste zeigt, welch' einen Einfluss muss am Ende eine oekonomische ordentliche Lebensweise auf alle Deine Diener haben? — Wenn sie sehen, dass Dir sogar ein Kreutzer nicht gleichgültig ist, — Du selbst eine solche Kleinigkeit nicht wegwirfst, und Dich auch nicht um einen Heller betrügen lässt; —

anderer Seits aber tausende dem Vaterlande, und Deinen Landsleuten zu opfern nicht anstehest; — wird denn, ich frage, durch solches Gebahren die, besonders bei den Ungarn embrouillirte Idee nicht rektificirt werden, zufolge welcher z. B. Hajnik dem M. Goergen à conto ganz generos, pour la gloire de la nation hongroise et de la famille Széchenyi de Sárvári felsővidéki 2500 [fl.] in den Rachen warf, — obschon dieser Gentleman nur von 1000 fl. Erwähnung zu machen wagte — und den braven Enthusiasten, anstatt zu bewundern, ihn in seinem Innern gewiss tüchtig und mit grossen Genuss auslachte! — Und wenn ich an meinem Platz gestanden wäre, — oder Du schon so reif gewesen wärst, wie Du jetzt bist, und nach meinen finanziellen Ansichten gehandelt haben würdest, und demnach auch die pennies[1] gehörig beachtet hättest,[a] dass Hajnik so cavalièrement und ohne aller Umsicht hundert Tausende buchstäblich in »Mist« geworfen hätte? — Wie er es leider tat! Dies ist indessen geschehen, — sollte jedoch nicht repetirt werden!

Wenn demnach auch keine edlere Ursache, kein höherer Sinn Dich bestimmen würde, als ein Beispiel der Ordnung und Sparsamkeit vorzuleuchten, so ist ein wol begriffener Eigennutz schon Argument und Motif genug, damit Du diese meine Worte beachtest.

Das 3te, um was ich Dich bat, war: ein regelmässiges Tagebuch zu führen.

Beinahe jeder gebildeter Mensch führt in heutigen Tagen, wenn von Erwirtschaftung die Rede ist, den bekannten englischen Dicton[2] im Munde: »Time is money«. — Und wahrlich ein herrlicher Spruch; nach meinem Sinn jedoch nicht hinlänglich erschöpfend; denn wie ich glaube, musste man, — um correct zu sein — sagen Time is more than money! Denn nach tausend Beispielen der Welt wurde ein zum Bettler gewordener Reicher wieder reich, und zwar im höheren Grad, als er es je früher gewesen ist; — Geld ist demnach wieder zu ersetzen, während die unbenützte Zeit unwiderruflich verloren gehet.

Und doch sehen wir viele, viele Menschen, die mit Geld sehr gut zu wirtschaften verstehen, während ein tüchtiger Zeit-Oekonom, who can make the most of his time, eine solche Seltenheit

[a] Itt Sz. tollában maradt efféle: wäre es geschehen.

[1] Azaz krajczárokat.
[2] Dictum = mondás, közmondás.

sind, dass sie sich wirklich um Geld sehen lassen könnten, wenn man nämlich derartige Seltenheiten so zu würdigen verstünde, wie sie's als grosse Raritäten verdienen!

Nun frage ich, warum schreibt man ein Rechenbuch? — Nicht wahr auch vorzüglich deshalb, um sich zu kontroliren: kein Geld unnütz wegzuwerfen! Und wenn es nun wahr ist, dass Zeit als ein grösseres Juwel angesehen werden muss als Silber, Gold und Diamanten, warum schreibt man denn kein Zeitrechnungsbuch, um mit der Zeit besser wirtschaften zu lernen? — Ja, und wenn man nicht zwei, sondern nur ein Rechnungsbuch führen will, warum lässt man denn nicht lieber das Geld-Rechnen bleiben, und rechnet vorzugsweise mit der Zeit.

Ja warum? — Deshalb weil man in der Welt über unaussprechlich Vieles noch sehr verkehrte Begriffe hat.

Es sind wol Menschen, die besonders auf Reisen Tagebücher führen. Aber im Allgemeinen zu was für einen Zweck geben sie sich diese Mühe? In der Regel blos um sodann die Welt mit einem Buch und sich selbst durch ein Buchhändler-Honorar zu bereichern; — oder um bei glücklicher Rückkehr in vertrauteren Kreisen seine Erlebnisse und Fata mit piquanten Stickereien, — vielleicht im Style von Münchhausen vorzudeklamiren!

Wer und wo sind denn jene, die blos aus der Ursache und ganz für sich Tagebücher führen, um in der Zeit die grösstmöglichsten Ersparnisse zu machen? — Solche trifft man selbst in dem Kreise der gebildetesten Menschen nur sehr wenige an.

Dass Du also, mein Freund, in Deinen Jahren die Philosophie, ja ich wage zu sagen, das Sublime eines kontrolirenden Tagebuchs nicht auffasstest, — begreife ich ganz und gar. Kommt es Dir aber jetzt bei reiflicher Überlegung nicht vor, dass ich wahr spreche, und dass es unaussprechlich ungeschickt, ja geradezu absurd ist, die Zeit nicht zu berechnen, mit derselben nicht zu geizen, sondern sie leichtsinnig zu zersplittern, während man es für so löblich und für sehr gescheid hält — was es auch ist — Kreutzer-Rechnungen zu führen,— und selbst mit Pfenningen sehr sparsam umzugehen!

Meiner Meinung nach sollte jeder Mensch, der schreiben kann, ein Tagebuch führen. Nur würde z. B. ein Taglöhner, ein Fabriksarbeiter, ein Handwerker etc. nur selten einen Tag zu bezeichnen haben, dessen Beschreibung andere Leute sehr interessiren würde; während Jemand in der Lage, wie z. B. der Herzog von Wellington,

besonders seit seinem Eintreten in Spanien etc., der Schlacht von Waterloo, oder früher Lord Nelson gewiss solche Journale führen hätten können, die äusserst interessant gewesen wären. — Wenn jedoch ein Tagebuch nicht zum Hauptzweck hat, in Druck zu erscheinen, oder vorgelesen zu werden, sondern nur in Hinsicht der Zeit-Wirtschaft, sich selber zu kontroliren, so ist das Tagebuch eines Schneider-Gesellen individuell für ihn von ebenso grossem Werte, wie z. B. das Tagebuch von S. M. dem Kaiser Franz Joseph für seine geheiligte Person sein könnte. — Der Schneider würde vielleicht notiren: Samstag den 5ten Dezember nur den halben Tag gearbeitet; — Sonntag 6ten Dezember mit unsern Juxbrüdern auf einer Gaude gewesen; — Montag den 7ten vollkommen »blau« — exellenten Grinzinger getrunken; — 8ten Kopfweh etc. — Und hat dieser Mensch eine Verbesserungs-Tendenz in seinem Wesen — was freilich die conditio sine qua non ist, — so wird er, wenn er sein Tagebuch anstatt einer Litanei manchmal durchblättert, gewiss zu sich sagen: Wie viel schöne Zeit versplittert! etc. und hat er noch Tage, vielleicht sogar Jahre vor seiner, so wird er höchst wahrscheinlich oder vielleicht besser mit seinen noch übrigen Stunden wirtschaften als zuvor.

Nun kann ein Tagebuch nebst dem Haupt-Motif der Zeit-Kontrolle, auch dem Endzweck entsprechen, äusserst instructif zu sein, und nicht nur für den, der es führt, sondern auch für andere. — Und ist dies der Fall, so ist noch ein erhöhtes Motif da, seine Tage, Erlebnisse, Impressionen, Erfahrungen etc. ordentlich aufzuzeichnen. Oder hätte ich etwa Unrecht? — Überdenke das »ohne vorgefasster Meinung«!

Dass Du alle Tage ein Langes und Breites aufzeichnest, verlangte ich nicht; aber während einer so schönen Reise, die Du machtest, hätte ich gewünscht und sehr gerne gesehen, wenn Du mit einigen Worten angedeutet hättest; z. B. Abgefahren von Wien 2ten Mai auf der Eisenbahn gegen Mitternacht. Düstere Stimmung. Wie werde ich meine Eltern wiederfinden? — 3ten Nachmittag Dresden. Sehr kalt gehabt; — obschon es nicht besonders kalt war, — aber 20 Stunden ruhig sitzen, da muss man viel und warme Kleider haben. — Berlin den 4ten. Ich fand alle meine Bekannte gut für mich. — Calais 5ten. Stürmisches Wetter. War nicht seekrank, schlief fest, als wir in Dower landeten etc. — Nebst dem, ob man etwas Gescheidtes tat oder nicht, ist das Aufzeichnen der Ubication und der Eindrücke, die man empfieng, eine Hauptsache, die in einem

Tagebuch vorkommen sollten. — Wenn man dann nach 3, 4 Monaten seine Zeit zusammen summirt, und kann sich sagen: »Ich war in Deutschland, Frankreich, England, Schottland, Irrland etc.; habe tausend Eindrücke in mir aufgenommen, die ich jetzt allmählich ordnen, digeriren und zu meiner Vervollkommung benützen werde, — und das Alles in 16, 18 Wochen etc. — und ein Anderer dann mit sich Rechnung macht, — und sich auf die Frage, was er seit 16, 18 Wochen gemacht hat, antworten muss — in welchem Fall unser Geyza war, ist und bleiben wird. — »Ich habe Tee getrunken, Cigarren geraucht, dann hab' ich in der Equitation ein bischen zugeschaut, hab 3mal bei der Marie gegessen, und wirklich ganz passable, 4mal beim »guten Vater« Schach gespielt, und auch meiner Mutter *einen*[a] Brief geschrieben etc.«, so ist es ja wol natürlich, dass der Erstere mit sich zufrieden seie, im bezeichneten Weg rüstig fortschreiten, der Andere hingegen sich in der Wirtschaft bessern wird, wenn, wie gesagt er die Tendenz in seiner Seele hat.

Viele glauben, — man sollte es kaum denken — dass das Geizen mit der Zeit eine espèce Torture sei; wenn man nämlich immer etwas tun muss. — Unzähligen Menschen erscheint die Beschäftigung in diesem Licht! Während wirklich nur der zu bedauern ist, der nichts zu tun hat, und nur der glücklich, ja man möchte sagen, gewissermassen seelig genannt werden kann, der das meiste Gute und Nützliche in einer gegebenen Zeit zu bewerkstelligen, ja zu *erschaffen*[a] im Stande ist, — *aber es auch tut!*[a]

Je mehr ich über die Philosophie unserer Sprache nachdenke, desto mehr erkenne ich ihre unendliche Superiorität über viele Andere. So z. B. sagt der Engländer: I am well; der Franzose: Je me porte bien. — Der Deutsche: Ich bin wohl. Es geht mir gut etc., also durchaus eigentlich passive Gefühle etc., während der Ungar durch: jó dolgom van — also in Activität sein behagliches Bewusstsein ausdruckt! Und fürwahr nicht »Ruhe« ist die Basis der menschlichen Genüsse, sondern »Wirksamkeit«. — Und je mehr und in grösseren Kreisen jemand wirken kann, desto grösser ist sein wahres, inneres Erdenglück.

So ein gestaltetes Tagebuch, wie ich es in so vielen Rücksichten für äusserst nützlich halte, hast Du jedoch nicht geführt, sondern statt dessen nur Bruchstücke ohne Zusammenhang; und hast in

[a] Sz. aláhúzása.

einem Extrabüchlein die Bälle und Diners registrirt, zu welchen Du geladen warst, und ob diese amusant und delikat gewesen sind, — was übrigens in einem Tagebuch wohl seinen Platz finden mag, aber als Hauptsache, wie mir es bedünkt, doch nicht recht passt.

Ich sage, die Ubication bezeichnen, ist sehr essentiel, denn mit einem Wort, wie z. B. London, Dublin, Edinburgh etc. wiederholen sich gewissermassen alle Gefühle und Gedanken, die wir hatten, als wir diese Orte betraten. Und dann ist von wesentlichen Nutzen, die Impressionen genau zu schildern, die man, besonders bei grösseren Gelegenheiten stets empfieng, *um für andere gerecht und tolerant werden zu können;*[a] und um sich selbst ganz zu durchschauen; denn man wird gestehen müssen, dass man viele Dinge, z. B. mit 17 Jahren anders sah, als mit 27, und wieder mit 47igen über manche Gegenstände ganz anderer Ansicht ist, als man es im 27ten Sommer des Lebens war.

Sehr viele, die blindes Entêtement für Festigkeit des Charakters halten, rufen oft mit innerer Satisfaktion aus: Ich habe mich nie geändert, und werde es auch nie!

Wenn jemand sagen kann, ich habe mich in der Liebe zu meinem Nebenmenschen, im Woltun, in meiner Treue zu meinem Vaterlande, in dem Sinn für Billigkeit und Gerechtigkeit nie geändert, und werde es auch nie, das lasse ich gelten; und glücklich ist, wer das von sich mit Wahrheit sagen kann!

In vielen andern Dingen jedoch, z. B. in der Politique, in der Arzneikunde, in der Oekonomie etc. sich mit Unveränderlichkeit zu brüsten, ist barer Unsinn.

Dass in dieser Hinsicht Deine Begriffe nicht vollkommen geordnet sind, gabst Du dadurch einen klaren Beweis, dass Du der Mutter, ich weiss schon nicht bei welcher Gelegenheit, sagtest: Du würdest nie so handeln, wie der von mir geängstigte und tyrannisirte Hajnik halb und halb eingestanden hat, dass sein Wirtschafts-System vielleicht doch nicht das allerrationableste sei! — Wir, Deine Mutter und ich, wir mussten über Deine Infaillibitäts-Pretension recht herzlich lachen, und ich rief nach Racine oder Corneille, — ich weiss nicht ganz genau nach welchem, mit wahrer Freud und Begeisterung aus: »Je reconnais mon sang à ce noble entêtement«, denn ich war nicht nur als Kind, sondern sogar als angehender Jüng-

[a] Sz. aláhúzásai.

ling von einer Stützigkeit und Rechthaberei, die meine guten Eltern oft höchlich amusirte!

Ein entêtirter Arzt mordet viele Menschen, ein entêtirter Landwirt wird nie viel Geld machen, — und unser Hajnik wird als Bankozettelmacher gewiss nie zur Verantwortung gezogen werden; — und endlich stiftet ein entêtirter, wenn noch so genialischer Staatsmann in der Welt, mehr Unheil als tausend Mediocritäten erzeugen werden, die modest genug sind, auch auf andere zu hören, und einen guten Rat anzunehmen. Und doch ist: entêtement bei einem jungen Menschen eine herrliche Qualität; denn aus dieser entwickelt sich der feste männliche Charakter; — und jene Tenacität und Ausdauer, ohne welcher man gar nichts Tüchtiges und Grosses durchführen kann, während die Hyperbole dieser Qualität ein äusserst lächerliches Absurdum ist, — und in jedem *Maultiere*[a] par excellence existiert!

Was nun Hajnik anbelangt, wenn er sehr viele seiner Ansichten und vorgefassten Meinungen nicht modifiziert, das heisst sich nicht *ändert*,[a] was er nicht tun wird, bevor er nicht einsieht und *eingesteht*,[a] dass er Silber und Gold auf dem Holzweg suchte — ja, dann wird er uns nicht vielen reellen Nutzen schaffen, — und folglich in seiner Stellung *seine Pflicht*[a] nur sehr mittelmässig, ja geradezu schlecht erfüllen, und sich sodann mit der Festigkeit und Reinheit seines Characters nicht absonderlich brüsten dürfen! Oder wärst Du etwa einer andern Meinung?

Um nun noch Einiges über die Wirtschaft oder eigentlich Oekonomie zu sagen, — teilt sich diese Wissenschaft subjectiv in drei distincte Kategorien, und zwar in Zeit-, Gesundheit- und Geld-Oekonomie.

Zeit-Wirtschaft zu verstehen gilt mehr, als in der Gesundheit- oder gar Geld-Oekonomie wie immer fest zu sein; denn die Zeit allein ist unwiederbringlich; während ein kranker und derangirter Mensch sehr oft wieder gesund und opulent werden kann. Der Gesundheits-Wirt stehet aber viel höher als der Geldwirt; denn ein Kranker, ein Krüppel ist viel unglücklicher als ein armer Mensch.

Mir scheint das jetzt Gesagte sehr einleuchtend zu sein, und Du, mein Freund, bist im Ganzen genommen keiner, von dem man mit Recht sagen könnte: »Ein guter Wirt!«

Mit dem Geld verfährst Du, en comparaison jedoch noch so ziemlich besonnen, obwohl auch nicht lobenswert; — was hingegen

[a] Sz. aláhúzása.

Deine Gesundheit und Deine Zeit anbelangt, da bist Du wirklich ein heilloser Verschwender, zwar nicht viel ärger als sehr viele hirnlose junge Leute von Deinem Alter etc., nur dass man von Dir mehr, viel mehr pretendiren kann, als von so vielen Andern, denn Du bist viel gescheidter, und hast viel mehr Verstand, als die meisten Deiner Kontemporains.

Und nun frage ich Dich : ist dies nicht ungeschickt, nicht recht sehr albern ? — Was wirst Du hierauf wohl sagen ? — Kurzweg ein stütziges, rechthaberisches »Nein« — oder gleichfalls ein bekennendes »Ja«, wie unser braver Hajnik, wie er auf der Inquisitions-Salette [?] sass — und Du ihn wegen dieser Schwäche (!?) und dieser Charakterlosigkeit (!?) tadeln zu müssen glaubtest.

Was nun Deine Gesundheit anbelangt, in deren Hinsicht Du wahrhaftig ein sehr erbärmlicher Wirt bist ; muss ich und werde ich viel mit Dir sprechen. Du darfst kein Selbstmörder werden. Dazu hat es noch Zeit. — Über Deine Gesundheit will ich jedoch wenigstens bei dieser Gelegenheit nichts schreiben, sondern werde bei Nächster, meine Ansichten hierüber Dir, und ich will hoffen mit Erfolg deutlich machen, und beschränke mich somit darauf, Dir noch einige Worte über Deine Zeitdilapidation zu sagen.

Seitdem Du in Bonn warst, hast Du viel, sehr viel Zeit buchstäblich verprasst.

Und sehe, mein Freund, Deine Unruhe, Deine von Dir selbst nicht verstandene Sehnsucht nach etwas Undefinirtem, Unbekanntem, weisst Du, woraus das quillt ? — Glaube meiner psychologischen Erfahrung, — aus nichts Anderem, als : *»Dass Du eigentlich nichts zu tun hast.«*[a]

In unsern unglücklichen National-Verhältnissen ist es auch schwer zu bestimmen, was jetzt ein junger ungarischer Magnat, wie Du einer bist, eigentlich tun soll. Vor der schauderhaften Katastrophe von 47 und 48 [sic!] hätte ein junger Mann wie Du im unmittelbaren Dienste des Vaterlandes vollauf zu tun gehabt. Sowie ich Dich beurteile und alle Deine Eigenschaften ponderire, wärest Du ganz geeignet gewesen, in kurzer Zeit einen Komitats-Administrator, und bald darauf einen Obergespann vorzustellen. — Diese Karrière ist den Ungarn, wenigstens für den Augenblick, verschlossen ; denn mit allen den räudigen Hunden, die uns jetzt regieren, in einer Reihe zu stehen,

[a] Sz. aláhúzása.

wenn man nicht das Unglück hat zu müssen, oder höhere unbegriffene Zwecke verfolgt, — kann man von einem Gentleman nicht pretendiren. — Was soll also ein junger ungarischer Kavalier heut zu Tag werden? Was soll er tun? — Vielleicht *nichts*,[a] bis bessere Zeiten kommen (?) und bis dahin *warten?*[a] — Wie ich schon vorhin erwähnte, begreife ich vollkommen, wenn ein junger Ungar für Ungarn gar nichts tut; denn ich hoffe für unser Vaterland auch nicht das Mindeste; — dass aber ein junger, kräftiger, talentvoller Mann überhaupt gar nichts tue, dass kann ich ebenso wenig billigen, denn »Nichts tun«, — Nichts zu tun zu haben ist à la longue gewiss das grösste Unglück, was hienieden einen Menschen treffen kann, der etwas mehr, als eine seelenlose Fleichmasse, oder ein Trottel ist.

Ja, was soll also ein junger, ungarischer Kavalier jetzt werden? — Landwirt, Fabrikant oder noch subordinirter? Gärtner, Buchbinder? — Ich habe zu allen diesen Okkupationen *nebenbei*[a] keine Abneigung gehabt, hatte sogar Lust, — als Hauptaufgabe *meines Lebens konnte*[a] jedoch nichts anderes vorstellen, als ein wirkendes Rad in der Staats-Maschine!

Ich habe im Paradies gewohnt, — und ausser dessen Mauern atme ich zwar noch immer, — lebe jedoch schon lange nicht mehr.

Adam tat, aus dem Paradies geworfen, höchstwahrscheinlich gleichfals nichts — — seine Abkömmlinge mussten sich aber rühren, und zwar im Schweisse ihres Angesichtes, — wenn sie nicht verhungern wollten.

Du, mein Freund, musst also etwas tun, — denn Du warst noch ein Kind, wie unser Himmel schwand, — welchen Du also eigentlich gar nicht kanntest.

Ob nun: ein neuer Himmel für das Ungar-Volk aufgehen wird, ist eine Frage, die ich, wie ich es oft tat, mit »Nein« — viele gescheidte Leute jedoch mit einen zuversichtlichen »Ja« beantworten.

Preparire dich auf jeden Fall auf dieses glückliche Ohngefähr, damit Du die etwaigen günstigen Augenblicke für Dein Vaterland festhalten, und vielleicht auf viele Jahre auszudehnen das grösste Glück haben mögest; aber auch bis dahin widme dich zu etwas Ernstem. Untersuche Deine Neigungen; erforsche Deine Pflichten, — erfülle diese mit gewissenshaften Genauigkeit, und es wird eine Ruhe, ein Behagen in Dir entstehen, die Du gar nicht kennst, nie kanntest, und

[a] Sz. aláhúzásai.

die Du, — wenn Du meinen ehrlich gemeinten Rat befolgst, — mit freudiger Überraschung erst jetzt kennen lernen wirst.

Als Kind, als Bube hat man Dir befohlen dies und jenes zu tun — erforsche Dich genau — warst Du nicht inniger mit Dir selbst zufriedener und glücklicher wie jetzt? — Und zwar weshalb? — Weil Du zu tun hattest und Pflichten erfüllen musstest.

Nun denn, so befehle jetzt als junger Mann Dir selber! Konstatire Deine Pflichten, erfülle sie genau, und erst dann wirst Du Deinen Wert empfinden und durch dieses Gefühl, wenn auch nicht gerade glücklich sein, auf jedem Fall, manche Blume des Lebens mit Satisfaction, ja mit Vergnügen pflücken können.

Setze Dir ein Ziel; z. B. das Aufblühen, die Veredlung der grossen ungarischen Familie, dessen Mitglied Du bist! Steure so gerade wie möglich auf dieses Ziel los. — Wenn Stürme, Fluten, Untiefen und Klippen Dich auch oft von Deinem Hauptziel verschlagen oder Deinen geraden Lauf verhindern; nun denn, so laviere so lange, bis Du wieder in die nötige Richtung kommst.

Trachte opulent zu werden. Wie kannst Du das in Deiner Lage?

1tens: Wenn Du aus unsern Gütern den höchsten und anhaltendsten Nutzen zu ziehen im Stande bist.

2tens: Wenn Du meine Wein- und Keller-Ansichten gehörig würdigst und darnach handelst.

3tens: Wenn Du der Mutter tatsächlich hilfst, damit in unserem Haushalt, in welchem durchaus nichts mangeln soll, — denn mir ist jede Gueuserie in der Seele zuwider — so wenig aufgehe wie nur möglich.

Um nun diese Zwecke zu erreichen, gab ich Dir schon einmal den Rat: die Chemie zu Deinem Hauptstudium zu machen, aber nicht blos als Amateur, sondern mit aller Tiefe von einem Fachmann als Métier.

Das ist aber nicht genug. Du bist z. B. ein Bewunderer von Liebich,[1] — und ich glaube mit Recht, — und doch wird Liebich, wie ich glaube, schwärlich aus z. B. 100, 500 Jochen so vielen wirklichen Gewinn auf den Tisch aufzählen können, — und das ist doch die Hauptsache und was Hajnik durchaus nicht versteht, — als ein gescheidter erfahrener Öregbéres!

Du hast in den meisten Sachen kein rechtes savoir faire und

[1] Báró Liebig Justus, a híres vegyész és mezőgazdasági chemikus.

das kann man auch nur durch vielseitige Erfahrung und kombinativem Nachdenken sich eigen machen; führt aber oft, ja gewöhnlich weiter, als die grösste Gelehrsamkeit. Ich citire Dir nur einen Menschen, den man in dieser Hinsicht wirklich als Muster anführen kann. Und dieser ist mein Freund Graf Anton Szápáry.[1] Er ist durchaus kein Gelehrter, ja ich halte ihn, — ganz unter uns gesagt geradezu für einen Ignoranten. — Und doch sind wenige Menschen, die Alles in Allem genommen — ihre Sachen in materieller Hinsicht gescheidter und zweckmässiger einrichten würden, wie er; und blos, weil er ein eminentes »Savoir faire« hat. Ihn würde Hajnik durchaus nicht anplauschen können. Szápáry ist kein Détail-Mann. Er sieht aufs ganze, auf Summen!

Um nun zu dieser im Leben so nützlichen Qualität zu gelangen, habe ich Dich:

Pro 4to gebeten:

Stets einen Bleistift bei Dir zu tragen, um Alles zu notieren, was Dir einfällt, was Du bemerkst, und sodann auf jene Halbbögen aufzuzeichnen, die ich Dir mitgab.

Warum tat ich das? — Ich werde es Dir mit kurzen Worten erklären.

Ich bemerkte, dass die Geistes-Fähigkeiten des Menschen in 3 Haupt-Eigenschaften eingeteilt werden können. Diese sind: Einbildung, Gedächtnis, Beurteilungskraft.

Sich Einbildung zu geben, ist schwer, seine Beurteilungs-Fähigkeit zu schärfen vielleicht noch schwerer, seinem Gedächtnis kann man jedoch sehr wesentlich zu Hilfe kommen, wenn man nämlich Alles aufnotirt. Viele sagen zwar, dass man hiedurch das Gedächtnis schwäche. Das glaube ich gewissermassen selbst. Nun denn, so schreibe man immer Alles auf! Dieser Einwurf gehört in dieselbe Kathegorie, wie die Bemerkung, dass man sich den Gebrauch von Flanell auf den blossen Leib nie mehr abgewöhnen könne, wenn man sich das gestattet. In Gottes Namen! aber daran ist leicht zu helfen, dadurch nämlich dass man während hundert Jahre fort und fort immer Flanell trage; wenn man nämlich par hasard so alt wird. — Sich an einen Rock, an eine Hose, ja sogar an Stiefeln zu gewöhnen, gehört in dieselbe Rubrique.

[1] Gróf Szápáry Antal (sz. 1802.) b. titk. tanácsos, főajtónállómester. Ismeretes, hogy a forradalomban való részvétele miatt Budán Windischgrätz ebédjén fogták el.

Ich war bei meinen vielfältigen Okkupationen oft im Fall, mir halbe Tage den Kopf zu zubrechen, damit mir etwas einfalle, was ich vergessen hatte, — bis ich auf die Idee kam, Alles aufzuschreiben. Nun bemerkte ich aber bald, dass die Masse meiner eigenen Gedanken, und aller meiner Wahrnehmungen so immense war, dass ich sodann aus dem Aufgezeichneten das Notwendige nur nach endloser Bemühung und schrecklichem Zeitverlust herauszufinden im Stande war, wodurch ich ganz natürlich auf den Gedanken kommen musste, das Aufgezeichnete zu ordnen und auf Extra-Blätter aufzuzeichnen, wodurch ich dann sehr leicht stets au fait war, was z. B. im Komitat-Saal, in der Statthalterei-Sitzung, in der Dampfmühle etc. gesagt und getan werden musste.

Ich würde Dir z. B. den Rat geben, nie einen Schritt aus dem Hause zu gehen, oder vielmehr, nach dem Du angezogen bist, Uhr, kleines Geld, Schlüssel, Papier und Bleistift, methodisch, ja pedantisch in Sack zu stecken. Uhr, weil man mit der Zeit nicht genug wirtschaften kann; kleines Geld, weil man in Deiner Lage einen Bettler nie, wenigstens einen Kreutzer refusiren soll; und einen Bedürftigen es gewiss in sehr wehmütig, ja bittere Stimmung bringen muss, von einem Wohlhabenden die so oft angebrachte Entschuldigung zu vernehmen: »ich habe nichts bei mir« — als ob der mit Geschäften Überhäufteste nicht wenigstens so viel Zeit hätte, etwas Geld zu sich zu stecken; Schlüssel, weil man nie einen Nebenmenschen in Versuchung führen soll, was so leicht geschieht, wenn mann seine wertvollen Effekten und besonders Geld nicht verschliesst; — endlich Papier und Bleistift, um Alles, ja das kleinste, was einem durch den Kopf passirt etc. pêle-mêle aufzuzeichnen, was man sodann bei erster Gelegenheit sortirt.

Wie ich einem neuen Gegenstand meine Aufmerksamkeit schenkte, entstand gleich ein neuer Bogen.

Wenn Du vieles gut und leicht bewerkstelligen willst, so ist diese meine Methode nicht abzuweisen.

Was ich Dir für Bögen nach England mitgab, weiss ich mich nicht zu erinnern; und auch das nicht, ob Du diese Bögen noch hast; soviel weiss ich aber, dass Du diesen meinen Rat, für nicht etwas Essentielles hielst; denn erst hier, nach Deiner Rückreise, — ganz in meiner Nähe — wo es nicht schrecklich gewesen wäre, meine Worte gar nicht zu beachten, fiengst Du an aufzunotiren, und zwar mit einem Schraufbleistift, welchen ich Dir zu verehren die Gelegenheit und das Vergnügen hatte.

Findest Du, überdenke es recht reiflich, ob das nonsens ist oder auch nur indifferent, was ich Dir da in Hinsicht des 4ten Punktes meiner Wünsche vorgetragen habe; nämlich für Jemanden, der nicht geradezu als Zeitmörder gedankenlos in die Welt, und im Tag hineinleben will?

Ich würde Dir jetzt z. B. folgende Extra-Bögen zu führen anraten; auf welche Du sodann Alles das austeiltest, was Du pêle-méle den ganzen Tag hindurch nur so in crudo notirtest.

Eltern. — Also nicht etwa Mutter, Vater extra, denn zwischen uns beiden darf kein Geheimnis obwalten.

Pest.

Zinkendorf.

Pölöske.

Keller.

Hajnik.

Gedanken.

Für den Augenblick wäre das hinlänglich. Gedenkst Du z. B. einen Fasan-Garten anzulegen, was recht vernünftig wäre, — gleich einen Extra Bogen: »Fáczányos« — und so weiter, bei jeder Sache einen neuen Bogen, ein neues Promemoria.

Das 5te um was ich Dich bat, war das Keller-Wesen. Da ich über diese Angelegenheit jedoch schon vieles sagte, so will ich davon jetzt abbrechen, behalte mir aber vor, dieselbe — wenn sie Deinem Sinn nicht antipathisch ist — mündlich von allen Seiten zu erörtern und zu approfondiren.

6ten bat ich Dich: en passant die Herzogin von Brabant[1] zu besuchen, deren Mutter,[2] von so hohem edlen Sinn, ebenso eine geistige Sympathie für mich hatte, wie ich für sie, denn sie war unserem Lande, unserer Nation treu und mit redlichem Herzen ergeben.

Es wäre, Dir, meinem Sohn, gut gestanden, ihre Tochter aufzusuchen, — und nicht nur, weil sie als Kind für Dich herzlich war, sondern auch um zu sehen, ob sie in Hinsicht ihrer Liebe für die Ungarn von ihrer seelenvollen Mutter etwas geerbt hat, — oder nicht? — Denn unter den vielen Faktoren, die dazu beitragen können, unseren Stamm vor gänzlicher Vernichtung zu retten, ist einer

[1] Leopold brabanti herczeg, később belga király neje, Mária Henrietta, József nádor leánya.

[2] Mária Dorottya, a nádor harmadik neje.

der gewichtigsten ohne Zweifel die Opinion, die man von uns Ungarn im Auslande hat, denn bei der niedergeknechteten Stellung, in welche wir gesunken sind, und unter einer herzlosen, ja man kann sagen dämonischen Regierung, unter dem vampyrischen Druck wir nicht einmal bitten, klagen dürfen — sondern gezwungen sind, für alle Schandtaten, mit denen man uns unbarmherzig und gegen jedes Recht nahe zur Verzweiflung brachte, noch obendrein Dank und Dankbarkeits-Demonstrationen und Komödien aufzuführen und vorzuheucheln — in solchen beklagungswerten Umständen kann vielleicht nur die Opinion der civilisirten Welt, wenn ihr Ausspruch nämlich für unsern Stamm günstig ist, jener teuflischen Regieruns-Tendenz Einhalt tun, deren zufolge wir selbst in Hinsicht unserer Nationalität allmählich gemordet werden sollen. — Du hättest, wie ich mir die Herzogin Marie Henriette so gerne denke, diese Opinion durch sie in Belgien wenigstens — in einem konstitutionellem Lande, wo die Leute nicht nur frei denken, aber auch frei sprechen etc. können, günstig oder günstiger stellen können!

Endlich N° 7 bat ich Dich, und zwar nicht nur mündlich, aber durch einen meiner Briefe nach London, sehr umständlich und genau beschrieben: mir die Continuation von Punch[1] 1846 mitzubringen. Anstatt dessen brachtest Du mir etwas Anders, — was ich gar nicht verlangte, und was mich nicht mehr amusirt, als gewöhnlich gut gelungene Karrikaturen — denn es kommen darin nur Ideale vor und keine Personen, wie in der angedeuteten und gewünschten Ausgabe von Punch — was für mich vom erhöhten Interesse ist, weil mir die Persönlichkeiten, die in derselben karrikirt sind, zum grössten Teil bekannt waren. — Ich war überzeugt, dass diese Ausgabe aufgehört hat, und der alte Punch gestorben ist: was mir recht sehr leid tat; als ich par hasard in Erfahrung brachte, dass der todtgeglaubte und bereits bejammerte alte Punch nicht nur nicht gestorben ist, sondern sich ganz vortrefflich befindet, ja sogar seit 1846 mit 10 Sprösslingen vermehrt wurde etc., die ich dann auch gleich verschreiben liess und in wenigen Wochen zu geniessen hoffe.

Nun will ich aber diese Zeilen beendigen! Bevor ich das jedoch tue, wünsche ich noch zw i Bitten an Dich zu richten.

1tens. Diese Zeilen nicht leichtfertig durchzulesen und dann zu beseitigen, sondern dieselben mehrmal zu Gesicht zu nehmen, und

[1] A »Punch«-ot, az ismeretes londoni élczlapot 1841-ben alapítá M. Lemon.

Dich ohne Illusion und ehrlich zu erforschen, ob denn nicht manches Wahre in denselben sich vorfindet; und

2tens. Dich auch nicht einen Augenblick zu betrüben, und ja kein graues Haar wachsen zu lassen, im Fall Du vielleicht fühlen solltest, dass Du die Ratschläge, ja die Bitten Deines Vaters denn doch etwa ein Bischen zu leicht und gar zu cavalièrement genommen hättest.

Der grösste Fehler liegt darinn, dass ich in einem Irrenhaus sitze! Wäre ich an meinem Platz, so hätte jedes meiner Worte auf Dein liebes, ehrliches, empfängliches Gemüt gewiss eine grössere Kraft ausgeübt — ich bin überzeugt — als die Heilige Schrift selbst.— Einen Menschen jedoch, der in einer Irrenanstalt à peu près als Gefangener lebt, hält — und mit vollem Recht — kein Mensch für ganz gescheidt, — und ist überzeugt, — wenn er auch noch so viele lichte Augenblicke hat, dass er im Ganzen dennoch konfus ist.

Du, mein Freund, Du konntest — wie sehr Du mich auch liebst, wovon ich durchdrungen bin, Dich dieser Idee nicht ganz entschlagen; und wie man einen Sterbenden in seinen etwaigen Hoffnungs-Träumen nicht stört, — so warst Du oft — mich aus ganzer Seele bejammernd — in eine tiefe Wehmut versunken, als ich mit Dir so Viel und so Verschiedenes sprach, und legtest auf meine Worte kein so grosses Gewicht, als Du ganz sicher getan haben würdest, wenn ich dort stünde, wo ich sollte.

Es gibt sehr viele Specialitäten, die das Unglück haben in einem Irrenhaus relegirt zu sein, die in der vollkommenen Überzeugung leben, dass sie sehr gescheidt sind, und es allen Leuten auch sagen. ohne dass es jedoch Jemand glaubt.

Ich z. B. gebe zur Ursache, wenn man mich fragt, warum ich denn eigentlich in der Döblinger-Anstalt bin, das an: dass ich zu licht sehe, alle meine Illusionen verloren habe, nichts hoffe etc. und demnach keinen Winkel der Erde entdecken konnte, wo ich mich besser vor den Menschen und vor mir selbst zu verbergen die Täuschung hätte! — Ja, so sehe ich meine Lage; kann aber die Pretension nicht haben, dass auch andere Menschen diese Ansicht teilen.

Denke, dass ich Dein Vater, Dein unglücklicher Vater bin, und ponderire meine Worte nach ihrem Gewicht, — und nicht weil ich sie sagte.

Das ist Alles, was ich wünsche, um was ich Dich endlich bitte.

In der Welt entstehet vielleicht das »meiste Übel« durch Miss-

verständnisse, weil sich die Menschen nicht verstehen. Wir müssen uns also gegenseitig vollkommen aussprechen.

Pour se bien entendre il est nécessaire de s'expliquer.

Ich wollte Dir noch Einiges mitteilen, mich klarer aussprechen; aber meine Augen schmerzen mich, — mein Herz ist so wüst, mein Gehirn glühend, — ich muss abbrechen! — Wir wollen aber über Alles sprechen, nicht wahr? — Rede demnach wie Du fühlest, falle mir ins Wort, so oft Du willst, mich kannst Du nicht beleidigen, und kränken wirst Du mich gewiss nicht, denn Du bist lieb, gut und edel!

25ten November 1857.

St. Széchenyi

VII.

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN UTOLSÓ MŰVE:

„DISHARMONIE UND BLINDHEIT

EINE DIATRIBE, RHAPSODISCH UND IN EILE SKIZZIRT“

Széchenyi eredeti fogalmazványa és ennek egykorú tisztázata a bécsi udv. és állami levéltárban. (Széchenyi-Akten, Konv. IV.)

DISHARMONIE UND BLINDHEIT.

Eine Diatribe, rhapsodisch und in Eile skizzirt!

[I.] Wenn man im Sinne hat österreichische Zustände zu erörtern, so kann man zum Titelblatt irgend eines Opusculums — — wie uns bedünkt, unmöglich passendere Worte finden, als Disharmonie und Blindheit.

Disharmonie von Völkerschaften mit ihren Regierungen in Harmonie zu bringen, ist immer schwer, sollten auch Regierer und Regierten möglichst klar sehen. Sind jedoch die Völker durch Kurzsichtigkeit befangen, die Höchstgestellten hingegen geradezu stockblind, — dann ist die Bewerkstellung von Harmonie menschlichen Kräften gewissermassen entrückt, — und dann entscheidet der Zufall, der Weltgeist, höhere Wesen, das Fatum, Gott — — — so wie es nämlich jeder nach seinem Glauben, seiner Ansicht, seinem Instinkt gemäss enträtseln mag. — Wobei freilich, der wahre Pondus der Regierer und der Regierten stark zur Final-Entwickelung — mitwirken muss.

Alles ist in Österreich zerfahren, tot capita tot sensus, — in einer einzigen Überzeugung ist jedoch vollkommene Unanimität, nämlich, dass es so wie es steht (!) oder eigentlich wie es wackelt, unmöglich länger verbleiben kann!

Kein Mensch in Europa weiss genau, welche Überraschungen ihn in nächster Zeit schon erfreuen oder betrüben werden — so undurchdringlich jedoch ist die Zukunft für Niemanden verschlossen, als für die Völkerschaften des gesammten österreichischen Staates. — Kein Mensch ahnt, was da kommen wird! Dass jedoch Etwas, wahrscheinlich sehr was Trauriges kommen muss und bestimmt kommen wird, — das fühlt jeder, so zu sagen, instinktmässig — wie auch Tiere ein richtiges Vorgefühl zu haben pflegen, wenn ein Erdbeben im Anzuge ist.

Was ist zu machen? Das fragt sich Jeder, der nicht ganz bequem in der Wolle sitzend, sich in eine stupide Apathie hineingelogen hat, — um so lange zu geniessen, wie es nur immer möglich ist.

[II.] Wenn man mich fragt, »was ich denn raten würde« — so umringt mich eine solche Dunkelheit, dass ich das Gefühl habe, etwas ganz Nutzloses vorzuschlagen, — um so mehr, da ich mich mit sehr ruhigen und gescheidten Leuten bereits viel und oft besprach — und sie ebenso wie ich au bout de leur latin — zu Allem was ich vorbrachte, nie Etwas zu bemerken hatten, als »es nützt Nichts« — »die ganze boutique geht auseinander« — — »keine menschliche Macht kann helfen«, — und weil die Machthaber sich vor jeder menschlichen Hilfe die Ohren krampfhaft — — verschliessen — — und resolvirt zu sein scheinen, eher mit Mann und Maus zu Grunde zu gehen — als ihren vorgefassten Entschlüssen zu entsagen.

Ich war nie in der Lage eines Schiffbruches, — — wo die Rettung problematisch, ja unmöglich scheint — und weiss daher nicht ganz genau, wie ich mich dabei benehmen würde. Meine Blicke fielen wahrscheinlich zuerst auf den Capitaine und die übrigen Führer etc. des Schiffs. — Hätte ich aber Ursache an ihrer Kapazität zu zweifeln, — dann freilich ergriff mich grosse Furcht, — denn das Leben ist süss, — und das Wasser ist kalt; — und ich würde suchen, ob denn unter den Passagieren nicht vielleicht competentere Kräfte zu finden sind — — etc. für meine Person jedoch trachtete ich — mir einen Balken zu ersehen, um mich darauf zu retten — oder würde ich mich — in Gottes Gnade empfehlend, wo möglich, einige Bouteillen Champagner oder Sherry zu mir nehmen, — um im Taumel halbschlafend den ewigen Schlaf anzutreten.

Wir sind in Neuösterreich beiläufig in solcher Lage.

[III.] Nun ist der Capitaine eigentlich S. M. der Kaiser Franz Joseph — und da dieser Monarch uns Dei Gratia gegeben wurde, so wagen wir in unserer Demut und Unschuld durchaus nicht an seine vollkommene Kapazität zu zweifeln, — und wollen glauben, dass Er sehr gut, sehr gescheidt, und voll der edelsten Absichten ist, »seine Völker zu dem höchsten Gipfel des Glückes zu erheben«.

Da jedoch der Capitaine allein nicht Alles vermag, so wollen

wir unsere Blicke Jenen der Schiffs-Equipage zuwenden, die zum Capitaine am nächsten stehen, — — was vielleicht erlaubt ist, indem diese uns nicht unmittelbar von Gott zum Präsent gemacht wurden und wir somit an ihre apostolische Infaillibilität zu glauben nicht verpflichtet sind.

Gr. Rechberg[1] ist der erste *responsible* Schiffsführer. Aber nach dem Patent vom 31. December 1851[2] einzig und allein dem Kaiser responsible, den 36 Millionen Einwohnern Österreichs jedoch nicht im Mindesten, — was freilich sehr »komod« ist. — Wir aber, die wir Patente für Nichts anders als einen Ausfluss der reinsten (!?) Willkühr halten, durchaus nicht als massgebend erkennen wollen.

Wir haben die Ehre S. Excellenc nur auswendig zu kennen, das heisst: nur vom Sehen aus, denn wir kamen nie in näheren Contact mit ihm, und da gestehen wir, machte seine Persönlichkeit auf uns durchaus keinen imposanten Eindruck. Was macht aber der Leib, wo es sich um eine anima sana handelt! Man sah in der Welt gar oft in den chétifsten Persönlichkeiten die grössten Seelenkräfte stecken. — Ist ja auch Napoleon der Dritte eben kein Riese, und auch nicht zu dick, — und welch ein armseliges Männchen ist — was den Körper betrifft — Lord John Russel, — der doch so hoch in England steht — und nicht in Folge königlicher Gnade und Protektion, sondern in Gottes hellstem Lichte vielfach erprobt durch Englands freies Volk.

Ich kann demnach von Gr. Rechberg nichts anderes sagen, als was ich von ihm sagen hörte,[3] wobei ich freilich für die Wahrheit des Gesagten nicht einstehen kann, — und vorläufig bemerken muss, dass nie Jemand in einem schwierigeren Augenblick einen Posten bezog, der durch die verflossenen jüngsten 10 Jahre so verpfuscht war — wie derselbe durch den abgetretenen und zum Botschafter hinaufgetriebenen Ex-Advocaten B. Bach[4] bereits aus allen Fugen getrieben worden ist.

Das bekannte alte Sprichwort, — welches ich aus Courtoisie folgendermassen modificire: »Was ein sich überschätzendes keckes

[1] Gróf Rechberg János Bernhard 1859 május óta külügyminister s augusztus óta ministerelnök is.

[2] A 49-diki osztrák alkotmányt fölfüggesztő császári parancs.

[3] Sz. jól ismerte személyesen is Rechberget. De névtelenül óhajtván ez iratot megjelentetni, természetesen készakarva czélzatosan tagadta ismeretségét.

[4] Bach 1859 augusztusában lőn római nagykövetté nevezve.

Subject — genannt Genie (!?) in kurzer Zeit zusammen zu pantschen im Stande ist, das können viele Jahre die weisesten Praktiker nicht entwirren« — macht die Stellung des heutigen Premiers so schwierig, — dass der Graf viele Jahre in seiner Stellung zwar ganz gemächlich verbleiben mag, wahrscheinlich jedoch in derselben gar nichts Erspriessliches leisten wird, wenn es halbwegs wahr ist, — was die Fama von ihm debutirt.

[IV.] Der Graf soll, so klein er ist, ein decidirter Duellant sein, ein espèce Raufbold, und dabei so schroff, dass er eine gewisse pointe hineinsetzen soll, »nie nachzugeben und stets seine Ansicht, seinen Willen durchzusetzen« — ob auch in der Nähe des Kaisers — ist freilich eine andere Frage.

Der Graf mag die grössten diplomatischen Talente haben, — so behauptet man, sei er doch eben wegen seiner unliebsamen Schroffheit — wenigstens kein glücklicher Diplomat — da er gegen Wind und Flut — eher grössere Segel spannt, als unter günstigen Umständen — weil er stets Alles forcieren will, ohne immer über hinlänglichen Dampf disponiren zu können.

Man behauptet, Gr. Rechberg — der übrigens kein Österreicher ist,[1] folglich keine »urwüchsigen, sondern blos nur« wahlverwandschaftliche Sympathien für Österreich haben kann, — habe ausschliesslich nur in der Diplomatie gedient, — kenne Österreich und dessen komplicirte Lage nicht im Mindesten[2] — —, und wäre in seiner jetzigen Stellung ebenso in ein für ihn ganz heterogenes Element gefallen, wie ein Fisch, der auf die Erde fällt, wo derselbe höchstens, wenn auch voller Rage, ungeschickt zappeln kann, — — wodurch es gar nicht möglich ist — — mit ihm über die wichtigsten und urgentesten Dinge, die Österreichs innere Verhältnisse betreffen, auch nur von weitem sich zu erörtern, da doch hiezu gewisse Proemissen durchaus notwendig sind — und er besonders über Ungarn — das man am Ende doch nicht ganz ignoriren kann, wie sehr man es auch gerne und willig tun möchte, gewiss nicht einmal so viel weiss, als von den Moluskischen Inseln, über welche S. E. jedoch die umfassendsten Kenntnisse haben mag, was wir nicht wissen.

[1] A család württembergi előkelő; fejét az »Erlaucht« czím illeti meg!

[2] Rechberg mindig diplomácziai szolgálatban állott s a külföldön élt.

Wäre Gr. Rechberg in den Jahren 1848—49, wo man ganz einfach blos nach gesundem Menschenverstand so viel Gescheidtes hätte machen können, auf seinem jetzigen Posten gestanden, wer weiss: ob er nicht das Glück Österreichs im grossen Massstab — bewirken hätte können, denn er ist für edel, human und offen bekannt.

Jetzt ist so viel verknöchert — dass er vielleicht nicht durchdringen kann, — wenn er auch durchdringen wollte, was noch eine Frage ist, — denn wesshalb sich Gefahren aussetzen und sich opfern, wenn man ohnehin nicht helfen kann, — und es somit viel bequemer und angenehmer ist — in guter Eintracht mit des Kaisers Majestät, so lange es geht, recht komfortable auf dem Ballplatz sitzen zu bleiben.

- - —

[V.] In Österreich, Ungarn rechne ich nicht hiezu, — herrschen die abnormsten Begriffsverwirrungen, die man sich nur denken kann, und — die wegen gänzlichen Mangel an freier Diskussion — als civitati donata — von einer Generation an die andere übergehen.

So z. B. formuliren sich die Leute in Österreich allgemein die Idee eines treuen Dieners folgendermassen: »dass ein treuer Diener seinem geliebten (!?) Herrn nie etwas Unangenehmes, und was ihn heurtiren könnte, sagen soll.«

Und in der Tat, diese Auffassung ist nicht ohne praktischen Wert, denn es hat sich in der Welt vor Zeiten und auch in jüngsten Tagen oft der Fall ereignet, dass ein Machthaber denjenigen seiner Diener der es für seine Pflicht hielt ihm die ganze Wahrheit zu étaliren, erzürnt gleich entfernte, wobei man unwillkührlich auf Baron Hübner[1] zu denken kommt, während alle Jene, »qui jurant in verba magistri« — und alle Kränkungen, die durch Enthüllung von Wahrheiten entstehen könnten, ihrem Herrn gutherzig zu ersparen trachten, sich zu den decidirtesten Favorits emporschwingen.

Diese »ehrenvolle« und von Vielen so sehr beneidete (!) Stelle bekleidete, wie es allgemein bekannt ist durch viele Jahre: primissimo loco — S. E. Gf. Karl Grünne, erster General-Adjutant — und jetzt Oberstall- und Gestütts-Meister, von Vielen auch für Güsler-Aga[2] gehalten. — Dieser Graf soll sich in gar Nichts, ausser den Pferden und der Armée Sr. apostolischen Majestät gemischt, und seinen

[1] Báró Hübner Sándor rendőrministerről l. a Bevezetésben elmondottakat.
[2] Khislár-Aga.

höchsterfreulichen Posten sich bloss dadurch errungen — und durch so lange Zeit vindicirt haben, dass er die hohe Weisheit — oder eigentlich die naturwüchsige Pfiffigkeit hatte — nie Etwas, was seinem Monarchen auch nur von Weiten unliebsam gewesen wäre, seinen Lippen entschlüpfen zu lassen!

In dieser Hinsicht war der Graf so consequent, dass — wie man uns versichert, er seinen hohen Herrn selbst daran nicht erinnert haben würde, wenn das Dach über seinen Kopf, — ja selbst sein kaiserlicher Schnurbart in vollen Flammen gestanden wäre, — um nämlich — seinen erhabenen Monarchen nicht etwa zu erschrecken, — stets mit Ergebenheit hoffend, dass so ein geschäftiger Gimpel sich schon finden wird, — der — au risque d'être chassé, dieses Ereigniss ganz gehorsamst anzumelden nicht unterlassen wird.

Wenn man diese Auffassung eines »treuen Dieners« unter das Tranchir-Messer der psychischen Anatomie setzt, so ergiebt sich folgendes Resultat:

1° Liebe zu sich selbst — von allen unzeitigen Gefühlen der wahren Treue und Hingebung und poetischer Schwärmerei gereinigt (!) im höchsten Mass.

2° Exploitirung des guten Kaisers nach Kräften.

3° Modeste Entsagung und philosophisch-praktische Verzichtleistung jeder Dankbarkeit, und jedes Gefühls der Achtung, die Völker für Jene zu haben pflegen, die vor Allem das allgemeine Wohl und Glück anstreben, — und wenn es nötig ist, sich für dasselbe zu opfern bereit sind!

[VI.] In Ungarn ist folgende Anekdote im Munde von Vielen. Ein sehr reicher, noch nicht ganz zeitiger, oder vielleicht schon überzeitiger Grundherr erfreuete sich eines Dieners, den er unter allen seinen Leuten für den treuesten hielt, und auch darnach zu schätzen und zu lieben wusste, und zwar weil dieser ihm nie widersprach, sich nie die geringste Bemerkung erlaubte, sondern stets blindlings den Willen seines Herrn erfüllte. — Herrschte ihm der Gutsherr zu: »Mein Wille ist, dass Sie meine Puszta N. N. — um 10.000 fl. jährlichen Pachtzins in Arenda geben: — Mein Wille ist, dass Sie meine Wolle um 100 fl. per Zentner verkaufen; — Mein Wille ist, dass Sie alle meine Zugpferde — besonders wenn sie zu feuerig sind, um jeden Preis verkaufen, und sie durch Ochsen ersetzen etc.«: so war in einem Nu

Alles vollzogen, und der Herr auf das Prompteste bedient etc. obwohl der Herr Hofrichter die Puszta auch um einen Pachtzins von 15.000 fl., die Wolle hingegen um 150 fl. anbringen hätte können, und er voraus sah, dass die Wirtschaft wahrscheinlich wegen den zu grossen Entfernungen à la longue mit Ochsen nicht zu führen sei. Das Endresultat dieses Gebahren war, dass nach mehreren Jahren — in den komplettesten und süssesten Illusionen der Eigenmacht und Machtvollkommenheit verlebt, — der edle Grundherr auf Nichts reduzirt war, — und ohne von irgend Jemand bedauert zu sein, endlich von allen Leuten con amore ausgelacht wurde; — der »treue Diener seines Herrn« hingegen steinreich geworden, und nicht einmal stark bekrittelt worden ist. Denn gedemütigte Hoffahrt und arrogante Imbecillität — ist für rechtliche Leute das amusanteste Schauspiel.

[VII.] Exc. Graf Franz Nádasdy,[1] Justiz-Minister, scheint sich vollkommen auf einen derlei »treuen Diener« ausbilden zu wollen.

Dieser hohe Herr, gewiss von keinem Menschen in ganz Ungarn geachtet, sondern von Allen, die ihn näher kennen gründlich verachtet, — — wurde, wie es vor keinem Ungarn ein Geheimnis ist, unter dem Pretext ins Ministerium genommen, damit die Ungarn keine Ursache haben mögen zu klagen, dass keiner der Ihrigen zum Mitregieren zugelassen sei. Viele glaubten hiedurch den »ungarischen Wühlern«[a] (wie alle jene Ungarn — im Bereiche des Stefansturmes — der NB. auch Miene macht zusammenfallen zu wollen — so betitelt werden, die nicht zu Allem »Ja« — auf »deutsch« ja sagen wollen — und bei jedem »Erlass« von Patenten etc. nicht ein fröhlich zufriedenes, loyales Glanzgesicht machen)[b] — — — ja viele glaubten hiedurch den Ungarn eine grosse Freude zu erweisen — und viele ehrliche Deutsche mögen in der süssen Konzeption gewesen sein, dass durch dies Faktum, dass nämlich der »räudigste aller Ungarn« in die Nähe des Kaisers erhoben worden ist, — den braven Ungarn ein Kompliment gemacht worden sei, was diese jedoch insgesammt geradezu für nichts Anderes als für einen gleisnerischen Insult nehmen; wie-

[a] A kéziratban tollhibából: die ung. Wühler. [b] A zárjel köztieket zárjel közé a könnyebb érthetőség kedvéért a kiadó tette.

[1] Az egységes osztrák állam és központosítás odaadó híve. Róla is elég van mondva a Bevezetésben.

wohl die Ungarn es schon sehr oft erfuhren, und es somit bereits gewöhnen hätten können, dass Österreich in der Regel stets die allerunpopulärsten, verhasstesten Individuen mit ihrem Vertrauen beschenkte. und zu sich emporhob; die verdienstvollsten Männer des Reiches hingegen in dem Grad verfolgte und zu paralisiren suchte, in welchem Grad sie im Lande höher geachtet und verehrt wurden, — wo es uns doch bedünken will, — uns, die wir durchaus keine Separatisten sind, — der Regierung und der Dynastie nur Jene wirklich raten und erspriessliche Dienste leisten können, die das Vertrauen der grossen Gessammtheit besitzen. Was »verkehrt« — wie man es in Wien vielleicht anstrebt, — nicht gelingen kann, — dass nämlich die durch die Faveurs der Obern, — die stets durch Protektion oder durch persönliche Zuneigung gespendet werden, erhobene Günstlinge volkstümlich werden mögen, — besonders da man aus Erfahrung weiss. dass man nur »Ja«-Herrn sucht, und in höheren Sphären sich nur solche zu erhalten im Stande sind!

[VIII.] Es ist eine alte und bekannte Geschichte — »die Furcht« der Nationen folgendermassen zu bezeichnen. als: der Engländer fürchtet sich vorzugsweise vor Armut, der Franzose vor dem Ridicule. der Spanier vom Teufel. der Italiener endlich von österreichischen »La Schlag«.[1] — — Als diese Anschauung in einer Gesellschaft zur Sprache kam, in welcher auch mehrere Russen zugegen waren, — fragte einer der Anwesenden scherzweise, wovon man sich denn eigentlich in Russland vorzüglich fürchte; worauf die anwesenden Damen und Herrn der genannten Nation uni sono auf der Stelle ausriefen: »Vom Kaiser Nicolaus!« Damals lebte er freilich noch!

Wenn man mich, der ich ein Ungar zu sein die Ehre. jetzt aber noch das Unglück habe. — fragt, — wovon uns Ungarn am meisten bangt, so nehme ich keinen Anstand, im Namen der ganzen Nation auszurufen: Vor nichts in so einem schrecklichen Grad. als vor einem entarteten oder untreu gewordenen Ungarn! Diese mit Neid. heurtirtem Stolz und Rechtsgefühl saturirten Specialitäten haben uns Ungarn zu jeder Zeit mehr geschadet. — als Alles übrige. wie denn auch nach des unsterblichen Berzsenyi's sublime Ansprache an die Un-

[1] Botbüntetés, talán tollhiba »lo Schlag« helyett; (vagy szemmel való megrontás?)

garn: »Die ungarische Eiche, die Jahrhunderte den heftigsten Stürmen trotzend widerstand — in der Gefahr ist, durch ekliche Gewürme im Innern zernagt, — und zum Fall gebracht zu werden!«

Gr. Nádasdy, der Sohn des vormaligen Ministers — wurde in Wien ganz obligo-bureaukratisch erzogen; diente gleich in höhern Stellungen, kennt Ungarn nicht besser als der nächste beste Deutsche, deren es so viele gibt, die für Ungarn grosses Mitleid fühlen, — — weil sie in der Regel nicht einmal Chausséen, dafür aber durchschnittlich miserable Wirtshäuser haben; — — kam mit den Bewohnern Ungarn's in gar keinen andern Kontakt, als eines sich überschätzenden Oligarchen, mit durchaus unliebenden Gefühlen, — weil auch ihn Niemand liebte, — ja nirgends, wo er immer war, ausstehen und leiden konnte, — — wozu freilich auch seine antipathische Figur beitragen mochte, — da er wahrhaftig so aussieht, wie die verkörperte Sünde — und unwillkührlich die Illustrazion von Milton's Paradies lost in's Gedächtnis bringt, — wo »gute Geister« — sich in Teufeln verlängern und verzehren.

Als er nach langer Dienstes-Unterbrechung im Jahre 1856 wieder von den jetzigen Machthabern angestellt wurde, — — äusserte er sich zu einem seiner nächsten Anverwandten folgendermassen: Jetzt darf ich keinen einzigen Willen und Gedanken haben — ich bin blos Maschine etc.

Ob es nun dem Kaiser und besonders dem gesammten Österreichischen Staat, — — wo vielleicht die klarsten Geisteskräfte nicht ausreichen dürften, mit einer Maschine, und besonders mit einer so überaus langen und schwachen, wie die Excellenz vorzustellen beliebt, gedient sein wird, — ist freilich eine Frage, auf die man blos mit Wehmut und mit einem tief betrübten Herzen antworten kann.

Ich sehe — und muss es unumwunden heraussagen — in der Person des Grafen Nádasdy, in seiner jetzigen Stellung einen wahren Fluch für Österreich.

Der eigentliche Knoten, der jetzt zu lösen wäre, ist — wie man es endlich nach und nach einzusehen beginnt (!?), Ungarn. Folglich hat der Minister Nádasdy jetzt das Schicksal der Monarchie in seinen Händen.

Er kennt Ungarn gar nicht, — und liebt dessen Bewohner bestimmt nicht — und zwar, weil er auch nie geliebt, sondern sogar gehasst wurde und gehasst wird. Odium odium parit. Andererseits ist er eine Maschine — wie er sich selbst vantirt, — ohne Seele, —

blos mit einem Berchtoldsgadner Blasbalg versehen, der zu Allem, wenn man es kneipt und drückt — »Ja« äussert! — — Wie soll nun ein so versauertes und verbittertes Machwerk Segen auf die Gesammtheit bringen? — Unmöglich! Ja, er bewirkt nicht nur alles Übel, sondern paralisirt alle seine Kolleguen, — — die von Ungarn mehr wissen, und besser beobachten als er, — — denn um nur einen Fall zu zitiren, — — was z. B., wie man es bestimmt weiss, — — von Baron Hübner über Ungarn mit so tiefer Einsicht und philosophischem Sinn referirt wurde, — schlug er auf der Stelle mit folgender Phrase zu Boden: »Ich bin ein Ungar, hab' ein langes Leben in Ungarn zugebracht, kenne die Ungarn vortrefflich (!) — muss (!?) es daher besser wissen und Alles, — bin anderer Meinung«, — und man entscheidet für Nádasdy. — Ganz natürlich: einmal weil er ein Ungar ist, denen man Glauben schenken muss (!!!) — O ja, dieser hochherzigen Nation (!) — und dann, weil das vom Baron Hübner Behauptete äusserst unliebsam war; Gf. Nádasdy's Äusserung hingegen als die eines »treuen Dieners« — wie wir ihn eben beschrieben haben — gar angenehm klang!

Die Ungarn sind trotz ihrer — von den österreichischen Patrioten (!!) als phantastische Hyperbel verlachten Vaterlandsliebe und Treue nicht so antidiluvianisch befangen, — um ein ehrliches, offenes und loyales Wort eines Deutschen, nicht eben so hoch anzuschlagen, als ob es von dem volkstümlichsten Ungarn gesprochen worden wäre, — sie verstehen gar manche Deutsche hoch zu verehren, die durch höhere Tugend inspirirt — einzig allein der Wahrheit und dem Rechte zu huldigen wissen, — — zumal wenn auch ihr nächstes Interesse, ja ihre eigene Person dabei gefährdet ist.

[IX.] Ich sehe — wie ich gesagt — und ohne Ende wiederholen möchte, in der Person des Ministers Gf. Nádasdy — den grössten Fluch, der in der Gegenwart für Österreich obwaltet. — Denn, wie ich es erwähnte, muss vor allem Ungarns Bevölkerung beruhigt werden, bevor man nicht nur immer Bruchstücke, wie jetzt, sondern endlich etwas Ganzes in sich Zusammenhängendes und somit Erspriessliches und allgemein ohne Selbsttäuschung Zufriedenstellendes anstreben kann. — In so lange jedoch das Wort Gf. Nádasdy's den höchsten Sphären den Ausschlag gibt — insolange ist es unmöglich Ungarn's Völker zu beruhigen, oder gar zufrieden zu stellen. Die

Quelle ist unrein, ja sogar vergiftet. — Und er wird den Ausschlag geben, denn er ist ja ein Ungar, der es somit am *besten wissen muss!?*[a] Und dann, schlau genug, »pour abonder dans le sens de ses maîtres.«

[X.] Es lebt in den österreichischen Staaten ein reicher Kavalier, der Europa in allen Richtungen bereiste, ja sogar in Egypten, Algier und den Vereinigten-Staaten gewesen ist, — der jedoch, ohne alle Vorkenntnisse, — mit durchaus keiner Neugierde, Wissbegierde und Bemerkungsgabe — sich von einem Ort zum Andern bewegte, oder eigentlich bewegen liess, — wie denn auch ein seelenloses Objekt unbekümmert und unbewusst, in einem Bettsack oder Verschlag von einem Ort zum andern befördert und oft, wenn es nicht nach verbotener Frucht riecht, Jahre lang nicht einmal ausgelüftet wird.

Der Graf nach dem Satz: »a beau mentir qui vient de loin« — erzählt gerne; ist aber gescheidt genug, hinter der Hand zu bleiben. Er lässt Andere sprechen und gilt in manchen Zirkeln, in denen man Nichts approfondirt, in der Tat für eine Macht — von der sich alle Leute fürchten; — denn alle Augenblicke ertönt seine Stimme: Vergeben Sie, das verhält sich anders — ich war ja in persona an Ort und Stelle, — muss es daher besser wissen — —, und er steht als Sieger da!

So ist es mit Gf. Nádasdy! Er ist ein Ungar, und zwar ein Abkömmling eines der edelsten und verdienstvollen Geschlechter Ungarns — also muss Alles das, was er behauptet, — wahr und edel sein!! — Ob er das Land, dessen Bedürfnisse, dessen Sehnsuchten kennt, und nicht etwa ein Judas unter den Aposteln ist, das fragt kein Mensch. — Genug, dass er ein Ungar ist, — und ce qui plus est, dass er so spricht, wie man es *gerne hört*,[a] — zwar nicht unten im Lande, aber oben in Wien; — ob auch ganz oben im Himmel, das ist freilich eine andere Frage!

Für jene, die die Ungarn hassen, — und viele erweisen uns die Ehre, dass wir ihnen wenigstens nicht »ganz gleichgültig« sind — muss es nebstbei ein espèce Genuss sein — freilich nur ein diabolisches, die Ungarn durch einen Ungarn martern und zu Grunde richten zu lassen, — wie denn auch in allen Zeiten — heidnische Macht-

[a] Sz. aláhúzása.

haber — wie man sich's erzählt — Väter und Mütter durch ihre eigenen Kinder und Enkel tourmentiren und würgen liessen. — was übrigens so lange her geschah, dass es vielleicht nicht einmal mehr wahr ist. — und die so handelten, keine vom heiligen Stuhle erleuchtete Khristen gewesen sind, deren Glaube Liebe ist. — oder wenigstens Liebe sein sollte!

[XI.] Jetzt fällt mir ein, dass ich im Anfange dieses Mischmasches, den ich so eben tant bien que mal zu Papier werfe, gesagt hatte: »ich wüsste keinen Rat«. — Andere behaupteten, es helfe Nichts, — es ging die ganze Boutique aus einander etc. Billigerweise könnte man demnach fragen, warum ich denn also doch nach politique riechende — vielleicht sogar »stinkende« Tiraden der Öffentlichkeit zu übergeben mir erlaube?

Aufrichtig gestanden, ist es die pure Angst — die mich sprechen macht! — Hätte ich nichts, wäre ich ein armer Teufel, — so wäre mir gar nicht bange, — im Gegenteil — denn ich könnte hoffen, in den zunächstkommenden Tagen — vielleicht Etwas zu erwischen — da die österreichische Regierung — als ob sie à la tête des Kommunismus wäre, und dessen Interessen auf's treueste verfechtete, — — Alles bestehende zu einem totalen Wirrwar und zu einer vollkommenen Auflösung treiben wird — — denn sie ist — neben der wenigen Liebe, die sie besonders für Ungarn hat, jetzt schon von einer Leidenschaftlichkeit befangen oder eigentlich erhitzt, — die sie nebst der ihrer ganz eigenen Blindheit zu so unüberlegten, ja geradezu stupiden Handlungen verleitet — die gewöhnliche Menschen in der Regel in's Irrenhaus zu bringen pflegen.

Die allerhöchste Regierung ist auf Alles, — auf alle ihre Völker, auf ganz Europa erbosst, freilich am meisten auf Ungarn, — oder noch mehr — ohne es jedoch zu gestehen — auf sich selbst. — Und zwar, weil ihr in Hinsicht Ungarns schnurgerade das Entgegengesetzte dessen geglückt ist, was sie angestrebt hat.

Man kann sich vorstellen, in welchen üblen Humor und in welch' heillosen Zorn ein Mensch, sollte er auch direkt vom Olymp zu Hause sein, — versinken und entbrennen muss — wenn es ihm z. B. ergeht, wie dem Hogarthischen [1] Country Squire, der anstatt den Hasen

[1] William Hogarth, a 18. századi híres humoros rajzoló, metsző s képíró egyik hírneves képe: a vidéki földesúr.

zu treffen, seinen Hund erschiesst, und vor Unmut und Ungeschicklichkeit obendrein sein Gewehr zerschlägt, — oder wie es neulich einen böhmischen Kavalier geschehen sein soll, der aus Zerstreuung auf der Eisenbahn anstatt nach Prag — in Lemberg anlangte, — oder aber, wenn ihm so Etwas gar unliebsames passirt, — wie es sich in Neuösterreich zutrug, — wo man die Absicht hatte, die Ungarn »Viribus unitis« zu vernichten, und alle Einwohner zu »Deutschen« umzumodeln — und es sich nun ganz klar herausstellt — und dies Faktum jeden Tag, jede Stunde in seltenes Sonnenlicht tritt, dass die ganze Bevölkerung Ungarns, viribus unitis mit den Ungarn hält, mit ihnen zu leben und zu sterben bereit ist, — — der gelehrte Deutsche Michel sich aber gar lächerlich täuschte zu glauben, dass seine langweilige — — meist aus Büchern herausgebüffelte Gelehrsamkeit den gesunden unversäuerten Sinn der Ungarn verdrängen werde. — Aus welchen zwei Sätzen folgende Moral quillt:

einmal, dass Jene oder Jener, die oder der unter Gottes gerechten Himmel — Andern eine Grube graben, oder gräbt früher oder später, aber am Ende gewiss en compagnie oder in hoch eigener Person in selbe versinken;

dann, dass man zwar ein sehr gelehrter, auf allen Universitäten Deutschlands humanistisch ausgebildeter Doktor sein kann, dabei jedoch in Wahrheit nichts anderes ist, als ein pompöses Exemplar von einem Dummen oder Schafskopf, in Ungarn mit etwas Ironie »Buchesel« genannt.

Und endlich, dass wenn die Deutschen irgend ein Recht haben, uns Ungarn für unzeitig und ungehobelt zu halten — wir sie en revanche und der Wahrheit ebenso treu grösstenteils für »abgewetzt«, abgelebt, ja geradezu in Fäulnis übergehende halten dürfen.

[XII.] Leider bin ich aber kein armer Teufel, sondern lebe auch in finanzieller Hinsicht in erträglichen Umständen, kann nur verlieren und Nichts gewinnen. — Jeder Wechsel, besonders durch Revolution, Anarchie etc. ist mir demnach ein Gräuel; — — und die Angst, dass der, — ich weiss wahrhaftig nicht in welchem Styl und nach welchem Muster zusammengetragene und zusammengestoppelte Bau von Neuösterreich — ehenächstens einstürzen — und dabei ein gewaltiger Stein auf meinen schwachen Kopf fallen dürfte, — verbittert alle meine Tage, alle meine Nächte!

Ich weiss keinen Rat weder für andere, noch auch für mich selber — was mich eigentlich am meisten betrübt, nämlich dies Letztere, — — denn die Zeiten und in der Lage, in welche wir höchstgnädigst hineinoctroyirt worden sind, — haben mich zu so einem decidirten oder vielmehr desperaten Egoisten gemacht, dass ich mich darüber nicht genug schämen könnte, wenn es nicht alle Anderen mehr oder weniger auch ebenso wären wie ich, — mit dem Unterschied jedoch, — dass ich es ehrlich sage, — die andern es jedoch gewöhnlich verschweigen, — vielleicht sogar vor sich selbst, — worauf ich wahrscheinlich noch zurückkommen werde; — denn es gibt Menschen, — und es ist gut sie kennen zu lernen, — die von Gleisnerei und Lüge so saturirt sind, dass ihr ganzes Sein nichts anderes als ein immerwährender Betrug ist! Können sie Andere nicht betrügen, nun dem so betrügen sie sich selbst. — Ce qui est en tout cas un amusement comme un autre.

Einer meiner ehemaligen intimsten Freunde — eben nicht so sehr andächtig, als vielmehr sehr ehrlich, offen und bieder — versicherte mir eines Tages mit voller Aufrichtigkeit, dass er vor jeder Schlacht inbrünstig bete, — und zwar weder für den Kaiser, noch für das Vaterland — noch auch für die gesammte Raufschaar, — sondern sein ganz kurzes Gebet in folgenden paar Worten bestehe: »O Gott, wenn nur mir nichts geschieht!«

Nun das war egoistisch genug; — aber Hand auf's Herz, betet denn irgend Jemand in dringender Lebensgefahr in einem anderen Sinn?

Die Gleissnerei einer gewissen Partei, und besonders von gewissen Körperschaften, hat jedoch, — besonders in jüngster Zeit — die Augen der Leichtgläubigsten so sehr geöffnet, dass man selbst in den vorhin so gedankenlosen Massen das Kind bei dem wahren Namen zu nennen anfängt, — was — man sollte es gar nicht glauben, von den Gleissnern par nature, par intérêt, par métier, ou par goût, jedoch gar nicht gemerkt wird, — denn sie heucheln und gleissnern fort und fort, und stärker denn je!

[XIII.] Ich liebe meinen Nächsten gewiss von ganzer Seele, — gar so lieb, wie ich mir jedoch selber bin, ist mir ausser einigen sehr wenigen Personen — kein Mensch auf Erden!

Mir wäre es äusserst schmerzlich, wenn durch den Einsturz des

österreichischen Neubaues, — vielen, ja sogar vielleicht hohen, höheren oder höchsten Herrschaften impertinente Steine auf den Kopf fielen, und sie sammt und sonders unter dem Schutt ihres eigenen Machwerkes elendiglich zu Grunde gingen. — Mit der Zeit, Zerstreuung und philosophischer Resignation, um nicht zu sagen »natürlichem Egoismus«, würde ich mich über dies entsetzliche Unglück am Ende jedoch vollkommen trösten, — vorausgesetzt, — und um diese Achse dreht sich das Ganze — dass meinem eigenen »Ich« bei dieser fatalen Katastrophe nichts Unziemliches und Schmerzliches passiere!

Die Menschen tun immer Etwas. Wenigstens denken sie. Bei annähender grosser Gefahr beschäftigen sich Viele ausschliesslich mit potenzirtem, wahrem oder scheinbarem Gebet! — Ob diese im allgemeinen die besten sind — etc. — hierüber habe ich die grössten Zweifel, — — denn während sie beten oder dergleichen machen, — entwickeln sie mit Wort und Schrift so viel Galle, Hass und Intoleranz gegen ihre Nächsten, die anders denken, anders fühlen, anders glauben, — dass ihre Andacht schwerlich zum Himmel steigen durfte.*

In der Reihe solcher Betbrüder bin ich nicht — — was soll ich also tun? — Soll ich etwa schimpfen, wie sich mit dieser Beschäftigung die gesammte Bevölkerung Neuösterreichs, besonders die Metropole Wien sich die drückende Zeit zu vertreiben sucht?

In Neuösterreich und besonders in Wien schimpft man schon lange her, aber freilich behutsam, — — nicht in Gegenwart der oktroyirten Volksammen, — die da in der Gestalt von Polizei-Spitzeln, Vertrauten, Gensdarmen etc. über die gute Konduite der glücklichen — aber immer noch nicht dankbar und ganz zufrieden sein wollenden Völker Neuösterreichs — zu wachen, und en cas que zu referiren haben.

Seit einiger Zeit jedoch, — besonders, seitdem wir in Italien, —

* Vide in Österreich die Volkszeitung[1] etc. und beobachte den Herrn Ritter Othmar von Rauscher, Fürst-Erzbischof von Wien, Fm. Lt. Mayerhofer, Pater Klinkowstroem Cie[2]. Ich frage, sind diese wahrhaftig mit reiner Liebe für ihre Nebenmenschen inspirirt? — Glaubt das irgend Jemand, der den Mut (!) hat, — — von Gottes herrlichster Gabe, der menschlichen Denkkraft freien Gebrauch zu machen? [*Széchenyi jegyzete.*]

[1] és [2] A klerikális párt organumai és kitünőségei. Ez utóbbi híres jezsuita-hitszónok.

wie man es jetzt nach dem pericolo passato in den höheren sogenannten gutunterrichteten Kreisen zu expliziren anfängt, *so viel Unglück gehabt haben.*[a] — wie ich dies jedoch auf folgende Art zu formuliren mich unterstehe: — dass in der Weltgeschichte kein Beispil vorkommt — wo man in 6 Wochen ein grösseres Quantum von arroganter Stupidität und hoffärtiger Imbecillität aufeinander getürmt und der Menschheit zur Schau, und zum Teil zur Belustigung aufgetischt haben würde, wie nach dem aggressiven Übergang über den Mincio bis zum Frieden von Villafranca; — seit der darauf glücklich erfolgten Lektion, oder vielmehr Lektionen — die jedoch nicht das Mindeste geholfen haben, — denn man ist ebenso blind, obstinat und verknöchert wie zuvor. — — seit dieser Zeit schimpfen, und ganz laut, so Viele, dass die Staatsammen gewiss blos aus humanistischen Gründen die »Kinder« sans gêne schreien und schimpfen lassen. — da man doch à peu près den grössten Teil der Neuösterreichischen Population nicht bestrafen und einkasteln will, — vielmehr kann, indem hiezu die bestehenden Lokalitäten zu eng sein dürften!

In der guten alten Zeit schimpfte und witzelte man blos gegen die Regierung. Seit den kindischblöden italienischen Kunstgriffen ist jedoch selbst die inviolable Person des Apostolischen (?) Kaisers von Österreich der Gegenstand, nicht nur des Schimpfes, der Witze, sondern des malicieusesten Spottes, welche ihm auf das generoseste von allen Seiten gespendet wird. — Worüber wir Ungarn insgesammt auf das höchste erstaunt und indignirt sind.

Die Ungarn, — als eine kriegerische Nation, — wussten zu jeder Zeit die Person vom König zu unterscheiden — so wie denn auch ein gemeiner Soldat die Person, z. B. seines Obersten tief verachten mag, dem Regiments-Kommandanten jedoch »huldigen wird« und nie erlaubt, ihn zu verunglimpfen, ihn zu beschimpfen.

Die Würde des Königs war in Ungarn vom ersten bis zum letzten der Bewohner für so heilig gehalten, dass nie ein Scherz oder Witz über des Königs Würde gehört werden konnte.

So wie man jetzt, besonders in Wien, S. M. den Kaiser Franz Joseph nicht nur mit einem espèce Genuss auslacht, — denn leider (!) kann ihn eigentlich kein Mensch leiden — sondern sich nicht entblödet, ihn mit dem ekeligsten Kot zu bewerfen, — das ist für uns Ungarn ein neues, und zwar ein sehr unheimliches Spectakel; denn

[a] Sz. aláhúzása.

wird der Souverain nicht für heilig gehalten — was anderes könnte denn im ganzen Staat darauf Anspruch haben? — Und wie ist da Ruhe zu erhalten und Ordnung zu schaffen, wo der miserabelste Gassenbub sich untersteht des höchsten Herrn zu spotten?

[XIV.] Bei Gebäuden, bei Türmen mag das Oberste, sei es ein Kreutz, ein Knopf, ein Hahn etc. in die Tiefe sinken, — deshalb wird der ganze Bau nicht erschüttert; ist jedoch die oberste Stelle einer Nation in diesem Fall, — dann gehen alle gesellschaftlichen Bande aus den Fugen, und kann auch eine lebensfähige Nation nicht leicht zu Grunde gehen, so ist die neue Ordnung der Dinge im gewöhnlichen, vielleicht im besten Falle, nur durch viele Leiden, grossen Jammer, vielleicht mit dem Opfer von unsäglichem Menschenblut wieder herzustellen.

Und sonderbar, — in Wien weiss man dies; und selbst die höchsten Herrschaften sind davon unterrichtet, — — ja oft, wenn es noch so plump und derb ist, lachen sie gutherzig (!) mit, dass sie nämlich der Gegenstand oft der malicieusesten Witze sind. Man lässt es aber geschehen! Woher dies? — Können die Obern in einer Zeit gar so lachlustig sein, wo die gesammten Völker so sehr »weinerlich« gestimmt sind? Oder wollen sie sich dadurch den Schein von bonhomie geben? — die jedoch nach dem Grunde ihrer Seele und ihres Charakters eine durchaus usurpirte ist? — O nein; — aber sie lachen deshalb mit — — weil sie instinktmässig sehr gut wissen, dass der Hund, der bellt, gewöhnlich nicht beisst, und dass Brutus und Cassius, wie denn auch Harmodius und Aristogiton gewiss keine Witze rissen, keine kurzweilige Spassmacher waren, — auch durchaus keine braven Stammgäste von irgend einem »süssen Löchel«* gewesen sind.

Sie halten das Wiener Schimpfen und Witzeln für eine espèce safety valve, bei welchen der überflüssige Dampf entweicht, und der Kessel somit von der Gefahr des Springens einigermassen gesichert ist.

[XV.] Nach dem soeben Gesagten darf *ich*[a] also kein loses Maul

[a] Sz. aláhúzása.

* Eines der bekanntesten »Beiseln« der Wiener Mob-Dandys. [*Széchenyi jegyzete. E belvárosi helyiség nevét onnan vette, hogy leginkább méhsört mértek ki benne.*]

haben, durchaus nicht schimpfen, denn ich bin ein unverfälschter Ungar — besonders gegen S. M. den Kaiser Franz Joseph will ich's nicht, obschon Er mein legitimer König noch nicht ist, — da er weder gekrönt wurde, noch die ungarische Verfassung mit seinem Eide besiegelte, — im Gegenteil bis jetzt in Hinsicht Ungarns Alles gegen die Konstitution patendirte. Da ich jedoch das Erbrecht des Hauses Habsburg offen anerkenne, — und wo möglich: gerade mit dem gebesserten und gescheidter gewordenen jugendlichen Kaiser Franz Joseph übereinkommen, und durch Ihn Ungarn, ja die ganze österreichische Monarchie beglückt zu sehen am sehnlichsten wünsche, — — so will ich mich jeder Unziemlichkeiten enthalten!

Um meinem zerfleischenden Schmerz jedoch einige Erleichterung zu verschaffen, — — will ich mich auch weiterhin aufs »Lamentiren verlegen«, wie ich denn bereits seit dem Jahre 1823 stets lamentire, — weil ich voraus sah,— wohin die im Jahr 1823 von Seite der Regierung leichtsinnig anbefohlene Agression und Verwundung der ungarischen Kardinal-Gesetze folgerecht führen würde, — nämlich zum Landtag von 1848, — und dann zur Revolution, Anarchie — und endlich zum Bach'schen Willkür-System.

Leute, die viel Schmerz auszustehen hatten, — z. B. oft auf das unbarmherzigste geprügelt worden sind, versicherten mich, dass sie diesen unerquicklichen Zeitvertreib viel leichter aushielten, wenn sie während der Operation herzbrecherisch lamentirten und aus allen Kräften schrien; — und da ich aus der Erfahrung Anderer viel lieber lerne, — weil ich es für erspriesslicher halte — als aus gedruckten, wenn auch noch so sehr gelehrten Anweisungen, so will ich in Gottes Namen mich auch weiterhin aufs Lamentiren verlegen. Ich bin zwar so glücklich, während der Revolution, und seit der gegebenen und wieder zurückgenommenen Konstitution noch nie 25 abgefasst zu haben, wie so mancher ehrenwerter Herr, ja sogar Geistliche auf Befehl des Machthabers, und wie es uns authentisch erzählt wird durch General Susan,[1] wie er die rechte Hand des in England glorreich abgepufften Haynau gewesen ist, — in Ungarn aushalten mussten; — ja solche Infamien kamen unzählige vor — — die jedoch von der vergeltenden Nemesis alle aufnotirt sind! Da nun moralischer Schmerz durch ununterbrochene Misshandlung stets wach gehalten, viel ärger ist, als das im Vergleich schnell vergehende »Weh«, welches ein Kor-

[1] Báró Susan János altábornagy, 1849-ben Haynau főszárnysegéde.

poralstock zu verursachen im Stande ist, — so entschliesse ich mich wie gesagt auf's Lamentiren! Die Regierung wird diese modeste Unterhaltung vielleicht nicht auch verbieten wollen, und durch ihre loyalen und gar so gescheidten Koriphäen, — wie die Österr. Zeitung[1] etc. für Wühlerei ausposaunen lassen; und sollte ich zuweilen, wenn es gar zu arg brennt, peinlicher aufschreien, — und manchmal einen guten Gedanken, — nämlich einen solchen Gedanken, den ich für gut halte, ergehen lassen und zur Welt bringen, — — so werden die Billigdenkenden, (die uns Ungarn nicht par devoir et par ordre du Mufti ohne Unterlass verunglimpfen und mit Kot bewerfen müssen, wie z. B. die Allgemeine Augsburger Zeitung, die an der Spitze der germanischen Zivilisation am meisten dazu beigetragen hat, aus Deutschland das zu machen, was Deutschand heute ist, O Jemine —)[a] werden mir vielleicht vergeben; — ich habe ja so oft und so lange die Luft in der Nähe des Stephans-Turmes eingesogen, — dass mir gar Manches von dort picken geblieben ist, — und ich, — obwol ein treuer Ungar, doch auch ein treuer Österreicher bin — und dessen Einwohner im Allgemeinen herzlich liebe!

[XVI.] »Man soll nichts Nutzloses tun, — gar nichts, was nach keiner Richtung helfen kann.« — So sagen Viele, — und diese Theorie steht fest. — Allein in der Praxis zeigt sich's anders. Erstens, schon ist das Klagen, wie ich eben anführte, eine Woltat für den Leidenden; und dann, wer kann sich damit brüsten zu wissen, was nutzlos ist, und was nützlich werden kann.

Z. B. ein todter in Fäulnis übergehender Hund, — wird gewiss von Vielen — nicht nur für nutzlos erklärt, sondern — für sehr lästig, besonders in der Nähe.

Und doch verdankt Ofen und Pest einer ihrer grössten Zierde, wie die Sage verkündet, einem todten Hund! — Sollte man es glauben? — Es erinnert an Jean Paul's sublime Äusserung, — die beiläufig so lautet: »Ein Vogel liess einige Samenkörner auf einer unwirtbaren wüsten Insel fallen, und es entstand ein Wald von Bäumen, — eine neue Kreation!« — —

In den Jahren 20 vor — oder 1200 nach Christi Geburt — genau

[a] A zárjel közt állókat zárjelbe a kiadó tette könnyebb megértés kedvéért.

[1] A kormány félhivatalos lapja.

weiss ich es nicht, — im Grunde ist dies wenigstens für uns profanen Menschen auch ganz einerlei, wie noch keine Inseln zwischen den Ufern der beiden Nachbarstädten die Anmut der Gegend so sehr erhöhten wie heut zu Tage, — fiel — wie es alle Kroniken berichten, die Donau auf so ein tiefes Niveau, dass ein daher geschwommener, in Fäulnis bereits übergehender Hund gerade auf der Stelle stecken blieb, wo jetzt die deliciose, gegen 80 Joch grosse und mit der schönsten Vegetation prangende Margarethen-Insel steht, — und zu den täglichen Genuss der beiden städtischen Einwohner — ihrer Nähe wegen, alles überflügelt, was in dieser Hinsicht, z. B. der Prater, die Champs-élisées, der Hydepark etc. bieten könnten, — wenn man sie nur gehörig benutzen wollte, — was jetzt, da — ich glaube alle 1/2 Stunde Dampfschiffe hart an derselben vorbei dampfen, so leicht und so bequem zu bewerkstelligen sein würde. — Allmählig — da die Donau zu jener Zeit ungewöhnlich lange seicht blieb, — versandete sich der Hund gänzlich — es entstand eine Sandbank, — diese wurde durch Fischerleute benützt, nach und nach mit Gesträuchen bepflanzt, endlich durch Einsiedler bewohnt, bis dann in der Folge mehrere kleinere und grössere Kirchen und Klöster darauf erbaut wurden, die jetzt sehr interessante Ruinen bilden, und freilich in heutigen Tagen durch Bauten aller Art ersetzt werden müssten, — um diesen allerliebsten Aufenthalt nach allen Richtungen und im vollsten Maass geniessbar machen zu können.

Und nun frage ich, — wenn die Schöpfung durch das zufällige Hinabschwimmen eines Hundekadavers so überaus Schönes, wie die besagte Insel ist, bewirken kann:

Weshalb sollte das Klagen, das Lamentieren eines Leidenden, wenn Gott will, nicht auch etwas nützen können?

Mir selbst nutzt mein Lamentiren eigentlich nichts anders, das weiss ich, — als dass ich durch diesen Zeitvertreib, auf den anjetzt die meisten Bewohner Neuösterreichs angewiesen sind, — mein Leiden leichter ertrage, — die hohen Staats-Ärzte können jedoch, — wenn sie wollen und gescheidt sind, hie und da — durch meine Klagen Symptome des allgemein gefühlten Schmerzens erfahren, eine richtigere Diagnose zu stellen, — — und somit vielleicht die Heilung des siech dahin liegenden Staates, — wenn es noch möglich ist, zu bewirken! Der Himmel gebe ihnen Glück hiezu!

[XVII.] Schon als Jüngling, folglich schon als angehender Staatsmann, — da wir Ungarn trotz dem moquanten Gesicht, besonders der braven Wiener, in Anbetracht unseres Self-governements, schon von frühester Jugend angewiesen waren, uns mit politique etc. zu beschäftigen, las ich — in dem schätzbaren Werke des unsterblichen Macchiavel, der NB. nicht nur für Fürsten Regierungs-Recepte schrieb, — wie Viele irrigerweise behaupten, — sondern auch Völkern Velhaltungs-Praezepte mitteilte, — und zwar:

»Dass in einem Staate, damit derselbe nicht leicht in Gährung übergehe, vorzugsweise 3 Regeln im Auge und Gedächtnis zu halten und zu behalten sind:

1° Sollen National-Gefühle nie unbeachtet bleiben, oder gar heurtirt werden.

2° Müssen die Finanzen in möglichst geregelter Ordnung sein; denn der Miskredit in den Finanzen bringt, ehe man es glauben sollte, den — übrigens noch reichsten Staat gleichfalls in Miskredit.

3° In Glaubens-Angelegenheit soll sich eine Regierung nie mischen.«

Nun wurden seit der niedergeschlagenen Revolution in Ungarn diese 3 Hauptregeln von Seite der österreichischen Regierung so wenig berücksichtigt, — — ja geradezu mit so einer leichtsinnigen Imbecillität und strafwürdigem Übermut gehandhabt, dass, wie die Sonne den heutigen Tag auf hellste beleuchtet — folgende Resultate allen Jenen, die nicht zu Fleiss die Augen schliessen wollen, — zur Schau stellt:

Alle Nationalitäten des Ungarnlandes sind so sehr heurtirt, und in der Tat so sehr exasperirt, dass sie anstatt zu braven (!) deutschen umgemodelt zu sein, wie es die Regierung väterlich (!) anstrebte, sich alle viribus unitis nach dem Motto des Kaisers gegen das deutsche Element stemmen — und von Tag zu Tag mehr und mehr den Ungarn zuwenden.

Die Finanzen durch das Genie (!?) des ornamentalen* Baron

* Wenn Jemand in London an die Lady Patronesses empfohlen wird, die auf die bekannten Almax-Bälle [?] die Eintrittskarten austeilen, damit er eingeladen werde, pflegen diese Damen stets zu fragen: »What is your protégé — is he usefull, or only ornamental«, — wodurch sie wissen wollen, ob er tanzt, oder wenigstens aimable ist, oder blos durch Grösse, imposante Gestalt und »Würde« als Zierde und Staffage in einem Salon zu brauchen ist! Baron Bruck E. erscheint mir stets in dem Lichte dieses letzteren Signalements. — Die Suffisance, die Oberflächlichkeit, besonders aber die Keckheit dieses ornamentalen Staatsministers

Bruck Excellenz wurden in einem so übelriechenden Morast * hinein manoeuvrirt; in welchen sie bereits tief drin liegen, — dass in Neuösterreich, — ausser einigen Specialfreunden des würdevollen Herrn Ministers — wie sonderbar dies auch klingen mag — von den gesammten Völkern nur jene mit leichtem Sinn in die Zukunft blicken dürfen, deren Beutel leer, und somit »beruhigend« leicht ist; denn am Ende werden nur die herhalten müssen, die zu ihrem Unglück (!) noch Etwas haben.

Endlich damit doch auch kein Mensch im Staate wenigstens ruhig atmen und Luft schöpfen können [így], wurden die Völker auch in ihrem Gewissen aufgeschreckt und verwundet, und zwar mittelst des Konkordates und mittelst der 36 coups d'Harlequin, die Gf. Leo Thun, der bekannte Czehomann- und Magyarophag, mit den Protestanten Ungarns aufzuführen,[1] in sich den Kitzel fühlt — um vielleicht wenn auch eine odiose, doch eine gewisse Berühmtheit zu erlangen! — Oder aus gewissen Skrupeln, damit er seine Bestallung nicht ganz umsonst geniesse.

Bei so bewandten Umständen — wenn nämlich die Regierungen

ist so gross, dass man kein sehr scharfer Beobachter zu sein braucht, — um in ihm, nach seinen bisherigen Tun und Lassen, ein zweites Exemplar des selig im Herrn entschlafenen Cagliostro zu entdecken. — [*Széchenyi jegyzete. — Itélete Bruck pénzügyministerről kíméletlenül szigorú s ezért részben igazságtalan.*]

* Die niedliche Geschichte der 111 Millionen-Falsum stinkt ja hinlänglich, nicht wahr? — und wenn die Holländer etc. diesen Gestank, der nicht mehr eines Morastes, sondern die des dégoûtantesten Cloaks ist, auf's peinlichste empfinden, so ertragen denselben die nächst betroffenen nur deshalb so heroisch, und schweigen mäuschenstille, um Zeit zu gewinnen, — wie bei einem Konkurs, während dem noch übergebliebenen Kredit Österreichs, den sie tant bien que mal aufrecht zu erhalten sich bemühen, — Zeit zu gewinnen, mit ihrer Habe anders zu disponiren; so dass der klägliche Zustand der österreichischen Finanzen — eigentlich der einzige Grund ist, dass die allgemeine Débacle noch nicht eintrat. — Auch verkündet B. Bruck — Allen, die es hören wollen — dass jetzt das einzige Mittel, Österreich auf einen grünen Zweig zu bringen, das ist, die Finanzen ins Absurdum zu treiben, was vielleicht schon im Anfange seiner tiefen Konzeptionen die Hauptidee seiner genialen Kunstgriffe gewesen sein mag, in welcher Hinsicht er wahrhaftig erstaunlich gut reussierte! [*Széchenyi jegyzete. — Ismeretes, hogy az akkori osztrák u. n. »nemzeti kölcsön« kötvényei kibocsátásakor Bruck 111 millióval túlment a prelimináli összegen, a mely fogást az angol és holland pénzpiacz különösen rossz néven vett az osztrák pénzügyministertől.*]

[1] A protestáns egyházak jogait szabályozó cs. patens 1859 szept. 1. és azt követő részletes ministeri rendelet.

einzusehen beginnen, dass sie gar nichts Zweckmässiges und Gescheidtes gemacht, sondern sich lediglich damit beschäftigt haben, eigentlich nichts Anderes zu tun, als einen Bock nach dem Andern zu schiessen — und folglich ganz gut wissen, dass man für sie nicht absonderlich schwärmt und freundlich ist, — so pflegen sie — das bekannte Majestoso anzuschlagen:

»Wenn sie uns nicht lieben ja vielleicht sogar hassen, — à la bonheur — wenn sie uns nur fürchten!«

Und in der Tat, das hat die österreichische Regierung vollkommen erreicht; — denn wir fürchten uns sammt und sonders auf das schrecklichste von ihr — freilich nicht in der Art, wie man sich vor Napoleon dem Ersten, und zum Teil auch vor Napoleon dem III. vormals fürchtete und jetzt sich fürchtet — sondern in dem genere, wie man sich vor einem Elephanten zu fürchten pflegt, der obschon sehr stark, vielleicht tödtlich verwundet, einem dennoch mit seinem Gewicht leicht erschlagen könnte, oder — wie vor dem[a] Biss eines unglücklichen wasserscheuen Hundes, oder wie vor einem Maniaken, der einem das Haus ober den Kopf anzündet etc., oder endlich vor dem Karabiner oder Revolver eines Amateurs von fremder Habe.

[XVIII.] Zu der unbeugsamen Willkür und der impitoyablen Rigueur, mit welcher Österreich noch immer regiert wird, gehört jedoch unumgänglich eine brave, treue und vollkommene devouirte Armee — denn sonst wird das Drohen der Regierung — und der ausgesprochene Wille, nichts leiden, in nichts nachgeben, sondern dreinschlagen zu wollen — à la longue höchst lächerlich — ein wahrer Kinderspott.

Hat aber die Regierung Österreichs, wir fragen mit aller Bescheidenheit, eine solche Armée?

Brav war sie, ist sie auch jetzt, kein Zweifel, — obschon stupide oder knabenhafte Anführung — am Ende — die grössten Helden demoralisirt und mutlos macht. Ich frage aber, weshalb sollten denn die Ungarn treu und devouirt sein? — Darf die Regierung Alles, die Untergeordneten hingegen nichts? — Wo steht dies geschrieben? — In weltlichen und österreichischen Gesetz- oder vielmehr Befehls-

[a] Itt a mű fogalmazásában egy olvashatatlan melléknév áll. A purum írója hibásan olvasta »einzelnen«-nek.

büchern, vielleicht in hundert Variationen — nach Gottes Gesetzen jedoch nirgends.

Die österreichische Regierung hat die Rechte des ungarischen Volkes — mit plumpen Füssen getreten, hat das Land in Stücke zerrissen, — es hat sogar in der Wut Alles abflachen, konzentriren und germanisiren zu wollen, — seine Nationalität — das heiligste, was sie hat, — zu vergiften, zu vernichten gesucht! — Und deshalb sollen die Ungarn, die nur für einen rechtmässigen König Treue haben müssen — einem Eroberer, einem Usurpator treu und dévouirt sein?

In Reih und Glied stehende Soldaten sind gewissermassen durch einen Zauberstab, — wir meinen den Korporalstock — paralisirt, — sind sie demnach auch unrechtmässig gezwungen Soldaten zu werden, wie sie jetzt unter den gegenwärtigen Umständen es sind, so werden sie sich in so lange ruhig und passiv verhalten, bis die Macht, die sie drückt, stärker ist, als ihre Widerstandskraft, — — sobald diese jedoch wächst, der Druck der Macht hingegen schwächer wird,— dann ist die allmählige Auflösung sicher.

Man hat in der letzten italienischen Campagne, die Treue und Bravour der ungarischen Truppen — in Zweifel gezogen. — Ich sage, sie waren, wie sie durch die Ereignisse der Jahre 1848—9 momentanément schwindlich und konfus gemacht, — klar zu sehen anfingen — nicht mehr treu! Wie sollten sie es auch für einen Usurpator sein, und waren in der Tat nur dann ausnahmsweise con amore brav, wenn die Liebe zu ihren Chefs sie auf Augenblicke zu begeistern im Stande gewesen ist.[1]

Die Pretension, dass ein denkender Mensch (— und in Ungarn denken die meisten Menschen, auf jeden Fall freier unbefangener und auch praktischer — als im allgemeinen selbst deutsche Professoren und Doktoren zu denken im Stande sind, —)[a] für 6 Kreutzer per diem — ohne hiezu weder durch Pflicht, noch durch Ehre gezwungen zu sein, sich erschiessen lasse, — ist in der Tat so ein Absurdum, — dass nur ein Wüterich oder ein Schafskopf eine solche Anforderung stellen kann.

---

[a] A zárjel közt levőt a kiadó tette zárjelbe.

[1] Sz. is mint sokan az olaszországi magyar légióról stb. hallott hirek után, csalatkozik. A magyar csapatok kitűnően viselték magukat.

[XIX.] Damit zwischen der Österreichischen Regierung und Ungarn eine definitive und dauernde Einigung statthaben könne, ist, ohne immerwährende Täuschung und Selbstbetrug, vor Allem notwendig festzustellen — »dass das Pactum Conventum zwischen der Habsburg-Lothringer Dynastie und der ungarischen Nation gar nicht gebrochen ist, sondern noch immer eben so fest besteht, wie vor der letzten Revolution.«

Sieht die Regierung das nicht ein, oder will sie es durchaus nicht einsehen — so wird Ungarn zu Grunde gehen, ja, aber für Österreich nie von irgend einem Nutzen sein. — Nun ist die Frage, ob die Regierung das Besagte beherzigen, einsehen und sich darnach halten wird, oder nicht?

Bleibt sie bei ihrer verstockten Anschauung, so geht der Österreichische Staat, — so gewiss als blos das Recht dauernd sein kann, früher oder später, aber ganz sicher — in Trümmer; denn die Ungarn werden bestimmt nicht früher ruhen, bis ihre gerechten Wünsche erfüllt — oder sie — mit der ganzen Monarchie zu Grunde gegangen sind. — Geht die Regierung jedoch in sich, und stellt sie sich auf die Basis des Rechtes, — so erblüht Österreich mit Ungarn schöner und stärker als je, — denn die Schule von den letzten 10 jährigen Widerwärtigkeiten hat die Völker unendlich gezeitigt — und ebenso klug als diskret gemacht.

Wie stehen die Chancen in dieser Hinsicht pour et contre?

Zu der Unwissenheit und Imbecilität der bisherigen Regierungsmänner, mit der sie vis-à-vis von Ungarn gestanden sind, und Ungarn nach ihren von Aktenstaub und Zimmergelehrtheit offuscirten Anschauungen umzumodeln sich abmühten, — mischte sich nach und nach so viel Galle, ein solcher Hass und eine solche Leidenschaftlichkeit, dass man diese Achse, um die sich doch apodiktisch das Ganze dreht, — gar nicht berühren darf, ohne dass die Betreffenden in einen heillosen Zorn ausbrechen, und Einen ohne weiters niederlärmen und zum Schweigen schreien würden.

Es ist geradezu die Fabel vom Wolf und Lamm bei der Quelle.

Dass man über diesen Punkt Minister B. Bach Excellenz nicht kapazitiren hätte können, ist jedoch begreiflich, — wenn darüber auch das ganze Neuösterreich zu Grunde gegangen wäre, was nach unserer Ansicht unausbleiblich erfolgen würde, wenn nämlich Ungarn zu Grunde ginge, — ausser dass Österreich — mit dem, was noch beisammen picken geblieben ist, sich dem Hochgenuss über-

lassen wollte, sich in Deutschland aufzulösen, — denn B. Bach ist zu viel Advokat und im Herzen zu wenig von echt hohem Sinn, aber dafür eitel genug, um der Welt so ein Beispiel von hoher und seltener Tugend zur Schau stellen zu können, einzugestehen, dass er den Faktor des ewigen Rechtes aus seinen Kalkuls und seinen Plänen mit Ungarn ausgelassen hat.

Ob Andere, die nichts mit der Vaterschaft aller jenen Böcke, die Minister Bach auf seine Tabletten zu schreiben hat, — gemein haben, — kapazitirt werden können, und in ihrer hohen Stellung und in der Nähe des Trones, auch kapazitirt werden sollten, wissen wir nicht, — leider, glauben wir es jedoch kaum.

Es gibt gewisse Sentenzen, die — weil ihre Anwendung bequem und zugleich vortheilhaft ist, so oft und so laut wiederholt werden, dass sie am Ende — im allgemeinen für unumstössliche Wahrheiten gelten, — und sich die Menschen keine Mühe geben zu untersuchen, ob denn diese Sentenzen nicht etwa auf Unwahrheiten basirt sind. — So hat z. B. Bach hoch eigenmündlich und durch alle seine Organen — in infinitum wiederholen lassen, dass Herr Ludwig v. Kossuth, — dessen sich erst jüngsthin die Wiener Zeitung von N. N. zum grossen Spass von allen nicht ganz gut Gesinnten gemütlich zu erinnern die hohe Prudenz und die schlaue (!) Gewogenheit hatte, — in Debrezin die ungarische Konstitution auf immer vernichtet hat, — und sicher da, Alles was seit 1848 in Ungarn geschah, wurde auf diese Fallacie gegründet, — und der chevaleresque Kaiser Franz Joseph vom gottseeligen Fürst Schwarzenberg oder durch den papstseligen Baron Bach — in diesem Wahn hinein belehrt, persuadirt, erhalten und kristallisirt, ist vielleicht im Grunde seiner Seele davon überzeugt, und von der Idee als einer unumstösslichen Wahrheit durchdrungen dass die Pacta zwischen seiner erlauchten Familie und der ungarischen Nation in der Tat zerrissen sind, und Hochderselbe somit das volle Recht habe, über Ungarn eben so frei und unkontrollirt zu schalten und zu walten, wie über Böhmens, Mährens, Ober- und Niederösterreichs etc. Glück blos sein erhabener Wille entscheidet.

Der Terrorismus, mit dem Fürst Schwarzenberg und dann Baron Bach ihr Regierungs-System wolweislich begleiten liessen, und wo alle Ungarn das Damocles-Schwert, oder nur es wie es war zu sagen, den Galgenstrick ober ihre respektiven Häupter schweben sahen, machte natürlich die Mutigsten verstummen — — und in dem hiedurch hinlänglich motivirten allgemeinen Silentium war es nicht

schwer den Glauben, dass die ungarische Verfassung bereits der Geschichte, ja der Mythe angehöre, in allen jenen Köpfen verknöchern zu lassen, die Nichts approfondiren, und denen obendrein aus Neid, Vorurteil oder purer Dummheit Ungarn stets ein Gräuel, oder wenigstens, weil sie sich selbst überschätzten, die Ungarn im Gegenteil stets unterschätzten, ein Objekt des Mitleides war.

Wenn es auch oft sehr ergötzlich ist, manchen Unsinn von denkenden Menschen, oder eigentlich von Menschen, die zwar denken könnten, sich jedoch diese Mühe selten oder gar nicht geben, mit Selbstzufriedenheit Anderen nachplappern zu hören; — wenn es auch äusserst amusant ist, eine ganze Herde von Schafen, individuellement einen übermässig grossen Sprung an jenen Ort machen zu sehen, wo der führende Hammel über einen Stock sprang, wenn der Stock später auch weggezogen wurde, — so sollte man dies Nachschnattern und Nachspringen von solchen Individuen doch nicht erwarten, die da berufen sind Friede, Eintracht, Glück und Segen über die gesammte Monarchie zu bringen.

Und mir ist es leid, in der Reihe dieser Spezialisten, die ohne gründlich zu erörtern und sich zu überzeugen, — Manches nachschnattern — und Manchen nachspringen, auch Exc. Gf. Rechberg jetzigen Premier zitiren zu müssen.

[XX.] Bei Gelegenheit, als letzthin die Protestanten-Deputation sich zu den Füssen des Trones werfen wollte, nicht etwa um Etwas zu bitten, sondern um nur die Gerechtsamen ihrer Kommittenten vorzutragen, jedoch nicht vorgelassen wurde, da musste (!) oder durfte (!) diese Deputation zum Teil und privatim sich mit Exc. Gf. Rechberg abouchiren. Bei dieser Gelegenheit herrschte die kleine sehr leicht aufbrausende Exzellenz, den ihm aufwartenden (!) Protestanten, worunter mehrere Geistliche, die er gnädigst zu empfangen sich herabliess (!) folgendes zu:[1] — »Gehorchen, das ist das Erste.«

Worauf einer der Geistlichen nach einem allgemeinen langen Silentium, mit der grössten Bescheidenheit folgendes zu äussern sich erkühnte:

»Wir halten uns an die Gesetze, Exzellenz.«

[1] A küldöttséget Rechberg nem fogadta, csak egyes tagjaival értekezett, mint a ministertanács kiadatlan ügyiratai is mutatják, de különben is köztudomású (V. ö. pl. csak Kiss Áron műve: Török Pál élete, 158. l.).

Welche Bemerkung E. Gf. Rechberg im vollsten Zorne aufzuschreien veranlasste:

»Seit Debreczin sind keine Gesetze« — er meinte nämlich solche, die für die ungarische Verfassung, und für die Rechte der ungarischen Nation sprechen würden und giltig wären — und zwar — wie er überzeugt zu sein schien, weil Monsieur Kossuth et Comp. die ungarische Konstitution in dem Jahre 1849 in Debreczin auf immer, wie Kreide auf einer Rechnungstafel, ausgelöscht hatte.

Wir halten Graf Rechberg — noch immer für einen ehrenwerten redlichen Mann. Wir sagen noch immer, denn er scheint im grossen Kampf mit sich selbst zu sein, — ob er nämlich auf seinem Posten coûte que coûte sitzen bleiben, oder aber, ob er auf seinen Posten das höchstmögliche Gute für Österreich contre vent et marrais bewirken soll. — Wir lieben zu glauben, dass Gf. Rechberg siegreich aus diesem Kampfe treten wird.

Der Teufel ist jedoch schlau, und gar leicht besiegt das böse Prinzip die honneteren und tugendhaften Regungen eines armen Menschenkindes!

Im Allgemeinen hört man in Österreich das wahre oder verbreitete Faktum für das grösste Unglück und für die Quelle aller Unzukömmlichkeiten, die den Staat und die Völker drücken, und die Betreffenden hie und da beinahe schon zur Desperation treiben, dass der Kaiser Franz Joseph sich nicht nur über Nichts gehörig informiren lässt, — sondern die Leute, ausser denen, die er selber bezahlt, nämlich seine Officianten, nicht einmal anhört, und vor unangenehmen Wahrheiten sich geradezu die Ohren zuhält, und in heftigen Zorn gerät, wenn man in dieselben Etwas par force hineinschreien möchte, — so dass sich nachgerade kein Mensch mehr trauet, ihm ein wahres Wort ohne Hehl mitzuteilen.

Die vorigen Herren Minister von Gfen Buol[1] angefangen, bis zu Gfen Nádasdy passirten insgesamt für untertänigste »Ja Herren«, die das Wolgefallen, die Zufriedenheit und die Gnade ihres Kaisers viel höher anschlugen, als seine Ehre, sein wahres Wohl, seinen Ruhm, — seine Sicherheit.

Man freute sich also im ganzen nicht wenig, dass Gf. Rechberg in die Nähe des Kaisers zu stehen kam, — denn es hiess allgemein

[1] Gróf Buol-Schauenstein Rechberg elődje volt a külügyérségben, a melytől 1859 májusában lépett vissza.

»der würde dem Kaiser schon die Wahrheit sagen, — da er der gerade, offene, energische Mann sei, der sich vor Niemand scheue, und dessen Maul, — wenn er Wahrheit verkünden will, Niemand zu verschliessen im Stande wäre.«

Nun sagen alle Leute, Gf. Rechberg sei in der Hofluft bereits schwach und weich geworden, — habe einzusehen gelernt, dass der Wille des Kaisers nicht so leicht zu beugen ist, — und hätte sich so mit entschlossen, ohne sich selbst einzugestehen, vor allem Andern die Gnade seines Kaisers ja nicht zu verlieren — —, und sei nun eben so ein »Ja-Herr« geworden, als alle die Andern es waren und es sind.

Und in der Tat, wenn man in Erwägung zieht, dass in Österreich nach wie vor noch immer gegen einen Abyss[1] ganz wacker darauf losgesteuert wird, so muss man annehmen, dass Gf. Rechberg entweder die Fortsetzung des gegenwärtigen Systems billigt, oder von der wahren Lage des gesammten Österreichs, und in welcher Gefahr es schwebt, keinen richtigen Begriff hat, oder aber dass sein ganzes Ziel nicht weiter reicht, als sich mit dem Kaiser nicht zu brouilliren, und so lange auf seinem Posten picken zu bleiben, wie nur möglich, — weil er sich sonst entweder besser informiren liesse, oder ganz kurz abdanken würde.

Da der Graf jedoch noch immer tief in der Wolle, das heisst: noch immer sehr fest auf seinem Platz sitzt, — so will ich trachten, ihn besser zu informiren, wie er es wenigstens in Hinsicht Ungarns bis jetzt gewesen ist, was aus dem hervorgeht, dass er die Pacta Conventa zwischen der Dynastie und der Nation — als annullirt betrachtet! — Und bevor dies nicht im Reinen ist, kann an keine definitive Organisation des gesammten Österreichs gedacht werden!

[XXI.] Hat Herr Ludwig v. Kossuth den Auftrag der Nation vielleicht in einer Mehrheit oder die Befugniss gehabt — die Separation und die Losreissung Ungarn von Österreich zu dekretiren und festzusetzen? — Wir sagen nein! Er vollführte dieses Kunststück ausschliesslich mit einigen Wenigen seiner Sippschaft, mit denen er alle Andern zu terrorisiren wusste, und NB. wann fasste der Debreczíner Landtag diesen verzweifelten, im Grunde ganz legitimen, und daher plausiblen, aber über alle Maassen ungeschickten

[1] T. i. örvény.

und wahrhaftig knabenhaften Entschluss? — worauf vorzüglich aufzumerken ist, erst den 14t April 1849 — nachdem das kaiserliche Patent vom 4t März desselben Jahres — bereits Ungarn für ein erobertes Land, und alle Verteidiger des Landes für Rebellen, und somit für vogelfrei erklärte! — Die Verfassung wurde demnach nicht von Kossuth und den sogenannten Rebellen, sondern von der eisernen Hand der Despotik, eigentlich von Fürst Schwarzenberg und seinem Famulus Alex: Bach erdrückt, — und bleibt deshalb auch nur in so lange erdrückt, bis die herrschende Dynastie die materielle Macht des Erdrückens besitzen wird, — weiter jedoch nicht; denn eben so wenig Recht Kossuth gehabt haben würde, wenn auch das Patent vom 4ten März 1849 nicht früher erschienen wäre, als das Decisum in Debreczin — eine Separation anzutragen — — eben so wenig Recht hatte die [Wiener] Regierung, willkührlich — — das Band des Pacta conventa für aufgelöst und zerrissen zu erklären. — Die riesenhafte Einfalt des Debrecziner Beschlusses besteht nicht in dessen Illegitimität, denn bricht der eine Teil irgend einen Pakt, wie es Fürst Schwarzenberg als Plenipo[1] getan hat, — so ist der andere Teil gewissermassen entbunden und darf sich demnach wol beraten und einen Entschluss fassen, was für ihn bei gebrochenen Verhältnissen zu tun am Erspriesslichsten sei.

Und das tat in Debreczin Kossuth cum sociis — — und konnte bei der unendlichen Aufregung, die damals in Ungarn herrschte, von dem sanior pars nicht verhindert werden; denn gegen das Recht dieser unglücklichen Handlungsweise konnte Niemand ankämpfen, und sich einer Dummheit, die eine grosse Körperschaft begehen will, entgegenstemmen zu wollen, die getragen von einer zahllosen, durch Leidenschaft beinahe zur Hallucination potentirten Menge, nicht einmal hören will, — ist ein solches Absurdum, dass alle jene, die da behaupten, die loyalen Ungarn, die NB. durch das kais. Patent vom 4ten März bereits wie alle Ungarn in Acht erklärt wurden, hätten selbst ihr Leben risquiren müssen, um diesen Beschluss zu hindern, — das untrüglichste Zeichen ihrer Ignoranz und ihrer Stupidität geben.

Wäre Kossuth, der durch seine Swada besonders alle leidenschaftlichen und seichten jungen Leute mit sich fortriss —, ein ruhig denkender Staatsmann gewesen; hätte ihm seine colossale Eitel-

[1] Készakarva tett rövidítés, angol mintára, plenipotentionarius helyett.

keit und die Rache und Vergeltung-Fanfaronade die er gegen die Dynastie zur Schau stellen wollte, nicht verführt und blind gemacht: so hätte er auf das kais. Patent von 4ten März, — nicht das entschieden, was er tat, — sondern gerade das Gegenteil bewirkt, dass nämlich wir Ungarn die Pacta für inviolable halten und von dem Glauben fest überzeugt sind, dass sie die Dynastie einseitig nie brechen könne! Wie wir sie auch nie brechen werden.

Es dachte in ganz Ungarn kein Mensch an eine Losreissung von der Monarchie, oder an eine Empörung gegen die Dynastie.

Die Ungarn ergriffen nur dann die Waffen, wie sie gegen die Angriffe der Serben, Kroaten etc., die von der Regierung gegen sie aufgehetzt worden sind —, sich nolens-volens verteidigen mussten.

Gegen König Ferdinand kämpfte Niemand, — im Gegenteil waren alle von der sichern Überzeugung, ihr Blut, ihr Leben für diesen König zu risquiren und zu lassen. Der König Ferdinand übertrug jedoch die Souverainität Österreichs an seinen Neffen Franz Joseph, oder um es der Wahrheit getreu zu sagen, wurde Ferdinand wie durch eine espèce russischer Kabinets-Revolution gezwungen abzudanken und Franz Joseph wurde zum Kaiser ausgerufen — und zwar durch folgende äusserst glänzende Majorität der österreichischen Völker, nämlich: durch die Frau Erzherzogin Sofie, Fürst Felix Schwarzenberg, Gf. Carl Grünne und Alex. Bach.

Ob König Ferdinand irgend ein Recht hatte abzutreten und seine Majestäts-Rechte an seinen Neffen zu übertragen, ohne dass ausser diesen 4 soeben genannten Persönlichkeiten von den 40 Millionen Österreichern, auch Andere vielleicht die Befugniss gehabt hätten, sich ein bischen in diese Transaktionen zu mischen, — das ist eine Frage, die juridisch zu lösen mit vielen Schwierigkeiten verbunden wäre; — allein sie ist de facto gelöst, denn König Ferdinand sitzt in Prag, Kaiser Franz Joseph hingegen auf Österreichs Tron. Da ist nicht leicht etwas zu ändern — —, so viel bleibt aber vor Gott und Menschen doch gewiss, dass König Ferdinand an Kaiser Franz Joseph nichts mehr abtreten konnte, als was er nach Recht selbst besass; was ich hier aus der Ursache anführe, um jenen entgegen zu treten, die — um die Willkür, mit der Kaiser Franz Joseph regiert, plausible zu machen, nie versäumen anzuführen, dass dieser Kaiser nicht gekrönt, und durch keinen Eid gebunden ist, — folglich in Allem blos seinen Willen befolgen könne —, doch stets vergessen, dass Kaiser Ferdinand gekrönt wurde, und den feierlichsten Eid leistete:

»die Pakte ehrlich und intact halten zu wollen«, und dass jede Cession cum onere vadit — ausser wenn man immer und immer die erwähnte Fabel von Wolf und Lamm weiter spielen will.

Es ist demnach ganz einerlei, ob Kaiser Franz Joseph gekrönt wurde, und den Eid leistete, — da Kaiser Ferdinand alles dies tat, — und die Cession — im Falle diese mit Recht geschehen konnte, vor Gott und Recht ausschliesslich mit diesem onus eng verknüpft ist.

Weshalb demnach, und mit welcher Stirn, die Treue und Ergebenheit zum jetzigen Souverain von 40 Millionen billigerweise gefordert werden könne, — weil Kaiser Franz Joseph von 4 Menschen zum Kaiser ausgeschrien wurde, und Hochderselbe das besagte Onus ganz cavalièrement, — fürwahr, äusserst ritterlich! — über Bord zu werfen — für gut fand, und à peu près ebenso willkürlich regiert, wie Sultan Soleiman, oder Peter der Grosse. Das kann wahrlich kein Mensch einsehen, der nicht alle Scham gewissenlos bereits gänzlich von sich abstreifte.

Ob die Erbprinzen Rechte haben, — ob die fraudulent geraubte Freiheit der Böhmen unwiderbringlich verloren ist etc. das will ich bei dieser Gelegenheit nicht erörtern; glaube jedoch fest, dass Ungarn noch in seinem vollen Rechte ist, da die verflossenen 10 Jahre, seitdem von Seite der Regierung die Pacta mit Ungarn teils offen, teils auf gleissnerische Art gebrochen worden sind —, keinen hinlänglichen Zeitraum bilden, um bereits das Argument einer Verjährung gelten zu können.

Wir Ungarn protestirten gegen dieses unrechtmässige — in der Tat himmelschreiende Gebahren in allen Formen. — Man wollte uns durchaus nicht hören. Es wurden mehrere Brochuren gedruckt, in so weit es die handgreiflichen und clandestinen Fesseln der Presse und die finstere nächtliche schleichende geheime Polizei gestatteten; die die Regierung in ihrem Gebahren ? aufnahm, ja aufnehmen musste, um ihre unrechtlichen Schritte tant bien que mal masquiren zu suchen.

Werden diese beachtet oder auch nur gelesen? — Herr Paul von Somssich[1] schrieb über das legitime Recht — ein vortreffliches Buch! — Wie viel von den 70 Millionen Deutschen kennen es, die doch die legitime Reputation haben, mit glorreicher Geduld kein Buch »unausgebüffelt« zu lassen? — Österreichische Staats-Faiseurs

[1] Somsich Pál híres műve: Das legitime Recht Ungarns und seines Königs. 1850.

lasen es im allgemeinen gewiss nicht, — und die es lasen — verpönen es mit Unwillen.

Herr Paul von Somssich basirt seine Ansicht auf den einfachen Grundsatz, dass das legitime Recht ein weit stärkerer und demnach sicherer Pfeiler eines Trones ist, als die materielle Macht; indem das legitime Recht Jahrhunderte überdauern, die materielle Macht hingegen in einem kurzen Krieg gebrochen werden kann, und dass demnach der Kaiser Franz Joseph sich nicht so sehr auf seine Macht, als lieber auf sein legitimes Recht stützen sollte. und welches demnach er nicht selber zu brechen, oder durch seine Minister brechen zu lassen hätte.

Minister Bach hielt es jedoch für sehr gescheidt, — sich sowol auf das legitime Recht, als auch auf die Macht zu stützen, und liess dieser Anschauung zufolge den jugendlichen Kaiser zugleich die Rolle des legitimen Königs von Ungarn, und die des eroberenden Kaisers von Österreich, pari passu abspielen. Dieses sublime Kunststück machte jedoch ein completes Fiasko und misslang vollkommen.

Die Macht Österreichs wurde durch die Fügung des gerechten Gottes bereits sehr gelähmt, — vielleicht ganz gebrochen, was man schon beim ersten Zusammenstoss sehen durfte, — und nur zu beurteilen, wie fest das legitime Recht — — noch halte — — braucht man weder Bücher zu schreiben, noch durch die Zeitungsblätter, besonders durch die kurzsichtige Allgemeine, das Publikum mistificiren zu lassen; — — sondern die Tatsache zu constatiren, dass eben wegen dem legitimen Recht, sich alle Nationalitäten Ungarns bereits schon versöhnt haben, — — und sich in dem Mass immer fester verbrüdern werden, in welchem Mass die Regierung vor allem sich auf die Basis des legitimen Rechtes zu stellen verneint, oder dies immer aufschiebt.

Sich auf die Basis des legitimen Rechtes zu stellen, heisst jedoch nicht so viel, als die Völker mit Special-Kommissionen[1] etc. blenden zu wollen; sondern die Pacta Conventa bona fide zu reintegriren und den alten Status quo, sicut ante, herzustellen.

[1] Ez arra czéloz, hogy 1859 végén a kormány specialis bizottságok nézeteit óhajtá hallani a községügyi kérdésben.

[XXII.] Dass es der österreichischen Regierung unendlich schwer fallen würde, sich zu so einem solchen decisiven Schritt zu entschliessen, das begreifen wir vollkommen! Erstens schon die falsche Scham, die besonders in jüngeren, im Grunde schwächern Gemütern die Quelle von so vielen, vielleicht den meisten Übeln ist: Vor der ganzen Welt einzugestehen, dass man die 11 verflossenen Jahre, — wo sich für Österreich de facto eine tabula rasa bildete, gar so rührend ungeschickt und dumm vergeudete, eigentlich »verdalkte« — wird vielleicht eine derlei totale Umkehr hindern und unmöglich machen, ohne welchem jedoch die Monarchie — sollte sie auch noch einige Zeit rotbackig, aber im Innern wurmstichig fortkränkeln, ganz bestimmt aus allen Fugen gehen wird.

Nur grosse Geister pflegen den folgenden Satz, »Sapientis est, consilium mutare in melius« zur Wahrheit zu machen. Kleinliche Specialitäten, die sich selbst täuschen, Eigensinn und Stützigkeit, für Charakterfestigkeit halten, und damit paradiren und Komödie spielen wollen, um der Welt zu imponiren, — gehen so lange auf dem einmal betretenen Weg fort, sollte dieser auch bestimmt ins Verderben führen — bis sie versinken!

Es wird sich zeigen, ob in Österreich diese Seelengrösse, diese Weisheit — sich irgendwo vorfinden wird.

Nach unsern Begriffen eines guten Patrioten, und eines wirklich treuen Souverain-Dieners — zwei Eigenschaften, die stets Hand in Hand gehen —, wäre für einen solchen, wenn er an der Seite des Kaisers steht, jetzt der Moment »Halt« zu schreien und einen besseren Weg zu betreten; würde jedoch nicht Halt gemacht, und kein besserer Weg eingeschlagen, unaufhaltsam abzutreten. Die Treue eines Dieners zu seinem kaiser[lichen] Herrn so weit zu treiben, dass derselbe mit ihm zu Grunde gehen müsse, ist wegen Mangel an klarer Auffassung eine wahrhaftig sündhafte Aberration, die demnach wohl verdient rectificirt zu werden.

Es tut einem wohl — obschon diese Anschauung vielleicht eine par excellence aristokratische ist — Verhältnisse zu gegenwärtigen — da es doch in der Welt de facto Herrn und Diener gibt, — wo der Herr mit aller Liebe und Humanität, die nur ein edler Vater zu seinem Kinde haben kann, für seinen Diener und dessen Familie sorgt, der Diener hingegen seinen Herrn in der grössten Armut zu begleiten, ihm treu zu dienen, ja für oder mit ihm selbst zu sterben bereit ist!

Wie sehr solche Verhältnisse von einer gewissen Partei, die da

von Menschenrechten, Menschenwürde, menschlicher Gleichheit, aristokratischer Hoffahrt, Sklavensinn etc. pompöse Phrasen zu entfalten weiss, — ridiculisirt, ja mit Geifer bespritzt werden möge, so wird jeder bessere Mensch, — da es doch in der Welt reiche Leute und auch arme Teufeln gibt — und folglich wie gesagt, es auch Diener und Herrn geben muss, — über die Treue und das Dévouement eines armen Dieners, welcher Fall sich in der Welt schon so oft zutrug — gewiss im Herzen tief gerührt sein.

Ein hochstehender Diener eines Souverains darf jedoch, und zwar weil er zugleich für das Wohl vielleicht von Millionen tief verpflichtet ist, — für seinen Herrn keine solchen Gefühle empfinden und aufkommen lassen, — die einem Bedienten oder einem Kammerdiener sehr wohl anstehen mögen, der keine Verpflichtungen für das Allgemeine hat, muss aber für seinen Souverain jene sublimere Art von Treue haben, mittelst welcher er aux dépens seiner Person und seiner ganzen Existenz, sich alle Mühe geben, ja sogar widerstehen wird, — damit sein Herr verhindert sei, das Unglück seiner Völker zu machen.

Es ist kein Zweifel, dass der ungebildetste, eigenmächtigste Souverain — stets bei der Raison bliebe, oder zur selben bald zurückkehrte, — hätte hochderselbe ausschliesslich nur treue Diener dieser Art! — Allein die Meisten dieser Diener sind entweder durch finanzielle Lagen bestimmt, oder von einem so mangelhaftem unreinen Schmelz, vielmehr auf sich zu denken als auf ihre Pflicht. Wie wir nämlich die Pflicht eines Staatsmannes abwägen. Wenn nur Einzelne sich auf diese Höhe erheben, so nützt es gewöhnlich nicht mehr, als der vereinzelnte Angriff eines Braven. Da muss im Zusammenhang gewirkt werden.

[XXIII.] Die falsche Scham wird dem Betreffenden unaufhaltsam und unausstehlig zuflüstern: »Was würde Europa, was die Welt zu dem von uns verlangten Geständniss wohl sagen? — Wird der Kredit und das Ansehen der Regierung hiedurch nicht auf das tiefste blosgestellt und verletzt werden?«

Worauf wir die Bemerkung zu machen uns erlauben, dass dieses Argument die hohe österreichische Regierung durchaus nicht abhalten sollte, so schnell wie möglich den ersten Schritt eines vollkommenen Umkehrs zu machen, und zwar:

1stens : Weil der Kredit und das Ansehen der jetzigen Befehlshaber Österreich — was man endlich, bevor es zu spät ist, einsehen sollte, in heutigen Tagen, sowol im Innland, noch weit mehr aber im Ausland so tief gesunken ist, so erbärmlich tief steht, dass in dieser Hinsicht der Thermometer der allgemeinen Meinung unmöglich mehr tiefer fallen kann.

2tens : Weil nur ein ehrlicher und gänzlicher Umkehr, — den man aber wirklich bona fide ohne Falsch, ohne Hypocrisie und arrière-pensées und so rasch wie immer möglich machen müsste — die Regierung und zwar nicht allein in Ungarn, sondern in der ganzen Monarchie im allgemeinen gar bald zu so einer Beliebtheit erheben, und im Innern Alles zu erstarken machen würde, dass das Ausland, wenn auch nicht auf der Stelle, was unmöglich ist, denn der Glaube an Österreich ist sehr schwankend geworden, um nicht zu sagen ganz verloren gegangen, — aber nach und nach gewiss eine günstigere Opinion von Österreich bekäme, als sie jetzt eine hat.

[XXIV.] Es ist aber in moralischer Hinsicht noch ein anderer Grund, der so einen Entschluss unendlich erschwert, — den man jedoch mit tiefer Reue in Gottes Gnade empfehlen muss, denn da ist keine menschliche Hülfe mehr möglich, dass nämlich, wenn die Pacta Conventa für unaufgelöst erklärt werden sollen, — alle die Hinrichtungen der Landesverteidiger, als eben so viele Morde sich dartun würden ! Was sie vor Gott und dem ewigen Rechte auch gewesen sind !

Da dies jedoch nicht zu Fleiss geschah (!) — und nicht in der Idee, Morde zu begehen, — wir wollen es annehmen, — sondern blos durch unrichtige Auffassung und durch menschliche Insuffisance, verleitet oder wie man in gewissen österreichischen Zeitungen sich auszudrücken pflegt — »wegen politischer Notwendigkeit« —, so mögen diese traurigen Geschehenheiten in jene Rubrique gestellt werden, in welchen alle jene 1000de und 1000de Opfer stehen, die durch Unglück gemischt mit Ungeschicklichkeit — — im letzten italienischen Krieg gefallen sind ; — mit dem Unterschied jedoch, dass diese Unglücklichen ihr Leben umsonst liessen, denn sie waren nicht nur nicht im Stande Piemont zu écrasiren, wie man es sehr brillant in die Szene setzte, sondern konnten nicht einmal die Lombardei retten, starben demnach ganz »gratis« — ; während die, die auf dem

Schaffot ihre Seele aushauchten, gar nicht umsonst ihr Leben liessen, denn Märtirer für Recht und Freiheit verklären sich zu Schutzgeister aller jener Völker, die um keinen Preis Sklaven werden wollen.

[XXV.] Ich wiederhole es und werde es in allen Variationen so lange wiederholen, bis ich lebe und einen Laut von mir geben kann; — denn ich wünsche aus ganzer Seele nicht nur das Wohl und Glück von Ungarn, und auch der ganzen Österreichischen Monarchie —, und nicht nur der ganzen Monarchie, sondern fürwahr ebenso heiss, das Wohl, das Glück, die Herrlichkeit der Österreichischen Dynastie, und des Kaisers Franz Joseph, — ich wiederhole es, sage ich, dass insolange die erwähnte Frage nicht superirt sein wird, dass nämlich die Pacta Conventa zwischen der Dynastie und der ungarischen Nation nie aufgelöst wurden, sondern noch immer bestehen, und dass demnach in diesem Sinn die Regierung vorschreiten muss, insolange keine Ruhe in Ungarn sein, — und kein Glück sich über Österreich ausbreiten wird, — aber im Gegenteil, das gesammte Österreich und höchst wahrscheinlich eher als man es vielleicht anticipirt — auseinander brechen, und zu sein aufhören muss!

Neulich las ich in einem dünnen, aber offen und sehr ehrlich geschriebenen Büchlein * diesen höchst christlichen Satz: dass man nach Allem, was in der nächsten Vergangenheit geschehen ist, jetzt den Mantel der christlichen Liebe überziehen sollte. Fürwahr — das sollte man vor Allem! Es wurde gesündigt, intra Iliacos muros et extra.

Insolange in den Parteien und de part et d'autre das Fieber der Leidenschaft — wie es im Anfange von Revolutionen stets der Fall ist, — — noch wütet, insolange ist jeder Versöhnungsakt eigentlich nichts anderes, als eine farce à la baiser amourette, die zu nichts führt! — Weshalb sollte aber eine Versöhnung dann nicht statthaben, wenn der Paroxismus vorüber ist? — Was »avant« und »pendant« unmöglich war, — — das wird »après« ganz gewiss möglich —; wenn nämlich kein Teil: Groll, Hass, Rachsucht und Gift im Herzen verbirgt, was freilich die Hauptsache und conditio sine qua non ist.

* Offenes Promemoria an Seine Majestät den Kaiser von Oesterreich. [*Széchenyi megjegyzése. — Ez a röpirat névtelenül 1859 végén jelent meg és Széchenyi tollából származik.*]

Dass eine wahrhaftige Versöhnung in der Tat leicht statthaben könne, dafür liegt ja der grossartigste Beweis klar vor unsern Augen! den nur jene Wenigen nicht bemerken, — vielleicht nicht bemerken *wollen*,[a] deren fixe Ideen quasi wie durch ein Fatum, — denn natürliche Dummheit kann nicht so weit gehen — ganz und gar versteinert sind!

Sind die Versöhnungs-Scenen mit den Serben, Rumänen, Kroaten etc. blos Phantasmagorien und leere Nebelgebilder? Dass alle Nationalitäten des Ungar-Landes freundlich und zum Teil reuig sich den Ungarn zuwenden, — ist das eine blosse Komödie — vielleicht einzig durch einige Wühler der altkonservativen Partei (?) geschickt in die Scene gesetzt, oder wäre etwa, wie nicht ein österreichischer Staatsmann zu behaupten dumm oder schlecht genug ist, die so allgemeine Verbrüderung aller Stämme und Klassen, um den magyarischen Urstamm, — nichts anders, als die Impertinenz von ungewaschenen Schuljungen, die sich gegen ihren Magister empören? — Ich frage, gibt es wol einen solch blöden Gesellen, oder einen so daemonischen Gleisner, wer er auch immer sei, — und wie hoch er auch immer stehen mag, der dies glaubte, ausser er ist von Gott und allen guten Geistern verlassen und blind und taub gemacht?

Was ist es also, was dies, in der Tat wunderbarscheinende Versöhnung — die mit jeden Tag, mit jeder Stunde pregnanter wird, verursacht? — Gar kein Wunder, sondern das einfache, ganz natürliche Factum, dass alle Volkstämme und alle Klassen des Ungarlandes — nach 11 jähriger »Abkühlung« ganz klar eingesehen haben, und immer mehr und mehr einsehen, dass die intakt gehaltenen legitimen Rechte der ungarischen Nation, allen Völkerschaften Hunniens seltenes Glück und wahren Segen brachten; — dass die Begründung und Erhaltung dieser Rechte bis jetzt ausschliesslich das Werk von Urmagyaren war; — und endlich, dass sie mehr oder weniger zu jeder Zeit, während der letzten Revolution jedoch durch Versprechungen und Blendwerke getäuscht und verführt, so rührend ungeschickt gewesen sind, — eigentlich mit wahrer Leidenschaft in ihren eigenen Gedärmen zu wühlen, und den Ast unter ihren eigenen Beinen abhacken zu helfen! — Es ist eine Variation der kurzsichtigen Episode vom trojanischen Ross!

Und wenn ganze Völkerschaften das »Jetzt« mit »Vormals« ver-

[a] Sz. aláhúzása.

gleichend, zu so einer nüchternen und gesunden Erkenntnis kommen konnten, so erlauben wir uns die Frage, weshalb sollten die nächsten um den Tron Stehenden, und der junge Souverain selbst nicht gleichfalls zu einer so segenreichen Einsicht gelangen können? — Freilich die Schaar der Beamten und die so sehr numerose Bureaukratie wird und kann so was nie einsehen und billigen, da doch eine so hohe Weisheit und eine so erhabene Tugend von allen den hungrigen armen Teufeln, die jetzt regieren, ohne Indiskretion nicht pretendirt werden kann und darf, — indem sie doch leben müssen (!), welches »Muss« jedoch nicht Jedermann einsehen will: — nämlich: »Leben allerdings«, aber vom eigenen und nicht vom fremden Fett!

Der Kaiser ist jetzt, wenn die Wahrheit offen gesagt werden soll, sehr arm und sehr ohnmächtig!

Wäre es denn nicht besser, lieber reich und mächtig zu werden, wenn auch nur wie Österreich früher war — und erst »Viribus unitis« so kräftig und vollkommen aufzublühen, wie vormals nie?

Wir Ungarn sind weit entfernt von dem, der unser legitime König [ist] und von jedem Ungarn heilig gehalten werden soll, die Intonation eines beschämenden Mea culpa zu erheischen, — wie denn auch die Sünden der Ungarn mit Liebe beurteilt werden sollen, damit die Versöhnung zwischen König und Volk von beiden Seiten eine wirklich aufrichtige sei! — Schliessen wir ab — und fangen wir neu an! Sollten von Seite der Regierung, oder von Seite der Nation lasterhafte Intentionen vorhanden gewesen sein, so mögen die, die solche in ihrem Gemüte trugen, — in sich gehen, es im Geheimen mit Gott und ihrem Gewissen ausmachen — und sich wo möglich bessern.

Fehlen ist menschlich, — sich gegenseitig zu vergeben göttlich! Ich sage »gegenseitig«, denn bei so schauderhaften Missgriffen, wie jene waren, die während und nach der Revolution in Österreich mit Ungarn begangen worden sind, — kann keine Seite die Unverschämtheit haben sich zu brüsten, »ganz unschuldig gewesen zu sein«.

Ich will mich mit keiner guten Eigenschaft brüsten — ich habe mehr Fehler als Tugenden, ich sehe gewiss öfters falsch als richtig. Eins kann mir jedoch Niemand vorwerfen, dass ich nämlich: ein Schwärmer, ein Phantast, ein Utopiat sei, und mich gerne in süssen Illusionen wiegen liesse. — Und ich sehe deutlich, dass so eine Umkehr in den Regierungs-Prinzipien Österreichs, wie ich andeutete — zwar mit vielen Detailhindernissen verbunden wäre, aber nichts

weniger als unmöglich ist, — oder nur auch mit unendlichen Schwierigkeiten verbunden sein würde!

Der junge Regent soll vor Allem sein Herz zu Rate ziehen! — Sein Herz wird ihm gewiss zuflüstern: — — »Entscheide Dich zu diesem Schritt, denn Du wirst Millionen zufrieden und glücklich machen und ganze Völker werden Dich segnen.« — Und ich frage, gibt es denn ein grösseres Glück, einen höheren Genuss, eine ungetrübtere Seeligkeit auf Erden, nach welcher jeder Mensch unwiderstehlich strebt, als geliebt, und zwar von Millionen geliebt zu sein?

Das Herz darf jedoch, besonders einen Monarchen nicht verführen, — — was leider oft geschieht, wenn der Geist das Herz nicht controllirt. — Allein was sagt zu so einem Vorhaben ein gesunder Kopf, ein solcher, meine ich, welcher durch keine Schul- oder Universitäts-»Indigestion« schwach und kränklich gemacht wurde, »sondern sich im ungetrübten männlichen Denken« sattsam geübt hat.

Welches Tableau der Zukunft wird sich vor einem solchen Kopf entfalten? — Von einer Seite wahrscheinlicher Ruin — im besten Falle ein lebloses mattes Dahinsiechen, — auf der andern belebender Funke, erwachte Hoffnung, Rückkehr zum Wohlsein, Gesundheit und üppiges Aufblühen.

Von einer Seite Desperation, Hass und am Ende Resistenz und Aufruhr aller Völkerschaften; auf der andern Befriedigung der gesammten Population, und Liebe für den Regenten, ja seine Vergötterung.

Wir fragen, ist hier die Wahl schwer?

Je tugendhafter in voller Wahrheit ein Mensch ist, desto gescheidter ist er auch ganz gewiss — wie denn umgekehrt, — der Gescheideste zweifelsohne der Tugendhafteste sein wird, — honesty is the best policy, — was nur jene nicht einsehen wollen und läugnen können, die weichherzige Schwäche für Tugend — und nur Jene für die Gescheidesten zu halten [pflegen], die im Erringen ephemerer irdischer Vorteile und Genüsse sich vor andern Menschen auszeichnen und bemerkbar machen.

[XXVI.] Wenn wir das Verhältnis der jetzigen österreichischen Regierung zu den Völkern Österreichs und das Verhältnis dieser zu ihren Regenten, mit ehrlicher, aufrichtiger Aufmerksamkeit durchdenken, und uns Gott nur mit einer halbwegs erträglichen Bemer-

kungsgabe und Urteilskraft beschenkt hat, — so müssen wir über dieses, in der Tat höchst traurige, — man kann sagen, wirklich ekliche Verhältnis in die tiefste Wehmut sinken.

Die beiden Teile, die doch berufen sind, sich gegenseitig zu beglücken, was mit einem Bischen guten Willen, mit ein wenig gesunden Sinn fürwahr so leicht bewerkstelligt werden könnte, — stehen Regierung und Bevölkerung wie eine Scheere mit ihren Schneiden gegeneinander, und nicht nur die Ungarn mit der Regierung und vice versa, — wie es selbst in den höchsten Kreisen, aber freilich nur in Wien (!) als Wahrheit angenommen ist, — — sondern die ganze Monarchie! — Nur mit dem Unterschied, dass die Ungarn, denen zumeist Unrecht geschah, — und die im allgemeinen heisseres Blut haben, — demonstrativer sind wie — die erbländischen Völker, die sich stiller verhalten, in Unzufriedenheit und verhehlten Ingrimm jedoch die Bewohner Ungarns wahrscheinlich noch übertreffen!

Die Völker seufzen, ja lechzen nach Luft, nach Licht. Und wo nur immer möglich, tritt die Regierung ihnen im Weg, — es ist wahrhaftig, als ob man nicht einmal mehr denken sollte.

Die Regierung sieht in jedem offenen männlichen Wort nichts als Trotz und Wühlerei. Die Tagsblätter wissen wahrhaftig nicht mehr, wie sich neulich ein Gazetier[1] äusserte — was sie aus lauter Druck denken sollen. — Jede öffentliche Äusserung ist sträflich verpönnt, — desto mehr wird im Geheimen geschimpft und zum Teil geflucht. — Es gleicht einem Verhältnisse, wie trivial dies auch klingen mag, zwischen »Katz und Mause«. — — Ist die Katz present, — so ist Alles mäuschenstill, — entfernt sie sich, so ist keine Schelmerei, keine Verunglimpfung, kein Excess, dessen sie nicht fähig wären, den sie nicht vollführten.

Ob etwas geschehen wird, — um die Völker zu beruhigen, und was dieses beruhigende Elixir sein wird, das weiss und ahnt kein Mensch. — Über Alles, was durch die jetzigen Faiseurs gekocht, gebräut und miskulirt wird,[2] ist so eine Grabesstille und so eine Grabesfinsternis gezogen, was in gewissen Kreisen für Diskretion gelten soll, dass man sich wahrhaftig einbilden könnte, sich auf einen Gottesacker um Mitternacht zu befinden, — wo Tod und Sünde umher-

[1] Ujságíró.

[2] Czélzás a ministertanács értekezleteire, a melyek eredménye a »kibővített birodalmi tanács« (1860 márcz. 5.) lőn.

schleichen, oder als ob ganz Österreich mit einem Leichentuch überzogen werden sollte.

In allen, ja in den entferntesten Teilen des ausgedehnten Staates sieht man Alles dies klarer — als in Wien — wo doch der Sitz der Regierung ist. In Wien ist jedoch die Zerstreuung so gross, die allgemeine Genusssucht so ausgesprochen, — der Glanz des Hofes und der hohen Aristocratie so blendend, dass man wie einst in Ninive unter Sardanapal, über den heutigen stets den morgigen Tag zu vergessen scheint.

Was soll aus Allem den werden?

Wenn man sich nicht zu etwas Ganzem entschliesst, denn mit Flickwerck kann das leck gewordene Staatsschiff nicht mehr gerettet werden, — so wird Österreich auseinanderfallen.

[XXVII.] Was Alles selbst von den höchstgestellten Staatsmännern, jetzt besonders in Wien, über unsere sociellen und politischen Verhältnisse geplaudert und gefaselt wird, gibt den vollsten Beweis, dass man jetzt in den höchsten Sphären eigentlich keinen andern Plan [hat], als die der starren Negation! — Damit alles so lange es nur immer möglich ist, so bleibe, wie es ist! Jede freie Bewegung hindern, jede Lebensregung paralysiren oder unmöglich machen, die kleinste Kleinigkeit überwachen und kontrolliren, das ist von Seite der Regierung heute die Tagesordnung, die anbefohlen ist und befolgt wird: dafür werden aber partielle sogenannte Verbesserungen, die es jedoch nicht sind, — — und als Akte der kaiserlichen Gnade dankbar anzunehmen wären — den Völkern zum Zeitvertreib hingeworfen.

»Es soll lieber Alles zu Grunde gehen, bevor ich nachgeben werde« — so hat sich olim, wie bekannt, — in alten, freilich heidnischen Zeiten ein römischer Imperator vernehmen lassen. Wäre es wohl möglich, fragen wir, im 19ten Jahrhundert, im Jahrhundert so vieler wahren — oder wenigstens dergleichen machenden Khristen, diesen unmenschlichen Spruch, wenn auch variirt, noch einmal ertönen zu hören? — Es wäre schauderhaft, und nur in so weit erträglich, dass Alles nie zu Grunde geht, sondern immer nur Bruchstücke, nur Einzelne etc.

[XXVIII.] Die Regierung soll vis-à-vis den Ungarn — denn die stillschweigenden Völkerschaften der Erbländer werden ex offo für zufrieden gehalten, und sollten sie es par hasard nicht sein, — gar nicht für beachtenswert gefunden, — durchaus in keine Koncessionen einlassen, oder sich welche gar abzutrotzen erlauben — so sprach ein dickbesternter magerer Herr neulich zu einem recht gescheidten — aber freilich nicht übergelehrten Ungarn, — worauf dieser folgende Antwort gab: »Ja, Excellenz, da haben Sie recht, — und ich bin vollkommen Ihrer Meinung; auch verlangen die Ungarn wenigstens die von meinem Schlag durchaus keine Koncessionen und bitten um keine Gnade, sondern wollen lediglich nur ihr Recht[1] — — und der Wunsch, um endlich in dieser Hinsicht befriedigt zu sein — — ist nur in Augen von denjenigen ein Trotz, eine Rechterei, die dieses unser Recht nicht anerkennen, oder die sich selbst für Gott und andere Menschen beiläufig nur für Hunde halten!

Ein Anderer, der die Rechte der Ungarn nicht geradezu läugnet, sagte »man kann den Wunsch der Ungarn mit dem besten Willen aus der Ursache nicht erfüllen, weil sonst die andern Völker Österreichs — auch Etwas verlangen würden«.

In der Tat ein sublimer Rechtsbegriff! Einer verlangt, dass man ihm das endlich bezahle, was man ihm schuldet. — Man tut es jedoch nicht, und zwar aus dem Grunde nicht, weil man um consequent zu sein, auch den Andern Etwas geben müsste! — Ist man Ihnen Etwas schuldig? — Nein! — Nun denn, so gebe man ihnen nichts — —; hätten sie jedoch gleichfall Forderungen, so erfülle man diese auch! — Es handelt sich ja nicht um Geld, welches numerirt werden kann, — und wobei man leicht zu kurz kommen könnte, sondern um solche Güter, wie Selfgovernement, Freiheit des Denkens und Handelns, Kontrolle der Regierung, etc. wo, wie die Erfahrung zeigt, der Spender en dernière analyse gewiss mehr gewinnt, als der Empfänger.

[XXIX.] Es wird erzählt, dass der Botschafter — und wie man hört bereits Kardinal Baron Bach, bevor er seine Mission zum heiligen Stuhle antrat, im Sinne der ungarischen Anforderungen ein so günstiges Mémoire höheren Orts einreichte, — die allen seinen Ante-

[1] Talán czélzás a Rechberg és Jósika beszélgetéseire 1859 őszén.

cedentien vollkommen widerspricht, — dass man darüber in keine kleine Verlegenheit kam, — und es ganz einfach beseitigen zu müssen glaubte.[1]

Ob dies wahr ist, können wir nicht verbürgen, möglich ist es jedoch sehr, scheint sogar höchstwahrscheinlich zu sein, — denn die Anschauungsweise, um nicht zu sagen der grosse Missgriff dieses genialen Exministers — bestand hauptsächlich darin, dass er von seiner Person den Advokaten nie abstreifen konnte, — und folglich sein Gebahren nie auf den Grund des Rechtes zu stellen im Stande war, — sondern Alles lediglich zu Gunsten und zum grösseren Nutzen seines Klienten tat; — wie dann überhaupt ein Advokat nie in einer Rechtsfrage entscheidet, — sondern sich lediglich auf das plaidiren beschränkt, und für *A* ebenso wie für *B* — die im Streit sind zu plaidiren bereit ist, — wobei freilich das Argument den Anschlag gibt, ob *A* oder *B* besser bezahlen kann, — und bei weitem nicht die Frage, »welcher Teil Recht hat«, was endlich die Richter entscheiden.

——

[XXX.] Es ist in der Tat traurig, wenn man bedenkt, wie viel der Neid in der Welt verdirbt; und wie selbst die gescheidtesten Menschen durch Neid blind werden, und ihren eigenen Interessen feindlich entgegentreten können.

Wenn man genau approfondirt, weshalb — und noch erst in der letztverflossenen Zeit — alle Erbländer so feindlich gegen die Ungarn gestimmt waren, und sie so leicht bewogen werden konnten, zu ihrer Unterdrückung mit allen Kräften beizutragen, so war es eigentlich nichts als Neid, welches Gefühl auch Sklaven für Freie zu empfinden pflegen! Die sind frei, wir jedoch nicht, so sollen sie es auch nicht sein; das war beiläufig das Motto, welches ihre Seele beengte.

Hätte dieses abscheuliche Gefühl sie nicht irre geleitet, — und wären sie gescheidt genug gewesen, — unsre Freiheit erstarken und ausbreiten zu helfen, — so wären sie jetzt vielleicht auch schon frei oder stünden auf jeden Fall zur Freiheit näher, — denn das Bewusstsein der Freiheit erweckt in Menschen so edle Gefühle, der zufolge der Freie alle frei zu sehen wünscht, während ein Sklave nur unter Sklaven sich behaglich fühlt.

[1] Ez természetesen csak mesebeszéd volt. Lásd ezzel szemben a Bevezetésben mondottakat.

Seit der traurigen Epoche von 1848—9 hat sich in dieser Hinsicht jedoch in den Erbprovinzen ein totaler Umschwung zugetragen, noch mehr aber in der nicht magyarischen Bevölkerung des Ungar-Landes,— welche man in der Tat auf eine diabolische Art zu verblenden, irre zu führen und stets gegen die Magyaren einzunehmen und aufzuhetzen so meisterhaft verstand!

Jetzt beneiden die Erbstaaten die Ungarn nimmer mehr, — sind sie ja ebenso zu Boden geworfen, und in Ketten geschlagen wie alle Andern, es bemächtigt sich jedoch im Gegenteil in ihrem Innern — besonders seitdem die Ungarn wieder aufzuleben beginnen,— der aufrichtigste Wunsch, die brennendste Sehnsucht mit jedem Tag mehr: O möge Gott, — der die Nieren der Menschen prüft, und den Gerechten auch oft straft [— — ist es ganz][a] ihn jedoch vollkommen zu zertreten nie erlaubt, — möge Gott das Reich des heiligen Stephan, — welches durch menschliche Irrtümer nahe an den Abgrund des Verderbens gebracht wurde, — wieder aufblühen lassen, damit die Dynastie durch die seelenvollen braven Ungarn gerettet, — mit Hilfe des Allmächtigen endlich zur Überzeugung kommen möge, dass es leichter ist, frei gewordene Völker zu beherrschen, — als in jeder Hinsicht paralysirte Massen!

Dass die Ungarn allein frei sein wollen, — wie man sie stets verleumdet, — — um keine Sympathie für sie aufkommen zu lassen, glaubt jetzt kein Mensch mehr, ausser vielleicht einige Mitglieder der Wiener Oligarchie, die alle Selbständigkeit so sehr verloren haben, dass sie im Glanz des kaiserlichen Hofes nur eine Idee, nur einen Wunsch, nur einen Genuss kennen, Ihrem Herrn blindlings gehorchen zu dürfen — und die uns Ungarn nur deshalb hassen, weil wir im allgemeinen, — denn es gibt leider manche Ausnahmen — nicht im Stande sind, diese sublimen Fido-savant-Eigenschaften[1] uns anzueignen.

Sie begreifen nicht, dass einem Mann, wie er sein sollte und sein könnte, wenn er wollte, die Gnade eines Menschen, — ausser als façon de parler — wie das »untertänigste Diener« — in Brief-Unterschriften, — stets Etwas sehr verletzendes hat.

[a] E szögletes zárjel közé tett rövid mondat eleje olvashatatlan, a vége pedig Sz. tollában maradt.

[1] »Fido savant« egy híres pudlikutya volt, mely pl. a kártyát ismerte volna s bizonyos kártyáknál jókedvűen ugatott. L. Gr. Széchenyi István: Önismeret (1875.) 68. lap.

Diese hohen Herrn leben bereits so lange in einer matten Atmosphäre, und es wurde ihnen von Kindesbeinen der Untertänigskeitsinn so dauernd eingepropft, dass jene, die keine Gnade haben wollen, — sondern sich auf ihre Rechte stützend, diese fordern, sich in ihrer degenerirten Imagination geradezu als Empörer, als Rebellen, als strafwürdige Wütriche darstellen!

Wir citiren zur Elukubration des Gesagten — einen der edelsten der Wiener Oligarchen, den Fürsten Vincenz Auersperg.[1]

Wir haben sein jüngst erschienenes »Sustine et Abstine« etc. gelesen! Aber wir gestehen, mit tiefer Wehmut.[2]

Der Fürst ist mit der Lage der Dinge in Österreich sehr unzufrieden, — und vor Allem darüber betrübt, dass er sammt seinen Standesgenossen — zur Abwendung der Gefahren, die dem Kaisertum drohen, — so wenig — oder eigentlich gar nichts zu tun vermag! Er fühlt tief und deutlich, dass er trotz seines Reichtums, seiner illustren Abkunft und seines besten, ehrlichsten Willen, im Kaiserstaat doch eigentlich eine sehr untergeordnete, um nicht zu sagen eine miserable Rolle spielt, und eigentlich nichts Anderes, als eine mit fürstlichen Wappen illustrirte Drohne ist! — — In der Unbehaglichkeit seiner Gefühle — und dies ist schon ein Faktum, welches Achtung und Liebe für ihn in jeder ehrlichen Menschenbrust erweckt, dass er sich nämlich bewusst ist, — tönt ein trauriger Klang durch das ganze kleine Opus, — welches à-peu-près so viel sagen will »Ich möchte und kann nicht«.

Wie sehr die Achtung von dem Souverain und die eisenfesteste

[1] Szül. 1812; ekkor titk. tanácsos.

[2] A művecskét sajnos nem sikerült megkapnom s fölhasználnom. Auerspergnek egész felfogását jellemzi egy, 1860 aug. 21-dikén (tehát Széchenyi jelen műve megírása után egy félévvel) gróf Rechberghez írt levele, melyben azt fejtegeti, hogy miért szavazott ő a kibővített Reichsrat bizottsági ülésein a magyarokkal. »Die Ungarn — mondja — haben Staatsmänner, Hussaren, aber keine *Ritter*. Da fällt es unsereinen *schwer*, mit ihnen zu verhandeln; aber es muss sein.« Ő azt hiszi, hogy Szécsenéknek sikerül az általuk ajánlott alapon egy pártot alakítani Magyarországon s végre valahára béke lesz. A kormánynak egy ilyen »vernünftige« párttal meg kellene a magyar ügyekben egyezni, szilárd határokat vonni »und über diese Gränzen den Galgen für fernere Errungenschaften zu stellen.« (Ered. bécs áll. ltár, Präsidial-Akten Rechberg Fasc. III. a.). — Nevezetes, hogy Auerspergnek Széchenyi által említett ez opuszát még Redlich sem ismeri, a ki pedig nagy művében (Das österreichische Staats- und Reichsproblem. Leipzig, 1920), különösen az első kötet második részében a legapróbb részletekig is elősorolja az 1859—1860. alkotmányos »fordulat« irodalmát.

Treue für ihn, mit dem männlichen Bewusstsein, keine Gnade zu bedürfen und zu wollen sich vereinigen lässt, kann das heutige Gebahren der ungarischen Protestanten als vollgültiges Beispiel angeführt werden!

Hofrat von Zsedényi,[1] seit langen Jahren der treueste, devouirteste Vorkämpfer für die Dynastie — kann die plumpen Tritte, mittelst welcher die zufällig oder mit Absicht schlecht informirten Officianten des Kaisers die heiligsten Rechte der Protestanten zu verunglimpfen für gut finden, nicht billigen, und mit *seiner Treue*[a] für die Dynastie nicht vereinbaren, und schlägt dem zu Folge eine untertänigste Petition[2] an des Kaisers Majestät vor! — Der knechtische Sinn, der den Tron leider in so hohem Grad umweht, — sieht darin, ob wirklich oder mit Absicht — that is the question — Wühlerei, Majestäts-Verbrechen, und der alte, ehrliche, treue, so sehr gescheidte Diener wird zur Gefängnisstrafe verurteilt, durch neue Diener des Kaisers, deren Ehrlichkeit und Hundetreue — vielleicht felsenfest sein mag, deren masslose Imbecillität jedoch ganz gewiss nur bald constatirt sein wird.

[XXXI.] Der Adel von Österreich wird in heutigen Tagen, von allen den Parvenuen, Demokraten und Socialisten, die aus dem morastigen, bereits in Fäulnis übergehenden Zustände des jetzigen Österreichs, wie giftige Insekten und Stückfliegen ins Dasein gerufen wurden, und wacker mitregieren helfen — mit dem schmutzigen Unrat, mit dem ecklichsten Geifer beworfen und besudelt.

Wir erlauben jedoch nicht, dass man den ungarischen Adel mit dem des übrigen Österreichs in einem und demselben Topfe zusammenwerfe.

Der erbländisch-österreichische Adel schien seinen Stolz und gewissermassen seinen Beruf zumeist darin zu suchen und auch zu finden, »sich je näher zur Sonne der Majestät« vorzudrängen, und in derselben den höchsten Mondglanz zu erreichen, — möglichst viele Stiftsdamen avec 36 quartiers[3] zu placiren, — und in der Welt als

[a] Sz. aláhúzása.

[1] Zsedényi Ede, a protestans pátens elleni mozgalom vezérharczosa volt.

[2] A petitiót nem Zsedényi, hanem a bányaterületi ágostai superintendentia intézte a császárhoz (persze Zs. javaslatára).

[3] Harminczhat ős föltétele némely nemesi alapítványi hely elnyerésének.

Träger der chevaleresquen Begriffe, des bontons und der gesellschaftlichen Amabilität zu gelten. — Der ungarische Adel hingegen suchte und fand im Allgemeinen seinen Stolz, seine Mission darin, — wir sagen im Allgemeinen, denn wo gibt es keine Ausnahme? — die Rechte seines Vaterlandes gegen Willkühr zu verteidigen, — was jedoch Viele nie begreifen konnten oder wollten, denn sie schrien stets aus vollem Halse, und schreien noch immerdar nach besten Kräften, dass es dem Ungar stets nur um seine Privilegien zu tun war, und auch jetzt ist, — was jedoch die Fakta der jetzigen Tage so sehr Lügen strafen, — dass nur ein Glotz oder ein Tartuffe dies noch länger behaupten zu wollen im Stande ist.

In welchem Licht erscheint demnach mancher österreichische Glanz-Oligarch, verglichen mit manchen einfachen ungehobelten, glanzlosen ungarischen Landedelmann, den man in Wien stets bereit ist, auszulachen, oder gar zu bedauern! Der Eine tat nie Etwas für seine Heimat, wurde aber in der Hofluft mit Sternen besät, und in jeder Hinsicht dick und fett gefüttert, und passirt für den liebenswürdigsten Kavalier, für den seduisantesten Dandy der österreichischen Metropole; — der Andere hingegen verteidigt die Rechte seiner Heimat mit unbeugsamer Treue, — die er höher stellt, als sich selbst, als sein Leben. — Wir fragen, welcher von diesen beiden Adeligen ist eine Karrikatur?

In den jetzigen Verhältnissen Österreichs — wo insgesammt Alle unzufrieden sind, und sich nach Schutz, sogar schon nach Rettung ängstlich umsehen, kann ein so krystallreiner edler Herr wie Fürst v. Auersperg, dort stehen, wo er sich hinstellt, — hinstellen will?

Der Fürst scheint genau zu wissen, und von der sehr gerechtfertigten — Furcht vollkommen durchdrungen zu sein, dass das Kaisertum Österreich in der grössten Gefahr schwebt, aus allen Fugen zu gehen! — Der Fürst fühlt, dass etwas Durchgreifendes geschehen müsse, — um eine schnelle und wahrhaftige Rettung herbeizuführen! So glaube ich wenigstens, der ich den Fürsten stets als einen sehr einsichtsvollen, praktisch gescheidten Herrn rühmen gehört habe!

Wenn er darüber ernstlich nachdenken will, wie und wo eigentlich geholfen werden müsste, — so wird er gewiss zur Einsicht kommen, dass hier allein der Kaiser selber helfen könnte, sonst Niemand.

Nur glaube ich, ist der Kaiser in vieler Hinsicht ein Enigme für

Alle, — einer jener Specialitäten, die vielleicht mit dem besten Willen und der reinsten Absicht sich unendlich schwer entscheiden können, — und höchstwahrscheinlich die absonderliche Eigentümlichkeit in sich tragen, — durchaus nicht primae, — was eine herrliche Eigenschaft ist, — sondern stets ultimae informationis zu sein; — was im Gegenteil der Quell alles Unglücks sein dürfte, indem der Kaiser stets noch die — Information seiner Minister hören will, — und demnach stets in der Lage ist, diesen zum Opfer zu fallen.

Die treuesten, best-intentionirten Männer klären den Kaiser über manches Wichtige vollkommen auf, wenn er sie eben anhören will, was jedoch selten ist; — er wird gezwungen ihnen Recht zu geben, er schwankt, ist sehr nahe bessere Entschlüsse zu fassen, frägt aber, bevor er sich gänzlich entscheidet, früher noch seine Minister, die — interessirt ihr System aufrechtzuerhalten und durchzuführen, oder um ihres Postens nicht enthoben zu sein, — ihn bewegen, fest zu bleiben, standhaft zu sein, nicht nachzugeben, quia constantia decet virum!!! Und die Gefahr des »trop tard« — wird mit jedem Aufschub dringender!

Soll Österreich gerettet und aufblühen, so muss durchaus auf den Kaiser eingewirkt werden, und zwar durch Argumente der Liebe und des wahren Attachements, damit er am Ende nicht gezwungen sei, Argumenten ohne Liebe nachzugeben!

Der Kaiser hat eine zu gute Meinung von seinen bezahlten Dienern, und eine viel zu schlechte von seinen Gratis-Treuen, deren er jedoch in diesem Augenblick noch unendlich viele zählt, die indessen — si tempora fuerint nubila — allmählig abfallen dürften. — Überhaupt scheint der junge Souverain eine miserable Idée von der Menschheit zu haben. Und wir begreifen dies, in mancher Hinsicht vollkommen!

Wenn es möglich ist, — ein unsterbliches Wesen, einen Mann, der nach Schiller — »hoch hüpfen darf und springen«, und der Herr der Kreation ist — mit einem Kammerherrn-Schlüssel, mit einem Bändchen zu gewinnen, zu beglücken, ja beinahe in eine Extase zu versetzen, wenn man einen reichen, unabhängigen Grafen oder Fürsten dadurch empfindlich strafen kann, dass man ihn auf einen Kammerball nicht einladet, oder von ihm keine Notiz nimmt, ihm den Rücken kehrt: soll man da eine Achtung vor einem Menschen haben können? — Wohlgemerkt, wenn man sie von einer andern Seite nicht kennt, und sich nie die Mühe gab sie zu studieren, und kennen zu lernen

Man braucht nicht lange in Wien gewesen zu sein, — um mit sehr wenigen Ausnahmen, die erbärmliche Miserabilität des metropolitanischen Adels nach Gebühr würdigen zu können! Ja, es geschehen jetzt Dinge, von denen ein wirklich stolzer Mensch sich mit Ekel abwendet, was freilich der Hoffärtige nicht begreift! — Der junge Kaiser ist durchaus nicht beliebt, — und wir Ungarn, aussi avec une quantité d'exception — wir schämen uns zu Tode, dass in heutigen Tagen, wo wegen Mangel eines adaequaten Schlusssteines, das alte Gebäu des Kaiserhauses zusammen zu stürzen droht, die königliche Würde durch ekliche Witze und sogenannte »gute Gedanken« — so sehr in Schlamm hinuntergezogen wird, — — und nicht von Gassenjungen etc. allein, sondern selbst von sehr hochgestellten Personen, — die nicht aufhören, über den Hof etc. in allen Variationen loszuziehen, — und dann sich nicht schämen, nicht entblöden, alle erdenkliche Bassessen zu vollführen, — um ja aus irgend einem Spectakle bei Hof nicht ausgeschlossen zu sein, — und wenn sie es sind, darüber beinahe brockenhart werden, — und nichts versäumen, sich wieder zu rehabilitiren! Pfui Teufel!

Der Kaiser denkt nun — denn man sagt, er wisse Alles, — dass wenn indépendable reiche Leute so erbärmlich schwach sein können, arme Teufel, die mit Nahrungssorgen zu kämpfen haben, geradezu sammt und sonders »Spitzbuben sein müssen« mit denen man ohne weiters verfügen kann, wie man will.

[XXXII.] Das Interesse aller Jener, die Etwas haben, wären jetzt die besten Ratgeber des jugendlichen Kaisers — denn die würden, wenn auch nicht aus Liebe und dévouement, doch aus Kalkul gut raten, der in der politique viel mehr taugt, als Liebe und Anhänglichkeit — indem ein guter Kalkul feststeht — Herzens- und Gemüths-Affektionen jedoch sehr wandalbarer Natur sind und ein guter Kalkulist deshalb den Einsturz der Monarchie nach Kräften vorzubeugen beflissen sein wird, — weil ihm bange ist, dass bei einer solchen Katastrophe höchst wahrscheinlich auch ein tüchtiger Stein auf seinen Kopf fallen dürfte.

[XXXIII.] In neuerer Zeit bin ich mit diesem Lob: »Er ist ein ehrlicher Mann« — viel oekonomischer geworden. — Nun frage ich,

ist denn Gf. Rechberg als Premier mit den virulenten Artikel der Times 3. Februar 1860,[1] den er durch die Polizei, ich glaube vielleicht recht gescheidt unterdrücken liess, zum Kaiser gegangen, und denselben, in welchen unter andern auch das unumstössliche Axiom zu lesen ist: »No sovereign can afford to be at once obstinate and weet«, S. M[tät] mit allem Ernst unter die Augen zur Anschauung und Würdigung zu stellen? — Was nach meinen Begriffen seine heiligste Pflicht gewesen wäre, wie denn überhaupt Höchstderselben Alles zur Kenntnis zu bringen. — Ich hoffe, dass er es tat, und ich ihn noch immer für einen ehrlichen Mann zu halten, das angenehme Gefühl haben kann; hätte er es jedoch versäumt, und wäre überhaupt sein Plan, dem Herrscher Alles zu verheimlichen, oder nur das zu sagen, was er zu hören liebt, damit der Kaiser nur dann klar sehe, wenn es bereits zu spät ist, — — so könnte ich — diese favorable Meinung für ihn nicht mehr haben, denn die Pflichten eines Premiers sind Andere als die eines Leiblakays — wie auch die Treue zu seinem Herrn von einer ganz andern Natur sein muss, als die eines machtlosen Subjekts!

Soll der bedauernswürdige Kaiser nur damals erwachen und klar sehen, — wenn einmal alle Mittel seinen Handen entfallen sind, die Monarchie, die Dynastie, ja sich selbst retten zu können?

Sind seine Minister in der Tat ehrliche Leute, wenn sie so etwas zugeben können, da doch, wie es leider mit jedem Tag anschaulicher und sicherer wird, der Kaiser am Ende Alles doch nur so entscheidet, wie es seine Minister, die immerdar das letzte Wort haben, — formuliren!

[XXXIV.] Viele, ganz unabhängige, gutherzige und gescheidte Männer der erbländischen Aristokratie fühlen es brennend, dass sie sich endlich rühren müssen! Sie sehen klar, dass eine allgemeine Débacle nächstens unausweichlich statthaben müsse, — sehen es seit 10—11 langen Jahren, — und haben sich bis jetzt à peu près zu nichts entschliessen können, als zu »warten«, und mit khristlicher Ruhe zuzusehen, was die Zeit bringen würde — sie gaben nicht das win-

[1] A Times e száma egy igen kíméletlen és fenyegető hangon írt pesti levelet hozott a protestansok ügyében s átalán a magyar jogokról. A levél magyar fordításban — kéziratban — nagyon el volt terjedve.

zigste signum vitae, bis endlich zum Staunen aller praktischen Leute, 6 aus ihrer Mitte den entsetzlichen Entschluss gefasst haben, eine conservative Zeitung zu begründen![1] Also wieder »Schreiben« — mit welchem Elixir jedoch, dessen sind wir ganz gewiss, der Österreichische Staat wahrhaftig nicht mehr zu retten sein dürfte.

Wir begreifen nicht, wie diese hohen Herrn ihre Stellung so sehr zu verkennen im Stande sind!

Glauben Sie, dass S. M. der Kaiser ihr »Geschreibsel« — wenn es par hasard noch so sublime sein sollte, lesen, approfondiren und seinen Regierungsplan anders formuliren wird? — Oder haben sie die Absicht, das jetzige System der Centralisation, der allgemeinen Germanisirung und der vollkommenen Verflachung aller Völker zu befürworten, — um uns noch tiefer in dem ultramontanen schwarzen Pech versinken lassen, als wir schon ohne Licht, und bald ohne Luft das absonderliche Vergnügen haben tief drin zu sitzen? — Das können und wollen wir nimmermehr glauben! — Oder haben sie etwa den Plan, die Zeiten des so praktischen Rittertums und die edlen Begriffe der Chevalerie wieder aufs Tapet zu bringen, um die so sehr gelangweilten Wiener durch glänzende Tourniere und herzerhebende Volks-Spectaklen aus ihrer Apathie ein Bischen aufzurütteln? — Wenn das der Fall wäre, so müssten sie über ein halbes Jahrhundert tief geschlafen haben, — und alle Evénements der Neuzeit an ihnen unbemerkt, unbeachtet und ungewürdigt vorüber gegangen sein. — Was wollen sie demnach? — Wünschen sie in die Arena hinabzusteigen, und sich gleich gedungenen Gladiatoren mit den Herrn Zang, Bars, Kuranda et Comp.[2] sich pro rege et patria herumbalgen? — Und was werden sie gewonnen haben, im Falle es ihnen reussiren sollte, — diese Kämpfer für Recht und Sitte (!) nieder zu schmettern die ihnen, wenn auch nicht an Wissen und Talent, — was erst noch eine grosse Frage ist, — an Keckheit, Aktivität, Impudenz und Verdrehungskunst so überlegen sind, — dass man auf sie mit eben der Sicherheit grosse Wetten setzen könnte — wie denn auch ein hungriger Wolf selbst den tüchtigsten Haus- und Hof-Hund ganz gewiss überwinden, und im schlimmsten Fall erbärmlich zusammen beissen wird.

[1] Czélzás a később nevezetessé és fontossá vált konzervativ-klerikális napilap a »Vaterland« megalapítására.

[2] Bécsi centralista irányú (ezért magyarellenes) lapszerkesztők.

Sie haben zwar einen Redakteur, — und andere geistige Kräfte aufgenommen, ins Interesse gezogen, oder wie man jetzt mit exemplarischer Untertänigkeit zu sagen pflegt, »gewonnen«; — der Kot, mit welchem diese ganz gewiss beworfen werden, wird jedoch nicht diese, sondern die Gründer treffen, wie denn auch nie das Messer, sondern stets die Hand, welche das Messer führt, zur Verantwortung gezogen wird!

Es handelt sich jetzt nur darum, die Person des Kaisers davon zu überzeugen, dass die Dinge, so wie sie gegenwärtig stehen, nicht lange bleiben können, ohne die Monarchie in die grösste Gefahr eines totalen, und wahrscheinlich sehr baldigen Umsturzes zu bringen. Dies ist anjetzt das vorzüglichste Desideratum. Alle übrigen Einwohner Österreichs sind von dieser Wahrheit schon vollkommen überzeugt, ausser der ultramontanen Finsterlinge.

Diese haben sich mehr oder weniger nach folgenden Programm vereinigt:

»Europa steht jetzt ein Riesenkampf bevor! Es ist ein Kampf zwischen Tugend (?) und Laster, Besitztum und Raub, Khristentum (?) und Heidentum, Wissenschaft (!) und Unglauben, Wahrheit und Irrtum, Leben und Tod, es ist dies ein Kampf zwischen Himmel und Hölle, wie könnte da ein denkendes (!) Herz, ein gläubiger Mensch, ein halber (?) Khrist, ein Freund der Gesellschaft ruhig und untätig zusehen, da die Hölle das Werk des Erlösers (!) zu vernichten, die Mühen und das dabei vergossene Blut der heiligen Missionäre zu vereiteln, die Gesellschaft aufzulösen, und die Gottlosigkeit, und das rohe Heidentum an die Stelle des heiligen hoffnungsreichen und tröstenden Frieden zu setzen droht, das bereits die »*Bureaucratie zu ergreifen!!!*«[a] die Kriege zu verkehren (?) die Literatur (!) zu erfassen, die Theater zu durchdringen, die »*Kunst zu verzehren*«[b] und die Familien aufzulösen begonnen hat. Da tue ein Jeder, was er kann (?) und dann überlasse er das Gedeihen dem Herrn der Ernte.«*

Solche Programme durch Vernunftgründe wiederlegen zu wollen, ist eitle Mühe, denn wo Fanatismus die Menschen zu einer es-

[a] [b] Sz. aláhúzása.

* Vorwort von der Brochure: Gott, Papst, Kaiser. Unpolitische Gedanken eines Deutschen u. s. w. über einen französischen Staatsphilosophen von Pater L. Donin. [*Széchenyi jegyzete.* — Donin Lajos osztrák világi pap, paedagog, de főként hihetetlen termékenységű egyházi író volt, a kinek akkor már, a mikor Sz. e jegyzetet írta, e nemű művei kb. 70-re rúgtak.]

pèce blinden Wut aufzustacheln sich berufen fühlt, da bleibt jene Ruhe ein frommer Wunsch, die notwendig ist, um menschliche und gesellschaftliche Zerwürfnisse zur Zufriedenheit und zum Glück der Mehrzahl schlichten zu können. Zieht der eine das Schwert, so scheint es notwendig zu sein, dass auch der andere sich bis zu den Zähnen bewaffne, damit sodann, ad Dei, — oder vielmehr ad ultramontanorum gloriam — ganze Völker und Generationen sich gegenseitig schlachten und erwürgen sollen. — Es scheint jedoch nur so — denn Jenen, die fest an Gott glauben, und sich wie Kinder vom Niklo, durch Schreckens-Phrasen, die die Ultramontanen in grossem Vorrate haben, und stets in Hülle und Fülle zu gebrauchen wissen, um den Menschen durch überirdische unsichtbare Kräfte zu terrosiren,[a] — ist die Geduld ein frommer Sinn, — und der feste Glaube an Khristus, der nie Fanatiker war, — nie durch hochtrabende Rodomontaden, sondern durch Liebe und durch sein göttliches Beispiel das arme, menschliche Wesen zu erheben und zu beglücken wünschte, das beste Antidot gegen derartige Hallucinationen.

Unsere Aufgabe ist, zu praktischen Menschen zu sprechen, und sie für unsere Anschauung zu gewinnen, die zwar immer höher und höher streben, aber menschlich denken und fühlen, — an eine ewige Seligkeit fest glauben, aber einstweilen auch auf der lieben Mutter-Erde sich und andere frohen Herzens zufrieden und glücklich zu sehen wünschen.

[XXXV.] Wir Ungarn abhorriren in der grossen Allgemeinheit dem Gedanken einer Auflösung der Monarchie. Wir wünschen coûte qu'il coûte in dem Länderverbande zu verbleiben, in welchem wir so viele zwar herbe, aber auch so sehr frohe, heitere und glückliche Tage verlebt haben. Wer uns demnach separatistische Tendenzen zumuten und aufdisputiren will, ist entweder ein gegen uns fanatischer Blinder — oder geradezu ein gewissenloser Lügner.

Wir Ungarn sind aber vollkommen überzeugt, — und in dieser Hinsicht sind wir aus gehabter Erfahrung gewiss kompetenter als die erbländischen Selfgovernement-Kapacitäten, und besonders als die deutschen Stuben-Gelehrten, — dass jetzt, wie die Völker Österreichs durch die bittersten Erfahrungen bereits hinlänglich gereift wurden, einzig und allein konstitutionelle Formen für Alle im Stande sind, Österreich vor gänzlichem und baldigem Untergang zu retten.

[a] Itt Sz. tollában maradt efféle: nicht schrecken lassen.

Um nun die Applikation dieser unsern Anschauung, dass nämlich alle Länder Österreichs — sich einer Konstitution erfreuen mögen — praktisch durchführen zu können, glauben wir, dass vor Allem die geraubten Rechte der Ungarn vollkommen zurückgegeben werden müssen.

1tens schon, weil bevor der mächtigste Teil der Österreichischen Monarchie nicht auf die historische Basis des Rechtes gestellt ist, der ganzen Monarchie jedes solide Fundament mangelt und

2tens weil die zurückgegebene, oder vielmehr rehabilitirte Konstitution — die die gesammten Ungarn und nicht allein die Magyaren, welche spitzfindige Distinktion besonders unsere deutschen Feinde noch immer ad nauseam vorleiern, für ein espèce Paradies lost[1] betrachten — einen so begeisterten Enthusiasmus in Ungarn entwickeln würde, — dass en attendant, — keine Macht der Erde, ja der Teufel selbst der gesammten Monarchie etwas anhaben könnte.

Die Deutschen blicken auf uns mit einer Art von Mitleid, weil wir Ungarn so wenige an der Zahl sind, und halten unser nationales Selbstbewusstsein und das Vertrauen, das wir in uns selbst setzen, für eine eitle Fanfaronade. — Wäre ich ein Deutscher, so würde ich mich zu Tode schämen, 60 Millionen Kompatrioten zu haben, und doch eigentlich »gar nichts zu sein« — und mit dem verklärten Vater Arndt[2] noch immer fragen zu müssen: Was und wo ist des Deutschen Vaterland?

Wäre die Zahl der Bevölkerung das Kriterion der National-Grösse, so stünden die Deutschen bedeutend hinter den Slaven — und würden wegen ihrer geringen Zahl von den braven Chinesen ebenso verhöhnt werden, wie sie uns Ungarn bemitleiden zu müssen glauben, und in dieser Hinsicht sich äusserst human gebärden.

Nicht die Quantität entscheidet hier, sondern nebst der Qualität die Jugendfrische, die Vitalität.

Ich kenne kein Volk, in welchem ich so viele Freunde, die ich achte, liebe und ehre, zählen würde, als in dem deutschen Volksstamme. Alle meine Wahlverwandtschaften sind deutsch, — aber oft kommt mir vor, als ob der Deutsche sehr alt und bereits schwach geworden wäre, — — und sich eigentlich schon überlebt haben — —

[1] Elvesztett paradicsom.

[2] A hírneves német író és patriota Arndt Ernő Móricz 1860-ban 91 éves korában halt meg, kevéssel Sz. után.

würde; während der Magyare von einem turgor vitalis der Jugend strotze, dass er vor Begierde zu leben, zu tun und zu schaffen keinen Platz in seiner Haut zu haben scheint! Wären wir 60,000.000 an der Zahl, und bei Gott alle Finsterlinge sammt dem Augsburger civilisatorischen Orakel[1] — würden gezwungen sein — sich in Mond zu reteriren!

Der deutsche National-Typus, zu dessen heutiger Ausbildung das erwähnte Orakel das ihrige rechtschaffen (!?) beigetragen hat, trägt alle Symptome des Alters an sich, gescheidt, klug, circumspekt, human, würdevoll, propter bonum pacis nachgebend,* und die Freiheit durch höhere Bildung und Gelehrtheit aushebend; der Magyare hingegen voll von der baldanza di gioventù, die in dem Gefühl des jugendlichen Lebens an nichts zweifelt, Alles zu wagen bereit ist, und um der sich, wie um die Wunderlampe Aladin's alle übrige unwillkührlich gruppiren.

[XXXVI.] Die Magyaren, und blos die Magyaren sind im Stande Österreich zu retten!

Erstens schon, weil, wenn man ihnen ihre inalienablen Rechte vollkommen anerkennt, und sie ihr Paradies lost nicht mehr zu beweinen haben, in ihnen so ein Enthusiasmus entzunden wird, — — dass alle bereit sein werden ihr Leben für ihren rechtmässig gewordenen König zu lassen.

Zweitens, weil sie alle Feinde Österreichs ganz gewiss besiegen werden, in dem sie, nicht nur in der Zahl von 5,000.000 — oder 4½ Millionen, auf welche Zahl uns viele Deutsche, besonders die Allgemeine Augsburger Zeitung zu devalviren sich bei jeder Gelegenheit

[1] Az Augsburger Allgemeine Zeitungra czéloz.

* Ein deutscher Doctor, — jedoch nicht der Medicin, noch auch der Rechte, sondern des speculativen Wissens, durchreiste in jüngster Zeit einen grossen Teil von Ungarn und Siebenbürgen, und war höchst erstaunt, dass die »Deutschheit« so wenig Fortschritte in diesen beiden Ländern gemacht habe, da er doch sicher zu sein glaubte (!?) wenigstens den gescheidten Teil der Bewohner bereits deutsch humanisirt zu finden, anstatt dessen aber, gerade umgekehrt das germanische Element im gedruckten Zustande und in Abnahme fand. — Baron Eötvös, der bekannte geistreiche Romanschreiber, dem er diese seine Wahrnehmung mitzuteilen für gut fand — erklärte ihm dieses qui proquo folgendermassen:

»Die Deutschen haben ein sehr humanes Sprichwort, oder eigentlich Verhaltungs-Vorschrift, nämlich: »Der Gescheidte gibt nach«, nicht wahr, schätz-

abmühen, in den Kampf treten werden, sondern alle Bewohner von Ungarn und Siebenbürgen, die wenigstens auf 15 Millionen angeschlagen werden können, indem jetzt, wie es unumstössliche Fakta bezeugen, die ausschliesslich Erzherzog Albrecht mit einigen wenigen Hochgestellten durchaus nicht bemerken will, sich alle Nationalitäten dieser beiden Länder mit den Magyaren auf Tod und Leben verbrüdert haben, — und mit ihnen in Allem cause commune zu machen bereit sind.

Für ein Bändchen des Maria Theresien-Ordens — obschon derselbe viel von seinem Wert verloren hat, — indem mitunter auch so viele räudige Schafe denselben tragen — sind noch 1000de bereit ihr Leben aufs Spiel zu setzen. — Die grössten Reichtümer, die höchsten Ehren könnten das nicht. Im Grunde ist es ein Vorurteil, eine Idee, denn das Leben ist sehr teuer, und ein Bändchen sehr wolfeil — — allein das Kreuz hat beinahe eine magische Kraft.

Die durch Willkühr unterdrückte Konstitution wieder aufleben lassen, hat für die Ungarn denselben Reitz, ja noch einen viel mächtigeren und allgemeinern! — Man gebe den Ungarn ihre Rechte zurück, und 15 Millionen Menschen werden zu einem Enthusiasmus entflammt, dem Nichts widerstehen kann, — und ohne welchen — Österreich zwar noch manche Schlachten liefern mag, aber gewiss keine Siege zu erringen im Stande sein wird. Besonders da die Liebe zur Freiheit — kein Vorurteil, keine Idee ist — wie die Sehnsucht nach einem Band — und nur Derjenige die himmlische Freude kennt, frei zu werden, der einmal schon frei war, — seine Freiheit ihm jedoch geraubt wurde.

Ich frage, können die Erbländer für die Dynastie und für das Festbestehen der Monarchie auf irgend eine Art so — enthusiasmirt werden, wie die Ungarn? — Unmöglich! — Nicht dass ich die Bevölkerungen der Erbländer einer Begeisterung weniger fähig hielte

barster Herr Doktor? Das ist eine Ihres Lebens-Regeln? — Sehen Sie, — wir Ungarn sind nicht human, und verhalten uns schnurstraks gegen diese Handlungsweise, denn wir sagen: der Gescheidte gibt nicht nach — woraus denn dann — wenn keine rohe Macht dreinschlägt — natürlich à la longue et en dernière analyse stets das geschieht, was die Gescheidten wollen — die nicht nachgegeben haben; und nicht das, was die Dummen oder Schlechten forderten, denen man aus Humanität (!) vermischt mit Servilismus nachgegeben hat, — woraus nach und nach Freiheit erblüht, die jeder Gescheidte als das summum bonum erkennt, oder sich Knechtschaft entfaltet, die am Ende das Los aller Schlechten und Dummen zu sein pflegt! — [*Széchenyi jegyzete.*]

als die Ungarn, — sondern weil sie, in den grossen Massen zum Teil gar nicht wissen, was eine konstitutionnelle gesetzliche Freiheit ist,— zum Teil ihre Freiheiten schon so lange verloren haben, dass sie beiläufig in der Lage sind, wie ein durch lange Krankheit ganz geschwächter Mann sich über eine frische junge Braut nicht absonderlich freuen wird.

Stellen wir uns vor, wenn der Kaiser den Erbländern Kärnten oder Steiermark mittelst eines Manifestes eine Konstitution schenken würde, — glauben wir, dass dieses Geschenk in den Massen irgend einen Enthusiasmus entzünden würde? — Einzelne wären vielleicht froh darüber, — die grosse Zahl würde sich aber wahrscheinlich vielmehr freuen, wenn ihnen der Landesvater anstatt einer Konstitution lieber auf ein oder zwei Jahre die Steuern zu erlassen die Gnade hätte. — In Böhmen wäre ob einer solchen Gabe, — der gute Eindruck viel allgemeiner, als in allen andern Erbprovinzen; eine solche Begeisterung wie in Ungarn würde jedoch gewiss nicht entstehen, — da die Böhmen zum grossen Teil das Paradies, in welchem sie einst lebten, schon vergessen haben, — was bei keinem Ungar der Fall ist.

Versuche einmal der Kaiser in Ungarn die Steuern auf ein Jahr nachzulassen, — und man wird ihm danken, — aber nur mit einem Gefühl eines Arrestanten, der in seinem Kerker einmal besser abgefüttert wird. Eine allgemeine Begeisterung kann und wird in Ungarn jedoch nichts als die Restitution in Integrum entflammen.

Ist aber das tief gekränkte kaiserliche österreichische Aerar in der Lage durch Steuernachlässe viele Proseliten zu machen? — Nicht nur das nicht, sondern ist nolens-volens gezwungen ihre Hand insolange immer tiefer und tiefer in die respektiven Säcke der treuen Untertanen zu schieben und drin etwas zu suchen, bis das jetzige Regierungs-System — — nicht abgeschafft wird, — — bis nicht ein vollkommener Umkehr statt hat; bis nämlich die Rechte des heil. Stephan-Reiches nicht bona fide und loyalement anerkannt sind.

Dieses letztere kostet jedoch nichts, gar nichts als einen Willen, den der Kaiser in so vieler Gelegenheit als das einzige Motiv seiner Handlungsweise beurkundete. — Mit dem Unterschied jedoch, dass er seinen Willen bis jetzt stets gegen seine besten Interessen, ja zu seinem sicheren Untergang in Anwendung brachte; — — der feste Wille, die Verträge mit den Ungarn im vollsten Masse zu respektiren, und nach denselben seine Regierung einzurichten, im Gegenteil ihr die Dynastie und die gesammte Monarchie nicht nur ganz gewiss

retten, sondern auch das freigewordene Kaiserreich mit Jugendfrische aufblühen würde.

Die ganz falsche Ansicht, dass dieser Wille, diese Entscheidung — die Erbprovinzen heurtiren würde, mag vielleicht hie und da in manchen hohen vielmehr hochgestellten Köpfen obwalten, — die grosse Mehrzahl der Bevölkerung wird darob jedoch innig erfreut sein, — — da sie sich gleichfalls mit aller Ungeduld nach freien Institutionen sehnen und wohl wissen,

dass man ihnen solche nicht vorenthalten wird können, wenn einmal die Ungarn in dem Genuss derselben reintegrirt worden sind; und

dass die Ungarn — wegen ihrer eigenen freien Stellung, — nach den gemachten Erfahrungen der letzten 11 Jahre — Alles anwenden werden, die Erbländer in dieselbe freie Kathegorie zu verhelfen, in welcher sie sich selbst befinden:

1tens schon um aufzuhören das Objekt des Neides zu sein, und

2tens um mit ihnen Hand in Hand con amore ein verjüngtes grosses Reich zu bilden.

[XXXVII.] Ob aber die ungarische Nation — in der Tat sich für des Königs Majestät entflammen würde, wenn der Kaiser auch Alles verheissen wollte, was die Ungarn als ihr ewiges Recht erheischen, das ist freilich eine Frage, die kein Mensch mit apodiktischer Sicherheit zu verbürgen im Stande sein dürfte.

Wir lesen in einem jüngst erschienenen, bereits citirten Büchlein »Zur Rettung Österreichs«:[1]

»*dass, wenn man sein Wort gibt und wieder gibt, und bricht und wieder bricht, man unrecht hat* (!),[a] oder um es mit mehr Bestimmtheit zu sagen — nicht recht bei gesunden Sinn sein kann — auf das Vertrauen derjenigen zu zählen, denen man es gegeben und gebrochen hat.«

Und dies ist in der Tat eine kitzliche Sache! Werden die Völker Ungarns dem Regenten Glauben schenken, dann kann man gutstehen,

[a] Sz. aláhúzása.

[1] E 16 oldalas röpirat (melyről Sz. hibásan irja, hogy már citálta volna) egy nyilt levél 1860 február 6-áról Rechberghez (akit azonban nem nevez meg. Magyarbarát, de foederalistikus célú; előfutára az októberi diploma eszméinek s főként Ausztria pénzügyeivel foglalkozik. A Sz. idézte mondás a röpirat 4. lapján van. A röpirat egy példánya Sz. elkobzott iratai közt van.

dass jeder Ungar sich zu einem Helden für ihn begeistern wird. — Ob sie aber glauben werden, — das kann, wie gesagt mit voller Bestimmtheit nicht behauptet werden. Denn in den verflossenen 11 Jahren herrschte in der Regierung Österreichs in Allem eine so handgreifliche Unwahrheit, — Alles das, was man für die Ungarn tat, tat man mit so auffallender mauvaise grace, — dass die Gemüter im Allgemeinen schon sehr mistrauisch geworden sind.

Die Regierung muss sich demnach coûte qu'il coûte, »Glauben« schaffen, denn sonst helfen die solemnellen Versprechungen nichts. — Wie sie das bewerkstelligen wird, ist ihre Sache, wo ich bei dieser Gelegenheit mir nicht erlaube vorzugreifen. Aber am Ende wären ja vielleicht mächtige Garanten zu finden — wie das in der Geschichte oft vorkam.

[XXXVIII.] Das Walten des Erzherzogs Albrecht ist für Ungarn mehr als ein Unglück, es ist eine wahre Kalamität. Der Erzherzog passirt im Allgemeinen für einen Ritter sans peur et sans reproche, für einen streng religiösen Pflichtsmann — und ist in diesen Richtungen mit so viel chevaleresquen Sinn, und in der Tat, mit so vielem Pflichtfanatismus saturirt und verknöchert — dass er in seine jetzige Stellung eben so wenig passt, — als z. B. Achilles heidnischen und Kara Mustapha türkischen Angedenkens, — in die Stelle des genialen B. Bruck Excellenz, österreichischen Finanzministers gepasst haben würde!

Bei einer Gelegenheit, — wo der Erzherzog über Politik mit sich ruhiger sprechen liess, — was selten ist, — denn gewöhnlich, wenn man dieses Thema berührt, fällt einem unwillkührlich der erste Vers der Iliade ein: »*Singe o Göttin oder o Muse*«[a] — ich weiss nicht wie in dieser hochwichtigen Angelegenheit »das deutsche Vaterland« zwischen Herrn Voss und Graf Stolberg[1] entschieden hat, — den *Zorn des Peleiden*[b] etc. — — bei einer dieser seltenen Gelegenheiten, machte Jemand den chevaleresquen Erzherzog darauf aufmerksam, dass es der österreichischen Regierung sehr schlecht anstehe, »hinauswärts« — in der Direktion von Frankreich etc. so viel von der Heilig-

[a] [b] Sz. aláhúzása.

[1] Gróf Stolberg-Stolberg Fritz 1778. megjelent Iliades és Voss János Henrik 1781. megjelent Ilias fordítására czéloz Széchenyi. E műveket úgy látszik gyermekkorában ismerte már.

keit der Verträge zu perorirеn und zu demonstriren — — »hineinwärts« in der Direktion von Ungarn en revanche, von Verträgen nicht nur nichts wissen zu wollen, sondern dieselben sans façon et sans scrupule zusammen zu treten — — was sehr stark nach dem evangelischen Exposé vom Balken und dem Splitter riecht oder eigentlich stinkt — — —; denn die Verträge eines Kongresses[1] — — von befehlenden Imperatoren und servilen Diplomaten — die über eine Nation, wie über eine gar nicht gefragte Schafherde entscheiden, scheinen[a] uns gar nicht heilig zu sein — — wenigstens gewiss nicht so heilig, wie ein Vertrag zwischen einer freien Nation und einer Dynastie etc. — Man sollte die Pacta Conventa respektiren — so sagte dieser Jemand dem Erzherzog, der schon wie ein durch schrillende Pfiffe in Zorn geratener Truthahn — mit Ungeduld bereits rot, ja blau im Gesicht auf den Augenblick harrte, — ausbrechen zu können, was mit dieser ritterlichen Sentenz bewerkstelligt wurde! »Pacta, Pacta, was soll das heissen, es gibt kein Recht als das des Stärkeren.«

Dieses sich bereits mehrmal zugetragene Faktum kann — wie wir glauben — einen vollkommen geeigneten Hauptschlüssel abgeben, um alle Recesse der erzherzoglichen Anschauungen, Gefühlen, Grundsätzen etc. zu öffnen und zur Schau zu stellen. Es ist Brennus, der alles mit dem Schwert entscheiden, oder eigentlich durchhauen will. — Ein Korporal, ja ein Nachrichter der Jurisprudenz!

Nun fragen wir, wenn in der Person des Statthalters eines Landes solche ritterliche »Dreinschlag-Ideen« unaustilgbar eingewurzelt sind, — wie ist es dann möglich mit »Verknöchert-Denselben« ein gescheidtes Wort über legitime Rechte, gegenseitige Pflichten etc. zu sprechen? — Beliebte der unbeliebte Erzherzog noch ein Jüngling zu sein, dann wäre vielleicht die Möglichkeit da: »Violent-Denselben« — allmählig eines Bessern zu belehren. Er ist aber bereits in den Jahren, wo man in Österreich zu sagen pflegt: »Was der Hansel nicht gelernt hat, lernt der Hans auch nicht mehr«, — und so ist es gewiss, dass der ritterliche hohe religiose Herr Ungarn gewiss nicht glücklich machen, sondern unausweichlich ins grösste Elend stürzen wird, — ausser, dass Gott so sehr »Tugendhaft-Denselben« zur Belohnung früher zu sich nimmt, — denn die Ungarn werden sonst

[a] A kéziratban tollhibából: scheint.

[1] Czélzás a bécsi congressusra, mely Ausztria olaszországi jogait megállapítá.

durch den braven Erzherzog-Statthalter vielleicht früher gemordet werden, als sie sich ihres guten Rechtes willkührlich begeben würden, was ein Selbstmord wäre, zu welchem desparaten Akt die Ungarn, — besonders jetzt, seitdem sie fühlen, dass sie noch stark leben — durchaus nicht aufgelegt sein dürften.

Aus dieser österreichisch-erzherzoglichen Kristallisation quellen nun die sonderbarsten Anschauungen und Beurteilungen! — Der Erzherzog ist *gnädig*[a] gegen Jedermann — ist sehr generos, und würde gewiss die ganze Welt »gnädigst« über alle Massen glücklich machen, wenn er das im Stande wäre — und ist, so lange er in dieser Richtung etwas vermag, le meilleur enfant du monde, très-aimable et très-facile à vivre, sobald jedoch irgend Jemand von einem Rechte Erwähnung macht, von Rechten spricht, da ist er total verändert, verliert seine ganze Humanität und arbeitet sich nach und nach in so einen Zorn, in eine solche Wut, dass er unwillkührlich auf Monsieur Quasimodo in der Tour de Notre-Dame erinnert, der, wie bekannt, stocktaub und folglich gar nicht zu kapacitiren, aber en revanche zu einem blinden Dreinschlagen sehr leicht zu bewegen und stets parat ist.

Und hier ist eigentlich, wenn man sich einer trivialen Redensart bedienen darf, »der Hund begraben«. — Der Erzherzog will stets Gnaden austeilen, die Ungarn hingegen bleiben fest, und wollen ihre Rechte revindiciren!

Es gibt Verhältnisse, das lässt sich nicht läugnen, wo keine Rechte bestehen und auch keine bestehen können. — So z. B. — zwischen Windspiel und Hase, zwischen Löwen und Bock. — Wenn der Windspiel den Hasen nicht fangt, den er fangen könnte, so entlässt er ihn »in Gnaden« — und der Hase würde unweise handeln, sein Existenzrecht geltend zu machen. — So in dem vis-à-vis von Löw und Bock!

Zwischen Menschen steht das jedoch anders, — und der Allerniedrigste kann ein Recht gegenüber dem Höchsten geltend machen. — Und es ist wirklich sonderbar, dass dies der Aufmerksamkeit und Beachtung des Erzherzogs Albrecht, der doch mit Leib und Seele (!?) Soldat ist, — entschlüpft zu sein scheint, z. B. ein gemeiner Soldat hat nur 6 Kr. Honorar (!) des Tags. — Nun fragen wir, muss er um dieses bitten, oder kann er es »fordern«? — C'est la difference! Ich glaube »fordern« — denn es ist ja durchaus keine Gnade,

[a] Sz. aláhúzása.

die man ihm erweist, wenn man ihm seine 6 Kr. auszahlt, sondern geradezu eine Pflicht, die durch sein Recht bedingt ist! Ein wohlerzogener Mensch ist bereit, stets für Alles zu danken, was man ihm aus Gefälligkeit erweist, oder ihm pflichtmässig schuldet; aber streng genommen ist er zu danken nicht verpflichtet — und wenn man die Geschichte studiert — und Traktate zwischen Völkern und ihren Regierungen mit Aufmerksamkeit approfondirt und ponderirt, so wird man ganz klar zur Erkenntnis kommen, dass ein Dank, wo nichts zu danken war, — nicht selten der erste Schritt zum Verlust der Freiheit geworden ist. Weshalb die Ungarn der Dynastie für Pflichterfüllung im Sinne der Traktate, — — nie sehr geneigt waren, viel zu danken; — und in heutigen Tagen von irgend einer Dankbarkeits-Demonstration nur dann wissen wollen, wenn sie dazu durch Drohung mit dem Galgen, Stock etc. Unzufriedenheit S. M[tät] etc. dazu gnädigst gezwungen sind. — Was Alles der Erzherzog, der mittelst seiner Denkkraft nicht so tief einzudringen vermag, dies zu begreifen — mit ritterlicher Entrüstung für politische Demonstration, Trotz, Wühlerei, Majestätsverbrechen etc. hält, denuncirt, — und keinen Zweifel zu haben scheint, dass er da mit vollem Recht ohne weiters als k. k. General der Kavallerie, Statthalter der Ungarei, kais. Erzherzog und bezugsweise als ein von Gott installirter Prügelbüttel aufs kräftigste einschreiten, funktioniren und endlich en cas que, wenn es nicht anders geht, mit Kartätschen dreinschiessen darf, ja sogar muss, wie er Wien am Hof im Jahre 1848 hiezu bereits einen sehr starken chevaleresquen Kitzel in sich fühlte! — Und früher vielleicht — um mit reinen Händen in dieser Richtung operiren zu können — seine Andacht verrichtete!

Diese Anschauung des Erzherzog-Statthalters, dass man die Ungarn durch Gnade gewinnen, zufriedenstellen und »abfertigen« müsse — teilen sehr viele hochgestellte Individualitäten, besonders im Rayon des — auch bereits schon strupirten heil. Stephans-Turm, welches Faktum zur Ergänzung des österreichischen Staats-Tableaus vollkommen passt, die da nicht begreifen können, — wie z. B. ein gescheidter Mensch 100 ⌗ nicht höher schätzt, wenn diese auch nur als Present dargebracht werden, als 6 Kr., die Einem jedoch pflichtmässig kompetiren.

In der jetzt am Tapet befindlichen ungarischen Protestanten-Frage liegt die Illustration des gesagten klar vor unsern Augen! »Das Patent des Kaisers ist ja für die Protestanten viel günstiger (?), als

ihre vorgeblichen »Gerechtsamen«. — So sagen Herr Sectionsrat Zimmermann, dieser Kalvinische Judas[1] — mais certainement pas à raison de 32 pièces — mais plus cher — le cher homme et C° — und viele norddeutsche Glaubens-Brüder, ja sogar der ehrenwerte Lord Loftus[2] wollen nicht begreifen oder begreifen in der Tat nicht, dass die ungarischen Protestanten so difficile sind, wie sie es nicht sein würden; scheinen aber die Kleinigkeit (!?) zu vergessen, dass sie unter protestantischen Regierungen stehen, wir Ungarn insgesammt jedoch und somit auch der protestantische Teil unserer Bevölkerung unter einer ultramontanen Finsternis und Despotie geradezu auf dem Boden liegen.

[XXXIX.] Der chevaleresque Erzherzog hat aber eigentlich recht: das Recht des Stärkern, wenn auch für kein heiliges oder sehr edles, so doch für das beste Recht zu halten, — vorausgesetzt, dass Einem in dieser Hinsicht der Atem vor der Zeit nicht ausgeht, — und man gewiss ist niemals in Ohnmacht zu fallen!

In dem vorerwähnten Büchlein[3] an Herrn Minister N. N. finden wir diese Zeile: — »dass, wer die Faust zum Recht macht, auch durch die Faust zu Grunde geht«.

Nun bewahrheitet sich diese Sentenz nicht immer, oder wenigstens erst nach so langen Zeiträumen, wie die Geschichte lehrt, dass eine starke Faust oft das beste Mittel ist, besonders in Ermangelung geistiger Überlegenheit, Völker, wenn auch nicht zu beglücken, sie doch auf eine bestimmte Zeit fest niederzuhalten, — und ihre sofortige »Ruhe« der Welt als Zufriedenheit aufzutischen!

Wenn jedoch Regierungen in Ohnmacht fallen, und mit jedem Tage ohnmächtiger werden, — und dieses Faktum, trotz: Drohungen, ausgewichstem Schnurbart, Gasconnaden und Auf-den-Säbel-schlagen, Ritterlichkeiten und krantigen[a] Minister-Gesichtern, und groben Expostulationen, alle Leute und noch dazu hohe bemerken:

[a] Grantigen helyett.

[1] Zimmermann József András, ekkor min. tanácsos Thun mellett, később a bécsi evang. egyháztanács elnöke, segesvári magyarbarát szász volt; fiatal korában az erd. guberniumnál szolgált. 1866—67-ben orsz.-gy. képviselő volt Pesten. Én mint nagyon rokonszenves öreg urat ismertem. — Sz. igazságtalan iránta.

[2] Lord Loftus Ágoston, a bécsi angol nagykövet.

[3] A 613. lapon említett »Zur Rettung Österreichs«.

dann sollte man — meinen wir — sich vielleicht in den Rumpelkammern der Regierungs-Vorräten, — nach dem Satz: servata valebunt, si non[a] — — —, um eine stärkere Basis umsehen, auf welche die Dynastie und das Reich sicherer bestehen und aufrecht erhalten werden könnte, als auf dem Fundament einer schwach gewordenen Faust! — Und da wäre das legitime Recht vielleicht sehr gut zu gebrauchen, wenn es nämlich im Versteck, wo man es mutwillig hinwarf, nicht schon schimmlich — und den respektiven Völkern bereits nicht anrüchig geworden ist.

Noch ist dies nicht der Fall, aber er könnte früher eintreten, als man glaubt, denn die Völker des Ungar-Landes sind so nahe zur Verzweiflung getrieben, schon jetzt ein grosser Teil der Bevölkerung lieber mit Kossuth et C° — und nach dem bekannten Satz: — Si nequeo flectere superos, acheronta movebo — lieber mit dem leibhaftigen Teufel zu halten bereit ist, als noch länger das unerträgliche Joch der jetzigen Regierung zu ertragen, — dessen schmerzliche Unerträglichkeit in ihrer Stupidität Gf. Leo Thun, der bekannte und wunderbar (!) ganz entnüchterte Czechophil cum sociis, nicht im Stande sind zu begreifen, freilich weil sie es sind, die zuschlagen, und demnach es nicht fühlen, wie es denen weh tut, die das Objekt ihrer vielleicht herzvollen, aber gewiss hirnlosen Imbecillität sind.

Wir stehen ganz hart an dem Tage, wo es schwer sein wird, Ungarn der Dynastie zu erhalten und bald durchaus unmöglich!

Wenn man fragt, — wie es in Wien von Seite vieler hohen Beamten häufig geschieht, — was die Ungarn wohl dabei gewinnen würden, wenn sie sich nicht ruhig halten wollten, und ob sie in veränderten Verhältnissen glücklicher zu sein hofften? — so antworten wir darauf mit voller Bestimmtheit: die Ungarn werden nicht nur nicht glücklicher, sondern geradezu elend werden und höchstwahrscheinlich völlig zu Grunde gehen. Das sehen viele, nahe die meisten unter ihnen jedoch, in ihrer Desperation, dass man sie zu Sklaven erniedrigt hat, so wenig ein, wie denn auch ein mit unerträglichem Schmerz Kämpfender keine Raison annimmt, sondern am Ende bereit ist, sich dem ersten besten Quacksalber anzuvertrauen und Alles zu risquiren, — um wenigstens vielleicht eine momentane Erleichterung zu fühlen, wenn er auch beinahe sicher ist, sich ins Verderben zu stürzen, ja den Geist aufzugeben.

[a] Egy olvashatatlan szó. A mondat Sz. tollában maradt.

Von den jetzigen Ministern und etwaigen Ratgebern des Kaisers ist nach unserer ehrlichen Ansicht und im Gefühl unserer eigenen Interessen kein einziger, der die Dynastie von dieser Katastrophe zu retten im Stande wäre. Pas un seul est à la hauteur des circonstances.

Ungarn besteht auf die Zurückgabe oder vielmehr Anerkennung seiner Rechte, und wird zu Grunde gehen, aber nie nachlassen. Die Erbländer kann und wird nichts beruhigen und zufrieden stellen, als gleiche Rechte, gleiche Stellung mit den Ungarn, — das Problem demnach, das zu lösen kommt, nennt sich Konstitution!

Nun ist es allgemein bekannt, dass vielleicht Alle, aber auf jeden Fall die Mehrzahl der jetzigen Minister Österreichs einen so decidirten Abscheu vor konstitutionellen Formen haben, dass es manchen von ihnen, wie man es vom gottseligen Kaiser Franz erzählt, blos von dem Wort Konstitution so übel wird, — als ob man ihnen Hypecacuana eingegossen haben würde.

Dass nun so hohe, mitunter alte, und zum Teil eingetrocknete und versäuerte Herrn ihre Ansicht, ihren Geschmack und ihre Neigung so sehr verändern sollten, um für Konstitutionen bona fide schwärmen zu können, — und das muss sein, um den Kaiser zu dem nötigen Entschluss zu bringen, — das ist so unwahrscheinlich, dass ich diese Zumutung, ohne der Furcht mich zu täuschen, in die Reihe der Impossibilia einregistrire.

Wenn aber auch, wie durch ein Wunder, die pl. t. Herrn Gr. Rechberg Premier, Gr. Nádasdy der Justiz, Gr. Goluchowski des Innern, Baron Bruck Finanz, B. Thierry Polizei-Minister — auf einmal eine unendliche Liebe für konstitutionelle Formen in sich verspüren sollten und bereit wären, den ganzen Kaiserstaat bona fide zu konstituiren, oder zu konstitutionalisiren, — würde das helfen können? — Nicht im Mindesten! — Und zwar, weil »zwischen Wollen und Können«, oft eine solche Kluft bestehet, die ein Sterblicher, wäre er auch das grösste Genie, zu überspringen nicht im Stande ist.

Sie haben, nämlich die Herrn Minister, sammt und sonders keinen Begriff von dem Geist, der konstitutionelle Formen beleben muss, damit die Konstitution sich nicht als eine stillstehende, oder sich nur mit Mühe und ungeschickt bewegende, oder gar nur als lediglich eine mit zahllosen Paragraphen »geschriebene« Maschine producire. — They are not up to the thing. — Brauchen sich aber deshalb gar nicht zu schämen, denn es ist erst eine Frage, ob konstitutionelle Regierungsformen überall die besten sind, — und dann

kann man sehr gelehrt, sehr gescheidt, ja selbst sehr geistreich sein, — ohne gerade »Alles zu wissen«, — besonders dasje[nig]e nicht, was man nicht aus Büchern excerpiren, od. auf Hoch-Schulen und Universitäten lernen oder gar nach Rezepten bewerkstelligen kann, sondern einzig und allein durch lange Erfahrung und selbstgeübte Praxis sich zuzueignen im Stande ist.

Das Wesen der ungehinderten ganz freien Bewegung bis in die untersten Klassen, das echte Selfgovernment, ohne dass Alles in Gährung und endliche Dissolution übergehe, — verstehen sehr wenige, und man kann sagen, in Österreich die wenigsten, — von den jetzigen Machthabern aber nicht ein Einziger! — Alle diese haben — ohne vielleicht, dass sie es selber merkten, — den Einmischungs-Kitzel, die Idee alles regeln, ordnen, kontrolliren zu müssen, ja die Wut in den kleinsten Detaile unaufhörlich regieren zu wollen, so sehr in allen ihren Säften aufgenommen, und sind durch diese materia peccans, die jede wirklich freie Bewegung unmöglich macht, so sehr »geschwängert«, — dass die Konstitution, die diese hohe Herren zu verfertigen im Stande sind, oder von ihren Schreibtaglöhnern ausklügeln und paragraphiren lassen würden, unmöglich was anders sein kann, — wie man sich davon nächstens überzeugen wird können — als eine jämmerliche Karrikature — anstatt der eine reine Willkühr, — wenn sie sich halbwegs human und praktisch zeigt, jeden gescheidten Menschen willkommener und somit weit vorzuziehen ist. — Amphibien mit einem liberalen Schwanz und einem Despoten-Kopf, — indem sie zum Risum teneatis amici ermahnen, — sind Erscheinungen, die alle Menschen erschrecken, aber durchaus keinen, selbst den simplesten nicht zu frieden stellen können!

Die jetzigen Minister Österreichs kennen keine andere Regierungsart, als: »Wir befehlen, die Anderen müssen gehorchen.« Und fürwahr, keine simplere Staatsmaschine gibt es nicht, ausser einem Extinguisher,[1] — denn der ist noch einfacher. — Wenn aber die Menschen, und zwar in grösseren Massen mit jedem Tag weniger und am Ende gar nicht gehorchen wollten! Was dann? — Werden Sie dann die Rolle des Peleiden übernehmen und dreinschlagen wollen, o indomptabler kleiner Gf. Rechberg! *

---

[1] Tűzoltó, vízfecskendő.

* Wenn Gf. Rechberg ausschliesslich Minister des Äussern wäre, so könnte man blos nach dem englischen Blaubuch zu urteilen sich begnügen — ihm die aller-

[XL.] Neulich äusserte sich ein hoher Staats-Löschhörnchen-Fabrikant[1] — car ils ne savent faire que cela: — »Uns ist es sehr leid — aber wenn die Magyaren gar keine Raison annehmen, und durchaus nicht gescheidter (!?) werden wollen, so bleibt uns am Ende, obwol wir zu solchen Extremen nicht gerne (?!) greifen, nichts anderes übrig, als das alte bereits so oft bewährte Specificum in Anwendung zu bringen, und die Kroaten, Slovaken, Rumänen etc. gegen die Ungarn zu hetzen und sie »viribus unitis« zu Boden zu schlagen

untertänigste Bemerkung zu machen, dass er von dem »Tempore tempera tempora« nie etwas gehört haben muss, oder in der Applikation dieser weisen drei Worte nicht geschickter und glücklicher ist — als ein beim Herd leicht übergehendes Töpferl eines Adepten von Heidelberg, der sich selbst zu bemeistern nicht im Stande ist. Der so sehr couragirte Graf ist aber auch Premier — o welche Tücke des Österreichischen Schicksales! — der demnach nicht nur *»hinaus«*,[a] sondern auch *»hinein«*[a] zu schauen, und seine volle Aufmerksamkeit vorzüglich nach jener Seite zu wenden hätte, wo die Gefahr sich als die höchste und nächste zeigt. — Vom Ausland hat Österreich gar nichts zu fürchten, — — — Denn mit bewaffneter Hand Venedig verteidigen, die davon gelaufenen Herzoge wieder einsetzen, und endlich den Papst unterstützen zu wollen — was freilich zu gefährlichen Repressalien führen würde — wäre ein Geniestreich, der zwar zu den übrigen jüngsten Geniestreichen Österreichs zwar sehr gut passen würde, der jedoch nach der erfolgten, bedeutenden Abschwächung nur in dem Gehirn einer kindisch-trotzenden Specialität — in Wien sehr graphisch [sic!] »Gifthansel« benamset, entspringen könnte. Vana est sine viribus ira! — Und dass der Premier daher besser täte, sein hauptsächliches Augenmerk »hineinwärts« zu lenken, — denn da sieht es höchst bedenklich aus, aber eben, weil es so bedenklich aussieht, so sollte er bedenken, dass man mit so gemeinen, wirklich bübischen Impertinenzen, — wie der edle Graf sich erst vor Kurzem, vis-à-vis des Primas von Ungarn gebärdete,[2] — nichts anderes zu erreichen sein dürfte, als ein allgemein blutiger Chaos, wobei freilich Ungarn am meisten leiden würde, — die Dynastie aber auch wahrscheinlich einen espèce sehr nahe zur Vernichtung führenden coup de grace davon (!) tragen dürfte! — Graf Rechberg bat den Primas von Ungarn erst neulich zu sich, und kanzelte ihm ohne Mässigung durch wie einen Schuljungen. — »Sie halten Ihre Geistlichkeit nicht im Zaum! Wie können Sie zugeben, dass der katholische Klerus mit den Protestanten sympathisire?« Worauf der Primas: Der katholische Klerus sympathisirt mit den Protestanten durchaus nicht in Glaubens-Angelegenheiten, sondern in Frage der Nationalität — was ich vollkommen billige. — Übrigens Herr Graf, wenn Sie mir als Primas von Ungarn und Kardinal keine Achtung bezeigen, »so respektiren Sie doch mein Alter und meine grauen Haare. Adieu!« — [*Széchenyi jegyzete.*]

[a] Sz. aláhúzásai.

[1] E tréfás szó alatt Sz. főhivatalnokot ért.

[2] Nagy túlzás.

und am Ende geradezu zu vernichten; denn die Magyaren sind eigentlich nicht »gouvernable«. — Ja, das wäre freilich das Einfachste und Entschiedenste — bemerkte hierauf Einer seiner, ein bischen weniger arrièrerirten Sectionschef-Kolleguen, — allein alle diese Völkerschaften tun's nicht mehr; nein sie tun's nicht, denn ihre Pietät für die Regierung hat sehr abgenommen, ist eiskalt geworden, ja sie sind dreist genug zu behaupten, man hätte sie durch Versprechungen aller Art verführt, und dann auf's Schändlichste hintergangen etc. Was der Antragsteller mit dem grössten Erstaunen entgegengenommen haben soll. — — »Was Sie sagen, das wäre ja fatal!« — bis denn endlich — wie [a] ich es aber nicht glauben kann und nur das erzähle was ich aus Hören-Sagen vernahm — Graf Goluchowski Minister des Innern sich folgendermassen geäussert haben soll: »Wir sind mit den Renitenten in Gallicien fertig geworden und zwar sehr wohlfeil à...... [b] de 10 per Stück; so werden wir auch in Ungarn, wenn auch ein bischen schwer [?], gewiss fertig werden.«

Man behauptet, die Regierung hätte in Gallicien durch die Bauern gegen Remuneration die Edelleute erschlagen lassen. Ich habe an diese Infamie nie geglaubt... es wäre mehr als teuflisch... wobei ich mir jedoch die Bemerkung zu machen erlaubte, dass einen Befehl zu so einem Akt zu erteilen... oder denselben ruhig geschehen lassen, doch eigentlich, wenn auch nicht Zwillingsbrüder, dann doch bestimmt Cousins germains sind! Und dass man in Ungarn agents provocateurs oft ohne — — — [c] ganz ungenirt in kais. Uniformen in Hülle und Fülle sieht und antrifft, die sich alle erdenkliche Mühe geben, die Bauern gegen den Adel und die Priester aufzuhetzen, das ist vielleicht Tatsache, die ich verbürgen kann.

Ob dieser Plan hohen oder höherer Ortes — —, [c] wissen wir nicht, wollen jedoch daran zweifeln. Es gibt aber in Willkühr-Regierungen jederzeit sogenannte Wohlwalter [?] und treue Diener »der guten Sache«, die plus royalistes que le roi même, höhere geheime Gedanken zu erraten wissen und die sich dann, im — — — [c] zu sammeln, ohne alle Skrupeln, in der entsetzlichsten Aktivität überbieten.

Und fürwahr wenn man die vermeinte gallicische Methode in

[a] A Széchenyi által átnézett és javitott tisztázat itt megszakad; innen kezdve csak Széchenyi (sajátkezű) fogalmazványában van meg a mű. [b] Olvashatatlan rövid szó. [c] Olvashatatlan szó.

Anwendung zu bringen befehlen würde, oder väterlich und gnädig unter der Aufschrift: »Salus rei-publicae suprema lex esto«, oder nach der von der — —[a] Zeitung bei jedem stinketen Erlass oder Patent gebrauchter échappatoire [?] politischer Notwendigkeit es geschehen liesse, so könnte nach und nach mit der Zeit ganz Ungarn in eine solche Gährung und endliche Auflösung gebracht werden, dass der wahrhaftige Satan seine vollste Freude darüber haben dürfte.

Wenn in jetziger, materieller Zeit, — wo Genusssucht und Luxus alle Tage höher steigt, — der Arme in einem Atem ohne Unterlass — gutta cavat lapidem — darauf aufmerksam gemacht wird, dass — wenn er unbedingt mit der Regierung hielte, nicht so arm und bedürftig leben müsste, wie jetzt, indem ein Teil der Habe der grossen und reichen Herren, die ohnehin zu viel haben und nichts anderes sind, als böswillige Wühler, die stets gegen des Kaisers Majestät rebelliren und die arme Klasse nicht aufkommen lassen wollen, — ihm zufiele; glaubt man, dass solchen Anlockungen, geschickt und in allen Farben und Nuancen der Seduktion vorgetragen, der Bauer à la longue widerstehen würde? Sie müssten mehr als schwache Menschen sein und so werden sie am Ende allmählich ganz gewiss verführt werden. — — —

Bis jetzt haben derlei Verführens-Versuche jedoch — trotz dass sie bereits häufiger vorkamen und hie und da sehr bemerkbar angebahnt würden — gar nichts gefruchtet.

Viele glauben, die Bauern hätten sich aus Pietät für ihre vormaligen Grundherren unverführbar gezeigt. — Und dies ist einigermassen wahr, — denn das Verhältnis des ungarischen Bauers zu seinem Grundherrn war, trotz dass viele, besonders Deutsche, den ungarischen Gutsbesitzer im allgemeinen für einen engherzigen Tyrannen ausschrieen [?], ein ohne Vergleich freundlicheres, zutraulicheres und humaneres als das Verhältnis der erbländischen Grundherren vis-à-vis ihren Untertanen, die stets von den Regierungsbeamten gegen ihre so sehr väterlichen Despoten in Schutz genommen werden müssten; — — vielmehr als diese wirklich im hohen Mass bestehende Pietät wirkte aber noch, — und zwar so kräftig, dass in manchen Gegenden die agents provocateurs die Flucht ergreifen mussten, um von den Bauern nicht erschlagen zu werden, die solche facta nie unterliessen ihren vormaligen Grundherren gleich auf der Stelle anzuzeigen, —

[a] Olvashatatlan szó.

dass in ganz Ungarn vom Ersten bis zum Letzten aber kein Mensch irgend einem Regierungs-Organ den mindesten Glauben schenkt, sondern jedes Wort der Regierung, ob mündlich oder schriftlich, für eine reine (?) Lüge hält. »Was sie uns alles in den Jahren 1848—9 aufs Heiligste versprochen haben — so reden sie Alle insgesammt — und nichts haben sie erfüllt.« — Der allgemeine Betrug liegt noch zu nahe... für den Augenblick ist in dieser Richtung demnach keine Gefahr....; mit der Zeit könnten jedoch... wenn die Leute zu vergessen anfangen werden... so »edle Absichten«, so »väterliche Zwecke«, solche politische Notwendigkeiten mit glücklichem (?) Erfolg »angebahnt« und zur »Wahrheit gemacht« werden! — O der himmelschreiendste Schauer!!![a] Und dieses Gebahren nennen unsre Peiniger: Ordnung! und jene, die in ihrer Angst in Klagen ausbrechen, und von Indignation aufschreien, Wühler, Rebellen, Umstürz-Wütriche!

[*A mű itt — úgy látszik befejezetlenül — megszakad.*]

---

[a] **Lehetne így olvasni: O, die himmelschreiendste Schande.**

FÜGGELÉK

HIVATALOS ÜGYIRATOK GR. SZÉCHENYI ISTVÁN RENDŐRI MEGFIGYELTETÉSÉRŐL, A HÁZKUTATÁSRÓL ÉS AZ ELKOBZOTT IRATOKRÓL

1859—1860.

Az ügyiratok eredetijei vagy fogalmazványai (melyekről itt közöltetnek) a bécsi (volt csász. és kir. Udvari és) Állami Levéltárban őriztetnek.

1.

1859 január 19. — Buda.

Albrecht főherczeg b. Kempen rendőrministerhez. — Megakadályozását követeli annak, hogy gróf Széchenyi István beszámíthatlanság örve alatt a gyógyintézetből oly izgató iratokat küldhessen szét, mint a mult novemberben a M. Tud. Akadémiához intézett levele.

(Ered. »BM-Akten«, ad 398/BM. 1859.)

Ofen am 19. Jänner 1859.

Graf Stefan Széchenyi hat dd° Ober-Döbling am 6. November 1858 an die ungarische Akademie ein Schreiben und zwar mit der ausdrücklichen Bestimmung gerichtet, dass es bei deren feierlicher Eröffnung vorgelesen werden solle.

Der Vorsitzende der Akademie hatte so viel Takt, die Vorlesung dieses Briefes zu unterlassen, dessen ohngeachtet circulirt jedoch derselbe im ganzen Lande in zahlreichen Abschriften. — Obgleich mir keine Nachrichten darüber zugekommen sind, dass dieses Schriftsstück, wovon in der Anlage die an mich gelangte Abschrift sammt Übersetzung mitfolgt, eine offene Aufregung hervorgerufen habe, so ist es doch gewiss, dass man in nationalen Kreisen lebhaft erfreut ist, eine im Vormärz der conservativen Partei angehörige Notabilität eine solche Sprache führen zu hören ; — dass man an diese starre Kundgebung eines angeblich wiedergenesenen, durch die Leiden seiner überstandenen Krankheit, durch lange Zurückgezogenheit und Fernhaltung von äusseren Einflüssen in seinen Anschauungen geklärten und vermeintlich eben deshalb der richtigsten Auffassung fähigen Geistes, fantastische Hoffnungen knüpft, dass man geneigt ist, in dieser Persönlichkeit ein gleichsam von höherer Inspiration erfülltes Wesen zu erkennen. —

Beleg der grossen Sympathien, welche dieses Schreiben hervorrief, liefert schon zur Genüge der Umstand, dass es mit so reger Begierde gelesen und so zahlreich durch Abschriften verbreitet wurde.

An und für sich aber ist der Inhalt das Briefes von der Art, dass derselbe ungeachtet der eingeflochtenen dynastischen Aeusserungen

doch seinem ganzen Charakter nach völlig geeignet erscheint, zur Verachtung und zum Hasse gegen die Staatsverwaltung aufzureizen, und es dürfte kaum einem Zweifel unterliegen, dass Gr. Stefan Széchenyi aus diesen Anlasse, wenn er nicht wegen gestörten Geisteszustandes für unzurechnungsfähig angesehen wird, zur gesetzlichen Verantwortung gezogen werden müsste. Es dringt sich nun die Frage auf, wie in Hinkunft derartigen unstatthaften Vorgängen Seitens des Gr. Stefan Széchenyi vorgebeugt werden könne, wenn es seines Geisteszustandes wegen unmöglich ist, ihn für seine Handlungen verantwortlich zu machen; denn es kann doch offenbar nicht gleichgiltig hingenommen werden, dass Jemand bloss deshalb, weil er sich in einem Irrenhause befindet, ohne weiters derlei gefährliche Ausbrüche seiner regierungsfeindlichen Gesinnung unbeanständet in die Welt zu streuen vermöge.

Wie mir aus verlässlicher Quelle bekannt geworden ist, pflegt Graf Széchenyi dermalen seine Briefe und sonstigen Aufsätze seinem ältesten Sohne Gr. Béla Széchenyi in die Feder zu diktiren, durch welchen auch die weitere Bestellung besorgt werden soll. — Ich glaube daher die Aufmerksamkeit Euer Exc. auf diesen Umstand mit dem Beifügen lenken zu sollen, dass hiernach wohl in Erwägung zu ziehen sein dürfte, in wie fern Gr. Béla Széchenyi dafür verantwortlich erscheint, wenn derlei von seinem Vater ihm diktirte oder übergebene Aufsätze durch seine Teilnahme und Mitwirkung in die Öffentlichkeit gebracht werden und ob es nicht angezeigt wäre, ihn auf die Folgen eines ihn in dieser Richtung kompromittirenden Vorgehens aufmerksam zu machen; — endlich ob und in wie ferne diesfalls etwa auch der Vorsteher der Irrenanstalt in Döbling zu verpflichten sei.

Indem ich übrigens den Vorkehrungen, die Ew. Exc. zur verlässlichen Paralisirung künftiger ähnlicher Ausschreitungen des Gr. Stefan Széchenyi einzuleiten sich bewogen sehen werden, in keiner Weise vorgreifen will, sondern dieselben vielmehr ganz dem Ermessen Ew. Exc. anheimstellen muss, finde ich mich nur noch zu dem Ersuchen veranlasst, womit es Ew. Exc. gefällig sein wolle, mich von den getroffenen Verfügungen in Kenntniss zu setzen.

E. Albrecht.

An S. Ex. d. Herrn k. k. Feldm.-Leut. Chef der Oberst. Polizei-Behörde etc. Joh. Freiherrn von Kempen.

2.

1859 január 26. — Bécs.

Báró Kempen rendőrminister hg. Lobkowitz alsó-ausztriai helytartóhoz. — Utasítás gróf Széchenyi István politikai tevékenysége megakadályozása s fia Béla esetleges felelősségre vonása dolgában.

(Fogalm. »BM-Akten«, 398/BM. 1859.)

Az irat élén: An den Herrn Statthalter von Österreich u. d. Enns.

Wien, am 26. Január 1859.

Das Schreiben, welches Graf Stefan Széchenyi, noch dermalen in Görgens Irrenheilanstalt in Ober-Döbling in Aufenthalt und Pflege, am 6. Nov. v. h. an die ungarische Akademie mit der ausdrücklichen Bestimmung gerichtet hat, dass es bei deren feierlicher Eröffnung vorgelesen werde, hat Seine kais. Hoheit den durchlaucht. Herrn Erzherzog General-Gouverneur von Ungarn zu ernsten Vorstellungen über die agitatorische Tätigkeit des angeblichen Irren und die unzulängliche Art seiner Verwahrung und Beaufsichtigung in der erwähnten Privat-Irrenheilanstalt veranlasst.

Bekanntlich ist durch den Takt des Vorsitzenden der Akademie die Vorlesung des Briefes unterblieben. Dagegen zirkuliren Abschriften desselben im ganzen Lande, und finden die regierungsgehässigen Anschauungen des Grafen Széchenyi die allgemeinste Sympathie.

Nach den Bemerkungen Sr. kais. Hoheit wird mit diesem Schriftstücke eine wahre Abgötterei getrieben; man will in dem Grafen nicht nur den wiedergenesenen, unbefangenen Beurteiler der heutigen Zustände, sondern sogar ein von höherer Inspiration erfülltes Wesen erblicken. Es ist dies um so mehr zu beklagen, als der Brief ungeachtet loyaler Aeusserungen gleichsam darauf berechnet ist, um zum Hasse gegen die Staatsverwaltung aufzureizen, so zwar dass nach Ansicht Sr. kais. Hoheit Graf Széchenyi diesfalls, wenn er nicht wegen gestörten Geisteszustandes für unzurechnungsfähig angesehen wäre, zur gesetzlichen Verantwortung gezogen werden müsste.

Es handelt sich nun aber um Vorkehrungen, um ähnlichen Vorgängen in Hinkunft wirksam zu begegnen, weil es in keinem Falle gleichgiltig hingenommen werden kann, dass Jemand blos deshalb, weil er im Irrenhause sich befindet, ungeahndet und unbeanständet

derlei Ausbrüche seiner regierungsfeindlichen Gesinnung in die Welt zu streuen vermöge.

Zu diesem Zwecke ergeben sich vorerst zweierlei Mittel gütlicher Art. Graf Stefan Széchenyi pflegt nemlich dermalen seine Briefe und sonstigen Aufsätze verlässlichen Andeutungen zufolge, seinem ältesten Sohne Grafen Béla Széchenyi, durch welchen auch die Bestellung bewerkstelligt werden soll, zu diktiren.

Während nun auf der einen Seite der Vorstand der Irrenheilanstalt Dr. Görgen auf das nachdrücklichste dafür verantwortlich gemacht werden kann, dass keinem seiner Pflege anvertrauten Kranken Gelegenheit zur Verübung gesetzwidriger Handlungen welch immer Art gegeben werde, und ihm nun mehr auch die strengste Haftung hiefür um so mehr aufzuerlegen wäre, als demselben in seiner ärztlichen Stellung zureichende Mittel zu Gebote stehen, durch entsprechende Vorkehrungen in seiner Heilanstalt Ausschreitungen seiner geisteskranken Patienten vorzubeugen; dürfte es andrerseits zugleich geraten erscheinen, den Grafen Béla Széchenyi auf die Verantwortlichkeit und Strafbarkeit aufmerksam zu machen, welche er durch die Teilnahme und Mitwirkung an den ihm von seinem Vater zum Zwecke der Veröffentlichung diktirten oder übergebenen Aufsätzen bei ihrer weitern Verbreitung auf sich laden würde, und ihm die Folgen eines derartigen kompromittirenden Verfahrens in angemessener Weise zu Gemüte zu führen. Ausserdem könnte vielleicht dem ärztlichen Ermessen des Dr. Görgen anheimzustellen sein, ob nicht auch eindringliche Vorstellungen von seiner Seite an den Kranken selbst, wobei diesem zu Gemüte geführt werden müsste, dass er durch solchen Missbrauch seiner Umgebung diese und seine eigenen Angehörigen der gesetzlichen Ahndung preisgebe, entsprechend wären.

In der Vorraussetzung, dass diese Vorkehrungen den gewünschten Zweck nicht verfehlen werden, beehre ich mich Ew. Durchl. zu ersuchen, in beiden Richtungen geneigtest mit aller Beschleunigung die notwendigen Einleitungen treffen, von dem Vollzuge aber gütigst zu dem Ende mich benachrichtigen zu wollen, um Sr. kais. Hoheit dem durch Herrn Erzherzoge recht bald die Mitteilung davon machen zu können. Der diesfälligen Mitteilung wolle auch ein ärztlicher Gutachten über den gegenwärtigen Gesundheits- und Geisteszustand des Patienten gefällig beigelegt werden.

3.

1859 január 31. — Bécs.

Hg. Lobkowitz alsó-ausztriai helytartó b. Kempen rendőrministerhez. — A gróf Széchenyi István politikai tevékenysége meggátlása dolgában javaslatokat s dr. Görgennel való megállapodásáról jelentést tesz.

(Ered. »BM-Akten«, ad Nº 607/BM. 1859.)

Wien am 31. Jänner 1859.

Euere Excellenz!

Bei der Durchführung des mir mit dem hohen Erlasse vom 26. erhalten am 28. d. M. Z. 398/B. M. bezüglich des Grafen Stephan Széchenyi erteilten Auftrages hielt ich es vor Allem für notwendig über den Geisteszustand und die Zurechnungsfähigkeit des genannten Grafen die verlässlichsten Auskünfte zu erhalten.

Ich gab dem mündlichen Wege den Vorzug, und habe heute mit dem Dr. Görgen eine ausführliche Unterredung gepflogen, bei welcher Görgen im Verlaufe des Gespräches von selbst auf den in Frage stehenden Gegenstand gekommen ist, welcher Umstand mir die Sache erleichterte.

Dieses Schreiben an die ungarische Akademie hat Graf Széchenyi dem Dr. Görgen vorgelesen, ohne jedoch die Absicht auszudrücken, dass er selber abschicken wolle, was auch nicht unwahrscheinlich war, da Széchenyi fast den ganzen Tag hindurch mit Schreiben und Diktiren von allen Gattungen von Aufsätzen beschäftigt ist.

Erst nach einiger Zeit sagte er ihm, er habe dieses Schreiben dem Grafen Edmund Zichy (also nicht seinem Sohne) zur Weiterbeförderung übergeben.

In Bezug auf den Geisteszustand des Grafen erscheint vor Allem das Faktum wichtig, dass vor ungefähr 4 Monaten auf Ansuchen der Familie des Grafen der letztere einer förmlichen Prüfung seines Geisteszustandes durch den k. k. Irrenhausdirektor Dr. Riedel, gemeinschaftlich mit Dr. Görgen unterzogen wurde, worauf diese beiden Ärzte ein Zeugniss ausstellten, *nach welchem Graf Széchenyi dermalen als fähig erklärt wurde, seine Privatgeschäfte selbständig zu führen und rechtsverbindliche Akte einzugehen.*[a]

Dieses Zeugniss wurde jedoch einer gerichtsarztlichen Bestäti-

[a] Az eredetiben aláhúzva.

gung nicht unterzogen, weil Széchenyi *niemals*[a] gerichtlich als wahnsinnig erklärt worden ist, sich vielmehr im Jahre 848 freiwillig in die Privat-Irrenanstalt in Döbling begeben hat.

Auf Grund des obigen Zeugnisses, welches sich in den Händen seiner Angehörigen befinden soll, hat Széchenyi auch einige rechtsverbindliche Verträge selbst unterzeichnet. Über den Geisteszustand des Grafen sprach sich Görgen jedoch bei meiner heutigen Unterredung dennoch etwas schwankend aus, und ich bin der Ansicht, dass im Falle man nach der Andeutung Sr. k. k. Hoheit des Durchl. Erzherzogs General-Gouverneurs gegen den Grafen für seine Handlungen im gerichtlichen Wege das Verfahren einleiten wollte, eine förmliche rechtsgültige Untersuchung von *beeideten Gerichtsärzten*[a] vorangehen müsste.

Von den Euerer Excellenz angedeuteten zwei Mitteln gütlicher Art scheint mir unter den gegebenen Verhältnissen die unmittelbare ämtliche Einwirkung auf die Verwandten nicht so sehr zum Zwecke führend, indem gegenwärtig sehr viele Verwandte, Freunde und Bekannte den Grafen besuchen, mit welchen er fortwährend sein Lieblings-Thema, nämlich die politischen und nationellen Verhältnisse Ungarns behandelt.

Es erscheint daher *platterdings unmöglich*[a] alle diese Individuen, die nicht einmal so genau bekannt sind, und deren ein jedes derselben in der Lage ist, die Schriften des Grafen weiter zu befördern, zu warnen und ihre Einwirkung auf Széchenyi in Anspruch zu nehmen.

Dagegen habe ich das zweite der angedeuteten Mittel als zweckmässig erachtet und bereits in dieser Richtung das Nötige verfügt.

Dr. Görgen geniesst — nach seiner nicht zu bezweifelnden Angabe — im hohen Grade die Achtung und das Wohlwollen des Grafen, und letzter will namentlich um keinen Preis diese Anstalt verlassen.

Görgen hofft daher mit voller Zuversicht, dass seine eindringliche Bitte, in Zukunft derlei zu nichts führende schriftliche Äusserungen ganz zu unterlassen, von dem sichersten Erfolge begleitet sein werde, insbesondere wenn Görgen — nach meiner Angabe — sich selbst in den Vordergrund stellt und dem Grafen begreiflich macht, dass die Wiederholung eines solchen Schrittes für Görgen die schwerste Verantwortlichkeit gegenüber der Regierung und die nachteiligsten Folgen nach sich ziehen müsste, und dass Görgen endlich darauf zu

[a] Az eredetiben aláhúzva.

dringen in die Lage käme, dass Széchenyi die Anstalt in Döbling auf immer verlassen müsste.

Alle Vorstellungen wegen Gefährdung der Person des Grafen würden von gar keinem Erfolge sein, weil Széchenyi *nichts sehnlicher wünscht als die Märtirerkrone*[a] für sein Vaterland in den Augen seiner Landsleute zu erringen und auf dem Schaffote zu enden!

Übrigens hat Görgen es auf sich genommen, auch auf die Gemahlin des Grafen einzuwirken, welche einigen Einfluss auf ihn besitzen soll.

Alle diese Ermahnungen werden jedoch nur als von Görgen selbst ausgehend dargestellt, und der Umstand dass behördliche Einwirkungen Statt fanden, *ganz geheim*[a] gehalten werden, um jedes unnütze Aufsehen zu vermeiden.

Durch das Ehrenwort und den Handschlag Görgens habe ich mich in dieser Hinsicht sichergestellt, und zugleich den letzteren für die genaue Erfüllung meiner mündlichen Weisungen strenge verantwortlich gemacht.

Ich halte daher weitere Massregeln *vor der Hand*[a] nicht notwendig, und wenn man ein grosses Aufsehen vermeiden will, auch nicht rätlich. Sollten wider Vermuten die von mir getreffenen Massregeln nicht zum Zwecke führen, so halte ich die Wahl der milderen Mittel für erschöpft, und es müsste dann zu folgenden strengen Massregeln geschritten werden.

Vor Allem wäre es *unbedingt notwendig*[a] durch eine Kommission von *beeideten*[a] vollkommen verlässlichen Irrenärzten den Geisteszustand des Grafen prüfen und auf Grund des Resultates ein rechtsgültiges Zeugniss ausstellen zu lassen, von dessen Wortlaute der einzuschlagende Weg abhängig zu machen wäre.

Wird nun in diesem Zeugnisse Széchenyi als nicht geheilt und daher als *unzurechnungsfähig*[a] erklärt, so müsste eine förmliche Absperrung des Geisteskranken angeordnet, kein Fremder und weiter Verwandter zugelassen, selbst der Besuch der nächsten Verwandten sehr beschränkt und nur in Gegenwart des Dr. Görgen gestattet werden.

Keine Schrift des Grafen dürfte ohne Wissen des Arztes — der für Alles strengtens verantwortlich zu machen wäre, — aus dem

[a] Az eredetiben aláhúzva.

Hause gelassen werden. Nach Umständen wäre Széchenyi selbst gegen seine Willen in die k. k. Irrenanstalt zu übersetzen.

Fällt jedoch das erwähnte Zeugniss dahin aus, dass Széchenyi als *zurechnungsfähig*[a] erkannt wird, dann musste gegen ihn mit der Strenge der Gesetze verfahren werden.

Ob diess im Interesse der Regierung wünschenswert wäre, erlaube ich mir dem erleuchteten Ermessen Ew. Exz. anheimzustellen; nach meiner untergeordneten Ansicht würde eine Verurteilung des Grafen seinen heissesten Wunsch in Erfüllung bringen, dessen Gesinnungsgenossen in Ungarn zum höchsten Fanatismus stimmen und der sogenannten nationellen Sache wieder neue Anhänger verschaffen. Besonders in der gegenwärtigen kritischen Zeit, wo, wenn nicht alle Anzeichen trügen, die ungarische, sogenannte alt-konservative Partei — der Széchenyi angehört, — aufgeregt durch die masslosen Anmassungen des Kaisers Napoleon gegen Österreich, wenigstens für den *Augenblick*[a] etwas einzulenken und einem gewissen Gefühle von österreichischen Patriotismus gegen Aussen sich hinzuneigen scheint, wäre es gewiss nicht angezeigt, eine Tatsache herbeizuführen, welche diese im Keime begriffenen besseren Regungen wahrscheinlich vernichten, die Richtung der Gedanken von den ausländischen Zuständen ablenken, und auf die inneren Zustände Ungarns leiten würde.

Da ich nun allen vorliegenden Tatsachen, und aus der durch die Unterredung mit Görgen geschöpften Überzeugung fast mit Sicherheit das Resultat einer gerichtsärztlichen Untersuchung Széchenyis Geisteszustande als ein solches annehmen muss, welches eine gerichtliche Verfolgung Széchenyi's zur Folge haben könnte, so glaube ich wenigstens *vor der Hand*[a] die Vermeidung einer solchen Untersuchung als sehr wünschenswert bezeichnen, und die Beschränkung aller Verfügungen für die Jetztzeit auf die von mir bereits eingeleiteten Massregeln unvorgreiflich anempfehlen zu sollen.

Von dem angedeuteten *schriftlichen*[a] Zeugnisse des Dr. Görgens glaubte ich vor der Hand Umgang nehmen zu sollen, da mir die etwas schwankenden Äusserungen dieses übrigens sehr loyalen und sonst vollkommen verlässlichen Arztes, doch der Vermutung Raum geben, dass das Ausscheiden des Grafen aus der Anstalt aus pekuniären Gründen dem Dr. Görgen nicht so ganz gleichgiltig sein dürfte; abgesehen

[a] Az eredetiben aláhúzva.

davon auch ein derlei Zeugniss doch keine *gerichtliche*[a] Gültigkeit haben könnte, daher zur Veranlassung weiterer Schritte gar nicht geeignet sein würde.

Da der hohe Erlass vom 26. d. M. nicht einen förmlichen Befehl erhielt, sondern nur Andeutungen, deren Ausführung im Detail meinem Ermessen anheimgestellt würde, so war ich so frei, ganz nach meiner eigenen Ansicht in dieser Sache zu verfahren, und meine Meinung in dem gegenwärtigen Berichte unumwenden auszusprechen.

Sollte ich in dieser — allerdings etwas schwierigen Angelegenheit der Willensmeinung Ew. Exz. nicht ganz entsprochen haben, und Hochdieselben meine Meinung nicht teilen, so erlaube ich mir Ew. Exz. zu bitten, mir bestimmte Weisungen über die in dieser Sache weiters einzuleitenden Schritte zu erteilen, deren pünktlichste Erfüllung ich mir zur strengsten Pflicht machen würde.

Genehmigen Ew. Exz. den Ausdruck meiner tiefsten Verehrung, mit welcher ich zu verharren die Ehre habe

Euerer Excellenz

ergebenster Diener
Lobkowitz.

4.

1859. február 8. — Bécs.

B. Kempen rendőrminister hg. Lobkowitz alsó-ausztriai helytartóhoz. — Helyesli előterjesztett javaslatait Széchenyi ügyében, de szükségesnek véli dr. Görgent behatóbban figyelmeztetni felelős voltára.

(Fogalm. »BM-Akten«, 607/BM. 1859.)

Az irat élén: An den Herrn Statthalter von Österreich u. d. Enns.

Wien am 8. Februar 1859.

Die in der geschätzten Zuschrift vom 31. v. M. Z. 3/g. P. geschilderten Verhältnisse, welche ein entscheidendes Vorgehen gegen den in der Irrenheilanstalt des Dr. Görgen befindlichen Grafen Stephan Széchenyi erschweren, und eingreifenderen Massregeln gegen seine schriftlichen Ausschreitungen, wenigstens vor der Hand entgegenstehen, sind so umsichtig und alle Umstände würdigend dargestellt, dass ich keinen Anstand nehme, der Auffassung Ew. Durchl. beizu-

[a] Az eredetiben aláhúzva.

stimmen, und Hochdieselben zu ersuchen, in der beantragten Weise vorgehen, und zu diesem Ende die nötige Einwirkung des Dr. Görgen in Anspruch nehmen zu wollen.

Ich glaube jedoch die Aufmerksamkeit Ew. Durchl. auf den Umstand lenken zu müssen, dass die Anspruchnahme des genannten Arztes meiner Ansicht nach nur an Wirksamkeit gewinnen könnte, wenn dabei nicht ausschliesslich blos auf seinen guten Willen, sondern auch auf seine verantwortliche Stellung als Leiter einer solchen Anstalt, welchem alle Gesetzwidrigkeiten der seiner Pflege anvertrauten Kranken nach allen Kräften und mit allen Mitteln hintanzuhalten, obliegt, — Gewicht gelegt, und demselben vorgestellt würde, wienach so lange der geisteszerrüttete, oder doch dafür geltende Kranke in seinem Hause sich befindet, ihm, dem Anstaltsvorstande, die Pflicht und die Verantwortung auferlegt sei, alle Gesetzwidrigkeiten seiner Pfleglinge fern zu halten und zu diesem Behufe die nötigen Einrichtungen zu treffen, weil sonst entscheidende Massnahmen der Behörden zur Beseitigung derartiger Ausschreitungen nicht vermieden werden könnten.

5.

1859 február 12. — Bécs.

Hivatalos jegyzőkönyv dr. Görgen felelősség-vállalásáról gr. Széchenyi István viselkedéseért.

(Ered. »BM-Akten«, ad 607/BM. 1859.)

Protokoll am 12. Februar 1859. — Aufgenommen bei dem k. k. n. ö. Statthalterei-Präsidium aus Anlass des hohen Erlasses Sr. Exc. des Chefs der Ob. Polizeibehörde vom 8. Februar 1859 Z. 607/B. M.

Gegenwärtige: Die Gefertigten.

Es erscheint über erfolgte Einladung der Herr Inhaber der Irrenheilanstalt zu Oberdöbling Dr. Görgen, und es wird derselbe in Folge h. Erlasses Sr. Exc. des Chefs der k. k. Obersten Polizeibehörde vom 26. Jänner d.J. Z. 398/B. M. auf die agitatorische Tätigkeit des bei ihm in Pflege befindlichen Grafen Stefan Széchenyi aufmerksam gemacht, in Folge welcher derselbe gelegenheitlich der Eröffnung der ungarischen Akademie der Wissenschaften ein höchst aufreizendes, der

österreichischen Regierung feindseliges Schreiben an dieselbe gerichtet hat.

Da ein Reklusionsort, wie eine Irrenanstalt, in welchem der gedachte Graf nicht mehr aus Heilzwecken, sondern aus eigener freier Wahl seinen Aufenthalt fortsetzt, nicht dazu missbraucht werden darf, dass unter dem Schutze, welchen die Anstalt ihrer humanitären Bestimmung wegen geniesst, aufrührerische Schriften verfasst und verbreitet werden, so erklärt Se. Durchl. der Herr Statthalter Fürst Lobkowitz dem Herrn Dr. Görgen, dass er, als Leiter der Irrenanstalt für alle Gesetzwidrigkeiten der seiner Pflege anvertrauten Kranken verantwortlich sei; dass ihm daher auch, so lange der geisteszerrüttete oder doch dafür geltende Graf Stefan Széchenyi in seinem Hause sich befinde, die Pflicht und die Verantwortlichkeit obliege alle Gesetzwidrigkeiten dieses Pfleglings ferne zu halten, und zu diesem Behufe die nöthigen Einrichtungen zu treffen.

Seine Durchlaucht fügt dieser Erinnerung noch die weitere Bemerkung bei, dass er diesfalls dem Herrn Dr. Görgen einen um so energischen Vorgang und eine um so eindringlichere Überwachung empfehlen müsse, als sich sonst die Regierung veranlasst sehen würde, andere entscheidende Massnahmen zur Beseitigung derartiger Ausschreitungen zu treffen. Hierüber erklärt nun Herr Dr. Görgen:

Ich werde Alles tun, was in meiner Macht steht, um jeden schädlichen Einfluss auf den Grafen St. Széchenyi in dieser Beziehung fern zu halten und habe sogar bereits mir die Versicherung verschafft, dass keine wie immer geartete Schrift ohne mein Wissen aus seinen Händen kommt; ich nehme keinen Anstand mich für die Zukunft hiefür verantwortlich zu erklären.

Wien am 12. Februar 1859.

Med. Dr. Görgen m. p.

Coram me

Lobkowitz m. p.

Zur Bestätigung

Rosmanit m. p.
Präs. Sekretär.

6.

1859. február 12. — Bécs.

Hg. Lobkowitz alsó-ausztriai helytartó b. Kempen rendőrministerhez dr. Görgennek gr. Széchenyi Istvánért vállalt felelőssége dolgában.

(Ered. »BM-Akten«, N° 807/BM. 1859.)

Wien, am 12. Februar 1859.

Euere Excellenz!

Mit Beziehung auf den hohen Erlass vom 8. d. M. Z. 607/B. M. gebe ich mir die Ehre Ew. Exc. anruhend die Abschrift eines Protokolls vorzulegen, welches ich mit dem Inhaber der Irrenheilanstalt zu Oberdöbling Dr. Görgen in betreff des bei ihm in Pflege befindlichen Grafen Stefan Széchenyi habe aufnehmen lassen.

Görgen wiederholt darin seine mir bereits früher mündlich abgegebene und Euerer Excellenz schon in dem Berichte vom 31. Jänner d. J. Z. 3/g. P. angezeigte Erklärung nun auch schriftlich, dass er die entsprechende Einleitung getroffen und die *Verantwortlichkeit*[a] dafür übernehme, dass ohne sein Wissen keine wie immer geartete Schrift aus den Händen des Grafen Stefan Széchenyi komme.

Genehmigen stb.

Eu. Exc. ergebenster Diener
Lobkowitz.

7.

1859 márczius 15. — Bécs.

B. Kempen rendőrminister a bécsi rendőrigazgatóhoz gr. Széchenyi István érintkezésének s látogatóinak föltünés nélküli megfigyelése dolgában.

(Fogalm. »BM-Akten«, 1355/BM. 1859.)

Az irat élén: An den Herrn Policei-Direktor von Wien.

Wien, am 15. März 1859.

Der in der Irrenheilanstalt des Dr. Görgen zu Ober-Döbling in der Pflege befindliche Graf Stefan Széchenyi, von dem es fraglich ist, wie weit sein wahrer Geisteszustand den Aufenthalt in dieser Anstalt rechtfertiget, unterhält nach Aussen hin vielfache Verbindungen, und empfängt in der Anstalt häufig Besuche.

Diese Kommunikationen haben bereits in politischer Beziehung

[a] Az eredetiben aláhúzva.

gewichtige Bedenken angeregt, und es erscheint daher notwendig denselben polizeilicher Seite die höchste Aufmerksamkeit zuzuwenden, namentlich aber den Verkehr des genannten Grafen in unauffälliger Weise auf das Schärfste zu controliren.

Ew. Durchl. wollen diesfalls sogleich die erforderlichen Einleitungen treffen und vorsorgen, dass alle beachtenswerte Wahrnehmungen von Fall zu Fall unverzüglich, die übrigen Beobachtungsergebnisse von Woche zu Woche, und zu jedem Sonnabend berichtlich mir zur Kenntniss gebracht werden.

8.

1959 április 2. — Bécs.

Czapka bécsi rendőrigazgató b. Kempen rendőrministerhez gróf Széchenyi István látogatói és érintkezései rendőri megfigyeltetésének előzetes eredményéről.

(Ered. »BM-Akten«, 1816/BM. 1859.)

Euer Excellenz!

Die mit den hohen Erlässen von 15. Dezember 1355/B. M. und 28. v. M. Z. 1596/B. M. angeordnete Ueberwachung des Grafen Stephan Széchenyi unterliegt in sofern grösseren Schwierigkeiten als die eigentümliche Lage der Dr. Görgen'schen Irrenheilanstalt von der Aufstellung einer permanenten und unauffälligen Beobachtung keinen Erfolg erwarten lässt, da diese Anstalt ausser dem genannten Grafen noch andere den höheren Kreisen angehörige Persönlichkeiten beherbergt, welche ebenfalls Besuche erhalten. Auch dem Versuche, im Innern der Anstalt Verbindungen anzuknüpfen, stellten sich Schwierigkeiten entgegen, welche ihren Grund darin haben, dass die Krankenwärter und sonstigen Bedienstete in der Anstalt selbst wohnen, und äusserst selten einen Ausgang bewilligt erhalten.

Es waren daher besondere Voreinleitungen notwendig, welche sich wegen der räumlichen Entfernung der Anstalt verzögert haben und der Grund waren, weshalb die in dem hohen Erlasse vom 15. v. M. Z. 1355/B.M. angeordneten Termine nicht eingehalten werden konnten.

Nach den inzwischen erhaltenen vertraulichen Mitteilungen befindet sich der Graf Stephan Széchenyi mit Rücksicht auf sein Alter körperlich wohl; doch scheinen auch seine Geisteskräfte ungestört zu sein, da er sich mit Lesen und Schreiben beschäftigt, den Tages-

ereignissen seine Aufmerksamkeit zuwendet, und in seinen Gesprächen keine Geistesstörung wahrnehmen lässt.

Man schreibt es der Macht der Gewohnheit zu, dass er den dermaligen Aufenthalt nicht verlassen wolle, sowie er sich selbst äussert, dass er so von der Welt ungestört leben und auch nützen könne.

Als vor mehreren Monaten eine Deputation der ungarischen Akademie aus Pest wegen Bestätigung der vom Grafen Széchenyi entworfenen Statuten in Wien war, besuchte sie auch den Grafen Széchenyi, um sich mit ihm wegen der durch das Ministerium des Innern vorgenommenen Änderungen zu beraten.

Graf Széchenyi riet zur Annahme, da man in der Zukunft noch manches erringen könne. Ueberhaupt gilt Graf Széchenyi für den Ratgeber und Führer der Altkonservativen.

Die gewöhnlichen Besuche erhält er von seiner Gattin, von seinen zwei leiblichen und drei Stiefsöhnen, ferner von seinen Schwiegersöhnen, den Grafen Wenkheim, Festetitz und Pallavicini. Am 31. v. M. war sein Stiefsohn Graf Geisa Zichy, dann der Bischof Lonovitz von Czanad mit seinem Sekretär bei ihm und die letzteren zwei blieben zur Tafel. — Am 1. l. M. fand sich nur der Graf Geisa Zichy ein. — Infolge der nunmehr angeknüpften Verbindung hoffe ich in der Lage zu sein, den angeordneten Berichterstattungen pünktlich nachkommen zu können.[1]

Wien, am 2. April 859.

Czapka m. p.

9.

1859. május 7. — Bécs.

B. Kempen rendőrminister hg. Lobkowitz alsó-ausztriai helytartóhoz. Tekintettel arra, hogy Széchenyi István nagyon sok, minden rendű látogatót fogad s politikával foglalkozik, e látogatások szigorú korlátolását s azt követeli, hogy a gróf a gyógyintézetben mint elmebajos beteg kezeltessék.

(Fogalm. »BM-Akten«, 2319/BM. 1859.)

Az irat élén: An den Herrn Statthalter von Österreich unter der Enns.

Wien, am 7. Mai 1859.

In der verehrlichen Zuschrift vom 31. Jänner l. J. Z. 3/g. P. haben Ew. Durchl. bei der Darstellung der Verhältnisse des Grafen

[1] Ápril és május hónapokból hat, Czapka által beküldött jegyzék van Széchenyi látogatóiról a »BM«-akták között.

Stefan Széchenyi erwähnt, der Graf empfange von sehr vielen Verwandten, Freunden und Bekannten Besuche, und unterhalte sich mit denselben mit Vorliebe über die politischen und materiellen Zustände Ungarns.

Ich glaubte damals diese Unzukömmlichkeit nicht weiter zum Gegenstande einer Korrespondenz machen zu sollen, weil in dem mit Dr. Görgen aufgenommenen Protokolle Letzterem ein energischer Vorgang und eine eindringliche Überwachung ganz besonders zur Pflicht gemacht wurde.

Übereinstimmend mit ersterwähnter Andeutung erfahre ich, dass Graf Széchenyi Tag für Tag zahlreiche Besuche von Leuten aus allen Ständen empfängt, die um so weniger als gleichgültig betrachtet werden können, weil sie offenbar nicht einem Kranken gelten, sondern politische Betrachtungen zum Zwecke haben.

Wäre Graf Széchenyi als krank anzusehen, so sollten schon aus Sorge für den Pflegling von Seite der Irrenheilanstalt alle aufregenden und störenden Besuche und Beschäftigungen von ihm fern gehalten werden. In diesem Falle liegt es in der Berechtigung des Dr. Görgen als Vorstand der Anstalt, die Besuche auf die Verwandtschaft seines Pflegbefohlnen zu beschränken; der kais. Regierung gegenüber aber verbindet ihn hiezu die ausdrücklich übernommene Verpflichtung zu Graf Széchenyi's Überwachung. In keinem Falle kann die Privatirrenheilanstalt fernerhin als ein Asyl für politische Umtriebe dienen.

Ich sehe mich daher veranlasst, die Aufmerksamkeit Ew. Durchl. auf das erwähnte höchst auffällige und bedenkliche Treiben in Dr. Görgen's Heilanstalt zu lenken, und beehre mich, Hochdieselben zu ersuchen, gefälligst mit allem Ernste darauf dringen zu wollen, dass Graf Széchenyi, so lange er in dem fraglichen Irreninstitute sich befindet, hiernach behandelt, und demgemäss in Absicht auf den Empfang von Besuchen, und auf geistige Beschäftigung den natürlichen, schon durch den Zweck seiner Heilung gebotenen Beschränkungen unterworfen werde.

Hiermit verbinde ich das Ersuchen, schleunigst das Erforderliche vorkehren und von dem Verfügten sohin gefälligst Mitteilung mir machen zu wollen.

10.

1859 május 12. — Felső-Döbling.

Jegyzőkönyv dr. Görgen szóbeli előterjesztéséről, a melyet Széchenyi állapota, érintkezései, látogatói stb. felől az alsó-ausztriai helytartóság kiküldöttje előtt tőn.

(Ered. »BM-Akten«, 2319/BM. 1859. számhoz.)

Protokoll vom 12. Mai 1859.

Aufgenommen in der Irrenanstalt des Herrn Dr. Görgen in Oberdöbling über nachfolgenden Gegenstand.

Gegenwärtige: Die Gefertigten

Es wird dem Herrn Dr. Görgen in Folge des h. Erlasses Sr. Exc. des Herrn Chefs der Ob. Polizeibehörde vom 7. Mai d. J. Zl. 2319/B. M. mitgeteilt, dass Hochderselbe in Erfahrung gebracht habe, wie Graf Széchenyi in der unter der Leitung des Herrn Dr. Görgen stehenden Irrenheilanstalt Tag für Tag zahlreiche Besuche von Leuten aller Stände empfange, die um so weniger als gleichgiltig betrachtet werden können, weil sie offenbar nicht einem Kranken gelten, sondern politische Beratungen zum Zwecke haben.

Nachdem Herr Dr. Görgen in seinem Protokolle vom 12. Februar d. J. die Erklärung abgegeben und sich dafür verantwortlich gemacht hat, dass jeder schädliche Einfluss auf den Grafen Széchenyi fern gehalten bleiben werde, so liegt es in seiner Pflicht und als Direktor der Anstalt auch in seinem Rechte, alle mit der Sorge für einen in der Anstalt befindlichen Pflegling unvereinbaren Besuche und Beschäftigungen hintanzuhalten; daher in ersterer Beziehung nur Besuche der eigenen Familie und der nächsten Verwandtschaft des Pflegebefohlenen zu gestatten.

In keinem Falle kann die Privat-Irrenheilanstalt fernerhin als ein Asyl für politische Umtriebe dienen.

Dem Herrn Direktor Dr. Görgen wird daher mit Beziehung auf seine schon früher abgegebene Erklärung erinnert und eingeschärft, unter eigener Verantwortung dafür zu sorgen, dass Graf Széchenyi so lange er in der Irrenheilanstalt sich befindet, hiernach behandelt und demgemäss in Absicht auf den Empfang von Besuchen und auf geistige Beschäftigung den natürlichen, schon durch den Zweck seiner Heilung gebotenen Beschränkungen unterworfen werde.

Hier übergibt Herr Dr. Görgen folgendes zu Protokoll:

Es war stets mein eifrigstes Bemühen, den Aufenthalt des Grafen Stefan Széchenyi in meinem Hause keinen anderen Charakter als den annehmen zu lassen, welcher der erste Grund seiner Hieherkommens war, nämlich die Heilung seines geistigen Leidens, das — wie alle bisher über ihn abgegebenen ärztlichen Urtheile immer lauten mögen, ein unverkennbares und kaum je heilbares ist.

Ich habe dieses mein Bestreben zur Hintanhaltung eines jeden Missbrauches meiner Anstalt zu etwaigen politischen Zwecken des Grafen Széchenyi noch gesteigert, seit mir dieser Gegenstand durch S[e] Durchl. den Herrn Fürst Statthalter zur besondern Aufmerksamkeit empfohlen worden ist.

Ich habe auch seit jener Zeit nicht das Mindeste in dem Verhalten oder im Umgange Széchenyi's wahrgenommen, was Grund zu einer Klage über ihn geben könnte. Seine Beschäftigung besteht einen grossen Theil des Tages hindurch im Schachspiele, das er mit meinem Herrn Assistenten Dr. Goldberg und zeitweilig auch mit einem englischen Sprachlehrer, Namens Hirst und mit einem seiner Wärter spielt. Was an Korrespondenzen oder sonst an schriftlichen Aufsätzen vom Grafen Széchenyi geleistet wird, ist gar nicht zu zählen. In ersterer Beziehung verlassen bloss Briefe an seine Frau, die nichts als gewöhnlich Familienangelegenheiten betreffen, mein Haus.

Sonst schreibt er sich höchtens kleine Notizen auf, da ihn sein Gedächtniss bedeutend verlässt, und er daher zu solchen Aufschreibungen Zuflucht nehmen muss.

Was den Vorwurf betrifft, dass Graf Széchenyi ungewöhnlich viele Besuche und von Personen aller Stände erhalte, so kann ich nicht läugnen, dass viele Leute zu ihm kommen; aber es sind diess fast ausschliesslich nur Mitglieder seiner ausgebreiteten Familie und Verwandtschaft. Sonst kommen noch Personen, die zu seiner Vermögensverwaltung in Beziehung stehen, wie sein Güter-Direktor Hajnik und sein Sekretär Tascher [sic].

Neuester Zeit aber besuchen ihn viele Ärzte wie Seeburger, Sigmund, Skoda, Hebra,[a] aber lediglich zur Konsultation, da sich im Kharakter des Grafen neuester Zeit eine auffalende Hypochondrie zeigt, und er in jedem noch so kleinen Leiden die Veranlassung zu seinem Tode erblickt.

Alle diese Besuche sind jedoch den löbl. Polizeibehörden kein

[a] E három utolsó a bécsi orvosi kar nevezetességei. Siegmund és Hebra kül. bőrbajokra.

Geheimniss, da ich allwochentlich am Samstage ein genaues Verzeichniss aller an jedem Tage beim Grafen gewesenen Besuche dem hierortigen Bezirksleiter abgebe.

Für die volle Richtigkeit dieses Besuchverzeichnisses und dass ausser den darin aufgeführten Personen Niemand sonst den Grafen sieht, verbürge ich mich, weil die beiden Krankenwärter, die dem Grafen von mir beigegeben sind, völlig verlässliche Leute sind. Es wurde ihnen von mir und dem Bezirksleiter die Erinnerung gemacht, gewissenhaft jeden Besuch aufzuzeichnen, und sie wagen es sicher nicht, irgend einen Besuch zu verschweigen, weil sie wissen, dass ein solcher Vorgang sie augenblicklich um ihren Dienst brächte, der für sie durch ihre Zuweisung zur Bedienung des Grafen von pekuniären Vorteilen ist, die sich nicht verscherzen wollen.

Zudem sind diese beiden Wärter überhaupt vollkommen verlässliche Leute, der Polizei als solche bekannt, und in Döbling ansässige Männer.

Wiewol ich nicht bei allen Besuchen, die der Graf empfängt, gegenwärtig bin, so glaube ich doch, mich verbürgen zu können, dass hiebei irgend eine politisch gefährliche Tendenz gewiss nicht verfolgt wird.

Es ist möglich, dass hiebei die Vergangenheit auf Kosten der Gegenwart gelobt, und von den vergangenen schönen Zeiten, wo wenig Steuer gezahlt wurde, die Rede ist; aber hierauf allein dürfte sich aller politische Diskurs beschränken, da nach meiner Wahrnehmung und Überzeugung Graf Széchenyi phisisch und geistig so herabgekommen ist, dass er in dieser Beziehung gar keiner Konzeption mehr fähig ist. Er wiederholt immer und ewig nur die alten Geschichten, mit denen er eher eine Last wird, als dass er damit irgend eine Wirkung hervorbringen könnte.

Sollte übrigens auch der Besuch der Verwandten in der Ausdehnung, wie er jetzt stattfindet, nicht gewünscht werden, so glaube ich, dass eine einfache Erinnerung an die Gräfinn gewiss genügen würde, um dieselben auf das geringste Mass zu beschränken.

Schliesslich muss ich bemerken, dass alle Besuche nur vereinzelt kommen, also von etwaigen förmlichen Gesellschaften, die sich beim Grafen versammeln, gar keine Rede ist. Nur dann und wann sieht er Leute bei Tisch, weil er es liebt in Gesellschaft zu speisen; aber auch hiebei erscheinen keine andern Kathegorien als die oben erwähnten und auch zur Kenntniss der Polizei gelangen werden.

Ich bitte nach all' dem Gesagten das löbl. Statthalterei-Präsidium die Versicherung hinzunehmen, dass es mein eifrigstes Streben ist, Alles hintanzustellen, was in dem Aufenthalte Széchenyi's in meiner Anstalt in irgend einer Beziehung missliebig sein könnte, und bin bereit, jedwede Beschränkung, die mir diesfalls vorgeschrieben würde, einzuführen.

M. Dr. Görgen m. p.

Zur Bestätigung

Rosmanit m.. p.
Präs. Sekretär.

11.

1859. május 14. — Bécs.

Hg. Lobkowitz alsó-ausztriai helytartó b. Kempen rendőrministerhez. Megteszi észrevételeit a föntebbi jegyzőkönyvre s javaslatát gr. Széchenyi István ellenőrzése dolgában.

(Ered. »BM-Akten«, 2587/BM. 1859.)

Wien, am 14. Mai 1859.

Euere Excellenz!

Ich gebe mir die Ehre, Euerer Exc. anruhend eine Abschrift des Protokolls ergebenst vorzulegen, das ich in Folge des hohen Erlasses vom 7. d. M. Z. 2319/B. M. mit dem Direktor der Döblinger Irrenanstalt Dr. Görgen habe aufnehmen lassen.

Ich habe aus diesem Protokolle den mir bisher gänzlich unbekannt gewesenen Umstand erfahren, dass Dr. Görgen über Weisung des Polizeibezirksleiters zu Döbling demselben allwochentlich ein Verzeichniss aller jener Personen vorzulegen hat, welche sich bei Graf Széchenyi auf Besuch befanden.

Da ich voraussetzen darf, dass diese Verzeichnisse zur hohen Kenntniss Euerer Exc. gelangen und da Dr. Görgen versichert, dass ausser den verzeichneten Personen sonst Niemand zum Grafen kommt, so bin ich der unvorgreiflichen Meinung, dass Euerer Exc. sich bewogen finden möchten, diese Verzeichnisse einer geeigneten Sichtung unterziehen und jene Personen ausscheiden zu lassen, welche den Grafen künftighin nicht mehr besuchen sollen.

Durch den Einfluss der Gräfin, sowie durch den Umstand, dass Graf Széchenyi nach Versicherung des Dr. Görgen eine offen ausgesprochene Scheu zeigt in irgend einen Konflikt mit den Aufsichtsbehörden zu geraten, wird es, wenn Ew. Exc. diese rektifizirten Ver-

zeichnisse herabgelangen lassen, sofort leicht ermöglicht werden können, alle jene Personen von Graf Széchenyi entfernt halten zu können, welche hohen Orts bezüglich solcher Besuche missliebig erscheinen sollten.

Der Versicherung des Dr. Görgen, dass ausser den zur Vermögensverwaltung des Grafen in Beziehung stehenden Personen, wie der Güterdirektor oder Sekretär des Grafen, fast ausschliesslich nur seine Verwandten ihn besuchen, bin ich um so mehr Glauben zu schenken geneigt, als die Familie des Grafen durch doppelte Halbgeschwister, die sich in derselben befinden, eine weit verzweigte ist. Auch wusste Dr. Görgen ausser Bischof Lonowits keinen anderen Besucher zu nennen, der nicht in verwandschaftlicher Beziehung zum Grafen stünde.

Die Art und Weise, wie diese Besuche abgestattet werden, wollen Euere Excellenz gleichfalls aus dem mit Dr. Görgen aufgenommenen Protokolle entnehmen. Sie finden immer nur vereinzelt statt und arten nie in förmliche Gesellschaften oder Versammlungen aus.

Ebenso gibt das Protokoll über die Beschäftigung des Grafen Auskunft, die fast den ganzen Tag über nur im Schachspiele besteht.

Indem ich Ew. Excellenz hiemit das Ergebniss meiner Erfahrungen zur hohen Kenntniss bringe, sehe ich behufs einer auf die Beschränkung der Besuche bezüglichen Verfügung der nach dem obgedachten notwendigen weiteren hohen Weisung Ew. Exc. entgegen.

Genehmigen stb.

Euerer Excellenz

ergebenster Diener
Lobkowitz.

12.

1859 május 30. — Bécs.

B. Kempen rendőrminister hg. Lobkowitz alsó-ausztriai helytartóhoz. Gr. Széchenyinél a veszedelmes ó-conservativ elégedetlenek látogatása eltiltandó s a bécsi rendőrigazgatóság lanyha eljárása megrovandó.

(Fogalm. »BM-Akten«, 2838/BM. 1859.)

An den Herrn Statthalter von Oesterreich unter der Enns.

Wien, am 30. Mai 1859.

Ich habe aus den vorliegenden Verzeichnissen von Personen, welche den Grafen Stefan Széchenyi in der Dr. Görgen'schen Irrenheilanstalt häufig zu besuchen pflegen, die ohnehin sehr zahlreichen Verwandten des genannten Grafen ausscheiden lassen, und beehre

mich, Ew. Durchl. in der Anlage einen Ausweis[1] jener Besucher zu übersenden, welche nur zu seinen Bekannten gezählt werden könnten.

Ew. Durchl. werden in diesem Ausweise die Namen mehrerer politisch kompromittirten Persönlichkeiten, und der bekanntensten Führer der malcontenten alt-conservativen Partei finden.

Der Verkehr mit diesen Personen, namentlich aber das Zusammenfinden mehrerer derselben bei Graf Széchenyi erscheint nach den Andeutungen, welche ich früher zu machen die Ehre hatte, unstatthaft.

Ich beehre mich demnach, Ew. Durchl. zu ersuchen, wegen Beschränkung solcher Besuche die erforderlichen Einleitungen im Sinne meines Anliegens vom 7. d. M. Z. 2319/B. M. gefälligst treffen zu wollen; erlaube mir aber noch ganz besonders zu bemerken, dass ich die Vorgangsweise der mit der Überwachung des Verkehres des Grafen Stefan Széchenyi beauftragten Polizei-Direction missbilligen müsse, daher denn auch derselben unter Ausstellung des von ihr eingeschlagenen Verfahrens zu bedeuten sein wird, dass sie nicht auf die Angaben des Dr. Görgen, sondern auf ihre eigenen Mittel sich künftighin zu stützen haben würde, um dem nicht interessen — und daher nicht parteilosen Anstaltsinhaber gegenüber, wie sie dies in ihren Berichten glauben zu machen suchte, eine ordentliche Kontrolle herzustellen.

Indem hiemit die verehrliche Zuschrift vom 14. d. M. Z. 10/g. P. ihre Beantwortung erhält, erbitte ich mir eine baldgefällige Mitteilung der endlichen Verfügung in dieser Angelegenheit.

13.

1859 június 14. — Bécs.

Hg. Lobkowitz alsó-ausztriai helytartó a bécsi rendőrigazgatóhoz. Szigorúbb intézkedéseket kíván Széchenyi ellenőrzése dolgában, miután a rendőrministerium az ellenőrzés eddigi módjával nincs megelégedve.

(Hiv. más. »BM-Akten«, 3369/BM. 1859. számhoz.)

Az irat élén: Abschrift des Erlasses an den Polizeidirektor vom 14. Juni 1859. Z. 11/g. P.

Die zahlreichen Besuche, welche der in der Irrenheilanstalt des Dr. Görgen in Oberdöbling in der Obsorge befindliche Graf Stefan Széchenyi nicht nur von seinen Verwandten, sondern auch von den verschiedenartigsten anderen Personen erhält, haben S^{e} Exc. den

[1] Hiányzik az irat mellől.

Herrn Chef der Obersten Polizeibehörde bestimmt, mit dem h. Erlasse vom 30. Mai l. J. Z. 2838/B. M. eine Beschränkung dieser Besuche anzuordnen. In Folge dessen hat Hochderselbe das anruhende Verzeichniss jener Besucher des Grafen Széchenyi herablangen lassen, welche mit dem Grafen nicht verwandt sind, sondern nur zu seinen Bekannten gezählt werden können.[1]

Wie Se. Exc. bei diesem Anlasse bemerken, finden sich in diesem Ausweise die Namen mehrerer politisch kompromittirten Persönlichkeiten und der bekanntesten Führer der malcontenten altkonservativen Partei, so dass der Verkehr mit diesen Personen, namentlich aber das Zusammenfinden mehrerer derselben bei dem Grafen Széchenyi als völlig unstatthaft erscheint.

Ich ersuche daher Ew. Hochwohlgeboren in Folge obiger hoher Weisung Sr. Exc. des Chefs der Obersten Polizeibehörde durch den Vorstand der Anstalt Dr. Görgen das Entsprechende einzuleiten, dass die Besuche bei Grafen Széchenyi auf dessen Verwandte beschränkt bleiben und Alles beseitiget werde, damit nicht die Privat-Irrenheilanstalt fernerhin als ein Asyl zu etwaigen politischen Umtrieben missbraucht werde.

Die Befolgung dieser Weisung wird strenge zu überwachen, sich hiebei jedoch nicht auf die Angaben des nicht interessen- und daher parteilosen Anstaltinhabers Dr. Görgen zu verlassen, sondern auf die eigenen Mittel der Polizeiaufsicht zu stützen sein, was bisher bei der Überwachung des Grafen Széchenyi von Seite der Polizei versäumt und bei diesem Anlasse von Sr. Exc. dem Chef der Obersten Polizeibehörde mit dem Beifügen missbilligt wurde, dass der Polizeidirektion das von ihr bisher eingeschlagene Verfahren auszustellen sei.

14.

1859 julius 2. — Bécs.

A bécsi rendőrigazgató hg. Lobkowitz alsó-ausztriai helytartóhoz. Széchenyi föltünés nélküli ellenőrzésének nagy nehézségei miatt a rendőrség egyelőre dr. Görgenre kénytelen támaszkodni.

(Ered. »BM-Akten«, ad 8369/BM. 1859.)

Euere Durchlaucht!

Mit Bezug auf den hohen Auftrag vom 14. Juni l. J. Z. 11/g. P. erlaube ich mir Euerer Durchl. zur hohen Kenntniss zu bringen,

[1] Ez a névjegyzék hiányzik.

dass ich mich wegen Beschränkung der Besuche, welche Graf Stefan Széchenyi in der Heilanstalt des Dr. Görgen zu Döbling erhält mit dem Letzteren in das vertrauliche Einvernehmen gesetzt habe, und dieser sich bereit erklärt hat, darauf einzuwirken, damit diese Besuche auf die wie bemerkt, der Zahl nach nicht geringe Verwandtschaft des Grafen, dann auf solche Personen, welche ihrer persönlichen Stellung nach wie z. B. der Graf Szécsen Obersthofmeister Ihrer kais. Hoheit der Frau Erzherzogin Sofie ohne Aufsehen nicht zurückgewiesen werden können, beschränkt bleiben.

Was die gerügte Verwendung des Dr. Görgen zu vertraulichen Mitteilungen über die von dem Grafen Széchenyi empfangenen Besuche anbelangt, so kann die k. k. Polizei-Direktion zu ihrer Entschuldigung die Tatsache anführen, dass es bei der eigentümlichen Lage und Einrichtung des Dr. Görgen'schen Heilanstalt nicht gelingen konnte, anderweitige Verbindungen im Innern der Anstalt anzuknüpfen, weshalb nichts anderes erübrigte als den Dr. Görgen selbst ins Vertrauen zu ziehen, nachdem man keinen Grund hatte in seine Vertrauenswürdigkeit einen Zweifel zu setzen. Er entsprach derselben mit derselben Bereitwilligkeit, mit welcher er auch jetzt erklärte, auf die Beschränkung der unzulässigen Besuche einwirken zu wollen.

Wien, am 2. Juli 1859.

Für den k. k. Hofrat

Nischek m. p.

15.

1859 november 14. — Buda.

Albrecht főherczeg b. Thierry rendőrministernek. Sürgősen figyelmezteti, hogy gróf Széchenyi István politikai és irodalmi tevékenységét, a jelen körülmények közötti veszélyes volta miatt, okvetlen meg kell gátolni.

(Ered. »BM-Akten«, 5647/BM. 1859.)

Ofen, am 14. November 1859.

Unterm 19. Jänner l. J. N° 87/g. Präs. fand ich mich aus Anlass des von dem Grafen Stefan Széchenyi dt° Ober-Döbling 6. November 1858 an die ungarische Akademie gerichteten Schreibens, welches zur Vorlesung bei deren feierlichen Eröffnung bestimmt war, und im ganzen Lande in zahlreichen Abschriften cirkulirte, bestimmt,

die Aufmerksamkeit des vormaligen Chefs der bestandenen k. k. Obersten Polizei Behörde auf den genannten Grafen zu lenken, der unter dem Deckmantel eines angeblich gestörten Geisteszustandes sich vor jeder Verantwortung geschützt wähnend, jenen Brief, welcher ungeachtet der eingeflochtenen dynastischen Aeusserungen doch seinem ganzen Charakter nach völlig geeignet erschien, zur Verachtung und zum Hasse gegen die Staatsverwaltung aufzureizen, und dessen Inhalt keinerwegs einem Verfasser mit gestörter Geistes-Funktion erkennen liess, der Oeffentlichkeit übergeben hatte.

Der vormalige Chef de bestandenen k. k. Obersten Polizei Behörde brachte hierüber unterm 8t Februar l. J. N° 607/Bm, zu Meiner Kenntniss, dass er durch den Statthalter von Nieder-Oesterreich Einleitungen getroffen habe, um der Verbreitung regierungsfeindlicher schriftlicher Arbeiten des in der Irrenheilanstalt des Dr. Görgen in Ober-Döbling befindlichen Grafen Stefan Széchenyi ein Ziel zu setzen, und dass er den Erfolg mit grösster Aufmerksamkeit wahrnehmen werde, und sich vorbehalte, beachtenswerte Wahrnehmungen mir mitzutheilen.

Durch neuere Erfahrungen bin ich nun in der Lage, wieder auf das Wirken des genannten Grafen in schriftstellerischer Beziehung zurückkommen zu müssen, denn die öffentliche Stimme bezeichnet denselben nicht nur als den Verfasser des in London erschienenen Werkes: »Blicke auf Rückblicke«,[1] worin die Zustände Oesterreichs mit besonderer Frechheit gegeiselt werden, sondern es heisst auch, dass Graf Stefan Széchenyi wieder ein neues Geistesprodukt zum Drucke befördern werde.

Für den Fall, als sich dieses kühne Auftreten des genannten Grafen als Schriftsteller bewährt, erscheint dasselbe besonders in dem gegenwärtigen Momente von der grössten Wichtigkeit. Denn die Tendenz desselben bei der Veröffentlichung seiner Geistesprodukte sprach sich deutlich in dem erwähnten zur Vorlesung bei der feierlichen Eröffnung der ungarischen Akademie von ihm bestimmt gewesenen Briefe aus, und Széchenyi weiss nur zu gut, welche Sympathien er hierlands geniesst, wo man in nationalen Kreisen geneigt ist, in seiner Persönlichkeit gleichsam ein von höherer Inspiration erfülltes Wesen zu erkennen.

[1] Érdekes, hogy a főherczeg-kormányzó elnök irodájában még nem tudták a pontos czímét a famosus könyvnek!

Es ist auch nicht zu zweifeln, dass Graf Stefan Széchenyi diesen seinen Einfluss zu steigern sich angelegen sein lassen werde, wenn seinen gefährlichen Ausschreitungen nicht in geeigneter Weise begegnet wird.

Ich fühle mich demnach verpflichtet, die Aufmerksamkeit Euer Hochwohlgeboren hierauf zu lenken, und füge schliesslich das Ersuchen bei, es wolle Euer Hochwohlgeboren gefällig sein, mich von dem Ergebnisse der Verfügungen, zu welchen sich Euer Hochwohlgeboren aus diesem Anlasse bestimmt finden sollten, sowie von den hiebei erzielten bemerkenswerten Wahrnehmungen in Kenntniss zu setzen.

Erzh. Albrecht m. p.

16.

1859 november 20. — Bécs.

Összefoglaló jelentés b. Thierry rendőrminister számára gr. Széchenyi István titkos megfigyeltetésének eredményéről és iratai kézrekerítésének, esetleg egy házkutatásnak módozatairól.

(Ered. »BM-Akten«, 398/BM. 1859-hez.)

Wien, am 20. November 1859.

Über Anregung Sr. kais. Hoheit des durchl. Herrn Erzherzogs General-Gouverneurs von Ungarn wurde der Statthalter von Oesterreich u. d. Enns zu Anfang des heurigen Jahres auf die Umtriebe des in der Privat-Irrenheilanstalt des Dr. Görgen zu Döbling befindlichen Grafen Stefan Széchenyi aufmerksam gemacht, und aufgefordert, denselben entgegenzuwirken.

Nach dem Vorschlage des Fürsten Lobkowitz wurde mit Rücksicht auf die angesehene Stellung des Grafen Széchenyi, und der Umstand, dass ein bestimmtes Parere über den Geisteszustand desselben und seine Zurechnungsfähigkeit nicht leicht zu erhalten sein dürfte, bestimmt, durch eine entsprechende Einwirkung des hiefür verantwortlich erklärten Anstaltsvorstands den Grafen von Ausschreitungen in seinen literarischen Thätigkeiten und sonstigen ahndungswürdigen Handlungen abzulenken.

Hiemit hat sich jedoch der damalige Chef der Obersten Polizei-Behörde nicht begnügt. Es wurde vielmehr noch insbesondere der hiesige Polizei-Direktor beauftragt, eine Überwachung des Vorhaltens und des Verkehrs des genannten Grafen einzuleiten.

So ungenügend die von dem Polizei-Direktor getroffenen Einleitungen waren, so ergab sich doch daraus das Resultat, dass Graf Széchenyi zahlreiche Besuche von angesehenen, nicht zu seiner Familie gehörigen Persönlichkeiten erhielt, welche zum grossen Teile der malcontenten Partei Ungarns angehören.

Dies gab dem Chef der Obersten Polizei-Behörde Anlass, gegen diese Besuche Einsprache zu erheben, und anzuordnen, dass der Verkehr des Grafen Széchenyi auf die Glieder seiner Familie zu beschränken seie. Für das Zuwiderhandeln wurde Dr. Görgen persönlich verantwortlich erklärt, und die Übersetzung des Grafen Széchenyi in eine öffentliche Irrenheilanstalt angedroht.

Inzwischen mehrten sich die Anzeigungen, dass Stefan Graf Széchenyi an dem Umtriebswesen der ungarischen Nationalpartei den lebhaftesten Anteil nehme, für deren Vorgangsweise Ratschläge ertheile, und in der Presse für ihre Zwecke durch schriftliche Tätigkeit wirke. Der Ruf bezeichnete ihn bereits als den Verfasser der in London erschienenen Broschüre »Blick auf die Rückblicke«.

Es wurde sonach von hieraus zu Ende des vorigen Monats neuerlich der Versuch gemacht, eine schärfere Überwachung in der Anstalt selbst einzuleiten, und es gelang, ein Individuum aus dem Aufsichtspersonale hiefür zu gewinnen.

Die bisherigen Ergebnisse dieser Überwachung sind vollkommen zufriedenstellend. Auf diesem Wege ist die volle Überzeugung gewonnen worden, dass die vorerwähnte Broschüre aus der Feder des Grafen Széchenyi hervorging, und dass er eben jetzt mit der Redigirung eines neuen für den Druck bestimmten Arbeit beschäftiget ist. — Es liegen auch Anzeigen über eine Korrespondenz des Grafen vor, die er beobachtenden Augen zu entziehen sucht, und dass in dieser Beziehung die Gattin des Dr. Görgen (eine Tochter des bekannten Demokraten Jur. Dr. Gutherz) im Einverständniss mit Graf Széchenyi unterhalte.

Diese Wahrnehmungen enthalten allerdings die Aufforderung, nun durch eine Haussuchung bei Graf Széchenyi sich die Beweise für sein konspiratives Treiben zu verschaffen.

Allein im Augenblicke stellen sich der Durchführung einer solchen Massregel gewichtige Bedenken entgegen, und zwar:

1. Ist der Ort, an dem die polizeiliche Haussuchung vorgenom-

men werden soll, eine Krankenheilanstalt, und bietet als solche, dann wegen ihrer vielen Räumlichkeiten grosse Schwierigkeiten dar. — Die letzteren erfordern eine bedeutende Anzahl exekutiver Organe der Polizei, einen raschen und energischen Vorgang durch Besetzung der ganzen Anstalt und Beobachtung der dort befindlichen Personen, um eine Verschleppung im Momente der Vornahme des Haussuchung zu verhindern, um so mehr, als auf eine Unterstützung der Behörde durch den Chef des Hauses, seine Angehörigen, und sein Dienstpersonale, den Vertrauensmann ausgenommen, nicht zu rechnen ist. Die Krankenanstalt ist aber nicht der Ort, wo eine so rigorose Massregel, die dringendste Notwendigkeit ausgenommen, vorgenommen werden kann, namentlich aber, wenn der Erfolg denn doch und noch zweifelhaft bleibt.

2. Gelingt es der Untersuchungs-Kommission nicht, eklatante Beweise verbrecherischen Treibens zustande zu bringen, so setzt sich die Behörde gegenüber der öffentlichen Meinung den nachteiligsten Vorwürfen aus, und die Familie des Grafen Széchenyi, sammt ihren zahlreichen Anhange wird tödtlich verletzt und zum Hasse gegen die Regierung gleichsam berechtigt.

Es dürfte daher ratsam erscheinen, durch eine fortgesetzte Beobachtung den rechten Moment wahrzunehmen, um auf einen minder gewalttätigen und zugleich sicheren Wege in den Besitz der geheimen Papiere des Grafen Széchenyi, um die es sich handelt, zu gelangen.

Hiezu scheint das Vertrauens-Organ vollkommen geeignet, und es ist nicht zu zweifeln, dass es sich dazu herbeilassen wird, die fraglichen Papiere der Behörde in die Hände zu spielen, wenn es bezüglich seiner künftigen Versorgung gehörig sicher gestellt wird.

Der Behörde wird es zukommen, darüber zu bestimmen, in welcher Art und unter welchen Umständen die Auslieferung der Papiere zu geschehen haben wird, damit sie nach Umständen nicht blos als informative, sondern zugleich auch als Beweismittel gegen den Grafen Széchenyi, und die Teilnehmer an seinen Umtrieben benützt werden können.

17.

1860 márczius 3. — Bécs.

Felsenthal kormánytanácsos jelentése a dr. Görgen és gr. Széchenyi István lakásaiban egyszerre tartott házkutatásról és annak meglepetésszerű voltáról.

(Ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. II. ad 1315/BM. 1860.)

Bericht vom 3. März 1860.

Dem hohen Auftrage vom 2. d. M. nachkommend, habe ich mit entsprechender Assistenz in Gemeinschaft mit dem dirigirenden Kommissär des Döblinger Kommissariates Herrn Berka, eine genaue Revision in der Wohnung des Dr. Görgen und seiner Gattin zu Döbling N° 163 heute morgens vor 8 Uhr begonnen und nach 12 Uhr Mittags beendigt.

Das Ergebniss dieser Revision wolle aus den beiden in der Anlage im Originale mitfolgenden,[1] mit Dr. Görgen und seiner Gattin vor mir unter Intervention der Beamten Ponset und Steyskal [aufgenommenen Protokollen] entnommen werden.

In diesen Protokollen sind auch jene Scripturen und Objekte detaillirt, welche ich zu beanständen mich veranlasst fand, und welche nach spezieller höchster Weisung ich heute Mittags noch unmittelbar in die Hände des Herrn Ministerial-Referenten Hirsch brevi manu übergeben habe.

Bezüglich der Modalitäten der Revision glaube ich bemerken zu sollen, dass diese Revision eine vollkommend überraschende für Dr. Görgen und seine Umgebung, sowie für Graf Széchenyi gewesen ist.

Erst heute morgens um 7 Uhr wurden die betreffenden Beamten und Diener von dem eigentlichen Zwecke in Kenntniss gesetzt, über alle möglichen Eventualitäten casuistisch belehrt, sohin rasch vorgefahren und in dem kurzen Zeitraum von einigen Minuten, sowohl von aussen als von innen, dieses weitwendigen, aus einer Gassenfronte von 22 Fenster bestehenden Gebäudes die nötigen Aufsichtsposten aufgestellt, und sohin jeder möglichen Verlautbarung vorgebeugt.

In derselben Minute wurde vom Herrn Kommissär Berka die Wohnung des Grafen Széchenyi betreten, als auch der Gefertigte in den Wohnungslokalitäten des Dr. Görgen und seiner Gattinn er-

[1] L. a két következő iratot.

schienen war, und dieselben, sowie das Dienstbotenpersonale vorläufig in möglichst urbaner aber entschiedener Weise sistirt wurden.

Dr. Görgen, sowie seine Gattin wurden noch harmlos im Bette schlummernd gefunden, und die Letztere nach Nichtzulassung ihrer häuslichen Bedienung, durch eine vorsichtsweise vom Gefertigten mitgenommene Agentin, an ihrem Bette bis zu ihrer vollendeten Ankleidung nicht aus den Augen gelassen.

Nach Vollendung der aufgetragenen Mission in Dr. Görgen's Quartier, hat sich der Gefertigte zu Sr. Exc. Herrn Grafen Széchenyi begeben, allwo er noch den Herrn Kommissär Berka eben im Abschlusse mit der denselben speziell aufgetragenen Revision begriffen fand.

Der Gefertigte wurde vom Grafen Széchenyi mit chevaleresker Höflichkeit empfangen, und in Gegenwart des Gefertigten wurde von dem Herrn Kommissär Berka das von denselben mit Grafen Széchenyi aufgenommene Visitations-Protokoll vorgelesen, und selbem zur Fertigung vorgelegt.

Als einen schlagenden Beleg für das, wenngleich sehr eindringliche, aber auch sehr taktvolle Benehmen des Herrn Kommissär Berka und des ihm beigegebenen Beamten Kupferschmidt, während dieser mehrstündigen Revision gegenüber Sr. Exc. dem Herrn Grafen Széchenyi, der, wenngleich er die Haltung des Kavaliers nie aus den Augen lassend, jedoch eine wohl erklärbare Gereiztheit hindurchschimmern liess, mag wohl die Unterschrift Sr. Exc. dienen, die ganz überraschend für die Kommission bei seiner Protokollar-Fertigung eigenhändig den Passus beigefügt hat: *»mit dankbarer Anerkennung der Humanität, mit welcher die Betreffenden ihre Pflicht erfüllten«*.

Gleichfalls finde ich mich angenehm verpflichtet der eben so anständigen als taktvollen Haltung der mir assistirenden Beamten Ponset und Steyskal, sowie den Eifer, Unverdrossenheit und dienstlicher Genauigkeit in Erfüllung der ihnen aufgetragenen Obliegenheiten der assistirenden Civilpolizei-Wachmanschaft der Polizei-Direktion, sowie jener des Kommissariates zu Döbling zur hochortigen Kenntniss zu bringen.

Die vom Herrn Kommissär Berka beanständeten Scripturen habe ich gleichfalls von demselben übernommen und unter Einem eben alls dem Herrn Ministerial-Referenten Hirsch übergeben.

Ungeachtet der genauesten Nachsuchungen, sowohl bei Graf Széchenyi als auch bei Dr. Görgen und seiner Gattinn konnten keine

fremdländischen, in politischer Beziehung compromittirenden Schriften gefunden werden, es dürften aber auch die schon beanständeten Scripturen und Drucksorten zunächst nicht ganz ungewichtige Momente enthalten, welche darauf hindeuten, dass Graf Széchenyi vielleicht zunächst mehr missbraucht, von einer Partei, als aus eigenem Antriebe clamorosen Wühlereien gegen Thron und Staat nicht ganz fremd geblieben sei.

Es konnte natürlich dieser polizeiliche Vorgang, der die Tätigkeit von circa 20 polizeilichen Individuen in Anspruch nahm, nicht verfehlen in Döbling einiges Aufsehen zu erregen, und diess voraussehend, hat der Gefertigte sowohl in Zögernitz's Gasthause, als auch im Gasthause beim Hirschen zunächst der Anstalt des Dr. Görgen, Agenten sich einfinden lassen, welche soeben, 5 Uhr Nachmittags, die Meldung brachten, dass das Gerede im Publikum sich dahin ausspricht, dass man nach einer Banknoten-Falsification in Dr. Görgens Anstalt geforscht habe.

Felsenthal.

18.

1860 márczius 3. — F.-Döbling.

Berka András rendőrbiztos, a döblingi rendőrbiztosság főnöke jelentése az általa gróf Széchenyi Istvánnál tartott házkutatásról.

(Ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. I. ad 1315/BM. 1860.)

Bericht vom 3. März 1860.

Gemäss dem hohen Auftrage vom 2. d. M. habe ich die mir auferlegte Durchsuchung der Wohnung des Grafen Stefan v. Széchenyi in Oberdöbling N° 163 nach vorhergegangener Besprechung mit dem Herrn k. k. Regierungsrate von Felsenthal gemeinschaftlich mit dem Herrn Aktuar Kupferschmid heute früh von 8 bis nach 12 Uhr laut beiliegenden Protokolls [1] vorgenommen.

Briefe aus dem Auslande oder sonst vom bedenklichen Inhalte fanden sich nicht vor, und aus der ungeheuren Menge von Schriften, die gründlich durchzulesen nicht möglich war, glaubte ich nur jene abnehmen zu sollen, bei deren Durchblickung sich zeigte, dass sie einen politischen Stoff besprechen. Die abgenommenen Schriften und Bücher, so auch einige Briefe wurden in einen Karton gelegt, und

[1] L. a következő iratot.

unmittelbar dem Herrn k. k. Regierungsrate von Felsenthal zur weiteren Vorlage übergeben. — Dabei glaube ich noch bemerken zu sollen, dass die Wohnung des fraglichen Herrn Grafen aus 4 Zimmern nebst Vorzimmer besteht, und eine ungewöhnlich grosse Anzahl von Kästen, Schreibtischen mit Läden und sonstigen Behältnissen enthält, und dass die Schriften des Grafen in keiner systematischen Ordnung und in allen Zimmern und Kästen verwahrt waren.

Der Herr Graf liess die Visitation willig und unverdrossen vornehmen und benahm sich dabei im Ganzen ganz gelassen.

Berka.

19.

1859 márczius 3. — F.-Döbling.

Hivatalos és Széchenyi István által is aláírt *jegyzőkönyv* a *nála* tartott házmotozás lefolyásáról.

(Ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. I. ad 1315/BM. 1860.)

Protokoll vom 3. März 1860.

Aufgenommen in der Wohnung Sr. Exc. des Herrn Grafen von Széchenyi aus Anlass bei demselben vorgenommenen Revision.

Die aus 4 Zimmern und 1 Vorzimmer bestehende Wohnung, namentlich sämmtliche Kästen, Schränke und Laden wurden genau untersucht, und es fanden sich darin eine ungeheure Menge von Schriften und Büchern, zu deren genauen Durchlesung und Perlustrirung jedenfalls mehrere Monate notwendig wären. Man hat sich demnach lediglich darauf beschränkt, jene Schriften, die bei einiger Durchblätterung einen politischen Stoff zu behandeln scheinen, vorläufig abzunehmen, die zerstreut aus verschiedenen Läden und Kästen hervorgesucht wurden.

Hiebei findet man vor Allem zu bemerken, dass Sr. Exc. der genannte Herr Graf die Visitation ohne alle Widerrede bereitwilligst geschehen liess, dass jedoch dieselbe während des Verlaufes der Nachsuchung ein Schreiben zerrissen und in den Papierkorb geworfen hat; wovon, da man es rechtzeitig bemerkte, einzelne Teile aufgeklaubt und in einen groben grauen Papier verwahrt sind; ebenso hat Sr. Exc. ein auf Folioblatt verfasstes Koncept politische Reflexionen betreffend zerrissen, wovon sich die Bruchteile dem betreffenden Folio beigeschlossen und mit Spagat gebunden finden.

Besonders bemerkenswert erscheint ein unter einer Lithografie, Hunyady's Tod vorstellend, aufgehängtes Manifest vom April 1859, worauf die bekannte Lithografie Victor Emanuel bei dem Namen Sr. Majestät aufgespannt war und Sr. Exc. bemerkte: Es sei loco sigilli.

Die als bedenklich aufgefundenen Schriften wurden sofort in einen Karton zusammengelegt, und da die Durchsicht nicht möglich war, gesiegelt.

Ein leerer Karton mit der Rückschrift, Shakespearre und die Brochure »Ein Blick auf den anonymen Rückblick«, wurde gleichfalls mit Beschlag belegt.

Nach der Vorlesung

Mit dankbarer Anerkennung der Humanität, mit welcher die Betreffenden Ihre Pflicht erfüllten.

Gr. Stephan Széchenyi.[1]

Kupferschmid m. p.
k. k. Actuar.

In fidem.
Berka mp.
k. k. Polizei-Kommissär.

Gesehen
Felsenthal m. p.
Regierungsrat.

20.

1860 márczius 3. — F.-Döbling.

Hivatalos jegyzőkönyv dr. Görgennek Széchenyire vonatkozó nyilatkozatáról s Görgen magánlakásának átkutatásáról.

(Ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. B. ad 1315/BM. 1860.)

Protokoll vom 3. März 1860.

aufgenommen in N° 163 in Döbling in der Wohnung des Herrn Gustav Görgen Med. Dr. und Inhabers der Privatirrenheilanstalt in Gegenwart der Gefertigten. Nach geschehener Erinnerung die Wahrheit anzugeben, erklärt Herr Dr. Görgen Folgendes:

Der Herr Graf Stefan Széchenyi ist seit Anfang September 1848 als Geisteskranker in meiner Heilanstalt, und ich kann auf mein Ehrenwort und mit Berufung auf die treue Erfüllung meiner mir wohlbewussten Pflichten als Vorsteher einer Irrenanstalt erklären, dass sich der Gesundheitszustand des Herrn Grafen wohl gebessert

[1] A dűlt betűvel szedettek Széchenyi kezével írva.

und geändert hat, dass er aber noch immer geisteskrank und zwar in einer anderen Richtung ist. Er wohnt hier allein und erhält Besuche, erstens von seiner Familie, die sehr zahlreich ist, dann von sehr hochgestellten Civil- und Militair-Personen, z. B. Sr. Exc. Graf Rechberg, Graf Schlick, Fürst Schwarzenberg u. s. w.

In Geschäftsangelegenheiten besucht ihn der Ferenz oder Feri Deák aus dem Salader Komitat.[1] Er schreibt viel, und ich glaube auch viel politischen Inhaltes. Er selbst lässt nie etwas auf seine Veranlassung im Drucke erscheinen. Es ist aber möglich, dass andere Leute seine Gedanken und Grundzüge zusammengestellt haben und im Druck erscheinen liessen.[2]

Von Literaten kommen zu ihm Ketskeméty und der Sparkassabeamte Falk, die möglicher Weise die Kolporteurs machen können, was ich nicht weiss und in welchen Falle namentlich der Erste mein Vertrauen missbraucht hat. Bis Sommer v. J. habe ich der Polizei ein Verzeichnis aller Besucher des Grafen vorzulegen gehabt. Der Graf hat die Schwäche, Alles, was er braucht, von mir schriftlich zu verlangen. Diese Korrespondenz wird durch Kassetten geführt, von denen der Graf u. meine Frau die Schlüssel haben.

Ich besitze mit Ausnahme der wenigen Notizen seine kurze Biographie und andere kleine Aufzeichnungen, die ich hiemit bereitwillig übergebe; keine Briefe, keine Bücher etc. die den Grafen zum Verfasser hätten.

Zum Beweise dieser meiner Angabe bitte ich alle meine Kasten und Zimmer zu durchsuchen.

Diese meine Aussage ist wahr; sonst habe ich nichts anzugeben.

Gustav Görgen m. p.
Med. Dr.
In fidem: Steyskal m. p.

Hierauf wurde die Wohnung des Herrn Doktors untersucht und ausser den vom Herrn Dr. Görgen überreichten Notizen nichts zu beanständen gefunden.

Felsenthal m. p.
k. k. Regierungsrat.

[1] A végtelen szük látókörü s teljességgel inpolitikus becsületes dr. Görgen vagy Hajnik jószágigazgatót vagy Tasner Antalt téveszté össze Deák Ferenczczel.

[2] Ez arra mutat, hogy dr. Görgent kül. Széchenyi irodalmi müködése (a »Blick« stb.) felől kérdezték ki.

21.

1860 márczius 3. — F.-Döbling.

Hivatalos jegyzőkönyv dr. Görgennének Széchenyi szokásaira vonatkozó előadásáról s a Görgenné lakosztályában talált Széchenyi-iratokról.

(Ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. I.)

Protokoll vom 3. März 1860.

aufgenommen von der k. k. Polizei-Direktion in der Realität des Herrn Med. Dr. Görgen und zwar in der Wohnung seiner Frau Gemahlin Rosalie Görgen, um 8 Uhr Morgens.

Über die ämtliche Aufforderung, gewissenhaft anzugeben, ob ich vom dem Patienten, Graf Széchenyi, Schriften, oder Bücher, oder sonstige Gegenstände in Aufbewahrung habe, will ich ganz unverhohlen bemerken, dass dies allerdings der Fall ist.

Graf Széchenyi befindet sich schon seit dem Jahre 848 in unserer Anstalt. Ich bin zwar seit 6½ Jahren mit Dr. Goergen verheiratet, habe aber erst im verflossenen Jahre im Sommer 858 ihn bei Gelegenheit kennen gelernt, als mein Mann in Karlsbad war und mir während seiner Abwesenheit die Oberleitung der Anstalt überliess und mich ersucht hatte, auch nötigenfalls bei den Patienten zeitweise nachzusehen. Früher hatte ich um so weniger Ursache mich um den Grafen zu kümmern, als er wegen seines Gesundheitszustandes unzugänglich war.

Bei diesem Nachsehen lernte ich den Grafen näher kennen und nahm nie Anstand, ihn gleich den andern Patienten meiner Stellung im Hause gemäss zu besuchen.

Natürlich wurde ich genauer [?] bekannt und erhielt von ihm Bücher in fremden Sprachen. So kam es, dass er mir öfters in grössern Bücher-Kartons, die auf dem Rücken den Titel eines Autors enthielten, Bücher und Zeitungen schickte. Die Bücher und Kartons sind zu sperren, wozu er und ich den Schlüssel hatte.

Ich hatte diese Kartons offen auf meinem Tische herumliegen und wirklich manchmal wenig beachtet; da der Inhalt mich oft gar nicht interessirte.

So habe ich wieder drei dieser Kartons in meiner Verwahrung, die ohne aller besonderen Vorsicht in meinem Sekretaire verwahrt

sind, was Zufall ist: da ich sie nur vor dem Staube bewahren wollte.

Ich bin gewiss durch diese polizeiliche Visitation überrascht worden; aber man wird sich bei Eröffnung dieser 3 Kassetten überzeugen, dass für mich ganz uninteressante Gegenstände darin enthalten sind.

Man wird dann die Richtigkeit meiner Ansichten kennen, dass die Geschichte mit den Kassetten nur die Ausgeburt seiner wechselnden Launen ist; ein Zeitvertreib, den ich ihm gerne duldete; da ich auf Erheiterung des Patienten Rücksicht nehmen muss. Wäre die löbliche Kommission vor ein paar Tagen gekommen, so hätte sie darin eine Schlafhaube und früher ein Paar Socken mit dem Auftrage, ihm ähnliches zu besorgen, gefunden. Diese Sachen wurden nicht geheim gehalten, da der Krankenwärter des Széchenyi sie dem Bedienten meines Mannes und dieser selbe mir übergab. Es sind 4 Kassetten; 3 sind bei mir und die 4te muss bei Széchenyi sein und zwar 2 mit der Aufschrift Skakespeare und 2 mit Konfucius.

Die Schlüssel dazu übergebe ich der löblichen Kommission.

Nun wurden von der Kommission im Sekretaire der Frau v. Görgen 3 versperrte Kassetten gefunden. Eine Bücher-Kassette mit der Aufschrift Shakespeare enthält nichts als eine kleine chokoladefarbige leere Chatuille, welche ich gestern eben so erhielt. Die zweite Kassette mit der Aufschrift Konfucius enthält eine Brochüre von London 859 mit dem Titel »ein Blick auf den anonymen Rückblick von einem Ungar.« — Dieses Buch schickte er mir vor circa 10 Tagen; ich hatte zwar keine Zeit oder Lust selbe zu lesen, darum behielt ich sie länger, um nicht durch sogleicher Zurückstellung den Mangel an Interesse zu zeigen.

Die dritte Kassette mit der Aufschrift Konfucius enthält 4 Blätter Manuscript des Grafen Széchenyi, worauf das erste Blatt, wie mir vorgezeigt wird, der Titel: »die Presse in Oesterreich« und trägt die Überschrift mit roter Tinte am letzten Blatte: »diese Blätter bitte ich gleich in die Grossmama pour son déjeuner zu stecken«. Nachdem, wie ich mich erinnere, vor einigen Tagen er mir Blätter im kleineren Shakespeare schickte, so erkläre ich mir seine Weisung damit, dass ich sie in den grösseren stecken solle.

Ich muss überhaupt bemerken, dass, wie Jedermann im Hause

bestätigen wird, Graf Széchenyi keineswegs als geheilt anzusehen ist. Er empfängt zwar fortwährend Besuche von seinen Verwandten und andern hohen Herrschaften; diese mögen aber entscheiden, ob ich diesfalls recht urteile, obwohl er Stunden lang den vollsten Gebrauch seiner Vernunft zeigt. — Diese berührten 4 Blätter »Presse in Österreich« sind die Handschrift des Graf Széchenyi.

Ausser einiger, unbedeutenden Zetteln, die ich vorweise, habe keine Schriften des Grafen Széchenyi und bitte sonach die Untersuchung fortzusetzen.

Ich muss noch weiters bemerken, dass mehrere dieser Zetteln, worauf er oft nur diners ankündigt, auf dem Wege der Kassette zu mir gekommen sind, und dass er selbst bemerkte, er habe diesen Weg der Verständigung gebraucht, um die Arbeit des Addressierens zu ersparen.

Bezüglich des Buches, »Blick auf den Rückblick«, muss ich noch bemerken, dass mir die Existenz dieses Buches bereits von anderen Personen mit dem Zusatze bekannt gegeben wird, dass Graf Széchenyi selber geschrieben habe.

Dies gab mir Veranlassung, dass ich ihm solches Gerede mitteilte, worauf er mir erwiderte: er habe das Buch nicht geschrieben, sondern es sei von Andern zusammengestellt, und er werde mir es nächtens schicken, was auch geschehen ist.

Nachdem Frau v. Goergen auf jedem der Bögen der Presse Oesterreichs zum Beweise der Identität ihren Namen gesetzt hatte, wurde die Visitation fortgesetzt u. in der untersten Lade unter alten unbedeutenden Gegenständen ein, nur mit Spagat geschlossenes Packet Schriften gefunden, bei deren Anblick Frau v. Görgen mit unverkennbarer Zeichen des Ärgers über ihre Vergesslichkeit sogleich bemerkte: Jesus, diese Schriften sind auch noch vom Grafen Széchenyi, die er mir im vorigen Jahre geschickt hatte, um sie aufzubewahren. Ich habe selbe in jene Lade gelegt, weil ich für dieses grössere Format sonst nirgends Platz fand. Gelesen habe ich sie nicht; ja das Packet nicht einmal geöffnet, eben so wenig habe ich auch die Blätter über die Presse gelesen.

Rosalie Görgen mp.

Nach deutlicher Vorlesung dieses Protokolls wurde selber von Frau v. Görgen eigenhändig gefertigt und nachdem die im Protokolle

berührten 3 Kassetten sammt Schlüsseln und Inhalt und dem letzten grösseren Packete dem Protokolle angeschlossen wurden, auch sämmtliche Behältnisse in den Appartements der Frau v. Görgen perlustrirt waren, hat man diese Schriften geschlossen.

In fidem protocolli:

Felsenthal m. p.
k. k. Regierungsrat.

Ponset mp.

22.

1850 márczius 3. — Bécs.

Weber udv. tanácsos, bécsi rendőrigazgató b. Thierry rendőrministerhez beterjeszti a Széchenyi s a vele összeköttetésben állók lakásain lefoglalt iratokat.

(Ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. I. 1315/BM. 1860.)

Euer Excellenz!

In Folge des erhaltenen *mündlichen* hohen Auftrages wurden heute früh in den Wohnungen

1. des Med. Doctors Gustav Görgen zu Döbling;

2. des Grafen Stefan von Széchenyi, in der Görgen'schen Anstalt zu Döbling;

3. des k. k. Polizeikommissärs Aurel Kecskeméthy, N° C. 53. Alservorstadt;

4. des Dr. Max Falk, N° C. 378, Alsergrund;

5. des Dr. Franz Gutherz, N° C. 846, Stadt;

6. des Ingenieurs Hollán, Hôtel Wandl, und

7. der Grafen Eugen Széchenyi und Gejza Zichy und des Schreibers Martin Kis, N° C. 145. Stadt, genaue Revisionen vorgenommen.

Ich erlaube mir die Berichte der mit diesen Revisionen betrauten Beamten sammt den beanständeten Schriften, welche grösstenteils in ungarischer Sprache abgefasst sind, zur hohen Verfügung gehorsamst vorzulegen.

Wien, am 3. März 1860.

Weber mp.

23.

1860 április 8. — F.-Döbling.

Berka András döblingi rendőrbiztos jelentése a Széchenyi halálakor lakásán talált iratok s különösen egy, már Széchenyi által lepecsételt csomag zár alá helyezéséről.

(Ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. I. 2230/BM. 1860.)

Döbling bei Wien am 8. Apr. 1860.

Löbliche k. k. Polizei-Direkzion.

Hinsichtlich des Selbstmörders Stefan Grafen von Széchenyi habe ich noch gehorsamst zu berichten, dass der Herr Bezirksamtsvorsteher von Hernals bereits heute Nachmittags die Verlassenschafts-Abhandlungs-Sperre vorgenommen und mich bereitwilligst zur Intervenirung zugelassen hat. Es wurde jedoch unter den vielen Schriften etwas Bedenkliches nicht vorgefunden.

Nur ein versiegeltes Paket mit der Überschrift: »Nach meinem Tode zu verbrennen. Pesth, Februar 27. 1845« fand sich vor, gegen dessen Abnahme die anwesenden Anverwandten protestirten, daher es vorläufig vom Bezirksamte Hernals gesiegelt wurde, bis weiters entschieden werden wird, ob es geöffnet werden müsse, weshalb ich um die weitere hohe Weisung zu bitten mir hiermit erlaube.

Gelesen Weber m. p. Berka m. p.

Zur Wissenschaft, am 16. April 860.

Nečašek m. p.

24.

1860 április 11. — F.-Döbling.

Ugyanaz jelenti, hogy a bécsi orsz. törvényszék kiküldöttjei Széchenyi több gyanus iratát s egy 1848-diki naplóját átvették s a lakás lepecséltetetett.

(Ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. I. 2181/BM. 1860.)

Döbling bei Wien, am 11. April 1860.

Löbliche k. k. Polizei-Direkzion.

Heute Vormittags und Nachmittags bis in späte Nacht wurde die Revision der Wohnung des verstorbenen Grafen von Széchenyi von Seite des k. k. Landesgerichtes im Beisein des Gefertigten fort-

gesetzt, und sohin geschlossen. Es wurden abermahls mehrere bedenkliche Schriften vorgefunden und abgenommen, worunter insbesondere einige Beweisstücke dafür, dass Graf Stefan v. Széchenyi der Verfasser des Werkes »Blick auf den Rückblick« ist und *das Tagebuch vom Jahre 1848,* nachdem jene aus anderen Jahren als unbedenklich zurückgelassen wurden.

Nach beendeter Durchsuchung wurde die Wohnung, da sich darinn sehr viele wertvolle Gegenstände und auch baares Geld befinden, von den Erben gegenwärtig Niemand anwesend und zur Überwachung derselben auch Niemand bestellt ist, gesperrt, und das Siegel dieses Bezirks-Polizei-Kommissariates angelegt, den Wohnungsschlüssel aber dem Hausbesitzer Dr. Görgen eingehändigt.

Gelesen Weber m, p. Berka m. p.

Zur Wissenschaft. Am 16. April 860.

Nečašek m. p.

25.

1860 április 12. — Bécs.

B. Thierry rendőrminister a bécsi orsz. törvényszéktől Széchenyi hagyatékának minden politikai tartalmú iratát bekívánja s megbizottat küld ki a Széchenyi által lepecsételt csomag fölbontásához.

(Ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. I. 2170/BM. 1860.)

Az irat élén: An den Herrn Vizepräsidenten des Wiener Landes-Gerichts Ritter v. Scharschmidt.

Wien, am 12. April 1860.

Sehr dringend.

Wie Ew. bekannt ist, wurde am 3. l. M. auf meine Anordnung bei dem nun verstorbenen Grafen Stefan Széchenyi in Döbling eine Haussuchung vorgenommen, um die politischen Schriften desselben einer genauen Durchsicht zu unterziehen.

In Folge dieser, durch die gewichtigsten politischen Gründe dictirten Massregel sind die damals vorfindig gewesenen Korrespondenzen und Manuskripte des genannten Grafen mit Beschlag belegt und hier in Verwahrung genommen worden.

Diese Papiere bilden jedoch nur einen Bruchteil der Schriften

des verstorbenen Grafen, da die zur Konstatirung des Todfalles abgeordnete Kommission noch viele nachgelassene Schriften sichergestellt hat, von denen, wie ich vermute, ein nicht unbedeutender Teil politischer Natur sein dürfte.

Dieselben Rücksichten, welche mich bewogen haben, die polizeiliche Haussuchung bei Graf Széchenyi vornehmen zu lassen, bestimmten mich, die Verfügung einer genauen Durchsicht der politischen Schriften des genannten Grafen auch auf dessen nachgelassene Schriften auszudehnen.

Ich beehre mich daher, Ew. zu ersuchen, alle vor der Kommission vorgefundenen Papiere, deren Inhalt nicht ausschliesslich Privat- oder Familienangelegenheiten betrifft, baldgefälligst mir zukommen lassen zu wollen. — Zugleich füge ich aber auch das Ersuchen bei, geneigtest darauf Bedacht zu nehmen, dass zur Eröffnung des von dem Grafen Stefan Széchenyi zum Verbrennen nach seinem Tode bestimmten Packetes ein von mir abzuordnender Beamter des Polizei-Ministeriums beigezogen werde, den ich speziell zur Abname meines Siegels auf diesem Packete ermächtigen werde.

26.

1860 május 25. — Bécs.

Gr. Nádasdy igazságügyi minister a császárhoz. Javasolja, hogy gr. Széchenyi fiai és Kecskeméthy Aurél ellen a Széchenyi lefoglalt iratai alapján a »Blick« miatt indítható bűnfenyítő eljárás politikai okokból meg se kezdessék. (Az iratra vezetve a javaslatot elfogadó legf. elhatározás május 28-ról Schönnbrunnból.)

(Ered. Ministerconf. u. Min. Rat, Kab. Z. 1640 ex 1860.)

Vortrag des Justizministers dto 25. Mai 1860.

Bei der, im Irrenhause des Doktor Görgen zu Oberdöbling in der Wohnung des Selbstmörders Stephan Grafen Széchenyi am 10. und 11. v. M. vorgenommenen Revision der Schriften wurde auch das sub ·/. vorgelegte[1] Exemplar des sogenannten »Gelben Buches« gefunden, worüber der Oberstaatsanwalt sich die höhere Weisung, beziehungsweise die Bewilligung erbittet, von der Einleitung der Strafuntersuchung Umgang nehmen zu dürfen.

Diese in London erschienene Druckschrift begründet, obwohl

[1] Hiányzik az akta mellől.

sie in der Form einer leidenschaftlichen Parteischrift gegen den gewesenen Minister des Innern Alexander Freiherrn von Bach auftritt, nach Inhalt und Tendenz den Tatbestand des Verbrechens des Hochverrates, oder wenigstens jenes der Störung der öffentlichen Ruhe und der Beleidigung von Mitgliedern des k. k. Kaiserhauses; sie ist reich an Entstellungen und offenbaren Unwahrheiten und unter dem Anschein eines glühenden ungarischen Patriotismus durchdrungen von Hass gegen die A. h. Dynastie, gegen die kais. Regierung und gegen die deutsche Nationalität; sie ist besonders unter den jetzigen Verhältnissen in Ungarn als ein sehr gefährliches Pamphlet zu betrachten, dessen Wirkung umso grösser wäre, wenn dieses Buch nicht mit ermüdender Weitschweifigkeit die unerheblichesten persönlichen Angriffe und gehaltlosesten Dinge in einer so schwülstigen und bombastigen Schreibart behandeln würde, dass es vielen Lesern ganz ungeniessbar sein muss.

Dass der verstorbene Graf Stephan Széchenyi der Verfasser dieses Buches sei, geht aus seinem, dem Dr. Görgen gemachten Geständnisse, aus seinen eigenen im Buche ersichtlichen Korrekturen, aus dem ganzen sehr karakteristischen Style, am dem Besitze mehrerer Exemplare und aus dem in seiner Wohnung vorgefundenen Konzepte eines, an seinen Sohn Béla gerichteten Briefes vom 20. Nov. 1858 hervor, welcher sich aller Wahrscheinlichkeit nach nur auf dieses Werk beziehen kann, indem er darin dem letzteren aufträgt, 2000 Exemplare (in London) drucken zu lassen, dieselben einzeln nach Oesterreich zu bringen und niemand zu sagen, dass er, Stephan Graf Széchenyi, der Verfasser sei und hiebei bemerkt: »Il y va pour le cou«. Obschon sich nun der Verfasser durch freiwilligen Tod der gesetzlichen Ahndung entzogen hat; so erscheint doch allen Umständen nach sein Sohn Béla als Mitschuldiger, indem angenommen werden muss, dass er von dem Inhalte des Buches Kenntniss hatte und dessen Verbreitung wissentlich beförderte. Auch dürfte die Untersuchung noch andere Mitschuldige herausstellen, da sich bei der Verfassung des Buches gewiss mehrere Personen, namentlich der zweite Sohn des Verstorbenen, Ödön, dann sein Stiefsohn Graf Geyza Zichy und der Polizei-Kommissär Aurel von Kecskeméthy beteiligt haben.

Der Oberstaatsanwalt hält es aber nicht für rätlich, das Strafverfahren wegen dieser Schrift einzuleiten, weil dann einerseits eine grössere Verbreitung derselben, oder wenigstens die Erregung der

Aufmerksamkeit auf dieselbe kaum zu vermeiden, diese aber durchaus nicht zu wünschen sei; und weil andererseits auch die strafgerichtliche Verfolgung der genannten Personen die aufgeregte Stimmung in Ungarn, wo man eben jetzt das Andenken des Grafen Széchenyi mit dem Nimbus eines Patrioten und Märtirers zu umgeben bemüht ist, in bedenklicher Weise zu steigern geeignet sein dürfte.

Der erstere dieser Gründe und der Umstand, dass der Hauptschuldige, nämlich der Verfasser selbst, nicht mehr zur Verantwortung gezogen werden kann, bei seinen Söhnen aber die Einwirkung der väterlichen Gewalt und ihr jugendliches Alter von 20 bis 21 Jahren als mildernde Umstände in Betracht gezogen werden dürften, bestimmen auch den Justizminister, die nachstehende ehrführtsvolle Bitte[1] zu stellen.

A. E. (= Allerhöchst. Entschliessung).[2]

Aus Gnade bewillige Ich, dass gegen die, bei der Drucklegung und Verbreitung des bezeichneten Buches beteiligten Personen ein strafgerichtliches Verfahren nicht eingeleitet werde.

Franz Joseph m. p.

Schönbrunn, 28. Mai 1860.

27.

1860. november 17. — Bécs.

Báró Mecséry rendőrminister előterjesztése a császárhoz a Széchenyi-ügyben a politikai viszonyokra való tekintettel mindennemű vizsgálat beszüntetését s azt javasolja, hogy a Széchenyi-iratok kifogásolt része semmisíttessék meg s a többi adassék vissza a családnak. (Az előterjesztésre vezetve a javaslatot elfogadó legf. elhatározás november 27-ről.)

(Ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. I., 7375/BM. 1860.)

Euere Majestät, Allergnädigster Herr!

Wie Euerer Majestät seiner Zeit zur Allerhöchsten Kenntniss gebracht wurde, hat der häufige Verkehr des seit September 1848 in der Privat-Irrenheilanstalt des Dr. Görgen in Döbling befindlich

[1] Tollhiba; *kérés* helyett *javaslatot* kellett volna írnia; t. i. javaslatot a legf. elhatározás szövegét illetőleg, mely javaslat tényleg a »Vortrag« mellett van és szószerint elfogadtatott a császár által.

[2] A »Vortrag« hátsó lapján.

gewesenen ungarischen Exministers Grafen Stefan Széchenyi mit bekannten Regierungsfeinden, seine ausgebreitete Korrespondenz, der dringende Verdacht, dass er auch auf literarischen Felde eine subversive Tätigkeit entwickle, endlich der unverkennbare Einfluss, welchen er auf die immer drohender sich gestaltende Bewegung in Ungarn nahm, meinen Vorgänger im Polizeiministerium, Freiherrn von Thierry, veranlasst, am 3. März laufenden Jahres früh gleichzeitig bei dem genannten Grafen, seinen beiden Söhnen Béla und Ödön, seinem Stiefsohne Grafen Zichy, dem Privatschreiber Martin Kiss und bei einigen anderen Personen, welche durch ihre häufigen Besuche bei dem Grafen Stefan Széchenyi den Verdacht der Teilnahme an seinen regierungsfeindlichen Umtrieben auf sich geladen hatten, polizeiliche Hausdurchsuchungen vornehmen zu lassen.

Diese Hausdurchsuchungen lieferten in die Hände der Polizei eine grosse Menge von Papieren und Schriften aller Art, welche einer genauen Durchsicht unterzogen, dort, wo notwendig in das Deutsche übersetzt, geordnet worden sind, und sich mit der weiter unten zu erörternden Ausnahme noch immer in der Verwahrung des Polizei-Ministeriums befinden.

Zum Zwecke des vorliegenden aller untertänigsten Vortrages wird es genügen, die Resultate der bei dem Grafen Stefan Széchenyi selbst, und seinen nächsten Angehörigen vorgenommenen Haussuchungen etwas eingehender zu beleuchten.

In der Wohnung des jungen Grafen Béla und Ödön Széchenyi, dann Geysa Zichy wurde ausser einigen verbotenen Brochüren nichts Bedenkliches vorgefunden.

Um so bedeutsamer nach Inhalt und Umfang waren die Schriften des Grafen Stefan Széchenyi, die teils bei ihm selbst, teils bei seinem Privatsekretär Martin Kiss vorgefunden und beanständet wurden. Sie bestehen meist in eigenhändigen Briefkonzepten, Gedankenaufzeichnungen, grösseren Aufsätzen und dergleichen, weniger in fremden Korrespondenzen. — Diese Pièçen liefern den unzweideutigen Beweis, dass Graf Stefan Széchenyi, was die ungarische Verfassungsfrage anbelangt, sich zwar auf den Boden der Verfassung vor 1848 stellte, und die restitutio in integrum als das einzige Mittel zur Herstellung geordneter Zustände betrachtete, daher auch nicht gerade auf die Losreissung Ungarns von dem österreichischen Gesammtverbande hinarbeitete; dass er dabei jedoch nicht bloss von dem glühendsten Hasse gegen die Organe der bestehenden Regierung

beseelt war, sondern sich auch so weit vermass, selbst die Allerhöchste Person Euerer Majestät anzugreifen und die Berechtigung Allerhöchstderselben auf den Tron Österreichs mit Zuhilfenahme verschiedener Sophismen, und falscher Hypothesen in Frage zu stellen.

Besonders bemerkenswerth in dieser Beziehung ist ein von der Hand des Grafen Széchenyi herrührendes Manuskript, dessen Bogenzahl die Ziffer 894 erreicht, von dem *aber die ersten 200 Bogen nicht vorgefunden wurden.* — Dieses Manuskript, welches sich im Besitze des Privatschreibers Martin Kiss befand, daher offenbar zum Kopiren bestimmt war, lässt sich als eine Aneinanderreihung der heftigsten Ausfälle gegen die österreichische Regierung, gegen die Allerhöchste Person Euerer Majestät, gegen Mitglieder des Allerhöchsten Kaiserhauses, gegen die höchsten Staatsmänner, kurz alle Personen, welche auf die Verwaltung des Staates einen grösseren Einfluss übten, und gegen das von der Regierung befolgte System sowohl nach Innen, als nach Aussen, insbesondere aber in den Beziehungen zu Ungarn, bezeichnen. Die Form ist eine rhapsodische, bald dialogisirt, bald novellistisch, bald die einer Abhandlung; der Reichtum an Bildern, Analogien, pikanten Anekdoten und historischen Reminiscenzen macht aber die Darstellung zu einer äusserst lebendigen, und das Werk würde, wenn veröffentlicht, von der aufreizendsten Wirkung gewesen sein.

Als nicht minder verwerflich stellt sich ein zweiter Aufsatz, 61 Bogen stark, betitelt: »Disharmonie und Blindheit, eine Diatribe« dar, welcher sowohl im Manuskript von der Hand Széchenyis, als auch in einer von fremder Hand verfassten, mit Korrekturen und Setzerzeichen von einer dritten Hand versehenen Abschrift vorgefunden wurde. Auch die Tendenz dieses Aufsatzes ist gegen die bestandene Regierungsform (1859) gerichtet, die Legitimität der Regierungsform wird darin in Abrede gestellt und auf die geheiligte Person Euerer Majestät, auf Mitglieder des Allerhöchsten Kaiserhauses, auf die höchsten Staatsmänner Schmähung auf Schmähung gehäuft.

Dieselbe Gesinnungsrichtung offenbart sich in den übrigen, in der Form von Tagebüchern, Gedankenfragmenten, oder Briefkonzepten vorgefundenen Aufzeichnungen Széchenyi's.

Aber auch bedenkliche Verbindungen desselben mit dem Auslande konnten nach den Resultaten der gepflogenen Hausdurch-

suchung einem Zweifel nicht unterliegen; namentlich deutete eine vorgefundene Korrespondenz mit einem gewissen Smith in London auf Széchenyi als den Verfasser oder doch Besteller der berüchtigten Brochüre »Blick auf die Rückblicke« hin.

Die Einleitung einer strafgerichtlichen Untersuchung gegen Grafen Széchenyi wäre mit Rücksicht auf die dargestellten Momente umso gerechtfertigter gewesen, als auch seine Zurechnungsfähigkeit füglich nicht in Zweifel gezogen werden konnte.

Inzwischen hat Graf Széchenyi in der Nacht vom 7. zum 8. April laufenden Jahres selbstmörderisch Hand an sich selbst gelegt, und so dem Arm der Justiz vorgegriffen. — Ein weiteres Einschreiten gegen ihn konnte nicht Platz greifen; nur fand sich das Strafgericht veranlasst, zum Zwecke einer gegen Dr. Görgen wegen fahrlässiger Bewachung des seiner Obhut anvertrauten Grafen einzuleitenden Untersuchung durch eine Gerichtskommission eine neuerliche Durchsuchung in der Wohnung Széchenyi's vornehmen zu lassen, bei welcher abermals eine nicht unbeträchtliche Menge von Korrespondenzen, Aufsätzen und so weiter, darunter ein in polizeilicher Beziehung sehr beachtenswerte Momente enthaltendes Tagebuch aus den letzten Tagen Széchenyi's mit Beschlag belegt wurden. Von diesen Schriften erliegt ein Teil zu Untersuchungszwecken noch bei dem Landesgerichte, der Rest wurde dem Polizeiministerium zur Durchsicht abgetreten, und befinden sich noch hier. Von den bei der polizeilichen Revision am 3. März beanständeten Schriftstücken wurden diejenigen, die als völlig unverfänglich sich darstellten, der verwittweten Gräfin Széchenyi auf deren Ansuchen bereits ausgefolgt.

Das ausserordentliche Aufsehen, welches der Selbstmord des Grafen Széchenyi im In- und Auslande verursachte, eben so die Art und Weise, in welcher die ungarische Oppositionspartei diesen Vorfall zum Nachtheile der Regierung ausbeutete, sind allzu bekannte Tatsachen, als dass ich es wagen würde, dieselben zum Gegenstande einer weitläufigeren Erörterung zu machen. Ich glaube jedoch hervorheben zu sollen, dass von böswilligen Feinden der Regierung der Selbstmord des Grafen mit der vorangegangenen polizeilichen Revision in Verbindung gebracht, und als eine bedauernswerte Folge dieser gänzlich ungerechtfertigten Regierungsmassregel dargestellt wurde.

Dass die vorgenommene Hausdurchsuchung bei dem Grafen

Széchenyi keine ungerechtfertigte war, namentlich aber durch den Erfolg vollkommen gerechtfertigt worden ist, habe ich in der vorangegangenen Darstellung der Allerhöchsten Entscheidung Euerer Majestät zu unterbreiten mir ehrfurchtsvollst erlaubt; — anderseits lässt es sich aber nicht verkennen, dass die gegenwärtigen Verhältnisse in Ungarn es dringend notwendig machen, etwas zur Versöhnung des Gemütes und zur Befriedigung der nächsten Angehörigen des verstorbenen Grafen, und seiner zahlreichen Freunde zu tun, da dieselben zum grossen Teile bestimmt und berufen sind, bei der Durchführung der in den Allerhöchsten Erlässen vom 20. vorigen Monats bezeichneten wohlwollenden Absichten Euerer Majestät für Ungarn mitzuwirken.

Die Mittel hiezu erlaube ich mir in den nachstehenden alleruntertänigsten Anträgen zusammenzufassen:

Geruhen Euere Majestät Allergnädigst zu gestatten, dass, nachdem Allerhöchstdieselben bereits mit der Allerhöchsten Entschliessung de dato Schönbrunn am 28. Mai laufenden Jahres[1] huldreichst bewilligt haben, dass die bereits eingeleitete Untersuchung gegen die bei der Drucklegung und Verbreitung der verbotenen Brochure »Blick auf die Rückblicke« beteiligten Personen eingestellt werde:

I. nun auch die polizeilichen Amtshandlungen aus Anlass der am 3. März laufenden Jahres bei dem Grafen Stefan Széchenyi und seinen Angehörigen vorgenommenen Revisionen als völlig abgeschlossen, zu keiner weiteren Verfolgung geeignet erklärt werden, und hievon in passender Weise den Erben des verstorbenen Grafen die Mitteilung gemacht werde.

II. Dass den Söhnen des verstorbenen Grafen Széchenyi die ihnen abgenommenen Schriften ohne Ausnahme wieder zurückgestellt werden.

III. Dass von den dem Grafen Stefan Széchenyi angehörenden, bei dem Polizeiministerium und dem hiesigen Landesgerichte aufbewahrten Schriftstücken jene, welche mit Rücksicht auf die verletzte Ehrfurcht vor der Allerhöchsten Person Euerer Majestät nach Auswahl und Bestimmung des Polizeiministeriums als nicht geeignet zur Ausfolgung sich darstellen, zurückbehalten, und allenfalls in Gegenwart eines Mitgliedes der Familie Széchenyi vertilgt; dass endlich

[1] L. a 26. sz. alatti iratot.

IV. alle übrigen, und zwar sowohl die bei dem Polizeiministerium aufbewahrten, als auch bei dem Landes- als Strafgerichte befindlichen Piècen, letztere nach Abschluss der bezüglichen Untersuchung und mit alleiniger Ausnahme des aus dem letzten Lebensabschnitte des Grafen Stefan Széchenyi herrührenden Tagebuchs der Familie Széchenyi auf deren Wunsch zurückerstattet werden dürfen.

Für den Fall, dass Euere Majestät diesen alleruntertänigsten Anträgen die Allerhöchste Genehmigung zu erteilen geruhen sollten, erlaube ich mir, den Entwurf der bezüglichen Allerhöchsten Resolution ehrerbietigst beizuschliessen.

Wien, 17. November 1860.

Mecséry m. p.

733.

Ich genehmige diese Anträge und beauftrage Sie, hiernach im Einvernehmen mit dem Leiter Meines Justizministeriums und Meinem ungarischen Hofkanzler das weitere Erforderliche zu veranlassen.

Wien, am 27. November 1860.

Franz Joseph m. p.

28.

1861. február 3. — Bécs.

Báró Vay m. k. udv. kancellár átirata b. Mecséry rendőrministerhez Széchenyi iratai egy részének megsemmisítése s a családnak ez ellen való tiltakozása ügyében.

(Ered. »Széchenyi-Akten«, Konv. I., 944/BM. 1861.)

In Folge der verehrten Zuschrift Ew. Exc. ddo 10. Dez. v. J. Z. 7634/B.M. mit welcher Ew. Exc. mir die, in Hinsicht der Rückgabe der bei weiland Grafen Stefan Széchenyi und dessen Angehörigen vorgefundenen Schriften erfolgte Allerh. Entschliessung mitzuteilen und mich gleichzeitig aufzufordern beliebten, die Rechtsnachfolger des Grafen Stefan Széchenyi hievon zu verständigen und es ihnen anheim zu stellen, bei dem Polizei-Ministerium wegen Rückstellung, beziehungsweise Vertilgung der zu dem Nachlasse des verstorbenen Grafen gehörigen Papiere Schritte zu tun, — gebe ich mir die Ehre Ew. Exc. hiemit in Kenntniss zu setzen, dass ich über meine, diesfalls an den Sohn des verstorbenen Grafen, Béla Széchenyi gestellte Aufforderung von demselben die Antwort erhalten habe: »dass er in den Vorschlag der Vertilgung eines Teiles des Papiere seines Va-

ters nicht eingehen könne, sondern die Rückstellung aller Schriften ohne Ausnahme unbedingt fordere«.[1]

Obschon nun diese Erklärung gegenüber des Allerhöchsten Gnaden-Aktes, womit jede weitere polizeiliche und strafgerichtliche Untersuchung aufgehoben wurde, jedenfalls für ungeziemend erkannt werden muss; kann ich doch nicht umhin, Ew. Exc. zu eröffnen, dass bei den gegenwärtigen politischen Verhältnissen in Ungarn, bei der grossen Volkstümlichkeit, die der Name Széchenyi im Lande geniesst, bei der Aufregung endlich, die der tragische und wenn auch ungerechtfertigt — so doch einer weit verbreiteten Meinung nach, den polizeilichen Untersuchungen zugeschriebene Tod des Grafen Széchenyi im Lande erzeugte, — es mir nur wünschenswert erscheinen könnte, dass die Mitglieder dieser durch Vermögen und Ansehen so einflussreichen Familie beschwichtigt und somit diesen jeder Grund benommen werde, ein neues, zu unliebsamen Erörterungen Anlass bietendes, die gegenwärtige, ohnehin schon genug schwierige Lage der Regierungs-Organe nur noch erschwerendes Feld der Agitationen zu eröffnen und Sympathien auszubeuten und zu erwecken, die bis nun durch den Drang der Ereignisse eingeschlummert zu sein scheinen.

[1] Gróf Széchenyi Béla ugyanis a következő levelet intézte báró Vayhoz: »Főméltóságú Báró

Különösen tisztelt Kanczellár Úr!

Nem tekinthetvén a boldogult felejthetlen atyámnáli házkutatást másképen, mint egy a családunkon elkövetett méltatlanságot — és soha el nem ösmerhetvén azt, hogy az ott lelt irományok, törvényeink fogalmai szerint, büntető pör alá helyezendők lehettek volna, — ezennel a rendőrségi Miniszterium indítványát el nem fogadhatónak nyilvánítom.

Elég embernek érzem magam, megítélhetni azt, mi való a nyilvánosság elibe — mi megsemmisítendő — s kétszerte különösnek esik ezen személyembeni bizalmatlanság miután felsőbb helyeken is, bízva loyalitásomban, magasb állomás reám ruházása nem elleneztetett.

Midőn tehát Főméltóságod előtt kinyilatkoztatom, hogy atyám irományainak egytől egyigi visszaállítását követelem — bátor vagyok egyuttal felkérni, hogy ez ügyben is hathatós szavát és pártfogását tőlem ne vonná meg.

Főméltóságodnak
kész köteles szolgája

Széchenyi Béla.

Kelt Czenk, Jan. 31-kén 1861.«

(Sajátk. ered. a m. kir. Orsz. Ltárban, kanczell. osztály 141. eln. sz. 1861.) A nagyfontosságú levél fölkereséseért és másolata szíves megküldéseért őszinte köszönettel tartozom Baranyay Béla kedves kartársamnak.

Da mir aber der Inhalt der zur Vertilgung angetragenen Schriften des verstorbenen Grafen unbekannt ist, ich daher auch nicht im Stande bin zu ermessen, in wie weit die etwa Allergnädigst zu gestattende Rückstellung an die Erben und die allenfalls zu besorgende Veröffentlichung derselben Gefahr drohend sein würde; so muss ich mich lediglich auf diese vertrauliche Eröffnung beschränken, und die weiteren Schritte ganz der weisen Erwägung Ew. Exc. anheimstellen.

Das Kommunikat folgt im Anschlusse zurück.

Wien, am 4. Februar 1861.

Vay m. p.

An Seine Excellenz des Herrn k. k. Polizei-Ministers Karl Freiherrn von Mecséry de Tsoór.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

Széchenyi István neve nincs a mutatóba felvéve s egyébként Sz. I.-vel jelölve. A lapszámok melletti index-jelzés, pl. 453[1] vagy 530* a megfelelő jegyzetre utal.

TARTALOMMUTATÓ

Történeti bevezetés.

ELSŐ KÖNYV.

Rendőri megfigyelés; házkutatás.

MÁSODIK KÖNYV.

Széchenyi elkobzott iratai; politikai és irodalmi működése Döblingben.

A döblingi hagyaték.

Függelék.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 18 24 09 016 7